Матеріалы по яфетическому языкознанію. VII.

От автора

І. Кипшидзе.

Грамматика

мингрельскаго (иверскаго) языка

съ хрестоматіею и словаремъ.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.
ТИПОГРАФІЯ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ.
Вас. остр., 9-я линія, № 12.
1914.

Напечатано по распоряженію Императорской Академіи Наукъ.
Май 1914 года.
Непремѣнный Секретарь, Академикъ *С. Ольденбургъ.*

Оглавленіе.

II. Прилагательныя.

Склоненіе.

Степени сравненія.

III. Числительныя.

IV. Мѣстоименія.

V. Глаголы.

Спряженіе глаголовъ субъективнаго строя. Абсолютныя формы.

Дѣйствительный залогъ.

Страдательный залогъ.

Отглагольныя имена.

[Имена дѣйствія (nomina actionis) и причастія].

Сводные корни.

Предлоги въ глаголахъ.

Совпаденія въ глагольныхъ формахъ.

VI. Нарѣчія.

VII. Предлоги.

VIII. Послѣлоги.

IX. Союзы.

X. Междометія.

ЧАСТЬ ТРЕТЬЯ. СЛОВООБРАЗОВАНІЕ.

I. Производныя слова.

II. Сложныя (составныя) слова.

ЧАСТЬ ЧЕТВЕРТАЯ. ГЛАВНѢЙШІЯ СИНТАКСИЧЕСКІЯ ОСОБЕННОСТИ.

Употребленіе падежей.

Употребленіе сказуемаго.

Вносныя предложенія.

Вводныя предложенія.

Дополненіе I. Табу.

Дополненіе II. Стихосложеніе.

Дополненіе III.

ХРЕСТОМАТІЯ МИНГРЕЛЬСКАГО ЯЗЫКА . . . . 1—188

А. Сенакскій говоръ.

В. Самурзакано-зугдидскій говоръ.

B. c) Стихотворенія.

a) Пѣсни.

Таблицы.

ПРЕДИСЛОВІЕ.

ВВЕДЕНІЕ ВЪ ИЗУЧЕНІЕ МИНГРЕЛЬСКАГО ЯЗЫКА.

О названіи „мингрельскій“ или „иверскій“ языкъ. Предѣлы его распространенія въ древности.

Мингрельскій языкъ находится въ ближайшемъ родствѣ съ чанскимъ, составляя вмѣстѣ съ нимъ одну изъ трехъ главныхъ группъ яфетической вѣтви языковъ, именно тубал-кайнскую группу [1]). Вторая половина этого библейскаго названія, *кайнскій*, равняется названію *чанскій*, а первая, *тубалскій (ѳувалскій)*,— названію *мингрельскій* черезъ промежуточную форму *иверскій*.

Еврейскій ученый Іосифъ Флавій (I-й в. по Р. Х.), излагая въ своихъ *Іудейскихъ древностяхъ* библейскую родословную народовъ, говоритъ, между прочимъ, что ѳуваліийцы, происходящіе отъ Іафетова сына Ѳувала (Бытіе 10,2: евр. תֻּבַל греч. Θοβέλ, г. თობელ; ассир. *Tabal*), въ его время назывались *иверами* [2]). Обращеніе Ѳувала въ Иверъ (<* hiver) вполнѣ допустимо по фонетическимъ законамъ мингрельскаго языка: чередованіе начальнаго придыхательнаго თ ϑ съ ჰ h и совершенное исчезновеніе

---

1) См. Н. Марръ, *Грамматика чанскаго языка*, Предисловіе, стр. XXIII. Въ только что появившейся работѣ Н. Марра *Опредѣленіе языка второй категоріи Ахеменидскихъ клинообразныхъ надписей...* (ЗВО, т. XXII, стр. 31—106) группы и языки яфетической вѣтви названы по ихъ характернымъ звуковымъ особенностямъ. Тубал-кайнская группа объединена въ одинъ ш-языкъ, распадающійся лингвистически на два нарѣчія, тубалское и кайнское, т. е. мингрельское и чанское, выработавшіяся въ два самостоятельныхъ языка лишь вслѣдствіе вліянія на каждое изъ этихъ нарѣчій разнородныхъ культурно-историческихъ факторовъ. Группа же названа сибилянтной, куда кромѣ ш-языка входитъ s-языкъ (картскій).

2) См. Flavii Josephi opera. Graece et latine. I. Parisiis 1845, гл. VI, стр. 14,12—13: Κατοικίζει δὲ καὶ Θόβηλος Θοβήλους, οἵτινες ἐν τοῖς νῦν Ἴβηρες καλοῦνται.

послѣдняго, а равно замѣна звука ლ l звукомъ რ r или обратно обычное въ немъ явленіе (§ 3, a, h). Въ свою очередь названія *иверъ*, *Иверія*, resp. *иберъ*, *Иберія* тожественны, во-первыхъ, съ *имеръ*, *Имерія*, а, во-вторыхъ, путемъ разныхъ фонетическихъ измѣненій изъ основъ *ивер* || *ибер* || *имер* (*hiver || *hiber || *himer) получились *гур* (*gver), т. е. *Гурія* и *гер*, въ сочетаніи съ префиксомъ *э*, *Эгерія*, т. е. *Мингрелія*[1]). Словомъ, *Иверія* фонетически вполнѣ покрываетъ теперешнія названія разныхъ частей Западной Грузіи (Кутаисская губ. и Батумская обл.), значитъ, она *Иверіей* и называлась еще раньше, чѣмъ стала называться *Колхидою* въ древности, въ средніе вѣка — сначала *Лазикою*, а потомъ *Абхазіей*. Но мы знаемъ, что *Иверіей* называлась Восточная Грузія (Тифлисская губ.). Страбонъ (I-й в. по Р. Х.), описывая Иверію и Колхиду, рѣзко разграничиваетъ ихъ другъ отъ друга[2]). Это, повидимому, противорѣчіе находитъ свое объясненіе въ томъ обычномъ въ исторіи явленіи, что названіе одного народа переносится на другой по причинѣ политическаго возобладанія одного надъ другимъ. Очевидно, было время до Р. Х., когда иверы политически господствовали надъ своими восточными сородичами ќарт́ами (грузинами), въ результатѣ чего и стала Восточная Грузія называться Иверіей, подобно тому какъ впослѣдствіи ќарт́ы, завладѣвъ политическимъ рулемъ страны, дали обѣимъ ея частямъ одно общее политически-культурное названіе *Саќарт́вело*, т. е. *Грузія*, сдѣлавъ въ ней повсюду языкъ грузинскій (ќарт́скій) литературно-церковнымъ и огрузинивъ вполнѣ бо̀льшую половину иверовъ, именно нынѣшнихъ имеровъ, гурійцевъ и аджарцевъ. На движеніе иверовъ съ запада на востокъ намекаютъ приводимыя у Страбона же свѣдѣнія о томъ, что западные иверы переселились въ мѣстности, лежащія выше Понта и Колхиды[3]).

---

1) Подробно см. Н. Марръ, *Крещеніе армянъ, грузинъ, абхазовъ и алановъ св. Григоріемъ*, стр. 166—169 и нашъ *Словарь* подъ ან-ჯანა.

2) В. В. Латышевъ, *Извѣстія древнихъ писателей о Скиѳіи и Кавказѣ*, СПБ., 1893, т. I, стр. 139.

3) Латышевъ, ц. с., стр. 98.

Что иверы, т. е. мингрельцы, въ древности занимали гораздо больше пространства, чѣмъ въ настоящее время (см. стр. XVI), это видно и изъ географической номенклатуры мѣстностей внѣ предѣловъ нынѣшней Мингреліи. Такъ, названія на ში явно мингрельскаго происхожденія (§§ 16, 127), напр., с. ჯიხაიში d̂iqaiši (въ переводѣ съ мингрельскаго: *мѣстность крѣпости*) (Кут. у.), с. ტყვიში t̂kviši (Лечх. и Кут. у.), ტვიში tviši (Лечх. у.), с. ხიმში q̂imši (Рач. у.), с. სარგვეში sargveši (Шорап. у.), р. კინტრიში kintriši (Бат. обл.); мингрельскаго происхожденія и названія съ префиксомъ ო (§ 128), напр., с. ორაგვე (*мѣстность западни)* oragve (Озург. у.), с. ოფიშქვითი oφišqviϑi (Кут. у.), с. ოკრიბა (*мѣстность для ягнятъ*) okriba (Кут. у.), с. ოქონა oqona (Шорап. у.); цѣлый рядъ другихъ географическихъ названій, какъ მუხური muq̂uri (сёла какъ въ Мингреліи, такъ въ Имеріи), с. ჯიმასტარო d̂imastaro (въ Имеріи), с. ხოჯალია q̂od̂alia (въ Гуріи) только въ мингрельскомъ и находитъ свое объясненіе (см. *Словарь*).

Помимо географическихъ названій иверизмы вскрываются г въ народной лексикѣ, притомъ въ такой отдаленной отъ нынѣшней Мингреліи провинціи, какъ Рача, не говоря уже объ Имеріи[1]), напр., კურკუმელა ღამე *темная, претемная ночь* (ср. м. უკუმელა *тьма*), ზისხა «зисха» названіе кроваваго поноса, вызваннаго употребленіемъ въ пищу сырого мяса (ср. м. ზისხირი *кровь*) и др. Въ нижней Имеріи встрѣчаются и синтаксическіе иверизмы, какъ, напр., постановка подлежащаго въ Дат. мѣстоименномъ при аористѣ среднихъ и страдательныхъ глаголовъ: კაცმა მოვიდა вм. კაცი მოვიდა *человѣкъ пришелъ*, კაცმა მოკვდა вм. კაცი მოკვდა *человѣкъ умеръ* (ср. м. კოჩქ ქიმორთუ, კოჩქ დოღურუ, § 132).

И въ Восточной Грузіи нѣкоторые говоры грузинскаго языка, напр., ингилойскій, обнаруживаютъ поразительное сход-

[1]) [illegible], სიტყვის-კონა იმერულ და რაჭულ თქმათა. В. Беридзе, *Грузинскій (картскій) глоссарій по имерскому и рачинскому говорамъ*. СПБ. 1912.

ство въ фонетикѣ и морфологіи съ мингрельскимъ языкомъ: въ ингилойскомъ встрѣчаются удвоенные гласные აარ вм. არ *нѣтъ* (ср. § 5), მინ вм. ვინ *кто* (ср. § 51), უ-და-უ-წერელ вм. და-უ-წერელი *не написанный* (§ 34) и др. [1]). Едва ли это явленіе стоитъ вполнѣ внѣ причинной связи съ выше упомянутымъ переселеніемъ западныхъ иверовъ въ Восточную Грузію.

Предѣлы распространенія мингрельскаго языка въ настоящее время.

Въ настоящее время на мингрельскомъ языкѣ говорятъ жители собственно-Мингреліи (по-м. სამარგალო samargalo или ოდიში odiši), занимающей Сенакскій и Зугдидскій уѣзды Кутаисской губерніи, и *жители* Самурзаканскаго участка (სამურზაყანო samurzakano) Сухумскаго округа. Первыхъ числомъ около 250,000 душъ обоего пола, а вторыхъ—около 40,000.

На окраинахъ мингрельскій языкъ соприкасается съ тремя языками: на югѣ съ грузинскимъ (точнѣе: съ гурійскимъ говоромъ грузинскаго языка), на юго-востокѣ также съ грузинскимъ (съ имерскимъ и лечхумскимъ говорами грузинскаго языка), на сѣверо-востокѣ—съ сванскимъ и на сѣверо-западѣ—съ абхазскимъ. Южную границу составляетъ р. Пичора (отчасти и р. Ріонъ), впадающая въ озеро Палеостомъ и отдѣляющая Мингрелію отъ Гуріи; на юго-востокѣ между Мингреліей съ одной стороны, Имеріей и Лечхумомъ съ другой—протекаетъ Цхенисцкаль; отъ Сваніи Мингрелія отдѣлена отрогами Кавказскаго хребта, отъ Абхазіи—р. Ғалидзга. Отношеніе этихъ языковъ между собою на пограничныхъ линіяхъ подробно обслѣдовано проф. Цагарели[2]). Въ общемъ то же самое отношеніе остается и сейчасъ, но есть нѣкоторыя измѣненія въ связи съ движеніемъ мингрельскаго языка съ востока на западъ. Такъ, въ деревнѣ Хунцъ (ხუნწი q̇unt̓i), гдѣ по словамъ Цагарели преобладалъ мингрельскій языкъ, нынѣ пре-

---

1) См. М. Джанашвили, საქართველო, ძველი საქართველო *Древняя Грузія*, Тифлисъ, т. II, ч. IV, стр. 225 сл.

2) См. МЭ, I, стр. V—IX.

обладаетъ грузинскій, именно въ Зедахунцѣ (Верхній Хунцъ) говорятъ почти всегда по-грузински, а надъ жителями Кведахунца (Нижній Хунцъ) сосѣдніе жители подшучиваютъ, говоря, что они до обѣда бесѣдуютъ по-мингрельски, а послѣ обѣда—по-грузински. То же самое наблюдается въ деревняхъ Самикао и Илорѣ, такъ что собственно границею между Мингреліей и Имеріей является рѣчка Ногела, протекающая въ нѣсколькихъ верстахъ къ западу отъ Цхенисцкали и впадающая, какъ и послѣдняя, въ р. Ріонъ. Въ сторону Сваніи сплошныя мингрельскія поселенія доходятъ до рѣчки Эцъ (ეცი eӡi), а спорадически встрѣчаются и дальше, напр., въ Хуберѣ и Тотенѣ. Въ Самурзакано еще недавно наряду съ мингрельскимъ былъ распространенъ и абхазскій языкъ, и сейчасъ въ узкой полосѣ между рѣчкой Охурей и р. Галидзга, исключая с. Илоръ, господствуетъ абхазскій языкъ, но въ другихъ мѣстахъ онъ уступаетъ мѣсто мингрельскому, родному языку самурзаканцевъ. Мингрельцы въ большомъ числѣ встрѣчаются и за р. Галидзга, въ Абхазіи, во-первыхъ, какъ переселенцы, напр., въ Беслахубѣ (о чемъ говоритъ и проф. Цагарели), а съ недавнихъ поръ и въ Аквaскѣ, Джалѣ и Цхенисцкарѣ, во-вторыхъ, какъ содержатели торгово-промышленныхъ заведеній, мастера, рабочіе и занимающіеся извозомъ.

Говоры и подговоры мингрельскаго языка.

Территорія разселенія мингрельцевъ сравнительно ровная. Встрѣчающіяся на ней горныя цѣпи и рѣки не настолько велики, чтобы онѣ могли служить на долгое время препятствіемъ для сношеній ея обитателей между собою. Этимъ обстоятельствомъ, между прочимъ, объясняется то явленіе, что мингрельцы двухъ крайнихъ, противоположныхъ уголковъ своей территоріи свободно понимаютъ другъ друга. Нѣкоторыя особенности въ языкѣ отдѣльныхъ уголковъ, конечно, имѣются, но онѣ не идутъ дальше различія языка по говорамъ. Достаточно сказать, что нѣтъ особенностей морфологическаго характера (какъ, напр.,

двѣ разныя формы буд. времени въ ч̆анскомъ), а лишь — фонетическаго и лексическаго.

Мы мингрельскій языкъ дѣлимъ на слѣдующіе говоры и подговоры[1]):

I. Западный говоръ, Самурзакано-зугдидскій (сильный=MZ) съ его характерными фонетическими особенностями: 1) частое примѣненіе твердаго полугласнаго ჷ (§§ 6, 11); 2) ჲ, resp. ღ (§ 5, d, 1); 3) ყ (§ 5, d, 3); 4) ვა (§ 5, b); 5) ც (§§ 18, d; 67, B, b); 6) преф. ბ (§ 67); 7) იბ (§ 69, b).

II. Восточный говоръ, Сенакскій (слабый=S), имѣющій въ параллель MZ слѣдующія соотвѣтствія: 1) простые гласные, 2) ი, 3) ღ, 4) ღ, 5) ს, 6) ვ, 7) ვი.

Оба эти говора имѣютъ каждый свой подговоръ. Такъ, рѣчь с. Джвара (ჯვარი ḓvari=џ) и его окрестностей на границѣ съ Сваніей можно назвать подговоромъ MZ говора. Особенность его состоитъ въ диссимиляціи удвоенныхъ гласныхъ[2]) (§§ 5, c;

---

1) Называя дальше говоры *самурзакано-зугдидскимъ*, *сенакскимъ*, не настаиваемъ, что непремѣнно всѣ уголки той или иной территоріи говорятъ именно такъ, а не иначе. Провести математически точную демаркаціонную линію между говорами нѣтъ возможности. Вопросъ осложнется, помимо того, взаимодѣйствіемъ между говорами. Наше дѣленіе указываетъ лишь на господствующія формы данной мѣстности.

2) Проф. Цагарели (МЭ, I, стр. IV) особенностью джварскаго говора считаетъ то обстоятельство, что „დ d—какъ онъ говоритъ—переходитъ, хотя и не систематически въ ჯ ḓ". Говоритъ онъ это на основаніи записанныхъ имъ двухъ стихотвореній (МЭ, I,стр. 70, 78=*Хр.*, стр. 159 сл.), гдѣ вм. обычныхъ დო, დუდი, ნადადი, უბდუში встрѣчаются ჯო, ჯუჯი, ნაჯაჯი, უბჯუში. Мнѣ лично не доведось въ Джварѣ записать эти слова со звукомъ ჯ, а лишь съ დ, причемъ джиарцы говорили, что старое поколѣніе употребляло ჯ вм. დ, но что теперь этого нѣтъ. Нужно сказать, однако, что ничего спеціально джварскаго въ диссибиляціи ჯ въ დ нѣтъ. Это явленіе распространено всюду въ мингрельскомъ (§ 3,d, см. и *Словарь*). Хотя вышеприведенныя слова нигдѣ не засвидѣтельствованы, но они вполнѣ возможны (см. въ *Словарь* слово ჯუჯდოთა). Впрочемъ, не мѣшаетъ имѣть въ виду возможность подложности вышеназванныхъ стихотвореній. Дѣло въ томъ, что мнѣ часто приходилось слышать отъ мингрельцевъ другихъ раіоновъ въ насмѣшку надъ джварцами, будто послѣдніе говорятъ უბაჯუში и т. д. Не есть ли и вышеназванныя стихотворенія поддѣлка подъ будто бы джварскую рѣчь? Во всякомъ случаѣ, диссибиляція ჯ въ დ въ мингрельскомъ не можетъ быть признакомъ діалектической его дѣлимости.

75). Въ сенакскомъ говорѣ нужно отмѣтить особенность рѣчи Бандзійскаго и Мартвильскаго обществъ (=bm), гдѣ звукъ ღ чередуется съ ჲ (§ 2, d).

Разница въ лексикѣ между MZ и S говорами выражается главнымъ образомъ въ томъ, что въ S говорѣ гораздо больше грузинскихъ словъ, чѣмъ въ MZ, напр., სიმიღი, პირობა вм. ღაზუტი, პიჯალა и др. (см. въ *Словарѣ*). Въ восточномъ говорѣ наблюдается и бо̀льшая склонность къ эмфатическимъ окончаніямъ (§ 11).

По мнѣнію большинства мингрельцевъ лучшая мингрельская рѣчь сохранилась въ двухъ провинціяхъ, Сачичуо и Салипартіано, расположенныхъ на границѣ между Сенакскимъ и Зугдидскимъ уѣздами. Вообще Зугдидскій уѣздъ, какъ центральное мѣсто всей территоріи разселенія мингрельцевъ, ставятъ выше въ языковомъ отношеніи и жители Сенакскаго уѣзда: «чистый мингрельскій не у насъ, — говорятъ они, — а въ Зугдидахъ». Попадались мнѣ, однако, и такіе сенакцы, которые, напротивъ, говорили, что зугдидцы свою рѣчь испортили, подражая грузинамъ, внесеніемъ въ неё звука ღ. «Звукъ ღ,—говорили они,—не свойственenъ мингрельскому, какъ его и нѣтъ въ Бандзійскомъ и Мартвильскомъ обществахъ».

Вліяніе другихъ языковъ на мингрельскій и обратно.

Вліяніе неродственныхъ языковъ на мингрельскій исключительно лексическаго характера, но вліяніе родственныхъ языковъ, въ особенности грузинскаго, простирается и на морфологію. Въ *Словарѣ* отмѣчено около 50 персидскихъ, около 40 арабскихъ, около 30 турецкихъ и 15 греческихъ, около 35 русскихъ или черезъ русскій вошедшихъ словъ. Почти всѣ эти иностранныя слова встрѣчаются и въ грузинскомъ, такъ что въ вопросѣ о заимствованныхъ словахъ мингрельскій ближе стоитъ къ грузинскому, чѣмъ къ своему ближайшему

собрату, ч̔анскому языку. Встрѣчаются и армянскія[1]) слова. Къ отмѣченнымъ въ *Словарь* надо прибавить: **գորտ** (გორდი) *лягушка*, **սոխ** (სოხი) *лукъ, цыбуля*, **տաշել** *тесать, гладить, чистить* (ტი-შონი *чистить*), **քիթ** (ნი-ქითი) *морда, рыло*. Какъ извѣстно, **գորտ** сопоставляется съ латыш. *warde*, лит. *varlė̃*[2]), но дѣло въ томъ, что м. გორდი gord-i черезъ промежуточную форму კვარტი ḳvart-i, сохраненную по сообщенію А. Г. Шанидзе въ т̔ушинскомъ говорѣ груз. языка, великолѣпно покрываетъ др.-г. მ-კვარი m-ḳvar-i *жаба*. Если это такъ, то **գորտ** будетъ такимъ же заимствованіемъ въ армянскомъ изъ мингрельскаго, какъ **ճանճ** *муха* (ჭანჭი, см. *Словарь*); **սոխ** и **տաշել** считаются персидскими заимствованіями въ армянскомъ[3]), но опять таки вопросъ, не попали ли, наоборотъ, эти слова изъ яфетическихъ языковъ въ персидскій. Что же касается **քիթ**, то оно навѣрное одного корня съ м. ნი-ქითი и г. ნი-სვარტი || ნი-ვარტი.

Весьма мало заимствованій изъ абхазскаго и сванскаго языковъ. Какъ будто м. პირსქელი *кума* отъ сванскаго глагола ლიპრისტე *крестить*, кромѣ того изъ сванскаго заимствованы префиксы ლა-, ლე- (§ 128).

Гораздо больше вліянія на мингрельскій оказалъ и понынѣ оказываетъ грузинскій языкъ. Достаточно бѣглаго просмотра *Словаря*, чтобы увидѣть, какая масса грузинскихъ словъ усвоена мингрельскимъ[4]). Кромѣ лексики грузинскій оказалъ вліяніе и на мингрельскую морфологію. Изъ грузинскаго заимствованы: Дат. к̔арт̔скій падежъ (§ 18,d), III-я пор. дѣйст. залога съ

---

1) Терминъ „армянскій" нами употребленъ для удобства въ смыслѣ родовомъ, а не въ смыслѣ одного изъ двухъ языковъ Арменіи, какъ его съ извѣстнаго времени употребляетъ Н. Я. Марръ (см. *Грамматика ч̔анскаго языка*, стр. X).

2) Hübschmann, *Armenische Grammatik*, p. 437.

3) ibid., pp. 238, 251.

4) Надо, конечно, исключить изъ этого числа тѣ немногія грузинскія слова, которыя попали въ *Словарь* въ виду помѣщенія въ *Хрестоматіи* одного мингрельско-грузинскаго стихотворенія (стр. 109, № II). Эти слова въ *Словарь* сопровождаются ссылкой на данное стихотвореніе.

характеромъ ა (§ 69,c), IV-я пор. стр. залога съ характеромъ ე (§ 80,c), ე е-классъ (§ 73,c). Это и не удивительно: мингрельцы послѣ уничтоженія Лазики, объединявшей ихъ съ ч̓анами, стояли и стоятъ, начиная съ VIII-го вѣка по Р. Х., въ отношеніи къ грузинамъ (к̓арт̓амъ) въ болѣе тѣсной политически-культурной связи, чѣмъ другія родственныя племена. Правда, политическая связь Мингреліи съ грузинскимъ царствомъ часто нарушалась, и Мингрелія образовывала самостоятельное княжество, но культурная связь оставалась непрерывной. Грузинскій языкъ, какъ литературно-церковный, былъ и остается во всеобщемъ употребленіи среди мингрельцевъ. Мингрельцы, въ свою очередь, давали и даютъ грузинской литературѣ не мало дѣятелей въ лицѣ переводчиковъ, проповѣдниковъ, поэтовъ, писателей и ученыхъ. Обогащая общую сокровищницу грузинскаго литературнаго языка, они вносили и вносятъ туда мингрелизмы (иверизмы). Къ такимъ иверизмамъ въ грузинскомъ, между прочимъ, относятся: 1) г. სერობა *вечеря, вечерня, повечеріе* отъ м. სერი *ночь*, 2) ორჭოფი *сомнѣвающійся, колеблющійся* (< г. ორი *два* м. ჭოფუა *держать*), 3) დედამთილი, მამამთილი *свекровь, свекоръ* (ср. м. დიანთირი მუანთირი,), 4) ძილის-მანა *сновидѣніе* (см. *Словарь* подъ მან 1), 5) მუმი *крѣпкое вино* (см. *Словарь*), 6) ხვადი *самецъ* (см. *Словарь* подъ ხოდ 1),7) იწქითი (ვეფხის-ტყაოსანი, ტფილისი 1903, ხ. 401) *внезапный, неожиданный* (см. *Словарь* подъ წქ || იწქ). Такъ что упрекъ Шот̓ѣ, вложенный царемъ Арчиломъ въ уста царя Теймураза I, именно: რაც ა ენა, ყველა ითქვამს, სომხური და მეგრულიცა[1]) *ты говорилъ [въ своей поэмѣ] на всѣхъ языкахъ, даже на армянскомъ и мингрельскомъ*, имѣетъ нѣкоторое основаніе.

Къ иверизмамъ надо отнести неизмѣненіе объективнаго мѣстоименнаго префикса 1-го лица по числамъ въ древнегрузинскомъ и согласованіе сказуемаго въ числѣ съ дополненіемъ, напр., г. მო-წყალე-ნ *помилуй насъ* вм. გვი-წყალე (ср. §§ 44, 88, 143).

---

1) არჩილიანი, ქუთაისი 1888, стр. 17,4 снизу.

Характерныя особенности мингрельскаго сравнительно съ грузинскимъ.

Въ фонетикѣ мингрельскій обнаруживаетъ свои особенности (§§ 2—7).

Въ нѣкоторыхъ частяхъ морфологіи мингрельскій разнообразнѣе и богаче грузинскаго: 1) рядомъ съ заимствованными изъ грузинскаго нѣкоторыми этимологическими категоріями (см. стр. XX—XXI) мингрельскій удержалъ и свои собственныя, 2) имѣетъ уравнительную форму прилагательныхъ (§ 32), 3) въ употребленіи субъективныхъ и объективныхъ мѣстоименныхъ частицъ проявляетъ сравнительно съ грузинскимъ съ одной стороны разнообразіе, а съ другой—однообразіе (§§ 67, 87), 4) чаще употребляетъ форму возможности въ глаголахъ (§ 98), 5) удержалъ прош. несовершенное и желательное отъ существительнаго глагола (§ 108) и 6) образуетъ сослагательное и желательное въ двухъ формахъ (§§ 76, 77).

Несмотря на сильное вліяніе грузинскаго, мингрельскій сохранилъ неприкосновенно свой синтаксическій строй, какъ-то: строгую выдержанность въ употребленіи Дат. мѣстоименнаго падежа (§ 132), постановку союзовъ въ концѣ предложенія (§ 150) и др.

Традиціонный взглядъ среди грузинъ и мингрельцевъ о происхожденіи мингрельскаго языка.

Объ отношеніи мингрельскаго языка къ братски родственному и лингвистически съ нимъ не болѣе какъ равноцѣнному грузинскому существуетъ нѣсколько традиціонныхъ взглядовъ среди грузинъ и мингрельцевъ. Грузины говорятъ свысока о мингрельскомъ языкѣ, называя его искаженнымъ грузинскимъ. Эту точку зрѣнія мы находимъ еще у лексикографа С. Орбеліани (XVII—XVIII вв.). Слову ჟღურტული *чириканіе* онъ даетъ, напр., слѣдующее объясненіе: მეგრელთ მრუდი ლაპარაკი, ვინა ჩხიკვთა და კაჭკაჭთა ლაპარაკი *искаженный языкъ мингрель-*

цевъ или языкъ кедровокъ и сорокъ. Такого же мнѣнія и историкъ-географъ Вахуштъ (XVIII в.). Онъ о мингрельцахъ говоритъ слѣдующее: აქჳსთ თვისცა ენა, განა წამხდარი ქართულივე *есть у нихъ и свой языкъ, но тотъ же испорченный грузинскій*[1]). Не остаются въ долгу и мингрельцы. Они, въ свою очередь, называютъ грузинскій языкъ искаженнымъ мингрельскимъ или, во всякомъ случаѣ, происшедшимъ изъ послѣдняго. Съ этимъ взглядомъ приходилось считаться еще Brosset, который справедливо называетъ его плодомъ національнаго самолюбія[2]). Среди мингрельцевъ существуетъ и такое мнѣніе, что мингрельскій представляетъ собою нѣчто среднее между чанскимъ и сванскимъ языками: одинъ сванъ—говоритъ преданіе—женился на чанкѣ; супруги долго не понимали другъ друга; наконецъ они выработали новый языкъ, похожій и на чанскій, и на сванскій, на которомъ и стали говорить ихъ потомки, т. е. мингрельцы. Это преданіе, хотя и невѣрно представляетъ генетическую связь между мингрельскимъ и родственными языками, интересно въ томъ отношеніи, что изъ исторіи мы знаемъ о существованіи мѣшанаго племени изъ врановъ и колховъ, Σουαννόκολχοι по Птолемею[3]).

Очеркъ литературы предмета.

Первое мѣсто по времени записи мингрельскихъ словъ и фразъ принадлежитъ турецкому путешественнику Эвлія-Челеби (№ 26[4]), писавшему въ 70—80 годахъ XVII столѣтія.

Челеби одну страницу своего труда удѣляетъ мингрельскому языку. Онъ приводитъ числительныя до одиннадцати (причемъ *одиннадцать* въ формѣ ართივითი вм. ვითაართი), десятка три другихъ словъ и нѣсколько фразъ, но все въ искаженномъ

---

1) M. Brosset, *Description géographique de la Géorgie*, p. 404.
2) *Voyage archéol.*, Rapp. VII, p. 69.
3) Латышевъ, ц. с., стр. 239.
4) См. *Списокъ работъ...* стр. XXX—XXXIII.

видѣ, въ чемъ виновны отчасти и издатели. Такъ, названіе *хлѣбъ* напечатано сперва كويال, потомъ كوبال, наконецъ كوباك, изъ коихъ лишь средняя форма, если прибавимъ гласный исходъ ი, отсѣченный на турецкій ладъ, воспроизводитъ правильную мингрельскую форму ქობალი. Трудно допустить, что такое разнообразіе восходитъ къ самому автору; оно вѣроятнѣе возникло при изданіи труда.

Въ XVII-мъ же столѣтіи писали католическій миссіонеръ въ Мингреліи Арканджело Ламберти (№ 30) и извѣстный путешественникъ Chardin (№ 4), но у нихъ мингрельскія слова попадаются лишь случайно, при описаніи тѣхъ или иныхъ мингрельскихъ обычаевъ, а языкъ самъ по себѣ ихъ не интересовалъ.

У грузинскаго лексикографа Орбеліани (XVII—XVIII вв., № 16) встрѣчаются мингрельскія слова, большею частью, безъ указанія на ихъ происхожденіе, но иногда, какъ, напр., при объясненіи слова ოჯიჯი, онъ прямо говоритъ, что это — *сыть по-мингрельски*. Güldenstädt (№ 3) въ 70 гг. XVIII столѣтія, во время своихъ путешествій по Россіи и Кавказу, составилъ сравнительный словарчикъ изъ грузинскихъ (kartuelisch), мингрельскихъ и сванскихъ словъ въ латинской транскрипціи и съ нѣмецкимъ переводомъ. Трудъ весьма слабый; достаточно указать для примѣра нѣсколько мингрельскихъ словъ: 1) მუგოგო *что?* по Güldenstädt'у, на самомъ дѣлѣ მუ გოგო *чего хочешь?* 2) ქობალი *корова*, на самомъ дѣлѣ *хлѣбъ*, 3) ჭკომი *хлѣбъ*, на самомъ дѣлѣ *кушай* и т. п. Еще раньше рукописью Güldenstädt'а воспользовались Палласъ (№ 1) и Янкевичъ де Миріево (№ 2) для своихъ словарей, куда и проникли всѣ ея погрѣшности. Klaproth, путешествовавшій по Кавказу, въ частности по Грузіи, въ нѣсколькихъ своихъ трудахъ (№№ 5, 6, 7) касается и мингрельскаго языка, но и его работы страдаютъ всѣми недостатками предшественниковъ. Самое цѣнное, что есть въ его работахъ, это—попадающіяся въ записанныхъ имъ фразахъ полныя формы 3-го лица ед. ч. стр. залога, какъ, напр.,

რჷნ (№ 6, стр. 157), нынѣ появляющіяся только при извѣстныхъ условіяхъ (см. § 103,а).

G. Rosen (№ 10,2) пошелъ дальше: онъ впервые попытался дать грамматическій очеркъ мингрельскаго языка. Хотя нынѣ эта грамматика имѣетъ лишь историческое значеніе, но для своего времени ее надо считать довольно удачной. Въ этой же работѣ Rosen, самъ раньше примѣнившій къ лазскому (чанскому) языку арабскій алфавитъ, отдаетъ предпочтеніе грузинскому алфавиту какъ самому совершенному для передачи звуковъ кавказскихъ языковъ: Ich bediene mich — говоритъ онъ — hier und weiter des Georgischen Alphabets als des vollständigsten für die Laute der Kaukasischen Sprachen (p. 48). Brosset (№ 11) послѣ введенія (pp. 68—72), гдѣ говорится объ отношеніи мингрельскаго къ грузинскому, приводитъ списокъ мингрельскихъ словъ (pp. 72—78) и, сопоставляя ихъ съ грузинскими, даетъ первый опытъ сравнительной фонетики этихъ языковъ, чему впослѣдствіи было посвящено спеціальное изслѣдованіе проф. Цагарели. Далѣе Brosset приводитъ мингрельскія фразы (pp. 78—83) и разсказъ (pp. 83—85). Мингрельскія слова не всегда переданы правильно. Однако, нѣкоторыя формы словъ, нынѣ въ мингрельскомъ не встрѣчающіяся или еще не открытыя, ввиду ихъ закономѣрнаго соотвѣтствія грузинскимъ эквивалентамъ, напр., ჭორბი *бровь* вм. нынѣшняго წაბი (г. წარბი), нами отмѣчены въ *Словарѣ.* Въ 1866—1867 на мингрельскомъ языкѣ грузинскими буквами появились *Правила* (№ 12), касавшіяся вышедшихъ изъ крѣпостной зависимости крестьянъ въ Мингреліи. Хотя эти *Правила* — переводъ съ русскаго, переводъ не всегда удачный, но въ нихъ гораздо больше подлиннаго мингрельскаго матеріала, чѣмъ во всѣхъ предыдущихъ работахъ. Въ нихъ же на лицо суффиксъ 3-го лица стр. залога звукъ ნ, напр., მო-ჭარილი რჷნ вм. მოჭარილი რე.

Эпоху въ изученіи мингрельскаго языка составляютъ работы проф. Цагарели (№ 15). Въ своихъ *Мингрельскихъ этюдахъ* онъ впервые далъ намъ образцы мингрельскаго народнаго

творчества (сказки, пѣсни, пословицы, загадки). Онъ же, записывая мингрельскіе тексты грузинскимъ алфавитомъ, впервые ввелъ знаки ჴ, ჵ для передачи спеціально мингрельскихъ звуковъ. Вторая часть *Этюдовъ* содержитъ опытъ фонетики мингрельскаго языка. Тутъ много точныхъ наблюденій надъ звуковымъ характеромъ мингрельскаго языка, хотя попадаются иногда неправильныя соображенія и недосмотры. Цагарели намѣревался и дальше работать въ области мингрельскаго языка, но создавшееся вокругъ его чисто научныхъ работъ положеніе, ничего общаго съ научными изысканіями не имѣвшее, заставило его бросить дальнѣйшую работу.

Послѣ Цагарели во главѣ собиранія мингр. лингвистическаго матеріала стало Управленіе Кавказскаго Учебнаго Округа. Въ его изданіяхъ (№№ 20, 21, 22, 23, 29, 31, 32, 33, 34) собрано много лингвистическаго матеріала, записаннаго на мѣстахъ, бо́льшею частью, сельскими учителями. Но почему-то въ этихъ изданіяхъ мингрельскіе тексты стали записывать не грузинскимъ алфавитомъ, какъ съ успѣхомъ писали Rosen, Brosset и Цагарели, а русскимъ, не удовлетворяющимъ въ данномъ случаѣ ни научнымъ требованіямъ, ни практическимъ. Между прочимъ неудобствомъ этого письма объясняется встрѣчающаяся въ этихъ изданіяхъ масса опечатокъ. Поэтому понятно то недовѣріе, съ какимъ была встрѣчена мѣстнымъ населеніемъ отпечатанная такимъ образомъ *Мингрельская азбука* (№ 29) въ качествѣ руководства въ мингрельскихъ школахъ.

Трудъ Erckert'а (№ 24) въ части, касающейся мингрельскаго языка, далеко уступаетъ не только работамъ проф. Цагарели, но даже работамъ Brosset и Rosen'а[1]). Кстати замѣ-

---

1) Такъ, въ лексической части масса ошибокъ: подъ № 74 показаны, напр., какъ мингрельскія слова სხალი, ხული *груша*, на самомъ же дѣлѣ სხალი груз. слово, ხული хотя и мингр., но значитъ *брюква, зелень*, а *груша* по-м. სხული: № 76 საგანი, შქვილი, მინდორი *лукъ* (*дуга*), въ то время какъ лишь შქვილი значитъ *лукъ*. а საგანი—*стрѣла*, მინდორი—*поле*; № 83 წიფური рядомъ съ წიფუნი(?) *буковое дерево*, въ качествѣ груз. соотвѣтстнія рядомъ съ წიფელი выставлены непонятныя ტუხილა(?), ტახ(?), ნაცარცქალი(??), въ послѣднемъ словѣ можно узнать совершенно

тить, и другіе языки, по крайней мѣрѣ яфетическіе, разсматриваемые въ трудѣ Erckert'а, не лучше изложены.

Въ 1895—1896 гг. П. Чарая (№ 25) написалъ на грузинскомъ языкѣ обстоятельную рецензію на работу Цагарели. Рецензентъ съ своей стороны даетъ довольно подробныя свѣдѣнія по фонетикѣ и грамматическому строю мингрельскаго языка. Ему же принадлежитъ маленькая работа словарнаго характера (№ 43). М. Г. Джанашвили въ своей *Грузинской грамматикѣ* (№ 37) удѣляетъ мѣсто и мингрельскому языку. С. Хундадзе въ своей *Грузинской грамматикѣ* (№ 38) касается кратко и мингрельскаго языка, причемъ мингрельскій (и сванскій) ему представляется хотя и имѣющимъ особый обликъ, но въ сущности такимъ же говоромъ матери-языка, грузинскаго, какъ ингилойскій, пшавскій, хевсурскій и др. Такой взглядъ на родственныя отношенія между грузинскимъ и мингрельскимъ языками несостоятеленъ и давно уже отвергнутъ наукой.

По разработкѣ теоретической части вопроса о родствѣ мин-

неумѣстное здѣсь ნაცარწყალი *щелокъ*; № 98 ქომოჯი, ქომოჯი *мужъ* нм. ქომონჯი; № 120 დამორჩილი, დაჩხირი *огонь*, между тѣмъ какъ დამორჩილი значитъ *осень*; № 247 აბრაგი, პიჯი *ротъ*. что აბრაგი значитъ *разбойникъ*; № 259 *быкъ* груз. ხარი, ჩოხა, но ჩოხა значитъ *чоха* (одежда), мингр. ხოჯი, გერი, но послѣднее слово значитъ *волкъ*; № 366 *воскъ* ქომონჯი, ჩხვინდი (? ჩხოროდი), თოფურიშ-სანთელი, но первое слово значитъ *мужъ*, второе (при нашей поправкѣ)—*воробей* и лишь третье—*восковая свѣча*, но опять-таки съ поправкой თოფურიშ-სანთელი; № 493 *надѣяться* ჩხვადა, კორჩხვადა, იმედიში-ქიმდა, но первыя два слова значатъ *грабить*. Мы больше не выписываемъ. почти весь отдѣлъ наполненъ подобнаго рода упражненіями. которыя возвращаютъ насъ ко временамъ Гюльденштедта и являются какимъ-то непонятнымъ анахронизмомъ въ исторіи изученія мингрельскаго языка. Также плохо обстоитъ дѣло и во второй части, въ «грамматическихъ замѣткахъ» (стр. 344—347): a) никакого суффикса -ით, какъ думаетъ Erckert, для образованія творит. подежа (Instrumental) не существуетъ (стр. 344), b) утвержденіе, что прилагательное-сказуемое не измѣняется, какъ и прилагательное-опредѣлитель, не вѣрно (стр. 345), c) склоненіе личныхъ мѣстоименій (другія вовсе не приведены) далеко неполно, d) глагольныя парадигмы весьма незначительны и въ 9/10 своихъ частей совершенно неправильны: смѣшиваются лица между собою, напр. ოწუაფუქ и 2-е л. и 3-е ед. ч., но 3-е должно быть ოწუაფუ, 2-е мн. ч. ოწუაფუთ вм. ოწუაფუთ (стр. 346); приводимое дальше спряженіе глагола *имѣть* сплошное недоразумѣніе: მი-ღუ-ნს, გი-ღუ-ნს, უ-ღუ-ნს, მი-ღუ-ნა, გი-ღუ-ნა, უღ-ნა || ღუნა (ср. у насъ *Гр.*, табл. X)

грельскаго съ грузинскимъ, вообще всѣхъ яфетическихъ языковъ между собою съ одной стороны и между ними и семитическими съ другой — основными являются работы академика Н. Я. Марра (№№ 39, 42, 48).

Появившаяся недавно работа Th. Kluge (№ 49), касающаяся фонетики и морфологіи (за исключеніемъ глаголовъ) мингрельскаго языка, страдаетъ недостатками вышеразобраннаго труда Erckert'a[1]).

Предлежащая моя работа представляетъ первую попытку дать полный очеркъ *Грамматики мингрельскаго языка съ хрестоматіею и словаремъ.* Работа въ основѣ своей описательная. Встрѣчающіеся въ ней экскурсы въ область сравнительно-исторической грамматики имѣютъ въ данномъ случаѣ второстепенное значеніе. Не мнѣ судить, насколько попытка моя удалась. Что она не безъ дефектовъ, я самъ это сознаю. Но быть можетъ обширность труда и сравнительно короткое время его выполненія послужатъ тому нѣкоторымъ оправданіемъ.

Мингрельскимъ языкомъ занимаюсь съ 1909 г. Въ этомъ году я, будучи студентомъ III-го курса, впервые былъ командированъ факультетомъ Восточныхъ языковъ Императорскаго С.-Петербургскаго университета на лѣтнее вакаціонное время въ Мингрелію для изученія и изслѣдованія мингрельскаго языка. Въ слѣдующемъ году, командированный опять факультетомъ съ той же цѣлью, я получилъ вмѣстѣ съ тѣмъ командировку отъ Императорской Академіи Наукъ въ Русскій Лазистанъ для собиранія дополнительныхъ о чанскомъ языкѣ свѣдѣній[2]). Въ слѣдующемъ 1911 г., по окончаніи университета, я былъ командированъ Академіею Наукъ въ Мингрелію для продолженія занятій по мингрельскому языку и, наконецъ, въ 1912 г. я получилъ командировку туда же отъ Императорскаго Русскаго

---

1) См. мою подробную рецензію на работу г. Kluge въ З. В. О. т. XXII, стр. 239—246.

2) См. I. Кипшидзе, *Дополнительныя свѣдѣнія о чанскомъ языкѣ*, С.-Пб., 1911.

Географическаго Общества. Пробылъ я въ Мингреліи въ общей сложности около 6 мѣсяцевъ; я побывалъ въ разныхъ уголкахъ Мингреліи, встрѣчая всюду радушный пріемъ. Нижепоименованныя лица въ особенности содѣйствовали мнѣ въ моихъ занятіяхъ: въ с. Наоѓалевѣ — смотритель училища А. С. Сулава, учитель Г. Цхакая, аптекари братья Ѳ. и А. Г. Квирая, Г. Габисонія; учитель М. Сурмава въ с. Сархино; товарищъ мой по Кутаисской духовной семинаріи и Петербургскому университету К. Ҹантурая и дядя его іеромонахъ о. Антоній (въ монастырѣ Нахаребово); священникъ о. М. Векуа и сынъ его, товарищъ мой по Кутаисской семинаріи, филологъ Вл. Векуа; товарищъ мой по Петербургскому университету кн. Илья Дадіани; въ Джварѣ—свящ. О. Зосимъ Ҹантурія. Ал. Д. Ṗирцхалава и Мурза Акобія: въ Зугдидѣ — учитель Ѳ. М. Ашордія, судебный приставъ Н. Беридзе и кн. Д. З. Чхотуа; въ с. Цаишѣ — благоч. свящ. о. Виссаріонъ Ṫодуа. І. М. Меунаргія; свящ. о. Николай Ҹедія въ с. Ҹубурихинджѣ; П. Г. Чарая; въ Илорѣ (въ Самурзакано) — священники о.о. К. Маджганадзе, К. Хелая и учитель Г. А. Ḱавṫарадзе; священникъ Потійскаго каѳедральнаго собора о. Георгій Гегеҹкори и учитель В. Гегеҹкори.

Въ Петербургѣ при разработкѣ матеріаловъ и чтеніи корректуръ мингрельскихъ текстовъ мнѣ помогали друзья мои студентъ Петербургскаго университета кн. Шоṫа П. Дадіани и студ. Психоневрологическаго института Владиміръ Г. Гегеҹкори. Больше всѣхъ послѣднему обязанъ я за постоянное содѣйствіе въ моихъ работахъ какъ въ Петербургѣ, такъ и въ Мингреліи.

Считаю пріятнымъ для себя долгомъ выразить глубокую благодарность вышепоименованнымъ ученымъ учрежденіямъ и лицамъ, равно и всѣмъ, оказавшимъ мнѣ какое-либо содѣйствіе какъ при изученіи мингрельскаго языка, такъ и при печатаніи настоящаго труда.

І. Қипшидзе.

Петербургъ, 14 апрѣля 1914 г.

Списокъ работъ къ очерку литературы предмета.[1]

1. **П. С. Палласъ,** *Сравнительные словари всѣхъ языковъ и нарѣчій, собранные десницею Всевысочайшей Особы,* чч. I—II, С.-Петербургъ 1787—1789.

2. **Ѳ. Янкевичъ де Мiрiево,** *Сравнительный словарь всѣхъ языковъ и нарѣчій, по азбучному порядку расположенный,* чч. I—IV, С.-Петербургъ 1790—1791.

3. **D. Johann Anton Güldenstädt,** *Reisen durch Russland und im Caucasischen Gebürge,* herausgegeben von P. S. Pallas, St.-Petersbnrg, Th. I, pp. 411—414, 1787, Th. II, pp. 496—504, 1791.

4. **Chardin** = *Voyages du Chevalier Chardin, en Perse, et autres lieux de l'Orient,* nouvelle édition par L. Langlès, Paris 1811, t. I, p. 349,з.

5. **J. Klaproth,** 1) *Reise in den Kaukasus und nach Georgien unternommen in den Jahren* 1807—1808... t. II, pp. 15—18, Halle und Berlin 1814, 2) *Anhang zur Reise...,* pp. 267—270.

6. **J. Klaproth,** *Détails sur le dialecte géorgien usité en Mingrelie,* Journal asiatique 1829 février, pp. 154—161.

7. **J. Klaproth,** *Asia Polyglotta,* zweite Auflage, Paris 1831, pp. 109—124.

8. **Brosset,** *Chronique géorgienne,* Paris 1831, pp. 135—144.

9. **Вахуштъ** = გეოგრაფიული აღწერა საქართველოჲსა ბატონიშვილის ვახუშტისმიერ, მის ნამდვილზე დაბეჭდილი აკადემიკის ბროსსეტისაგან *Description géographique de la Géorgie, par le tsarévitch Wakhoucht, publieé d'après l'original autographe, par* **M. Brosset.** S.-Pét. 1842.

10. **Rosen** = **Dr. Georg Rosen,** 1) *Über die Sprache der Lazen,* pp. 11, 29—37, Berlin 1845, 2) *Ossetische Sprachlehre nebst einer Abhandlung über das Mingrelische, Suanische und Abchasische,* pp. 45—57, Berlin 1846 (=Philologische und hi-

1) Расположенъ по годамъ изданій сочиненій.

storische Abhandlungen der Königlichen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, aus dem Jahre 1845, Berlin 1847 pp. 405—417).

11. B=M. Brosset, *Voyage archéologique en Transcaucasie,* Rapp. VII, pp. 68—86, St.-Pét. 1849—1851.

12. *Дополнительныя правила о крестьянахъ, вышедшихъ изъ крѣпостной зависимости въ Мингреліи* (გეძინელი კანონი სამარგალოშოთ) in folio (4), стр. 16 и *Правила о правахъ, пріобрѣтаемыхъ крестьянами, вышедшими изъ крѣпостной зависимости въ Мингреліи* in folio (1), стр. 4, 1866—1867.

13. Ал. Цагарели, *Сравнительный обзоръ морфологіи иберійской группы кавказскихъ языковъ*, С.-Пб. 1872.

14. Бакр.=Дм. Бакрадзе, *Археологическое путешествіе по Гуріи и Адчарѣ,* С.-Пб. 1878, стр. 162—191: *Краткій сравнительный словарь говоровъ Карталино-Кахетіи, Имеретіи, Гуріи, Кобулети (Чурукъ-су) и Адчары.*

15. МЭ=Ал. Цагарели, *Мингрельскіе этюды*, вып. I: *Мингрельскіе тексты съ переводомъ и объясненіями*, вып. II: *Опытъ фонетики мингрельскаго языка,* С.-Пб. 1880.

16. Орб.=საბა-სულხან ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი.

Сава-Сулханъ Орбеліани, *Грузинскій словарь,* Тифлисъ 1884.

17. Эр.=кн. Раф. Дав. Эристовъ, *Краткій грузино-русско-латинскій словарь изъ трехъ естественныхъ царствъ природы*, Тифлисъ 1884.

18. Чуб.=Давидъ Чубиновъ, *Грузино-русскій словарь,* С.-Пб. 1887.

19. Peacock, *Original Vocabularies of Five West Caucasian Languages* (The Journal of the Royal Asiatic Society, XIX (1887), pp. 145—156).

20. Ив. Я. Петровъ, *Мингрельскіе тексты* (СМК, вып. X, стр. 253—333, 1890, вып. XVIII, стр. 59—90, 1894).

21. Хр. Гроздовъ, *Мингрельскія народныя пѣсни* (СМК, XVIII, стр. 1—58).

22. Я. Тепцовъ, *Изъ быта и вѣрованій мингрельцевъ* (ibid. отдѣлъ III, стр. 1—26).

23. Б. Г. Хорава, *Эрамъ-Хутъ и святыня джварцевъ* (ibid., стр. 49—58).

24. Erckert, *Die Sprachen des Kaukasischen Stammes*, Wien 1895, Th. I, pp. 5—204, Th. II, pp. 339—347.

25. პ. ჭარაია (П. Чарая), მეგრული დიალექტის ნათესაობრივი დამოკიდებულება ქართულთან *Родственное отношеніе между мингрельскимъ діалектомъ и грузинскимъ* (მოამბე 1895, №№ X, XII; 1896, №№ I, II).

26. Челеби = اوليا جلبى سياحتنامه‌سى، ايكنجى جلد، ٣٥٩، ١٣١٤ Эвлія-Челеби, *Книга путешествій*, т. II, стр. 359, 1314 = 1896.

27. თ. სახოკია (Ѳ. Сахокія), სამურზაყანო *Самурзакано* (მოამბე 1897, № I, отд. II, стр. 1—22), ახალწელიწადი (კალანდა) სამეგრელოში *Новый годъ въ Мингреліи*, ibid., отд. II, стр. 91—110, № VI, отд. II, стр. 1—27.

28. ანტონ ქანდარია (Антоній Кандарія), სოფ. ჯუმი *Село Джумъ* (კრებული 1899, № VII, отд. II, стр. 33—48).

29. МА = *Мингрельская азбука*, Тифлисъ 1899.

30. Ламберти = არქანჯელო ლამბერტი, სამეგრელოს აღწერა იტალიურით ნათარგმნი ალექსანდრე ჭყონიასი *Арканджело Ламберти, Описаніе Мингреліи, переводъ съ итальянскаго Александра Чконіи*, Тифлисъ 1901.

31. М. В. Глушаковъ, *Мингрельскія пословицы* (СМК, вып. XXXII, отд. III, стр. 54—62, 1903).

32. І. Т. Кобалія, *Изъ миѳической Колхиды* (ibid., стр. 89—124).

33. І. С. Степановъ, *Народныя примѣты, разные способы гаданія и нѣкоторыя повѣрья мингрельцевъ* (ibid., стр. 125—152).

34. М. Д. Кордзахія, *Встрѣча и празднованіе Новаго года у мингрельцевъ* (ibid., стр. 153—155).

35. Крещеніе = Н. Марръ, *Крещеніе армянъ, грузинъ, абхазовъ и алановъ св. Григоріемъ*, С.-Пб., 1905.

36. აკობია (Акобія), Тифлисъ 1906 (нѣсколько стихотвореній на мингрельскомъ языкѣ).

37. მ. გ. ჯანაშვილი М. Г. Джанашвили, ქართული გრამატიკა *Грузинская грамматика*, Тифлисъ 1906.

38. სილოვან ხუნდაძე Силованъ Хундадзе, ქართული გრამატიკა *Грузинская грамматика*, стр. 203—214, Кутаисъ 1907.

39. ОТ=Н. Марръ, *Основныя таблицы къ грамматикѣ древне-грузинскаго языка съ предварительнымъ сообщеніемъ о родствѣ грузинскаго языка съ семитическими*, С.-Пб. 1908.

40. Ар.=Д. И. Аракчіевъ, *Муз.-этнографическіе очерки грузинской народной музыки. Народная пѣсня Зап. Грузіи (Имеретіи)*. Москва 1908, стр. 93—96.

41. К. И. Додаевъ, *Къ иверійской фонетикѣ* (СМК, вып. XLI, отд. II, стр. 1—29, 1910).

42. Н. Марръ, *Грамматика ч̇анскаго (лазскаго) языка съ хрестоматіею и словаремъ*, С.-Пб. 1910.

43. პ. ჭარაია (П. Ч̇арая), დედა-ენის ზოგიერთ სიტყვათა განმარტება *Объясненіе нѣкоторыхъ словъ „Дэда-эна“*, Кутаисъ 1910.

44. Ч̇к.=Илья Чконія, *Грузинскій глоссарій*. С.-Пб. 1910.

45. *Грузинскія приписки*=Н. Марръ, *Груз. приписки греческаго Евангелія изъ Коридіи* (Извѣстія И. А. Н. 1911, стр. 211—240).

46. Бер.=В. Беридзе, *Грузинскій (к̇арт̇скій) глоссарій по имерскому и рач̇инскому говорамъ*, С.-Пб. 1912.

47. П. Ч̇арая, *Объ отношеніи абхазскаго языка къ яфетическимъ*, С.-Пб. 1912.

48. ПА=Н. Марръ, *Къ вопросу о положеніи абхазскаго языка среди яфетическихъ*, С.-Пб. 1912.

49. Th. Kluge, *Beiträge zur Mingrelischen Grammatik* (Memnon, Zeitschrift für die Kunst-und Kultur-Geschichte des Alten Orients, 1913, т. VII, тетр. 1/2, стр. 46—63).

О составѣ *Хрестоматіи мингрельскаго языка.*

Въ *Хрестоматіи* помимо текстовъ, записанныхъ лично мною или другими лицами по моей просьбѣ, собраны по возможности и всѣ напечатанные раньше оригинальные мингрельскіе тексты, составившіе приблизительно ²/₃ всей *Хрестоматіи.* Откуда какой текстъ взятъ, указывается въ *Оглавленіи* книги[1]). Тексты перепечатаны почти безъ измѣненій, устранены лишь явныя несообразности и многочисленныя опечатки. Что касается переведенныхъ на мингрельскій языкъ текстовъ, какъ евангельскія притчи у проф. Цагарели (МЭ, I, стр. 87—97) или разные дѣтскіе разсказы въ *Мингрельской азбукѣ*, то они въ *Хрестоматію* не вошли, за исключеніемъ довольно свободно переведенныхъ въ стихахъ шести басенъ, но для *Словаря* всѣ тексты использованы. Помѣщаю здѣсь, какъ дополненіе къ *Хрестоматіи*, тѣ мелкіе тексты, которые за отпечатаніемъ *Хрестоматіи* пришлось внести лишь въ *Словарь:*

1. დეს (დეჯის) ქამენია ჯოგოდუა დო ჩხვინდის არაგუდუა (см. ქამენია).

2. გიორგი პაპა მაზაკვალი, უჩონგურით მასხაპალი (см. მა-ზა-კვალი).

3. ჩე ჩხუმ ჩხემა ჩხე-ჩხეთ ცამხას (ჩამხას) (см. ჩხემა).

Поясненія къ нѣкоторымъ пѣснямъ *Хрестоматіи.*

Пѣсня № IX высмѣиваетъ *отыскивающихъ дворянское достоинство:* еще недавно многіе въ Мингреліи стали добиваться

---

1) Сказка № IX, хотя и записана въ зугдидскомъ уѣздѣ, мною отнесена къ текстамъ сенакскаго говора по своимъ особенностямъ, а пѣсня № XXXI. 1, записанная въ сенакскомъ у., отнесена къ текстамъ самурзакано-зугдидскаго говора. Или сказители были не изъ тѣхъ мѣстностей, гдѣ съ ихъ словъ записаны тексты, или же записавшіе передѣлали тексты сообразно особенностямъ своего говора. При текстахъ, записанныхъ проф. Цагарели, нѣтъ точныхъ указаній, какой текстъ гдѣ записанъ, и распредѣленіе ихъ по говорамъ всецѣло принадлежитъ мнѣ, что, конечно, не можетъ быть безусловно вѣрнымъ. Варіанты и мелкіе тексты обоихъ говоровъ сгруппированы вмѣстѣ.

дворянскаго достоинства, не имѣя на то надлежащихъ документовъ. Это стремленіе нашло себѣ искуснаго воплотителя въ лицѣ нѣкоего Ашордія, который, поддѣлывая документы, жаловалъ дворянствомъ желающихъ, пока дѣло не дошло до суда, и „ашордіевскому дворянству“ не былъ положенъ конецъ.

Поясненія къ пѣснѣ № XIV см. *Словарь* подъ ლევა. Пѣсня № XV „осмѣиваетъ абхазцевъ, потерпѣвшихъ пораженіе въ какой то битвѣ съ «грузинами», т. е. съ имеретинами“ (МЭ, I, 80). Пѣсня № XVII высмѣиваетъ мингрельцевъ разныхъ уголковъ и лечхумцевъ, указывая на ихъ недостатки, происходящіе либо отъ рода ихъ занятій, либо отъ окружающей ихъ природы; напр., про хоргинцевъ говорится, что они „ворона сдѣлали каплуномъ“, чѣмъ дѣлается намекъ на недостатокъ въ дер. Хоргѣ домашнихъ птицъ, что̀ вызывается заболѣваемостью куръ въ данномъ мѣстѣ лихорадкой (МЭ, I, 77). Историческая пѣсня № XX, по мнѣнію проф. Цагарели, намекаетъ на борьбу между сыновьями владѣтеля Мингреліи Каціи Дадіани († 1788) Григоріемъ и Манучаромъ изъ-за владѣтельскаго званія. Манучаръ въ пѣснѣ названъ „человѣкомъ Джогоріи“ за то, что, какъ разсказываютъ, кн. Джогорія Дгебуадзе руководилъ и орудовалъ имъ въ возникшихъ изъ-за владѣтельскаго званія смутахъ. Несмотря на поддержку кандидатуры слабаго Манучара царемъ имеретинскимъ Давидомъ, онъ долженъ былъ, въ концѣ концовъ, покориться своему брату Григорію (МЭ, I, 76).

№ XXX, 6 намекаетъ на сборщиковъ свѣчной подати въ имѣніяхъ Мартвильскаго монастыря (МЭ, I, 70).

Въ поясненіе № XXXIV *Мать и дочь* „разсказываютъ, что когда-то самурзаканскій помѣщикъ пріѣхалъ сватать дочь у мингрельскаго помѣщика; но въ жениха влюбилась теща, которая заперла въ комнатѣ дочь, а сама убѣжала съ женихомъ въ Абхазію. Настоящая пѣсня — это плачъ заточенной невѣсты, тщетно умоляющей жениха объ освобожденіи“ (МЭ, I, 69).

Пѣсня № XLI будто-бы намекаетъ на одинъ изъ эпизодовъ

крестьянскаго возстанія въ Мингреліи въ 1857 г. (СМК, вып. XVIII, 17).

Поясненія къ пѣснѣ № XLIII см. въ *Словарѣ* подъ ოჯხთი.

Поясненія къ пѣснѣ № XLVI, 3 см. въ *Словарѣ* подъ არამ-ხუტუ.

Указанія и дополненія къ *Мингрельско-русскому Словарю*.

При пользованіи *Словаремъ* нужно имѣть въ виду, что слова въ немъ расположены по главнымъ, зиждительнымъ основамъ, подъ которыми, какъ въ гнѣздѣ, сгруппированы всѣ коренныя и производныя слова. Поэтому прежде всего требуется знакомство съ предлогами (§§ 119, 120) и разными префиксами, въ именахъ (§§ 128) и глаголахъ (§ 44), съ наращеніями (§ 3,f), равно какъ съ характерами породъ (§§ 69, 80). Такъ, напр., სა-ნთელი, მე-სა-ნთელე помѣщены подъ ნათ или ნთ; ნა-ოლალენი подъ ლალა, а этотъ послѣдній подъ ლ, такъ какъ формы коренныхъ глаголовъ (§ 62) часто сгруппированы подъ однимъ или двумя первыми коренными согласными, какъ, напр., формы отъ ზალა *мѣсить* помѣщены подъ ზ, отъ თქება *кончать* — подъ თ, отъ რთუალა *дѣлить*—подъ რთ или რთვ и т. п.

Составныя слова въ родѣ ათე-ზუმა, ათე-ნერი, ათე-ცალი. ათე-პაგურა, მუ-ზუმა, მუ-სხიი помѣщены подъ вторыми составными частями, т. е. подъ ზუმა, ნერი, ცალი и т. п.

Въ *Словарь* вошло не мало этнографическаго матеріала въ связи съ объясненіемъ названій божествъ:

ანთარი	ნირსი
ბოჩხი	ნავრა
გაძიგია (стр. 374)	ნავურნასა
ქაშუნია	ნერჩი
მესყევი	ოჩთა
მირსი	ჯგერაგუნა (стр. 262).

Подъ слѣдующими словами приведены описанія разныхъ вѣрованій, сказаній, преданій, обычаевъ и празднествъ:

ალანჷრობა-მალანჷრობა
არამ-ხუტუ
ბარბალობა
ბომბუას-ხიდი
ბორჩალი
ბჟა 2
გოხარჭალათვა (стр. 398)
ელახუ
ელია 2
ერტი
თუთაშხა (стр. 229)
ივანია
კირუ-კარუ
კუჩხა
კუჩხიში ობირეში (стр. 324)
ლია
მირდი, მირდი (подъ რდ 1)
ოხვამერი (стр. 402)
პაპა 1
ტობა
ტყაპობა
ჩიჩილაკი
წულიში
ჭეჭეთობა
ხე-ხუნჯობა (стр. 409).

Къ თუხარიკი (г. თოხარიკი) ближе стоитъ др.-г. თუხარიკი (ვის-რამიანი, стр. 45,17; 270,4-5 снизу). Къ значенію слова როკაპი надо добавить: *колдунъ, волшебникъ.* Пропущены слова სქილე *сюда, по сю сторону,* ვიქილე || იქილე *туда, по ту сторону,* არდგი (< არდგილი) bm см. არდგილი, ჭყერი || ჭყელი см. ჭყ 1.

Сокращенія и условные знаки.

Большинство сокращеній понятно само собою. Объяснимъ лишь нѣкоторыя изъ нихъ:

абх. = абхазскій
аор. = аористъ
арб. = арабскій
арм. = армянскій
б. = быть
бат. = батумскій
г. = грузинскій
гр. = грамматика
греч. = греческій
гур.-ачар. = гурійско-ачарскій
дат. отн. = дательное отношеніе
др.-гр. = древне-грузинскій
з. = зугдид. = зугдидскій
кут. = кутаисскій
ќарт̍. = ќарт̍скій
лечх. = лечхумскій
м. = мингрельскій
озург. = озургет̍скій
п. = персидскій
р. = рѣка
р. = рус. = русскій
рач̍. = рач̍инскій

род. отн. = родительное отношеніе
с. = сел. = село
с. = сен. = сенакскій
св. = святой
св. = сванскій
ср. ст. = сравнительная степень
т. = турецкій
у. = уѣздъ
ч̆. = ч̆ан. = ч̆анскій

Условныя сокращенія авторовъ, сочиненій и журналовъ:

Ар.	см.	*Списокъ*	*работъ...*	№ 40.
В	»	»	»	№ 11.
Бер.	»	»	»	№ 46.
Грузинскія приписки			»	№ 45.
Крещеніе		»	»	№ 35.
МА	»	»	»	№ 29.
МЭ	»	»	»	№ 15.
Орб.	»	»	»	№ 16.
ПА	»	»	»	№ 48.
ОТ	»	»	»	№ 39.
Ч̆к.	»	»	»	№ 44.
Чуб.	»	»	»	№ 18.
Эр.	»	»	»	№ 17.

ЖМНП = Ж. М. Н. Просв. = Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія.

ЗВО = З. В. О. = З. В. О. И. Р. А. О. = Записки Восточнаго Отдѣленія Имп. Русск. Археологическаго Общества.

И. И. А. Н. = Изв. И. А. Н. = Извѣстія Имп. Академіи Наукъ.

И. К. О. И. Р. Г. О = Извѣстія Кавказскаго Отдѣла Имп. Русскаго Географическаго Общества.

კრებული = груз. журналъ „Кребули“ (сборникъ), Тифлисъ.
მოამბე = » » „Моамбэ“ (вѣстникъ), Тифлисъ.

СМК = Сборникъ матеріаловъ для описанія мѣстностей и племенъ Кавказа, Тифлисъ.

ТР = Т.Р. = Тексты и разысканія по армяно-грузинской филологіи, С.-Пб. (№ 5 Изданій факультета Восточныхъ языковъ).

Объ условныхъ обозначеніяхъ говоровъ и подговоровъ мингрельскаго языка MZ, S, bm, ц см. выше стр. XVIII—XIX.

Другіе условные знаки:

> означаетъ „измѣняется, переходитъ въ“...
< » „происходитъ, получается изъ“...
* указываетъ, что форма возстановлена.
|| » на параллельную форму.
⌜⌝ » , что звукъ не постояненъ.
« » » въ *Словарѣ* указываютъ, что эти слова мною не провѣрены.

Замѣченныя опечатки.

Въ *Хрестоматіи* —

Страницы:	Строки:	Напечатано:	Слѣдуетъ:
16	23	ჩქორო	ჩხორო
24	17	რაკებაშა	რკებაშა
28	27	ვე შაასწყინჷ	ვ' ე შაასწყინჷ
43	13	გიჩქჷნიევე.	გიჩქჷნიევე,
51	26	კითხჷ	კითხჷ
55	14	ნი	ნი,
57	8	ონჯუა-ონუასჷ	ონჯუა-ონჯუასჷ
79	25	ხოლაშა	ხოლოშა
99	1	ქიმე რთჷ	ქიმერთჷ
109	11	მარა	ვარა
111	9	მირტვილი	მარტვილი
134	11	მოროდინი	მოროდონი

Въ 9 начальныхъ листахъ, кромѣ того, по недосмотру окончаніе 3-го л. стр. з. ნ отнесено къ слѣдующимъ за нимъ союзамъ და и დო: ულე ნდა вм. ულენ და (или ულენჷ და), რე ნდო вм. რენ დო (რენჷ დო) и др.

Въ *Словарѣ* —

Стран.	Столб.:	Строки:	Напечатано.	Слѣдуетъ:
232	2	24	род. падა	род. пад.
280	2	14	ذطام	نظام
282	1	13	მოროდონი Моро-донъ, *имя*	მოროდონი Моро-дона, *жен. имя*
294	1	5	стр. 3.	стр. з.

Грамматика мингрельскаго (иверскаго) языка.

ЧАСТЬ ПЕРВАЯ.

О письмѣ и звукахъ.

§ 1. **Алфавитъ.** Мингрельскій языкъ принадлежитъ къ тубал-кайнской группѣ яфетической вѣтви языковъ (см. *Предисловіе*). Неизвѣстно, была ли когда-либо письменность или литература на мингрельскомъ языкѣ. Съ древнѣйшихъ временъ мингрельцы, подобно ч̔анамъ и сванамъ, пользовались и нынѣ пользуются братски родственнымъ съ мингрельскимъ грузинскимъ языкомъ, какъ литературно-церковно-письменнымъ. Грузинскій же алфавитъ, съ добавленіемъ двухъ послѣднихъ буквъ для обозначенія спеціально мингрельскихъ звуковъ (см. табл. I), въ совершенствѣ передаетъ въ письмѣ всѣ свойственныя мингрельскому языковому мышленію звуковыя представленія (фонемы), являясь въ этомъ дѣлѣ незамѣнимымъ никакимъ другимъ алфавитомъ.

Грузины пишутъ и читаютъ отъ лѣвой руки къ правой, и въ военномъ письмѣ нѣтъ у нихъ особыхъ начертаній для заглавныхъ буквъ.

Таблица I.

Мингрельскій алфавитъ изъ грузинскихъ буквъ военнаго письма.

Начертанія.

	Названія буквъ.	Круглое (печатное).	Скорописное.	Русскія соотвѣтствія [1]).	Аналитическая транскрипція.
1.	ან	ა	ა, ა	а	a
2.	ბან	ბ	ბ	б	b
3.	გან	გ	გ	г	g
4.	დონ	დ	დ	д	d
5.	ენ	ე	ე	э	e
6.	ვინ	ვ	ვ	в	v
7.	ზენ	ზ	ზ	з	z(˘)
8.	თან	თ	თ	-[т̔]	ϑ
9.	ინ	ი	ი	и	i
10.	კან	კ	კ	к	k
11.	ლას	ლ	ლ	ль	l
12.	მან	მ	მ	м	m
13.	ნარ	ნ	ნ	н	n
14.	ჲიე	ჲ	ჲ	й	y
15.	ონ	ო	ო	о	o
16.	პარ	პ	პ	п	p
17.	ჟან	ჟ	ჟ	ж	j(ˆ)
18.	რე	რ	რ	р	r

1) Когда въ русскомъ алфавитѣ нѣтъ точныхъ соотвѣтствій, вводится условная транскрипція въ прямыхъ скобкахъ.

19.	სან	ს	ს	с	s
20.	ტარ	ტ	ტ	т	t
21.	ჳე	ჳ	ჳ	-[v]	w
22.	უნ	უ	უ	у	u
23.	ფარ	ფ	ფ	-[п̔]	φ
24.	ქან	ქ	ქ	-[к̔]	q
25.	ღან	ღ	ღ	-[г̔]	ğ
26.	ყარ	ყ	ყ	-[к̇]	k̇
27.	შინ	შ	შ	ш	ш(÷)
28.	ჩინ	ჩ	ჩ	ч	ϑ̣
29.	ცან	ც	ც	ц	ϑ̇
30.	ძილ	ძ	ძ	-[ʒ=дз]	ď
31.	წილ	წ	წ	-[ц̇]	ṫ
32.	ჭარ	ჭ	ჭ	-[ч̇]	ṭ
33.	ხან	ხ	ხ	х	q̇
34.	ჯან	ჯ	ჯ	-[џ=дж]	d̂
35.	ჰაე	ჰ	ჰ	-[h]	h(÷)
36.	ელიფი	ჸ	ჸ	-[']	c(÷)
37.	—	ჷ	ჷ	ы	ə

Изъ этихъ 37 буквъ пять ა, ე, ი, ო, უ обозначаютъ гласные звуки, одна ჷ—полугласный, двѣ ჲ, ჳ—гласно-согласные звуки, а остальныя 29—согласные.

Начертанія.

	Названія буквъ.	Круглое (печатное).	Скорописное.	Русскія соотвѣтствія.	Аналитическая транскрипція.
19	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

Таблица II.

§ 2. **Согласные.**

СОГЛАСНЫЕ.				Губные.		ЯЗЫЧНЫЕ.				Гортанные.
						Передне-язычные.		Сред-не-яз.	Задне-яз.	
				Губно-губн.	Губно-зубн.	Зубные.	Альвеолярные.			
Шумные.	Взрывные (смычные).	Глухie.	Простые	პ		ტ			კ	
			Придыхат.	ფ		თ			ქ	
			Сложные			წ	ჭ			ყ
		Звонкie.	Простые	ბ		დ			გ	ჸ
			Сложные			ძ	ჯ			
	Придувные (щелинные).	Глухie.	Простые			ს	შ			ჰ
			Сложные			ც	ჩ		ხ	
		Звонкie.	Простые		ვ	ზ	ჟ			
			Сложные						ღ	
Сонорные					ჳ̆			ჲ		
	Носовые.			მ		ნ				
	Плавные.					ლ	რ			

Среди этихъ согласныхъ слабыми являются ს, ზ, შ, ჟ (такъ наз. сибилянты), ჴ, ჸ, ჲ, ჳ (спиранты) и всѣ сонорные, иногда и ვ (ბ, მ, ფ. § 61, прим.). Сложные (аффрикаты) разсматриваются: წ<ტ+ს, ძ<დ+ზ, ც<თ+ს, ჭ<ტ+შ, ჯ<დ+ჟ, ჩ<თ+შ, ყ<კ+ჴ, ხ<ქ+ჴ, ღ<გ+ჲ. Въ произношенiи эта сложность, однако, не удерживается, и каждый аффрикатъ произносится какъ одинъ цѣльный, самостоятельный звукъ, но отнюдь не въ родѣ греч. ξ или русск. *щ*.

a) Сравнительно съ грузинскимъ изъ всѣхъ этихъ согласныхъ излишкомъ является элифъ ჸ, какъ и въ ч̔анскомъ языкѣ. Онъ представляетъ собою ослабленiе твердаго гортаннаго ყ (древне-арб. ع) и въ мингрельскомъ, сравнительно съ ч̔анскимъ, представленъ довольно богато.

b) Слабый согласный ჳ (араб. و)—нѣчто среднее между

гласнымъ უ и твердымъ согласнымъ ვ. Онъ слышится послѣ ც, напр., ცჳილუა *убивать, убіеніе* и въ окончаніяхъ отглагольныхъ именъ (=неопредѣленному наклоненію или лучше «масдару» семитическихъ языковъ), напр., ჭარჳა *писать, писаніе.* Но звукъ этотъ постепенно вымираетъ, уступая мѣсто твердому согласному ვ: ცვილუა или же гласному უ: ჭარუა.

c) Слабый согласный ჲ (араб. ي), не совсѣмъ правильно называемый и полугласнымъ, имѣетъ ограниченное примѣненіе. Онъ, во-первыхъ, появляется иногда вмѣсто ი, окончанія Именит. падежа (§ 14), въ именахъ и мѣстоименіяхъ съ гласнымъ исходомъ основъ, напр., მუჲე *что есть, что такое* (< მუჲ, обыкновенно მუ *что* + ე<რე, ორე *есть*); во-вторыхъ, онъ является діалектическимъ замѣстителемъ по закону чередованія звука ლ въ бандзійско-мартвильскомъ подговорѣ (см. ниже d и *Предисловіе*).

d) Звукъ ლ въ мингрельскомъ весьма мягокъ. Онъ мягче грузинскаго ლ (тоже слабаго) и звучитъ приблизительно, какъ русскій *ль* въ словахъ *льнуть, льстить* или какъ французскій l, ll въ словахъ cheval, ville, причемъ слѣдующіе за нимъ гласные, исключая ი, іотируются, напр., ძალამი *очень, сильно* (читай: ძალჲამი), ლური *сонъ* (читай: ლჲური), но ახალი *новый.* Въ бандзійско-мартвильскомъ подговорѣ сенакскаго говора дѣло идетъ еще дальше: ლ почти совсѣмъ исчезаетъ, какъ въ французскихъ словахъ съ внутреннимъ слогомъ ill, напр. cuiller, papillon, и вышеприведенные примѣры тамъ звучатъ: ძაჲამი, ჲური, ახაი вм. ახაჲი.

О характерѣ остальныхъ согласныхъ, совершенно одинаковыхъ и въ мингрельскомъ, и въ грузинскомъ [1]), мы распространяться не будемъ [2]).

---

1) Проф. Ал. А. Цагарели находитъ нужнымъ указать, что на берегахъ р. Ингура и въ Самурзакано звукъ ნ «передъ ტ, ლ, თ, въ особенности же передъ ვ, звучитъ приблизительно какъ французскій gn въ словахъ ligne, vigne, digne» (МЭ, II, стр. 53 сл.). К. И. Додаевъ въ статьѣ *Къ Иверійской фонетикѣ* отмѣчаетъ въ мингрельскомъ существованіе особаго звука ვV = ვ°/2, иногда ბ°/2. Ничего подобнаго въ мингрельскомъ нѣтъ, что ясно видно, между прочимъ, и изъ приводимыхъ самимъ же г. Додаевымъ примѣровъ (СМК, вып. XLI, отд. II, стр. 19).

2) Въ настоящей серіи уже намѣченъ трудъ академика Н. Я. Марра

§ 3. Измѣненія согласныхъ. Одни звуки могутъ замѣщаться другими на почвѣ уподобленія (ассимиляціи) ихъ другъ другу. Въ мингрельскомъ преобладающее значеніе имѣетъ регрессивная ассимиляція (уподобленіе предшествующихъ звуковъ послѣдующимъ), хотя иногда встрѣчается и обратная ассимиляція, прогрессивная. Въ зависимости отъ того, какого характера звуки замѣщаютъ другъ друга, это замѣщеніе носитъ разное наименованіе —

a) Чередованіе бываетъ: α) между слабыми: 1) ყინოსქუა || ზინოსქუა *дворянинъ*, 2) შქასერი || სქასერი *полночь*, 3) კარაჩხა || კალაჩხა *корзиночка*, 4) გინძე || გირძე *длинный*, 5) ამბე || ანბე *вѣсть*, 6) ლამოსი || ნამუსი *совѣсть*, 7) ლური || ჲური *сонъ* (§ 2, d), 8) ჯუნა || ჯულა *цѣловать*, 9) კერი || კეში *кабанъ*; β) между сложными: 1) წენიწყარი || ჭანიწყარი (назв. рѣки), 2) ყაზახალა || ყაზაყალა *мужество*, 3) წკვენტერე || ჭკვენტერე *острый, прямой*.

b) Движеніе (нисхожденіе и восхожденіе): 1) სიტყვა || ზიტყვა *слово*, 2) ტურინი || დურინი || ფურინი *летаніе*, 3) დუდქ || დუთქ Дат. мѣст. отъ დუდი *голова*, 4) გექთიილეს вм. გეგთიილეს *вынули они* (§ 115, a, α, 1), 5) ბერტი || ბერთი *глыба земли*, 6) ხოპი || ხოვი || ხობი *весло* (и названіе рѣки и мѣстечка), 7) ჭკიჭკიტია || ჯგიჯგიტია *муравей*, 8) რალანჷ || რახანჷ *такъ какъ*, 9) ჭურჭული || ლურჭული* *щебетаніе*, 10) ჭიჭილაკი || ჩიჩილაკი *елка*, 11) ხოჯქ || ხოჩქ Дат. мѣст. отъ ხოჯი *быкъ*, 12) ჩხოტირია || ჭოტილია *съ заячьей губой*, 13) კვიკვილი || გვიგვილი || ხვიხვილი *почка на деревѣ*, 14) სკანი || სქანი *твой*, 15) ბ || ვ || მ || პ || ფ въ особенности въ глаголахъ (§ 67).

c) Движеніе (подъемъ и паденіе): 1) წაწიბელი (вм. г. საწებელი) *соусъ*, 2) სუნდი || ცუნდი *роса*, 3) რზია || რძია *давать*, 4) ყინოსქუა || ჯინოსქუა *дворянинъ*, 5) პიშქოსალი (< პიჯ-ქოსალი черезъ *პიჩ-ქოსალი, если не образовано по аналогіи съ ხეშ-ქოსალი) *полотенце*, 6) ნურშუა || ნურჩუა *затихать, готовиться ко сну* (говорится о птицахъ), 7) ფირა (черезъ *ფიჯა) ||

Сравнительная грамматика языковъ яфетической вѣтви, куда и войдетъ разборъ общихъ для этихъ языковъ вопросовъ, пока см. его же ОТ, и Цагарели ц. с.

ფიჩხა *широкій*, 8) ცვარუა *холостить*, но ცვაჯი testiculus, 9) კალამი || წალამი || ჩალამი *тростникъ, тростниковая трава.*

d) **Движеніе** (обостреніе [ассибиляція и аспирація] и отупѣніе [диссибиляція и дезаспирація]): 1) ხათეცი || ხაცეცი *новобрачная, невѣста*, 2) კებური || ყებური || ცებური *очагъ*, 3) ჭანჯი || ჭანდი *муха*, 4) ჯახე || დახე *гляди, вотъ*, 5) მონჭა || მონდა *спѣлый*, 6) დვალა || ძვენა || ძგნა *класть, лежать.*

e) **Перебой**: 1) ჭა || ცა *вотъ, да*, 2) ლვინკათვი || ლვინტათვი *визгъ*, 3) ხარკალი *звукъ деревянныхъ предметовъ*, გო-ხარჭალათვა *стучать, звонить* (см. *Словарь*).

f) **Вставка и наращеніе** въ мингрельскомъ сильно распространены; вставляются преимущественно ნ и რ напр., დაჩხირი рядомъ съ დანჩხირი *огонь*, კალანჩხა рядомъ съ კალაჩხა *маленькая корзинка*, ჟაარნეჩი *сорокъ* (< ჟირი *два* + ეჩი *двадцать*); особенно бросаются въ глаза вставки въ заимствованныхъ словахъ 1), какъ, напр., ანთასი *тысяча*, იმენდი *надежда*, მანგარი *крѣпкій*, ონტკა *водка*, შანქარი *сахаръ*, პროლი *полъ*, ჭირქა *стаканъ*, არკვანი *люлька*; въ нѣкоторыхъ заимствованіяхъ изъ грузинскаго не только вставляется რ, но со второй половины слова переносится въ первую и одинъ коренной согласный, напр., ხვარხვი *лукъ растеніе* (г. ხახვი), ცხორცხალი *живой* (г. ცოცხალი); შვიშველი *нагой, голый* (г. შიშველი), შხაშხი *ветчина* (г. შაშხი) и др.; ნ передъ губными замѣняется მ, напр., ჯაპი рядомъ съ ჯამპი < ჯანპი *тутовое дерево*, კაპარი рядомъ съ კამპარი *каперсы*, ომბოლი < ონბოლი *сирота*; ნ и რ нарастаютъ спереди словъ, напр., ნ-ჯაპი *тутовое дерево*, ნ-ტვერი *пыль*, ნ-გარა *плачъ, плакать*, რ-წვანე *зеленый*; передъ губными и тутъ ნ замѣняется მ, напр., ბარუა *дуть, -ться* рядомъ съ მ-ბარუა < ნ-ბარუა. Въ началѣ и серединѣ словъ кромѣ ნ и რ нарастаютъ ბ, ლ, მ, ფ, ვ, დ, напр., ბ-რუო рядомъ съ რუო *восемь*, ბ-ზარხული рядомъ съ ზარხული *лѣто*, მ-ხუჯი рядомъ съ ხუჯი *плечо*, ლ-აკანცია *акація*, ისგრი || ლისგრი *метлюкъ*, ფ-სუა || სუა *крыло*, ოფსი || ოსი *осъ (осетинъ)*;

1) См. въ *Словарѣ*. Ср. подобное явленіе въ арманскомъ у Hübschmann'a, Armenische Grammatik, p. 331.

ვ нарастаетъ въ началѣ словъ передъ гласными губного сближенія, какъ, напр., ვ-ურმაშია рядомъ съ ურმაშია *Урмашіа*, ვიშო || იშო *туда*, а въ серединѣ служитъ гласноразделомъ: ჭარუ-ვ-ა рядомъ съ ჭარუა *писать*, ნ-თხორუ-ვ-ა рядомъ съ ნ-თხორუა *копать*, მა-ვ-ა *я—говоритъ* вм. მა-ა (см. § 153), ვთქუვათ || ვთქუათ *скажемъ*, ხუვა рядомъ съ ხუა *перо*, აბა || დ-აბა *ну-ка*.

g) Выпаденіе: ვ и მ выпадаютъ между гласными, напр., აშშ-ოში (< აშშვი+ოში) *шестьсотъ*, მუშ-უში *свои*, *ихъ* (< მუშიმუში) и въ фамильныхъ окончаніяхъ: პაპავა > პაპაა > პაპა, გვილავა > გვილაა > გვილა, ქლიავა > ქლია; დემი > დეი > დიი *дивъ*, ნათესემი > ნათესეე *родственникъ*, პატიი < г. პატივი *честь*, წი/ქარი < г. წევარი, ტიანი < г. ტევანი. Основываясь на этомъ законѣ, мы можемъ сказать, что и слова, имѣющія въ концѣ ე || ეე, прошли эту исторію, т. е., по утратѣ гласнораздела между двумя послѣдними гласными получился въ концѣ ე или же при замѣнительномъ удлиненіи гласныхъ — ეე; ე иногда получается изъ ა+ი, и окончаніе этихъ словъ, значитъ, было раньше и въ мингрельскомъ, какъ нынѣ въ грузинскомъ -ავი, напр., ამბე⌈ე⌉<ამბავი *вѣсть*, კარე⌈ე⌉ < კარავი *палатка* и др. (отсюда одинъ изъ источниковъ образованія долгихъ гласныхъ, см. § 5, c); выпадаетъ часто რ: მაჟირა || მაჟია *второй*, რკინა || კინა *желѣзо*, ჯგური || ჯგუა *подобный*, მუ დროს > მუ დროხ *въ какое время*, ქირსე || ქისე *Христосъ*. Въ числительныхъ второго десятка (§ 35,b) выпадаетъ согласный элементъ союза და *и*: ვითოჟირი (ვითი+და+ჟირი) *двѣнадцать*, ვითოსუმი *тринадцать* и т. д.

h) Исчезновеніе: исчезаютъ преимущественно слабые, напр., ჴარამი || არამი *невѣрный*, ჴალამო || ალამო *вдругъ*, ინწა < *ცინწა *колодецъ*, აქრე < აცქრე *здѣсь, сюда, отсюда*; изъ твердыхъ исчезаютъ ბ, დ, თ, ფ, напр., დიახ || იახ *да, дѣйствительно*, დიდა || ია *мать*, მუმა || მუა *отецъ*, თინა, ინა *тотъ*, *онъ*, ლიფში || ლიში *иголка*, ბრალი *горе, несчастіе*, но ხა-რალო *несчастный*, ვიშო || იშო *туда*, ბზაკალი || ზაკალი *пальма*, ჟაშხა (ბჟაშხა) *воскресенье*, ლისგმარი || ისგმარი *гвоздь*; коренные звуки დ, თ, ტ, ნ, ჯ исчезаютъ передъ окончаніемъ Дат. карт. падежа (§ 18,d).

i) **Перестановка**: обыкновенно въ словахъ, заимствованныхъ изъ другихъ языковъ, мингрельскій переставляетъ согласные и гласные, напр., წინგი *книга* < г. წიგნი, არზი *мысль, смыслъ* < г. აზრი, ფირქი *дума* < г. ფიქრი, ტროგი < р. *торгъ*, წიმდა *чистый, святой* < г. წმიდა, დანჟი *ржавчина* < г. ჟანგი; [1]) есть случаи перестановки согласныхъ въ подлинныхъ мингрельскихъ словахъ, напр., წრომი || რწომი *сычъ*, რკება *недоставать*, аор. 3-е лицо ед. ч. აწა-კორდუ *ему недостало чего*, წიმო || მიწო (§ 115, a, α, 1), გეედირთუ || გეერდითუ *онъ всталъ, поднялся*, ვტირხუქ || ვტრიხუქ || ვრტიხუქ *ломаюсь*, ვირსული вм. ვისურლი *я пожелалъ* (სურული *желаніе*).

j) **Усѣченіе** весьма распространено въ ласкательныхъ и сложныхъ словахъ (§§ 126, 129), а также въ глагольныхъ формахъ (§ 110), иногда въ зависимости отъ ударенія (§ 7, c, d).

k) **Раздвоеніе**: გეგე или ჯეგე || ჯგეგე *св. Георгій*, ჭვიჭვიტია || ჯგიჯგიტია *муравей*, ჯდვალიკი || ჭვალიკი *коготь, присосокъ*.

l) **Диссимиляція согласныхъ**: два რ не терпятся не только въ одномъ и томъ же словѣ, но и въ двухъ, рядомъ стоящихъ, словахъ: ირიფელი *все* вм. ირიფერი, რსულც вм. რსურც *ты желаешь*, ჯგირი ლე вм. ჯგირი რე *хорошо (есть)*, ონჯღორე ლე вм. ონჯღორე რე *стыдно (есть)*, ჟურ-ჟული вм. ჟურ-ჟური *по два*; изъ двухъ ლ одинъ замѣняется ნ: კალი-კანე рядомъ съ კალი-კალე *нѣкоторые* и т. п.

§ 4. **Гласные.** Мингрельскій языкъ заодно съ ч̣анскимъ характеризуется **полногласіемъ**. Стеченія нѣсколькихъ согласныхъ, какъ это наблюдается въ грузинскомъ, мингрельскій из-

---

1) Грузинскій въ свою очередь такъ же обращается съ заимствованными словами, напр., მაზრა *уѣздъ* < п. مرز, ფაღარათი (рѣже ფარაღათი) *поносъ* < арб. فراغت. Это послѣднее слово въ мингрельскомъ звучитъ всегда ფარაღათი, что свидѣтельствуетъ не о томъ, что къ мингрельцамъ слово попало непосредственно отъ арабовъ и при томъ безъ никакаго измѣненія, а скорѣе о томъ, что арб. слово, попавъ сначала въ грузинскій въ видѣ ფაღარათი, потомъ уже, при заимствованіи изъ грузинскаго въ мингрельскій, подверглось вторичной, въ данномъ случаѣ обратной перестановкѣ согласныхъ, въ результатѣ чего получилось въ мингрельскомъ арб. слово безъ измѣненій.

бѣгаетъ, напр., ჯოღორი *собака* (г. ძაღლი), კორობუა *собирать* (г. კრება). Эта особенность замѣчается и въ заимствованныхъ словахъ, напр., პილანი *планъ*. Въ мингрельскомъ имѣются слѣдующіе гласные:

a) Простые: ა (заднiй), ო и უ (задніе съ губнымъ сближеніемъ, лабіализованные), ე (среднiй), ი (переднiй).

b) Сложные (двугласные): ჲა, ჲე, ჲო, ჲუ.

c) Долгіе: ო, resp. უ (< ვა || ჳა); უ, resp. ო (< ვი, ვე).

d) Удвоенные, resp. долгіе: აა=ა̄; ეე=ე̄, діалектически იე || ეი; იი=ი̄, діалектически ეი; ოო=ო̄; უუ=უ̄, діалектически ოუ || ოჳ.

§ 5. **Измѣненія гласныхъ.** Большею частью измѣненія гласныхъ происходятъ на діалектической почвѣ (см. *Предисловіе* и *Словарь*).

a) Двугласные рѣдко употребляются. Они имѣютъ мѣсто въ стихахъ (§ 159): когда для размѣра надо сократить слогъ, гласный ი падаетъ въ ჲ, который съ послѣдующимъ гласнымъ и даетъ двугласный звукъ, напр., მჲარო вм. მიარო *много*, საჲანწგება вм. საიანწგება *дерзость*. Во-вторыхъ, при чередованіи (діалектически) ლ съ ჲ (§ 2, c, d) опять образуются двугласные, напр., ძაჲაში < ძალაში *очень*, ჲური < ლური *сонъ*.

b) Настоящіе долгіе гласные въ мингрельскомъ не встрѣчаются. Но быть можетъ тѣ ო и უ, которые діалектически развиваются въ цѣлые слоги ვა, ვი, ვე, нѣкогда и въ произношеніи отличались отъ простыхъ гласныхъ: ქორა S || ქვარა MZ *животъ*, გოლა S || გვალა MZ *гора*, ჭურჭული || ჭვარჭვალი *плескъ воды*, ჭუტუა || ჭვიტუა *закрывать глаза*, ხოლარი || ხვილარი, resp. ხველარი *ящерица*, ხუნა || ხვენა *сидѣть* и др.

c) Удвоенные, resp. долгіе гласные отличаются отъ обыкновенныхъ долгихъ своею неустойчивостью: они то какъ бы долгіе ა̄, ე̄, ო̄, უ̄, то не успѣвшіе слиться между собою, просто удвоенные гласные съ обычнымъ между двумя звуками перерывомъ въ произношеніи (прерывистая долгота) აა, ეე и т. д., то одинъ простой гласный ა, ე, напр., ჯა̄ლი || ჯაალი || ჯალი *яйцо, оставляемое подъ несущеюся курицею*, აშხე̄ || აშხეე || აშხე *ѣсть*, ნათეხე̄ || на-

თესეე || ნათესე *родственникъ*. Возникновеніе этихъ гласныхъ ясно: они получились изъ двухъ простыхъ, по выпаденіи между ними гласноразделовъ ვ и მ (§ 3, g). Однако встрѣчаются удвоенные гласные произвольнаго происхожденія, какъ, напр., რაგადაანს || რაგადანს *онъ говоритъ* и др. Нѣкоторые изъ удвоенныхъ гласныхъ допускаютъ діалектически диссимиляцію ეე || იე, იი || ეი, უუ || ოუ: ჭე || ჭეე ц || ჭიე S *мальчикъ, слуга*, ჭყი || ჭყიი S || ჭყეი ц *лавровишня*, ჩხუ || ჩხუუ S || ჩხოუ MZ *корова* и въ нѣкоторыхъ глагольныхъ формахъ (§ 75).

d) Среди простыхъ встрѣчаются діалектическіе перебои:

1) ი въ უ, resp. ო: ჯიქურო S || ჯუქურო MZ *прямо, лицомъ къ лицу*, ტაბიკი S || ტაბუკი MZ *шкворень у ярма*, ნისა S || ნოსა MZ *невѣстка*, ნიტე S || ნოტე MZ *о если бы* или обратно: ბურგული S || ბირგული MZ *колѣно*, წურუში || წურიში *кольцо изъ камня, надѣваемое на нижній конецъ веретена*; на почвѣ регрессивной ассимиляціи: მე-დუდური (г. მე-დიდური) *гордый* отъ დიდი *большой*.

2) ე въ ი: გენი S || გინი MZ *теленокъ*, გემო S || გიმო MZ *вкусъ* или обратно: გილანი S || გელანი MZ *послѣзавтра*, ჭვინს S || ჭვენს/ც MZ *дождь идетъ*.

3) ო въ უ: თომა S || თუმა MZ *волосъ*, ცონა S || ცუნა MZ *имѣть* (одуш. предметъ).

4) На почвѣ регрессивной ассимиляціи возникли слѣдующія двойныя формы: ოგაივა || აგაივა *соха*, არძო || არძა *весь, все*, ხათე || ხეთე *вдругъ, немедленно, тутъ же*, равно какъ слѣдующіе отыменные глаголы: ბარგუა *полоть* (отъ ბერგი *мотыка*), განუა *сосать* (говорится о теленкѣ, отъ გენი *теленокъ*), ტყაბარუა *сдирать кожу* (отъ ტყები *кожа*); сюда же относятся: მორე < მო+ორე < მუ+ორე *что есть? что такое?* и глагольныя основы съ двойной огласовкой: ცორილუა || ცორალუა *гнить*, ხარცქა || ხორცქა *разрывать*.

Весьма разнообразныя фонетическія измѣненія гласныхъ звуковъ возникаютъ между предлогами и глагольными темами при ихъ сочетаніи другъ съ другомъ (§ 115), равно какъ въ производныхъ и сложныхъ словахъ (§§ 126, 129).

5) Гласный ო при непосредственномъ сосѣдствѣ губно-губного მ перерождается въ უ: ქომოლი || ქუმოლი *мужественный, доблестный*, მუჩი *дай мнѣ* (вм. *მოჩი).

6) Нерѣдки двойныя окончанія въ именахъ: ჯანა || ჯანე *деревянный крюкъ*, ჭუჭელე || ჭუჭელი *крапива* и др.

§ 6. **Полугласный** ჷ есть звукъ неопредѣленнаго характера съ твердымъ, горловымъ произношеніемъ, приблизительно какъ армянскій полугласный ը, какъ турецкій ى въ словѣ قیش (читай: ყჷშ) *зима* или неясно-артикулированный, глухой и короткій русскій *ы*. Этотъ звукъ въ мингрельскомъ имѣетъ широкое примѣненіе, особенно въ самурзакано-зугдидскомъ говорѣ, такъ что мы этотъ говоръ и характеризуемъ, между прочимъ, какъ ჷ говоръ (см. *Предисловіе*).

a) Прежде всего полугласный ჷ является самостоятельнымъ, слогообразовательнымъ звукомъ, въ качествѣ чего ему діалектически соотвѣтствуютъ простые гласные, напр., გჷრჷნი MZ || გირინი S *оселъ*, ქჷრი || ქირი *ястребъ*, ჭჷნჷ || ჭინუ *прутъ*, ცჷრა || ცირა *дѣвица;* въ односложныхъ словахъ: წჷ || წი (нарѣчіе) *въ этомъ году*, ტჷ || ტუ *вымя*; въ глагольныхъ формахъ: გჷ || გუ *онъ похожъ*, ძჷ || ძუ *онъ лежитъ* (неодуш. предметъ).

b) Во-вторыхъ, полугласный ჷ (равно какъ и его діалектическія соотвѣтствія) исполняетъ служебную роль, появляясь среди согласныхъ для облегченія произношенія. Эту роль звука ჷ лучше всего наблюдать въ именныхъ и глагольныхъ согласныхъ окончаніяхъ, которыя, если за ними не слѣдуетъ другое слово съ согласнымъ въ началѣ, могутъ принимать и не принимать въ концѣ этотъ звукъ, напр., თუთას или თუთასჷ || თუთასუ (Дат. падежъ отъ თუთა *мѣсяцъ, луна*), იხარენს или იხარენსჷ (3-е лицо наст. времени отъ глагола ხარება *радоваться*); но если за ними слѣдуютъ слова съ согласными въ началѣ, то появленіе ჷ (или діалектически и простыхъ гласныхъ) между стекшимися, такимъ образомъ, согласными двухъ различныхъ словъ становится какъ-бы необходимымъ, въ особенности тогда, когда послѣдующими бываютъ союзы ნი *что, чтобы, когда*, და *если*, დო *и*. Эти союзы

сливаются энклитически съ предшествующими словами, напр., თუთასჷ ნი, ისარჷნსჷ ნი, თუთასუ ნი, ისარჷნსუ ნი и т. д.

Но этотъ вопросъ съ одной стороны находится въ связи съ вопросомъ о простыхъ и эмфатическихъ именныхъ и глагольныхъ окончаніяхъ въ мингрельскомъ (§§ 11, 44), а съ другой — съ вопросомъ объ *явленіяхъ синтаксическихъ* (§ 149, b).

c) Въ стихахъ, смотря по надобности, полугласный ჷ то дѣлаетъ позицію, то нѣтъ, т. е. иногда слово можно увеличить присоединеніемъ къ нему звука ჷ на одинъ или нѣсколько слоговъ, а иногда, напротивъ, черезъ паденіе гласнаго звука въ ჷ слово можно сократить на одинъ или нѣсколько слоговъ (§ 158).

§ 7. **Удареніе.** Удареніе въ мингрельскомъ, какъ и въ грузинскомъ, стоитъ на второмъ съ конца слогѣ въ двухсложныхъ словахъ и на третьемъ — въ трех- и многосложныхъ: კო́ჩი *человѣкъ*, ო́სური *женщина*, კო́ჩეფი *люди*, ოსу́რეფი *женщины*, ჯი́მა *братъ*, ჯიმა́ლეფი *братья*.

Однако многосложныя слова наряду съ вышеприведенной формой ударенія имѣютъ и другую, двойную, одно главное удареніе, а другое второстепенное, причемъ четырехсложныя слова дѣлятся поровну 2 + 2, а пятисложныя — 2 + 3 съ главнымъ удареніемъ въ началѣ слова: ოსურეფი, ჯიმალეფი, ჭვიჭვიტია, *муравей*, ჭვიჭვიტიეფი и т. п. Въ общемъ мингрельское удареніе болѣе подвижное, чѣмъ грузинское. Это обстоятельство въ связи съ склонностью мингрельскаго языка къ полногласію устраняетъ въ немъ дѣлимость основъ на твердыя и слабыя (подвижныя) съ бѣглыми гласными ა, ე, ო, какъ это имѣется въ грузинскомъ.

a) Предлоги, равно и частицы, находящіяся впереди глагольной формы и сливающіяся съ ней проклитически, имѣютъ на себѣ главное удареніе: ჭა́რი *пиши*, დო́ჭარი *напиши*, ვა́ ჭარა *не пиши*, უ́ღუდას, съ утвердительной частицей ქო́ უღუდას > ქუ́ უღუ-დას > ქუ́ღუდას *пусть у него будетъ*, ნჷ́მჷ ჭარჷნქ *не пиши*.

b) Напротивъ частицы, находящіяся позади слова и служа энклитиками, передвигаютъ удареніе къ концу слова: უ́ღუდას *пусть у него будетъ*, უღუდა́სჷ ნი *если бы у него было* (теперь),

მო́კონა *мы хотимъ*, მოკო́ნან და или მო̂კონა́ნვ და *если мы хотимъ.*

c) Звательная частица ო такъ же, какъ и предлоги, имѣетъ на себѣ главное удареніе:

ბა́ბა, ო̂ ბაბა! *о, отецъ!*
ნა́ნა, ო̂ ნანა! *о, мать!*
ბე́ბი, ბე́ბი, ო̂ ბები! *о, бабушка!*
ბუ́რდღა, ბუ́რდღა, ო̂ ბურდღა! *о, Бурдіа!*
კი́რილე, კი́რილე, ო̂ კირილე! *о, Кириллъ!*

Въ послѣднемъ словѣ первый съ конца слогъ, оказавшись четвертымъ отъ ударнаго, почти совершенно отпадаетъ въ произношеніи, и слово какъ-бы звучитъ ო́ კირი!

d) Въ сложныхъ словахъ удареніе (главное) падаетъ на первую составную часть слова, напр., ზღვა́-პიჯი *берегъ моря, морской берегъ*, но если слово многосложное, оно можетъ имѣть и второстепенное удареніе, какъ выше было указано вообще объ удареніи въ многосложныхъ словахъ, напр., не только პიჯ-ქო́სალი, но и პი̂ჯ-ქოსა́ლი *полотенце*, ხუ́თი-კა (< ხუთი-კაა < ხუთი-კალი < ხუთი-კაკალი) *около пяти, пять штукъ*, слоги второй составной части слова, по мѣрѣ отдаленія ихъ отъ ударнаго, отпали (см. выше c).

e) Въ вопросительныхъ предложеніяхъ (§ 103) удареніе всегда, независимо отъ числа слоговъ въ словѣ, находится на второмъ съ конца слогѣ, и притомъ удареніе очень сильное, въ то время какъ въ другихъ случаяхъ въ мингрельскомъ удареніе весьма слабое: სი რე́ქო, ბოში? *это ты — малый?* ვა რდუ́ო? *не было-ли?* მიდართუ́ო? *ушелъ-ли онъ?* ცუდეშა́ო? *домой?* გოკო́ნო? *хочешь-ли?*

§ 8. **Семасіологія звуковъ** [1]). Согласные и гласные звуки въ мингрельскомъ, какъ и въ другихъ яфетическихъ языкахъ, имѣютъ каждый свою особую семасіологію или знаменательность: согласнымъ присуща способность выражать не ограни-

---

1) Н. Марръ, *Грамматика чанскаго языка*, § 4.

ченныя ни временемъ, ни мѣстомъ понятія и идеи, это — звуки-идееносители, а гласные, наоборотъ, обладаютъ способностью ограничивать безпредѣльныя идеи въ отношеніи мѣста и времени, это—звуки-предѣлоносители. Иначе говоря, согласные служатъ корнями, а гласные образовательными элементами. Нормальный видъ корня трехсогласный, но благодаря разнымъ фонетическимъ измѣненіямъ (§ 3), число коренныхъ то увеличивается, то уменьшается.

Для обозначенія основной формы словъ берется условный трехсогласный корень qmn и снабжается требуемою огласовкою (§ 125).

ЧАСТЬ ВТОРАЯ.

Ученіе о формахъ словъ (морфологія).

I. Имя существительное.

§ 9. **Родъ.** Въ мингрельскомъ языкѣ, какъ и въ другихъ яфетическихъ языкахъ, нынѣ нѣтъ различія грамматическаго рода[1]). Естественный же родъ (полъ) людей и животныхъ обозначается различными словами: мужской полъ людей обозначается словомъ ქომოლი, а животныхъ—მუმული *самецъ*, женскій

---

1) Во всѣхъ яфетическихъ языкахъ сохранились разные пережитки окончанія грамматическаго *женскаго* рода, нѣкогда въ нихъ существовавшаго (см. Н. Марръ, ОТ, стр. 8, прим. 1 и его же *Грамматику чанскаго языка*, § 5). Въ мингрельскомъ мы имѣемъ какъ его полные виды въ картской формѣ ალ, არ и въ тубал-кайнской ოლ>ელ, ორ>ერ, такъ и усѣченные—ა, тубал-кайн. ო>ე. Эти окончанія давно потеряли свое первоначальное значеніе, и нынѣ имѣются въ языкѣ въ качествѣ безразличныхъ, ничего не обозначающихъ суффиксовъ, какъ, напр., მარგალური *мингрелецъ*, მასარი *частоколъ*, ბარგალური *кольно*, მუმა-ალი *пѣтухъ, самецъ*, დადალი *курица, самка*, ოსური *женщина*, დიხა *земля*, ოჩუმა-олось, ცოცო/ე *маленькій горшокъ*. Нынѣ въ мингрельскомъ, однако, еще живетъ, какъ слабый и измѣненный пережитокъ грамматическаго родового различія, дифференціація гласныхъ ე и ა въ однозвучныхъ мужскихъ и женскихъ именахъ, какъ въ концѣ словъ, такъ и въ серединѣ, причемъ звукъ ე усваивается мужскому имени, а ა—женскому, напр., ძეკე *Дзуку* и ბურდღუ *Бурдіу* (муж. имена), ძაკე *Дзаку* и ბურდღა *Бурдіа* (жен. имена).

полъ людей — словомъ ოსური, а животныхъ — დადული или ჭაკი *самка*. Въ однихъ случаяхъ эти слова добавляются къ общему имени, въ другихъ общаго имени вовсе нѣтъ, въ третьихъ берутся совершенно иныя названія. Такъ, для людей общее названіе კოჩი *человѣкъ* (вообще, преимущественно *мужчина*), въ частности же *мужчина* ქომოლი, *женщина* ოსური, *мальчикъ, сынъ* ქომოლი-სქუა (букв. *мужчина-дитя*), *дѣвочка, дочь* ოსური-სქუა (букв. *женщина-дитя*), *юноша* ბოში, *дѣвица* ცირა, ძღაბი, *старикъ* ბადიდი, *старуха* დედიბი; въ фамильныхъ названіяхъ დადია *Дадіани* (мужчина), დადი-ხე *Дадіани* (женщина); для *куръ* общее названіе ქოთომი (преимущественно *курица*): მუმული *пѣтухъ*, დადული *курица*; для *собакъ* ჯოღორი: მუმული ჯოღორი *песъ*, დადული ჯოღორი или ჯუა ჯოღორი *психа*; для *свиней* ღეჯი: კერი *боровъ, кабанъ*, ჭორი *свинья-самка*; для *овецъ* შხური: ერჯი *баранъ*, ჭუვირი *овца*; для *козъ* თხა: ოჩი *козелъ*, ჭაკი თხა *коза*; для *лошадей* ცხენი: ვარუა *жеребецъ*, ჭაკი ცხენი *кобыла*.

Склоненіе именъ.

§ 10. Въ склоненіи мингрельскаго языка девять падежей и два числа, единственное и множественное.

Примѣчаніе 1. Въ число девяти падежей не входитъ звательный, ничѣмъ отъ именительнаго падежа не отличающійся и лишь иногда сопровождаемый восклицательною частицею ო (см. § 7,c); не входятъ въ это число и послѣложные падежи (см. § 19).

Примѣчаніе 2. Собственныя имена склоняются одинаково съ нарицательными.

§ 11. Падежныя окончанія совершенно одни и тѣ же для обоихъ чиселъ, съ той лишь разницей, что въ един. числѣ они присоединяются непосредственно къ основамъ, а во множ. числѣ — при посредствѣ показателя множественности ეფ (см. § 20).

Таблица III.

Падежныя окончанія.

	простыя SMZ	сильныя или эмфатическія S	MZ
И.	ი	—	
М.	ქ	ქი, ქჷ	ქვ
Р.	ში, შ	—	
О.	შე	—	
Т.	თი, თ	—	თვ
Д.=Н. [I]	შა	—	
Д.=Н. [II]	შო, შოთ	—	
Д.=Н. [III]	ო, ოთ	—	
Д. к̇.	ს S, ც MZ	სი, სჷ	ცვ

Примѣчаніе. Эмфатическія окончанія не постоянны, а случайны (§§ 6,b; 149). Поэтому дальше въ таблицы склоненій мы ихъ не вносимъ.

§ 12. Изъ девяти падежей три основныхъ: Именительный, Родительный и Дательный (дополнительный) = Направительный.

Гласные характеры основныхъ, органическихъ падежей[1]):

И.	ი < ჷ, см. § 14	i < u
Р.	ი	i
Д.=Н.	ა ‖ ო	a ‖ o

Полныя окончанія основныхъ, органическихъ падежей:

И.	ი < ჷ	i < u
Р.	ში < იშ, см. § 15	шi < iш
Д.=Н.	შა ‖ შო < აშ ‖ ოშ, см. § 15	ша ‖ шо < аш ‖ ош

§ 13. **Основы именъ.** Основы въ мингрельскомъ бываютъ согласныя, напр., კოჩ-ი *человѣкъ*, ოსურ-ი *женщина* и гласныя,

---

1) См. Н. Марръ, ОТ, табл. V, его же *Грамматика чанскаго языка*, § 8.

какъ, напр., ცირა *дѣвица*, ჭუდე *домъ*, კოტო *горшокъ*, კატუ *кошка*.

Примѣчаніе. Однако, не всѣ имена съ исходомъ на ა, ე, ო, უ дѣйствительно имѣютъ гласныя основы, въ виду того, что плавный исходъ основъ, именно согласный ლ, во многихъ словахъ въ единственномъ числѣ отпадаетъ и возстанавливается лишь во множественномъ числѣ (§ 21).

Въ зависимости отъ основъ мингрельское склоненіе, по существу единое, предлежитъ въ двухъ различныхъ видахъ.

§ 14. **Именительный падежъ** (въ сокращеніи = *И.*)

а) Окончаніемъ И. падежа въ согласныхъ основахъ служитъ гласный ი, представляющій собою въ мингрельскомъ, какъ и въ другихъ яфетическихъ языкахъ, перебой первоначальнаго უ.

Примѣчаніе 1. Этотъ უ почти безслѣдно исчезъ; во всякомъ случаѣ, среди большинства мингрельскихъ словъ съ исходомъ на უ трудно указать, что наличный უ есть первоначальное окончаніе И. падежа, а не гласный исходъ основы по отпаденіи падежнаго окончанія (см. табл. III) или же какого-либо согласнаго, какъ, напр., თუ *поросенокъ* < *თულ §§ 13 и 21). Однако, можно думать, что счастливый случай сохранилъ намъ первоначальный უ, окончаніе И. падежа, въ клятвенныхъ выраженіяхъ, какъ ღორონთუ-მე рядомъ съ ღორონთი-მე *клянусь Богомъ*, შურუ-მე *клянусь душою*, სქანი მარდუ-მე *клянусь твоею благодатью*[1]).

Примѣчаніе 2. Окончаніе И. падежа ი діалектически ослабѣваетъ въ полугласный ჷ, напр., ბაღი *садъ* рядомъ съ ბაღჷ (см. *Предисловіе*).

1) Такого же, вѣроятно, происхожденія и употребляемое въ грузинскомъ выраженіе რუსეთუმე (букв. по-мингр. *клянусь Россіею*); этимъ именемъ въ 50 годахъ прошлаго столѣтія въ Грузіи въ насмѣшку называли молодыхъ людей, побывавшихъ въ Россіи, въ университетахъ, и вернувшихся на родину съ новыми понятіями и проектами (см. გ. ერისთავი. გაყრა, კომედია, ტფილისი 1909, стр. 14, а также აკ'აკი. ჩემი ნაწერები, პირველი წიგნი, ტფილისი 1912, стр. 87).

Примѣчаніе 3. Въ стихахъ окончаніе И. падежа ი часто отпадаетъ для размѣра (§ 158).

b) Гласныя основы утратили окончаніе И. падежа и въ этомъ падежѣ онѣ предлежатъ въ видѣ чистой основы.

Примѣчаніе 1. И въ гласныхъ основахъ, хотя весьма рѣдко, всплываетъ порой окончаніе И. падежа ი, послѣ гласныхъ обыкновенно въ видѣ ჲ, напр., мѣстоименіе მუ *что* встрѣчается и съ этимъ окончаніемъ მუ-ჲ (*Хр.*, стр. 116,2), მუჲე (< მუჲ + ⌈ორ⌉ე) *что такое?* (букв. *что есть?*). Равно ი || ჲ возстанавливается передъ суффиксомъ уменьшительныхъ и ласкательныхъ именъ ა, напр., ბაბა-ი-ა *папенька* (ბაბა *отецъ*), ნანა-ი-ა || ნანა-ჲ-ა *маменька* (ნანა *мать*) и др. (§ 127,a,1).

Примѣчаніе 2. Полные гласные звуки исхода гласныхъ основъ иногда, преимущественно діалектически, падаютъ въ полугласный ჷ, напр., ბაღუ рядомъ съ ბაღჷ *амбаръ*, ჯინუ рядомъ съ ჯჷნჷ *хворостина* и др. (см. *Предисловіе*), см. § 131.

§ 15. Въ мингрельскомъ языкѣ, какъ и въ чанскомъ[1]), окончаніе И. падежа ი, сращаясь съ согласными основами, удерживается во всѣхъ другихъ падежахъ, за исключеніемъ Дательнаго=Направительнаго III-го, проявляющаго согласный исходъ основы передъ своимъ падежнымъ окончаніемъ ო (§ 17,c), Дательнаго мѣстоименнаго и Дательнаго картскаго, проявляющихъ двойственность формъ, со сращеніемъ и безъ сращенія (§ 18,a,d). Сращаемость окончанія И. падежа съ согласными основами — одна изъ характерныхъ особенностей склоненія въ языкахъ тубал-каинской группы въ отличіе отъ картской. Съ этой особенностью находится, въ свою очередь, въ связи то обстоятельство, что въ тубал-каинскихъ языкахъ, въ частности въ мингрельскомъ, падежныя окончанія съ согласнымъ

1) См. Н. Марръ, *Грамматика чанскаго языка*, § 12.

первоначально въ исходѣ (Р.—* იშ, Дат.=Направ. I—* აშ. Дат.= Направ. II—* ოშ), встрѣчаясь постоянно съ гласнымъ исходомъ основъ, подверглись перемѣщенію: въ Р.—ში, Д.=Н.^{I}—შა, Д.=Н.^{II}—შო, напр., не только ცირა *дѣвица*, Р. ცირა-ში, Д.=Н.^{I} ცირა-შა, Д.=Н.^{II} ცირა-შო, но и კოჩ-ი *человѣкъ*, Р. კოჩი-ში, Д.=Н.^{I} კოჩი-შა, Д.=Н.^{II} კოჩი-შო.

§ 16. **Родительный падежъ** (=Р.)

а) Полное окончаніе Р. падежа —ში, напр., კოჩი-ში *человѣка*, ოსური-ში *женщины*, ჩხოუ-ში *коровы*, კოჩიში ფრიმული *борода человѣка*, ოსურიში თუმა *волосы женщины*, ჩხოუში ბჟა *молоко коровы*.

Примѣчаніе. Полная форма Р. падежа использована въ качествѣ названій мѣстностей и рѣкъ, напр., წულიში *Ц̓улиши* (гора), ჩხოუში *Чхоуши* (рѣка), ჭკადუაში *Чкадуаши* (село), ქუთეში *К̓ут̓еши* (городъ Кутаисъ) и т. п., см. § 127.

b) Усѣченное окончаніе Р. падежа — одинъ согласный შ, напр., კოჩიშ დუდი *голова человѣка*, ცუდეშ კარი *дверь дома*, დადიაშ-ხოჯი *дровосѣкъ большой* (насѣкомое, букв. *быкъ Дадіани*).

с) Наконецъ можетъ отпасть и согласный элементъ Р. падежа, и тогда слово получаетъ видъ обезформленнаго Р. падежа, форма котораго всецѣло совпадаетъ въ гласныхъ основахъ съ формою И. падежа, напр., ზღვა-პიჯი *берегъ моря*, *морской берегъ* (вм. ზღვაშ⌈ი⌉-პიჯი), ქენია-ჯიხა *К̓еніа-джиха* (названіе крѣпости); а въ согласныхъ основахъ сращенный ი то удерживается, то отпадаетъ, напр., ბატი-ჭყეში *пастухъ гусей*, ხოფი-წყარი *Хоп̓и-ц̓кари* (рѣка), ჭუბური-ხინჯი *Ч̓убури-хинджи* (село, букв. *мостъ изъ каштановаго дерева*), а также ჭუბურ-ხინჯი. Но такая форма Р. падежа, какъ видно изъ вышеприведенныхъ примѣровъ, употребляется не самостоятельно, а лишь въ сложныхъ словахъ (§ 129), см. §§ 135—136.

§ 17. **Дательные = Направительные падежи** (=Д.=Н.). Въ мингрельскомъ мы находимъ три Дательныхъ падежа, использо-

ванныхъ въ немъ — по заимствованіи Дательнаго картскаго изъ грузинскаго — въ значеніи Направительныхъ падежей.

a) Чистый Дательный (=Д.=Н.[I]) на შა съ картскою огласовкою, напр., ცუდე-შა *домой*, ცუდეშა მევურქ *я иду домой*, მი-შა *къ кому*, მიშა მეურქ სი? *къ кому ты идешь?*—მეძობელი-შა *къ сосѣду*.

b) Другой Дательный (=Д.=Н.[II]), собственно Дательный пользы, съ тубал-кайнскою перегласовкою гласнаго элемента окончанія ა въ ო, напр., კოჩი-შო, иногда съ добавленіемъ послѣлога თ — კოჩი-შო(თ) *для человѣка*, დიდა-შო(თ) *для матери*, ცუდე-შო(თ) *для дома*, კატუ-შო(თ) *для кошки*, კოტო-შო(თ) *для горшка*.

c) Третій Дательный (=Д.=Н.[III]) съ тубал-кайнскою перегласовкою ა въ ო безъ согласнаго элемента окончанія, причемъ передъ ო отпадаетъ сращенный съ согласными основами ი (§ 15), напр., კოჩ-ო *человѣкомъ, въ качествѣ человѣка* (при глаголахъ: *становиться, дѣлаться, превращаться, годиться, желать*), иногда къ ო присоединяется послѣлогъ თ — კოჩ-ო(თ): თე ცირა მა ჩილ-ო მოკო *я желаю (имѣть) эту дѣвицу женою*, ბოშიქ გინირთუ ჯორ-ო *мальчикъ превратился въ катера* (*Хр.*, стр. 10,26); изъ гласныхъ основъ лишь съ исходомъ на უ образуютъ этотъ падежъ при помощи окончанія ო, напр., კატუ-ო *кошкой*, другія же гласныя основы этотъ падежъ образуютъ черезъ присоединеніе къ своимъ основамъ послѣлога თ, напр., ცირა-თ *дѣвицею*, ცუდე-თ *домомъ*, კოტო-თ *горшкомъ*, см. §§ 139—141.

§ 18. Кромѣ трехъ основныхъ (съ параллелями пяти) падежей въ мингрельскомъ имѣются еще четыре производныхъ падежа:

a) Дательный мѣстоименный (=М.), образуемый, какъ и въ чанскомъ, при помощи суффикса ქ, напр., ოსურ-ქ *женщина*, ცირა-ქ *дѣвица*. Но мингрельскій языкъ въ образованіи этого падежа въ согласныхъ основахъ колеблется между грузинскимъ и чанскимъ, а именно: въ согласныхъ основахъ то не допускаетъ, по-

добно грузинскому, сращаемости окончанія И. падежа ი предъ своимъ падежнымъ окончаніемъ ქ, напр., ოსურ-ქ *женщина*, კოჩ-ქ *человѣкъ*, ბოშ-ქ (рѣдко) *мальчикъ, юноша*, то допускаетъ эту сращаемость, подобно ч̆анскому (см. § 15), напр., ბოში-ქ *мальчикъ, юноша*, კოჩი-ქ (рѣдко) *человѣкъ*. Такое же колебаніе въ образованіи Дательнаго к̆арт̆скаго (см. дальше d), а главное— образованіе Д. = Н. ^{m} (§ 17,c) по чисто согласному склоненію даютъ намъ основаніе считать въ мингрельскомъ рядомъ съ гласнымъ склоненіемъ и согласное, правда, не чистаго, но мѣшанаго гласно-согласнаго типа, быть можетъ, какъ пережитокъ нѣкогда въ мингрельскомъ существовавшаго полнаго согласнаго склоненія.

Дальнѣйшее осложненіе при образованіи этого падежа чисто фонетическаго свойства и выражается оно въ уподобленіи нѣкоторыхъ исходовъ согласныхъ основъ падежному окончанію ქ: звукъ დ передъ ქ нисходитъ въ თ, ჯ—въ ჩ, напр., отъ დუდი *голова*, დუდ-ქ || დუთ-ქ, отъ ხოჯი *быкъ*, ხოჯ-ქ || ხოჩ-ქ. Плавные и носовые исходы основъ также мѣняются иногда на другіе таковые же (преимущественно въ сенакскомъ говорѣ), напр., отъ ჩილი *жена*, ჩილ-ქ || ჩირ-ქ, ჩხომი *рыба*, ჩხომ-ქ || ჩხონ-ქ (§ 3,a), см. § 132.

Примѣчаніе. Окончаніе ქ иногда сопровождается гласными ი, უ и полугласнымъ ჳ: ქი, ქუ, ქჳ (см. § 11). Слово ღორონთი *Богъ*, напротивъ, часто сокращается въ М. пад., теряя вмѣстѣ съ падежнымъ окончаніемъ и послѣдній звукъ основы: ღორონ вм. ღორონთქ.

b) Отложительный падежъ (=О.). Въ качествѣ О. падежа использованъ Р. падежъ съ окончаніемъ на შე вм. ში, напр., ტყას-შე *изъ лѣсу, по направленію къ лѣсу*, დიხას-შე *изъ земли*, ჯიმას-შე *отъ брата* (см. § 137).

Примѣчаніе. Многія имена, а въ особенности нарѣчія, имѣютъ форму О. падежа (§ 118,a, 2).

c) Творительный падежъ (=Т.) на თ, თი, თჳ представляетъ собою дифференцированную форму Р. падежа путемъ ту-

пого подъема согласнаго элемента окончанія Р. падежа შ въ თ, напр., კოჩი-თ(ჷ) *человѣкомъ*, ვარჩხილი-თ(ჷ) *серебромъ*, ცირა-თი *дѣвицею*, ქვა-ი .. *камнемъ*, ბიგა-თი *палкою*. Окончаніе თი употребительнѣе въ гласныхъ основахъ, а თ || თჷ въ согласныхъ, но это различіе не всегда выдержано, тѣмъ болѣе, что подобно окончанію Р. падежа (см. § 16,b) и თი весьма часто предлежитъ въ усѣченной формѣ. Діалектически полная форма болѣе употребительна въ сенакскомъ говорѣ.

Что Т. падежъ тотъ же самый Р., ясно видно и изъ синтаксическаго ихъ употребленія (см. § 138,b).

d) Дательный картскій (=Д. к.) на ს цѣликомъ заимствованъ изъ грузинскаго, напр., ოსურ-ს *женщинѣ, женщину*, ცირა-ს *дѣвицѣ, дѣвицу*. Этотъ падежъ на мингрельской почвѣ обнаруживаетъ ту же двойственность въ образованіи своихъ формъ въ согласныхъ основахъ, какъ и М. падежъ (см. выше а), напр., გურ-ს *сердцу, сердце* рядомъ съ ბოში-ს *мальчику, мальчика*, ბორჯი-ს *времени, сроку, время, срокъ*.

Въ согласныхъ основахъ съ исходомъ на ტ, დ, თ, ჯ, ნჯ, ჩ дѣло еще осложняется тѣмъ обстоятельствомъ, что эти согласные исходы передъ падежнымъ окончаніемъ ს обыкновенно исчезаютъ, и вмѣсто рѣдко употребительныхъ полныхъ формъ получаемъ общеупотребительныя сокращенныя формы, какъ, напр., მეტ-ი *большой, бдльшій*, Д. к. მე-ს (<მეტ-ს), დუდ-ი *голова*, დუ-ს (<დუდ-ს), ბედი *счастье*, ბე-ს, მარდი *благодать, благодарность*, მარ-ს, ღორონთ-ი *Богъ*, ღორონ-ს (<ღორონთ-ს), ხოჯ-ი *быкъ*, ხო-ს (<ხოჯ-ს), ქომონჯ-ი *мужъ*, ქომონ-ს (<ქომონჯ-ს), კოჩ-ი *человѣкъ*, კო-ს (<კოჩ-ს), გერარდი *Герардъ*, გერა-ს (<გერარდ-ს). Эти имена образуютъ, хотя и рѣдко, Д. к. и отъ сращенной основы и тогда сокращенію не подвергаются, напр., ხოჯი-ს *быку*, კოჩი-ს *человѣку* (у Г. Розена только კოჩი-ს и имѣется).

Примѣчаніе. Сокращенная въ Д. к. согласная основа иногда по аналогіи переходитъ и въ другіе падежи, напр., ზოთონ-ს (<ზოთონჯ-ს) *зимѣ*, И. падежъ ზოთონ-ი || ზოთონჯ-ი.

Дальнѣйшее осложненіе въ образованіи этого падежа происходитъ на діалектической почвѣ. Прежде всего само падежное окончаніе ს путемъ подъема даетъ ც (въ самурзакано-зугдидскомъ говорѣ), напр., კო-ს S, კო-ც MZ, ოსურ-ს S, ოსურ-ც MZ и т. д. Во-вторыхъ, одни плавные и носовые исходы основъ въ Д. к̆., какъ и въ М. падежѣ, мѣняются иногда (преимущественно въ сенакскомъ говорѣ) на другіе плавные и носовые же, напр., ჩილ-ი *жена*, ჩილ-ს̦ MZ, ჩი̦რ-ს S, ჩხომ-ი *рыба*, ჩხომ-ს MZ ჩხონ-ს S (см. § 3,a), ჟამი *время*, ჟანს, ჟანც (< ჟამს/ც), მუ-ჟანს, მუ-ჟანც *въ какое время, когда* (какъ нарѣчіе, см. § 118), წუმი *мигъ, секунда, минута*, აკა-წუნს *въ одинъ мигъ, на одинъ мигъ*.

Примѣчаніе 1. Форму Д. к̆. падежа имѣютъ многочисленныя нарѣчія (§ 118). Достойно особаго вниманія то обстоятельство, что мингрельскій языкъ сохранилъ намъ въ видѣ нарѣчій архаическое окончаніе Дательнаго к̆арт̆скаго падежа -ას, въ самомъ грузинскомъ нынѣ весьма рѣдкое и трудно отыскиваемое, напр., ძვირ-ას, ძვირა-ას *дорого, рѣдко* (отъ ძვირი *дорогой, рѣдкій*), შხირ-ას, შხირა-ას *часто* (отъ შხირი *частый*), ნწარ-ას, ნწარა-ას *горько, больно* (отъ ნწარე *горькій*), ზონა-ას *прямо, ловко, мѣтко* (отъ ზონი *мѣткій, прямой*), ქეფ-ას *дешево* (отъ ქეფი *дешевый*), ჭამ-ას, ჭამა-ას *пріятно* (отъ ჭამო *пріятный*), თელ-ას *цѣликомъ* (отъ თელი *цѣлый*), см. § 133.

Примѣчаніе 2. Окончанія Д. к̆. ს || ც иногда присоединяютъ къ себѣ, подобно окончанію М. падежа ქ (см. выше стр. 022, прим.), гласные ი, უ и полугласный ჷ: სი, სუ, სჷ, ცჷ, ცუ, становясь, такимъ образомъ, изъ простыхъ эмфатическими.

§ 19. **Послѣложные падежи.**

а) Послѣложнымъ становится О. падежъ, когда къ его формѣ приставляется послѣлогъ ნი полностью или съ усѣченіемъ гласнаго ი, напр., ცირაშე-ნი *о дѣвицѣ, изъ-за дѣвицы*, ფარაშე-ნი *изъ-за денегъ, о деньгахъ*, სქანიშე-ნი *изъ-за тебя*, მუშე-ნი ||

მუშე-ნ *изъ-за чего, отчего, почему,* ირთველიშე-ნი *отъ всего, во всемъ.*

b) Сопутственный падежъ съ послѣлогами წკალა, წკელა, ნ-წკმა, ნ-წკჷმა *съ, при.* Эти послѣлоги сочетаются съ обезформленнымъ Р. падежомъ (см. § 16,c), напр., კოჩი-წკალა (< კოჩიში-წკალა) *съ человѣкомъ,* დიდა-წკჷმა *съ матерью,* ფარეფი-წკალა *съ деньгами.*

§ 20. **Множественное число.** Показателемъ множественности въ мингрельскомъ служитъ слогъ ეფ, какъ въ грузинскомъ ებ, и къ нему присоединяются тѣ же самыя падежныя окончанія, что̀ и въ единственномъ числѣ (см. § 11), напр., окончаніе И. падежа мн. ч. ეფ-ი и т. д.

Какъ въ единственномъ числѣ окончаніе И. падежа сращается съ согласнымъ исходомъ основъ (см. § 15), такъ и во множественномъ окончаніе И. падежа сращается съ согласнымъ исходомъ показателя множественности ეფ и удерживается въ другихъ падежахъ, напр., окончаніе Р. падежа мн. ч. ეფ+ი-ში, за исключеніемъ Д.=Н.^{III} падежа (см. § 17,c) и падежей М. и Д. к̊. (см. § 18,a и d). Изъ двухъ послѣднихъ падежей лишь Д. к̊. проявляетъ, и то весьма рѣдко, сращаемость окончанія И. падежа, напр., კოჩ-ეფ+ი-ს вм. обыкновеннаго კოჩ-ეფ-ს, а М. падежъ всегда безъ сращенія, напр., კოჩ-ეფ-ქ[1]).

Показатель множественности слогъ ეფ въ двухъ падежахъ, М. и Д. к̊., имѣетъ параллельныя формы—ემ, ენ[2]) (діалектически ეფ, ემ предпочтительнѣе въ самурзакано-зугдидскомъ говорѣ, а ენ—въ сенакскомъ).

Показатель множественности слогъ ეფ присоединяется къ чистымъ основамъ какъ въ согласныхъ, такъ и въ гласныхъ основахъ, за исключеніемъ основы ა, теряющей свой исходъ пе-

---

1) У А. Цагарели въ одномъ мѣстѣ (МЭ, I, стр. 14,13) встрѣчается დადალე-[illegible] *сестры* вм. დადალენქჷ, если это не опечатка (ср. *Хр.*, стр. 29,16).

2) У А. Цагарели встрѣчаются формы М. падежа, гдѣ въ показателѣ множественности ენ опущенъ ნ при наличности другого ნ въ словѣ, хотя тутъ же въ томъ же словѣ ენ представленъ полностью, именно ნდოვექა || ნდოვენქა (МЭ, I, стр. 14,14-15); тамъ же встрѣчается ოხუჯაქჷ вм. ოხუჯანქ, но въ этомъ мѣстѣ текстъ испорченъ (ср. *Хр.*, стр. 29,18). Ср. выпаденіе ნ въ мѣстоименіяхъ (§ 47).

редъ слогомъ ეფ; въ производныхъ съ суффиксами ურ || ულ || არ словахъ (§ 127) ურ || ულ передъ ეფ большею частью замѣняются არ || ალ, resp. ოლ:

ед. ч.	мн. ч.
კოჩ-ი *человѣкъ*	კოჩ-ეფ-ი
ცირა *дѣвица*	ცირ-ეფ-ი
ნინა *языкъ*	ნინ-ეფ-ი
ქუდე *домъ*	ქუდე-ეფ-ი 1)
ოხარე *рубаха*	ოხარე-ეფ-ი 1)
ორქო *золото*	ორქო-ეფ-ი 2)
კოტო *горшокъ*	კოტო-ეფ-ი 2)
კატუ *кошка*	კატუ-ეფ-ი 2)
ბურბუ *летучая мышь*	ბურბუ-ეფ-ი 2)
ზუგიდ-ურ-ი *зугдидецъ*	ზუგიდ-არ-ეფ-ი
ხორგ-ულ-ი *хоргіецъ*	ხორგ-ალ-ეფ-ი
სარხინ-ულ-ი *сархинецъ*	სარხინ-ოლ-ეფ-ი
но კიწ-ურ-ი *киціецъ*	კიწ-ურ-ეფ-ი
გუფუ-არ-ი *гупуецъ*	გუფუ-არ-ეფ-ი

§ 21. Усѣченный плавный исходъ ლ 3) основъ при образованіи мн. числа возстанавливается, напр.:

ед. ч.	мн. ч.
ბჟა (< * ბჟალ-ი) *солнце*	ბჟალ-ეფ-ი, ბჟაჲ-ეფ-ი bm
და (<* დალ-ი) *сестра*	დალ-ეფ-ი, დაჲ-ეფ-ი bm
დღა (< * დღალ-ი) *день*	დღალ-ეფ-ი, დღაჲ-ეფ-ი bm
დიდა (< * დიდალ-ი) *мать*	დიდალ-ეფ-ი, დიდაჲ-ეფ-ი bm
ზა (< * ზალ-ი) *дорога*	ზალ-ეფ-ი, ზაჲ-ეფ-ი bm
თუ (< * თულ-ი) *поросенокъ*	თულ-ეფ-ი, თუჲ-ეფ-ი bm
მოთა (< * მოთალ-ი) *внукъ*	მოთალ-ეფ-ი, მოთაჲ-ეფ-ი bm

---

1) Одинъ ე иногда какъ-бы исчезаетъ, и вм. ქუდე-ეფ-ი, ოხარე-ეფ-ი слышится ქუდ-ეფ-ი, ოხარ-ეფ-ი.

2) При стеченіи ე съ другими гласными исходами, какъ, напр., კოტო-ეფი, კატუ-ეფი, между ними иногда вставляется въ качествѣ гласнораздѣла звукъ ვ: კოტო-ვ-ეფი, კატუ-ვ-ეფი.

3) Въ мѣстоименіяхъ ნ (см. § 53).

მუმა (< * მუმალ-ი) *отецъ*	მუმალ-ეფ-ი, მუმაჸ-ეფ-ი bm
ნოსა (< * ნოსალ-ი) MZ *невѣстка*	ნოსალ-ეფ-ი, ნოსაჸ-ეფ-ი bm
სინჯა (< * სინჯალ-ი) *зять*	სინჯალ-ეფ-ი, სინჯაჸ-ეფ-ი bm
სქუა (< * სქუალ-ი) *дитя*	სქუალ-ეფ-ი, სქუაჸ-ეფ-ი bm
ტყა (< * ტყალ-ი) *лѣсъ, трава*	ტყალ-ეფ-ი, ტყაჸ-ეფ-ი bm
ქა (< * ქალ-ი) *рогъ*	ქალ-ეფ-ი, ქაჸ-ეფ-ი bm
ქუა (< * ქუალ-ი) *камень*	ქუალ-ეფ-ი, ქუაჸ-ეფ-ი bm
ლვა (< * ლვალ-ი) *щека*	ლვალ-ეფ-ი, ლვაჸ-ეფ-ი bm
ჩხოუ (< * ჩხოულ-ი) MZ *корова*	ჩხოულ-ეფ-ი, ჩხუუჸ-ეფ-ი bm
ძგა (< * ძგალ-ი) *берегъ*	ძგალ-ეფ-ი, ძგაჸ-ეფ-ი bm
ჭა (< * ჭალ-ი) *солома*	ჭალ-ეფ-ი, ჭაჸ-ეფ-ი bm
ჯა (< * ჯალ-ი) *дерево*	ჯალ-ეფ-ი, ჯაჸ-ეფ-ი bm
ჯიმა (< * ჯიმალ-ი) *братъ*	ჯიმალ-ეფ-ი, ჯიმაჸ-ეფ-ი bm
ცა (< " ცალ-ი) *вѣтка*	ცალ-ეფ-ი, ცაჸ-ეფ-ი bm

Есть слова, которыя при образованіи мн. числа то возстанавливаютъ ლ, то не возстанавливаютъ, напр., სუა, ფსუა *крыло*, мн. ч. სუალ-ეფ-ი и სუ-ეფ-ი, ხე *рука*, мн. ч. ხელ-ეფ-ი и ხე-ეფ-ი. Иногда и заимствованныя слова принимаютъ по аналогіи ლ во мн. ч., напр., პაპა *священникъ*, мн. ч. პაპ-ეფ-ი, но и პაპალ-ეფ-ი.

§ 22. Такимъ образомъ, по присоединеніи показателя множественности ეფ, исчезаетъ въ склоненіи разница между согласными и гласными основами. Во множественномъ числѣ всѣ основы, подобно согласнымъ основамъ въ единственномъ числѣ (см. § 18,a), имѣютъ лишь одно мѣшаное, гласно-согласное склоненіе.

§ 23. Слѣдовательно, мингрельское склоненіе, по существу единое, имѣетъ, въ зависимости отъ основъ (см. § 13), слѣдующіе два вида: въ единственномъ числѣ для гласныхъ основъ употребляется чистое гласное склоненіе, для основъ согласныхъ — гласно-согласное, во множественномъ же числѣ для всѣхъ основъ одно склоненіе—гласно-согласное (см. табл. IV).

Среди согласныхъ основъ основы съ исходомъ на ტ, ლ, თ, ჯ, ნჯ, ჩ въ М. и Д. ќ. падежахъ ед. числа имѣютъ еще свои особенности (§ 18,a и d).

Табли

Примѣры

А. Гласно-согла

Согласныя

	გურ- *сердце*	ჩხომ- *рыба*	სოფელ- *деревня*
			Единствен
И.	გურ-ი	ჩხომ-ი	სოფელ-ი
М.	გურ-ქ	ჩხომ-ქ MZ, ჩხონ-ქ S	სოფელ-ქ MZ, სოფერ-ქ S
Р.	გურ+ი-ში, -შ	ჩხომ+ი-ში, -შ	სოფელ+ი-ში, -შ
О.	გურ+ი-შე	ჩხომ+ი-შე	სოფელ+ი-შე
Т.	გურ+ი-თი, -თ	ჩხომ+ი-თი, -თ	სოფელ+ი-თი, -თ
Д.=Н.^{I}	გურ+ი-შა	ჩხომ+ი-შა	სოფელ+ი-შა
Д.=Н.^{II}	გურ+ი-შო, -შოთ	ჩხომ+ი-შო, -შოთ	სოფელ+ი-შო, -შოთ
Д.=Н.^{III}	გურ-ო, -ოთ	ჩხომ-ო, -ოთ	სოფელ-ო, -ოთ
Д. ќ.	გურ-ც MZ, გურ-ს S	ჩხომ-ც MZ, ჩხონ-ს S	სოფელ-ც MZ, სოფერ-ს S

Примѣчаніе. У согласныхъ основъ окончаніе И. падежа ი иногда ბალვ, ღალი *ручей, рѣка* рядомъ съ ღალვ; этотъ ვ, какъ замѣститель Д.=Н.^{I} ღალ+ვ-შა и т. д.

В. Гласное

Гласныя

	а-склоненіе ცირა *дѣвица*	е-склоненіе ჸუდე *домъ*	о-склоненіе კოტო *горшокъ*
			Единствен
И.	ცირა	ჸუდე	კოტო
М.	ცირა-ქ	ჸუდე-ქ	კოტო-ქ
Р.	ცირა-ში, -შ	ჸუდე-ში, -შ	კოტო-ში, -შ
О.	ცირა-შე	ჸუდე-შე	კოტო-შე
Т.	ცირა-თი, -თ	ჸუდე-თი, -თ	კოტო-თი, -თ
Д.=Н.^{I}	ცირა-შა	ჸუდე-შა	კოტო-შა
Д.=Н.^{II}	ცირა-შო, -შოთ	ჸუდე-შო, -შოთ	კოტო-შო, -შოთ
Д.=Н.^{III}	ცირა-თ	ჸუდე-თ	კოტო-თ
Д. ќ.	ცირა-ს	ჸუდე-ს	კოტო-ს

...а IV.
...склоненій.
...сное склоненіе.
...основы.

ბოშ- *мальчикъ, юноша*	კოჩ- *человѣкъ*	დუდ- *голова*	ხოჯ- *быкъ*
...ное число			
ბოშ-ი	კოჩ-ი	დუდ-ი	ხოჯ-ი
ბოშ+ი-ქ, ბოშ-ქ	კოჩ-ქ, კოჩ+ი-ქ	დუდ-ქ, დუთ-ქ	ხოჯ-ქ, ხოჩ-ქ, ხოჯ+ი-ქ
ბოშ+ი-ში, -შ	კოჩ+ი-ში, -შ	დუდ+ი-ში, -შ	ხოჯ+ი-ში, -შ
ბოშ+ი-შე	კოჩ+ი-შე	დუდ+ი-შე	ხოჯ+ი-შე
ბოშ+ი-თი, -თ	კოჩ+ი-თი, -თ	დუდ+ი-თი, -თ	ხოჯ+ი-თი, -თ
ბოშ+ი-შა	კოჩ+ი-შა	დუდ+ი-შა	ხოჯ+ი-შა
ბოშ+ი-შო, -შოთ	კოჩ+ი-შო, -შოთ	დუდ+ი-შო, -შოთ	ხოჯ+ი-შო, -შოთ
ბოშ-ო, -ოთ	კოჩ-ო, -ოთ	დუდ-ო, -ოთ	ხოჯ-ო, -ოთ
ბოშ+ი-ს	კო-ც MZ, კო-ს S, კოჩ+ი-ს	დუ-ც MZ, დუ-ს S	ხო-ც MZ, ხო-ს S, ხოჯ+ი-ს

...(§ 14, прим. 2) ослабѣваетъ въ полугласный ვ, напр., ბაღი *садъ* рядомъ съ ...гласнаго ი, удерживается и въ другихъ падежахъ, напр., Р. ბაღ+ვ-ში,

...склоненіе.

...основы. u-склоненіе			Согласныя основы. a-склоненіе
...ტუ *кошка*	ტუ S	ტვ MZ *вымя*	ჯა (*ჯალ-ი *солома*, § 21).
...ое число.			
...ტუ	ტუ	ტვ	ჯა
...ტუ-ქ	ტუ-ქ	ტვ-ქ	ჯა-ქ
...ტუ-ში, -შ	ტუ-ში, -შ	ტვ-ში, -შ	ჯა-ში, -შ
...ტუ-შე	ტუ-შე	ტვ-შე	ჯა-შე
...ტუ-თი, -თ	ტუ-თი, -თ	ტვ-თი, -თ	ჯა-თი, -თ
...ტუ-შა	ტუ-შა	ტვ-შა	ჯა-შა
...ტუ-შო, -შოთ	ტუ-შო, -შოთ	ტვ-შო, -შოთ	ჯა-შო, -შოთ
...ტუ-ო, -ოთ	ტუ-ო, -ოთ	ტვ-ო, -ოთ	ჯა-ო
...ტუ-ს	ტუ-ს	ტვ-ს	ჯა-ს

Таблица

П р и м ѣ

А. Гласно-согл

Множе

Согласныя основы.

И.	გურ-ეფ-ი	სოფელ-ეფ-ი	კოჩ-ეფ-ი	ჯალ-ეფ
М.	გურ-ეფ-ქ MZ გურ-ემ-ქ MZ გურ-ენ-ქ S	სოფელ-ეფ-ქ სოფელ-ემ-ქ სოფელ-ენ-ქ	კოჩ-ეფ-ქ კოჩ-ემ-ქ კოჩ-ენ-ქ	ჯალ-ეფ ჯალ-ემ ჯალ-ენ-
Р.	გურ-ეფ+ი-ში, -შ	სოფელ-ეფ+ი-ში, [-შ	კოჩ-ეფ+ი-ში, [-შ	ჯალ-ეფ
О.	გურ-ეფ+ი-შე	სოფელ-ეფ+ი-შე	კოჩ-ეფ+ი-შე	ჯალ-ეფ
Т.	გურ-ეფ+ი-თი, -თ	სოფელ-ეფ+ი-თი, [-თ	კოჩ-ეფ+ი-თი, [-თ	ჯალ-ეფ
Д.=Н.[I]	გურ-ეფ+ი-შა	სოფელ-ეფ+ი-შა	კოჩ-ეფ+ი-შა	ჯალ-ეფ
Д.=Н.[II]	გურ-ეფ+ი-შო, [-შოთ	სოფელ-ეფ+ი-შო, [-შოთ	კოჩ-ეფ+ი-შო, [-შოთ	ჯალ-ეფ
Д.=Н.[III]	გურ-ეფ-ო, -ოთ	სოფელ-ეფ-ო, [-ოთ	კოჩ-ეფ-ო, -ოთ	ჯალ-ეფ
Д. к.	გურ-ეფ-ს/ც MZ, გურ-ეფ+ი-ს გურ-ემ-ს/ც MZ გურ-ენ-ს S	სოფელ-ეფ-ც სოფელ-ემ-ს სოფელ-ენ-ს	კოჩ-ეფ-ც კოჩ-ემ-ს კოჩ-ენ-ს	ჯალ-ეფ- ჯალ-ემ ს ჯალ-ენ-

(продолженіе).

склоненій.

еное склоненіе.

ное число

Гласныя основы.

ცირ-ებ-ი	ხუცე-ებ-ი	ძმ-ებ-ი	ძუ-ებ-ი или ძუ-ვ-ებ-ი[1])
{ცირ-ებ-ქ {ცირ-ემ-ქ {ცირ-ენ-ქ	{ხუცე-ებ-ქ {ხუცე-ემ-ქ {ხუცე-ენ-ქ	{ძმ-ებ-ქ {ძმ-ემ-ქ {ძმ-ენ-ქ	{ძუ-ებ-ქ {ძუ-ემ-ქ {ძუ-ენ-ქ
ცირ-ებ+ი-სი, -ს	ხუცე-ებ+ი-სი, -ს	ძმ-ებ+ი-სი, -ს	ძუ-ებ+ი-სი, -ს
ცირ-ებ+ი-სე	ხუცე-ებ+ი-სე	ძმ-ებ+ი-სე	ძუ-ებ+ი-სე
ცირ-ებ+ი-თი, -თ	ხუცე-ებ+ი-თი, -თ	ძმ-ებ+ი-თი, -თ	ძუ-ებ+ი-თი, -თ
ცირ-ებ+ი-სა	ხუცე-ებ+ი-სა	ძმ-ებ+ი-სა	ძუ-ებ+ი-სა
ცირ-ებ+ი-სო, [-სოთ	ხუცე-ებ+ი-სო, [-სოთ	ძმ-ებ+ი-სო, [-სოთ	ძუ-ებ+ი-სო, [-სოთ
ცირ-ებ-ო, -ოთ	ხუცე-ებ-ო, -ოთ	ძმ-ებ-ო, -ოთ	ძუ-ებ-ო, -ოთ
{ცირ-ებ-ნ {ცირ-ემ-ს {ცირ-ენ-ს	{ხუცე-ებ-ნ {ხუცე-ემ-ს {ხუცე-ენ-ს	{ძმ-ებ-ნ {ძმ-ემ-ს {ძმ-ენ-ს	{ძუ-ებ-ნ {ძუ-ემ-ს {ძუ-ენ-ს

1) Стр. 026, прим. 2.

II. Прилагательныя.

Склоненіе.

§ 24. Прилагательныя въ мингрельскомъ, смотря по ихъ значенію и положенію въ предложеніи, то склоняются, то не склоняются.

Примѣчаніе. Когда прилагательныя склоняются, они всецѣло слѣдуютъ склоненію существительныхъ (табл. IV).

§ 25. Склоняются прилагательныя тогда, когда они выступаютъ въ предложеніи самостоятельно, въ значеніи существительныхъ или какъ приложенія къ нимъ, напр., უნჩაში ჯიმაქ ქჷმორთუ დო უვულაში-ში მუთა მიჩქჷ *старшій братъ пришелъ (сюда), а (относительно) младшаго ничего не знаю*, ართი ართი-წურენი ჯიბეშა ქალეგხუნუ, მაჟირა მაჟირაწურენი-შა *одного онъ посадилъ себѣ въ одинъ карманъ* (букв. *въ карманъ съ одной стороны*), *а другого — въ другой* (*Хр.*, стр. 21,10—11), ართი ჯიმაქ, უნჩაშიქ, დოღურუ *одинъ братъ, старшій, умеръ* (*Хр.*, стр. 52,22), ჩქიმი ნაჩინებუ ცირაქ, სქვამქ, ქჷმორთუ *пришла (сюда) моя знакомая дѣвица, красивая.*

§ 26. a) Въ качествѣ опредѣлительныхъ словъ прилагательныя не измѣняются ни по падежамъ, ни по числамъ, если они предшествуютъ своимъ опредѣляемымъ[1]), напр., ჭითა უშქური *красное яблоко*, ჭითა უშქურიში *краснаго яблока*, ჭითა უშქურეფი *красныя яблоки*, სქვამი ცირა *красивая дѣвица*, სქვამი ცირას *красивой дѣвицѣ*, სქვამი ცირეფს *красивымъ дѣвицамъ*, ჭივე შარა *узкая дорога*, ჭივე შარათი *узкою дорогою*, ჭივე დო გჷნძე შარათი *узкою и длинною дорогою.*

b) Когда прилагательныя слѣдуютъ за опредѣляемыми словами, тогда оні склоняются, опредѣляемыя же могутъ склоняться и не склоняться, напр., ბოში ჭიჭე *мальчикъ маленькій*, ბოში ჭიჭეში *мальчика маленькаго*, ბოში ჭიჭეშე *отъ мальчика*

---

1) Во всей *Хрестоматіи* есть лишь одинъ случай склоненія прилагательнаго: მაიმშალიაშით კოჯაშონიო-შა ვარდიში მინძე ჩიტაშო ყვანია?! *Воронъ ли быть хозяиномъ раскрывшейся для соловья розы?!* (стр. 125,22-23).

маленькаго, ბოში ჭიჭექ, но и ბოშიქ ჭიჭექ *мальчикъ маленькій*, ართი ჭითვე შარას იკიკათჷ გვერენქჷ ბრელქჷ *на одной узкой дорогѣ собралось много змѣй* (*Хр.*, стр. 34,32).

Примѣчаніе. Числительныя, указательныя и притяжательныя мѣстоименія и причастія слѣдуютъ правиламъ склоненія прилагательныхъ.

Степени сравненія.

§ 27. Сравнительная степень образуется, какъ и въ грузинскомъ, съ помощью мѣстоименнаго объективнаго префикса родительваго отношенія 3-го лица უ *его*, resp. *ему* (§ 44) и суффикса ში, окончанія Р. падежа, предваряемаго гласнымъ ა · ა-ში. Сравнительная степень въ значеніи прилагательнаго образуется не только отъ прилагательныхъ, но и отъ нарѣчій, напр., უ-კულ-ა-ში *младшій, послѣдній* отъ უ-კული *послѣ*, и отъ существительныхъ, напр., უ-ნძალ-ა-ში *сильнѣе* отъ ნძალა, ძალი *сила*. Передъ окончаніемъ ა-ში гласные исходы словъ ე, ი, ო, ა исчезаютъ, а უ удерживается: ჭიჭე *маленькій*, უ-ჭიჭ-ა-ში *меньшій*, დიდი *большой*, უ-დიდ-ა-ში *бо̀льшій*, სქვამი *красивый*, უ-სქვამ-ა-ში *красивѣе*, ოვური *плохой*, *худой*, უოვურ-ა-ში, უ-ოვჷრ-ა-ში *хуже*, ჭამო *пріятный*, უ-ჭამ-ა-ში *пріятнѣе*, ჭითა *красный*, უ-ჭით-ა-ში *краснѣе*, შხუ *толстый*, უ-შხუ-ა-ში *толще*, რჩჷნუ *старый*, *старикъ*, უ-რჩჷნუ-ა-ში *старѣе*, *старѣйшина*, უჩა *черный*, უჩ-ა-ში *чернѣе*. Послѣдній примѣръ показываетъ, что когда основа слова начинается на უ, то другой უ уже не ставится.

Слово ჩე *бѣлый* гласный ე передъ ა-ში замѣняетъ гласнымъ ი, а въ началѣ принимаетъ вставку რ: უ-რ-ჩი-ა-ში. თჷრიშ ურჩიაში *бѣлѣе снѣга*.

§ 28. Непослѣдовательности въ образованіи сравнительной степени: отъ ჯგირი *хорошій*, უ-ჯგუ-ში *лучшій*, *лучше*, отъ მეტი *большой*, *бо̀льшій* рядомъ съ произведенной по общему правилу формой უ-მეტ-ა-ში имѣется უ-მოსი *бо̀льшій*, *больше* (см. *Словарь*).

§ 29. Форма Д.=Н.^{III} падежа отъ прилагательныхъ въ положительной степени употребляется какъ нарѣчіе, напр.,

ჯგირო S, ჯგჷრო MZ *хорошо* отъ ჯგი/ჷრი *хорошій*, დიდო *гораздо, во многомъ* отъ დიდი *большой*, ჭიჭეთ *немного* отъ ჭიჭე *маленькій*; форма этого же падежа сравнительной степени прилагательныхъ употребляется какъ сравнительная и превосходная степени нарѣчій, напр., უმეტაშო *особенно, преимущественно* отъ უ-მეტ-ა-ში *бо̀льшій*, უმოსო *особенно, чрезвычайно* отъ უ-მოსი *бо̀льшій, больше*.

§ 30. Сравнительная степень выражается и описательно: უმოსი сочетается съ положительною степенью прилагательнаго, а предметъ, съ которымъ что-либо сравниваютъ, ставится въ Р. или О. падежахъ, напр., ნძალიერიში უმოსი ნძალიერი ირო ქიჸი *сильнѣе сильнаго всегда бываетъ*, თე ცირა თი ცირაშე უმოსი სქვამი რე *эта дѣвица красивѣе той дѣвицы*, ჩქიმი ჯიმალეფი ჩქიმდე უმოსი ძალიერი რდეს *мои братья были сильнѣе меня* (*Хр.*, стр. 22,15—16).

§ 31. Превосходная степень особой формы не имѣетъ и всегда образуется описательно: a) при помощи сочетанія съ положительною формою прилагательныхъ слѣдующихъ нарѣчій: ძალამი *весьма, очень*, გვალო || გვალას *совсѣмъ, совершенно*, ნაბეტანი *черезчуръ, чрезвычайно*, напр., ძალამი ჯგირი კოჩი *весьма хорошій человѣкъ*, ნაბეტანი სქვამი ცირა *чрезвычайно красивая дѣвица;* b) при помощи сочетанія формы сравнительной степени съ Р. падежомъ мѣстоименія ირიოველი, იროველი *всё*, напр., იროველიში უმოსი *больше всего*, იროველიში უჟვჷრაში *хуже всего*, მეტიში მეტი *весьма много, чрезвычайный* (букв. *бо̀льшаго больше*): c) при помощи повторенія прилагательнаго, напр., მაღალ-მაღალი კოჩი *высокій. высокій человѣкъ;* чаще повтореніе прилагательныхъ имѣетъ значеніе простой множественности: გინძე-გინძე ჯალეფი *высокія деревья*, შხუ-შხუ დადუღეფი *толстыя (жирныя) куры*, მუშუში (< მუში-მუში) ნუდეშა *по своимъ домамъ;* d) при помощи повторенія прилагательнаго съ переозвученіемъ внутренняго гласнаго въ უ, resp. ო во второй половинѣ слова и вставкой согласнаго მ: ეჯა-მუჯა *не ясно говорящій, бормотунъ*, მეკო-მოკონი *всякая всячина*.

§ 32. **Уравнительная форма.** Въ мингрельскомъ имѣется особая форма сравненія, показывающая полное равенство между сравниваемыми предметами относительно того или иного качества. Эту форму сравненія слѣдуетъ называть *уравнительною формою* сравненія (ср. франц. le comparatif d'égalité).

Уравнительная форма образуется: a) изъ прилагательныхъ при помощи префикса მა и суффикса ა въ связи съ Р. падежомъ слова, съ которымъ что-либо сравниваютъ, напр., თიში მა-სქვამ-ა *красивый, подобно ему (ей)*, გვალაში მა-შხვ-ა კოჩი *человѣкъ толщиною съ гору*, სქანი მა-ღატაკ-ა, სქანი მა-ღარიბ-ა *подобно тебѣ нищій, подобно тебѣ бѣдный*, b) изъ нарѣчій, напр., მალას *быстро, скоро*, ვალიში მა-მალას *съ быстротою молніи.*

§ 33. Въ мингрельскомъ, какъ и въ грузинскомъ, отъ прилагательныхъ образуются при помощи префикса მო и суффикса ე новыя формы, указывающія на уменьшеніе того или иного качества, означеннаго основнымъ словомъ, напр., უჩა *черный*, მო-უჩ-ე *черноватый*, მო-რ-ჩე *бѣловатый* отъ ჩე *бѣлый*, მო-რუმე *темноватый* отъ რუმე *темный*, მო-ყვითელ-ე *желтоватый* отъ ყვითელი *желтый.*

Отрицательныя прилагательныя.

§ 34. Отрицательныя прилагательныя при помощи префикса უ образуются: a) отъ именныхъ основъ съ полнымъ окончаніемъ ელი || ოლი или чаще усѣченнымъ ე || ო, ური или უ: დიდა — უ-დიდე, უ-დიდო, უ-დიდოლი *безъ матери, не имѣющій матери*, დუდი — უ-დუდე *безъ головы, безтолковый*, თოლი — უ-თოლე *безглазый*, კითი — უ-კითე *безъ пальцевъ, не имѣющій пальцевъ*, კუდელი — უ-კუდელე, უ-კუდულე *безъ хвоста*, მინჯე — უ-მინჯური *безъ хозяина, безпризорный*, მუმა — უ-მუმე *безъ отца, не имѣющій отца*, სქუა — უ-სქე *бездѣтный, -ная*, ქვინჯი — უ-ქვინჯე *бездна, не имѣющій дна*, ჩილი — უ-ჩილე *безъ жены, не женатый*, ცხენი — უ-ცხენე *безъ лошади, не имѣющій лошади*, ღონე *средство, сила*, უ-ღონო/ე *безъ средствъ, бѣдный*, ხუჯი — უ-ხუჯური *безъ плеча*,

недружный, უ-გალე *неразумный*; b) отъ мѣстоименныхъ основъ: მა *я*, Р. ჩქიმი—უ-ჩქიმე(თ) *безъ меня*, ჩქი/ნ—უ-ჩქინე(თ) *безъ насъ*, მუ — უ-მუშე(თ) *безъ него*; c) отъ глагольныхъ основъ: ჭ — უ-ჭუ *не испеченный, не изжаренный*, ტვილაფა — უ-ტვილაფუ *не охлажденный*, ჩუნ—უ-ჩუნაფუ *не высушенный надлежаще, не запеченный*, ფუნ—უ-ფუნაფუ *не вскипяченный, не перебродившій*, ძირ — უ-ძირაფუ *не видѣнный*, უ-ხაფუ *телица* (букв. *не рождавшая*). Когда глаголъ—съ предлогомъ, префиксъ უ ставится не только передъ глагольной основой, но и передъ предлогомъ, ассимилируя себѣ и гласный звукъ предлога, если онъ не ე, напр., წა-გინდება — უ-წ'უ'-უგინდებუ *не ссорившійся*, და-ბეჯება—უ-დ'უ'-უბეჯებელი *не приглашенный*, და-ჯერუა — უ-დ'უ'-უჯერებელი *непослушный*, მე-ჩვამილაფა *понимать, догадываться*—უ-მე-უჩვამილუ (§ 115,b,ε,2) *недогадливый* [1]).

III. Числительныя.

§ 35. Количественныя числительныя.

a) Числительныя отъ 1—10 включительно простыя:

1. ართი	6. ამშვი
2. ჟირი, ჟჷრი	7. შქვითი
3. სუმი	8. რუო, ბრუო
4. ოთხი, *ანთხი	9. ჩხორო
5. ხუთი	10. ვითი

Примѣчаніе. Наряду съ ართი *одинъ* употребляется აკა (абх. აკჷ).

b) Отъ 11—19 включительно сложныя. Они слагаются слѣдующимъ образомъ: сначала ставится десятокъ въ формѣ ვითო (< ვითი + დო *и*), за исключеніемъ названій 11, 14, 16, гдѣ вслѣдствіе ассимиляціи появляется ვითა, а за нимъ непосред-

1) Мингрелецъ, не владѣющій свободно грузинскою рѣчью, и грузинскія формы произноситъ на мингрельскій ладъ, напр., უ-მი-ვალი вм. მი-უ-ვალი *недоступный*. Ср. подобное же явленіе въ ингилойскомъ говорѣ груз. языка (М. Джанашвили, საინგილო, ძველი საქართველო, II, отд. IV, стр. 231).

ственно слѣдуютъ единицы, причемъ ოთხი *четыре* звучитъ ანთხი (§ 115,b,γ,3,6).

11. ვითაართი	16. ვითაამშვი
12. ვითოჟირი, ვითოჟჷრი	17. ვითოშქვითი
13. ვითოსუმი	18. ვითორუო, ვითოჸრუო
14. ვითაანთხი	19. ვითოჩხორო
15. ვითოხუთი	20. ეჩი

c) Начиная съ 21 и до 99 включительно въ основаніе счисленія кладется ეჩი *двадцать;* четные десятки = 20 × 2, 3, 4, и къ нимъ при посредствѣ союза დო *и* присоединяются безъ измѣненія вышеприведенныя числа 1—19.

21. ეჩი დო ართი	61. სუმონეჩი დო ართი
22. ეჩი დო ჟირი	70. სუმონეჩი დო ვითი
23. ეჩი დო სუმი	71. სუმონეჩი დო ვითაართი
30. ეჩი დო ვითი	80. ოთხონეჩი (<ოთხი-+ეჩი)
31. ეჩი დო ვითაართი	81. ოთხონეჩი დო ართი
32. ეჩი დო ვითოჟირი	90. ოთხონეჩი დო ვითი
40. ჟარნეჩი, ჟაარნეჩი (<ჟირი+ეჩი)	91. ოთხონეჩი დო ვითაართი
41. ჟარნეჩი დო ართი	95. ოთხონეჩი დო ვითოხუთი
50. ჟარნეჩი დო ვითი	96. ოთხონეჩი დო ვითაამშვი
51. ჟარნეჩი დო ვითაართი	97. ოთხონეჩი დო ვითოშქვითი
60. სუმონეჩი, სუმენეჩი (<სუმი+ეჩი)	98. ოთხონეჩი დო ვითორუო
	99. ოთხონეჩი დო ვითოჩხორო
	100. ოში

d) Сотни образуются изъ усѣченныхъ на исходный гласный формъ единицъ съ присоединеніемъ къ нимъ ოში.

200. ჟიროში, ჟჷროში	700. შქვითოში
300. სუმოში	800. რუოში, ჰრუოში
400. ოთხოში	900. ჩხოროში
500. ხუთოში	1000. ვითოში (рѣдкая форма, обыкновенно вм. ვითოში употребляется грузинское ათასი со вставкою ნ: ანთასი).
600. ამშვოში, ამშოში	

e) Тысячи исчисляются просто постановкою предъ ანთასი любой изъ единицъ въ полной формѣ: ჟირი ანთასი *двѣ тысячи*, სუმი ანთასი *три тысячи* и т. д.

§ 36. a) Числительныя количественныя, какъ и всѣ остальныя, измѣняются всецѣло по образцу прилагательныхъ (§§ 24—26), и не требуютъ послѣ себя особаго падежа.

b) За числительными исчисляемые предметы ставятся въ единственномъ числѣ, напр., ჟირი კოჩი *два человѣка*, სუმი ოსური *три женщины*, ხუთი ჯიმა *пять братьевъ*, изрѣдка—и во множ. числѣ: ხუთი ჯიმალეფი.

§ 37. **Порядковыя** числительныя образуются отъ количественныхъ съ префиксомъ მა и суффиксомъ ა. *Исключеніе* составляетъ *первый*, который, какъ и въ грузинскомъ, выражается словомъ პირველი (პრველი, პრიელი), а не словомъ მაართა (отъ ერთი *одинъ*). Но отъ сложныхъ съ ერთი числительныхъ, какъ, напр., ვითაართი, ეჩი დო ართი, порядковыя образуются по общей формѣ: მავითაართა, მაეჩიდოართა.

მაჟირა, resp. მაჟია *второй*	მაეჩიდოართა *двадцать первый*
მასუმა *третій*	მაეჩიდოვითა *тридцатый*
მაოთხა, resp. მაანთხა *четвертый*	მაეჩიდოვითაართა *тридцать первый*
მახუთა *пятый*	მაჟარნეჩა *сороковой*
მაამშვა *шестой*, მა̄მშვა	მაჟარნეჩიდოართა *сорокъ первый*
მაშქვითა *седьмой*	მასუმონეჩა *шестидесятый*
მარუო *восьмой*	მაოთხონეჩა *восьмидесятый*
მაჩხორა *девятый*	მაოშა *сотый*
მავითა *десятый*	მაჟიროშა *двухсотый*
მავითაართა *одиннадцатый*	მარუოშა *восьмисотый*
მავითოჟირა *двѣнадцатый*	მაჩხოროშა *девятисотый*
მაეჩა *двадцатый*	მაანთასა *тысячный*

§ 38. **Дробныя** образуются отъ количественныхъ съ префиксомъ ნა- и суффиксомъ -ორ или -ალ:

ნასუმორი $^1/_3$, ნაოთხალი || ნაანთხალი $^1/_4$, ნახუთალი $^1/_5$, ნავითალი $^1/_{10}$; $^1/_2$ обозначается особымъ словомъ გვერდი: გვერდი სი დო გვერდი მა *половина тебѣ, а половина мнѣ.*

Примѣчаніе. И отъ числительнаго ჟირი образуется дробное ნაჟირალი, ნაჟირელა или ნაჟირუა, но со спеціальнымъ значеніемъ *близнеца*, вообще одного изъ двойныхъ предметовъ.

§ 39. Собирательныя образуются отъ количественныхъ съ суффиксомъ ხოლო: ჟირიხოლო или ჟირხოლო *оба, вдвоемъ*, სუმიხოლო *трое, втроемъ.* При приблизительномъ счетѣ къ числительнымъ добавляется частица ვარა, напр., ჟირივარა *до двухъ, около двухъ* (г. ორიოდე).

§ 40. Раздѣлительныя образуются черезъ повтореніе количественныхъ: ჟირ-ჟირი, сокр. ჟჷ-ჟჷრი *по два*, სუმ-სუმი *по три*, ხუთ-ხუთი *по пяти*, ამშვი-ამშვი, сокр. ამშვამშვი *по шести*, ოშ-ოში *по ста.*

§ 41. Множительныя (кратныя) образуются черезъ постановку множителя въ Напр. падежѣ на შა съ послѣлогомъ ხჷ: სუმიშახჷ სუმი 3 × 3, სუმიშახჷ ვითოხუთი 3 × 15.

Примѣчаніе. Эта же форма служитъ и для образованія числительныхъ нарѣчій, напр., ართიშახჷ, resp. ართიშა или აკაშახჷ, resp. აკაშა *однажды*; но *другой разъ, третій разъ* и т. д. и въ мингрельскомъ образуются отъ порядковыхъ: მაჟირაშახჷ, resp. მაჟირაშა, მასუმაშახჷ, resp. მასუმაშა.

IV. Мѣстоименія.

§ 42. Личныя мѣстоименія.

Въ мингрельскомъ, какъ и въ другихъ яфетическихъ языкахъ, двоякаго рода личныя мѣстоименія: самостоятельныя и такъ называемыя мѣстоименныя частицы. Послѣднія употребляются въ роли префиксовъ и суффиксовъ при спряженіи глаголовъ (§§ 66—100).

§ 43. Самостоятельныя личныя мѣстоименія:

1-е л. მა *я*	ჩქი S, ჩქჷ MZ *мы*
2-е л. სი *ты*	თქვა *вы*
3-е л. მუ<მუნ *онъ, самъ*	მუნეფი *они, сами.*

Примѣчаніе. Рядомъ съ მუ въ значеніи личнаго мѣстоименія 3-го л. часто выступаютъ указательныя ათენა, ეთინა, თენა, თინა (§ 46).

§ 44. Мѣстоименныя частицы —

a) Субъективныя частицы (префиксы и суффиксы):

	преф.	*суфф.* *туб.-к.*	*суфф.* *карт.*	*преф.*	*суфф.* *туб.-к.*	*суфф.* *карт.*	*показ. множ.*
ед. ч.				мн. ч.			
1-е л.	ბ/ვ (ფ, პ, მ)	ქ	—	ბ/ვ (ფ, პ, მ)	—	—	თ
2-е л.	—	ქ	—	—	—	—	თ
3-е л.	—	ნ	ს, ც	—	ნ	—	ან > ა

b) Объективныя частицы (префиксы) для обоихъ чиселъ:

	неоф.	*род.*	*дат.* *туб.-к.*	*дат.* *карт.*
1-е л.	მ (ბ, ვ, პ, ფ)	მი (მ̊ჷ, მ, პი/ჷ, პ)	მო	მა
2-е л.	რ, resp. გ	გი > ი, გჷ	გო	გა
3-е л.	—	უ	ო	ა

Примѣчаніе. Подобно падежнымъ окончаніямъ (табл. III) и мѣстоименные суффиксы въ связной рѣчи присоединяютъ къ себѣ гласные ი, უ или полугласный ჷ, но мы въ парадигмы ихъ не вносимъ.

§ 45. Личныя мѣстоименія первыхъ двухъ лицъ склоняются съ нѣкоторыми особенностями (см. табл. V), а 3-го л. — по общему правилу, причемъ два падежа единственнаго числа и четыре множественнаго отъ него не употребляются совершенно, или, во всякомъ случаѣ, пока не засвидѣтельствованы.

Таблица V.

Склоненіе личныхъ мѣстоименій.

Единственное число

	я			
	S	MZ	*ты*	*онъ, самъ*
И.	მა		სი	მუ
М.	მა		სი	მუ-ქ
Р.	ჩქიმი	ჩქჷმი	სქანი	მუ-ში, -შ
О.	ჩქიმდე	ჩქჷმდე	სქანდე	—
Т.	ჩქიმით	ჩქჷმით	სქანით	მუ-შით
Д.=Н. I	ჩქიმდა	ჩქჷმდა	სქანდა	—
Д.=Н. II	ჩქიმო, -ოთ	ჩქჷმო, -ოთ	სქანო, -ოთ	მუ-შო, -შოთ
Д. к̒.	მა		სი	მუ-ს

Множественное число

	мы			
	S	MZ	*вы*	*они, сами*
И.	ჩქი	ჩქჷ	თქვა	მუნ-ეფ-ი
М.	ჩქი	ჩქჷ	თქვა	მუნ-ემ/ფ-ქ
Р.	ჩქინი	ჩქჷნი	თქვანი	მუნ-ეფ+ი-ში
О.	ჩქინდე	ჩქჷნდე	თქვანდე	მუნ-ეფ+ი-შე
Т.	ჩქინით	ჩქჷნით	თქვანით	—
Д.=Н. I	ჩქინდა	ჩქჷნდა	თქვანდა	—
Д.=Н. II	ჩქინო, -ოთ	ჩქჷნო, -ოთ	თქვანო, -ოთ	—
Д. к̒.	ჩქი	ჩქჷ	თქვა	—

§ 46. **Указательныя мѣстоименія: простыя и сложныя.**

А. **Простыя указательныя мѣстоименія** имѣютъ двѣ формы—полную и усѣченную, причемъ усѣченіе бываетъ то въ началѣ слова, то въ концѣ его или въ томъ и другомъ мѣстѣ сразу.

а) **Полная форма** для указанія ближайшаго предмета—თენა, для указанія дальняго предмета—თინა; и эти формы можно разсматривать какъ сложныя, если въ ნა (თი + ნა) видѣть абхазскій мѣстоименный элементъ ნი въ составѣ сложнаго ა + ნი *тотъ*, *онъ*, какъ это предполагаетъ проф. Н. Марръ въ своей работѣ объ абхазскомъ языкѣ [1]).

b) **Усѣченныя формы** отъ თენა—ენა, თე, ე, отъ თისა—ინა, თი, ი.

Формы თე, ე *этотъ* употребляются какъ прилагательныя-опредѣленія; какъ таковыя, онѣ всегда предшествуютъ опредѣляемому, а потому не измѣняются ни по падежамъ, ни по числамъ (§ 26,а): ⌈თ⌉ე კოჩი, ⌈თ⌉ე კოჩიში, ⌈თ⌉ე კოჩს S, ⌈თ⌉ე კოჩც MZ, ⌈თ⌉ე კოჩეფი, ⌈თ⌉ე კოჩეფიში, ⌈თ⌉ე კოჩენს S, ⌈თ⌉ე კოჩეფც MZ и т. д., въ такомъ же смыслѣ употребляются и формы თი, ი *тотъ*. А формы თენა, ენა *этотъ*, *онъ*, თინა, ინა *тотъ*, *онъ* употребляются самостоятельно, въ значеніи личнаго мѣстоименія 3-го лица (§ 43), и какъ таковыя склоняются по общему правилу (см. табл. VI).

с) Кромѣ вышеназванныхъ простыхъ основъ есть еще двѣ простыя основы: ა для указанія ближайшаго предмета, ე для указанія дальняго предмета, какъ въ чанскомъ. Эти основы не употребляются отдѣльно, а лишь въ сочетаніи съ другими. Изъ сочетанія этихъ ა, ე съ вышеприведенными основами, а изъ сочетанія ა, თი, ი съ основой личнаго мѣстоименія 3-го лица მ [2]) получаются сложныя указательныя мѣстоименія, имѣющія различное примѣненіе.

---

1) См. *О полож. абх. языка среди яфетическихъ*, стр. 23.
2) Н. Марръ, *Грамматика чанскаго языка*, § 41.

B. Сложныя указательныя мѣстоименія: полныя и усѣченныя.

a) ათენა (< ა + თენა) *этотъ, онъ*, ეთინა (< ე + თინა) *тотъ, онъ* склоняются, какъ თენა, თინა (см. табл. VI) и употребляются параллельно съ ними.

b) ათე (< ა + თე) *этотъ*, ეთი (< ე + თი) *тотъ* употребляются, подобно своимъ составнымъ частямъ, въ качествѣ опредѣлительныхъ словъ, и не склоняются (§ 26,a), напр., ათე ჸუდე *этотъ домъ*, ათე ჸუდეში *этого дома*, ათე ჸუდეეფი *эти домà*, ათე ჸუდეეფიში *этихъ домовъ* и т. д., ეთი ქომოლისქუა *тотъ сынъ*, ეთი ქომოლისქუაში *того сына*, ეთი ქომოლისქუალეფი *эти сыновья*, ეთი ქომოლისქუალეფს *этимъ сыновьямъ*, ეთი ქომოლისქუალეფითი *этими сыновьями* и т. д.

c) Изъ сочетанія ა съ согласнымъ მ получается форма ამ *этотъ*, какъ въ чанскомъ ჰამ || ამ, а изъ сочетанія თი, ი съ тѣмъ же მ получается თიმ, იმ *тотъ*, какъ въ чанскомъ ჰიმ. Но въ мингрельскомъ эти формы не склоняются и отдѣльно не употребляются, а входятъ, въ качествѣ первой составной части, въ сложныя слона, вставляя иногда между собою и главнымъ словомъ гласный უ или полугласный ჷ, напр., ამდღა || ამუ-დღა || ამჷ-დღა (< ამ + დღა *день*) *сегодня*, თიმ-დღას || იმუ-დღას || იმჷ-დღას *въ тотъ день*. ამ, იმ можно разсматривать и какъ заимствованіе изъ грузинскаго, именно какъ обезформленные Дат. падежи отъ мѣстоименій ეს *этотъ*, ის *тотъ*.

§ 47. Склоняются указательныя мѣстоименія по общей схемѣ склоненія, но лишь тогда, когда употребляются самостоятельно (§ 46,b), причемъ косвенные падежи ед. ч. образуются какъ отъ полной, такъ и отъ усѣченной въ концѣ основы (см. табл. VI). Формы отъ усѣченныхъ основъ употребительнѣе. Въ Д. к̂. мн. числа показатель множественности ნ иногда выпадаетъ (стр. 025, прим. 2).

Табли

Склоненіе указатель

Единствен

этотъ, онъ

И.	თენა	ენა	თენა	ენა
	полныя формы		усѣченныя формы	
М.	თენა-ქ	ენა-ქ	თე-ქ	ექ
Р.	თენა-ში, -შ	ენა-ში, -შ	თე-ში, -შ	ე-ში, -შ
О.	თენა-შე	ენა-შე	თე-შე	ე-შე
Т.	თენა-თი, -თ	ენა-თი, -თ	თე-თი, -თ	ე-თი, -თ
Д.=Н. I	თენა-შა	ენა-შა	თე-შა	ე-შა
Д.=Н. II	თენა-შო, -შოთ	ენა-შო, -შოთ	თე-შო, -შოთ	ე-შო, -შოთ
Д.=Н. III	თენა-თ	ენა-თ	თე-თ	ე-თ
Д. ҡ.	თენა-ს	ენა-ს	თე-ს	ე-ს

Множествен

И.	თენ-ეფ-ი	ენ-ეფ-ი
М.	თენ-ეფ-ქ	ენ-ენ-ქ
Р.	თენ-ეფ+ი-ში, -შ	ენ-ეფ+ი-ში, -შ
О.	თენ-ეფ+ი-შე	ენ-ეფ+ი-შე
Т.	თენ-ეფ+ი-თი, -თ	ენ-ეფ+ი-თი, -თ
Д.=Н. I	თენ-ეფ+ი-შა	ენ-ეფ+ი-შა
Д.=Н. II	თენ-ეფ+ი-შო, -შოთ	ენ-ეფ+ი-შო, -შოთ
Д.=Н. III	თენ-ეფ-ო, -ოთ	ენ-ეფ-ო, -ოთ
Д. ҡ.	თენ-ეფ-ს	ენ-ე⌈ნ⌉-ს

ца VI.

ныхъ мѣстоименій.

ное число

тотъ, онъ

თინა	ინა	თინა	ინა
полныя формы		усѣченныя формы	
თინა-ქ	ინა-ქ	თი-ქ	ი-ქ
თინა-ში, -შ	ინა-ში, -შ	თი-ში, -შ	ი-ში, -შ
თინა-შე	ინა-შე	თი-შე	ი-შე
თინა-თი, -თ	ინა-თი. -თ	თი-თი, -თ	ი-თი, -თ
თინა-შა	ინა-შა	თი-შა	ი-შა
თინა-შო, -შოთ	ინა-შო, -შოთ	თი-შო, -შოთ	ი-შო, -შოთ
თინა-თ	ინა-თ	თი-თ	ი-თ
თინა-ს	ინა-ს	თი-ს	ი-ს

ное число

თინ-ეფ-ი	ინ-ეფ-ი
თინ-ეფ-ქ	ინ-ენ-ქ
თინ-ეფ+ი-ში, -შ	ინ-ეფ+ი-ში, -შ
თინ-ეფ+ი-შე	ინ-ეფ+ი-შე
თინ-ეფ+ი-თი, -თ	ინ-ეფ+ი-თი, -თ
თინ-ეფ+ი-შა	ინ-ეფ+ი-შა
თინ-ეფ+ი-შო, -შოთ	ინ-ეფ+ი-შო, -შოთ
თინ-ეფ-ო, -ოთ	ინ-ეფ-ო, -ოთ
თინ-ეფ-ს/ც	ინ-ე⌜ნ⌝-ს

§ 48. Притяжательныя мѣстоименія.

Притяжательными служатъ родительные падежи личныхъ и указательныхъ мѣстоименій:

ед. ч.	мн. ч.
ჩქიმი S, ჩქჷმი MZ *мой*	ჩქინი S, ჩქჷნი MZ *нашъ*
სქანი, სკანი *твой*	თქვანი *вашъ*
მუში *его, свой*	მუნეფიში *ихъ, свой*
თეში, ეში *этого*	თენეფიში *этихъ*
თიში, იში *его, того*	თინეფიში *ихъ, тѣхъ.*

Притяжательныя мѣстоименія склоняются, какъ прилагательныя (§§ 24—26). Чаще, чѣмъ прилагательныя, притяжательныя мѣстоименія ставятся за опредѣляемыми словами, особенно за названіями родственниковъ, напр., მუმა-ჩქიმი *отецъ мой*, დიდა-სქანი *мать твоя*, მუმა-ჩქიმიში *отца моего* и т. п.

§ 49. Возвратное мѣстоименіе.

a) Особаго возвратнаго мѣстоименія въ мингрельскомъ нѣтъ. Въ роли возвратнаго мѣстоименія выступаетъ иногда личное 3-го л. (§ 43), напр., რჩინ კოჩქ სქუა ატუს ქჷდუტუ დო მუქ დიირთჷ ჩუდეშა *старикъ оставилъ сына у Ату, а самъ (онъ) вернулся домой* (Хр., стр. 9,29).

b) Чаще роль указательнаго мѣстоименія исполняетъ существительное დუდი *голова* въ Д.=Н.[III] падежѣ დუდო, напр., თინა დუდო ქჷმეურს *онъ самъ идетъ (туда)*, въ Д.=Н.[II] დუდიშო *для себя, себѣ*, иногда и въ другихъ падежахъ въ сочетаніи съ притяжательными мѣстоименіями, напр., მუშ დუს კოჩი დოდანსჷ ნი, ინა ტერს ვა ადოდენია *что себѣ* (букв. *своей головѣ*) *человѣкъ сдѣлаетъ (причинитъ), того врагъ не можетъ (съ нимъ) сдѣлать* (пословица).

c) Наконецъ употребляется заимствованное изъ грузинскаго თვითან *самъ*.

§ 50. Взаимнымъ мѣстоименіемъ служитъ числительное-прилагательное ართიანი *другъ-друга* отъ ართი *одинъ*, напр., გემ-წუუდეს ხე ართიანსჷ დო გააჯუნეს *они подали другъ-другу руки и*

поцѣловались (*Хр.*, стр. 87,17), მიანჭუს ართიანიშა *достигли другъ-друга*, ართიანიში ძირაფა *видѣть другъ-друга.* Въ этой же роли выступаетъ и сложное числительное ართი-მაჟირა, ართი-მაჟია *одинъ другого, другъ-друга, между собою:* პიჯი ქიმეჩუს ართი-მაჟირას, მუთი იშუანი მუშ-მუში ხელუათჷ ნი, ართი-მაჟირაწკჷმა შქაშა გიირთანი *условились между собою, что ни пріобрѣтутъ отъ своихъ занятій, дѣлить между собою пополамъ* (Хр., стр. 11,15—16).

§ 51. Вопросительныя мѣстоименія:

მი *кто?* მუ *что?* მი имѣетъ полную форму მინ || მინი преимущественно передъ гласнымъ слѣдующаго за нимъ слова, а მუ иногда получаетъ окончаніе И. падежа ი, въ видѣ ჲ: მუ-ჲ < მუ-ი. მუ при стеченіи съ формами существительнаго глагола съ гласнымъ ო въ началѣ перерождаетъ свой гласный უ въ ო, а получившіеся такимъ образомъ два ო сливаются въ одинъ звукъ (кразисъ): მუ ორე > მო ორე > მორე *что есть? (что такое?).*

Въ роли вопросительныхъ мѣстоименій выступаютъ производныя отъ მუ формы или сложныя съ нимъ:

a) მუჭომი *какой.* Форма произведена отъ Д.=Н.[II] падежа მუმო черезъ подъемъ მ въ ჭ (§ 2).

b) მუ-ნერი, მუ-ნეერი *какой*, მუ-ფეერი *какой* (см. *Словарь*).

§ 52. Относительное мѣстоименіе ნამუ < *ნამუნ *который, какой.* Н. Марръ ნამუ анализируетъ[1]), какъ составное изъ личнаго мѣстоименія 3-го л. მ, resp. მუ (у насъ მუ < მუნ, § 43) и ნა *какой,* сохранившагося въ ч̂анскомъ въ значеніи союза *что, какъ.* Въ этомъ же значеніи въ мингрельскомъ имѣется союзъ ნი *что, который* (см. *Словарь*).

§ 53. Склоняются вопросительныя мѣстоименія и относительное по общей схемѣ склоненія, причемъ во мн. ч. возстанавливаются полныя ихъ формы მი < მინ, ნამუ < ნამუნ (см. табл. VII). Формы, не засвидѣтельствованныя текстами, поставлены въ угловатыя скобки.

Примѣчаніе. Многія падежныя формы отъ მუ *что* употребляются и какъ нарѣчія (см. § 118,e, f).

1) *Грамматика ч̂анскаго языка,* § 46.

Таблица VII.

Склоненіе вопросительныхъ мѣстоименій и относительнаго.

Единственное число

	кто?	*что?*	*который?*
И.	მი, მინ, მინი	მუ, მუ-ჲ < მუ-ი	ნამუ < *ნამუნ
М.	მი-ქ, მინჷ-ქ	მუ-ქ	ნამუ-ქ
Р.	მა-ში, -შ	მუ-ში, -შ	ნამუ-ში, -შ
О.	მი-შე	მუ-შე	ნამუ-შე
Т.	მი-თი, -თ, resp. [მიშით	მუ-თი, -თ	ნამუ-თი, -თ
Д.=Н. I	მი-შა	მუ-შა	ნამუ-შა
Д.=Н. II	მი-შო, -შოთ	მუ-შო, -შოთ	ნამუ-შო, -შოთ
Д.=Н. III	მინ-ო, -ოთ	მუ-ოთ > მო-ოთ [> მო-თ	ნამუ-ო
Д. к̔.	მი-ს	მუ-ს	ნამუ-ს, ნამჷ-ს

Множественное число

И.	[მინ-ეფ-ი]	Нѣтъ	ნამუნ-ეფ-ი
М.	მინ-ეფ-ქ		ნამუნ-ეფ-ქ ნამუნ-ეფ+ი-ქ
Р.	[მინ-ეფ+ი-ში		[ნამუნ-ეფ+ი-ში
О.	მინ-ეფ+ი-შე		ნამუნ-ეფ+ი-შე
Т.	მინ-ეფ+ი-თი		ნამუნ-ეფ+ი-თი
Д.=Н. I	მინ-ეფ+ი-შა		ნამუნ-ეფ+ი-შა
Д.=Н. II	მინ-ეფ+ი-შო		ნამუნ-ეფ+ი-შო
Д.=Н. III	მინ-ეფ-ო		ნამუნ-ეფ-ო
Д. к̔.	მინ-ენ-ს]		ნამუნ-ენ-ს]

§ 54. Опредѣлительныя мѣстоименія: არძა или არძო *весь*, *весь*, *все*, ირი, ირ *каждый*, *всякій*, ირი-ფეელი, ირ-ფეელი, ირ-ფეე ხო *всё* (см. *Словарь*), თითო (г.) *каждый*. არძა, არძო употребляются самостоятельно, а ირი, ირ—какъ прилагательное-опредѣленіе, по большей части сливающееся со своимъ опредѣляемымъ. Опредѣлительныя мѣстоименія слѣдуютъ склоненію прилагательныхъ (§§ 24—26); во мн. числѣ не употребляются. Послѣ თითო можетъ стоять и множественное число: თითო ჯიმალეფქც *каждый изъ братьевъ* (букв. *«каждый братья»*) (*Хр.*, стр. 17,33).

§ 55. Неопредѣленныя мѣстоименія.

Въ мингрельскомъ неопредѣленныя мѣстоименія всѣ сложныя, иногда они представляютъ собою цѣлое предложеніе.

А. a) მითინი или მითინე, მითინეე *кто-либо*, მითინე... მითინე *нѣкоторые... нѣкоторые (одни... другіе)*. Пока не удается разложить эти формы на ихъ составныя части съ полною увѣренностью, но напрашивается одно предположеніе, именно что онѣ сложены изъ მი *кто*, частицы -თი || თე *же*, *и* и союза ნი *что*, *чтобы*, *когда*.

b) მუთუნი *что-либо* сложено изъ вопросительнаго მუ *что*, частицы თუ < თი (по ассимиляціи съ предшест. უ) и союза ნი (см. выше a).

c) ნამუთინი, ნამუთინე, ნამუთინეე *который-либо*, *нѣкоторый*, ნამუთინე... ნამუთინე *одни... другіе* сложено изъ относительнаго ნამუ *который* (§ 52) + частицы თი и ნი (см. выше подъ a მითინი, მითინე).

Склоняются эти мѣстоименія по общей схемѣ склоненій (табл. IV, A), напр., М. მითინ-ქ, მუთუნ-ქ, ნამუთინ-ქ, Р. მითინ+ი/ე-ში, მუთუნ+ი-ში, ნამუთინ+ი/ე-ში и т. д.

В. a) მიგიდა, მიდეგა, მიდგა *кто-то* сложено изъ მი *кто*, частицъ გი и და *и*, *же*, причемъ частицы мѣняются мѣстами: მი+გი+და || მი+დე+გა || მი+დ+გა. Въ частицѣ და || დე || დ мы имѣемъ обыкновенную частицу თი || თე *и*, *же* съ замѣной средняго звука თ звонкимъ დ отъ сосѣдства звонкаго გ, а частицу გა ||

გი надо сопоставить съ грузинской და, всю же форму მი-გი-და || მი-დუ-გა съ грузинской ვი-და-ცა || ვი-ცა-და.

b) მუგიდა, მუდიგა, მუდუგა, მუიდგა, მუდგა *что-то* сложено изъ მუ *что*, частицъ გი и და (см. подъ a მიგიდა), ср. груз. რადაცა, რაცადა.

c) ნამუგიდა, ნამუდიგა *какой-то* сложено изъ ნამუ *какой, который* и изъ частицъ გი и და.

Склоняются эти мѣстоименія, какъ имена существительныя на ა (табл. IV, B); во мн. ч. не употребляются.

C. a) მიგიდარენი, მიგიდენი или მიდგარენი, მიდგენი *кто-то, кто (что) ни есть*, это уже цѣлое предложеніе, состоящее изъ მიგიდა *кто-то*, 3-го л. ед. ч. რე *есть* и союза ნი *что* (въ значеніи мѣстоименія). Вмѣсто რე иногда берется сокращенная форма ე, и მიგიდა + რე + ნი вслѣдствіе этого принимаетъ форму მიგიდ + ე + ნი (вм. მიგიდა + ე + ნი). Также сложены и формы:

b) მუგიდარენი, მუდგარენი, მუგიდენი *что-то, что ни есть*,

c) ნამუგიდენი *какой-то, какой ни есть*.

Склоняются эти сложныя мѣстоименія двояко: падежныя окончанія принимаютъ или მიგიდა, მუგიდა, причемъ остальная часть რენი < ენი присоединяется безъ измѣненія, напр., М. падежъ მიგიდა-ქ + რენი; съ эмфатическимъ окончаніемъ მიგიდა-ქი/ც + რენი, съ пропускомъ რ — მიგიდაქი + ენი, Р. მიგიდა-ში + რენი, Д. к. მიგიდას + რენი и т. п., или же все слово принимается за одно неразрывное цѣлое съ падежными окончаніями въ концѣ: М. п. მიდგარენ-ქ, მუდგარენ-ქ, Р. მიდგარენ + ი-ში и т. д.

§ 56. Отрицательныя мѣстоименія: მითა *никто*, მუთა *ничто*, *ничего* (см. § 155). Склоняются, какъ имена на ა (табл. IV, B); во мн. ч. не употребляются.

§ 57. Въ склоненіи мѣстоименій, какъ и въ склоненіи именъ, не рѣдки послѣложные падежи (§ 19), напр., სქანიშე-ნი *изъ-за тебя, относительно тебя*, სქანი-წკუმა *съ тобою* и т. п.

V. Глаголы.

§ 58. У мингрельскихъ глаголовъ, какъ у всѣхъ яфетическихъ, два строя: субъективный и объективный. Въ основаніи этого дѣленія лежитъ способность однѣхъ и тѣхъ же мѣстоименныхъ частицъ (§ 44), при помощи которыхъ и производится спряженіе, обозначать въ глагольныхъ формахъ двѣ противоположныя категоріи, то субъектъ (подлежащее), то объектъ (дополненіе).

Когда субъективныя и объективныя мѣстоименныя частицы въ глагольныхъ формахъ имѣютъ каждая свое прямое значеніе, исполняютъ, такъ сказать, свою прямую роль, т. е. первыя изъ нихъ указываютъ на субъектъ, а вторыя на объектъ, — у такихъ глаголовъ строй субъективный (§§ 66—93); когда же между частицами происходитъ перемѣна ролей, т. е. субъективныя частицы указываютъ на объектъ, а объективныя, наоборотъ, на субъектъ, — у такихъ глаголовъ строй объективный (§§ 94—100).

§ 59. У каждаго строя, въ свою очередь, по двѣ формы спряженія, абсолютная и относительная (табл. VIII, IX, X, XI), въ зависимости отъ различнаго сочетанія мѣстоименныхъ частицъ съ тѣми или иными темами.

§ 60. Темами для спряженія служатъ глагольныя и именныя основы въ зависимости отъ того, что глаголы бываютъ коренные и отыменные:

а) ჭარუა *писать* отъ корня ჭრ, ჭუალა *сжигать*, *печь* отъ корня ჭვ, დვალა *класть* отъ корня დვ.

б) ნარგუა *полоть* (отъ ნერგი *мотыка*), ტყაბარუა *сдирать кожу* (отъ ტყები *кожа*).

Примѣчаніе. Основы отыменныхъ глаголовъ представляютъ собою цѣлый слогъ, иногда нѣсколько слоговъ, а основами въ коренныхъ глаголахъ служатъ одни согласные, иногда всего лишь одинъ коренной согласный (§ 62).

§ 61. Глагольныя основы бываютъ **твердыя**, когда корень ихъ состоитъ изъ твердыхъ согласныхъ, **плавныя**, съ плавными რ, ლ и ნ въ качествѣ послѣдняго коренного, и **слабыя**, съ однимъ или нѣсколькими слабыми согласными въ числѣ коренныхъ, напр., ვ, resp. ჳ, ჲ, ჸ.

Примѣчаніе. Слабые коренные различнаго происхожденія; такъ, ჲ часто появляется діалектически вмѣсто плавнаго ლ (§ 2,c): ჭვილ-უა, ჭვიჲ-უა *убивать*, въ послѣднемъ случаѣ всѣ коренные слабые. Слабые коренные могутъ занимать разныя мѣста, напр., 1-е: ჸორ-ოფა *любить*, 1-е, 2-е и 3-е: ჭვილ-უა, ჭვიჲ-უა *убивать*, но въ спряженіи приходится считаться лишь съ слабымъ кореннымъ на послѣднемъ мѣстѣ, какъ, напр., დვ-ალა *класть*, ცქვ-აფა *хвалить*, причемъ и звуки ბ, მ, ფ въ качествѣ послѣднихъ коренныхъ идутъ за слабые коренные, напр., გებ-ა (მი-გება) *отвѣчать*, ჩამ-ა *давать*, *питать*, გაფ-ა *разстилать*.

§ 62. Слабыя основы съ послѣднимъ слабымъ кореннымъ составляютъ самое большое число среди коренныхъ глаголовъ, и такъ какъ слабый коренной въ начальной формѣ глагола (§ 104) обыкновенно замѣщается гласнымъ უ, какъ თხუალა (кор. თხვ || თხჳ), а во вторыхъ временахъ большею частью и совсѣмъ отпадаетъ, то нормальный типъ трехсогласнаго корня (§§ 8, 125) становится двухсогласнымъ, а иногда и односогласнымъ:

a) двухсогласные корни:

თხ изъ თხვ	რჩ изъ რჩვ
რგ » რგვ	სქ » სქვ
რთ » რთვ	წყ » წყვ и др.

b) односогласные корни:

ბ изъ ბმ || ბვ	რ изъ რვ
გ » გვ, გვნ	ჩ » ჩმ
გ » გუ || გბ	ძ » ძვ
ჭ » ჭვ || ჭლ	წ » წვ
ლ » ლვ || ლბ	ჯ » ჯვ || ჯფ
ჲ » ჲვ	ხ » ხვ || ხფ и др.

У нѣкоторыхъ изъ этихъ глаголовъ слабый коренной удерживается и во вторыхъ временахъ (§ 70), напр. დო-ბჭვი *я сжегъ, испекъ* отъ ჭუალა, გო-ბრჩვი *я ограбилъ* отъ რჩუალა.

§ 63. Отыменныхъ глаголовъ въ мингрельскомъ такъ же, какъ и въ ҷанскомъ языкѣ, значительно больше, чѣмъ коренныхъ. Спрягаются они при помощи наращаемыхъ вспомогательныхъ глаголовъ (§ 65).

§ 64. Въ спряженіи формально нѣтъ разницы между коренными и отыменными глаголами въ виду того, что послѣдніе коренные первыхъ передъ мѣстоименными суффиксами обращаются почти всѣ (см. прим.) въ ნ, въ видѣ ნ предлежитъ и одинъ изъ главныхъ наращаемыхъ вспомогательныхъ глаголовъ, при помощи которыхъ совмѣстно съ мѣстоименными частицами и производится мингрельское спряженіе.

> *Примѣчаніе.* Нѣкоторыя плавныя основы съ исходомъ на რ удерживаютъ передъ мѣстоименными суффиксами რ безъ измѣненія (§ 73,е).

§ 65. Наращаемыхъ вспомогательныхъ глаголовъ въ мингрельскомъ, какъ и въ ҷанскомъ[1]), три: ნ *дѣлать*, რ *быть, существовать*, ს *существовать*.

А. ნ *дѣлать* — остатокъ трехсогласнаго корня წოვნ (|| წვნ || ქმნ), употребляющагося самостоятельно въ видѣ двухсогласнаго წოვ-ა *дѣлать* (§ 107); отъ него образованы:

а) причастныя формы дѣйствительнаго залога:

1) ან < *წაოვნ (*წავნ), 2) ენ < *წეოვნ (*წევნ), 3) ინ < *წიოვნ (*წივნ), 4) უნ, resp. ჷნ < *წუოვნ (*წუვნ) *дѣлающій*. Изъ этихъ четырехъ формъ ან и უნ основныя, а ინ, resp. ენ можно разсматривать какъ перебойныя съ უნ формы; всѣ онѣ подвергаются иногда сокращенію, теряя согласный исходъ ნ (§ 67, В, прим.).

Эти причастныя формы, въ полномъ ли видѣ или сокращенномъ, вставляются какъ инфиксъ между зиждительной (главной) основой слова и мѣстоименными суффиксами въ первыхъ време-

---

1) См. Н. Марръ, *Грамматика ҷанскаго языка*, § 68.

нахъ (§ 70); поэтому темы первыхъ временъ активнаго происхожденія, напр., отъ корня ჭრ, основы ჭარ *писать*, настоящее время — ვ-ჭარ-უნ-ქ *я пишу* (букв. *я пишущій есмь*).

b) Причастіе страдательнаго залога ვი < *ცვილ. Какъ въ наращенномъ состояніи, такъ и при самостоятельномъ употребленіи ვი теряетъ согласный элементъ, и остается лишь ი; если передъ ვი былъ гласный, то получается იი, ეე, ე (< *ავი), §§ 72, 75. Эта форма нарастаетъ во вторыхъ временахъ (§ 70): ბჭარ-ი *я написалъ* (букв. *мною написано есть*), ბ-რაგდე *я говорилъ* (букв. *мною сказано (говорено) есть*). Тема вторыхъ временъ (аористная), такимъ образомъ, пассивнаго происхожденія. Есть формы, гдѣ во вторыхъ временахъ ვი полностью на лицо, напр., დო-ბჭვი *я сжегъ, испекъ*, но тутъ ვ коренной (отъ корня ჭვ, ჭუალა).

c) 3-е лицо ед. ч. аориста, гдѣ изъ стеченія обще-яфетическаго характера ა съ кореннымъ ვ (< ოვ) даннаго глагола образуется უ, უუ (§ 72), который діалектически падаетъ въ ჳ (§ 6).

B. რ *существовать* (რინა) употребляется и самостоятельно (§ 108). Отъ него образованы причастныя формы страдательнаго залога: 1) ერ и 2) ურ съ потерей иногда у обѣихъ формъ согласнаго რ. Эти формы нарастаютъ въ страдательномъ залогѣ (§§ 80—84).

C. ს *существовать* самостоятельно не употребляется. Отъ него имѣемъ форму ეს, resp. ის (*есть, сущій*), сращающуюся съ глагольными темами въ третьемъ лицѣ прош. несовершеннаго и аориста.

Спряженіе глаголовъ субъективнаго строя. Абсолютныя формы.

§ 66. Абсолютныя формы спряженія образуются въ субъективномъ строѣ съ помощью однѣхъ лишь субъективныхъ мѣстоименныхъ частицъ (§ 44,a).

§ 67. Въ употребленіи субъективныхъ мѣстоименныхъ частицъ мингрельскій проявляетъ больше богатства и разнообразія, чѣмъ чанскій и грузинскій.

А. Для перваго лица ед. и мн. чч. имѣются двѣ основныя разновидности префикса: ვ передъ гласнымъ и ბ передъ согласнымъ, напр., ვ-ორწყექ *я вижу*, ბ-რაგადანქ *я говорю*, ბ-ჭარჷნქ *я пишу*; въ сенакскомъ говорѣ и передъ согласными чаще появляется ვ: ვ-რაგადანქ, ვ-ჭარუნქ. Дальнѣйшія разновидности префикса возникаютъ на почвѣ уподобленія его послѣдующимъ согласнымъ, но новыя разновидности префикса не исключаютъ его двухъ основныхъ разновидностей, а употребляются параллельно съ ними:

a) при среднихъ звукахъ (аспиратахъ) онъ становится среднимъ ფ: ფ-თასჷნქ *я сѣю*, ფ-ქუნქ *я мелю*, ფ-ცირჷნქ *я просѣваю*, ფ-ხაშჷნქ *я варю*, ფ-ჩანქ *я кормлю*, даже тогда, когда средній звукъ не начальный, напр., ფ-სხაპუნქ *танцую, прыгаю*;

b) при глухихъ онъ становится глухимъ პ: პ-კათანქ *я собираю*, პ-წირუნქ *я служу (обѣднію)*, პ-ილჷნქ (< პ-ვილჷნქ < პ-ყვილჷნქ < ბ/ვ-ყვილჷნქ) или съ перестановкой 2-го коренного ვ, პ-ივლჷნქჷ, პ-იბლჷნქ *я убиваю*, პ-ჭარჷნქ *я пишу*;

c) при носовомъ ნ онъ становится носовымъ მ, напр., მ-ნატრულენქ *я желаю* (отъ ნატრი); если же ნ наращенный, каковымъ онъ и бываетъ бóльшею частью, то онъ исчезаетъ въ 1-омъ лицѣ, но опять появляется въ другихъ лицахъ, напр., გელა-მ-წყუი (< გელა-მ-ნწყუი отъ გელა-ნ-წყუმა) *я вынулъ, вырвалъ*, ხი გელა-ნწყუი *ты вынулъ, вырвалъ*, იმ-გარქ *я плачу* (отъ ნ-გარა *плачъ*), ხი ი-ნგარქ *ты плачешь*, თინა ი-ნგარს *онъ плачетъ*; сенакскій говоръ, ставя характеръ II-й породы ი за префиксомъ, избѣгаетъ въ послѣднемъ случаѣ появленія მ въ качествѣ префикса: ვ-ინგარქ *я плачу*;

d) когда основа глагола начинается однимъ изъ выше перечисленныхъ звуковъ, выступающихъ въ тѣхъ или иныхъ случаяхъ въ качествѣ префикса 1-го лица, тогда префиксъ вносится въ середину основы: ბა-ბ-რგჷნქ *я полю* (отъ ბარგუა), ივა-ბ-რანქ *я откажусь* (отъ ვარია), მუ-ბ/ვ-შენქ *я работаю* (отъ მუშა), პუ-პ-ტონჷნქ *я щиплю* (отъ პუტონუა), ფი-ბ/ფ-რქენქ *я думаю* (отъ ფირქი), დე-ე-მა-მ-ნჯი *я успокоился* (отъ და-მანჯება);

сенакскій говоръ въ формахъ II-й породы избѣгаетъ этой вставки: ვ-იბადებუქ S вм. იბა-ბ-დებუქ MZ *я рождаюсь*, ვ-ივარანქ S вм. ივა-ბ-რანქ MZ;

e) когда за префиксомъ 1-го лица непосредственно слѣдуетъ гласный губного сближенія უ, напр., родительнаго отношенія къ 3-му лицу (табл. IX) или же самой основы, то префиксъ передъ нимъ стушевывается и не слышится, такъ что вмѣсто полной формы ვ-უჭარუნქ *я пишу для него* обыкновенно слышится, какъ и во 2-мъ лицѣ, უჭარუნქ; иногда префиксъ ставится за უ, напр., უ-ვ-ქვენქ вм. ვ-უქვენქ *я праздную* (отъ უქვი), და-უ-ბ-ჩორებექ *я почернилъ* (отъ უჩა), დუ-უ-ვ-ჭყიბჭყოლე ყუჯი *я его выдралъ за уши* (§ 90).

B. Для другихъ лицъ нѣтъ нынѣ въ мингрельскомъ субъективныхъ префиксовъ, но за то суффиксы имѣются для всѣхъ трехъ лицъ.

a) Для первыхъ двухъ лицъ ед. ч. суффиксомъ служитъ ქ, который можно разсматривать какъ перемѣщенный грузинскій префиксъ 2-го лица ს || ჴ, въ мингрельскомъ ставшій и суффиксомъ 1-го лица по аналогіи съ 2-мъ лицомъ. Во множественномъ числѣ суффиксъ ქ исчезаетъ, и на его мѣсто появляется картскій показатель множественности звукъ თ.

b) Для 3-го лица ед. ч. имѣются, какъ въ чанскомъ, два суффикса: 1) картскій ს, resp. ც (діалектически) и тубал-кайнскій ნ. Первый употребляется при глаголахъ дѣйствительнаго залога, а второй при глаголахъ страдательнаго залога (§ 83).

Примѣчаніе. Суффиксъ первыхъ двухъ лицъ ქ вмѣстѣ съ предшествующимъ согласнымъ спрягаемой темы ნ можетъ опускаться въ дѣйствительномъ залогѣ, но суффиксъ 3-го лица ს всегда на лицо[1]), а въ страдательномъ залогѣ, наоборотъ, суффиксъ ქ всегда на лицо, а суффиксъ 3-го

1) Есть въ стихахъ одно мѣсто, гдѣ опущенъ суффиксъ и въ 3-мъ лицѣ (объекта), напр., ხოლც' მიცანცელუ вм. ხოლცი მიცანცელუნს (*Хр.*, стр. 159,13), но эти пропуски допущены для стихотворнаго размѣра (§ 158).

лица ნ опускается; суффиксъ 3-го л. мн. ч. ან въ обоихъ залогахъ теряетъ согласный исходъ: ან > ა (табл. VIII, § 83), но не въ вопросительныхъ формахъ (§ 103).

Залоги.

§ 68. Въ спряженіи всѣхъ мингрельскихъ глаголовъ различаются другъ отъ друга формы лишь двухъ залоговъ, дѣйствительнаго и страдательнаго. Средніе и другіе по значенію глаголы въ спряженіи слѣдуютъ то дѣйствительнымъ, то страдательнымъ формамъ. Дѣйствительный залогъ сравнительно съ страдательнымъ развитъ полнѣе. Онъ спрягается съ наращеннымъ вспомогательнымъ ნ (§ 65, A).

Примѣчаніе. Форма глагола не всегда соотвѣтствуетъ его значенію: дѣйствительный по формѣ глаголъ можетъ быть страдательнымъ по значенію и наоборотъ. Иногда одна и та же форма имѣетъ какъ дѣйствительное, такъ и страдательное значеніе, напр., იბჭარუაფუქ *пишусь*, *пишу* (ср. г. ვიწერები).

Породы, времена, спряженія и классы дѣйствительнаго залога.

§ 69. Въ дѣйствительномъ залогѣ четыре породы. Породы въ мингрельскомъ, какъ и въ другихъ родственныхъ языкахъ, различаются между собою по гласнымъ характерамъ. Гласные характеры ставятся, бо́льшею частью, между мѣстоименными префиксами и спрягаемой темой.

a) Первая порода отличается отсутствіемъ гласнаго характера, напр., ვ-ჭარუნქ *я пишу*, ბ-რაგადანქ *я говорю*.

b) Вторая порода характеризуется гласнымъ ი. Въ постановкѣ характера ი выступаетъ діалектическая разница: въ сенакскомъ говорѣ, какъ въ ч̣анскомъ и грузинскомъ языкахъ, онъ иногда ставится, подобно характерамъ другихъ породъ, между мѣстоименнымъ префиксомъ и спрягаемой темой, напр.,

ვ-ი-ჭარუნქ *я пишу для себя*, ვ-ი-ჭყანქ *я начинаю*, но отчасти и въ сенакскомъ говорѣ и повсемѣстно въ самурзакано-зугдидскомъ характеръ ი ставится на первомъ мѣстѣ, передъ мѣстоименнымъ префиксомъ, напр., ი-ბ-ჭარუნქ, ი-ბ-ჭყანქ. При стеченіи съ гласными исходами предлоговъ въ глаголахъ, характеръ II-й породы ი подвергается различной ассимиляціи (см. § 115, b, β).

c) Третья порода имѣетъ два гласныхъ характера, чистый тубал-кайнскій ჷ и заимствованный изъ картскаго его эквивалентъ ა, напр., ვ-ჷ-ცქვანქ *я хвалю его*, ვ-ჷ-ჭარანქ (ხეს) *я подписываюсь*, ვ-ა-ჩემენქ *я останавливаю его*, ვ-ა-კენქ *я задерживаю его*, ვ-ჷ-ლაჯაივუანქ *заставляю его играть*. При образованіи III-й пор. къ основѣ нѣкоторыхъ глаголовъ прибавляется суффиксъ ინ, напр., ვჷჭითი-ინ-უანქ *дѣлаю краснымъ, заставляю краснѣть* (отъ ჭითა *красный*). Есть случаи вставки слога ჷრ, resp. ა/ჷლ (ср. § 80,b), напр., ვაგინძჷრანქ *удлиняю* рядомъ съ ვაგირძალანქ, მეწჷლე'ნქ' *я скажу ему*, но въ этихъ примѣрахъ звуки რ, ლ скорѣе относятся къ основамъ глаголовъ, чѣмъ къ вставкамъ.

Примѣчаніе. Инфиксъ ინ, придающій глаголу переходное значеніе, появляется и въ объективномъ строѣ (въ формахъ возможности, § 98), напр., მარტინე (მანტინე) *я могу бѣжать*, მარტინინე (მანტინინე) *я могу заставить бѣжать его, устроить его побѣгъ*. Иногда добавленіе слога ინ не влечетъ за собою измѣненія значенія глагола, но въ такихъ случаяхъ добавленіе его не обязательно, напр., მა-მალინე рядомъ съ მა-მალე *я могу принести сюда*, გე-მაშქვინე || გე-მაშქვე *я могу ударить*, იბლჷრინექ || იბლჷრექ *я обманусь, меня можно обмануть*. Въ прош. совершенномъ у нѣкоторыхъ глаголовъ въ качествѣ инфикса появляется ენ (§ 101,b).

При стеченіи съ гласными исходами предлоговъ характеръ III-й породы ჷ подвергается разнымъ измѣненіямъ (§ 115,b, γ).

d) Одинъ изъ гласныхъ характеровъ третьей породы, именно ჷ, служитъ и характеромъ четвертой породы, а въ концѣ темы,

передъ обыкновеннымъ наращеннымъ вспомогательнымъ, имѣется еще другой наращенный вспомогательный აფ, აფუ, удерживающійся и во вторыхъ временахъ (§ 70), напр., ვ-ო-ჭარ-აფუ-ან *я заставляю его писать*, аор. ვ-ო-ჭარ-აფე[ე], ვ-ო-ჩემებ-აფუ-ან *я заставляю его останавливать*, аор. ვ-ო-ჩემებ-აფე[ე]. Иногда при производствѣ IV-й пор. въ нее, впереди აფუ, вставляется инфиксъ ინ (см. выше с), напр., ვ-ო-ლაჩაფ-ინ-აფუ-ან *я заставлю его заставить играть кого-либо.*

§ 70. Въ мингрельскомъ три группы временъ. Въ первую группу входятъ главное время — настоящее и производныя отъ него — прошедшее несовершенное и желательное, во вторую группу входятъ главное — аористъ и производныя отъ него — сослагательное 1-е и сослагательное 2-е, resp. повелительное, третью группу составляютъ прошедшее совершенное, давнопрошедшее и прошедшее сослагательное.

Примѣчаніе. Въ *Словарѣ* рядомъ съ настоящимъ временемъ (н.) указывается иногда настоящее-будущее (н.-б.). Разница между ними скорѣе синтаксическаго, чѣмъ морфологическаго характера. Развѣ указать на то, что настоящее-будущее обыкновенно сопровождается извѣстными, придающими глаголу значеніе совершеннаго вида, предлогами (§ 114).

§ 71. Въ основаніи дѣленія временъ на группы лежитъ различіе темъ главныхъ временъ, настоящаго и аориста: настоящая тема — активна, аористная — пассивна (§ 65). Въ обоихъ случаяхъ это существенное различіе достигается перегласовкой не глагольной основы, за исключеніемъ основъ коренныхъ глаголовъ (§ 62), а наращаемаго вспомогательнаго, въ настоящемъ ან, ენ, ინ, უნ, resp. ჷნ (§ 65, A,a), напр., ვჭარუნქ, ბჭარჷნქ *я пишу*, ვოცქვანქ *я хвалю*, ვაკეთენქ *я дѣлаю*, ივთხიინქ *я прошу*, въ аор. ი или ე (вм. ვი, ავი, § 65, A,b), напр., ბ/ვჭარი *я писалъ, написалъ*, ვოცქვე *я похвалилъ* (букв. *мною написано, похвалено*).

§ 72. Въ зависимости отъ гласныхъ характеровъ окончанія аориста ი, resp. იი (діалектически ეი), ე, resp. ეე (діалектически ეი), въ мингрельскомъ различаются два спряженія, ი і-спряженіе и ე е-спряженіе. Изъ этихъ двухъ спряженій основнымъ является ი спряженіе, а ე производное отъ него (§§ 71, 65, A,b). Иногда между ი и ე лишь діалектическая разница. Въ Джварскомъ районѣ въ окончаніи аориста иногда слышенъ ე, когда въ другихъ мѣстахъ всегда ი, напр., დო-ბსაჩქე ჯ || დო-ბსაჩქი *я застѣялъ, обработалъ землю*. Но въ большинствѣ случаевъ разница между ი и ე повсемѣстная, общая. Есть нѣкоторые внѣшніе признаки, по которымъ глаголъ можно отнести къ тому или иному спряженію. Такъ, къ ე спряженію относятся: 1) всѣ глаголы IV-й породы (§ 69, d), напр., ვოჭარაფუანქ *я заставляю его писать*, аор. ვოჭარაფე, resp. ვოჭარაფეე, 2) глаголы III-й и другихъ породъ съ окончаніемъ უანქ (за рѣдкими исключеніями), напр., ვოგვანუანქ *я откармливаю*, аор. დჷ-ვოგვანეე; 3) часть глаголовъ съ окончаніемъ ანქ, უ/ჷნქ; ინქ и ენქ, напр., ვოცქვანქ *я хвалю*, аор. ვოცქვე, ვკათანქ *я собираю*, аор. ვკათე, resp. ვკათეე; ვთირუ/ჷნქ *я обмѣниваю*, аор. გო-ვთირეე, გო-ვთირეი ჯ, ვაჩიინქ *я разнимаю*, аор. გჷ-ვაჩეე, ბგიდაფუდენქ *я захватываю*, аор. იბგიდეე.

Примѣчаніе. Отъ аориста на ე сослагательное 1-е образуется на უეე, а сослагательное 2-е на უა.

Нѣкоторые глаголы, имѣя сослагательныя наклоненія на უეე, უა, въ аористѣ имѣютъ ი, чаще იი вм. обычнаго въ такихъ случаяхъ ე, ეე, напр., ვთქუანქ *я скажу*, аор. ვთქვიი (ვთქვეი ჯ), но сосл. ვთქუეე, ვთქუას; ვა/ოთხიინქ *я одалживаю, выдаю замужъ*, аор. გჷ-ვა/ოთხიი (გჷ-ვოთხეი ჯ), но сосл. გჷ-ვათხუეე, გჷ-ვათხუას; ⌜ვ⌝უწიინქ *я скажу ему*, аор. ⌜ვ⌝უწიი (⌜ვ⌝უწეი ჯ), но сосл. ⌜ვ⌝უწუეე, ⌜ვ⌝უწუა. У этихъ глаголовъ послѣднимъ кореннымъ служитъ ვ, который у однихъ глаголовъ въ настоящемъ и у всѣхъ въ сослагательномъ звучитъ какъ უ, а въ аористѣ უ раскрывается въ слогъ ვი, напр., ვთქვი, присоединяя еще къ себѣ наращенный ი (§ 65, A,b), вслѣдствіе чего мы и имѣемъ два ი въ концѣ аористной формы — ვთქვი + ი; у большинства глаголовъ ვ въ аористѣ

исчезаетъ, но оставляетъ свой слѣдъ въ видѣ перваго ი, ვუწიი < *ვუწვი + ი. Удвоеніе гласныхъ на такой же почвѣ мы имѣемъ въ 3-мъ лицѣ аориста, напр., უწუუ (უწოუ ყ) < *უწვჷ + ვა.

§ 73. По гласнымъ характерамъ окончанія настоящаго времени въ мингрельскомъ спряженіи различаются слѣдующіе классы:

a) ა a-классъ, напр., ბღვანქ *кладу*, иногда ა удваивается, напр., ვკათაანქ || ვკათანქ *собираю*;

b) უ, resp. ჷ u-, resp. ə- классъ, ფთუხუნქ *пряду*, ბჭარჷნქ *пишу*;

c) ე e-классъ, заимствованъ изъ грузинскаго, напр., ვაკეთენქ *дѣлаю*, ფიბრქენქ *думаю*;

d) ი i-классъ, не первоначальный, а перебойный съ უ *u*, напр., ფთხიინქ *прошу*, ვაძიინქ *разнимаю*;

e) наконецъ, плавныя основы съ исходомъ на რ не имѣютъ характера класса, подобно глаголамъ 5-го класса I-го параллельнаго грузинскаго спряженія, напр., ვიბირქ *пою*, იმგარქ *плачу*. Назовемъ რ r-классомъ.

Примѣчаніе. Нѣкоторые глаголы имѣютъ по нѣскольку классовъ, напр., ვიგვიანენქ или იბგვიანუანქ *опаздываю*, ფთხიინქ или ფთხორენქ *прошу его*.

§ 74. Для образованія абсолютныхъ формъ главныхъ временъ I-го спряженія субъективнаго строя дѣйствительнаго залога берется глагольная тема настоящая или аористная, и къ ней прибавляются —

a) въ ед. числѣ извѣстныя мѣстоименныя субъективныя частицы (§ 44, 67), именно: въ 1-мъ лицѣ настоящаго префиксъ и суффиксъ, во 2-мъ л.—только суффиксъ, въ 3-мъ л.—суффиксъ ს, resp. ც; въ аористѣ въ 1-мъ лицѣ префиксъ и суффиксъ ი (§ 65, A,b), во 2-мъ л.—только суффиксъ, а въ 3-мъ лицѣ окончаніе უ, resp. ჷ (§ 65, A,c);

b) во мн. ч. и наст. времени, и аориста кромѣ префикса 1-го лица, тождественнаго съ таковымъ въ ед. числѣ, темы получаютъ въ качествѣ суффикса показатели множественности, для первыхъ двухъ лицъ თ, а для третьяго лица въ настоящемъ ან > ა, въ аористѣ ეს, resp. ის (§ 65, C).

Табли…

I-е спряженіе (і-спряженіе) глаголовъ…

Глаголы: დვალა *класть* (к. დვ), ჭუალა *сжигать, печь* (к. ჭვ), ჭარუა *писать* (к. ჭრ), … ქეთება *дѣлать* (к. ქთ), გორაი…

Настоящее…

a-классъ I-я пор.		u-классъ I-я пор.	u, resp. ə-классъ I-я пор.		u-классъ I-я пор.	
полн. форма,	сокр. форма		S	MZ	S, MZ	bm
						Единствен…
ბ/ვ-დვან-ქ	ბ/ვ-დვა	ბ/ვ-ჭუნ-ქ	პ/ვ-ჭარუ'ნ-ქ'	ბ-ჭარჷ'ნ-ქ'	პ-ილუ'ნ-ქ'	პ-იჲუ'ნ-ქ'
დვან-ქ	დვა	ჭუნ-ქ	ჭარუ'ნ-ქ'	ჭარჷ'ნ-ქ'	ცვილუ'ნ-ქ'	ცვიჲუ'ნ-ქ…
დვან-ს/ც	нѣтъ	ჭუნ-ს/ც	ჭარუნ-ს	ჭარჷნ-ც	ცვილუნ-ს/ც	ცვიჲუნ-ს…
						Множествен…
ბ/ვ-დვან-თ	нѣтъ	ბ/ვ-ჭუნ-თ	პ/ვ-ჭარუნ-თ	ბ-ჭარჷნ-თ	პ-ილუნ-თ	პ-იჲუნ-თ…
დვან-თ		ჭუნ-თ	ჭარუნ-თ	ჭარჷნ-თ	ცვილუნ-თ	ცვიჲუნ-თ…
დვან-ან	დვან-ა	ჭუნ-ა(ნ)	ჭარუნ-ა(ნ)	ჭარჷნ-ა(ნ)	ცვილუნ-ა(ნ)	ცვიჲუნ-ა(ნ)…

А о…

ბ-დვი	нѣтъ	ბ-ჭვი	პ/ვ-ჭარი	ბ-ჭარი	პ-ილი	პ-იი < პიჲა…
დვი		ჭვი	ჭარი		ცვილი	ცვიი < ცვ…
დუ		ჭუ	ჭარუ	ჭარჷ	ცვილუ/ჷ	ცვიჲუ
						Множестве…
ბ-დვი-თ		ბ-ჭვი-თ	პ/ვ-ჭარი-თ	ბ-ჭარი-თ	პ-ილი-თ	პ-იი-თ < [პ-იჲ…
დვი-თ		ჭვი-თ	ჭარი-თ		ცვილი-თ	ცვიი-თ [ცვი…
დვ-ეს		ჭვ-ეს	ჭარ-ეს		ცვილ-ეს	ცვიჲ-ეს…

да VIII.

субъективнаго строя. Абсолютныя формы.

ცვილუა || წვიღუა *убивать* (к. წვლ), ბირა *пьть* (к. ბრ), ნ-გარა *плакать* (к. გრ), *ругать, поносить* (к. გროვ).

время

г-классъ				е-классъ	а-классъ
II-я пор.		II-я пор.		III-я пор.	III-я пор.
S	MZ	S	MZ		
ное число					
ვ-იბირ-ქ	იბი-ბ-რ-ქ	ვ-ინგარ-ქ	ი-მ-გარ-ქ	ვ-აკეთე'ნ-ქ'	ვ-ოგორა'ნ-ქ'
იბირ-ქ		ინგარ-ქ		აკეთე'ნ-ქ'	ოგორა'ნ-ქ'
იბირ-ს	იბირ-ც	ინგარ-ს	ინგარ-ც	აკეთენ-ს/ც	ოგორან-ს/ც
ное число					
ვ-იბირ-თ	იბი-ბ-რ-თ	ვ-ინგარ-თ	ი-მ-გარ-თ	ვ-აკეთენ-თ	ვ-ოგორან-თ
იბირ-თ		ინგარ-თ		აკეთენ-თ	ოგორან-თ
იბირ-ა(ნ)		ინგარ-ა(ნ)		აკეთენ-ა(ნ)	ოგორან-ა(ნ)

ристъ

ვ-იბირი	იბი-ბ-რი	ვ-ინგარი	ი-მ-გარი	ვ-აკეთი	ვ-ოგორი
იბირი		ინგარი		აკეთი	ოგორი
იბირუ	იბირჷ	ინგარუ	ინგარჷ	აკეთუ/ჷ	ოგორუ/ჷ
ное число					
ვ-იბირი-თ	იბი-ბ-რი-თ	ვ-ინგარი-თ	ი-მ-გარი-თ	ვ-აკეთი-თ	ვ-ოგორი-თ
იბირი-თ		ინგარი-თ		აკეთი-თ	ოგორი-თ
იბირ-ეს		ინგარ-ეს		აკეთ-ეს	ოგორ-ეს

II-е спряженіе (е-спряженіе).

§ 75. a) Глаголы IV-й породы, спряженіе которыхъ относится къ относительнымъ формамъ (§ 93), всѣ II-го спряженія, напр., ვ-ოჭარათვუანქ *я заставляю его писать*, аор. ვ-ოჭარათვე. Но есть глаголы и другихъ породъ, также относящіеся ко II-му спряженію: გათ-უა *собирать*, а-классъ, I-я пор. н. ბ/ვ-გათა⌈ნ-ქ⌉ или ვ-გათა⌈ნ-ქ⌉, თირ-უა *обмѣнивать*, u, resp. ə-классъ, I-я пор. н. ვ-თირუ/ვ⌈ნ-ქ⌉, ჩე-ბა, ჩეე-ბა *разнимать*, і-классъ, III-я пор. н. ვ-აჩიი⌈ნ-ქ⌉, ცქვაფა *хвалить*, а-классъ, III-я пор. н. ვ-ოცქვა⌈ნ-ქ⌉, გვანაფა *откармливать*, а-классъ, III-я пор. н. ვ-ოგვანუა⌈ნ-ქ⌉. Всѣ эти глаголы въ настоящемъ времени спрягаются совершенно одинаково съ глаголами I-го спряженія (табл. VIII), но аористъ образуютъ на ე:

Единственное число

ვ-გათე⌈ე⌉	ვ-გათეი Ц	ვ-ოცქვე	ვ-ოგვანეე
გათე⌈ე⌉	გათეი	ოცქვე	ოგვანეე
გათუ⌈უ⌉	გათოუ	ოცქუ	ოგვანუუ

Множественное число

ვ-გათე⌈ე⌉-თ	ვ-გათეი-თ	ვ-ოცქვე-თ	ვ-ოგვანეე-თ
გათე⌈ე⌉-თ	გათეი-თ	ოცქვე-თ	ოგვანეე-თ
გათ-ე⌈ე⌉ს	გათ-ეის	ოცქვ-ეს	ოგვან-ეეს

b) Нѣкоторые глаголы съ послѣднимъ слабымъ кореннымъ ვ, судя по образованію отъ нихъ сослагательнаго наклоненія, также относятся ко II-му спряженію, хотя аористъ и образуютъ на ი (§ 72), напр., თქუალა *сказать*, а-классъ, I-я пор. ფ-თქუა⌈ნ-ქ⌉ *я скажу*, თხუალა *просить*, і-классъ, II-я пор. ი-ბ-თხიი⌈ნ-ქ⌉ *я выпрошу* аористъ образуютъ:

Единственное число

ფ-თქვიი	ფ-თქვეი Ц	ი-ბ-თხიი	ი-ბ-თხეი Ц
თქვიი	თქვეი	ითხიი	ითხეი
თქუუ	თქოუ, resp. თქოჳ	ითხუუ	ითხოუ

Множественное число

ფ-თქვიი-თ	ფ-თქვეი-თ	ი-ბ-თხიი-თ	ი-ბ-თხეი-თ
თქვიი-თ	თქვეი-თ	ითხიი-თ	ითხეი-თ
თქვი-ის	თ.ქვე-ის	ითხი-ის	ითხე-ის

Производныя времена.

§ 76. Производныя времена первой группы — прошедшее несовершенное и желательное образуются отъ настоящаго совершенно одинаково для всѣхъ глаголовъ: къ настоящей темѣ приставляется характеръ этихъ временъ суффиксъ დ съ добавленіемъ въ концѣ въ прошедшемъ несовершенномъ въ первыхъ двухъ лицахъ гласнаго ი, въ 3-мъ лицѣ ед. ч. უ, resp. ჷ, во мн. ч. ეს (§ 65,A,c; C), а въ желательномъ — съ добавленіемъ характера сослагательнаго, гласнаго ა, имѣющаго въ первыхъ двухъ лицахъ ед. ч. параллельныя формы на ე; въ 3-мъ лицѣ ед. ч. къ ა добавляется суффиксъ ს(ი), во мн. ч. — ნ(ი), напр.:

Прош. несовершенное

а-классъ	u-, resp. ə-классъ	
I-я пор.	I-я пор.	

Единственное число

	S	MZ
ბ-დვან-დი	პ/ვ-ჭარუნ-დი	ბ-ჭარჷნ-დი
დვან-დი	ჭარუნ-დი	ჭარჷნ-დი
დვან-დუ/ჷ	ჭარუნ-დუ	ჭარჷნ-დჷ

Множественное число

ბ-დვან-დი-თ	პ/ვ-ჭარუნ-დი-თ	ბ-ჭარჷნ-დი-თ
დვან-დი-თ	ჭარუნ-დი-თ	ჭარჷნ-დი-თ
დვან-დ-ეს	ჭარუნ-დ-ეს	ჭარჷნ-დ-ეს

г-классъ II-я пор.		е-классъ III-я пор.	а-классъ III-я пор.
Единственное число			
S	MZ		
ვ-ინგარ-დი	ი-მ-გარ-დი	ვ-აკეთენ-დი	ვ-ოგორან-დი
ინგარ-დი		აკეთენ-დი	ოგორან-დი
ინგარ-დუ	ინგარ-დჷ	აკეთენ-დუ/ჷ	ოგორან-დუ/ჷ
Множественное число			
ვ-ინგარ-დი-თ	ი-მ-გარ-დი-თ	ვ-აკეთენ-დი-თ	ვ-ოგორან-დი-თ
ინგარ-დი-თ		აკეთენ-დი-თ	ოგორან-დი-თ
ინგარ-დ-ეს		აკეთენ-დ-ეს	ოგორან-დ-ეს

Примѣчаніе. Отъ прош. несовершеннаго въ свою очередь образуется условная модальность съ помощью суффикса კო (см. § 78).

Желательное I-е и II-е

I-е	II-е	I-е	II-е
Единственное число			
ბ-დვან-და	ბ-დვან-დე	ჰ/ვ-ჭარუნ-და	ბ-ჭარჷნ-დე
დვან-და	დვან-დე	ჭარუნ-და	ჭარჷნ-დე
დვან-და-ს(ი)		ჭარუნ-და-ს(ი)	
Множественное число			
ბ-დვან-და-თ		ჰ/ვ-ჭარუნ-და-თ	
დვან-და-თ		ჭარუნ-და-თ	
დვან-და-ნ(ი)		ჭარუნ-და-ნ(ი)	

I-е	II-е
Единственное число	
ვ-ოგორან-და	ვ-ოგორან-დე
ოგორან-და	ოგორან-დე
ოგორან-და-ს(ი)	

Множественное число

ვ-ოგორან-და-თ
ოგორან-და-თ
ოგორან-და-ნ(ი)

§ 77. Производныя времена второй группы — сослагательное I-е и II-е образуются отъ аориста слѣдующимъ порядкомъ: къ аористной темѣ присоединяется характеръ сослагательнаго гласный ა, сохраняющійся во всѣхъ лицахъ и числахъ въ I-мъ сослагательномъ, а во II-мъ сослагательномъ имѣющій въ первыхъ двухъ лицахъ ед. ч. параллельныя формы на ე (§ 76), въ 3-мъ лицѣ ед. ч. къ ა присоединяется суффиксъ ს(ი), а во мн. ч. — ნ(ი). У глаголовъ II-го спряженія (§ 75) аористная тема нѣсколько иная, чѣмъ у глаголовъ I-го спряженія (табл. VIII). О значеніи и употребленіи двухъ формъ сослагательнаго и желательнаго см. § 145.

a) Сослагательное I-е и II-е отъ глаголовъ I-го спряженія:

I-е	II-е	I-е	II-е	I-е	II-е
		Единственное число			
ბ-დვა	ბ-დვე	ვ-ჭარა	ბ-ჭარე	ვ-ოგორა	ვ-ოგორე
დვა	დვე	ჭარა	ჭარე	ოგორა	ოგორე
დვა-ს(ი)		ჭარა-ს(ი)		ოგორა-ს(ი)	
		Множественное число			
ბ-დვა-თ		ვ-ჭარა-თ		ვ-ოგორა-თ	
დვა-თ		ჭარა-თ		ოგორა-თ	
დვა-ნ(ი)		ჭარა-ნ(ი)		ოგორა-ნ(ი)	

b) Глаголы II-го спряженія между аористной темой и характеромъ сослагательнаго ა, resp. ე вставляютъ гласный უ, причемъ этотъ უ въ нѣкоторыхъ случаяхъ ничто иное, какъ эквивалентъ послѣдняго слабаго коренного ვ (§ 75,b):

I-e	II-e	I-e	II-e
Единственное число			
ვ-გათუა	ვ-გათუე	ვ-ოგვანუა	ვ-ოგვანუე
გათუა	გათუე	ოგვანუა	ოგვანუე
გათუა-ს(ი)		ოგვანუა-ს(ი)	
Множественное число			
ვ-გათუა-თ		ვ-ოგვანუა-თ	
გათუა-თ		ოგვანუა-თ	
გათუა-ნ(ი)		ოგვანუა-ნ(ი)	

I-e	II-e	I-e	II-e
Единственное число			
ფ-თქუა	ფ-თქუე	ი-ბ-თხუა	ი-ბ-თხუე
თქუა	თქუე	ითხუა	ითხუე
თქუა-ს(ი)		ითხუა-ს(ი)	
Множественное число			
ფ-თქუა-თ		ი-ბ-თხუა-თ	
თქუა-თ		ითხუა-თ	
თქუა-ნ(ი)		ითხუა-ნ(ი)	

Иногда между гласнымъ основы и характеромъ сослагат. наклоненія вставляется гласнораздѣлъ ვ, напр., ფთქუათ || ფთქუ-ვ-ათ (§ 3,f).

§ 78. Отъ аориста съ добавленіемъ въ концѣ безличнаго ოკო>კო *нужно* образуется условное наклоненіе, причемъ между კო и согласнымъ исходомъ аористной формы вставляется полугласный ჷ, иногда—гласные უ, ი, напр.:

ед. ч.		ед. ч.	
ბ-ჭარი-კო	*чтобы я писалъ, если бы я писалъ*	ვ-გათჷ-კო	*чтобы я собралъ, если бы я собралъ*
ჭარი-კო		გათჷ-კო	
ჭარუ-კო		გათუ-კო	

мн. ч.	мн. ч.
ბ-ჭარითჷ-კო	ვ-კათეთჷ-კო
ჭარითჷ-კო	კათეთჷ-კო
ჭარესჷ-კო	კათესჷ-კო

Такая форма образуется и отъ прош. несовершеннаго (§ 76), напр.—

ед. ч.	мн. ч.
ბ-ჭარუნდი-კო	ბ-ჭარუნდითჷ-კო
ჭარუნდი-კო	ჭარუნდითჷ-კო
ჭარუნდუ-კო	ჭარუნდესჷ-კო

и отъ давнопрошедшаго (см. стр. 088). См. § 147.

Повелительное наклоненіе.

§ 79. Въ мингрельскомъ, какъ и въ другихъ родственныхъ языкахъ, нѣтъ особыхъ образованій для повелительнаго наклоненія. Таковыми служатъ формы тѣхъ или иныхъ временъ. Образованіе положительныхъ формъ повелительнаго наклоненія отличается отъ образованія отрицательныхъ его формъ.

а) Положительныя формы повел. наклоненія берутся: 1) для вторыхъ лицъ отъ формъ аориста, напр., ჭარი *пиши*, ინგარი *плачь*, თქვიი, თქვეი ц *скажи*, ოცქვე *хвали*, ოგვანეე *откармливай*, ჭარი-თ *пишите*, ინგარი-თ *плачьте*, თქვიი-თ, თქვეი-თ *скажите*, ოცქვე-თ *хвалите*, ოგვანეე-თ *откармливайте*, 2) для третьихъ лицъ отъ сослагательнаго, напр., ჭარას *пусть онъ пишетъ*, ინგარას *пусть онъ плачетъ*, თქუას *пусть онъ скажетъ*, ოცქუას *пусть онъ хвалитъ*, ოგვანუას *пусть онъ откармливаетъ*, ჭარან *пусть они пишутъ*, ინგარან, თქუან и т. д.

Основы, отъ которыхъ не образуются вторыя времена, всѣ лица пов. наклоненія образуютъ отъ I-го желательнаго наклоненія, напр., ქორდა *будь!* ქორდას *пусть будетъ!* ვორდა *пусть буду!* (отъ რ < რინა, § 108).

b) Отрицательныя формы повелительнаго наклоненія берутся для всѣхъ лицъ либо отъ формъ настоящаго, либо отъ сослагательнаго I-го, въ зависимости отъ того, какое изъ двухъ отрицаній употреблено, ნუ || ნჷ, resp. ნუმუ || ნჷმჷ (§ 118, g) или ვა:

1) ნუ(ნუმუ) ჭარუ'ნქ' S, ნჷ(ნჷმჷ) ჭარჷ'ნქ' MZ *не пиши*, ნუ ჭარუნს S, ნჷ ჭარჷნც MZ *пусть онъ не пишетъ*, ნუ ინგარქ *не плачь*, ნუ ოცქვა'ნქ' *не хвали* и т. п.

2) ვა ჭარა *не пиши*, ვა ჭარას *пусть онъ не пишетъ*, ვა თქუა *не говори*, ვა თქუას *пусть онъ не говоритъ* (можно и въ 1-мъ лицѣ: ვა ბჭარა *пусть не пишу* или *чтобы я не писалъ*, ვა ვთქუა и т. д.). Формы сослагательнаго (иногда и аориста, § 146) употребляются и съ отрицаніемъ ნუ, ნუმუ, напр., ნუმუ ჭარას и т. д.

При стеченіи ვა съ гласными характерами породъ, происходятъ слѣдующія измѣненія: вм. ვა ინგარა *не плачь* говорятъ обыкновенно ვ' ენგარა (< ვე ენგარა < ვა ინგარა) на почвѣ взаимной между ა и ი ассимиляціи, вм. ვა ოცქუა *не хвали* говорятъ ვა აცქუა (§ 115, b, β, 3,γ,4).

Страдательный залогъ.

§ 80 Породы. Какъ въ дѣйствительномъ (§ 69), такъ и въ страдательномъ залогѣ четыре породы.

a) Первыя двѣ породы образуются совершенно одинаково съ первыми двумя породами дѣйствительнаго залога (§ 69, a, b). напр., I-я пор. ბ-ჭყორუქ *я сержусь*, ბ/ვ-ხექ *я сижу*, ბ/ვ-ღურექ *я умираю*, II-я пор. ვ-ი-ჭარუექ S, ი-ბ-ჭარუექ MZ *я пишусь*.

По II-й пор. е-класса образуются формы, которыя можно бы назвать страдательными формами возможности (ср. § 98), напр., მი-იბრთექ *мнѣ можно идти туда* (იშო), *мнѣ можно идти сюда* (აშო), § 117; იბჭარექ *я могу быть написанъ*. Эти формы обыкновенно употребляются безлично: მი-ირთე *можно идти* (г. მი-ისვლება, მო-ისვლება) и т. д.

b) Третья порода характеризуется вставкой инфикса დ между глагольной основой и наращаемымъ вспомогательнымъ глаголомъ, напр., ბ-ჩენ-დ-უქ *я останавливаюсь*, ვ-თან-დ-ჷქ *я разсвѣтаю*.

Нѣкоторые глаголы къ основѣ своей передъ инфиксомъ დ прибавляютъ суффиксъ ონ (ср. § 69, с), напр., ბ-ჭით-ონ-დ-ჷქ *я краснѣю*, ბ-შქურ-ონ-დ-უქ рядомъ съ ბ-შქურ-დ-უქ *я пугаюсь*.

c) Четвертая порода имѣетъ нѣсколько формъ: 1) съ гласнымъ характеромъ ე, заимствованнымъ изъ грузинскаго, напр., ვ-ე-ხურებუქ *я пойду къ нему въ гости*, ვ-ე-ცხადებუქ *я объявляюсь ему, я являюсь къ нему* (собственно II-я порода съ дательнымъ отношеніемъ); 2) съ гласнымъ характеромъ ა, напр., ვ-ა-ჭარუუქ *я приписываюсь къ нему*, ვ-ა-ნთხუუქ *я падаю (нападаю) на него*; 3) съ гласнымъ характеромъ ო, напр., ვ-ო-დუუქ *я спорю съ нимъ*, ვ-ო-ვერდჷქ *я упрашиваю его* (двѣ послѣднія формы—собственно I-я пор. съ дательнымъ отношеніемъ). Глаголы послѣдней категоріи во вторыхъ временахъ имѣютъ характеръ ე, напр., аор. ვ-ე-დეე *я спорилъ съ нимъ*, ვ-ე-ვერდი *я просилъ его*.

§ 81. **Спряженія.** Аористъ и вообще всѣ времена второй группы такого же происхожденія и такъ же образуются въ страдательномъ залогѣ, какъ и въ дѣйствительномъ (§§ 71, 72). Въ зависимости отъ этого и въ страдательномъ залогѣ имѣемъ два спряженія: ი i-спряженіе и ე е-спряженіе (§ 75, табл. VIII).

§ 82. **Классы.** Тема настоящаго времени страдательнаго залога получается наращеніемъ на основу даннаго глагола вспомогательнаго глагола რ въ формѣ причастія страдательнаго залога ერ, resp. ე (§ 65, B) или ურ > უ, діалектически ჷრ > ჷ (§ 65, B), напр., ბ-ხ-ერ-ქ или ბ-ხ-ე-ქ *я сижу* или ვ-ო-ხ-ე[რ]-ქ (букв. *я сидящій есмь*), ვ-იჯინ-ე-ქ или ი-ბ-ჯინ-ერ-ქ *я смотрю*, ბ-ღურ-უ-ქ *я умираю* (букв. *я умирающій есмь*), ვ-გ-უ-ქ S, ბ-გ-ჷ-ქ MZ *я похожъ*.

Въ нѣкоторыхъ темахъ передъ უ вспомогательнаго глагола нарастаетъ на основу другое უ, resp. ო: იბჭარ-უ-უ-ქ *я пишусь*, იბრდ-უ-უ-ქ, resp. იბრდ-ო-უ-ქ *я расту, воспитываюсь*.

Такимъ образомъ всѣ глаголы страдательнаго залога по гласному исходу темы настоящаго времени дѣлятся на два класса: ე е-классъ и უ, resp. ჷ u-, resp. ə-классъ.

§ 83. Спряженіе въ страдательномъ залогѣ, какъ и въ дѣйствительномъ, производится при помощи сочетанія съ глагольными темами субъективныхъ мѣстоименныхъ частицъ — префиксовъ и суффиксовъ и показателей множественности (§§ 44, 67). Суффиксомъ 3-го лица служитъ тубал-кайнскій ნ, обыкновенно исчезающій (§ 67, B, b), но возстанавливающійся въ вопросительныхъ формахъ (§ 103).

Настоящее время

е-классъ		е-классъ	
I-я пор.		II-я пор.	
сокращ.	полн.	сокращ.	полн.
Единственное число			
ბ-ხ-ე-ქ	ბ-ხ-ერ-ქ	ვ-იჯინ-ე-ქ	ი-ბ-ჯინ-ერ-ქ
ხ-ე-ქ	ხ-ერ-ქ	იჯინ-ე-ქ	იჯინ-ერ-ქ
ხ-ე	ხ-ე-ნ	იჯინ-ე	იჯინ-ე-ნ
Множественное число			
ბ-ხ-ე-თ	ბ-ხ-ერ-თ	ვ-იჯინ-ე-თ	ი-ბ-ჯინ-ერ-თ
ხ-ე-თ	ხ-ერ-თ	იჯინ-ე-თ	იჯინ-ერ-თ
ხ-ენ-ა	ხ-ენ-ან	იჯინ-ენ-ა	იჯინ-ენ-ან

I-я пор.	u-классъ		I-я пор.
Единственное число			
ბ/ვ-ღურ-უ-ქ	ვ-ირდ-უ-უ-ქ	или	ი-ბ-რდ-ო-უ-ქ
ღურ-უ-ქ	ირდ-უ-უ-ქ		ირდ-ო-უ-ქ
ღურ-უ(ნ)	ირდ-უ-უ(ნ)		ირდ-ო-უ(ნ)
Множественное число			
ბ/ვ-ღურ-უ-თ	ვ-ირდ-უ-უ-თ		ი-ბ-რდ-ო-უ-თ
ღურ-უ-თ	ირდ-უ-უ-თ		ირდ-ო-უ-თ
ღურ-უნ-ა(ნ)	ირდ-უ-უნ-ა(ნ)		ირდ-ო-უნ-ა(ნ)

§ 84. Отъ настоящей темы производятся прошедшее несовершенное и желательное, какъ въ дѣйствительномъ залогѣ (§ 76), напр.

Прош. несовершенное

Единственное число

ვ-ხე-დი или	ბ-ხერ-დი	ვ-იჯინე-დი или	ი-ბ-ჯინერ-დი
ხე-დი	ხერ-დი	იჯინე-დი	იჯინერ-დი
ხე-დუ/ჲ	ხერ-დუ/ჲ	იჯინე-დუ/ჲ	იჯინერ-დუ/ჲ

Множественное число

ვ-ხე-დი-თ или	ბ-ხერ-დი-თ	ვ-იჯინე-დი-თ или	ი-ბ-ჯინერ-დი-თ
ხე-დი-თ	ხერ-დი-თ	იჯინე-დი-თ	იჯინერ-დი-თ
ხე-დ-ეს	ხერ-დ-ეს	იჯინე-დ-ეს	იჯინერ-დ-ეს

Единственное число

ბ/ვ-დურუ-დი	ვ-ირდუუ-დი	ი-ბ-რდოუ-დი
დურუ-დი	ირდუუ-დი	ირდოუ-დი
დურუ-დუ/ჲ	ირდუუ-დუ	ირდოუ-დჲ

Множественное число

ბ/ვ-დურუ-დი-თ	ვ-ირდუუ-დი-თ	ი-ბ-რდოუ-დი-თ
დურუ-დი-თ	ირდუუ-დი-თ	ირდოუ-დი-თ
დურუ-დ-ეს	ირდუუ-დ-ეს	ირდოუ-დ-ეს

§ 85. Времена второй группы и повелительное наклоненіе, какъ въ дѣйствительномъ залогѣ (§§ 75, 77, 79, табл. VIII).

Относительныя формы спряженія глаголовъ субъективнаго строя.

§ 86. Чтобы обозначить отношеніе дѣйствія къ объекту того или иного лица въ субъективный строй вносятся объективныя мѣстоименныя частицы — префиксы трехъ родовъ: 1) для перваго лица მ (ბ, ვ, პ, ფ), а для второго — რ, resp. გ, всѣ безъ огласовки, неоформленные, 2) მ и გ съ огласовкой ი, ха-

рактера Р. падежа, для первыхъ двухъ лицъ, а для 3-го л. лишь гласный ჷ, префиксы съ родительнымъ отношеніемъ, 3) მ и გ съ огласовкой ი, resp. ა, характеровъ Д.=Н. падежей, для первыхъ двухъ лицъ, а для 3-го гласный ი, resp. ა, префиксы съ дательнымъ отношеніемъ. Эти префиксы по числамъ не измѣняются (§ 44,b).

§ 87. Въ употребленіи объективныхъ частицъ мингрельскій обнаруживаетъ такое же богатство и разнообразіе, какъ и въ употребленіи субъективныхъ частицъ (§ 67).

A. a) Основной префиксъ 1-го лица съ неоформленнымъ отношеніемъ მ повторяетъ всѣ тѣ разновидности, какъ и субъективный префиксъ ვ (§ 67, A, a, b). Благодаря этому обстоятельству, въ нѣкоторыхъ случаяхъ исчезаетъ разница между абсолютными и относительными формами спряженія, напр., ბ/ვ-ჭარუნქ *я пишу* (его, ему) можетъ означать и *ты пишешь меня (мнѣ)*, что̀ собственно передается формой მ-ჭარუნქ; ვ-ოხილანქ *я стерегу* (его), а также *ты стережешь меня* и т. п.

b) Когда основа глагола начинается однимъ изъ звуковъ, могущихъ быть въ качествѣ объективнаго префикса 1-го лица, тогда объективный префиксъ входитъ внутрь основы, напр., დიხა გამჷნო-ოვუ-ბ-ცხონი можетъ означать: *я сбросилъ* (съ него) *землю* или *сбрось ты съ меня землю*, въ послѣднемъ значеніи вмѣсто გამჷნო-მ-ოვუცხონი (отъ глагола ოვუცხონუა), ср. § 67, A, d.

B. Даже префиксы родит. и дательнаго отношеній, несмотря на то, что они изолированы гласными отъ непосредственнаго сосѣдства съ начальными согласными глагольныхъ основъ, подвергаются измѣненіямъ. Это бываетъ тогда, когда кромѣ мѣстоименныхъ префиксовъ глаголъ имѣетъ при себѣ и предлоги, занимающіе обыкновенно первое мѣсто въ глагольной формѣ (§ 115). Въ такихъ случаяхъ гласный слѣдующихъ за предлогами мѣстоименныхъ префиксовъ падаетъ въ полугласный ჷ, а затѣмъ совсѣмъ исчезаетъ, напр., აჭკვანიშა დიშა-მი-ჯანჷქ > აჭკვანიშა დიშა-მჷ-ჯანჷქ > აჭკვანიშა დიშა-მ-ჯანჷქ *ты лежишь у меня въ колыбели* (*Хр.*, стр. 136,15).

§ 88. Въ относительныхъ формахъ глаголы стоятъ во множественномъ числѣ не только при подлежащихъ мн. ч., но и при дополненіяхъ, соотвѣтственно чему и ставятся субъективные суффиксы и показатели множественности. Въ зависимости отъ этого много одинаковыхъ формъ, напр., не только ჩქჷ თქვა რ-ჭარჷნ-თ *мы васъ (вамъ) пишемъ* или ჩქჷ სი რ-ჭარჷნ-თ *мы тебя (тебѣ) пишемъ*, но и მა თქვა რ-ჭარჷნ-თ *я васъ (вамъ) пишу* и т. п. (§ 143).

§ 89. Въ виду того, что неоформленный префиксъ 3-го лица не сохранился въ мингрельскомъ, въ немъ нѣтъ спеціальныхъ формъ съ неоформленнымъ отношеніемъ къ 3-му лицу (ср. обратное явленіе въ объективномъ строѣ, § 95). За таковыя надо условно брать опять таки абсолютныя формы, равно какъ абсолютныя формы II-й породы показываютъ и родительное отношеніе съ возвратнымъ значеніемъ (см. табл. VIII, IX).

§ 90. Субъективный префиксъ 1-го лица въ формахъ съ отношеніемъ ко 2-му лицу безслѣдно исчезаетъ; въ формахъ съ родительнымъ къ 3-му лицу отношеніемъ онъ то предшествуетъ объективному префиксу, напр., ვ-უ-ჭარჷნქ *я для него пишу*, то слѣдуетъ за нимъ, особенно въ глагольныхъ формахъ съ предлогами, напр., დინ-უ-ვ-ბარი *я вдунулъ въ него внизъ*, ქიმჷმჷ-ვ-უ-ბოგი || ქიმჷმ-უ-ვ-ბოგი *я для него проложилъ мостъ посреди* чего, то, наоборотъ, перескакиваетъ черезъ гласный предлога впередъ, напр., გ-ვ-უ-უტეე < გო/უ-ვ-უტეე *я его отпустилъ, освободилъ.* Въ первомъ случаѣ онъ обыкновенно стушевывается, какъ будто его совсѣмъ нѣтъ: ვ-უ-ჭარჷნქ || უ-ჭარჷნქ *я для него пишу*, и тогда 1-е лицо совершенно совпадаетъ по формѣ съ 2-мъ лицомъ (§ 67, А,е).

§ 91. Распредѣленіе субъективныхъ и объективныхъ мѣстоименныхъ частицъ въ относительныхъ формахъ спряженія одинаково для всѣхъ временъ и залоговъ, поэтому достаточно для примѣра принести лишь относительныя формы настоящаго времени дѣйствительнаго залога (табл. IX).

Таблица IX.

Относительныя формы спряженія глаголовъ субъективнаго строя. Настоящее время.

Съ неоформленнымъ отношеніемъ

Объектъ

Субъектъ	3-го л. для обоихъ чиселъ	2-го л. ед. ч., мн. ч.	1-го л. ед. ч., мн. ч.
ед. ч. 1-е л.	ბ/ვ-ჭარუნ-ქ	რ-ჭარუნ-ქ, -თ	—
2-е »	ჭარუნ-ქ	—	მ-ჭარუნ-ქ, -თ ბ/ვ-ჭარუნ-ქ, -თ
3-е »	ჭარუნ-ს/ც	რ-ჭარუნ-ს/ც, -ა(ნ)	მ/ვ-ჭარუნ-ს/ც, -ა(ნ)

Объектъ обоихъ чиселъ

Субъектъ	3-го л.	2-го л.	1-го л.
мн. ч. 1-е л.	ბ/ვ-ჭარუნ-თ	რ-ჭარუნ-თ	—
2-е »	ჭარუნ-თ	—	მ-ჭარუნ-თ ბ/ვ-ჭარუნ-თ
3-е »	ჭარუნ-ა(ნ)	რ-ჭარუნ-ა(ნ)	მ/ვ-ჭარუნ-ა(ნ)

Съ родительнымъ отношеніемъ

Объектъ

Субъектъ	3-го л. для обоихъ чиселъ	2-го л. ед. ч., мн. ч.	1-го л. ед. ч., мн. ч.
ед. ч. 1-е л.	[ვ]-უ-ჭარუნ-ქ	გი-ჭარუნ-ქ, -თ	ი-ბ-ჭარუნ-ქ (возвр.)
2-е »	უ-ჭარუნ-ქ	ი-ჭარუნ-ქ (возвр.)	მი-ჭარუნ-ქ, -თ
3-е »	უ-ჭარუნ-ს/ც ი-ჭარუნ-ს/ც (возвр.)	გი-ჭარუნ-ს/ც, -ა(ნ)	მი-ჭარუნ-ს/ც, -ა(ნ)

Объектъ обоихъ чиселъ

Субъектъ	3-го л.	2-го л.	1-го л.
мн. ч. 1-е л.	[ვ]-უ-ჭარუნ-თ	გი-ჭარუნ-თ	ი-ბ-ჭარუნ-თ (возвр.)
2-е »	უ-ჭარუნ-თ	ი-ჭარუნ-თ (возвр.)	მი-ჭარუნ-თ
3-е »	უ-ჭარუნ-ა(ნ) ი-ჭარუნ-ა(ნ) (возвр.)	გი-ჭარუნ-ა(ნ)	მი-ჭარუნ-ა(ნ)

Съ дательнымъ отношеніемъ

Объектъ

Субъектъ	3-го л. для обоихъ чиселъ	2-го л. ед. ч., мн. ч.	1-го л. ед. ч., мн. ч.	3-го л. для обоихъ чиселъ	2-го л. ед. ч., мн. ч.	1-го л. ед. ч., мн. ч.
ед. ч. 1-е л.	ვ-ო-ჭარან-ქ	გო-ჭარან-ქ, -თ	—	[ვ]-ა-რჩენ-ქ	გა-რჩენ-ქ, -თ	—
2-е »	ო-ჭარან-ქ	—	მო-ჭარან-ქ, -თ	ა-რჩენ-ქ	—	მა-რჩენ-ქ, -თ
3-е »	ო-ჭარან-ს/ც	გო-ჭარან-ს/ც, -ა(ნ)	მო-ჭარან-ს/ც, -ა(ნ)	ა-რჩენ-ს/ც	გა-რჩენ-ს/ც, -ა(ნ)	მა-რჩენ-ს/ც, -ა(ნ)

Объектъ обоихъ чиселъ

Субъектъ	3-го л.	2-го л.	1-го л.	3-го л.	2-го л.	1-го л.
мн. ч. 1-е л.	ვ-ო-ჭარან-თ	გო-ჭარან-თ	—	[ვ]-ა-რჩენ-თ	გა-რჩენ-თ	—
2-е »	ო-ჭარან-თ	—	მო-ჭარან-თ	ა-რჩენ-თ	—	მა-რჩენ-თ
3-е »	ო-ჭარან-ა(ნ)	გო-ჭარან-ა(ნ)	მო-ჭარან-ა(ნ)	ა-რჩენ-ა(ნ)	გა-რჩენ-ა(ნ)	მა-რჩენ-ა(ნ)

Формы съ неоформленнымъ отношеніемъ указываютъ преимущественно на прямой объектъ, напр., რ-ჭარუნ-ქ *я пишу тебя (тебѣ)*, რ-ჭარუნ-თ *я пишу васъ (вамъ)*; формы съ родительнымъ и дательнымъ отношеніями указываютъ преимущественно на косвенный объектъ, напр., გი-ჭარუნ-ქ *я пишу для тебя*, ვ-ა-რჩენ-ქ *я даю ему*, ვ-ო-ჭარან-ქ *я припис[illegible]ю ему, я подписываюсь подъ нимъ*. Когда префиксъ 2-го лица родит. отношенія გი предваряется предлогомъ (§§ 110—115), то согласный з[illegible]укъ префикса иногда опускается, напр., ნუმე მო-გი-ლასას || ნუმე მო-ი-ლასას *пусть онъ не лишитъ тебя* (ср. §§ 95, прим., 101,а, прим.).

§ 92. Формы съ родительнымъ и дательнымъ отношеніями совпадаютъ съ формами II-й и III-й породъ вслѣдствіе тожественности характеровъ породъ (§ 69) съ гласными элементами объективныхъ префиксовъ (§ 44), но что это двѣ разныя формы, видно изъ разницы въ ихъ значеніи, напр., форму გიჭარუნქ можно проанализировать двояко: 1) какъ относительную форму I-й породы съ род. отношеніемъ: გი-ჭარუნქ *я пишу для тебя* или 2) какъ относительную форму II-й породы съ неоформленнымъ отношеніемъ: გ-იჭარუნქ *я пишу тебя для себя*; форму გარჩქუნქ также можно разсмотрѣть двояко: 1) какъ относительную форму I-й породы съ дат. отношеніемъ: გა-რჩქუნქ *я даю тебѣ* или 2) какъ относительную форму III-й породы съ неоформленнымъ отношеніемъ: გ-არჩქუნქ *я даю тебя ему*. Поэтому при грамматическомъ анализѣ той или иной глагольной формы надо руководствоваться контекстомъ рѣчи.

Въ виду такого совпаденія глагольныхъ формъ, ясно, во-первыхъ, что въ глаголахъ II-й, III-й и IV-й породъ объективнымъ неоформленнымъ префиксомъ 2-го лица служитъ გ, а не რ, какъ это мы имѣемъ въ глаголахъ I-й породы, во-вторыхъ, что глаголы II-й породы не могутъ имѣть относительныхъ формъ съ род. отношеніемъ, а глаголы III-й и IV-й породъ—съ дат. отношеніемъ.

§ 93. IV-я порода обоихъ залоговъ по своему значенію всегда указываетъ отношеніе къ объекту, а потому въ ней вовсе нѣтъ абсолютныхъ формъ по существу, напр.—

наст.

ვ-ოჭარაივუა'ნ-ქ' *я заставляю писать его*		ვ-აჭარუუ-ქ *я приписываюсь къ нему*
ოჭარაივუა'ნ-ქ'		აჭარუუ-ქ
ოჭარაივუან-ს/ც		აჭარუუ-(ნ)
ვ-ოჭარაივუან-თ		ვ-აჭარუუ-თ
ოჭარაივუან-თ		აჭარუუ-თ
ოჭარაივუან-ა(ნ)	аор.	აჭარუუნ-ა(ნ)
ვ-ოჭარაივე'ქ' (§ 75)	и т. д.,	ვ-აჭარი и т. д.

Глаголы объективнаго строя. Абсолютныя формы.

§ 94. Спряженія и классы. Въ объективномъ строѣ глаголовъ (§ 58) три спряженія, различающіяся между собою по формамъ мѣстоименныхъ объективныхъ частицъ (§ 44): I-е спряженіе съ неоформленными частицами, II-е основное спряженіе съ частицами родительнаго отношенія, II-е производное спряженіе (заимствованное изъ грузинскаго) и III-е спряженіе съ частицами дательнаго отношенія.

Четыре класса: ა a-классъ, უ, resp. ვ u-, resp. ə-классъ, ო o-классъ и ე e-классъ.

§ 95. Спряженіе производится слѣдующимъ образомъ: изъ глагольной основы образуется по I-й породѣ 3-е лицо то дѣйствительнаго, то страдательнаго залоговъ, и оно сочетается съ извѣстными уже намъ мѣстоименными объективными частицами (§§ 44, 87).

Въ виду того, что субъективные суффиксы 3-го лица ს/ც и ნ (§ 44), указывающіе въ объективномъ строѣ на логическій объектъ (§ 100), сохранились въ мингрельскомъ, то въ объективномъ строѣ нѣтъ въ сущности абсолютныхъ формъ спряженія; эти формы всегда указываютъ отношеніе къ объекту 3-го лица, и можно принять ихъ за абсолютныя лишь условно (ср. обратное явленіе въ субъективномъ строѣ, § 89). Правда, суффиксъ ნ обыкновенно и тутъ отпадаетъ (§ 83), но онъ возстанавливается въ вопросительныхъ формахъ (§ 103). Возьмемъ глаголы: წანუა, რწუმება *вѣровать*, ცუნა, ცვენა *имѣть* (одушевл. предметъ), ღვენა *имѣть* (неодушевл. предметъ), შინაივა *помнить*, ცოროივა *любить*, ⌈რ⌉ჩქინა *знать, думать, полагать*, რჩქილა *слышать*, გორობება *хотѣть, желать*, ჭირება *имѣть нужду*, მო-შქირონაივა *проголодаться* и поспрягаемъ ихъ въ настоящемъ времени (см. табл. X).

Таблица X.

Спряженіе глаголовъ объективнаго строя. Абсолютныя формы.

I-е спряженіе

Настоящее

Единственное число

		сокр.	полн.	
მ/ვ-წან-ს/ც *вѣрую* ბ/პ-წან-ს/ც	პ-ყუნ-ს/ც (< მ/ვ-ყუნ-ს/ც) *имѣю, у меня есть* (одуш. пр).	ბ/ჳ-შჷ *помню*	ბ/ჳ-შუ-ნ	ჳ-შქირენ-ს/ც *я голоденъ*
რ-წან-ს/ც	რ-ყუნ-ს/ც	რ-შჷ	რ-შუ-ნ	რ-შქირენ-ს/ც
წან-ს/ც	ყუნ-ს/ც	შჷ	შუ-ნ	შქირენ-ს/ც

Множественное число

მ/ვ-წან-ა(ნ) ბ/პ-წან-ა(ნ)	პ-ყუნ-ა(ნ) < მ/ვ-ყუნ-ა(ნ)	ჳ-შჷნ-ა	ბ/ჳ-შუნ-ან	ჳ-შქირენ-ა(ნ)
რ-წან-ა(ნ)	რ-ყუნ-ა(ნ)	-შჷნ-ა	რ-შუნ-ან	რ-შქირენ-ა(ნ)
წან-ა(ნ)	ყუნ-ა(ნ)	შჷნ-ა	შუნ-ან	შქირენ-ა(ნ)

II-е спряженіе

	сокр.	полн.	сокр.	полн.
მი-ყორ-ს *люблю*	მი-ღუ *имѣю* (неодуш. пр.)	მი-ღუ-ნ	მი-ჩქჷ *знаю, думаю*	მი-ჩქუ-ნ
გი-ყორ-ს	გი-ღუ	გი-ღუ-ნ	გი-ჩქჷ	გი-ჩქუ-ნ
უ-ყორ-ს	უ-ღუ	უ-ღუ-ნ	უ-ჩქჷ	უ-ჩქუ-ნ
მი-ყორ-ა(ნ)	მი-ღუნ-ა	მი-ღუნ-ან	მი-ჩქჷნ-ა	მი-ჩქუნ-ან
გი-ყორ-ა(ნ)	გი-ღუნ-ა	გი-ღუნ-ან	გი-ჩქჷნ-ა	გი-ჩქუნ-ან
უ-ყორ-ა(ნ)	უ-ღუნ-ა	უ-ღუნ-ან	უ-ჩქჷნ-ა	უ-ჩქუნ-ან

III-е спряженіе

сокр.	полн.	сокр.	полн.
ა-რჩქილე *слышу*	მა-რჩქილე-ნ	მო-კო *хочу*	მო-კო-ნ
ა-რჩქილე	გა-რჩქილე-ნ	გო-კო	გო-კო-ნ
ა-რჩქილე	ა-რჩქილე-ნ	ო-კო	ო-კო-ნ
ა-რჩქილენ-ა	მა-რჩქილენ-ან	მო-კონ-ა	მო-კონ-ან
ა-რჩქილენ-ა	გა-რჩქილენ-ან	გო-კონ-ა	გო-კონ-ან
ა-რჩქილენ-ა	ა-რჩქილენ-ან	ო-კონ-ა	ო-კონ-ან

II-е производное спряженіе

сокр.	полн.
მე-ჭირებუ *имѣю нужду*	მე-ჭირებუ-ნ
გე-ჭირებუ	გე-ჭირებუ-ნ
ე-ჭირებუ	ე-ჭირებუ-ნ
მე-ჭირებუნ-ა	მე-ჭირებუნ-ან
გე-ჭირებუნ-ა	გე-ჭირებუნ-ან
ე-ჭირებუნ-ა	ე-ჭირებუნ-ან

Примѣчаніе. Въ глаголахъ II-го основного спряженія мѣстоименный префиксъ 2-го лица გი, когда ему предшествуютъ утвердительная или отрицательная частицы или же разные предлоги (§§ 110—115), теряетъ свой согласный элементъ, напр., ქო-იღუნან და вм. ქო-გიღუნან და *если у васъ есть* (*Хр*. стр. 162,31), ср. §§ 91, 101, а, прим.

§ 96. Въ основахъ съ начальнымъ плавнымъ неоформленный префиксъ 2-го лица რ обыкновенно опускается, напр., ბ/ვ-ლურ-ს *я сплю,* ლურ-ს вм. полной формы რ-ლურ-ს (გ-ლურ-ს) *ты спишь*; въ такихъ случаяхъ 2-е лицо совпадаетъ съ 3-мъ.

§ 97. Нѣкоторые изъ объект. глаголовъ образуютъ совершенный видъ, какъ это наблюдается и въ субъективномъ строѣ (см. *Словарь*), по другой породѣ, напр., მ-უნს *у меня есть* (одуш. предм.), მა-ყვენუუ или მა-ყვენუაფუ *у меня будетъ*, მი-ღუ *у меня есть* (неодуш. предм.), მა-ღვენუუ или მა-ღვენუაფუ *у меня будетъ*, მო-ხიოლუ/ჷ *я радуюсь*, совершенный видъ по другой формѣ той же III-й породы — მა-ხიოლე *мнѣ будетъ весело*, отсюда и аористъ მა-ხიოლუ/ჷ *я обрадовался*, მი-ყორს *я люблю* [букв. *онъ (она) мнѣ (для меня) любезенъ (-зна)*], аор. მე-ყოროფუ или მე-მე-ყოროფუ *я влюбился въ него (въ нее)* и т. п.

§ 98. a) По ќартской разновидности III-го спряженія объективнаго строя отъ всѣхъ глаголовъ образуется форма возможности (ср. § 80, a), напр.:

1) შუმუა *пить*, н. მა-შვე (მა-შვე-ნ) *я могу (въ состояніи) пить*, ვა მა-შვე *я не могу (не въ состояніи) пить*, мн. მა-შვენ-ა (მა-შვენ-ან), ვა მა-შვენ-ა, аор. მა-შუ, мн. მა-შვეს, пр. сов. ბ/გ-შუმუ, რ-შუმუ, შუმუ, мн. ბ/ვ-შუმუნ-ა и т. д. (§ 101, b);

2) ჭარუა *писать*, н. მა-ჭარე *я могу писать*, аор. მა-ჭარჷ;

3) რტინა, რტება, ნტება *бѣжать*, н. მა-რტინე (მა-ნტინე) *я могу бѣжать*, аор. მა-რტინჷ (მა-ნტინჷ);

4) თქუალა *сказать*, н.-б. მა-თქუე *я смогу сказать*, ვა მა-თქუე *я не смогу сказать*;

5) ქიმინუა *дѣлать*, н. მა-ქიმინე *я могу сдѣлать*, аор. მა-ქიმინჷ;

6) ჭკომუა, ჭკუმუა *ѣсть, кушать*, н. მა-ჭკომე или მა-ჭკუმე *могу ѣсть, кушать*, ვა მა-ჭკომე или ვა მა-ჭკუმე *не могу ѣсть, мнѣ нельзя ѣсть*, аор. მა-ჭკომჷ || მა-ჭკუმჷ.

Въ этой формѣ глаголы съ побудительнымъ значеніемъ (IV-я пор.) вставляютъ инфиксъ ინ, напр., მა-ნტინ-ინ-ე *я могу заставить его (помочь ему) бѣжать*, аор. მა-ნტინ-ინ-ჷ (§ 69, c).

h) Надо отмѣтить также образованіе будущаго желательнаго отъ всѣхъ глаголовъ по 1-му объективному спряженію, напр., отъ гл. ჩუალა *скрывать:* დო-ფჩოუნი *о если бы мнѣ скрыться* (г. და-მმალა), სი დო-რჩოუნი, თინა დო-ჩოუნი, ჩქჳ დო-ფჩოუნანი, თქვა დო-რჩოუნანი, თინეფი დო-ჩოუნანი, ср. ქო-ჰოუნი || ქო-ჰუნი § 107, стр. 0100.

> *Примѣчаніе.* Въ этихъ формахъ будущаго желательнаго конечный ი такого же, вѣроятно, характера, какъ и въ формахъ прош. несовершеннаго и сослагательнаго (§§ 76, 77), т. е. энклитически слившійся съ глагольными формами сокращенный союзъ ნი *что, чтобы* (см. § 149), г. რომ.

§ 99. Производныя времена въ объективномъ строѣ образуются слѣдующимъ образомъ: 1) прошедшее несовершенное: ед. ч. 1-е л. მ/ვ-წან-დუ/გ, 2-е л. რ-წან-დუ/გ, 3-е л. წან-დუ/გ, мн. ч. მ/ვ-წან-დ-ეს и т. д., ჰ-უნ-დუ, რ-ყუნ-დუ и т. д. (см. табл. XI); 2) желательное: 1-е л. მ/ვ-წან-და-ს(ი), 2-е л. რ-წან-და-ს(ი), 3-е л. წან-და-ს(ი), мн. ч. მ/ვ-წან-და-ნ(ი) и т. д., ჰ-უნ-და-ს(ი), რ-ყუნ-და-ს(ი) и т. д. (табл. XI).

Относительныя формы спряженія глаголовъ объективнаго строя.

§ 100. Въ относительныхъ формахъ объективнаго строя распредѣленіе субъективныхъ и объективныхъ мѣстоименныхъ частицъ такое же, какъ и въ относительныхъ формахъ субъективнаго строя (§§ 86—93), но съ той существенной разницей отъ послѣднихъ, что въ первыхъ субъективныя частицы указываютъ на логическій объектъ, а объективныя частицы — на логическій субъектъ. Такъ, ჰ-უნ-ს/ც *я-имѣю-его*, ჰ-უნ-ქ *я-имѣю-тебя*, რ-ყუნ-ს/ც *ты-имѣешь-его*, რ-ყუნ-ქ *ты-имѣешь-меня*, ყუნ-ს/ც (онъ)-*имѣетъ-его*, ყუნ-ქ (онъ)-*имѣетъ-тебя*, ჰ-უნ-ქ или ვ-ყუნ-ქ (онъ)-*имѣетъ-меня* и т. п. (см. табл. XI).

Таблица XI.

Относительныя формы спряженія глаголовъ объективнаго строя.

Настоящее время

I-е спряженіе | III-е спряженіе

Логическій объектъ

Логич. субъектъ	I: 3-го л. для обоихъ чиселъ	I: 2-го л. ед. ч., мн. ч.	I: 1-го л. ед. ч., мн. ч.	III: 3-го л. для обоихъ чиселъ	III: 2-го л. ед. ч., мн. ч.	III: 1-го л. ед. ч., мн. ч.
ед. ч. 1-е л.	ვ-უნ-ს/ც	ვ-უნ-ქ, -თ	—	მო-კო(ნ)	მო-კო⌈რ⌉-ქ, -თ	—
2-е »	რ-ცუნ-ს/ც	—	რ-ცუნ-ქ, -თ	გო-კო(ნ)	—	გო-კო⌈რ⌉-ქ, -თ
3-е »	ცუნ-ს/ც	ცუნ-ქ, -თ	{ ვ-უნ-ქ, -თ { ვ-ცუნ-ქ, -თ	ო-კო(ნ)	ო-კო⌈რ⌉-ქ, -თ	ვ-ო-კო⌈რ⌉-ქ, -თ

Логическій объектъ обоихъ чиселъ

Логич. субъектъ	I: 3-го л.	I: 2-го л.	I: 1-го л.	III: 3-го л.	III: 2-го л.	III: 1-го л.
мн. ч. 1-е л.	ვ-უნ-ა(ნ)	ვ-უნ-თ	—	მო-კონ-ა(ნ)	მო-კო⌈რ⌉-თ	—
2-е »	რ-ცუნ-ა(ნ)	—	რ-ცუნ-თ	გო-კონ-ა(ნ)	—	გო-კო⌈რ⌉-თ
3-е »	ცუნ-ა(ნ)	ცუნ-თ	{ ვ-უნ-თ { ვ-ცუნ-თ	ო-კონ-ა(ნ)	ო-კო⌈რ⌉-თ	ვ-ო-კო⌈რ⌉-თ

Прошедшее несовершенное

Логич. субъектъ	I: 3-го л.	I: 2-го л.	I: 1-го л.	III: 3-го л.	III: 2-го л.	III: 1-го л.
ед. ч. 1-е л.	ვ-უნ-დუ	ვ-უნ-დი, -თ	—	მო-კო⌈რ⌉-დუ/ჷ	მო-კო⌈რ⌉-დი, -თ	—
2-е »	რ-ცუნ-დუ	—	რ-ცუნ-დი, -თ	გო-კო⌈რ⌉-დუ/ჷ	—	გო-კო⌈რ⌉-დი, -თ
3-е »	ცუნ-დუ	ცუნ-დი, -თ	{ ვ-უნ-დი, -თ { ვ-ცუნ-დი, -თ	ო-კო⌈რ⌉-დუ/ჷ	ო-კო⌈რ⌉-დი, -თ	ვ-ო-კო⌈რ⌉-დი, -თ
мн. ч. 1-е л.	ვ-უნ-დ-ეს	ვ-უნ-დი-თ	—	მო-კო⌈რ⌉-დ-ეს	მო-კო⌈რ⌉-დი-თ	—
2-е »	რ-ცუნ-დ-ეს	—	რ-ცუნ-დი-თ	გო-კო⌈რ⌉-დ-ეს	—	გო-კო⌈რ⌉-დი-თ
3-е »	ცუნ-დ-ეს	ცუნ-დი-თ	{ ვ-უნ-დი-თ { ვ-ცუნ-დი-თ	ო-კო⌈რ⌉-დ-ეს	ო-კო⌈რ⌉-დი-თ	ვ-ო-კო⌈რ⌉-დი-თ

Желательное

Логич. субъектъ	I: 3-го л.	I: 2-го л.	I: 1-го л.	III: 3-го л.	III: 2-го л.	III: 1-го л.
ед. ч. 1-е л.	ვ-უნ-და-ს(ი)	ვ-უნ-დე, -და-თ(ი)	—	მო-კო⌈რ⌉-და-ს(ი)	მო-კო⌈რ⌉-დე, -და-თ(ი)	—
2-е »	რ-ცუნ-და-ს(ი)	—	რ-ცუნ-დე, -და-თ(ი)	გო-კო⌈რ⌉-და-ს(ი)	—	გო-კო⌈რ⌉-დე, -და-თ(ი)
3-е »	ცუნ-და-ს(ი)	ცუნ-დე, -და-თ(ი)	{ ვ-უნ-დე, -და-თ(ი) { ვ-ცუნ-დე, -და-თ(ი)	ო-კო⌈რ⌉-და-ს(ი)	ო-კო⌈რ⌉-დე, -და-თ(ი)	ვ-ო-კო⌈რ⌉-დე, -და-თ(ი)
мн. ч. 1-е л.	ვ-უნ-და-ნ(ი)	ვ-უნ-და-თ(ი)	—	მო-კო⌈რ⌉-და-ნ(ი)	მო-კო⌈რ⌉-და-თ(ი)	—
2-е »	რ-ცუნ-და-ნ(ი)	—	რ-ცუნ-და-თ(ი)	გო-კო⌈რ⌉-და-ნ(ი)	—	გო-კო⌈რ⌉-და-თ(ი)
3-е »	ცუნ-და-ნ(ი)	ცუნ-და-თ(ი)	{ ვ-უნ-და-თ(ი) { ვ-ცუნ-და-თ(ი)	ო-კო⌈რ⌉-და-ნ(ი)	ო-კო⌈რ⌉-და-თ(ი)	ვ-ო-კო⌈რ⌉-და-თ(ი)

Третья группа временъ.

§ 101. Третью группу составляютъ слѣдующія времена: 1) прошедшее совершенное, 2) давнопрошедшее и 3) прошедшее сослагательное.

Всѣ глаголы дѣйствительнаго залога, независимо отъ ихъ строя во временахъ первыхъ двухъ группъ (§ 70), третью группу временъ образуютъ по объективному строю. Разница лишь та, что глаголы субъективнаго строя третью группу временъ образуютъ, преимущественно, по II-му основному спряженію объективнаго строя, а глаголы объективнаго строя — по I-му объективному спряженію (§§ 94, 95). Глаголы страдательнаго залога третью группу временъ образуютъ изъ причастій страдательнаго залога въ сочетаніи съ сокращенными формами существительнаго глагола, но имъ не чуждо образованіе этихъ временъ и по II-му спряженію объективнаго строя. Въ дальнѣйшемъ приводятся образцы спряженій всѣхъ этихъ трехъ разновидностей третьей группы временъ.

а) Отъ спрягаемой основы образуется по I-й породѣ 3-е лицо настоящаго времени страдательнаго залога и сочетается съ объективными префиксами родительнаго отношенія. Суффиксъ 3-го лица ნ, по обыкновенію, и тутъ отпадаетъ, но возстанавливается въ вопросительныхъ формахъ (§ 103).

> *Примѣчаніе.* Какъ въ первой группѣ временъ объективнаго строя префиксъ 2-го лица გი, предшествуемый предлогами или отрицательной частицею, теряетъ свой согласный элементъ (§ 95, прим.), такъ и въ третьей группѣ, напр., დო-იგურუაფუ вм. დო-გიგურუაფუ *ты научился*, დო-ისქვრუაფუ вм. დო-გისქვრუაფუ *ты высушилъ* (*Хр.*, стр. 165,20—21), ვა იძირუდანი вм. ვა გიძირუდანი *чтобы вы не сидѣли* (*Хр.*, стр. 147,18).

ჭარუა *писать*

წვილუა, წვიდუა } *убивать*

	Прошедшее совершенное				
	сокр.	полн.	IV-я пор	S, MZ	bm
	ед. ч.		ед. ч.	ед. ч.	
1-е л.	მი-ჭარვ	მი-ჭარუნ	მა-ჭარუაფუ(ნ)	მი-წვილვ(ნ)	მი-წვიდუ(ნ)
2-е л.	გი-ჭარვ	გი-ჭარუნ	გი-ჭარუაფუ(ნ)	გი-წვილვ(ნ)	გი-წვიდუ(ნ)
3-е л.	უ-ჭარვ	უ-ჭარუნ	უ-ჭარუაფუ(ნ)	უ-წვილვ(ნ)	უ-წვიდუ(ნ)
	мн. ч.		мн. ч.	мн. ч.	
1-е л.	მი-ჭარვნ-ა	მი-ჭარუნ-ან	მი-ჭარუაფუნ-ა(ნ)	მი-წვილუნ-ა(ნ)	მი-წვიდუნ-ა(ნ)
2-е л.	გი-ჭარვნ-ა	გი-ჭარუნ-ან	გი-ჭარუაფუნ-ა(ნ)	გი-წვილუნ-ა(ნ)	გი-წვიდუნ-ა(ნ)
3-е л.	უ-ჭარვნ-ა	უ-ჭარუნ-ან	უ-ჭარუაფუნ-ა(ნ)	უ-წვილუნ-ა(ნ)	უ-წვიდუნ-ა(ნ)

დვალა	*класть*	пр.	сов.	მი-დვალჷ	полн.	მი-დვალუნ
თქუალა	*сказать*	»	»	მი-თქუალჷ	»	მი-თქუალუნ
ჭუალა	*печь, сжигать*	»	»	მი-ჭუ	»	მი-ჭუნ
თხუალა	*просить*	»	»	მი-თხუუ	»	მი-თხუუნ
რღვაფა	*бросать*	»	»	მი-რღვაფუ	»	მი-რღვაფუნ
გორაფა	*ругать*	»	»	მი-გორაფუ	»	მი-გორაფუნ
კეთება	*дѣлать*	»	»	მი-კეთებუ	»	მი-კეთებუნ
ნგარა	*плакать*	»	»	მი-ნგარჷ	»	მი-ნგარუნ
თასუა	*сѣять*	»	»	მი-თასჷ	»	მი-თასუნ
ჸვილუა	*убивать*	»	»	მი-ჸვილჷ	»	მი-ჸვილუნ
ჸვიჲუა	*убивать* bm	»	»	მი-ჸვიჲუ	»	მი-ჸვიჲუნ
ჸიდირი	*покупать*	»	»	მი-ჸიდირჷ	»	მი-ჸიდირუნ
ჸოთამა	*бросать*	»	»	მი-ჸოთამუ	»	მი-ჸოთამუნ
ჯუდა	*цѣловать*	»	»	მი-ჯუდუ	»	მი-ჯუდუნ
ჯინა	*смотрѣть*	»	»	მი-ჯინჷ	»	მი-ჯინუნ
ჯიკაფა	*толкать*	»	»	მი-ჯიკუაფუ	»	მი-ჯიკუაფუნ
ხვეწება	*просить*	»	»	მი-ხვეწებუ	»	მი-ხვეწებუნ
ხარგუა	*нагружать*	»	»	მი-ხარგუ	»	მი-ხარგუნ

Отъ сокращенной формы прошедшаго совершеннаго путемъ прибавленія въ ед. ч. слога დჷ, resp. დუ, во мн. ч. დ-ეს образуется давнопрошедшее время, а путемъ прибавленія въ ед. ч. და-ს(ი), во мн. ч. და-ნ(ი)—прошедшее сослагательное.

Подобно аористу и прош. несовершенному (§ 78) къ формамъ давнопрошедшаго присоединяется კო (< ოკო), напр., მი-ჭარგდჷ-კო, мн. მი-ჭარგდესჷ-კო.

Относительныя формы третьей группы временъ образуются и спрягаются, какъ относительныя формы временъ первой группы объективнаго строя, именно прош. совершенное — какъ настоящее, давнопрошедшее — какъ прош. несовершенное и прош. сослагательное—какъ желательное (см. табл. XI).

b) Къ глаголамъ объективнаго строя въ формахъ временъ третьей группы приставляется спереди предлогъ ნო, напр. —

1) ყუნა, ყვენა *имѣть* (одуш. предметъ):

прош. совершенное

Единственное число

ნო-პ-უნუე(ნ) или ნო-პ-ვე(ნ) или ნო-პ-ვენე(ნ)
ნო-გ-ყუნუე(ნ) » ნო-გ-ყვე(ნ) » ნო-გ-ყვენე(ნ)
ნო-ყუნუე(ნ) » ნო-ყვე(ნ) » ნო-ყვენე(ნ)

Множественное число

ნო-პ-უნუენ-ა(ნ) или ნო-პ-ვენ-ა(ნ) или ნო-პ-ვენენ-ა(ნ)
ნო-გ-ყუნუენ-ა(ნ) » ნო-გ-ყვენ-ა(ნ) » ნო-გ-ყვენენ-ა(ნ)
ნო-ყუნუენ-ა(ნ) » ნო-ყვენ-ა(ნ) » ნო-ყვენენ-ა(ნ)

2) ყოროფა *любить*:

Единственное число

ნო-მ-ყოროფუე(ნ) или მ-ყოროფუ(ნ)
ნო-გ-ყოროფუე(ნ) » გ-ყოროფუ(ნ)
ნო-ყოროფუე(ნ) » ყოროფუ(ნ)

Множественное число

ნო-მ-ყოროფუენ-ა(ნ) или მ-ყოროფუნ-ა(ნ)
ნო-გ-ყოროფუენ-ა(ნ) » გ-ყოროფუნ-ა(ნ)
ნო-ყოროფუენ-ა(ნ) » ყოროფუნ-ა(ნ)

3) ღვენა *имѣть* (неодуш. предметъ):

Единственное число

ნო-ბ-ღვე(ნ) или ნო-ბ-ღვენე(ნ)
ნო-გ-ღვე(ნ) » ნო-გ-ღვენე(ნ)
ნო-ღვე(ნ) » ნო-ღვენე(ნ)

Множественное число

ნო-ბ-ღვენ-ა(ნ) или ნო-ბ-ღვენენ-ა(ნ) и т. д.

4) ⌜გ⌝ჩქინა *знать, думать*:

Единственное число

сокр. полн.

ნო-ბ-ჩქე или ნო-ბ-ჩქვე-ნ
ნო-გ-ჩქე » ნო-გ-ჩქვე-ნ
ნო-ჩქე » ნო-ჩქვე-ნ

Множественное число

ნო-ბ-ჩქენ-ა **или** ნო-ბ-ჩქვენ-ან

и т. д.

5) გორინება *хотѣть, желать*:

Единственное число

сокр.		полн.
ნო-ბ/ვ-გობუე	или	ნო-ბ/ვ-გობუე-ნ
ნო-რ-გობუე	»	ნო-რ-გობუე-ნ
ნო-გობუე	»	ნო-გობუე-ნ

Множественное число

ნო-ბ/ვ-გობუენ-ა **или** ნო-ბ/ვ-გობუენ-ან

6) ალა-ნჯიფა *лежать съ кѣмъ, укладывать съ собою*:

Единственное число

ალე-ნო-ვ-ჯე(ნ)	или	ალე-ნო-ვ-ჯანე(ნ)
ალე-ნო-რ-ჯე(ნ)	»	ალე-ნო-რ-ჯანე(ნ)
ალე-ნო-ჯე(ნ)	»	ალე-ნო-ჯანე(ნ)

Множественное число

ალე-ნო-ვ-ჯენ-ა(ნ) или ალე-ნო-ვ-ჯანენ-ა(ნ)

и т. д.

Давнопрошедшее: ნო-შ-უნუე-დუ || ნო-შ-ვე-დუ || ნო-შ-ვენე-დუ и т. д.

Прош. сослагательное: ნო-შ-უნუე-და-ხ(ი) и т. д.

Примѣчаніе. Когда при прош. совершенномъ стоятъ сложные предлоги, то объективные префиксы, въ особенности префиксъ 2-го лица რ, вставляются въ середину сложныхъ предлоговъ, напр., გეგ-რ-წო-ლაფუ вм. გეგწო-რ-ლაფუ *у тебя* (когда-то) *выпало оно*, ქი-რ-შინო-ლებუე вм. ქიშინო-რ-ლებუე *ты былъ въ состояніи* (оказывается), *для тебя было возможно* (ср. § 111).

c) Страдательная форма прош. совершеннаго:

1) ბ/ვ-ჭარელ-ექ *я написанъ* (раньше) (< причастія ჭარილი

писанный и ვორექ *я есмь*); рядомъ съ ბ-ჭარელ-ექ употребляется сокращенная форма ბ-ჭარ-ექ.

ед. ч.	мн. ч.
ბ/ვ-ჭარ⌜ელ⌝-ექ	ბ/ვ-ჭარ⌜ელ⌝-ე-თ
ჭარ⌜ელ⌝-ექ	ჭარ⌜ელ⌝-ე-თ
ჭარ⌜ელ⌝-ე(ნ)	ჭარ⌜ელ⌝-ენ-ა(ნ)

2) Рѣдко встрѣчающаяся форма на უქ, напр., გამო-ბ-თხუებ-უქ *я простился съ нимъ* (оказывается).

	ед. ч.	мн. ч.
Давнопрошедшее:	ბ/ვ-ჭარ⌜ელ⌝-ე-დი	ბ/ვ-ჭარ⌜ელ⌝-ე-დი-თ
	ჭარ⌜ელ⌝-ე-დი	ჭარ⌜ელ⌝-ე-დი-თ
	ჭარ⌜ელ⌝-ე-დუ	ჭარ⌜ელ⌝-ე-დ-ეს

	ед. ч.	мн. ч.
Прош. сослагат.:	ბ/ვ-ჭარ⌜ელ⌝-ე-და	ბ/ვ-ჭარ⌜ელ⌝-ე-და-თ
	ჭარ⌜ელ⌝-ე-და	ჭარ⌜ელ⌝-ე-და-თ
	ჭარ⌜ელ⌝-ე-და-ს(ი)	ჭარ⌜ელ⌝-ე-და-ნ(ი)

Иногда причастія и формы существительнаго глагола не сливаются между собою, а стоятъ обѣ части самостоятельно рядомъ другъ съ другомъ: ჭოფილი ვორექ *я задержанъ (есмь)*, თოკილი ვორექ *я связанъ (есмь) веревкой* и др. Эти формы относятся къ описательному спряженію (см. § 102).

Описательное спряженіе.

§ 102. Къ описательному спряженію относятся—

a) Страдательная форма прош. совершеннаго (§ 101, c).

b) Формы прош. несовершеннаго, аориста и давнопрошедшаго въ сочетаніи съ -კო (§§ 78, 101, a).

c) Спряженіе такихъ глаголовъ, которые употребляются въ сочетаніи съ тѣми или иными именами, напр.:

1) შე-თხვმა ხეში *приступить, начать, схватить* (букв. *ухватиться рукою, приложить руку*), н. მითშე-ვთხუნქ ხეს, аор. ქეშე-ბთხი ხე, пр. сов. შე-მითხვმუ ხე.

2) ყოთამა ყუჯიში *слушать, обращать вниманіе* (букв. *бросать ухо*), н. съ род. отн. ყუს ვუყოთანქ, аор. ყუჯი ვუყოთი.

3) რთუმა თო-ყუჯიში *быть внимательнымъ, наблюдать* (букв. *дѣлать глазъ и ухо*), н. თო-ყუს ვორთექ.

4) ბუმა || ბუნა შურიში *перевести духъ, очнуться, заговорить* (букв. *вылить духъ*), н. ვიბუნქ შურს, аор. ქელე-ქვბი შური.

5) ქლა-ჩამა ყუჯიში *обращать вниманіе, ставить во что*, н. ყუს ქლეგმე-ვუჩანქ, аор. ქელგ-ˀვˀუჩი ყუჯი.

6) ჩამა გურიში *узнавать, догадываться* (букв. *отдавать сердце*), н. გურს ვუჩანქ, аор. გური ქგ-ვუჩი.

7) და-ყუნაფა ნებაშა *соглашаться.*

8) ე-ყუნა ნანარტიში *исполненіе желанія* и т. п.

Вопросительныя формы глаголовъ.

§ 103. Вопросительная форма выражается присоединеніемъ къ данной глагольной формѣ суффикса ო и перемѣщеніемъ ударенія въ трех- и многосложныхъ словахъ съ третьяго на второй съ конца слогъ, напр., რა́გადანს *онъ говоритъ*, რაგადა́ნს-ო? *онъ говоритъ?* (§ 7,е).

Собственно это явленіе синтаксическое, но въ виду того, что оно помогаетъ установить нѣкоторыя явленія морфологическаго характера, оно подлежитъ обсужденію при изложеніи морфологіи языка[1]), именно:

а) Суффиксъ 3-го лица страдательнаго залога ნ отпалъ въ обыкновенныхъ формахъ какъ настоящаго вр. страдательнаго залога (§ 83), такъ и въ нѣкоторыхъ другихъ случаяхъ (§§ 95, 101, а и b), но въ вопросительныхъ формахъ суффиксъ ნ всегда на лицо, онъ возстанавливается, напр., ხე *онъ сидитъ*, ხენ-ო? *онъ сидитъ?* ხენ-ა *они сидятъ*, ხენ-ა́ნ-ო? *они сидятъ?* რე *есть*, რენ-ო?

1) П. Чарая, не обративъ вниманія на это явленіе, ошибочно утверждаетъ, будто ნა является окончаніемъ 3 л. мн. числа вспомогат. глагола «быть» въ мингрельскомъ языкѣ: ორე-ნა (*Объ отн. абх. яз. къ яфет.*, стр. 63, прим. 1), на самомъ же дѣлѣ ორენ-ა < ორენ-ნ или რენ-ა < რენ-ან

есть-ли? ვა რე́ნ-ო? *нѣтъ-ли?* რ-შჷ *ты помнишь,* რ-შუნ-ო, ქო-რ-შუ́ნ-ო? *помнишь-ли ты?* გი-ჩქჷ *ты знаешь,* გი-ჩქუ́ნ-ო? *знаешь-ли ты?* უ-ჭარჷ *онъ писывалъ,* უ-ჭარუ́ნ-ო *писывалъ-ли онъ?* ნო-ღვე *у него было,* ნო-ღვუ́ნ-ო *было-ли у него?*

Суффиксъ ნ возстанавливается и передъ შო и ა, суффиксами вносныхъ предложеній (§ 153,b,c), а также передъ союзами დო и და (см. § 149,b).

b) Окончаніе 3-го лица аориста უ (§§ 74, a; 65, A, c), часто падающее въ полугласный ჷ, въ вопросительныхъ формахъ возстанавливается, напр., თიქ ჭარჷ *онъ писалъ,* თიქ ჭარუ́-ო? *онъ писалъ?* მიდა-რთჷ *онъ ушелъ,* მიდა-რთუ́-ო? *ушелъ-ли онъ?* и т. д.

c) Между гласнымъ исходомъ глагольной формы и ო вставляется иногда гласнораздѣлъ ვ: სი ოკო გერკინე́-ვ-ო? *я долженъ съ тобою бороться?* (*Хр.*, стр. 19,18).

Отглагольныя имена.

[Имена дѣйствія (nomina actionis) и причастія].

§ 104. Въ мингрельскомъ, какъ и въ грузинскомъ, исходной формой глагола служитъ имя дѣйствія («масдаръ» семитическихъ языковъ).

Имя дѣйствія имѣетъ нѣсколько окончаній:

a) Суффиксъ -უა, resp. -ჷა, -ვა, иногда -უვა, напр., ჭარ-უა, ჭარ-ჷა, ჭარ-უვა || ჭარ-ჷვა *писаніе, писать,* ბარგ-უა *полоть,* ტყაბარ-უა *сдирать кожу,* კათ-უა || კათ-აფა *собирать, быть замѣшаннымъ среди* чего.

b) Суффиксъ -ა преимущественно въ плавныхъ основахъ, напр., ბირ-ა || ბირ-აფა *пѣніе, пѣть,* ნგარ-ა *плачъ, плакать,* კუნ-ა *цѣлованіе, цѣловать,* ჩამ-ა *питаніе, питать,* ზალ-ა *мѣсить.*

c) Суффиксъ -აფა, напр., რდვ-აფა *сыпать,* ცქვ-აფა *хвала, хвалить.*

d) -უალა, -ალა, напр., რდ-უალა *расти,* დვ-ალა *класть,* ჭუ-ალა *сжигать, печь.*

e) -ება (заимствовано изъ грузинскаго), напр., კინ-ება *держать*, ბზად-ება || ზად-უა *готовить*.

f) -ოფა, напр., ჸორ-ოფა *любовь, любить*.

g) -ირი, напр., ჸიდ-ირი *купля, покупать*.

§ 105. **Причастій** — три: одно — дѣйствительнаго залога н. вр. (имя дѣйствующаго лица, nomen actoris), другое — страдательнаго з. прош. вр., третье—будущаго времени.

a) Причастіе дѣйствительнаго залога имѣетъ нѣсколько образованій:

1) Съ префиксомъ მა- и суффиксомъ -ალ, resp. -არ, напр., მა-ჭარ-ალ-ი *пишущій (писатель, писецъ)*, მა-ცვილ-არ-ი *убивающій (убійца)*, მა-თახ-ალ-ი *сѣющій (сѣятель)*, მა-გურაფ-ალ-ი *учитель*, მა-გორ-ალ-ი *искатель*, მა-დგჷმ-ალ-ი *ставящій*.

2) Съ префиксомъ მა-, resp. მო- и суффиксомъ -უ, resp. -ჷ, -უუ (ოუ), напр., მა-გორ-უუ (მა-გორ-ოუ ц) *искатель*, მა-დურ-უუ или მო-დურ-უუ *умирающій*, მო-გურაფ-უ *учащійся, ученикъ*, მა-ჭყო-ლად-ჷ *забывающій*.

3) Съ префиксомъ მა- и суффиксомъ -ენჯი, иногда только съ суффиксомъ, напр., მა-რ-ენჯი *сущій, находящійся*, გი-მა-რ-ენჯი *стоящій на* чемъ, იწო-რ-ენჯი *противостоящій*, დურ-ენჯი *спящій*.

4) Съ префиксомъ მა- и суффиксомъ -ე: მა-ჸიდ-ე *покупатель* (отъ ჸიდირი *покупать*), მა-ჯინ-ე *смотрящій* (отъ ჯინა *смотрѣть*).

5) Съ префиксомъ მა- и суффиксомъ -ჯა, resp. და: მა-ჩამინ-ჯა или მა-ჩამინ-და *кусающій* (ср. стр. 095,6).

6) Въ формѣ 3-го лица ед. ч. аориста, напр., გორჷ *искатель*, თახუუ *сѣятель*, *ჩუ *оберегающій*: ტყა-ჩუ *лѣсничій*.

7) Въ формѣ 2-го л. аориста: კორობი *собирающій* (§ 129,C,b).

8) Въ формѣ имени дѣйствія съ უ, resp. ჷ въ концѣ, напр., დგჷმუ или დგუმუ *ставящій*, ჭოთამჷ *бросающій, стрѣлокъ*.

b) Причастіе страдательнаго залога образуется различно:

1) Съ суффиксомъ -ილ, resp. -ირ, напр., ჭარ-ილ-ი *писанный*, დგჷმ-ილ-ი или დგჷმ-ირ-ი *поставленный*, გურაფ-ილ-ი *нау-*

ченный, образованный, თას-ილ-ი *посѣянный*, ბუმ-ირ-ი *налитый*, ცვილ-ირ-ი *убитый*.

2) -ელ, resp. -ერ, напр., ღურ-ელ-ი *умершій*, ცინ-ერ-ი *замерзшій*, გო-ჯოგ-ერ-ი *презрѣнный*.

3) Съ префиксомъ ნა- и суффиксомъ -ა, resp. -ი, -ე или -უ, напр., ნა-ჭარ-ა *написанный*, ნა-თას-ა *посѣянный*, ნა-ცვილ-ა *убитый*, დგ-ნა-ბად-ი *рожденный*, მო/უ-ნა-წი-ი *урожай*, ნა-ხელ-ე *сдѣланный, приготовленный*, ნა-ბორ-უუ *занесенный вѣтромъ*, ნა-ჭყოლოფ-უ *пожалованный*, ნა-ცოთემ-ი *брошенный*.

4) Съ суффиксомъ -ულ (въ заимствованіяхъ изъ грузинскаго), напр., და-ბადებ-ულ-ი *рожденный*, მო-წი-ულ-ი || მო-წუ-ულ-ი *собранный* (урожай), შქირენ-ულ-ი *проголодавшійся, голодный*.

5) Съ префиксомъ ნა- и суффиксомъ -ენჯი, resp. -ინჯი, напр., ნა-რ-ენჯი, ნა-რ-ინჯი *бывшій; мѣсто, гдѣ бывали, жили*.

6) Съ суффиксомъ -ჯა: ჭყორინ-ჯა *разсерженный*, შქურინ-ჯა *трусъ* (ср. стр. 094,5).

c) Какъ причастія будущаго можно разсматривать слѣдующія образованія:

1) Съ префиксомъ ო < დო и суффиксомъ -ალ, resp. -არ (a, 1) или -ურ, усѣч. -უ, resp. -გ или -ე (a, 2 и 4), напр., ო-ჭარ-ალ-ი *предметъ писанія, подлежащій писанію*, ო-ცვილ-არ-ი *предметъ убіенія, скотъ; орудіе убійства*, ო-თას-ალ-ი или ო-თას-უ/გ *предметъ посѣва, подлежащій засѣянію*, ო-გორ-ალ-ი или ო-გორ-უ/გ *предметъ исканія*, ო-ჭკომ-ალ-ი *пища, кушаніе*, ო-გაფ-ურ-ი *предметъ платежа, подать*, ო-ხვამ-ე *мѣсто молитвы, церковь*, ო-მუალი *предметъ тканія*, а также *ткацкій станокъ*.

Эта форма причастія рядомъ съ предметомъ (объектомъ) дѣйствія обозначаетъ и орудіе или мѣсто дѣйствія, а также долженствованіе, предназначеніе (§ 128).

2) Съ префиксомъ ო- и суффиксомъ -ენჯი, напр., ო-რ-ენჯი *будущій; пристанище, пріютъ*, მულ-არ-ენჯი (< მულა + არენჯი < მულა + ორენჯი) *жилище*.

Эти образованія въ Дательномъ пад. на შა и Направительномъ

на ო имѣютъ значенiе латинскаго supinum'а, напр., ოჭარალო *для писанія, чтобы писать*, ოთასუმა *для посѣва, чтобы сѣять*, მიოზადაფალო || მიოზადაფუმა *навстрѣчу, чтобы встрѣтить*.

Сводные корни.

§ 106. Нѣкоторые глаголы образуютъ отъ своей основы лишь времена первой группы, а остальныя времена заимствуютъ у другихъ глаголовъ, сводя такимъ образомъ для полноты спряженія два различныхъ корня. У глаголовъ, отъ которыхъ заимствуются вторыя и третьи времена, есть и первая группа временъ, но большею частью совершеннаго вида. Къ такимъ корнямъ относятся, напр. —

a) რწყ *видѣть*, н. ვორწყუუქ, аор. ბძირი, пр. с. მი-ძირე отъ ძირაფა *видѣть, смотрѣть, находить, пробовать*, н.-б. ქო-ბძირენქ *увижу, посмотрю*.

b) რაგადი *говорить*, съ род. отн. н. ვურაგადექ *я говорю ему*, аор. ⌈ვ⌉უწიი *я сказалъ ему*, н.-б. ⌈ვ⌉უწიინქ или ქო-⌈ვ⌉უწოდე⌈ნქ⌉ *я скажу ему*.

c) რთუმა *дѣлать*, н. ვორთექ, аор. ფქიმინი (отъ ქიმინუა *дѣлать*), н.-б. ფქიმინენქ или ქ-ივქუნქ *сдѣлаю*.

Изъ остальныхъ сводныхъ корней особенно нужно отмѣтить ჭოფა *дѣлать* (§ 107), რინა *быть, существовать* (§ 108) и ულა *ходить* (§ 109).

Примѣчаніе. Какъ на переходную ступень отъ простыхъ корней къ сводным, можно указать на то явленіе, что главная основа нѣкоторыхъ глаголовъ представлена въ двухъ, нѣсколько другъ отъ друга отличающихся, формахъ, напр., ჯირ || ჯან *лежать*, ხუნ || ხვენ || ხოდ || ხედ *сидѣть*, ჭყვიდ || ჭყორდ *разрывать, истреблять*,. დგინ || დირთ *стоять*, რკება || კორ *уменьшать* и др. Эти двойныя основы иногда стоятъ параллельно въ одной и той же глагольной формѣ, но чаще онѣ распредѣляются по разнымъ временамъ, залогамъ и строямъ, см. *Словарь*.

§ 107. ყოვ < ყვ < ყ, ყოვა *дѣлать.*

Дѣйств. залогъ, субъект. строй.

I-я пор.

аор.

Единственное число

პიი < ვყიი < *ვყავი (§ 65, A, b) *я сдѣлалъ*	პეი < ვყეი ц или	პოვირეე
ყიი	ყეი	ყოვირეე
ყუუ	ყოუ	ყოვირუუ

Множественное число

პიით < ვყიით	პეით < ვყეით	პოვირეეთ
ყიით	ყეით	ყოვირეეთ
ყიის	ყეის	ყოვირეეს

сослагательное

ед. ч.	мн. ч.	повел. накл.
პუა ‖ პუე	პუათ	ყუას *пусть сдѣлаетъ!*
ყუა ‖ ყუე	ყუათ	ვა ყუას *пусть не сдѣлаетъ!*
ყუას	ყუან	

аор. съ род. отношеніемъ

⌜ვ⌝უ-ყიი *я сдѣлалъ ему*	გი-ყიი *я сдѣлалъ тебѣ*	—
უ-ყიი *ты сдѣлалъ ему*	—	მი-ყიი *ты сдѣлалъ мнѣ*
უ-ყუუ *онъ сдѣлалъ ему*	გი-ყუუ *онъ сдѣлалъ тебѣ*	მი-ყუუ *онъ сдѣлалъ мнѣ*

и т. д.

сослагат.

⌜ვ⌝უ-ყუა ‖ ⌜ვ⌝უ-ყუე	გი-ყუა ‖ გი-ყუე	—
უ-ყუა ‖ უ-ყუე	—	მი-ყუა ‖ მი-ყუე
უ-ყუას	გი-ყუას	მი-ყუას

и т. д.

пов. накл. მიყიი *сдѣлай мнѣ*, მიყუას *пусть онъ сдѣлаетъ мнѣ.*

Первыя времена отъ этого корня въ субъект. строѣ дѣйств. залога самостоятельно не употребляются, но они имѣются въ состояніи сращенія со спрягаемыми темами въ видѣ наращеннаго вспомогательнаго глагола: ან, უნ ‖ ვნ, ენ, ინ (§ 65, A).

Страд. залогъ, субъект. строй.

II-я пор.

н.-будущее

S	MZ		S	MZ	ц	
ვიჸუაფუქ	იჳუაფუქ (<ივ-ჸუაფუქ)	или	ვიჸ˹ი˺იქ	იჳ˹ი˺იქ	იჳეიქ	*сдѣлаюсь, стану, буду*
იჸუაფუქ			იჸ˹ი˺იქ		იჸეიქ	
იჸუაფუ(ნ)			იჸ˹ი˺ი(ნ)		იჸეი(ნ)	
ვიჸუაფუთ	იჳუაფუთ		ვიჸ˹ი˺ით	იჳ˹ი˺ით	იჳეით	
იჸუაფუთ			იჸ˹ი˺ით		იჸეით	
იჸუაფუნა(ნ)			იჸ˹ი˺ინა(ნ)		იჸეინა(ნ)	

Прош. условн. (прош. нес.) ვიჸუაფუდი S, იჳუაფუდი **MZ** или ვიჸი˹ირ˺დი S, იჳი˹ირ˺დი **MZ**, იჳეი˹რ˺დი ц *я былъ бы*, **желат.** ვიჸუაფუდე S, იჳუაფუდე **MZ**, ვიჸი˹ირ˺დე S, იჳი˹ირ˺დე **MZ**, იჳეი˹რ˺დე ц *о если бы я былъ.*

аор.

S	MZ	ц	
ვიჸი˹ი˺	იჳი˹ი˺	იჳეი	*я сталъ, сдѣлался*
იჸი˹ი˺		იჸეი	
იჸუ˹უ˺		იჸოუ	
ვიჸ˹ი˺თ	იჳ˹ი˺ით	იჳეით	
იჸ˹ი˺ით		იჸეით	
იჸიის ‖ იჸუუს		იჸეის	

сослагат.

S		MZ
ვიჸუა ‖ ვიჸუე		იჳუა ‖ იჳუე
	იჸუა ‖ იჸუე	
	იჸუას	
ვიჸუათ		იჳუათ
	იჸუათ	
	იჸუან	

Пов. накл. იჸუა *будь!* იჸუას *пусть онъ будетъ!* ნუ იჸუაფუქ или

ნუ იყ˹ი˺იქ *не будь! не будешь!* ვე ქყუა (< ვა + იყუა, § 115,b, β, 3), ვ' ქყუა *не будь!* и т. п.

прош. сов.

პომე˹რე˺ქ (< ბ/ვცომერექ)	или	ნო-პომუუექ (< ნო-ვცომუუექ)
ცომე˹რე˺ქ	»	ნო-ცომუუექ
ცომე˹რე˺(ნ)	»	ნო-ცომუუე(ნ)
პომე˹რე˺თ	»	ნო-პომუუეთ
ცომე˹რე˺თ	»	ნო-ცომუუეთ
ცომე˹რე˺ნა(ნ)	»	ნო-ცომუუენა(ნ)

Давнопрош. პომე˹რე˺დი или პომერდი, прош. сослагат. პომე˹რე˺და или პომერდა (§ 101, с).

Объект. строя, III-го спряженія.

н.-будущее.

მაცუაოვუ(ნ)	или	მაცოი(ნ)	*мнѣ сдѣлается, для меня станетъ, уродится*
გაცუაოვუ(ნ)	»	გაცოი(ნ)	
აცუაოვუ(ნ)	»	აცოი(ნ)	
მაცუაოვუნა(ნ)	»	მაცოინა(ნ)	
გაცუაოვუნა(ნ)	»	გაცოინა(ნ)	
აცუაოვუნა(ნ)	»	აცოინა(ნ)	

Относительныя формы: მაცუაოვუქ или მაცოიქ *ты для меня станешь*, გაცუაოვუქ или გაცოიქ *я для тебя стану* и т. д. (см. § 100, табл. XI).

Прош. несов.: მაცუაოვუდუ или მაცოი˹რ˺დუ, желат. მაცუაოვუდას или მაცოი˹რ˺დას (табл. XI).

аор.

მაცუუ *онъ для меня сталъ, сдѣлался, уродился*	მაცოი *ты для меня* и т. д.	—

გაჸუუ *онъ для тебя сталъ, сдѣлался, уродился*	—	გაჸიი *я для тебя* и т. д.
აჸუუ *онъ для него сталъ, сдѣлался, уродился*	აჸიი *ты для него* и т. д.	ვაჸიი *я для него* и т. д.
მაჸიის	მაჸიით	—
გაჸიის	—	გაჸიით
აჸიის	აჸიით	ვაჸიით

сослагат.

პუუნი || პუნი **или** პოუნი ц **или** პუას *о если-бы я сталъ, [сдѣлался*
რჸუუნი || რჸუნი » რჸოუნი » რჸუას
ჸუუნი || ჸუნი » ჸოუნი » ჸუას
პუუნანი || პუნანი » პოუნანი » პუან
რჸუუნანი || რჸუნანი » რჸოუნანი » რჸუან
ჸუუნანი || ჸუნანი » ჸოუნანი » ჸუან

прош. соверш.

პოფუ(ნ) **или** პოოფუ(ნ) *мнѣ стало, сдѣлалось, уродилось, у меня [оказалось*
რჸოფუ(ნ) » რჸოოფუ(ნ)
ჸოფუ(ნ) » ჸოოფუ(ნ)
პოფუნა(ნ) » პოოფუნა(ნ)
რჸოფუნა(ნ) » რჸოოფუნა(ნ)
ჸოფუნა(ნ) » ჸოოფუნა(ნ)

Давнопрош.: პოფუდუ (< ვჸოფუდუ), ნი რჸოფუდუ (иногда съ перескокомъ რ въ середину: ჸორფუდუ), прош. сослагат. პოფუდას.

Примѣчаніе. Вторыя времена обыкновенно употребляются съ утвердительной частицей ქო: ქო-პიი, ქო-პუუ, ქო-პუუნი, ქო-პუას и т. п. (§ 110).

Первыя времена страдат. формы для ცოვა восполняются отъ корня რ (§ 108).

§ 108. რ—корень существительнаго глагола რინა *быть*; полная основа настоящаго—ორე, усѣченная—რე, ე.

наст. полн.	наст. усѣч.	прош. нес. полн.	прош. нес. усѣч.	желат. I и II
ვორექ	*ვრექ[1]), *ვექ[1])	ვორტი	*ვრტი[1]), *ვტი[1])	ვორტა ‖ ვორტე
ორექ	რექ, ექ	ორტი	რტი, ტი	⌜ო⌝რტა ‖ ⌜ო⌝რტე
ორე(ნ)	რე(ნ), ე(ნ)	ორტუ/ჳ	რტუ/ჳ, ტუ/ჳ	⌜ო⌝⌜რ⌝ტას(ი)
ვორეთ	*ვრეთ[1]), *ვეთ[1])	ვორტით	*ვრტით[1]), *ვტით	ვორტათ
ორეთ	რეთ, ეთ	ორტით	რტით, ტით	⌜ო⌝რტათ
ორენა(ნ)	რენა(ნ), ენა(ნ)	ორტეს	რტეს, ტეს	⌜ო⌝რტან(ი)

Отъ прош. нес. съ прибавленіемъ კო (§ 78) образуется условная модальность: ქგ-ვორტი-კო *если бы я былъ*.

пов. накл.

	ед. ч.	мн. ч.
положит.	ქორტა (<ქო + ორტა) *будь!*	ქორტათ *будьте!*
	ქორტას (< ქო + ორტას) *пусть будетъ!*	ქორტან *пусть будутъ!*
отрицат.	ნუ რექ *не будь!*	ნუ რეთ *не будьте!*
	ნუ რე *пусть не будетъ!*	ნუ რენა *пусть не будутъ!*

Причастія: მა-რ-ენჯი *сущій, находящійся*, ნა-რ-ენჯი *бывшій*, ო-რ-ენჯი *будущій*.

Формы существительнаго глагола сочетаются съ предшествующими имъ словами энклитически, и если въ предшествующихъ словахъ имѣется звукъ რ, то რ существительнаго глагола диссимилируется въ ლ (§ 3,1), напр., ონჯღორე ლე *стыдно (есть)* вм.

1) Усѣченныя формы ვრექ, ვექ, ვრეთ, ვეთ, ვრტი, ვტი, ვრტით, ვტით не употребляются самостоятельно, а лишь въ сочетаніи съ причастіемъ страд. залога для образованія прош. сов. и давнопрошедшаго страд. формы (§ 101,c).

ოხჯღორე რე; დროთ ფურინა ქარი ლექ (вм. რექ), დროთ შვიდი, წყნარი ლექ (вм. რექ) *порой ты — летучій вѣтеръ, порой — смиренна и кротка* (*Хр.*, стр. 165,12—13). Вторыя и третьи времена у этого корня восполняются страдательными формами основы ცოფ (§ 107).

§ 109. ლ, діалектически ჲ, корень глагола ულა, უჲა bm или ლება *ходить*, *уходить* чередуется съ რ, რთ, დ и შ.

Корень ლ есть остатокъ сугубо-слабаго трехсогласнаго корня ͼvl (к̔арт̑. svl || hvl: груз. სვლა, ვლა < ჰვლა)[1]. Чередуется онъ съ вышеприведевными корнями слѣдующимъ образомъ:

а) ლ въ первыхъ временахъ чередуется съ რ (въ настоящемъ ლ удерживается въ нѣкоторыхъ лицахъ параллельно съ რ), во вторыхъ временахъ—съ დ, но и самъ удерживается параллельно съ нимъ. Первыя времена отъ ულა образуются по I-й пор., отъ ლება—по II-й пор. дѣйств. залога, вторыя времена—отъ обоихъ по II-й породѣ.

b) въ сложныхъ съ предлогами формахъ въ прош. несоверш. и желательномъ рядомъ съ რ появляется и შ, во вторыхъ временахъ рядомъ съ ლ — რთ, а въ третьихъ временахъ большею частью რთუმჷ (< რთუმუნ), но иногда и ლებუ (< ლებუნ). Первыя времена образуются, какъ и въ формахъ безъ предлоговъ, по I-й и по II-й породамъ дѣйств. залога, а вторыя времена преимущественно по I-й пор., но иногда и по II-й.

наст.		пр. нес.	жел.
⌈ვ⌉ურქ ‖ ⌈ვ⌉ულუ/ჷ *я иду, пойду*		⌈ვ⌉ურდი *я ходилъ*	⌈ვ⌉ურდე
ურქ ‖ ულუ/ჷ		ურდი	ურდე
ურს	—	ურდუ	ურდას(ი)
⌈ვ⌉ურთ	—	⌈ვ⌉ურდით	⌈ვ⌉ურდათ
ურთ	—	ურდით	ურდათ
—	ულა(ნ)	ურდეს	ურდან(ი)

1) См. Н. Марръ, *Грамматика чанскаго языка*, § 110,a.

аористъ

S	MZ		S	MZ
ვიდი	იბ/ვდი	или	ვილი	ივლი
იდი			ილი	
იდუ	იდჷ		ილუ	ილჷ
ვიდით	იბ/ვდით		ვილით	ივლით
იდით			ილით	
იდეს			ილეს	

сослагательное

S	MZ		S	MZ
ვიდა ‖ ვიდე	იბ/ვდა ‖ იბ/ვდე	или	ვილა ‖ ვილე	ივლა ‖ ივლე
იდა ‖ იდე			ილა ‖ ილე	
იდას(ი)			ილას(ი)	
ვიდათ	იბ/ვდათ		ვილათ	ივლათ
იდათ			ილათ	
იდან(ი)			ილან(ი)	

пов. накл. полож.

2-е л. იდი, -თ
3-е » იდას, -ან
1-е » мн. ч. ვიდათ ‖ იბდათ

пов. накл. отриц.

2-е л. ნუ ურქ, -თ ‖ ვე ქდა, -თ (< ვა+იდა, -თ, § 115,b)
3-е » ნუ ურს, ნუ ულა ‖ ვე ქდას, -ან (ვა+იდას, -ან, § 115,b)

Прош. соверш.: მილჷ/უ(ნ), გილჷ/უ(ნ), ულჷ/უ(ნ), მილჷ/უნა(ნ) и т. д., давнопрош. მილჷ/ულჷ/უ, прош. сослаг. მილჷ/ულას.

Отъ ლება *ходить* (осматривая что-либо) по II-й пор. н. ვილენქ S, იბლენქ MZ, аор. ვილი S, იბლი MZ, пр. с. მილებუ(ნ).

Въ сложныхъ съ предлогами формахъ настоящее образуется, какъ и въ формахъ безъ предлоговъ, напр., მე-ულა *идти туда*, н. მე-⌜ვ⌝ურქ или მე-⌜ვ⌝ულჷ/უ, მიდ-ულა (მიდა+ულა) *пойти туда*, н. მიდ-⌜ვ⌝ურქ и т. д., а въ прош. несоверш. и желат. рядомъ съ მე-⌜ვ⌝ურდი и მე-⌜ვ⌝ურდე, მიდ-⌜ვ⌝ურდი и მიდ-⌜ვ⌝ურდე употребляются формы отъ корня შ по II-й пор. მი-იბ/ვში (< მე+იბ/ვში, § 115,b,β), მიდე-ებ/ფში, მიდ-ებ/ფში (< მიდა+იბ/ფში, § 115,b,β) и спрягаются такъ:

прош. несовершенное		желательное	
მი-იბ/ვში	მიდე-ეფში	მი-იბ/ვშე	მიდ-ეფშე
მი-იში	მიდე-ეში	მი-იშე	მიდ-ეშე
მი-იშუ/ჷ	მიდე-ეშუ/ჷ	მი-იშას(ი)	მიდ-ეშას(ი)
მი-იბ/ვშით	მიდე-ეფშით	მი-იბ/ვშათ	მიდ-ეფშათ
მი-იშით	მიდე-ეშით	მი-იშათ	მიდ-ეშათ
მი-იშეს	მიდე-ეშეს	მი-იშან(ი)	მიდ-ეშან(ი)

Аористъ и сослагательное образуются отъ რთ по I-й пор.:

аористъ		сослагательное	
მე-ბრთი	მიდა-ვრთი	მე-ბრთა/ე	მიდა-ვრთა/ე
მე-რთი	მიდა-რთი	მე-რთა/ე	მიდა-რთა/ე
მე-რთუ/ჷ	მიდა-რთუ/ჷ	მე-რთას(ი)	მიდა-რთას(ი)
მე-ბრთით	მიდა-ვრთით	მე-ბრთათ	მიდა-ვრთათ
მე-რთით	მიდა-რთით	მე-რთათ	მიდა-რთათ
მე-რთეს	მიდა-რთეს	მე-რთან(ი)	მიდა-რთან(ი)

Въ сложеніи съ нѣкоторыми предлогами вторыя времена образуются отъ корня ლ по II-й породѣ, напр., გით-ულა (< გითო+ულა) *вылѣзать изъ-подъ* чего, н. გითმუ-⌜ვ⌝ურქ, аор. გით⌜ი⌝-ივლი, გინ-ულა (< გინო+ულა) *переходить*, н. გინჷმუ-⌜ვ⌝ურქ, аор. გინ⌜ი⌝-ივლი и др.

Есть и такіе виды глагола ულა, которые и вторыя времена образуютъ двояко, то отъ корня ლ, то отъ რთ, напр., მიშ-ულა (< მიშა+ულა) *войти въ середину* чего, н. მიშჷმუ-⌜ვ⌝ურქ, пр. нес. მიშჷმუ-⌜ვ⌝ურდი или მიშჷმ-ევში, аор. მიშე-ევლი || მიშ-ევლი или მი-შა-ვრთი.

Пов. наклоненіе.

მე-უ (<*მე-ურქ) или მიდა-რთი *ступай, иди туда!* мн. ч. მე-ურთ или მიდა-რთით! მე-რთი, -თ *иди (-те) къ нему (туда)!* გინ-ილი, -თ *переходи!* მიშ-ელი, -თ или მიშა-რთი, -თ *войди въ середину!* მიდა-რთას *пусть онъ идетъ туда!* мн. მიდა-რთან! გინ-ილას *пусть онъ переходитъ!* мн. გინ-ილან! მიშ-ელას *пусть онъ войдетъ въ середину!* и т. п.

Прошедшее совершенное или отъ корня რთმ: მე-მირთუმჷ(ნ), მიდა-მირთუმჷ(ნ) или отъ корня ლ: გინო-მილებუ(ნ) или же параллельно отъ обоихъ корней: მიშა-მირთუმჷ(ნ) || მიშა-მილებუ(ნ).

Есть и такіе виды, которые всѣ времена образуютъ отъ корня ლ по II-й пор., напр., იგ-ულა (< იგო+ულა) *выходить на верхъ* (на берегъ), н.-б. იგ⌜ი⌝-იბლენქ, аор. იგ⌜ი⌝-იბლი, пр. с. იგო-მილებუ.

Отъ прош. нес., аориста и давнопр. глагола ულა образуются, какъ и отъ всѣхъ другихъ глаголовъ, сложныя формы съ გო (§ 78).

Въ нѣкоторыхъ сложныхъ съ предлогами формахъ согласные რქ окончанія первыхъ 2-хъ лицъ настоящаго отпадаютъ, подобно ნქ другихъ глаголовъ, напр., გილ-ულა (< გილა+ულა) *ходить туда-сюда, расхаживать*, н. გილუ-⌜ვ⌝ურქ, но и გილუ-⌜ვ⌝უ, съ отрицаніемъ ვე გლუ (< ვა იგლუ < ვა გილუ-⌜ვ⌝უ), 2-е лицо тоже ვე გლუ, но 3-е ვე გლუ⌜უ⌝რს (§ 67,B,b).

Страдательнаго залога II-я пор. н. მი-იბრთექ *ко мнѣ можно прійти, я доступенъ*, обыкновенно употребляется въ 3-мъ лицѣ ед. ч. безлично: მიირთე(ნ) *можно идти*, ვე მიირთე(ნ) *нельзя идти*.

въ полугласный ვ. Это явленіе имѣетъ мѣсто въ тѣхъ случаяхъ, когда предлоги увеличиваются добавленіемъ лишняго слога или спереди или съ конца.

α) Спереди предлоги увеличиваются:

1) Добавленіемъ во временахъ второй группы предлоговъ же გა, გე, გო, დო и др. (§ 114), вслѣдствіе чего получаются сугубо-сложныя формы предлоговъ, напр., გე-გჷწუ-უღეს, resp. გე-გწუ-უღეს (< გე+გიწუ+უღეს) *отобрали, взяли у него* (отъ გიწო-დალა), გალე-ელჷ (< გე+ალე+ელჷ) *положилъ онъ внизъ, внутрь* (отъ ალა-დალა), გელეელჷ (< გე+ელე+ელჷ) *вынулъ онъ* (отъ ელა-დალა), გექთიილეს вм. გეგთიილეს (< გე+გითო+ილეს) *они вынули изнутри* чего *внизу* (отъ გითო-დალა). Въ послѣднемъ примѣрѣ, по удаленіи гласнаго ი между согласными გ и თ предлога გითო, გ, уподобившись თ, обратился въ ქ; иногда გ и совсѣмъ исчезаетъ, напр., გე-გიწ-უღუ || გე-იწ-უღუ *онъ у него взялъ* (ср. §§ 95, 101). Въ нѣкоторыхъ случаяхъ при сліяніи предлоговъ съ глагольными формами происходитъ перестановка согласныхъ сложнаго предлога, напр., გე-მიწო-ციის (вм. გე+წიმო+ციის) *вскочили они* (отъ წიმო-ცჷმა), გე-მწუ-ვუწკურინე (вм. გე + წიმო + ვუწკურინე) *я выкололъ ему спереди* (отъ წიმო-წკურინაფა), см. § 3,b,i.

2) Добавленіемъ частицъ: утвердительной ქო *да* и отрицательной ვა *не*. ქო пишется слитно съ глагольными формами; ვა хотя и пишемъ отдѣльно отъ глагольныхъ формъ, но мыслится она заодно съ ними и, сочетоваясь проклитически, производитъ въ нихъ фонетическія измѣненія, причемъ эти измѣненія бываютъ порой и взаимнаго характера, напр., ქიმკ-აცუნი (< ქო+მიკო+აცუნი) *слѣдуй за нимъ* (отъ მიკო-ცუნა), ქჷმკი-იბქუნი (< ქო+მუკო+იბქუნი) *я одѣлся* (отъ მუკო-ქუნა), მიკ-იკაკჷ *онъ стучитъ вокругъ* чего, но ქიმკ-იკაკჷ; მითო-რე ტყას *онъ стоитъ въ лѣсу*, но ქიმთო-რე; გა-მათენე *могу кончить*, ვა გჷ-მათენე, resp. ვა გ-მათენე *не смогу кончить* (отъ გო-თება), მილჷ-მალე *могу взять*, ვე მლჷ-მალე (< ვა მილჷ-მალე) *не могу взять* (отъ მილა-დალა), см. дальше b,β,3.

3) Иногда предлогъ остается безъ измѣненія, а сокращенію

подвергаются префиксы отношеній, напр., родит. отношенія: დიმა-მ-ჯანჳქ (< დიმა+მჳ+ჯანჳქ < დიმა+მი+ჯანჳქ) *ты лежишь у меня* (отъ დიმა-ნჯიოჵა, *Хр.*, стр. 136,15), ქჳ-და-პ-ვიბი (ქო+და+პჳ+ვიბი < ქო+და+მი+ვიბი) *держи меня, бери меня* (въ качествѣ чего, отъ და-ვინება); вслѣдствіе непосредственнаго, по исчезновеніи гласнаго ი, сосѣдства между собою звуковъ მ и ვ, первый, уподобляясь второму, звучитъ какъ პ (§§ 67, 87).

β) Съ конца предлоги увеличиваются добавленіемъ частицъ несовершеннаго вида თი и მა или თიმა (§ 114), причемъ сокращенію подвергаются то предлоги, то эти частицы или тѣ и другіе вмѣстѣ, напр., н. იმმე-ევდინჳქ, resp. იმმ-ევდინჳქ (< იმა+მა+ივ-დინჳქ, см. дальше b,β,3) *теряюсь среди* чего-либо (отъ იმა-დინათვა), н. გეთმ⌈ე⌉-ევგონენქ (< გე+თიმა+ივგონენქ) *слышу, слушаю* (отъ გა-გონა).

b) При стеченіи гласныхъ исходовъ предлоговъ и частицъ ქო и ჳა съ гласными характерами глагольныхъ породъ и отношеній, а также съ субъективнымъ префиксомъ 1-го лица возникаютъ разныя фонетическія измѣненія. Эти измѣненія нормируются законами ассимиляцій: регрессивной по преимуществу, рѣдко прогрессивной и взаимной.

α) Субъективный префиксъ 1-го лица, губной ვ (ბ, მ, პ, ფ), ассимилируя себѣ гласные исходы предлоговъ ა, ე, ო и частицы ქო, обращаетъ ихъ въ гласный губного сближенія უ, resp. полугласный ჳ, напр., გუ-ვაცხადი || გჳ-ვაცხადი (вм. გა-ვაცხადი) *я объявилъ*, ქჳდჳ-ვოგი (вм. ქოდო-ვოგი) *я разостлалъ*, გეთმუ-ვოგუანქ *пріучаю его* (вм. გეთმა-ვოგუანქ), ქეგუ-ვოგე *я пріучилъ его* (вм. ქეგე-ვოგე), ქუ-ვოცოთი || ქჳ-ვოცოთი (вм. ქო-ვოცოთი) *я бросилъ, выстрѣлилъ* и т. п. Иногда гласный предлога остается безъ измѣненія, напр., გე-ე-ვოგი *я выстроилъ*, ე-⌈ვ⌉უთეენქ *я ему исполню*, მე-ვოხეე *я видѣнъ, замѣтенъ*.

β) При стеченіи гласныхъ исходовъ предлоговъ и частицъ съ характеромъ II-ой породы ი возникаютъ слѣдующія измѣненія:

1) Гласный ო передъ ი подвергается полной съ нимъ асси-

რთუმალა), ი-ო-ნწყვმუ вм. ე-ო-ნწყვმუ *подлежащій разъясненію, отвязыванію* (отъ ე-ნწყვმა), მი-ოჩამალი вм. მე-ოჩამალი *подлежащій отданію туда* (отъ მე-ჩამა).

б) ო передъ ო оба обращаются въ აა:

1-е л.	ქჷდჷ-ვოგურე *я обучилъ его* (b,α) отъ დო-გურაფა	მჷ-ვოგებაფე *я помогъ ему пріобрѣсть* отъ მო-გება
2-е »	ქჷდა-აგურე	მა-აგებაფე
3-е »	ქჷდა-აგურუ	მა-აგებაფუ

გჷ-ვონჯი *я отворилъ, открылъ*, სი გა-ანჯი, თიქ გა-ანჯჷ; მა-აჩამალი вм. მო-ოჩამალი *подлежащій отданію сюда* (отъ მო-ჩამა), ქა-აკო *ему хочется* вм. ქო-ოკო (ср. §§ 35,b; 129,E,c).

δ) Гласный исходъ ა предлоговъ передъ характеромъ IV-й пор. стр. залога и II-го произв. спряж. объект. строя ე подвергается слѣдующему измѣненію: гласный ა передъ ე ассимилируется съ нимъ вполнѣ, напр., დე-ერკჷ *у него не хватило* (отъ და-რკება), დე-მეჭირებუ *мнѣ будетъ нужно*, 2-е л. დე-გეჭირებუ. 3-е л. დე-ეჭირებუ (отъ და-ჭირება), ვე ემადგინე (вм. ვა ემადგინე) *не могу встать* (отъ ე-დგინა).

ε) Передъ характеромъ 3-го лица род. отношенія и 3-го лица II-го спряж. объѣкт. строя и третьихъ лицъ третьей группы временъ гласные исходы предлоговъ подвергаются слѣдующимъ измѣненіямъ:

1) ა передъ უ подвергается ассимиляціи полной или частичной:

	прош. сов., отъ გა-თეება *окончить*,	прош. сов. съ отриц., ძირაფა *видѣть*	наст. объект. стр. ღალა *имѣть*
1-е л.	გა-მითეებუ	ვა მიძირჷ	ვა მიღუ
2-е »	გა-გითეებუ	ვა გიძირჷ	ვა გიღუ
2-е »	გუ-უთეებუ	ვა უძირჷ ‖ ვო უძირჷ	ვა უღუ ‖ ვო უღუ.

2) ე передъ უ остается неизмѣннымъ: н. მე-[ვ]ურქ *я иду туда*, 2-е л. მე-ურქ и т. д. (§ 109), пр. сов. 3-е л. მე-ურთუ, (отъ მე-ულა, § 109), გე-უძჷ *ему предстоитъ* (отъ გე-დვალა).

3) ო передъ უ ассимилируется съ нимъ вполнѣ: დუ-უძახი (вм. დო-უძახი) *позови его* (отъ დო-ძახინი), მუ-⌜ვ⌝ურქ (вм. მო-⌜ვ⌝ურქ) *иду сюда*, 2-е л. მუ-ურქ и т. д., пр. сов. 3-е л. მუ-ურთუმც (вм. მო-ურთუმც) отъ მუ-ულა (< მო-ულა).

§ 116. Нѣкоторые глаголы обозначаютъ не только дѣйствіе или состояніе предметовъ, но и величину ихъ: одно и то же дѣйствіе или состояніе иногда выражается различными глаголами въ зависимости отъ величины дѣйствующаго предмета, напр., ჯგუნა || ჯგუდა *цѣловать*, но когда дѣйствующимъ лицомъ является маленькій предметъ, тогда употребляется ჭუჭუა: ნანაია, ნანა-სქუა, მორთ', ქუმაჭუჭი! *иди, родимый, поцѣлуй меня!* поетъ молодая мать своему маленькому сынку (*Хр.*, стр. 136,21). Влюбленный, отправляя къ возлюбленной письмо съ птичкой, обращается къ послѣдней съ слѣдующими словами: შიო, ჩიტი! გოიფური, ქემეული თენა თის, დიო ხეს ქემეჩი დო უგული ქააჭუჭი (|| ქააჯგუდი) პის! *о, птичка! улети, отнеси это (письмо) той, прежде отдай ей въ руки, а послѣ поцѣлуй ее въ уста!* (*Хр.*, стр., 118,9—12, варіантъ 2-й); ქჷდო-ხოდი *садись!* (отъ დო-ხუნა); ქჷდა-გზაგვი, ქჷდა-აგზაგვი *садись!* (говорится о маленькихъ предметахъ); ქჷდა-ცხაკი *садись!* (говорятъ хилому человѣку, отъ დო-ცხაკუა); გე-ვჯვარზუქ *сижу* (говорится о большихъ, тяжелыхъ предметахъ), пов. დი-იჯვარზი (отъ ჯვარზუა); ბდვანქ *кладу* (отъ დვალა); გეთმუ-ვოცივანქ *кладу* (что-либо маленькое или въ маломъ количествѣ, отъ გე-ცივუა).

Совпаденія въ глагольныхъ формахъ.

§ 117. Есть случаи совпаденія разныхъ глагольныхъ формъ, преимущественно въ третьихъ лицахъ, напр.: 1) 3-е л. н. стр. з. IV-й пор. субъект. стр. გილა-აბუ (< გილა+ობუ) *онъ виситъ* (1-е л. გილე/უ-ვობუქ) совпадаетъ съ 3-мъ л. н. объект. стр. 3-го спр. გილა-აბუ *на немъ виситъ* (1-е л. გილე-მობუ), 2) 3-е л. аор. субъект. стр. съ 3-мъ л. аор. формы возможности: ქჷდა-აგურუ⌜უ⌝

онъ научилъ его (1-е л. ქჷდჷ-ვოგურე), ქჷდა-აგურუ'უ' *онъ смогъ выучиться* (1-е л. ქჷდჷ-მაგურუ'უ'), 3) 3-е л. н.-б. стр. з. съ 3-мъ л. аор.: კოჩი დო-ღურუ (вм. დო-ღურუნ) *человѣкъ умретъ* (1-е л. დო-ბღურუქ), კოჩქჷ დო-ღურუ *человѣкъ умеръ* (1-е л. დო-ბღური), 4) მაღოლე *со мною случится* и მაღოლე *я могу сдѣлать*, 5) отрицательная форма 3-го л. н. объект. стр. 3-го спр. съ формой 3-го л. аор., напр., ვა ახიოლჷ *онъ не радуется* (ოხიოლჷ *радуется*, § 115,b,γ, 4), ვა ახიოლჷ *онъ не обрадовался* (ახიოლჷ *онъ обрадовался*), 6) вслѣдствіе полной ассимиляціи гласныхъ ე и ო въ предлогахъ მე и მო передъ характеромъ П-й породы ი, совпадаютъ другъ съ другомъ глагольныя формы П-й пор., сложенныя съ этими предлогами, напр., отъ მე-ღალა *нести туда* и მო-ღალა *нести сюда*, аор. одинаково მი-ივლი (вм. მე-ივლი и მო-ივლი). такъ что является необходимымъ прибавить къ нимъ нарѣчія ეიმო *туда*, ამო *сюда*; но если къ глагольной формѣ прибавить утвердительную частицу, то послѣдняя удерживаетъ разницу между ე и ო: ქი/ემი-ივლი *я отнесъ туда*, ქომი-ივლი *я принесъ сюда*, 7) совпаденія формъ, вызванныя употребленіемъ однѣхъ и тѣхъ же мѣстоименныхъ частицъ въ роли то субъективныхъ префиксовъ, то объективныхъ, напр., დო-ვილი не только: *я его убилъ*, но и: *ты меня убилъ* (§ 87,A,a), 8) совпаденія формъ, вызванныя особенностью мингрельскаго языка согласовывать сказуемое въ числѣ съ дополненіемъ мн. числа при подлежящемъ ед. числа (§§ 88, 143).

VI. Нарѣчія.

§ 118. Среди нарѣчій имѣются какъ первичныя (настоящія частицы), такъ и производныя отъ разныхъ именъ въ формѣ того или иного падежа. И тѣ и другія бываютъ простыми или сложными.

а) Качественныя нарѣчія отвѣчаютъ на вопросъ მუჭო или მუნერო *какъ?* и образуются различно:

1) Преимущественно отъ прилагательныхъ и существитель-

ныхъ въ формѣ Д.=Напр. падежа на ო: ჯგი/ჷრო *хорошо*, ძალამო и ძალამი *очень*, წადილო *съ желаніемъ, убѣдительно*, ჯიქური *прямо*, კაკალო *подробно* (букв. *по зерну*), შხვა-ფერო *иначе* (букв. *другимъ образомъ*), ხიარულო *весело*, მანგარო *крѣпко*, გვალო/ე или გვალას *совсѣмъ, совершенно*, ლექიბო *легко*, ტვერი-შორო *подобно пыли*, ქარი-შორო *подобно вѣтру*, ზესქვი-ცალო *подобно дрозду*, ჩიტი-ცალო *подобно птичкѣ*, ნოხირო *тайно, украдкой*, ფერი-გვარო *такъ*, გაძიცალო *на смѣхъ*, ჭკვერო или ჭკვერაშე *умно*, არძა-ართო || არძო-ართო *все (всѣ) вмѣстѣ*, წყინაარო *тихо, смирно*, შურო *совершенно*, წორო или შეწორეთ *вмѣстѣ, сообща*, უ-შქურანჯო *безъ страха, смѣло*.

Примѣчаніе. Въ формѣ этого же падежа образуется отъ сравнительной степени прилагательныхъ сравнит. степень нарѣчій, напр., უმეტაშო *особенно, бо̀льшею частью*, უმოსო *еще больше* (§ 29).

2) Въ формѣ Род. и Отл. падежей: ⌜ა⌝თაში *такъ (подобно этому)*, თეში *такъ (подобно тому)*, თაში-თეში *такъ и сякъ*, მორძგვიშე *направо*, კვარჩხიშე *налѣво*, დუდიშე ბოლოშა-⌜ზგ⌝ *съ начала до конца*, განიშე *со стороны*, ტყობააშე, ტყობიშე *тайно*, სისქვამეშე *по красотѣ, красотою*, მანგარაშე *крѣпко, сильно*, უცბაშე *внезапно* (букв. *не зная*), სრულაშე *сполна, совсѣмъ*.

3) Въ формѣ другихъ падежей: ლუკა-ლუკათ *на куски*, ფუჩხა-ფუჩხათ *на крошки*, წორეთ *поистинѣ*, ონდეთ *чуть, едва*, ძი⌜ვ⌝უ-ძი⌜ვ⌝უთ *съ трудомъ, едва*, იმენი *все-таки*, იმენ-იმენი *непремѣнно*, ითამუ *какъ будто*, მგებგ *быть можетъ*, მელა-ზგ *отдѣльно*.

4) Въ формѣ Дат. картскаго падежа: ბონას, ქეფას и др. (см. стр. 024, прим. 1).

b) **Количественныя** нарѣчія отвѣчаютъ на вопросъ მუ-ზომა или მუდა *сколько?*—ბრელი *много*, ჭე, ჭა *мало*, თითო-თითოთ *по одиночкѣ*, ⌜თ⌝ე-ზომა *столько (равный этому)*, ⌜თ⌝ი-ზომა *столько (равный тому)*, ხვალე⌜ე⌝ *только, одинъ*, ⌜თ⌝ე-სხი⌜რ⌝ი или ⌜თ⌝ე-სხეი *столько*, ⌜თ⌝ი-სხი⌜რ⌝ი || ⌜თ⌝ი-სხეი *столько*, მუმა *сколько? почемъ?*

c) **Нарѣчія мѣста отвѣчаютъ на вопросы** სო *гдѣ?* სო-მა *куда?* სო-ლე *откуда?* — სო-დე || სი-დე *гдѣ*, სომა-ხე, სოიმა-ხე *куда, докуда, покамѣстъ*, სო-ლე-შე *куда, откуда*, სო-გიდეხი *гдѣ-то*, სოლე-გიდა *откуда-то*, სო-თიში *гдѣ-либо*, სო-⌜ც⌝ურე, სო-⌜ც⌝ურეშე *откуда, куда*, სოლე-⌜ც⌝ურე *откуда*, აშო *сюда*, ⌜ე⌝იშო *туда*, ⌜ა⌝⌜თ⌝აქი *здѣсь*, ⌜ე⌝⌜თ⌝ექი *тамъ*, ჟი *наверху*, ჟიშე *сверху*, ჟი-შო-ლე *выше*, დივოხშე *снизу*, ხოლოს или ხოლომა *близко*, შორს *вдали*, შორიშე *издали*, კინი || კონი *назадъ*, კინოხე || გინოხე *позади, за*, უკახა-ლე *позади*, გა-ლე *снаружи*, დინახა-ლე *внутри*, დინახალეშე *изнутри*, შქას *посерединѣ*, შქა-აბანს *посерединѣ, пополамъ*, თუდო *внизу*, თუდო-ლე *ниже*, ეგი-ეგი *выше, выше*, ეშა/ე *вверхъ*, მიშე⌜ე⌝ *внутри, въ серединѣ*, მე-ლე *по ту сторону*, მო-ლე *по сю сторону*, მე-ლეშე *съ той стороны*, მუკი, მუკი-მუკი *кругомъ, вокругъ*, მიკი-მიკი *дальше и дальше (туда-туда)*, წი/გში *впереди*, წოხო-ლე *впереди, раньше*, შხვა-დო *въ другомъ мѣстѣ*, გიშე *внизу*, ეშა-გი/გმა *вверхъ и внизъ*.

d) **Нарѣчія времени отвѣчаютъ на вопросъ** მუ-ჟამს/ც, მუ-დ⌜რ⌝ოს *когда, въ какое время?* — ასე *теперь*, უკული, უკული-ნე *послѣ*, ნი *когда*, ამგ-დღა *сегодня*, ჭუმე *завтра*, გი/ედღანი *послѣзавтра*, გოდა *вчера*, გოდა-წო⌜ხე⌝ *позавчера*, წი/გ *въ этомъ году*, გო-წოს *въ прошломъ году*, გო-წოხ *въ позапрошломъ году*, ხეთე *тотчасъ, сразу*, დღას ვარ *никогда*, ორდოს, ოჭუმარეს *утромъ*, ორდომა-ხე *до утра*, სომა-ხე *пока*, კინო-ხე *затѣмъ*, კინი || კონი *снова, опять*, მუჭო *когда*, ირი-ართო *всегда*, ხოლო *еще, снова, все время*, ღუმა *вчера ночью*, ღუმაინჯი || ღუმენჯი *вчера вечеромъ*, ონდაშო *пока* (г. სანამ), დიო *пока* (г. ჯერ), დიორდე *пока* (г. ჯერ-ჯერობით), დიო-დღართო *пока* (г. ჯერ-დღეობით), ⌜ა⌝თე-წკვმა *тогда*, თი-წკედა, თიმგ-წკედა, თიში-წკგმა *тогда*, მალას *скоро, быстро*, დღაშე *ежедневно*, მარაშე *еженедѣльно*, სუმიმა-ხე *три раза* и др.

e) **Нарѣчія причины отвѣчаютъ на вопросъ** მუშენი, მუშე *почему, отчего?* — ათეშენი, ათეშ გურიშენი *поэтому*, თიშ გური-შენი *потому*.

f) **Нарѣчія цѣли:** მუთო, მოთ *зачѣмъ?* მუშა *для чего?* მუშო *зачѣмъ, для чего?*

g) Къ нарѣчіямъ надо отнести частицы: 1) утвержденія ქო *да* (§§ 110—115), თი, თე, ო *и*, *же*, ხოლო *вѣдь*, *же*, 2) отрицанія ვა *не* (§§ 114, 115), ვარ *нѣтъ*, ნუ || ნე или ნუმუ || ნემე *не* (§ 79,b). ნუმუ || ნემე—сугубая форма отрицанія, сложенная изъ картскаго ნუ *не* и абхазскаго მ или сванскаго მამა, მად *не*, *нѣтъ*.

Многія изъ первичныхъ нарѣчій, именно: მე, მო, ეგი, ეშა, გიმე, მუკო, თუდო, მეტი, ჟი, მელე, მოლე, გალე и др. служатъ предлогами и послѣлогами (§§ 119, 120, 121).

Подробный анализъ сложныхъ нарѣчій данъ въ *Словарѣ*.

VII. Предлоги.

§ 119. Въ мингрельскомъ, какъ и въ чанскомъ, предлоги сохранились лишь въ глаголахъ, а именами управляютъ послѣлоги[1]) (§ 121). Въ глаголахъ предлоги занимаютъ первое мѣсто, имъ можетъ предшествовать лишь утвердительная частица ქო (§§ 110—115).

§ 120. Предлоги бываютъ простые и сложные.

a) Простые предлоги:

ა- *о*, *по*, *вверхъ*: ა-ხვალამა *повстрѣчаться*.

გა- *прочь*, *отъ*, *о-* (карт.): გა-თეება *окончить*, ср. გო-.

ბე- *внизъ*; *вверхъ*, *вы-*: ბე-ჯინა *смотрѣть внизъ*, ბე-დგუმა *выстроить*.

გო- *прочь*, *от-*, *-о*, *раз-*; *вдоль*, *про-*: გო-ტეება, *отпускать*, გო-ლება *гулять*, *прохаживаться*, გო-ჯინა *разсмотрѣть*, გო-თეება *окончить*.

დო-, და-(карт.) *внизъ*, *назадъ*, *кругомъ*: დო-ხუნა *сѣсть*, დო-რთა *вернуться*, *повернуться*, დო-ლება *обходить*, და-ჯერუა *послушаться*, *согласиться*.

---

1) И въ мингрельскомъ сохранились предлоги въ именахъ, но не какъ самостоятельныя частицы, управляющія тѣми или иными падежами, а какъ части производнаго слова, напр., აშ-მინდორია (предл. აშ *вверху* + მინდორი *поле*), ე-ვეჩე (ე *вверху* + ვე *поле* + ჩე *бѣлый*), и то и другое означаютъ: *возвышенная поляна* (среди лѣса).

ე- *вверхъ, воз-*: ე-ულა *всходить, выростать*, ე-ცონაფა *поднимать снизу наверхъ.*

მე- *туда* (въ направленіи къ третьему лицу): მე-ულა *уходить туда*, მე-ღალა *уносить туда.*

მო- *сюда* (въ направленіи къ первому лицу): მო-ულა *приходить сюда.*

ნო- (§ 114).

ო- *вверхъ, на:* ო-ვზოიფანქ *возьму, получу.*

შე- *по-*: შე-ხვალამა *повстрѣчаться.*

წა- *прочь*: წა-ულა, წა-ყუნება *испортиться, погибать.*

წო/გ- *впереди, впередъ, по-*: წო-ხვალამა *повстрѣчаться.*

Какъ видно изъ вышеизложеннаго, нѣкоторые предлоги имѣютъ нѣсколько разныхъ, иногда прямо противоположныхъ, значеній, и, наоборотъ, есть случаи, когда многіе предлоги теряютъ свое самостоятельное значеніе и, присоединяясь къ глагольнымъ формамъ, указываютъ лишь ихъ совершенный или несовершенный видъ (см. § 114).

b) Сложные предлоги:

აკო-, იკო-, ოკო- *вмѣстѣ, взаимно, съ, совершенно*: აკო-კირუა, ოკო-ჭირუა *связать вмѣстѣ*, აკო-ცვილუა *убивать другъ друга*, აკო-მაყარუა *собирать*, იკო-ცუნაფა *взять съ собою*, იკო-თეება *исполнить вполнѣ.*

ალა- *внизъ; внутри, съ боку, рядомъ*: ალ-ულა (< ალა+ულა) *заходить, спускаться внизъ*, ალა-სხაპუა *танцовать съ кѣмъ*, ალა-ხუნა *сидѣть съ* кѣмъ, *посадить* кого *внутрь внизъ* (напр. въ карманъ), ალა-ჭკადუა *прибивать съ боку.*

ამო- *вверхъ*: ამ-ულა (< ამო+ულა) *взойти, взобраться.*

აშა- *вверхъ, въ середину*: აშ-ულა (< აშა+ულა) *выходить на верхъ*, აშა-ჯინა *смотрѣть въ середину* чего, აშა-ნჯირა *лежать среди* чего, აშა-რინა *быть, стоять среди* чего.

აწო- *впередъ, по-; прочь*: აწო-ხვალამა *повстрѣчаться*, აწო-დინაფა *пропадать, исчезать.*

გითო-, ითო- *внизу, вы-, къ, сквозь*: გით-ულა (გითო+ულა) *вылѣзть изъ-подъ* чего, *пройти сквозь*, გითო-ჯინა *смотрѣть подо* что-либо, გითო-ჭვადუა *прибивать къ* чему.

გილა- *вдоль, по, туда-сюда, сверху, на*: გილ-ულა (< გილა+ულა) *ходить туда-сюда, расхаживать*, გილა-ნჯირა *лежать на* чемъ, გილა-ცუნა *водить туда-сюда*.

გიმა- *внизъ, внизу, на*: გიმა-ცოთამა *бросать внизъ*, გიმა-ხუნა *сидѣть на* чемъ, გიმა-ნწყუგმა *снимать сверху*.

გი/გმო- *вы-, внизъ; от-, прочь*: გიმ-ულა (< გიმო+ულა) *выходить, сходить*, გიმო-ჩამა *издать, продать*, გიმო-ცუნაივა *вывести*.

გინო- *пере-, черезъ*: გინ-ულა (გინო+ულა) *переходить, распространяться, касаться*, გინო-ცოთამა *перебросить черезъ*.

გიშა- *сквозь, среди, про-, вы-*: გიშ-ულა (გიშა+ულა) *проходить, выходить, освободиться изъ середины* чего, გიშა-ხსუნუა *выбирать, очищать (совѣтовать)*, გიშა-წირუა *процѣдить*, გიშა-ჭოივუა *вылавливать изъ середины* чего, *задерживать среди* чего.

გიწო- *прочь, от-*: გიწო-დალა *отбирать, взять*.

დივო- *внизъ*: დივო/უ-ულა *сойти внизъ*.

დინო-, ინო- *внизъ, в-*: დინ-ულა (< დინო+ულა) *спуститься*, ინო-ცოთამა *бросать внизъ, внутрь*.

დიშა- *внутри наверху*: დიშა-ნჯირა არკვანიშა *укладывать въ люльку*.

ეკო-, იკო- *вверхъ, кругомъ, у, при*: ეკო/უ-ულა, იკო/უ-ულა *выходить на верхъ* (на берегъ), *обходить кругомъ*, ეკო-ცოთამა *выбросить на* (берегъ), ეკო-ნჯირა *лежать у* чего (у берега, у очага).

ელა-, ილა- *вверхъ, в-, на, внизъ, рядомъ, мимо*: ი/ელ-ულა (< ი/ელა+ულა) *восходить, миновать*, ელა-ნჯირა *лежать на* чемъ, გელა-ჭალა *зашить снизу вверхъ*, ი/ელა-წურუა *нагибать*, ელა-ნწყუალა *разложить, расположить въ рядъ*.

ქშა-, იშა- *вы-, ис-, вверхъ, воз-; среди*: ი/ქშ-ულა (< ი/ქშა+ულა) *восходить*, იშა-დინაფა *теряться среди* чего, ი/ქშა-ცოთამა *выбросить, искоренить*, ი/ქშა-ღუნა *вывести, избавить отъ* чего.

ითო- см. გითო-.

იკო- см. აკო-, ეკო-.

ილა- см. ელა-.

ინო- см. დინო-.

იშა- см. ქშა-.

იწო- *впередъ*: იწო-ჯლონა *посылать*.

გი/გლა- *сквозь, черезъ, про-*: გი/გლ-ულა (< გი/გლა+ულა) *проходить*, გილა-რლვაფა *продѣть*, გილა-დგუმა *положить, проложить черезъ*.

გინო-, გჷნო- *назадъ*: გინო-ჯინა *оглядываться*.

მიდა- *прочь, у-*: მიდ-ულა (მიდა+ულა) *уходить*, მიდა-ღუნა *уводить*.

მითო- *в-, внутри*: მით-ულა (მითო+ულა) *входить, влѣзать*, მითო-ცოთამა *бросать внутрь*.

მიკო-, მუკო- *про-, мимо, у, кругомъ, назадъ, съ боку, къ, до, подъ, въ*: მი/უკ-ულა (< მი/უკო+ულა) *проходить, обходить, ухаживать*, მიკო-ნწყუგმა *снимать* (одежду), მიკო-ცონუა *прививать къ, съ боку*, მიკო-ნჯირა *лежать у* чего (у стѣны), მიკო-ხუნა *сидѣть сзади, вокругъ или около* чего, მიკო-ნჭაფა *допускать, подпускать*, მუკო-ხაკაფი *стучать въ* (дверь).

მილა- *въ*: მილა-ხუნა *сидѣть въ* (помѣщеніи).

მინო- *в-, внизъ*: მინ-ულა *входить*, მინო-ნწყუგმა *снимать* (покрывало, крышку).

მიშა- *посреди, въ середину*: მიშ-ულა *войти въ середину*, მიშა-ცოთამა *забросить въ середину*.

მოლა- *сюда*: მოლ-ულა *идти сюда* (въ сторону говорящаго).

მუკო- см. მიკო-.

მუნო-, მონო- *сюда*: მუნ-ულა *заходить сюда* (въ сторону говорящаго).

ეკო- см. აკო-.

წი/ჷმო- (иногда იწმო) *вверхъ сюда, впередъ*: წი/ჷმო-დგინა *подняться, встать*, წი/ჷმო-ჩოთამა *бросать на* открытое мѣсто; *вырвать, выколоть спереди*, წი/ჷმო-ჯინა *смотрѣть впередъ.*

Во временахъ второй группы къ этимъ сложнымъ предлогамъ присоединяются простые გა-, გო-, დო-, и, такимъ образомъ, получаются сугубо-сложныя формы предлоговъ (см. § 115,a,α,1).

Нѣкоторые изъ этихъ предлоговъ, находясь въ составѣ глагольныхъ формъ, повторяются при нихъ самостоятельно въ качествѣ нарѣчій, напр., ქე-გჷნო-სქჷლადე გჷნოხჷ *остался, -лась*, оказывается, *позади* (*Хр.*, стр. 62,14), მინი-ილჷ მინი *онъ вошелъ внутрь*, წჷმა-ჯინჷ წჷმიი *онъ посмотрѣлъ впередъ*, ათე წყარიშა მიშქე ქი-მიშა-მიბოგი *сдѣлай для меня въ серединѣ этой воды (рѣки) мостикъ* (*Хр.*, стр. 41,13).

При сліяніи съ глагольными формами, предлоги то совершенно теряютъ гласные исходы, то измѣняютъ ихъ (§ 115,b).

VIII. Послѣлоги.

§ 121. Настоящихъ послѣлоговъ въ мингрельскомъ весьма ограниченное количество:

1) წკჷმა или съ наращеннымъ ნ: ნ-წკჷმა и 2) წკალა, resp. წკელა *съ, вмѣстѣ съ, у, при,* управляютъ оба обезформленнымъ Род. падежомъ (§ 16,c), напр. კოჩი-წკალა *съ человѣкомъ*, თი-წკჷმა *съ нимъ*, ბირგული-წკჷმა *у кольна*, ცირა-წკჷმა *съ дѣвушкой*, სქანი-წკჷმა *съ тобою* (§ 19,b).

Примѣчаніе. Въ сочетаніи съ указательными мѣстоимѣніями эти послѣлоги часто замѣняютъ собою нарѣчія времени (§ 118,d), напр., ათე-წკჷმა *въ это время (тогда, при этомъ)*, თი-წკალა *тогда* или თიმჷ/უ-წკჷმა || თიმ-წკელა || თიმი-წკმა.

3) ნი *для, ради, изъ-за, о*, присоединяясь къ формамъ О. падежа, образуетъ послѣложный падежъ (§ 19,a).

4) ხ || ხვ || ხი *до* съ Д.=Н.[1] падежомъ (§ 17,а).

5) ჯგურა *подобный* съ неоф. Род. падежомъ: თე-ჯგურა *подобный этому.*

6) გაამათ *вмѣсто, взамѣнъ:* თეშ გაამათ *вмѣсто этого.*

7) გეშა *о, объ* съ Род. падежомъ: ფარეფეფიში გეშა *о деньгахъ;* გეშა-ხვ *по причинѣ, изъ-за,* სქანი გეშახვ *изъ-за тебя.*

Часто въ роли послѣлоговъ выступаютъ многія нарѣчія мѣста и времени (§ 118,c,d). Всѣ они управляютъ Род. падежомъ, рѣдко Дат. картскимъ, напр.:

1) ოზეშ⌜ი⌝ გალე || ოზეს გალე *внѣ двора, за дворомъ.*

2) ოზეშ გინო *за дворомъ.*

3) ქვარაში დინახალე || ქვარას დინახალე *внутри живота.*

4) ჯაში თუდო *подъ деревомъ,* ზღვაში თუდო *внизу (на днѣ) моря,* ჩილამურიში თუდო *подъ слезой (въ слезахъ),* დიხას თუდოშე *изъ-подъ земли.*

5) თე ზღვას მელე *за этимъ моремъ, по ту сторону этого моря.*

6) თე ზღვას მოლე *по сю сторону этого моря.*

7) ართი სქუაში მეტი *больше (кромѣ) одного ребенка.*

8) სასინჯოშ მანგიორო *вмѣсто (за) жениха.*

9) ჭე ხანიში უკული *послѣ нѣкотораго времени.*

10) ცა დო დიხა შქას *среди неба и земли.*

11) ხატიშ წოხოლე *передъ иконой.*

IX. Союзы.

§ 122. Наиболѣе употребительные союзы:

1) Соединительные: დო *и,* -და *и,* ნამუდა || ნამგდა || ნამდა *чтобы, что,* ნი>ი (въ концѣ предложенія, § 149,а) *что, чтобы.* ნი употребляется и въ смыслѣ относительнаго мѣстоименія *что, который* (§ 52).

2) Раздѣлительные: ვარა ... ვარა *или ... или,* ვარი *или.*

3) Сравнительные: ე-ფერი (თი-ცალი)... ნამუდა *такой... что,* მუჭო⌜თი⌝... ⌜ე⌝თეში *какъ... такъ,* თეში(თაში) ნამუდა *такъ что,*

თეში... ნი *такъ... что*, ეფვერინეერო... ნამუდა *такъ... что*, მუდა... ⌈თ⌉იდა *сколько... столько*.

4) Условные: და *если* (въ концѣ предложенія, § 149,b), ნი *если*.

5) Причины: რახანე, რადან *такъ какъ*, ⌈ა⌉თეშენი (თიშენი) ნამუდა *потому что*, ⌈თ⌉ეშენი *поэтому*, თიშენი *потому*.

6) Цѣли: ⌈ა⌉თეშენი (თიშენი) ნამუდა *для того чтобы, затѣмъ*.

7) Противоположные: ვარა *а то, иначе*, მარა *но*, ხოლო *но, только*.

8) Уступительные: ვარა *хоть, по крайней мѣрѣ*.

X. Междометія.

§ 123. Наиболѣе употребительныя въ мингрельскомъ междометія:

1) ა, resp. აა, აი || აჲ *вотъ, вотъ здѣсь!*
2) აბა, resp. დაბა (груз. აბა, арм. հապա) *ну-ка!*
3) აცა *вотъ!*
4) ე, resp. ეე *вотъ! вотъ тамъ! вотъ смотри!*
5) ეი || ეჲ *ей!*
6) ეშე *о горе!*
7) ვა-ვა или ვო-ვო *ой-ой!*
8) ვაი или ახა-ვაი *о, горе!*
9) ვაჴ, ვაჴ *охъ-охъ!*
10) ო *о!* звательная частица: ო ნანა *о, мать!*
11) სუთ, სუთ! *тсс... тсс... тише!*
12) ცა *о! вотъ!*
13) ცე, *э!*
14) ჴა *ахъ, вотъ!*
15) ჴე *эхъ! ей!*
16) ჴაჸ, ჴააჸ! *о, ой!*

ЧАСТЬ ТРЕТЬЯ.

Словообразованіе.

I. Производныя слова.

§ 124. Слова образуются или исключительно внутреннею огласовкою согласныхъ звуковъ корня или также внѣшними наращеніями — суффиксами и префиксами[1]).

§ 125. Основныя формы словъ и вообще зиждительныхъ основъ, образуемыхъ одною внутреннею огласовкою, слѣдующія[2]):

a) qman: დღა (< * დღალ) *день*, გვამ-ი *навозъ*.
qamn: ხანგ-ა *сумасшедшій*, ბანძ-ა *Бандза* (село).

b) qmen: ტყებ-ი *кожа*, გვერ-ი *змѣя*.
qemn: ბერგ-ი *мотыка*.

c) qmin: თხირ-ი *мелкій орѣхъ*.
qimn: კირდ-ა *скала*.

d) qmon: თხოლ-ო *осадки вина*.
qomn: ხორგ-ი *заборъ*.

e) qmun: თხუმ-უ, resp. თხომ-უ *ольха*.
qumn: ყუნგ-ა *глухой*, ხურგ-ი *заборъ*.

f) qəman: ჯალაგ- (глаг. основа) *портить*, ზაკალ-ი *самшитъ*, კაწარ-ი *Кацаръ* (село).

g) qemen: ბეჭეჭ-ი *чирей, язва*.

h) qimin: ყიდირ-ი *купля, покупать*, ჯიჯიხ- (глаг. основа) *утомлять*, ჭიჭიბ-ი *стрекоза*, გირინ-ი *оселъ*.

i) qomon: ქომოლ-ი, resp. ქუმოლ-ი *мужъ, мужчина*, ჯოღორ-ი *собака*.

---

1) См. Н. Марръ, *Грамматика чанскаго языка*, §§ 112, 113.

2) Условнымъ трехсогласнымъ корнемъ, снабжаемымъ той или иной огласовкой, вм. ktl, примѣняемаго въ семитическихъ языкахъ, въ яфетическихъ можетъ служить корень qmn отъ глагола ქმნა qmna *дѣлать*.

j) qumun: ყუმურ-ი, resp. ყომურ-ა *дикая слива*, ჭუბურ-ი *каштанъ*, მუხურ-ი *сторона, страна*.

Осложненіе или затемнѣненіе перечисленныхъ основныхъ формъ возникаетъ въ зависимости отъ перебоя гласныхъ и ослабленія или удвоенія согласныхъ, въ томъ числѣ наращенія или вставки ნ, რ (§§ 3, f; 5,d).

§ 126. Ласкательныя имена, какъ нарицательныя, такъ и собственныя, получаются путемъ усѣченія всей второй, а иногда первой половины нормальнаго типа словъ, напр., მახა *милый, -ая* рядомъ съ полной формой მახარია (букв. *радующій, -ая, Хр.*, стр. 125,12,19; 137,16), ნაია *маменька* (вм. ნანაია), ჯიჯი *дядюшка* (вм. ჯიმალი), ილა *Ила* (вм. ილარიონ *Иларіонъ*), დრიმი *Дрими* (вм. დრიმიტი < დიმიტრი *Димитрій*), გიო *Гіо* (вм. გიორგი *Георгій*), ალე *Алэ* (вм. ალექსანდრე *Александръ*), ელე *Елэ* (вм. ელენე *Елена*), ესაბედი *Есабэди* (вм. ელისაბედი *Елизавета*), ср. § 127,а.

§ 127. Наиболѣе распространенные суффиксы, помимо пережитковъ окончанія женскаго рода (§ 9, прим.), слѣдующіе:

а) 1. -ა, послѣ гласныхъ ი-ა (см. § 14,b, прим. 1), для образованія уменьшительныхъ и ласкательныхъ именъ: ბაბა-ი-ა *папенька* (< ბაბა), ნანა-ი-ა *маменька* (< ნანა), ჩელა-ი-ა *бѣленькій, -ая* (см. m), ორტვინი-ა *огородикъ* (< ორტვინი), ჩუვანი-ა *маленькій чугунный котелъ* (< ჩუვანი); такого же образованія, должно быть, и კაპუნი-ა *Капунія* (названіе идола, см. *Словарь*), თამური-ა *Тамарочка* (< თამარი).

2. -ა для образованія уничижительныхъ прозвищъ отъ именъ: ყუჯ-ა *несмышленый, невнимательный* (< ყუჯი *ухо*).

3. -ა resp. -უა окончаніе именъ дѣйствія (§ 104,a,b).

b) 1. -ალა для образованія отвлеченныхъ понятій отъ именъ: ბოშ-ალა *юность* (< ბოში), ხენწიფ-ალა *царская власть* (< ხენწიფე).

2. -ალა, resp. -უალა окончаніе именъ дѣйствія (§ 104,d).

c) -ალ-ი, resp. -არ-ი для образованія причастій (§ 105,a,c).

d) -ამ-ი (მი послѣ именъ на ა) для образованія отъ суще-

ствительныхъ названій ихъ обладателей, причемъ -ამ-ი прибавляется къ чистой основѣ, а усѣченный плавный исходъ (§ 21) возстанавливается: ჩილ-ამი *женатый* (< ჩილი), ფარა-მი (< ფარა-ამი) *имѣющій деньги* (< ფარა), ბადი/ე-ამი *имѣющій неводъ* (< ბადე), ცუდი/ე-ამი *имѣющій домъ* (< ცუდე, § 115,γ,2), კოტო/უ-ამი *имѣющій горшокъ, съ горшкомъ* (< კოტო), ჯიმუ-ამი *соленый* (< ჯიმუ), სქუა-მი || სქუალ-ამი *имѣющій дѣтей* (< სქუა < *სქუალ).

e) -ან-ი, -უ-ან-ი для образованія прилагательныхъ и отвлеченныхъ понятій отъ нарѣчій и именъ: ასეი-ანი || ასეჲ-ანი *теперешній* (< ასე⌈ე⌉, § 115,γ,2), წოხოლი-ანი *прежній* (< წოხოლე), უკული-ანი *послѣдующій, будущій* (< უკული), ⌈თ⌉აქი-ანი *здѣшній* (< ⌈თ⌉აქი), თექი-ანი *тамошній* (< თექი), ვიშოი/ჲ-ანი *тамошній*, ვიშონ-ანი *та сторона, «тамошность»* (< ვიშო), სახელ-უანი *именитый* (< სახელი), ღირს-უანი *достойный* (< ღირსი), გიმუ-ანი *вкусный* (< გიმო).

f) -აფა окончаніе именъ дѣйствія (§ 104,c).

g) -და см. -ჯა.

h) -ებ-ურ-ი/ა для образованія прилагательныхъ отъ именъ и мѣстоименій: ჯვეშ-ებური *старинный* (< ჯვეში), ჩქენ-ებურა *подобный намъ, изъ нашей страны*.

i) -არ-ი см. -ალ-ი и -ურ-ი.

j) -ელ-ი для образованія прилагательныхъ отъ существительныхъ: ცუჯ-ელი *ушастый, большой горшокъ съ ушками* (< ცუჯ-ი).

k) 1. -ერ-ი для образованія прилагательныхъ отъ именъ и нарѣчій: წან-ერი *годовалый, однолѣтній* (< წანა), გოწონ-ერი *прошлогодній* (< გოწონს), ჭუმენ-ერი *завтрашній* (< ჭუმე), გოლაწოხონ-ერი *позавчерашній* (ср. дальше გოლაწოხო-ში).

2. -ერ-ი, resp. -ელ-ი для образованія причастій страдательнаго залога (§ 105,b,2).

l) -ირ-ი, resp. -ილ-ი для образованія причастій страдательнаго залога (§ 105,b,1).

m) -ლა: ჩე-ლა, ჩე-ლაია *бѣленькій, -ая* (прозвище для животныхъ и птицъ бѣлаго цвѣта) отъ ჩე *бѣлый*.

n) -ნი для образованія прилагательныхъ отъ нарѣчій: თუ-დო-ნი, თუდოლე-ნი *нижній* (< თუდო, თუდოლე), ჟიმოლე-ნი *верхній* (< ჟიმოლე), წოხოლე-ნი *передній, первый* (< წოხოლე), გოწო-ხო-ნი *позапрошлогодній* (< გოწოხჷ).

o) -ობა, resp. -ობუა для образованія отвлеченныхъ понятій отъ прилагательныхъ, притяжательныхъ мѣстоименій и существительныхъ: ჭიჭალ-ობა *младенчество* (< ჭიჭე), ჯგირ-ობუა *добро* (< ჯგირი), გერ-ობა *свойственное волку* (< გერი), ჯიმალ-ობა *братство, дружество* (ჯიმა < *ჯიმალ, § 21), თიშ-ობა *все по его желанію, свойственное ему* (< თიში).

p) -ოფა окончаніе именъ дѣйствія (§ 104,f).

q) -რი для образованія прилагательныхъ отъ нарѣчій: ამჷ-დღა-რი *сегодняшній* (< ამჷდღა), წჷ-რი *этого года* (< წი/ჷ).

r) -უანი см. -ან-ი.

s) 1. -ურ-ი (-არ-ი), resp. -ულ-ი для образованія прилагательныхъ, обозначающихъ мѣстопроисхожденіе, принадлежность, свойство: ზუგიდ-ური *зугдидскій, зугдидецъ* (< ზუგიდი), სენაკ-ური *сенакскій, сенакецъ* (< სენაკი), ხორგ-ული *хоргійскій, хоргіецъ* (< ხორგა), но გუფუ-არი *гупуйскій, гупуецъ* (< გუფუ) (§ 20), ჭან-ური *котелъ изъ мѣди* (букв. *чанскій* < ჭანი), მაფშალ-ური *соловьиный, свойственное соловью* (< მაფშალია).

2. -ურ-ი, resp. -ულ-ი для образованія причастій страдательнаго залога (§ 105,b).

t) -ლე см. -ხე.

u) 1. -ში для образованія прилагательныхъ отъ нарѣчій и именъ: ხოლო-ში *близкій* (< ხოლო), გოლაწოხო-ში *позавчерашній* (ср. выше გოლაწოხონ-ერი), დღა-ში *дневной, день* (< დღა).

2. -ში суффиксъ Род. падежа въ названіяхъ мѣстностей (см. § 16,a, прим.).

v) -ჩი для производства прилагательныхъ отъ существительныхъ: ცინ-ჩი *морозный, суровый* (< ცინი).

x) -ხე, resp. -ლე для образованія уменьшительныхъ или ласкательныхъ именъ: ხე-ხე *ручка* (< ხე), ლჯა-ლე *щечка* (< ლჯა).

y) 1. -ჯა, resp. -ლა для образованія прилагательныхъ-прича-

стій: შქურინ-ჯა || შქურინ-და *трусъ, трусливый* (< შქურინი), ჭყო-რინ-ჯა *сердитый, разсерженный.*

2. -ჯა, resp. -და окончаніе причастія дѣйствительнаго и страдательнаго залоговъ (§ 105,a,b).

z) -ჯი для образованія причастій (§ 105,a,b,c).

§ 128. Наиболѣе употребительные префиксы:

a) ბა- см. მა-.

b) დო- (=карт. სა-) для обозначенія мѣста: დო-ხორე *дворецъ;* этотъ префиксъ обыкновенно теряетъ согласный элементъ, см. ниже ო-.

c) ზი-, resp. სი- (заимствованъ изъ карт.): ზი-სხური *кровь,* ზი-ტყვა || სი-ტყვა *слово.*

d) 1. ლა- (заимств. изъ сван.) для обозначенія названій мѣстностей: ლა-ბარაში *Лабарашъ* (село), ср. ლე-.

2. ლა- см. მა- 1.

3. ლა- см. ნა-.

e) ლე- (заимств. изъ сван.) для названій мѣстностей, получившихъ свои имена отъ фамилій владѣльцевъ (patronimica и nomina possessionis): ლე-ქარდე *Лекардэ* (село, фамилія ქარდა⌜ვ⌝ა), ლე-ხაინდრე *Лехаиндрэ* (село, фамилія ხაინდრა⌜ვ⌝ა), ср. ლა- и სა-.

f) 1. მა-, resp. ბა- въ названіяхъ растеній и птицъ: მა-რწყვენის || ბა-რწყვანის *мышій тернъ* (раст.), ბა-რცხინის *падубъ* (раст.), მა-ბზაკუნა или მა-ზაკელა/ი *трясогузка* (птица), მა-გვიმარის || ლა-გვიმორის *черный папоротникъ* (раст.).

2. მა-, resp. მო- въ причастіяхъ дѣйствительнаго залога (§ 105).

3. მა- для образованія порядковыхъ числительныхъ (§ 37).

g) 1. მე- въ названіяхъ растеній и птицъ: მე-ხიკალი или მე-ქენჩხალი *пакленъ* (раст.), მე-ბულეკიე (птица), ср. მა- 1.

2. მე- въ названіяхъ профессій: მე-წამალე *лекарь,* მე-ცვანე *земледѣлецъ.*

h) მო- см. მა- 2.

i) 1. ნა-, resp. ნო- въ названіяхъ, указывающихъ на прежнее состояніе предметовъ: ნა-შარა/ე *бывшая дорога,* ნა-ჯონა || ნო-

ყოხიი *бывшая нива*, ნა-ქალაქევი || ნო-ქალაქენი ***Накалакевъ***, село (букв. *бывшій городъ*), ნო-ჯიხენი ***Ноджихенъ***, село (букв. *бывшая крѣпость*), ნა/ო-ჩილი/ე *бывшая жена*, а равно *имѣвшій жену*, т. е. *вдовецъ*, ნა-ქომოჯი/ე *бывшій мужъ*, а равно *имѣвшая мужа*, т. е. *вдова*.

2. ნა- въ причастіяхъ страдательнаго залога (§ 105,b,3).

3. ნა-, resp. და-: ნა-კვახხირი || და-კვახხირი *головешка*.

j) ნი-: ნი-ჩვი *рыло, морда*.

k) ო- тубал-кайнскій характеръ III-й и IV-й породъ глаголовъ (§ 69):

1. при помощи его и суффикса ე образуются отъ существительныхъ имена мѣста, назначенія: ო-ცხენე *конюшня*, ო-ბვაჯე *гнѣздо*, ო-ყუჯე *серьга* (§ 105,c,1).

2. отъ глагольныхъ основъ при суффиксѣ -ალი образуются причастіе будущаго, имена долженствованія, орудія (§ 105,c).

l) სა- (заимств. изъ карт.): 1. для производства отвлеченныхъ понятій и прилагательныхъ отъ существительныхъ, напр., სა-ჯიმალო *братская, товарищеская среда* (< ჯიმა < *ჯიმალ, § 21), და-სა-ნჯარი *завидный* (< ნ-ჯარი).

2. для названія мѣстностей: სა-ლიპარტიანო *Салипартіано* (сѣв.-вост. часть Сенак. уѣзда), სა-ჯოლიო *Саджоліо* (село), ср. ლე-.

m) სი- (заимств. изъ карт.) для производства отвлеченныхъ понятій отъ существительныхъ и прилагательныхъ: სი-სერა *темнота* (< სერი), სი-ჭამა *сладость, пріятность* (< ჭამო).

n) უ- см. § 34.

II. Сложныя (составныя) слова.

§ 129. Въ мингрельскомъ имѣется нѣсколько типовъ сложныхъ словъ:

А. а) Существительныя въ одномъ и томъ же Имен. падежѣ, причемъ первое слово то остается полностью, то подвергается усѣченію.

α) Формы безъ усѣченія: 1) ქომოლი-სქუა (< ქომოლი *муж-*

чина+სქუა *дитя*) *мальчикъ, сынъ,* ოსური-სქუა (< ოსური *жен-щина*+სქუა) *дѣвочка, дочь,* 2) დიდა-მუმა (< დიდა *мать*+მუმა *отецъ*) *родители,* 3) შქა-დღა *полдень,* შქა-სერი, resp. სქა-სერი *полночь* (< შქა *середина*+დღა *день* и სერი *ночь*), 4) შიბუა-თომა (< შიბუა *плетеніе*+თომა *волосъ*) *коса.*

β) Формы съ усѣченіемъ: 1) თო-ყუჯი (< თოლი *глазъ*+ყუჯი *ухо*) *вниманіе,* 2) ოსე-სადილი (< ოსერიშე *ужинъ*+სადილი *обѣдъ*) *обѣдъ и ужинъ,* 3) წყა-კურთხია, წა-კურთხია (< წყარი *вода*+კურ-თხუა *благословеніе*) *водосвятіе, Крещеніе,* 4) წა-ჩხური (< წყარი *вода*+ჩხური *холодная*) *Цачхура* (рѣчка).

b) Первое существительное то въ усѣченномъ Род. падежѣ, то въ обезформленномъ: α. 1) ცაშ-ფერი (< ცა-ში *неба*+ფერი *цвѣтъ*) *голубой,* 2) დადიაშ-ხოჯი (< დადია-ში *Дадіани*+ხოჯი *быкъ*) *усачъ дровосѣкъ* (насѣк.).

Примѣчаніе 1. Такого же происхожденія, по всей вѣроятности, и названія дней: ჯაშხა, თუთაშხა и др. Слѣдовательно: თუთაშ-ხა *понедѣльникъ* (< თუთა-ში *луны*+დღა *день* съ потерей перваго согласнаго *ღა: *თუთაშ-ღა, а потомъ на почвѣ уподобленія согласнаго ღ глухому შ получилась форма თუთაშ-ხა) и едва ли თუთა-შხა, какъ это предполагаетъ Н. Я. Марръ, ставя შხა въ связь съ абхазскимъ შ, корнемъ слова ა-მჷ-შ *день*[1]).

β. 1) ბატი-ჭყეში (< ბატიში *гуся*+ჭყეში *пастухъ*) *пастухъ гусей,* 2) ფირტ-ხვალი (< ფირტ⌜ვ⌝ი-ში *легкихъ*+ხვალი *кашель*) *чахотка,* 3) ჭუბური-ხინჯი, resp. ჭუბურ-ხინჯი (< ჭუბური-ში *каштановаго дерева*+ხინჯი *мостъ*) *Чубурихинджъ* (село), 4) ღურა-დღა (ღურა-ში *смерти*+დღა *день*) *день смерти,* 5) ჯიმა-სქუა (< ჯიმა-ში *брата*+სქუა *дитя*) *племянникъ, -ица.*

Примѣчаніе 2. Такого же, вѣроятно, происхожденія, только въ обратномъ распорядкѣ составныхъ частей, и слово დღახე (< დღა *день*+ხე вм. ხვამა-ში *молитвы*) *праздникъ.*

---

1) См. *Къ вопросу о положеніи абх. языка среди яфетическихъ,* стр. 33.

В. a) Существительное и прилагательное въ одномъ и томъ же Им. падежѣ: 1) გური-ჭითა (< გური *сердце, грудь*+ჭითა *красный) зябликъ*, 2) ცვა-რჩე (<ცვა *лобъ*+რჩე>ჩე *бѣлый) съ бѣлымъ пятномъ на лбу.*

b) Существительное въ обезформленномъ Род. падежѣ: 1) ზღვა-ჯგუა (< ზღვა-ში *моря*+ჯგუა *подобный) мореподобный*, 2) უშქურ-ჯგუა (< უშქური-ში *яблока*+ჯგუა) *подобный яблоку, красный.*

C. a) Существительное съ причастіемъ страд. залога въ усѣченной формѣ: 1) მუა-ნთირი (< მუა *отецъ*+ნთირი *обмѣненный) тесть* или *свекоръ*, დია-ნთირი (< დია *мать*+ნთირი) *теща* или *свекровь*, 2) მუმა-ცოხნირი (< მუმა *отецъ*+ცოხნირი *привитый) вотчимъ*, დიდა-ცოხნირი (დიდა *мать*+ცოხნირი) *мачеха.*

b) Существительное въ Род. обезформленномъ падежѣ съ причастіемъ дѣйств. залога въ формѣ 2-го лица аориста (§ 105,a,6,7), иногда съ отрицаніемъ ვა: 1) უშქური-გორობი (< უშქური-ში *яблока*+გორობი *собирающій) собиратель яблока*, 2) ჩაკა-ზიდი (< ჩაკა-ში *корзины*+ზიდი *таскающій) таскатель корзины*, 3) ლებია-ვა-ხაში (< ლებია-ში *фасоли*+ვა *не*+ხაში *варящій) Лэбіа-ва-хашъ* (назв. рѣчки).

c) Существительное въ Род. обезформленномъ падежѣ съ причастіемъ дѣйст. з. въ формѣ 3-го л. аориста: ტყა-ჩუ (< ტყა-ში *лѣса*+ჩუ вм. მა-ჩუალარი *сберегающій, оберегающій) лѣсничій.*

Д. Прилагательное съ существительнымъ: გოლი-ნჯი (< გოლო *горькій*+ჯინჯი *корень) горькій корень* (раст.).

E. a) Числительное съ существительнымъ: სუმ-ყუჯი *трилистникъ* (< სუმი *три*+ყუჯი *ухо*).

b) Нарѣчіе-числительное съ существительнымъ: 1) ხვალა-ხე (< ხვალე[ე] *лишь, только, одинъ*+ხე *рука) одинокій.*

c) Два числительныхъ: აშ-ოში *шестьсотъ* (< აშშვი+ოში), ვითა-ართი *одиннадцать* (< ვითო+ართი, ср. § 115,γ,3), ვითა-ანთხი *четырнадцать* (< ვითო+ოთხი, ib., γ,6), ჟარნეჩი, ჟაარნეჩი *сорокъ* (< ჟირი+ეჩი).

F. a) Существительное съ именемъ дѣйствія: 1) ჯა-შქვილუა *обвойникъ*, раст. (< ჯა *дерево*+შქვილუა, შქვილაფა *душить*), 2) გინა-

ხონა (<⌜რ⌝კინა *желѣзо*+ხონუა *пахать*) *сошникъ*, 3) ცვაი-ჭარა (<ცვა *лобъ*+ჭარუა *писать*) *судьба*.

G. Притяжательныя мѣстоименія: მუშ-უში *свои, ихъ* (<მუში-მუში).

§ 130. Много сложныхъ словъ образовано черезъ повтореніе основы, напр., ჩხვი-ჩხვი *верхушка кукурузы; корень, основаніе*, წუუ-წუუტი *лодыжка*, ჯგი-ჯგიტია, ჭგი-ჭგიტია *муравей*, წვიბი || სვი-სვიბი || კვი-კვიბი *кокетство, нѣжничаніе*, ჭვარ-ჭვალი || ჭურ-ჭული *плескъ воды, журчаніе*, გვი-გვილი || კვი-კვილი || ხვი-ხვილი *почка* (на деревьяхъ).

a) Есть сложныя слова даннаго типа со вставочными რ, ნ въ серединѣ, напр., დიო-რ-დე *пока* (<დიო-დიო *пока, пока*, ср. г. ჯერ-ჯერ, ჯერ-ჯერობით), დგვი-ნ-დგვი *смола*, и обратно есть случаи, когда при повтореніи основы съ რ, первый რ выпадаетъ, напр., ჟირი || ჟური *два*, но ჟუ-ჟური *по два*.

b) Цѣлый рядъ словъ при повтореніи основы теряетъ въ первой половинѣ начальный согласный звукъ, напр., აცა-ბაცა *скиталецъ, праздношатающійся* (отъ гл. ბაცუა). აძგა-ბაძგა *тернистый* (отъ сущ. ბაძგი), აჩხა-კვაჩხა *щеголь* (отъ гл. კვაჩხაფი). Многія изъ подобныхъ сочетаній служатъ простымъ риѳмующимъ образованіемъ, какъ, напр., აკაკე-ბაკაკე, ალას-მალას (§ 165).

c) Съ переозвученіемъ во второй половинѣ слова: მეკო-მოკონი *всякая всячина*, კირუ-კარუ (см. § 31 и *Словарь*).

ЧАСТЬ ЧЕТВЕРТАЯ.

Главнѣйшія синтаксическія особенности.

Употребленіе падежей.

§ 131. Именительный падежъ (§ 14) въ мингрельскомъ употребляется двояко: какъ подлежащее и какъ дополненіе.

a) Въ субъективномъ строѣ во временахъ первой группы дѣйств. залога и во временахъ первой и третьей группъ страд.

залога Им. падежъ употребляется какъ подлежащее: 1) კოჩი ჭარუნს *человѣкъ пишетъ*, 2) კოჩი ღურუ *человѣкъ умираетъ*, 3) კოჩი ჭარე⌈ლე⌉ *человѣкъ написанъ*, კოჩი ცოფე⌈რე⌉ *человѣкъ былъ* (оказывается), კოჩი ნოცხოვრებუე *человѣкъ жилъ* (оказывается).

b) При временахъ второй группы дѣйствит. залога субъективнаго строя, въ третьихъ временахъ дѣйствительнаго зало. ., равно какъ и въ первыхъ временахъ объективнаго строя Им. падежъ служитъ прямымъ дополненіемъ: 1) მა დობჭარი წიგნი *я написалъ книгу (письмо)*, 2) მა დომიჭარე წიგნი *я написалъ* (оказывается) *книгу*, 3) სი ნორდუე ბრელი ფარა *у тебя было* (оказывается) *много денегъ* или *ты имѣлъ много денегъ*, 4) მა მაფუ მოჯგირე *у меня есть другъ.*

§ 132. Дательный мѣстоименный падежъ (§ 18,a) употребляется лишь во временахъ второй группы: 1) въ субъективномъ строѣ, независимо отъ залога глаголовъ, всегда служитъ подлежащимъ, напр., კოჩქ დოჭარუ *человѣкъ написалъ*, კოჩქ მიდეელე *человѣкъ унесъ*, კოჩქ დოღურუ *человѣкъ умеръ*, კოჩქ ქიმორთე *человѣкъ пришелъ сюда*, а 2) въ объективномъ строѣ служитъ логическимъ дополненіемъ, оставаясь въ то же время и грамматическимъ подлежащимъ, напр., მა ძალამქ მახიოლე ე ამბექ *я очень обрадовался этому извѣстію (мнѣ было весьма радостно это извѣстіе)*, თის ჭიქე ქეეწყინე *ему было немного досадно*, მა გურქ ქემომირთე *я разсердился* (букв. *мнѣ пришло сердце*), ირფელიში უფრაშიქ შემაწყუხუ კუჩხით გილოულაქე *хуже всего надоѣло мнѣ ходить пѣшкомъ* (*Хр.*, стр. 162,6).

Какъ видно изъ этихъ примѣровъ въ Дат. мѣстоим. падежѣ ставятся и именныя нарѣчія ძალამქ *очень* отъ ძალამი *очень* (< ძალა *сила*), ჭიქე *мало* отъ ჭე *мало* (< ჭიჭე *маленькій*) и формы сравнительной степени, употребленныя какъ нарѣчіе.

§ 133. Дательный ќартќскій (§ 18,d) употребляется —

a) Какъ подлежащее: 1) въ третьей группѣ временъ (§ 101), за исключеніемъ страд. залога (§ 131,a), напр., კოს დუუჭარე *человѣкъ* (оказывается) *написалъ*, თის ნოდუე *у него* (оказывается) *было*, а 2) въ объективномъ строѣ и во всѣхъ другихъ временахъ

(за нѣкоторымъ исключеніемъ, см. § 98,b), напр., თის ოკო *онъ хочетъ (ему хочется)*, კოს უჯორს *человѣкъ любитъ (человѣку любезенъ есть)*, კოს ახიოლე ძალამქ *человѣкъ весьма обрадовался* (§ 132,2). Подобно тому, какъ при временахъ второй группы объект. строя въ Дат. мѣстоименномъ падежѣ ставится и именное нарѣчіе, согласуясь такимъ образомъ въ падежѣ съ грамматическимъ подлежащимъ, такъ и при временахъ первой группы именное нарѣчіе ставится въ одномъ и томъ же съ логическимъ подлежащимъ падежѣ, напр., დიდას ენა ბრელეც ვა ახიოლე *мать много этому не радуется* (*Хр.*, стр. 57,6-7), ვა მოკო ბრელეც რინა *не хочу долго жить* (букв. *много существовать*).

b) Какъ дополненіе прямое или косвенное: 1) при временахъ первой группы субъект. строя, напр., ჭარუნც ქაღალდის *онъ пишетъ бумагу (письмо)*, მა ვარჩქენქ ფარას კოს *я даю деньги человѣку*, 2) при нѣкоторыхъ глаголахъ во всѣхъ временахъ, напр., ბღურუქ ძიცას, შქირენს *я умираю со смѣху, съ голоду*, დობღური ძიცას, შქირენს *я умеръ со смѣху, съ голоду.*

§ 134. Итакъ, какъ видно изъ §§ 131—133, подлежащее въ мингрельскомъ, какъ и въ другихъ яфетическихъ языкахъ, ставится, въ зависимости отъ строя глаголовъ и отъ тѣхъ или иныхъ временъ, въ трехъ падежахъ: именительномъ, дательномъ мѣстоименномъ и дат. картскомъ.

§ 135. Родительный падежъ (§ 16) употребляется—

a) Какъ опредѣленіе, напр., მაფაში ცირასქუა *царская дочь* (букв. *царя дочь*), въ этой же роли онъ предлежитъ въ составныхъ словахъ (§ 129 A,b).

b) При сравнительной степени (§ 30).

c) Чередуясь съ творительнымъ падежомъ, означаетъ орудіе на вопросъ *чѣмъ? чего?* წყარიში (წყარითი) ეფშა რე *полонъ воды*, ქუაში (ქუათ) ეფშა რე *полонъ камней*, კუჩხიში შარაშა ვა გალინე *пѣшкомъ* (букв. *ногой*) *не въ состояніи ты* (безлично: *пѣшкомъ нельзя*) *выйти на дорогу* (*Хр.*, 162,10).

§ 136. Когда Род. падежъ, какъ опредѣленіе, предшествуетъ опредѣляемому слову, то при склоненіи послѣдняго онъ

не подвергается измѣненіямъ, какъ вообще всѣ мингрельскія опредѣленія при такомъ же положеніи (§ 26,a), но если Род. падежъ слѣдуетъ за опредѣляемыми словами, то при склоненіи падежныя окончанія опредѣляемыхъ словъ присоединяются и къ окончанію Род. падежа, и такимъ образомъ получаются сложные, двойные падежи, Род. падежъ съ отношеніемъ къ тому или иному падежу опредѣляемыхъ словъ, напр., გიანთხუუდესჷ კათასჷ თე ხენწიფეში დუმალაში-სჷ დო ჩოთუნდესჷ *нападали на людей (подданныхъ) царства этого царя и терзали ихъ* (*Хр.*, стр. 55,10), ხამქჷ თე ბოშიში-ქ იყუ *ножъ былъ этого юноши* (*Хр.*, 24,27), იმენდიქჷ მეუდინჷ ცირაში ხვამილათაში-ქჷ *онъ потерялъ надежду похитить дѣвушку* (*Хр.*, 63,33—34); когда опредѣляемое и Род. падежъ въ качествѣ его опредѣленія ничѣмъ другъ отъ друга не отдѣлены, опредѣляемое остается при склоненіи безъ измѣненія, довольствуясь передачей своего падежнаго окончанія Род. падежу (ср. § 26,b), напр., ვა მოკო მუვონწყე სქუა მუარხეში-ს *не хочу разувать сына рабыни* (МА, стр. 90,10—11).

Есть случаи, когда опредѣляемое совершенно отсутствуетъ, оно подразумѣвается. Такъ приходится толковать выраженія ხორგიშის, როგიშის, ბონდიშის (*Хр.*, стр. 123,3,4; 141,10). Во всѣхъ этихъ словахъ мы имѣемъ Род. падежъ (-ში) опредѣленія съ отношеніемъ къ Дат. падежу (-ს) опредѣляемаго, въ данномъ случаѣ подразумѣваемаго. Тутъ можно подразумѣвать слова *сторона, направленіе* и фразу ხორგალევი ხორგიშის მიკოხორჷ როგიშის можно перевести: *хоргійцы въ сторону забора поселились кругомъ пней*. Однако, въ этихъ примѣрахъ -ში можно принять и за окончаніе названій мѣстностей (см. § 16,a, прим.), и тогда эти формы будутъ простыми Дат. падежами.

Часто употребляются формы Род. падежа съ отношеніемъ къ Твор. падежу, причемъ послѣдній опускается, напр., თიში-თ *имъ* (букв. *его*+თ окончаніе Твор. падежа главнаго слова, напр., ჭყოლობუა-თ⌈ი⌉ *милостью*), თინეფიში-თ *ими (ихъ милостью, благодаря имъ)*.

§ 137. Отложительный падежъ (§ 18,b) употребляется—

a) **Въ качествѣ родительнаго раздѣлительнаго, напр.,** ათე სუმი სქუალეფიშე ქადარდი ნამუთინს ვა უჩქჷდჷ *изъ этихъ трехъ сыновей* (собств. *дѣтей*) *ни одинъ не былъ грамотенъ* (*Хр.*, стр. 7,8).

b) **Въ качествѣ обстоятельства мѣста на вопросъ** *откуда?* გინიილჷ ჸუდეშე *вышелъ изъ дому*, გეგდასხაპჷ ცხენიშე *онъ слѣзъ съ лошади.*

c) **При вопросахъ:** *отъ кого, изъ чего, отчего:* მი მუ გოკო თი კოჩიშე *чего тебѣ нужно отъ того человѣка?* ირ სჷკეთეს თქვანდე ვეღუთ *мы отъ васъ ждемъ всякаго добра* (*Хр.*, стр. 137,25), ⌈ნ⌉ ჯაშე აკეთენა შხვა დო შხვა მოდეევს *изъ дерева дѣлаютъ разныя полезныя вещи*, ექ მუშე იჸუ *отчего это произошло?*

d) **При сравнительной степени** (§ 30).

e) **На вопросъ** *куда? въ какую сторону?*—ართი შარაშე მიოჯინჷ *онъ посмотрѣлъ въ сторону одной дороги* (*Хр.*, стр. 87,4).

§ 138. **Творительный падежъ** (§ 18,c) **употребляется**—

a) **Какъ инструментальный, отвѣчая на вопросъ** *кѣмъ, чѣмъ?* ღორონთიშ შემწეობით *помощью Бога*, შქირენით *голодомъ, съ голоду*, კჷჩით ზღვა გეწჷრეს *ложкой вычерпали море* (*Хр*, стр., 177,15).

b) **Чередуясь съ Род. падежомъ** (§ 135,c), **ставится впереди нѣкоторыхъ прилагательныхъ, напр.,** თხოლოთ (თხოლოში) ქევშა გუდა *бурдюкъ полный осадковъ вина* (*Хр*, стр. 9,8—9), ჩქიმი ჭიჭე ორტჷვინია ჩე ქუათ (ქუაში) ქევშა რე *мой маленькій огородикъ полонъ бѣлыхъ камней* (*Хр.*, стр. 183,13).

§ 139. **Дательный (направительный) I употребляется**—

a) **Какъ направительный на вопросъ** მოშა *куда, гдѣ, къ кому, зачѣмъ?*—მევურქ ჸუდეშა *иду домой*, მევურქ კოჩიშა *иду къ человѣку*, ცხვინიშა ნეძი გიმამიძჷ *у меня вверху на потолкѣ лежитъ орѣхъ* (*Хр.*, стр. 148,1), მიდართჷ ოდარაჯუუშა *онъ ушелъ сторожить*, მიდაჩქჷ ზღვაშა ჩხომიში ოჭოფუშა *послалъ онъ его на море ловить рыбу*, მუშა მოგიზოჯჷ? *зачѣмъ ты пожаловалъ сюда?*

b) **Какъ дополненіе, прямое или косвенное, напр.,** მაჸალეშა შეუთხუუ *онъ* **оказывается** *попросилъ товарища*, ფარა მემიღუ მაჸალეშა *я несу деньги товарищу.*

c) Послѣ глагола ღურებს *стоить, имѣть цѣну* на вопросъ მუშა *почемъ?* ჟირი მანათიშა ღურს *два рубля стоитъ.*

d) Послѣ глаголовъ შქურინი *бояться,* ხეჩუა *выбирать, предпочитать,* ფულუა *скрываться* и др., напр., იშა კოჩ ვა აფულენს *отъ него человѣкъ* (никто) *не можетъ скрыться,* სი მიხეჩუნქ შხვაშა *я предпочитаю тебя другимъ,* აშქურინს ნადირიშა *онъ испугался звѣря.*

§ 140. Дательный (направительный) II употребляется —

Какъ Дат. пользы, напр., ჯიმაშო(თ) მოკო *хочу для брата,* ჩქიმო ვოჩინი დო თის მუშო ქუეჩიდირს *я наказалъ ему купить для меня, а онъ купилъ для себя.*

§ 141. Дательный (направительный) III употребляется —

a) При глаголахъ რთინა *обращаться, становиться, дѣлаться,* რგებს *годиться,* დგინა *ставить, производить* и др., напр., გინირთუ ჩიტო, კატუო *онъ обратился въ птичку, въ кошку,* სუმწანერო გინირთუ *онъ сталъ трехлѣтнимъ,* ენა ვერგე კოჩო *этотъ не годенъ, какъ человѣкъ,* ხენწიფეთ ქოდაადგინეს *его поставили царемъ.*

b) При კორინებს *желать* (имѣть кого, въ качествѣ чего), напр., თე ცირა ჩილო მოკო *эту дѣвицу я желаю* (имѣть) *женою.*

c) Въ качествѣ нарѣчія, напр., უწუკინდებუო *безъ ссоры,* ჩილაშო *съ женою,* ცხენაშო *верхомъ на лошади, съ лошадью.*

Употребленіе сказуемаго.

§ 142. Сказуемое не всегда согласуется въ числѣ съ подлежащимъ:

a) При подлежащемъ во мн. ч. сказуемое иногда стоитъ въ единственномъ: 1) დიდი ჯალეფი ქოჩანს *растутъ* (букв. *растетъ*) *большія деревья* (*Хр.,* стр. 5,32-33), 2) ტერეფი, სოდე გერექია? *враги, гдѣ вы стоите (находитесь)?* (*Хр.,* стр. 158,16), букв. *стоишь (находишься)?* 3) გერი დო ტურაქ უწუე დემს *волкъ и шакалъ сказали* (букв. *сказалъ*) *диву* (*Хр.,* стр. 41,30).

b) Сказуемое стоитъ то въ единственномъ, то во множествен-

номъ ч.: 1) ჯვარალეფქ დიიშაყარჷ, მუში ხატის ქაახვეწჷნა *собрались* (букв. *собрался*) *джварцы, просятъ свою икону* (*Хр.*, стр., 159,25), ენა ჯიმალენქ იხუუ ძალამი დო შხურიში მათხილარო ქედაარინესჷ *братья на это весьма разсердились* (букв. *разсердился*) *и поставили его пастухомъ овецъ* (*Хр.*, стр. 27,13—14).

§ 143. Особо надо отмѣтить случаи согласованія сказуемаго въ числѣ не съ подлежащимъ, а съ дополненіемъ. Это бываетъ тогда, когда подлежащее стоитъ въ единственномъ числѣ, а дополненіе во множественномъ (§ 88): 1) ჩქი ბლასხუნა მეტი შრომა *насъ уничтожаетъ (стираетъ) чрезмѣрный трудъ* (*Хр.*, стр. 166,18); тутъ при подлежащемъ ед. ч. შრომა *трудъ* сказуемое поставлено во мн. ч. ბლასხუნა въ виду того, что дополненіе — мн. числа ჩქი *насъ* (въ самомъ глаголѣ на объектъ 1-го лица, но безъ обозначенія числа указываетъ префиксъ ბ), но მა ბლასხუნს მეტი შრომა *меня уничтожаетъ чрезмѣрный трудъ*; თურქ... დოფხვილესჷ..., თურქ... დობგურესჷ (подразумѣвается ჩქი) *снѣгъ насъ заперъ, снѣгъ насъ привязалъ*... (*Хр.*, стр. 161,1,4), но თურქ მა დოფხვილჷ, დობგურჷ *снѣгъ меня заперъ, привязалъ*; ბზოთონც თური მოჩხუპუნა, ბზარხულს მოჩხუპჷნა გოლოფა *зимою снѣгъ съ нами воюетъ, а лѣтомъ—засуха* (*Хр.*, стр. 162,30), но ბზოთონც თური მოჩხუპუ... *зимою снѣгъ со мною воюетъ*...; ჩქჷ დომიღურეს ბაბუქ *у насъ умеръ дѣдъ*, но მა დომიღურუ ბაბუქ *у меня умеръ дѣдъ*; ღორონთქ გჷმაჭყორეს *Богъ разгнѣвался на насъ*, но ღორონთქ გჷმაჭყორჷ *Богъ разгнѣвался на меня* (ср. древне-груз. მიწყალე [მე] *помилуй меня*, მიწყალენ [ჩუენ] *помилуй насъ*).

§ 144. Именное сказуемое согласуется въ падежѣ съ подлежащимъ, напр., ოჭკუმალეფქ არძოქჷ ართიანიში უჯგუშიქ იჸუ *кушанія были одно другого лучше*, გოწოს მუნააწიიქ ჯგირქ (ბრელქ) იჸუუ, მარა წჷ ჭიჭე იჸუაფუ *въ прошломъ году урожай былъ хорошій (обильный), но въ этомъ году будетъ незначительный* (букв. *маленькій*), გოწოს მუნააწიიქ ჭიჭექ იჸუუ, მარა წჷ ჯგირი (ბრელი) იჸუაფუ *въ прошломъ году урожай былъ незначительный, но въ этомъ году будетъ хорошій (обильный)*, §§ 131—133.

§ 145. Употребленіе формъ сослагательнаго и желательнаго наклоненій (§§ 76—77).

Сослагательное и желательное вообще употребляются въ придаточныхъ предложеніяхъ.

a) Сослагательное, resp. желательное на ე употребляется: 1) послѣ ოკო *нужно, должно*, напр. ოკო ქიმეჩვე *я долженъ дать ему* (*нужно, чтобы я далъ ему*), მა ოკო ბჭარე *я долженъ писать*, 2) въ придаточныхъ условныхъ предложеніяхъ, напр., თექი ვორდე ნი, ჯგირი იყოი *если я буду тамъ, будетъ хорошо* или *если бы я былъ тамъ* (теперь), *было бы хорошо*, ვქიმინე ნი, ჯგირი იყუაფუ *если я сдѣлаю, будетъ хорошо.*

b) Сослагательное, resp. желательное на ა употребляется—

1) Въ значеніи будущаго, напр., ...ჭყელი ვორდა, ქიმხარდა და, ოდოხდ ირო სი გიჯინა! ...*Пусть буду я проклятъ, если я стану жалѣть объ этомъ, лишь бы постоянно смотрѣть на тебя* (*Хр.*, стр. 145,24—25), სქანი სქუა ქიიჩინა და, მიდეცოხი *если узнаешь своего* (букв. *твоего*) *сына, бери его* (*Хр.*, стр. 9,24).

2) Въ формахъ отрицательнаго повелительнаго (§ 79,b).

3) Въ вопросительныхъ предложеніяхъ (§ 103), напр., მუ ვქიმინა? *что мнѣ дѣлать?* ბჭკომა-ო? *кушать ли мнѣ?* მუჭო ჩვ-ვერცხა? *какъ мнѣ отстать отъ него?*

§ 146. Употребленіе 3-го лица аориста вм. сослагательнаго-будущаго, напр., ღორონთქ გოგიმორძგუ *Богъ далъ тебѣ побѣду* въ смыслѣ ღორონთქ გოგიმორძგვას *пусть Богъ дастъ тебѣ побѣду!* (*Хр.*, стр. 2,9), ინა ღორონთქ ნუმუ ქიმინა (|| ნუმუ ქიმინას) *того Богъ пусть не сдѣлаетъ!* (*Хр.*, стр. 145,2), § 79,b.

§ 147. Сложныя глагольныя формы съ კო въ концѣ (§§ 78, 101) употребляются вообще въ придаточныхъ предложеніяхъ—

a) Въ условныхъ предложеніяхъ, напр., 1) ფარა ქომიდუღვკო ნი, ცოდირი შემილებუდუ *если бы у меня были деньги, у меня была бы возможность купить*, 2) სი ჯგირი ოხური ქორდიკო ნი... *если бы ты была хорошая женщина*...(*Хр.*, стр. 52,7), 3) ბჭარიკო ნი (მიჭარედუკო ნი), ჯგირი იყიიდგ *если бы я писалъ, было бы хорошо.*

b) Въ придаточныхъ предложеніяхъ цѣли: 1) მუუფორე ყიშე (თხორილი), მახინჯეფ ქენანთხვერო ნი *прикрылъ* оказывается *(ровъ) сверху, чтобы воръ упалъ туда* (*Хр.*, стр. 53,7), მა თაქი თიშენი მოფრთი, ლაზუტი ქომიცილირფუდვერო ნი *я затьмъ сюда пришелъ (прiьхалъ), чтобы купить кукурузы* (*Хр.* стр. 2,26—27).

c) მუ ქიმინვერო? *что ему нужно было дьлать?*

Эти формы могутъ при себѣ имѣть ოკო, напр., მუ ოკო ქიმინვერო? *что ему нужно было дьлать?* მიქ ოკო მორთუკო? *кто долженъ былъ бы прiйти?* შიიწუხუ, უძირუდუკო ოკო ჰინცი *огорчился, какъ если бы онъ нашелъ тряпку* (*Хр.*, стр. 173,26—27).

§ 148. **Слитныя предложенія.** Въ слитныхъ предложеніяхъ нѣсколько словъ одной и той же категоріи (за исключеніемъ глаголовъ) воспринимаются какъ нераздѣльное цѣлое, а потому измѣненіямъ подвергается послѣднее изъ нихъ (ср. § 26,a), хотя иногда измѣняются и всѣ, напр., ხენწიფეში სქუა, ცირა დო ბოშიქ მიდართეს *царевичъ, дьвица и юноша пошли* (*Хр.*, стр. 67,13), მეჩხომექ, ხარაზიქ დო მეწამალექ დემოჯგირეს ართიანს *рыбакъ, сапожникъ и лекарь подружились другъ съ другомъ* (*Хр.*, стр. 11,14—15), უწუუ დიდა დო მუმას *онъ сказалъ матери и отцу*, სუმი ჯიმა დო ნდიში არიკი *сказка о трехъ братьяхъ и дивь*, ვადასწ მერჩა გაკითხა დო გაფირქაშინსია წანამოწანასია *дамъ, говоритъ, тебь срокъ одинъ годъ на разспросы и обдумыванiе* (*Хр.*, стр. 75,32), მა დო ჩქიმი ჩილი დო სქუას ბედი მეჩი *дай счастье мнь, моей женњ и дьтямъ* (*Хр.*, стр. 186,6).

Какъ видно изъ послѣдняго примѣра, при наличности въ слитномъ предложеніи объектовъ разныхъ лицъ глаголъ указываетъ отношеніе къ объекту 3-го лица. Въ грузинскомъ въ такихъ случаяхъ отношеніе указывается къ объекту 1-го лица.

§ 149. Разныя частицы также сливаются съ предшествующими и послѣдующими словами въ одно цѣлое, именно:

a) Частица ნი *когда, что, чтобы, если,* сливаясь съ предшествующимъ словомъ энклитически, перетягиваетъ къ концу слова удареніе (§ 7,b), а иногда при сліяніи теряетъ совершенно свой

согласный элементъ, напр., ქემოხთასი (вм. ქემოხთასე ნი), ქედოიბჯიროს *когда онъ придетъ, пусть ляжетъ спать!*

b) Союзы დო *и*, და *если*, сливаясь энклитически съ предшествующими глаголами, вызываютъ въ нихъ, подобно вопросительнымъ формамъ (§ 103), появленіе окончанія 3-го лица страд. залога ნ (§§ 83, 95, 101, a,b), а равно появленіе эмфатическихъ окончаній въ именахъ и глаголахъ (§§ 11, 44), напр., ქოცოვე, ქოცოვე (вм. ქოცოვენ) *было, было*, но ქოცოვენე დო მუთა ცოვე *было и ничего не было*, გოკო (вм. გოკონ) *хочешь*, но გოკონე და, ქემოხთი *если хочешь, приходи ко мнѣ!*[1])

c) Отрицаніе ვა, сливаясь съ глаголами проклитически, имѣетъ на себѣ удареніе (§ 7,a) и подвергается разнымъ фонетическимъ измѣненіямъ (§§ 114, 115). ვა такъ тѣсно связано съ глаголомъ, что безличный глаголъ ოკო *нужно, должно* никогда ихъ не раздѣляетъ, напр., მა ოკო ვა მიჩქედასო? *развѣ я не долженъ знать?* (букв. *развѣ я долженъ не знать? Хр.*, стр. 102,13—14).

§ 150. Въ придаточныхъ предложеніяхъ союзы стоятъ въ концѣ, напр., გოკონე და, ქემოხთი *если хочешь, приходи ко мнѣ* (букв. *хочешь если...*), მუთი ოკო ნი, თის ქ'მ'უოვენქ *что ни угодно ему, то̀ исполню.*

§ 151. **Сокращеніе придаточныхъ опредѣлительныхъ предложеній.**

Въ придаточныхъ опредѣлительныхъ предложеніяхъ при ихъ сокращеніи опускается относительное мѣстоименіе ნამუ *который*, причемъ подлежащее главнаго предложенія ставится въ томъ падежѣ, въ какомъ должно было бы стоять опущенное ნამუ или ნი *что*, напр., 1) მუსუ რე, ორთუქი? *что ты дѣлаешь?* вм. მუ(მო) რე, ნამუსუ ორთუქი? *что это, которое ты дѣлаешь?* (*Хр.*, стр. 20,5), 2) მუქუ რე, მუგაწყვნესვ? *что васъ огорчило?* вм. მუ (მო)რე, ნამუქუ მუგაწყვნესვ? *что это, которое васъ огорчило?* (*Хр.*, стр. 78,13), 3) მუსიე რაგადაანქ, ბოში? *что ты говоришь, маль-*

---

1) Въ первыхъ 9 листахъ *Хрестоматіи* ნ по недосмотру отнесенъ къ союзамъ.

чикъ? вм. მუ(მო) რე, ნამუსი/უ რაგადაანქ, ბოში? или მუ რე, რაგადაანქჷ ნი, ბოში?

§ 152. Дательный самостоятельный.

Имя дѣйствія въ Дат. картскомъ выражаетъ придаточное предложеніе времени, напр., წყარიში მინულას დიიძახჷ «ატუ» *при переправѣ черезъ рѣку* (букв. *воду*) *онъ закричалъ «Ату»* (*Хр.*, стр. 10,8—9), სუვაში ხირუას ძიქვა ქიმიოხირუ *когда тотъ кралъ перо, у него самого стащилъ онъ панталоны* (*Хр.*, стр. 52,31).

Вносныя предложенія.

§ 153. Въ зависимости отъ того, повторяетъ ли, или передаетъ намъ говорящій свои же собственныя слова и мысли, или черезъ посредство кого-либо хочетъ извѣстить другое лицо, или, наконецъ, передаетъ чужую рѣчь,—есть три способа выраженія вносныхъ предложеній:

a) Для перваго случая къ сказуемому или какой-либо другой части вноснаго предложенія приставляется суффиксъ მაქი || მაქჷ, который ничто иное, какъ сокращенное цѣлое предложеніе მა ვთქვიი *я сказалъ (молъ, вѣдь)* (ср. г. მეთქი < მე ვთქვი), напр.: 1) ასე მიხგთი, ვა რენო, შევხვადგქჷ ნი, არძას ბკითხულენქ, სო უმოსი ეფას გჷმიჩამუ-მაქჷ • ლაზუტი *теперь кого ни встрѣчаю, всѣхъ спрашиваю, гдѣ дешевле—говорю* (букв. *я сказалъ*)*—продастся кукуруза* (*Хр.*, стр. 2,27—28), 2) მა გიწუუ «ჰე»-მაქჷ ნი, თიწკჷმა რაშისჷ მართახი ქიგიაშქვი *когда я скажу тебѣ, молъ, «ей!» стегни пегаса кнутомъ* (*Хр.*, стр. 88,1), 3) მეუ-მაქი, გირაგადუქ *вѣдь я тебѣ говорю: ступай!* (при повтореніи просьбы и приказанія), 4) «დუც დიშილუნქ-მაქჷ», იფიბრქი «*убью себя* (букв. *голову*)», *подумалъ я.*

b) Для второго случая употребляется суффиксъ შო, который вышелъ изъ 3-го лица аориста თქუუ || თქოუ (ср. г. თქო < თქვა) *онъ сказалъ* на почвѣ перебоя ქ въ შ[1]), напр., 1) ჩქიმიშენი

1) О случаяхъ перебоя ხ, resp. ქ въ შ см. Н. Марръ, *Исторія термина „абхазъ"*, Изв. И. А. Н. 1912, стр. 700—701.

ქუუწიით: თიქი მოლმოჩქუ-მო *скажите ему отъ меня: тотъ, молъ, прислалъ меня сюда, къ тебѣ...* (т. е. *что я послалъ васъ туда, къ нему*; *Хр.*, стр. 2,2), 2) со вставкой ვ, resp. ი между согласнымъ исходомъ глагольной формы и მო: აკა ხი რექვ-მო, ალმასი რექვ-მო (передайте ей отъ меня): *ты единственная, молъ, ты алмазъ* (*Хр.*, стр. 145,3).

Передъ суффиксомъ მო, какъ передъ суффиксомъ ა (см. ниже с) и передъ вопросительной частицей ო (§ 103), возстанавливается суффиксъ 3-го лица страдательнаго залога, отпадающій въ обыкновенныхъ формахъ: ეკიში გვალა-მო მალალი რენი-მო (передайте ей отъ меня): *Гора Экъ, молъ, высока* (*Хр.*, стр. 145,10), მა სალდათო-მო ვა მალინენი-მო (передайте ей отъ меня): *не могу я идти въ солдаты* (*Хр.*, стр. 145,13).

с) Для третьяго случая употребляется суффиксъ ა (ср. г. ო) въ значеніи русскаго *говоритъ, говорятъ*. Въ зависимости отъ предшествующихъ звуковъ ა иногда подвергается измѣненіямъ:

1) Послѣ словъ съ исходомъ на ი, иногда и на უ, ა остается безъ измѣненія, напр., მორთი-ა აშო *иди — говоритъ — сюда!* მეუ-ა ვიშო *ступай — говоритъ — туда!*

2) Послѣ словъ съ исходомъ на ა и ო, иногда и на ე, обыкновенно вставляется между ними и суффиксомъ ა, во избѣжаніе hiatus, гласнораздѣлъ ვ: მა-ვ-ა *я — говоритъ,* მისვთი ეიანწყე ნი, თისვ მიდვაჩუნუქუ ჩილო-ვ-ა *кто сможетъ объяснить мнѣ это, пойду — говоритъ — за него замужъ* (*Хр.*, стр. 75,33—34), დინა-ხალე-ვ-ა *внутри — говоритъ,* მუ ვქიმინა-ვ-ა? *что мнѣ — говоритъ — дѣлать?*

3) Послѣ словъ съ исходомъ на ე, resp. на ი, рѣдко на ა, суффиксъ звучитъ какъ ე, съ гласнораздѣломъ иногда — ვე: ოკო მიდავრთე⌜ე⌝-ვ-ე *я долженъ — говоритъ — уйти,* ოზლოდუუ ნდე-

1) Для მო есть и другое объясненіе, предложенное М. Г. Джанашвили въ его *Грузинской грамматикѣ* (მ. გ. ჯანაშვილი. ქართული გრამატიკა, ტფილისი 1906, стр. 61), что მო — остатокъ глагола მონუა *вспоминать*, resp. *говорить, сказать*.

მეჲვი-ე *онъ истребилъ — говоритъ — дивовъ*, დახარემა-ვ-ე *во дворецъ — говоритъ*.

4) Послѣ словъ съ исходомъ на согласные между ними и суффиксомъ ა вставляется звукъ ი, по ассимиляціи съ которымъ суффиксъ ა иногда перерождается въ ე (стр. 0143): ოკო ქიიივ-ჩხუმათ-ი-ა/ე *мы должны — говоритъ — сразиться*, ქიმეჩი გი-რიას-ი-ა *отдай — говоритъ — Геріи*, მუ არე მულაჯირა დო ანდეთ რექ-ი-ე? *что это такое, что ты — говоритъ — усталый и дряблый* (*Хр.*, стр. 59,28), მუჭო ქოძირუნც-ი-ე, დუცე მეხოფუნც-ი-ა *какъ только — говоритъ — увидитъ его, голову — говоритъ — сорветъ ему* (*Хр.*, стр. 63,32).

Этотъ ი ничто иное, какъ вызванное къ жизни суффиксомъ ა/ე эмфатическое окончаніе въ глаголахъ и именахъ, отпадающее въ обыкновенныхъ случаяхъ. Но въ придаточныхъ предложеніяхъ რექ-ი-ე, ქოძირუნც-ი-ე звукъ ი можетъ быть остаткомъ союза ნი (§ 149).

Суффиксъ ა, подобно суффиксу მო (стр. 0143) и вопросительной частицѣ ო (§ 103), возвращаетъ къ жизни и согласный ნ, суффиксъ 3-го лица страд. залога, отпадающій въ обыкновенныхъ формахъ: მოკო *я хочу*, მოკონ-ი-ა *я хочу — говоритъ*, ვა რე *нѣтъ*, ვა რენ-ი-ა *нѣтъ — говоритъ*.

При вносныхъ вопросительныхъ предложеніяхъ сначала ставится суффиксъ вноснаго предложенія, а затѣмъ суффиксъ вопроса ო, напр., ვა გილუნ-ია-ო? или со вставкою ვ: ვა გილუნი-ა-ვ-ო? *нѣтъ-ли — говоритъ — у тебя?* მა ვა გიწი-ა-ვ-ო? *не сказалъ-ли — говоритъ — я тебѣ?* მოვრთა-ვ-ა-ო? *прійти-ли мнѣ — говоритъ — сюда?*

Вводныя предложенія.

§ 154. Въ качествѣ вводнаго предложенія употребляется ვა რენო? *нѣтъ-ли?* ვა რდუო? *не было-ли?* напр., ასე მისჳ მევხვა-დუქუ ნი, არძას ვკითხურენქ *теперь кого ни встрѣчу, всѣхъ спрашиваю* (*Хр.*, стр. 1,19), то же предложеніе съ вводнымъ: ასე მი-

სჳთი — ვა რენო — შევხვადგქჷ ნი, არძას ბგითხურენქ *теперь — не такъ-ли — кого ни встрѣчу, всѣхъ спрашиваю* (*Хр.*, стр. 2,27—28), ე ბოშიქ მუში ოზეს, სიდეთი თი გვერი, ვა რდუო, გიოწოთუ ნი, თი არდგილს ბრელი ხვითოქვი გვერს ქუუსქუუდუ ნი, ქოძირუ *тотъ юноша на своемъ дворѣ, куда — не было ли — онъ бросилъ ту змѣю, увидѣлъ, что змѣя въ томъ мѣстѣ снесла много драгоцѣнныхъ камней* (*Хр.*, стр. 23,32—34).

§ 155. **Отрицаніе.** Въ мингрельскомъ одно отрицаніе. При отрицательныхъ мѣстоименіяхъ (§ 56) глаголъ стоитъ въ положительной формѣ, напр., მუთა წოვე *ничего не было* (букв. *ничего было* nichts war), მითა რე *никого нѣтъ* (букв. *никто есть* niemand ist).

Если глаголъ поставить съ отрицаніемъ, то мѣстоименія надо взять неопредѣленныя (§ 55), напр., მუთუნი ვა წოვე *ничего не было* (букв. *нѣчто [что-то] не было*), მითინი ვა რე *никого нѣтъ* (букв. *нѣкто [кто-то] не есть*).

Дополненіе I.

Табу.

§ 156. Есть случаи, когда мингрелецъ не называетъ предметы ихъ собственными именами, а лишь иносказательно.

a) Считается постыднымъ, чтобы супруги называли другъ друга по имени, въ особенности въ присутствіи постороннихъ, а потому они для наименованія своей половины прибѣгаютъ къ различнымъ кличкамъ, въ родѣ თოლიგე *т̆олигэ*, что букв. значитъ *заклинаю тебя глазомъ* (см. *Словарь*), მუთარე *мут̆арэ* (букв. *ничего нѣтъ*). Что супруги не могутъ называть другъ друга по имени, выражено и въ загадкѣ: ე მოორე, მოორე: აკაკე-ბაკაკე გიჩქენუ დო ვა გარაგადე? *что это такое: знаешь, но не можешь сказать?* (имя мужа и жены), см. также *Хр.*, стр. 155,27.

b) Произносить имя вредныхъ животныхъ, птицъ и насѣкомыхъ, по понятіямъ мингрельца, не слѣдуетъ, не хорошо, ибо

вредъ отъ нихъ можетъ увеличиться. Поэтому для ихъ наименованія прибѣгаютъ къ другимъ названіямъ: α) къ общему (для хищныхъ животныхъ) სახელ-უშობუ *съ непроизносимымъ именемъ* или უჭკუ-უხაშჷში მაჭკომალი *ядущій нежареное и невареное* (ср. *Хр.*, стр. 187,11) и β) къ частнымъ, примѣнительно къ той или иной чертѣ характера, образу жизни и внѣшнему виду животныхъ, птицъ и насѣкомыхъ, какъ-то: 1) медвѣдя (თუნთი) называютъ ბურდღინა *бормотунъ, ворчунъ* или უწუნდური *нечистый,* 2) шакала (ტურა)—კვალი-ჭყერი *съ проклятымъ слѣдомъ* или მოცქვაცქვალე *бѣгающій легко, тайкомъ,* 3) лису (მელა)—მოძვანძვალე *скитающаяся,* 4) змѣю (გვერი)—უჩა-ღართამი *въ черной чохѣ* или იუდო გილესარგალუ ნი *что тащится внизу,* 5) мышь (ჭუკი)—კუდელამი *хвостатая* или კიბირ-მოჭკადილი *съ выкованными зубами,* 6) муравья (ჯგიჯგიტია)—ზუხ-მეტახილი *со сломаннымъ горбомъ,* при этомъ добавляютъ ოშ გოლაშ ვიშო *за сто горъ!* думая предохранить этимъ шелковичныхъ червей отъ муравьевъ, 7) ворону (კვარია)—დუდ-უჩა *съ черной головой,* 8) ястреба (ქჷრი)—ჟინ-მალუ *высоко ходящій,* 9) различныхъ червей (მუნტური)—ოჭიშიშ მაზიმალი *измѣряющій спину,* თელი *здоровый, живой* или შურდგუმილი *живое существо,* 10) болѣзнь куръ (ივანია)—ჸუსახელე *безыменная.*

Дополненіе II.

Стихосложеніе.

§ 157. Мингрельское стихосложеніе, какъ и грузинское, тоническо-силабическое, т. е. основано какъ на извѣстной постановкѣ ударенія (§ 7, 166), такъ и на одинаковомъ количествѣ слоговъ въ стихахъ. Долгота и краткость гласныхъ, отчасти присущія мингрельскому (§§ 4, 5), существеннаго значенія въ стихосложеніи не имѣютъ.

§ 158. Для уравновѣшенія количества слоговъ въ стихахъ мингрельскій языкъ допускаетъ усѣченіе исходныхъ гласныхъ, выбрасываніе ихъ изъ середины словъ или только ослабленіе

въ неслоговой полугласный ჷ или, наоборотъ, вставку ჷ (иногда и полныхъ гласныхъ) въ середину словъ, и добавленіе его съ конца въ качествѣ слогообразовательной величины, напр.: 1) ართ' ბოშიშა вм. ართი ბოშიშა, თოლეფ' დოჭყუტი вм. თოლეფი დოჭყუტი (*Хр.*, стр. 136,20; 137,30), 2) არკვანიშა დიშამჷჯანეფ, resp. დიშამჯანეფ вм. დიშამიჯანეფ (*Хр.*, стр. 136,15), 3) ზჷსხჷრ' მითუნც, ხორც' მიცანცალჷ вм. ზჷსხჷრი მითუნც, ხორცი მიცანცალანც (*Хр.*, стр. 159,13), 4) ჩქიმი || გური || სქანი || წჷმა რე (ნანა), но სქანი || გური || შხვა წჷჷ || მა რე (ნანა) (*Хр.*, стр. 110,13—14), შური || ჯგირსჷ || ნოგო || რუე (*Хр.*, стр. 112,23).

§ 159. Какъ видно изъ вышеприведенныхъ примѣровъ, въ цѣляхъ стихосложенія нарушаются извѣстныя намъ морфологическія категоріи, такъ, напр., დიშა-მი-ჯანეფ изъ родительнаго отношенія становится неоформленнымъ отношеніемъ დიშა-მ-ჯანეფ, допускается необыкновенное усѣченіе согласныхъ ნს, ნც въ исходѣ 3-го лица ед. числа дѣйст. залога, какъ, напр., მიცანცალჷ вм. მიცანცალანს, მიცანცალანც.

Въ этихъ же цѣляхъ допущенъ, надо полагать, единственный случай необычнаго въ мингрельскомъ склоненія прилагательнаго-причастія, стоящаго передъ опредѣляемымъ (§ 26,а), именно: მათშალიშოთ გოთვაჩირიში ვარდიში მინჯე რდასო კვარია (*Хр.*, стр. 125,22—23)? გოთვაჩირიში ვარდიში вм. გოთვაჩირი ვარდიში

Сюда относится и образованіе двугласныхъ (§ 5), напр., მჲარო < მიარო: ძირე || მჲარო || ჯგჷრი || ლდა ნი (*Хр.*, стр. 175,27).

Есть случаи употребленія словъ въ грузинской формѣ, когда это нужно для риѳмы, напр., г. საარაკო (вм. м. საარიკო), такъ какъ оно риѳмуетъ съ ჩილი ვ' აკო (*Хр.*, стр. 124,15—16).

§ 160. Несмотря на вышеуказанные способы для установленія одинаковаго количества слоговъ въ стихахъ, въ мингрельскомъ размѣръ стиха часто не выдержанъ.

§ 161. Размѣры стиха бываютъ разные, начиная отъ пятисложныхъ и кончая двадцатью и болѣе сложными. Большинство

стихотвореній написано 8-сложнымъ размѣромъ, часто встрѣчается и 16-сложный (*Хр.*, пѣсни №№ I, XII, XL). Есть и мѣшанаго размѣра стихотворенія, напр., три первыя строфы пѣсни № XXII написаны 10-сложнымъ размѣромъ, а послѣднія четыре строфы—8-сложнымъ.

§ 162. Стопы бываютъ двусложныя (2+2) и трехсложныя (2+3). Первыя встрѣчаются въ 16-ти и 8-сложныхъ размѣрахъ, а вторыя въ 10-ти и 5-сложныхъ.

a) Двусложныя стопы:

1) პა́ტო || ნუ́ფი || გა́მი || გო́ნით || ა́თე || ჩქი́მი || გუ́-რიშ || ჯგუ́ა
გუ́რი || წა́უ || ლი́რი || მა́ფუ || მა́ ლო || რო́ნსჷ || ვი́ფუ || ჩუ́ა (*Хр.*, стр. 108,17—18).

2) ძღა́ბი || ჯგი́რი || ვო́რექ || მა́რა
ბჟი́თი || მუ́თა || მა́მა || ლუ́უ (*Хр.*, стр. 114,7—8).

3) წი́წი || ლა́ ლო || კა́მა || წყა́რი —
ბო́ში || მუ́შე || გა́მა || ნწა́რი (*Хр.*, стр. 113,17—18).

b) Трехсложныя стопы:

1) მა́ხა || მა́ სქანოთ || კი́რიბი || ვო́რდა
ი რ გა || ჯგი́რებაშ || გა́ლუ || ა́ფარი
მა́ხა || მა́ სქანოთ || სა́ნთელი || ვო́რდა
ხა́ტიშ || წო́ხოლე || ო́ნდღუ || ლა́ფარი (*Хр.*, пѣсня № XXII).

2) პა́პა || ნო́ღია
ლუ́მა || სო́ რდია?
— ო́ხი || რუ́სია (*Хр.*, пѣсня № VI).

§ 163. Риөма почти всегда присуща мингрельскимъ стихамъ, во всей *Хрестоматіи* лишь одно стихотвореніе (№ XVIII) бѣлыми стихами. Стихи риөмуютъ между собою различно: 1) сплошная однообразная риөма черезъ всю строфу (въ строфѣ отъ 2-хъ до 8 стиховъ) aaaa (пѣсня № I), иногда черезъ все стихотвореніе (№№ XXXVII, XL), 2) не риөмуетъ лишь одинъ второй стихъ abaa (*Хр.*, стр. 115,23—26), 3) не риөмуетъ лишь одинъ третій стихъ aaba (*Хр.*, стр. 110,5—8) или aabaca (№ XLVII)

или aaaba+aaba (*Хр.*, стр. 125,3—11), 4) риѳмуетъ второй стихъ съ четвертымъ abcb (*Хр.*, стр. 109,23—26; 110,9—12) или abcbdb (*Хр.*, стр. 115,9—14; 134,15—20), 5) первый стихъ риѳмуетъ со вторымъ, третій съ четвертымъ aabb (пѣсня № V), 6) первый — съ третьимъ, второй — съ четвертымъ abab (№ XXXV, XLII) или ababab (*Хр.*, стр. 169,21—26) и другія, какъ aba, baa, abaca, abca, abcdea.

Большинство стихотвореній представляетъ собою смѣсь изъ этихъ различныхъ видовъ риѳмы, напр. пѣсня № IV состоитъ изъ abcb+aaba, № LI изъ abab, abcb, aabb, aaba, aaaa.

§ 164. Въ мингрельскихъ стихотвореніяхъ весьма распространены **параллелизмы**: первая половина строфы по содержанію не имѣетъ ничего общаго, никакой генетической связи со второю половиною, а лишь риѳмуетъ съ ней, напр.:

1) წიწილა დო გამაწყარი —
ბოში, მუშე გამანწარი?

Цыпленокъ и бульонъ —
Юноша, почему ты меня огорчилъ?

2) მელე ენგირი, მოლე სკურჩა —
დაგალორე, მუსუ მუჩა?

На той сторонѣ—Ингуръ, а на этой—Скурча—
Я тебя обманулъ (-ла), что ты мнѣ дашь?

3) ირი სუნელი დოვთასი დო
ვა მითასუ ონბალე —
მუ ჩქიმი ოსური გიძირუნ დო
მუ ქორთული ტომარე.

Я посѣялъ всякаго рода овощи,
Но не съѣлъ (никогда) луговой мяты —
Посмотришь на мою жену,
Она точно грузинскій мѣшокъ.

§ 165. Также много аллитерирующихъ и риѳмующихъ сложныхъ образованій (§ 130,b), не имѣющихъ смысла, особенно

въ первой своей составной части, напр., აკაკე-ბაკაკე, ალას-მალას, ელესია-მელესია (*Хр.*, стр. 184,27; 188,10; 133,12).

Дополненіе III.

§ 166. Къ § 7 (объ удареніи) необходимо сдѣлать слѣдующія дополненія—

a) Удвоенные, resp. долгіе гласные (§ 5,c) всегда имѣютъ на себѣ удареніе (на первомъ изъ удвоенныхъ звуковъ), сколько бы слоговъ въ словѣ ни было, и какое бы мѣсто удвоенные гласные ни занимали. Когда удвоенные гласные стоятъ на концѣ слова, удареніе все-таки падаетъ на второй съ конца гласный звукъ, въ виду прерывистой долготы удвоенныхъ гласныхъ, такъ что первый слогъ съ конца и въ данномъ случаѣ, какъ вообще въ мингрельскомъ, остается безъ ударенія, напр., ამბე́ე (ამბე̈), но ა́მბე *вѣсть*, ნათესე́ე (ნათესე̈), но ნა́თესე *родственникъ*.

b) Сложные предлоги въ глаголахъ (§ 120,b) удерживаютъ свое удареніе рядомъ съ удареніемъ на глаголѣ, напр., მო́ლა-ლა́ლა *уносить, отнимать*, но передъ глаголами съ гласными въ началѣ они, теряя свой послѣдній гласный, теряютъ и свое удареніе, не перетягивая на себя и ударенія съ глагола, какъ это бываетъ при простыхъ предлогахъ (§ 7,a), напр., გილ-უ́ლა (<გი́ლა-უ́ლა) *ходить туда-сюда*.

ХРЕСТОМАТІЯ МИНГРЕЛЬСКАГО ЯЗЫКА.

Хрестоматія мингрельскаго языка.

А. Сенакскій говоръ.

а) Разговоры.

— გამარჯობა სქანი ჯგირი, ჯიმა!

— ღორონთქ გოგიმორძგვას, ჩქიმი პატონი!

— ათე სოფერს მუ ჯოხო?

— სენაკი.

— მუდა ვერსი რე თაურე ზუგდიდიშა?

— ჟარნეჩიდოართი.

— მუთი შილებე ზუგდიდიშა ულა?

— ცხენით, მარა უჯგუში რე ფაიტონითი ვარდა დერეჟანითი.

— მუ ღირუ თეშახი?

— დერეჟანითი მიდაზოჯუ'ნ'თი და, ალირუაფუ ართი მანათი, ფაიტონითი ჟირი.

— მუჭომი მოსავალი 'ო'რდუ წი თაქინე?

— გვარიანი, პატონი, ხოლო ჭიჭეთ ყურძენი დომიჭვეს დიოდე ჩხურუქუ დო უკული სინჩხექ'ი'.

— თქვანიურე მუჭომი მოსავალი რდუ? რაგადანა, ყურძენს წი ჯგირი პიჯი უღუდუ.

— ნამდვილი რე. ღვინქი ბრელქ იცუუ, მარა ჭკიდიქ (ჭკიდქი) მისუსტეს. მა თიშენ მოლავრთი სიმიდი ოკო იპიდეე (ქომიციდირუდუ-კო). ასე მისგ შევხვადუქუ ნი, არძას ვკითხურენქ, სო უეფაშო გიმიჩამუ-მაქი სიმიდი, დო არძაქ ზუგდიდიშა მიმოწურუ. თქვა მუს იტუუთი?

— მართალი უთქუალნა. ზუგიდის⌈ი⌉ თქვა ქემერთით⌈ი⌉ უჩარდიაშა დო ჩქიმიშენი ქუუწიით: თიქი მოლმოჩქუ-შო, დო თინა ირფელს ქემგეხვარუბუ.

— დიდი მადლობელი ვორექ.

— მუშენი იშქიდანქ, სქანი ჭირი!

— ვე დევგვიანენქ, თე წუთის მიდ⌈ვ⌉ურქი. მშვიდობით ზოჯუ⌈ნ⌉დათი, პატონი!

B. Самурзакано-зугдидскій говоръ.

a) Разговоры.

— გამარჯვება (გომორძგუა) სქანი ჯგირი, ჯიმა!

— ღორონთქ გოგიმორძგუ (გოგიმორძგვას) ჩქიმი პატენი (პატჷნი).

— თე სოფელცჷ მუ ჯოხო?

— სენაკი.

— მუზჷმა ვერსი რე თა⌈ც⌉ურეშე (თაურე) ზუგიდიშა?

— ჟარნეჩიდოართი.

— მუთჷ შიილებე ზუგიდიშა ულა?

— ფაიტონითჷ, ვარდა დერეჟანითჷ.

— მუ ღჷრჷ თეიშახჷ?

— ფაიტონითჷ მიდაზოჯჷნთჷ და, ალჷრუაფუ ჟირი მანათი, დერეჟანითჷ ართი.

— მუჭომი მჷნაწიი ⌈ო⌉რდჷ წჷ თაქჷ?

— გვარიანი, პატენი, ხოლო ჭიჭეთ ცურძენი მოჭუ დიო ჩხურუქჷ დო უკული სინჩხექჷ.

— თქვანიცურე⌈შე⌉ მუჭომი მჷნაწიი რდჷ? რაგადანა, ცურძენს წჷ ჯჷგჷრი პიჯი ულუდუა.

— ნანდული რე. ღვინქჷ ბრელქ მორთჷ, მარა ჭკჷდიქ ჭიჭექ იცუუ (ნარკებო იცუუ, მისუსტეს). მა თაქი თიშენი მოფრთი ლაზუტი (ლაიტი, ლატი) ქომიცილირჷდჷკო ნი. ასე მისჷთი, ვა რენო, შევხვადჷქჷ ნი, არძას ბკითხურენქ, სო უმოსი ეფას გჷმიჩამუ-მაქჷ ლაზუტი, დო არძაქ ზუგიდიშა მოწურუუ. თქვა მუს იტყუთჷ?

— მართალი უთქუალნა (ურაგადუნა). ზუგიცჷ თქვა ქიმერთითჷ

ჷჩარდიაშა დო ჩქიმიშენი ქჷუწიით: თიქჷ მოლმოჩქჷ-შო (მუმო-ჩქუ-შო), დო თინა ირიფელც (ირიფელის) ქჷმგაჸხვარებუნა.

— დიდი მარდობელი ვორექ.

— მუშენი იშქიდანთჷ, თქვანი ჭირი!

— ვა დებგვიანუა⌈ნქ⌉. ასე ხოლო მიდ⌈ვ⌉ურქჷ. შვიდებით ზო-ჯჷნდათჷ, პატენი!

A. b) Сказки.

I.

ეშმაკიშ› მოჩამირს კინი ეშმაკი მიდეჸელანს.

ჟირი ღარიბი კოჩი ორდუ. ჟირხოლოსუ ართიანიში მაცალე ქუ-მოლისქუა ცუნდუ, ირი კოჩი ჯგირო ორდუ დო თი ღარიბი კოჩეფს (კათას) კოჩი ვა ლებულენდუ. ღორონს ოვერდუდეს: „ჩქინი სქუალეფქჷ, ღორონთი, მუთუნი სინდიდრეშა მიშქელასჷ ნი“.

ვითოჟირწანერო გინირთესჷ ნი ბოშეფქ, ჭიჭე სარწუმალო ქუ-უცოდეს მუმალეფქ თინეფს საფაჭროთი. თიჯგურა მოცადინექ იცოის, წანამოწანას ჯგირი დუქანი გოგუმაანწყიის. უკული თეში გეკეთეს, მუდა მილიონიში მინჯეთ გინირთეს, ათე ჰოშეფქუ ეთეშ გინირთეს, გრანიცეფიშა პარახოდეფი გილალედესჷ. დიდი პრიკაშიკეფი ცუნდეს, პარახოდიში კაპიტანეფი დო მუში კეთილეფი.

ართიშა კამპანია გააკეთესჷ დო ბრელი კათა დაპატიჯეს. დიდი მორხენაქ იცუუ. ბოლო დროს ათე ართი აფხანაკიქი მაჟირა აფხანაკის უწუუ:

— ეშმაკი აკეთენსო კოსუ დო ღორონთი?

— მუსიე მირაგადუქჷ ნი?—უწუუ მაჟირა აფხანაკიქ,—ღორონთიშ კეთებული კოჩი მიქ გეეგონჷ? მუმა-სქანი დო მუმა-ჩქიმი ირო ღორონს ოხვეწუდუ, მარა ინეფი ირო საწყალი რდუ. მა მურო დღას ვა მჷხვეწებუ, ღორონთი ქააკეთენდასჷ ნი.

— სი ტყურას რაგადანქი,—დუურთინუ აფხანაკიქ სიტყვა,—ღორონთიშ კეთებული იცი, ვარა ეშმაკიშ კეთებული კოჩი მიქ გეეგონჷ?

— ჯიმა, ჸუსიე მირაგადუქი ნი?—კინი დუურთინუ ეშმაკიშოთ რაგადანდუ ნი, თიქ,—სი ვა ნორღვე ჭკუა!

— მა ჭკუათ ქომიღუ, ღორონთით ქომიჩქუ. სი მუდგენი შხვა ჭკუას რექი, ეშმაკის უჯერქი ნი,—დუურთინუუ ღორონთიშოთ რაგადაანსჷ ნი.

უკული უწუუ ეშმაკიშოთ რაგადაანდუ ნი თიქ:

— მა დო სი ნირზი გავაკეთათ. მა დო სი ირიფელი სააიფხანაკო მიღუნა. ღორონთი კოს ქააკეთენსი და, თე სააიფხანაკო მუთი ქოორე ქონება ნი, სი ქოგიღუდას; ეშმაკი ქააკეთენსჷ და, მა ქომიღუდას.

ითამამუ ღორონთიშოთ რაგადაანდუ ნი თიქ:

— ჯგირი ორდას, თეშ ბღოლათი!

გააკეთეს პირობეფი, დოჭარეს, მანგარო შეამოწმეს. პარახოდითი გუუტეს შორიშ ქალაქეფიშა იშაგორილი კოჩეფი ოკითხეთ: ეშმაკი აკეთენს კოსუ დო ღორონთი?

იგილეს ართი ქალაქის. ართი ძალამი რჩინუ კოჩი ქოძირეს. იფირქეს: «ა, ჭკუა უღუ ნდა, ათეს აღვენუუ, ათე რჩინუ კოს». კითხეს:

— ბაბუ, სქანდა ოკითხე მიღუნა.

— მუ გიღუნა, პატონი, ჩქიმიჯგურა საწყალიშა?—უწუუ რჩინუქუ თინეფიშ იშაგორილი კოჩეფს.

— ვარუ, ჩქი რკითხენთჷ დო მართალი ქომიწიით, შურქუ ვა წაგირთასჷ ნი.

— მუსიე, პატონი, კითხულენთი ნი ჩქიმიჯგურა საწყარს?

— ღორონთი აკეთენსო კოსუ დო ეშმაკი?—კითხეს.

— პატონი, სამაგალითოს მირაგადუთ. ღორონთიშ კეთებული მიქ გეეგონ? ყიროში ყაარნეჩიწანერი კოჩი ვორექ, ირო ღორონს ვოხვეწუქუ, დღას ჩქიმი საშვერქ ვე ეცუუ, ირო საწყალი ვორექ. ამდღა ღურაქუ ხოლო გაჭირდჷ; ვა არწყექო, მუჭომი საძაგელი რჩინუ ვორექი ნი? ღორონთი კოს ქააკეთენდასუ ნი, საშვერქ მუშენი ვე ეცუუ? ჩქიმოთი ვართი ჩილი ოცოფირუუ, ვართი სქუა, ათეჯგურა საძაგელი წვალებური ვორექ.

ათენა იშაგორილი კათაქ დიიჭარეს, გასაკვირეთი გუუკვირდეს, ძალამი საწყინოთ დაასქიდეს. ხოლო სუმი ქალაქეფიშა ოკო იგილესჷკო ნი: სუმიხოლოშა იგილეს. მუჭო ათაქინე დოხვადუ ნი, ეთეშინე სუმიხოლო ქალაქის ქოდოხვადუ რჩინუ კოჩქ. ხოლო უარესი გაჭირება ოძირუ, კითხესჷ ნი. დიდი შიიწუხეს თე იშაგორილი კოჩეფქუ.

ირო მხვადოშხვა ფერი უღუდუ, ირო თი ართი რჩინუ კოჩი რდუ-თინეს ურაგადუდუ ნი, თინა ხანდული ეშმაკი რდუ.

იშაგორილი კოჩეფქუ გაგიმიიძიის, მოლართესჷ დო კინი მუნე-ფიში ქალაქიშა ქომორთეს ათე მონირზე აფხანაკეფიშა. ღორონთიშოთ რაგადაანდუ ნი, თი აფხანაკიქ წაგებურქ იცუუ დო ენა ქოგშუუცხადეს ყირხოლო აფხანაკებს. თი წაგებული აფხანაკიქ ხოლო ღორონს შე-ვერდუ: „მადლობა ღორონს, ღორონთიშ სახელიშა წავაგენდი ნი, ვა მიჩქუდუ. ასე მადლობა ღორონს!“

ათე მაყირა აფხანაკიქ ძიცა ქიდიიჭყუ:

— მა ვა გიწიო, სი ჭკუა ვა გიღუ-მაქი ნი? სი მუშენი ვე ეჩინი, მუმა-სქანი დო მუმა-ჩქიმი ირო ღორონს ოხვეწუდუ ნი, შქირენული გილეეშესჷ ნი, კუჩხის ჩაფულა ვა მააძუდესჷ დო ირო გაჭირებული რდესჷ ნი? ასე მუ ოკო რღოლე? ტანს ოკო გომკიგოწყე, ჩქიმი თორქი ოკო ვა რძირასჷ ნი.

დიდებული კათაქ შეეხვეწეს:

— მიკოქუნალი ქუულუდასჷ დო ჭიჭე მუთუნი ქასჩუქი.

— ჯა! მუსიე მირაგადუთი? — უწუუ ეშმაკიშოთ მორაგადექუ: — ინა ვარ, შური მეცუნსუ ნი, თინახოლო მოკა რე, თინახოლო მა ვა ვოცუნუე ოკო, ეფერი მიზეზი უღუ. მალას მომაშორითი, ვარა ოკო დოპილეე.

უკული მიდეცონეს შიშველო. მუთუ უჩაშეფი ქოორდუ ნი, არძა ეშმაკიშოთ მორაგადეში ჯამაგირიში კოჩი რდუ. იშ უნებულებაქ ვა აქიმინეს.

ბეგინაალუ დო მიდართ წაგებული აფხანაკიქ. ართი ჯვეში ფი-ლუკა, ჭიჭელობას აკეთესჷ ნი, ზღვაპის ქვიშას მითონთხორილი ქო-ძირუ. ათენა ქოგაათხორჷ, გეიოცოთუ, წყარს გიოცოთუ, სოლეგიდგა წყარქ მოთილუ.

„მადლობა ღორონს! — თქუუ თიქ — იშენთი გოჯოგერი ვორექ, ღორონთიშ სახელიშა ოკო მებდინეე“. დეეწერჷ პიჯვარი, დინახალე ქოდგნიჯირუ ფილუკასჷ დო ქოდილურუუ.

ფილუკა ზღვაქ სოგიდენი მიდეელუ, ვარდი წყარს დინურთუმუ, ვართი დინაფერე. ართი არდილს ტყა ქოორე ზღვაპის, დიდი ჯალეფი ქოჩანს. ათაქინე გუაკურცხინჷ. ღორონს შეეხვეწჷ: „მებდინი ნი, მიჩ-ქუდუ; სო რე მუულალუქი ნი!?“ იკიილუ ხმელედიშა. მიოჯინუ ნი, ჯას

თოფური გილმაწენს. ჭიჭე ოჭკომუ. გიიჯინუ ნი, ცუდე ქოძირუ. კოჩიშ ნარინჯის ვა გჷ. დიისერუ ნი, ბუხარიშა მითილჷ. ეშმაკეფქ ქომორთეს, მუნეფიშ მოქმედებაში ჩიება ქოდააჭყეს. ართიქ თქუუ, წააგებაფუ ნი, თი ეშმაკიქ:

„ართი ღორონთიში მახვეწარი კოჩი დოვღუპი. მუთი ქუუღუდუ ნი, ჩქიმოთ რაგადაანდუ ნი, თი კოს ქუვოშიბაფე. ათე კოსუთი მუვაგონი: «მაჟირა ქალაქიშა ოკო ვიდე», ეჩემჷ, შქვითი პარახოდი დოხარგუუ. დიდი ზღვაშა მიშეელჷ ნი, ირიფელი დომწყვი დო თი კოჩითი დობღუპი. ასე თი შქვიდელი ზღვაში ქვინს ქოძუ, იში ღალა ზღვას ქიგეღუუღუ“.

მაჟირაქ თქუუ: „მა ხოლო უჯგუში ფქიმინი. ართი ხენწიფე რდჷ, ართი ცირასქუა ცუნდუ, თის გური გეგჷშული დო ქუაში თუდო დოვფული ეზოს. ასე თი ძღაბი ღურუ. თიში წამალი ქიცანას მუთუნი ვე ეცუაფუ, თი გური ვა ითილესჷ და ვარა“.

ათე საწყალი კოჩი შიშიში ღურელი ათაქ მითოცანცალანს, ენა ირიფელი ქიგეეგონუ. ღორონთქ ოჭუმარა გუუთანუუ. ღორონს მუეხვეწჷ, პიჯვარი დეეწერჷ. მიდართუ ნი, სოფელი ქოძირუ. შვიშველი რდუ, სამოწყალოთ მიკააქვენჯი ქიითხუუ. იდჷ, იდჷ დო თი სახენწიფოშა ქიმერთჷ, სოდეთი ხენწიფეში ცირასქუა ღურუდუ. კითხეს:

— მუ კოჩი რექი?

— მა ვორექ ექიმი,—უწუუ თიქ.

— აბა ხენწიფეში ცირა თეჯგურა გაჭირებული რე.

— ღორონთიშ შემწეობით თიჯგურა ბრელი მისქილიდუაფუ,—უწუუ თიქ.

ხენწიფეს ქემეულეს ათეში ნარაგადუ სიტყვა. ხენწიფექ გახარებით ქიიჭანუუ:

— თეჯგურა გისქილიდუაფუნო?

— ბრელი მისქილიდუაფუ, ღორონთქ ქომშემეწუუ და. ართი ეჩიდოვითი კოჩი ქომიშიი.

ქომუცუნეს. ათე დიდი ქუა გომნაართინეს; თე ძღაბიშ გური ქუას მითოძუდუ ნი, ქოძირუ, გიგჷთილუ დო მოლეელუ. დოლასირუ დო ქოჩუ, ძღაბიქ დოსქიდუ. ხენწიფექ ძღაბის კითხუ:

— ა, სქუა, სქანი მაკეთებელი ღორონთქ ქომორთუ, მუ ვაჩუქათი?

— მუთი სქანი ნება რდასჷ ნი,—უწუუ ცირაქ.

— აბა თეში უჯგუში კოჩი ვა მაშინა. სინჯათ გამნუვაშქვათი.

გვირგვინი ქიგოუდვეს ხენწიფეში ცირაშა დო ხენწიფეთ ქოდადგინეს.

ეშმაკიქ მიოცოთუ, მარა დორონთქ ვა აცოთუ მუში მოხვეწარი კოჩი; ეშმაკიქ მააგებაფუ ნი, თინა ეშმაკიქ უკული გვალას მიოცოთუ.

II.

პაპა დო დიაკონი.

ქოცოფე ართი ლალიერი კოჩი, ნამუსით ნოლვე სუმი საკიში ეფშა ფარა. თის ცუნდუ სუმი სქუა. ათე სუმი სქუალეფიშე ქალარდი ნამუთინს ვა უჩქჷდჷ. ართიშახ მუმაქ აკოკათუ სქუალეფი დო უწუ თინეფს:

— სქუალეფი, მა ლალიერი კოჩი ვორექჷ დო მხვათ თენერო მიჯინე. ჩქიმო ონჯღორე ლე, ართის ფარა ვა გიჩქჷდას ჭარუა დო კითხირი ნი. ართიდოართიქ გინოდვი დუდი დო ქიდიგურე ქალარდი.

მუჭოთი ქიგეგონეს თენა სქუალენქჷ ნი, სუმიხოლოქ მინდომეს ოგურაფუშა ულა. მარა მუმაქ ვა გუტუ სუმიხოლო სქუა ართო. თიმიწკჷმა უნჩაში სქუაქ გეიწულუ მუმას ართი საკი ფარა დო მიდართჷ ოგურაფუშა. შარას ქაუხვადჷ პაპაქ.

— გამარჯვება, სქუა, სქანი! სოშა რე მეურქჷ ნი?—კითხჷ პაპაქ.

— მა მეურქჷ ქალარდიში ოგურაფუშა დო მით დჷმოგურუანსჷ ნი, ათე საკი ფარას ქუვაჩუქენქ,—უწუ ლალიერიში სქუაქ. პაპაქ უწუ:

— მა ქომუჩი თე ფარეფი დო ქალარდის მა ქიდჷგოგურუანქ.

ქიდაცუნჷ მეშარექ პაპას, ქიმეჩჷ ფარეფი დო მიდაცუნუ მუში თიშა. პაპაქ ქიგეუჭყჷ მეშარეს ქალარდიში გურაფა, მარა ქააჩინჷ, მუჭოთი ის ქალარდი ვა დაგურედჷ ნი, დო ჭიჭე ხანიში უკული მუში თიშა გუტუ. უკულინეშე მიდართჷ ოგურაფუშა ოშქარი ჯიმაქ. შარას ქაუხვადჷ კინი თი პაპაქ:

— გამარჯვება, სოიშახ სქანი შარა?—კითხჷ პაპაქ.

— მა მოკო ქალარდიში გურაფა დო მემიღუ ართი საკი ფარა; მით ქჷდჷმოგურუანსჷ ნი, ათე ფარენს ქიმებჩანქ,—უწუუ მეშარექ.

— ქომუჩი მა ფარეფი, მოლა ჩქიმიწკჷმა დო ქალარდის მა ქდჷგოგურუანქ,—უწუ პაპაქჷ დო მიდეჯუმუ ცუდეშა.

პაპაქ ქიგეუშუჷ გურაფა, ოგურუ ართი ხანს, მარა ვართი თე ჯიმასჷ დააგურუ ქალარდიქ. ჭიჭე ხანიში უკული ფარა ქიდატებაფუ დო გუუტუ ცუდეშა. დაბოლოს უკულაში ჯიმაქ გეგიწუდუ მუმას მასუმა საკი ფარა.—„ეგებ ჩქიმი ბედი ორდას შარუა დო კითხირიში დოგურაფა", თქუუ დო გინილჷ ცუდეშე.

შარას თესით ქაუხვადჷ კინ თი პაპაქ. პაპაქ ქოძირჷ საკაში კოჩი ნი, ახიოლჷ: «ფარაში ოკო რდას თე საკი», იფირქჷ. საკიში ხიოლიი პაპას გამარჯვებაში რაგადიქ ქაშაშუორდჷ დო კითხჷ მეშარეს:

— მუ ორე საკით მეგიდუ ნი?

— ფარა,—უწუ მეშარექ.

— ფარა! მიშა?

— თიშა, მით ქალარდის დჷმოგურუანსჷ ნი,—უწუ მეშარექ.

— ძალამი ჯგირი, ქომუჩი ფარა მა დო ქალარდიში გურაფა ჩქიმი საქმე რე,—უწუ პაპაქ.

მეშარექ დუუჯერჷ, ქიმეჩჷ ფარა დო ყირიხოლოქ მიდართეს პაპაში თიშა. პაპაქ ქჷდაგურუ ეს ქალარდი დო ქიდეკინჷ დიაკონო. ართიშახ ნოწირენს პაპაქ მოლაამქვუ ოხვამეშე დიაკონი ცუდეშა დო უწუ:

— დაჩხირი აკომირჩი ფერი, ნამდა თაქი მატჷბანდასჷ ნი.

დიაკონქ მოლართჷ ცუდეშა, დააჭყჷ ფირქი მუნერო ოკო ორჩჷკო თიქ თინერი დაჩხირი, ნამდა პაპას ოხვამეს ქჷმუტუბუკო ნი. მოლართიჷ დო პაპას მუთი ნადგჷმობა ქუუღუდუ ნი, არძას ართო დაჩხირი ქჷმუუნტუ. ოხვამე შორს ვა რდჷ. მიოჯინჷ პაპაქჷ ნი, ქოძირჷ მუში მახორობას ონტუდუ ნი. პაპაქ რულაიათ ქჷმორთჷ ცუდეშა დო იკითხჷ, მუნერო გორჩქინდჷ დაჩხირქჷ ნი. დიაკონქ უწუუ:

— მონძღვარი, გურს მუშენი რე მიცუნანთჷ ნი? თქვა მიწით დაჩხირი აკომირჩი ფერი, ნამდა ოხვამეს მატჷბანდასიე. მა გაგიგონითჷ დო დაჩხირი აკოგირჩით.

პაპაქ ზეცალჷ, გამათხოზჷ დიაკონს ოცვილართო, მარა დიაკონქ ინტჷ. ჭიჭე ხანქ მუკილჷ ნი, პაპაქჷ დო დიაკონქ კინი შერიგესჷ დო ორდეს ართო. ართიშახ დიაკონს უწუ პაპაქ:

— მიდარაცი ხოჯეფი ღალჷშა დო წყარი ქოჩი, წოხოლენი კუჩხეფი ვა დიშოლანჷ ნი, თეში.

— დიაკონქ მიდარაცჷ ხოჯეფი ღალჷშა, წოხოლენი კუჩხეფი ქა-თააკვათჷ, ხოჯეფს დუდი წყარიშა ქიდჷნუჩანუ დო დუუძახჷ პაპას:

— ხოჯეფქ წყარი ვა შვეს დო ქჷმორთი.

პაპას ექ გუუკვირდჷ დო რულა-რულათ ქიმერთჷ ხოჯეფიშა. მითო-ჯინჷ ნი, ქოძირჷ ხოჯეფი კუჩხეფიკვათილო ღალჷს ქიდჷსოძჷდეს. მჷრთჷ პაპას გურქ, მარა მუ ოკო ქიმინჷკო? გინოჭყვიდჷ პაპაქ დია-კონიში ნოფულო ცვილუა დო დუუჭყჷ დარაჯუა. დიაკონქ ქეშჷტუ, მუჭოთი პაპა თის უდარაჯუ ნი. მოლართჷ დო მუში ონჯირუს თხო-ლოთ ეფშა გუდა ქიგილადუ. მუქ გუდას უკახალე ქუმკააფულუ. პაპაქ შქასერს ქიმერთჷ დიაკონიში ოცვილჷშა. პაპას გუდა დიაკონი უჩქჷდჷ დო მუთ შეულებუდუ ნი, არგუნი მიირქუ დო გუდას ქიგიაშქუ. გუ-დაქ გოხორცქჷ დო თხოლოქ ირიფელამო მოწიკუ პაპა. დიაკონს ძი-ცაქ ვა მაკენინჷ, გაგიმირულუ დო ინტჷ მუში თიშა.

III.

ჯორი დო როკაპი.

რდჷ ართი ხვალახე რჩინუ კოჩი. ცუნდჷ თის ართი ჭიჭე ქომო-ლისქუა. მუმას ოკორდჷ, სქუას მუთუნი ხელობა ქჷდჷგურუკო ნი. ქი-კილეხუნუ ხუსჷ დო მიდეცუნჷ ქალაქიშა. შარას ქაუხვადჷ მაალწყარქ. წყარს მინმიშე ნი, რჩინ კოს დაჩარქალუ დო «ატუა» დიძახჷ. ათე დროს მაყირა ძგაშა ართი კოჩქ ეკილჷ დო უწუ:

— მა ვორექ «ატუ», მუს მიძახჷქ? რჩინ კოჩიქ უწუ:

— მა სი ვა გიძახდი, დჷმაჩარქალუ დო «ატუ» თიშენი დიიბძახი.

— ბალანა სო მერცუნს?—კითხჷ ატუქ რჩინ კოს.

— მოკო მუთუნი ხელუას მეფჩე,—უწუ რჩინ კოჩქ.

— აბა, მა ქომუჩი დო ხელუას მა ქჷდვოგურუანქ; ართი წანაქ მუ-კილასჷ ნი, ქჷმორთი დო სქანი სქუა ქიიჩინა და, მიდეცონი,—უწუ ატუქ.

— ჯგირი,—უწუ რჩინ კოჩქ,—მარა სი სო რძირჷნქ?

— მუყანსით მინმიშე ათე წყარსჷ ნი, დიიძახი «ატუ», დო მა გო-ბრჩქინდექ,—უწუუ ატუქ.

რჩინ კოჩქ სქუა ატუს ქჷდუტუ დო მუქ დიირთჷ ცუდეშა. მუყან-

სით ართი წანაქ მუკილჷ ნი, ჩჩინ კოჩქ მიდართჷ სქუაშა. შარას ქაუხვადჷ დუდიბიქჷ დო კითხჷ:

— სო მეურქ, ბადიდი?

— სქუა პუნს ხელუასჷ დო თიშა მეურქ; დროქ მიკილჷ დო ოკო მოლეპონე, ქიფჩინი და,—უწუ ბადიდიქ. დუდიბიქ უწუ:

— სქანი სქუა თინა იცი, ნამუთი სქანი ცუდეშა მინულას ხვალე ეკიხვენუაფუ ართი განიშე უებურსიე.

ბადადიქ მარდობა უწუ დო მიდართჷ მუში შარაშა. წყარიში მინულას დიიძახჷ «ატუ», დო ატუქ თექინე გორჩქინდჷ. იქ ბადიდი სქუაშა მიდეცონჷ დო უწუ:

— აბა, ქ̄ჩინი სქანი სქუა.

ბადიდიქ გიიჯინჷ, მარა მუში სქუა ვა ძირჷ. ქოძირჷ მიგდენი დიდი ოშუმეშამი კოჩი ხვალე ქეგოხე უებურსჷ ნი. მუში სქუაშა მუთა უგუდჷ, მარა ოსურიში ნარაგადით ბადიდიქ ქიმერთჷ, ქუმოგიდჷ ოშუმეშამი კოს ხე დო უწუ ატუს:

— ათენა რე ჩქიმი სქუა.

ატუს გუუკვირდჷ ექ, მარა მუ ოკო ქიმინჯკო? დო ქიმეჩჷ ბადიდის მუში სქუა. ბადიდიქ მოლეცონჷ მუში სქუა დო მოლართჷ ცუდეშა. ჯიე მოლართჷ ნი, ბადიდიქ კინაჯინუ უკახალე დო ქოძირჷ ოშუმეშამი კოჩიში მანგიერო ქიგეცუნდჷ მუში სქუა, ჯიჯე ბოში. ათე ბოშიქ უწუ მუმას:

— მა ჯორო გინიბრთუქ, ბაბა, მიდამიცონი ქალაქიშა, გაგმოფჩი დო ჯგირი ფასის მერჩანა; მა ექ კონი ბოშო გინიბრთუქჷ დო სქანდა ქუმურქ.

— ჯგირი,—უწუ მუმაქ.

ბოშიქ გინირთჷ ჯორო. ბადიდიქ მიდეცონჷ ჯორი ქალაქიშა დო გაგმოჩჷ. ჯორიში მაცილე ორდჷ ატუ. ატუქ ჯორს ქიგედოხოდჷ, მუუნჯჷ მოხამუზი დო მუჭოთ შეალებუ ნი, თუში ქაარულუ. ჯორქ ატუ ქიიჩინჷ, ვა უჩქჷდჷ მუ ქიმინჯკო ნი: გინირთუკო ბოშო ნი, ვა გუტენდჷ, ჯორო ორდჷკო ნი, წვალუბას იცილე ირო. ჯორქ გინირთჷ მუმულო, ქაშაიფურინჷ ჯაშა დო ციონი დაჭყჷ. ატუქ ქირო გინირთჷ დო მუმული ოჭოიფუ. მუმულქ ჩხომო გინირთჷ დო წყარს ქიდჷნასხაპჷ, ატუქ ანკეცო გინირთჷ დო ჩხომს ლაყურშის ქიიშარლუ. ჩხომქ ლეშო გინირთჷ, ატუქ ძაფო გინირთჷ დო ლეშიში ყურწის ქიიშარლუ.

თიმწკელა ლეშიქ დაჩხირს ქიმშალჷ დო ძაფიქ დაჩხირს ქიმთიჭუ. ლეშიქ კინილჷ, გინირთჷ ბოშო დო ინტჷ მუმაშა.

IV.

სქვამი ჩხომი.

რდჷ ართი ჩხინ კოჩი. თის ყუნდჷ ართი სქუა მეჩხომე. ართიშახ მეჩხომექ მიდართჷ ჩხომიში ოჭოფუშა; გილართჷ ბრელი, მარა ჩხომქ ვა აჭოფუ. ბოლოს ოჭოფუ ართი ჭიჭე, მარა ძალამი სქვამი ჩხომი. მეჩხომეს შეეცოდჷ ე ჩხომქ დო ქიდნახუნუ წყარს კონი. ყუდეშა ქუმორთჷ ნი, მუმაქ კითხჷ:

— ჩხომი ვა გიჭოფუნიაფო? სქუაქ უწუ:

— ართი ჩხომი ოფჭოფი, მარა ძალამი სქვამი რდჷ, შემეცოდჷ დო კონი გუტევა.

მუმაქ გოლახჷ სქუა დო გეგნაყოთ ყუდეშე დო უწუ:

— მუშენი მიყოთი ღორონთიში ჭყოლოფუა?

მეჩხომექ მიდართჷ. შარას ქაუხვადჷ ხარაზიქჷ დო იდეს, მიდართეს წორო. ენჯეფს ქაუხვადჷ მეწამალექ. მეჩხომექ, ხარაზიქ დო მეწამალექ დეემოჯგირეს ართიანსჷ დო პიჯი ქიმეჩეს ართი-მაჟირას, მუთი იშუანი მუშ-მუში ხელუათჷ ნი, ართი-მაჟირაწკუმა შქაშა გიირთანი. ათე დროს ართი მაფას ყუნდჷ ოსურისქუა ლეხი. მაფაქ ბრელი ეცადჷ, მარა სქუაშა მუთაქ მაახვარინ. უკულიანეშე მაფაქ გამაცხადჷ: „მით დაასქილიდუანს ჩქიმი ოსურისქუასჷ ნი, თის ჩქიმი ოსურისქუას ჩილო ქეკუხუნუანქ“.

მეწამალექ მიდართჷ მაფაში სქუაში ოწამალუშა. მუჟანსით ქუმორთჷ მაფაშა ნი, მეწამალექ გოლასირუ ლეკური, ლეხის დუს ქიგიოდირთჷ ხეს ლეკური უკინებუდუ ნი, დო თეში თქუ: „გვერშაპი, მა გიზოჯენქ ლეხის დეთხუე, ვარა დუს მერკვათუნქ“.

გვერშაპიქ ეშეელჷ ლეხიში ქვარაშე დო გიმილჷ გალე. მაფაში ოსურისქუაქ დოსქიდჷ დო მაფაქ ქიმეჩჷ თინა მეწამალეს ჩილო. მეწამალექ მოლეყონჷ ჩილი დო დიიშაყარეს სუმიხოლო თაბუნენქ. გირთეს, მუთი ნაშიბი ულუდესჷ ნი. მეწამალექ მუში ჩილი დო მუქით ქოხვადჷ ნი, ირიველი მეჩხომეს ქიმეჩჷ დო უწუ:

— ჩხომი, ნამუთი შიიცოდე დო გუტე ნი, მა ვორდი.

მუქ ათენა ქოთქუ დო უძირაფუო გორთჷ.

V.

ჟირი ჯიმა კოჩი.

ქოცოფე, ქოცოფე ჟირი ჯიმა კოჩი. თიცალი მახინჯი ცოფუნა თინეფი, ნამუდა ქიცანას ნორგილაფუენა. თე ჟირი ჯიმაში ცოფა-ქცევა თელი სოფელსი ნოჩქუ, მარა მუთუნი ვა ღოლამუნა, რახან ხირუაში რჩქინაწკელა დიდი მოხერხებული დო ეშმაკი ცოფუნა. მუჟამს მუნეფიში სოფელი დუუღარიბებუნა ნი, უკული შხვადო დუუშქუაფუნა ხირუა. ართიშახ, ჭუმე პეტრობა რდუკო ნი, ამუსერი ართი სოფელსი მეუხირუნა ხოჯი, მარა, ეტყუვებუ, ღორონსით გაურისხვებუ თინეფი დო შარას ქუგოთანაფუნა. მუ ქიმისანი, ნახირა ხოს ქეთააჩინენა. ეუკინუნა დო დუუცვილუნა ხოჯი; ხეშკეტეფიშა ქეგეუკირაფუნა დო დუუქუნუნა ნოშოთი დო დუუშქუაფუნა ღვარა: „ვა-ვა, ჯიმა პეტრეია! ვა-ვა, ჯიმა პეტრეიავა!“ მეშარეფს უკითხირუნა:

— მუქ გალოლესია? უპასუხებუნა:

— სუმი ჯიმა ვორდითი, ართის პეტრეია ჯოხორდე დო შარას დომიღურეს დო ამუდღარი დღახუ ჩქინოთ ჭითა ობიშხა რესია.

აი ათენერი ხერხით დუუღორებუნა მოშარეეფი, ხოჯი ცუდეშა ქემეუღალუნა დო დრო უტარებუნა.

ღუმა თექ ვორდი, ამუდღა აშ ქომოვრთი...

VI.

არიკი ქომონჯი დო ჩილიში.

ქოცოფენა ართი ჩილი დო ქომონჯი კათა. ვა ნოპალუენა მუთუნი, ართი ქომოლი სქუაში მეტი. ართიშა ართი ჟეშხასე ე კოცე წირუაშა მიდუურთუმე. ოსური ოჯახისე ქედოსქილადე. ბოში ვითოჟირი ბაღანეფიწკუმა ნოლაცაფუე. ათე ბორჯისე გერცე ე ბოში ქუუხვამილუაფუ. დიდასე ამბეე ქეშუტყვებუ, ურგიუ, უნგარე ბრელი. მუმასე ქეშაატყვერეესე. მუმა წირუასე გერდე დო თქუუ: „წირუა ვე მიმატეენე, ამდღა უქვი რე დო ჩქიმი ბედიში ქორე ნდა, ვა მიდენე“.

წირუაქე გეეთუუ. ნოწირუენცე თე კოჩქე, მუჭოთი შხვაქე, თეში სათუთუმო გიინწუუუ. ფერი ბორჯისე შხვა კათაქ უწუუ:

— ღორონთი გიჭყორგნო, მუსე ორთექე? ათე კოჩქე მაამინე:

— ამუდღა ყეშხა რე. ჩქიმი ბედიში ქორე ნდა, ჭუმე ბგორჷ.

მუში თიშა ქჷმორთჷ თე კოჩქჷ. ჩილქჷ დუდიში ცვილუა მიინდომუ.

— მუსჷ ორთექჷ, მუ დორონთი გიჭყორჷ? — უწუუ ქომონცჷ ჩილქჷ.

ოსურქჷ სადილი ვა დახვამილუუ. ქომონჯქჷ ხასილა მეტახჷ:

— სადილი მუშენი ვა დჷმოხვამილეევა? ჩქიმი ბედიში ქორე ნდა, ჭუმე ბგორჷ ნდო ორზოლი გაგჷმომინწყიია.

ოსურქჷ ორზოლი გეგჷმაანწყუუ. მაყირა დღასჷ ე კოჩქჷ ორზოლამო მიდართჷ ოგორჷშა. იდჷ, იდჷ, მუთი ქაალინედჷ, თინა იდჷ, ჸ. შეელჷ ართი დიდი მინდორიშა. წჷმაჯინჷ წჷმიი დო ქოძირჷ, ართი კოჩი ნჯორსჷ ქიგეხე ნდო ჭანდიში მაშხვათჷ ქიმიიძირე. იდჷ, იდჷ დო ქაწოხვადჷ ათე კოცჷ.

— გამარჯება, ჯიმა, სქანი! სო მეურქჷ აცურე?

სარალო თე კოჩქჷ მაამინჷ მუში საქჷმე. ჯორამი კოჩქ უწუუ:

— სი მუმა ოხერი, ამუდღა გორჷნქჷ ნი, გოდა სო ორდი დო ვარა აცურე მუ გოკო? სუმი დღა დო სერი მუურქუ დო მუთა იპალუუ.

სარალო კოჩქ უწუუ:

— თუთუმი გებშვათია.

თუთუმი გეშვესჷ. ჯორამქჷ უწუუ:

— მათი სქანიწკალა ურქუ დო ბგორათჷ.

იდესჷ, იდესჷ, ონჯუასჷ ტყასჷ გიშეელესჷ დო ართი ძალამი მახორო კოცჷ ქიმიოდირთესჷ კარცჷ.

— სერი გჷმოთანაფეეთია, — უწიისჷ.

ნჯორი ოდიარეშა გუშტესჷ დო ქჷდეებინეესჷ ათე მახორო კოჩიში თისჷ. ნჯორიში მინჯექჷ მაამინჷ მენძელცჷ ათე სარალო კოჩიში ამბეე.

— სულელი ცოფე მიგიდა რე ნი, გოდა სქუა ნგერქჷ მიდუუდჷ დო ამუდღა გორჷნცჷ.

— «ყეშხა რენია» დო ვა გორჷ გოდა.

— მუსუთი ქაარწყეექიე, — უწუუ მენძელქჷ, — არძო უქვი დღაში ნაკეთებუ რენია ართი სვეტიში მეტი.

ათე სვეტისჷ ნჯორამი კოჩქჷ მართახი ქჷმკაბუნუუ. მაყირა დღასჷ

მიდართესჷ ოგორუშა. ქიმერთეს ართი ნჯაში ჯინჯიშა, ფერი ბორჯისჷ მართახიქჷ ქჷგა̄შინჷ.

— ჯიმალობა ქოწანცია და, მართახი ქჷმომიღია.

მიდართჷ ე კოჩქჷ დო ქოძირჷ: ირიფელი ართო დოჭვერე სვეტი დო მართახიში მეტი. მართახი მოლეელჷ, მინჯესჷ ქჷმუულჷ დო ირიფელი გარემოება მაშინჷ. ნჯორიში მინჯექჷ უწუ:

— აბა მუ ალოლედჷ, მუთი ქააპალუდუ ნი, ირიფელი უქვი დღაში ნასაქვარჷ ნოღვე. ქიიჩინენქო სქანი სქუას?—უწუ მართახიში მინჯექჷ.

— ქოოვა.

— აბა გჷშელი ტყასჷ, ქი̄ჩინა სქანი სქუა და.

ნამდვილო თე კოჩქჷ ქოძირჷ, მუში სქუასჷ ნგერეფი ულაცაფუანცი დო ბოში მინიშა ართისჷ ქიგეხე, მინიშა მაყირასჷ, ელამუ.

— ქო, პატონი, ამარი რე, მარა მი მიოთინანცია?

დუძახესჷ ბოშისჷ. ბოშიქჷ ქჷმორთჷ. ნჯორამი კოჩქჷ უწუ ბოშიში მუმასჷ:

— სი დიდი ცოდა გიღუდუა დო სქანი სქუა თიშენი იხვამილუა ნგერქჷ. სქანი დასაჯება ღორონცჷ ოკოდუა, მარა ქჷგააპატუა სქანი სქუა თიშენი, ნამდა სი წირუასჷ გერდია, დო სქანი სქუაში დინაფა ქიმეგილესია, მური ვა გიქალჷნია: «ამუდღა იშენი უქვი რენია დო ჩქიმი ბედიში რე ნდა, ჭუმე ღორონთი ქჷმოძირანცია».

მოლართჷ სქუამო დო სქიდჷდესჷ ჩილი დო სქუამო.

VII.

არიკი ვითოყირი ჯიმალეფიში.

ქოცოფენია ვითოყირი ჯიმა კათა. უკულაში ჯიმასჷ ნოჯოხობუე დათა. დათა ცოფე ძალამი კოჩი. ათე ვითოყირი ჯიმა კათასჷ ნოგობუენა ვითოყირი და ოსურეფიში თხუალა ჩილო. ართიშახჷ ათე კათაქჷ მიდართეს ოგორჷშა. ათე ბორჯისჷ ქოძირესჷ, ჯაში ჯინცჷ ართი კოჩი ქიგითორე თუდო დო ყი ცასჷ ქუუჯინე. დათაქჷ უწუ:

— გამარჯება ჯგჷრი სქანი!

— გომორძგუა ჯგირი სქანი!—უგაამუ თიქჷ.

— მუსჷ უჯინექჷ ყი ცასჷ?

— მუჭო მუს [ვ] უჯინექჷ? გოწოხჷ ქასაგანი ვოცოთი ყი ცასჷ დო დიო ხოლო ვე გჷმალაფე.

— კოჩი სი ცოფერექჷ, — უწუ დათაქჷ, — გოწოხჷ ქასაგანი ოცოთი დო წჷ თისჷ უჯინექჷ ნი.

თიწკჷმა თიქჷ უწუ:

— მა ვარი, კოჩი თინა რე, ნამუსუთი დათა ჯოხო, ვითოჸირი ჯიმაში უკულაში რე ნი.

— მა ვორექ დათა, დო მოლართი ჩქიმიწკალა.

ათე კოჩქჷ ქეგააცუნუ დათასჷ. იდესჷ, იდესჷ დო დჷგიილესჷ ართი წყარიშიცჷ დო ქოძირესჷ ართი კოჩი მიგიდენი წყარცჷ არიწორო ქომუნცუ დო ქიიძახჷ: „ვაი, დიდა, დობღური, პუმენცჷ!“ დათაქ უწუ:

— კოჩი სი ცოფერექჷ, ჯიმა, წყარცჷ ართო ქასსქჷრუა ნდო იძახჷქჷ «ბცუმენსჷ».

კოჩქჷ, ნამუთი წყარცჷ ოსქჷრუანდჷ, თიქ უწუ:

— კოჩი მა ვარი, თინა რე, ნამუსუთი დათა ჯოხო.

— აბა, მა ვორექ დათა დო უკახალე ქეგმაცუნი. ქიგიაცუნუ თი კოჩქჷ. იდესჷ დო იდესჷ, წოხოლე ქაწოხვადესჷ ართი კოცჷ, ვითოჸირი ულუ კამეჩი ქუუსქუდუ დო ხოჩნდჷ დიხასჷ. ნახონა დიხასჷ ყინტჷნდჷ დო იძახჷდჷ: „ვაი, დიდა, დობღური, ფშქირენცჷ!“ დათაქ უწუ:

— კოჩი სი ცოფერექჷ: ნამუ დიხა თიქოცენცჷ ნი, არძოსჷ სი ყინტჷნქჷ დო იძახჷქჷ «ფშქირენცჷ».

დიხაყინტუუ კოჩქჷ უწუ:

— კოჩი მა ვარი, თინა რე, ნამუსჷთი დათა ჯოხო.

— აბა მა ვორექჷ დათა, მოლართი ჩქიმიწკალა.

ათე კოჩქჷ ქეგაცუნუ. იდესჷ, იდესჷ. ათე ბორჯისჷ ქაწოხვადესჷ ართი კოჩქჷ, ნამუსუთი მეულულუ ცა, დიხა, ქუა, ჯა დო ხოლო ქიმელვარანდჷ: „ვე ებხარგია“. დათაქ უწუ:

— კოჩი სი ცოფერექჷ: ირიფელი ართო ქიმეგიღუ ნდო იძახჷქჷ «მუთუნი ვე მემიღუ».

— კოჩი მა ვარი, თინა რე, ნამუსუთი დათა ჯოხო.

— აბა დათა მა ვორექჷ, მოლართი ჩქიმიწკალა.

ათე კოჩქჷ დეეთანახმუ. იდესჷ, იდესჷ დო შარაშიცჷ ქოძირესჷ ცუჯიცალი ჭიჭე კოჩი. დათაქ უწუ:

— გამარჯვება ჯგირი სქანი! აქჷ მუსჷ ორთუქჷ?

ათე კოჩქჷ მაშინჷ:

— ჯგჳჯგჳტიენცჳ ბჭყიშჷნდი დო, ოხერი, ყირივარა ვა მირე, სოგიდა იდესჷ ნი.

— კოჩი სი ჸოფერექჷ, ჯიმა, ჯგჳჯგჳტიენცჳ ჭყიშჷნქი.

— მა ვარი, კოჩი თინა რე, დათასჷ უძახუნა ნი.

— აბა დათა მა ვორექჷ, მოლართი ჩქიმიწკალა.

თე კოჩქჷ დათას უკახალე ქეკაჸუნუ დო იდესჷ, იდესჷ, ფერი ბორჯისჷ ქოძირესჷ ბირგულიში მაგჷნძა კოჩი, ნამუთი ჸურდბელეფეცჳ ჭყიშჷნდჷ. დათაქ უწუ:

— კოჩი სი ჸოფერექჷ, ჸურდელეფეცჳ ჭყიშჷნქჷ.

— ვაი! მა ვარი, კოჩი დათა რე.

— აბა მა ვორექჷ დათა, მოლართი აშო.

თე კოჩქჷ დეეთანახმჷ. იდესჷ დო იდესჷ, ქოძირესჷ ნდიი.

— გამარჯება!

— გოგიმორძგვასჷ!

— სო მეურთჷ?—უწუუ ნდიიქჷ.

— სო მეურთჷდა ვითოყირი ჯიმა კათა ვორეთჷ დო მოკონა ოსური იბთხუათი ვითოყირი და ოსურეფი. ნდიიქ უწუუ:

— ამშვი ოსურისქუა ქოპუნცუ დო შხვასჷ ანწი გავაკეთე, მომიცადითჷ იზჷმა ხანცჳ.

დათაქჷ ვარია მაშინჷ. იდესჷ, იდესჷ, ქიმერთეს მაყირა ნდიიშა. იქჷთი, მუჭო წოხოლენი ნდიიქჷ, თეში უწუუ:

— ჩქორო ქოპუნცუ, მომიცადითჷ ვითოყირიში მეოებაშა.

დათაქჷ ვა მეუცადჷ. იდესჷ, იდესჷ, ფერი ბორჯისჷ ქაწოხვადესჷ მასუმა ნდიიქჷ. დათაქჷ კითხჷ ნდიისჷ:

— მუდა ცირასქუა რჸუნცია? ნდიიქ უწუუ:

— ვითოყირი. დათაქ უწუუ ნდიისჷ:

— ჩქჷ ვორეთჷ ვითოყირი ჯიმა კათა დო მოკონა იბთხუათი ოსური ვითოყირი დალეფი; მა ვორექჷ დათა.

ნდიიქჷ მიდეჸუნუ ათე ვითოყირი ჯიმალეფი მუში ჸუდეშა დო გაანწყუუ კამპანია. ათე ბორჯისჷ ქჷდიიჭყესჷ ნირზება. ნირზი შითიმედჷრთჷდჷ თიშა, ნამდა ნდიი ორჯგინანდჷ და, ცირასქუალეფეცჳ ვე მეჩანდჷ, დათა დო მუში ჯიმალეფი ორჯგინანდესჷ და, ცირასქუალეფი ოკო ქიმეჩჷკო. წჷმახჷ დეენირზესჷ, მითჷ უმოსი ლვინცჳ შუნდჷ.

ნდიიქჷ ქიმიიღჷ ართი დიდი უშველებერი გუდა ღვინი. დათაწკალა ორდესჷ თი კათა, ნამუნეფქჷთი შარასჷ აუხვადესჷ ნი. წყარჷყინტუუ კოჩქჷ გეეჭოფუ გუდა ღვინი დო გეცინტჷ არწორო. ქჷდიიჭყჷ ღვარაფი: „მომიღითჷ ღვინი, ბცუმენცჷ“. ნდისჷ მუთუნქჷ ვა გუურთჷ. ათენერო ორჯგინჷ დათაქჷ ნდიისჷ.

ნდიქჷ მაჟირაშა დეენირზჷ ლანკიში ცოთამაშა. ქჷდადგინესჷ შორი აკანცჷ ლანკი დო ქიდიიჭყესჷ ქასაგანიში ცოთამა, მარა ნდიიში ცურენცჷ ვა მაახვამილეესჷ ქასაგანქჷ ლანკიშა, მუ ეფერი ეცადესჷ. დათაცურენქჷ, ნამუქჷთი ქასაგანი ჟი ცაშა ოცოთჷ დო ჯაში თუდო გითორდჷ ნი, თიქჷ გეეჭოფუ ქაშქვილი დო ქასაგანი, ოცოთჷ ლანკისჷ დო ქჷმახვამილუუ. ორჯგინესჷ ნდიისჷ დო მუში მაცალეფცჷ.

მასუმაშა დეენირზესჷ ხორციში ჭკუმუაშა. ნდიიქჷ დოცვილჷ დეჯეფი, დოხაშჷ დო ტაბაკისჷ ქიგლაანწკარჷ. დათაში მოცვენჯი, ნამუთი დიხასჷ ხონჯნდჷ ვითოჟირი უღუ კამეჩეფითჷ დო ნახონა დიხასჷ უინტუნდჷ ნი, თიქჷ არწორო ხორცი გეყინტჷ. ქჷდიიჭყჷ ღვარაფი: „დობღური შქჷრენითჷ“. ნდიიქჷ მუუ[ნ]ჭჷ ხორცეფი, მარა იშენი მუთაქჷ ეშველჷ. ნდიიქჷ ვა უყაბულუ დო ხოლო დეენირზჷ მაოთხაშა.

მაანთხაშა რულაშა დეენირზესჷ დო მარულე გამკიიცუნესჷ მუშუში განიშე, დათაქჷ ცურდგელიში მაჭყიშალი, დო ქაარულესჷ მარულე. ცურდგელიში მაჭყიშალქჷ შქაშარასჷ ქიგლეეტუუ მუში თაბუნი მარულე.

მახუთა, ქიმშაავაჩესჷ ართიანცჷ ქერი დო ქუმუში კაკალი. დეენირზესჷ კაკალიში გიშანწყუალაშა, ქერიში კაკალი ზოხჷ დო ქუმუში მელახჷ. ჯგჷჯგჷტიაში მაჭყიშალი კოჩქჷ ართი წუნცჷ გეგიშაანწყუუ მელახჷ-მელახჷ.

მეტი მუთაქჷ მაახერხინჷ ნდიისჷ, უკული ოლალჷში ეჭოფუაშა დეენირზჷ. დათაში განიშე გჷშეელჷ თი კოჩქჷ, ნამუსუთი ცა, დიხა, ქუა დო ჯა მეუღუდუ ნი, თიქჷ. გეეჭოფუ ნდიიში ხორუა-მახორობა დო ლალა ქუდუუჭყჷ. ნდიიქ უწუუ:

— ეგვარი საქჷმესჷ ნჷმჷ ბღოლა დო ჩქიმი ცირასქუალეფი მემიჩამუ თქვანდა საჩილოთია.

დათაქჷ დეეთანახმუ, თენა ოკოდჷ ისჷთი. მოლეცუნუ ვითოჟირი-ხოლო დალეფი დო თითო ქჷვჷნიხუნეესჷ თითო ჯიმალეფქჷ.

VIII.

ნდი დო კოჩიში არიკი.

ნდისჷ მეეწადილჷ კოჩიში ძირიფაქჷ დო თქუუ: „იშენიშენი კოჩი ოკო ქობძირეევე“. მიდართჷ კოჩიში ოგორჷშა. იდჷ, იდჷ, იდჷ დო ტურაქჷ ქაწოხვადჷ. ნდიქჷ წიმუჭირინუუ ტურასჷ ხე, ოჭოფუუ დო უწუუ:

— სი რექო კოჩი?

— ვარჷ, მა ვა ვორექჷ კოჩი,—უწუუ ტურაქჷ.

— აბა კოჩი ოკო ქჷმოძირე. ტურაქჷ უწუუ:

— კოცჷ ქჷგოძირა, მარა სითი დორცვილჷნცჷ დო მათი.

— მუშენი?—უწუუ ნდიიქჷ.

— მუშენიდა იჯგურა რაზმონიკი ქაანას მუთუნი ვა რე,—უწუუ ტურაქჷ. ნდიიქჷ უწუუ:

— ვა გაშქურინასჷ, სი ოდონჷ შორიშე ქჷმოძირი კოჩი დო მა უკული გოგიტეენქჷ.

— ჯგირი,—უწუუ ტურაქჷ დო მიდართესჷ ყირიხოლოქჷ წორო. იდესჷ, იდესჷ დო ქაწოხვადესჷ დიდი თიკამი მუმულქჷ. ნდიიქი კითხჷ ტურასჷ:

— თენა რენო კოჩი? ტურაქჷ უწუუ:

— ვარჷ, ესჷ უძახჷნა მუმულცჷ; კოჩი ცვილჷნცჷ ესჷ დო ჭკუმუნცჷ.

ჭე წჷმიკჷნესი, ქაწოხვადესჷ ჩხუუქჷ. ნდიიქჷ კითხჷ ტურასჷ:

— თენა რენო კოჩი? ტურაქჷ უწუუ:

— ვარჷ, ისჷ უძახჷნა ჩხუუსჷ დო მუყანცჷთი საჭირო იციი ნი, ცვილუნა დო ჭკუმუნა.

იდესჷ, იდესჷ დო მიშეელესჷ ართი დიდი უდაბნო ტყაშა. ტურაქჷ ცუჯეფი გააცქვერინუუ. ნდიიქჷ კითხჷ:

— მუ ორენია? ტურაქჷ უწუუ:

— კჷკაფისჷ ქირჩქილექო? ნდიიქჷ უწუუ:

— ქიბრჩქილექჷ.

— აბა ეთინა კოჩი რე, დო მა გისხუნუ, ვე ედა, ვარა დორცვილჷნსჷ.

— ისჷ ვა ვაცვილექჷ მა, ოდონ სი შორიშე ქჷმოძირი.

წჷმიკჷნესჷ ჭე დო ტურაქჷ უწუ:

— ქე კოჩი, მარა ვე ქდა ექი, დურაშა გური ვა გაფუ ნდა.

ნდიიქჷ უწუ:

— თინა პილჷნსო მა?! ისჷ გეუნჭირა კუჩხისჷ დო გობჭყილიტჷ, სი თოლისერი გოკო ნდა, შორიშე მიჯინი.

ნდიიქჷ იდჷ, იდჷ დო თი კოჩიშა ქიმერთჷ. კოცჷ არგუნი უკებუ დო დიშქასჷ კვათჷნცჷ. ნდიიქჷ წოხოლე ქეწუუდირთჷ. კოჩქჷ ქოძირჷ ნი, გეძგვირონდჷ დო თომაქჷ გეუჩირქონდჷ: დიხაშა დინორთასო, მუ ქიმინასი, ვა უჩქჷ.

— სი რექო კოჩი?—კითხჷ ნდიიქჷ.

კოჩქჷ მიიდგჷ შური დო უწუ ხონარიმალალო:

— მა ვორექ კოჩი! ნდიიქჷ უწუ:

— ართი მარუო რე მა სი რგორჷნქჷ დო ვა რძირი.

— მა მუშე ბგორჷნდი?

— მუშედა მა დო სი ოკო ქიბრკინათი.

— მუჭო ვარჷ,—უწუ კოჩქჷ:—სი ამარი ართი მარუო რე ქუნობზადებუექ ჩქიმი ორკინეთ; მა ამარი ლაფაჩე კოჩი მითვორექჷ დიშქაში ოკვათჷსჷ დო სი ოკო გერკინევო? ჩქიმი საჩხუბარი იარალი ირიფელი ცუდესჷ მიღუ, თინეფს ქიმიიბლა დო უკული გერკინებუქჷ.

ნდიიქჷ უწუ:

— ჯგირი, მეუ დო ქიმიღი სქანი იარალეფი.

— იარალეფსჷ ქიმიიბლა, მარა ჩქიმი მუულაშა სი ირტებუქჷ, დო თიწკალა მა ოკო გეებცალექ.

— ცა! ვარჷ, ღორონთჷმე, ვე ებრტებუქჷ.

— ვარჷ, ფუჩის ვე გენდებუქჷ,—უწუ კოჩქჷ.

— აბა მუჭო?—უწუ ნდიიქჷ.

— მუჭოდა ქჷდვოკჷრა დო უკული ებებუ ვა გარტინასი,—უწუ კოჩქჷ.

— ჯგირი,—უწუ ნდიიქჷ.

თე კოჩქჷ გამიკიწუუ ბაწარი უკახალე მუკაკირჷდჷ ნი, ნდიისჷ კუჩხისჷ ეუცუნუუ დო დუდიშა ქიგიომიბუ.

— აბა, ასჷ მუთი ქემეგილებუ ნი, დიისოფე,—უწუ კოჩქჷ.

დიისოფუ ნდიიქჷ, მარა მუთუნქჷ ვა აქიმინჷ.

— იზარებუქჷ სი, ვარა ქს გოსოფუნქჷ დო ირტებუქჷ,—უწუუ კოჩქჷ:—მუთი ქემეგილებუ ნი, დიისოფე.

დიისოფუუ ნდიიქჷ, მარა ვა გასოფუ. თიწკალა ე კოჩქჷ გეეჭოფუ არგუნი დო ქოხაკჷ დუცჷ. ნდიიქ უწუუ:

— მუსუ რე, ორთუქი? კოჩქჷ უწუუ:

— გილაჸაფუქუ.

ქოხაკჷ მაყირა, ნდიიქ მიოლორუუ დო დიიჭყჷ სოფაფი, მარა მუთუნქჷ ვა აქიმინჷ. ტურა გერე შორსჷ დო უკიყინჷნცჷ კოცჷ:

— ქიგიაშქვა ეთი რაზმონიკისჷ, ქიგიაშქვი! იქჷ ვა დამიჯერჷ მა.

კოჩქჷ ხაკაფი-ხაკაფით დუდი ოკუტაჩჷ დო უკული მუში საქჷმეში კეთება დიიჭყჷ.

ღუმა თექი ვორდი, ამუსერი თაქი მობრთი. სუმი უშქური, სუმი ბერწული ღორონთქ ნუ მომილასაჩჷ საქანი ხეში მოწული.

IX.

ნძალიერიში უმოსი ნძალიეფი ირო ქიცი.

რდჷ ართი სამაფოს ძალიერი ნდიი, ნამუსუთი ჯოხოდჷ ხეჩო. ხეჩო რდჷ ურძლაფელა: ქიდოხოდჷდჷ სადილო ნი, მინიშა ოჭკომუნდჷ ოში ფუთიში უმოსი ქობალსჷ დო გემუნდუ ოში ფუთიში უმოსი ღვინს. მანგიერო ხეჩო ირო ჯგირო საქვარს ორთუდჷ დო იწენდჷ ბრელი ქობალი დო ღვინს. ართი წანას მუნაწიიქ დიირგჷ დო ხეჩოს ღვინქ აწაკორდჷ. თიქ გაგმაანწყუ ძალამი ძღვინი, ქიგლედუ ხუჯიშა დიდი გუდა დო მიდართჷ ხენწიფეშა ღვინიში ოთხუუშა. ხენწიფეს ქიმეუჸონეს ნდიი. ხენწიფექ კითხჷ ხეჩოს:

— მუს თხულენქ? იქ უწუუ:

— მა ღვინს ვთხუულენქ. ხენწიფექ ზოჯჷ:

— მიდეჸონით მარანიშა დო ქოჩით ღვინი, მუზმა აშკე ნი, დო უკული გუდა კუფშითჷ დო გუმტეთ.

ხეჩო მიდეჸონეს მარანიშა. მარანს დიდი-დიდი ლაგვანეფი რდჷ ღვინიში ეფშა. ხეჩოქ თე ლაგვანეფი არძო ქვინჯიშა ქეგიოშუ. ე ამბექ ნაბეტანი გუუკვირდჷ თინენს, მარა ხოლო უმოსო გასაკვირო დააქიდეს თიქ, ნამდა ხეჩოში გუდას ანთასი ფუთიში უმოსი ღვინქ ქენატირჷ, დო თიქ თეზმა ოღალე წყინარო მიდელჷ ჸუდეშა. შარას

ხეჩოქ დოშურდჷ დო ქომისვანჯჷ ართი გოლაში თუდო. თიწკმა ექ მერთჷ ართი კოჩქ დო „ქიმგეხვარებუქია“ უწუ. ხეჩოს ახიოლუ დო მანგიერო დეეშირუ: „გოლაშა იშევლენთიე, ლვინიო დოგორძლანქია“.

ე კოჩქ ქეკილერაგუ ხეჩოში გუდა ხუჯიშა დო უცებ გაკილჷ გოლაშა. ხეჩოქ მუუნწუჲ გუდას დუდი დო უწუ უჩინებუ კოს: „შვი, მუზმა გოკო ნი!“

ი კოჩქ მოუკუნუ დო გვალას გეშაჩოლუ გუდა. ინენქ წეეკიდეს ოეშიგურიშენი. თიწკმა ქომააჭიშუუ ართი კოჩქ თისეფს. თე კოს სახელი ჯოხოდჷ „კაყი“ დო გააზუუ თინეფი. უკული ართი ართიცურენი ჯიბეშა ქალეეხუნუუ, მაყირა მაყირაცურესიშა დო მოსვანჯილო მიდეცუნუ ცუდეშა. ცუდეს კაყიქ ყირიხოლო გედეცონუ ჯიბეშე დო დიიცქუ ჩილიწკჷმა:

— ჩქიმიჯგურა ძალიერი კოჩი ქიცანას ვა რე. ჩილქ უწუუ:

— ქიცანას დიიგორუუ თიცალი კოჩი, ნამდა სი კოლონსათ გჷმორჩქინდჷქ თიწკმა.

კაყიქ გურს ქჷგაახორცქჷ. ინას მუში მაცალე ქიცანას ქორდჷ ნი, ვა უჩქჷდჷ. გეეჭოფუ შქვილი დო მუზმათი რდჷ ნი თითო ოში ფუთიანი საგანეფი. ქიმიოტუ მახორობა, გინილჷ დო მიდართჷ, ჩილქ უწუუ ნი, თიცალი კოჩიში ოგორუშა. იდჷ სუმი წანა დო სუმი თუთასჷ დო ქიმერთჷ ართი ფართო მინდორიშა. შქამინდორს ქოძირჷ დიდი დაჩხირი დო დაჩხირიში ყი მიკობულუ დიდი კარდილა. კარდილას მუდიგა რდჷ ნი იხაშუუდუ. დაჩხირიშის ეკოჯანუდჷ გვალაში მაშხვა კოჩი. კაყიქ ქააცოთჷ საგანი დო ქჷმოხვადჷ ოჭიშის, მარა ის ვა დუხვანცალუაფჷ. მაყირა ქააცოთჷ ნი, გიიკურცხინუ; მასუმა ქააცოთჷ ნი, თიქ გვალაში მაშხვათ გეშწოდირთჷ. კაყის აშქურინჷ დო მუთ შეულებუდუ ნი, ირუდუ, ვე კინუჯინუუ ნი, თეში. ჭე მიდერულუ ნი, კაყიქ ქოძირჷ, ართი მახაჩქალს ქუუსქუაფუ ნი აგაფაშა ოში ულუ კამბეშეფი დო ქოხონუნს. კაყიქ ქიმერთჷ თე მახაჩქალიშა დო შეეხვეწჷ: „ნდიიშე გაშმკმოტი“.

მახაჩქალქ გეეჭოფუ თინა ჯორამო დო ქენახუნუ თასიში ენარლვაფალი ჩახვიასი. ნდიიქ ქიმერთჷ მახაჩქალიშა დო მოთხუუ კოჩი, ნამუქით თინა გაკურცხინუ ნი. მახაჩქალქ «დეეთხია» უწუუ, მარა ნდიიქ ვა ჩეერცხჷ. თიწკმა მეკვათჷ კინახონათ ნდიის დუდი დო გალავანს ვიშო

გეგნაბურინუ. უკული კინი გეშახუნუ ჩახვიაშე კაჸი დო ქჷდახუნუ დიხას.

ქიცუ სადილობაქ. კაჸიქ მიკააჯინჷ დო ქოძირჷ, დღას ვა უძირჷ ნი, ფერი ოძირაფჷ: ათე მოსაქვარეში ჩილს დუხაშედჷ თელას არძო ხოჯეფი, ოში ფუთი ღვინი, თენეფი არძო ქიგუუნწყუაფუდუ ნისორიშა, ნისორი ქიგუდგუმუ დუდიშა დო ქომოთუხუნს მონტყორის მოსვანჯილო. მახაჩქალქ მიარზუ კაჸის სადილი, მარა ინა თეში გაკვირებული რდჷ, ნამუდა ოჭკომალქ ვა აჭკომჷ. სადილი გაათუ ნი, მახაჩქალქ უწუ ჩილს:

— კაჸი ცუდეშა მიდეცუნი.

ჩილქ კაჸი ქიგიოხუნუ ნისორს, ნისორი ქეგიდუ დუდიშა დო მიდართჷ ცუდეშა. ონჯუას ქომორთჷ ცუდეშა მახაჩქალქით დო კითხჷ კაჸის, მინ რექ დო ვარა სოურე მოურქია. კაჸიქ ირიფელი დუდიშე ბოლოშახ ქეეჩუ. მახაჩქალქ მუში ამბეთი ქუუწუ კაჸის:

— ჩქი ვორდით სუმენეჩი ჯიმალეფი. ჩქიმი ჯიმალეფი ჩქიმდე უმოსი ძალიერი რდეს. ინენს მითინი ვა მერიებუდჷ. ართიშახ ჩქი ქეგვანთხითჷ ქაჯეფიში სახენწიფოს. გეებჭოფით თი სახენწიფო დო მოლაბრთით ცუდეშა. შარას გლახა დღაქ ქომჷმოჭიშესჷ, სერიში გიოთანაფალქ სოთინი ვა მაშიის. ათე დროს გიიბჯგინითჷ ნი, ქობძირით ართი გვალა. გვალას მითონთხორილი დჷ დო მითიბლით თექი დო ქიმთიიმწყჷო̄. მაჸირა დღას მიდგაქ. რდჷ ნი, ქომორთჷ, ქიიხვამილუ თე გვალა, ქააცოთჷ გჷნიშე დო თქუუ: «ჭყელი ჯოღორს თენა სო მუნთირუ?» ჩქიმი ჯიმალეფქ არძოქ დიიჭყანჭყეს, ხვალჷ მა გინობსქიდი თელო. თურმე ჩქი მითნობხვეთ ცხენიში დუს. თე დუდი ჯოღორს ჭყიშიში კარეში კარიშა ქჷმოუსარგალუაფუ. ჭყიშის ვა ნოჩქვედჷ ჩქი დუს მითვოხედითი ნი დო დუდი ქოძირჷ ნი, იშო გაგინაცოთჷ. ქაარწყექო, ძალურიში უნძალაში ირო ქოცოფე.

კაჸიქ დეეჯერუ, ნამდა მუში უნძალაში კოჩი ბრელი ნოცოფუე ქიცანასჷ ნი. დიირთჷ ცუდეშა დო ჯვეშებურო ჩილიწკმა დიიჭყჷ უწუკინდებუო ცხორება.

X.

ქოცოფე, ქოცოფე, ქოცოფე, ქოცოფე ნდო მუთა ცოფე. ართი ქიცანას, ართი სახენწიფოს, ართი მუხურს, ართი სოფერს ქოცოფე

ართი ომბოლი, ქჷვერი ღარიბი, ქჷვერი, ნამუდა ცა დო დიხა შქას დღას მუთა ნოპალუე. ქოორე თაში ხი, ამუდღა რე, ჭუმე რე, გიღანი რე, თე მარას, თი მარას, ათე თუთას, თი თუთასჷ ნი,—მიშქელჷ ჯარი დო გონებაშა. ივირქჷ, ივირქჷ, ივირქჷ დო ბოლოს გინოჭყვიდჷ: «ბედიშ ოგორჷშა ოკო მიდავრთეევე». გაწჷმოდირთჷ ძალამი ოჭუმარეს, ღორონთი ქოშინუუ, მორძგვიშე დიირთჷ დო გინიილჷ მუში მახორობაშე. იდჷ, იდჷ, იდჷ, ცა იდჷ, დიხა იდჷ, ტყა იდჷ, ვე იდჷ, რზენი იდჷ, გოლა იდჷ, მუთი ქიიდჷ ნი, თინა ქიდჷ დო მიოჯინჷ ნი, ართი ჯგირი მიოჯინალი კოჩი აშო ქჷმუურსუ ნი, ქოძირჷ თე ბოშიქ. ულას მუუძინჷ დო ეთი კოს ჯიქურო ქაწოხვადჷ.

— გომორძგუა ჯგირი ბოშისია! — უწუუ ახვალამირი კოჩქჷ: — სოშა მეურქია?

— ღორონთქ გოგიმორძგვას, პატონია! — ქიმეუზადუუ ბოშიქ: — მა ჭკე მუთუნიში ოშიიბუშა გახოლუუქია.

— ქჷდომიდირთი ქირაშა სუმი წანაში ბორჯითე დო სუმი ქჷვერი ჭკჲერი სიტყვას ქჷდჷგოგურუანქია, ნამუდა საწჷმოხონოთჷ ქჷწჷმჷგოდირთასია, — უწუუ ჭკჲერი კოჩქჷ. ბოშიქ ოცია უწუუ დო მიდააცუნჷ.

ართი წანამოწანას ქაალინჷ ნი, ჭკჲერი კოჩქჷ ბოშის ქჷდააგურუუ: „მუთი ოზეშ გალე ქოძირეე, ოზეშა გამჷნააცოთია“. მაყირა წანამოწანაქ მიკიილჷ ნი, ხოლო ქუუწუუ ბოშისჷ: „ძალამი წადილო ვართხუასჷ და, ეში კოს მუთუნსჷ ნჷ ოთხიინქია“. მიკიილჷ მასუმა წანაქჷთი დო აკოთეებას, გოტეება-ბორჯის, ჭკჲერი კოჩქჷ ბოში ქიმიიჭანუუ დო ათაში დოზოგულჷ: „ოსურსჷ სანამუსოსჷ ნჷმუ უწინქია“. გამეეთხუუ, დოხვამუ დო ცუდემა გუუტუუ. მოლართჷ ე ბოშიქჷ. იდჷ, იდჷ, იდჷ, დღა იდჷ, სერი იდჷ, დიხა იდჷ, წყარი იდჷ დო მუში მახორობაშა ქჷმორთჷ ნი, ხორუას ხე ქიმეთხჷ, ოზე გეშალობჷ დო მუჭოთი ნაგურევი აფუდუ ნი, თეში, მუსჷთი ოზეში გალე ქოძირჷნსჷ ნი, ირიიეს ოზეშა მუნიმაარღვანსჷ. ართი ორდოს ოზეს გინიილჷ დო მეურსჷ ნი, ჭითა გვერი ქოძირჷ. ქჷგაამინჷ ჭკჲერი კოჩიში დჷნაგურევიქჷ დო ე გვერითი ოზეშა გამჷნაცოთჷ. მიკიილჷ ართი მარუოქჷ ნი, ე ბოშიქ მუში ოზეს, სიდეთი თი გვერი, ვა რდუო, გიოცოთჷ ნი, თი არდგის ბრეელი ხვითოევი გვერს ქუუსქუუდჷ ნი, ქოძირჷ. მუ საკურელიე, ბოშის ძალამქ ახიოლჷ ე ამბექქჷ. ხვითოევი

კართეშა ქიდინიიკორობუ, გვერითი გეიცონჷ დო წუდეს ოგვაჯეს ქიდინახუნუ. გვერი ირი დღასჷ თითო ხვითოს უსქჷნდჷ. გეკკეთჷ ე ბოშიქ, გეედინდარჷ, ოდა-სარაის ქიგიიდგჷ, ჩილითი ქიმიიცონჷ დო დიდკოჩური რინა-ცოფაშა მიშეელუ. ე გვერი დღას ვა უჩილითუანსჷ, თეში სქჷნსჷ დო სქჷნსჷ ხვითოენსჷ, დო ბოში ვიშო-ვიშო ძინულენსჷ დო იხარენსჷ. ართი დღასჷ ჩირქჷ კითხჷ ქომონსჷ:

— ბოში, თაში საარიგოთ მუქჷ გაგაკეთჷ, მუქჷ ეგოფშე, სქანი მაღარიბა, სქანი მაღატაკა ქიცანას მითა იგორუუდჷ ნი?

— მუქჷდა ღორონთქ გამაკეთუა,—უწუუ ბოშიქჷ დო მუში სანამუსო ვა არჩქინჷ, თეშენი ნამუდა ჭკჷერი კოჩიშე ულუდჷ ნაზოკულა. მარა ჩირქჷ სამველი ვე მეჩჷ, ამუდღა დო ამუსერი ირიართო თისჷ გითხენდჷ: „მუქჷ გაგაკეთჷ, მუქჷ გაგადინდარჷ ნი, ვა მიწუუ, ვე ეციი ნდო ვე ეციინია“. მუთუნქჷ ვე მეეხვარჷ, მუთუნქჷ ვა გუურთჷ ე ბოშის. გინუუჭუორდჷ ნი, ვა ქაარაგადაფუუო გვერიში ამბეე ჩირქე! რახან უსამველექ იცუუ ნი, მიდეეცონჷ ე ბოშიქ ჩილი დო თი ხვითოში მასქუალი გვერი ქააძირჷ.—«ექჷ მუშე იცუუა», დო გვერქჷ ხვითოში სქუალა ქიმიოტუუ დო ე ბოშიში ღალაქჷ, მუ რაგადი ოკო, რაკებაშა მიდართჷ და, ვარა ძინაქ მეუჭუორდჷ. ქორე თაში ნი, ართი კოჩქე ქჷმორთჷ დო თე ბოშის ხამი ქოთხუუ. ენა, ღორონთიგეე, ჯარი დო გონებაში ღურელი რდჷ ნი, ი ჭკჷერი კოჩიში ნაგურეფიქე მუდოს გააშინჷ დო ხამი ვიშო ქაათხუუ. სქანი ნტერს ეფერი ღოლამუდას, ექ იცუუ ნი. რთუმე თი გოჯოგერი კოჩი მახინჯი ვა ცოფერენო! მუჭოთი ხამი ქიიგიდუუ ნი, მიდართჷ, ართი ოჯახიშა მინიილე საუბადოთ: ექი ღურენჯი კოსჷ ხამი ქიმიოგჷ ქორას, დოცვილე, ხამითი ქორას ქჷმითიტუუ დო ცუდე გოხირჷ. უკული იცუუ ართი რკიებაქჷ, გორუაქჷ დო ხამი, ნაცვილა დო გოხირილი კოჩიში ქორას ქოძირესე ნი, ე ხამქჷ თე ბოშიშიქ იცუუ. მუ საკურელიე, ე ბოშიშა ქიმიარკიის, ოჭოფეს, ირიფელიშე გოჩოლეესჷ დო მუჭოთი მახინს ოკო ნი, თეში მოკითხესჷ. ათაში ალოლჷ ეთი ბედიკირილი ბოშისჷ, ნამუქჷთი ჭკჷერი კოჩიში ნაზოკულას გინაჩილითუუ ნი.

ღუმა თექი ვორდი დო
ამუსერი თაქი მოფრთი.
სუმი უშქური, სუმი ბერწუული

ღორონთქ ნჷ მოგილასსჷ
სქანი ხეში მოწუული.

—

არიკჲ, არიკჲ, კუტანის...
ჭკიდი ჭკომი ტუტამის,
შქა ღვინი შვი შურამის,
ჩვარა ნეძი ჭირამის.

XI.

ართი ძალამი ღარიბი კოჩიში სქუა ომბოლი ქოცოფე. მიდართჷ სამოჯამაგიროშა. ართი ჭკჳერი კოჩქ ქაახვადჷ დო კითხჷ:

— სო მეურქჷ ჯგირი ბოშია?

— მა მევურქჷ სამოჯამაგიროშა.

— ქოდომიდჷრთი სუმი წანამოწანაში ვადათ, სუმი სიტყვას ქჷდგოგურუანქჷ.

ქჷდოდირთჷ ბოშიქ. ართი წანაქ მიკიილჷ ნი, ჭკვიერი კოჩქ ბოშის ქუწუუ: „მუთი ოზეში გალე ქოძირუე, ოზეშა გამნააცოთის". მაჟირა წანაქ მიკიილჷ ნი, ბოშის უწუუ: „ძალამი წადილო ვა რთხუასჷ და, ემი მუთუნს ნჷმჷ ოთხა̆ნქ კოს". მასუმა წანას ჭკვერი კოჩქ ბოშის უწუუ: „ოსურსჷ სანამუსოს ნუ უწიინქ". ე ბოშიქ მოლართჷ ცუდეშა დო ქიდიიხორჷ. ოზე გეშალობუ. მუსითი ქოძირჷნსჷ ნი, ოზეშა მინჷმაარლვანსჷ. ართი ორდოს მეურს ოზეში გალე ნი, ჭითა გვერი ქოძირჷ დო ოზეშა გამნააცოთჷ. ქემერთჷ ოზეშა ართი მარუაში უკული, ქოძირჷ, თე გვერი სიდეთ გიოცოთჷ ნი, თექი ხვითოეფი ქუუსქუდჷ ბრელი. ბოშიქ ქჷმერთჷ; ქოძირჷ ნი, ახიოლუ, ხვითოეფი გექკორობჷ, კართეეშა ქიგლეეწკარჷ, ცუდეშა მოლეელჷ; ე გვერითი გეიცონჷ, ცუდეშა გამეეცონჷ, ოგვაჯეს ქჷდინაახუნუუ. თექი ირი დღას სქჷნდჷ ხვითოს. ე კოჩქ თეში გეედინდარჷ, ძალამი: ოდა-სარაია ქიგიიდგჷ, ჩილითი ქიითხუუ. ჩირქ კითხჷ თე ქომონს:

— ძალამი ღარიბი რდი ნი, მუქჷ გაგაკეთჷ თაში?

— ღორონთქ გამაკეთჷ.

მუში სანამუსო ვა უწუუ, თეშენი ნამუდა ჭკვერი კოჩიშე უდუდუ ნარაგადჷ დო თიქჷ ქოგააშინჷ. მარა მოსვანჯა ვე მეჩჷ ჩირქჷ დო ქა-

არაგადუ ქომონს ათე გვერიში ამბეე. მიდეეცონჷ დო ქაძირჷ ხვითოშა მასქუალი გვერი. გვერქ ხვითოში სქუალა ქიმიოტუუ. ართი კოჩი ოვერდჷ შხვა კოსჷ დო ურაგადჷ: „ხამი ქომოთხიის“. ჟუკინჷ ე ბოშიქჷ დო მუში ხამი ქაათხუ. ე კოჩქ გეგენწუუდჷ, მიდეედჷ ხამი. თრუმე ათენა მახინჯი ცოფე. მინიილუ ართი ოჯახიში ოხირეშა. თექი იხირდჷ მეკომოკონს, თეში გააკურცხინჷ ლურენჯი კოს, თე ხამი ქორას ქიმიოგჷ, დოცვილჷ დო ხამი თექი ქორას ქიმითიიტუუ. მაჟირა დღას ქოძირჷს ლურელი დო ხამითი. ხამიშენი იცუუ კითხირქ: „მიში რე თე ხამი?“

მიკიილჷ ლურელიში ჯიმაქჷ დო იქუუ: „ენა იე დო იე კოჩიში რენია, დო თის უცვილუ ჩქიმი ჯიმა!“

ქჷმორთესჷ დო უწიის თე კოს:

— თე ხამი სქანი რენიაფო?

— ე ხამი ჩქიმი რენია.

ლურელიში ჯიმაქ უწუუ:

— ჩქიმი ჯიმა დოცვილესჷ დო ათე ხამი თიში ქორას ბძირით.

ბოშიქ დეეფირქჷ ძალამი: «მუთი ქომიწუუ ჭკვერი კოჩქ, გექმირთჷ ირიფელქ, მარა ჩქიმი სუნელობაშე ქობხვადუ მა თენა». გუურაცეს ხე დო ოჭოფეს ხამიში მინჯე. მუთი ქუუღუდუ ნი, ვარა ფარა, ვარა მუთი ოჯახის ქააპალუდუ ნი, დაახარჯჷ თი გაჭირებაშე, კინი ქოდოსქიდჷ ღარიბო. უკული მიიგონჷ სუმი სიტყვა ჭკვერი კოჩიშე ნარაგადე-დანაგურეფი. თი სიტყვეფქ ვა შუანახინჷ ნი, თით წაგჷ ირიფელი.

XII.

ართი ხენწიფე ქოცოფე. თე ხენწიფეს სუმი ქომოლი დო სუმი ოსურისქუა ქჷნოცუნუე. მუჟანსჷთი ღურადღაქჷ ქჷმააჭირინუუ ნი, ქიმიჭანუუ არძო დო უწუუ ქომოლისქუალენსჷ: „ართის დოგიჩინანთია დო თქვა გიჩქჷნანია შიასრულენთია და: მუჭო დობღურეფე, თითო მარას საფულეს ქომიდარაჯითია დო ე ძღაბეფია, მიქჷთი მორთასიე დო თქუასიე: «თქვანი და ქომუჩითიე», თის ქიმეჩითიას“.

გამეეთხუ არძოსჷ დო დოღურუ. მუჭო დოღურუ ნი, დოთხორესჷ დო უჩაში ჯიმაქ იმუსერი ოდარაჯუუშა მიდართჷ. მარა ჭიჭე ხანქჷ ქიიცუუ ნი, მუგიდა რე ნი ქჷმონწუუნსჷ ქიცანასჷ დო მუჭო ხოლოშა ქჷმორთჷ ნი, თიში შუქიქ ე ბოში ოზეში გინო გაგჷნა-

აცოთჷ დო თეურე მუკააჯინჷ ნი, ქიმერთჷ ღურელიშა, მონწყუნდჷ ქიცანასჷ ნი, ტექჷ დო გეიოცოთჷ დო ორდოშახ ირიართო ქიინგარდჷ დო ორდოს დონთხორჷ კინი დო მიდართჷ. ენა ე ბოშიქ ცუდეს ვა გააცხადჷ ონჯღორეშენი.

ქორე ნი, ათე ყირი ჯიმაქ ოტყალეშა მიდართესჷ. იმუდღას, კინოხჷ ათე უკულაში ბოშიე ნი, თეში ართი კოჩქჷ დიიძახჷ. გინააჯინჷ ნი, დაში მაოხუალი ცოფერდჷ. ეუკუნჷ დო უჩაში და ქიმეჩჷ. გიშაართჷ ხანქჷ ნი, ხოლო ქიდიიძახჷ მიგვდაქიე ნი. გინააჯინჷ ნი, ხოლო დაში მათხუალი ცოფედჷ. ჭეს ქააწუხენსჷ ჯიმალეფი ვა რე ნი, მარა მუმაში დოჩინელი დჷ ნი, თიშენი ქემეჩჷ მაყიათი დო ჭიჭე ხანიში უკული ხოლო ქიდიიძახჷ შხვაქჷ დო მასუმა თისჷ ქიმეჩჷ.

გიშეელჷ ხანქ. ონჯუას ჯიმალენქჷ ქომორთესჷ ნი, დალეფი ვა ძირესჷ. კითხესჷ თე ბოშისჷ ნი, ექ ირიფელი ქუუწუუ. ენა ჯიმალენქ იხუუ ძალამი დო შხურიში მათხილართ ქვდაარინესჷ. იმუსერი ოშქარი ჯიმაქ მიდართჷ ოდარაჯუშა, მარა ესჷთი თეში ალოლუ. ვარჷთი ექ გააცხადჷ, ქომორთჷ ცუდეშა ნი. თე უკულაში ჯიმაქ შეეხვეწჷ:

— მათი გომიტეეთია, მუა-ჩქინს მათი ქუუდარაჯუქია, თქვანი ღორონსჷ მიოჯინითია.

მარა ენენქ გააჭყორესჷ:

— მედინია ვიშოვა! სი ვარიი, ჩქითი ქომიჭირანია, — მარა უკული თქვიისჷ: — გუუტუათია.

მიდართჷ ბოშიქჷ. ქემერთჷ საფულეეშა დო სანთელი გეურზჷ დო ქოდოდირთჷ ნი, იცუუ მუგიდენი ანბექ ძალამქჷ, მარა ეს ვა შქურინეფე. ქომორთჷ ხოლოშა დო დიიცანცალუუ დიხაქ, მარა ე ბოშიშა მუთაქ ალოლუ დო მუურქუ ბოშიქ ლეკური დო შქააბანსჷ გოჭკირჷ, მარა ათეში ზისხირქჷ სანთელი დუუშქირიტჷ. გიმიიჯინჷ გალე ნი, შორს სოგიდენი დაჩხირიში სინათე ქოძირჷ; მოუსუ დო იდჷ თეურე. მარას უწუუ მუმურსჷ: „ჩქიმი მუკულაშახჷ ვა გათასუაფა, ვე მიოციაფა, ვარა დორცვილენქია“. ქემიოჭირინუ ხოლოშა დო მიკააჯინჷ ნი, დიდი ზღვაჯგუა წყარი ქოძირჷ. ენა გოჩურუ დო ეკილჷ ნი, დაჩხირი ნდიესჷ ნორზუე; მუკი-მუკი ქუგუუხუნუნა დაჩხირიშა ნი, ქოძირჷ ბოშიქჷ დო ძალამი დეეფირქჷ, მარა დიინჭირჷ დო შქასჷ ქედიშასხაპუ. ართი ნაკვაჩხირი ქიიხვამილუუ დო ირტჷ. ნდიენსჷ ნორღვაქ ქიგინააციოუ არძოსჷ, მარა ბოში ვა ძირესჷ. მოლართჷ ბოშიქ დო კინი წყარსჷ

მოჩურუნსჷ ნი, ათე ნაკვაჩხირქჷ მეუმქირტჷ. ძალამი შიიწუხჷ, მარა მუს იქინდჷ? კინი დიირთჷ დო ხოლო ქიმიოსხაპუ დაჩხირისჷ ნი, ოჭოფესჷ დო კითხუსჷ დიენქჷ:

— მუ გოკონია?

ექ მუში გაჭირებაქ ქუუწუუ, მარა ნდიექ უწიისჷ:

— ათე ყოშისჷ სუმი ზისუნახე გჷმახენია ნდო ეთის ქომომიღონანთია და, ვარა ვა გოგიტეენთია.

ე ბოშიქ უწუუ:

— კიბე ქუუღუნიავო?

— ქოვა.

— აბა მოლართითია.

მიდეეჯუმუ არძო დო უწუუ დიენს:

— მა ივშეელენქია, უკული თქვა თითო-თითოთჷ იშეელიოია.

— ჯგირი.

იშეელჷ ბოშიქჷ დო ქიგიაღუნუ ართი ნდიიქჷ დო მუჭო ეშეელჷ ნი, ე ბოშიქჷ მუურქუ ლეკური დო დოღვილჷ დო თექი ქედოდუ. იშეელჷ მაყიაქჷ ნი, თეში დოლჷ. არძო თაში თითო-თითოთჷ დოღვილჷ დო ყი ქიგილასწკიდჷ. უკული მინიილჷ ცირეფიშა დო დუდი დუუკრჷ დო თითო ბეჭედი არძოს ქუმეჩჷ, უკულაში მუშოთჷ დო ი ყირი ჯიმალეფიშოთ. გიმიილჷ გალე დო ართი ქუას მუში ლეკური ქიგიაშქუ დო თექ ქედიშეეტუ. მუქჷ დაჩხირი გეეჭოფჷ დო მოლართჷ. წყარი გოჩურჷ დო მუმულსჷ დუუძახჷ: „აწი ქიმიოციევა". მუქჷ ქომორთჷ სოფულეეშა, გოთანაშახჷ თექი ორდჷ დო გოთანდჷ ნი, ღუდეშა ქომორთჷ.

ე ზისუნახეენქჷ ხენწიფეს ქეშაატუვინესჷ ე ანბეე, დო ირი კოჩქჷ დიიკათჷ. ზოჯჷ ხენწიფექჷ: „აბა ლეკურსჷ მი იშეელანქიე ქუაშევა?" მარა კოსჷ ვე შააწყინჷ. თე დროსჷ გინოჩჷ ზოჯუა: „მითი თე ლეკურს იშაწყუნქჷ ნი, თისჷ ჩქიმი ოსურისქუას ქემეჩანქია". ენა მუჭო ქეგეეგონჷ ე ბოშენქჷ ნი, ულა გააპირესჷ დო გაგმეწყიისჷ ნი, ექჷთი მეეხვეწჷ: „მიდამიჯუმეეთია",—დო ძალამი გაჭირებულო მიდეეჯუმესჷ.

ქემერთესჷ ნი, ორე ანბეე: ქიცანაში კოჩი თეს უსოფუანსჷ, მარა კოს ვე ეშააწყინჷ. ბოლოს ირი კოჩიში უკული ქემერთჷ თე უკულაში ჯიმაქჷ დო მუში ლეკური გეშაწუჷ დო ქარქაშისჷ ქედილააგჷ დო ხენწიფეს უწუუ: „სუმიხოლო ჩქინიენია, მა ყირი ჯიმა პუნსია", დო

დუუძახჷ ჯიმალენსჷ დო სუმიხოლო ჩილო ქეგიიხუნესჷ. იცუუ დია-რაქ ძალამქჷ, დო ათე ბოშიში ჩილსჷ ართი ნოხი ეფერი მეჩჷ ხენწი-ფექჷ, ნამუდა ყიდოყი იცონანსჷ კოსჷ, დო ათეს ქეგედოხოდჷ ე ცი-რაქჷ დო თეში მოლაცუნუ ჯარს. მოლართესჷ მაცარეენქჷ დო მოჭუუ-დუენქჷ ნი, შქა შარაშა ქომორთესჷ ნი, ათე ცირას გიანთხჷ მუგედენქჷ დო ვიშო დოქოსჷ. იცუუ უბედურობა ანბექჷ, მარა მუს იქენდესჷ? დო უწუუ ბოშიქ ჯიმალენსჷ: „შვიდებითია, მათი თის ოკო ქიგვოდი-ნეევე“, დო მიდართუ.

იდჷ, იდჷ, იდჷ, მუთი ქაალინედჷ ნი, თინა ქიდჷ დო ართი მინ-დორსჷ წყურგილი ქოძირჷ დო თაქი ქომისვანჯჷ ნი, ართი ორკო-ლაში ბოშიქ ქომორთუ. კითხჷ:

— თენა მიში სოფელი რენია? ექ უწუუ:

— აქი სუმი ჯიმა ნდიეფი ოხორანსია, სუმიხოლოს ართი ხენწი-ფეში ოსურისქუალეფი ცუნსია.

ენა ბოშიქ ქიგეეგონჷ ნი, ახიოლჷ. მიდართჷ. რთუმე მუში და-ლეფიში ცუდე ცოფე. ქემერთჷ ნი, ქომაზადჷ მუში დალენქჷ. მუგაში-ნუაფუ, მუჭომს ახიოლუდეს ნი ეში ძირაფა. ონჯუაქ ქიიცუუ ნი, სუმიხოლო ნდიენქ ქომორთესჷ ნი, ქემიაზადესჷ ნდიენსჷ ოსურენქჷ დო უწიისჷ:

— ჩქინი ჯიმაქ მორთუა.

ნდიენქჷ უწიისჷ:

— უ° შენქჷ მორთუა და, ართი კელებერი მაციინანია დო უკუ-ლაში ქორენია და, ჩქი მიჩქენანია იში პატიცემაფა.

მუნიილესჷ ნდიენქჷ დო გააჯუდესჷ ართიანსჷ, ახიოლესჷ ართია-ნიში ძირაფაქ. იმუსერი ქიმიშახენა დაჩხირსჷ ნი, მიოქეშეესჷ ნდიენქჷ. ბოშიქჷ კითხჷ:

— მუსჷ ქეშანთია?

— მუსიადა, ვაი მუში წაულავა! კაყანდიი-ქერქუუსია ართი ორ-ქოში თომამი ცირა ჭკერითჷ მეცუნდუა დო გამგვგვათხოზითია, მარა მუთაქ მალოლეესია დო ართი შიბუა თომა მუოსოფითია,—დო ე ბო-შის ქაძირესჷ.

ენა მუჭო ბოშიქჷ ქოძირჷ ნი, ეზრაფუ დო „ვაი, ახვაია!“ თქუუ.

— მუ ორენია?—კითხესჷ ნდიენქჷ.

ე ბოშიქ ირიფელი კაკალო ქუუწუუ. გოთანდჷ ორდოქჷ ნი, გე-

ქპირჷ ბოშიქჷ დო ულა მიინდომუ. ე ნდიენქჷ ძალამი შიიწუხესჷ, მარა მუს იქინდესჷ? დო ართი რაში დო ართი ფისიე ქაზუქესჷ. მოლართჷ ე ბოშიქჷ დო ქომორთჷ; კაყანდიი-ქერქუში წუდეშა მინიილჷ, მარა კაყანდიი წუდეს ვა რდჷ. გაგლასხაპჷ რაშისჷ დო მინიილჷ ცირაშა, მარა მუჭო ართიანი ქოძირესჷ ნი, ყირიხოლოქ ეკირთჷ ბრელი ხიოლით. მარა ცირაქ უწუ: „ბოში, დუდი მუოთ მიიცოთია? კაყანდიი-ქერქუშა სი მუთა გალოლენია“.

მარა ე ბოშიქ ვა დუჯერჷ დო ქიმიკიხუნუ ცხენიშა დო ჭიშქარიშა ქომორთჷ ნი, ათე ჭიშქარქჷ ეფერი მიორკიოუ, ნამუდა ცას მურიცხი მაასოფჷ დო დიიძახჷ: „კაყანდიი-ქერქუ, სო რექია? ოსური მიდაგილესია“.

კაყანდიი-ქერქუქჷ ქიგეეგონჷ დო გამაათხოზჷ. მუჭო ხოლოშა ქჷმააჭირინუუ ნი, კაყანდიიში რაშიქ ეფერი მიოჭირხინუუ, ნამუდა ე ბოშიში რაში გააჩემჷ. ცირაქ უწუუ: „ბოში, მა ვა გიწიიო, ასე მუ ბქიმინავა? სი ცოცხალი ვარა ქორდია“.

თე დროს ქომორთჷ კაყანდიი-ქერქუქჷ დო ე ბოში ლუგა-ლუგათჷ დოჭკირჷ დო ე ცირა ვიშო მიდეცონჷ. ქიმერთჷ ფინიექჷ დო ე ბოში ჭკირილი ექი-ექი წჷმოძჷ ნი, დოკორობუ დო ხურუჯუნსჷ ქენააკორობჷ არძო, უნაგერსჷ მიკააკირჷ ხურუჯონი დო მუქჷ ყი ქიგიოსხაპჷ დო ნდიეფიშა ქიმილჷ. ნდიენქჷ ენა ქოძირესჷ ნი, ბრელი ინგარესჷ, მარა უგულაში ჯიმა, ნდიიქ, დინუბარჷ შური დო გეიოდგინჷ ე ბოში. გეედირთჷ ბოშიქჷ დო კინი ულა მიინდომუ ნი, ათე უგულაშიქ უწუუ: „აბა ბოში, ათე სუმიკუჩხამი ჩქიმი რაში მიდეეცონია დო თენა გიშველენსია და, ვარა შხვაფერო უსაშველე რენია“.

ქიგედოხოდჷ ბოშიქჷ დო კინი ქემერთჷ ცირაშა დო ქიმკიიხუნუუ. ჭიშქარსჷ გინმიიშჷ ნი, ასე უმოსი მიორკიოუ ჭიშქარქჷ. ენა კაყანდიიქჷ ქეგეეგონჷ დო გამაათხოზჷ. მუჭო ხოლოშა ქომორთჷ ნი, მიოჭირხინჷ კაყანდიიში რაშიქჷ დო ე ბოშიში რაშიქ ულას ურკუ. ბოშიქ უწუუ:

— მუს ორთჷქია?

— მუ ბქიმინავა? ართი კუჩხი ვა მორკელასიე, უგული ვორჯგინანქია.

მარა მუჭო უმოსი მიიკინჷ ნი, სუმიკუჩხამი რაშიქ ეფერი მიოჭირხინჷ, ნამუდა კაყანდიი-ქერქუში რაში გააჩემჷ, დო ქემერთჷ ბო-

შიქჷ, გუურქუ ლეკური დო შქააბანს გიილჷ კაყანდიი-ქერქუუ. იშირაშის ცირა ქუგიოხუნუ დო მოლართესჷ ხიარულო. დიენსჷ მუკუულუუ დო არძოს გამეეთხუ დო მუში ცუდეშა ქომორთჷ.

XIII.

ართი საწჷყალი ჩილამი კოჩი ქოცოფე ნდო ართი სქუაში მეტი ვა ნოცუნუე, მარა ძალამი სქვამი დო შელებიანი ცოფე დო სახელი ჯოხოდჷ „გერია". ართი დღასჷ თე ბოშიქ ოტყალჷშა მიდართჷ დო ონჯუვას ცუდეშა მიიშჷ ნი, ართი კოკამი ოსური ქოძირჷ წყურგილიშა მიმაალჷ დო თისჷ ქააცოთჷ საგანი დო კოკა გუუტახჷ. მუკააჯინჷ თე ოსურქჷ დო უწუ: „ეჯგუა ჯგირი ბოში ქორექია და, მა კოკას მიტახუნქ ვარიე ვითოყირი გოლაში კინოხჷ ვითოყირი ჯიმა ნდის ართი და ცუნსია დო ეთინა ქომიცონია".

ენა მუჭო ბოშიქჷ ქჷგეეგონჷ ნი, ძალამი სიბოშეში სიჩქარეთჷ გურიშ ბაძგალქჷ გეუოლჷ სოშახჷ ძირჷნდჷ ნი. ქჷმორთჷ ცუდეშა დო უწუ დიდა დო მუმასჷ:

— ართი წანაში დასაბალი ორზოლი დომიჭვითია დო ვა მჷმართასია და ათე მეკვათილი ბორჯიში დინახალევა და, უკული თქვათი ქჷგიმაცუნითია.

ენა დიდა-მუმაქჷ ვა დუუჯერჷ:

— სქანი მეტი მითა პუნანია დო სი ხოლო მიდინჷთია!

გარა გიიჭყესჷ, მარა გერიაქჷ ვა დუუჯერჷ დო გუუკეთესჷ ართი წანაში ორზოლი. მარა გამოთხუალა თინეფიში ვე ერაგადეე, მუ წუხარებაქ იცუუ ნი; თაში ნამუდა ირიფელიქ ქიშიიტუუ ინეფიში გამოთხუალა დო ნგარა: ბჟა დო თუთაქჷ, ცა დო დიხაქჷ, ზღვა დო ქვიშაქჷ. ბოლოს დოხვამესჷ დო გუუტესჷ; დო მიდეეჯუმუ თიწკჷმა ართი ჭიჭე ფინიე, სახელი ჯოხოდჷ „მათიკოჩი". გამეეთხიის ართიანსჷ, გოჯუდესჷ, გოსხუპესჷ დო მიდართჷ ბოშიქჷ.

იდჷ, იდჷ, იდჷ, მუთი ქაალინედჷ ნი, თინა ქიდჷ: წორი შქასჷ, წორი ვითოხუთი შქასჷ, წანამოწანა დო სუმი თუთასჷ ქიმიიშჷ დო გინიილუ ამშვი გოლა; მარა ათე ამშვი გოლა გაათუ ნი, მუგიდა რდჷ ნი, ირიფელქ გეიცარჷ: ჯა დო ქუაქ არძოქ იკიირთჷ დო თე დიკოხონსჷ მიიკერკელდჷ, მარა გერიაშა მუთაქ ალოლუუ ნი, თეყანსჷ ხონარი გეეგონჷ დიკოხჷშე ნამუდა:

— მუ კოჩი ექიას მა გამირზიე? გერიას, სარალოში სქუაში მეტი მა მი გამირზენიას?

ე ბოშიქჷ დუუძახჷ:

— მა გოხოლჷქიას გერიას, სარალოში სქუავა.

ენა ქიგეეგონჷ ე როკაპიქჷ ნი, აშო ქჷმაახალჷ დო დუდი დუუგრჷ დო ძალამი პატიიცჷ, უწუ: „სო მეზოჯჷნქიას?"

ექ უწუუ მუში ფირქი, მარა ათე როკაპისჷ ძალამქჷ ეწყინჷ. გერიაქ უწუ:

— მუშენი გეწყინუა?

— მუშენიადა ვიშო მაალჷ ბრელი ბძირია, მარა აშო დორთელი კოჩი ვა მიძირჷნია.

მარა ეში რაგადიშენი გერიაქ წუჯიშათი ვე გილეეფართხუუ, გია-წუნუ დო იდჷ მუში შარაშა. იდჷ, იდჷ დო იდჷ, მუთი ვა ალინედჷ ნი, თისხი ქიიდჷ დო გაათუ ამშვი შხვა გოლა ნი, თაქი უარესი აცარებაქ იცუუ ქიცანაშიქჷ. თრუმე ათი როკაპიში უჩაში დაში სოფელი ცოფე, მარა გერიაქ მუთათ შიიტყვინუუ, დო დუუძახჷ როკაპიქჷ:

— მუ კოჩი ექიას ჩქიმი შუქის გუურზიეე? გერიას, სარალოში სქუა, ხოლო ვა რექიას?

— მა გოხოლჷქიას.

მუ რაგადი ოკო, ხათე ქჷმაახალჷ ე როკაპიქჷ, დუდი დუუგრჷ დო პატიიცჷ, უკული კითხჷ: „სო მეზოჯჷნქიას?" გერიაქ უწუუ მუში ფირქი, მარა ე როკაპიქჷთი ძალამი შიიწუხუ. კითხჷ გერიაქჷ:

— მუშენი იწუხებუქიას?

— მუშენიადა, ვიშო მაალჷ ბრელი ბძირია დო დორთელი კოჩი ვა მიძირჷნია, მარავა ართი სიკეთეს ქორდოლანქია, — უწუ როკაპიქ: — ჩქიმი სუმიკუჩხამი რაშისჷ ქოგაჩუქენქია.

დუუძახჷ რაშისჷ დო უწუ: „ონდარო ცოცხალიენიე, ვა უღალატავა გერიასია".

გამეეთხუ გერიაქჷ, ქიგედოხოდჷ ე რაშის, ქიგიცუნუუ მუში მათი-კოჩი ფინიე დო მიდართჷ. გიშეელჷ ართი ძალამი მინდორიშა დო ქოთი მეეხოდჷ ნდიეფიში დოხორესჷ. ათე მინდორსჷ გიიჯინჷ ნი, გურიში კარქჷ გაანწყჷ დო თორქჷ წყარით იაფშჷ: მუში ოზუმიკარიში მინდორიში ლაცაფიქ მეეგონჷ დო თქუ: „მარდობა მოწყალე დორონ-სია!" დო ქოტკეჩჷ მართახი რაშისჷ დო ეფერი ქაალაცაფინუ, ტვერი

დო ჭყერი ვე გიშეეგორელჷ დო თქუ: „ასე დეებაბდია უძირაფუ ქიცანსია!“ ქიმერთჷ ნდიიში ჭიშქარიშა დო გაგლასხაპჷ ცხენიშე დო ქიმიკააკირჷ თაქი. წიმიიკონჷ ჭე ნი, თქუ: „თე რაში ახირებულო მიკვოკირია“. დიირთჷ კინი დო მონწყუ ართი ჭყონი, დუდინე ქჷდააჩანუუ დიხასჷ დო თისჷ ქიმკააკირჷ მანგარო ნი, უწუ რაშიქჷ:

— თაში ვა გიქიმინდჷკო ნიე, მა მიდებშია ცუდეშა. აბა ასე მა გიწუეე, თეში ქიმინია. ასე ნდიეფი ცუდეს ვა რენია დო ქიმერთია, ართი კარდილა წჷმოხუნია დო თინა გამუნაართინეევა, უკული ცირაშა ქიმერთია დო პიჯალა გეგაწუულია.

მიდართჷ გერიაქჷ დო ე კარდილას კუჩხი მიოგჷ დო სუმიშახჷ გამნიირთჷ დო პიჯი-ეშე ქჷდიიდგჷ. უკული ცირაშა მიდართჷ, დოტახჷ არძო ოკილარეფი დო მინიილჷ სიდე ორდჷ ნი თექი ნი, ე ცირას ეორცჷ ძალამქჷ, მარა მიკააჯინჷ ნი მუში ჯგირი ბოშალასჷ ნი, ძირაფაქ ახიოლჷ დო, მუ გაფაგირძალა, პიჯალა ქიმეჩჷ. გიმიილჷ ეური ბოშიქჷ ქეეფიანო დო ქიმორთჷ რაშიშა. იმუსერი თექი მიისვანჯე ჯგირო დო მაჟირა დღას უწუუ რაშიქჷ:

— ასე ნდიენქჷ ქომორთესია დო კარდილა მუნორთინაფილი ქოძირესიე, არძაქჷ დომქურონდუა, თეშენი ნამუდა ვითოჟირიხოლოში ნაკლებას ვა მჷნაართინედჷ თი კარდილავა, დო თქვიისია: «თეში მაქიმინარქჷ მუთი მიწუა ნი, დუუჯერათია», დო ასე მეურქიია.

მიდართჷ გერიაქჷ დო მუჭო ქოძირესჷ დიენქჷ ნი, გემიწოცკიისჷ არძოქჷ დო ქჷმაზადესჷ, დუდი დუუგრესჷ დო მაამინესჷ:

— მუსჷ ბითხულენთია?

— თქვანი და ოკო ქომუჩათიე.

— ჩქი ქიმერჩანთია, მარა უჩა ხენწიფე ვა დჷგანებენსია,—გიორაგადესჷ.

მარა გერიაქ უწუუ: „მითინიშა ვა მოშქურუნია“ დო,—აქითი მუოთ გაფაგირძალა: იშენი დიდიე არიკი დო დუუბალჷ მარჩქილესჷ,—დიარა გაანწყეიისჷ.

ორენა დიარასჷ ნი, თეში ორდოსჷ გიმიიჯინჷ გერიაქჷ ნი, ქოძირჷ ბრელი არძო უჩათჷ მონწყეიირი კოჩი, უჩა ხენწიფეში მოჩქვაფილი. ქეგედოხოდჷ რაშისჷ, ქოდიშაახოლჷ დო ართიანს ქემიოზღოდუუ დო სუმი მეანბეთჷ გუუტუ: „მა გოხოლჷქია გერია, სარა-

ლოში სქუავა“, მეუჩინჷ. ენა ხენწიფექ იხუუ დო მუთი ქოცუნდჷ ჯარი ნი, ჭიჭეში მეტი არძო მოლაჩქუ. მუჟანსჷთი ქოძირჷ გერიაქჷ ნი, ჭე დეეფირქჷ, მარა რაშიქ უწუ:

— ენა მუთა რენია, ბოშია, უარესის მეელჷქია.

გუურქუუ გერიაქჷ რაშისჷ დო არძო დააზღოდუუ, ართიშ მეტი. ენა მეანბეთჷ გუუტუუ. ასე გვალო გეერისხჷ ხენწიფექჷ დო ქიმიიჭანუუ მუში საიმენდო ცქვაფირი კოჩი, ნამუთი გაჭირებაში დროშოთ ცუნდჷ ნი, სახელი ჯოხოდჷ „ცვამურიცხამი“, დო მუთი დოსქილადირი ჯარი ქოცუნდჷ ნი, არძო ჩაბარჷ დო გუუტუ. გეედირთჷ გერიაქჷ დო გეშიიჯინჷ ნი, სქანი ნტერს ეფერი უძირჷდასჷ, ექჷ ძირჷ ნი: ცვამურიცხამიში ძირავაქ ეწყინჷ, მარა მუს იქჷნდჷ? რაშიქ უწუუ:

— ათეხა რენია, ბოში, მა გირაგადჷდიევე.

გერიაქჷ დეეწერჷ პიჯვარი, „მარდობა ღორონსია“ თქუუ, გამეეთხუ ჩირსჷ, რალან სიცოცხლეს ვე ელიდჷ ნი, დო გიმიილუ. მარა დიორდე ის ვა ატაკჷ, ჯარი არძო დუუზღოდუუ დო უკული მოუნჭეს ართიანსჷ ლახთი, ისოფესჷ დო ისოფეს ცხენდოცხენჷ. მარა ძალიშა ვა რდჷ საქმე: რალან ცვამურიცხამიში შური შხვას ობარჷდჷ ნი, ისჷ მუ ცვილჷნდჷ? დო დუუძახჷ: „ათაში ოკო, ბოში, ცოთამავა!“ დო დოცვილჷ გერია. მუჭო გერია დოცვილჷ ნი, ე ცირა ქიიხვამილუუ დო მიდეეცონჷ, ხენწიფეს ქიმუუცონჷ. მარა ცირაქ უწუუ ხენწიფესჷ:

— მა ეფერი კოჩიში ნოჩილი ვორექია, ეში ლექინო ვა დჷგანებენქია დუსჷ, ვარა ქემერკინია დო მიქჷთი ვორჷცგინათიე, თიშობა რდასია, ვარჷ და სუმი თუთას ქჷმადროფია თიში რგუალავა.

ხენწიფესჷ რკინებაშა აშქურინჷ: „ნდიიში ნათესეე რენია“, დო სუმი თუთა ქააცალჷ.

ასე, მუჟანსჷთი გერიაქ დოლურჷ ნი, დუდი მელახჷ ძუდჷ დო ტანი მელახჷ ნი, ქიმერთჷ მუში მათიკოჩი ფინიექჷ დო ართიანსჷ ქემჷკოდუ დო თექი ქომუკუდოხოდჷ ოთხილუუსჷ.

ე ხანი დო ანბეე შქას გიშეელჷ წანამოწანაქჷ დო რახან ვა ძირესჷ დორთელი დიდა-მუმაქ მუში გერია ნი, ქიგიაცუნესჷ დო ქჷმააჭირინეესჷ თეში ხოლოშა ნი, ართი ჭიფე შარას იგიკათჷ გვერენქჷ ბრელქჷ დო მოუნჭესჷ ართიანსჷ დუდი დო არძოქ დიიზღოდჷ. ათე დროს გი-

თილჷ ყირი დიდი გვერქჷ დო ართი წყარიშა დინიილესჷ, კინი ეშელესჷ დო ვიშო-აშო გინიილესჷ ღურელი გვერენსჷ, დო არძოქჷ გეეთელესჷ. ათე ძირაფაქ გუუკვირდესჷ ძალანქჷ დო თქვიისჷ: „ათე წყარი ჭე მიდეებლათიას“. გეშეელესჷ სათითიში ეფშა დო მიდეეჯუმესჷ.

მუჭო ხოლოშა მიანჭესჷ ნი, მათიკოხი ფინიექჷ ქოძირჷ თენეფი ნი, გაგითირულუ დო ქჷშაამზალჷ, დიდი წუხარეთ იწაჯგლოხჷ თენენსჷ დო ქიმიცოხჷ ღურელიშა. მუყანსჷ ქოძირესჷ გერია ღურელი ნი, ყირიხოლოქ იკირთესჷ სარალენქჷ, ინგარესჷ ბრელი. უკული ქჷგააშინჷ თი წყარი უღუდუ ნი, დო გელეელჷ საცოდარი დიდაქჷ, ქიგიობჷ გერიასჷ ნი, გეეცოცხალჷ დო თქუ: „ვაი, მუსჷ ხანსჷ ქჷდობლურუუნია!“

გიიჯინჷ ნი, დიდა დო მუმა ქოძირჷ; ახიოლჷ ძალამქჷ, მარა მუში ანბეეში გოშინაქჷ კინი შეაწუხუ დო თქუუ: „შვიდებითია“. დიდა-მუმასჷ კინი გამეეთხუ. დიდა-მუმაქჷ ბრელი ინგარესჷ, მარა ღორონსჷ მიანდვესჷ მუნეფიში საქმე დო მიითმინესჷ.

მიდართჷ გერიაქჷ დო თი ხენწიფეში ქიცანას მიახოლუუ ნი, ართი დიდი ტყაქჷ ქუუხვადჷ; ათაქი მითილჷ ნი, მუგიდა რე ნი ხონარობა ეფერი ისიმელჷ ათე ტყასჷ, მეტი ვე შიილებედჷ. გაჩენდჷ ათე შარასჷ ნი, ქომუურსჷ მუგიდენი, ქჷმოწყუნსჷ თე ტყასჷ, ჯა დო ჯა ართიანსჷ მიკიოტირხჷ; მიკააჯინჷ ნი, ქოძირჷ: ართი დიდი კერქჷ ქომორთჷ ჯიქურო დო ქაატაკე გერიასჷ. ღოლუ მოგვერდი გერიაქჷ დო სუმი ორგიას ქააცოთჷ, მარა კინი ქაატაკე დო ირკინესჷ დო ირკინესჷ, სუმი დღას ქიირკინებუდესჷ დო ბოლოს ორჯგინჷ ბოშიქჷ დო შქას გოსოფე. გოსოფე ნი, გაგმოსხაპჷ სქვერქჷ; სქვერი დოცვილჷ ნი, კოლოფიქ გაგმოლჷ; კოლოფი გოტახჷ ნი, სუმი მარჭიხოლქჷ გაგმოირინჷ, ყირი დოცვილჷ დო ართი ოჭოფუ.

ათე ჟამსჷ ცვამურიცხამქჷ ქიდეელახჷ დო შურიმალაფუო გისიირთჷ, თეშენი ნამუდა თიში შური ცოფე თურმე თენა, დო მასუმათი დოცვილჷ დო იქჷთი დოღურუ. უკული მინიილჷ ხენწიფეში დოხორეშა დო მუში ოსურიში მეტი ირიფელი ართიანსჷ ქიმჷკააზლოდუუ დო მუში ოსური მოლეეცონჷ მუში დიდა-მუმაშა.

დიდი ხიარულებაქ მააჭირინუუ ბოლოს დიდა-მუმასჷ მუნეფიში მოთმინებაში დო წუხარებაში მანგიორქჷ დო არძოქ მოლართესჷ კინი მუნეფიში ცუდეშა.

XIV.

ართი ხენწიფე ქოჸოფე ნდო ათე ხენწიფესჷ სუმი ქომოლისქუა ნოჸუნუე. ართი დროს ათე ხენწიფექჷ ქედეელასხჷ დო ყირიხოლო თორქჷ დეეცვერჷ. მიდაახჩქუ მუში სქუალეფი მეწამალეშა დო არძო მეწამალექჷ გინოჭყვიდესჷ: „ართინჯერი ჩხომი რენია დო თინა ოგაჭოფენია და, დოსქვდუქია“. ე ჩხომიში სახე გეუხანტესჷ დო ქუდუუტესჷ.

უზოჯვე ხენწიფექ უჩაში სქუასჷ დო მიდაახჩქჷ ზღუაშა ჩხომიში ოჭოფუშა; მარა ოში კოჩი დო მუში ბადექ არძოქჷ ქიდინაზღოდჷ ზღუასჷ, მარა მუთუნი ვა ძირესჷ იში სახეში. ცუდეშა ქომორთჷ დო მუმას უწუ: „მუთაქჷ მაშუუ“. ხენწიფეს ეწყინჷ, მარა მუს იქინდჷ? უკული მიდართჷ ოშქარი სქუაქჷ დო მიდეეყონჷ ოში ბადიამი კოჩი თექითჷ, მარა ესვთი არძოქჷ დააზღოდჷ დო მუთუნქ ვა აჭოფუ. უკული მიდართჷ უკულაშიქჷ, მარა ექჷ ხერხი იხვარჷ: ოში ქილა ქვირი მიდეელჷ დო ართი კოჩი მიდეეჯუმუ. ქემერთჷ ზღვაშა ნი, ირი დღას დინაარღუ ძგალენსჷ ქვირი სოშახჷ უბალვდჷ ნი. უკული დეელუუ ნი, გაჩენდჷ; მარა თეში დინჯნარღვეფი ქვირითჷ ჩხომენქჷ ძალამი დიიგვანესჷ დო თქვიისჷ: „ათე ბოშის პატიი ქოფცათია, რალან ჩქი დჷმოგვანეესიე“, დო ქააყოთჷ ბოშიქ ბადე ნი, ხათე გეშაცუნუ თი სახეში ჩხომქჷ. ე ჩხომი ბოშიქ კართეშა ქალეეგირჷ დო მოლართჷ ნი, შარას ჭყე მეეშორჷ მუში მაცალესჷ ნი, მუგვდენი ხონარქჷ მაასიმჷ ნამუდა „ჭაატჷ, ბოში, დობღურია!“ მარა გიიჯინჷ ნი, მუთა ძირჷ დო მუთუნი ვა თქუუ. ხოლო გიშეელჷ ხანქჷ ნი, გეეგონჷ: „ჭატჷ, ბოში, დობღურია!“ ასე უმოსო გიიჯინჷ, მარა მუთა ძირჷ ნი, კართეშა გალეეჯინჷ დო ჩხომსჷ პიჯი გუუნჯამუ დო შურს ინთქარსჷ ნი, ქოძირჷ. უწუუ ბოშიქჷ:

— მუ გოკონია?

ე ჩხომქჷ დუუძახჷ ხოლო:

— სქანოთ ქუუჯგუნია მა გომიტუევე, ართი დღას სქანოთ ჯგირი იპიიქია.

ეუკუნჷ ე ბოშიქჷ დო წყარსჷ ქიდინაახუნუ დო მაცალეს უწუ: „სი გიჩქჷნია, ვა მითხობელანქია და“; დო მოლართჷ ცუდეშა დო მუმას უწუ: „მუთუნქჷ ვა მაშუუა“.

ქოორე, გიშეელჷ დრო-ხანქჷ ნი, ართი დღას ათე მაცალეწკჷმა ათე

ბოშის ჩხუბიქჷ ქაალოლუ. ე მაცალექ ხათე მიდეერულუ დო ხენწიფეს ირიფელი ქუმწუ, მუჭო ულალატჷ მუში სქუაქჷ ნი. ენა ხენწიფექ მუჭო ქიმიიტყუუ ნი, ზოჯჷ ხათე ნამუდა „მიდეეცონითის დო დოცვილიითის“.

მიდეეცონესჷ ხათე დო ცვილუნდესჷ ნი, ბოშიქ შეეხვეწჷ: „პილათჷ ნი, მუსჷ გიკეთენანია? თქვანოთ მარდიენია, თეში გომიტეეთია, შხვა ქიჸანაშა გეგენვოლუქია“.

შეებრალჷ ე მაცვილარენსჷ დო გუშუტესჷ. მარდობა უწუ ენესჷ დო იდჷ, იდჷ, იდჷ დო იდჷ, მარა დღას კოს ვა ულუ ნი, თისხი ქიიდჷ. ართი დიდი ტყაშა ქიმიოჭირინუუ. ათე ტყას მეურსჷ ნი, ართი ირემი გაჭირებულო ქომიირულე ნი, ქოძირჷ. გაჩენდჷ ჭკა ხანსჷ დო უჯინჷ ნი, ათე ბოშიშა ქომორთჷ დო დუდინი ქოდიხუ. უწუ ბოშიქჷ:

— მუ გიჭირსია?

— მუ მიჭირსიადა, ხენწიფეში სქუა მობოთხოზენია დო სი გიჩქჷნია, ქომიპატიენქია და.

ე ბოშიქ იკიიცუნუუ დო მოლართე ნი, ქაახვადჷ თე მეტყალესჷ.

მეტყალექჷ კითხჷ:

— ე ირემი სო მერცუნსია?

ექჷ მააშინჷ:

— ხენწიფექ მეუჯღონუა შხვა ხენწიფესია დო თექი მეპუნსია.

ე ბოშიქჷ გინაატუუ ღურაშე ე ირემი დო ირემქ უწუუ: „ართი დღასჷ მათი გირსხენქია“.

მოუსჷ ე ბოშიქჷ დო იდჷ, იდჷ, კინი იდჷ დო იდჷ, მარა მუ იდჷ, პატონი? ვართი სუმიდღერი ცხენს ულუ თისხი, დო მიკააჯინჷ ბოშიქჷ ნი, ართი განწარებული ობრიქჷ ხოლო ქეგიოფურინჷ თე ბოშის ხუსჷ დო უწუ: „სი გიჩქჷნია, ბოში, ქომიპატიენქია და“.

ე ბოშიქ ეთი ქიიპატუუ მუში მათხოზინეშე დო უწუ ობრიქჷ: „ართი დღასჷ მათი გიშველენქია“.

მიდართჷ ბოშიქ კინი მუში შარაშა. იდჷ თე ტყასჷ, იდჷ, იდჷ, იდჷ, მუთი ვა ალინედჷ ნი, თინა ქიიდჷ, წორი დო წორი შქასჷ, წორი ვითოხუთი შქასჷ, წანამოწანა დო სუმი თუთასჷ ქიმიიშჷ. თე დროს ქიგეეგონჷ, მუგიდენი უშველებერი ხონარობა: გოტუფაცჷ დო გოფალჷ დო გოგურგინჷ, მარა ე ტყას ართო ქომონწყუნსჷ მუგიდა რე ნი დო ქორჩქინდჷ დიდი უშველებერი ტურამელაქ. ქომირულე ბოშიშა: „ქო-

მიპატიენქია და, სი გიჩქჷნია; ხენწიფეში სქუა მუში ჯარით მობთხოზჷნია".

ე ბოშიქ ენა ქიიპატუუ, მუჭო შხვა ნი, თეში, დო ბოლოს უწუ მელაქჷ: „მათი ართი დღასჷ გიშველენქია".

მიდართჷ ე ბოშიქჷ დო გიშეელჷ ათე ტყასჷ ნი, ართი ქალაქი ქოძირჷ. ათე ქალაქის ართი ბროლიში ცოში ქოძირჷ დო დინააჯინე ოზესჷ ნი, ბრელი დურელი დო მინჷ მადურუუ ბოშეფი ქოძირე.

იკითხჷ:

— თენა მუ ანბე რენია? უწიისჷ:

— თაქიანი ხენწიფეს ართი ზისუნახე ცუნსია დო თიქჷ ზოჯუა გჷმოჩუა: «მითი მა მაფულუუნიე, თისჷ ჩილო მიდევაცუნსუუქია», მარა იშა კოს ვა აფულინჷ დო თენა რე არძო დაზღოდუუ ნი. მისუთი ვა აფულინე ნი, ქთი მუში ცოშიშე ოკო გეგჷნაცოთანიე.

ენა ბოშიქჷ ქიგეეგონე ნი, ხათე გუუსჷ დო ეშელე, მინილე ცირაშა; ართიანს დუდი დუუგრესჷ, ცირაქ უწუ:

— მუშა მოგიზოჯენია?

ბოშიქჷ მააშინე:

— მუშათი შხვაქჷ მორთჷ ნი, მათი თიშა მობრთია.

— ჰე!—დუუძახჷ ცირაქჷ ხათე ვეზირენსჷ დო პიჯალა დოჭარესე. მუჭოთი ჩვეულება ორდჷ ნი.

გიმიილჷ ბოშიქჷ დო მოლართჷ ზღვაპიჯიშა დო ქოდოხოდე; დო ძალამი მოწყინებული ქოფირქენსჷ ნი, მუგიდაქიე ნი ჩხილიტი ქინიკათუუ ათე წყარსჷ დო ე ბოში ვიშო გეეკირტჷ დო მიდეეცონჷ ჭითა ზღვაშა დო ფოთქიშა მითიილე ირიფელამო. იმუსერსჷ თექი რდე. მაჟირა ორდოს გეედირთჷ ცირაქჷ დო გამიკიილჷ მუში სარკე დო გიოჯინჷ, მარა ცას მუთა ძირჷ, გიოჯინჷ დიხასჷ ნი, მუთა ძირჷ, გიოჯინე ზღვასჷ ნი, ვა ქოძირუო, ჩხომს ქორას ცუნსჷ დო ფოთქის მითოხე ნი. ჯგირი. გიშეელჷ ჭე ხანქჷ ნი, ე ჩხომქ კინი სიდე ხედჷ ნი, თექი ქჷდაახუნუ. მოლართჷ ე ბოშიქ ძალამი ქეეფიანო დო ქომორთჷ ცირაშა. უწუ ცირაქჷ:

— მუ ქიმინია, დიიფულიაო?

— ქოვა, დიიფფულია.

მარა ცირაქ გეუწუუ თითო კაკალო, მუჭო დო სო რდე ნი. ბოლოს ცირაქ უწუ:

— ამუდღარი დღა მიპატიებუნია, რაღან თენერი მიიხერხიე.

მიდართჷ ე ბოშიქ კინი დო ართი მინდორს ქოდოხოდჷ ნი, გიანთხჷ მუგიდაქიენი ბოშისჷ დო ჭკერიშა დოქოსჷ, მიდეეცონჷ დო ცას ქიმიკახუნუუ დო მუქჷ სუა ქიმიგაათოროჷ. მაჟირა ორდოს გეედირთჷ ცირაქჷ ნი, გიოჯინჷ ზღვას, მარა ვა ძირჷ, ეშააჯინჷ ცასჷ ნი, ქოძირჷ, მუჭოთი ობრის ცუნდუ ნი. მოლეეცონჷ ე ობრიქჷ დო თუდო ქჷდაახუნუ. ე ბოშის ძალამი ოხიოლჷ: „ვა ბძირენდუა“, დო ქომორთჷ ცირაშა ნი. ცირაქ ირიფელი ქუუწუ. ასე გვალო დოლურუ ბოშიქ ჯარისჷ, მარა თე ცირასჷთი უკვერდჷ აიეში ფულუა დო უწუ: „ამუდღათი მიპატიებუნია“.

მიდართჷ ე ბოშიქჷ დო მინდორს გილუურსჷ ნი, ქომორთჷ ირემქჷ დო უწუ: „ქეგებდოხოდია.

ქიგიხუნუუ დო იცონჷ, იცონჷ, იცონჷ დო მუთი გოლა ქოორდჷ ნი, არძო გეგენიცონჷ დო თექი ომანეშა გემითიიცონჷ. ორდოს გეედირთჷ ცირაქჷ ნი, ეთი ქოძირჷ, მუ რაგადი ოკო. ქომორთჷ ბოშიქჷ ნი, უწუ ცირაქჷ:

— ბოში, ძალამი მოჯგირეეფი ნორცუნუენია, მარა ჩქიმდა იშენი ვა გაიფულინუა დო ამუდღათი ქჷგაპატიენქია.

მიდართჷ დაღონებული ბოშიქ, იშენდი ვა ულუ აწი დუდიშა, დო მინდორს ქოდოხოდჷ ნი, იცუ ქიცანაში რუეეგაქჷ: ქალაქიშე დიიცანცალუ, გოვალჷ, გოგურგინჷ დო გოტყვაცჷ ნი, გამკოსხაპჷ აიე მუში მოჯგირე დიდი უშველებერი ტურამელაქჷ დო უწუ ბოშის:

— ჭატე. ბოში, ნე გაშქურინენია!

იხვარჷ ტურამელაქ მუში ხერხი დო ქიგიიჭყე დიხაში თხორუა. თხორჷ, თხორჷ, თხორჷ დო სიდეთი ცირაში ოხვენჯი ორდჷ ნი, თექი ქემეთხორჷ დო უწუ ბოშის:

— ათაქი ქოორდავა, ინავა ცას მიოჯინენია, გოლას მიოჯინენია დო ზღვას გიოჯინენია დო ვა რძირენსიე, სარკეს გოტახენსია დო სი ქიგეეგონენქიევე, მიოგია დუდი ეშე დიხასჷ დო სითი ეშეელია.

მუ რაგადი ოკო, ბოშის ახიოლჷ. გეედირთჷ ცირაქ ორდოსჷ ნი, გიოჯინჷ ზღვასჷ ნი, ვა ძირჷ, გიოჯინჷ გოლასჷ ნი, ვა ძირჷ, მიოჯინჷ ცასჷ ნი, ვა ძირჷ დო ე სარკე გოტახჷ. თე ბორჯის ბოშიქჷთი მიოგჷ დუდი, ეშელჷ დო დუდი დუუკრჷ, უწუ: „სი ჩქიმი ექჷ დო მა სქანია“. დუუძახეს ვეზირენს, ხენწიფეს ქიშიოტყვინესჷ დო იცუ ართი ქეეფი-დიარაქჷ.

XV.

ართი ბადიდი ქოყოფე. საქვარი შეულებუდჷ, მარა ორგულენდჷ. სქუალეფი ყვანაშა მიდეეშჷ ნი, ე ბადიდი კებურსჷ ქეკოდოხოდუდე, ძალამი ჰატიის ვა ცენდესჷ და, ყუდეშა ვა მაამქვანდჷ თინენს. ათეშიგურიშენი წეეჩხუბჷ ნისალენქჷ დო გეგჷნააყოთეს ოჯახიშე თე რჩინე კოჩი. უჩაში ნოსასჷ თხუუ: „ართი ჭურაში ეფშა ქვირი ქომუჩია, ართი კვერცხი დო ართი ოდგიში დო გეგინჷვოლჷქჷ დო ვურქია“. ქიმეჩჷ. ი ბადიდიქ სერი დო დღა იდჷ. ქიმერთჷ ართი წყარიძგაშა; მიკააჯინჷ შელე ყურეშე, დემი ქეკორე. დემს დუუძახჷ:

— ათე წყარსჷ გამჷნომიყონია.

დემქჷ დუუძახჷ:

— მა ვარი, სი გამჷნომიყონია, ვარა ტვერიშორო გოგოჩქვანქია.

გეეჭოფუ დიდი ქუა, ქიგიაშქუ რეკას, თექი ქიგიოფუჩხოლე ე დიდი ქუა. ბადიდიქ გელეელჷ ჭურა ქვირამი, გიაშქუ რეკას; ქვირიში ფურკიქ გეედირთჷ. გუუკვირდჷ დემს: „მუჭო ფურკი გეიოდგინაფუუ ქუასჷ!“

დემქჷ გეეჭოფჷ ხოლო ქუა, ხეს ქიდეეკინე დო თქუ: „ათე ქუაშორო გეკორტახჷნქია“.

თიწკჷმა ბადიდიქ გელეელჷ კვერცხი, მუუნჭირჷ ხე დო გოწილიხჷ. წყარქჷ მოლართჷ. აშქურინჷ დიის, მუნიილჷ დო ხუჯიშა ქიგილეეხუნუ დო წყარს მეყუნსჷ. შქაწყარს დიიქ უწუუ:

— მუჭომი ლექინი რექია?

ბადიდიქ უწუუ:

— მა ცაშა მემითხჷ ხე, ვარა მა გუუტუე ხე ნი, თაქი დინაათხუუქჷ სი.

— დაბა, აკაწუნს გუუტევა, — უწუუ დემქჷ.

ბადიდიქ გელეელჷ ოდგიში, კისერს ქიგიობიჯჷ დო დაალუუ. დიიქ უწუუ კოს:

— კჷნი ქჷმოკიდი ხევა.

ეუკუნჷ ოდგიშისჷ დო ჯიბეშა ქეჯეედუ. წყარს მინილესე ნი, უწუუ ნდიიქ:

— მა ნადირს გამჷკობრაყჷნქია, სი ქჷდოხვადი თაქია.

მიდართჷ ნდიიქ, გამკორაყჷ ნადირი. ე ბადიდის აშქურინე ნადი-

რიშა დო ტყას ქიმიშელტყობჷ. გურიჭითა ქოძირჷ ღურელი. ქჷმორთჷ ნდიიქჷ დო უწუუ:

— მუ ღოლი ნადირია?

ბადიდიქ ნდიის უწუუ:

— ნადირქჷ სი ვა მჷგარაცჷ, ვარა ჩიტი მეფურინჷნდჷ ყი ნი, თინა ოფჭოფი, ვარა დიხას მიიშჷ ნი ფერი ნადირს მუჭო გუშტეენდი!

მიდართჷ ნდიიქ, დოცვილჷ ნადირეფი: ყირი ირემი, ყირი სქვერი, ყირი ტყარლეჯი, ყირი ყურდგელი. ნამუთინეეფი დოხაშუ, ნამუთინეე დოჭუ, ღუმუ გააკეთჷ ყირი ქილა, ყირი კოკა ღვინი ქჷდოდგჷ დო უწუუ კოს:

— ქოდობხოდათჷ დო ბჭკომათია.

— სი ღვინი მოგიღალჷ ნი,—უწუუ ბადიდიქჷ,—ინა მუსუ ბღოლანსჷ? ათე წყარიშა მიშეე ქიმიშამიბოგი, თექი ბჭკუმუნქჷ ოსერიმოს.

ქიმჷშუუბოგჷ დემქ. ბადიდიქ გედოხოდჷ ბოგირს. დემქჷ ქიგეუდუ: ართი ირემი, ართი სქვერი, ართი ლეჯი, ართი ყურდგელი, ართი ქილა ღუმუ, ართი კოკა ღვინი, ათენეფი კოს წოხოლე ქაწუუდუ ნდიიქ. თიქჷთი ხოლოს ქჷდოხოდჷ მინდორო. ე ნდიი ჭკუმუნსჷ, ე ბადიდი წყარსჷ დინჷმაარღვანს. დემს უჩქჷ ჭკუმუნსჷ ნი. დემს ოშქურჷ: «ჩქიმი უმოსი ქიშინოლებუე!»

ე წყარს თუდოლე გერეფი ჭოფუნა დო ჭკუმუნა ხორცის, ე ბადიდიში გინჷნარღვეფისჷ. მაყირა ირემი ქოთხუ დემს: „ქოფჩია“. დემქჷ ქიმუუღუ ბადიდის. ეთი წყარს ქიმეჩჷ, ენა დემს ვა უჩქჷ. ბადიდიქ თქუუ: „დეეჰკაკალია ამუსერი“.

მაყირა დღას დემქ ცუდეშა დააპეიჯჷ. მოლართესჷ ცუდეშა. დემქ მიდართჷ ონადირუუშა. ქაწოხვადჷ გერქჷ დო ტურაქ. გერი დო ტურას უწუუ დემქ:

— ონადირუშა მიდჷმაცუნია; ართი სუმარქ ეფერქ მესურჷ, ვითი ირემსჷ დო სქვერს ოჭკუმუნს; ღუმათი ქომიღუდესჷ ყირი ირემი, მარა საკაკალოთ ვა დაბადეფჷ!

ათე გერი დო ტურაქ უწუუ დემსჷ:

— სქანი სუმარს ართითი ვო უჭკომუნია; არძოს წყარს მინჷმაარღვანდუა, ჩქჷ ფჭოფუნდითჷ წყარსჷ დო ბჭკუმუნდით, ვარა თის ვო უჭკომჷ.

დემქ უწუუ გერი დო ტურას:

— აკა მოლართით, გომიტახითია თი ბადიდი.

მოლართესჷ ბადიდიშა დემქჷ დო ვითი გერი დო ტურაქ ბადიდიშ გაატახჷშა. მიოჯინჷ ბადიდიქ, დემი წოხოლე ქუმუურსჷ გერი დო ტურეფი უკახალე ქიგეცუნსჷ. ბადიდიქ მიოძახჷ დემს: „ართი ვითი გერი დო ტურაში მეტი ვე გემიძჷდუო სქანდა ოგაფური?“

დინააჯინესჷ გერი დო ტურაქ ართიანსჷ დო უწიისჷ: „ე დემს მოლუშტუუაფუთჷ!“ ქუუცისჷ დემს, ტვერიშორო გეკოსოფესჷ.

XVI.

ართი რჩინი კოჩი ქოცოფე. სუმი მუში ნოსალეფს გოჯოგუუ ნდო გინორობუშა ქუურაგუაფუნა დო ეთეცურეშე შორი ქიცუანაშა მიდუურთუმუ დო დემი ქაახვალამუ. ბადიდიქ თის უწუუ:

— თე წყარს ქჷმოხუნეე.

დემქ იხუ:

— მუჭო მიწიი სი ენა?

ეთიწკჷმა ქიგჷნიიხუნუუ ხუს დენქ ბადიდი გამაატადებელო, მოკა რდუო დო ლექინი რდჷ ნი. ბადიდიქ უწუუ:

— ცაშა მემითხჷნია ხევა, ვარა ათაქი ვა გაცონექია.

უკული დენქ უწუუ:

— გუშტევა, აბა, ცას ხევა.

თიწკჷმა ბადიდიქ ჯგირი ისჷმარი კისერს ქიმიოგჷ დესს. დესქჷ მიოღორუუ: „კინი ქუმეთხჷ ცას ხევა“.

გემაწყუჷ ისჷმარი დო უკული გემჷნიიცონჷ. ეფერი ბორჯის ბადიდი ცუდეშა მიდეეკონჷ დო ჩიი დო სქუას ქოდუუტუუ. ირტჷ დენქ შორიშ ქიცანაშა. მიიშჷ ნი, მელატურაქ ქაახვალჷ დო უწუუ:

— სო მეურქია დემია?

— ღორონთქ გომაჭყორუა, დო ბადიდიქია დახედეე დოპილუა, ასე მიოდჷნაფუშა მეურქია. მელატურაქ უწუუ:

— სი უბადო, მუქჷ დოგოშქურინუუა? მა დოგოშქვიდაფუანქია.

დო მელაქ დემი მოლეეკონჷ ოშქვიდაფუშა ბადიდიში. ბადიდიქ ქომააზადჷ დო უწუუ:

— ძალამი ჯგირია, ჩქიმი მელავა, ჩხორო დემი გემიძჷდჷვა, რუო ქომომიცონია დო მაჩხორა თენა რენია მოგიცონაფუნია.

ე მელატურა დო დემი დიდი ბაწარით ართი-მაჟირას ძალამი მან-

გარო გინობუმათირი რდესჷ დო ათე ბორჯის დოშქურინდჷ დემქ, ირტჷ დო ეჩი ჯას ქიმკასოფჷ მელატურა. დემიშ ოჯახი გიიტუუ ბადიიქჷ დო სოშახ შური უდგჷდჷ ნი, თი დემიშ ჸუდეს სქიდჷდჷ.

XVII.

სოგიდენი ართი ქიჸანას ართი ხენწიფე ქოჸოფე. ათე ხენწიფეს ოთხი ვეზირი სამართალიში 'გომარჩქინეთ ნოხვე. ართიშახჷ თე ვეზირენს ძალამი მუთუნი სამართალი გუურჩქინუუნა ნი, ეფერი ჟანს ხენწიფეშა ართი მეშხურეს ქჷმუურთჷმუ დო თიგვარი საჩიარი გუუნწუუ, ნამუდა ხენწიფეს ძალანს ხერხებუ ნდო ვეზირეფიშა უზოჯჷ: „ქ თქვანი გჷნარჩქინა სამართალი, დაბა, თე მეშხურესჷთი ქააძირითია“.

მეშხურექ გააჯინჷ ვეზირეფიში გჷნარჩქინასჷ ნი, ვა დუუდოხოდჷ, მააჸუნუ დო დუდიშე ბოლოშა დოხუუ. ხენწიფექ ენა ქოძირჷ ნი, მეშხურეს უზოჯჷ: „რახან თეჯგურა სამართალიში კვათუა გიჩქჷნიევე. სი ქჷდოხოდი მოსამართეთია“.

მეშხურექ ვარია უწუ: „ონდარო თოლი ქომიღუ ნი, თინი სამართალი ვა გჷმარჩქინინენია, ყირიხოლო თორს დოფთხორჷნქია და, თიწკჷმა მოსამართეთ ქჷდობხოდჷქია“.

ვიშოთი-აშოთი დო ბოლოს ყირიხოლო თოლი იშენი გაწჷმააჸოთინაფუუ დო იშენი. ართი დიდი ჸუდე გუუკეთეს, მაჭარალეფი ქიმეჩეს; მუჭოთი სასამართოში რიგი რე ნი, თეში გუუნწყიის ირიფელი დო არძოში უნჩაში მოსამართეთ ქჷდაახუნეეს. დიიჭყუ ეფერი მართალი სამართალიში გორჩქინუა, ნამუდა ქიჸანაქ თის მიანჭყუ. ირი კოჩი მოსამართეთ თიშა გილეეშუ: დიდი, ჭიჭე, პატონი, ჭკორი, უჩაში, უკულაში, რჩინი, ბოში, პაპა დო ერი, მოჯგირე დო ნტერი. ართი სიტყვათ, მისჷთი მუთუნი სადაა ქუუდუდჷ მითინიშა ნი, მითა დოსქილადჷ ვა მერთჷ ნი, დო ირი კოჩი ოცქვანდჷ დო უმარდჷდჷ თიში სამართალს.

ართიშახჷ თე მოსამართეშა ართი კოჩქჷ დო ართი ოსურქ ქჷმორთეს. კოჩქ შეეხვეწჷ:

— ათე ოსურიში მახორობაშა ქიმეფრთია ჯორამო, ჩქიმი ჯორს გინი მოჸუნდუა დო ქჷდვოკირია; გინქ წუალა გეჭყუა, ენა თე

ოსურქ ქოძირუევე, გაგმაარაგუა, გინს ქაატაგუა დო მა ღაჭალი გეემიჭყუა: «ენა ჩქიმი გინი რენია დო სქანი ჯოროწკჷმა მუ ოკორდუა?» მა ვარია ბთქვიი, დუდი იპილი, მარა ეწკჷმა მუთაქ გომირთე, გინი იშო მიდახაგალაფუუ. ენა მათი ვა ფქიმინი, ჩქიმი საქონელი ვარჷთი მა დჷვანები, წეებკიდითჷ დო ასე სქანდა გახოლითია. მიოჯინი სქანი დოროსნჷ დო სი დჷმაზეეთია.

ენა თაში უწუ, მარა განიშე ტყობაშე ბრელი ფარა ქილააჭირინუუ დო მეუჩინჷ:

— ათე ფარა სი ქოგილუდასია, თე ოსურიწკჷმა ონჯღორჷს ვა მოძირანქია და.

მარა ე მოსამართექ სამართალს იშენი ვე გინუუგინჷ დო მეუჩინჷ:

— მა მუჭო შემილებუნია, სამართალი ვა რენია და, ძალოუ ი ოსურს გინი მიდუუდევე?

ი ოსურს უწუუ: „სი მუს იტყუქია?“ ოსურქ უწუუ:

— პატონია, ჩქიმი ცუდეშა თე კოჩქ ჯორიში გჷხუნელო ქჷმორთუა დო ართი ოხვამერი გინაში ჩხოუში მეტი ჩქიმოთ ანდაღებული მუთა იპალუუდუვა. ათე ჩქიმი გინქ თე კოჩიში ჯორიშა ქიმერთჷ დო ლაცაფი დუულაცაფუუ: ითამ წჷნდჷკო ნი, თეში ნიჩვიში ჩირქოლი დუუჭყუა. ე კოჩქ ენა ქოძირჷ ნი, იფირქ: «ე გინს წორეთ ქიიპოთანქია», —ქჷმააბირძღჷ მუშოთ, მარა, მუგაშინუაფუ, მა ინა იშა ვა მატეენედჷ ნი დო სქანი სამართალს ირი კოჩი ოცქვანსჷ ნი, მათი სქანი კარიშა ქჷმოფრთი დო ვა ველჷქ უსამართოთ დიიბჭვევე.

მოსამართექ ე ყირიხოლოში საჩიარი მიირჩქილუუ დო ათე განაჩენი ქჷდოდუ: „რახანო ჯორს დღას სქუა ვა შიიბუ ნდო ვა აშიი ნი, დო გინი იშენი შურო ვა შიილებედჷ ჯორს ქუუხუუდჷკო ნი, ათეშენი თე კოს გინი გაგჷწუუცონანჷ დო ათე ოსურს, თი გინიში დიდაჩხოუში მინჯეს, ქიმეჩანია“.

ე სამართალქ ირი კოს ძალანქ მეეწონჷ დო თეჯგურა ჯგირი მოსამართეს ღორონთქჷთი თე ჭყოლოფუა ღოღუ: თე გინიში მინჯე ოსურიში ცახორცით ყირიხოლო თოლი გუუთელჷ დო ეუხილუ. უკული ყირიხოლო თოლითი ქუუღუდჷ, მარა ღურადღაშახჷ იშენი წიმინდე სამართალს კვათჷნდჷ დო დოღური ნი, ჩხონდჷ.

XVIII.

ართი პაპას ქოჸოფე დო სუმი სქუალეფი ქჷნოჸე. პაპაქ ღურა-დღას დუუჩინჷ მუში სქუალენს:

— დობღურევე, თითოქ თითო სერს დავითხი წამიკითხითია.

მარა უჩაში სქუალენქ თე ზოჯუა მუმაში ვა შიასრულეს, ხვალე ართი უგულაში სქუაქ წაუკითხჷ დავითხი. თიმუსერს გამოეცხადჷ მუში მუმაქჷ დო ქაჩუქუ ართი ცხენი. მაჟირა სერს ხოლო თექ, მუში ჯიმა-ლეფიში მანგიორო, წაუკითხჷ დავითხი. მაჟირა სერსჷთი მუმაქ გამე-ეცხადჷ დო მაჟირა ცხენი ქაჩუქუ, ნამუთი ნოკოფუე მუში ოშქარი სქუაშოთ. მასუმა სერსჷთი ხოლო ათექ წაუკითხჷ დავითხი დო მუმაქ მასუმა სერსჷთი ქუმუუჸონჷ მასუმა ცხენი, ხვამირო ქიდიიტუ დო მიდართჷ.

ათე დროს ართი ხენწიფეში ოსურისქუას ქომონს მიათხინდეს თიჯგურას, ნამუთი ჯიხურს ჟი ცხენით ეშასხაპუნდუ ნი დო თი ზი-სუნახეს აჯუნუუდუ ნი,—თის მიათხინდეს. ბრელი ხენწიფეში სქუალეფი თი ზისუნახეეში ოთხუუშა მიიშეს, მარა მითინიში ცხენს ვე ეშასხაპუ ჟი ჯიხურიშა.

თიჟანს ათე პაპაში სქუაქ ქიგედოხოდჷ თე მუში მუმაში ნაჭუო-ლოფუ ცხენს, ქიმერთჷ ხენწიფეში დოხორეში კარიში წოხოლე. ქი-მიოგჷ ცხენს მათრახი დო ქეშაასხაპინუ, მარა ნასუმორიში ეშე ვე იასხაპუ. მაჟირა ცხენს ქოგედოხოდჷ დო ხოლო ქეშაასხაპინუ, მარა თის წოხოლიანი ცხენიშე მაჟირა თიზუმაში უმოსიქ ვა ასხაპუ. მასუმა დღას მასუმა ცხენით ქჷმორთჷ დო ქეშაასხაპინუ, დო ქოთი ქოშაასხაპუ ათე ჯიხურიში ჟი დო ბოშიქ ქააჯუნუ თი ზისუნახესჷ დო გირგვინითი ქიგუუდგეს ეთი ბოშის თი ცირაშა. უგული მალართჷ ე ბოშიქ მუში ცუდეშა.

ათე დროს ხენწიფეში ჩირქ ქჷდეელახჷ დო ქიიჭანუუ ათე მუში სინჯა დო უწუუ დიანთირქ: „ჩე ზღუა დო უჩა ზღუაში შქას ართი ირემი რენია დო თიში ბჟა მუგალენია», მიწიისჷ დო თის ქჷმომი-ღანქჷ და, დობსქიდჷქ, ვარჷ და ბეჯითო,—მაღურუუ ვორექია“.

ათე დროს თე ბოშიქ გედოხოდჷ მუში ცხენსჷ დო მიდართჷ. ეთიქ ზღუა დო ზღუა შქაშა მიშეელჷ დო მოჭკვალჷ ირემს ბჟა დო ქჷმუუღუ მუში დიანთირს, ქოჩჷ დო დასქილიდუ.

XIX.

ართი ხენწიფეში სქუა ქოყოფე ძალამი სქვამი დო ჯგირი. თე ბოშიქ მუმას უწუუ:

— მუა-ჩქიმი, გომიტე შხვა ქიყანეფიშა.

მუმაქ ნება ქემეჩ. თე ბოშიქ იდჷ, ქიმერთჷ დიდი რუმე ტყაშა. მიოჯინჷ ნი, ქოძირჷ ართი სქვამი ცირა დილენგარს ჯაში ჯინს. მიოჯინჷ ნი, ბოშიქ დეეფირქჷ: «მუ ამბე რე ენა? თენა მი ყოფე, მუქ მირჩქინდჷ, ეჯგუა საარიკო მუ ორე? ჩქიმი დუდი მიკვედჷ, თეცალი ტყაშა მითოფრთი ნი!» უკულინე დუუწუ კითხირი ცირას:

— მუ გოკო თაქჷ, ბატა? ქირსიანი რექო სი?

— ქირსიანი ვორექ,—მიუგჷ ცირაქჷ დო პიჯვარი დეეწერჷ.

თე ბოშიქ ქემერთჷ ხოლოს ცირაშა. ცირაქ ბოშის ეჩუუ:

— მა ართი კოჩქ მემიხირჷ დო მოლამიყონჷ, ცხენიშა მუკუუხედი უკახალე. ართო მიიშესჷ ნი, შარას ქეწობხვადეს ბრელი გერენქ. ე კოჩქ ქომოლიკოჩანას გუუდირთჷ იარალით; თე კოჩი მუში იარალმო გერენქ გეკოსოფეს. მა ყიი ჯაში ნოყელას ქომუასხუპი, იფშეელი ჯაშა, ეთექი გამკობსქიდი. თი ჩქიმი მახვამილაფარი ოშკომუ გერენქ.

ათე გაჭირება ქუუწუ არძო ათე ცირაქ ათე ხენწიფეში სქუას. ათე ხენწიფეში სქუას შეეცოდჷ თე ცირაქჷ დო მოლეყონჷ მუში ყუდეშა დო ქჷმორთჷ დიდა დო მუმაშა. ე ცირაშენი კითხჷ დიდა-მუმაქ:

— მინ რე დო სონი რენია თე ცირა?

— ღორონთქ მუჩუ მა ენა, ჩილო ოკო იკიიფხუნუვე, გირგვინი ოკო გიიბდგე ათე ცირაწკჷმა,—უწუუ თინენს სქუაქ.

მუმა დო დიდაქ ნება ვა მეჩჷ სქუას გირგვინიში გედგჷმაში. ენა ბოშიქ იწყინჷ, გირგვინი ქიგიიდგჷ ძალო, მუმა დო დიდაქ ყუდეშა ვა მაამშქუ. თე ბოშიქ მიდართჷ, ქიისისხჷ ფარეფი დო თი ფარათ მახორობას ქუგუუდირთჷ დო ქიდიიხორჷ. თე ბოშიქ ეფერინეერო ქიდიიხორჷ, ნამუდა ძალამი ჯგირო, მუმასჷ დო შხვა ჯიმალეფს ორჯგინჷ ირიფელიშენი.

B. b) Сказки.

XX.

ართი ხჷნწიფე ქოჸოფე. ე ხჷნწიფექ თეში დიირჩინჷ, სქუა ვა ჸუნდჷ ნი. ძალამი ორჩინუე ქასშუუ მუში ჩირს ართი ქომოლინსქუაქ. სახელი ქიგიოდვეს თი ბოშის «სანარტია», ნამუქჷთი მიირდჷ დო ძალამი ჯგირი დო ჭკჷერი ბოშიქ ქიიჸუუ, ათაში ნამუდა ქიჸანაში შურდგმილეფი სო მუ ორდესჷ ნი, ირიფელს ქიმეხვადჷდჷ; მარა დიდას ვა ურჩქილედჷ. ათეშენი გააჯოგჷ მუში დიდასჷ დო უწუუ თე ხენწიფეში ჩირქ მუში ქომონცჷ:

— რახანჷ თე ბოშის დიდაში მუთა წანსჷ ნი, მიდეეჸონი დო დიდი ტობა-ზღუას გიოჸოთი.

მუმაქ ძალამი შიიწუხუ, მარა ჩილიში ნარაგადჷქჷ ვა გაატუდინჷ. თე დიდა დო მუმაში სხუნუას ქიმეხვადჷ ათე ბოშიქჷ, მარა ვა დეეურჩე დიდა დო მუმაში გინოჭუვილილი საქმეს. უკული მუმაქ უწუუ:

— მიდავრთათჷ დო ქალაქი ქიიბძირუათია.

ათეწკჷმა ე ბოშიქ მუმას უწუუ:

— ბაბა, ჭიჭე ფარა ქომეჩია.

მუმაქ ფარა ქიმეჩჷ დო მიდართეს ქალაქიში ოძირაფუშა. ქიმერთესჷ თექი ნი, ი ბოშიქ თე ფარათჷ ქიიჸიდჷ: ართი არგუნი, ხამეფი, ლეში დო ძაფი, საკვეტი დო ობედი. ეურეშე მეკიირთესჷ დო ათე ზღუაში ხოლოშა ქჷმორთესჷ ნი, ათე ბოშიქ ართი დიდი ჭყონიში ჯათი მოსოფუ დო ხუჯიშა ქიგილეედუ. მუჟანსჷთი ზღუაში პიჯიშა ქჷმორთესჷ ნი, სქუაში წოხოლე მუმაქჷ ქინააჯინე ზღუასჷ დო სქუას უწუუ:

— მორთი, აბა, მუჭომი დიდი ჩხომი გოძირეევე.

სქუაქ ქიმერთჷ გინააჯინუუშა ნი, მუმაქ გეგჷნააჸოთჷ, ჯა მეუღუდუ ნი, თეში ათე დიდი ზღუასჷ დო ჩხონქ გეჸირტჷ; მეკიირთჷ დო მუმაქ მუში ჸუდეშა ქჷმორთჷ. ზღუას ათე ბოშიქ ჩხომიშ ქვარას დინახალე დაჩხირი ოკაარზჷ; ათე ჩხომს ქვილითი გამკოკვათჷ, დოჭუ დო ოჭკომჷ. ათე ჩხომიშ ქვილითით ეჩიდოფითი წანას ჩხომიშ ქვარას ქოსქიდჷდჷ; უკული, მუჟანსჷთი დიშქაქ, საკვეტი დო ობედიქ დალიებაშა ქიმიოჭირინუუ ნი, ოკაარზჷ ძალამი დიდი დაჩხირი. ათე

ჩხომქ გოფურუ ნი, წყარიშე გეშასხაპუ დო სქირჷს ქიგიანთხჷ. ათე ბოშიქჷ თქუუ: „გუმკვათჷნქჷ ქორას ათე ჩხომსჷ დო ქობძირჷნქჷ დისახალე წყარს, კჷნი გელავჭაანქ, სქირჷს ქორე ნდა, გვალას გობკვათჷ დო გიშეებლენქია“. ჭიჭე გოკვათჷ დო ქოძირჷ, მუჭო მინდორს გინოძე ნი; გვალო გოკვათჷ დო გიშეელჷ ჩხომიში ქვარაშე დო მინდორს დაჩხირი ეკაარზჷ დო გამკოკვათჷ თი ჩხონსჷ ხორცი, დოჭუ დო ოჭკომუ.

ათე დროს ართი მაფაში სქუა ჩილიში ოთხუუშა მიიშჷ დო ქაახვადჷ ათე ჩხომიშ ქორაშე გიშაართჷ ნი თი ხენწიფეში სქუას. თი ჩილიში ოთხუუშა მიიშჷ ნი, მაფაში სქუაქ, კოჩი ქემუუჩქუ თე ბოშისჷ დო მუუჩინჷ: „შარა ქჷმოთხიია“, ათეშენი ნამუდა შარაპიც გილახედჷ დო შხვა არდგილით ვე მიშაართედჷ ცხენამი კოსჷ ნი; მარა ექ ვარია მეუჩინჷ. ათე დროს კინი თი მაფაში სქუაქ მალართჷ დო ქჷმორთჷ ათე მაყირა მაფაში სქუაშა დო კითხჷ: „მინ ორექია?“ დო ექ უწუუ ხენწიფეში სახელი, ნამუ ხენწიფეში სქუათი რდჷ ნი. ათე ყანს დააპეეჯჷ თიქ სანარტია: „ჩილიში ოთხუუშა მეურქჷ დო მიდჷმაცუნია“.

სანარტიაქ ოცია უწუუ დო ქოთი მიდააცუნჷ, სოიშახჷთი ოკორდე ნი. მუყანსჷთი თინენქ ექი ქიმერთესჷ ნი, კოჩი ქიმუუჩქვეს მეენძელსჷ დო მეუჩინეს, ნამუდა მუში ოსურისქუა ათე მაფაში სქუას ჩილო ქიმეჩასჷ ნი. მეენძელქ დუუჯერჷ დო მანგიორი სიტყვა მუუჩინჷ:

„ყირი საქვარქჷ ქააქიმინჷ ნდა, მუთი ოკო ნი, თის ეუთეენქე, მარა ათე საქვარეფი ძალამი მონკა დო საფირქო ოქიმინალეფი რენია: ართი დიდი ლოდი ტყვიას ქააცოთანსჷ ათე მაფაში ოსურისქუა თეიშახე, სოიშახჷთი თოფიში ტყვიას მიართე ნი, ათეზჷმასჷ დო საქომონჯოქ თეურეშე ოკო მალააცოთასჷ დო სოდეეთი ათე ცირა რე ნი, თექი ოკო ქიგიოცოთასი“.

მითი თი ცირაში საქომონჯო კოჩი რდჷ ნი, ექ მეუჩინე:

— მა ქიითქჷნქია.

მიდართჷ სოდეეთი თი ცირაქ ოწურუუ ნი დო თექი გაჩენდჷ. აურეშე ქააცოთჷ ცირაქ თი ტყვია დო სოდეეთი ბოში გერდჷ ნი, თექი ქჷდააცოთჷ, მარა ი სასინჯო მაფაში სქუას, ნამუდა ქუმცოთამუდუკო ნი, ვე იაჭოფუ დო ვარჷთი დიხაშა მააჩილითუ. ათე ყანს მუში მაცალექ, მაყირა მაფაში სქუაქ, სანარტიაქ, გეეჭოფუ თე ტყვია დო ქა-

აცოთჷ ათე ბოშიში მანგიორო დო ქოთჷ თი ცირაში უმოსი შორს ქჷდააცოთჷ ტყვია.

ენა რაღან ქოქიმინესჷ ნი, აწი მაჟირა საქვარი ოკო ქოქიმინასჷ ნი. მიდეეცონეს სასინჯოშ მანგიორო სანარტია ართი დიდი ტები არდგილიშა, სოდეთი ართი დიდი ჯიხა ორდჷ ნი დო დინახალე «ოჩოკოჩი» დინორდჷ ნი. თი ჯიხაში კარი გუუნჯესჷ დო გემჷნაშქვესჷ დო კინი კარი მოუკილეესჷ დო თქვიისჷ: „ათე ოჩოკოჩი დოცვილჷნსია ე ბოშის“.

თიმჷ სერსჷ თექი ქჷდოსქჷდჷ დო მუჟანსჷთი მოსვანჯა მიინდომუ ნი, თიმუწკალა ქიმერთჷ ათე ოჩოკოჩქჷ დო ცვილუა მუუკორინუუ; მარა სანარტია რაღან ჯგირი შელებუანი რდჷ ნი, ქემეთხჷ ხე, გამჷნაართინუუ დო ქჷდაარაგუუ დიხასჷ დო მუზჷმათი შეულებუდჷ ნი, თიზჷმა ქიგიაშქუ დო მუჟანსჷთი ძალამი გოლახჷ ნი, უკული უწუუ: „მოლართი დო კარს ქიგედირთი მათხილაროვა“.

ექჷ ქოთი მიდართჷ დო ქიგედირთჷ გოთანაშახჷ დო გოთანდჷ ნი, მაფაქ, ოსურიშ მუმაქ, მუში ვეზირი მიდააჩქუ დო უწუუ: „ქიმიიტყვია, მუ ქიმინესიე მაფაში სქუა დო ოჩოკოჩქჷ“.

ვეზირქ კარიშა ქიმერთე ნი, დინახალეშე გჷმაძახჷ ოჩოკოჩქჷ: „პატონს ლურსუ დო ვა გააკურცხინუა, ვარა გობლახჷნსია“.

ვეზირქ ოჩოკოც მუთა უწუ. მიკიირთჷ დო მაამინჷ, ოჩოკოჩქ მუთი უწუუ ნი. მაფაქ გეეგვირუ დო დუდო მოლართჷ ჯიხაშა დო ოჩოკოს უწუუ:

— კარი გომინჯია.

მარა ოჩოკოჩქ უწუუ:

— პატონი დოპილჷნსია.

ათე დროს გოკურცხუ სანარტიაქჷ დო უწუუ ოჩოკოც:

— კარი გოუნჯია.

იქჷ ხათეე კარი გუუნჯე დო გამუნაშქუ მაფა. უკული მალართესჷ მაფა დო სანარტიაქ. მაფას მუში ოსურისქუაშა ათეწკჷმა გურგინი ოკორდჷ ქიგუუდგუკო ნი, მარა სანარტიაქ მიდატყუობუ დო მუში მაცალე მაფაში სქუას ქჷმკააქუნუ მუში მიკოქვენჯი დო მუში მანგიორო მიდააჩქუ მაფაშა. მუჭოთი ქჷმერთჷ ნი, ხათეე გირგინი ქიგეუდგესჷ თი ცირაშა. უკული სანარტია გილეეშჷ თიწკჷმა, მუჭოთი მაცალე ნი, თეში დო ვა უჩქედეს სანარტიაქ მუთი ქიმინე ნი, ვარა თის ვე მეჩან-

დესჷ თი ცირას. მარა სოლეგიდა რდჷ ნი, ქუუგინაფუდუ ათე მაფუში მუარხეს, ნამჷდა სანარტიაქ ქიმინჷ თი ოქიმინალი საქვარეფი, ვარა ქ ცირაში ქომონც მუთუნი ვა აქიმინედჷ ნი. ართი ოინჯუას მააშინჷ ათე ცირას თი მუარხექჷ, სანარტიაქ მუჭო დაალორე ნი დო შხვა კოჩიშა გურგინი გიოდგმაფუუ ნი. ათე ცირას გურქ ქუმუურთჷ დო თიმუ სერს, მუჟანსჷთი სანარტიაქ ქჷდიინჯირჷ დაალურაფალო ნი, ქიმერიიჷ თიშა დო ართი კუჩხი ბირგულიწკჷმა მეკვათჷ. მარა სანარტია ათე ჭყოლუათ ვა ლურე ნდო მიდაართჷ თეურეშე შხვა ქიცანაშა დო ექი დემაცალჷ ართი ხეხომულა კოცჷ. ექი წორო რდესჷ ჭიჭე ხანსჷ თიში ცუდეს, უკული მელახჷ, საშუულოთ ართი ცუდე გეიოგესჷ დო თექი ქოდოდირთესჷ, დო ართი ოსურისქუა ქიმიიცონე სანარტიაქჷ დო ძიძეეთ ქჷდეჟკჷნჷ. თექჷ დო მუში მაცალექ ართი დღას ოტყალჷშა მიდართესჷ დო თიმუ სერს ტყას ქოდოსქჷდესჷ. თიხეფიში ცუდეს ხვალეე ათე ცირა რდჷ, ნამუთი ძიძეეთ ქჷდეეკინჷ. ათეწკჷმა ქჷმორთჷ ართი დემქჷ დო ათე ცირაში ძუძუ გეწუუ დო მიდართჷ. მუჟანსჷთი სანარტიაქჷ დო მუში მაცალექ ქჷმორთესჷ ნი, ცირაქ ამბეე დაახვამილუუ. სანარტიაქ მუში მაცალე დო ცირა ცუდეს ქჷდიიტუუ დო დუუჩინჷ ნამჷდა „დემქჷ ქჷმორთასჷ დჷ, ომიჭოფი დო ქჷდჷმოხვამილეეფა“.

დემქჷ ქოთი ქჷმორთჷ, მარა ათე კოს დემიში ჭოფუაქჷ ვა გააბედინჷ დო დემქჷ კჷნი მუში არდგილიშა მიდართჷ. სანარტიაქ, მუჭოთი ქჷმორთჷ ნი, კითხჷ მუში მაცალესჷ დო ძიძეეს:

— მუ ქიმინითია?

ინეფქ უწიისჷ:

— ქჷმორთჷ დემქჷ, მარა ვა მაჭოფესჷ დო კჷნი ვიშო მიდართუა.

მაჟირა დღას სანარტიაქ ცუდეს ქიმიიცალჷ დო თი მუში მაცალე ოტყალიშა მიდააჩქუ. დემქ თიმუ სერსჷთი ქჷმორთჷ, მარა სანარტიაქ, მუჭოთი ქოძირჷ ნი, კარს ქჷდოხვადჷ დო მუნუულა დროს ხე ქიმეთხჷ, ქიმეეძღირკჷ დო ქჷდაარაგუუ; მუში ძიძეს თოკი ქჷმაალალაფუ დო ძალაში მანგარო დოკირჷ. უკული გელეენწყჷ ლეკური დო ლუკა-ლუკათ კვათუა მუუნდომჷ, მარა დემქჷ შეეხვეწჷ:

— ნჷ დოპილჷნქჷ დო ირი ჭუაშე დჷგოსქილიდუანქია.

სანარტიაქ დემს გუუგონჷ მუში ხვეწა დო უწუუ:

— ათე კვათილი კუჩხის მომირდჷნქჷ და, გიგაშქვანქია დო ვარე და, იშენი დორცვილჷნქია.

დემქჷ პიჯალა ქიმეჩჷ დასქილიდუუკო ნი, დო მიდეეცონჷ ართი დიდი წყარიშა დო უწუუ:

— ათაქი კუჩხი ქიდჷნააჩანეე დო დოგისქიდინია.

მარა სანარტიაქ ხვალე დემიში რაგადის ვა დუუჯერჷ დო ქჷმაალალაფუუ ართი ხომულა ბიგა დო დემს უწუუ:

— თე ბიგა ქიდჷნააჩანე დო გეელადირჷ დო ფურცელი გაგჷმიილჷ და, თიწკჷმა მათი ქიდჷნუვოჩანუანქია კუჩხისჷ დო ვარე და — ვარია.

მუ საგურელიე, ბიგა ქიდჷნააჩანესჷ წყარსჷ, მარა კინი ჸომულათ გეშეელესჷ. აიე დროს სანარტიას გურქჷ ქუმუურთჷ დო ცვილუა მუუნდომუ, მარა დემქჷ კინი შეეხვეწჷ დო „შხვა წყარი რე მასქილიდაფარია“ უწუუ.

მიდეეცონჷ მაჟირა წყარიშა დო თექი მუჭოთი სანარტიაქ კუჩხი ქიდინოდგჷ ნი, ხათეე დუუსქიდჷ დო მაჟირა კუჩხიში მაჯგირათ გუურთჷ. უკული დემი ვა ცვილჷ, თელო გუუტუუ. თიწკჷმა მუში მაცალე, ხეხომულა კოჩი, დემს დასქილიდაფუუ დო ათე მუში ძიძეეშა გურგინი ქიგეუდგჷ ათე მუში ნამცალე კოცჷ. თინეფი ცუდეს ქჷდიიტუუ დო მუქჷ, სანარტიაქ, კჷნი მუში მუმაში ცუდეშა მიდართჷ. ექი ქიმერთჷ, მარა თინა მითინქ ვე ეჩინჷ დო მაჟირა დღას მუში მუმაში ცხენს ნოხირო ქიგედოხოდჷ დო მალართჷ, სოდეთი მუქჷ მაფაში სქუას ჩილი ეკუუხუნუუ ნი, თექი.

შარას მუურსჷ ნი, ართი მელეჯე ქოძირჷ. ხოლოშა ქიმერთჷ სი, ქიიჩინჷ, მუჭო მუში წოხოლიანი მაცალე მაფაში სქუა-ბოში ორდჷ სი; დო ამბეეფი კითხჷ ნი, მელეჯე ბოშიქ უწუუ:

— სი მუჭოთი მიდართი ნი, ხათეე ლეჯეფს ჭყეშო ქიმემიცუნეესჷ.

სანარტიაქ გელეელჷ მუში ლეკური; ქიმეჩჷ დო უწუუ:

— სუმიში მეტი თე ლეჯეფი არძო დააზღოდეე დო თი სუმი ლეჯი დოჭყოლი დო ცუდეშა ქჷმორაცია; მა თექი ქჷდორხვადჷქჷ დო სი მითი გეგაჭყორუუ ნი, თის მა გობლახჷნქია.

თი მელეჯექ, მუჭოთი სანარტიაქ დუუჩინჷ ნი, იეში ქოქიმინჷ დო ოინჯუას სუმი ლეჯი მაფაში ოზეშა ქიმერაცჷ. სანარტიაქ წო-

ხოლე ქიმერთჷ მაფაში ყუდეშა, მარა ვა უჩქჷდესჷ, თინა სანარტია ქორდჷ ნი. ი ბოშიქ ღეჯეფი ქიმერაცჷ ნი, მუში ჩირქჷ თის ლახუა მუუნდომუ:

— ღეჯეფი მუშე მიოცოთია?

ათეწკჷმა სანარტიაქ ქიმერთჷ ეთი ოსურიშა დო გააჭყორჷ დო უწუუ:

— სი ჯგირი ოსური ქორდიკო ნი, სქანი ქომონს ღეჯენს ვარჷთი ოთხილუაფუანდია.

თიმუწკჷმა ქიშიიტუვესჷ, თე კოჩი სანარტია რდჷ ნი. ძალამქ გუუკვირდესჷ: «ბირგულიწკჷმა კუჩხი მეკვათილი აფუდჷ დო მანგიორი კუჩხი მუქჷ მეჩუა?!»

სანარტიაქ თი ოსურიში ქომონჯი, მეღეჯეთ რდჷ ნი, ჩირს ქჷმაცონაფუ დო მუში ხეთ ძალამი გააბონაფუუ დო სადიდკოჩო მუკოქუნალით გაგჷმაანწყუაფუ დო ქჷმკააქუნაფუუ დო მუყანსჷთი მუში ყუდეშა მიიშჷ ნი, დუუჩინჷ სანარტიაქ თი ოსურსჷ დო მუში დიდა დო მუმას „მუჭოთი აშქიდირუაფუ მაფაში სქუასჷ ნი, თეში ვა ალინითჷ და, მა ხათეე ქუმუურქჷ დო უბადო საქვარს რღოლანთია“.

არძოს ართო გაგჷმეეთხუ დო მუში ყუდეშა მიდართჷ.

XXI.

ჟირი ჯიმა მახინჯი კოჩი ქოცოფე ნდო გილეემეს ოხირუშა. ართი ხენწიფეში ხაზინას ქიმიოგორეესჷ დო იხირდეს ორქო დო ვარჩხილუცჷ. თიმუ ჟანც ართი ჯიმაქ, უნჩაშიქ, დოდურუ; თის ქჷდაასქიდჷ ართი ქომოლისქუაქ. უკულაში ჯიმაქ მიდართჷ ხაზინაში ოხირუშა. ათე მუში ჯიმასქუაქჷ „მიდამიცუნია“ შეეხვეწჷ ჯიმადის; მარა ვე ეჯუმუუ დო მიდართჷ ხვალეე. გვერდი დღაში ოლჷს, თექი, ქჷმააჭიშუუ ათე ჭიჭე ბოშიქჷ დო მიდააცუნუ.

მეულა ნი შარას, დიდი მინდორც ართი დიდი ხუმულა ჯას ობრი ქიგიმახე ნი, ქომირჷ ათეე მახინჯი კოჩქჷ. ბოში ქიდიიტუუ დო მიდართჷ, ოკო სუვა ქიმიოხირასჷ ნი; მიდართჷ დო ქიმიოხირჷ ობრის სუვა. თიმუ ჟანც ათე ჭიჭე ბოშიქ მუში ჯიმადის მიდართჷ დო, თე სუვაში ხირუას, ძიქვა ქიმიოხირჷ. მუჭოთ სუვაში ხირუაშე ჯიმადიქ

ქომორთჷ ნი, უწუუ ბოშის: „მა ჯგირი კოჩი ვა ვორექიო, ობრის სუვა ქიმივოხირჷ ნი?“ თიმუ ყანც უწუ ბოშიქ:

— სი ძიქვა მიგოხირჷ ნი, თითი ჯგირი კოჩი ცოფერენია!

ათაჯინჷ ნი, ძიქვა ვა მააძჷ. გუშკვირდჷ კოცჷ. — „მა რხირია“ — უწუუ თე ბოშიქჷ ნი, ახიოლჷ: „სი ჯგირი ნოცოფუკერექია!“

მიდართეს, ქიმერთეს ხენწიფეში ხაზინაშა ნი, ხენწიფეს ხაზინა მუკი-მუკი გუუნთხორჷ ნდო მუუფორჷ ყიშე, მახინჯქჷ ქენანთხჷკო ნი. ქიმერთჷ ნი, ვა უჩქჷდჷ, დო ქენაანთხჷ მახინჯი ბოშიქჷთი დო ჯიმადიქჷთი. ვე ეშაართჷ ჯიმადისჷ დო ბოშიქ იშეელჷ, დუუძახჷ ჯიმადიქ:

— დუდი მებკვათია დო მიდეელია დო ჩქიმი საფულეეს დონთხორია.

ბოშიქჷ ქენაასხაპუ დო დუდი მეკვათე, მოლეელჷ მუში ცუდეშა დო დონთხორჷ. მაყირა დღას გააჯინეს ხაზინაში მათხილარენქჷ ნი, დუდიკვათილი კოჩი ქენოძჷ ნი თხორილც, ქოძირესჷ. გეშეელესჷ დო ხენწიფეს ქჷმუულესჷ ნი, ვე ეჩინჷ დუდიკვათირი კოჩი. ზოჯუა გინოჩჷ ირი მუში ღალას, ირი კოჩიში ცუდეში კარიშა ოკო ქიმიილა ნი, დო მიში ცუდესჷთი ინგარდესი დო იჩინანდესი თე ღურელც ნი, თინეფი ოკო არძო უჭოფჷდესჷკო ნი დო ხენწიფეშა ქჷმუუცუნაფუდესჷკო ნი. მოლეელეს ღურელი დო ირი დიხა დაალინეესჷ დო ათე მუში ცუდეშ კარიში ხოლოშა ქჷმიილესჷ ნი, მუ ქიმინას ე ბოშიქ? დოსხუნუ: ჭიჭე სქუა თე ღურელიში გილუურცჷ ნი, ეკუუცვინთუუ დო დაჩხჷრიშა ხე ქიმიოგამაფუუ, დო დააჭუ ხექ ჩქჷჩქჷსჷ ნი, დიდაქ რკიაფი დააჭყუ. ქჷმიილეს ღურელი ცუდეში კარიშა ნი, ეფერი ყამც იცუუ თე ამბექ. მუშენი ინგარანი, გურქ ვა აჩინჷ ხენწიფეში მანაჩქუმელი კოცჷ. იმუ სერი ონიჯუა რდჷ, დო ცუდეში მარძგვანი კარი გემკოთოლესჷ დო ხენწიფეს ამბეე მეჭარეს „ათაში ორდე ამბეე დო მუჭოთი ფქიმინათია?“

იმუ სერი ათეე მახინჯქ თელი თი სოფერს მარძგვანი ცუდეში კარი გემკოთოლჷ. მაყირა დღას მორთეს ხენწიფეში გაამა კათაქე ნი, ირი კოჩიში მარძგვანი ცუდეში კარი მიკოთოლირი ქოძირესჷ. გურქ ვა აჩინეს მიში ცუდე რდჷ ნი, დო მჷნაჩქუმელენქ კჷნი მიდართეს, ე ღურელითი მიდეელესჷ დო დოთხორესჷ. ეთი მუთუნქ ვა აქიმინჷ ხენწიფეს.

უკული სხუნეს ვეზირენქე დო ხენწიფექე დო აკაშაყარეესჷ თელ-

სახენწიფო. ირი კოც დიარა გუუნწყიის, შქა დიხას ჭუდე გეიოგესჷ დო თექი ხენწიფეში ოსურისქუა, ზჷსჷნახე, ქჷმგლაანჯირეეს თიმუ სერს. მუყანსჷთი ირი კოც რზინი ულუდე ნი, ხენწიფექ ზოჯჷ: „მიქჷთი ჩქიმი ხაზინაში გოტახუა გაბედუე, ამუ-სერი თე ჩქიმი სქუაში ელაჯირასჷთი ქჷგააბედჷნია“, დო მუში ოსურისქუას ხამი ქიმეჩჷ ძალამო კვათირი დო უწუუ: „მიქჷთი სქანდა მერთასიე, დუდი დაანებია დო ცალი ოშუმეში, ვე ეგინასი, თეში გეგილასხოკია, დო მაყირა დღას ქიოფჩინენთია“.

იმუ სერი ირი კოჩქჷ ქიდიირულუუ ნი, ე მახინჯქჷ გეიოცაცუუ დო წყინაარო ქიმერთჷ ე ზისჷნახეშა დო ელააჯირჷ იმუ სერი. გოთანა-ბორჯის გექდირთჷ ნი, ცალი ოშუმეში გელასხოკირი ქაავუდუ ნი, ქოძირჷ. ეწყინჷ დო კინი ქიმერთჷ ე ზისჷნახჷშა, ქიმიანჯირჷ დო ე ხამი ქიმიოხირჷ დო ირი კოცე, არძო სახენწიფოს, მითი კოჩი თექი ქორდჷ ნი, არძოს ცალი ოშუმეში გეგილასხოკე დო ქიდიინჯირჷ.

მაყირა დღას გექდირთესჷ ნი, ირი კოჩი ოშუმეში გელასხოკირი ქოძირჷ ნი, ხენწიფექ გაჩენდჷ დო თქუუ: „არძოქ მუჭო ელააჯირე ჩქიმი ოსურისქუასია!“ გურქ ვა აჩინე, მუ ქიმინჷკო? დო კჷნი გეკაარღვეს ნაჭანეფი ჯარი.

ქოორე ნი, ე ზჷსჷნახექ დეეუხენჷ დო ქომოლისქუაქ ქაამუუ. ბოშიქ მიირდჷ. ყირიწანერქ ქიიცუუ ნი, კჷნი თელი სახენწიფო ირი კოჩი დოკაათესჷ დო დღაშით სადილო ქიდააპეენჯესჷ დო დიარა გუუნწყიისჷ. ირი კოჩქჷ ქჷმორთჷ ნი, ხენწიფექ ზოჯჷ: „ათე ჩქიმი მოთას კულათ ღვინი ქიმეჩანია დო ირი კოჩიში წოხოლე ოკო გემკიიცუნა ნი, დო მიშითი სქუა რე ნი, ეს შური ქოუჩინენცია დო თის ქიმეჩანცია დო ქიიფჩინენთია“.

მახინს ე ამბეე ქოუჩქჷ დო შარას მოურცე თიმუ დღასჷ ნი, ღუ ოჭოფუ დო ხეფორჩაშა ქიმთიიხუნუუ. ქჷმორთეს ირი კოჩქჷ დო სადილო ქოდაახუნეს. ეფერი ჟამც ხენწიფეეში მოთას კულათ ღვინი ქემეჩესჷ. ათე მუში მუმაში ხოლოშა ქიმიიცონესჷ ნი, თე ბოშის ოკო კულაში ღვინი ქიმეჩასი მუში მუმას, მარა თე მახინს ღუ მითუუხე ხეფორჩასჷ დო გჷთაამძირუანც ღუში ღუსჷ ნი, ე ბოშის აშქურინე, მიონგარუანცე დო იშო ირტებუ. თაში-თეში გილაცუნა, მარა გურქ ვა აჩინე ხენწიფეს. მახინჯქ თქუუ: „მუ ჟამიშახჷ იბცოდილა?—ქოუწოლე ხენწიფეს ჩქიმი ამბეესჷ“.

გეედირთე დო ქიმერთე ხენწიფეეშა დო დუდიშე ბოლოშა ირიფელი მუში ამბეე მართალი ქუუწუუ. ხენწიფექ თქუუ: „ათეზემა მუუხერხებუ ნი, ეფერი კოჩი ჯგირი კოჩი იჸუაფუნია დო ჩქინოთი სარგებელი იჸუაფუნია“. სხუნუ: „მუ გაანწყუუაფუ, ჩქიმი ოსურისქუას ჩილო ქიმეფჩანქია“, დო ქოთი ქიმეჩე ჩილო, მუში სახენწიფოთი გვერდი გუურთე დო ქიმეჩე.

XXII.

მაფა მუზარბიი.

ქოცოფენია, ქოცოფენია მაფა მუზარბიი. ართი ოსურისქუაში მეტი მუთა ნოცვე. გინოდგე დიდი ყორში, ნამუშე ირი ონჯუას ოკო გინაკვყინეკო მუში ღვმალასე, სოლე დაშქურინუუკო ნდემეფი, ნამუთი გიანთხუუდესე კათასე თე ხენწეფეში ღვმალაშისე დო სოფუნდესე. მუზარბიი ქვდიძახვდე ყორშიშე და, იმი სერცე ნდემეფი ვა მეშაათინანდესე იში ღვმალაშა კათაში ოსოფუშა; ათენეერო სერით მუზარბიი მუში ზანთიითე თხილანდე, სოქიშა იში ხუმა ქიმიანჭუუდუ ნი მუში ღვმალასე. დღაშით გილუულუდუ მუში ქაშქვილი დო ქასხაგანი. სოთინი აწაძირუუდუ ნდემი და, დუცუ სოფუნდუ, მუჭო სოხისე.

მუზარბიის ცუნდუ ოსური, ნამუსუთი გური აფუუდუ არძოში უჩჩაში ვითოყირიდუდაში კაყინდემიშა. ეზემა ხანცე მუზარბიის ქემეჭიშუუ ღურადღაქე. მუზარბიიში ღურაქ ახიოლე იში ოსურცუ, თეშენი ნამუდა ბრელი ხანი დე კაყინდემიშა გური აფუუდუ ნი, მარა ასუშა მუთა აქიმინედე. მუთი ეცადე ნი, ეცადე, მარა მუში ზალამქე ვა აფუუდუ მუში ოსურისქუაშა; იშენი ქეშიიტუუ ე ცირაქე, მუჭო მუში ნანაიასე ნდემიში ცუნა ოკო ნი. თე ოსური მუში დუცუ მონკათე ატუუდუ დო ათეში გურიშენი უჯინედე მუში ოსურისქუასე, ვარა ღოროთი ქიმინენდე დო სქუა ქაშიდე და, უკული ისე მუჭო კენაჯინედე, აცუნუუდუ მუში მერჩქინელი ქომონცე. თითი ოკო ქობთქუათი—თე ოსურცუ, მუყამცე სქუა ქაშიიდე ნი, იში კოჩიში ძირაფა ვა აკოდე, ინა ტყობიშე ოკოდე ქიმკაკვალეკო. იშიანე ღოროთქე დო იში ძღაბისქუაქე ქიიჩინე, მუჭო მუში დიდასე მონკათალა კოცე ქაარჩქინეკო ნი ვა აკოდე ნი. სქუაქ უწუუ დიდასე:

— ღოროთქე გემაჭყორესე ნი, თენა რე; აწი მუს აკეთენცე აქი

ჩქჷ ვორდათჷ ნი? ამდღა-ჭუმე იშენი ობჭკუმუნა ნდემეფი უმუმალო, უჯგუ მიდაბრთათი გვალაშა დო ჩქჷნი კუნტა̀ ხანი თექი მიდეებღათი.

დიდაქ ენა შუროთი ვე მკი̄კაკუუ; უწუუ ნამუდა

— მა იშენი აწი რჩჷნჷ ვორექჷ, გოკონჷ ნდემქჷ მიღასჷ, გოკონჷ ღურუუქუ, ჩქიმიშენი არძო ართი რე. სი, სქუა, მუ გოკო ნი, თინა ქიმინი, მა აწი სო მანთჷრე ჩქიმი ხუგაგი დუდი, ნაია!

— ვე შილებე ვე ედეე, — უწუუ სქუაქ, — ათე მინუტის გაგჷმიინწყიი დო მოლმაცუნი, სოდჷგა მა იბდეე, ვარა ათაქინე დუცუ ქაწჷგოცვილა ამუდღა.

დიდას ელამუ სქუაში თეჯგურაში რაგადიმე. გაგჷმიინწყისჷ დო მიდართესჷ გვალაშა. ხაბაკი ირიფელი თექი ქჷდიტეესჷ, მუთი ალედესჷ ნი, იში მეტი. გვალასჷ დოგორეს ართი ფოქვა (ბეჩა) დო თექი ქიმთიიბარგესჷ. ენა ქიმინესჷ ტყობააშე: დიდა დო სქუაქჷ სო იდესი, მითინცჷ ვა უჩქჷდჷ. სოფუნდესჷ ჭაფურიასჷ, გინაათინანდესჷ ტკილცჷ, ოხუმუანდესჷ დო თითჷ სქჷდჷდესჷ. მუკორთჷ დღა დო ხანქჷ. ართიშახჷ ოჭუმარესჷ თე ოსურიში ცირასქუაქჷ მიდართჷ ჭაფურიაში ოსოფუშა. ჭე ხანცჷ თექი ქჷდოსქჷდჷ. კჷნოხჷ დიდასჷ სქუაქჷ ქჷმშუურთჷ. ქაამუუ სქუაქჷ—გვერდი ორქო დო გვერდი ვარჩხილქჷ. ე ოსურქუ ეზჷმა ეცადჷ გეეჭოფუ სქუა დო დიდი ქუასჷ თუდო ქათუუცუნუ. ცირასქუაქჷ, მუჭო ქჷმორთჷ ნი, ხეთე ქიიჩინჷ, მუ ამბექ იცუუ მუში კჷნოხჷ ნი დო უწუუ დიდასჷ:

— მუ ორე ფერი ელაფირი გაფუუ ნი, ქომიწიი, ვარა ათაქი დუცუ ქაწჷგოცვილანქია.

— მუ მალოლედჷ სქუავა? ართი ჩიჩიე სქუაქჷ ქჷდჷმებადჷ დო ემერი ქუასჷ ქიმთვონთხორია.

ცირაქჷ ქიმიოსხაპუ ქუაშა, ელუგჷნჷ დო გაითიცუნუ ბოში — გვერდი ორქო დო გვერდი ვარჩხილი. ე ცირასჷ ხიოლითჷ ცა ქუდი აფუ ნდო დიხა ჩაფულა. თქუუ: „ენა მუდგა რე ნი დორონთიში ჭყოლოფუა რენია“.

ბოში რე, მარა მუ ბოში რე: ამდღარიში უჯგუში ჭუმანი რე, ჭუმანიში უჯგუში გჷლანი. მუჭო ბჟაშა ნი, თეში იში ჩხვინდი დო პიჯიშა ვე ენიჯინინე. სუმინდლერო გორთჷ დო სუმიწანერი ზჷმასჷ იფურენდჷ. გილუულა დააჭუჷ. ვითი-ვითოჟირდლერო გორთჷ დო ჯინუა ქჷდიიჭუჷ. გეჭოფუნცუ ლაკვატასჷ, ოცოთანცჷ დო ჩიტეფეცჷ დუცუ

სოფუნცუ. ჩე ხანქჷ მუკიილჷ დო ჯიმაქ უწუუ დასჷ: „ქომილოლეე მუთუნი მაცოთინედასი ფერის". დაქჷ მეგვათჷ ჩინჷ, ქუუდოლუუ ტუურაია შქვილი დო საგანი, გეისოფუ დუდიშე თუმა, დოწკუმონტჷ დო შქვილიშა ქიგუბუნუუ. თეში უკული ბოშიქ უჯგუშო ქიგიიჩუუ ჯინუა. მიდუურცუ ოჩუმარესჷ, ონჯუასჷ ქჷმუურცუ ჯინითჷ ხარგელი. ათენეერო ოჩკუმალცე ვა არკენცე და დო დიდასჷ. დიდას ენა ბრელცე ვა ახიოლჷ. მუჩო ხანქჷ მუკორთჷ ნი, თეში ე ბოშიქ იროუ უმოსი შორიშა იდჷ ოჯინეშა. ონჯუა-ონუასჷ დაყონება დააჩუე, მარა დიო კოჩიში ხორუაშა თოლი ვე მუუგამუ. ართი ოჩუმარესჷ გეიოლჷ ალონიშა, ოკოდჷ თიმი დღას ჩე უმოსი არდგილი მიილეკო ნი. მეურცუ ბოში. ქიმიოდჷრთჷ ართი გაბარცჷ დო გინააჯინუო, ქოძირჷ: გედგე სარაიეფი, მუში მუმაში ყორში ცაშა მიონჩჷ ნი, ეფერი დო შხვა ბრელი მუთუნი. ენეფი დო ეჯგურა დღას ვა აფუ ე ბოშის ნაძირეფი დო გაჩემებული რე: «მუ ორე ბძირის?» დო ძალამც ოკო ქეშიტუვასჷ, მუ ამბე რე ნი, მარა ელმაკითხე კოჩი ვა ცუნცუ. მუქუ ხვალე გიმელასჷ გვალაშე დო ქიიძირუასი, ოშქურუ, თეშენი ნამდა ბჟა ოლე' მეურცუ; წუდეშა მუში დროსჷ ვე მიაჩიშუასი, და რკიაფისჷ დააჩუანცე. ვარი მუ ქიმინას?—„ცე", თქუუ ბოშიქჷ: „მუთი იციი ნი, თიქ იცუასჷ, მუ ამბე რე თექინი ვე ებძირუე, ვე ეციი". გაითოსხაპუ დო მიდართჷ. თოლიში დოვალაფაში მამალას ე ბოშიქჷ გეგჷმერულუ გვალაშე, ქიმერთჷ ართი წუდეშა, მარა მუთუნი ვა მოახვილუუ, თეში მაყირასჷ. მასუმას ქოძირჷ ართი დედები ქჷმოსახე ნი. ქეკოხე დედები ეებურცუ დო ქჷმშეეშქიშქილუ. მიოჯინჷ დედებიქჷ, ქოძირჷ გარცე ქიგერე მიდგაში რე ნი უძირაფუ ამუნათი სქუა. უწუუ:

— ნანა, მიდგა ქირსიანეში სქუა რექი, მუშენი რე თაში დუდქუ გჷგაჯოგე ნი? აქინეშის ნდემეფი გილუულა ნდო ჩუვილჷნა გათასჷ. ე აგანცე ჩქიმი მეტი კოჩი ვა დოსქჷლადე, მათი ჩუმანი მიდამიცუნანა. თენა რე ხენწჷფე მუზარბიიში დოხორე, ნამუქუთი უგეცვენჯეთე გეშალჷ. ღურასჷ ჩილი დო ძღაბისქუაქჷ დასქჷდე, მარა ინეფქჷთი ქიმკიკვალესჷ, სო რენა ნი კოცე ვა უჩქჷ ნი, თეში.

ბოშიქ აწი ირიფელი ქეშიიტუუ, მინ ორე, მიში სქუა რე ნი. ახიოლჷ ურაგადუუო. დედების გეკოკითხჷ, მუყამცე მუულა ნდემეფი ნი. გიოსხაპუ დო მიდართჷ აწი წუდეშა. შარა-შარას ჩე ჯინი ქაწიიცვილუუ. ოსერიშობასჷ ბოშიქჷ კითხე დიდასჷ:

— ნაია, თე ჩქჷ სოლე მობრთითი, ქომიწიას.

დიდაქ უწუ:

— ჩქჷ სოლეთინი ვა მომირთჷმუნანია, სქუავა!

დას ოკო ქუუწუასი ჯიმას ირიფელი ნი, მარა დიდაშა ოშქურუ. ბოშიქჷ ვა კნაკითხუუ დიდას მუთუნი.

მაჟირა დღასჷ, მუჭო ალონქჷ ქუურაცუუ ნი, გეიოლჷ ბოშიქჷ დო მიდართჷ, სოდეთი გოლა რდჷ ნი, თექი. მუჭო ქოძირჷ დედჷბიქი, ხეთე გეიოლჷ დო ქიმიაზადჷ ბოშისჷ. გაარძლიკჷ-გააჯუნუ დო ქეჩუ ირიფელი, მუთი უძირჷ ნდო უჩქჷდჷ მუზარბიი ხენწჷფეშენჷ ნი. ბოშიქჷ მუჭო ქემიიტყუ მუში მუმაში ქაშქვილი დო ქასაგანი ყორშის გიმაძჷდჷ ნი, გეშეერულუ დო გეგჷმელჷ. დედჷბის უწუ:

— სი, მუჟამცჷ ნდემი ქჷმუურცი, სოდე გეხექი, თექი ვა დიქანცუავა.

მუქუ მიდართჷ დო კარცჷ ქიმკიიტყობუ. ჯგჷრო გილართა-ბორჯისჷ ბოშიქჷ მიოჯინუო, ქოძირჷ, ქჷმუურცუ ნდემი დო დიხა-უჩასჷ ქჷმონწყუნცი. ნდემქჷ მაანჭჷ კარიშა დო ოკო დედჷბი ქჷიტიყინტუასი, ფერი ჟამცჷ ე ბოშიქჷ გოშქვილუუ საგანი, ზღვინდჷ ნდემცჷ დო დიხაშა ქჷდუუდურინუუ დუდი. მიიხვარუუ დედჷბი დო ეზჷმა ეცადჷ დიხას დონთხორჷ. დედჷბი სარალოს ანწი მუ უჭირცჷ, ღორონთქჷ თეჯგურა გინჷმატეებუ გუურჩქინჷ ნი. ბოშიქჷ ქაშქვილი დო ქასაგანი, მუში მუმაში კჷნჷნატეებუ, თექი დოჩუუ, გექჭოფუ მუში შქვილი დო საგანი დო ცუდეშა მიდართჷ. იშონანცჷ ქაწიიცვილუუ ჭე ჯინი დო ცუდეშა ქიმიილჷ. მაჟირა დღასჷ ჭჷნი მიდართჷ ე ბოშიქჷ დო კჷნი დუუდარაჯჷ მაჟირასჷ, ნამუს-უთი თინა ელჷდჷ დედჷბიში ნარაგადჷშე. დედჷბიქ უწუ:

— მაჟირა ნდემი ქჷმუურცია.

გიირჩქილუუო, ქჷგეეგონჷ ე ბოშიქჷ ნდემიში ხუმა:

— აშჷ გჷმიილი, დედჷბი, დო ქომიწიი, სოლე იდჷ ჩქიმი ჯიმაქი.

დედჷბიქჷ ცუჯითი ვე ელუუჩჷ. ფერი ჟამცჷ გურითჷ გოხარცქილი ნდემქჷ ქჷმააჭირინუუ კარიშა დო ოკო დედჷბი ქჷიტიიცოთასი. ბოშიქჷ ზღვინდჷ ქაშქვილი დო ქასაგანი დო დუდი გეგჷნოსოფუ. მეეხვარესჷ არითიანცჷ დო თეთი დონთხორესჷ. თაშინეეშე მასუმა დღასჷ მასუმა ნდემი ხოლო ქიმკაკვალჷ ე ბოშიქჷ. არძოში უნჩაში კაჟინდემქჷ ხოლო ქჷდოსქიდჷ. თე კაჟინდემცჷ ვითოჟირი დუდი გედგედჷ. იში

ცვილუა, მუჭოთი რაგადი დჷ ნი, მითინცჷ ვე შულებუდუ. მაანთხა დღასჷ კჷნი ქჷმორთჷ ბოშიქჷ დო დუუდარაჯჷ თე მაანთხა ნდემცჷ. — „ამდღა გინოჭყოდჷ ჩქიმი ცვაიჭარა“, რაგადანცჷ ბოში.

დიიცანცალუუ დიხაქჷ, წუდექჷ, ირიფელქჷ ართო. იკითხჷ ბოშიქჷ:

— მუ ამბე რე?

— კაყინდემი მოურცუ, — უწუუ დედჷბიქჷ.

დასურო ქჷმუურცუ ე ნდემი დო ქჷმოლვარანცჷ:

— აშჷ გაგჷმ.. კრგელი, დედჷბი, დო ქომიწიი, სოლე იდესჷ ჩქიმი ჯიმალეფექი, ვარა მეტი ვე ქციი სქანი რინა.

დედჷბის ვართი ურჩქილუუ. ე ნდემქჷ ქჷმოსოფუ კარიშა, გააქიქინუუ ნოცორი, სოლე გეყინტჷკო დედჷბი ნი, მარა ბოშიქჷ ვა აცალჷ დო ქამქვილი დო ქასაგანითჷ ვითოყირიხოლო დუდი დაუთხინუუ. მიოჯინუო, ქობირჷ ბოშიქჷ ვითოყირიხოლო დუდი კინი ქიირდუუ ნი. მუკურუელუუ, გეეჭოფუ ქასაგანი დო კჷნი ვითოყირიხოლო გეგჷნოსოფუ, კჷნი გეგჷნიირდჷ, კჷნი გეგჷნოკვათჷ. თაში მუთაქ მეხვარჷ: ირო გინოკვათჷნცჷ ნი, ირო გინიმიირდუუ. ფერი ყამცჷ მოლაფურინჷ ჭინჭაქჷ, ქიგიოფურინჷ კარცჷ დო დიიჭყჷ ცხვანტალი: „ნაცა-ტუტა, ნაცა-ტუტა“. გეეფუცორჷ დედჷბიქჷ, გეეჭოფუ კეცი, ელუნწყუუ ნაცა-ტუტასჷ დო, მუყამცჷთი ბოშიქჷ დუდეფი გეგჷნოჭკვერჷ ნი, ყი ქიგჷნაარდუ ნდემცჷ, უკული დუცუ ვე გნუფალჷ. მეეხვარესჷ ხოლო ართიანცჷ, დოწკაპულეესჷ წკაპულო დო დონთხორეს ენა ხოლო.

დედჷბიქ უწუ ბოშისჷ, ნამუდა ქეცანასჷ მეტი მუთუნიშა ვა რე ოშქურანდია. დედჷბისჷ ხიოლით, მუთი შიში ქუუძირჷ ნი, ირიფელქჷ გააჭყორდჷ; ჯუნუნცჷ ბოშისჷ, ხე დო დუცუ ულუანცჷ. გაკიონჯუუ ნი, ბოშიქჷ, შულადირქჷ, წუდეშა მიდართჷ. მუჭო ქიმერთჷ ნი, ხეთე ქედიინჯირჷ. კითხჷ დაქჷ:

— მუ ორე შულადირო დო ონდეთ რექიე?

ბოშიქ იმი დღასჷ მუთუნი ვა თქუუ. მაყირა დღასჷ ოკოდჷ ხოლო გამორსჷკო დიდა დო კითხჷ:

— მიში სქუა ვორექი, ქომიწიია.

დიდაქჷ კჷნი დუუფულუ. ბოლოსჷ ბოშიქჷ გუუცხადჷ და დო დიდასჷ: სო რდჷ თე ოთხი დღასჷ ნი დო მი ძირჷ, მუ ქიმინჷ ნი. დას ვე მიანჭირინჷ ხიოლითჷ დო უწუუ ნამუდა

— სი რექჷ თი მუზარბიიში სქუავა, ნამუში ქაშქვილი დო საგანით ოზღოდეე ნდემეფიე.

დიდაქჷ დუდი იმართჷ ითამ თითჷ, ნამუდა ვა აგოდჷ მუში სქუაქჷ ნდემეფცჷ ქიმკაღურუკო ნი. ბოშიქჷ გეეჭოფუ და, დიდა დო მოლართჷ გახარებულქჷ მუში მუმაში დოხორეშა. ბჟაქ ალეელჷ ნი, მუში მუმაშორო ეშეელჷ ყორშიში დუდიშა დო თიცალი ქიმიოკჳყინჲ, ნამუდა მურიცხეფცჷ ქჷდუქანცალუ. კათეფქჷ, გეეგონეს ენა ნი, ელამეს, მუ ამბე რე ენავა დო თქვიის: „მუზარბიისჷ მუ ეიოდგინანდჷ, ვარდა მიქჷ ოკო მორთუკო ნი იში მანგიორო!"

შაყირა დღას ოგჷნაფეეს ართიან-ართიანცჷ, მითინი ყი ოხორანდჷ, ვარდა დიხაას ინოხედჷ და, არძოქჷ დიიშაყარესჷ დო მიდართეს დოხორეშა, სოლე ქეშიიტყვესჷკო, მიქჷ მორთჷ ნი. მუყამცჷ ქეშიიტყვესჷ, მუჭო მუზარბიიში სქუაქჷ მორთუა დო ნდემეფი არძო გაგოქოსუე, ხიოლითჷ დიხაშა კუჩხი ვა უდგჷდესჷ. მიახვამესჷ მუზარბიიში სქუასჷ ხენწჷფალა დო გახარებულეფქჷ გაკოციის მუშუში ცუდეშა.

ე ბოშიში დიდასჷ შურებითჷ ვა ხიოლებუ კაყინდემიში ცვილუა. მუყამცჷ ქეშიიტყუ, სოდე ნთხორჷდჷ კაყინდემი ნი, ირი ოჭუმარესჷ მიიშჷ თე ოსური დო გითიობსჷნდჷ ყი ნდემცჷ. მასუმა ოჭუმარესჷ წყარცჷ მუნააბუნცი, ქჷბეეგონჷ დიხას თუდოშე რაგადი:

— მი ქირსიანე რექჷ წყარცჷ მუნმობუნქი, ვე შილებეენო ართი ცალიხე დიხა გამჷნოფუბცხონეე?

ოსურქჷ მართალო გამჷნოფუცხონჷ დიხა ნი, ფერი დროს გიინწყჷ დიხაქჷ დო ეშეელჷ ნდემქჷ. ე ოსურქჷ ნდემი ჭანდო გააჩქუ დო კიდჷბანცჷ დოკჷღუ. ჭე ხანქჷ გჷშეელჷ ნი, დიდაქჷ ქიმუულჷ სქუასჷ ჩანიკითიში მაშხვა წულაზეფი დო უწუუ:

— სი ვა რექჷ სქანი მუმაჯგურა კოჩი: სქანი მუმასჷ მაამჷდჷ, აი, ათეჯგურა წულაზეფია.

ბოშის ეწყინჷ, მუჭო მა ჩქიმი მუმაჯგურა ვა ბცოფექია; გაიწყუულჷ ჩაფულა, «მიიბდვანქია» დო დოთუუწკუმონტუუ კუჩხისჷ დო ვა მიიტახუო მარძგვანი-კუჩხი! დიდაქჷ ქიმიოსხაპუ კიდჷბანიშა დო ელაამქუ ჭანდი. ჭანდიქჷ ნდემო გორთჷ დო ქაარაგუ ბოშისჷ. ყირიხოლოქჷ გაკიიბესჷ. ირძღიკებუნა ნი, გეეჭოფუ თე ბოშიქჷ ნდემი, ართი კუჩხიში გერინელო, დო ქჷდაამქუ, მუჭო ბარჯგი დიხასჲ, თეში

ბირგულიშა. ორწყე დიდა, მუჭო ამარი-ამარი ბოში ორჯგინანცჷ ნდემცი, ქიმერთჷ დო ფატი ქათუურლუ მუში სქუასჷ კუჩხისჷ. მუკუურთჷ ნდემქჷ ე ბოშისჷ დო ქჷდარაგუუ; გიობიჯუუ კჷდჷრცჷ კუჩხი დო ფიაფიათ დოწეწჷ. დიდა დო ე კაყინდემქჷ ეშე მიდართესჷ ყორშიშა. გიმართჷ დაქო, ქოძირჷ მუში ჯიმა ობედიშორო წეწილი ძჷ ნი. გექორობუ ვალიში მამალასჷ, ძანძასჷ ქინაშაყარუუ დო ინტჷ გჷნი თი. გვალაშა, სოდეთი წჷმახჷ რდესი. მუჭო ქიმერთჷ ფოქვაშა ნი, ხეთეხოლო მუში ჯიმაში ნოსოფეფი დაანწყუ დო სუმი დღა დო სერცჷ ქჷმკუუხედჷ, ქჷგაანგარდჷ დო ჩილამურიში თუდო ღორონცჷ ქაახვეწჷდჷ. მასუმა დღასჷ დიიცანცალუუ ბოშიქჷ დო გოკურცხუ ლურენჯი კოჩიშორო. ჯიმაქ უწუუ დასჷ:

— ასე მა მიდუურქუ წუდეშა დო ჭე ხანიში უკული სი ქიგჷმაწუნია.

დაქჷ დუუჯერჷ. ე ბოშიქჷ დოხორეშა ქიმერთჷ ტყობაშე დო უწუუ დედჷბისჷ:

— სი ირული დო კჷყინი—«მუზარბიისჷ გეუდგინჷ, მუზარბიისჷ გეუდგინჷ!»

დედჷბი ოსურქუ დუუჯერჷ დო გაგმოსხაპუ გალე კჷყინითჷ. ჩილი დო ქომონჯქჷ, მუჭო ქჷგეეგონესჷ თეჯგურა ძახინი ნი, ხეთეხოლო გაგმაალესჷ გალე. ეზჷმა ხანცჷ ე ბოშიქჷ ქეშაასხაპუ ყორშიშა, გეგჷმარულუუ ქაშქვილი დო ქასაგანი, ტოხჷ სქანი კაყინდემცჷ დო ვითოყირიხოლო დუდი გეგჷნოსოფუ. მუკურულუუ დედჷბიქჷ დო დოფა ქიგნაარლუ ნდემცჷ დუცუ. დაართჷ ე ბოშიქჷ დო ცამულერო დოცამულუუ ნდემი, ქჷდაარზჷ ქვერსემი დაჩხჷრი დო დოჭუ, ნოჩეჩო გაჩქუ. დაქჷთი ქჷმორთჷ; ისჷ ძალამქ ახიოლჷ, მუყამცჷ ქოძირჷ მუში ჯიმა გომორძგვილო ნი. დიდაქჷ, მუჭო ნდემი დოცვილესჷ ქააჩინჷ ნი, ყორშიშა ეშე ინტჷ დო თექი დუდი ქჷმლეკჷლუუ. კჷნოხჷ ე ბოშისჷ უწიისჷ მუში და დო თე დედჷბიქჷ:

— ასეშახჷ ორაგადუუშა ვე მჷგოთიინითია, ვარავა მუა-სქანცჷ წუნდუ რაშია, ნამუთი ასე თე დო თე გვირაბისჷ კჷრჷნიე. თე რაშიშა ქიგჷგახუნუა და, უკული მუთუნცუ ვა გაიჭირენცია.

მუზარბიიში გეცვენჯქჷ ხეთეეხოლო გაგმიცუნუ რაში დო ყი ქჷმნაფურინჷ მუჭო ჩიტი. რაშიქ გეიოლჷ დო ოკოდჷ ცასჷ ქიმკაშჷრჷგო ნი გიმახვენჯი, მარა ბოშიქჷ ევარასჷ ქათაასხაპუ; რაშის ოკოდჷ დი-

ხასჷ ქიგიოშჷრჷკო ნი, ბოშიქჷ ხასილასჷ ქიმკასხაპუ; გვალაში მიკოშჷრუა მუუნდომუ ნი, მაყირაცურენი ხასილასჷ ქიმკოდოხოდჷ ე ბოშიქჷ. ათენეერო მუთუნქუ ვა ალოლუუ რაშისჷ ე ბოშიშა. ბოლოსჷ ბოშიქჷ თუმათჷ გაგჷმასჷრგელუუ მუში დიდა, რაშიში გუდელცჷ ქეგააკჷრჷ დო ექი-ექი ქიმკასოთუ.

ჩქიმი არიკი გავათეე: ლუმა თექი ვორდი, ამუდლა თაქი ქჷმობრთი. სუმი უშქური, სუმი ბერწუული ლორონთქჷ ნჷმე მოილასესე თქვანი ხეთჷ მოწიული.

XXIII.

არიკი ხენწჷფეში სქუა დო ნდემიში მორდილიში.

მითაყამცჷ ართი ქეყანაშა ეკულებუ თურქისე დო ცოფე დიდი ხირზუა. თე დროს ართი ყაზახიში ცუდეშე სუმი ნოსალეფცჷ გაგმუურულუნა დო აშაჩილათერო სოცურეშე თურქი მიიშე ნი, თეცურეშე ურულუნა ნი, აშო ქაწოხვალამუნა შხვა კათა მარტინჯეფი, დუურთინუნა დო თი კათასჷ ქოცუნაფუნა. ართისე ჩქჷჩქჷ მინოცვე ხეთე, დოშულადე ნდო ქეგჷნოსქჷლადე კჷნოხჷ. შხვა ნოსალეფცე ვე გნუჯინუნა, ისჷ ქჷდუტალებუ ჩქჷჩქჷ ტყასე დო მუსუ ურტინჷ.

თე ქეყანას ცოფე ხენწჷფე, ნოცვე ართი ბოში, ნამუსჷთი მაჯინობა ნოცოროფუე ძალამი. ართიშა ოჯინჷსე ცოფე თე ბოში ნი, ქუუძირჷ ტყასჷ ევერჩესჷ ნდემი ქაშახუ ნდო ყი კედჷრცჷ კოჩი ქჷმნალაცაფუ ნი. გაკვირებუ ძალაში ბოშისე. ბრელი ხანიში უკული ხოლო ქუუძირჷ თაში. დუურთინჷ ცუდეშა დო მუში მუმაშა ქუუთხუუ ნჯარი, თითო კოჩიშა ქიმუხამუ თითო კვლი ჭკა, თითო ლერი სანთელი, ქოჯლუნაფუ ნდო მუკი-მუკი გოუსქუ თი აშამინდორია ტყასე, სოდეთე ხედჷ ნდემი. უნელო ქჷმუნტებაფუაფუ სანთელიშე ჭკაშა დაჩხჷრი. ნდემქჷ გამწაარაგუ დო გოსოფუ ართი ცურენი თია ნჯარიში; მუ ბორჯის ბოძორცჷ ქჷმანტუუ დაჩხჷრქჷ დო ინტე უკჷნუჯინუუო, კოჩი, ნამუთი ნდემცჷ მუნალაცაფუდუ ნი, ოჭოფესჷ ბრელი ცადაში თუდო დო მიდეცუნესჷ დოხორეშა, ქჷმლაახუნესჷ ზოხ სადგჷმცჷ. ხენწჷფეში სქუა-ბოში ირო ალუურდე გატყარებული ბოშისჷ დო ოძირანდე მუკოქუნასე, ჭკუმუასჷ, ვართო გიოჭყაფუუკო ნი ჩქჷნობურა სქელადა დო რაგადი, მარა ტყარი კოჩქე მალას ვე მიარჩქვანე: დიო ქედიგუ-

რუუ თოფურიში სირქუა კითითჷ, უკული მუკოქუნა. თაში დიდი ხანიში უკული ირიფელი ქჷდიგურუუ დო მეხვამილაფათჷ ვართი უფურაშიქჷ იჸუუ ხენწჷფეში ბოშიში. ხენწჷფესჷ გეუდგჷდჷ ართი სადგჷმი, ნამუში კჷლა მუსუ უღუდუ დო კოცჷ ვე მინაშქვანდჷ თი სადგჷმიშა. ხენწჷფეში ბოშიქჷ დეეჩუმუ თი სადგჷმიში მინუულა დო თხუუ მუმასჷ კჷლა, მარა მუმაქ უწუუ: „მედინექია“,—დო ვე მეჩე.

ბოშიქჷ თე ანბე ნდემიში მორდილცჷ ქუუწუუ თაში. ნდემიში მორდილქჷ უწუუ:

— ნემჷ გაშქურინე, მა თი სადგჷმცჷ გოპტახენქია.

მიდართესჷ დო გოტახესჷ სადგჷმი ნი, ქოძირესჷ: ქუმუკობუ გჷდალასჷ მოსარიკაფალი ცირაში ამნახანტე. წეეკითხეს: „უჩა ნდემიში სქუა თე დო თე ქეჸანასჷ“. ხენწჷფეში ბოშიქჷ თქუუ:

— ათე ცირასჷ ქიგებდინაფუდა მავა დო ოკო გეგჷნევოლე დო ქიბხვამილუევე.

ნდემიში მორდილქჷ თქუუ:

— სი სო დინექჷ ნი, თექჷ ბდინექჷ მათია.

გამეთხიისჷ ხენწჷფესჷ დიდი ჩილამურიში თუდო დო მიდართესჷ. იდესჷ, იდესჷ, იდესჷ დო შარასჷ ორზოლქჷ ქაშეელიისჷ. ქჷმაშქირენესჷ. მიოჯინესჷ ნი, ართი ნდემიში ჸუდეში ხოლოს ართი გოჭკარკანეელი უშქური ქიგედგჷ ნი, ქოძირესჷ. ნდემიში მორდილქჷ ქიიხვამილუუ ტუკი, მიოგჷ უშქურცუ დო ჯინცჷ ქიგიოპირტოლე. გაგმაჯგჷვაჯგჷვუ ნდემქჷ დო მიომპოლუუ: „მიქჷ რე ენა ქიმინი ნი?“ დო მოლართჷ გოსუმალირო ნდემიში მორდილიშა. იქჷ ქჷდუუხვამილუუ ჸირი კითი თოლეფცჷ დო გემწუუწკურინუუ. ნდემქჷ ბრელი ეხვეწჷ, გვალო ვა დოცვილეკო ნი, მარა ნდემიში მორდილქჷ შური გაჸოთინაფუუ ნდემცჷ.

უკული იდესჷ, იდესჷ, იდესჷ ნი, ართი მინდორცჷ აკა ხვალე ფაცხა ქოძირესჷ. მინიილესჷ ნი, ქჷმლახვილეეს ართი დედჷბი. კითხესჷ დედჷბისჷ გარამება ქეჸანაში ნი, იჩუუ ნამდა

— უჩა ნდემცჷ ჸუნცია ურაგადუუ სქვამი ოსურისქუა, ნამუში ხვამილაფას ოცადჷნია თუდონი ქეჸანაში ხენწჷფე, ჩე ნდემი, მარავა თი ცირასჷ ჸუნცია დიდა, ნამუშა ვითოჸირი ვერსიში უხოლაშისჷ მითინი ვე მიოთინანცია: მუჭო ქოძირენციე, დუცუ მესოფუნცია.

მიირჩქილუუ ხენწჷფეში სქუაქჷ გარმოება ნი, იმენდიქჷ მეუდინე ცირაში ხვამილაფაშიქჷ, მარა ნდემიში მორდილქჷ გური გაუმარგჷ.

დუდჷბიქჷ ქჷგმეეგჷ, თე ყირი ბოშეფი ცირაში ოხვამილაფუშა მიიშესჷ ნი, დაბეჯითებულო ქეეჩუ გარამეება:

— თი ცირაში დიდასია დიდი ძუძუეფი კარიშა გეუძგნია ობყინაფუშა დო მითი ქიმიოტყობანციე დო ქააჯუნუუ ნი თი ძუძუეფციე, თინა იცინია დირსი თი ცირაში ქომონჯობაშია.

ქჷგმეეგონჷ ენა ნი, ხენწჷფეში სქუას აშქურინჷ, მარა ნდემიში მორდილქჷ დაამენდე. ნდემიში მორდილქჷ მიდეცუნუ ხენწჷფეში სქუა დო ხოხი-ხოხით ცირაში დიდაში ძუძუეფიში ხოლოსჷ ქჷდაახუნუუ. ბოშიქჷ ქააჯუნუ ნი, გაალე ცირაში დიდაქჷ. ქოძირჷ ყირი ალმასიჯგურა ბოშეფი ნი, გუუკვირდჷ. უკული ცირაში დიდაქ უწუუ ხენწჷფეში სქუასჷ:

— სი ვა გათხილეენია ჩქიმი ცირა სქუავა.

მარა ყირიხოლო ბოშეფქჷ ძალამი აიმენდესჷ, უმოსო ნდემიში მორდილქჷ მიილჷ დუდიშა ცირაში თხილუა. უჩა ნდემქჷ ქჷმორთჷ მუში დოხორეშა დო გარამოება გეეგჷ ნი, ახიოლჷ ძალამქჷ, მეეწონჷ სინჯაქჷ დო თქუუ: „ჩქიმი ოსურისქუას ოსქვებური ქომოჯქჷ ქააშუა", მარა ბოშეფი ძალამი გაათხილჷ ცირაში ხვამილაფაშენი. იცუუ დიარაქჷ, ნამუქჷ გეეთუუ ართი მარაში უკული. ხენწჷფეში სქუა-ბოშიქჷ უწუუ ნდემიში მორდილცჷ:

— მეუ დოხორეშა დო ჩქიმი მუმასჷ ქაახარია ჩქიმი გარამოებავა, დაანწყიითჷ დიარავა, დჷმარიითჷ სი უკულია დო ართო მიიბშათია.

ნდემიში მორდილქჷ მიდართჷ დოხორეშა. ცირა დო მუში ქომონჯი ართი ონჯუასჷ კილე მუკოდვალირო გილეეშესჷ ნი, ქჷმაასხაპუ თუდონი ქეცანაში ხენწჷფე, ჩე ნდემქე, დო ე ბოშისჷ ცირა ემე გეიოსქირუუ. ბოშიქჷ დოლურუ, მარა მუ ქიმინჷკო? ენა ქუუწუუ ცირაში დიდასჷ. ცირაში დიდაქჷ:

— მა ვა გიწიაფო, თენა თაში ქჷგალოლენიე!

ოკო ხათე გეთხოზაფუდესჷკო, მარა ე ბოშისჷ მუთა აქიმინუდჷ დო ოკო უჯინესჷკო ნი ნდემიში მორდილიში მუულასჷ. მაყირა დღასჷ ნდემიში მორდილქჷ ქჷმორთჷ დო ამბე გეეგჷ ნი, ეწყინჷ ძალამქჷ, მარა მუ ქიმინჷკო? ოკო გიაცუნესჷკო ნი, გამაათხოზჷ ნდემიში ნაულერცე. იდჷ გვალა, იდჷ რზენი, იდჷ გვალა, იდჷ რზენი დო ნაულერი ნდემიში, ნამუთი ობირგულეშა მენწყუნდუ ნი, ქიმიილჷ ართი ქუაშა. გამნართინუუ ქუა ნი, ქოძირჷ უქვინჯე რუმე ნთხორილი. ანწი ოკო

ინორთასჷ, მარა მუთუ? დოლობუ გჷძღვბიას, გაკოშაყარუუ ნდემეფი, ნამუნეფითი თექჷ ოხორანდესჷ ნი, მინი ნებითჷ დო მინი ნძალითჷ. ვარიაქჷ აკა ნდემცჷთი ვა გააბედინჷ, ფერი შიში ოძირჷ. გაკოშაყარუუ მუთი თოკეფი ქოძჷდჷ ი ქეჴანასჷ, ართი-მაყირასჷ ქიმუსქუუ დო ბოლოსჷ გჷძღვბიას ქჷგმაკვეტელუუ. ქინოდოხოდჷ გჷძღვბიასჷ დო დუუჩინჷ ნდემეფცჷ მუში დორთაშა უყარულესჷკო ნი დო უჯინესჷკო ნი თოკიში დოვალაფასჷ. ნდემეფქჷ შარა დუუხვამესჷ დო გუუტეესჷ გიმე ნდემიში მორდილი. გჷძღვბიაქ იდჷ, იდჷ, იდჷ, იდჷ გიმე დო კჷლაჴოთჷ თუდონი ქეჴანაშა. ნდემიში მორდილქჷ გჷძღვბიას დოჩუუ. იდჷ, იდჷ, იდჷ ნი, ართი მინდორცჷ ართი მელეჯე ქოძირჷ. კითხჷ ამბე მელეჯესჷ ნი, იქ უწუუ:

— თე ქეჴანაში ხენწჷფექჷ ყინი ქეჴანაში ცირა ქიხვამილუუა დო ასე დიარა ულუნია ძალამი, ნამუქჷ ოკო ვე ეთუასიე ართი წანასჷ დო მისჷთი ოკო ნი, მეურცუ, ჭკუმუნცუ დო შუნცუ.

მიდართჷ ნდემიში მორდილქჷ დიარაშა, მუკოქუნალი მელეჯესჷ გუუთჷრუუ დო ქჷმკიქუნუ. იდჷ, იდჷ დო დიარაშა ქიმერთჷ ნი, ქოძირჷ ქეჴანაში კოჩი. ე ცირა ქჷმკოხე ხენწჷფეწკჷმა. ე ბოშიქჷ მიდაჩოჩჷ თუდო-თუდო ჩიჩიეცალო დო თე ხენწჷფეში, ცირაში თუდო ძვალიში ხვატუა დააჭყჷ. ფერი ბორჯისჷ ხენწჷფექჷ ქოძირჷ:

— მორთი აშო, სარალო!—უწუუ თე ჩიჩიესჷ ხენწჷფექჷ დო ქიმეჩჷ ხეს ოჭკუმალი.

ცირაქ ინაჯინჷ ბოშისჷ ნი, ქიიჩინჷ. შეეხვეწჷ ხენწჷფესჷ:

— თაქი ქჷდახუნეევა ჩქიმიწკჷმავა დო ოჭკუმალი ქოფჩათია.

ხენწჷფექჷ „ჯგირია“ თქუუ დო ჩიჩიე ქჷდახუნესჷ ტაბაკისჷ.

დიისერჷ ნი, ხენწჷფექჷ ცირასჷ:

— მოლაზოჯია,—უწუუ,—ონჯირუუ ოთახჷშა. ცირაქ უწუუ:

— მა დიორდე ვა ბრძლექია ლაჴაფიში ჯინათია დო უკული გახოლუუქია.—„ჯგირი“,—თქუუ ხენწჷფექჷ დო მიდართჷ.

ცირა დო ბოშიქჷ ხვალე ქჷდოსქჷდესჷ. შუმილი კათა მუნეფიში დუდიშო ილაჴაფუდესჷ დო ენეფი მუნეფიში ამბეესჷ სხუნუნდესჷ, მუჭო უჯგუ დო მუჭო ვარია. ბოშიქჷ დააჩემუ ცირასჷ:

— სი ქეშემიტუვია, სო უდგჷნიევე შური ხენწჷფესჷ.

— ჯგირია,—უწუუ ცირაქჷ დო მიდართჷ.

იმი სერცჷ ხენწჷფესჷ მოუფერუუ ძალამი დო კითხჷ:

— მა ოკო მიჩქჷდასიე, სქანი შური მიშა გიბარჩნიე.

— მუშო გოკონია? — უწუუ ხენწჷფექჷ.

ცირაქჷ ვე მეჩჷ დორთა დო ქიმკაახვილჷ: „იშენი დო იშენი ქომიწიია“. ცირაქჷ მიიწყინჷ ძალამი. ხენწჷფექჷ, სოლე გური გამკურთინუკო ნი, თიშენი დაალორჷ დო უწუუ:

— ჩქიმი შური ფინაშა მიბარჩნია.

ცირაქჷ გური ქუუჩჷ, მარა გარძაჩჷ ოჭოფუ ფინა დო ლაცაფი დუუჭუჷ, ხეშე ვა დეთხინუანდჷ. ხენწჷფექ იფირქჷ: «ვაი! სარალოსჷ დასურო ქჷნობცოროფექია». ეცოდჷ ცირაქჷ, ჯოღორცჷ ულაცაფუდუ ტყურათჷ ნი, დო „ქიმიოტეევა!“ უწუუ. ცირაქჷ ვა ჩეერცხჷ ხენწჷფესჷ:

— სია ტყურა დჷმალორია, ვარა, სქანი შური ინუდჷვ ნი, ფერცე მუჭო ჩევერცხავა მა?

ცირაქჷ მოწყინდჷ. კჷნი ხენწჷფექჷ უწუუ ცირასჷ:

— ჩქიმი შური ობარჩნია თე დო თე ტყას ირემცჷ.

ცირაქჷ ძალამი მიიქეფუ.

ოჭუმარესჷ ხენწჷფე დო ცირაქჷ დიარაშა მიდართესჷ. ცირაქჷ ნდემიში მორდილი ქოძირჷ დიარასჷ დო ქეეჩუუ, მუთი ხენწჷფექ უწუუ ნი. — „ჯგირია“, თქუუ ბოშიქჷ დო მიდართჷ ტყაშა.

იდჷ, იდჷ, იდჷ ნი, ქოძირჷ ირემი. ქაცოთჷ ქაშქვილი დო ქასაგანი; ქჷდაანთხჷ ირემქჷ ნი, გამულასხაპუ ყურდგელქჷ; ქაცოთჷ ბოშიქჷ ქაშქვილი დო ქასაგანი ყურდგელცჷ; ქჷდაანთხჷ ყურდგელქჷ ნი, გამულასხაპუ კოლოფიაქჷ; გამაათხოზჷ კოლოფიასჷ, ოჭოფუ კოლოფია. ბოშიქჷ გაანჯჷ დო ქჷმლახვილუუ ყირი ბაზეფი. ყირიხოლოსჷ თოლი გამწუუცოთჷ დო მოლეცუნუ. მოლართჷ ბოშიქჷ ხენწჷფეში დოხორეშა, გეეგჷ ამბე, ნამდა ხენწჷფესჷ თოლეფც აჭუნია დო ლეხი რენია. მინილჷ დოხორეშა დო ხენწჷფეს უწუუ:

— სქანი შური მა მიკებუნია ხესჷ.

ხენწჷფექჷ ქიმეხვადჷ საქჷმესჷ, ეხვეწჷ ბოშისჷ: „ვა პილავა“, მარა ბოშიქჷ დააშქვიდუუ ბაზეფი. ხენწჷფექჷ დოღურუ. ბოში დო ცირაქჷ გაგჷმიიცუნესჷ რაშეფი, ქუუსქვეეს ურემცჷ, დოხარგეესჷ ხენწჷფეში საქონელი დო ოქროთჷ, ქიგედოხოდესჷ დო მიდართესჷ.

იდესჷ, იდესჷ, იდესჷ დო ქიმერთესჷ თი არდგილიშა, სოდეთჷ ბოშიქჷ გიმართჷ ყინი ქეცანაშე. ბოშიქჷ ქოძირჷ გჷძღჷბია, ნამუთჷ აშო გიმართჷ ნი. დუვალუუ თოკისჷ, ქაჩინებაფუუ მუში მუულა ყი

ნდემეფეცჷ, ნამუნეფი ვა გაბედჷდესჷ თოკიში დუდიშიწკჷმაიანი ჩარცხასჷ. ქინოდვესჷ საქონელი გჷძღჷბიასჷ დო გუუტეს ეშე; კინი დიირთჷ გჷძღჷბიაქჷ ნი, ქინოდოხოდჷ ცირაქჷ, მიდართჷ; დიირთჷ კინი გჷძღჷბიაქჷ, ქინოდოხოდჷ ბოშიქჷ. ჭიჭე ურკჷდჷ ეშულა ნი, თეში ქიმიოკვათესჷ ნდემეფექჷ თოკი დო ბოშიქჷ მიდართჷ გიმე, მარა ქჷმურაცუუ ართი დიხასჷ ქუასჷ ხე დო გაჩენდჷ. ნდემეფექჷ ცირა მიდეცუნესჷ დო მონინალეთჷ ქჷდაკჷნესჷ, საქონელი გიირთესჷ. ბოშიქჷ ხოხჷ, ხოხჷ დო გეშახოხჷ ყინი ქეცანაშა. გაკოშაყარუუ არძო ნდემეფი დო არძოსჷ ცუჯი ქიმიოკვათჷ, საქონელი მუში დო ცირა მოლეცუნუ.

იდჷ, იდჷ დო ქჷმორთჷ ცირაში ცუდეშა. ცირაში დიდაქჷ ქოძირჷ სქუა ნი, გეეხარჷ დო ბოშისჷ მუუწონუუ ძალამი. ხენწჷფეეში სქუა დო ცირაქჷ გაალურჯოლეს ართიანცჷ, იცუუ დიდი ხარებაქჷ. ბრელი ხანქჷ მიდართჷ ნი, ხენწჷფეეში სქუა, ცირა დო ბოშიქჷ მიდართესჷ ხენწჷფეეში დოხორეშა. იდესჷ, იდესჷ, იდესჷ ნი, ქაშაასერესჷ დო შარასჷ ქჷდიიბარგეს ართი დიდი ჯაში თუდო. არძოქჷ ქჷდჲრულეესჷ, მარა ნდემიში მორდილცჷ ვა ლურდუ. თე დროსჷ ქჷმორთესჷ სუმი ანგილოზეფექჷ, ქიგმადოხოდესჷ ჯასჷ დო ართიქჷ თქუუ:

— მუ გუურჩქინათია თე თუდო გჷთოჯანუნა ნი თე კათასია?

მაყირაქჷ თქუუ:

— ჭუმანი მახარებელი ქიმუურცუ ხენწჷფეეში დოხორეშავე, ხენწჷფეექჷ მაანზადასია მუში სქუაშო ართი ორქოში თოფი დო ნოსაშო აბრეშუმიში კაბა; მუჭო ბოშისჷ თოფი ქიგნაბუმუანიე, თოფიქჷ გოლასია დო ბოში დოცვილასია; მუჭო კაბა ცირასჷ ქჷმკაქუნანიე, დაჩხჷრქჷ ქჷმანტუასია დო ცირაქჷ დიიჭვასია. მასუმაქჷ თქუუ:

— თენა მიქჷთი გაასცხადასიე, ქუა რგილო გინიირთასია.

ნდემიში მორდილქჷ მოწყინდჷ ძალამი დო ნარდისჷ ქინაალჷ, მუჭო მუკატუუკო ნი ცირა დო ბოში. ოჭუმარესჷ გეედჷრთესჷ დო მიდართესჷ. იდესჷ, იდესჷ დო დოხორეშა მიანჭესჷ ნი, თქვიისჷ: „მახარებელქჷ ნამუქჷ იცუასია?“

ნდემიში მორდილქჷ „მა მიდუურქია“ თქუუ დო მიდართჷ.

ხენწჷფეეში ჩილი დო ხენწჷფეექჷ გეეხარესჷ. ხენწჷფეექ ორქოში თოფი გაგმიიღჷ, ხენწჷფეეში ჩილქჷ კაბა აბრეშუმიში. ბოშიქჷ თქუუ: „ე საჩუქარი ვა რენია საჭირო, ინეფეცჷ ღალა ბრელი უღუნია დო ენა მონინალე ძღაბი დო ბოშისჷ ქააჩუქითია“.

ქჷმორთესჷ ცირაქჷ, ბოშიქჷ. იცუუ ჯუნა დო დიდი მხიარულებაქჷ. თოფი ქიგნაბუმესჷ მონინალე ბოშისჷ ნი, გოლჷ თოფიქჷ დო ინა დოცვილჷ; კაბა ქჷმკაქუნესჷ მონინალე ძღაბისჷ ნი, ქჷმაანტუუ დაჩხჷრქჷ ძღაბისჷ დო დიიჭუ. ირი კოჩქჷ გაჩენდჷ დო გუშკვირდჷ. უკული იცუუ დიარაქჷ. უკული სქვდჷდესჷ ბედინერო ხენწჷფე დო მუში ოჯახი.

ხენწჷფეში სქუაში ჩილცჷ ბოშიქჷ ქჷდეებადჷ. ართიშა ხენწჷფეში სქუასჷ ლურდუ. ნდემიში მორდილქჷ ლეკური გელანწყჷ დო გააჯინედჷ. უნელო ბოშისჷ გააკურცხინჷ დო მიოღვარუუ: „მუშენი პილენდი მა სია?“

ნდემიში მორდილქჷ უფუჩუ, უხჷნტკჷ, მარა ბოშიქჷ ვა დეეჯერე დო ხენწჷფეს ქუწუუ. არძოქ ეჭვი ქიმეჩჷ ნდემიში მორდილცჷ: «ცირაშა გური აფუდუა». ნდემიში მორდილქჷ გაკოშაყარუუ არძო დო თქუუ:

— მა ვა მირჩქილეთია და, იშენი თქვანი ღორონცჷ ქუურჩქილითია!

ირი კოჩქჷ შურიში ქალი მეჭყვიდჷ. ნდემიში მორდილქჷ დააჭყვე ჩიება დო ირიფელი ქიიჩუუ, მუთი ქოღოლამუ ნდო მუთი უქიმინე ხენწჷფეში სქუაშენი. უკული თქუუ:

— აგელოზენქჷ თაში თქვიისჷ, თაში თქვიისჷ დო დოჭყეესია, მიქჷთი თენა გააცხადასიე.

ათე რაგადი გაათუუ ბოშიქჷ დო ქუა რგილო გინიირთჷ. ხენწჷფეში სქუაქჷ დოღურუ, მარა მუ ქიმინჷკო? უკული ვა გუჯინუუ ნი, თეში გეგნაალჷ: „ოკო ქჷშიბტყვავე, მუ ოსქილიდუანციე ნდემიში მორდილცჷ“.

იდჷ, იდჷ, იდჷ ნი, ართი ვეს ართი ფაცხა ქოძირჷ. მინიილჷ ფაცხაშა ნი, დედჷბი ქჷმლახვილუუ. დედჷბიქჷ:

— მუნერო მორთი, სქუა, აქია?

ბოშიქჷ დუდი დო ბოლო შქასჷ მუში ამბე ქიიჩუუ. დედჷბიქჷ:

— იში წამალი მა მიჩქჷ ძალამი, მარა ჭყე ძვირი ქორენია. ქიიშია ოში ნდემიში ცუჯი დო სქანი ქომოლისქუა დოხაშია, იდომუშამო, ქუასჷ ქიგნაახურჩინეევა დო დოსქჷდჷნია.

ბოშის ახიოლჷ ძალამქჷ დო დოხორეშა ქჷმორთჷ ნი, დოხაშჷ ნდემიში ცუჯეფი დო მუში სქუა. ქუასჷ ქიგნაახურჩინუუ ყი. ნდემიში

მორდილქჷ გეეთელჷ, ხენწჷფეეში სქუაში ქომოლისქუაქჷთი გეეთელჷ· იცუუ ხარებაქჷ.

გოდა თექი ვორდი, ამუდღა აშო ქჷმობრთი. სუმი უშქური, სუმი ბერწუული ღორონთქჷ ნჷმჷ მოგილასესჷ თქვანი ხეში მოწიული.

XXIV.

სუმი ჯიმაში არიკი.

ქოცოფენია, ქოცოფენია სუმი ჯიმა კოჩი. ჟირი უნჩაში ჯიმალეფი დინდარი ცოფენა დო ართი უკულაში ჯიმა ღარიბი. ათე უკულაში ჯიმაქჷ იფირქჷ: «მუშენი მა თესხიცჷ ქომუბშეენქჷ დო ხოლო ღარიბი ვორექიე დო ჩქიმი ჯიმალეფი ესხილცჷ ვა მუშენა, დინდარი ორენანიე? მიდურქჷ დო ქობთხიინქჷ ღორონცჷ».

გედჷრთჷ დო მიდართჷ. იდჷ, იდჷ დო ქეშეხვადჷ ართი გერქჷ.

— გამარჯვება სქანი, ჯგირი კოჩი!—უწუუ გერქჷ.

— გოგიმორძგუ ღორონთქჷ!—უწუუ მანგიორი კოჩქჷ.

— სოქიშახჷ მეურქუ, ჯგირი კოჩი?—კითხჷ ნგერქჷ.

— ღორონთიშა,—უწუუ კოჩქჷ.

— მუ საქჷმე გიღუ ღორონთიწკჷმა?

— ბკითხე მოკო, მუშენი თესხისჷ ქომუბშენქჷ დო ხოლო ღარიბი ვორექჷ ნი.

— ჯგირი კოჩი, ღორონთი-გე! —უწუუ გერქჷ,—აკა ჩქიმიშენი ხოლო ქოკითხი ღორონცჷ: მუშენიე ირო ქოპჭკუმუ, მარა ჩქიმი რძღაფაქჷ ღდასჷ ვე ეცუუ დო ირო ფშქირენციე.

უკული გაგჷმეთხუუ კოჩქჷ გერცჷ დო მიდართჷ იშო. იდჷ, იდჷ დო ქიმერთჷ ართი დიდი წყარიშა. გიიჯინჷ იშო-აშო თე წყარიპიცჷ, ქოძირჷ წყარცჷ ქჷგოძჷ ჩხომი, დუცჷ ქუასჷ უზეპუანდჷ ნი.

— მუშენი რე დუცჷ ქუასჷ უზეპუანქჷ ნი?—კითხჷ კოჩქჷ ჩხომცჷ.

— დუცუ მაჭუ დო თიშენი რე.

უკული მუკაართჷ ჩხომქჷ კოცჷ დო კითხჷ:

— ჯგირი კოჩი, სოქიშახჷ ურქჷ?

— ღორონთიშა.

— მუ საქჷმე გიღუ ღორონთიწკალა?

— ბკითხე ღორონცჷ,—უწუუ ჩხომცჷ კოჩქჷ:—მუშენი ჩქიმი

ჯიმალეფი ბრელცჷ ვა მუშენა, მარა იშენი დიმდარი რენა დო მა ირო მუბშენქჷ, მარა იშენი ღარიბი ვორექიე. ჩხომქჷ უწუუ:

— ქაარწყუქჷ ჩქიმი გაჭირებასჷ დო ღორონთი-გე ღორონცჷ ქოკითხი, მუშენი დუდიში ჭუათჷ თაში იბწვალებუქიე, დო მუ წამალი მუალე ნი.

— ჯგირი,—უწუუ კოჩქჷ დო მიდართჷ იშო.

იდჷ, იდჷ დო დაბოლოსჷ ქჷმაშქჷრენჷ. გიიჯინჷ იშო დო აშო, ქოძირჷ ხენწჷფეეში ბაღჩა ცურძენითჷ დო შხვა დო შხვა ხილეფით ვეფშა. დააჭყჷ უღა დო ქიმერთჷ ცურძენიში ოთხუუმა მებაღჩეშა დო უწუუ:

— შქჷრენცჷ ქობღურუქია დო აკა ცურძენი ქოფჩია.

მებაღჩექჷ უწუუ:

— ცურძენცჷ მუჭო ვა რჩანქია, მარა კოლო რე ნდო ვე ეჭკომენია.

უკული მუკაართჷ დო კითხჷ:

— სოიშახჷ მეურქჷ, ჯგირი კოჩი?

კოჩქჷ უწუუ მანგიორი მებაღესჷ:

— ღორონთიშავა.

— მუ საქჷმე ნორდვე ღორონთიწკალა?

— ბკითხე ღორონცჷ, მუშენიე მა თაში ღარიბი ვორექიე.

მებაღექჷ უწუუ:

— ჯგირი კოჩი! აკა ღორონცჷ ქოკითხი, მუშენიე თე ცურძენი კოლო რენიე.

კოჩქჷ მიდართჷ იშო. იდჷ, იდჷ დო ქიმერთჷ ართი დიდი ტყაშა დო ქოძირჷ, ტყასჷ ართი სირმაში გონწყიილი კოჩი ქიმთორე ნი.

— გამარჯება სქანი!—უწუუ სირმაში გონწყიილი კოჩქჷ.

— გოგიმორძგუ ღორონთქჷ!—უწუუ მანგიორი ყაზახიქჷ.

— სოქიმახჷ მეურქჷ, ჯგირი კოჩი?—კითხჷ სირმაში გონწყიილი კოჩქჷ.

— ღორონთიშა,—უწუუ ექჷ მანგიორი.

სირმაში გონწყიილი კოჩქჷ უწუუ:

— მა ვორექჷ ღორონთი დო მიწიი, მუ საქჷმე გიღუ ჩქიმიწკალავა. კოჩქჷ უწუუ:

— მუშენიე ირო ქომუბშეენქჷ დო ღარიბი ვორექიე?

ღორონთქჷ უწუუ:

— მუ ცუდეშა დო მა ქიმერჩა შარასჷ სქანი სარჩოსჷ.

უგული კოჩქჷ მუკაართჷ ღორონცჷ დო კითხჷ:

— მუშენიე გერცჷ ირო შქირენციე დო მუ ოსქილიდუანცჷ თისჷ შქირენიშევა?

— ვირი ჭკომასია დო უგული დოსქიდჷნია შქირენიშევა,—უწუუ ღორონთქჷ.

— მუშენიე ჩხომცჷ დუცჷ აჭუნიე?

— ისჷ ქვარაშა ალმასი ალუძჷნია, ნამუთი ღირჷ სუმი სოფელიშავე დო თისჷ გეკაცოთანციე, დუდიში ჭუაშე დოსქჷდჷნია.

— მუშენი რე ხენწჷფეეში ბაღჩასჷ ცურძენი ინოჩანცჷ დო კოლორენიე?

— ბაღჩასჷ თუდო ხაზჷნა თხორჷნია დო მუყანცჷ თისჷ გემარღვანანიე, ცურძენი დეგიმუანებუნია.

უგული ჩეერცხჷ კოჩქჷ ღორონცჷ დო მოლართჷ აშო. იდჷ, იდჷ დო ქჷმორთჷ ხენწჷფეეში ბაღჩაშა. ექჷ კინი მებაღჩე ქოძირჷ.

— გამარჯება სქანი ჯგირი!—უწუუ მებაღჩექჷ.

— გოგიმორძგუ ღორონთქჷ!—უწუუ კოჩქჷ.

— მუ ამბეე?—კითხჷ მებაღჩექჷ. ე კოჩქჷ უწუუ:

— ბაღჩასჷ ხაზჷნა თხორჷნია დო მუყანცჷთი გეიორღვანანიე, ცურძენი დეეგიმუანებუნია.

მებაღჩექჷ ენა მუჭო ქიგეეგჷ ნი, ხათეხოლო მიდერულუ დო ქეჩუუ ხენწჷფეესჷ. ხენწჷფექჷ მუშეფი მოლააჩქუ. მუშენქჷ გემანთხორესჷ ულუუ ორქო დო ვარჩხილი, ქიგიოდჷგინესჷ ართი დიდი კალო დო ხენწჷფეესჷ ქუუწიისჷ. ხენწჷფექჷ მუში კუჩხითჷ მოლართჷ ხაზინაშა. მუყანცჷ ქოძირჷ ნი, გუუკვირდჷ დო უგული მუკაართჷ, ღორონთიშა იდჷ ნი, თი კოცჷ დო უწუუ:

— რადგანჷ სი თეჯგურა საქჷმე ქოქიმინი ნი, ე ხაზინა სქანდა მიჩუქებუ დო ქოორდა თაქჷ. კოჩქჷ უწუუ:

— მა მუ საჭირო მათუ სქანი ხაზინა? მა იშენი ქომუჩანცია ღორონთი ჩქიმი სარჩოსია,—დო მიდართჷ ვიშო.

იდჷ, იდჷ დო ქიმერთჷ დიდი წყარიშა, ნამუსუთი ჩხომი გოძჷ ნი. წყარცჷ ქჷგიოხვილუუ ხოლო ჩხომი ქჷგოძჷ ნდო დუცჷ ქუასჷ ქუურეფუანცჷ ნი. ქიმერთჷ ჩხომიში ხოლოშა დო უწუუ:

— გეკააჸოთი ალმასი, ნამუთი ქვარაშა ალაგიძჷ ნი დო დოსქიდჷქიას.

ჩხომქჷ გეკააჸოთჷ ალმასი დო დუდიში ჭუა ქიმუტუუ. ჩხომქჷ უწუუ კოცჷ:

— რადგანცჷ ეჯგუა ჯგირობუა ქობღოლიე, მეტი მუთა მიღუ სქანი მიოჩამალი დო ქოვარა თე ალმასი მიდეღიას.

კოჩქჷ უწუუ ჩხომცჷ:

— მუშო მოკონიას მა სქანი ალმასი? იშენი ქომუჩანცჷ მა ღორონთი სარჩოსიას.

ინა თექჷ ქიდიიტუუ დო მოლართჷ აშო. იდჷ, იდჷ დო ქიმერთჷ ნგერიშა.

— მუ ამბეე, ჯგირი კოჩი? ღორონთქჷ მუ ამბეე მომიჩინჷ?— კითხჷ ნგერქჷ. კოჩქჷ უწუუ:

— ღორონთქჷ მოგიჩინჷ: «ვირი ჭკომიას დო დოსქჷდჷქიას».

უკული მუკაართჷ ნგერქჷ კოცჷ დო უწუუ:

— სი მუ გიწუუ ღორონთქჷ? კოჩქჷ უწუუ ნგერცჷ მანგიორი:

— «შარასჷ ქიმერჩანქიას სქანი სარჩოსიას».

უკული მუკაართჷ კოჩქჷ დო ირიფელი ქეეჩუუ ნგერცჷ, მუჭო ორქო დო ვარჩხილი ვა გიწულჷ ხენწჷფესჷ ნი დო ალმასი ჩხომცჷ ნი.

გერქჷ კითხჷ:

— მუშენი ვა გიწუულიას? კოჩქჷ უწუუ:

— მუშო მოკოდჷ მა ინაფა? ღორონთი იშენი ქომუჩანცია სარჩოსჷ.

გერქჷ უწუუ:

— სქანი უმოსი ვირი, ქეჸანა ოკიბლე ნი, ხოლო ვა მაშიინიას.

დაართჷ, დაარაგუ ნგერქჷ კოჩი დო ოჭკომუ.

XXV.

ხენწჷფე ჩაისმენი დო იში სქუა ჯიმუშიერიში არიკი.

რდჷ ართი ქაანას ართი ჩილამი ხენწჷფე, სახელო ჩაისმენი. დიირჩინესჷ ჩილი დო ქომონჯქჷ დო სქუა ვა ჸუნდესჷ. რახანცჷ ჩაისმენი რდჷ დიდი დინდარი ხენწჷფე ნი, ფირქენდჷ: «მისჷ აშაასქჷდჷნიას ჩქიმი ღალავა», დო ჩილი დო ქომონჯი თიზჷმა მოწყინაფილი რდესჷ, ნამდა გოძიცინი ინეფიში ძვირაასჷ იჸიირდჷ.

ართიშა ჩაისმენიში დოხორეშა ქჷმორთჷ სუმარო გალენი ქაანაში ხენწჷფექჷ დო ქოძირჷ ხენწჷფე დო იში ჩილი ძალამი მოწყინაფილი ნი, კითხჷ სუმარქჷ ჩაისმენცჷ:

— მუშენი რე თაში ჩილი დო ქომონჯი მოწყინაფილი რეთიე?

ჩაისმენქჷ უწუუ:

— ვარა მუ მოზიოლუნა, ნამდა ჩილი დო ქომონჯი ქიიბრჩინუუთჷ დო სქუაქჷ ვა მაშიისია; ჩქჷნი ღალა მისჷ აშაასქჷლდჷ ჩქჷნი უგული ნი, ვა მიჩქჷნანია.

სუმარქჷ იფირქჷ ჭე ხანცჷ დო თქუუ:

— სქუა წანამოწანაშა ქჷგაშიინანია, მარავა...

ჩაისმენქჷ გაგითეეკილჷ დო თქუუ:

— «მარა» მუშენი გიოძახი სქანი რაგადისჷ ნი, გემინწყია,—დო ქიმკაახვილჷ სუმარი.

სუმარქჷ თქუუ:

— თქვა სქუა ქჷდჷგებადებუნა წანამოწანაშა, სახელო ქიგიოდვითჷ «ჯიმუშიერია»; თი ბოში თინერი მასქურიში დაბადებული იცინია, ნამდა კვერცხი ქაძირია და, ხათე გოტეენცჷ შურცია დო სახელი «კვერცხი» ქიგეგონჷვა და, მუში ჭარა თინა რენია, ნამდა «მუ რე თე კვერცხი ნი, თისჷ ქეშიბტყვენქია», თქუასია დო თისჷ ქიგიოდინასია; «მარა» თიშენი ფთქვიია, ნამდა გაგიჭირდჷნა თქვა თი ბოშიში შენახვა.

ხენწჷფე დო მუში ჩილქჷ ქჷგეგონესჷ ენა ნი, იშენითჷ ძალამქჷ ახიოლესჷ დო სუმარი დააჯერესჷ ნამდა „ჩქჷნი ქონებასჷ გინობდვანთჷ ჩქჷნი სქუაში მოსახვარეთია დო ვა ვოდინუანთია“. უგული სუმარი პატიიცემულო გუუტეესჷ.

წანამოწანაში მუკუულაშა ჩაისმენიში ჩილცჷ ბოშიქჷ ქჷდეებადჷ. ბოში ამუდლა რე ნი, იში უჯგუში ჭუმანი რე; ჭუმანი რე ნი, იში უჯგუში გელანი რე დო ირი სახენწჷფოსჷ გოლჷ ხჷმაქჷ, ნამდა ხენწჷფე ჩაისმენცჷ მოსარიკებელი ბოშიქჷ დეებადჷვა. მისჷთჷ მაართედჷ ნი, მიახვამანდესჷ ხენწჷფესჷ ე ბაღანასჷ კოცჷ ვა ურაგადუ ნი, თეში მითი მუურცუ ნი, «ჯიმუშიერცჷ» უძახჷ ახალი დჷნაბადი ჩქჷჩქჷსჷ. ენა ხენწჷფე დო მუში ჩილცჷ ნაბეტანცჷ უკვენა. ჩაისმენქჷ გეგინოჩჷ ზოჯუა, ნამდა ჯიმუშიერცჷ კვერცხი მითინქჷ ვა აძირჷკო ნი დო ვართი სახელი გააგონჷკო ნი. ხენწჷფე დო მუში ჩილი დიდი მხიარულებაში თუდო ცხორენდესჷ.

ართიშა ჩაისმენქჷ მიდართჷ ოჯინუუშა დო გენოხჷ ჯიმუშიერი ვეზირიში სქუაწკჷმა ბურთისჷ ილაყაფუდუ. ქაყოთესჷ ართიშა ბურთი ნი, ჯიმუშიერცჷ ორჯგინჷ ვეზირიში სქუაქჷ. ქაყოთესჷ მაჟირაშა ბურთი ნი, ხოლო ვეზირიში ბოშიქჷ ორჯგინჷ. ჯიმუშიერცჷ გურქჷ ქჷმუურთჷ დო ლებიცალო გინიირთჷ, მუ ქიმინჷკო ნი, ვა უჩქჷდჷ. ვეზირიში სქუაქჷ უწუუ:

— ბოში, ეჯგურა გური ნჷმჷ მუგალენია, ვარა კვერცხიცალო გოხორცქჷქია.

ჯიმუშიერქჷ უწუუ ვეზირიში სქუასჷ:

— მუსჷ ჯოხო, ბოში, კვერცხია?

ვეზირეფი ლაყაფისჷ უჯინედესჷ ნი, ქჷგეეგონესჷ დო თქვიისჷ: „დიიბლუპითია!“

ბოში ვეზირიში ხათე ჩუუთხინეესჷ ჯიმუშიერცჷ. ჯიმუშიერქჷ გეეყალჷ:

— ქჷმოძირითია, მუსჷ ჯოხო კვერცხიევე.

მარა კვერცხი ქაძირესჷკო ნი, ჯიმუშიერი დოღურუდუ, ვარჷ გეეყალჷ გვალო დო ვა დემარგინჷ დო გისოლაფა მიინდომუ. ვეზირეფქჷ დო ჯიმუშიერიში დიდაქჷ ისხუნეესჷ აქიანი ჯიმუშიერიში ღურაშა ვიშოიანი გინოლაფა დო დაანებესჷ ართი არძოში უჯგუში რაში. ქჷმნუუდგესჷ ონაგერი რაშიშა. ჯიმუშიერქჷ ქჷმნაასხაპუ რაშისჷ, ქიგიაშქუ მართახი დო გინიილჷ ართი გვალა, მაჟირა გვალა გინიილჷ, მასუმა გვალა გინიილჷ, დოშურდუ, გიმეელჷ რაშისჷ დო ქიმკიინჯირჷ მინდორცჷ. რაში ჯიმუშიერიში ფერი რდილი რე, ნამდა ნახარტისჷ ეუცუნანცჷ ნი. დღა რე ჯგირი. ჯიმუშიერქჷ ქიმკიირულუ ნი, გოვალჷ. «მუ ორე თე ვალჷნცია დო თესჷ ქიშიიბტყვენქია». ქჷმნაასხაპუ ჯიმუშიერქჷ კინი რაშისჷ დო გინიილჷ ართი გვალა, გინიილჷ მაჟირა გვალა, გინიილჷ მასუმა გვალა, დოშურდუ, გიმეელჷ რაშისჷ დო ქელეენჯირჷ მინდორცჷ. ფერი ბორჯისჷ გოვალჷ. დღა ჯგირი რე. «მუ რე თე ვალჷნცია» დო ჯიმუშიერცჷ გუუკვირდჷ. მიოჯინჷ ნი, ქოძირჷ ართი მალაზონი წყურგილიშა ქიმუურცჷ წყარიში ეიობუმუშა ნი.

კითხჷ ჯიმუშიერქჷ თე მალაზონცჷ:

— მუ ორე თე, მუნაფა ცასჷ ვე მიკოხე დო ვალჷნცჷ ნი?

მალაზონქ უწუუ:

— სქუა, ენა სი ვარჷ, მინეფქჷ შიიტყუ ნი, თინეფცჷ ვე მუშუტყვე-ბუდუკო ნოტევა.

ჯიმუშიერქჷ ქიმკაახვილჷ მალაზონი:

— ქომიწიია იშენი დო იშენი.

მალაზონქჷ გუუცხადჷ ბოლოსჷ ჯიმუშიერცჷ:

— თე დო თე დიხასჷ რენია ართი ცირა. ყი გინოხენია ოდასჷ დო თინა აკოშკაშე ხესჷ მუკუუვალუანციე, თიწკჷმა გონათჷნცია დო ვალი თინა რენია. ბოში კათაქჷ, ნამუნეფითი თი ცირაში ოთხუუმა მეურციე, ოკო გეენწყასიე, ცირა მუსუთი უწოლენციე, თინა. გეიანწყჷ და, ჩილო მიდააცუნუნია, ვარია და, დუდი ოკო მეკვათასიე. მუდა ოზეში მასარეფი ქორენიე, სუმი მასარიში მეტისჷ არძოსჷ ქჷმოგჷ თითო კოჩიში დუდია.

ჯიმუშიერქჷ გურცჷ თქუუ: «თი ცირა ოკო ქიიბთხუევე ჩილო». გამეეთხუუ მალაზონცჷ, ქჷმნაასხაპუ რაშისჷ დო გინიილჷ ართი გვალა, გინიილჷ მაჟირა გვალა, გინიილჷ მასუმა გვალა. ათაში შარასჷ ვითო-ჟირი წანა ქორე ქიგიორე ჯიმუშიერი დო ქჷვერსემო გინიირთჷ. მიო-ჯინჷ ნი, ართი დიდი ოდა ქიგედჷ ნი, ქოძირჷ. მიანჭჷ ჯიმუშიერქჷ თე ოდასჷ, მარა ოზე ართო განათებული რე თი ცირაში სინათეთჷ თაში, ნამდა თოლეფქჷ ვა გაანჯინჷ. მუჭოთჷ რდჷ ნი, მინიილჷ ჯიმუ-შიერქჷ ოდაშა. ცირაქჷ გეგჷმაზადჷ, მარა ე ბოშისჷ ვე ენაჯინინჷ მუჭო ბჟაშა ნი.

— მუშა მორთი, ბოშია?—კითხჷ ცირაქჷ ბოშისჷ.

ჯიმუშიერქჷ უწუუ:

— გოცქვანდესჷ სი ძალამცჷ დო სქანი ოთხუუმა მობრთია.

ცირასჷ ქეეცოროფუ ჯიმუშიერქჷ დო უწუუ:

— ბოში, მოცოდჷქჷ ნაბეტანცია, მარა მუ ბქიმინავა? ჩქიმი მუმა დო დიდაშე დოჩინელი მილუნია დო მათჷ ქუასჷ გერინელი ვორექია, ჩიჩიე ქორდასჷ ნი, თისჷ ვაცუნევე ჩილო, მითჷ ემინწყჷნციე: «გუ-რიში ვარდი დო გურიში დარდი მუ ორენიე». ათენასჷ მითჷ ვე ემინ-წყჷნციევე, დუდი ოკო მებკვათევე. სითჷ ქაარწყუექია, სუმი მასარიში მეტი კოჩიში დუდითჷ მობშა მაფუ ოზეში მასარეფია; მარა რადგანჷ სი თაში ქჷმეცოროფიე, ვადასჷ მერჩა გაკითხა დო გაფირქაშისია წანა-მოწანასია. წანამოწანაშა სი ვე ეგაანწყუა ნდა, მისჷთი ეიანწყე ნი, თისჷ მიდვაცუნუქუ ჩილოვა. სი ქოგიჯინექჷ წანამოწანასია.

— ჯგირია,—უწუუ ჯიმუშიერქჷ დო იფირქჷ: ფშე კმანწყინჷვა და, შურო ვა მუურქია».

გემეეთხუუ ე ცირასჷ დო მიდართჷ. იდჷ, იდჷ დო გვერდიწანას ქიმიიშჷ დო ართი გარეშე სახენწჷფოშა მიშეელჷ. შარასჷ ირო მეფირქენცჷ, «მუ რე თე გურიში ვარდი დო გურიში დარდია», მარა მუთაშა აჩინჷ გურქჷ. ბოლოსჷ მიოჯინჷ ნი, ქოძირჷ ართი ხენწჷფეეში დოხორესჷ ცა დო ქეჸანაში კათა ქიმიობარგჷ ოზეში კარცჷ. ოზეში ჭიშკარი გონჯამილი ქორე. ხენწჷფე ცვაშა ქიტოხუანცჷ დო ქიინგარცჷ, აჸურეშე ქიმიანგარა ირი კათა. რხინიცალო ქორე ჭკუმუა-შუმუა დო მუშენი ინგარანი, დუდი ვე მეჩქჷ. კითხჷ ე ბოშიქჷ ნი, უწიის ნამდა

— ვიშოიანი მინუულაში ნება ვა რენია დო თაში დუდი ვე მეჩქჷ ნი, თეში მივანგართია. ხენწჷფესჷ ვა აკო, მუქჷ ალოლჷ ნი, გააცხადასიე დო მითჷ შიიტყვენციე, დოცვილჷნცჷ ხათეევა.

ჯიმუშიერქჷ გურქუ რაშისჷ დო მინიილჷ მინი ხენწჷფეეში ოზეშა. ხენწჷფექჷ მუთუნი ვა უწუუ ჯიმუშიერცჷ. ონჯუასჷ ხენწჷფექჷ უცებუ კარი ოზეში დოკილუუ. ჯიმუშიერქჷ მინიილჷ ხენწჷფეეში დოხორეშა, ქოძირჷ: ყი ქჷმკობუ ვითოყირიდუდამი ნდემიში დუდი, კარცჷ ართი ჩე წიარი ქიგეჯანჷ, ყი მიმინო ქიგილახე დო თოლცჷ ვა უფაფუანდჷ ნი, თეში ნდემიში დუცჷ ქელაჯინე ნი. ჯიმუშიერქჷ ძალამი გექვირუუ დო ხენწჷფექჷ მუნიილჷ, კითხჷ ჯიმუშიერცჷ:

— მუშა მორთია? ჯიმუშიერქჷ მააჸუნუ დო ქეეჩუუ:

— გურიში ვარდი დო გურიში დარდი მუ ორე ნი, თიში იოხწყჷმუშა ვორექჷ გინოლაფირია. ხენწჷფექჷ უწუუ:

— სქუა, ქაარწყეექია თე ოზესჷ კათა ინორენიე, თინეფცჷ მუნუულაში ნება ვა უდუდესია, მარა მუ ონგარალი მოჭკჷნიე, თიში შიოტყვებუშა მუურცია. გურიში ვარდი დო გურიში დარდი ნთაქჷ რენია. მითჷ ისხუნუანცია თეში შეტყვებასჷ ღურაშავე, გეუწყჷნქია დო ქოთი ხათე დოპილჷნქია, რადგანჷ ვა მოკო გჷმასჷმასიევე მა თი გარჷმებაქია; მითჷ ღურაშა რინასჷ ისხუნუანციევე, თაქჷ იჸიი წანა თე ყამიშავა. წანა თე ბორჯის საბატჷნი დღასჷ ნგარა იჸიი ნდო კარცჷ გუვონჯანქჷ ნი, ვიშო მიდგართენია. ასე ნამუ გისხუნუ სქუავა?—კითხჷ ხენწჷფექჷ ჯიმუშიერცჷ. ჯიმუშიერქჷ უწუუ:

— ქეშიბტყვე დო უკული დობღურე ნი, ქომისხუნუნია.

— აბა ჯგირის,—ხენწჷფექჷ თქუუ:—მა დუდიში ოკვათალცჷ ქჷმიბღანქია,—დო მიდართჷ.

თე ბორჯისჷ რაშიქჷ უწუუ ჯიმუშიერცჷ:

— სი ნჷმჷ გაძქურინე, სი ქჷმარგია და, მა ოზესჷ ქოფსხაპუნქია. მუ ბორჯისჷ ქჷმნჷმოსხაპანქიე, ეფერი-ეფერი მართახი ქიგჷმაშქვია, ნამდა ართი შორტი ტყები ართი ცურე გემონწყია დო მაჟირა ცურე მაჟირა შორტი ტყები გემონწყია.

ესხილი ხანცჷ ხენწჷფექჷთი ქჷმორთჷ დო ქჷდოდგჷ დუდიში ოკვათალი. მააცუნუ ხენწჷფექჷ დო იჩუუ:

— მა ძალამი დიმდარი ხენწჷფე ვორდია; ოსური ქიიბთხია ეფერია, ნამდა მუჭო ბჟა ნი, ვე ენგაჯინინედვა; და პუნდუ ზჷსჷნახუშე ხოლო უჯგუშია. ბსქჷდჷდი ბედინერო დო მა ვა მიღუდუავო გურიში ვარდია? ჩქიმი ოსურცჷ ქუუცორომუაფუ ვითოჟირიდუდამი ნდემის დო თინა ალჷნოჯენია; ენა ქეშუუტყვებუ ჩქიმი ზჷსჷნახე დასია დო იქჷ მა ქომიწუა; ნდემი ობჭოფი მავა, დუდი მებკვათია დო ქაარწუექჷ ემერი მეკომიბუნიე. ჩქიმი ჩილქ ენა ქეშუუტყუ ჩქიმი დასიე, დოჭუუუვა დო გააჩქუ ჩე წიაროვა, ქაარწუექჷ ემერი ქიგეჯანჷნიე; ათე ბორჯისჷ მათი ჩქიმი ჩილი გვალო ვა პილია დო დობჭყეევა დო გინვორთინუევა მიმინოთია; მუჭო მიმინოთჷ გინიირთუჯე, ემერი ქიგლაათფურინუა დო თი ნდემი თიზჷმასჷ ქუუცორცია, ნამდა თოლი თიშა ათუ მეჩემებულია. ათექჷ ვე ეცუავო ჩქიმი გურიში დარდიქია? ანწი ირი წანასჷ ართი საბატჷნი დღასჷ ჩქიმი კათასჷ იბჭასუანქია. ოჭუმარეში ეცუნელო ონჯუაშა კარი მაცია გონჯამილი ოზეშია დო მა იმგარქჷ, ინეფი მუმანგარანია. ათეჯგურაქჷ მა მალოლჷ ნი, ვა მოკო გჷმასჷმასიევე, ათეშენი მისჷთი ქვეჩიებუქჷ თე გარჷმებასჷ ნი, დოპილჷნქია.

გაათუუ ხენწჷფექჷ საჩიარი, ასე ჯიმუშიერცჷ დუდი ოკო მეკვათასჷ ნი. ჯიმუშიერქჷ ვალიში მამალასჷ ქჷმნასხაპუ რაშისჷ, ქიგიაშქუ მელე დო მოლე მართახი დო ჟირიხოლო ცურე თითო შორტი ტყები გეიონწყე. დიისჭირჷ რაშიქჷ დო ქოსხაპუ ოზეში ქვერსემი ჯგიხასჷ დოღურუ ხენწჷფექჷ, მარა მუ ქიმინჷკო?

ჯიმუშიერქჷ გუურქუ რაშისჷ, იდჷ, იდჷ დო ცირაში დოხორეშა ქჷმორთჷ. ცირასჷ ოზეში მასარეფი კოჩიში დუდითჷ მუუბშაფუდუ დო კითხჷ ჯიმუშიერცჷ გარჷმება ნი, ეძჷ გეუნწუჷ, გურიში ვარდი დო

გურიში დარდი მუ რე ნი; ცირაქჷ გეხარჷ დო ქომონჯო ქჷდეეგჷნჷ ჯიმუშიერი. ქორენა თაში მიარე ხანცჷ ნი, ჯიმუშიერქჷ კითხჷ ცირასჷ

— თაქჷ ვორდათჷ ნი, თინა გისხუნუნია დო ვიშო მაყუნევე?

— ვიშო გაყუნუქია,—უწუ ცირაქჷ.

ბეგჷმიინწყისჷ მაულარო: ცირაქჷ ცა დო ქეყანაში ჯგირი დო სქვამი ურემცჷ ქიგიონწკარჷ დო მოლართესჷ. იდესჷ, იდესჷ დო ჩხორო გვალა გინიილესჷ. მაანჭესჷ ჩაისმენიში დოხორეშა. ჩაისმენი დო მუში ჩილი უჩათჷ გონწყიირი ხენა, ჯიმუშიერქჷ ბეგჷნაალჷ ნი, უკული. ვეზირეფი არძო ბეგჷნახორესჷ. ართიშა მააჯინესჷ ნი, ქოძირესჷ ცირა დო ბოში ქჷმუულა ნი, მარა ვე ეჩინესჷ. ჯიმუშიერი დო მუში ჩილქჷ ეშეელესჷ დო ქჷდოდოხოდესჷ. ჯიმუშიერქჷ კითხჷ მუში დიდასჷ:

— მუქუ რე მუგაწყჷნესჷ, პატჷნიევე?

თე ბორჯისჷ ჩაისმენიში ჩილქჷ უწუ მუში ქომონცჷ:

— თე ბოშისჷ რაგადი ჯიმუშიერიშა ნოგუეევენია დო თესჷ დუუმტკიცათია ჩქინი ქონებავა.

ჯიმუშიერცჷ ვა მათმინინჷ დო თქუუ:

— მა ვორექჷ თქვანი სქუავა.

ჩაისმენი დო მუში ჩილქჷ გაჩენდესჷ ნაბეტანი ხიოლიშე დო უკული სნებაშა ქჷმორთესჷ ნი, გააჯუნესჷ დო გაასხუპესჷ ჯიმუშიერი დო მუში ჩილცჷ. ჯიმუშიერქჷ ამბეე ქეეჩუუ ირიფელი მუში დიდა დო მუმასჷ. იყუუ დიარა დო ხარებაქჷ. ვეზირეფი კინი გაართინეესჷ დო უკული ბედინერო ცხორენდესჷ ჩაისმენი დო მუში ჩილი მუნეფიში სქუა დო ნოსაწკჷმა.

სუმი უშქური, სუმი ბერწული ღორონთქჷ ნჷმჷ მომილასას თქვანი ხეში მოწუული.

XXVI.

სუმი ჯიმა დო ნდიში არიკი.

ქოყოფე, ქოცოფე ართი ხენწჷფე დო ნოყვე სუმი სქუა; სუმიხოლო ართიანიში უჯგუში მიკაჯინალო. ხენწჷფექჷ ქიიგჷნჷ ღურაში მუახლოება, ქიიჭანუ სუმიხოლო მუში სქუა დო უწუ: „მა ვღურუქჷ ნი, ეს თქვათი ქაარწყეეთ; მარა ღურა დღაშა ართი მუდგა რე ნი

მიღუ თქვანდა დააჩინალი დო ჯგირო დეემახსოვრით, მუსვთი დოგიჩინანთე ნი: ჩქიმი სახენწიფო დიდი რე ნდო ფართო, მინდორი დო ტყა ართიანიზმა, გვალა დო ბარი თანასწორი. ირი დიხაშა გილართით, ირი ქიცანა დიილით. ირიფელი ძირით, მარა ვა გეგანწყორანი ღორონთქე დო ჩქიმი დოხორეწკემა ტყა რე ნი, ეთი ტყაშა ონადირუშა ვე მთორთათ. პატიცით ართიანც, გიცორდანი ართიანი; გაჭირებაში დროს ოხვარგდათ ართი-მაჟიას დო სიცოცხლე ვა ზოგათ ჯგირი საქმეში გურიშენი. ჩქიმი ქონებას ართო უგურთუო გიტენთ დო აბა, სქუალეფი, თქვა გიჩქენა, თქვანი გლახა საქმეთ მა შურც ვა წამიცონენთე და დო ცოროფილო ქიიცხოვრენთე და". ქოთქუ თენა დო ხენწიფექ დოღურუ. სქუალენქ მუჭო დასქვანდედე ნი, თეში დიინგარეს დო თეში დონთხორეს მუმა. მეკიილე ბრელი ხანქ. სქუალენქ მუმა გამკერგიის. ცხოვრენდეს მუჭოთი დოჩინელი აფუდუ მუმასე დო მუთუნი გლახა ინენც ვა ღოლამუნა (ვე შეხვალამუნა).

ართი დღას უნჩაში ჯიმაქ ონადირუშა მიდართე. უღა დროს ოშქარი დო უკულაში ჯიმალენქ მუმაში ნარაგადე ქეგაშინესე. უნჩაში ჯიმაქ დოკაზე რაში დო მიდართე. მეკიილე ართი დღაქ, მაჟირაქ, მარა უნჩაში ჯიმაქ ვა მკორჩქინდე. დიო ხოლო იმენდის ვე ეცოთანდეს ხენწიფეში სქუალეფი დო ირი დღას ელგდეს, მარა ვე ეცუ იშ მულაქე. ეთიწკემა ოშქარი ჯიმაქე ქიგიაცუნუ. ცუდეს ხვალე უკულაშიქე ქედოსქედე. თექოთი უჯინე მუზმა რდე ნი დღას დო მუჟანცეთი ვართი ართიქ მორთე დო ვართი მაჟიაქე ნი, გინოჭყვიდე ჯიმალეფიში გორუა. ქიმკანწყუ ცუდეს ირფელი, ქიგედვე რაშის ონანჯერი, დირთე მორძგვიშე დო მიდართე. თიქ ხათეხოლო ქიმეხვადე, მუში ჯიმალეფი სოლე იშესე ნი დო ტყაშა გერექუ რაშის. მერთე ხოლაშა ნი, რაშიშ ფოლოში გინადგუმა ქიიჩინე. ხათეხოლო ქიიჩინე მუში ჯიმალეფიში რაშეფიში კუჩხიში გინაბიჯგეფი. ქოტკაჩე რაშის მართახი დო თოლიში დოგალაფაზუმა ხანც ტყას მითახალე გორჩქინდე. ეფერი უკუმელა ქორდე (ტყა)ში გურც, ნამდა თოლიშა კიპი ვე მიღედე. მარა ეფერი რაშის გეხედე თე ბოში, ნამდა თოლეფიშე დაჩხერც მაარღვანდე დო ეთიში სინთეთ შარას იძირაფუანდე ხენწიფეში სქუა. იდე ართი დღა, იდე მაჟირა, მიარო იდე დო, აჭა, ბოლოს, სუმი წანაში უკული, შორც, თოლიში ოჭირინაფუს, კვარიაში დუდიში მაშხვათ სინთე ქოძირე. ბოშის იმენდიქე ქიმიაჩე. ქოტკაჩე რაშის მართახი დო ქარიში მამალას ართი

დიდი მინდორიშა გაიშერულუ. ათე მინდორც ეფერი სინთე ქორდჷ, ეფერი, ნამდა დიო თოლქ ვა გაანჯინჷ, მარა მუყანცვითი ქიმიორჩქვანუ̄ თოლი ნი, სა̆არიკო მუდგა რე ნი ქოძირჷ: ათე მინდორც ართი ოდა ქიგედგჷ ნი, ქაარწყე ნდო სინთე ეთეურეშე რე იროფელც ართო გინოძჷ ნი. მინილჷ ოზეშა „ეი მენძელია“ დიიძახჷ ართიშა, მაჟიაშა, მასუმაშა, მარა სქანი დუდქჷ ვა დომიღურუ იში მეტი, მითინი ხორციელქ მანგიორი პასუხი ვე მეჩჷ. თიწკუმა გეგმასხაპუ რაშიშე, ქიმკაკერჷ ჯას დო ეშელჷ აბარწაშა. გიიჯინჷ, მიიჯინჷ იშო-აშო, მითინ ვა ძირჷ. დიილუ არძა ოთახი დო ბოლოს ართი კელერი ოთახის ქიმიოდვერთჷ. დუუხაკუუ, მარა პასუხი მითინქჷ ვე მეჩჷ; ქიმიანჯირჷ კარცჷ ნი, ვა გა̄ნჯჷ; მურთჷ გურქჷ დო მუკიფურინუ ქურცი დო ქოზეპუ. კარი ხინკიცალო გინაართინუ დო მინილჷ. მინილჷ დო გიიჯინჷ ნი, ართი საარიკო სქვამი, ზისნახეჯგუა ცირა ქიგლახე დო ქიინგარცჷ ნი, ქოძირჷ. ბოშიქ მიაკენჷ ხოლოშა. ცირაქ ქოძირჷ ხენწჷფეეში სქუა ნი, ნგარა ქიმიოტუ. ჭიჭე ხანც თაში მუნჯიცალო ქუ̄ჯინედეს ართიანცჷ დო ბოლოს ბოშიქ კითხჷ:

— მინ რექ სიავა?

— მა ზღვაში ხენწჷფეეში ოსურსქუა ვორექჷ დო ასე ნდის პუნქ ჭოფილოვა.

— სო რე თი ნდია?—კითხჷ ბოშიქჷ.

— ასე ონადირუშა მიდართჷ, ალბათ მალას დიირთუ̄ დო გლახა დღას გიგორინუანც სიაჭა,—უწუ ცირაქჷ.

— ვა გაშქურინას, ის ჩქიმდა მუთა ალოლე, იში თოლისერც ქეგოძირანქია,—უწუ ბოშიქჷ.

— ვაი იში მეტი, სი იშა მუთუნქ გალოლუას: ათე დღალენც, მიდგა რდჷ ნი, ჟირი ბოშიქჷ ქმორთჷ; ნდიქ ჟირიხოლო დოცვილჷ დო ცუდეს თუდო მითუსვანჯჷ. სქანი მულათი ვა ახიოლე ი ჭყელცჷ დო რთხინქ: ვარა დი̄ფული დო ვარა მეუ კჷნი იშოვა,—შეეხვეწჷ ცირაქ.

ბოშიქ ქაწააჩოქჷ წოხოლე დო მანგიორო უწუ:

— სი ჩქიმი ჩილობაში ვარიას ვა თქუანქჷ და, ათაურეშეთი მიდაგიცონა, ნდისჷთი დოპილჷ დო ჩქიმი ჯიმალენცჷთი გუოცოცხლებაფუანქ სქანი მახვაპილაფარი ნდისია.

ცირაქ თანახმაქ იცუ. ძალამქ ეწყინჷ, მუყანცჷთი ქჷბეგჷ, ეთი ღურელეფი თე ბოშიში ჯიმალეფი რდჷ ნი. უკულაში ჯიმაქჷ გემასვანჯუ

მუში ჯიმალეფ ეშე ოდაშა, ლოგინცჷ ქიგლასვანჯუ დო აბარწაშა გჷმილუს ყირხოლო ჩილი დო ქომონჯქჷ. უცებ ართიანც ოღურყოლეჷდესჷ დო ოხუტოლუდესჷ ნი, თიწკმა მიკააჯინესო, ნდი დიხა-უჩას ქჷმონწყუნცჷ დო ქჷმურცჷ ნი ქოძირეს. მჷნილჷ ნდიქ ოზუმა დო რაში ქოძირჷ ნი, ჭკომუა მუნდომუ. ბოშიქ დუუძახჷ აბარწაშე:

— ვა გჷგანჭყორას ღორონთქჷ დო რაში ვა ჭკომავა.

ნდიქ ეშეჯინჷ ეშე დო ხენწჷფეში სქუა ზისნახეწკჷმა ქოძირჷ ნი, ართი ქიმიოლვეყელუ დო დუუძახჷ ბოშის:

— მუჭო გაბედი სი ჩიჩე დო უჩქიმეთ მუჭო გოტახი ჩქიმი ოთახჷში კარია!

— ენა სქანი საქმე ვა რე ნდო მუჭო გაბებდი ნი, ეს ასეხოლო ქჷგოძირანქია,—მიოძახჷ ბოშიქჷ დო გიმელჷ გიმე.

ნდი პიჯიშე დაჩხჷრც ორლვანდჷ, თიჯგუა გურიმულირი ქორდჷ, მარა ხენწჷფეში სქუაქ ბრელი ვა აცალჷ დო ქაადირგეს ართიანცჷ. სუმი დღა დო სერც ქორკინებულენდესჷ. ბოლოს დუურთჷ ბოშიქ ნდისჷ დო კისერიშა დიხაშა დაალუ ნდი. გელესოფუ ლეკური დო ოკოდჷ დუდი მეცქალატუკო ნდისჷ ნი, ეთიწკჷმა ნდიქ შეეხვეწჷ:

— ვა პილა დო მუთი გოკო ნი, შეგისრულენქია.

— აბა ჩქიმი ჯიმალეფი გამითელი დო უკული ათე მხარეს სქანი ნაბუძგულუ ვა ბძირავა,—უწუ.

გემეცონჷ ნდი დიხაშე დო ღურელი ჯიმალეფიშა ქიმიცონჷ. ნდიქჷ ქიგნაფურტინჷ ყირხოლოსჷ დო გაცოცხლჷ.—„აი, ჯიმა-ღურელი, მუზმა ხანც ქჷნობრულუენანია“, თქვის ყირხოლოქ. გიიჯინესჷ დო მუნეფიში უკულაში ჯიმა ქოძირესჷ. ქიგნაღურყოლეს ართიანცჷ დო მუყანცჷთი ირფელი ქჷგეგესჷ ნი, ხოლო უმოსო ახიოლეს. ნდიქ ხათეხოლო გეგჷნოდინჷ დო უკული იში კვალი ვა უძირჷ შურდგჷმილი კოცჷ. ბრელი დრო გაატარეს ართო მხიარულო დო ბოლოს უნჩაქი დო ოშქარი ჯიმალენქ მუნეფიში სახენწჷფოშა მიდართესჷ, უკულაშიქ თაქი ქჷდოსქჷდჷ. თი ყამიში უკული ცხოვრენდეს სუმიხოლო ჯიმალეფი ბედინერო. მითინი ვა ბედჷდჷ ინეფიში გენთხაფასჷ დო თეში დააშქურინეს ირი კოჩი, ნამდა ინეფიში სახენწჷფოში დიხაშა კუჩხიში გედგჷმაშათი ოშქურუდესჷ. ყი ჩიტის ვე გნიფურინუანდესჷ დო თუდო ჭკჷჭკჷნტიას ვა ითახოხუდჷ.

ღუმა თექი ვორდი დო ამჷდღა აშო გახოლით.

XXVII.

ხრისტაგანი დო ბელთაგანი ტარიელეფიში არიკი.

1.

ქოყოფე ართი ხენწიფე. ნოყვე ართი ცირასქუა. თიში უჯგუში ცა დო დიხა შქას მუთა დჷბადებუდუ. ათე ხენწიფეს ქიგიანთხჷ სერით მუდგარენქჷ დო მიდუუდუ მუში ცირასქუა. გიათხოზეს ბრელი, მარა მუთუნი ვა ძირესჷ.

ათე დროს ნოცხოვრებუე ართი ტყაშიკოჩი; ღორონთიშა ყოოფუ პიჯალა მეჩამილი, დღასჷ კოჩიშა ვე გშართუკო ნი, ირო ტყას დოდირთუკო ნი. დიხა-არდგილი აფუდუ მერჩქინელი მუში დუდიშო, თიშენი ნამუდა მუკი-მუკი მოსანძღვრეეფი ნდემეფი ყუნდუ, ჯალემცჷ ვა არზენდუ ოკვათალო. თიცალი შელებუანი კოჩი რდჷ, არძა ნდემემც ოშქურუდჷ.

ართიშა ათე ტყაშიკოჩქ მიდართჷ მუში არდგილი გეშეელუკო ნი, მუთუნი ვა დაახორესჷკო ნი ნდემემქ. ართი განიშე წყარიპიჯი რდჷ. ათე წყარსჷ ქალაყუნუ. ბჟაქჷთი ალუღას ქიმიოდირთჷ. გიოჯინჷ წყარსჷ ნი, ზისხირიში წიკვილო ქოძირჷ. გუშკვირდჷ: «თე წყარი ჩე რდუა, ასე მუ ორე ჭითა რენია, თენა ოკო ქობძირევე!» მიდართჷ ეკი-ეკი წყარიპიჯითჷ დო დიისერჷ. ართი დიხაშა მიანჭჷ, ქოძირჷ მუდგარენი წყარსჷ ქინიისოფუ ნი. ქიმერთჷ ხოლოშა ნი, ქოძირჷ ნდემეფი, ჟირი, ართიანცჷ ქაარკინჷნა ნი. ათენეფიში ზისხრითი ყოფე წყარი წიკვილი. მელე მიკააჯინჷ ნი, ქეკორე, ბჟაცალო ეკორწკინჷნცჷ ნი, ეფერი. ქიმერთჷ ტყაშიკოჩქჷ ნდემეფიშა, გელეეწყუჷ ლეკური, მოურქუ დო ჟირხოლო ნდემეფი დოჭკირჷ, წყარსჷ ქიმეჩჷ ოღალარო. თე დროს მელეშე დუუძახჷ, ბჟაცალო ეკორწკინჷნდჷ ნი, თიქჷ:

— ქრისტიანე ხოლო ვა რექია?

— ვა გაშქურინას, — უწუუ ტყაშიკოჩქჷ, — მა ქრისტიანე ვორექჷ დო სი მინ ორექჷ ნი, ქომიწიი!

— მა ვორექ ხენწიფეში სქუა; სი ყვილი ნი. ეთი ნდემქჷ ქომიხვამილუუ, მოლამიცონუ აშო. ათე წყარიწკჷმა მაჟირა ნდემქ ქჷდოხვადჷ დო ჩქიმი მიდაღალა მუუნდომუ. ეთი დროს რდჷ. სი მააჭიშე ნი, ჩხუპენდესჷ ნი დო დოყვილი ნი.

ტყაშიკოჩქ უწუუ ხენწიფეში სქუა-ძღაბის:

— მა ღორონთიშა მაფუ პიჯალა მეჩამილი, ტყაშე დღას ვე კლაფრთე ნი. სი მინდორიშა გეგშაიცუნა დო უკული სქანი ცუდეშა მიდართი.

მარა ძღაბიქ უწუუ:

— მა სქანი დათხია ვე შემილებუ მუთუნინერო.

ტყაშიკოჩქჷ მიდეცუნუ მუში ორენჯი არდგილიშა. რენა თექჷ ყორხოლო. მუკიილჷ გვერდი წანაქ, ძღაბიქ დემონკათჷ, დროქჷ ქომორთუ ბალანაში დაბადებაში. ტყაშიკოჩქ უწუუ ძღაბის:

— მა ხვალე ვორექ ათე ტყას. სი ქჷდიინჯირუქჷ ნი, კოჩი გოკო ხეში მანწყუუ. მა მუთუნი ვე შემილებუ.

— მა სქანიწკჷმა ოკო დობღურეე, შხვადო სოთინი ვა მალინე,— უწუუ ძღაბიქ, მარა ტყაშიკოჩქჷ ვა დუუჯერჷ:

— სი ოკო სქანი ცუდეშა მიდართე ნი. მა ტყაშე გეგშაიცონა სერით, სქანი ცუდეში ხოლოშა ქიმეგიცონა.

ძღაბიქ მუ ქიმინჷკო?—„ჯგირია“,—უწუუ. მიდეცონუ ტყაშიკოჩქჷ სერით, მუში ცუდეში ხოლოს ქჷდაახუნუუ. გელექეჷ ართი მარწკინდი ჯიბეშე, ქიმეჩჷ ძღაბისჷ დო უწუუ: „სი დიგებადებუნია ბოში, სახელი ქიგიოდვია «ხრისტაგანი». ათე მარწკინდი ხეთე მარძგვანი ხეში კითის ქჷმააგია, დღასჷ ვა მიინწყასჷ, ირო კითის უღუდასია“.

ტყაშიკოჩქჷ მოლართჷ მუში არდგილიშა, ძღაბიქ მინიილჷ მუში ცუდეშა. ქოძირჷ დიდა დო მუმაქჷ, ახიოლეს: «ჩქინი სქუაქჷ ქომორთუა».

მაყირა დღას ქიმინეს დიდი კამპანია, ბრელი კოჩი ცუნდეს დაპეჯებული. შქადღას ძღაბის ქვარაში ჭუა ქუდუუჭუუ. ქჷდაანჯირეს ღორგინო დო ქჷდეებადჷ ბოშიქჷ. დიდაქჷ თქუუ: „სახელი თეში ხრისტაგანი ორდასია, მუში მუმაქჷ თეში მოჩინუა“.

არძაქ თანახმათ გინირთეს, მუში მარწკინდი მარძგვანი ხეში კითის ქჷმააგეს. მუკიილჷ სუმი თუთაქჷ, ბაღანა ჯგირი ღონიერო ქოძირეს. ხენწიფეს ახიოლჷ: «ენა მიდჷგარენი ურიგო კოჩიში სქუა ვა რენია».

ესხი მუ გუვაგრძელა, ბაღანაქ მინდორცჷ ლაცაფი ქჷდიიჭყჷ შხვა ბაღანეფიწკჷმა. ართი დღასჷ მუში ბაბუ-ხენწიფეს უწუუ:

— გამიკეთებაფეე ქაშქვილი დო ქასაგანი, ჸირხოლო ფულანდიში; წონათჷ ჸიროში ფუთიქ იცუასჷ ნი, ეფერი.

— ძალამი ჯგირია,—უწუ ბაბუქ.

ვე ეხერხჷ, მარა მიდაჩქუ კოჩი ჭკადჷშა. დააჭკადაფუ შქვილი დო საგანი, მარა მოლალაქჷ ძნელქ აციის. მიდაჩქუ ხენწიფექ კამბეშეფი ურემამო დო ქიმიილეს ძალამი ცადაში თუდო. ოზეს მუნილესჷ ნი, ბალანაქჷ ქოძირჷ, ირულუ, ქიმიაზადჷ ურემცჷ, ქიმეკინდჷ ხე შქვილი დო საგანცჷ, უცბაშე გეეჭოფჷ. ირკოცჷ გუშკვირდჷ: «ენა ფარსაგი კოჩი ვე ეცინია!»

ქჷდეეკინჷ ხესჷ ხრისტაგანქ, ქაცოთჷ საგანი ეშე. უჯინეს შხვა კათაქ, მარა თოლც ქაწაადინჷ, თიცალი მანგარაშე უცოთამუ. ბრელი ხანიში უგული საგანქჷ დიხას ქიგიაჩანჷ. ქიმერთესჷ საგანიშა სუმენეჩი კოჩქჷ, მარა საგანქ დიხაშე ვე გჷშაანწყესჷ. ესხი ხანც ირულუ ხრისტაგანქჷ, ქიმერთჷ დო მუში საგანი უცბაშე ქიხვამილუ. თეცალი ამბე ძირესჷ ნი, ირკოჩი რაგადაანდჷ: „ათექ ოკო იცუასიე ტარიელეფიში პატონქჷ“.

ხრისტაგანქჷ ქიდიიჭყჷ ონადირუშა გილურულა. ეფერი ონჯუა ვე ეცუაფუდუ, ნადირეფი შხვა დო შხვა ვა მიიღჷკო ნი. აწი გვალე დეგაბეტჷ ხრისტაგანქჷ. ეშა ირკოც ოშქურუ, თიშენი ნამუდა თეში მამანგარა ბოში დიორდე მითინსჷ ვო უძირჷ.

ართიშა ხრისტაგანქჷ მიდართჷ ონადირუშა. გილართჷ ბრელი, მარა მუთუნქჷ ვა აცვილჷ. ონჯუას დიირთჷ მუში ცუდეშა. შარას მუურცუ შეწუხებულო ნი, მიოჯინჷ ართი მინდორიშე, ქოძირჷ, ოსურცჷ ხუცჷ ფოხალი წყარიში ეფშა ქიგლაადგჷ ნი. იფირქჷ ხრისტაგანქჷ: «დაბა ეთი ფოხალი ხუჯიშა ქიგლჷმატახენია და». ქაცოთჷ საგანი, ქჷმაახვამილუუ ფოხალსჷ დო გოტახჷ. წყარქ ოსურცჷ ვიშო ქიგნააწუუ ტანსჷ. მუკაართჷ ოსურქჷ დო უწუ ხრისტაგანი-ტარიელცჷ:

— ნანა-სქუა, ჩქიმი ფოხალი ვა ტახიკო ნი, შხვაქ ვა გაშუო ოკოთამალქჷ? ასეიანი ბოშემცჷ გიჩქჷნა ხეში მარწკინდიში მოგაფა, ენა ჯვეში ტარიელემცჷ ვო უჩქჷდჷ.

ხრისტაგანქ მუთუნი ვო უწუ, გამიინწყჷ ხეთე მარწკინდი დო ჯიბეშა ქალეედუ. მოლართჷ მუში ცუდეშა. იმჷ სერც ქჷდიინჯირჷ გური შეწუხებულო. მაჸირა ოჭუმარეს გეედირთჷ, ოჭკუმალი ოჭკუმუ, დიდასჷ დუუძახჷ:

— მორთის აშო!

დიდაქჷ ქიმერთჷ.

— ართის გიწიინქჷ დო თინა ვა მიოფულას: ჩქიმი მუმა მინ ორე ნი, თინა ოკო ქომიწუე.

დიდაქ შიიწუხჷ, მარა მუ ქიმინჯკო? ქუწუუ:

— სქანი მუმა ტყაშიკოჩი რე. ინა ირო ტყასჷ მითორე. დორონთიშა პიჯალა აფუ მეჩამილი, კოჩიშა ვე ეგშართასჷ ნი.

— სოლე რენია?—კითხჷ ხრისტაგანქ. დიდაქ უწუუ:

— ათე დო ათე მუხურცია,—კითითჷ ქააწურუ.

მიიგორუ ხრისტაგანქ მუში რაში, ნამუთჷ გინახუნა ვა რე შურო დაბადებაშე ნი, ეფერი. გეგმიცონეს რაში ჯაჭვეფით. ხრისტაგანქჷ ქიმერთჷ, გოფუჩონჷ დო ონანგერი უცბაშე ქომჯნოდგჷ. გეეჭოფუ მუში შქვილი დო საგანი, ცუდეს დიიჩინჷ: „მა ჩქიმი მუმაში ოგორჷშა ვურქია“.

ქიგედოხოდჷ რაშის, ოკურქუ დო მიდართჷ ყი დო ყი ჭაერით. თი ტყაში ხოლოსჷ ქჷდაასხაპუ. მიშეელჷ ტყაშა, გორჷ მუში მუმა, მარა ვა ძირჷ. ეში მუმა გამოთხოზაფუ ნდემემცჷ, ჯალეფი დუუოხრებუნა დო თიშენი. აშო დიირთჷ ტყაშიკოჩქჷ დო მუურცჷ ნი, ქოძირჷ, რაში ტყასჷ ქაშედიარცჷ ნი დო ბოში მუში დუდიშო ქიგლუურცჷ ნი.

— ეი! მუ კოჩი რექია?—დუუძახჷ ტყაშიკოჩქ.—მიქჷ რე ჩქიმი ტყაშა მუთულა გაბედიე?

— მა ვორექ, მუ გოკო? მოზოჯი, მუთუნი ქჷგაქიმინე და!—დუუძახჷ ხრისტაგანქჷ.

— ჩქიმი წიმოძახება ხრისტაგანი-ტარიელიში მეტი შხვაქ ოკო ვა გაბედჷკო,—დუუძახჷ ტყაშიკოჩქჷ.

მარა ხრისტაგანქ ვე ეშქიდუ სახელიში რაგადი, გეეჭოფჷ მუში საგანი დო ქაცოთჷ ტყაშიკოცჷ. ტყაშიკოჩქჷ ხეთ ოჭოფუ საგანი. უჯინჷ ხრისტაგანიშ ხესჷ, მარა მარწკინდი ვა მაახვილუ: «ენა ჩქიმი სქუა ოკო ვა რდასჷ ნი, ვარა ხესჷ მარწკინდი ალვენუაფუდუ». ეუკინჷ ტყაშიკოჩქჷ შქვილი დო საგანსჷ დო ქააცოთჷ, ქომოხვადჷ ხრისტაგანც, ეკირთჷ დო ქჷდაანთხჷ. მოლართჷ ტყაშიკოჩქჷ, ქომორთჷ დო გააჯინჷ თე დურელცჷ, ხელეფი ქუუძირუ, მარა მარწკინდი ვა მაავგჷ.— «დაბა ეგებჷ ჯიბეშა მუთუნი ალუძუდასია», ივირქჷ თიქჷ. ჯიბეშა გალეეღჷ ხე, გელეეღჷ ბუმაშნიკი; გაანჯჷ ნი, გელეეღჷ ქაღარდიში მეკი-

რილი ჭიჭე საქონელი; გონწყჷ ქაღარდი, ქოძირჷ მუში მინაჩემი მარწკინდი. ქიმიოღვარუუ ართი, ქოზეპუ ჯასჷ დუდი, ეკირთჷ ჯაქ, მაჟირა ჯასჷ ქიმნაანთხჷ, მაჟირაქ ეკირთჷ დო მასუმასჷ ქიმნაანთხჷ. ათაში-ათაში ქიმნაანწყუუ ვიშო-ვიშო ქეჸანა. ქომორთჷ ხოლო ხრისტაგანიშ ხოლოშა, ქიმიიგჷ დუდიშა ხე, ქიმიოღვარუუ ხოლო. ქოზეპჷ ჯას დუდი, ჯალეფი ართიანცჷ მიოტერხჷ ვიშო-ვიშო. ირიართო ღვარანცჷ ტყაშიკოჩი, ნდემემც აშქურინესჷ: „ენა მუდგარენი ჯგირი ოკო ვარდასჷ ნი“,—თქვიისჷ დო არძოქ გეგნოციისჷ შხვა არდგილეფიშა.

ტყაშიკოჩი ხოლო დო ხოლო უმოსის ღვარანცჷ, თაში ნამუდა ღორონთქჷ ქჷბეეგონჷ ათე ტყაშიკოჩიში ღვარაფი. ტორონც დუუძახჷ დო უზოჯჷ: „მიდართი სი, ქოძირი, მუ ორე, თი კოც უჭირცჷ ნი“.

მოლართჷ ტორონჯქჷ, ქოძირუ: ღურელი მისდორცჷ ქიმეწოძჷ; ართი კოჩი ქიმუურცჷ ხოლოშა, მიინჭანც დუდიშა, ქიგიიჭყანცჷ ღვარაფის, ქიმიოგანცჷ ჯასჷ დუდსჷ, ეკირთუ ჯა დო ვიშო-ვიშო ჯალემცჷ მენწყუნცჷ. ქჷგოლიებუ ხოლო-ხოლოს დუდიში მიოგამალი ჯალეფი. ქოძირჷ ათენა არძა ამბე, მუს ორთუდჷ ნი ათე კოჩი. თიცალს თხილაანდჷ, ღურელცჷ ჭანდის ვე გიოფურინუანდჷ. მიდართჷ ტორონჯქჷ, ათე ამბე ირიფელი ქუუწუუ ღორონცჷ. ღორონთქჷ ქიმეჩჷ ართი პლატოკი ტორონცჷ დო უწუუ: „სი ათენა მიდეელი ნიძგვითი, ქიმერთი ღურელიში ხოლოშა; მოუთხილეე თი კოც; ჯაში დუდიში მიოგამუშა მიდართასჷ ნი, თიწკჷმა ათე პლატოკი ჟი ქჷმნაასჸოთი ღურელცჷ ჩხვინდი დო პიცჷ. სი სქანი დუცჷ მეეხვარი“.

მიდეეღჷ ტორონჯქჷ პლატოკი, ქიიშუუ დრო, გეგნოფურინჷ ღურელცჷ დო პლატოკი ქიგიოჸოთჷ ჩხვინდი დო პიცჷ. მუქჷ ვიშო ქოფურინჷ. ტყაშიკოჩი მოღვარაანცჷ დო მუურცჷ ნი, ქოძირჷ, ღურელი ბოში ჟი ქიგერე ნი. ირულუ, ქაატაკჷ, გააჯუნჷ დო უწუუ:

— სახელი მუ რჯოხონია?

— მა ბჯოხონია ხრისტაგანი,—უწუუ თიქჷ.

ანწი ირიფელი ქიშიიტყვეს ართი-მაჟირაში ამბე, მუჭოთი მუმა დო სქუა რენა ნი. ხრისტაგანი ქალუურდჷ მუში მუმას ბრელი ხანცჷ. ბოლოს ტყაშიკოჩქ უწუუ მუში სქუასჷ:

— სი მეუ ანწი სქანი ჸუდეშა დო გიჩქჷდას, სი ამხანაგო დეეკინი «ბელთაგანი-ტარიელი» რუფი-ტარიელიში სქუა.

გეგმეთხიის ართიანცჷ. მიდართჷ ხრისტაგანქ მუში შარაშა.

2.

მეურცჷ ხრისტაგანი მუში შარასჷ დო ფირქენს: «მა ოკო დობგორე ბელთაგანი-ტარიელია». ოკურქუ რაშის, ქალაასხაპუ ართი ზღვაპიცჷ. ქიგიაცუნუ შარას, იდჷ, იდჷ ამჷსერი, ჭუმე დო ქიშეხვადჷ ორთუშარასჷ. ართი შარაშე მიოჯინჷ ნი, ქომორჩქჷ კვარიაში დუდიში მაშხვა მუდჷგარენი. იფირქჷ: «ნანდულო კოჩი ოკო ორდასჷ ნი». გოურქუ რაშის, მიანჭუს ართიანიშა. ჭავაქ ქჷმაანჯირჷ ხრისტაგანი-ტარიელცჷ, თეში ნამუდა ულას აწუხენდჷ, მარა ხრისტაგანიში ჭავათჷ ვიშო მიოჯანჷდჷ თეურენი მუმაულარი კოცჷ. ხრისტაგანქ ქიიჩინჷ: «ნანდულო თენა ოკო ორდასიე ბელთაგანი-ტარიელი». ბელთაგანქჷთი გური ქუუჩჷ: «ნანდულო ხრისტაგანი-ტარიელი ოკო ორდას, თეურე მუურცჷ ნი, თინავა». მიანჭუს ხოლოშა, მარა წოხოლე გამარჯვება ვართჷ იქჷ უწუუ დო ვართჷ იქჷ. მიკულეეს ართიანცჷ. დიირთჷ ხრისტაგანქჷ დო დუუძახჷ:

— გამარჯვება, ჯიმა, ბელთაგანი-ტარიელიშას!

დიირთჷ ბელთაგანქჷ დო უწუუ:

— გოგიმორძგუ, ჯიმა. ღორონთქჷ ხრისტაგანი-ტარიელცას!

ბეგწუულეს ხე ართიანსჷ დო გააჯუნესჷ. ქოდოდოხოდეს ართი ჯაში ოროსჷ, ქიმიისვანჯეს, ქჷდიიჭყეს ჩიება. ბელთაგანქჷ თქუუ:

— ართი დიხას ნდემეფი ოხორანა, მუკი-მუკი გალავანი გოუცუნა, რკინაში კარეფი ოზეშა მინალჷშა გილუბუნა. ოზეს გალე მუკი-მუკი ჩხე წყარი გოცუნს თიცალი, ნამუდა მუსჷთჷ მიკაწენსჷ ნი, ირიფელსჷ დოჭუნსჷ. ეთი ნდემემცჷ ცუნს ართი და თიცალი, ნამუდა ბჟა დო თუთაცალო რწკინჷნცჷ. მარა მუს აკეთენცჷ? წყარიშა ვე მჷნიირთე; წყარსჷ მინორთე ნი, გალავანიშა ვე მჷნიირთე; ოზეში კარეფიშა ვე მჷნიირთე, თიშენი ნამუდა თითო ჭიშკარი ანთასი ფუთიანი რე.

— აბა, ჯიმა, ბელთაგანი-ტარიელი, მიიფშათჷ თი არდკილიშა. მუთჷ მაღოლენა ნი, ღორონთი ძირჷნც,— უწუუ ხრისტაგანი-ტარიელქჷ.

ბედირთეს ტარიელემქჷ, ქიგედოხოდეს მუშუში რაშემცჷ, გოურქიისჷ დო ქიმერთეს ნდემეფიში ცუდეშ ხოლოშა, სოდეთჷ ჩხე წყარი მუკი-მუკი გოცუნსჷ ნი, თექჷ. ბელთაგანი-ტარიელქ უწუუ:

— ა, ჯიმა, ათენა რე ეთი წყარი. მუთჷ მისირთე თაქჷნეშე?

— ჭე, ჯიმა, ბელთაგანი,— უწუუ ხრისტაგანქჷ,— ქიგედოხოდი

სქანი რაშის; მა გიწუე «ჭე»-მაქჷ ნი, თინწკჷმა რაშისჷ მართახი ქიგიაშქვი, უნწარაში ვე ეჸიდასჷ ნი, ეფერი.

ხრისტაგანქჷ ქიმეკინდჷ ხე ბელთაგანიში რაშიში კუდელიში ჯინცჷ დო დუუძახჷ: „ჭე, ბოშია“!

ქიგიაშქუ ბელთაგანქჷ მართახი რაშისჷ. ათე დროს გეეჭოფჷ რაში ხრისტაგანქჷ კუდელითჷ დო ქჸოთჷ მელე. ბელთაგანქჷ ქეკასხაპუ მელენი ძგასჷ. ხრისტაგანქ ეშეელჷ მუში რაშიშა, ქიგიაშქუ მართახი დო ქეკასხაპუ მელენი ძგასჷ. თე დროს დიისერჷ. ქიმერთეს გალავანიში ძგაშა, იმჷ სერც მიისვანჯეს თექჷ. ოჭუმარეს ბჟაში სინთექჷ ქიიჸუ ნი, გედირთეს ჟირხოლო ტარიელემქჷ. ბელთაგანქ უწუუ ხრისტაგანცჷ:

— ასე მუჭო ოკო ფქიმინათ?

— მოლართი, ჯიმა, აშო!—უწუუ ხრისტაგანქჷ.

მიდართეს რკინაშ კარიშა. ქიმეკინდჷ ხე ხრისტაგანქჷ, ჟირხოლო კარეფი გოხოფუ, მარა ე დროს დემეფი ვა ჸოფენა გოკურცხინაფილი. ქიმერთეს შქაოზეშა ნი, ქიიგინესჷ დემემქჷ, გეგმოციის გალე, მარა ხრისტაგანი-ტარიელქ მიდართჷ წოხოლე, გელეეწყჷ ლეკური, ქაშააკათჷ ნდემემცჷ. მოუსვესჷ დო ჭკირეს, თაში ნაშუდა ჟირხოლო ტარიელეფი ონჯუაშა ქოჸვილჷნდესჷ ნდემემცჷ. გაათეს არძა დო ბოლოს ჸუდეშა მინიილესჷ. ქოძირეს, კოჩიში თოლი უჯგუშის ვა ძირენდჷ ნი, ეფერი ცირა. მარა ცირაქ დოშქურონდჷ.

— ვა გაშქურინასია!-უწიის ცირას ტარიელენქჷ.

იმენდი მეჩესჷ. ქელენჯირეს ლოგინცჷ, ქიმიისვანჯეს ნაშულედი კათემქჷ. მაჟირა დღას ოჭუმარეს გეედირთეს ტარიელენქჷ, ოჭკუმალი ოჭკუმეს, გიილეს, მიილესჷ. მარა ბელთაგანი-ტარიელც ირფელი შხამი აფუდუ, მუშენიდა ეთი ძღაბიქჷ ქეჸოროფუ, მარა ხრისტაგანიშა ოშქურუდჷ: «ეგებჷ მუს უჸორდასჷ დო მუს ოკოდას ჩილოვა».

შქადღას ჸუდეშა მინილესჷ ჟირხოლო ტარიელენქჷ დო თე ძღაბიქჷ. ქოდოდოხოდეს წორო. ხრისტაგანქ უწუუ:

— ჯიმა, ბელთაგანი-ტარიელი, თენა ორდასჷ სქანი ოსური დო ჩქიმი ნოსა.

ბელთაგანც ახიოლჷ, მარა ძღაბის ჭექჷ ქეეწყინჷ, მუშენიდა ხრისტაგანი-ტარიელი უჯგუში რდჷ. ჟირი თუთასჷ ქორდეს წორო. გეეთუ ჟირი თუთაქჷ ნი, ხრისტაგანქ უწუუ ბელთაგანი-ტარიელცჷ:

— მა, ჯიმა, ასე ოკო იბდე. თქვა გიჩქჷნა, მუჭომი ჭკვერაშე იცოითჷ ნი.

გეგმუცუნეს რაში ხრისტაგანი-ტარიელცჷ. ბელთაგანიში ჩილქჷ გეგმიოდჷ აბჷგათჷ მუდგარენი საქონელი, ქიმეჩჷ ხრისტაგანცჷ ხესჷ დო უწუუ:

— ათეს ინოძჷ სუმინერი მუკოქუნალი: ართი ოქროში, მაჟირა ირფელი ვარჩხილიში, მასუმა ირფელი ლინჯიში.

გეგწუუდჷ ხრისტაგანქჷ აბჷგა, ქჷმჷკააკირჷ რაშის; გელეედჷ ჯაყვა, ქიმეჩჷ ბელთაგანცჷ დო უწუუ:

— მა, ჯიმა, გაჭირებული იპიოქ, ათე ჯაყვაში პიჯი მუჟამც ეზისხირებუ ნი.

გეგმეთხიის ართიანცჷ. მიდართჷ ხრისტაგანქ მუში შარაშა.

3.

ხრისტაგანქ ოკურქუ რაშის, ქალასხაპჷ ზღვაპიცჷ. მეურცჷ შარასჷ ნი, ქოძირჷ ართი დედიბი. დედიბის კითხჷ:

— სონი სახენწიფო რენია თენა?

— ენა რენია უჩა ხენწიფეში სახენწიფო,—უწუუ დედიბიქჷ.

— თე ზღვას მელე მუ ორენია?

— ნანა-სქუა,—უწუუ დედიბიქ,—მელე რე ჩე ხენწიფე. ექიანი სახენწიფო კათა არძა გახარებული რე. თი ხენწიფეს ყუნცჷ სუმი ცირასქუა. თინეფიში მეტი მუთუნი ვა აპალუ.

ათენა ქჷგეგონჷ ხრისტაგანქჷ ნი,—„მშვიდობითია, დიდა!“—უწუუ დედიბისჷ.

წიმიიკინჷ ჭე, ხრისტაგანქჷ გიმეელჷ რაშის, გელეედჷ აბგაშე ლინჯიში მუკოქუნალი. მუშ მუკოქუნალი ქჷდააცოთჷ, ქიმკიიქუნუ ლინჯიში მუკოქუნალი. ქინაასხაპჷ ზღვას რაშით, გოურქუ დო ეკიოლჷ მელენი ძგასჷ. [illegible]ართჷ ხრისტაგანქ ართი დღაში შარა, გიმეელჷ რაშის, გამაანწყჷ ონანგერი. გელეედჷ აბგაშე ოქროში მუკოქუნალი დო ვარჩხილიში. ათენეფი რაშიში ყუცჷ ქალადუ. უწუ რაშისჷ:

— მეუ სი, იდიარი; მა დოგიძახე ნი, თიწკჷმა ქომორთი.

რაშიქ მიდართჷ ოდიარეშა. დააჭყჷ ულა ხრისტაგანქჷ მინდორცჷ, მიეხოლჷ ხენწიფეში დოხორესჷ. ათე დროს მელეჯესჷ მუში დეჯეფი ქუმურაყჷ. ხრისტაგანქ უწუუ მელეჯესჷ:

— სქანი მუკოქუნალი მა ქომუჩი დო ჩქიმი სი ქოგიღუდასია.

მელეჯექ ჯა ხანც გეორჩანს დო უკული უწუუ ხრისტაგანცჷ:

— ჩქიმი მუკოქუნალი ხარცქილი რე დო სქანი ლინჯიში რე.

— სი მუსჷ გორჷ?—უწუუ ხრისტაგანქჷ.

გამკაანწუჷ მელეჯეს მუში მუკოქუნალი დო მუში ლინჯიში მუკოქუნალი მელეჯესჷ ქიმეჩჷ. მელეჯექჷ ქიმკიქუნუ დო მიდართჷ. ხრისტაგანქჷ მელეჯეში მუკოქუნალი ქიმკიქუნუ. მუში შარას მეურცუ მელეჯე დო კინი იჯინუ: «ვარი თე ლინჯიში მუკოქუნალი ვე მჷდამღასია».

ომქურუ ნი თეში მელეჯექჷ, მუდგა ღორონთი ნი, მუში წუდეშა ქიმერთჷ. ანწი ესხი მუ მუგოწყინუათჷ, ხრისტაგანქჷთი ხენწიფეში ჭიშკარიშა ქიმერთჷ. კარი ფართაშე ქოძირჷ. ვიშო მინიილჷ. ხენწიფეში მოინალე ბოშემქჷ ქოძირესჷ ნი, ართიანსჷ დუუძახესჷ: „ჩიჩიე მუურცია". ართიქჷ თქუ:

— ენა მა მოკო ჩქიმი მოხვარეთ, ოცხენეში გიმოწიმინდუას მიივხვარუა.

— მუსჷ რე სი იჩიებუქჷ ნი?—თქუუ მაყირაქ.—ინა მა მოკო ოზეში მაქოსალო.

მარა ქუჩერქჷ ქჷმააჭიმუუ თენეფიში რაგადისჷ დო თიქჷ მიდეცუნუ ცხენეფიში მაწიმინდალო. ათე ხრისტაგანს თუმა გოჩანს ქუჩუჩია დო ათეშ გურიშენი მოინალემქჷ ქიგიოდვეს თის სახელი «ქოჩორა». რე ქოჩორა თაქჷ დო წიმინდანცჷ ცხენემცჷ. თიცალი წიმინდუა უჩქუ, უჯგუში კოჩიში ხესჷ ვა აწიმინდე. ართი დღას ხენწიფექ ოგულებუშა მიდართჷ კარეტათჷ. დეეკვირჷ ცხენემცჷ, კითხჷ ქუჩერცჷ:

— თე ცხენეფი მიქჷ წიმინდუა?

— ართი ჩიჩიექ მორთჷ, ქოჩორას უძახჷთ, ეთინა პუნცჷ ცხენეფიში მაწიმინდალო,—მააშინჷ ქუჩერქჷ.

ხენწიფექ ონჯუას დიირთჷ დოხორეშა. ქომორთჷ ნი, ქოძირჷ ქოჩორა. ახიოლჷ ხენწიფესჷ დო ქიმიაბარჷ ქოჩორა პოვარცჷ დო უწუუ: „ათეშა ოჭკუმალიში კეთება ქოდომიგურევა".

ქოჩორა ქოცუნდუ პოვარც ართი თუთასჷ დო ირფელიში კეთება ქიდიიგურუ. ართიშა პოვარი ვა რდჷ, ქოჩორა ხვალე აკეთენდჷ ოჭკუმალცჷ. სადილობაში დროს გეგმიღესჷ სადილი, ხენწიფექ ქუმკუდოხოდჷ სტოლცჷ. ათე ოჭკუმალემქ არძოქჷ ართიანიში უჯგუმიქ იცუ.

ხენწიფექჷ ქიიჭანუ ქოჩორას დო უწუუ: „ამუდღარი დღაში წიმიი სი იცუაფუქჷ ჩქიმი ბაღჷში მუშეფიში უნჩაში. სი ოკო ქიმეჩე პილანი, მუჭო ოკო ბაღჷსჷ კეთება".

მარდი გინააგჷ ქოჩორაქ ხენწიფესჷ. მაჟირა დღას ქიგიორინეს მაბაღეთჷ. ქოჩორაქჷ თიცალი ხე გიმიილჷ, გვერდი წანაშა თექიანი მინულას მუთუნი ვა ღირსენდჷ. ბოჭკეფი აშადგვედჷ ბაღჷსჷ წყარიში ჭკუდეფო. ათეშა მუშეფი ქიმიიშესჷ. ბოჭკეფც ეჭოფუნდუ ეჩი კოჩი, მარა ართი ბოჭკა ეფერი ოხოლჷდჷ, ოში კოც ვე იაჭოფედჷ. ართიშა ქოჩორაქ მოონჯუეთ მინიილჷ ბაღჷშა. გიიჯინჷ ფიშო-აშო, ქომოკინდჷ ათე დიდი ბოჭკასჷ ხე, გეეჭოფჷ დო მაჟირა დიხას ქჷდოდგჷ. ათე დროს ჟინი ატაჟაშე ხენწიფეში უკულაში ძღაბისქუაქ ქოძირჷ, ქოჩორაქ ქიმინჷ ნი, თინა.

ჭა ხანიში უკული გიმელესჷ ხენწიფეში ცირასქუალემქჷ, მიდართეს ბაღჷშა ოგუდებჷშა. გუდეენა ბაღჷსჷ ნი, თე დროს ქოჩორას ქჷდორულაფუ ჯაში ჯინცჷ. წოხოლე მეურცჷ უნჩაში ძღაბი, უგახალე გეცუნცჷ გეცვენჯი, თიში უკული უკულაში. ათე უკულაში ძღაბიქ მიგააჯინჷ ქოჩორას, კიდირი გონწყომილო ნორულეე. ძღაბიქ დეკვირჷ ნი, ქიიჩინჷ, მუჭო ურიგო კოჩიში სქუა ვა რდჷ ნი დო დონე მუჭოში უღუდუ ნი, ინა იშენი უჩქჷდჷ. მიდართესჷ ძღაბემქ ეშე ატაჟაშა. ათე უკულაში ძღაბის ირო ქოჩორაში არზი უღუ.

მეკიილჷ სუმი დღაქჷ. ხენწიფექჷ მუში ვეზირეფი დომაყარუუ დო უწუუ:

— ათე ჩქიმი ძღაბეფი ოკო ართი დღასჷ გუვათხუე.

— ძალამი ჯგირია, პატონი,—უწიისჷ ვეზირემქჷ,—მარა სინჯალემქჷ სოლე ოკო მორთასია?

— ირი სახენწიფოშე ოკო დობშაყარუათჷ ბოში კათეფი,—უწუუ ხენწიფექჷ.—თიმჷ დღასჷ დიარა ოკო გეგემუვონწყუათჷ, არძა სუმარეფი შეფას ოკო ქჷდუვოხუნუათჷ. მუყამსჷთი შქა ჭკუმუა-შუმა იცი ნი, თინწკჷმა უნჩაში ძღაბიქ ოკო მინილასჷ შეფაშა. ართი უშქური ხეს ოკო ქიმებჩათჷ. თი ძღაბიქ ოკო ქიმკაცუნას მიკი-მიკი შეფასჷ ხენა ნი თექჷ დო მიდგასჷ გიშაგორონცჷ საქომონჯოთჷ ნი, თისჷ ქიმეჩას უშქური მუში,—ათაში ოშქარქჷ დო ათაში უკულაშიქჷთი.

ვეზირემქჷ თანახმათ გინირთესჷ. მაყირა დღასჷ გეგენააჯღონეს ირი სახენწიფოშა ქარღალეფი. საქმე მუშა რდჷ ნი, თიში დანიშნესჷ

დრო, გეგმაანწყიის დიარა. ქომორთჷ სუმარემქჷ, ხენწიფეეფიში სქუ-ალეფითჷ რენა შხვა დო შხვა სახენწიფოშე. ირი ირჷჷ ნი, ეფერი ბო-შეფი ვა რე დოსქილადირი. ქჷდაახუნეს არძო. ქორე ანწი შქა შუმა-ჭკუმუა. ათე დროს გეგმიცონეს უნჩაში ძღაბი. ქალააჸუნუ მელე-მოლე ყირი კოჩქჷ. ქიმიიცუნეს შეფაში კარიშა, ქიმეჩესჷ ხეს უშქური დო უწუუ ხენწიფექჷ:

— სქუა, მიდგა სი გოკო საქომონჯოთჷ ნი, თის ათე უშქური ხესჷ ქჷდააკინე.

აკარეს ძღაბი, ქიმკუცუნეს შეფაში სტოლც. ათე დროსჷ ბოშემქ არძოქ ოშჷმეშიში წკუმონტუა ქჷდოიჭყესჷ, ნამთინექჷ დუდიშა ხეში გინოსუმალა, ნამთინექჷ გოხვალჷ მანგარაშე, ითამჷ მა ქინმოჯინენია, მარა ე ძღაბი ირო ვიშო-ვიშო ქიმეურცუ. დოსქილადირი ბოშემქჷ დურა გაათესჷ. იდჷ, იდჷ, ხოლო იდჷ თე ძღაბიქჷ დო ართი ბოშის ხესჷ ქჷდააკინუ უშქური. ირკოჩქჷ ართო „ურა!“ ქჷდიძახესჷ. გეიოდგინესჷ სასინჯო ბოში, ძღაბი დო თინა ყირხოლო მიდეცუნეს ეშე ატაყაშა. თე ბოში ჸოფე გალენი ხენწიფეში სქუა.

ასე მოლეცონეს ოშქარი და, მელე-მოლე თესჷ ხოლო კოჩი ქალუუჸუნესჷ. შეფაშ კარიშა ქიმერთჷ ნი, ხენწიფექჷ ხეს უშქური ქჷდააკინუ დო უწუუ:

— ჭე, სქუა, ქიმკაცუნი დო მიდგა სი საქომონჯოთ გოკოდასჷ ნი, თისჷ ხეს ქიმეჩი.

ეეცარჷ ძღაბიქჷ. ბოშემქჷ ხეთეხოლო ქჷდიიჭყეს ოშჷმეშიში წკუმონტუა, მინჷქჷ ხვალუა, მინჷქჷ პლატოკიში ელაღალა, ჩხვინდიში მოქოსუა, მუშენიდა თი პლატოკეფი არძა ძვირიფასიანი რდჷ. იდე ძღაბიქჷ, დოსქილადირი ბოშემც გურქუ დუუდურჷ, მარა მუ ქიმინესჷკო? იდჷ, იდჷ ძღაბიქჷ დო შქა შეფაშა ქიმერთჷ. ათაქჷ ართი ბოშიქჷ ქჷმეეწონჷ, ეუკუნჷ ხესჷ დო უშქური ხეს ქჷდააკინუ. ირკოჩქ ართო „ურა!“ ქჷდუუძახჷ. თე ბოში ხოლო გარეშე ხენწიფეში სქუა ცოფე. ძღაბი დო ბოში ყირხოლო ატაყაშა ეშე მიდეცონესჷ.

ასე მასუმა ძღაბი, უკულაში, მოლეცუნესჷ. ქიმერთეს შეფაშ კარიშა, მელე-მოლე კოჩი მეცუნცჷ ნი, თეში. მუ საკითხი ორე, ხენწიფექ კარცჷ ქიგეხვადჷ.

— ა, სქუა, უშქური! — უწუუ ხენწიფექ. — ათენა თისჷ ქიმეჩი, მითჷ სი საქომონჯოთ გეხერხასჷ ნი.

კიცარჷ ძღაბიქჷ, ქიმკააცუნუ შეფაში სტოლცჷ. ქიდიიჭყესჷ ბოშემქ ინოჯინა, «ვარი მა მუჩანცია, ვარი მავა», მარა ე ძღაბი ირო ვიშო-ვიშო ქიმეურცჷ. ტყურათ ბოშეფი ქოდურუნა ეკოყიყინცჷ. ძღაბიქჷ გაათუ სტოლიში გოლება, მარა მითინცჷ ვე მეჩჷ უშქური. ხენწიფექ კითხჷ მუში სქუა-ძღაბის:

— მუ ორე, ბაბა, კოჩქჷ ვა მგეწონუო?

— არძო ვა ნოხვენა შეფას,—უწუუ ძღაბიქჷ.

— ქჷდაახუნეთია ირკოჩი,—ზოჯჷ ხენწიფექჷ.

ქჷდაახუნეს ირკოჩი, ხენწიფეში მოინალეფიში მეტი.

— ჭე, ბაბა, მეუ ასე!—უწუუ ხენწიფექ ძღაბისჷ.

ძღაბიქ ეეცარჷ, ქიმკააცუნუ სტოლცჷ. ბოშეფი ქიმკიხიშტუუნა, მარა ე ძღაბი ნამჷთინც ვა არზენსჷ მუში უშქურცჷ. იდჷ, იდჷ ძღაბიქჷ, მარა მუთუნინერო უშქური მითინცჷ ვე მეჩჷ. ხენწიფექ უწუუ:

— მუ ორე, ბაბა, კოჩი ხოლო ორკუნო?

— ხოლო სრულაშე ვა ხე კოჩეფი,—უწუუ ძღაბიქჷ.

— მითინი ვა დიტუათჷ, ოშჷმეში მიკოჩანცჷ ნი, ეფერი,—ზოჯჷ ხენწიფექჷ.

ქჷმიცუნეს ირკოჩი დო ქჷდაახუნესჷ. ქიმკააცუნუ ძღაბიქჷ. ბოშემქ ცუჯი გააცქვირინესჷ, მარა ე ძღაბიში საშველქ ვე ქცუ. იდჷ, იდჷ, იდჷ, მიანჭჷ ქოჩორაში ხოლოშა. ეუკინე ხესჷ ნი, ირკოცჷ გუშკვირდჷ, მარა უშქური ხეს ქჷდააკინუ ქოჩორასჷ. ვართჷ „ურა!“ დიძახესჷ დო ვართჷ მუთუხი. ირკოჩი ართიანცჷ ქინააჯინე: „მუ ქიმინჷ, ჯიმა-დურელი, თე ძღაბიქჷ? გვალო დურელი ცოფენო?“

გეიოდგინეს ქოჩორა დო მუში ოსური ქალუუცუნესჷ დო ოცხუნე ფაცხა წიმოდგუდჷ ნი,—„თექ მეუა“, უწუუ ხენწიფექჷ: „თეში ბედი ნორღვენია, ირო დურელი რდი დო ამჷდღა გვალე დომიღურია“.

მიდართეს ქოჩორა დო მუში ჩილქჷ ფაცხაშა, თექჷ ქუმლადოხოდესჷ. გინასქილედი ოჭკუმალეფი მოინალე ბოშიქჷ ნისორითჷ ქიმუულუ. ინგარცჷ ძღაბი, მარა მუ ქიმინასჷ? ქოჩორაქ მიიმოსჷ დო ყებურცჷ ქომშადოხოდჷ. ე ყირი სინჯა დო მუში ოსურეფი ატაყასჷ ქიგჷმელაცაფუნა.

მუკიილჷ დრო დო ხანქჷ. ხენწიფექ დეელახჷ დო მუთუნი დოხტურობაქ ვა გორთჷ. ქოდოდოხოდესჷ ვეზირემქჷ, განაარჩის საქმე, მუჭო

უჯგუ თე ჩქინი ხენწიფეში ლახალასია. ბრელი იჩიისჷ შხვა დო შხვა. მარა ართიქჷ თქუ:

— ათე დო ათე გვალას ხენის ტყარი ლეჯი. ეთიში პური დო ჩხოჩხის მი მიღანსჷ, ვარა ქჷმაალე ნანდულო ხენწიფესჷ.

— მი მიღანცია-და სინჯალეფია,—თქვიის შხვა ვეზირენქჷ.

ქოუწიის თენა სინჯალემცჷ. გეგმინწყიის ყირხოლოქჷ დო მიდართეს თიში ოშიბუშა. ქოჩორაქჷ თენა ქჷგეეგონჷ ნი, ხენწიფეში ჩილცჷ კოჩი ქიმუუჩქუ: „მახოლო ვურქია, ცხენი ქომუჩასია“.

ხენწიფეში ჩილექჷ თქუუ: „ქიმეჩითჷ საქვირო ცხენი, ეგებჷ სოთინი ქიმკიიქოსასჷ ნი“.

ქჷმუუცონესჷ ქოჩორას ართი გოძირგონილი ცხენი. ქომნოდგეს ოკოხარცქილი ონანგერი. ეშეელჷ ქოჩორაქჷ დო ქჷდიიჭყჷ ულა. ბოშემქჷ რშვინი ქჷდუუჭყეს: „ქოჩორა მესოფუნცე, ქოჩორა მეჯირქჷნცჷ“.

ქოჩორაში ცხენი ეშა-გჷშა ქიმიიძვაძუ ურიაში ცხენიცალო. იდე ქოჩორაქჷ დო ქიმერთჷ, სოდეთჷ რაში გოუტუუ ნი, თექჷ. დუუძახე რაშისჷ. რაშიქჷ ქომორთჷ. მუში ცხენი თაქჷ მინდორცე ქჷდიიტუ. ე ხარცქილი ონანგერი ტყასჷ ქიშიინახჷ. გედეელჷ რაშიში ცუჯიშე ონანგერითჷ, მუკოქუნალითჷ, ქომკიიქუნუ ვარჩხილიში მუკოქუნალი. ქიგიაშქუ რაშისჷ მართახი დო რაშიქ ოკიინჭირჷ დო ქჷმკაასხაპუ, თი ტყარი ლეჯი ხედჷ ნი, თი გვალასჷ. გიმეელჷ რაშისჷ, დაასადუ. მუქჷ ოროს ქიდიინჯირჷ. გიშეელჷ ჭა ხანქჷ დო ყირხოლო სინჯალენქჷ დუდი გეკაჭოფეესჷ. ქოძირესჷ, რაში ოროს გითორე ნი დო ართი კოჩი ოროს გითოჯანჷ ნი. დეეკვირეს ჯგირო ნი, თქვიისჷ: „ნანდულო წმინდა გიორგი ოკო რდასიე“. გიმელეს ცხენემცჷ, ქჷდიიჭყუესჷ პიჯვარიში წერა. მიაკინესჷ ხოლოშა დო ქჷდიჩოქესჷ. ქოჩორაქ უწუუ:

— მუ გოკონა, მუ გიჭირა?

— ჩქი მუურთ ათე დო ათე საქმეშენია,—ირფელი ქუუწის სინჯალემქჷ.

— თი ლეჯი ე სოდე მუკორენია; მეურთია, ვარა დოცვილითია, ვარა აშო გამკორაცითია,—უწუუ თინენსჷ ქოჩორაქჷ.

მიდართესჷ, მარა ვართჷ აცვილესჷ, ვართჷ მუკარაცესჷ. გეედირთჷ ქოჩორაქჷ, მიდართჷ. დოცვილჷ ლეჯი დო უწუუ სინჯალემცჷ:

— გოკვათით ანწი, გეგჷმიღით გური დო ჩხოჩხი.

ქიმერთესჷ, გოკვათესჷ, მითილესჷ ლეჯიში ქვარაშა, ძივუ დო ლურათ გექთიილესჷ ჩხოჩხი დო გური.

— მორთია აშო,—უწუუ ქოჩორაქ უნჩაში სინჯასჷ,—ჩანგითი მოძირია!

ქიმეკინდჷ ქოჩორაქჷ ხე დო ბირცხა გეკონწუჷ.

— ანწი მეურთია!—უწუუ ქოჩორაქჷ.

დიდი მადლობა უწიის სინჯალემქჷ თე ღორონთიცალი კოცჷ დო მოლართესჷ. მაანჭეს შქა შარაშა, ძალაში ხათრიანო ქჷმუულა. მუნილეს ხენწიფეში ოზეშა, ქალაცაფინესჷ ცხენეფი დო გიმელესჷ. ქჷმაზადესჷ მუნეფიში დიანთილი დო ოსურემქჷ.

— ქიმიბლითია,—უწიის სინჯალემქჷ.

არძოს ახიოლჷ. ჸოხაშესჷ დო ქოჩეს ხენწიფესჷ. დოსქიდჷ ხენწიფექჷ. იცუუ ხარებაქ: „ჩქისი სინჯალეფი ტარიელეფი რენია“.

ქოჩორა გვალას მუკორდჷ ნი, ქიგედოხოდჷ რაშისჷ. გიაშქუ მართახი დო, სოდე მუში ცხენი რდჷ ნი, თექჷ ქჷდაასხაპჷ. მუკოქუნალი გამკიინწუჷ, კინი რაშიში ცუსჷ ქიშიინახჷ. რაშის უწუუ: „მეუ სი, იდიარია“. ოჭოფუ მუში ცხენი, ქჷმჷნოდჷჷ მუში ხარცქილი ონანგერი, მოლართჷ ხენწიფეში ცუდეშა. მუნიილჷ ჭიშკარცჷ ნი, ქოძირეს ბოშემქჷ, დიიჭყესჷ რშვინვა: „ქოჩორა მოურცჷ, მოსოფუნცჷ, ჩხოჩხი დო გური მუულჷ“.

თე დროს კილეჯინჷ ქოჩორაში ოსურქჷ ფაცხაშე. გურქჷ დუულურჷ: ქიმიითვაფუ ქოჩორა მუში ცხენითჷ. ქოძირეს სინჯალემქჷ ნი, ძიცა ქჷდუუჭყესჷ. ხენწიფეში ჩილქჷ თქუუ: „თექჷ ხოლო ვე მკიქოსუო?

გიმეელჷ ქოჩორაქ მუში ცხენცჷ, მინიილჷ ფაცხაშა. ოსურცჷ უწუუ:

— ოჭკუმალი ვა გილუნია?

— თექჷ ჩუვანცჷ ეგებუ ფუჩხა ინოძჷდასჷ ნი,—უწუუ ოსურქჷ.

გეედირთჷ ქოჩორაქჷ, გამკიილჷ ჩუვანი, ოჭკუმუ ოჭკუმალი. ქელეენჯირჷ ლოგინცჷ.

გიმეელჷ ართი თუთაქჷ. ხენწიფექ კინი დეელახჷ, თოლიში სინათექ მიდუურჷ. კინი იცუუ ვეზირობაქჷ. ბოლოსჷ თქვიის: „ათე დო

ათე გვალას ირემი ხენია. ეთიში ბჟასჷ მიდგა მიიღანციე, ეთინა ოხვა-რჷნია“.

— ეს მი მიღანცია?—თქვიისჷ.

— მი მიღანცია-და ხოლო სინჯალეფია,—თქუ ართიქჷ.

ქუუწიისჷ სინჯალემცჷ.—„ქოვა“,—თქვიის თინენქჷ.

გეგმინწყიისჷ, ქიგედოხოდეს მუნეფიში ცხენემცჷ, მიდართესჷ. ენა ქოჩორაქ ქიშიიტუჷ, ქიმუჩინჷ ხენწიფეში ჩილცჷ: „მახოლო ვურ-ქია დო ცხენი მოკონია“.

— ქიმეჩითჷ ხოლო თი ცხენი დო ონანგერი,—თქუუ ხენწიფეში ჩილქჷ.

ქუმუცუნეს ქოჩორასჷ ცხენი. ეშეელჷ დო მიდართჷ. ბოშემქჷ ეკა-არშვინეს, ქოჩორა ქიმიიფვაფუ მუში ცხესით. ქიმერთჷ, სოდე რაში ცუნდუ ნი, თექჷ. გიმეელჷ ცხენსჷ, ონანგერი ტყას ქიშიინახჷ, დოუ-ძახჷ რაშისჷ, რაშიქ ქჷმორთჷ. გელეელჷ ცუჯიშე ონანგერი დო ორ-ქოში მუკოქუნალი. ქიმკიიქუნუ დო გშეელჷ რაშიშა. ქიგიაშქუ მარ-თახი, გოურქუ რაშიქ ჟი დო ჟი ჭაფათ, ქჷდაასხაპუ თი გვალასჷ, სოდე ირემი ხედჷ ნი, თექჷ. ცხენი ოროს ქიგიორინუ, მუქჷ ჯაში ჯინცჷ ქიდიინჯირჷ. გიშეელჷ ჭიჭე ხანქჷ, ქომორთეს სინჯალემქჷ. ქოძი-რესჷ, თაქჷ რაში გერე ნი, კოჩი გითოჯანჷ ნი.

— ქაარწყეექო, ბოში?—უწიის ართიანსჷ:—თინა ნანდულო ღო-რონთი ოკო რდასჷ. ჩქინი საქმე ჯგირო რე.

მიაკინეს ხოლოშა, ქჷდიიჭყეს პიჯვარიში წერა. ხოლოშა ქიმერ-თესჷ ნი, ქჷდიჩოქესჷ. ქოჩორაქ უწუუ:

— მუ ამბე, მუ გოკონა?

ინემქჷ ირიფელი ქუუწიის, მუ უჭირდესჷ ნი. გეედირთჷ ქოჩო-რაქჷ, მიდართჷ; ოჭოფუ ირემი დო გეჭვალჷ, ბოთილცჷ ქინააბუ. ქი-მეჩჷ სინჯალემცჷ დო უწუუ ოშქარი დაში ქომონცჷ:

— მორთია აშო!

ქიმეკინდჷ ცუცჷ ხე დო მარძგვანი ცუჯი გედასოფუ.

— მეურთია აწი!

სინჯალემქჷ მოლართესჷ. ქომიილესჷ ბჟა, ქალაბეესჷ თოლს ხენ-წიფესჷ. ხენწიფექჷ დოსქიდჷ. ქოჩორაქჷ ქიგედოხოდჷ მუში რაშის, ქიგიაშქუ მართახი. ოკინჭირჷ რაშიქჷ დო ქჷდაასხაპუ, სოდე ცხენი რდჷ ნი, თექჷ. გიმეელჷ რაშის, გოუტუუ ოდიარეშა, ორქოში მუკო-

ქუნალი ყუცჷ ქალადუ. ოჭოფუ მუში ცხენი, ქჷმნოდჷ მუში ხარცქილი ონანგერი. ქიგედოხოდჷ დო მოლართჷ ხენწიფეში ყუდეშა. მუნიილჷ ჭიმკარცჷ ნი, ქოძირეს ბოშემქჷ. ქჷდიიჭყუესჷ რშვინვა: „ქოჩორა მოურცჷ, მოსოფუნცჷ“, დო იყუუ დიდი ხმაურობაქ. ქოჩორაში ოსურქჷ კილეჯინჷ ფაცხასჷ (ფაცხაშე), ქოძირჷ ქოჩორა. გურქჷ დუუდურჷ, მარა მუ ქიმინჷკო? გიმეელჷ ცხენცჷ ქოჩორაქჷ, მინიილჷ ფაცხაშა, ოჭკუმუ დუმუ რგილი, ქოძჷდჷ და. ქელეენჯირჷ ლოგინცჷ.

გიმეელჷ ბრელი ხანქჷ. ეფერი დროს ართი ხენწიფექ მუუჩინჷ თე ხენწიფესჷ: „ათე დო ათე დროს ოკო ქიიბჩხუპათია“. თე ხენწიფექ „ჯგირია“ მეუჩინჷ.

ქომორთჷ დროქჷ, მიდართჷ ხენწიფექ მუში ჯარით. ქიმერთეს დანიშნული არდგილიშა. მუში სინჯალეფი ჟირხოლო, მუ სარაგადორე, თექჷ მეყუნცჷ. ქომორთჷ თეურე თი ხენწიფექ მუში ჯარით. ქიმიოდირთეს ართიანცჷ.

ათე დროს ქოჩორაქ ხენწიფეში ჩილცჷ კოჩი ქიმეუჩქუ: „ცხენი მოკონია, მახოლო გურქია ოჩხუპუშა“.

— ქიმეჩითია, ეგებჷ სოთინი ქიმკოდინასიე.

ქოჩორაქ ქიგედოხოდჷ მუში ცხენცჷ. ქჷდიიჭყჷ ცხენქჷ ძგაძგაფი. ბოშემქჷ რშვინვა ქჷდუუჭყუესჷ: „ეჭე, ინა ამჷდლა კოცჷ დოშირუნცია!“

გინიილჷ ქოჩორაქჷ დო ქიმერთჷ, სოდე რაში ყუნდუ ნი, თექჷ. ე ცხენი მინდორიშა გუუტუ. დუუძახჷ რაშისჷ, ქომორთჷ რაშიქჷ. გელეელჷ ონანგერი დო ვარჩხილიში მუკოქუნალი. ონანგერი ქიგედგჷ რაშისჷ, მუკოქუნალი ქიმკიიქუნუ. ემეელჷ რაშიშა, ქიგიაშქუ მართახი. მიდართჷ რაშიქ ჟი დო ჟი დო ქაშაასხაპუ, სოდე ხენწიფეფი ართიანცჷ მეურდესჷ ნი, თექჷ. აშქურინჷ ირკოცე: «ენა მუ ანბე რენია». სინჯალემქ ქიიჩინეს ე ბოში: „ჩქი გვალას ვორწყედითჷ ნი, თინა რე“, თქვიის მუში დუდიმო.

გელეენწყჷ ქოჩორაქ ლეკური, ქაშააკათჷ თი ხენწიფეში ჯარცჷ, დოჭკირჷ არძა ართო; მისჷთი ანტინჷ ნი, ინტჷ. ქიგიაშქუ ქოჩორაქ რაშის მართახი დო კინი ქჷდაასხაპუ, სოდე ცხენი ყუნდუ ნი, თექჷ. ეურე მუში გომორძგვილი ხენწიფე მოურცჷ სინჯალამო დიდი ხარებათჷ. ქომორთესჷ ყუდეშა. ხენწიფექჷ თქუუ: „ამჷდლა ღორონთქჷ ქიმმეწუ. ანგელოზი ქჷმომიჩქუ, ეურენი ჯარი არძო დოჭკირჷ. ჩქი თავისუფალო მოლაბრთითია“.

გიმეელჷ დრო დო ხანქჷ. კინი მაჟირაშა ქუმუჩინჷ თე ხენწიფესჷ თი ხენწიფექჷ: „ოკო ქიიფჩხუპათიე“. ე ხენწიფექ „ჯგირია“ მეუჩინჷ.

დრო დანიშნულცჷ მიდართჷ ხენწიფექჷ ჯარამო დო მუში ყირხოლო სინჯალამო. ეურე ქომორთჷ თი ხენწიფექჷ მუში ჯარამო. ათე დროს ქოჩორაქ კოჩი ქიმუუჩქუ ხენწიფეში ჩილცჷ: „მახოლო ვურქია დო ცხენი ქომუჩასია“.

— ქიმეჩითია, გგებჷ სოთინი პაპანწყვირეს ქინიქოსასიე,—თქუუ ხენწიფეში ჩილქჷ.

ეშეელჷ ქოჩორაქჷ ცხენიშა დო მიდართჷ. შარას მეურცჷ ნი, ბოშემქ ეკორშვინუა ქჷდუუჭყესჷ: „ქოჩორა ამჷდღა თასი კვიკვილო გემაცოთანცია თეურენი ხენწიფეში ჯარემცია“.

ქოჩორაქჷ ქიმერთჷ, სოდეთჷ რაში ცუნდუ ნი, თექჷ. გიმეელჷ მუში ცხენცჷ, დუუძახჷ რაშისჷ. რაშიქჷ ქჷმორთჷ. გელეელჷ წუჯიშე ორქოში მუკოქუნალი დო ონანგერი. გეგჷმიინწყუუ. ეშეელჷ რაშიშა, ქიგიაშქუ მართახი. რაშიქ მიდართჷ ჟი დო ჟი ჭკერითჷ. თიცალი დროს ქიმერთჷ, ოკონთხაფა რე ხენწიფეეფიში. ქაშაასხაპჷ შქა არდგილსჷ, გელეენწყჷ მუში ლეკური დო ქჷდიიჭყჷ კოჩიში ჭკირუა. თი ხენწიფექ, მაჟირაქ, იფირქჷ: «ნანდული ღორონთი მა ოკო მიჭყორუდასიე». ქაშააცუნუ ქოჩორაქ ჯარცჷ, კოჩი ვე გიიტუ ცხორცხალო. გაათუ არძო ნი, ქოჩორაქ მუკიირთჷ მუში ხენწიფეურე. ხენწიფექჷ ქიმიაზადჷ, პატიცჷ დოჩოქინელო, მუჭო ღორონთი ნი, თეში. ლეკურიში ალაგაფას ქოჩორაქჷ კვარჩხანი ხეში კითი ქიმკიიკვათჷ. ხენწიფექ კისერიში ბანტი გიინწყჷ დო თითჷ კითი გოუკირჷ. ქოჩორაქ ეშეელჷ რაშიშა. ქიგიაშქუ მართახი, მოლართჷ პირდაპირო ხენწიფეში წუდეშა. მუნიილჷ ოზეშა, ქალააცაფინუ რაში. მუჟამსჷ ხენწიფეში ჩილი დო სქუალემქჷ დო მოინალემქ ქოძირეს თენა ნი, დიიტყობეს არძაქჷ, აშქურინესჷ. ქოჩორაქჷ მოურქჷ რაშის, თიცალი ქალაცაფინუ, ნამუდა ხენწიფეში მახორობა იცანცალჷ. ათე რაშიში ნაფოლე დიხას გიოხე, ირდიხას, თეში ნამუდა თითო ნაფოლეს თითო კოჩი ინინტირე. ბოლოსჷ ქოჩორაქ გოურქუ მუში ფაცხაშე. გიმეელჷ რაშის, გაანჯგჷ კარი, გემნიცონუ მუში რაში, კუნთხუსჷ ქიგნარინუუ. ქოჩორაში ოსურქჷ შიშის დოდურე: ვე ეჩინჷ მინ ორდჷ ნი. ქოჩორაქ უწუუ:

— ვა გაშქურინას, მა ვორექ სქანი ქოჩორა!

ძღაბის ახიოლჷ, გიჩქჷდასჷ. ქიმე რთჷ, ქაახუტოლჷ კიდირცჷ, ქოთჷ ინგარდჷ დო ქოთჷ იძიცანდჷ. მუ ქიმინჷკო ნი, ვა უჩქჷდჷ. ქოჩორაქჷ ქელეენჯირჷ ლოგინცჷ, ძღაბის ზირგულიშა დუდი ქიგლუუდუ. გეეჭოფუ ძღაბიქჷ ჩონგური, ქჷდიიჭყჷ მეგაშა დო გებირუა, გური თიცალი გაკეთებული აფუდუ.

ხენწიფეში ჩილქჷ თქუ: „მი ოკო რდას, ჯიმა-დურელი, ღორონთიცალი კოჩქჷ ფაცხაშა მინორთჷ ნი დო თისჷ ჩქიმი დინაფილი ძღაბი ჩონგურცჷ მეუგანცჷ ნი?“ მუში დიდაქჷ ძღაბის კოჩი ქუმუუჩქუ: „მინ ორენია თი კოჩი?“

გაანჯჷ კარი მოჩქუმალერი კოჩქ; მინააჯინჷ ნი, ქოძირჷ, ღორონთიცალი კოჩი დო მუში რაში ქომჷღარე ნი.

— მუ გოკონია?—უწუუ ძღაბიქჷ.

— პატონქჷ მოგიჩინჷ: «თე კოჩი მინ ორენია»,—უწუუ მოჩქუმალერი კოჩქჷ.

— ენა თქვანი საქმე ვა რენია,—უწუუ ძღაბიქჷ.

ესხი ხანცჷ მაანჭეს ხენწიფე დო მუში გამარჯვებული სინჯალემქჷ. ქარულეეს ცხენეფი წოხოლე დუდი-კათაქჷ, მოლართეს ოხარებუშა ხენწიფეში ჩილიშა. ოზუშა მუნილესჷ ნი, ქინიქოსეს რაშიში ნაფოლესჷ, თაში ნამუდა ნამუ ჯარი ქორდჷ ნი, არძო ართო ართიანცჷ მუნანთხუდესჷ: რაშიში ნაფოლეეთჷ გოსოფილი რდჷ დიხაში გური. ხენწიფექ დიიძახჷ:

— მუ ანბე რე ენა? ლეჯეფი ხოლო ვე ენოირდეს ოზეშა?

ხენწიფეში ჩილქჷ ყიშე ატაყაშე გიმიილჷ წყინარო, დუუვალჷ ხესჷ, ნიჩვიშა ხე ქიმიიფორჷ დო უწუუ:

— სუთჷ, სუთჷ, წყინარო! ღორონთი რე ფაცხასჷ!

ირკოც აშქურინჷ. გიმეელჷ ხენწიფექჷ, ეშეელჷ ატაყაშა, კითხე ამბე მუში ოსურსჷ. ოსურქ ირიფელი ქუუწუუ, მუჭო ძირესჷ ნი. ხენწიფექ თქუ: „ნანდულო მა მოხვარუდე ნი, თი ღორონთი ოკო რდას!“

ქიმეუჩქუ ხენწიფექჷ კოჩი: „მოზოჯია“, მარა ქოჩორაქ მეუჩინჷ: „აშო მორთასია“.

ხენწიფექჷ, მუში ჩილქჷ, მუში სქუალეფი დო მუში სინჯალემქე მოლართეს არძაქ ართო. მინილეს ფაცხაშა, ქოძირეს სასწაული, ქჷდიჩოქეს არძაქ ართო. ქოჩორაქ უწუუ:

— გედირთითჷ ეშე! მა ქოჩორა ვორექ, ვარა დორონთი ვა იჩქჷდათჷ.

გედირთჷს ეშე. ქოჩორაქ უწუ უნჩაში სინჯას:

— სი მუ დოლი სქანი კითიში ბირცხა?

— ათე დო ათე დროსია ქუასჷ ქიმკუვოსოფია,—უწუ იქჷ.

გიძიცუ ქოჩორაქჷ, გეღეეღჷ ჯიბეშე ბირცხა დო უწუ:

— ა სქანი ბირცხა! ვარი ქუასჷ მიკასოფიო დო ვარი მა ეკოისოფიო?

დოღურუ ონჯღორეს უნჩაში სინჯაქჷ, მარა მუ ქიმინჷკო? ქოჩორაშა მუთუნი ვა გაბედინედჷ. ასე დუუძახჷ მაჟირა სინჯასჷ:

— მუ დოლი სი სქანი-ცუჯი?

— ათე დო ათე დროს გვალასჷ ქიმკუვოსოფი ქუასჷ, — უწუ იქჷთი.

გიიძიცუ ქოჩორაქჷ დო უწუ:

— აჭა, სქანი ცუჯი! ვარი ქუასჷ მიკასოფიო დო ვარი მა ელარსოფიო?

დოღურუ ონჯღორეს ე ბოშიქჷ, მარა მუ ქიმინჷკო?

ასე მიკაართჷ ქოჩორაქ ხენწიფესჷ დო უწუ:

— სი წოხოლე იდი ოჩხუპუშა ნი, თიწკჷმა მუჭომი კოჩი ძირი გოხვარჷდჷ ნი?

— ირიფელი ვარჩხილიში მუკოქუნალი მუკააქუნდუა,—უწუ ხენწიფექჷ.

— მაჟირაშა იდი ნი ოჩხუპუშა, თიწკჷმა მუჭომი მუკოქუნალი მუკააქუნდუ თი კოცჷ?

— პატონი, თქვანი მუკოქუნალიცალი მუკააქუნდუ.

— მუქ ადოლჷ ლეკურიში ალაგაფასჷ თი კოცჷ?

— ლეკურიში ალაგაფასჷ კითი ქიმკიიკვათჷ.

— უკული სი მუ დოლი?

— მა, პატონი, ჩქიმი ბანტით კითი გოვუკირი.

— თენა ხოლო ვა რე?—ქააძირჷ ქოჩორაქჷ გოკირილი კითი.

ხენწიფეს ახიოლჷ, ქაატაკჷ, გააჯუნუ დო ქიიჩინეს ანწი საქმე მუშა რდჷ ნი. ხეთეხოლო მიდეცონეს ეშე ატაყაშა ქოჩორა მუში ოსურამო. ე შხვა სინჯალემქჷ გეგინოციის, კოჩიშა დუდი ვო უძირაფუნა

ნი, თეში მუნეფიში ოსურამო. ხენწიფე დო მუში ჩილი გახარებულო რდესჷ, ათეცალი სინჯაში ბედიქ აშისჷ ნი, თიში გურიშენი.

4.

გიშეელჷ ანწი ბრელი დრო დო ხანქჷ. ქოჩორა ონადირუშა გილუეშჷ. ნადირეფი გილურულუ ოხერო. ართიშა ე მუში ოსურქჷ ზღვაშა მიდართჷ ტანიში ობონუშა. ათე ძღაბის გოჩანდჷ თუმა ორქოში ძაფიცალი. ართი კაკალქჷ გეგშალჷ დო ზღვასჷ ქინოლჷ. ათე თუმასჷ წყარქ უფაფუ, უფაფუ დო მელენი სახენწიფოში ზღვაში ძგასჷ გეგაცოთჷ. ათენა ქოძირჷ თექიანი ხენწიფეში ქომოლისქუაქჷ. გეეჭოფჷ, გააჯინჷ დო თქუუ: „ათე თუმაში მინჯექჷ ჩქიმი ოსურქჷ ვე ეცუ და, ჩქიმი რინა თე ქეყანასჷ ღორონთქჷ ვა ცუასჷ“. მიდართჷ ცუდეშა დო ათე ამბე ირიფელი მუში მუმა-ხენწიფეს ქუუწუ. მუმაქჷ შიიწუხჷ, მარა მუ ქიმინჯკო? დოშაყარუუ ირკოჩი მუში სახენწიფოსჷ დო კითხჷ:

— ათეცალი საქმე მიჭირსია დო მისჷ მუგახვარებენია.

— მა ქიმჷგეხვარებუქია,—უწუუ ართი დედიბიქჷ.

თენა გემნიცონჷ ხენწიფექ ცუდეშა, კითხჷ:

— მუნეროფა?

დედიბიქ უწუუ:

— ართი როშკა სასმელი ქომიშიი ეფერი, ნამუდა თისჷ კოჩი გეშუნსჷ ნი, ხეთე ქჷდალურასჷ ნი. მაყირა,—უწუუ დედიბიქჷ,—ეფერი ნიში ქომიშიი, თოლიში გოფალაფას ოში ვერსისჷ მიიშასჷ ნი.

— ძალამი ჯგირია,—უწუუ ხენწიფექჷ დო ქიმეჩჷ ირფელი გიმონწყილო.

მოლართჷ დედიბიქჷ, ეკიილჷ ზღვას ქოჩორაში ცუდეში ხოლოსჷ. ნიში ძგას ქიმკაკირჷ, კოჩი ვა ძირუნდჷ ნი, თეში. მოლართჷ ცუდეშა. მინიილჷ ოზეშა, კეტი ქალეებიჯუუ, ითამჷ ჩიჩე მათხუალი ორდუკო ნი, თეში. ქოძირჷ დედიბი ქოჩორაში ჩილქჷ დო უწუუ:

— მუ გოკო, ნანა, მუში მათხუალი რექ?

— მა, ნანა-სქუა, მოინალეთჷ ქჷდაშკინია,—უწუუ დედიბიქჷ.

— ძალამი ჯგირია,—უწუუ ქოჩორაში ოსურქჷ.

გიჩქჷდასჷ, თე დროს ხენწიფე დო მუში ჩილი დურელი რდჷ. ქოჩორაქ ონჯუასჷ ქომორთჷ სანადიროშე. ქოძირჷ დედიბი, ახიოლჷ:

«ხვალე ვორდითია დო კოჩი ქიშებძინებუნანია». თი დედიბის გუუკვირდჷ ქოჩორაში ძაღაქჷ, მუშენიდა თისხი ნადირეფიში ხარგელო მორთჷ. მაჟირა დღასჷ ქოჩორაქ კინი მიდართჷ ონადირუშა. ე დედიბიქჷ ქიმუდოხოდჷ თე ძღაბისჷ დო დოუჭყუ ჩიება:

— ნანა-სქუა, თე სქანი ქომონცჷ შური სოდე უდგჷ, ღონე სოდე უღუ?

— მა ვა მიჩქჷნია,—უწუუ ძღაბიქჷ.

— ნანა-სქუა, სქანი ქომონჯი ართი შურო დო გურო ვა ცოფე სქანიწკჷმა,—უწუუ დედიბიქჷ.

იმჷ სერცჷ ქომორთჷ ქოჩორაქჷ. ქჷდიინჯირესჷ ნი, ძღაბიქ უწუუ:

— სი, ქოჩორა, მა ვა გიცორქია.

— მუშენია?

— მუშენია-და სი შური დო ღონე სოდე გიღუ ნი, მა ოკო ვა მიჩქედასო?—უწუუ ძღაბიქჷ.

— მუშო გოკონია?—უწუუ ქოჩორაქჷ დო მუში სანამუსო ჩილც ვო უწუუ. მარა ჩილქ საშველი ვე მეჩჷ, დო ბოლოს ქოჩორაქ ირფელი ქუუწუუ. იმჷ სერსჷ ოსურქჷ ქიმიახუტოლჷ დო ქიდიირულეესჷ. მაჟირა ოჭუმარეს გეედირთჷ ქოჩორაქჷ დო მიდართჷ ონადირუშა. დედიბიქ კითხჷ ძღაბის:

— მუ ორენია, ნანა, მუ გიწუუ?

— ჩქიმი ღონე დო შური,—ართი კაკალი თუმა გებჩანცია შქა კობეჭია დუცია, თი თუმა არძაში უმხუაში რენია,—ეთის ობარჷნია. ეთინა მუჟამცჷ გემალჷ ნი, მა ხეთე დობღურუქია,—უწუუ დედიბისჷ ძღაბიქჷ ქოჩორაში ნარაგადი.

დედიბის ახიოლჷ. ქომორთჷ თიმჷ ონჯუასჷ ქოჩორაქ ონადირუშე, ქელეენჯირჷ ლოგინცჷ დო ქიდირულუ. ე დედიბიქჷ გემკიქვაქვალჷ შკაფიშა, გეითიიდჷ მუში სასმელი, ქიგიობუ ართი რომკასჷ დო უწუუ ძღაბისჷ:

— აა, ნანა-სქუა, ათენა ჩქიმი ნახელე გეშვია!

ღძაბიქჷ გეგწუდუ დო გეშუ. ლურქჷ ქჷმაანდომინუ ძღაბისჷ. ქელეენჯირჷ დო ვიშო ქჷდაარულუ. ათე დროს დედიბიქჷ ქიმიოტყობუ ქოჩორას, ქიმეკინდჷ თი თუმასჷ ხე, გეგმასოფჷ უცბაშე. ქოჩორაქ ართი ქიდიისოფუუ დო ჭყორიცალო შური გოტუუ. ე დედიბიქჷ ქიიხვამილუუ ე ძღაბი, ლურცჷ ნი, თეში; მიდეეცუნუ მუში ნიშიშა, ქი-

ნაახუნუუ დო ქათაადინჷ მუში სახენწიფოშა. ეთი ქოჩორაში ართი კაკალი თუმა მეულუდუ ნი, შქა ზღვას ქინააჸოთჷ. ე დედიბიქჷ თე ძღაბი ხენწიფეს ქიმეუჸონჷ. ახიოლეს ძალამქჷ დო ბრელი საჩუქარი მეჩესჷ დედიბისჷ. ხენწიფექ უწუუ ძღაბისჷ.

— სი მა ნოსათჷ მოკოქ. გვირგვინი ოკო ქიგეიდგე ჩქიმი სქუაშა.

— მა ვე შემილებუ გვირგვინიში გედგმა, თიშენი ნამუდა მა ოკო დიიბრგუე ჩქიმი ქომონჯი სუმი წანა, სუმი თუთა, სუმი მარა, სუმი დღა, სუმი საათი დო სუმი მინუტის. უკული ქო, ასე ვარ,—უწუუ ძღაბიქჷ.

— ჯგირია,—უწუუ ხენწიფექჷ.

გეშეეჸუნესჷ თე ძღაბი დო ჟი ატაჟას ოთახსჷ ქჷმღარინეესჷ. ძღაბიქჷ კარი დინახალეშე დოკილჷ. აკოშკა გონჯამილჷ უღუ დღაშ-დღაშითჷ. უჯინე ზღვაპიჯიშე, ინგარცჷ ირო; მუქჷ აღოლუ ნი, იროველი ქუუჩქჷ, მარა მუს უკეთენსჷ?

გიშეელჷ სუმი წანა დო სუმი თუთაქჷ. ქომორთჷ დანიშნული დროქჷ, მარა თეთჷ გიჩქჷდანი, მუჟამცჷთი ქოჩორაქ დოღურუ ნი, ბელთაგანი-ტარიელიში ჯაჟვაში პიჯქჷ ზისხირო გინიირთჷ. ქეგედოხოდჷ რაშისჷ, გოურქუ დო მოლართჷ ბელთაგანქჷ ხრისტაგანი-ტარიელიში ოგორჷშა. ქუუჩქუ, მუჭო ნანდულო ღურელი რე ნი. ესხი მუ გუვაგინძორა, ქომორთჷ ხრისტაგანიში ცუდეშა. ეშეელჷ ატაჟაშა, ქოძირჷ ხრისტაგანი ღურელო. დიინგარჷ. გედირთჷ, ოჭოფჷ ხრისტაგანიში რაში. ბელთაგანი-ტარიელი გულთაზრი რდჷ. ქუუჩუ გური, ხრისტაგანიში თუმა სო ინოძჷდჷ ნი. გოურქუ ზღვაშა, ქინაასხაპჷ წყარსჷ, მოუსჷ დო გორჷ. ქოგორჷნდჷ ვითოხუთისჷ, ქოძირჷ, ართი დიხას ზღვაში თუდო ქვიშას დუდი ქეგშუურჩქუ ნი. ქიინწყუუ დუდი, მიდართჷ გიშე, ქიმეკინდჷ თუმასჷ ხე, გეკონჩურჷ ძგაშა, ქჷმნაასხაპჷ რაშისჷ, გოურქუ დო ქიმერთჷ, ხრისტაგანი ღურელო სოდე გილაძჷდჷ ნი, თექჷ. ათე თუმა სოდე გეჩანდჷ ნი, თექჷ კინი ვიშო ქინაასხაპინუ. ხრისტაგანქ უცბაშე გიკურცხინუუ დო თქუუ: „ჰა, ჯიმა-ღურელი, მუჭომი დომჷრულუაფუ!“ მარა ქუუჩქუდუ, მუ ოჭირჷდჷ ნი. ქეგედოხოდეს ჟირხოლო ტარიელემქჷ რაშემცჷ, ქიგიაშქვესჷ მართახი, ქეკაასხაპესჷ თექჷ, სოდე ძღაბი აკოშკას კილეეჯინე ნი ზღვაპიცჷ. გიჩქჷდასჷ, თე დრო რე, ჭუმე ითეებუ ძღაბიში დანიშნული ვადა. ძღა-

ბიქჷ მიკიიჯინჷ ზღვაპიჯიშე, ქოძირჷ ჟირხოლო ტარიელეფი, გარა ქიმიოტუ. მოლართეს ტარიელენქჷ, მუნილესჷ ხენწიფეში ოზუშა. ხენწიფექ, ქოძირჷ ნი, თქუუ: „მინ ორენია, თაქჷ მულანიე?“

ხრისტაგანი-ტარიელქჷ დუუძახჷ: „მა ვორექია დო ჩქიმი ჯიმა ბელთაგანი-ტარიელია“.

მინილეს ჸუდეშა, გოტახეს კარი, გეგმიჸუნეს ძღაბი მინდორიშა, დუუძახეს ხენწიფესჷ: „ქიმიჸონია ათეში მუმაჸუნაფალი დედიბია“.

ქიმიჸონეს უცბაშე. ხრისტაგანქჷ რაშიში კუდელცჷ ქეგასქუუ თე დედიბი. ქიგედოხოდეს რაშემცჷ. ხრისტაგანი-ტარიელქჷ მუში ოსური ხეთჷ ქიძღირკუ. ქეგიაშქვეს რაშემცჷ ჟირხოლო ტარიელემქჷ მართახი დო მოლართეს ჟი დო ჟი ჭვავათჷ. ქჷდაასხაპეს ხრისტაგანიში ოზესჷ. ქიმიისვანჯეს ჟირი დღა დო ჟირი სერცჷ თაქი. მასუმა დღასჷ მიდართეს ედემჷშამო ბელთაგანი-ტარიელიში ჸუდეშა. ექჷ ქიმერთესჷ ნი, იჸუუ ხარებაქჷ; ბელთაგანიში ოსურქჷ ქიმიაზადჷ მუში ნოსასჷ, გაასხუპეს, გააჯუნეს ართიანცჷ დო ართი მარასჷ თექჷ ქორდესჷ. ართი მარაში უკული ხრისტაგანქ უწუუ ბელთაგანი-ტარიელცჷ:

— ჭე, ჯიმა, ასე მიდაბრთათე ჩქიმი დიდა დო ბაბუში ჸუდეშა!

გედოხოდეს რაშემცჷ, მიდართეს დო ქიმერთეს ხრისტაგანიში ბაბუში ჸუდეშა. არძა ართო შურიდგიმილო ქოძირჷ. დიდაქჷ, ბაბუქჷ, დადიქჷ დო არძა მუშიანემქჷ ქჷმაზადეს, გააჯუნეს, გაასხუპესჷ. ხრისტაგანქ უწუ ბაბუსჷ:

— ათენა რე ჩქიმი ჯიმა; ბელთაგანი-ტარიელი, ათენა რე ჩქიმი ნოსა, ათენა რე ჩქიმი ოსური.

იჸუუ ხარებაქჷ, დიდი დიარაქჷ, დიდი წვეულებაქჷ. თიცალი დიარა უღუდესჷ, ჩიტიში ჸვალითჷ ვა არკდესჷ.

მათჷ თექჷ ვორდი დიარასჷ. თქვანი გურითჷ მოწამე რე, მუჭომი ამბე აღვენუდესჷ ნი.

XXVIII.

ბეჟანი დო მანჷჟარიში არიკი.

რდჷ ართი ხენწჷფე. ჸუნდუ სუმი ტარიელი: გივი, როსთომი დო გურგენი. გივის ჸუნდუ სქუა ბეჟანი, ნამუთი ორდჷ ვითაართიწანერი. ათე კათა თირიგი ძლიერი რდეს, ნამგდა შხვა სახენწჷფოწკჷმა ჩხუპის

ირო გომორძგვილი რდესჷ. ათე ხენწჷფეს უღუდუ ართი სარკე. ირი თანაფას მინილენდჷ ოთახჷშა დო გიოჯინე'რ'დჷ სარკესჷ ნი, ართი წანას მუთი იცვი'რ'დჷ ნი, ირიფელც თექი ქოძირჷნდჷ. ართიშახ სუმი-ხოლო ტარიელემქ მიდართეს სააბრაგოშა. ათენეფი მიშესჷ ნი, თი-მიწკჷმა ბეჟანქჷხოლო მინდომუ ულა.

— ჭა ხანც ვა გიცუნანთია,—უწეის, თიშენი ნამგდა ჭიჭე რდჷ ნი. მარა ბეჟანქ ვა დეჯერჷ დო მიდეცუნესჷ.

ათე აბრაგობაში დროს ბეჟანქ სუმიხოლოში უმოსი ქოქიმინჷ. ცუდეშა ქჷმორთესჷ ნი, თიმწკჷმა ქჷმორთჷ ართი დუდიგინოტკიცილი კოჩქჷ დო თქუ: „მებდინითია! აწი ჩქჷნი რინა მუთუნიშა ვა ღირჷ-ნია! სოლედგარენი ქჷმორთესია ტყარილეჯემქჷ დო ჩქჷნი მამული გეშაცოთესია, გეშაჯალაგესია, დღას მუთუნი ვა ხვარჷ ნი, თეში“.

ათე დროს უწიის გურგენც: „მეუა სი დო გოჭყვილია თი ლე-ჯეფი“. მარა ბეჟანქ თქუ: „ვარია, მა გომიტეთია, ოლონდ თქვანი რახტის ვითოჟირი ფუთით უმონდასი, ფერი დომიჭკადაფეთია“.

ქიმეჩეს ნება. ქჷმკაქუნეს ჯაჭვი. ბოშიქ მიდართჷ დო მიდაცუნუ გურგენქ. ქოძირეს ლეჯეფი ნი, ბოშიქ იშო ქიმშაკათჷ. ართიხანც ლეჯეფქ ვა ძირეს, მარა ილაჯინესი, ქოძირეს, ბოში აშესვირინანცი. ართი ლეჯქ ჩქვა ილოურქეუ დო ჯაჭვიში მუკოქუნალი გოჭკჷრჷ. თიმწკჷმა ბოშის გურქუ ქჷმოურთჷ დო არძო ართო დაზღოდოუ. არძოს ჩქვა გეიონწყჷ, ქჷდააწკარჷ, ვითოჟირი საჯენქ ქიიცოუ. ასე კითხჷ გურგენცჷ:

— ჩქიმიჯგურა ბოში ქორენიავო სოთინი?

— სქანიჯგურა ბოში სოთინი ვა რენია, მარა...

— «მარას» თქუანქი, მორენია?

— მორენია-და, ათე დო ათე არდგილც რენია ართი ქურანიში ხენწჷფე. თის ოსურისქუა ცუნცია ზისჷნახე, სახელი ჯოხონია მანჷჟარი დო ჩილო თინა ნორხვალამუვენია.

ენა ქჷგეგონჷ ბეჟანქჷ ნი, გაგჷთალჷ დო მიდართჷ. გურგენქ მუ-კიირთჷ დო ცუდეშა ქჷმორთჷ დო ბეჟანიში ჯაბრიშენი ტყურა ქოთ-ქოუ, მითამ თინა ლეჯის აკოუსოფუდასჷ. ძალამი შიწუხესჷ დო ბრელი ინგარეს, მარა მუ ქიმინესჷკო?

ბეჟანქ ქიმერთჷ ქურანიშა. დოგორჷ ხენწჷფეში დოხორე დო მი-ნიილჷ დინახალე ოზეშა. ცირაქ გჷმიჯინჷ ნი, ქოძირჷ ბოში მოურცი.

კოჩი ქიმოუზადოუ დო გეშეცუნუ მუში ბინაშა. ექ მუში ქაშქვილი დო ქასაგანი თექი ქჷდოდუ. მათაქ ბეებჷ თე ამბე ნი, ქიჭანოუ, მარა ბოშიქ ვე მერთჷ. ხენწიფეეში დუდი-კათაქ ქიმერთესჷ დო ქოთხეის, მოლოურთჷმუნდუკო ნი. ბოშიქ ულა გაპიროუ იარაღამო, მარა „ხენწიფეშა იარაღამო ვე მირთენია“,—უწეის. დოუჯერჷ დო მიდართჷ უიარაღეთ, მარა ქიმერთჷ ნი, ოჭოფესჷ დო გინოუჭყვიდეს ჩანგარიში მოგაფა. ათე დროს ართი უნჩაში ფეზჷრი ვა რდჷ. ბოში ოცვილჷშა მეცუნდესი, თეში ქჷმაჭიშოუ. ქიიჩინჷ ბოში დო დააჭყჷ ღაჭალი: „ენა ოცვილარი ვა რენია“, დო გატალებაფოუ. მარა იშენი ვა დეჯერესჷ დო სუმენეჩი ალაბი ნთხორილი დიხას ქინახუნეს. თეს ჟი ქჷმნაჭკადეს, სუმი ულუ კამბეშის ვა მალერდჷ ნი, ფერი რკინა. დუცუ ჭიჭე ორკე ქიმეჩეს ოჭკუმალიში ინაჭირინაფალო. ხენწიფეეში ძღაბი მოინალეთ ქიგოურინეს. ათე ძღაბი ოსქჷლიდუანდჷ ბოშის ნათხეირი ოჭკუმალით.

იზჷმა ხანც ქჷმაჭიშუო თანაფაქ. გიოჯინჷ ხენწიფექ სარკესჷ ნი, ვა ქოძირუო ბეჟანი, მუჭო თხორილც ინოხე ნი. დოუძახჷ გივის: „გახარენქია, სქანი ბოში ცხორცხალი ცოფენია“, დო თოლით ქააძირჷ. ბეეხარჷ გივიქჷ დო თქოუ: „ანწი მუთა რენია“.

გაგმინწყეის გივიქ, როსთომქჷ დო გურგენქ. მიდეჯუმეს ბოშეფი, მიდეღეს ვითოჟჷრი ჯორიში ხარგა ოჭკუმალი, ოშუმალი, იარაღი დო მიდართეს. ქიმერთეს ქურანიში ხენწიფეეში დოხორეშა: „ვაჭარეფი ვორეთია დო გემჷნჭაშქვითია“. ხენწიფეს მაამინეს. გემჷნაშქვეს. მინილესჷ ნი, ცირას დოუჭყეს რზია ოჭკუმალეფიში ბოშიშო. ბოშიქ გეეკვიროუ დო კითხჷ:

— მიქ მერჩუა თერიგი ოჭკუმალეფი?

— ათე დო თერიგი კათაქ მორთესია,—უწოუ ცირაქ.

ბოშიქ ქიმეხვადჷ, მინ ორდჷ ინეფი ნი, დო თქოუ: „ანწი მუთა რენია“.

მუჟამც ბოშის ღონექ ქიმიაჩჷ ნი, სუმიხოლო ტარიელემქ ბებჷნაცოთეს ოფორალი. ბოშიქ დიინჭირჷ დო ჟი ქიგიოსხაპუ. ხე ქიმეთხჷ ძღაბის, მუმას ქაშაბარჷ დო მუქჷ ირულუ მუში ქაშქვილი დო ქასაგანიშა. ინა თექი გინოძერდჷ: თირიგი მონკა ცოფერდჷ, კოც ვე ეჭოფოუდუ. ქიიხვამილუ თენა დო ქაშაკათჷ ხენწიფე დო მუში ჯარც. არძო ართო გოჭყვიდჷ. გამკიტოუ ხვალე აკა თი ფეზჷრი, ნამუქუთი მე-

ეხვარჷ ნი, დო სახენწჷფო თის ქააჩუქუ. მუ დო მუში ტარიელემქ ცირა მოლეცუნესჷ დო მუნეფიში ცუდეშა მოლართეს. ცუდეშა ქჷმორთესჷ ნი, იცოუ ხარჯპაქ, დიარა დო რხინქ.

მუჟამცჷთი დეწუნარესჷ ნი, გურგენც მოთხოუ ბეჟანქ პასუხი: „სი ტყურა მუშენი თქვეია ჩქიმი გურიშენი: «ლეჯქ აკოსოფუე?»“

მარიგებელემქ ჩხუპი დოულასეს, მარა იშენი ქიითხოუ ბეჟანქ: „სუმი უშქური ქომუჩითია, დო თის ვარა ქუვოცოთანქია“.

ქიმეჩეს უშქურეფი. ქიგიორინეს გურგენი შორც. მუკირქეუ დო ქააცოთჷ უშქური, მოხვადჷ გურგენცჷ გურცუ დო მაჟჷრაცურე კჷლელჷ. დოლურუ გურქენქ, გეეჭოფესჷ დო დონთხორეს.—„თენა ნორხვალა-მუენია, ვარა უშქურქუ მუშენი რცვილუა!“,—გიორაგადეს.

ლუმა თექი ვორდი დო ამუდლა თაქი ქჷმოფრთი.

A. c) Стихотворенія.

a) Пѣсни.

I.

1.

1. ღორონთი! ირიფელი შეგილებუ, განგებაქჷ დჷგახვამუ,
დიდება დო მოწყალება ქიცანაშო სი გოსქვამუ,
ვორეთ სქანი გორჩქინელი, ჩქინი შურქ სი გეწამუ,
დო მუჭოთ ვარო რუსთველიშა ლექსიშ ნძალა მეგიჩამუ,
2. სი ქომუჩი მოფიქრება, თინაირი ლექსიშ ნძალა,
სი ქომუჩი მოწონება, მოხერხა დო ყაზახალა,
ლექსი ჯგირი დობჭარეე, ვა რდას ოკო ალა-მალა,
დო ვარა ცქვაფა მიშა ფთქუა, მისჷ დავეთანდაბალა?
3. მოფიქრება გამიეფი, გური თეში გამიბრძენი,
აზრი მუჩი რუსთველიში, ხეს კალჸამი დამიშვენი,
წჷმაკითხე მადლობასჷ თქვანდასჷ ნი ჩქიმიშენი
დო ოჭარალო ვიფიქრა და, ჰმარიდი მა საწყენი.
4. აწი მოკო დიდი ჭკუა, მხვა საქმე დო ანგარიში,
ლექსი ნინას თეში მოპუნს, მუჭო წყარი შანქარიში,
ცქვაფა მოკო დოვჭარეე კიწიში დო თამარიში
დო იშ დოხორეს დიდება რე შესაფერი ხვანთქარიში.

2.

1. პატონეფი, გამიგონით ათე ჩქიმი გურიშ ჭუა,
გური წაულირი მაფუ, მა ღორონსჷ ვიფუჩუა,
ვიშქვიდუუქ ზესქვიცალო, გინჷმობუ კისერს ძუა,
დო ვა მიჭირდას, ღორონს უჩქუ, საყალესჷ დღას ვა ვთქუა!
2. ჩქიმი შურიშ დინოდგუმუ, სინათლე დო ვალიშ მანგი,
ეფერ(ი) დღაში ნაძირეფი, სი რექ ჩქიმი გურიშ თანგი;

სქან(ი) ძირაფა თეში პილუნს, მიშუმუდას გინდა ბანგი
დო ჩქიმ(ი) სიცოცხლეს გოგილუა, სქან(ი) მეჯინუქ გეებხანგი [1]).

3.

ბალჩაშ ვარდი მშვენიერი ვძირი ახალ' გჷნაფალა,
უბედურქჷ თიში ცქვაფა, ვა მიჩქჷ, მუჭო შევარგვალა,
ჩქიმ(ი) ჩინება ის ვა უღუ, ვართი ჩქიმი ლექსიშ ნძალა,
უსაშველო ჩოურცხალი ქემუმოგუ გურსჷ ჭვალა.

II.

1. ვღურუქ, მარა მუ ვქიმინა?
ვხედავ, აღარ გებრალები!
ლეხი ვორექ მოღურუუ,
ვერ მიშველის ექიმები.

2. ნიტე მარა მიჩქჷდას,
ასე რისთვის მომენტერე!
მუ დაგიშე, ქომიწიი,
მე მივხვდები ჩემ თავს მერე.

3. შორშე ჯინას დომიჭყანქ,
ახლოს აღარ მეკარები...

. . . .

. . . .

4. აწ ვ' ეფიქრა სი, მოჯგირე,
აწი მე შენ მოგერიდო:
მუჭო თოლით ქორძირჷნქჷ
უკან უნდა მოგეკიდო.

III.

1. ცოროფილს ვონდურუქ,
გური ალაჭვირი მაფუ,
ჩქიმი რდჷ ნი, მიჩქჷდჷ,
ბრელი დიხას დომიცქვაფუ.

1) Вар.: სიშურაშა შუთა შარკე, დორონთუ-შქ, გეეგხანგი.

2. სერით მლურს, დღაშით ვარ,
მა მიყორსჷ დო შხვას მეყუნს.
მინ რე მიდამიღანსჷ ნი,
ჩქიმი შურიში ოსხუნურს?

3. ვოხედე დო ვჯანჷდე,
სქანი ქალარდის ვჭარჷნდე:
«გვალას მუშენ გაგაჯოგი?
«მალას დომინგარჷნდე!»

IV.

1. ქორძირუნქჷ ნი, გური მაჭუ, (ნანა)[1]
ვა რძირუნქჷ ნი, უფურაში.
შური დო გურით ვიჭუუქჷ,
მუდა დღაშახ ვორდა თაში?

2. ჩქიმი გური სქანიწკმა რე,
სქანი გური შხვაწკჷმა რე,
ჩქიმ' დო სქანი გოჯოგაფა
მტერიში აკჷნაწყმა რე.

3. ჩქიმი გური თეში იჭუ,
ობედი ვ' აჭვე საკვეცის;
ჩქიმი გური თეშ' მიკობუ,
მუჭოთი ჩხომი ანკესის.

4. ბედნიერო დუს ვორწყედი,
თურმე მიჭოფუნო ჭირი,
სქანი ნათხორა სამარეს
კისერიშახ გობძჷ კირი.

5. მეურქია, მიივტყვი დო
მუშ იმენდის დომიჩინანქ?
თი ზომაშახ ქომიყორქჷ,
გურსუ ჭლექის გომირჩქინანქ.

---

1) Припѣвъ послѣ каждаго стиха.

6. სერით ჲურსჷ ვა მარძენს,
სიზჷმარი მაფოცენსჷ.
ჩქიმი დო სქანი ყოროფა
ღურადღაშახ ვ' აკოცენსჷ.

7. ხეს მიკებუ ნი, ვარდი რე,
გურსჷ მილუ ნი, დარდი რე,—
ჩქიმ(ი) დო სქანიართო რინი (ნანა)
ნანა მუჭომი მარდი რე (ნანა).

V.

1. თაქიანი სოფელი მირტვი'ლ'ი რე,
თაქიანი ძღაბეფი ხანტირი რე;
ჩქიმი სოფეი ნახარებუ
თექიანი ცირეფი გახარებუ.

2. თიშ ვიქილე ნაკვაზუუ,
ძღაბეფი თექიანი გაბაზუუ;
თიშ ვიქილე ბანძა რე,
ძღაბეფი თექიანი ძანძა რე.

3. ბჟაიოლეშე ხუნწი რე,
თექიანი ძღაბეფი წკუნწი რე;
აბაშაშ მელე ბობოთი რე,
თექიანი ცირეფი ბოხოხი რე.

4. თიშ ვიქილე ნახონუუ,
თექიანი ძღაბეფი მახოლუუ;
თიშ იქილე თამოკო,
თექიანი ძღაბეფი ვა მოკო.

5. თიშ იქილე გურძემი რე,
თექიანი ცირეფი ყურძენი რე;
თიშ იქილე კიწია რე,
თექიანი ცირეფი წიწიჲა რე.

6. თეურენი ქიყანა სენაკი რე,
თექიანი ძღაბეფი ჩე ჲაგვი რე;

თიშ აქილე გეჯეთი რე,
თექიანი ძღაბეფი ერჯეფი რე.

VI.

„პაპა ნოღია,
„ღუმა სო რდია?
— ოხირუსია.
„მუ იხირია?
— ჭკაგი ცხენია
„სო იხირია?
— მინჯე-ღუსია
„მიქვ რძირუა?
— მინჯე კოჩქია
„მუ მეგოგესია?
— ორქოში კენტია
„სო მეგოგესია?
— კოფე-ღუსია.
„ჭო, ჭო, ჭოია მახიოჲუა!

VII.

ვაი, უი, მუ ცოფერე
საელიოშ მუხუჭსია!
ესაბედი ღუუქოსჷ
ალექსი დგებია პუხუსია
ხელუა ჯგირი ნოჩქვედჷ, მარა
ბირცხაში ნო'ლ'ი დოჭყოლუუ
შურო ჯგირსჷ ნოგორუე,
გვაჲო ღორონთი გოჭყორუუ.

VIII.

1.

ვოდელია-ოდელია
სუმი ჯინჯი ბოდერია,
დომიჭვი დო დომიხაში,

სონა ქოუხოლეია,—
ზუგიდური ოსურენს
ზღოდა ქაშუხოლეია.

2.

ბოში: ონტოფუსჷ ტოფი ხე დო
წყარი პისჷ კოკობეე,—
ცირა, მუს ისვისვიჩა,
ეგებისჷ გოკორდეე?
ცირა: გორწყეექ, ბოში, ჭარჷნქჷ სი,
ნინა გოგიბირუაფჷ;
გიჭარჷ, კალამი დოგიშირჷ,
თიცალი დოგიგურუაფჷ,
სქანიცალი ბოში ვარი,
უჯგუში დომინდღულუაფჷ

3.

ვიშო, ბოში ბორბიტეე!
ვარა სქანი ქოპიი დო
ვარა შხვაშა გომიტეე.

4.

წიწილა დო კამაწყარი —
ბოში, მუშე გამანწარი?
სუმი წანას გიჯინექ,
მაანთხას ქჷმაჭარი.

5.

ფური ძიქვა ქომუჩას,
ფართო სირმა გოცუნდას,—
ნაქომოჯგჷ მა ვა მოკო,
ნაჩილჷ კოს ქოცუნდას.

6.

მელე ენგირი, მოლე სკურჩა —
დაგალორე, მუს მუჩა?

ჩხანაში ნაჭვი ვა გიჩქჷდა,
ბუნებითჷ ვორექ უჩა.[1]

7.

ლექსიშენი ლექსის ვთქუანქ,
ხოლო მეტი მოძინერს,
ვარა მუჭო ვაყუნუქ
სქანიცალი მოდგინერს?

8.

ძღაბი ჯგირი ვორექ, მარა
ბზითი მუთა მაპალუუ;
მარგალიში ყუნა მოკორდჷ,
ჟინოსქუაქ მიდმოსარგალუუ.
ჩაი დო ქობაიში ნარდი ვორდი,
რგილი ჭკიდი ვა მაპალუუ.
ქიყანას ართი პუნს,
შხვაქ მუთუნი ვა თქუას;
თინა გიშნაგორა მაფუ
საზოგადოში კათუას.
მიკვოჯინი,—ქემეურს
ღართის ქემეუშხვართუანს.

9.

ოხვამეშა იკივლი ნი,
ჩქიმი ჭიჭე ხატი ვა რე.
სქანი დო ჩქიმი მოჩილათა
ცოდაში მეტი მარდი ვა რე.

10.

ყოროფა ნწარე, მუს მანწვალე?
ცაშა მეურს შური ნწარე.
ყოროფა, უბედური სქუა,
შურო ვა გილუნო ჭკუა?

---

1) **Вар.:** ჩხანაში ნაჭვი ვა გოსხოლუქ,
დაბადებით ვორექ უჩა.

11.

ართი ქიცანაქ მომეწონჷ,
მოკორდჷ გაიშავჭოფიკო ნი,
ჩქიმი ვარდი, პოლიმანდი,
დინახალე დოვრგიკო ნი,
ძღაბალაში ნაცოროფჷ
სიცოცხლეს ვსოფიკო ნი,
ხათე ღორონთი დოპილჷნდჷ,
თინა შევამოკლიკო ნი.

12.

ართი ბაღი გავაკეთი,
ზარხულაში შაფალუუ.
ვორწუექ, ვარდი ქოხომუ ნი,
შურქ მა ვა მაქალუუ.
ღორონს მარდის შევწირენქ,
რადგან თაში მაწვალუუ.
შხვაში ვარდი მოთ მოკორდჷ,
მა შარას ბძირიკო ჸი?
ჩქიმი ვა მობალჷდუო,
შხვაში ვა მიბძისიკო ნი?

13.

«მიცორქიე» თქუანდი ნი,
ღორონს იფუჩუანდი ნი,—
თენა დუო სქანი რაგადჷ,
სი ჩწყვირი დღაში დინაბადჷ?

14.

დეჯერი სი, ცირა,
სი̇ მისითი უცორდეე,
გიცორდას სი თინა,
სქვაში ცირა, თოლი ხვირა.

IX.

ჟინოსქუალობაში მაგორალენს.

ჟინოსქუალობაში მაგოროუს 1)
მუჲ გოკონა გორათი ნი?
იშა ვა გისხუნუნანო,
დუდი ვა დიდორათი ნი?
თქვანი ანბე გაძიცალო
კოსუთ ვა გაგონათი ნი?
თქვა მუთუნი გიდუნა ნდა,
დუდი დიიცხორათი ნი,
ფართო ბარი დეკინათ,
თითი დიხა თხორათი ნი?
ირკოჩი ჟინოსქუა რე ნდო
მიქ იცუას ცაზახიქ?
არძას ქიკუჭირინოუ,
მუში დულა დო მუში მართარს
რუსი ხენწიფეში მათრახიქ.

X.

მოგურაფუეფიში ობირეში.

1.

ოცქვაფალი რე თი ბოში,
მითი ჯგერო იგურუანს,
ინა უცორს მაგურაფალს
დუს ხეს უფუჩონუანს,
აჩუქენსჷ დო ოცქვანს,
დღას ვა გიჭუოლიდუანს;
ნაწასჷთი თინა უცორს,
ხურხის იხუტოლუანს.
მითი კლასის ეშმაკენსი,
ირო ორთჷ უბად ოს, —

1) вм. мн. ч. მაკორალენი.

ინა ირო ჩიჩიე რე,
კოჩი ვ' ქცი მუთუნ დროს;
მარა მითი ჯგჷრი დე ნი,
ინა უცორს ირი კოს.
მიქჷთი ჯგჷრო ვ' ეგურუასი,
ნუმჷ განჯანს ინა თოლს.
მითი კლასის შვიდი რე ნი,
ეთი ბოში ორე ჭკვერი;
მარა ინა მუშა დჷრჷ,
მითი ვა რე წესიერი?
უჯერო დო უთოცუჯეს
ტანჯა მოძჷ ოშინერი.
კლასიშ ნარდი ჭკვერი ბოში
კოჩოთ იცი ბედინერი.

2.

ურჩქილი ჯიმა, ბეებონე,
კლასის ქორეკჷნანია,
ჭიჭე ბოშეფი იკათუნა,
ბურაფას დითმიჭყანანია,
ჭკუას ძალას არძენა ნდო
ზნეს ისწორენანია.
ქრისტექ მუ ამბეფი ქიმინუ ნი,
არძას ზეპირენანია;
მუ ზოჯუა მუჩესუ ნი,
თექი ზეპირენანია.
მუში ზოჯუა თენა რე —
ბოშენქ არძაქ ირდანია;
მითი თჲს ვ' ექინსი ნი,
არძაქ მუშათ იდანია,
მუნეფიში სიცოცხლჲს
მონჲა ოდალე ზიდანია,
სინთეს ვე ქდირსჲბუნა ნდო
რუმეს მითიბურსანია.

XI.

1.

გური მაჭუ, დუდი მაჭუ[1]),
დუდიშ უბედური მა,
მუჭოშ' მაჲას მოგეშორი,
მუშენ' ვა გიღური მა?

2.

ქობდურუქ ნი, ქჷმორწყექ:.
კოჩი გოუტეე პაპაშა,
ვარა სი დჷმაზიარი
პაპაშ მოჭიშაფაშა.

—

შიო, ჩიტი! გოფურინი,
ქემეული თენა თის,
დიო ხუსჷ ქემეჩი დო
უკუ⌈ლ⌉ი ქააჯუდი პის[2]).

3.

გური ალაჭვირი მაფუ,
შური ოკოკორობილი,—
ნიტე ართო ქოპუანი
მა დო ჩქიმჲ ცოროფილი.

XII.

1.

დუდი ოცვილარი მაფუ.

დუდი ოცვილარი მაფუ, საქმექ თეში გინიმართუ,
მარა სინდისის ვუჯინექ, დიო უჩათ ვა მიღაფუ.
ვორწყექი ნი—ვიჭუუქუ, ვარდა გური მიღურუ,
თინა მეგულებუ ნჷ—ექი ოში ვერსის კუჩხით ვულუ.
ასე ლეხი მა ბჯანუქ, თიშ ცოროფათ განაჭირი;

1) или გურის მაჭუ, დუდის მაჭუ,
2) Вар.: უკული ქააჯუჭი პის.

თე ჭყაშე მირსხენდუ ნი, ფერ' მითინი მა ვა ბძირი,
თე დღას თაში მობძუდუ და, დღაშახჷ მუშენ ვა დოპილი?
გინდა პილი, გინდ მაცოცხლი, გინდა წყარცჳ მოშქვიდეე,
ფერ' წამალი დომიგორი, თე ჭყაშე დოფსქიდეე.

2.

მუ ფქიმინა ბედი ჭვილქუ!
ირო ართო მა სი ფშუქუ.
ბრელიშახი მიიმდომი
სქანი აშაჭყოლიდაფა,
მარა მუთუნქ ვა გომირთუ,
დუც ვოძირი ტყურათ ჯაფა.
აწი შგიდობითი, ბატა,
სი ჩქიმ იმედითი ვა რდა:
სქანი დო ჩქიმი ცოროფას
გუურირი აფუ ვადა.

3.

ადამიან კოჩიშ სქუას ნატრი მუთუნს ვ' ახვარუნო?
ნატრიქ კოცჳ გეურთუ ნი, მუთუნ წინვის ვა ჭკარუნო?
ქგებ მითინ ქრისტიანეს თეცალ წიგნი გობარუნო,
ქუმოთხიი, შემწეობა გაჭირვებულს ვ' ახვარუნო?
ფერი სნეულება მოჭყუ. ჩქიმი სქილადა ვე შილებე,
წამალი მუთუნც ვა მოხვარუ, ექიმც დუდი დავასებე:
ცოცხალ ვორდე, მუშოთ მოკო წვალებაში თუდო რინა?
ნატრით ვიშერებუქჳ დო ვე ეპოპტინე, მუ ფქიმინა?
ეჴე, ჩიტი, ქოფურინი, ქემეული თენა თის,
ენა ხეს ქიმეჩი დო ართი ქაჯუდი პიც!
ანფერ სქანი ჩიტობას. მუს მომიღა დუნართის!
მუთუნ ქაარაგადაფე ეთი ჩქიმოთ დინაფილს!

4.

ვარა ნანი, ვარა ნანი, ვარი ჭიფე, ვარა ბანი,
ჭიფე ფთქვი ნი, ბანი ვა რე, ბანი ფთქვი ნი, სქვამი ვა რე.

—

სქან' ჸოროფა მა ბჭუნს, თეში კვესი ვა ჭუნცჷ ობედის,
ჩქიმი გური თეშ მუკობუ, მუჭოთი ჩხომი ანკესის.
თანდაბალოთ გოხვეწუქუ, ნუ დომიჭუ მა ბედისჷ.
ჩქიმ' ჩილამური ვა აქოსე სწორეთ დიდი სალოფეთქისჷ.

5.

ჸოროფას ვონდურუქ, გული ალაჭვილი მაფუ.
უბედური ჩქიმი დუდი, ვაი, მუსუ მოსხუპაფუ!
ღურა-დღაშა ვიტანჯეე, ფერი საქმე დომიჭყაფუ,
მოლალატე ჸოროფაქჷ გური სევდით დომილაფუ.

6.

სი დოზოჯი, მა გალინა, სტოლს ვა გჷგონწყუაფუა;
გონებუ ნდა, დოზოჯი დო, ვარდა გოგულებაფუა.
მიილი, ბატია, ჩქიმი თხოვნა, ამისრული გურიში ნდომა!
ტყურათ ვე მემიდინუა ჩქიმი ხანდება დო შრომა.
სახე ანგელოზიშ გილუ, სირმაში გეგორწყვათუ თომა.

7.

ვაი, ღორონთი, მუ შერცოდი, მუს გიჭირსჷ ჩქიმი რინა?
წარეთ შურსუ პკაშუნქუ დო გოჯოგელი მაფუ რინა.

8.

ჸოროფა ნწარე, დღას ვე შმანგარე,
ცაშა მეურცჷ შური მეუბარე!
ვა, ჸოროფა, ნიჭი სრული, წამს ტკბილი დო დიდხანს ნწარე!

XIII.

თათიკააშ მარიკა,
ახმეტ თურქი გისხუნუ ნდო
კვერკველია დათიკა?
ცირა, დუდიარდებული,
თენა რდუო მართებული,
სქანოთ ქომიხანდებუ ნი?
ცირა, დუდიარდებული,

მართახია გისხუნუ ნდო
თარხუნია ურია?

XIV.

აი დაფი, დაფი, დაფი
გოლას მჷგომიდგჷ დაფი!
დადია ლევან გჷმორძგვილქ
მაფას გინაბუ ლაფი.
— „მაფა, დია, დია, დია!
«მომიცადი ათაქია»,
„ირო ქოგირაგადჷდჷ
„სუჯუნური ქადაგია“.

XV.

— „აფხაზეფი, აზა-კვაზა!
„სი მუ ღოლი სქანი ვაზნა?“
— „ინა ქორთუს ქოდუშტეე
„მა ცუდეშა ქვვოკვაზა“.
აფხაზეფი გუჩუ-გუჭუ,
ქორთუენსჷ დუღუჭუ.
აყუჯიხა მუნაფილი,
აფხაზეფი ყლჷრაფილი.
— „აფხაზეფი, ცუჯიფიჩა,
„ვიშო ცხენით მიიშჷ დო
„აშო ბიგას მიიბიჯა?!“
აფხაზეფიშ ქუდი ქოგჷ
ჩქჷნებურა ბერიშ ქუს.

XVI.

ენწერს ირემი დიდიქამი,
სქვერი ჭითა, უკუდელე,
კერი თხოზჷ დიდიჩქვამი,
კიბოია, კიბორჩხალა,

ქუაშ-ღორჯო ქვილითაში.
— „სი, ოხორო ნიქითაში,
„ღორჯო, კოჩი მეგიჩქვი ნი,
„სი მუ ღოლი სქუალეფი?"
— „ბადე მუკომიდგი, მარა
„ექი-ექი გოგიფაჩი,
„გითოგილი ქუალეფი;
„ჩქიმი გითოჯინაშენი
„ხუთიკაა მიდგალე
„უჭკომური, უშუმური,
„პუზინეე გოხარცქილი,
„სქანი ურცხო სუმარეფი".

XVII.

ოში-ოთხოში მარგალქ[1]) მოლართჷ:
ქვარა-სენამი სანაკარეფი,
ქორა-ხინდამი ჭალადიდარეფი,
ჯოღორიში-ბურდღა ჯვარალეფი[2])
თხოლოშ-მაშუმარი თამოკარეფი,
დომარკიებელი დომაცარეფი,
სოკოშ თოფიჭ-მაცოთამალი კიწუჷრეფი,
ეჯა-მუჯა ჯგალალეფი[3]),
ჭვიმა-შქვიდელი ჟინოთალეფი,
ჭაქვინჯარეფი — ჭაკი თხალეფი,
ატარი-ხჷტონი წაჩხურალეფი,
გჷრინი-ყვარი ზუგიდარეფი,
ხომა-კიკონი მარტვიძარეფი,
ბატი-ჭყეში ნაგვაზურეფი,
ჸუშქური-კორობი ონტოფარეფი,
ართიანს-გიაწკაპი ლეჩხუმარეფი,

---

1) Вар.: შონქ.
2) Вар.: ჯვალალეფი.
3) Вар : ჯვარალეფი.

კობიტა-ხიტონი ბარდალეფი,
ჩაკა-ზიდი ინჩხირალეფი.
ხორგალეფი ხორგიშის,
მიკოხორგ როკიშის,
კვარია დოუცვარინა ნდო
უძახჷნა «მოჭიშის».

XVIII.

მა დო სქვამი ცირას
სიტყვა მიღუდეს;
ხეს ხე ქჷმეფჩი დო ღვას ქჷვაჯუნი,
თოლს ჩილამური ქჷგუშუცუნეე;
სოფერს გილავრთითუ დო ჸილოვებზირეთ:
— „სოფელი რჭელი რე ნდო[1])
„რთვილი ქალაქი რე;
„ზღვაპის ქჷდიიბდგათ
„ბამბეეში გარეე".

XIX.

გერი-გერგეცი ვორდი ნი,
აჯამეთური ვორდი ნი,
სი, დადია, მუსუ ფთხოზუქ,
სქანი ტყაში ვა ვორდი ნი?!
ხოფიწყარი გოფჩური დო
ინგირს ქიმინჷვოჩური;
ჟირი ხაპა ვეეწეე
მელეთ[2]) ქიმინჷვოცვილი,
სუმი დიდი ჩე ჯოღორი
ჟი თის ქიმინჷვოცვილი.

1) Вар.: ტრჷელი რე.
2) Вар.: მერეთ.

XX.

გურიკოჩი—ჯგირი კოჩი,
როსტო დგებისში კოჩი;
როსტო—მანჷჩაში კოჩი;
მანჷჩა—ჯოღორისში კოჩი.
მაჟაშ კოჩიქ ქომორთასი,
ლაკვაშია, ლვინი ქოჩი,
თინიკია, წიგნი ჭარი,
მაქსჷმე, მელე ქოსი.
[მეუდჷ] კოჩასჷ დო იოთას,
დინორენა ნჷ ჟინოთას,
კოჩაქ აშო გინორთასჷ დო
იოთა თექი ქინორდასჷ.

XXI.

საცოროფო.

1.

ღორონთიშე დჷნაბადი სი რექჷ ნი. თაში ოკო.
მიქჷთ რძჷრჷ ნი, ქოლურენა: სიცოცხლეე აკას ვ' აკო.
უჩილ' ბოშენს ზაფრა ცვილჷნს, ჩილამს აკას ჩილი ვ' აკო.
მოთ დოლუპი ოსურეფი, მოთ ქიმინი საარაკო?
კოჩი, ოსურ' რაგადანსჷ, შაყარელო მითი ორდჷ,
უმეტაშო ოსურეფი: „ასეშახჷ ენა სო რდჷ?
„ჩქჷ აწჷნე მის ვოკოთჷ? ჩქჷნი ჭირო მუქუ მორდჷ?“
გეგჷნოციუ ოსურენქჷ არძაქ ართო, მითი ორდჷ.

2.

მა მატანჯე, მუს გიგეთენს?
ვარა პილე, მუს გერგებჷ?
დოხთურეფი წამალს მორთჷ,
მჩანა, მარა მუს გერგებჷ?
ინეხქ მუთუნს ვე მეხვადჷ,
მუ პილჷნსჷ, მუ მერგებჷ.

გიგორუანს შური ჩქიმი:
უსქანეთჷ ვე მერცხუზჷ.

3.

სქანი ჭირი ჩქიმი დუსუ!
სქანი ჩარცხა გურსუ ბჭუნსუ,
ვა ვორექჷ ჩქიმი ხუსუ,
ირო მაკაშუაფუ ნდო
მანგარინუაფუ გურსუ.
სქანი ჭირი ჩქიმი დუსუ!
სქანიცალი შხვას მის ცუნსუ?
შურს ზვარაკო შერწირენქჷ დო
გოგილუა ხე დო დუსუ.

XXII.

1. მახა, მა სქანოთ კირიბი ვორდა,
ირ გაჭირებაშ გალუაფარი,
მახა, მა სქანოთ სანთელი ვორდა,
ხატიშ წოხოლე ონდღულაფარი!

2. სი ორდი ვარდი უგუუფაჩუ,
ვორდი მობირე მა მაფშალია,
გუგალურჭული, გუგოპუაფე,
შურით ქოგინთხე მა, მახარია!

3. ენა მუჭოთი თაში ორდუ ნი,
ვფიქრენქ, ვა თქუე სითი ვარია;
მაფშალიაშოთ გოფაჩირიში
ვარდიში მინჯე რდასო კვარია?!

4. ენა სი მუშენ ვა გიჩქუ
აკაბუცხა, აკა წილი,
კოჩიშ გური ჭირქა ორე,
დუდ’ შა წყარით ეფშაფილი.

5. ექ შხვა მუთუნ ვე ნიტირე,
უკული ინოცოთამილი,

თეშ კოჩიშ გურს ვე დჷლენტირე,
მახა, ბრელი ცოროფილი.

6. ნიტე ლები ქოპუასი,
სქან ლოგინს ქეგლმოფინასი,
ეგებ ქუგომფუჩონუე
დოჯირა დო ედგინასი!

7. ცუჯიშ-ბალიშ' ქოპუასი,
ვარდიშ პირეფითი ეფშა,
ირი სქანი დოჯირასი
სერით ქედჷშვულუქ ხეშა.

XXIII.

ბოში კათას მარიგენა, (ნანა-ნანო)[1]
ჭკვერ კოჩიში დებჯერათი (ნანა-ნანანო)[2]
ჩქენით ვა მომწონუანა,
სიბოშეთჷ გევშერათი.
ათე ჭკუა მილუდანი,
ღარიბის ოკო ფარა.
ასე ხოლო ქომიჩქენა,
მუშენჷ მის ოცოთანა.
მართალი რე, მისხუნუნა
ათე დღაში გილაღალა,
მარა ვა მატარინენა,
მაშიინა გილანგარა.
მოკონა სურული ვასრულათი,
მარა ძალაში ჩილათა რე:
მეჭკარუა-მოჭკარუა
ჩქენი გილაფიორი ლე,
ართო წარიში ეკუნა დო
ჩხვინდიში გილაჩიონი რე;
მუჟანს შური ქომანთხუნა ნი,
უკული ბთქუათ: ნიორი ლე.

1) и 2) Припѣвы.

ათეცალი მოქმედება
ქშიმაკეფიში ხიოლი რე.

XXIV.

კოლონაში ლექსი.

შიო! კოლონა, სი ნავარი!
ფრინველიშე სი მანგარი!
კოლონაში ყაზახალა
გაზეთიში ოჭარალი!
კოლოში ანბეს იკითხჷნქჷ და,
ჩხვინდი გჷნძე, მუნდი დაბალი!
კოლონას მინჷლებუ მარანიშა,
გეშულუწუ ოთხი ლაგვანი.
ენა მინჯეს ქუძირჷ ნი,
ჯოლორი უთხოზინუაფუ;
ჯოლორეფი ოკუსოფუ,
კიბირი ურისინუაფუ.
კოლონაში ტყობაშე
თოფი ქათუხირუაფუ,
«კოლონაქ ვა ბძირასია» დო
ჩახმახი ქათურხინუაფუ,
კოლონაშა უბაზჷ სდო
ოშე ქაშურგინუაფუ.
«კოლონას ბტყაბარანქია» დო
ოში კოჩი ქუქირუაფუ:
ტყაბარუას სი დეეთხი,
მინი ვე მნორთინუაფუ.

XXV.

ჭინჭაში ლექსი.

შიო! ჭინჭა, სი ოხერი!
გურით გითმოჯინექჷ ნი,
მა მუ რდოლი სი ეფერი?

ჯინჯას თოფი ქჷვოჸოთი,
ზაბარზანიზჷმა გოლჷ;
დარჯაკიში ნასოფაქჷ
ჟირი ვერსის გინი ქოლჷ;
ჯინჯაქ ჯაშე ქჷგთაანთხჷ,
თუდო გჷთოხუ ემერი;
ჯინჯაში ზჷსხჷრქ გაგთოსოფუ,
ხარხი მოსოფუ ემერი.
ჯინჯას ფსუა მებჯკაჯგი დო
ცუდე გებჯგადი ემერი;
ჯინჯაშ დუდი გოპუპტონი
ბუმბული დობჯეე ემერი;
ჯინჯას ხასილა გელამწყი დო
ინგჷრი გებობგი ემერი;
ჯინჯას კვინჯიხე გელამწყი დო
ბარჯგო ქათუდგი ემერი;
ჯინჯას დუდი მეფსოფი დო
ვეს წიმოხუ ემერი.
სი ეფერი მუ ბოში დი,
ის არაბას გედვანდი ნი?
ფერი ხოჯი სი სო რცუნდუ,
ის ცუდეშა გილანდჷ ნი?

XXVI.

1. ბოშალაშე მოჩილათა
ბოშ-კოჩიშოთ მუ ძნელი რე!
ასეშახ ჯგირო ვორდი ნი,
ასეიანი მუნერი რე?
2. ულირი დროში მომგონელ..
ცოდა დუდი ლურელი რე,
ასე თეზმა მწუხარება
მიკვენ, ჩქიმოთ მუშენი რე!
3. ჯვეშ დროებაქ მა ცოდას
სიზმარცალო მომეგონუ,

სიხალისექ დამეთხოუ,
დრდიქ გურს დემეხოლუ.

4. შური დო გურქ შემეწუხუ,
სიკეთექ მემეშორუ,—
ასე უკმაყოფილეს
ულირი დროქ მომეწონუ.

5. ახა-ვაი! ცოდა გური,
უდარდელო ქოპოუნი,
მუ შქირიტუნს უბედურს
გურს დიდი დაჩხირი მონტოუ ნი?

6. ჩქიმი შემაწუხებელი
შური დო ხორცით დოჭოუნი,
მათი ვა მაცოცხლასი დო
უჩა დიხას დოფჩოუნი.

7. ჩქიმი გურიშ მწუხარება
ნოტე ვა გჷმაშინედას,
კუჩხეფი დამიკუნტასი დო
სოთინი ვა გჷმალინედას.

8. ირიფელამო მაწვალას,
ვართი დამანჯირედას,
ეფერი ადგილს ქოპუას,
თინა ქომაჯინედას.

9. აწი ნატრის ვინატრენქჷ დო
თეში ქოდმორინუას:
ხეს თხვირი ქომუჩას,
სოფელი დომოლინუას.

10. ირი ჩქიმი მწუხარება
ლექსო ქომობირუას,
მიშ ჸოროფას ვდარდენდექ,
არძო დომინჭირუას.

11. ვარა გვალო გომოჩქვას
ჯგირი მელექსე ჩაჩანდარო;

ნინათ ვა მათქუე, ვარა
ბრელი მიღუ სარაგადო.

12. ირიართო იწუხებუ
ჩქიმი გური სანავარო,
გურს ბრელი მიჭირს, მარა
არძო ვა რე სარაგადო.

13. ანწი გურქუ შემეწუხუ,
კინიი გარას დოვოჭყანქ,
ათე დარდიქ ვა ჩმერცხუ და,
კისერიშა ხამს მიივგანქ.

14. დიივთხორუნქ საფულეს,
დუდ'შა დიხას მინივრღვანქ;
მა შხვა იშენი ვა მინგარს,
ჩქიმი დუს მა ვინგარქ.

—

15. ათეს ჭკარუნს ითი ბოში,
ნამუთი დუც ვა ახვარუ.
ის ირკოჩი უჸორსუ დო
ინა კოცზ ვა აბრალუ.

XXVII.

1. სი რექ ჩქიმი შურიშ ჭკუდი,
ჩქიმი ოქროში კოლოფი,—
შორიშე ჯინათ ნუ დოპილუნქ,
სიცოცხლე ქომიჭყოლოფი.

2. სქანი სქვამი თოლეფიით
გური მოთ დომიჭოროფი?
სი ჩქიმი ბედიშ ვა რდი და,
მუშენი შემეჸოროფი?

XXVIII.

1.

გითვორექ ცაცხვი ჯინს,
ბინდი მიქაქალუანს,—
ცოროფილს მევეშორი,
გურსგ მიცხვანტალუანს.

2.

თედო, გოთოლი ჩერია!
ქეთე, ბეუფუტოლეე!
ქეთე, დორონთი ქორწანსუ და,
თედო ქიიხუტოლეე!

3.

ირი სუნელი დოვთასი დო
ვა მითასუ ონბალე —
მუ ჩქიმი ოსური გიძირუ ნდო
მუ ქორთული ტომარე.

4.

ართი ქაცარი ქოპუნდუ,
ეზოს დინიკირტონუდუ —
ძღაბიშ ნაშქურინეფ' ბოში
შუკას მიიტირკონუდუ.

XXIX.

1.

რჩინიში ბირა.

ბეეშვია, ბეეშვია
ახალი დო ჯვეეშია!
უჩარდია, უჩა კოჩი,

ვა შუნდი და[1]),
მუშა მორთი!?

—

სი გეშუნქჷ დო მა ვა ფჩანქ,
შურქ მუშა გიჩხონდას?

—

ჯიმა ჩქიმი, გუჯმახანი,
აკა ღვინი ქჷდმახვამი!
უჩა კოდი ხარკალეე
აშო მომიჩაკალეე!
ალი კულა რე დო ალი კულა რე!

—

მითი ღვინსჷ გეშუნსჷ ნი, კოჩი თინა რე.
ვარა გეფშვათია-ოდა, ვარა ობჭკომათი,
ვარა თოლო რხინი-ოდა მევიძირუათი.

—

რხინი სუმარენსჷ-ოდა, თოლი მეენძელსჷ,
მუთი უჯგუშ', უჯგუში რე ნ', მადილოსანენსჷ[2]).

2.

ღვინიში გოსგამუა.

მარდობა ღორონთს!
კოჩიწკალა ვორექ ხოლოს;
თოფი ქუ'გ'ოცოთი ტორონც.
ღორონთი გოტიბაფუდას
ოსურცჷ დო ქომოლეც;
ეშე მათი სიკეთე ქომობძჷ.

დიდება ღორონს!
თოფი ვოცოთი ტორონს.
ღორონთქ გუმორძგვას
დიდი დო ჭიჭეს, სუმარი დო მეენძერს,
ოსური დო ქომოლს.

3.

დიდებაქ მეეშინჷ ამუდღარი ბჟაში ეულას!
ართი სუმარი ინგარდჷ მაჟირაში მუულას.
მეენძელი რაგადანც: „თე სუმარენქ ჭკუაშე მუშე გინიილასჷ?
„[ართიანს] ვა დუუდოხოდნა ნდა, ჟირიხოლოქ გალე გიმიილასჷ“.

1) Вар: ვა გაშე'ლ'დჷ და.
2) Вар: ოჭუმარეს ხე მეთხა ნი, მადულოხანქეფეფ.

XXX.

1.

ო ჯიმა ესაკე!
თოფი დო ლეკური ხეს დაკე,
სოთინი ტრუფა ქოძირა და,
ყაჩახურო მიანჭე!

2.

ო ცირა, ქოიახე!
ჟი ოდა დო თუდო ხულა,
ვე გილათხა დო ვა დოლურა!

3.

ო ცირა, შანგიშ ფერი!
ქოპილუნა სქანიშენი;
ჩქიმი დო სქანი ცოროფასი
ქოლასუნა ჯაბიშენი.

4.

ელესია, მელესია,
ჩხომი ჭოფეს ლელესია,—
სუმი ჩილი მიქი მეჩუ
ჩქინი გიო ცვერესია?

5.

პაპა მეურს გეგუთიშა,
ლეპარტიე მალაკიშა,—
სარხინოლეფი დოშუმერე,
ეშკუნით ტაბაკიშე.

6.

ელია, მელია მესანთელია,
გოგუა, ჩქოტუა, ლალარაია...

7.

ბოში: — „ვო ბჟაო, ვო თუთა, ვო ჩქიმი თამურია!
„წყარი რჩაო, ღვინი რჩაო,
„წყარიშ მელე დოგირჩაო?"
ცირა: — „ჩიტი ოჩიტორსჷ დო
„მალალური ღალიძგას,—
„ბოში, მუშე გილალურუქ
„უდუდალებელი ზას?"

8.

ალიხე, მალიხე,
მალი-მალალურიხე,
ზიკიხე, ზიკი ჭილახე,
მოროდინი მოციკახე,
ციკახე დო კვაშილახე,
უკულაში ლეჩახე დო
გინმოჯგინი ზინწარეხე.

9.

მელე თურქები დო
მოლე აფხაზეფი...
— „ცირა, მიქჷ მერჩჷ
„თურქული აბაზეფი?"
— „ბოში, მუს გონჯარჷ
„ჩქიმი ხეშ ნალვაწეფი?"

მელე რისეფი დო
მოლე აფხაზეფი...
ქორქიხეს მიქჷ მეჩუ
რუსული აბაზეფი?

10.

სქანი თოლი ჩქიმი სარკე,
სქანი გური ჩქიმი ტახტი;
უსქანეთი ჩქიმი რინა
ციხე რე ნდო ნაობახტი.

11.

მა ვა მოკო სიცოცხლე,
მოკო მალაჲას დობლურე,
რადგან სქანი ჸოროფაშა
სოთინ ვა მატყობინე.

12.

მუჟანს ვორწყექ ვიჭუმქუ,
მუჟანს ვარი, გური ღურუ;
ელე ქომიწონებუ ნდა,
მელეხიშე გამგნოვჩურუ.

13.

ცოროფა რე სნეულება,
მაცვილარი გურიშ ჭუა;
ცოროფაშე ღუდიშ დაცვა
ვა მაღორა, ვა მიწუა.

14.

ცოროფილიშ გურიშენი
მუთუნ ბთქვი ნი,
ირი კოჩქ მიწუ «სუა!»
მუში ნებაშა გილუურცჷ
ჭყელი, ნკირილიში სქუა.

15.

დობღური და, დომიგარი,
დომითხორი საფულე,
სქანი სქვამი კუჩხეფითჷ
დიხა ქინმოჭკაბულე.

16.

წყარისინდი წყარსჷ გეხე,
მიკორდე კოკობე.
ბოში, მუსუ მიჯინერქჷ?
ქგებას გოკორდე?
შურო ბედი ქოგილუ ნდა,
ქგებ ვა დჷგოკორდე.

17.

მოკოდას[1]), მი მუჩანსჷ
დადიხე ცირა ნინუცას(ი)?

1) Вар.: მიცორს, მარა...

მუჭო თოლი უძიცანსჷ;
ბოში, ქზებ გოკოდას(ი)?

18.

მიყორსჷ ნი, მინ ორე?
სქვამი ცირა ნინო რე.
აკოშკაშე გინორე,
ჩე ბჟალარა მიორე.

19.

საყვარელქჷ მემიდინჷ,
გურ' მაჭუუ დაჩხირითჷ;
ჩქიმი გური ვ' ეცოცხლებუ
ფარა, ორქო, ვარჩხილითჷ.

20.

ცირა, მუ სქვამი რექ!
ვარდიშ ფერი რექჷ დო
ვარდიშ ქაქანა.

B. c) Стихотворенія.

a) Пѣсни.

XXXI.

ყაჩახიში სქუაში ლექსი.

ნ ა ნ ი ნ ა.

1.

ნანაია, ნანა-სქუა, ნანაშ ჭირი მა!
არკვანიშა დიშამჷჯანჷქ ვარდიშ პირი მა.
პიც ცახორცი გამჷნოგონწყი, დიშგოჯინი მა:
ხენწჷფეშ სქუას ქოგურაფუქ, ვა გიჩინი მა!
ყაჩახიში სქუა რექჷ, მარა კუჭუჭი;
სათავადოს მითა რცუნცუ ხურხი უჯგუში;
ართ' ბოშიშა თუმა ღჷრჷ სქანი ხუჭუჭი;
ნანაია, ნანა-სქუა, მორთ', ქუმაჭუჭი!

კჷდჷრც ქოგიხუტოლუა, რჩანქჷ ძუძუსი;
ბჟათი მუჟანს დუგორძლანქი, გიბირქ დბრჷ-დბრუსი.
გვქძე, ჯვარი გიწერსი დო ჭამოთი გლურსი,
დიო ფიქრი ვა გიმონკანს, ვორწუექ მა, დუსი.
ნანაია, ნანა-სქუა, ჭამოთი გლურსი!

ვარა მუ სქანი საქმე რე დიო ფიქრეფი?
სი მუთუნს ვა მუგარკენა სქან' ძუძუეფი!
მიირდუქი, ქაწორხვადუ ტერ-მოჯგირეფი,
ჯგირო ძირუნქ, ქიყანასი მუ რე ამბეფი.
ნანაია, ნანა-სქუა, მუ რე ამბეფი!

ქოჩო, თი დროს გალვენუუ ოფიქრებელი,
გურს გიყვილჷნდას იყიი წუთიშსოფელი,
სქუა, იმი გაგიკვირდუ სილულე ბრელი...
ენეფს დიო ვე ეჩინენქ, რექ ბედნიერი.
ნანაია, ნანა-სქუა, რექ ბედნიერი!

ირფელიშენი იძიცი, მახა, დიო სი;
დიდქ იყუე, გეემარგი ქიყანაშ რსიოლს,
დუდ' ცარიელ' ვა დეკინა, ჭკუათ იოფში!
ხვალე სქანი გურიშენ' რე, ქიყანა მიყორს!
ნანაია, ნანა-სქუა, ქიყანა მიყორს!

ნანა, რთხიინქ გიყორდასი სით სქან' ქიყანა:
თაქ რენა დაბადებული სქან' ბაბა, ნანა,
ირი ჩქჷნ' გასაჭირიშე თინა ბთხილანა,
თქვანდა ისი მეუჯლონსი მჲარე ნინალა.
ირ სუკეთეს თქვანდე ველუთ, თოლ' მიყირზანა!

ხეხუ კჷდჷრც ქეგიჭყვართი, აწი ქოხუტი,
მა ირიართო გიბირქჷ დო სი თოლ' დოჭუტი,
ეზმა ხანიშ ჩქიმი რჩქილას, მემიჩქჷ, დოშურდი.
მუთი ვორდი ეთიწკალა, მუჟანს ვა პუნდი?
დიირულე აწი, ნანა, თოლეფ' დოჭუტი!

2.

1. სი მიხუტი, ნანა-სქუა,
დო მა თაქი გიდურჭულა. ნანი-ნანინა![1])
თურქი მეურს შარასუა,
ბაბა სქანიშ ნაბურჭულა. ნანი-ნანინა![1])

2. მუ ბქიმინათ, სქუა-ნანა?
თურქეფ(ი) ვა მორინუანა:
კოს ირიფესჷ მიდუდანა,
უკულ(ი) გითაშქვიდუანა.

3. წოხოლეშე თურქეფი დო
უკოხოლე მიზანეფი,
გაკორთეს ნივთეფი დო
დანჩხვრს დოჭვეს ფიცარეფი.

4. ბაბა სქანი აქი ვა რე,
ჩქჷ ბტყობუთჷ ურთასია.
ბაბა სქანი უცვაჲჭარე
თურქეფს მიშაბურსანსია.

5. ულადასჷ დოგიჩინჷ:
«მალას გიმაცუნსია».
ჭიჭე რდი, მარა ქოგიჩინჷ,
«ენა ვა გჷ ზუ̊რასია».

6. ანჯარ(ი) სქანო ხაზჷრი დე,
გიაცუნი ჩქარასია;
ლურჯა ხოლო კაზირი დე,
დოგიხვამა შარასია.

7. მარა, სქუა, გოჩინა თესჷ,
რთხორე ირო ქორშჷდასი:
„ოჭიშ(ი) ვ' აძირა დღასჷ ნტერსჷ,
ოში ქეკორთხოზჷდასი!

---

1) Припѣвъ, повторяющійся въ соотвѣтствующихъ мѣстахъ во всей пѣснѣ.

XXXII.

შქვიდელიში ობირეში.

1.

1. გო, დონწყვილი ობიშხას
ვა დიბშქვიდიო მა წყარს!
ქომურთუმუდჷ ჩქიმი დღას,
ქოთი ქუვაშიი ზღვას!

2. წყარიშქვიდა ცოფე, მარა
ჩქიმცალ' ვა დოლამუ შხვას.
ჩაფულაქ მიდალატჷ, ვარა
იკიბლენდი ხოლო ძგას.

3. ურაქ კვარტი ქეგჷმაშქუ,
ქემშმოცოთჷ მა შქადიხას.
ორგიაქ ჯგჷრო ვე გჷმაშქუ
დო ქობსქჷდი პოპორ' წყარს.

4. ჩილი დოჭოფილი პუნსჷ...
ჭარა ჭვილი ჩქიმი დუსჷ:
გეგილმოლჷ თიქი ხუსჷ,
ჩქიმი გურსჷ თინა ჭუნსჷ.

5. მუქ მალოლჷ ნი, ქუჩქჷდას,
მუჭოთი ვა ბძირჷნსი დღას,—
გამისოფანს ჩელა ღვას
დო გურჭვილო დომინგარს.

6. ჩქიმი დინაფილი შურსუ
ჟინ' ბორია მომიგანს,
იშ' თვალი დო ჩილამურსუ
ოშურეთიშა მომიღანს.

7. თენა რენო მართებული?
ახავაი, ჩქიმი დღას!
ჩქიმი თოფი დო ლეკური
ემერი ქიგილაბუ შხვას.

8. ახავაი, მუქ მალოლჷ!
მა ამარი ქიმკმაბორჷ!
ჩქიმი მათხოზინა დოგორჷ
ქმერი შხვასჷ გიაფიორჷ.

9. შხვა მითინი ანწი ნგარათ,
ვარა მუშე მა მინგარს?
ცოროფილეფიში გამათ
ჭანდი მიწოლენსჷ ზარს.

10. ძელი ჩხომქჷ ოჭკუმუ დო
ძვალი კჷნოხჷბუ ძგას;
ჩქიმი თია დოჭვიმუ დო
ქაწობხვადი ჩქიმი დღას.

2.

ვო, დონწყვირი ობიშხას
ვა დიიფშქვიდიო წყარს!
წყარიშქვიდა ცოფე, მარა
ჩქჷმიჯგუა ვა დოლამუ შხვას:
ჩაფულაქ მიღალატუ, ვარა
კჷნჷვოჩურანდი ძგას;
ურაქ კვარტი მჷმოგჷ დო
ქჷდჷნომიტუუ შქაწყარს;
მოუსვი ნი, დუდი ქობსოფი
კოდმე-ტკირს, ბალანგარს.
ჩილი ნათხიირი პუნს,
ბედიჭვირი საცოდარს
კოს მიდამიჩქვანჷდანი,
მეემიჩქჷ, დომინგარს.
იში ორქო-ჩილამურს,
გურიმოჭვე გეთვალუას
ჟი ბორია გემიგანს,
სამჷთხეკარიშა მომილანს.
ჩქჷმი თოფი დო ლეკური

ვა ქიგილაბუნო შხვას!
ჩქჷმი ქჷრი დო მიმინო
ვა ქიგეუხუნო შხვას!
ჩქჷმი წყარ-მეძობარი
ვა ქიგეთხოზჷნო შხვას!
ჯანჯი მირაგადჷ ზარს!
ძელი ჩხონს უჯკომუ ნდო
ძვალი ქეკოხორჷ ძგასჷ დო
ჩქიმი დღა დალუური
ქიმიკოძუ ბონდიშის.

XXXIII.

1.

ვო ბურდა დო ბურდა-ვოდა, ჩე ფრიმული რჩანსჷ!
დღასუ მისუ გაგონებუ შქა გჷმასჷ თჷრა? (რჩანსჷ)
ღუმუ იკორთელე-ვოდა, ლეჯი გამურსანსჷ,
ცურძენიშა ქომკურინჷნა ჯოლორი დო ტურას [1]).
— „ტურა-აცაბაცა-ოდა, სოშა მიოცაცა?
„სი მიქ მერჩჷ ოზჷრალო მუშ' ოდა დო ფაცხა?
„მარგალეფიშ ოსურეფი ქოთომს ივარანა“.
— „დაბა მინჷმაშქვითია, ქობძირა დო ვარო? [2])
„მინით იბრულია-ოდა, გინოთი ვორულე [3])
„შხუ-შხუ, შხუ-შხუ დადულეფი, შეფაშ კახილე.
„სქანი ურმაშია [4])-ოდა გემიწკაფინე,
„გა დო გასჷ გივოსხაპი დო გინიფჩილითე.
„სქანი ლატუვაყია-ოდა გემიტუვაყინე,
„ქიდიფებრცხელია-ოდა, გინიფჩილითე“.

—

ასუჲანი პატონენქჷ მუნოთ გესურასი,
ოკო რსურებუდასჷ ნი მოზისხარე ნტერი:

1) Вар.: ცურძენს ქჷმიოშჷხჷნა ჯოლორი დო ცურა.
2) Вар.: დაბა ქოცუნსჷ დო ვარი თიშა მევობაცა.
3) Вар.: მინოთ ვირულეი-ოდა, გინოთ ვორულეი.
4) Вар.: ურუმია.

ხოჯი დოუცვილი-ოდა, ფუჯი გეუძინი,
კურთხუს კჷნოლვარანსჷ უდიდოლჷ გინი.
ჰატიფეცი ნი მიჩქჷდჷ დო დუდი მომწონდჷ ნი,
გედან' ვა მიკითხესია დურელი დო თელი.

2.

ვო ბურღა-და, ბურღა-ვოდა, ჩე ფრიმული რჩანცჷ'
დღასჷ მისჷ გაგონებუ შქა გჷმასჷ თჷრა?
ღუმუ ეკორთედუ-ვოდა, ღეჯი ქოწკუმუნცჷ,
ცურძენს ქიმიოშხჷდესჷ ჯოღორი დო ტურა.
— „ტურა-აცაბაცაო-და, სოქიშა მიოცაცა?
„სი მიქ მერჩჷ თემი საზჷრეეთ?
„მარგალეფიშ ოსურეფი ქოთომც ივარანა".
— „დაბა მინჷმაშქვითია, ქობძირა და, ვარო?
„მინჷთი იბრულია-ოდა გინოთი ვორულეე
„შხუ-შხუ, შხუ-შხუ დადულეფი, შეფაშ კახილეე;
„სქანი ვურმაშია-ვოდა გემიწკაფინეე,
„გა დო გას გივოსხაპი დო გიიფჩილითეე;
„სქანი ლატყვაჟია-ვოდა გემიტყვაჟინეე,
„დიიფევრცხელია-ვოდა გინიფჩილითეე".

—

ასეჲანი ჰატინემქ ოკონდა გესურას,
ოკონდა რსურებუდასია მოზჷსხარე ნტერი:
ხოჯი დოუცვილი-ვოდა, ფუჯი გეუძჷნი,
ბოგას ქიგელვარანცია უდიდოლი გინი.

XXXIV.

1.

სი ქოული, მა დომიტალენქო?
სქანი ოხვენს მა გემიტალენქო?
ჭოფილი ვორექ, თოკილი ვორექ, ვა გომიტალენქო?
ლიხაზურგა სარკილი დო სათანჯო მუნაფილი,
სქუა დოსქილადილი დო დიანთილი ცუნაფილი...

დომიტალენქი, მომინტალენქო?
ვარა უკული ვა მივარენქო?
ზალირი ვორექ, ხალირი ვორექ, ვა მკმოტალენქო?
გაფილი გეჩილათილი დო ჩილათირი წურაფილი,
სქუა დოსქილადირი დო დიანთილი ცუნაფილი...
სი ქოული, მა დომიტალენქო?
ჭოფილ' ვორექ, თოკილ' ვორექ, ვა გომიტალენქო?

2.

სი ქოული, მა დომჷტალენქო?!
ოფჭოფესჷ ნი, ვა გომიტალენქო?
სათანაჯო სარკილი დო
დიხაზურგა მუნაფილი,
თელი გახარებული დო
ლურელი არძო ჩხონაფილი,
სქუა დოსქილადირი დო
დი[illegible]ილი ცუნაფილი...
მის მორსებუ?! დომჷტალენქო?
ჭოფილ' ვორექ,
თოკილ' ვორექ,
ვა გომჷტალენქო?

XXXV.

1. ცოროფასჷ ირო ბჭყალე,
გური შემეწუხებუ ნი;
ირიფელსჷ თის ვაბრალე,
მუთი ვე მეხუჯებუ ნი.

2. კეთებული თინა ცოფე,
მის ცოროფა ობედჷ ნი;
ინა თიშო რინა ცოფე,
მით' ჭოფუას ქობედჷ ნი.

3. მოთ დოფსქჷდი თიშ ურჩქინჯო,
ხეთჷ ვა მაჭოფედჷ ნი?

ვარა თიში ინახვენჯო
ლობერი ვა მალობედჷ ნი?

4. ვართ' იჭოფე ჩიტიცალო,
ვართ' ილობე იშ' ლობერი;
სოლე ჸურსი ფიტიცალო,
ვა გაშიი იშ' თხობელი.

5. მიაროსჷ ფერი აფუ,
მუჭო მალამო დო ქონი;
მიაროსჷ ნტერი აფუ,
მუჭო არგუნი დო ჭყონი;

6. მითინეშო ინა შხვა რე,
ოსქუ, მუჭო წუდეს გარი;
მითინეეს დილაარე,
მუჭო ქვარას თიაქარი.

XXXVI.

სქან(ი) სანთელო! სი ქორშჷნო, კუჩხი კუჩხის გილარდგი ნი?
მოსვასვილი, მოკვანწილი ყი ბალკონსჷ გილარდი ნი?
მა ქუდირი ბოში ვორდი, სი ჸწივული ცირა რდი ნი?
თინა ვარა ვა გიჩქჷნო, ჩქიმი გურიშ კელა რდი ნი?
შური ჩქიმი შულადილშო მაშვანდებელ(ი) ბინა რდი ნი?
თოლ'შა ვა მომიოლჷდჷ° ნი, სი ჩქიმოთჷ თინა რდი ნი?
დიო ხოლო იმენდი რე, ჭიჭეს ვარა ქორშუდეე.
შხვაშა ირო ქომისხუნუქ, სი დანჩხჷრსჷ ქობჭუნდეე,
ატარამო მუკურდეე, ჩქიმი ზისხჷრს ქოშუნდეე,
დო მა ირო თინა მოკო, ირო გურსუ ქორჭუნდეე.
დანჩხჷრო გოულირი ვორექ; ნოტე ჯიხას ვონდუდეე,
ვარა დიხას, ვარა ცასჷ, სოლეთინი ვონჭუდეე,
ვარა ჩქიმო, ვარა შხვაშო, ნოტე მუთუნს ვორთჷდეე,
ვარა ღურელს, ვარა თელსჷ, აკას მუთუნს ვორგუდეე!
თენა ცოდა მუჭო ვარე, თეცალს კოსუ ორთუდეე?
მარა ენა მუთ მიმოჩქჷ, უკულ' ვა დმოკორდჷდეე?
ღურადლაშა ქოგიჯინექ, გზალო ვა გჷგოჭყორდჷდეე.

გურსუ ვარა ვა დორჭკუნსო, უსქანეთჷ ბჭყორდჷდექ?
ინა ღორონთქ ნუმუ ქიმინჷ, მა სი ვა გოცოდუდექ!

XXXVII.

1. აკა სი რექჷ-შო, ალმასი რექჷ-შო, (ნანა!)[1]
აბრეშუმო-შო აწმაძირექჷ-შო. (ნანა! დედავ,
დედავ, მებდინევო, ჩქიმი ცოდა!)[1]
2. მუს მორთუნა ნი, ვა მაჯინექჷ-შო?
ქოდელახე ნი, ვა მაძირექჷ-შო.
3. ორჭოფანი-შო, ვა მანტინინექჷ-შო,
ვარი შხვამა-შო ვა მანდვინექჷ-შო.
4. ქკიში გვალა-შო მაღალი რენი-შო,
თიშა წვანდიშა ამალჷ რენი-შო.
5. ანწი ულადღა ამარი ლენი-შო,
მა სადღათო-შო ვა მალინენი-შო.
6. სქანი გამა-შო ჩქიმო მი რენი-შო?
სქანი ცოროფა ჭარამი რენი-შო.
7. ირო გურიშა ალამირენი-შო;
გჷმაშინე ნი, მანგარჷნენი-შო.

XXXVIII.

1.

1. ჩქიმი დუთქჷ ქჷგჷგალუ,
ფვაფვარი გჷთოლაჭილი ცირა!
მიზოჯი დო მიინალე,
მა ვა მოკო თიში ქირა!

2. შური დო ხორცი წამიწყმინდი,
ჯოჯოხეთის მუჩი ბინა,—
ჭყელი ვორდა, ქიმნარღა და,
ოღონდ ირო სი გიჯინა!

---

1) Припѣвы.

3\. მუშენი რექ თეჯგუა ჯგჷრი,
ანგელოზიშ დასადარი?
მუ ღორონთქ დჷგაბადჷ
ჩქიმი გურიში მადალალი?

4\. თოლიშე დაჩხჷრი მოქმეცჷნც,
პიჯი გვალო ვარდიცალი,
ლვანწკი ჭითა, უშქურჯგუა,
ირ კოჩიში დასანჯარი.

2.

ვარდის დო ჭუჭელეს
ყირხოლოს ოკ' ართო რინა,—
ვარდის ჩხვინდი ქოხვადჷნ და,
ჭუჭელეს ხვადჷ მიკოჯინა.
ყირიხოლო მაფალუ რე
ღორონთიში გჷნარჩქინა.
მუში ნაგორა მისჷთი ცუნცჷ,
ბედისერი ორე თინა.

3.

გამნირთჷ ქიყანაქ:
უნჩაში, უკულაში ვა ჩქჷ,
ბედაურენქ ქჷკნოსქჷდჷ,
ზურა წჷმი მიიქანჩჷ;
მაფშალიას უღუ ბედგჷ,
ურემც ათალირწკინანც,
ვირი მაფშალიაცალო
გალიას მითისვისვინანც.

4.

ტურა.

ჭიჭე ტურა მიქვაცალჷ,
ლაფში გილალაფირია,—

ირო ქოთომც ქოჭკომუნცჷ,
დღასჷ ვა რე რძღაფილია.

5.

პჷდჷ.

პჷდჷ ჯას მიკიპაკჷ,
ხანგა, გინოღასირია,—
ირო ქიმკიპაკჷ, მარა
წუდე ვა ულუ გაფილია.

6.

ტურტურუე.

ტურტურუე კანდიორი,
კუჩხი გჷთოდაფილია;
ბაღვრე ღუმუში მახირალც
ღუმუ ქუუღუნო ხაზჷრია?

7.

ეფერი საქმეს მუკოგიცოთა,
თოლენც დჷგონთხორაფუა:
სქანი ვა გიღუდას ხოლო,
შხვადო ქჷგოშიბაფუა.

8.

წოხოლეშე ოხვამე დო
უკახალე სახარება,—
ღურათ ვა ღურედათჷ დო
დღას ვა იძირჷდანი გახარება.

9.

ქჩებ ქორთული ვა გარჩქილე,
მარგალური მუგოშინა:
ქჷგონებუნ და, გინობჭყვიდათ,
ართო გეებკეთათ ბინა.

10.

ცხვინიშა ნეძი გიმამიძჷ,
ჭუკი უხუტორუანცჷ,—
ეფერ' ყოროფილი პუნცჷ,
გურიშა მიხუტოლუანცჷ.

XXXIX.

1.

ჭიჭე ცირაში ზალამი.

ვო, მუთუნო გინმორთინუასია!
მაფშალიათ გინმორთინუასია!
მაფშალური ქჷდმოგურუასია
დო თე ბალჷს ქენმოხუნუასია!

2.

მაყალე.

ჯგირი მაყალე თინა რე,
—დო უწოლე მა თისია,—
მაყალეში გურიშენი
მი კჷლურსი დანჩხჷრსია.

3.

ზესქვი.

ლურჭულუუ ზესქვი უჩა,
ნჷნძგჷ მორჩე. კუდელ' ფიჩა!
ონჯუას ჩეთჷ ვა დიყურჩა,
ვარა ჭუმე მა სი მუ რჩა?
ვა გოკო ნი ჭა დო ფურჩა?

4.

ბერი დო გინი.

ბერი სოროს ინორე,
ჟიშე გინი გინორე.

გინი ნჷ რე რჷნტჷ, შერი,
უპოტინუანსჷ გერი!
ორე გერი იში ტერი.

XL.

გორდეფიში ლერცი[1]).

გოლა ხეთას გოხოლუდი. გოლასერი ჭალადიდცჷ.
ოთხი გორდის გინულებუ, ოთხიხოლო აბრაგისჷ.
ინეფც უქიმინჷნა ნი, ინა ტერიშ ალაგისჷ:
ჯგირი ცხენენცჷ გეხენან დო მეურქენა მართახისჷ;
ცხენი შურო ვა გითოჩქჷ ინეფიში შონური ნაბადისჷ;
მუდა კუჩხის მედგჷნა ნი, დიხას მენწყუნა ალაბის;
სოდე გიოჭიშუანა ნი, თექჷ ჭუნა ქალაქისჷ;
სოთჷ აწოხვადჷნა ნი, თექჷ რჩუნა ყაზახისჷ;
მუ ეფერი კოჩი ორდე, ვა გიშელა რაგადისჷ;
გორდეფი დოშაყარენან დო ქიძახჷნა «მოლართი»-სჷ;
გორდეფც ლაზუტი დუტახჷნა, ქათუხენა კალათისჷ;
გორდეფც შაყარუა ნოლვე გასარჩული შქა მარტისჷ;
ხეთური გორდი ხორგასჷ დო ხორგული გორდი ჭალადიდცჷ,
გორდეფც კითხეს: „სო ურქიე?“—„წყარც ფშუნთიას ყორათისჷ!“

XLI.

უსამართობა აშინოძე ოდიშური ალაგეს.
პატონობაქ გინილუ ნი, მუს თქუანა სამანჯელს?
პატონეფი ნოჭკუმუე ხალხიში თია ჯამაგირს,
ხალხიქჷთი გეეცუუ, ქემკოცუნა ლაკადენს.
უსამართო პატონეფი შურო მუთას აბადენს.
ხალხი დო მუში პატონეფქჷ ნაფიჩხოუს გეკანთხეს.

---

1) Вар.: სუმი გორდის გინულებუ, სუმიხოლო კანალის,
დიხას კუჩხის გიაშქვანა, გითმონწყუნა ალაბის;
ინენს უქიმინუნა ნი, ჩქიმი ტერიში ალაგის·
სოვიჩა ქოდუგენუა დო გიშოჭუნა ქალაქის,
სამაყარით მეურქან დო გილათხულენა ნაბადის.

პატჷნეფქ ეცოდესუ, ვარა დუცუ ქეგლუკვათანდეს.
შიშის ღურელი პატონეფი ექი ქემიოყაყანდეს.
შქირენიში ღურელეფსუ ჸუდეშა სერიშა ვა მართეს.
ჸუდე მუჭო ქოძირესი, ჭიჭე გურქუ დემარგეს.
მუნეფიში მადგლოსანეფი წვანელს გიოკაკანდეს.
გურმეშირილი პატონეფი მინდორს ქემწოუჷრტჷნდეს.
მარია დო კესარიას სუმ' ღუდელ' ღუმუ ჸოფუდეს.
ოჩამჷრეშა მითულჷნა, სქასერს ქეითიკვაკუდეს;
ჩხვარუა ვა ნოჩქედესჷ დო ართიანიშა ქოუტვეფუდეს.
კაკუტი მეუტახჷდეს, ხეშე გეგწოლაფუდეს,
კაკუტეფიში ნოტეხეფი კუჩხის ქეგლანთხაფუდეს.
ონჯღორეში გურიშენი კოჩი ვე მკუნწაფუდეს,
მუჭო შხაფილი კერიცალო მუნეფი ქეითიჩქვაფუდეს.
მუნეფიში ქომოლი-პატჷნეფი ცხვეკის ქეიშატახჷნდეს;
ქორა ქალალაფუნა ნი, ორტყაფუ ქომურტყაფუდეს.
ღუმუ ლიბუ ჸოფუნან დო ნოჸურს ქეიშაბაცჷნდეს,
თითი ვა უცირჷდესჷ, თეში ქენურღვაფუდეს;
ხვარჩინი ვა შიბუდესჷ ნი, ხეთჷთი გოუჭაბუდეს;
კირჩხა ვა შიბუდესჷ დო კითით ქემშეცახუდეს;
ხვარჩინი ვა შიბუდესჷ ნი, ბირცხათ ქოდუგაფუდეს.
ბირცხაში დჷნაგეფი ღუმუს პ̣ატჷნეფი ვა ურძლაფუდეს.
კითი მეჭვილი პატონეფსჷ რგილი წყარს გოთე ქაბუნდეს.
„ირო თაში იჸიინია!“—ნგარა დოუჭყაფუდეს.

XLII.

1. მიკობლურსუ უმინჯურსუ,
ხეშა გილამიძჷ ღუდი.
ჟი გ̣ემობუ ჯაჭვი ხუსუ,
კუჩხის ემიძჷ დიდი ხუნდი.

2. ძიუ-ძიუთ იბლა შურსუ,
პისუ მუმოფორუ ქუდი.
ვითი წანა ამარი ურსუ,
გალე ვა მიძირჷ ცუნდი.

3. მუჭო თაში ბლურსი, თეში
გემოძირუ ჩქიმი ცხენი.
ის მუთა შჷ ჩქიმი ხეში,
ვორწყექ, მუჭო შხვა გეხე ნი.

4. მუშით კვათჷნდესი, ფერი
ჩქიმი ლეკური, ჩქიმი ყამა
ჩქიმი მოლალატე-ნტერი
არძას ქოშიიბუ გამა.

5. ბუმბულიში მანგიორო
თუდო გიბკერკელჷქ პოლსუ.
ნაბორუუ თირიშორო
ტვერი დილაბცესჷ თოლსუ.

6. მა მალორენს ირო ორო,
დღას ვა ვორწყექ აქი კოსუ.
სიზჷმარი ჩქიმი ბორო
გომოშინანს ჩქიმი დროსუ.

7. ხეს მართახი, ხუს ნაბადი,
„ქი-ჭარალო-თარალა!“
ვა მოკორდჷ იში რაგადი,
სოთინი ორდჷ და ნჯარალა.

8. ქქი ჯილითი ცხენიში,
გილაცუნა ცირეფიში,
დასანჯარედჷ ნტერიში
ჩქიმო თოლი ინეფიში.

9. სოთინი გამკობრჩქინდჷდი და,—
დიხა ჩაფულა, ცა ქუდი.
მეტო ვე გიმოსქჷდჷდი და,
დღაშა მუშე მა მაფუდი?

XLIII.

გუთუ აფაქიაში ლერსი.

1. ჩქიმი დუდი მა ბჯოგჷ ნი,
თეში მუშე გამანწირი?
თე დღა თაში მობძჷდჷ და,
დღაშა მუშე ვა გამწილი?

2. სამართალი ვა მიკითხეს,
ვა მიგორეს განჩინება.
ნანა, მუშე გჷმაშინე
ჩქიმი დუდიში განჭირება?

3. გაჭირება თესჷ ჯოხო,
ასე მემეხვარი. ჯიმა!
ხასილასჷ კანი ვე გებძჷ
ფიცარიში გენანჯირა.

4. ძალით მორუუნა, ვარა
სამართალით ვა რე რჯგინა.
ართი შარას დაბაბღჷდი
კურტანიში საცალოთ.

5. უსამართობაქ გომოჩქუ
ნტერეფიში სანწყალოთ.
კუჩხი რკინათ დომიჭკადეს
ხე ვა მიღუ სანძალეოთ [1]).

6. ცუდი ნასხუნაქ მუთა მერგჷ,
მუთი რე ნი ჯგჷრიშ მეტქ.
თუდოქ მუთა მუმეხვარჷ,
სამართალი ყინიში მეტქ.

7. ჯოჯოხეთი მიქი ძირჷ
ხორციელო ჩქიმი მეტქ?

---

1) Вар.: ირიფექლი ართო კირილი შავუ, ხე ვა მიღუ სამძალოთ.

ხორცის ჯოღორს ქოჩანან დო
შურს ღორონთი ადიდენს.

8. ეშჷმაკეფი მაწუხენსჷ,
ღორონთი ვა წიმაწყუნდენს.
ხე დო კუჩხის თეში ბკჷრჷნა,
კოჩი მუთუნს ვა ბკითხენს.

9. მითას ნოფცოდუექო
საწყალი ჩქიმი ჩილიში მეტს.
— „ბუთუქ ჯიხას ინტჷ, მარა
ქომორთუ დო ხეს ქოპუნა“.

10. ვა მუურს,—ის მუ უჭირს,
ქომუურსი, ოჭოფუნა[1]).
ეშელენა, დოჭარჷნა,
გიმელენა, დოსოფუნა.

11. ხოლო ღორონთიქ ნუ მოლასასჷ
გჷმარჩქინეთ როსთო ქულა.
მა ჭოფუა ვა ფხვადჷდვ,
ჩქიმით ვორდი მონდებული.

12. «მორჩილება უჯგუნია»,
მიშეთ გამიგონებუ ნი.
შხვასჷ მუსუ ვონდურუქჷ,
დუდი დამიღორებუ ნი.

13. თავადობას ოსქუდუო
ობორკალიში ითოხუნა?
როსთოქ გრიგოლს მაშინჷ:
— „აფაქიაში სამართალი
ჭე დულასჷ ქოპოფუნა“.

1) Вар.: მითი ქომუურსი, — მუთა უჭირს, მითი მიღურსი, — ოჭოფუნა.

XLIV.

დავითი აფაქიაში ლერსი.

დღას კოს ვა დოლამუ ქიცანას ჩქიმი ცალი:
უბედური ბედიში კოჩქ შხვაში ნაქიმინა ჭირს უბრალოთ ქიმშაბლი.
თოლს სინათლეს ვა ვორწყექ, ინვორექ ოროშეს,
ტერქ დროება მიძირგ დო მუთი ოკოდგ ნი, ქობლოლეს.
მიზეზი მუთა მიღუ, მარა მიზადგნა მოგონელს,
ირ მარას მუშამგლანა შხვა დო შხვანერი დანოსენს.
ბორკილი ვორექ ართი დიხას, ეჭკადილი მაფუ კარი,
მუკი-მუკი გომიბარგე შუფაში რისეფიში ჯარი.
ყებურს მუშებკერკელექ ჯგეში ნაბადიაში გორჩელს.
გილაპუნთუ სუდი·შა ოჭუმარესგ დო ირი ონდღეს,
მარა საშველი ვა მუჩეს, ძქ გუუჭყორდეს!
ხენწიფეშე მიღუდეს სახარჯოთ ჭიჭე ფარა,
ფერიგვარო რაგადანა, აწი თისით ვა მუჩანა.
თიწკალა რე ჩქენი ღურა, მუყანს თის მიდამგლანა,
ირ კოჩიში გურისაჭო ჩქენი ჩილამურით გარა.
იბთხიი დო შიიბხვეწი ზალოგით მა გოტება,
მარა საშველი ვა მუჩეს, კონდრატოვიში მონტება!
ქუთეშიშა «იდია» დო ხეს მუჩეს უწყება,
გერარდიქ დამტერგ დო ვა მუჩგ ცხენით ულაში ნება.
თენა ხოლო მუს მონტერგ თე ქულა დო ფისთი მურალი?
მუში მუთუნი ვა მიღუ დო ვართი გებძგ მუში ვალი.
შარას გილალახესგ ნი, ინა ვა რდგ ჩქიმი ბრალი,
ინა გვალო ვა ცვილენი, იშენი მალას გეემწარი.
ეჩდოვითი მარტის ზუგიდი გეგნომიცონეს,
ტროიკაში მანგიორო ურენს ქიგიმოხუნეს;
მინ ურემით, მინ კუჩხით რისენქ მოძვაძვალეს,
შულადა მიქ დამიჯგერგ, ძალით მოსარგალეს.
ქუთეში გეკომიცონეს, გამრგვლიას ქაწმორინეს,
სარჩმელიაში სამართალს ართი ქაშმოჯგინეს,
ექით ვა დგმორისეს, კინე მოლამიცუნეს,

მულანწყვილი ორომეს თექი ქჷმულმოხუნეს.
ტანქ, შურქ შემეწუხჷ, აწი ვა მიღუ მეტი ჯანი,
ასეთ ნაჭკჷრას გილაძჷ ჩქიმი კუჩხიშ ნარცვი კანი,
თოფიშ დუდით ტახილი მაფუ არძა ხასილაში ძვალი.
ღორონს დუდუპუდას ჩიჩუაში მაყვილარი.
ოთხ' პრისტავეფი მუულა დო მარაშე ქომიძირუანა,
ჩქიმო გურს შხვა უღუნა, პის ვა მინდურუანა,
უბადოს სხუნუნან დო გერას მეურულუანა.
თოლი-სინათე ჯიმალეფი ტყობიშე ქომიძირუანა,
იმენდის მარძენან დო გურს მუკომირთინუანა,
მარა ტყობიშე თის ინგარა, ჯიმას მემიდინუანა.
მარდუალეფი მუულან დო შორიშე გეკაშჷნა შურს,
ტყობიშე გემოთვალასან დო გომილუანა ხე დო დუს.
ეჩჷმა ჩქიმი თელო გარა. მიდგას იყიი ნი, დოღუპუნს.
ოდო ვორდი ნი, ქოთი ქჷვორდი, ჯგირო მემიღუდუ დუდი:
ხენწიფეეში ერთგული ვორდი, საჯიმალოს ქუუცორდი.
მარგალური არიკი რე დიდი ხანით ნარაგადჷ:
«ჯგირიშენი ჯგირ' სო ყოფე, მანგიორი კოს სო ახვადჷ?»
ასე დანოსიში მეს ჯგირს კოჩი ვა მჷრაგადჷ.
დობლურე ნი, მარდი ორე, მნატრულენქ ირო თის,
შურო გური ვა მარძენს მუკორთაში იმენდის.
შვიდებით, ჯიმალეფი! გიტალენთ ანდერძის:
ჩქიმი ცხენი, ონაგირი გოსაშინეთ ყუდეს რდას;
შხვა მუთუნი ქომიღუ და, შეწორეთ თქვანი რდას.
გური ვა დუშქურინუათ, პატიცით დიდას, დას,
მუთუნი ვა აწყინებაფუათ ჩქიმი მორდილი ოთარს.
უშქჷრატუო გურს მონტებუ, სახელი ვა მარაგადე ნი,
ღორონთიში მოჩამილი ბოშალაში ჩქიმი მადენი,
აკა ქინმოჯინუას, უკული დოპილას ხათე ნი,
მა აწ ის მითა მოძირასნს, ჩქიმი ცხოვრება დაბლუე ნი.
მირაგადჷნა, მოგურუანა უჩა დიხაში თხორუას,
სამშობლოს ვოჩჷრთჷქ, აწი მა მი მომიგორუანს?
ირფელამო დეებსუსტი, მივოტენქ ჭარუას,
თქვანი სახეში ძირაფას აწი მა მი მოჭარუანს?

შვილებით ჯიმალეფი, შვილებით დალეფი!
დავითის აწი ვა ძირენთ, შორს გეუძჷ შარეფი

XLV.

არსენა შონიაში ლერსი.

კოც მუთი გალოლე ნი, ირფელი მოსავალი რე.
მუ გალოლე ნი კოც, მუ გიჩქჷ? არძო შხვა-შხვა გვარი რე.
ჯგირქ იყუუ და, უჯგუში დო ვარა ბედიში ბრალი რე.
იშენი ოკო დოხვადენი, რადგან სქანი ვალი რე.

—

ვითაამშვიწანერი ბოში ვორდი, ციხეს დჷმოხვილესჷ ნი;
თიწკჷმა რდჷ, მა უჯგუში გური დომიყვილესჷ ნი.
«თენა ვა გუტუათია», დოხტური ქჷგმოჯინესჷ ნი,
რუსემქ ფოფორი ქიჩანუუ, მუყამც გიმორჯგინესჷ ნი.
ოსური ახალი ნაგურგინი ყუდეს პუნდუ პეული,
კარიშა თოლი გეუჭოფუ, ვო უჩქჷ, მუყამც მეული,
მა ექი ჯოღორი ბყარაულენც, ურწმუნო დო წყეული,
ჩქიმი ლარდი დო გონებას ჭოფილი აფუ სხეული.
ირო აზრო გურსუ მიღუ, თინა ქჷმოძირუას,
თიში თოლი დო წარი უჩას აკა ქინმოჯინუას,
უკული მუთუნი ვა მონარღჷ, ნაზად გჷმორთინუას.
ბოლო დროს გომჷტეის, ჩქიმი გური ნეტარენც,
მარა მუსუ აკეთენც? შური გიმოს ვ' ეტალენც.
თოლს ქაწჷმორუმუ, ტანქ დომიჭყუჷ ხუალა:
თურმე დინაფილი პოფუ ჩქიმი ბედიში ჭუალა,
ჩქიმი ოსური დოღურე დო ჭკა ცოდაში ფუალა,
ჩქიმი ოსური დოღურე დო დოუსაფულებუნა,
გარას მუთი ქასქუდუ ნი, მუთუნი ვა დურკებუნა,
პაპემც ქჷმოურთჷმჷნა დო წესი აუგებუნა.
მა ციხეშე გომჷტეის, ენა ვე შუტუვებუნა.
გახოლით ჩქიმი ბინაშა, ბძირი არძო ჩქიმობუა:
დიდა, და დო ჯიმალეფი, სიკეთე დო ჯგირობუა.
არძოს თოლი წყარამი აფუ, ათენა რე ჭირობუა;

ოსური ჩქიმი აქი ვა რე, ათენა რე კილობუა.
ქჷმორთეს მეძობლემქ, კრუგიმ ქჷგომიდჷრთეს,
ითამუ დამანუგეშეს, გური ქჷდამიმარგეს.
ფთქვეი: «ღურაშა მის ანტინე, ხოლო ურცუ იშო შხვაშა»,
დიდაში გარაქ შემაწუხუ, ეშე ვა მალინჷ ცაშა,
ოსური-ღურელი არსენას მუთაქ მარაგადუ შხვაშა.
სალდათობაქ ქჷმჷმოჭკირჷ ათე დრო დო ხანობას.
მა ოშინერო ჭვილი კოჩქ გივოსხაპი ვარობას.
ბთქვი: «ღორონთქ დამიფარჷ ანწ რუსეფიშ განობას»
დუდი მებჩი სიავეს, კუჩხი გეგშაბდგი გვარობას.
გილებრული ტყა დო ტყას გერიშორო;
სახარჯოქ ქაშჷმელოუ ნი, შხვას მიდოული ტერიშორო.
კჷნოხ რუსეფი გეფთხოზჷნა, მაჩამინდა გვერიშორო,
მა აქი ტყას მითვოხექ, უდაბნოში ბერიშორო.
რუსეფი ჩქიმდა მათინანცო, მუნდ-უკურთეში სქუალეფი?
ჩქჷნობრეფი ბრელი ოკათჷ საქმეში დჷმანწყუალეფი,
მარა ბოშეფი მათი ბრელი პუნცუ რკინაში გჷმარხუალეფი.
ჩქიმდა მუთაქ ალოლესი, ნათესეფს ქოუცეის:
«არსენა ოჭოფითია», ირო თინა უწეის.
ჭოფეს, თოკეს, აწვალეს, ციხეშა დუდი ქოუნწყვეის.
ვ' ეშქიდუუ ჯიმალეფქ თე კანონი უსამართო,
რუსიში შემაწუხებელო ქიმინეს ირო ართო,
ქოთი დიდა უნგარეს, გაანჯეს მუნეფიში თოლი ფართო,
მარა თოლი დომიჭვეს, ყირქ გიიჩქუ დუდი ართო.

—

გაგულა რდჷ ახალიგაზდა, საცოროფო ნერიანი,
ტანსაშვალი, მოჭკირუა, მოქეფე დო ხერიანი,
გულადი დო უშიშარი მოზჷსხე დო მტერიანი.
ნათესე დო მო[illegible]კირეფი უცორდჷ მუში დუდიშორო,
ბოლოს ქჷდოხოდჷ დო განარჩენდჷ სუდიშორო,
უკული საქმეს მიკართუდუ დო ქიცოთანდჷ ქუდიშორო.
იშა კილი ვე მიგედჷ, ორდჷ საიმენდო ბოში,
იში ჯიბეს ვ' ეგორუუდუ ჩე ფარა დო ვართი გროში,
სახარჯოთ ირო უღუდუ შხუ-შხუ ფარა ხუთი, ოში.

ჭალეს მიწვეის ნათესემქ, გოუნწყეის სტოლი ფართო,
პატიცემაში მანგიორო ლალატენა არძოართო:
სტრაყნიკეფიშა კოჩი გოუტეის, ხოლოს ცოფე სასამართო,
აქი შუმა რე, მხიარულება, ბოლოს გახდა საწაღმართო.
ენა მუ უჩქჷდჷ გაგულას, ღვინის შუნდუ გორჩქინელც;
მენძელი, ითამუ ართიგურო, ბირას უჭყანდვ ოშინერც,
არძაქ მოუმოწუ გაგულაში მოშინელც,
მარა ასე ისურენც გაზდობა დო ორჩინელც.
მენძელც მითი ოკოდვ ნი, ტყობას ქჷმოურთჷმუნა,
ცხენიშა გეგმუზოჯჷნა დო საფორც ქჷდოუხუნუნა,
შარა მოუხაზირებუნა, დუდი დოუფულუნა,
ანწი გაგულაში ძირაფაშა მუთუნ ვო უსხუნუნა.
მენძელქ უწუუ გაგულას: «ქიგმანთხეს ტერემქია,
«მიდიგაქჷრენი მიღალატეს, ღორონთიში ჭყელემქია;
«უჯგუ, დუდი დანებე ნი, მუთუნც ნჷმჷ შიფერენქია».
მარა გაგულაქ დოუძახჷ: «ტერეფი, სოდე გერექია?»
— «ვორწყეთ რექ ნაშუმა დო ვა რექ სქანი ზნებასია,
«ჩქითი კოჩი ვორეთჷ დო ნჷმჷ ბღოლანთ ცოდაში გადიდებასია».
გაგულაქ დოუძახჷ: «ქო, მართალო შუმილი ვორექ, მოღალირი მაფუ ბოლო;
«თქვანისხიი ჭკუა იშენი მიდუ, ჩქიმი ღურუუ ბძირე ხოლო».
ათე სიტყვა ქოთქოუ დო სტრაყის ნიშანი გეუჭოფუ,
გაგულა სტრაყის ცვილჷნდჷ ნი, მენძელქ ხე ოუჭოფუ,
სტრაყიში ოცვილარი ტყვია ეშე განიშე გოუცოთუ.
ტერიში ოცვილარი ტყვია მუკართისოუ მენძელიშა,
გურცუ ქიმეჩჷ ოცვილარო, შური გოუტუუ მენწყერიშა.
ძორი დიხას ჩაბარჷ დო შური გოუტუუ ენწერიშა.
თაში ხვადჷ მოღალატეს, ქიცოთჷ ხეში კვერიშა.
წიმე ფთქუვათი: ქოგიჩქჷნა გაგულაში გაჭირება,
მუ დოლეს, სო ცვილეს. სო გეუდვეს გამჩინება.
ირო ვარზენდი დარიგებას ჩქიმი ჯიმა გაგულას,
მარა რჩქილა მემიტუ მუში ჯიმა ნადურას.
თქუ: «სქანიწკჷმა მა ვე გლუ, იში მეტი გაგულაქ ვა ღურას»
გედოხოდჷ, ქიწმოდინჷ მუში ლაბშა პადურას,

დო ონჯღორე ქჷმოძირჷ, ქიგჷმოდუ დიდი ვალი,
მა სიცოცხლე გამინწარჷ, გურსუ გომირჩქინჷ ალი.
შხვა კათემც ქიმიენდჷ, მა ვა მიღუ დიდი ბრალი.
ქო, მართალო მოღალატეს ქიგოუდვი სამართალი:
ჭა ხანც ვოლაჸაფინეი ი დღა-კუნტა ხუბუტია,
ჩქიმი ჯიმაში მოღალატე. ი პლუტი დო ცულღუტია,
ასე ვალი გინუვუგი, გურც ქიმებჩი ტჷბჷ ტყვია,
მაყირა ნოცორს ჩავაბარი, ჩხეშას ქჷდოუდვი ტყვია.
მიქიმინჷ ნი. დჷმობალჷ, ანწი ვა მოკო ბრელც რინა:
ყირი დღას შური მიდჷვ ნი, ირი დიხას მიღუ ბინა;
ვაი, შური, მუ ჯგირი რე სქანი დუდიშ ამბეშ რჩქინა!

XLVI.

1.

ირო ბჭარი, ირო ბჭარი. დღას ვე ეცუ გათებაქ!
ზჷსხჷრ' მითუნც, ხორც' მიცანცალჷ, გომირჩქინდჷ ანთებაქ.
მუ ღორონთქ გჷმაჭყორჷ, მუშე მაღოლჷ ათე გვარქ?
დო, ართი სიტყვათ, ქომისხუნუ დოპილასი ათე ბრალქ.

2.

სქანი წურწუფა, სქანი გვაჯილა, სქანი სანთელო, სქანი კაყინა!
ცჷრა, დჷმეთხუი, ვარა ქომიწონებუ სქანი ხაჯირა.
ჩიტიცალო ბჭუქუვათ, ზესქვიცალო ვჷუთუვათ,
ცჷრეფი ოკო პკათუვათ, დუდი გამუნოუკურთხუვათ.
ცჷრა თეს რაგაჯანცჷ: — „ვოჴ, ვოჴ, სი საანგეე, საჲანგებას რაგაჯანქო?
„ჯვარული კოჩი მის ოკო, სი მის ოკორქ, სი პიჯქოქო?
„ჯვარული კოჩი — ლაგუჯამი, დუს მუნჷგაბურჯანცი?“

3.

ინგჷრი გოუძაფუნა ჯო ქობოგჷნა მოროყაც —
არამ-ხუტუ გჷმეელჷ ჯო გუბანც ქოროშანც.
ჯვარალეფქ დიიშაყარჷ, მუში ხატის ქაახვეწჷნა:
— „უბეჯური არამ-ხუტუ ცირას ნჷმჷ მიჯამიღანა,

„უბეჯური არამ-ხუტუ, ჯვარს ჯუჯი ვა წეეცუნა!"
ენა ვა ჯეეჯერჷ ჯო ინგირი განაჭკაჯას გოსხაპუ;
ოკალმახეშა ქიმერთჷ ნი, ჯვარული ხატეფქ ქჷმააჭიშოუ
ჯო დიხაშა ჯუჯი ქოუსანგუ.
მუში ნარჩვი იარალი ასეთი ჯგეგეს ქოწოუსვანჯჷ.

არამ-ხუტუ აგეეში,
ვაჴ, ვაჴ, სო მიიში?
ბედი სქანი დალუური,
ჯვარს მუოთ ალეელი?

XLVII.

დადიას ცუნდუ მოლერსე კოჩი. დადიას მააშინეს: სქანი მოლერსე მოლერსე ვა რენია, ზეპირო რაგადანცია ვარა. ათეშენი დადიაქ იფვირქჷ «გამობრსენქია». ქიჭანოუ დო კითხჷ: „აბა ჩქიმო ქოთქვიის მუთუნი ლერსი". იქჷ მააშინჷ: „თქვა მუჭო გაგიბედათია ლერსუა". დადიაქ უზოჯჷ: „მა მისხუნუ დო ქოთქვიის". ათეწკჷშა მააშინჷ:

— „ვო დადია, დადია,
„რუხიში დჷნაბადია!
„სქანი დაბადება დღასჷ
„რდჷ თოფიში რაბადია.
„სი იშენი მუთუნი ვა გიჭირც
„დო მა ქომუ სქანი ნაბადია".

გიიძიცჷ დადიაქ, ეუკუნუ დო ქააჩუქუ მოლერსეს, კოჩიშა ღირჷდჷ ნი, ფერი ნაბადი.

XLVIII.

1911 წანაში თჷრობა.

აი ნამჷდა დეებლახი, ქივესური გვილეფსჷ ნი,
გორგილაფაქ ანთებათ გინჷმართჷ, დახე დოპილესჷ ნი;
ლეხი კოჩი ემჷკჷნესჷ დო ჩქიმი ცუდეშა ქიმემიცუნესჷ ნი,
თურქი დო ურიას გურს მეჭუნდუ, დორჩელს ეშჷმონჯირესჷ ნი.
ლახალაშა ვა გჷმაჯერეს, თჷრქ თეში დამაბინესჷ ნი,

დოხთურს ჩქიმდა სო მართედჷ, თჷრქ თეში დოფხვილესჷ ნი,
პაპასჷთი ვა მართედჷ დო სო ვაძირედი ცირეფსჷ ნი;
უჩა ზოთონჯი დო თჷრქ ნინალას დამითხინესჷ ნი,
სო ურქუ დო მუს ქიმინჷ, თჷრქ თეში დობგჷრესჷ ნი.
ჯიმალეფი, მის გიძირჷ თეცალი ზოთონჯი დო თუალა?
ჯაშა ყვარილს ვა გილახუნე, ქოთომქ ქიმიოტუუ სქუალა,
მინდორიშა წიმილე ნი, ხე დო კუჩხიში ჭუალა,
წისქვილიშა ვე ელინე, ქიმიოტუუ ქუალა;
მის გილუ ჯვეში ნაქუა—თიში გილათხუალა,
ფინაში გჷმალალა რენ დო დაჩხჷრიში წჷმოჭუალა.
ვა მიოტუუ დო ირო თჷნსჷ, ჯიმალეფი, ვე ველჷდათ ჯგირს,
მუ ცოდაქ რე მიფიის, მუჭო ქიმშჷვოლითჷ ჭირს?
ვარა ჭა დო ვარა დიშქას სოლე მიდა, ვარა მუს ღოლა ქვირს?
ვარა ორინჯის მუს ღოლა, ვარა მუს ღოლა რთვილს?
მუ ოკო უსხუნათჷ ათეცალი წანა ჭვილს?
მუჭო გური ჭვილი აფუ ენოსქჷლადირი თხიილს.
მუთი რე ნი, გურს იმარგენს, მითი ქანაჯინე სქვამი ჩილს.
ენა მოფერაფა რენ დო მუს გოხვარჷ სიმაგრე?
ხოლო ღორონც ვეხვეწათჷ, მის მილუნა სიმართლე.
ნაპიჩა ქჷგაფუნანო, ჯიმალეფი, წინანდლე?
ხოლო ყაზაყალა ოკო, მის მილუნა სიმარჯვე.
ნება ოკო ვო ულუდას, თჷრქ თუალას დეთხუას,
ყაზაყეფი წჷმორენ დო ნინას წჷმოუტეკუანს.
მუ კოჩი რექ, გოურზჷქ წჷრი ცუდეში ხეკუას?
მუს ხეკჷ დო მუსჷ ღოლა, თჷრქ სოთინი ვე დინტჷრჷ,
გასაკვირი მუჭო ვა რე, ჸავაქ შურო ვე დირთჷ ნი!
ზოთონც მუ მოულუდუ ნი, კალანდარქჷთი ვე დიჩინჷ.
ზოთონჯის თქუანდეს, თე წანას ნოლვე ძალი:
ინგჷრი ეთიილი აფუ, სო რე ვე ეჩინებე ლალი,
ტკუ დო ალაბით ვე ეზჷმე ჯაში წვანც ეში განი.
გიჩქჷდანი, ჯიმალეფი, ასე კოჩი წჷმორე ნი, ის ვო უძირჷ ათეცალი.
ნალახე კოჩი გებდჷრთი, სარიკო ქობძირი დო გებჭარი; ასე იჩინებე, მითი ოკათჷქჷ თარი,

ირო ხოპამო ქიგერდე ნი, კჷლერი გაფუ ჭუდეში კარი.
სასტაული ქობძირით, თის რე გილებჯაროუთ,
მუყამი თჷრქ ქჷმჷნმანთხეს, სოთინი ვ'ეპაბლოუთ,
ასე თხილამურამო მუთი რე ქიგილეფხაროუთ.
შიშის ქიმიოლურუთ, მუყამი სო ინივანთხოუთ.
ირფელიში უფრაშიქ შემაწუხჷ კუჩხიშ გილოულაქჷ ნი,
ლაფეშა კუნთხუს კჷნოკჷრჷ, ჯა დო ლატის თის ფჩანქჷ ნი.
ირი მინუტის თჷრს იჯყანსჷ, ხეს ჭვაშა მიინჯანქჷ ნი,
მინი წჷმოკიყინჷ, მინი წჷმიძიცანქჷ ნი.
კუჩხიში შარაშა ვა გალინე, მითი თხილამურს ვე მიდვანქჷ ნი.
თე თხილამურიში მოგონება დიდი სასარგებლო რე;
მუყამი თჷრს ქიმშაჯვემუ, დიდი მორკებულო რე;
ზენიშა წყარქ მიდართჷ, ორინჯი დო კოჩი თხებულო რე;
ცოდა ლეტუჩიში კამანდა დიო დღარო ქებულო რე;
უბედური აბრაგეფი კამანდაში ხებულო რე.
ირო ნაჩალიკი ბჯღუნა, ვა მომიშქვეს აფიცერი,
დღაშით რაზიაძის ვორეთ, ღური ვა მიღუნა ამჷსერი,
ჩქჷნი მოჯგჷრეფს ობარჷნა გვერდი ხანს ჩქჷნი ტერი,
ჩქჷ კუჩხით გილოურთჷ, ჭუდეს კჷრჷ ჩქჷნი ცხენი,
თხილამურიში გინორინას ელაფირი მაფუ ფერი.
ეთი კოჩი საქმეს დიინწყინს, მუ ალოლე, უჩქჷდას,
ზოთონჯიში მოულაშა ჯა დო დიშქა ულუდას,
ეჩიდოვითი ქილა ქვირი კუნთხუშა კინოუძჷდას,
ბუხარს ეკოხედასჷ დო დაჩხჷრი მითოურზჷდას.
მუყამც თჷრც ქიმშაჯვემუ, წყარქ მიდართჷ ზენიშა,
თუდო ათოულუაფუ ღეჯი, ჩხოუ, ცხენიშა.
წოროთ მუნერო იჭუ ნი, ვ'ებჩინით ათეშნერიშა.
სისუსტე მორუუ, ვარა ბრელი მიღუ ოჯარალი;
მისჷ სრულცუ, წეკითხით, ვარა მუთა მიღუ ძალი.
ბზოთონც თჷრი მოჩხუპუნა, ბზარხულს მოჩხუპჷნა გოლოფა ნი;
ათე ლერსი დიიჯარით, ქოილუნან და ჭოროფა ნი;
კოც ირფელი გააჯყორდჷ, მუთი გინოულუანცჷ ნი;
მუშა კათა იხანდებუ, ორგული ირულუანცჷ ნი.
ნიჯიორი ეთინა რე, ირფელს იგურუანცჷ ნი,

სიმტყუნეს ჸ'აკათუუ, სიმართლეს თქუანცუ ნი,
ზრელი აზრი დო გურაფა შეუწუხენს ჭკუასჷ ნი.
პატიოსანი ინა ვა რე, ქონებასჷ ჩჷვანსჷ ნი.
მა უბედური კოჩი ირო მიკობდგჷქჷ ძუასჷ ნი,
ათეჯგურა გარჩევეფი ემიტახჷნს ჭუასჷ ნი.
ინა ღორონთქ დოხვამასჷ, თენა გინიჭარასჷ ნი.
გაჭირება თაქ ირთუუ, ქიგიორინე ძალასჷ ნი.
თქვათი მუგაშინუაფუნა, სევდა კოც აწუხენსჷ,
კოც გიშუულანს ჭუანასჷ ნი.

XLIX.

საყოროფო.

ალი-დაჩხირი უშქჷრატჷ გორჩქინენო ჩქიმო ხვალე?
იღბალი თეში ნობლვე, საცოდარო გეებწვალე.
ვა რეთო მითინი წირსუფალა, მუთი მიღუ ნი, ჩებარე?
მუ ხე მიღუდუ მა ცოდას ათეცალიში ყოროფაშა?
მარა თოლი ვე მემიგამუ სწორეთ თიში მასქვამაშა:
სახე ანგელოზიშ უღუ, ხონარი უგჷ მუზიკაშა.
თის ონდარო ბძირჷნდჷ ნი, მუშენ მობრთი მა თი დღაშა.
ადამიანი ვა მიძირჷ თიცალი სახეში მყოფი,
თიშ სახეში ინოჯინათ დუდი თეში მა იბჭოფი.
მესუსთჷ დო ქჷდჷვანთხი, დახე კჷდჷრი გიიბსოფი,
თიში უგული ქობლურექუ, ვოჯანჷქ ვე ემადგინე.
«დუცუ დიპილჷნქ-მაქჷ» დო ამდღა ეჩიშა წამუვადგინე,
ჭე იშათი ქჷმოშქური, მურიით ხოლო მებდინე.
ვა არწყეექო ქიბჭოუქ, დღას მუთუნქ ვე მიმეხვარჷ, თიზჷმას
ქიგლემქილოუქ?
ვა დჷმახუნუ, ვა დჷმანჯირჷ, იშო-აშო გილოურქუ,
მუყამი დებსუსთებუქჷ ნი, დორჩელის ქემეშჯიროუქუ.
გურც 'ვ'უწიი: «მისვანდი, ნჷმჷ ლურექუ უბედურო,
«დუცუ მუშენი გეეწვალე ათეცალი უგემურო?
«ჩერცხი, იშო ქიმიოტე, ვა გიშინა თინა შური,
«გეგნიყოთი თი ყოროფა, იბცხოურათ ჯვეშებურო».

გურცჷთი ქააკო მიშვანდას, მარა თენა ვე ერცხებუ;
ათე ჩქიმი გაჭირება მუთუნი საშველით ვე ერსხებუ;
დომისხუნით თეში წამალი, შური ამარი გეერყებუ,
თეში მოსაშველე კოც ღორონთით ვე ერჩებუ.
გოხვეწჷქ, ნუმუ წაჸუნე ათე ჩქიმი ბოშალას
დო თქვანიწკალა დავამტკიცე, გიჩქჷდას, კოჩანას.
მუდგა ბთხუვე, დამერწუმი, მა ვა ბზოგე მეჩამას.
ღორონთი მარდო დოგიჭარჷნს ადამიანიში მოხვარას.
ქჷმორხვადჷ დაულამორო, შურც გაკოიჭოფუნცჷ ნი.
თის მუთუნი ვ'ახვარჷ, მიში გურცუ ჭყოლჷნცჷ ნი.

L.

ბ ო შ ი: მართალი მის ათქუე სქანი ცქვაფა?
სისქვამეშე თქვა ზოჯუნთ არძო ცირეფიში მაფა.
სქანი ჸოროფა ქოპილჷნს, გურიშა მჷმაკათუუ რძაფა,
მილიონიშა ქომისხუნუ სქანი ძირაფა, თოლიშ რძღაფა.
დუსუ ვა მჷგოწონუას ნაბტან ნინაშ ტარკალითი,
ცირეფი ბრელი მიძირჷნა რუსი, ქორთუ, მარგალითი,
მარა მითა მიძირჷნა სქანიცალი მაგალითი:
ფირუზ-დალი აკოწყორილი, ნაკათები მარგალიში.
ბჟა დო თუთას აჩაკრენს, მანათლებელს სისერაში;
სილამაზე, ერთი-მორთი, ჯიღუ წორეთ სისქვამეთი,
თჷრიშ ურჩიაში რექ წარი-წამი კჷსერიში,
ჭირი ქობლოლამუდას სქანი ჩელა კჷსერიში.
ანგილოზეფს გოგურუანქ, სი რექ ედამიში ნარდი;
მუ კოსუ რე, ვა ახარენს პიჯისახე სქანი ვარდი?
სქანი ჸოროფაქ მა დოპილჷ, შურქ მიდართჷ მუჭოთი კუმა;
დობლური, ვე გეცოდებუქო, ვართ მინგარქო, მუჭო თქუა?
ვარდიში უჯგუში რე, ქოპიორილი ატამა,
წორეთ ანდამატი რექ, მუთუნი კილი ვა გაგორუუ, ახალგაზდა ძღაბი რექ.
ჩქიმი გურიშ იმენდი რე სქანი თოლი ფართო გვირა;
თქვა ნორჩქენა ფშვენიერი იადონიტოლი ბირა;

ღორონც ვა დებადებუდუ სქანიმანგი ტოლი ცირა:
ტანო ჩეჯა ოსვისვინა, პიჯო მესიშ ვარდიშჯგურა,
სქანი უჯგუში მა მი ბძირა, ირინერიში მოსაწონე?
ოფუჩაფალი ხატიჯგურა!
გჷსერს სათი გიგობუ ნი,
მა ქოპუნი ეთი ჯგურა!
მეტ მუ მოკოდჷ ქეცანას? გაცვენუაფუდი ხეს,
გურჯიბეს იპუაფუდი, ქობძირჷნდი გჷდჷრ ჩეს,
ჭამას მოგახუტოლუდი სქანი პიკვალი ძუძუ ჩეს;
თენა თაში ქოცუას, ფირქის ჩებთხინუა ჭეს.
დროთ მაძიცინე, მალაცაფე,
დროთ ფურინა ქარი ლექ,
დროთ შვიდი, წუნარი ლექ,
ჩქიმი მასქილიდაფარი უკლებაში წყარი ლექ.
შურო ღორონთი ვა ნორჩქენე, ირო დამიჩემი ვარი,
დეპკილი დო ქობლურუქ, მიდმაცუნუუ სქანი ჯარი;
მუთ ქომიღუ ნი, გეეჭარი, სი მიხვარი, გააფარი,
ოღონც ქოცოფირი სქანი ჩქიმი გური გაახარი,
უსქანეთ ვა დოპილა, გომინჯ' სამოთხეში კარი!
ცირა: ბოში, გორწყექ ჭარუნქჷ ნი, თენა დოიგურუაფუ,
ზარალი გაფუ, კალამს ტახუ, მელანი დოისქჷრუაფუ;
ჩქიმი ცქვაფა დოიჭყაფუ, ფიფქრენქ ვა მაღორენქჷ ნი;
სი ვა მიწუე, მათ ქომიჩქჷ, გჷშნაგორა ვორექჷ ნი.
ბოში: ქორექჷ და, ქოცოფირი გინოჭყვიდი აკაშა,
სქანისხეი ვა მოშქურუ ხენწჷფე დო მაფაშა,
სქანი ძირაფას იფსხუნუა შუმუა-ჭკუმუა, რძლაფაშა.
ცირა-კვაზა, მალას მორთი დო მიიბშათ პაპაშა!

LI.

ჩელა.

1. აშო, ჩელა, სი ჩერჩელა,
სი მონობას გეგაფილი,
სი უჩხონჩხე, სი სერგელა,
სი კისერი ელაფირი!

2. აშო, ჩელა, ბორო ჩელა!
ოჭკუმალო შხვას დუს არზე;
ეცალ რინას დიდო უჯგუ,
შუროთ ქიანასჷ ვა რდე.

3. აშო, ჩელა, ბათომიშა,
დუდ' გეგიძუ სასწორიშა;
დიო ჯგირო დორხენდჷნა,
ბოლოს დუცჳ მერქექჷნა.

4. გო'ვ'უსვათ, ჩქიმი ჩელა,
ზუგიდიშე დარჩელიშა;
გოქარილი ვორეთ, მარა
ვე მჷმაშქვანა ტკვარჩელიშა.

5. აშო, ჩელა, ვიშო, ჯაგა!
ჩქინი ნახაჩქა რე ცვანა,
მარა გვერდის მიდამჷლანა,
ჩქინ' ნაშრომუს ვა მუჩანა.

6. აშო, ჩელა, ვიშო, ლომა!
ჩქი ბლასუნა მეტი შრომა;
ირო ქომუბშენთ, მარა
ვორეთ ჟირიხოლო ჭკოლა.

7. აშო, ჩელა, ვიშო, ბუსქა!
ნება ვა რე, ნჷმჷ კუსა;
ოში დიხას ჭყოლირი კოჩქ.
ჭუას მუ წამალი 'ვ'უსვა?

8. მარას გილაბცანცალანთჷ
ალონიშე შქასერიშა;
ჩელა, თეში დობლურუთჷ,
ვე ითმართენა სარჯელიშა.

9. ჭკოლათ პუნსუ ჩქიმი ბუსქა,
ცუდეს ვა რე ჭა დო ფურჩა;
ირფელი შხვაქ მიდამილუ,
დო ჩქიმ' ბუსქას ანწი მუ ბჩა?

10. ჭოჲ, ჩქიმ' ჯაგა, ჩქიმი ჩელა!
დუდი მაფუ ონგარალი:
მათი დუცუ მონობხენა
ნგერ' დო ტურა ოჭყვადალი.

11. ჯაგა, ლომა ბორკილეფი
სიღარიბეშ' ჭოფილეფი!
დღას ვა გებხარებუთუ
შხვაში მონა-მორჩილეფი.

12. ჭურია დო ნაბადა რე
ჩქინი კლასი, გიმნაზია;
ჩელა, ლეტას ქაშენჯირი,
ინკორი დო იკვაზია.

13. ჩქიმი ჩელა, მუ გიწუა?
ვა გჷგეგებუ ჩქიმი ჭუა;
დუსუ მილუდანი ჭკუა,
ნტერსუ ხვადუ დიდი ქუა.

14. ბოში ვორექ ჯგირი, მარა
ჯიბეს ვა რე ჭყელი ფარა;
რადგანს ღარიბ' ვორექჳ ნი,
ცოროფილსჷ ვა მუჩანა.

15. დღაშ დო სერით ქომუბშენქ,
ჩხურ' მაწუხენს, მინი ჩხანა,
მარა ჯგირი ვა მჷკმოქუნსუ,
შქირენული მაფუ ქვარა.

16. ჭოჲ, ჩქიმი ჩელა, ჩქიმი ჯაგა!
მდიდარი რე გომორძგვილი;
ღარიბ' ვორექ, მდიდარს მეცუნს
ჩქიმი სქვაში ცოროფილი.

17. ჯაგა, ლომა, მირჩქილით,
მუს გიწოლენთ, ქიჩინით;
ართო ჲიბრაგადუათ,
მუს ქიბჩინენთ, ვათუათ.

18. ჯაგა, ლომა, ბუსქა, ჩელა!
თოლსჷ სინთე ვა ნობლვენა;
მუ ჭირდჷ ნი, ვა ნობჩქვენა.
ასე ქობძირითი თენა.

19. ჩქი ვორეთ დამნაშავე,
ჩქინი დუსუ იბლუმპუნთუ,
ჩქინი სახეს ვა ვორწყეთ,
მაალო-წყარსჷ მეულუთუ.

20. ჩქი უხაჩქჷნთ ქობალსია
არძა მუქთა-ხორასია;
ჩქი ურჩანთ ფარჩემსია
უსაქვარე კახმემსია.

21. ჩქი უკეთენთ დოხორემს
ნგერეფი დო ჯოღორემს;
ჩქი ვოცოთანთ ტყვიასია
მუშას, ჩქინი ჯიმასია.

—

ჩქი ჩქინ დუსუ ბღალატენთ,
გერ' დო ტურას ვამარგენთ.

22. ჩელა! ანწი მობალჷნა
ტვერ' დო ლეტაში აშახუნა,
მათრახეფიშ მოთვინება,
ჩხურ' დო შქირენიშე ლურა.

23. ერთობა რე, ჩქიმი ჩელა,
უძლეველი დიდი ნძალი;
ის გ'არჯგინანს ნტერიშ ტყვია,
ლეკური დო ზარბაზანი.

24. მარა დიო თე ერთობა
ვა მილუნა უბედურემს;
ოჭკუმალო აწჷვძჷთუ
ნგერეფი დო მელა-ტურემს.

25. ჯაგა, ლომა, ბუსქა, ჩელა!
ანწი გიჩქიდანი თენა:
შხვადო ვა რე ჩქინი შველა,
ჩქი ჩქინ' ნძალა დამირსხენა.

26. ჩელა! მა გირჩენქ თეს.
ქიმწუვძახათ ჩქინი ნტერს:
გოუმორძგვას ერთობას,
ბვერშაპიში ეკორთას!

27. ნუმჷ მიღუნა შხვაშ იმენდი,
ჩქინ' ზესჷ რე ჩქინი ბედი;
ვარა ღურა-დასაჯება,
ვარა სრული გამარჯება.

28. ჩელა, მობლასათჷ ნტერი:
ლომი, თუნთი, ტურა, ნგერი,
არძა ჩქინი მაჭკუმალი,
არძა ღორონთიში ჭყელი.

29. დიბრთინუათ, ჩქიმი ჩელა,
თე სამოთხე მშვენიერი,
ბოროტება დოპილათჷ
დო იპიით ბედნიერი.

b) Басни.

1.

გვრჷნი დო მაფშალია.

მაფშალია რე მაბირეთ
ყინი გილახუნილო;
გვრჷნი მეურს მარჩქილეთ
ცუჯი ილაწურილო.
დუდი მეუდუ მაჩინეთ
დო მააშინჷ ნდურილო:

— „მორიკულო რე ბირა სქანი;
„იბრჩქინე, თეში რენ დო ვარი,
„ირიართო გოცქვანა ნი,
„სი რექჷ დო მითინი შხვა ნი;
„რთხორე, მორჩქილუე ბირა.
„ის ოსქუ ნი, მილუ თინა:
„ოჯინალო—თოლი გვირა,
„ორჩქილარო—ჸუჯი ფირა“.
ცქუმალირი მაბირექ
ქოდიიჭყჷ მუშებურა;
მუჭო ჯგირი მარჩქინექ,
თეშ იბირჷ ირიჯგურა,
დო მის უჩქჷ, იბირჷ მუდა!..
ირ სქჷლედჷ ირჩქილედჷ
თუდონი დო ჟინი:
ჩიტეფქჷთი გაამანჯეს
ჭვიტაფი დო რშვინი,
ირი ორინს ქჷდარულუ
იშ ბირაში ჸოროფათ,
მათხილექქჷთი ქჷდაჸუნუ,
ართი აძირე ჩხოროფათ.
მათხილექ ქოდოდუ ლარჭყემეფი,
მუში ირ დღაში მაბირე;
შარას გილარე მეშარეფი:
რენა თიში მარჩქილე.
მაფშალიაქ გასურუ ბირა.
გჷრჷნქ დოუშქუ ჸუჯი ფირა,
იჭყჷ დუდი ლუზილო ჯინა,
შინუ, ოსქუდუ, ნი თინა:
— „ენა ჭაჭადეე ქორე,
„მა სი თინო ქოგიწოლე;
„მარა მუმულს გიაწონე,
„იშ გენაწონს ენა მორე?
„იში რჩქილას მა სი რთხორე,

„ფარა ვა რე ოხიოლე.
„გურაფა ლურაშა რე ირო:
„ირჩქილეე თიში ჯგირო,
„ჭყოლოფუათ მილი ყინო,
„დო გობალჷ ინა ჩინო“.
ენა მუჭო გეეგონუ,
მაფშალიაქ გეებორუ,
სუა გილე ქიგლეფორუ,
ოში გვალას გეგინოლუ.

2.

ყვაბუ დო ხოჯი.

თურმე ყვაბუს მინდორიშა
ხოჯი ქოწმუხვილუაფუ,
დახარბებუ თიშ სიდიდა,
დახე თოლი გაწმოლაფუ.
— „ხოჩქჷ მუჭო მორჯგინასჷ?“ —
დიდი ქემეუჭყიაფუ,
გოზინდერე, გომბარელე,
დუდი ქელუზიმუაფუ.
გეზიმელას მაცალეშა
შეუთხუუ: — „ქომიწია,
„მუჭო მორწონქ? მიკმოჯინი,
„ქიიპიქო მა თისხია?“
მაცალესჷ უგამებუ:
— „სქანი ჭირი, ჩემერცხია;
„სი დო ხოჯი მუ შქას რეთჷ?
„მუს გოხვარჷ აქი ჭყია?“
მაცალეში გურიჭყოლირს
თოლს ზჷსხჷრი მორიებუ,
ასე გვალო გორჭიპელე,
ყვეპური ლეჩქვის ქეგლატებუ.
«ხოჯო გინიბრთუუქია», —

ლენჩის თაში უფიქრებუ.
ზინდუა დო გომბარუათ
დუდი ტუურელო შეუწუხებუ.
მაცალესი უთქუალჷ:
— „თინა იციქ, მუთი რექი;
„ვე მედინა, ვა გოხორცქა:
„ნაბეტანი გორჭიპექი.
„დიიფული იშო, ცოდა,
„ქემთოხედა ფოთქის თექი,
„ვე ქფიქრა, მუთუნჷთჷ,
„ქიცანასჷ გაკვირენქი".
მაცალეში ელაჩამა
მურო გურ'შა ვე მულალჷ,
ხოლო უმოსი მუნდომებუ,
უხირხინჷ, შური უნთქალჷ;
მარა სახოს ვე მენჭაფუ,
კუჩხი გურჭიპუ, შური გუნწალჷ.

3.

მუთი ქორწკინჷნსი, ირიფელი ორქო ვა რე.

ართი წუდესჷ კჷდალასჷ
მუკობუდუ ყჷრი გალია:
ართის კვინჩა მითოხერდჷ,
მაყირასჷ მაფშალია.
ყჷრიხოლო იბირდესჷ
მოწყინებაშ გაამათჷ;
მარა კვინჩას მუთ აბირე
მაფშალიაშ მაჭამათჷ?
მუჟანსჷთი მაფშალია
იბირდჷ დო ღურჭულანდჷ,
ჭიჭე ბოში მუში მუმას
ხვეწებასჷ დუუჭყანდჷ.
უსაშველეთ ოსხუპუნდჷ:

— „ქომოძირი თი ჩიტის,
„ნამჷ რე თაში ღურჭულანსი;
„ბაბაშ ჭირი, მიწი თის!"
— „მა ვა გიწინქ, შურიკის,
„სი თვითანჷ ქიმეხვადი;
„ჭა ჩი(ტ)ეფი, გალიეფი:
„ძირი, მი რე დარდი-მარდი".
ბოშიქ ჩიტეფს დეეკვირჷ,
გაარჩქილჷ, გააჯინჷ;
სისქვამაქჷ დაალორჷ:
ჯგჷრიშა გურქ ვა აჩინჷ,
კვინჩას ხე მეუზიმუ
დო უწუუ მუში მუმასჷ:
— „ბაბა, თე სქვამი ჩიტი რე,
„მუსჷთი ჯგჷრო ღურჭულანსჷ".

4.

მუმული დო მარგალიტიში კაკალი.

სოგდენ(ი) ნაგვის ქოთომეფი
ქოცჷმუდეს, ჩხირკანდესჷ;
მუთუნს ქოძირჷდესჷ და,
ართიანს მიდეულანდესჷ.
შქირენული მახორობას
ოკათჷდჷ მაზოჯალი,
კუჩხეფი მუხამუზამი დო
დიდი ხონარით მალჷრთალი.
ჭია, კაკალიში გამათჷ
მუმულქ ქოძირჷ მარგალიტი,
გურქ ქჷმურთჷ, მიიწუხუ,
უძირჷდჷკო ოკო პინტი.
— „ენა მუ რე თე ოხერი?
„მუ ოკორდჷ აქი თესჷ?
„თინა ცურუ ვა ცოფენო,

„თეს მითი ძვირას აფასენსჷ?
„ჭვეში კაკალი მისხუნუდუ
„ათე მარწკინაიაშა:
„ინა ჯგჷრო დჷმორძღანსჷ,
„ეში დუდი ჯანდაბაშა".
ჟურუ დო ლენჩიში ამბეფი
უმოს ჯგჷრო მუთ იჭარე?
მუსჷთი ვე ეჩინენსჷ ნი,
იშოთ ირფელი მუთუნ' ვა რე.

5.

ცაჴახი დო გვერი.

თურმე აფუნს ცაჴახიშა
ქიმისარსალჷ გვერქია.
— „ჯიმა, ასე შხვა ვორექი,
„თეს მუჭო გ' ორწყექია?
„ანწი წორო დობღჷრთათჷ,
„ნუ გოშქურუნია ჩქიმდა:
„ჯვეში კანი დიიბთჷრე,
„შური-გური მაფუ წმინდა".
— „ვარ, ვარ გ' ებღორინექ,
„სი გოკონ დო ფიქრენქი ეში!
„კანი დოგითჷრუ, მარა
„გიღუ გური კჷნი ჯვეში.
„სი მუს გჷმათჷრექდი?
„გვერი ლექი, გვერი, გვერი!..
„მოჯგირალაშა მისხუნუ,
„სი მაფუდე ირო ნტერი".
ქუწუ თენა ცაჴახიქჷ დო
ქიხ̣ვამილუ ხეთე ბიგა,
ბჟაში სინთეს მააშორჷ
უწამო დო გური ნირგა.

6.

კვარია დო მელა.

სოდე რდჷ დო სოდე ვარი:
ჟი გვალა დო თუდო ბარი,
კოჩი რდჷ დო მუთუნ' შხვა ნი,—
კვარიას მეჩჷ ნოკვეთჷ ყვალი.
კვარიაქ გეჭოფჷ ყიონით,
ნჯაშა იშელჷ ქიონით;
ქვარა ჭვირი აფუ შქირენით,
ჭკუმუა ოკო ხიოლითჷ.
ეთექ' ოკო ჩხონდასჷ ნი,
ყვალი ულუნ დო ჭკომასჷ ნი.
ჩე რე, ჭკუმუას ორწყე ცოდათ,
ნჷნძგჷთ მარგება მიოჩქჷ მოდათ.
მუდოს კვარჲა სარზენს თესჷ,
მელა ორწყე შორშე ჩესჷ;
მოტყობუნსჷ, უმარდჷ ბრელსჷ;
ვა ურქენსჷ კუჩხი დო ხესჷ.
მელა კვარჲას მარს ოგანსჷ,
ცქუმალათჷ გურს ურძლანსჷ,
იშ ყოროფა, ცქუმალასჷ
ათენერო რაგადანსჷ:
— „კისერი-დუდამო ხანტურელი,
„სუა გვალო ჭარჭულერი...
„მუ გიწუა მა ბჷრელი?
„სი თელი დო შხვა ლურელა.
„ხონარი—ანგელოზიცალი;
„მიჩქჷ, მითა გიჯგუ შხვა ნი.
„ძირე მჲარო ჯგჷრი ლდა ნი,
„მორჩქილეე ბირა სქანი!“
კვარიას მუდოს უჩქჷდჷ ბირა?
პიჯი გაანჯჷ დო დიძახჷ—„რირა!“

გუტუ ყვალსჷ პიჯი დო ნინა,
მელას ოკოდჷ ნი თინა:
ყვალიშ ეჭოფუა, ნტინა.

A. B. d) Пословицы (მოკოეფი).

1. მინუურთი, მუნუურთი,—კჷნიი თიქ იცუუ.
2. გალენი ჭუკიქჷ დჷნახალენი ჭუკი გეგჷნორაცუა.
3. a) წყარიში მელე გეეძეე დო წყარიშ მოლე გეგოსქიდჷნია
„ b) მელენი ძეძეე,—მოლენი ქააგოსქიდჷ.
4. მეზობერსჷ ხოჯი უზალი დო ღორონთი სი მერჩანსჷ.
5. გერსჷ გერობაქ გიოსქიდუა დო ტურაქ ქიცანა დონწყუა.
6. a) ქოთონქჷ ჩხირკუუ, ჩხირკუუ დო მუში ოცვილარი ხამი გეგითოჩხირკუუ.
„ b) ქოთომქჷ ჩხირკუუ, ჩხირკუუ დო მუში ოცვილარი ხამი ყუ-ბურს გელაჩხირკუუ.
7. a) შარა ნაშარას, წყარი ნაწყარას.
„ b) შარა ნაშარუს, წყარი ნაწყარუს.
8. ხოჯიქ[1]) თქუუ: „ოკირუუ ქომიშიია დო ოჯირუუს ქიიფ-შინქია".
9. თუნთიქ მეგერიასჷ და,—ბაბა დუუძახია.
10. a) გერიში მქურინაფილი ჯოღორქ წანამოწანას ჯიკის ულალუა.
„ b) ლანდიშ ნამქურინეფი ჯოღორი ჯიკის ულალუნდუა.
11. მიქჷ გეეგონჷ,—ჩხომს წყარს აფასენდესიე?
12. მონდას ოცოთანდეს,—კობუქ გეგილალჷ.
13. ჯგირი ქიმინი დო ქუას ქჷგედვი,—მოკიილენქი, ქაწორხვადე.
14. მა ქიიბტუუქჷ დო იციინ და ვარ,—ჯარი ვა მოჭე.
15. სქანი შვი დო სქანი ჭკომი, ჩქიმიშა ჯვარი დომიწერი.
16. მიქ პილჷ დო?—ჯიმაქჷ; მიქ მოსქილიდუუ დო?—ჯიმაქე.
17. ჯგირიში მაქიმინარს ჯგირი ვა ღოლეს.
18. მართალიში მორაგადე ირო დაალორეს.
19. მუმათი მოკო, დიდათი მოკო, დუდი არძოშა მისხუნუ.

1) Вар.: ჩხუქ.

20. პიჯით ჯუდაშა გურით ჯუდა მისხუნუ.
21. ზაფანა ვა გიჭკომუნ და, პიჯი მუქჷ მერჭუ?
22. გჷმორჩქინელი ჭირი კოს ვა ყვილჷნს, ფულირი ქო.
23. დადის კიბირი ვა ჩანსჷ დო შხვაში ჯოგჷ.
24. მუმაში მური ქიმაჭყოლადჷ, ბაბუს იფუზუანს.
25. ორქო ჯგირი რე,—ვა გილუნ და, მუოთ გოკო?
26. შხვაში ორქოს სქახი ლინჯი უჯგუ.
27. სინთე მუოთ გოკო, უთოლე რექჷ და?
28. გური მანგარი ქოგილუნ და, ლეკურს სიკვათეს ნუ უწონენქჷ.
29. ხვარას ხვარა ვა დუუძახი და, აშო ქჷდოგიძახჷ[1]).
30. a) კუნტაქ ვე ელაანჭჷ, გჷნძექ ვა მოდჷრკჷ, ჯუნაქჷ ქიმესქჷდჷ.
„ b) კუნტაქ ვე ელანჭუ, მალალქ ვა მოდირკუ დო ჯუნაქ ვე ეცუ.
31. დიდაში გინუულირი ქვირასჷ ნგერი ოჭკუმუნცუ.
32. უპაპური ქეცანასჷ მელა გილაპარპალანცჷ.
33. კჷზით ზღვა გეწჷრესჷ.
34. შუმილც ეკოჯიკათა ვა აკო.
35 a) შორიში მოჯგჷრესჷ ხოლოში ტერი უჯგუ.
„ b) შორიში მოჯგირეს ხოლოში ნტერი უჯგუნია.
36. კულეს კოჩი ლახესჷ დო ჯვარც გურქჷ მუურთუა.
37. ცხენცჷ ვა მერუუა დო ონანგერცჷ ტახჷნდუა.
38. შხურიში ქვათილას ტურაქჷ ქეკადინჷ.
39. თოლი თოლიში ტერი რე.
40. a) უბედური კოცჷ ქუა ეკოხონც მააჭიშუანცჷ.
„ b) უბედურს ქუა ეკოხონს მააჭიშუანს.
41. მუს თასჷნქი. თინა ეურცუ.
42. ლაგვანცჷ მუს ინაძახანქი, თის იშგოძახანცჷ.
43. * იკოხონა, დიკოხონა აკა ვა რე წალმართი[2]).
44. * ოხორს ფულუნდესია დო სამუარხოს იჩიებუდესია.
45. ყურუში ორზოლი შქა შარაშა.
46. a) კამბეშიქ ხული ძირე დო ლანდა ვა ძირჷ.

1) Вар.: ქოდოგიძახუნია.

2) Во всѣхъ дальнѣйшихъ текстахъ нумера со знакомъ * записаны мною впервые.

46. b) თხაქ ხული ძირგ დო ღობერი ვა ძირუა.

47. ტამბაჩა კასილიშა ოშქურუ ართის, უკასუშა ოშის.

48. ძაღლა ეკოხონს ხონუნს.

49. ბოშიქ თქუუა: „ქოფთქუე—მუმა დომიღურუ, ვა ფთქუე—დიდავა“.

50. ეშე ფურტინე, თოლს ქალგგოლუ.

51. გირინი მუშო ვირს აკეთენს, შხვაშო — ჯორს.

52. პაპა რძღელს დიაკონითი რძღელი უჩქუდუა.

53. ჩხომქ თქუუა: „ჩურუა ძაღლამი მიჩქუდუა, მარა ანგეციქ სუა მეფსოფუა“.

54. დიდი ჯას დიდი ნახაფული დუცენს.

55. ქულა ორულუშა გუშტეს, ცვერე — ოჯინუშა.

56. შერს შერი უჩქუ ირი კოჩი.

57. a) უკუდელე ჩხოუ კუდელამს ჭანჯის გითიორაცანდუა.

" b) უკუდელე კუდელამს ჭანჯის გითიორაცანდუა.

58. ქვიითი ცხენამს გეთიაძიცანდუა.

59. კატუს რხინი ულუდუ დო ჭუკენს ჭუვადუა.

60. კოჩი ღულა ბიგასით ქეგიახვილუუ.

61. ჯიმუშ მათხუალიშა ჯიმუ ვე მეგაჩენდა, იშენ ჯიმუამი სიტყვა ქუუწი.

62. ცხვინიშა ცვანა ამედუ ნი, ინა ვა რდუ სულელი, — ელეთირუ ნი, თინა რდუ.

63. მოწიკვილი კეტის ხეს ქემეთხუნქი ნი, მორწიკუნს.

64. მეტყურეს მართალსით ვა დუუჯერენა.

65. წყარს ქუა ოცოთი, — მოხვადუნ და, თინა რე, ვარდა ქუა ქუას მიაძინუუ.

66. ლარჭა ირო რჩხე, უჩა იცუაფუ.

67. ახალი მოჯგირეშენი ჯვეშის ნუ მიოცოთა.

68. ხორციქ ხორცი ოჭკომუ დო ხორხოტაქ ვა ყინტუ.

69. საქონელშ ინარტუ: მისით მა ვოსქუქი ნი, თიში ქოპუასია.

70. უბადო კოჩი უბადო ოჭოფალი ცხენს გორუნს.

71. ჭურა ირო წყარს ვე ელანს.

72. ურემქ დიშქა ვა მიიღუ და, თვითან დიშქა რე.

73. მუთი შხვაშო გოკო ნი, თინა გაღოლე.

74. დუდიშა ქეგმაშქვინენ და, ჭკის ირი კოჩი ქოფჩანს.
75. ცქვაფა ნოლიმერს ოკონია.
76. შქირენს მელაჭკუმაფუ ვა აკო, ლურს—ორთუმელი.
77. მახინს ირი კოჩი მახინჯი უჩქუ, ეშმაკის—ეშმაკი.
78. დუდიშ ქანცაფეი უჭირს, ვარა არძა ცხენი თუხარიკი რე.
79. ართი ცორალილი უშქური ოში შხვას დოცორილუნს.
80. ჩხოუს ნიგა ქემუულეს—„ხოჯი ვორექია“; ულუ ქემუულეს— „ფუჯი ვორექია“.
81. გერქ დიირჩინუ ნი, ჭიჭე ტურაქ ცუს ქალატუორინუა.
82. სინჯაქ თქუუა: „ჩქიმი ბერგი ქომუჩასჷ ნი, ძალამი ხაჩქუა მიჩქუნია“.
83. ოსური ლეხი დასჷ ნი, კოჩიში ღურა ქუუწიი დო გემწოდირთუ.
84. ქომოლი კოს დუდიშ ცქვაფა ვა უცორსია.
85. ჯოღორი მიქით ცვილუ ნი, თის ოღალაფესია.
86. დიდარი ართი დღას ღურუ, ღარიბი ირი დღას.
87. ცურუს ძღვენი ოხიოლუდუ, ჭკვერს ოწყინუდუ.
88. კოს კოჩი ქოჯოგუნ და, იში ჭკომუა ჩქვაფაფო მაასიმენია.
89. ხარგელი დო ტკიბირამი ართო მეკუსანდესია.
90. აფხაზა ნაკარუს გიხვამანდუა.
91. ჭირიში შუმილქი დო ღვინიშ შუმილქი ართიანი გაკოცვილესი.
92. ჯიმა, ქომისვანჯი, ვარა ნაკვაჩხირს ხოლო ქომაანტებუ.
93. მართალი თქვიი დო ღურელი გერდითუნია.
94. ემელი—ნეძი გერაცი, გიმელი—ღეჯი გორაცი.
95. ულუდუ ნი—ინა ბაბუს ინგარდუ, ვა ულუდუ ნი—ის მუმაქ ვა ანგარუ.
96. კოჩქ ჯაშე გეგმაანთხუ, თუდო გვერქ ქააჩუ.
97. ქომონჯი ლაშქარს ორდუ დო ჩილი ლაშქარიშ ანჩეს ახვამილუანდუ (ოხვამილუანდუ).
98. ართი კოს სუმი კოჩქ „ცვერე რექია“ ქუუწუუ და, თოლიშა ხეს ქომიფუჩონუანს.
99. ოში გლახა მაშიიბელს ართი ჯგირი მაჩუალარი უჯგუ.
100. ტყურა ჯინას ტყურა ულა უჯგუ.

101. a) ღურუუშ წამალი ლაფვარას ალაჩანდუა დო მითინს ვა აგო-რუა.

„ b) * ღურუუში წამალი ლაიფარასიე.

102. მუშ დუს კოჩი ღოლანსჷ ნი, ინა ტერს ვა აღოლენია.

103. ხოს ქათ დააკირანა, კოს—ნინათ.

104. მისით ნინა უღუ ნი, რინათ თის უღუ.

105. უთუხულეს თანაფას თუხუაქ მუშუურთუა.

106. უბადო ოჭოფალი ცხენი უბადოს აკათუუ.

107. დუდიში ოხერი ოსეთის გეგმოჩესია.

108. ჯოღორს ოჭკადირეშე მუ გიმაალუ?

109. ტარკალე ოში კოს ვა არჩვე.

110. ურემს მუჭოთ გეუნჭირანსჷ ნი, თეში მიოღირწკინანს.

111. ჭკიდი ართიშა გორტიხუ ნი, უკული ართიანს ვე მკააჭაბუუ.

112. კამბეჩიში მონირზე ხოს ქაქ ქალაარტიხუ.

113. პაპას მუშ ფრიმულს ოშააბარენდესია.

114. ახალი ოქოსალი ჯგირო ქოსუნს.

115. ბინეხამი ჯას მიკულეს დო უბინეხეს ქოდაახვამეს.

116. ჯოღორიშ სქუა კირიბი მის უძირუ?

117. მუყანსით ბულს ტყები მუგურსჷ ნი, თიმწკალა ოკო ტყა-ბარუე.

118. მორაგადე დოღურუნ დო ნარაგადუ დღას ვა ღურუ.

119. ღეს ქააჯუდე—ქოგაჩამუ.

120. ბოშიქ ჩილი ქომიცონუ დო ღორონს თხუულენდუ: „მალას დაასერევა“.

121. ქოთომქ თქუა: „მა შემილებუ ნი, კვერცხი რენია“.

122. გვერს კუჩხი ქეგიობიჯგე და, ქოგაჩამუ.

123. ხანგას ოგურუანდესია დო ჭვერქჷ ქჷდიიგურუა.

124. ჭკვერი ჩიტიქ ყირიხოლო კუჩხით მიაბუ ძუასია.

125. ომბოლიში კვერი გვიანო გჷთიიჭუნია.

126. a) გჷდელს ონტუუდუა დო ღვარღვალი გიაძიცანდუა.

„ b) გიდელს ონტუდუ დო ღვარღვალი გეთმიაძიცენდუ.

127. შხვაშ ტახანა ლექიში ოცოთამალი რე.

e) Изреченія.

I.

უჭუ ჭყორი ურგილაფუ,
კოტოშ ლუმუ უჩუნაფუ,
ჩე მაჭარი უფუნაფუ,—
მისჷთი თენა ვა აწყენსი,
კოჩი თინა იცუაფუ!

II.

მეესიში ჭვიმა ორქო რენ დო
ივანობაში ვარჩხილია;
კვირკვეში ჭვიმა დულა რენ დო
არგუსოში დაჩხირია.

III.

ჩიტი ფჭოფი; ჩიტი ვარ, ჭირი ფჭოფი:
ბუუტუე მუმას დომიცვილჷნს, ვა გოუტუე—დიდასჷ.

IV.

სიმდიდრე დო სიღარიბე ვიშო-აშო გილურს,
სისქვამეთი ვ' ეცადჷ, ითი ვიშო მიდურს.
ჯოს თინა გოსქიდჷ, მუთუნი ქუუდუნ და დუს;
ჭკუა-გამოცდილება გემოს მეჩანს უგემურს.

V.

ართი ჯოროფასი ლური უჩქუ,
მაჟიასი გაშერება,
მასუმასი გილულა დო
მაოთხასი გახანგება.

VI.

აწი ქორე ულა, აწი ქორე ულა,
ჩქინი სიკეთე დო თურქიშ წაულა! 1)

1) Вар.: რიხიშ წაულა.

VII.

1. პიჩვანც, პიჩვანც ქვარა გილაიტკიჩანცე.

—

2. პეპუის ქუწოუ ნავეის:
„ვა ხაჩქე, ვა გაყე; დოხაჩქე დო ვა ბარგე, ტყა გაყე".

—

3. ვა ხაჩქი და—ვა გაყიინია; ვა ბარგი და—ტყა გაყიინია.

—

4. ვახაჩქელა, ვაბარგელა გჷმას ლურჭულეფა.

—

5. ვო-ვო, ოსიკა, მუჭომი ლუმუს გიოციკა? აკაწუნც გივოციცვა!

—

6. მითი ხეს'ვე გნიიკართანსია, ინა ვე იბშანს ხართასია.
7. მი გიოჯინე გეჩას, ლორონთი თის მეჩანს.
8. ჯინჯი გურაფაში კოლო რე, მარა წვანდი ჭამო რე.
9. კოს მუში ლურა-დღაშა მუთა უსხუნუ გურაფაშა.
10. მიქ იხონუა, თიქ იხორუა; მიქ ვ' ეხონუა, თიქ ვ' ეხორუა.
11. მიქით დოხონუნი—ქოდიხორუ, მიქით ვა ხონუ ნი—ეჭყორდუ.
12. ლუბუ ოკო რდე გურაფასია, მუჭო რკინა ფურაფასია.
13. მითი ქიგეცუნსი ჯგირო, გურაფა ლურა-დღაშა რე ირო.
14. ეფშა ქორა—გურაფას ფორა.
15. ჭვალა ვა ულუ ნი, ის საზგარიო ვა უტგბუნია.
16. იში თის ფოლოგოჩილათილი მუთა იპალუუნია.
17. ბერგი-ბურჭულიში ნამუშეერი ქიიცუდასუ ვარა, ლვინი იცუინ და ვარა, მუ ბლოლათია.

f) Загадки (ემოორე-მოორე).

1. ე მუ ორე, მუ ორე: ირიფელს ოკო ნი? (სახელი).

2. a) მეურსუ დო კინი იჯინე.
„ b) მეურსუ წუმიი, იჯინე კვნიი. } (ქალეფი).

3. a) გალე ატლასი, დინახალე ანთასი.
„ b) გალე ანტლასი, დინოხოლე ანთასი. } (ბერწული).

4. a) ოთხი ჯიმალეფს ართი ქუდი გიორთუნა. } (ტაბაკი).
„ b) ოთხი ჯიმა კოც ართი ქუდი გიორთუ.

5. გალე ვარჩხილი, დინახალე ორქო. (მარქვალი).

6. ვითოჟირი ჯიმალეფს ართი ორთუმელი მეუძჷნა. (კაკუტეფი დო სანთა).

7. a) მეურსჷ დო ნაქური ვა მიოხე. } (ნიში დო წყარი).
„ b) მეურცუ დო ნაულერი ვე გიოხე.

8. a) ართი ჩქიმი ხემქოსალი ვოსქირეე, ვოსქირეე დო დღას ვა მასქირუუ. } (ნინა).
„ b) ართი ჩქიმი პიმქოსალი ვოსქჷრეე, ვოსქჷრეე დო დღას ვა მასქჷრუუ.

9. ართი ჩქიმი ბაწარის ვხემეე, ვხემეე,—დღას ვა მახემუუ. (შარა).

10. a) უმუმური, უჭკომური კებურს იკოგვანაფილი. } (ჩერია).
„ b) უმუმური, უჭკუმური ყებურს მუშაგვანაფილი.

11. a) ართი ჩქიმი ორტვინი გვალო ქუალეფით მოროწკილი რე. } (პიჯი დო კიბირეფი).
„ b) ჩქიმი ჭიჭე ორტვინია ჩე ქუათ კოფშა რე.

12. a) ბაბუ ჩხვიანს, ბაბუ რკიანს, ბაბუ თომას გაახუანსჷ. } (ჩიჩიხი).
„ b) * ბაბუ ჩხვიანც, ბაბუ რკიანც, ბაბუ თუმას იწვიწუანცჷ.

13. ჩქიმი ჭიჭე ორტვინიას დღას ვე გიონთჷნცჷ.

14. * ჩქიმი ჭიჭე ჩუვანიას ყირი ჩოგანია ღუმუს ეშუვოგანქი. (ნეძი).

15. a) ჯაში შქვილი, წყარიში საგანი ჯიგის ვოჸოთი, ქუაქჷ გოფურინჷ. } (წისქვილი).
„ b) * ჯას საგანი ვოჸოთი დო ქუაქჷ გეფურინჷ.

16. * ჯინც მიოვალანცჷ დო წვანც მიოგურგინანცჷ. (თოფი).

17. a) * გილვოფურინი ჩიტიცალო, გჷთვაგვაგვი ჯიკიცალო. } (თჷრი).
„ b) * მოიზოჯჷ პატჷნიცალო, მიდაძაგვე ჯოდორიცალო.

18. a) * სუმარქ ქჷმორთჷ, მენძელი ოჭოფჷ, ჸუდექ აკოშკაშე კჷლელჷ. } (მეჩხომე, ჩხომი, წყარი დო ბადე).
„ b) * აბრაგიქ ქიგიანთხჷ კოც, ჸუდექ აკოშკაშე გითილჷ, იჭოფუ კოჩქჷ.

19. * ირო ქოუხვენთქუანდე, დღას ვე გიოდოხოდჷ. (წყარი).

20. * ოცოთესი, ქუა ვა რდჷ, მაცოთამალი კოჩი ვა რდჷ, ოფსუამი დოცვილესჷ დო ჩიტი ვა რდჷ. (საპონი, ოსურა, ჩხომი).

21. ჩე ცვანა დო უჩა თასი, მინჯე გიორაგადანსი. (ჭარილი).

22. პიჯი ვა ჩანს, ნინა ვა ჩანს, მარა ნაულერით რაგადანს. (კალამი).

23. მიშუშია, მიშუშია! მიშუშიას—მირკენჭია; მირკენჭიას—მიშვიტია; მიშვიტიას — მიფაფია; მიფაფიას — მინდორია; მინდორიას—ფარონი მატრბაია. (პიჯისახე).

24. წოხლე ოჭიში დო უკოხლე ქვარა. (წირღვი).

25. ყირიშა იბადებუ, ართიშა ღურუ. (ქოთომი).

26. ართი შარაშა მიიბში ნი, ატარიში სახე ბძირი; ებჭოფი ნი, ქუა რდჷ დო ქედობდვი ნი, იდიარდჷ; ვართი ცხენი რდჷ, ვართი ჩხუუ რდჷ: გასაკვირი მუჭო ვა რდჷ? (კუ).

27. ჯაშა მეურსი, — კოჩი ვა რე; ქა გეჩანსი, — ხოჯი ვა რე. (ფერწო).

28. ხოჯი რკინაში, კუდელი ბამბეში. (ლიში).

29. ბადჷდი კოჩი ნტერი მაფუ, ქობჭუნან დო ქობხალჷნა, გური ხოლო თელი მაფუ; ჩქიმი ჭკუა-განაჩენით ქაანა გემორძღელი მაფუ. (კალათი, ჩაკა).

30. * იშქი-ფიშქინე, გადავარდინე, მო⌈ვ⌉უქანჩე დო ქო⌈ვ⌉უტაკინე. (ოშუალი).

31. * იშო მეურცჷ მეხიცალო, აშო მუურცუ ლეხიცალო, წყარიში ინანთხეფიცალო.

32. * ქომოლი ვორდი, ოსურო გოვრთი, ჩქიმი ვა პუნდუ, შხვაში მოვრდი. (ცვარილი).

33. * უკმაკური ჭკადირი, ეშმაკიში ბანძღირი. (ლანჭა).

34. * ე მუიე, მუიე: გიცორსჷ დო ვა გაჯვიდინე ნი? (დაჩხირი).

35. a) დუნიას ქაანჭჷ, ლაგვანს ვა მუნაანჭჷ.
„ b) * ქიანას ქაგაანჭუ, ჲაგვანს ვა მნაანჭუ. (ფარა).

36. * აძგა-ბაძგა, ჯორიშ ხარგა. (ხომა).

37. * აკაკე-ბაკაკე, გიჩქჷნ დო ვა გარაგადე. (ქომონჯიში დო ჩილიში სახელი).

38. * ე მოორე, მოორე: კატუ ღვათ მიკობუ ნი? (ოგვაჯე).

39. მა დო სი, დო სუმი კოჩი,
სუმიშახჷ ვითოხუთი კოჩი,
ყაარნეჩი დო ვითი კოჩი —
მუზჷმა რე ნი, ქჷგათქვენ და,
სი იცუათუქ ჯგირი კოჩი. (ოში).
40. * სუმი შხურქჷ სუმი ხუუ,
სუმი პირჩე ხარახუუ,
შარას ქიგილაახუუ.
სუმქ მიდართჷ, სუმქ ქჷმორთჷ,
სუმქ ოგორუო გორთჷ.
მუზჷმა რე? (ამშვი).

g) Заговоры, повѣрія, молитвословія.

1.

Противъ поврежденія шейнаго позвонка:

მათე, მარკოზ, მარია, იოსე, იანარია!
სათაანჯო ჯიხა, სათაანჯო მარგატელი!
— ჭყვადირია, მემეხვარებუქი დო ვარია?
— მემიჭიშუანქი და, მეგეხვარებუქ.
— სქანი მარდუმელაია!

2.

Противъ вывиха и перелома кости:

არგუნ-ბურჭული! სუმ' ნოწკერია გოწკირილი, ჯერღვი სკვირი გოწყუმირი.

3.

Для нахожденія потерянной вещи:

ძია ვძირი, ტატა ვძირი,
ღორონთი, თინა ქომოძირი.

4.

При видѣ новой луны отецъ семейства, становясь лицомъ къ югу, произноситъ:

ო ეთა ახალი! ღორონთი, სი გაახარი ჩქიმი ჩილი დო სქუა!

5.

На новый годъ хозяйка дома, прокалывая остріемъ куринаго пера особо приготовленную лепешку съ изображеніемъ насѣдки, приговариваетъ:

ჩე ქოთომი, ჩელაია! ჩე მუნომირხიალეე; ომი ანთასი ჩქიმი თის, აგა მეძობელიში თის!

6.

Въ день новаго года, ударяя палками по длинѣ давильни, приговариваютъ:

ჯუჯელია, ჯუჯელია! ჩქიმი მამული ხარგელია, შხვაში მამული ფურცელია!

ჩანა. ჩანა... ჩქიმ’ მამულს ყურძენი დო შხვაშ’ მამულს ფურცელი

7.

Молитва божеству „Мирси“:

ღღარი მირსობაში მოზოჯუა! მა დო ჩქიმი ჩილი დო სქუას ბედი მეჩი, ბედინერო დაარინეე, ირი ალიანი დო ჩალიანი ქჷგაარაცი, ირი უბადო შარას, წყარც სი დოთხილეე, სქანი სახელი ხვამელი.

—

ღღარი მირსობაში მოზოჯუა! ჩქიმი თოლც ჩქიმი გამახარებელი ქააძირი.

8.

Молитва божеству „Антари“:

ყინი ანთარი, პატჷნი გომორძგვილი! ჩქიმი ორინჯი სი ამიშინი’ ოშ-ოშო გჷშაბჭოფუნდეე დო მუთას მააკორდგდასჷ ნი, უხაფუ დო ხაფილც ვა იშებჩინქნდჷე თეში.

9.

წყჷრიში ჭოფუა.

— მი ყვანა დო მი ცხვინდია!
— მი ცუდე დო მი წყირია!

— მი ბერგი დო მი ცხვინდის!
— წუგრი დიხა-სამარეს!

10.

Молитва божеству „Наӥурнаха“:

ნაჲურნახს პატგნი, დიდებუანი, სახელუანი! დღარი ხვამა სი გომიტგბინე, უბადო ჭუა სი დომიჩილითე, ჯგგრი შქლებურიში ხვამა ღირსუანი მიყიი, თაში მორძგვიშე სი დგმორინე.

11.

Молитва св. Соломону:

წმინდა სოლომო, სუმოში სუმენეჩი დო სუმი ხელუაში გორჩქისუუ! მა დო ჩქიმი სქუალეფც დღარი ხვამა სი გოუტგბინე, ხე-ხუჯი ძოუმართი, წანაში ხვამაშა სი ქიმიიყუნი დო თაში მორძგვიშე სი დაარინე, სქანი სახელი ხვამელი!

12.

Молитва божеству „Орі́а“:

გალენიშიში ორთა, დიდებუანი, სახელუანი! ჩქიმი ორინც სი გატუბი, ამიშენი; უჭყ-უხაშგში მაჭკუმალც კიბირი გაკუუტკაჩი დო ოგუშგვლე.

13.

Заговоръ противъ глазной боли:

* ცირა, ანჯი მიგაბარი,
მუ დოლე, დომიგორი.
დღასგ მისგ გაგონებუ:
გმერს უდუ გედგუდუ ნი,
ეკოხონას ხონუნდუ ნი,
ქვიმას მიკოთასუნდუ ნი?
ფუი, თეში გააქარი,
თორს მუიდგა გეძუდუ ნი.

14.

დიდება ღორონს!
ღორონთი, ჯგირი წანა მომიჭიშქეთ!
მამულიში ჩანას უძინი!
ღორონთქ გუუმორძგვას პატონენს,
არძო აქიანი მარჩქილეს!

15.

* კვინჩა ჭვიტანც, მოუთხილეთ:
საფარსაკო ვა რე ინა;
შორი შარა გემიძჷ დო,
ჯიმა-დურელი, ვა მებდინა!

16.

* ალას-მალას, თუნთი გვალას,
დედჷბი უებურს, ბადჷდი ცვანას,
ჩქიმი დაჩხვრი ჩე გოთანას!

17.

* ბჟა ჩილი რე დო თუთა ქომონჯი. თუთა მუჟანცვ დინჷ ნი, თიმწკჷმა ბჟაწკჷმა ნოჯანუე.

18.

ბჟა დია ჩქიმი,
თუთა მუმა ჩქიმი,
ხვიჩა-ხვიჩა მურიცხეფი
და დო ჯიმა ჩქიმი.

19.

აია რე, ბაია რე;
ბაიაში წორი თანაფა რე;
ქირსე[1]) რენ დო კალანდა რე;
წაჟურთხია[2]) ჯგჷრი დღა რე.

1) Вар.: ქისე.
2) Вар.: წუაკურთხია.

МИНГРЕЛЬСКО-РУССКІЙ СЛОВАРЬ.

Мингрельско-русскій словарь.

ა.

1. ა, აა, ჰა, ჴა *межд.* вотъ! да!

2. ა- предлогъ въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ.

3. ა- см. ო 2.

4. -ა суффиксъ, приставляемый къ концу сказуемаго или какой-либо другой части вноснаго предложенія (ა разсказчика = г. ო, рус. *-говоритъ-*, *-говорятъ-*); этотъ ა остается неизмѣннымъ послѣ словъ съ исходомъ на ი, иногда и на უ: მორთი-ა აშო *иди — говоритъ — сюда*, მეუ-ა ვიშო *ступай — говоритъ — туда*; послѣ словъ съ исходомъ на ა и ო обыкновенно вставляется, во избѣжаніе hiatus, гласнораздѣлъ ვ: მა-ვა *я — говоритъ*; послѣ словъ съ исходомъ на ე суффиксъ съ гласнораздѣломъ иногда звучитъ ვე: ოკო მიდავრთე-ვე *я долженъ — говоритъ — уйти*; послѣ словъ съ исходомъ на согласные — суффиксъ ставится въ видѣ ია, иногда იე: ოკო ქიიბჩხუპათ-ი-ა или ოკო ქიიბჩხუპათ-ი-ე *мы должны — говоритъ — сразиться*, ვა რენ-ი-ა *нѣтъ — говоритъ*, ცხენი მოკონ-ი-ა *я желаю — говоритъ — (имѣть) лошадь*, ვა მიღუნ-ი-ა *нѣтъ — говоритъ — у меня*; *Гр*, § 153,c.

5. ა- .см. აქი 2.

ააც см. ჴააც.

აბა, დაბა (*межд.*, г. აჰა, აბა) ну-ка! да!

აბაზი (г. აბაზი изъ п. عباسی) абазъ, двугривенникъ.

აბანი мѣсто; — ათე აბანს въ этомъ мѣстѣ; — შქა-აბანს посерединѣ, пополамъ, ср. აკანი, არდგილი.

აბარწა (абх.) крыльцо.

აბასთუმანი Абастуманъ, село въ Зугдидскомъ уѣздѣ.

აბაშა Абаша, названіе рѣки и села въ Сенакскомъ уѣздѣ.

აბგა см. აბჷგა.

აბედათი Абедатъ, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

აბრაგი разбойникъ; — აბრაგობა, აბრაგალა разбой; — მიდართეს სა-აბრაგოშა они ушли на разбой.

აბრეშუმი (г.), არეშუმი шелкъ.

«**აბუჩეჩი**» названіе травы (см. СМК, XVIII, отд. III, стр. 248).

«ლე-**აბშილე**» (отъ фамиліи აბშილავა, აბშილა) Леабшилэ, спускъ,

подгорье въ сел. Джумъ Зугдид. уѣзда (см. კრებული 1899, № VII, отд. II, стр. 33).

აზგგა, აზგა (г. აზგა) маленькая переметная сумка.

აგაფა, ოგაფა длинная деревянная часть сохи съ согнутымъ заднимъ концомъ, на который надѣвается нижняя деревянная часть (ქური, ჩაფულა) съ желѣзнымъ рѣзцомъ (კინახონა); აგაფა впрочемъ обозначаетъ и все орудіе, соху, плугъ; —ართი მახაჩქალს ქუუსქუაფუ აგაფაშა ოში ულუ კამბეშევი ლო ქოხონუნს одинъ земледѣлецъ запрегъ въ соху (плугъ) сто паръ буйволовъ и пашетъ (*Хр.*, стр. 21,28).

აგვარა (абх. აბოკრა) скотный дворъ, хлѣвъ, ср. ქართა.

ადამიანი (арб. آدم Адамъ) человѣкъ.

ადანაია Аданаіа (фамилія); — სა-ადანაიო Сааданаіо, село.

ადესა см. ზინეხი и ყურჩენი.

ადრე (г.), ადრეთ рано, ср. ორდო.

ხი-ავე (г.) злость, зло, дурное.

აჩა-კვაჩა см. კვაჩაფი.

აჩრი см. არჩი.

1. **ათა** см. აქი 2.

2. **ათა-** см. ითო-.

ათანგელა см. თაგილონი.

ათაურე, ათაურეშე см. ცურე.

ათაქი см. აქი.

ათაში, თაში, აში такъ, по этому образцу; — ათაშინეე S, ათაშგნეე MZ также, такимъ же образомъ; — თაში-თეში такъ-сякъ; — ათაში ნამგლა, თაში ნამულა такъ что, ср. ათეში.

ათაცურე, ათაცურეშე см. ცურე.

1. **ათე, თე, ე** *указ. мѣст.* этотъ; служа опредѣленіемъ и будучи поставлено впереди опредѣляемаго слова, мѣстоименіе это не измѣняется ни по падежамъ, ни по числамъ, какъ вообще всѣ мингрельскія прилагательныя, *Гр.*, § 26, a; — ათე კოჩი этотъ человѣкъ, ათე კოჩს этому человѣку, ათე კოჩეფს этимъ человѣкамъ (людямъ) и т. д.; — ⸢ა⸣თე-დო-⸢ა⸣თე такой-то: თე-დო-თე გვალას на такой-то горѣ, ათე-დო-ათე დროს въ такое-то время.

2. **ათენა, თენა, ენა** то-же самое указательное мѣстоименіе + ნა, но употребляемое самостоятельно, въ смыслѣ личнаго мѣстоименія 3-го лица: *этотъ, онъ*; въ такомъ случаѣ оно измѣняется какъ по падежамъ, такъ и по числамъ, *Гр.*, § 46, ср. ეჟინა.

3. **ათე, თე, ე** входятъ въ качествѣ первыхъ составныхъ частей во многія сложныя слова (см. подъ вторыми составными частями этихъ сложныхъ словъ), какъ-то: ⸢ა⸣თე-გვარი, ⸢ა⸣⸢თ⸣ე-ჩგმა, ⸢ა⸣თე-ნერი, ⸢ა⸣თე-ნეერი, ⸢ა⸣თე-ჟანს, ⸢თ⸣ე-სხი, ⸢თ⸣ე-ფერი, ⸢ა⸣თე-ცალი, ⸢ა⸣⸢თ⸣ე-წკალა, ⸢ა⸣⸢თ⸣ე-ჯგურა, ⸢ა⸣⸢თ⸣ე-ჯგუა; въ вышеприведенныхъ примѣрахъ первая составная часть предлежитъ въ обезформленномъ Род. надежѣ, ათე-ჩგმა вм. ათეშ⸢ი⸣ ჩგმა и т. д., *Гр.*, § 16,c.

ათეშენი, თეშენი, ეშენი *союзъ* поэтому, потому; — ათეშენი ნამულა, ათეშენი ნამუთი, თეშენი ნამგლა потому что, для того что.

ათეში, თეში. ეში такъ, по тому образцу, ср. ათაში.

ათო см. ითო.

აი, აჲ *межд.* вотъ! ой!

აია названіе какого-то растенія; это слово приводится безъ объясненія и у Эр.; — აია-ქაშხა см. ქაშხა.

1. **აკა** (абх. აკჷ) одинъ; разъ, ну-ка, давай: ჟიმა ჩქიმი, გუჯმახანი, აკა ღვინი ქჷდმახვამი братъ мой, Гуджмаханъ, ну-ка, поздравь меня съ виномъ (дай мнѣ пить)! (*Хр.*, стр. 132,5-6); — აკაშა, აკაშახჷ однажды, разъ; — აკა ხვალე одинъ только, «აკა-ხვალე» единственный (прозвище, кличка, см. МЭ, I, стр. 26).

2. **აკა** какъ первая составная часть въ соединеніи съ другими именами, какъ, напримѣръ, აკა-ბურცხა или აკა-ბუცხა, აკა-წილი, აკა-წუნს, см. подъ вторыми составными частями этихъ словъ, ср. ართი.

აკაკე-ბაკაკე аллитерирующее и риѳмующее образованіе, не имѣющее смысла, *Гр.*, § 165.

აკანი мѣсто; — ე აკანცჷ MZ, ე აკანს S въ этомъ мѣстѣ; — ნამუ აკანო въ какомъ мѣстѣ, ср. არდგილი, აბანი.

ლ-აკანცია акація, *раст.*

1. **აკო-** предлогъ въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ, ср. იკო-.

2. **აკო** см. კორინება.

აკოშკა (рус.) окошко, окно; — აკოშკაშე черезъ окно, изъ окна.

ალა- предлогъ въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ, *Гр.*, § 115.

ალაბი (г.), აჲაბი bm аршинъ.

ალაგი, (г.) ალაგე мѣсто, страна, ср. არდგილი.

ალავერდი (соб. имя, б. м. изъ т. الله ویردی *Богъ далъ*) или въ сокращенной формѣ ალერცი Алавердъ, Алертъ, назв. села въ Сенакскомъ уѣздѣ.

ალალი см. ჭალალი.

ალამო см. ჭალამო.

ალანი аланъ; аланами мингрельцы называютъ карачайскихъ татаръ (карачайцевъ), живущихъ на сѣверномъ склонѣ главнаго Кавказскаго хребта, близъ Эльбруса, у истоковъ р. Кубани; — ალანი-კოჩი человѣкъ-аланъ, т. е. сильный, храбрый, молодецъ (МЭ, I, *стр.* 72), см. არამ-ხუცუ; — «ალანურობა-მალანურობა» обычай, совершаемый 20—21 августа въ церковной оградѣ въ сел. Біа Зугдид. уѣзда (см. სახალხო გაზეთი 1910, № 170, стр. 2, статьи «ალანურობა სამეგრელოში»); суть обычая состоитъ въ состязаніи въ силѣ и ловкости двухъ партій нарочно выбранныхъ молодыхъ, холостыхъ людей (ალანური, მალანური), группирующихся поровну (по шести) вокругъ опять-таки нарочито выбранныхъ двухъ старцевъ, представляющихъ собою имеретинскаго царя и мингрельскаго князя; побѣдительницей является та партія, которой удастся захватить знамя (კ'ვ'აკვი), огромный шестъ, кругомъ обитый холстомъ; по-мингрельски игра эта называется კაკვი-ლალო *несеніе шеста.*

ალა-მალა въ родѣ «туда-сюда», непостоянное, нехорошее; часто является простымъ риѳмующимъ образованіемъ, какъ и ალას-მალას, *Гр.*, § 165.

ალბათ (г.) должно быть.

ალერცი см. ალავერდი.

ალექსი Алексѣй.

1. **ალი** (г. ალი, т. آل) пламя, зарево; пурпуровый, красный.

2. **ალი** см. ხე 2.

ალიანი დო ჩალიანი a) дурное, скверное, b) аллитерирующее и рнѳмующее образованіе безъ особеннаго смысла, *Гр.*, § 165.

ალმასი (п. الماس) алмазъ.

ალონი, ალჷნი, იალონი (г. ალიონი изъ греч. ἥλιος, ἅλιος,ὁ) утренняя заря; — ართი ოჭუმარესჷ გეიოლჷ ალონიშა въ одно утро онъ вскочилъ (всталъ) на зарѣ (*Хр.*, стр. 57,9), ср. ელაღვინა, ო-ჭუმარე.

ალუჩა (п. الوچه) слива.

ამ-, ამუ-, ამჷ- (ч. ამ || ჰამ *этотъ*, или же косвенный падежъ отъ г. ეს *этотъ*, *Гр.*, § 46) эти слова въ мингрельскомъ самостоятельно не употребляются; они входятъ, въ качествѣ первой составной части, въ сложныя слова, какъ-то: ამ-ღა || ამუ-ღა || ამჷღა, ამ-სერი || ამუ-სერი || ამჷ-სერი и т. д. (см. подъ вторыми составными частями этихъ сложныхъ словъ), ср. თიმ-.

ამარი тутъ, здѣсь; — ამარი-ამარი вотъ-вотъ; — ამარი-ემერი тамъ и сямъ (ср. г. აქერ-იქერ), см. ემერი (ср. абх. აბარ).

ამბე, ამბეე, ანბე, ანბეე (г. ამბავი) извѣстіе; происшествіе, обстоятельство; — მუ ამბე რე? какая вѣсть? что такое? — მე-ამბეˀეˀ, მე-ანბეˀეˀ вѣстникъ.

ამნახანტჷ (г. ნახატი изъ арб. خط) изображеніе, портретъ.

ამო см. ჰამო.

ამპოური, ამპური, ამპურა (г. აპეური) яремный ремень или веревка, ср. ითო-სქუალი подъ სქე 2.

ამპურა см. ამპოური.

ამუ- см. ამ-.

ამუნათი прекрасный, ამუნათი-სქუა

ამშვი шесть; — ვითა-ამშვი шестнадцать; — ამშ-ოში (< ამშვი + ოში) шестьсотъ; — მა-ამშვა шестой.

ამჷ- см. ამ-.

ანაგება фигура, образъ, станъ.

ანაგერი см. ანანგერი.

ანაკლია см. ანარკია.

ანანგერი, ანაგერი, ონანგერი, ონაგერი, ონაგირი MZ, უნაგერი S (г. უნაგერი) сѣдло.

ანარკია, ანაკლია Анаркіа, Анакліа, село въ Зугдидскомъ уѣздѣ.

ანბე, ანბეე см. ამბე.

ანგარია видъ, наружность; образъ, фигура, лицо; — ანგარიაშე по виду, по величинѣ: გჷრჷნი ანგარიაშე გინ-სჷ გჷ оселъ по величинѣ похожъ на теленка (МА, стр. 4).

ანგარიში (п. انكريش) счетъ, разсчетъ.

ანგელოზი (г.), ანგილოზი ангелъ.

ანგურა MZ (г. ანგური, აგური кирпичъ) большая каменная сковорода для печенія хлѣба, ср. კიცი.

ანდამატი (г. изъ греч. ἀδάμας,ὁ) алмазъ.

ანდალებული совершенно никого, совершенно ничего: ჩქიმი მეტი მიკილი-მუკილი ანდალებული კოჩი ვე ეპალუეუ кромѣ меня совершенно никого не было кругомъ.

ანდერძი (г. изъ п. اندرز) завѣщаніе.

«ანთარი ჟინი» Антаръ верхній, т. е. небесный; — ჟინი ანთარი почитается за божество, воспоминаніе котора-

го совершается въ день заговѣнія Великаго поста; въ честь божества совершается жертвоприношеніе, состоящее въ съѣденіи за ужиномъ особо приготовленнаго изъ кукурузной муки хлѣба съ конусообразно вырѣзаннымъ кускомъ сыра (ცქებჩვ) въ серединѣ; при разрѣзываніи хлѣба на нѣсколько квадратныхъ кусковъ, причемъ средній кусокъ съ конусообразнымъ сыромъ (ცქებჩვ) достается хозяину, хозяинъ произноситъ молитву, въ которой онъ проситъ «Верхняго Антари» о пріумноженіи скота (*Хр.*, стр. 186); остатки отъ хлѣба называются долей (თია) мухъ и воронъ; эти остатки на слѣд. утро выбрасываются на крышу дома, чтобы собаки не поѣли; по вѣрованію мингрельцевъ, исполнившіе этотъ обрядъ избавляются отъ мухъ, а кукурузныя поля ихъ — отъ нападенія воронъ, при этомъ виномъ полощутъ ротъ и моютъ пальцы ногъ, *полагая*, что это предохраняетъ отъ мозолей и другихъ болѣзней (см. СМК, XXXII, отд. III, стр. 99—100). У грузинскихъ лексикографовъ (Орб. и Чуб.) встрѣчается слово ანთარი со значеніемъ *обезьяны*, но это слово къ данному случаю мало подходитъ; быть можетъ въ ანთარი мы имѣемъ арб. آثر *избранный, самый предпочитаемый*; во всякомъ случаѣ въ передачѣ آثر черезъ ანთარი нѣтъ никакихъ фонетическихъ препятствій: арб. ث, передаваемое обыкновенно черезъ ც, можетъ передаваться и черезъ თ, такъ какъ диссимиляція ც въ თ самое обыкновенное явленіе въ фонетикѣ яфетическихъ языковъ, равно какъ и наращеніе ნ, въ особенности въ мингрельскомъ *Гр.*, § 3, d, f. Напрашивается сравненіе съ абх. აჲთარი *богъ, покровитель скота и хуторскаго хозяйства*, а также съ ანცა, ანცვა *Богъ*, предлежащимъ въ данномъ случаѣ въ формѣ сванскаго мн. числа на არ, ср. მელიაობა, ფუცუნცურა у Бер.

ანთაში (г. ათასი) тысяча.

ანთეზა (г.) см. ა-ნთება.

ანკარა (г.) чистый, ясный; — ანკარათ чисто, ясно: ანკარათ იძირე ясно видится; щелокъ, ср. ჭუჭა-წყარი.

ანკეში см. არკეცი.

ანკეცი см. არკეცი.

ანფერ (*межд.* г. ამფერუმ, აფერუმ изъ п. آفرين) браво!

ანწი MZ, აწი, აწ, აწენე S (г. აწი) теперь; послѣ этого, въ будущемъ; — ანწიანი будущій; — ანწიანი-შო на будущее время.

ანწოლა M стожокъ соломы, привѣшиваемый къ средней изъ верхнихъ вѣтвей дерева, такъ что верхушка ствола дерева служитъ для стожка основаніемъ.

ანჯარი (г. აბჯარი доспѣхи) оружіе вообще, ср. იარაღი.

ანჯაქია см. ჭუთხი.

ანჯი (г. აჯი изъ арб. عاج) слоновая кость; — ცირა, ანჯი მიგაბარი дѣвица, я тебѣ далъ на храненіе слоновую кость (*Хр.*, стр. 187,13).

აჲ см. აი.

აჲაბი см. ალაბი.

აპრილი, აპრიი см. подъ თუთა.

აპურცვაკი (г. აპუცრაკი) чемерица.

არ, არი см. ართი 2.

არაბა (т. عرابه экипажъ) арба, ср. ურემი.

სა-**არაკო** (*Хр.*, стр. 124,16), см. არიკი.

არამ-ხუცუ, ერამ-ხუცუ Арамъ-Хуту, Эрамъ-Хуту, по однимъ — имя героя-великана, а по другимъ — лишь прозвище его; онъ прославился своими отважными набѣгами на деревню Джваръ (Зугд. у.), но тамъ же пришлось ему сложить свою буйную голову, благодаря поддержкѣ, оказанной джварцамъ въ борьбѣ съ нимъ со стороны мѣстныхъ иконъ св. Георгія (ჯგვე-გე) и св. Квирикія (წინა კვირკვე); голову и доспѣхи Арамъ-Хуту джварцы преподнесли иконамъ; среди доспѣховъ, передаютъ, была огромныхъ размѣровъ деревянная палка съ желѣзнымъ наконечникомъ (ლაბაშა), которая и сейчасъ будто бы находится въ церкви св. Георгія; палка, которая дѣйствительно имѣется въ церкви св. Георгія, ничего особеннаго изъ себя не представляетъ ни по величинѣ, ни по отдѣлкѣ, — обыкновенная палка, которую носятъ въ горахъ; вообще, личность Арамъ-Хуту легендарная, никто не знаетъ точно, кто онъ былъ: онъ — то аланъ (см.), то черкесъ, кабардинецъ, то абхазъ (см. МЭ, I, стр. 72; СМК, XVIII, отд. III, стр. 49—58).

არამი см. ჭარამი.

არგვათა толпа, сборище; — არგვათათ толпою.

არგუნი (ч. არგუნი) топоръ большой (г. ცული); у Цагарели «маленькій топоръ» (МЭ, I, 38), ср. კვალა.

არგუშთ см. подъ თუთა.

არდგილი (г. ადგილი), არდილი мѣсто, ср. აბანი, აკანი, ალაგი.

არეშუმი см. აბრეშუმი.

არვანი ступка деревянная, ср. ქვიჯე.

არზი, აზრი (г. აზრი), სარზი мысль, смыслъ; — გულთა-აზრი (г.) сердцевѣдъ; — отыменный глаголъ, н. I-я пор. ვსარზენქ обдумываю, аор. II-я пор. მი-ივსარზი.

1. **ართი** одинъ; разъ, ну-ка, давай: ართი ქომშომირი სქანი სახე! ну-ка, покажи твое лицо! — ართი-ლო-ართი одинъ изъ: ართი-ლო-ართი მაყალე одинъ изъ товарищей; — ართიშა, ართიშახჳ однажды; — ართო вмѣстѣ: ართო მიიბშათ пойдемте вмѣстѣ; все вмѣстѣ, совсѣмъ, совершенно: ე ცყას ართო ქომონწყუნხჳ მუგიდარენი что-то совершенно разрушаетъ этотъ лѣсъ (*Хр.*, стр. 37,33); — ართინეერი однообразный, своеобразный, особенный, такой-то: ართინეერი ჩხოში რენია есть — говорятъ — такая-то (особенной породы) рыба (*Хр.*, стр. 36,4); — ართინეერო своеобразно, особенно; однообразно, одинаково, поровну; — ართიანი другъ друга, *дат. карт.* ართიანცჳ MZ, ართიანხჳ S: გააჯუდეს ართიანხჳ поцѣловали другъ друга, ართიანიში მაყალე товарищи другъ друга, ровесники; — ართიანო вмѣстѣ, всѣ (все) вмѣстѣ, совсѣмъ; — ართიანი ზჳმა см. ზჳმა; — ვითა-ართი одиннадцать (см. ОТ, стр. 5, сл. 2 въ прим.).

2. **ართი, არი, არ** какъ первая со-

ставная часть въ сочетаніи съ другими именами, напр., ართი-მაჟირა, ართი-ნეჯერი, ართი-წორო, არი-წორო, არ-წორო, см. подъ вторыми составными частями приведенныхъ сложныхъ словъ, ср. აკა.

არიკი (г. არაკი) сказка; — სა-არიკო, სარიკო или მო-სარიკებელი (< მო-სა-არიკებელი) или მო-სარიკაფალი, მორიკული (< მო-ორიკული) сказочный, удивительный, прекрасный.

არკეცი, ანკეცი MZ, ანკესი S (г. ანკესი изъ греч. ἄγκιστρον, τό) удочка.

არკვანი (г. აკვანი) колыбель, люлька, ср. ო-ნწე

არპილი см. აპრილი подъ თუთა.

არსენა Арсена, *муж. имя.*

არქემი (г. აქლემი) верблюдъ.

არლია см. ალიალი.

არძა, არძო всѣ, всякій; всё; — არძა ართი რე, არძო ართი რე всё одно, всё равно (есть); — არძა ართო всё вмѣстѣ.

არხამაში (?); — ატლაზი დო არხამაში атласъ и?

ასა *межд.* аса! (для отпугиванія свиней).

1 **ასე, ასეე** *нар.* нынѣ, теперь; — ასე-თი и теперь; — ასეშა, ასეშახჷ до сихъ поръ; — ასეიანი, ასეჲანი нынѣшній, настоящій (у Орб. ასერ).

2. **ასე** (г.) такъ, настолько (*Хр.*, стр. 109.12), ср. ათაში.

ასხი Асхъ, названіе горы въ сѣверной Мингреліи, на границѣ съ Сванiей.

ატამა (г. ატამი) персикъ.

ატაჟა (р. изъ ф. étage) этажъ; — ჟინი ტაჟაშე съ верхняго этажа.

ატარი деревянная чашка; — ატარამი (прилаг.) владѣющій деревянной чашкой, человѣкъ съ чашкой; — ატარამო (какъ нар.): მიდართუ ატარამო онъ ушелъ съ деревянной чашкой, см. ხიტონუა.

ატლასი, ატლაზი (арб. اطلس) атласъ.

ატუ какъ видно изъ сказки «ჯორი დო როკაპი» (*Хр.*, стр. 9) означаетъ: 1) восклицаніе и 2) названіе волшебника «Ату», ср. ჭაატ.

აურე, აურეშე см. ცურე.

აფაქია Апакія (фамилія).

აფოთექა (греч. ἀποθήκη, ἡ) аптека.

აფიცერი (р. изъ ф. officier) офицеръ.

აფრა (г.) двѣ самыя высокія, вертикальныя доски по серединѣ двухъ противоположныхъ стѣнъ деревяннаго дома; ихъ головками поддерживается горизонтальное бревно (по-м. სანთა, по-г. სათავე), къ которому прикрѣпляется вся двускатная крыша.

აფსთა (абх.) рѣка, ущелье, ср. ლალი.

აფსო (г. ასო) членъ; буква.

აფუნი (абх. აფუნ) весна; — ქიდოხოდჷ აფუნქჷ наступила (*букв.* сѣла) весна, см. დრო.

აფშირჯა (абх.) деревянный сосудъ для кислаго молока.

აფხა плечо, *собств.* лопатка.

აფხაზა абхазъ; — აფხაზაა, აფხაზავა Абхазаа, Абхазава (фамилія).

აფხანაკი, აფხანაგი (г. ამხანაგი изъ п. همخانه) товарищъ; — სა-აფხანაკო, სა-აფხანაგო *товарищескій, общій.*

1. **აქი, აქჷ,** აქინე S, აქჷნე MZ; თაქი, თაქჷ, ნთაქ, ნთაქი/ჷ, თაქინე, თაქჷნე; ათაქი/ჷ, ათაქინე, ათაქჷნე здѣсь, сю-

да; — თაქჷნეშე, აქინეშის здѣсь, въ этомъ мѣстѣ; — აქი-თი и здѣсь; — თაქიშა до этого мѣста; — აქიანი, თაქიანი, ათაქიანი здѣшній; — აქი-ა здѣсь, — говоритъ; — აქურობა (г. აქაურობა) все здѣшнее въ совокупности, ср. ექი.

2. **აქი,** თაქი, ათაქი въ сочетаніи съ ცურე часто теряютъ свой послѣдній слогъ: ა-ურე (< აქი + ცურე), თა-ურე (< თაქი + ცურე), ათა-ურე (< ათაქი + ცურე), см. ცურე.

აქრა см. ქა 1.

აღარ (г.) не, больше не (*Хр.*, стр. 109,8,16), ср. ვა, ვარ.

აღიაღი MZ, არღია Z бѣлка, ср. კაკურია.

აყუ-ჯიხა, აცუ-ჯიხა Сухумъ (городъ), см. ჯიხა (см. Н. Марръ, *Къ вопросу о полож. абх. языка среди яфетическихъ*, § 17,с).

აშა- предлогъ въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ, *Гр.*, § 115.

აშამინდორია см. მინდორი.

აში см. ათაში.

1. **აშო, აშჷ** сюда; — აშო-თი и сюда; აშო-⌈გ⌉იშო туда-сюда; — აშოიანი здѣшній, ср. ვიშო.

2. **აშო-** предлогъ въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ.

აშჷ см. აშო.

აცა-ბაცა см. ბაც.

აძგა-ბაძგა см. ბაძგი.

აწ см. ანწი.

აწი, აწჷნე см. ანწი.

აწო-, იწა/ო-, გიწო- предлогъ въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ.

აწჷნე см. ანწი.

ახავაი, ახავაჲ! *межд.* о, горе!

ახაი см. ახალი.

ახალი (г.), ახაი bm новый; молодой (о винѣ): გეეშვია, გეეშვია ახალი დო ჯვეეშია пей, пей, — говоритъ, — и старое, и молодое (вино) (*Хр.*, стр. 131,17-18); — ახალ⌈ი⌉-გაზდა молодой, юный; — ახალ-სენაკი, см. სენაკი.

ახალუხი (г.), ახაჲუხი bm архалухъ, ср. კაბა.

ახაჲუხი см. ახალუხი.

ახმედ Ахмедъ.

ახუთი Ахутъ, село въ Зугдидскомъ уѣздѣ.

აჯამეთი (арб. اجم густой лѣсъ, чаща) Аджаметъ, обширный лѣсной районъ въ Кутаисскомъ уѣздѣ, нынѣ имѣніе помѣщиковъ Анаповыхъ; — აჯამეთური аджаметскій. изъ Аджамета.

აჯამი (г. изъ арб. عجم иноплеменникъ, варваръ, не арабъ) язычникъ; жестокій, безжалостный; — აჯამური языческій.

აჯვარა см. ჯვარი 2.

აჰა см. აცა.

აცა, აჰა (г. აჰა) вотъ.

აცურე, აცურეშე см. ცურე.

აცუ-ჯიხა см. აყუ-ჯიხა.

ბ.

1. **ბ-** субъективный мѣстоименный префиксъ 1-го лица въ глаголахъ, преимущественно въ самурзакано-зугдидскомъ говорѣ; эквивалентомъ его, при извѣстныхъ условіяхъ, выступаютъ ვ, მ, პ, ფ.

2. **ბ-** объективный мѣстоименный префиксъ 1-го лица въ глаголахъ, неоформленный, ср. მ-2.

ბაბა (г. მამა, т. სასა), ბაბაია отецъ, папа, папаша, ср. მუმა.

ბაბუ (г. ბაბუა) дѣдъ.

1. **ბად:** ბადება, და-ბადება родить, рождаться, являться, I-я пор. п. ვბადენქ рождаю, аор. დო-ვბადი (употребительнѣе формы отъ ხალო); — стр. з. II-я пор. н. იბადებუქ MZ, ვიბადებუქ S рождаюсь, аор. დეებადი, დე-ევბადი; — объект. стр. 2-го произв. спр. п. მებადებჷ у меня рождается, ქჷდჷ-მებადებჷ у меня родится, аор. ქჷდჷ-მებადჷ: თის ქჷდეებადჷ სქუაქჷ у нея родился ребенокъ; — და-ბადებული или დჷნა-ბადი рожденный; — წჷმ-ნა-ბადი/ჷ родившійся на кончикѣ чего-либо, испытывающій съ самаго рожденія страданія: წკირიშ წჷმნაბადეს წკირიშ წჷმოლური უჩორხია, ср. ხალო подъ ხ 4.

2. **ბად:** ბადება имѣть что-либо, обыкновенно съ მუთა (ничего), III-я пор. п. ვაბადენქ მუთას ничего не оставляю у другого, обираю, аор. ვაბადი; — объект. стр. 3-го спр. п. მაბადუ(უ) მუთა у меня ничего нѣтъ, не найдется, пр. нес. მობადჷდჷ მუთა у меня ничего не было, ср. პალუა.

ბადე (г.) сѣть, неводъ; — ბადეამი, ბადიამი съ неводомъ (кто-либо, что-либо); — მოხა-ბადე (ср. г. მახე) неводъ (см. მოხ); — ნა-ბადა Набада, село [*букв.* бывшее для сѣти (мѣсто), т. е. рыболовное мѣсто].

ბადიდი S, ბადჷდი MZ старикъ, ср. რჩინი. რჩინუ.

უ-**ბადო** нехорошій, несчастный, трудный, злой; — სა-უ-ბადოთ для зла, на зло; — უ-ბათჷ плохо. [Это отрицательное прилагательное образовано отъ существительнаго *ბადი, что должно было бы означать «счастье»; но нынѣ въ мингрельскомъ это имя вытѣснено заимствованнымъ изъ грузинскаго эквивалентомъ его ბედი].

ბადჷდი см. ბადიდი.

ბაჟ: ბაჟუა ударить сильно, съ род. отн. п. ვუბაჟუანქ, аор. ვუბაჟუე, пр. с. მიბაჟჷ; — IV-я пор. стр. з п. ვაბაჟუუქ, გაბაჟუუქ, თინა მაბაჟუუ, გაბაჟუუ, აბაჟუუ (г. ვეცემი) набрасываюсь на него, на тебя, онъ — на меня, на тебя, на него, аор. ქჷ-ვაბაჟი.

ბაჟი большая муха, ср. ჭანჯი; — კვამარჟია ბაჟი, მურდული (г. ნაბუჟარა).

ბათმანი батманъ, мѣра сыпучихъ и жидкихъ тѣлъ различной вмѣстимости, обыкновенно = $1/2$ пуда.

ბათუმი Батумъ (городъ).

ბაია (г. ბაია, греч. βαΐον, τό, по словарямъ слово коптское) у Эр. «купальница» (трава), у Чуб. «ваія, пальмовая вѣтвь, верба»; въ послѣднемъ значеніи употребляется и у мингрельцевъ, какъ названіе Вербнаго воскресенья ბაია, ბაიაჟაშხა (*Хр.*, стр. 188,19-20), см. ჟაშხა.

ბაიში см. ბალიში.

ბაკაკე см. აკაკე-ბაკაკე.

«**ბაკარია**» по Эр. репей колкій, чертополохъ (трава), ср. გინიშ-ჯონჯღო подъ გენი.

ნა-**ბაკები**, ნა-ბაკევი Набакебъ, Набакевъ, село въ Самурзакано.

ბალანჯარი проклятый (у Орб. ბალანჯარი непослушный).

ბალდა см. подъ ბარდი.

ბალიში (г. изъ п. بالين), ბაიში bm подушка;—ბალიშიში პიჯი наволочка;—ყუჯიშ-ბალიში думка (*букв.* подушка для уха).

ბალკონი балконъ.

ბამბეე, ბამბე хлопчатникъ, вата.

ბანგი (п. بنك) опiумъ.

ბანი (г.) басъ.

ა-**ბანო** (г.) мѣсто купанья, баня, см. ბონუა.

ბანცი (н. Band, р. бантъ) лента;—კისერიში ბანცი галстухъ.

ბანძა Бандза, село въ Сенакскомъ уѣздѣ;—ბანძური бандзiйскiй; бандзiецъ, мн. ბანძარეფი, ср. ურიაკარი.

1. **ბანძლი** дурное приключенiе;—ბანძლირი, ბანძლილი, აკო-ბანძლილი взъерошенный, вздутый, перемѣшанный, перепутанный, кривой;—აკო-ბანძლილი თუმა взъерошенные волосы.

2. **ბანძლი** Бандзѓъ (муж. имя).

1. **ბარ || მბარ < ნბარ:** ბარუა, ბარაფა (შურიში) дуть, вдувать, დინო-ბარუა дуть, вдунуть сверху внизъ, გომბარუა (< გო-ნბარუა) надуваться, съ род. отн. н. ვუბარქ дую на него, დინჷ-ვუბარქ, аор. დუ-უვბარი (< დო + ვუბარი), დინ-უვბარი (< დინო + ვუბარი); — ნდიიქ დინუბარჷ შური დო გეიოდგინჷ ე ბოში дивъ, вдунувъ душу, воскресилъ этого юношу (*Хр.*, стр. 30,21);—стр. з. II-я пор. ვიბარუუქ я надуваюсь, чванюсь, аор. გი-ივბარი, пр. с. გოვმბარელექ;—გო-მბარილი надутый.

2. **ბარ:** ბარუა отыменный глаголъ отъ ბარი *заступъ*, н. ბაბარჷნქ MZ, ვბარჷნქ S копаю заступомъ, аор. დო-ბაბარი, დო-ვბარი.

3. **ბარ:** მე-ბარუა, ა/ეშა-ბარუა, ოშა-ბარუა давать на храненiе, поручать, II-я пор. н. ვიბარუანქ принимаю на храненiе, аор. ჩე-ევბარი ე; — съ дат. отн. н. ვაბარენქ или ვაბარჷნქ, გაბარენქ и т. д., аор. მი-ვაბარი или ქეშჷ-ვაბარი, მი-გაბარი и т. д.; — объект. стр. 2-го спр. მიბარჷ, გიბარჷ, უბარჷ (г. მიბარია) мною поручено;—3-го спр. н. მობარჷ, გობარჷ, ობარჷ (г. მაბარია) мнѣ поручено; — მი-ნა-ბარი порученное, данное на храненiе.

ბარათი (т.-арб. برات) письмо, см. ქალარდი.

ლა-**ბარაში** Лабарашъ, село въ Зугдидскомъ уѣздѣ.

ბარბალა Барбала, село въ Самурзакано.

ბარბალი колесо, ср. г. ბორბალი.

ბარბალობა праздникъ въ честь св. Варвары 4 дек.; въ этотъ день подъ страхомъ смерти воспрещенъ всякiй трудъ; по вѣрованiю мингрельцевъ, въ этотъ день солнце *прыгаетъ* (ხჩაპუნცჷ) на одинъ шагъ назадъ и начинается увеличенiе дня (СМК, XXXII, отд. III, стр. 111), въ этотъ же день избирается новогоднiй посѣтитель, см. კალანდა, კუჩხა.

ბარბანჩი шумъ; шумѣть, стр. з. II-я пор. н. ვიბარბანჩჷქ.

1. **ბარგ:** ბარგუა (отымен. глаголъ отъ ბარგი *вещь, вещи*) расположиться, остановиться, II-я пор. მი-ივბარ-

გჷნქ, аор. მი-ივბარგი; — მითო-ბარგუა расположиться внутри чего-либо: გვალასჷ დოგორეს ართი ფოქვა დო თექი ქიმთიიბარგესჷ въ лѣсу отыскали одну пещеру и тамъ они остановились (*Хр.*, стр. 56, 12–13); — III-я пор. н. ართი ხენწჷფეში დოხორესჷ ცა დო ქიანაში კათა ქიმიობარგჷ ოფუში კარცჷ у воротъ дворца одного царя расположились всѣ (*букв.* люди неба и земли) (*Хр.*, стр. 76,6–7); — объект. стр. 2-го спр. н. გო-მიბარგჷ меня окружаютъ.

2. **ბარგ:** ბარგუა очищать ниву (маисовую) мотыкой, полоть; — I-я пор. н. ბაბრგჷნქ, аор. დო-ბაბრგი, пр. с. დო-მიბარგჷ; — გო-ბარგილი полотый; — მა-ბარგალი (nomen actoris); — ვაბარგელა неработавшій мотыкой, неполовшій, см. ბერგი.

ბარდი (г.) ბარდვი, ბარდონი кустъ, терновый кустъ, чаща; — ბარდა, ბალდა Барда, Балда, село Сенак. уѣзда; — ბარდული бардскій; барденъ, мн. ч. ბარდალეფი.

1. **ბარი** (г.) заступъ, см. ბარ 2.

2. **ბარი** (г.) равнина, долина, ср. რფენი.

ბარუ листоѣдъ (г. მუხლუხი).

ბარქაში маленькое корыто, ср. ნინორი, ხარდა (и у Орб. ბარქაში).

ბარღები Барѓебъ, село въ Самурзакано.

ბარცხინია падубъ (дерево), см. კუცი.

ბარწკვანია см. მარწკვენია.

ბარჯაფი плохая походка.

ბარჯგი (г.) столбъ, подставка.

«**ბასილი**» длинный, узкій ржаной или пшеничный хлѣбъ съ кусками свѣжаго свиного сала внутри; готовятъ на Новый годъ (კალანდა) въ честь св. Василія (СМК, XXXII, отд. III, стр. 153).

ბასვა рейка, прибиваемая сверху драни на крышѣ.

ბატა (л. ბატა трусливый, мягкій, слабый), ბატია ласкательное и почетное прозвище для женщинъ.

1. **ბატი** S (г. изъ арб. بط) гусь, ср. ლორლონჯი.

2. **ბატი** MZ, ბატია, ბატკი S дѣтенышъ буйвола, ср. ლოლო.

1. **ბატია** см. ბატა.

2. **ბატია** см. ბატი 2.

ბატკი см. ბატი 2.

ბაღ: ბაღება, ბაღეფა, და-ბაღება хватать, б. достаточнымъ, стр. з. I-я пор. ბაბღჷქ я достаточенъ, თინა ბაღჷ онъ достаточенъ, хватитъ; — объект. стр. 3-го спр. н. მობაღჷ, გობაღჷ, თის ობაღჷ (г. მყოფნის) мнѣ достаточно... დჷ-მობაღჷ (г. მეყოფა) мнѣ хватитъ, თის და-აბაღჷ, аор. ქჷდჷ-მობაღჷ (г. მეყო) мнѣ хватило, пр. с. და-ვბაღებუ или და-მბაღებუ (г. მყოფნია), და-რბაღებუ, თის და-ბაღებუ; — субъект. стр. II-я пор. ქიდი-ივბაღინუანქ (г. ვიმყოფინებ), аор. ქიდი-ივბაღინე, пр. с. და-მიბაღებუაფუ; — და-სა-ბაღი достаточный.

ბაღანა (г.) ребенокъ.

ბაღი, ბაღჷ (п. باغ), ბაღჩა (п. باغچه) садъ, садикъ; — მე-ბაღე, მე-ბაღჩე садовникъ.

ბაღირე, ბაღირეე S, ბაღჷრე, ბაღჷრეე MZ (г. ბეღურა) воробей.

ბაღუ см. ბაღჷ 1.

ბაღჩა см. ბაღი.

1. **ბაღჷ,** ბაღუ амбаръ; — ო-ბაღილე,

ო-ბალიე корзинка для амбара, ср. მალაზა, ხულა (ср. г. ბელო), см. თხა.

2. **ბალჷ** см. ბალი.

ბალჷრე, ბალჷრეე см. ბალირე.

ბაშლაყჷ/უ (т. باشلق), ბაშლაყუ bm башлыкъ.

ბაჩილავა Бачилава (фамилія); — ლე-ბაჩილე, ლე-ბაჩიე, ლე-ბაჩე, აე-ბაჩიე bm село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

ბაც: ბაცუა итти, красться на цыпочкахъ (говорится о кошкѣ, лисѣ, шакалѣ); шататься, скитаться, н. მე-ვობაცა⌈ნქ⌉; — აცა-ბაცა эпитетъ праздношатающагося, всюду скитающагося, напр., ტურა-აცაბაცა шакалъ-скиталецъ.

ბაცუ S мушмула, см. ცქუმუტური.

ბამგი (гур.) Эр., вехамышья, мышій тернъ (ср. მარწკვენია);—ამგა-ბამგა аллитерирующее и риѳмующее образованіе.

ბამჷგალი дрожаніе, трепетъ, біеніе;—გურიში ბამჷგალი сердцебіеніе; — გურიში ბამჷგალქჷ გეულჷ у него наступило сердцебіеніе.

ბაწარი (г.) веревка, ср. თოკი.

ბაჭა S клещъ (насѣк.), ср. გირჯლიბე (ср. у Чуб. ბაჭკა колъ съ крючками, присосками).

ბახ: ბახაფა бить, ударять, II-я пор. н. ვიბახუანქ бью себя, аор. ქივბახი/ე (< ქი-ივბახი/ე); — съ род. отн. н. ვუბახუანქ бью его.

ბაწუა провѣять, просѣвать, н. ვბაწუნქ, аор. დო-ვბაწი, ср. ხიორუა.

ბები (г. ბებია) бабушка, ср. დალი.

ბეგარა (г.) подать, повинность.

ბედ: ბედება, გა-ბედება смѣть, осмѣлиться, I-я пор. стр. з. п. ბებედჷქ MZ, ვბედჷქ S осмѣливаюсь, смѣю, аор. ქჷგა-ბებედი или ქჷგა-ვბედი, пр. с. გა-მიბედებუ; — съ род. отн. п. ვუბედჷქ, გიბედჷქ и т. д., аор. გუ-⌈ვ⌉უბედი;—IV-я пор. дѣйств. з. გჷ-ვობედაფუანქ заставлю его осмѣлиться, аор. ქჷგჷ-ვობედაფე;—объект. стр. 3-го спр. (форма возможности) н. მაბედინე, გაბედინე, აბედინე, мн. ч. მაბედინენა и т. д. я могу смѣть, пр. нес. მაბედინედჷ, жел. მაბედინედას, аор. გჷ-მაბედინჷ, გჷ-გაბედინჷ, გა-აბედინჷ, мн. ч. გჷ-მაბედინეს и т. д: ათე კოს დემიში ჭოფუაქჷ ვა გააბედინჷ этотъ человѣкъ не смогъ осмѣлиться задержать дива (*Хр.*, стр. 50,20).

ბედაური (г.) породистая лошадь.

ბედი (г.) *дат. карт.* ბეს счастье; — ბედი-კირილი (г. ბედ-კრული) проклятый, несчастный; — ბედი-ჭვირი злополучный (*букв.* съ сгорѣвшимъ счастьемъ); — ბედინერება, ბედინერობა (г. ბედნიერო/ება) счастье; — ბედინერი (г. ბედნიერი) счастливый;—კუჩხა-ბედინერა, см. კუჩხი; — ბედინერო счастливо;—უ-ბედურობა (г.), უბედჷრობა несчастье; — უ-ბედური (г.), უ-ბეჯური П (? см. ჯუჯელია), იბედურა несчастный, ср. უ-ბალო;—მობედჷ мнѣ везетъ.

ბედია Бедія, село въ Самурзакано.

ბეთლემი Бетлемъ (Виѳлеемъ), село въ Сенакскомъ уѣздѣ, здѣсь имѣются сѣрные источники.

ბელთაგანი Белтаганъ, имя сказочн. героя.

უ-მ-**ბელო** (г. უ-ბელო) неосѣдланная лошадь.

ბეჟანი Бежанъ (муж. имя).

ბერაია Бераіа (фамилія);—სა-ბერიო Саберіо, село.

ბერგი мотыка, см. ბარგ 2.

ბერთი см. ბერცი.

ბერი (г.) монахъ.

ბერცი, ბერთი (г. ბელცი) глыба.

ბერწული, ბერწეული, ბერწუული, ბრეწული гранатъ.

ბერჯღელი дикій вой, отым. глаголъ, н. ვბერჯღელანქ кричу неистово, аор. ვბერჯღელე.

ნა-**ბეცანი** (г. ნა-მეცანი) премногій, чрезвычайный; черезчуръ, весьма;— ნა-ბეცანც MZ, ნა-ბეცანს S черезчуръ, весьма, ნა-ბცან.

ბეჩა пещера, ср. ფოქვა.

ბეჭედი (г.) перстень, кольцо, ср. მა-რ-წკინდი.

ბეჯითი, და-ბეჯითებული (г.) прилежный, достовѣрный, дѣйствительный;— ბეჯითო, და-ბეჯითებულო достовѣрно, дѣйствительно, несомнѣнно, ср. ნანდული.

ბზად: ბზადება, ზადუა готовить, III-я пор. н. ვაბზადენქ, аор. დგ-ვაბზადი или და-ვაბზადე, пр. с. მიბზადებუ;— съ род. отн. ვუბზადგნქ, გიბზადგნქ готовлю ему и т. д.;— пр. с. стр. з. ნო-ვბზადებუქ, ნი ნო-ბზადებუქ (г. ნა-მზადებვარ);— ბზე, ბზეე готовый;— ბზეეთ готово;— სა-ბზადი, სა-ზადი кухня, ср სა-გეხქუო (подъ გაგეხქუა) и ჯა-რგვალი.

ბზაკალი, ზაკალი, ზანკალი, ბზაკაი или ზაკაი bm самшитъ, ср. г. ბზა (Орб. ბზაკალი деревянный лукъ).

«მა-**ბზაკუნა**» у Эр., მა-ზაკელა/ი, მა-ხა-ქილა трясогузка, (г. ბზა-ბზაკურა).

ბზარხული см. подъ დრო.

ბზითი (г. მზითი) приданое, ср. ო-ჭყუდური.

«**ბზინდარი**» конюхъ (СМК, XXXII, отд. III, стр. 122).

ბზოთონჯი см. подъ დრო.

1. **ბია** (г.) айва.

2. **ბია** Біа, село въ Зугдидскомъ уѣздѣ, см. ალანი.

ბიგა палка.

ბინა пріютъ, убѣжище, домъ;— და-ბინება пріютиться, II-я пор. стр. з. н. ვიბინებუქ, аор. ქგდე-ევბინე;— III-я пор. дѣйст. з. н. ვობინუანქ даю кому-либо пріютъ, аор. დგ-ვობინე;— IV-я пор. н. ვობინებაფუანქ.

ბინდი (г. ბინდი сумерки) зефиръ;— ბინდიში ქაქალი вѣяніе зефира.

ბინეხი виноградная лоза; виноградникъ;— ო-ბინეხე виноградникъ;— ბინეხაში ჯა дерево съ виноградной лозой;— უ-ბინეხე безъ виноградной лозы, безъ виноградника, см. ყურზენი;— «ბინეში» у Brosset.

1. **ბირ:** ბირა, ბირაფა пѣніе, пѣть, გე-ბირუა напѣвать, II-я пор. н. იბირქ или ვიბირქ пою, аор. ვიბირი;— III-я пор. ვობირუანქ заставляю пѣть, аор. ვობირე, пр. с. გო-მიბირუაფუ;—объект. стр. 3-го спр. მაბირე могу пѣть;— მა-ბირე, მო-ბირე пѣвецъ, -пца;— ო-ბირეში или ო-ბირე пѣсня; мѣсто для пѣнія и танцевъ, см. ო-სხაპუე.

2. **ბირ:** ბირაფა, გინო-ბირაფა сманивать, н. გინემი-ბიბრუანქ;— გინო-ბირაფილი сманенный.

ბირბილი ушки кругомъ бубна, ожерелье.

ბირგული MZ, ბურგული S колѣно;—

ბირგულიშ კვარი или კვარი-ბირგული, ბირგულიში კონჭი колѣнная чашка; — ბირგულამი имѣющій колѣна, т. е. хорошо бѣгающій; — отым. глаголъ, გეწჷმი-იბირგულუუ онъ сталъ на колѣни, поднялся.

ბირცხა ноготь, коготь; — ბირცხაში ნოლი (г. ნუნა), см. ნოლი, ср. ბუცხა, ქვალიკი.

ბირძლ: ბირძლაფა таскать, тянуть, IV-я пор. стр. з. п. ვობირძლჷქ, аор. ქჷმჷ-ვობირძლი, სი ქჷმა-აბირძლი, თიქჷ ქჷმა-აბირძლჷ.

ბისკონუა ущипнуть сильно, н. ბიბსკონჷნქ, аор. ვუბისკონი, ср. წკიცკონუა.

1. **ბიძგ:** ბიძგუა, ბუძგუა, გო-ბიძგვინაფა ощетиниться, стр. з. II-я пор. н. ვიბიძგუუქ, III-я. пор. გო-ვბიძგონდჷქ, аор. გო-ვბიძგონდი; — ნაბუძგულუუ щетина, полосы, ср. ფირფინაფა.

2. **ბიძგ:** ბიძგუა, объект. стр. 3-то спр. н. მაბიძგუუ ძვალი у меня кость застряла въ горлѣ, аор. ქჷგჷ-მაბიძგუ ძვალქჷ.

3. **ბიძგ:** ბიძგაფი толкать, съ род. отн. н. ვუბიძგუანქ. გიბიძგუანქ и т. д.; аор. ვუბიძგე.

ბიჭი (г., п. بچه) молодецъ, мальчикъ, слуга, ср. წიე.

ბიჯგი подставка, столбикъ; иногда ბიჯი, совпадая такимъ образомъ со словомъ ბიჯი *шагъ*; — ოხო-ბიჯი M подставка для арбы, ср. კოკინა; — отым. глаголъ მე-ბიჯგაფა (формы совпадаютъ съ формами отъ ბიჯაფა, см. подъ ბიჯი).

ბიჯი (г.) шагъ; — отым. глаголъ, ბიჯაფა, ბიჯუა шагать, ходить пѣшкомъ, II-я пор. н. იბიბჯ⌜უ⌝ანქ MZ, ვიბიჯ⌜უ⌝ანქ S я шагаю, опираясь на что-либо, аор. იბიბჯეე, ვიბიჯეე; — ელა-ბიჯუა, ილა-ბიჯუა (съ тѣмъ же значеніемъ). п. ილეებიბჯუანქ (< ილა-იბიბჯუანქ), аор. ქელე-ებიბჯეე; — III-я пор. н. ვობიჯუანქ или მე-ვობიჯუანქ, მიობიჯუანქ, მი-ობიჯუანს шагаю..., ონდეთ ვობიჯუანდი კუჩხის едва шагалъ (двигалъ) ногами я, аор. ვობიჯეე, пр. с. მიბიჯუაფუ; — н. გევობიჯუანქ, სი გი-ობიჯუანქ наступаю ногой; — გიობიჯუუ ძჷღჷრცჷ კუჩხი онъ наступилъ ему на грудь ногою (*Хр.*, 61,8); — ვობიჯანქ, გე-ვობიჯანქ касаюсь, приставляю, аор. ქიგჷ-ვობიჯი; — ბაღიღიქ გელეეღჷ ოდგიში, კისერს ქიგიობიჯჷ დო დაალუუ старикъ вынулъ шило и, приставивъ къ шеѣ, надавилъ (*Хр.*, стр. 40,26).

ბიცვალი раздутый; — ბიცვალი ქვარამი съ раздутымъ брюхомъ.

ბობოთი, ბომბოთი Боботъ, Бомботъ, село Сенакск. уѣзда.

ბოგ: ბოგჷვა, ბოგუა проложить, продѣлать мостъ, I-я пор. п. ბობგჷნქ, аор. დო-ბობგი; II-я пор. ვიბოგჷნქ, аор. ვიბოგი, იბობგი; пр. с. გო-მიბოგჷ; — IV-я пор. ვობოგაფუანქ; — მიშა-ბოგუა проложить мостъ въ серединѣ чего либо, съ род. отн. н. მიშჷ-ვუბოგჷნქ, аор. ქიმჷშჷ-ვუბოგი || ქიმჷშ-უვბოგი || ქიმჷშ-უბობგი, თიქჷ ქიმჷშუ-უბოგჷ: — ათე წყარიშა მიშეე ქიმიშამიბოგი сдѣлай для меня въ серединѣ этой воды (рѣки) мостикъ (*Хр.*, стр. 41,13).

ბოგა, ბოგირი, ბოგილი полъ въ хлѣ-

вахъ; мостикъ изъ брусьевъ черезъ рѣчки и канавы (у Цагарели МЭ, II, стр. 41 ბოგა «ясли», вслѣдствіе неправильнаго, по крайней мѣрѣ семасіологически, отожествленія его съ г. ბაგა); — ბოგაში Богашъ, названіе части села Мартвиль за мостикомъ изъ брусьевъ.

ბოღერია, ბოღორია проскурнякъ, *раст.*

ბოღორია см. ბოღერია.

ბოთილი (г. ბოთლი) бутылка.

ბოკოთი

ბოკონი (г. ბოკო пень) опора изъ камней или пней для деревяннаго фундамента, ср. ძეკვი.

ბოკუჩავა Бокучава (фамилія); — საბოკუჩავო Сабокучаво, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

ბოლ: ბოლუა кричать, орать, н. ვბოლანქ, аор. ვბოლე.

ო-მ-**ბოლი** [г. ო-ბოლი вм *უ-ბული < უ *не, безъ* + ბუ (арб. ابو, г. ბაბა || მამა *отецъ*) + ლი (оконч.) *безъ отца*, т. е.] сирота (см. П. Чарая, *Объ отн. абх. яз. къ яфет.*, § 10,6).

ბოლო конецъ; — ბოლოს *нар.* наконецъ; — ბოლოშა-ჩჷ до конца; — ბოლო-შქასჷ среди конца, см. შქა.

ბომბოთი см. ბობოთი.

ბომბუას-ხიდი (груз. форма, помингр. должно быть ბომბუაშ-ხინჯი) „Бомбуасъ-хиди", названіе стариннаго моста изъ негноя на р. Цхенисъ-цкали (*букв.* мостъ Бомбуа); будто-бы мостъ получилъ названіе отъ Помпея, но какъ замѣтилъ еще проф. Цагарели (И. К. О. И. Р. Г. О., т. V, стр. 67) незачѣмъ безпокоить тѣнь великаго римскаго полководца, никогда, вѣроятно, небывшаго въ этихъ мѣстахъ, когда въ деревнѣ Симачахэ, неподалеку отъ моста, живутъ дворяне Бомбуашвили; кромѣ назв. ბომბუას-ხიდი и ბომბუაშვილის-ხიდი, которыя приводитъ пр. Цагарели въ вышеназв. статьѣ, мостъ извѣстенъ и подъ названіемъ ბუბუას-ხიდი; въ объясненіе этого названія разсказываютъ слѣдующее: Бубуа, по фамиліи Чиковани, имѣлъ на рѣкѣ Цхенисъ-цкаль плетненый мостъ (ბონდის ხიდი), за пользованіе которымъ бралъ съ персоны полушку (ფარა); одинъ лечхумецъ, направляясь на базаръ въ Хонъ, перешелъ черезъ мостъ, не заплативъ установленной полушки; когда человѣкъ Бубуа сталъ требовать уплаты, лечхумецъ такъ сильно ударилъ его по лицv, чтс *выбилъ у него зубъ*; къ вечеру пришелъ на мостъ самъ Бубуа; человѣкъ доложилъ ему о дерзости лечхумца; вотъ идетъ лечхумецъ обратно изъ Хона, Бубуа приказалъ своимъ людямъ задержать лечхумца; лечхумца задержали и, по приказанію Бубуа, клещами вырвали у него всѣ зубы; будто-бы отъ этого Бубуа мостъ и получилъ свое названіе.

ბონ: ბონუა I-я пор. в. ვბონუნქ мою, аор. გოვბონი, пр. с. მიბონჷ; II-я пор. стр. з. ვიბონჷქ моюсь, купаюсь, аор. ვიბონი; III-я и IV-я ვობონაფუანქ даю кому-либо умыться, заставляю кого-либо мыть другого, аор. გჷ-ვობონაფე, გა-აბონაფე,

თიქ გა-აბონაფუუ; — ო-ბონუ (г. და-ბანანი): ოსურქე ზღვაშა მიდართუ ცანიში ობონუშა женщина ушла на море купаться (*букв.* обмыть тѣло) (*Хр.*, стр. 101,4-5); — ა-ბანო (г.) баня, купальня.

ბონდი (г.) плетенка, плетневые висячіе мостики, перекинутые черезъ рѣчки (подробное ихъ описаніе см. Цагарели «Изъ поѣздки въ Закавказскій край», Ж. М. Н. Просв. за 1877, № XII, стр. 213—214); — ბონდიშის къ мосту, въ сторону моста, у моста, *Гр.*, § 136.

ბონი прямой, мѣткій; — **ბონაას** мѣтко, прямо.

ბონძორი см. ბოძორი.

ბორბალა см. ბორბოლია.

ბორბი, ბორბიცეე (г. ბოზრი) блондинъ.

ბორბოლია, у Эр. «ბორბალა» паукъ; — ბორბოლიაში ნა-მოხა паутина, см. მოხ.

ბორზალი (г. ბოძალი) желѣзн. копье, стрѣла; одно такое копье имѣется въ Цаишской церкви, остріе расчленено въ два ствола, рукоятка короткая; складомъ такихъ копій является Джегетская церковь (ჯგეგე св. Георгій), нынѣ пустующая, въ селѣ Хета Зугдидскаго уѣзда; по народному вѣрованію, эти копья доставляетъ въ церковь св. Георгій, причемъ не въ одинаковомъ на каждый годъ количествѣ: то больше, то меньше; чѣмъ больше копій въ церкви, тѣмъ счастливѣе будетъ годъ и обратно (см. также სახალხო გაზეთი 1911, № 268, стр. 3, статью «ქვის ქალი» სამეგრელოში).

ბორია (греч. βορέας, ὁ) вѣтеръ; — различные вѣтры носятъ разныя названія: გირგალი-ბორია (г. გრიგალი) вихрь; — გურული-ბორია гурійскій вѣтеръ, южный; — ზღვაური-ბორია морской вѣтеръ (дующій съ Чернаго моря); — ჟინი-ბორია, ჟი-ბორია верхній вѣтеръ, восточный; — მასკური-ბორია зефиръ (дуетъ въ горахъ, на берегахъ рѣкъ); — წანი-ბორია (< ჭანი-ბორია, см. ჭანი) чанскій вѣтеръ, т. е. нижній, южный; — ჯვარული-ბორია джварскій вѣтеръ, сѣверный; въ этихъ названіяхъ слово ბორია можетъ опускаться, ср. ქარი; — отым. гл. მიკობორუა, ქიმკ-მაბორე меня занесло вѣтромъ; — ნა-ბორუუ занесенный вѣтромъ.

ბორკი нога; — ჟირ-ბორკამი двуногій, т. е. человѣкъ, ср. კუჩხი. отым. гл. ბორკუა связывать (ноги), н. ვბორკუნქ, аор. დო-ვბორკი; — стр. з. н. ვიბორკუუქ, аор. ქემეკი-ვიბორკი; — ბორკილი связанный; — ო-ბორკალი кандалы.

ბორო, ბოროლო глупый, пустой; — отым. гл. II-я пор. аор. გე-ევბორი я одурѣлъ (ср. греч. μωρός глупый).

ბოროცება (г.) зло, злость.

ბოროწინა Бороцина, село.

ბორხობა такъ наз. народное празднованіе за 17 дней до Вел. поста въ честь какого-то божества ბორხი, ср. მირხობა (СМК, XXXII, отд. III, стр. 99), ср. ბოსლობა у Бер.

ბორქომი (г. ბოქლომი, древ.-г. მოქლონი изъ греч. μοχλός, ὁ) замокъ.

ბორჯი (г. بورج долгъ) срокъ, время;—ბორჯით срокомъ, на срокъ;—გოთანა-ბორჯის (< გოთანაში ბორჯის) къ разсвѣту;—გოცუება-ბორჯის во время отпуска, при отпускѣ.

ბოყვი (г.) наличникъ двери деревенскаго дома.

ბოში (г. ბავში) мальчикъ, юноша;—ბოშალა молодость, молодечество, храбрость;—ბოშალაშე съ молодости, съ юныхъ лѣтъ; — «ბოშილია» мальчишка (прозвище, МЭ, I, 26);—სი-ბოშე (г. სი-ბავშე) молодость, неопытность; — სი-ბოშეთ по молодости; — ბოში-კათა, см. подъ კათ 1.

ბოძორი, ბონძორი волосъ, шерсть, пухъ на животныхъ;—ბო'ნ'ძორა-მი მელა пушистая лиса.

ბოჭკა (р.) бочка.

ბოხოხი (г.) шапка изъ овчины, папаха.

ბოხჩა (г. ბოხჩა, т. بوغچه) полотняный или кожаный кусокъ для завертыванія предметовъ, сумка.

1 **ბჟა** молоко;—«მა-ბჟალია» у Эр. молочанка (трава); — გე-ბჟალაფირი, см. ცვალი.

2. **ბჟა** *мн.* ბჟალეფი солнце; по народному объясненію, солнце называется именемъ молока потому, что когда мать того юнаго-молодца, въ котораго влюбились солнце и луна, для отстраненія отъ сына его любовницъ пустила въ этихъ послѣднихъ коровьимъ пометомъ, то солнце тотчасъ же бросилось въ подойникъ съ молокомъ и выкупалось вполнѣ, что не удалось померкнувшей съ тѣхъ поръ безвозвратно лунѣ (СМК, XXXII, отд. III, 90; научную этимологію слова ბჟა см. ОТ, стр. 3); —ბჟაიოლჷ/უ, ბჟაიოლიშე, ბჟაიოლი bm востокъ (ср. арм. արեւելք); — ბჟადაალჷ/უ, ბჟადაალიშე, ბჟადააი bm западъ (ср. арм. արեւմուտք); — ბჟალამი, ბჟაამი bm солнечный, ბჟალამი დღა солнечный день;—ბჟალარა солнечный лучъ;—ბჟინაფა выставить на солнце, провѣтрить что-либо; — ბჟინაფილი провѣтренный; — ო-ბჟინაფუ подлежащій провѣтриванію;—ბჟაშ მარდი-მე или უშულადუ ბჟაშ მარდი-მე клянусь солнцемъ! клянусь неутомимымъ солнцемъ! (см. მოამბე 1897, № VI, отд. II, стр. 25).

ბჟაკე (абх. აჟაკაა, აჟაკე) борода, см. ფრიმული.

ბჟე, ჟე кислый, уксусъ, ср. მ-ჭვახე.

ბრალი (г.) вина, сожалѣніе, горе;—отым. глаголъ ბრალება, II-я пор. н. ვიბრალუანქ или ვიბრალენქ принимаю вину на себя; сжалюсь надъ кѣмъ-либо;—III-я пор. н. ვაბრალუაფუქ обвиняю, аор. დჷ-ვობრალი; — стр. з. IV-я пор. ვობრალჷქ (г. ვებრალები) ему жаль меня;—объект. стр. 3-го спр. н. მო-ბრალჷ, გობრალჷ, ობრალჷ (г. მებრალება) мнѣ жаль его: კოს ობრალჷ ობოლი человѣку жаль сироту, аор. по 2-му произв. спр. შე-მებრალჷ, შე-გებრალჷ, თის შე-ებრალჷ: კოს შეებრალჷ ობოლიქ человѣку жаль стало сироту.

ბრელი, ბრეელი ბჷრელი много;—ბრელიშახჷ, ბრელიშახი много разъ.

ბრეწული см. ბერწული.

ბრინჯი (г., т.-п. برنج) рисъ, ср. ორჩა.

ბროლი (г. изъ греч. βήρυλλος) хрусталь.

ბრუთ см. რუთ.

ბრძენი (г.) мудрый, мудрецъ;—отым. глаголъ съ род. отн. н.-б. გუ-⌈ვ⌉უ-ბრძენქ, გა-გიბრძენქ и т. д., аор. გუ-⌈ვ⌉უბრძენი; — გური თუში გამიბრძენი сдѣлай мнѣ сердце такъ мудрымъ (*Хр.*, стр. 108,9).

ბსჳმ || ფსჳმ || სჳმ: ბსჳმა, ფსჳმა, სჳმა мочить, мочиться, გითო-ბსჳმა мочить сверху внизъ, I-я пор. н. ბსჳნქ (вм. ბბსჳნქ), или ფსჳნქ (вм. ფფსჳნქ), или ვსჳნქ мочусь, аор. ქოლო-ბსი, ქოლო-ფსი, ქოლო-ვსი; — III-я пор. ვობსჳნქ (г. ვაფსამ) мочусь надъ чѣмъ-либо, გითი-ვობსჳნქ;—ნა-ბსჳმა, ნა-სჳმა моча, ფსელა (г. ფსელი).

ბუბუას-ხილი см. ბომბუას-ხილი.

ბუდე (г.) гнѣздо, ср. ო-გვაჯე.

ბუდი см. მუნდი.

ბუჩინი, ბუთქინი, პუჩინი, ცყორინი пердѣнье; пердѣть.

ბუჩუ матица колеса (ср. г. ბუჩუკი° вередъ, чирей), ср. მო-რგვი.

ბუთქინი см. ბუჩინი.

1. **ბუკი** пень или толстый отрубокъ дерева; онъ кладется поперекъ очага (კებური) и служитъ опорой прокладываемыхъ черезъ него къ очагу дровъ; вмѣсто дерева въ качествѣ ბუკი употребляется и камень.

2. **ბუკი** улей, см. სკა.

ბულეკი, ბუჲეკი bm рѣдька; — ჭითა ბულეკი редисъ; — მე-ბულეკიე названіе птички.

ბული черешня;—ბულვანი Булванъ, село Сенакск. уѣзда;—ნა ბულევი, ნა-ბულეი, ნო-ბულეი Набулевъ, село Сенак. уѣзда.

1. **ბუმ || ბუნ:** ბუმა, ბუნა лить, наливать, II-я пор. н. ვიბუნქ наливаю для себя, себѣ, аор. ვიბი или ივბი;— III-я пор. н. ვობუნქ лью, გინი-ვობუნქ перелью, аор. ვობი, გე-გინჳ-ვობი, пр. сов. ⌈გინო⌉-მიბუმუ; — IV-я пор. ვობუმაფუანქ, аор. ვობუმაფე; — ბუმირი налитый; — გე-ბუმა возливать; — გინო-ბუმა переливать; — მუნო-ბუმა поливать, обливать сверху внизъ, и. съ дат. отн. მუნჳ-მობუნქ ты меня обливаешь сверху внизъ, მუნჳ-გობუნქ я тебя обливаю, მუნჳ-მობუნს, მუნჳ-გობუნს, მუნა-აბუნს (< მუნო-ობუნს) онъ обливаетъ меня, тебя, его;—ე-ბუმა или ეშა-ბუმა черпагь, н. ეთმუ-ვობუნქ, аор. გე-ე-ვობი, ხი გე-ი-ობი, пр. с. გე-მიბუმუ; — ე-ი-ო-ბუმუ⌈უ⌉ или ე-ი-ო-ბუმალი или ეშა-ა-ბუმალი (< ეშა-ო-ბუმალი) то, что́ нужно вычерпнуть, вылить; — მალაჩონი წყურგილიშა ქიმუურცჷ წყარიში ეიობუმუშა монахпня идетъ къ роднику почерпнуть воды (*Хр.*, стр. 74,30).

2. **ბუმ || ბუნ:** ბუმა, ბუნა (შურიში) перевести духъ, очнуться, заговорить (во вторыхъ временахъ съ предлогомъ ელა || ილი), II-я пор. н. ვიბუნქ შურს перевожу духъ, аор. ქელე-ევბი (< ქე + ელა + ივბი) შური или ქევლეევბი შური (въ послѣднемъ случаѣ мѣст. префиксъ поставленъ не между предлогомъ и глагольной основой, какъ это бываетъ обыкновенно, а передъ предлогомъ, *Гр.*, § 111).

3. **ბუმ || ბუნ:** ბუმაფა, ბუნაფა, გე-ბუმაფა, გილა-ბუმაფა повѣсить, висѣть, მიკო-ბუმაფა || მუკო-ბუმაფა повѣсить на стѣну, на столбъ;—გინო-ბუმაფა;—II-я пор. н. გილე-ევბუმუანქ или გილჷმე-ევბუმუანქ (г. ვიკიდებ) вѣшаю на себя, аор. ქიგილე-ევბუმეე, пр. с. ქიგილა-მიბუმუაფუ,—III-я пор. н. გილუ-ვობუნუანქ (г. ვკიდებ) вѣшаю, аор. ქიგილუ-ვობუნე, пр. с. გილა-მიბუნუაფუ; — მუკჷ-ვობუნუანქ вѣшаю на стѣну, на столбъ, аор. მუკჷ-ვობუნე или ქჷმკჷ-ვობუნე, სი ქჷმკა-აბუნე, თიქჷ ქჷმკა-აბუნუ, пр. с. მუკო-მიბუნუაფუ; — стр. з. გილჷ/უ-ვობუქ, სი გილა-აბუქ, თინა გილა-აბუ (г. ვკიდივარ) вишу, аор. ქიგილჷ-ვაბი (г. ვეკიდე) я висѣлъ, присталъ, забралъ (напр., о снѣ говорится): ლურქჷ ქიგილააბეს არძოხჷ (г. ძილი მოეკიდა ყველას) сонъ забралъ (присталъ) всѣхъ, т. е. всѣ задремали; — объект. стр. 3-го спр. н. გილჷ-მობუ, სი გილჷ-გობუ, თის გილა-აბუ (< გილა + ობუ, 3-е л. совпадаетъ, какъ и въ грузинскомъ, съ 3-имъ л. стр. з.) виситъ на мнѣ (г. მკიდია); — 2-го спр. მუკო-მიბუ виситъ у меня что-либо на стѣнѣ, სი მუკო-გიბუ, თის მუკუ-უბუ,—მუკაბუმაფალი (< მუკო + ო-ბუმაფალი) вѣшалка, ср. გარაბალი.

4. **ბუმ || ბუნ:** ბუმა, ბუნაფა, გე-ბუნაფა привязать, растянуть между двумя концами, запрячь; გინო-ბუმაფა перевязать, იკო-ბუმა сразиться, состязаться; съ род. отн. н. გჷ-ვუბუნუანქ (г. ვუბამ) привязываю что-либо для него, аор. ქიგჷ-ვუბუნეე თიქჷ ქიგუ-უბუნუუ (> ქიგუბუნუუ), пр. с. გო-მიბუნუაფუ;—аор. по II-ой пор. გაკიიბეს они сразились; — გინო-ბუმაფირი перевязанный, связанный другъ съ другомъ; — შურ-ბუმობა, см. შური 1.

ბუმაშნიკი (р.) бумажникъ.

ბუმბული (г.) перина, пуховикъ.

ბუნ см. ბუმ.

ბუნება (г.) природа; — ბუნებით по природѣ.

ბუჲეკი см. ბულეკი.

ბურაცუა съежиться, сжиматься отъ холода: ხექ ლო-მიბურცჷ ჩხურუშე у меня рука *отнялась отъ холода*, ср. ხირაკუა.

ბურბუ летучая мышь, см. ჭუკი.

ბურგული см. ბირგული.

ბურდლა см. ბურლა.

ბურდლინი (г. ბურდღუნი, ბურჭყუნი) бормотаніе, ворчаніе; бормотать, ворчать, I-я пор. н. ბუბრდლინჷნქ;— ბურდლინა бормотунъ, ворчунъ, см. თუნთი.

ბურეხი (раст.) дикій виноградъ, ср. შხურიჩი.

ბურთი (г.) мячикъ;—отыменный глаголъ, II-я пор. н. იბუბრთენქ или ვიბურთენქ играю чѣмъ-либо, какъ мячемъ.

ბურინ: ბურინაფა *выбрасывать, -ться*, I-я пор. н. ვბურინჷნქ выбрасываюсь, аор. გო-ვბურინი, III-я пор. н. ვო-ბურინუანქ выбрасываю; — გინო-ბურინაფა перебросить черезъ что-нибудь, III-я пор. н. გინჷ-ვობურინაფუანქ, გინა-აბურინაფუანქ, аор. გეგჷნუ-ვობურინე, სი გეგჷნა-აბურინე, თიქ გეგჷნა-აბურინუ.

ბურკა внутренняя, основная часть початка кукурузы (г. ნაქურჩელი).

ბურს: მითო-ბურსაფი столкновеніе, ударъ, шумъ; шумѣть, бѣсноваться, столкнуться, провалиться, н. მით-ვიბურსანქ;—მიშა-ბურსუა вертѣться, бороться среди чего.

ბურლა, ბურღლა: a) «растеніе въ болотистыхъ мѣстахъ Нижней Мингреліи, имѣетъ широкіе листья и бѣлые цвѣты, b) разрыхленная, вздутая земля, на которой растетъ кукуруза, c) сама кукуруза, d) мохнатый, волосатый, косматый (а также: пухъ, волосъ, шерсть), e) ბურღლა народное собств. имя какъ мужчины, такъ и женщины» (МЭ, I, 64), f) «названіе козла, быка» (СМК, XVIII, отд. I, 34). Въ качествѣ собств. имени слово это подвергается иногда нѣкоторой диференціаціи: ბურღლა—жен. имя, а ბურღლაია, ბურღლუ—муж. имя.

1. **ბურლი** (ч. ბურლი) многолиственное лѣсное растеніе.

2. **ბურლი** (г. ბურლი, т. بوری) буранъ, ср. ცურპანცი

ბურჩხა назв. травы, оно употребляется и въ грузинскомъ, но, по всей видимости, мингрельскаго происхожденія, ср. ბურლა.

ბურწინი ზაზარზანიში грохотъ пушекъ, ср. პურქინი.

ბურქი безплодный, яловый (о животныхъ); — ბურქი ჩხოუ (ჩხუუ) безплодная корова, ср. უ-სქე.

ბურქული, ბურქუი hm сѣкира, маленькій топоръ съ крючкомъ (г. წალდი);—ბურქულია (уменьшит.);—ბურქულუა зарубить сѣкирой;—ნა-ბურქულა зарубленный, изсѣченный сѣкирой.

ბურჯ: ბურჯაფი, მუნო-ბურჯაფი обнимать грубо, неуклюже; бороться, съ род. отн. н. ვუბურჯუანქ (г. ვებღლარძუნები), аор. ვუბურჯი; — объект. стр. 2-го спр. მიბურჯუანს, 3-го спр. მაბურჯანს.

ბუსქა Буска, прозвище буйвола или быка.

ბუცუცია комаръ Z, S; муравей M, ср. კოლონა и ქკიქკიცია.

ბუცუუ, ბუცუაცუია мягкій.

«**ბუყუნი**» деревянная посуда для простокваши (см. მოამბე 1897, № I, отд. II, стр. 14).

ბუჩუ Бучу (жен. имя).

ბუცხა, ბურცხა (по-ч. ბუცხა ноготь, коготь) эти слова употребляются въ сочетаніи съ числит. აკა одинъ: აკა-ბუცხა, აკა-ბურცხა немного, съ одинъ ноготь (ср. ფიცი), ср. ბირცხა, ср. г. ერთი ფინჩხა, ერთი ფრჩხილის ოდენა.

ბუცხი грабли (ср. г. ფოცხი).

ბუძ: ბუძოლუა приставать, не давать покою, съ род. отн. н. ვუბუძოლუანქ, аор. ვუბუძოლე; — წყირევი მიბუძოლუანს блохи не даютъ мнѣ покою.

ბუძგუა см. ბიძგუა 1.

ბუხარი каминъ;—ბუხარიშ ქუდი или ბუხციში ქუდი, см. ქუდი.

ო-**ბუჯი** см. ობუჯი.

მო-**ბშა** полный, заполненный, см. ფშაფა.

მა-**ბშალია** см. მა-ფშალია.

ბჷგჷძგჷრი M кизиль, см. შინდი.

ბჷრელი см. ბრელი.

გ.

1. **გ:** გაჳა дуть, вѣять (о вѣтрѣ), II-я пор. н. იზგანჲ MZ, ვიგანჲ S, аор. იზგი;—съ род. отн. н.-б. გე-ვუგანჲ подую на него, გე-მიგანს подуетъ на меня и т. д.

2. **გ:** გაჳა, გინო-გაჳა платить, заплатить, მარღიში გინო-გაჳა благодарить, II-я пор. н. იზგანჲ или ვიგანჲ плачу, გინი-იზგანჲ заплачу, аор. იზგი, გინი-იზგი;—съ дат. отн. н. ვოგანჲ отплачиваю ему, благодарю, аор. ვოგი, მარღი გინჷ-ვოგი;—მა-გაჳალი, გინჷ-მა-გაჳალი сборщикъ податей;—გაჳილი заплаченный, отплаченный;—ო-გაჳური подать.

3. **გ:** გაჳა, ა/ილა-გაჳა вложить въ ножны, III-я пор. н. ალჷ-ვოგანჲ, аор. ქალჷ-ვოგი, სი ქალა-აგი, თიქჷ ქალა-აგჷ;—IV-я пор. н. ქილჷ-ვოგაჳუანჲ; ა/ილა-გაჳირი вложенный.

4. **გ:** გაჳა, ე-გაჳა строить, III-я пор. н. ვოგანჲ, аор. გე-ე-ვოგი, სი გე-ი-ოგი. თიქჷ გე-ი-ოგჷ; — გაჳილი выстроенный.

5. **გ:** გაჳა, მო-გაჳა (მარწკინღიში) надѣвать (перстень), II-я пор. მითმიივგანჲ, аор. მი-ივგი;—объект. стр. 3-го спр. მჷ-მოგჷ, სი მჷ-გოგჷ, თის მა-აგჷ (г. მაგია) на мнѣ падѣтъ.

6. **გ:** გაჳა, ღო-გაჳა разстилать, вынимать изъ котла гоми (ღომი, см.) и класть на столъ, III-я пор. н. ვოგანჲ, аор. ქჷღჷ-ვოგი — ეშა-გაჳა выложить, вымазать, разстилать изнутри (напр. гоми въ котлѣ), н.-б. ეშუ-ვოგანჲ и т. д.

7. **გ:** გე-გაჳა пріучать, привыкать, III-я пор. н. გეთმუ-ვოგუანჲ пріучаю его, аор. ქეგუ-ვოგე[ე]; — стр. з. IV-я пор. н. გეთმუ-ვაგუუქ привыкаю, аор. ქიგჷ-ვაგი, სი ქიგი-აგი, თიქჷ ქიგი-აგჷ;—გე-გაჳილი свыкшійся.

8. **გ:** გაჳა находить, разбираться, стр. з. IV-я пор. н. ვაგუუქ, თინა აგუუ.

9. **გ:** გეზა, მი-გეზა отвѣчать, съ род. отн. н. მეთმუ-ვუგენჲ, аор. ქჷმე-ვუგი, თიქჷ ქჷმი-უგჷ.

10. **გ:** გეზა, მო-გეზა пріобрѣтать, выигрывать, II-я пор. н. ვიგენჲ пріобрѣтаю, аор. ქჷმი-ივგი (ср. ძინა);—IV-я пор. н. ვოგეზაჳუანჲ помогаю ему пріобрѣтать, аор. მჷ-ვოგეზაჳე თიქჷ მა-აგეზაჳუ;—მო-ნა-გეჳი- пріобрѣтенное.

11. **გ:** წა-გეზა терять, проиграть, III-я пор. н. ვაგენჲ, аор. წჷ-ვაგი;—IV-я пор. н.-б. წჷ-ვოგეზაჳუანჲ заставлю его потерять, аор. ქჷწჷ-ვოგეზაჳე;—წა-გეზული потерявшій, потерянное.

12. **გ:** გა-გეზა узнавать, понимать, II-я пор. н. ვიგენჲ, გე-ევგენჲ, аор. ქჷგე-ევგი;—объект. стр. 2-го производваго спр. н. გჷ-მვგეზუ я понимаю, თის გე-ეგეზუ; — განგე (г. განგეზ) нарочно, завѣдомо; — განგეზა (г.) провидѣніе, промыслъ Божій; управленіе; — ა-გეზა წესიში совершать чинъ погребенія.

13. **გ:** გუნა, გჷნა, გვენა б. похожимъ, стр. з. I-я пор. ვგუქ, გუქ, გუ S похожъ я, ზგჷქ, გჷქ, გჷ MZ; неоф. отн. ვგუქ, რგუქ я похожъ на него, на

тебя, მ'ვგუქ, გუქ ты похожъ на меня, на него, თინა მ'ვგუ, რგუ, გუ онъ похожъ на меня..., 3-е лицо употребляется безлично: გჷ/უ *похоже, видно, кажется*, გჷდჷ *казалось*; пр. с. ნო-ბგუევეექ, სი ნო-გუევეექ, თინა ნო-გუევე (г. ნა-მგვანებვარ);—объект. стр. 2-го спр. н. მიგჷ (г. მიგავს), გიგჷ, უგჷ у меня похожъ;—ნა-გვანეფი уподобившійся; глаголъ этотъ недостаточный: нѣкоторыя формы восполняетъ отъ გურაფა, см. გურ. 2. [Употребляемое въ мингрельскомъ მანგი *правильный, прямой, равный, подобный*, вѣроятно, причастная форма отъ გუნა; такъ ли это, или иначе, но мингрельское მანგი не имѣетъ ничего общаго съ მანგი *Витязя въ барсовой кожѣ* Шоты Руставскаго, какъ это думаютъ г.г. П. Чарая и Няко Джанашіа (журн. მოამბე 1896, № II, отд. II, стр. 24—25; სახალხო გაზეთი 1911, № 233, стр. 3): у Шоты употреблено персидское слово مانك *луна* и პირი მანგი = *лицо* (*лицомъ*) *луна* (см. Н. Марръ, Т.Р., IV кн., стр. რნზ);—მანგო, მანგაშე *прямо, противъ*].

1. **გა** холмъ; — გა დო გას по холмамъ; — გაბარი плоскогорье (? გა + г. ბარი *равнина*, но быть можетъ გაბარი соотвѣтствуетъ семитическому (арб.) جبل *гора* или въ качествѣ заимствованія въ мингрельскомъ, или же какъ эквивалентъ его наряду съ გვალა, გოლა);—გაშფერდი (? < გაში + г. ფერდი *пахъ, бокъ, откосъ*) Гашп̆ердъ, село въ Зугдидскомъ уѣздѣ, ср. სუკი.

2. **გა** основная часть арбы; она состоитъ изъ двухъ бревенъ, соединяющихся другъ съ другомъ спереди, у ярма и постепенно расходящихся кзади (г. ხელნა, ხელა, ზე-სადგარი); въ этомъ же значеніи одинъ мингрелецъ изъ села Кват̆ана Сенакскаго уѣзда сообщилъ слово ონგალი (по Орб. ონგალი подставка на подобіе столба).

3. **გა-** предлогъ въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ; при сочетаніи съ разными словами гласный исходъ предлога (въ сложныхъ предлогахъ и предшествующіе исходу гласные) подвергаются разнымъ фонетическимъ измѣненіямъ: ослабленію въ ჷ, полному выпаденію, ассимиляціи, преимущественно регрессивной и др., такъ что გა можетъ, смотря по обстоятельствамъ, принять форму გჷ, გ, გე, გი и т. д., *Гр.*, § 115.

4. **გა-** см. გო- 2.

გაამა см. გამა 2.

გაბარი см. გა 1.

გაბზარხული см. подъ დრო.

გაგანია (г. გაგანია сильный, чрезвычайный) рѣзвый.

გაგაჩი см. გორგალი.

გაგესქუა поваръ; — სა-გესქუო (< სა-გაგესქუო) поварня, кухня, ср. სა-ბზალი.

გაგიდა Гагида, рѣка и мѣстность въ Мингреліи; по словамъ Ламберти (стр. 58), тамъ пшеницу сѣяли въ невспаханной землѣ, во избѣжаніе ослабленія почвы, что̀ влекло за собою гибель посѣвовъ отъ дождя и вѣтра.

1. **გაგულია,** გაგულიერი тупой, неострый, ср. უ-კვათური подъ კვათ.

2. **გაგულია,** გაგულა (муж. имя) Гагулія, Гагула.

გაგურჯელა, გარგუჯელა женскій головной уборъ (г. ჩიხტა-კოპი), ср. კაკულა (и арм. գանգուր кудри).

გაზაფხული см. подъ ღრო.

გაზეთი газета.

გაკო- предлогъ въ глаголахъ, см. გა- 3, *Гр.*, § 115.

გალავანი (г.) ограда.

გალაცოზი (г. გალაცოზი, კალაცოზი, арм. զաղատոր) каменщикъ.

გალე вонъ, внѣ, снаружи, на дворѣ. ოზეშ გალე внѣ двора, за оградой;—გალენი наружный, внѣшній, дикій; — «გალენიში» празднованіе въ честь умершихъ членовъ семейства, когда въ семьѣ есть больные (см. СМК, X, отд. II, стр. 294);— ვალენიში звѣрь, см. ორთა.

გალი Галь, село въ Сенакск. уѣздѣ и Самурзакано.

გალია (г.) клѣтка.

1. **გამ:** გამა, მე-გამა бить, ударять, играть на инструментахъ, II-я пор. п. მითმი-იბგანქ бью себя, аор. მი-იბგი или მი-ივგი; — III-я пор. н. მითი-ვოგანქ бью, играю на инструментѣ, аор. ქიმუ-ვოგი, სი ქიმი-ოგი, თიქ ქიმი-ოგჷ; съ род. отн. მე-ვუ-განქ я играю на инструментѣ для кого-либо;—съ дат. отн. ქ-მჷ-მოგჷ (< ქე + მე + მოგჷ): უროქ კვარცი მჷ-მოგჷ невыѣзженная лошадь лягнула меня, ხამი ქიმიოგჷ ქორას ударилъ онъ его ножомъ въ животъ (*Хр.*, стр. 24,24), пр. с. მე-მიგამჷ, ჷ, სი მე-გიგამუ, თის მე-უგამუ (и მუ-უგამუ): ღიო კოჩიში ხორუაშა თოლი ვე მუუგამუ пока ему еще не приходилось видѣть (*букв.* глазомъ ударить) людское поселеніе (*Хр.*, стр. 57,9);—მე-გამილი или მე-გამირი битый; — მე-მა-გამალი бьющій; — მი-ო-გამალი предметъ и орудіе избіенія.

2. **გამ:** გამა, გაამა, გამება замѣна, говорить въ замѣнъ, отвѣчать, съ род. отн. п.-б. ვუგაამენქ, გიგაამენქ и т. д. я отвѣчу ему, тебѣ..., аор. ვუგაამე, пр. с. მიგამებუ; — გაამა, გამა замѣняющій, замѣститель: ხენწიფეში გაამა-კათა замѣстители царя, его посланники, см. კათ 1;— вмѣсто, въ замѣнъ, противъ: გაამათ უწუუ сказалъ въ отвѣтъ (онъ ему), возразилъ; — თეშ გაამათ вмѣсто этого.

გამო- предлогъ въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ, см. გა- 3, *Гр.*, § 115.

გამრეკლია Гамреклія (фамилія)

განარჯია Ганарджія, *фамилія*:—განარჯიაშ-მუხური Ганарджіашъ-мухуръ, село въ Самурзакано, см. მუხური.

განთხი часть ноги между колѣномъ и лодыжкой.

განი (г.) ширина, бокъ, сторона; — განიშე сбоку, мимо, на сторонѣ, со стороны: თიქჷ ქოძირჷ თინა ღო ელუულუუ განიშე тотъ увидѣлъ его и прошелъ мимо, ართი განიშე წყარიპიჯი რდჷ съ одной стороны была рѣка (*букв.* берегъ воды), განიშე ცყობააშე на сторонѣ, тайкомъ; — განობა приверженность.

განუა см. გენი.

განძი (г. განძი, арм. գանձ, п. گنج) сокровище, кладъ.

გარ: გარა, ნ-გარა плачъ, плакать, съ род. отн. დო-ვინგარქ буду оплакивать его, დო-გინგარქ—я тебя, დო-მინგარქ—ты меня, დო-მინგარს, დო-გინგარს, დი-ინგარს онъ меня, тебя, его будетъ оплакивать; — съ дат. отн. ქჷგჷ-ვანგარქ (г. დავტირი), ქჷ-გჷ-განგარქ я плачу надъ нимъ, надъ тобою, ქჷგჷ-მანგარს, ქჷგჷ-განგარს, ქჷგა-ანგარს онъ плачетъ надо мною, тобою, нимъ; — ქჷგა-ანგარდჷ დო ჩილამურიში თუდო დო-რონც ქააჩვეწჷდჷ онъ плакалъ надъ нимъ и въ слезахъ просилъ Бога;— მე-ნგარა (г. მი-ტირება) н. მი-ვანგარქ, მი-ვონგარქ: ქიინგარცჷ ხენწჷფე დო აწურეშე ქიმიანგარა ირი კათა плачетъ царь, а отсюда вслѣдъ за нимъ плачутъ всѣ;—მო ნგარა (г. მო-ტირება): მა იმგარქჷ, ინეფი მუმანგარანია плачу, — говоритъ, — я, и они вслѣдъ за мною плачутъ (*Хр.*, стр. 77,24);—II-я пор. ვინგარქ S, იმგარქ (< იმნგარქ), ხი ინგარქ MZ плачу, аор. ვინგარი или იმგარი, пр. с. მინგარჷ;—III-я пор. н. ვონგარუანქ заставляю плакать, аор. ვონგარე, пр. с. მინგარუაფუ; — IV-я пор. н. ვონგარუაფუანქ (г. ვატირებინებ) заставлю кого-либо плакать при посредствѣ другого; — გილა-ნგარა (г. გამოტირება, ჩამოტირება) послѣднее оплакиваніе;—ღოლა-ნგარა плакать подъ чѣмъ-либо: სქვამი ცირა ღილენგარს ჯაში ჯინს красивая дѣвица плачетъ подъ деревомъ (*Хр.*, стр. 46,5); — объект. стр. 3-го спр. н. მანგარე могу плакать, მანგარჷნე, მანგარინუაფუ мнѣ хочется плакать; — მა-ნგარალი плачущій; — ო-ნგარალი предметъ оплакиванія (г. სატირალი).

გარაბალი вѣшалка, см. подъ ბუმ 3.

გარამეზა см. გარჷმეზა.

გარამოეზა см. გარჷმეზა.

გარგუჯელა см. გაგურჯელა.

გარდა (г.) кромѣ;—ეში გარდა кромѣ этого.

სა-ნ-**გართ,** дурной, негодный, სა-ნ-გარეფი.

გარჷმეზა, გარამეზა, გარამოეზა (г. გარემოება) обстоятельство.

გალიერი умный, находчивый;—უ-გალე неразумный, безсмысленный.

გაშვერდი см. გა 1.

გაძიგება см. გა-ძიგება.

1. **გე**- предлогъ въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ, см. გა- 3, *Гр.*, § 115.

2. -**გე**, -გეე см. -მე 3.

გეგე см. ჯეგე.

გეგეჭკორი Гегечкори (фамилія) см. ჯეგე и ჭკორი.

გეგუთი Гегутъ, село въ Кутаисскомъ уѣздѣ.

გეენია пламя;—გეენია დაჩხირი сильный огонь, ср. ჯანდაბა.

გეზათი Гезатъ, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

გელა- предлогъ въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ, см. გა- 3.

გელახჷ см. ელახჷ.

გემი (т. كمی) корабль, см. ჭკუჯი.

გემო (г.) S, გიმო MZ вкусъ;—უ-გემური безъ вкуса;— გემუანი S, გიმუანი MZ сладкій, вкусный; — отым. глаголъ, II-я пор. стр. з. н. ვიგემუანებუქ становлюсь слад-

кимъ, დე-ევგემუანებუქ, аор. დე-ევგემუანი S, დე-ებგიმუანებუქ, аор. დე-ებგიმუანი MZ.

გენი S, გინი MZ теленокъ; — ო-გინე телятникъ;—«გინიშ-ჯონჯღო» Эр. чертополохъ (см. ჯონჯო), ср. ბაკარია;—отым. гл. განუა, მო-განუა сосать, н. ვგანუნქ;—III-я пор. ვოგანუანქ заставляю сосать, аор. მჷვოგანეე.

გერარდი, *дат. карт.* გერას (фамилія) Герардъ.

გერგება თუთა, გერგობა თუთა см. подъ თუთა.

გერი, ნ-გერი (г. მგელი, арм. գայլ) волкъ; — გერია прозвище «волченокъ»;—გერობა свойственное волку, «волчество».

გეღანი см. გიღანი.

1. **გეშა** о, объ;—ფიქრენდჷ ფარეფიში გეშა онъ думалъ о деньгахъ;— გეშა[ხჷ] по причинѣ, изъ-за;—სქანი გეშახჷ მა ოხარქჷშა ვა მაღინჷ изъ-за тебя я не могъ отправиться полоть ниву.

2. **გეშა-** предлогъ въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ.

გეჩა рыболовный кузовъ; (у Орб. გეჯა большое деревянное корыто, у Чуб. გეჯა большое деревянное корыто, *выдолбленное на подобіе* лодки), ср. კუნო.

გეჯეთი Геджетъ, село въ Сенакск. уѣздѣ.

გეჯეჯი (г.) чирей, вередъ, язва; — გეჯეჯერი вередливый.

გვაგვაფი, [გ]ითო-გვაგვაფი ударъ, ударится сильно, упасть, IV-я пор. стр. з. н. გიიმუ-ვაგვაგუუქ, аор. გჷთ-ვაგვაგვი; — გვაგვილი измятый, избитый.

გვაზავა Гвазава (фамилія); — ნა-გვაზოვო, ნა-გვაზოუ Нагвазово, Нагвазоу, село въ Сенакск. уѣздѣ;— სა-გვაზავო Сагвазаво, село тамъ же.

გვალა MZ, გოლა S, გოგა bm гора;— გოლასკური Голаскуръ, село въ Сенакскомъ уѣздѣ, ср. გორე.

გვალას, გვალე, გვალო, გვაჲო bm совсѣмъ, совершенно, ср. შურო,

გვამი навозъ; — ო-გვამე мѣсто для навоза, у Бер. გვანი *соръ*.

გვან: გვანაფა, დჷ-გვანაფა кормить, откармливать, жирѣть, III-я пор. н. ვო-გვანუა[ნქ] откармливаю, аор. დჷ-ვოგვანეე, пр. с. დო-მიგვანუაფუ;—стр. з. II-я пор. н. იბგვანუუქ жирѣю, аор. დი-იბგვანი, пр. с. დო-ბგვანე[ლე]ქ; — გვანაფილი, მეგვანაფილი откормленный; — იკოგვანაფილი или მუშა-გვანაფილი разжирѣвшій вокругъ чего-либо.

გვაჲო см. გვალას.

გვარგვაზი, გვარგვასი ходить толпой, шумѣть, ჩქჷ მი-ივგვარგვაზუთ, ср. г. გურგუზი.

გვარგვალი сильное кипѣніе, отым. глаголъ, II-я пор. стр. з. н. ვიგვარგვალექ; — წყარი იგვარგვალე вода сильно кипитъ.

გვარი (г.), გვარობა родъ, фамилія, способъ; подобный;—ათე-გვარი, თეგვარი подобный этому, такой; — თი-გვარი, ი-გვარი подобный тому.

გვარჯილა (г.), გვაჯილა селитра.

გვასალია Гвасалія (фамилія); — საგვასალიო Сагвасаліо, село.

ო-**გვაჯე** гнѣздо для куръ, ср. ბუდე (см. ОТ, стр. 4, слово 8 въ прим.).

გვაჯილა см. გვარჯილა.

გვერდი, გვერდი (г. გვერდი бокъ, сторона) половина: გვერდი სი დო გვერდი მა половина тебѣ, а половина мнѣ; — გვერდო на-половину;—ო-გვერდალო на-половину; — მო-გვერდი, такъ называется въ борьбѣ одинъ пріемъ: искусный борецъ старается, чтобы противникъ сильнѣе на него напиралъ; во время сильнаго напора со стороны противника, другой сразу отступаетъ и легко перебрасываетъ оказавшагося безъ опоры противника черезъ бедро на большое разстояніе; — მო-გვერდიე соучастникъ въ половинной долѣ (этимологію слова см. Н. Марръ, *Къ вопросу о ближ. срод. арм. яз. съ иверскимъ*, З. В. О. т. XIX, 1909).

გვერი, გვერი, ნ-გვერი змѣя; — გვერშაპი (< გვერი + г. ვეშაპი изъ арм. վիշապ) змѣй, драконъ; у мингрельцевъ для змѣи есть слѣд. прозвища или табу: 1) უჩა-ჭართამი *въ черной чохѣ* (см. ჭართი), 2) თუდო გილეუსრგალუ ნი *что̀ тащится внизу, т. е. по землѣ* (см. მოამბე 1897, № VI, отд. II, стр. 8), *Гр.*, § 156, см. также თუნთი.

ლე-გვეშარა Легвешара, село въ Зугдидскомъ уѣздѣ.

გვეფე (ласк.) пупырочка.

ნა-**გვი** (г. ნა-გავი) соръ, навозъ.

გვიანი (г.) поздній; —გვიანო поздно; отым. глаголъ, н. ვიგვიანენქ или იბგვიანუანქ опаздываю, аор. დე-ებ/ვგვიანი.

გვიგვილი почка (на деревѣ), клокъ шерсти, ср. კვიკვილი, ჩვიჩვილი.

გვილავა, გვილაა Гвилава, Гвилаа (фамилія).

გვიმარა см. გვიმორა.

გვიმი (г.) крыша (головка) у колодца, приготовляемая изъ глины, камня или дерева.

გვიმორა (г. გვიმრა, გვიმბრა) გჷმარა M, у Эр. «გვიმარა» папоротникъ; მა-გვიმარია, у Эр. «ლა-გვიმორია» черный папоротникъ.

გვირა широкій, большой; — თოლი გვირა большіе широкіе глаза, съ большими широкими глазами, ср. ჩვირა.

გვირაბი (г. გვირაბი, арм. վիրապ) пещера.

გვიჩია Гвичіа (фамилія); — სა-გვიჩიო Сагвичіо, село въ Сенакск. уѣздѣ.

გი- мѣстоименный объективный префиксъ 2-го лица родительнаго отношенія въ глаголахъ; есть случаи, хотя и рѣдко, ослабленія გი въ გჷ.

ნა-**გიბერუუ**, ნა-გებერუუ Нагиберуу, Нагеберуу, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

გიდელი (г.) S, გჷდელი MZ остродонная плетеная корзина для винограда и другихъ плодовъ.

გივი Гивъ, *муж. имя*.

გითო-, გჷთო- предлогъ въ глаголахъ. см. გა- 3, *Гр.*, § 115.

გილა- предлогъ въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ, см. გა- 3, *Гр.*, § 115.

გიმ || გჷმ: გიმა S, გჷმუა MZ срывать колосья съ гоми и проса, жать, I-я пор. н. ვგიმუნქ, аор. ვგიმი, пр. с. მიგიმე; — IV-я пор. ვოგიმაფუანქ; — გიმირი сорванный; —

მა-გიმალი жнецъ;—გიმა თუთა, გჷმა თუთა октябрь (мѣсяцъ сбора ҭоми и проса); у ҷановъ октябрь также называется გიმუა, გუმა или ჩახვა *сборъ кукурузы* (см. Н. Марръ, *Гр. ҷан. яз.* стр. 148, но въ его же *Изъ поѣздки въ Тур. Лазистанъ*, на стр. 629 дается неправильная этимологія слова, будто бы оно родственно съ ღვინო *вино* и съ грузинскимъ названіемъ ноября ღვინობისთვე *мѣсяцъ вина*).

გიმე, გჷმე внизу.

გიმნაზია гимназія.

1. **გიმო-** предлогъ въ глаголахъ, см. გა- 3, *Гр.*, § 115.

2. **გიმო** см. გემო.

გინ || გჷნ: გინაფა S, გჷნაფა MZ понять, узнать, замѣтить, I-я пор. н. ზგი/ჷნაფულენქ понимаю, II-я пор. ქი-იზგი/ჷნანქ или ვიგინენქ, аор. ქი-იზგჷნი, пр. с. მიგჷნაფუ; — III-я пор. н. ვოგჷნაფუანქ даю ему понять, знать; аор. ვოგნაფე; пр. с. ქო-მიგჷნაფუ;—ქაგინაფეს (< ქო + ოგინაფეს) или ოგჷნაფეეს ართიან-ართიანცჷ дали знать другъ другу.

გინდა, გინდჷ (г.), см. კორინეზა.

გინი см. გენი.

გინიი по ту сторону, გინიე;—გინიი-როზუ, გინო-როზუ, см. როზუ.

გინო- предлогъ въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ, см. გა- 3, *Гр.*, § 115.

გინოხ по ту сторону, за, ср. კინოხ подъ კინი.

გინძე, გიძე S, გჷნძე, გჷრძე MZ длинный, высокій; — მა-გინძა, მა-გჷნძა (уравн. форма): კითიში მაგინძა длиною съ палецъ;—ხი-გინძა длина;— отъим. глаголъ, III-я пор. н. ვოგინძორანქ или ვაგინძორანქ или ვაგირძალანქ, аор. გჷ-ვაგინძორი;—თესხიი მუ გჷვაგინძორა что мнѣ распространяться столько (сказитель, разсказывая сказки, часто вставляетъ эту фразу).

გიო, გიორგი Гіо, Георгій, ср. ჯეგე.

გირგვინი, გირგინი, გურგინი (г. გვირგვინი) вѣнецъ; — გირგვინიში გედგჷმა повѣнчаться; — ნა-გურგინი/ჷ повѣнчанный.

გირი S, გჷრი MZ молочная сыворотка (г. წაქა, წაქი), см. ინ-გირი

ინ-**გირი**, ინ-გჷრი, ენ-გური (г. ენგური) Ингуръ, рѣка въ Мингреліи, протекающая между собственно-Мингреліею (ოდიში) на востокѣ и Самурзакано на западѣ; корень слова გრ (< *გვრ) съ дифференцированной по огласовкѣ главной основой გჷრ, გირ, გურ; параллелями этихъ основъ являются გერ въ арм. названіи Мингреліи Ե-գեր, въ др.-гр. ე-გრ-ისი (съ выпаденіемъ бѣглаго ე), нов.-груз. მე-გრ-ელი *мингрелецъ*, въ абх. ა-გრჷ-ვა *мингрельцы* и გურ въ названіи Гуріи (см. Н. Марръ, *Крещеніе армянъ, грузинъ, абхазовъ и алановъ св. Григоріемъ*, стр. 168—169); въ префиксѣ ენ || ინ согласный ნ — обыкновенная въ мингрельскомъ вставка, а гласные ე || ი — префиксы для образованія nomina loci (см. ц. с.), значитъ ენ-გური, ინ-გჷრი также означаетъ Мингрелію; вмѣстѣ съ этимъ падаетъ мингрельская народная этимологія слова ინ-გირი, разсматривающая его какъ

составное слово: ინი (< ცინი *морозъ, холодный*) + გირი *сыворотка*; основаніемъ къ народной этимологіи послужилъ мутный цвѣтъ воды, особенно въ лѣтнее время, отъ постояннаго таянія снѣга на отрогахъ Кавказскаго хребта, откуда рѣка беретъ свое начало (наличіе ინი < ცინი, однако, усматривается въ другихъ, какъ географическихъ, такъ и простыхъ именахъ, какъ-то: ინ-ჩხია, ინ-ჩხური, ინ-ქა и др., см. подъ ცინი); корень გრ, въ перемѣщенномъ видѣ რგ, мы находимъ въ нынѣшнемъ названіи мингрельца на мингрельскомъ же языкѣ: მა-რგ-ალი (это слово преимущественно обозначаетъ *мингрельца-крестьянина* въ противоположность другимъ сословіямъ); этотъ же корень, съ удержаніемъ и 3-го кореннаго, можно полагать, мы имѣемъ въ названіи провинціи ა-რგვ-ეთი (часть нынѣш. Шорапанскаго уѣзда) и производномъ отъ него прилагательномъ მა-რგული (მა-რგულა), нынѣ въ мингрельскомъ обозначающемъ названіе одного изъ сортовъ сливы, именно *черносливъ*, см. ლანგური.

გირინი S, გჷრჷნი MZ оселъ, см. ვირი 1, ჩოჩიკე.

გირჯლიბე S, გჷრლჷბე MZ (насѣк.) клещъ (г. ჯლიბა, ტკიპი); ср. ბაქა.

გილანი S, გელანი MZ послѣзавтра;— გი/ელანერი послѣзавтрашній.

გიშა- предлогъ въ глаголахъ.

გიმე см. გინძე.

გიწო- см. აწო-.

გლახა (г.) плохой; нищій, ср. ჩიჩიე.

1. **გო-** предлогъ въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ, см. გა- 3.

2. **გო-** мѣстоименный объективный префиксъ 2-го лица въ глаголахъ, дательный тубалъ-кайнскій рядомъ съ გა-, дательнымъ ќарт̓скимъ.

გოგუა Гогуа (фамилія); — ლე-გოგიე Легогіэ, село въ Сенакск. уѣздѣ.

გოთე открытое мѣсто.

გოკონჳ см. კორინება.

გოლა см. გვალა

გოლოფა (г. გოლვა, გვალვა) засуха, *прот.* ქოროფა; — н. გოლოფანს наступаетъ засуха, аор. გაგჷმოგოლოფჷ (г. გამო-გვალა);—გოლოფირი засохшій, высохшій.

1. **გონ:** გა-გონა, გა-გონუა, გა-გონება слышать, слушать, -ться, II-я пор. н. გეთმ-ევგონენქ (< გეთმა + ივგონენქ) слушаю, გე-ევგონენქ услышу, аор. გევგონი (< გა-ივგონი), пр. с. გა-მიგონუ или გა-მიგონებუ, თის გუ-უგონუ или გუ-უგონებუ; — съ род. отн. н. გა-გიგონენქ, გუ-⌈ვ⌉უ-გონენქ и т. д.;—съ дат. отн. ვაგონენქ, გაგონენქ и т. д.;— შე-გონება внушеніе, внушить, н.-б. შე-ვაგონენქ внушу, аор. შევაგონი;—объект. стр. 1-го спр. გა-მგოხებუ, სი გა-რგონებუ, თის გა-გონებუ (г. გამიგონია).

2. **გონ:** მო-გონუა припоминать, выдумывать, притворяться, н. II-ой пор. ვიგონენქ, аор. მი-ივგონი: — объект. стр. მო-მეგონუ мнѣ вспомнилось;—მო-მ-გონელი вспоминающій, выдумывающій; — მო-გონელი придуманный, выдуманный.

გონება (г.) умъ, разсудокъ; дума, раздумье.

გონია (греч. γωνία, ἡ *уголъ, угломѣръ*) рубанъ.

გოჲა см. გვალა.

1. **გორ:** გორუა, გორაფა, მე-გორუა искать, находить, I-я пор. н. ბგორჷ⌜ნქ⌝ ищу, სი მუს გორჷ? какое тебѣ дѣло? (чего ты ищешь?), аор. ბგორი, დო-ბგორი, пр. сов. მიგორჷ или ნო-ბგორუექ, სი ნო-გორუექ, თინა ნო-გორუე; — II-я пор. н. იბგორჷნქ ищу для себя, аор. მი-იბგორი; — მი-იბგორუანქ отыщу его, მო-გიგორუანქ и т. д.; — ⌜გ⌝იშა-გორუა выискивать, выбирать, отличать, н. გიშა-ბგორჷნქ; — III-я пор. н. მითი-ვოგორანქ нахожу, аор. ქჷმი-ვოგორეე; — IV-я пор. ვოგორაფუანქ заставляю его искать, аор. ვოგორაფეე; — стр. з. II-я пор. н. დი-იბგორუქ, სი დი-იგორუქ, თინა დი-იგორუ найдусь, найдешься, найдется; — მა-გორალი или მა-გორუუ (მა-გოროუ) или გორჷ искатель; — ნა-გორა или გორილი отысканный; — იშა-გორილი или გჷშ-ნა-გორა выбранный, избранный; — ო-გორალი или ო-გორჷ/უ предметъ исканія: სუმქ ოგორუო გორთჷ трое стали предметомъ исканія.

2. **გორ:** გორაფა, დო-გორაფა поносить, ругать, оскорблять, III-я пор. н. ვოგორანქ, аор. ვოგორი; — стр. з. II-я пор. н. ვიგორაფუქ ругаюсь, меня ругаютъ.

3. **გორ:** მო-გორაფა захотѣть, объект. стр. 3-го спр. н. მაგორუაფუ мнѣ хочется, аор. მჷ-მაგორუუ.

გორგალი, გორგაი bm, გაგაჩი позвоночный столбъ, хребетъ.

გორგოთი подниматься (пыль, паръ): ცვერი (ორქი) მი-გორგოთჷ пыль (паръ) поднимается.

გორდა кривой (одного корня съ გვერდი, см.).

1. **გორდი** лягушка; — გორდუ-ქვაზუ, см. ქვაზუ; — კაციაშ-გორდი большая лягушка, жаба (*букв.* лягушка Каціи; კაცია, *муж. имя*), კაცილა-გორდი.

2. **გორდი** Гордъ, село въ Сенакск. уѣздѣ.

გორე (г. გორა) маленькая гора, ср. გოლა.

გოლა вчера; — გოლანერი вчерашній; — გოლა-წო, გოლა-წოხჷ позавчера; — გოლაწოხონერი позавчерашній, ср. г. ძოლან.

გოწოს, გოწოხ см. წი.

გრანიცა (р.) заграница.

გრიგოლი Григорій.

გროში (р.) грошъ, мѣдныя деньги, *прот.* ჩე ფარა.

გრძელი (г.) длинный, ср. გინძე.

გუბანი Губанъ, незначит. часть села Джваръ между лѣвымъ берегомъ р. Ингуръ и правымъ р. Магана; здѣсь имѣются развалины двухъ старинныхъ церквей.

გუგული (г. и ч.) кукушка.

გუგუნავა Гугунава (фамилія); — გუგუნაკაცი Гугунакатъ, село въ Сенакскомъ уѣздѣ; — სა-გუგუნა Сагугуна, село.

გუდა мѣхъ, бурдюкъ; — ლურიშ-გუდა дождевикъ (см. ლური), ср. ქასლაში.

გუდორუა грызть, ср. ხუცორუა.

გუდუ, გუდუმი, გუთუ, გუჯუ (муж. имя) Гуду, Гудумъ, Гуту, Гуджу.

გუთანი (г.) плугъ.

გუთუ см. გუდუ.

გულადი (г.) смѣлый.

1. **გულება** (г.), მე-გულებუ предполагаю.

2. **გულება** (р.) гулять; — მიდართჷ ო-გულებუშა онъ ушелъ (уѣхалъ) гулять; — IV-я пор. ვოგულება-ფუა⌈ნქ⌉.

გულეიკარი Гулей-каръ, село.

გულთა-აჩრი см. არჩი.

გულუხეთი Гулухетъ, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

1. **გურ:** გურაფა, დო-გურაფა ученіе, учить, -ться, II-я пор. н. იბგურუანქ учусь, ქჷდი-იბგურუანქ выучусь, аор. იბგურე, ქიდიბგურე (< ქი + დი + იბგურე < ქო + დო + იბგურე), пр. сов. მიგურუაფუ; — III-я пор. ვოგურუანქ учу кого-либо (а также уподобляю, см. გურ 2), ქჷდჷ-ვოგურუანქ выучу кого-либо, аор. ვოგურე или ქჷდჷ-ვოგურე, ხი ქჷდა-აგურე, თიქჷ ქჷდა-აგურუ, пр. сов. მიგურუაფუ; — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) н. მაგურე могу учиться, пр. нес. მაგურედჷ: ქააჩინჷ, მუჭოთი ის ქალარდი ვა დაგურედჷ ნი замѣтилъ онъ, что тотъ не сможетъ (не смогъ бы) выучиться грамотѣ (*букв.* бумагѣ), аор. დჷ-მაგურუუ, ხი დჷ-გაგურუუ, თის და-აგურუუ: ვართი თე ჯიმასჷ დააგურუ ქალარდიქ и этотъ братъ не смогъ выучиться грамотѣ (*Хр.*, стр. 8,3-4) [3-ье лицо аор. формы возможности совпадаетъ формально съ 3-мъ л. аор. дѣйств. зал. субъект. стр.]; — გურაფილი наученный, образованный, ученый; — მა-გურაფალი учитель; — მო-გურაფუ ученикъ; — ნა-გურეფი, და-ნა-გურეფი наученный, преподанный; — ო-გურაფუ предметъ ученія: ხუმიხოლოქ მინდომეს ოგურაფუშა ულა всѣ трое захотѣли итти учиться (*Хр.*, стр. 7,14—15).

2. **გურ:** გურაფა быть похожимъ, стр. з. I-я пор. н. ვგურაფუქ я похожъ, ხი გურაფუქ, თინა გურაფუ, аор. по IV-й пор. ვაგური или ქჷ-ვაგური я уподобился, ხი ქა-აგური, თიქჷ ქა-აგურუ; — III-я пор. дѣйст. з. ვოგურუანქ уподобляю (а также: учу, см. გურ 1); — მა-გური подобный, ср. გ 13.

გურგენი Гургенъ, *муж. имя.*

1. **გურგინი** громъ; — отым. гл. н. გურგინუნს громъ гремитъ, аор. გო-გურგინჷ; — съ дат. отн. მიოგურგინანსʼც, ср. ცყვაცი.

2. **გურგინი** см. გირგვინი.

გურჩემი см. გურძემი.

გური сердце, грудь; — ართი-გური преданный, вѣрный; — გური-გედვალირი усердный (см. დვალა); — გური-კოჩი, გურ-კოჩი, см. კოჩი; — გური-მოჭვე раздирающій сердце (*букв.* сжигающій сердце, см. ჭუა); — გური-ჭვილი огорченный, опечаленный (съ сожженнымъ сердцемъ); — გურ-მუულირი разсерженный, см. ულა подъ ლ 2; — გურპიწი (< გური + г. პილწი нечистый, скверный) сердитый, жестокій; — გურიში-შირუა сильно проголодаться, გურ-მეშირილი сильно проголодавшійся (см. შირუა); — გურიშენი для, изъ-за, по-причинѣ, ათეში გურიშენი для этого, поэтому, по этой причинѣ; — გური-ჭითა зябликъ (*букв.* красногрудая).

გურია Гурія, страна къ югу отъ

Мингрелiи;—გურიაშე югъ, ср. ობ-ღლეშე подъ ღლა, см. ინ-გირი.

გურძემი, გურზემი Гурдземъ, Гурземъ, село въ Сенакскомъ уѣздѣ;—გურძემია, გურზემია названіе рѣчки тамъ же.

გუძლეი Гудзлей, часть села Джваръ.

გუჯმა-ხანი Гуджма-ханъ, *муж. имя.*

გუჟუ см. გუდუ.

1. **გჷ** тетеревъ, вальдшнепъ, см. კვათარა.

2. **გჷ** 3-е л. н. вр. отъ гл. გუნა, см. გ 13.

3. **გჷ-** см. გი-.

გჷდელი см. გიდელი.

გჷთო- см. გითო-.

გჷმარა см. გვიმორა.

გჷმე см. გიმე.

გჷმუა см. გიმ.

გჷნძე см. გინძე.

გჷრგოლი грызть.

გჷრდღჷბე см. გირჯღიბე.

გჷრი см. გირი.

გჷრძე см. გინძე.

გჷრჷნი см. გირინი.

გჷძღჷბია корзина.

დ.

1. **-დ-** характеръ III-й породы страдат. залога.

2. **დ** см. ლ 2.

1. **და** *мн.* დალეფი сестра; — და-ცონირი сестра сводная (*букв.* привитая, см. ცონუა); — და-ჩაფილი, და-ჩავირი нобратимка (*букв.* выбранная, см. ჩაფა; г. დობილი); — და-სქუა (< და-ში სქუა) племянникъ, -ница; — დეიდა (г.) тетка (сестра матери);— მამიდა (г.) тетка (сестра отца).

2. **და**, ნ-და (усл. союзъ, ставится въ концѣ придаточнаго предложенія) если; — ძალამი წადილო ვა რთხუანც და, ეში კოს მუთუნსც ნც ოთხიინქია если у тебя не будутъ просить съ сильнымъ желаніемъ (т. е. весьма убѣдительно), иначе никому ничего не одалживай (*Хр.*, стр. 23,21—22);— გოკონ და, მეუ, ჯიმა! если хочешь, иди, братъ!

3. **და** и, да, вотъ; — ათენა მი რენია? — ათენა მი რენია-და შერი რე-მაქი, — ვუწიი მა кто это?—говоритъ онъ.— Кто это?—да сумасшедшій,—отвѣтилъ *я.*

დაბა см. აბა.

«სა-**დაბადო**», «ო-დუდია» молитвенный обрядъ съ жертвоприношеніемъ курицы или теленка (см. კრებული, 1899, № VII, отд. II, стр. 41), ср. დუდი.

დაბალი (г.), დაბაი ხთ низкій, отым. глаголъ დაბლება, და-დანბლება унижаться, II-я пор. н. და-ვიდაბლენქ, или დე-ემდაბლენქ, სი დე-ენდაბლენქ, თინა დე-ენდაბლენს, аор. დ-ემდაბალი; сгр. з. н. დე-ემდაბლებუქ, დე-ენდაბლებუქ, დე-ენდაბლებუ;—თან-დაბალი (г. თავ-დაბალი) смиренный, н. ვეთანდაბლებუქ, аор. და-ვეთანდაბალი; — თან-დაბალოთ смиренно, низко.

უ-**დაბნო** (г.), უ-დაბუნო пустыня; необработанный;—უდაბუნო ტყა дремучій лѣсъ.

დაგვა (абх. ადაგვა) глухой, ср. ცუნგა.

დადე (г. ⌈მ⌉-დადე дружка со стороны

невѣсты, ч. ⌜მ⌝-დადე посаженная мать) шафера и подруги какъ со стороны жениха, такъ и со стороны невѣсты, ср. მო-რდია (этимол. слова см. П. Чарая, *Объ отнош. абх. яз. къ яфет.*, стр. 31).

დადი бабушка, ср. ბები.

დადია, დადიანი (фамилія) Дадіа, Дадіани, бывшіе владѣтельные князья Мингреліи; — დადიაშ-ხოჯი см. ხოჯი; — დადი-ხე см. ხე 2 (см. легенду о происхожденіи Дадіановыхъ изъ кн. фамиліи ჩიქვანი Чиквани, СМК, XXXII, отд. III, стр. 122), см. ერცჷ.

დადული, დადუი bm курица; самка вообще, ср. г. დედალი; — დადულია, დადუია bm курочка, см. დოჯია, ვარიცა.

დავითი Давидъ; — დავითნი (г.) псалтырь; — დათიკა (уменьш. и уничиж.) Датика (Давидка).

დაშგა см. დაძგა.

დათიკა см. დავითი.

დალაქი (г. изъ п. دلاك), დაჲაქი bm цирюльникъ.

დალი (? ლალი рубинъ), ფირუზ-დალი, см. ფირუზი.

დამაში слива, у Чуб. დამასხი слива изъ окрестностей гор. Дамаска (دمشق), ср. მარგულა.

დამორჩილი см. подъ დრო.

დანოსი (р.) доносъ.

დანჩხჷრი см. დაჩხირი.

დაჲაქი см. დალაქი.

დარაია (п. دارايى) шелковая матерія.

დარაჯი (г. დარაჯი) караулъ; отым. глаголъ დარაჯუა караулить, сторожить; I-я пор. н. ვდარაჯენქ сторожу; — съ род. отн. н. ვუდარაჯუქ, аор. დჷ-ვუდარჯი, თიქ დუ-უდარაჯჷ;— II-я пор. ვიდარაჯენქ буду сторожить, аор. ვიდარაჯი; — ო-დარაჯუ, ო-დარაჯუუ предметъ или мѣсто охраны;—მიდართჷ ოდარაჯუშა онъ пошелъ сторожить.

დარდი (п. درد) горе, скука; — ვდარდენქ горюю;—უ-დარდელი не имѣющій горя, безпечный;—დარდიმარდი/ჷ (г. დარდიმანდი изъ п. دردمند горемыка) ловкій, проворный, привлекательный.

დასა-**დარი** (г.) сравниваемый съ кѣмъ-либо (чѣмъ-либо), равный, похожій.

დარჩელი Дарчель, село въ Зугдидскомъ уѣздѣ.

დარჯაკი (г. დარეჯაკი, დარიჯაკი форма, калиберъ) пуля.

დასური (г. დასტური изъ п. دستور) позволеніе, разрѣшеніе; дѣйствительный, истинный;—დასურო дѣйствительно.

დაულა (г. დავლა, დამბლა изъ т. دامله) ударъ, параличъ.

დაფი (г. დაფნა изъ греч. δάφνη, ή) лавровое дерево, лавръ.

დაღონებულო см. და-ღონებული.

დაღუა (г. დაღვა изъ п. داغ *клеймо*) клеймить, н. ვდაღჷნქ; — მა-დაღალი налагающій клеймо.

დაჩხირი S, დაჩხჷრი, დანჩხჷრი MZ огонь; — ალი-დაჩხირი пылающій огонь; — ო-დაჩხირე очагъ.

დაძგა, დაზგა (г. изъ п. دستگاه) особой конструкціи рабочій столъ для ремесленниковъ; становъ.

დახე, დახედეე (г.) чуть не, ჯახე S;— დახე დოჸილეს чуть не убили меня.

დბრჷ баю!—გიბირქ დბრჷ-დბრუსი пою тебѣ баюшки-баю (*Хр.*, стр. 137,2).

დგ см. დგინ.

დგებია Дгебія (фамилія);—ლე-დგებიე Ледгебіэ, село въ Зугдид. уѣздѣ.

დგვინდგვი смола (ср. ч. ძინძგუ, ძუნძგი), ср. ფირზა.

1. **დგინ:** დგინა, ე-დგინა, წამო დგინა, III-я пор. н. ვოდგინანქ ставлю, представляю, возстанавливаю, аор. ქადგ-ვოდგინი, ქადგ-ვოდგინი, წამუ-ვადგინი, ქიგი-ოდგინეს კალო они поставили гумно; — გე-ე-ვოდგინანქ подниму, ხი გე-ი-ოდგინანქ, თინა გე-ი-ოდგინანს, аор. გე-ე-ვოდგინი, თიქ გე-ი-ოდგინე, пр. сов. გე-მიდგინუუ; — IV-я пор. ვოდგინაფუანქ, аор. ვოდგინაფე, გე-ე-ვოდგინაფე, თიქ გე-ი-ოდგინაფუ, пр. с. გე-მიდგინაფუაფუ; — стр. з. I-я пор. н. გე-ვდგექ стою, გედგე ხარაიეფი стоятъ дворцы; пр. нес. გე-ვდგედი; მიკო-ზდგექ стою у чего; ზოჭკეფი აშადგედ ზაღს бочки стояли въ саду, пр. сов. გე-მიდგინე, თის გე-უდგინე (г. ამდგარვარ), გე-ნო-ვდგექ (г. ნა-მდგარვარ), ხი გე-ნო-დგექ, თინა გე-ნო-დგე.

2. **დგინ || დირთ || დგრთ || რდით:** დო-დგინა остановиться, жить, ე-დგინა и წი/ემო-დგინა вставать, стр. з. I-я пор. н. ზ/ვდგრთექ, аор. ქოდო-ზდგრთი или ქოდო-ვდირთი; ცუდე გე-ოგეს დო თექი ქოდოდირთეს выстроили домъ и остановились тамъ они, მოლართი დო კარს ქიგედირთი иди сюда и остановись у двери (*Хр.*, стр. 49,14), н. წემო-ზ/ვდგრთექ встаю, аор. გაწემო-ზდგრთი, пр. сов. გა-წემო-მიდგინე, н.-б. გე-ე-ზდგრთექ встану, ხი გე-ე-დგრთექ, თინა გე-ე-დგრთე, аор. გე-ე-ზდგრთი (иногда съ перестановкою согласныхъ გ[ე]-ე-ზრდით, თიქ გ[ე]-ე-რდით), пов. გე-ე-დი или გე-დი вставай; — съ род. отп. ქიწგ-მუ-[ვ]უდგინანქ представлю ему, аор. ქიწმუ-ვუდგინი или чаще გემეწუ[ვ]ურიზი, см. რიზა; — ხეზწიფეეფი ართიანს მი/ე-ურდეს цари стояли другъ противъ друга, см. რიზა; — III-я пор. п. ვოდგრთექ подхожу къ чему-либо, подступаю, аор. ქემე-ვოდგრთი: ქიმიოდგრთე ართი გაზარცე подошелъ онъ къ одному плоскогорію; — ელა-დგინა разсвѣтъ (*букв.* вставаніе), ср. ალობი, ოჭუმარე; — გამო-დგინა пойти на пользу, пригодиться, объект. стр. 3-го спр. ქეგემე-მოდგრთე мнѣ пригодится.

მო-**დგინერი** толстякъ, неуклюжій.

ო-**დგიში** шило.

დგმ: დგემა или დგუმა ставить; გე-დგემა поставить, построить; გილა-დგემა поставить, положить, наступить ногою; [დ]ინო-დგემა вставить внутрь, вложить, опустить; დო-დგემა; ითო-დგემა подставлять; იკო-დგემა поставить (у края, у берега); კილა-დგემა поставить что-либо наверхъ (напр. на плечо); მე-დგემა (შურიში) перевести духъ; მუკო-დგემა приставить, обставить кругомъ, сажать; მენო-დგემა (ონაგერიში) осѣдлать, I-я пор. н. ზ/ვდგემნქ ставлю, аор. ქედო-ზდგი, пр. сов. გე-მიდგემე; съ род. отп. გე-[ვ]უდგი: გირგინი ქიგე/უ-უდგეს они ихъ повѣнчали; — II-я пор. н. იზდგემნქ или ვიდგემნქ ставлю, строю для себя, аор. ქიგი-იზდგი; — IV-я пор. н. ვოდგემაფუანქ, аор. გი-ვოდგემაფე, თიქ გი-ოდგემაფუ; — стр. з. II-я пор. н. იზდგემუუქ или

ვიდგჷმუუქ ставлюсь, аор. ლი-იბ-დგი || ლი-ივდგი, пр. сов. ლო-ვდგჷმელექ; — объект. стр. 2-го спр. გე-მიდგჷ, თის გე-უდგჷ (г. მიდგია), пр. пес. მიდგჷდჷ (г. მედგა); — გე-მოდგჷ (г. მადგია), თის გი-ოდგჷ или გე-ბდგჷ, სი გე-რდგჷ, თის გე-დგჷ, пр. сов. გი-ნო-ბ/ვდგე, სი გი-ნო-რდგე, თის გი-ნო-დგე, мн. ч. გი-ნო-ბდგენა (г. მდგმია); — მა-დგჷმალი или დგუმუ ставящій; — შურიში დი-ნოდგუმუ оживляющій (*букв.* влагающій душу); — დგჷმილი или დგჷმირი поставленный; — გი-ოდგჷმალი предметъ постановки; — ნა-დგჷმობა строенія; — სა-დგჷმი помѣщеніе; — უ-დგჷმუ непоставленный; — ათა-დგჷმალი (< ითო+ოდგჷმალი) столбъ (см. ხიმეცრი); — ქესა-დგუმე (< г. ქვე-სადგამი) палка, иногда о двухъ концахъ, служащая подставкой для арбы (ср. კოკინია 1).

დედავ, დედავ! (г.) о, мать, мать! о, горе! ср. დიდა.

დედიბი S, დედჷბი MZ старуха, *прот.* ბადიდი (этим. этихъ словъ см. Н. Марръ, *Яфетическое происхожд. абх. терминовъ родства*, Изв. И. А. Н. 1912, стр. 424).

დედოფალი (г.) царица; новобрачная; — მაფა და დედოფალი царь и царица; новобрачные, ср. მო-ჭყუ-დუ, ხათეცი.

დეება (изъ арб. دعوى споръ, искъ) спорить, оспаривать, II-я пор. н.-б. ვიდეეენქ буду спорить, аор. ვიდეეე; — стр. з. II-я пор. н. ვიდეებუქ спорю, аор. ვიდეე: — IV-я пор. н. ვედეებუქ или ვოდუუქ я спорю съ нимъ, оспариваю, аор. ვედეე· გე-ებდეე; — ო-დებელი или სა-დაა (< г. სადავო) тяжба.

დეიდა см. და 1.

1. **დემი**, ნ-დემი, დიი, ნ-დიი, ნ-დი (г. ⌈მ⌉დევი, п. دیو) сказочный великанъ-исполинъ неимовѣрной силы, но глуповатый, а потому человѣкъ въ борьбѣ съ нимъ, въ концѣ концовъ, всегда одерживаетъ побѣду (см. сказки №№ VIII, XV, XVI); — კაჟა-ნდიი или კაჟი-ნდემი (*букв.* кремень-дивъ) Кажа-Ндій; — კაჟა-ნდიი-ქერქუუ Кажа-Ндій-Керќуу (прозвище одного изъ дивовъ, см. კაჟი).
2. **დემი** большой; — დემი ლოხორე большой дворецъ.

დერგი (г.) глиняный кувшинъ съ широкимъ отверстіемъ для храненія сыра и пр.

დერეჟანი (р.-ф. diligence) дилижансъ.

დეხა см. დიხა.

1. **დვ** || **ძვ**: დვალა, გე-დვალა, ლო-დვალა, I-я пор. н. ბდვანქ кладу, аор. ქჷგე-ბდვი наверхъ положилъ, ქჷლო-ბდვი положилъ; — съ род. отн. გე-უბდვანქ или გე-⌈ვ⌉უდვანქ, аор. ქიგე-ვუდვი или ქიგუ-⌈ვ⌉უდვი; — II-я пор. იბდვანქ кладу себѣ, аор. იბდვი или გი-იბდვი, пр. сов. გე-მიდვალე, თის გე-უდვალე; — III-я пор. н. გეთმუ-ვოდვანქ кладу сверху; даю имя, нарицаю, аор. ქეგე-ვოდვი; — საჴელი ქიგიოდვეს назвали его (*букв.* положили ему имя); — IV-я пор. н. გეთმუ-ვოდვალაფუანქ заставляю класть; — стр. з. II-я пор. н. იბდვალუუქ кладусь; — გე-დვალირი положенный сверху (г. გა-დებული), ლო-დვალირი положенный (г. და-დებული); — ალა-დვალა или ⌈გ⌉ილა-დვალა положить

внутрь чего: ნუც ქალადუ онъ положилъ въ ухо;—ჟიბეშა ქი/ელე-ედუ (< ქილა+იდუ) или ქალე-ედუ онъ положилъ себѣ въ карманъ;—ქივლე-ედუ ხუჟიშა онъ положилъ себѣ на плечо;—ამა-დვალა, გიმა-დვალა ცხვინიშა положить на потолокъ;—აშა-დვალა класть сверху;—გინო-დვალა переложить, отложить; — დუდიში გინო-დვალა отложить голову; — ლახალაში გინო-დვალა заразиться болѣзнью: ლახალაქ ქეგინჷ-მადუ я заразился болѣзнью (г. ავადმყოფობა გადამედო);—ითო-დვალა положить подо что-либо; — ინო-დვალა положить внизъ; — კჷლა-დვალა, კილა-დვალა положить, проложить, продѣть;— კინო-დვალა კუნთხუშა положить въ уголъ; — მითო-დვალა вложить;—მიკო-დვალა, მუკო-დვალა приложить къ чему-либо;—წი/ჷმო-დვალა, იწო-დვალა или აწო-დვალა положить впереди;—стр. з. I-я пор н. ბძჷქ или ვძუქ, სი ძჷქ, თინა ძჷ лежу..., пр. нес. и аор. ბძჷდი, пр. с. ნო-ბძექ или ნო-ბძვექ, სი ნო-ძ⌈ვ⌉ექ, თინა ნო-ძ⌈ვ⌉ე; — объект. стр. 1-го спр. н. გე-ბძჷ, სი გე-რძჷ, თის გე-ძჷ, мн. ч. გე-ბძჷნა на мнѣ лежитъ, я долженъ..., пр. нес. и аор. გე-ბძჷდჷ;— и. გო-ბძჷ, გო-რძჷ, თის გო-ძჷ я окруженъ, объятъ чѣмъ-либо; — კისერიშახჷ გობძჷ კირი я по шею объятъ (обложенъ) известью;—მო-ბძჷ, მო-რძჷ, თის მო-ძჷ ждетъ меня, тебя, его (г. მომელის); — ეშე მათი სიკეთე ქომობძჷ отъ этого и меня добро ждетъ; — 2-го спр. н. გე-მიძჷ, სი გე-გიძჷ, თის გე-უძჷ а) лежитъ у меня, предстоитъ мнѣ: შორი შარა გემიძჷ мнѣ предстоитъ дальній путь; მა ჟიბეშა ფარა ალა-მიძჷ, სი ალა-გიძჷ, თის ალუ-უძჷ у меня деньги лежатъ въ карманѣ; б) мною, тобою, имъ наложено на него (взысканіе), т. е. онъ долженъ мнѣ, тебѣ, ему: მა სქანდა (თიშა) ზრელი ფარა გემიძჷ ты (онъ) долженъ мнѣ много денегъ (см. ძვენა, ძჷნა).

2. **დვ || ძვ:** მო-დვალა надѣвать обувь, панталоны, II-я пор. н. მუთი-იბდვანქ надѣваю (самъ), н.-б. მი-იბდვანქ, аор. ქჷმი-იბდვი;—III-я пор. н. მუთ-მუ-ვოდვანქ одѣваю (другого), н.-б. მუ-ვოდვანქ, аор. ქჷმუ-ვოდვი, სი ქჷმა-ადვი; — объект. стр. 2-го спр. ე-მიძჷ, ე-გიძჷ, ე-უძჷ на мнѣ надѣты (очки); — 3-го спр. н. მჷ-მოძჷ, მჷ-გოძჷ, თის მა-აძჷ (г. მა-ცვია) на мнѣ надѣты (панталоны, обувь);—форма возм. მჷ-მადვე, მჷ-გადვე, თის მა-ადვე могу надѣть; — მო-დვალირი обутый; — კუჩხი-მოდვალი обувь, ср. ქუნა.

დია см. დიდა.

დიაკონი (г. изъ греч. διάκονος) псаломщикъ.

დიარ: დიარაფა кормить, -ться, ѣсть, აშა-დიარუა ѣсть (въ лѣсу, на пивѣ), II-я пор. н. ვიდიარქ кормлюсь, аор. ვიდიარე;—III-я пор. н. ვოდიარუანქ кормлю, аор. ვოდიარე;—დიარა угощеніе, брачный пиръ;—სა-დიარო брачный; — ო-დიარე или ო-ნ-დიარე кормъ, трава; — ო-დიარაფალი объектъ кормленія, пасомый; — ო-დიარაფალო для кормленія, чтобы пасти.

დიაჴ S, იაჴ MZ да, дѣйствительно.

15

დიდა (мн. დიდალეფი), დია мать; — დია-ნთირი, დია-ნთელი свекровь, теща (*букв.* обмѣненная или замѣняющая мать, см. თირუა 2); — დიდა-ცონირი мачеха (*букв.* привитая мать, см. ცონუა); — დიდა-ჩაფირი званая мать (*букв.* выбранная, см. ჩაფა); — უ-დიდე, უ-დიდო, უ-დიდოლი безъ матери, сирота; — დიდა-მოკა (*букв.* беременная мать) подъ этимъ названіемъ извѣстна мѣстность на р. Техурѣ, близъ Нокалакева (см.), тамъ, гдѣ противоположные берега рѣки близко другъ съ другомъ сходятся; о происхожденіи названія существуетъ слѣдующая легенда: во время нашествія полчищъ арабскаго завоевателя Мурвана Глухого (начало VIII в.) или Чингизъ-хана († 1227) одна беременная мингрелка не успѣла во время укрыться въ Нокалакевскую крѣпость и осталась за рѣкою Техуръ, по правому ея берегу; полчища вотъ-вотъ настигаютъ несчастную; она подбѣгаетъ къ берегу рѣки и молитъ Бога спасти ее и ея плодъ; берега (კოდშე) рѣки сошлись, мингрелка перепрыгнула черезъ рѣку и скрылась въ крѣпости (этим. сл. см. Н. Марръ, ОТ, стр. 8, прим. 1), см. ძუძუ.

მ-**დიდარი** см. დინდარი.

დიდი (г.) большой; — დიდ-კოჩური см. კოჩი; — დიდი-უშველებერი великій-превеликій, см. უ-შველებერი; — დიდება слава, величіе, великолѣпіе, богатство; — отым. гл., III-я пор. н. ვადიდენქ прославляю; — დიდებუანი славный, великій; — დიდებული знатный; — გა-დიდება увеличеніе; — მე-დუდური (г. მე-დიდური) гордый; — სი-დიდა величина; — დიდი-ნეძი (*букв.* большой орѣхъ, см. ნეძი) Диди-недзъ, село въ Зугдидскомъ уѣздѣ (этим. сл. см. Н. Марръ, ОТ, стр. 3, слово 4-ое въ прим. 2).

დიდლვაბუნა см. დლვანა.

დიი см. დემი.

დიკო, დჷკო внизу; — დიკოხონა спускъ; — დიკოხონს внизъ; — დიკოხშე снизу, см. იკოხონა.

სა-**დილი** (г. отъ დილა утро) обѣдъ; — სა-დილობა обѣденное время; — სა-დილობაშა-⌜ხე⌝ до обѣда; — ნა-სა-დილს послѣ обѣда, ср. ინჯა.

დიმდარი см. დინდარი.

დინ || დჷნ: დინაფა S, დჷნაფა MZ терять, III-я пор. н. ვოდინუანქ теряю, аор. მი/ე-ვოდინე, пр. сов. მე-მიდინუაფუ/ჷ, თის მე-უდინუაფუ/ჷ; — съ род. отн. მე-ვუდინუანქ, მე-გიდინუანქ (г. დავუკარგავ) и т. д.; — IV-я пор. н. ვოდინაფუანქ; — стр. з. I-я пор. ვდინუ/ჷქ или ბდჷნუ/ჷქ теряюсь, погибаю, аор. მე-ვდინი или მე-ბდჷნი, пр. сов. ბდინაფერექ; — გე-დინაფა изводиться въ чрезвычайныхъ о комъ-либо или о чемъ-либо заботахъ, пропадать вслѣдъ кого-либо или чего-либо (г. გადა-ყოლა), н. გეთმჷ-ვოდინჷქ, თინა გეთმი-ოდინჷ/უ или გეთმა-ადინჷ/უ, аор. ქიგჷ-ვოდინი, თიქ ქიგი-ოდინჷ или ქიგა-ადინჷ; — ჩქიმი მუმაქ ჩქიმი გურაფას ქიგიოდინჷ, მარა ჩქიმდე მუთაქ გიშართჷ отецъ мой много позаботился о моемъ обученіи (разорился изъ-за моего обученія), но изъ меня ничего не вышло; — თიქჷ თის

ქიგიოდინას! пусть онъ пропадетъ съ нимъ! — აწო-დინაფა, пропасть прочь, исчезнуть: თოლეცჷ ქაწაადინჷ საგანიქ стрѣла пропала изъ глазъ;— გინო-დინაფა удалиться, исчезнуть; — ეკო-დინაფა: ჩხურიში ქვათილას ტურაქ ქეკაადინჷ (въ погонѣ) за овечьимъ курдюкомъ шакалъ погибъ;—ითო-დინაფა исчезать, быстро удаляться: დედიბიქ მიდეჯღუნუ ძღაბი მუში ნიშიშა, ქინაახუნუუ დო ქათაადინჷ მუში სახენწიფოშა старуха взяла дѣвушку къ своей лодкѣ, посадила (въ нее) и быстро поплыла (исчезла) въ свое государство (страну); — იშა-დინაფა, II-я пор. н. იშმე-ევდინჷქ теряюсь среди чего-либо, аор. ქეშე-ევდინი: ქეშეევდინი თე საქმეს я погибъ среди этихъ дѣлъ;—მიკო-დინაფა;—объект. стр. 2-го спр. н. მიდინჷ у меня теряется (г. მეკარგება), аор. მე-მიდინჷ, თის მე-უდინჷ; — მა-დინაფალი теряющій; — დინაფირ/ლი потерянный, погибшій; — მი-ო-დინაფუ предметъ или мѣсто потери, гибели.

დინახალე см. დინო 1, ср. მულახალე.

დინდარი, დიმდარი, მ-დიდარი, დიდარი (г. დიდარი, მ-დიდარი) богатый; — отыменный глаголъ, გა-დინდრება, III-я пор. н. ვამდიდარენქ обогащаю, аор. ვამდიდარე; — стр. з. II-я пор. н. იმდიდრებუქ богатѣю, аор. გე-ებ-დინდარი;—სი-ნდიდრე, სი-მდიდრე богатство.

1. **დინო** нутро; раіонъ разселенія однофамильцевъ или вообще близкихъ сосѣдей и знакомыхъ; — ჩქინი დინო нашъ раіонъ; — დინოხოლე или დინახალე S, დჷნოხჷლე, დჷნახალე MZ внутри; — დინახალენი, დჷნახალენი внутренній, домашній.

2. **დინო-**, ინო- предлогъ въ глаголахъ, см. გა- 3, *Гр.*, § 115.

დიო пока, еще, сначала, დიოდე, დიორდე (< დიო-დიო, დიო-რ-დიო).

დირგ: დირგუა атаковать, бороться, стр. з. ვადირგუუქ;—ქაადირგეს ართიანც бросились другъ на друга.

დირთ см. დგინ 2, რ 5.

დირიკ || **დჷრჷკ:** დირიკუა S, დჷრჷკუა MZ сгибать, -ться, нагибаться, I-я пор. н. ვდირიკჷნქ, аор. მო-ვდირიკი; — стр. з II-я пор. н. ვიდირიკუუქ, аор. მი-ივდირჷკი, пр. сов. ვდირიკექ;—მო-დირიკელი согнутый, ср. მო-დულიზუა подъ დულა.

დიშა- предлогъ въ глаголахъ.

ო-**დიში** Одишъ, названіе низменной части Мингреліи სა-მარგალო (этим. слова см. Н. Я. Марръ, *Исторія термина «абхазъ»*, Изв. И. А. Н. 1912, стр. 701), см. ოდიში.

დიშქა дрова.

დიხა, დეხა земля, мѣсто;—დიხა-ზურგა Диха-зурга, деревня въ Самурзакано;—დიხა-გუზუბე, см. ისორეთი;—დიხაშ-უშქურა см. უშქური;—დიხაშხო Дихашхо, деревня въ Кутаисскомъ уѣздѣ; — «დიხაშხო» въ Гуріи названіе извѣстныхъ качествъ почвы (см. სახალხო გაზეთი 1911, № 233), ср. დიხაშხო у Орб.;—დიხა-ჭუბერი бѣлая земля, употребляемая вмѣсто мыла при мытьѣ головы.

1. **დო**, ნ-დო, ჯო Џ (?) (соедин. союзъ) и: მა დო სი я и ты; ქოჸოფე, ქოჸოფენ დო მუთა ჸოფე было, было, и ничего не было (см. ჯუჯელია).

2. **დო**, ნ-დო (разд. союзъ) или: მიქჷ

მორთჷ — ქომოლი დო ოსური? кто пришелъ — мужчина или женщина?—წყარი გოკონჷ დო ღვინი? что тебѣ угодно—воды или вина?

3. **დო-** предлогъ въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ, *Гр.*, § 115.

4. **დო-** (< ჯო = ḱарт. სა-, св. ლე-) префиксъ для образованія именъ долженствованія и мѣста, напр., დოხორე *дворецъ* (< დო + ოხორი *домъ*); префиксъ этотъ обыкновенно теряетъ согласный звукъ, см. ო- 3.

დოლაბი (п. دولاب большой жерновъ) мельница, см. წისქვილი.

ნ-**დოლო** зелень, трава, растеніе (ср. г. მდელო);—ლეჯიშ-დოლო ромашка, см. ქამენია; во время новолунія дѣвицы, пристально глядя на луну, рвутъ ромашку просунутыми черезъ свои же панталоны руками; набивъ такимъ образомъ панталоны, кладутъ ихъ на ночь подъ подушки, въ надеждѣ видѣть во снѣ суженаго (см. СМК, XXXII, отд. III, стр. 132).

დონგი, დონგვი (г. მ-დოგვი, დოგვი) горчица.

დოფა зола, ср. ნაცა-ცუცა.

დოშაყი Дошаḱъ, названіе деревни;—დოშაყური дошаḱскій, дошаḱецъ, мн. ч. დოშაყარეფი.

დოხთური, დოხცური (ф. docteur черезъ р. докторъ) докторъ; — დოხთურობა, დოხცურობა врачеваніе.

დოხორე дворецъ (см. ოხორი);—ახალი-დოხორე Ахали-дохорэ, село.

დოხცური см. დოხთური.

დოხუნა см. ხუნა.

დოყია S, დუყია MZ курочка, см. და-ღულია, ვარიყა, ср. арм. գոխ молодой голубь, курочка.

დრო, რდო (г.), *дат. ḱарт.* დროს || დოს время, случай; — მუ დროს или მუ დოს въ какое время, когда;—დროება (г.) время, случай; — დროთ... დროთ по временамъ, то... то; — отым. глаголъ III-я пор. и. ვადროვენქ я дамъ ему время, подожду, аор. ქჷ-ვადროვი, ср. ედორია, ხანი. Названія временъ года:

გა-ზაფხული (г.) S весна, გაბზარხული MZ или აფუნი (см.).

ზაფხული (г.) S лѣто, ზარხული или ბზარხული MZ (этим. сл. см. П. Чарая, *Объ отнош. абх. яз. къ яфет.*, стр. 36—37).

და-მორჩილი осень (вѣроятно изъ г. და-მორჩვა *очищать отъ листьевъ, вѣтокъ* отъ მორჩი *вѣтка, побѣгъ*).

ზოთონჯი зима, ბზოთონჯი, ზოთონი.

დუდი голова (дат. ḱарт. დუს || დუც, дат. мѣст. დუთქ < დუდქ); главный, ჯუჯი Ц (?);—დუდი-არდებული дерзкій, безстыдный;—დუდიშუული самостоятельный, свободный;—უ-დუდე безголовый, нераспорядительный, невнимательный;—ვითიშ დუდი $^1/_{10}$; десяцкій;—დუდინე, დუდინი⌈ი⌉ (< დუდი + ინი⌈ი⌉), დუდი-გიმე внизъ головою, ницъ; — დუდო (воз. мѣст.) самъ;—დუდიშო для себя, себѣ; — დუდიშე ბოლოშა-⌈ხჷ⌉ сначала до конца; — დუდელი колосъ (см. ჯუჯელია); — დუდ-უჩა, см. კვარია; — «ო-დუდია», см. სა-დაბადო.

მე-**დუდური** см. დიდი.

«**დუმფარა**» Эр. кувшинка бѣлая (раст.).

დუნია (арб. دنیا) міръ.

დურ || **ცურ:** დურინი, ცურინი летать, бушевать, I-я пор. и. *ვდურინუნქ, ვცურინუნქ, аор. ქო-ვდ/ცურინი;— съ род. отн. н. ვუდურინუანქ, аор. ქიდე-ვუდურინეე;—დიხაშა ქიდუუდურინუუ დუდი онъ отсѣкъ ему голову (*букв.* заставилъ его голову летѣть къ землѣ; *Хр.*, стр. 58,18), ср. ფურინი.

დურგალი (г. изъ п. دروگر или درودگار), დურგაი bm плотникъ, столяръ, ср. ხურო.

დურღენი кустъ ежевики, см. მუცი.

დურშუმანი (т. دوشنمه) задумчивый.

დუქანი (арб. دکان) лавка;—მე-დუქანე лавочникъ.

დუღა (г. დუღარე) кипятокъ; — ნა-დუღი (г.) творогъ, ср. ნა-ფუნეფი, ხაჭო.

დუშმანი (п. دشمن) врагъ.

დუცი локоть (ср. г. ნიდაყვი), ср. ჭყითა.

დუცია см. დოცია.

დღა, ნ-დღა (мн. დღალეფი) день, დღაში; иногда слово это употребляется въ грузинской формѣ დღე или ნ-დღე, какъ ო-ნ-დღე, წინა-ნ-დღე (см. ниже);—დღარი, დღერი дневной, сегодняшній, სუმი-დღარი, სუმი-დღერი трехдневный;—ამ-დღა, ამუ-დღა, ამჷ-დღა сегодня;—⌈თ⌉იმუ-დღას въ тотъ день; — ამუდღარი сегодняшній; — ამუდღარი წორი слѣдующая недѣля (*букв.* равный сегодняшнему дню);— დღას ვარ никогда;—დღაშით днемъ;— დღაშ-დღაშით по днямъ; — დღაშე поденно, каждый день: დღაშე თუმანი უღუ თი კოს შემოსავალი у того человѣка ежедневно по десяти рублей доходу; — დიო დღარო до сегодняшняго дня, пока;—ო-ნ-დღე, შქა-დღა полдень; — ონდღერი, ონდღური S полдникъ; — ონდღეშე югъ (ср. გურიაშე);—«ონდღეში კარი» оконце безъ стеколъ (*букв.* полуденная дверь, см. გა-ძიგება); — წინა-ნ-დღე (г. წინა-დღე капунъ) такъ у мингрельцевъ называется 5-е января; — დღაჩუ праздникъ, ვდღაჩუენქ праздную.

Въ названіяхъ дней недѣли დღა принимаетъ форму შხა (см. ПА, стр. 33; *Гр.*, § 129, А:

ჟაშხა S, ჟეშხა MZ воскресенье (день солнца); — названія великопостныхъ воскресныхъ дней: მუთა ჟეშხა «ничего воскресенье» (3-е воскресенье), ცურუ ჟეშხა «глупое воскресенье» (4-е), აია-ჟეშხა (5-е, см. აია), ზაია-ჟეშხა (6-е, см. ზაია).

თუთაშხა понедѣльникъ (день луны); — თუთაშხა ზედინერი счастливый понедѣльникъ; такъ мингрельцы называютъ первый день Великаго поста; по ихъ вѣрованію всякія дѣла, начатыя въ этотъ день, будутъ имѣть счастливый исходъ, въ особенности обученіе ребенка грамотѣ; для этого ставятъ двѣ сковороды съ водою передъ ребенкомъ, сидящимъ босикомъ на полу; берутъ ребенка за ноги и заставляютъ его нѣсколько разъ мочить ноги крестообразно въ сковородахъ, одновременно заставляя его смотрѣть въ раскрытую азбуку и сообщая ему названія первыхъ буквъ; молитвенный обрядъ этого дни называется ო-თუთაშხური *понедѣльничный*; къ обѣду въ этотъ день

готовятъ ხოჭო-კვარი (см. подъ კვარი), и въ эту же ночь гадаютъ дѣвушки, съѣдая пересоленныя лепешки წყვთჷ კვარი (см. СМК, XXXII, отд, III, стр. 101—102).

თახაშხა вторникъ.

ჯუმაშხა среда; — ო-ჯუმაშხური, см. ნერჩი.

ცაშხა четвергъ (день неба); еврей изъ мѣстечка Суджуна (Сен. у.) произносилъ это слово, какъ ჩაშხა.

ობიშხა (с. ობიშ, ჯებიშ) пятница.

საბატონი, საბატჷნი (греч. σάββατον, τό) суббота.

დღამუში, დღამჷში Дгамушъ, Дгамышъ, рѣка въ Абхазіи.

დღახუ праздникъ, см. დღა.

დღვანა Дгвана и **დიდღვაბუნა** Дидгвабуна, сёла въ Сенакск. уѣздѣ.

დღულ см. ნღულ.

დღურ: დღურაფი хрюканье, хрюкать; — ღეჯი დღურანცჷ свинья хрюкаетъ.

დჷკო см. დიკო.

დჷნაფა см. დინაფა.

დჷნახალე см. დინო 1.

დჷროთ см. დგინ 2, რ 5.

დჷრჷკუა см. დირიკუა.

ე.

1. **ე** см. ათე 1 и 3.
2. **ე, ეე** см. ჰე.
3. **ე-** предлогъ въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ, *Гр.*, § 115.
4. **ე-** характеръ IV-й пор. стр. з. въ грузинскомъ, часто встрѣчающійся и въ мингрельскомъ, ср. ა- 3, ო- 2.
5. **-ე** см. -ა 4.
6. **-ე** 3-е л. ед. ч. отъ რინა, см. подъ რ 4.

ებრო (г. ერბო) коровье масло.

ეგებუ. ეგებას (г. ეგებ, ეგება, ეგებას, ეგების) быть можетъ.

ედამი (г. ედემი) Эдемъ, рай; — სი რექ ედამიში ნარდი ты — цвѣтокъ (*букв.* взращенная) Эдема (*Хр.*, стр. 164,23).

ედომუშამო, ედომჷშამო, იდომუშამო вмѣстѣ.

ედორია удобное время; — ედორია ქუუძირჷ онъ улучилъ время, см. დორო.

ევერჩე лѣсная поляна, см. ვე.

ეთეურეშე см. ნურე.

ეთექი, ეთექჷ см. ექი.

ეთეში/ჷ, ეთეშინე подобно тому.

1. **ეთი, თი, ი** *указ. мѣст.* тотъ; какъ опредѣленіе, поставленное впереди опредѣляемаго, мѣстоименіе это не измѣняется ни по числамъ, ни по падежамъ, какъ вообще всѣ мингрельскія прилагательныя, см. ათე 1.
2. **ეთინა, თინა, ინა** *личн. мѣст.* тотъ, онъ, *Гр.*, § 46; — თიშობა всё по немъ (г. მისობა), *Гр.*, § 127, см. ათენა.
3. **ეთი, თი, ი** въ сочетаніи съ другими словами: ⌜ე⌝⌜თ⌝ი-გვარი, ⌜თ⌝იფჷმა, ⌜ე⌝თი-ნეერი, თი-ნაირი, თი-რიგი, თი-სხი, თი-ცალი, თი-წკალა, თი-ჯგურა и др. (см. подъ этими словами), см. ათე 3.
4. **ეთი** (= ე + თი) см. -თი 3.
5. **ეთი** творит. п. отъ ე 1.

ეი, ეჲ *межд.* ей!

ეკალია, ეკალი Экалія, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

ეკენია см. подъ თუთა.

1. **ეკი** вверхъ; — ეკი-ეკი выше, выше; дальше, дальше.

2. **ეკი** Экъ, селеніе и гора въ Сенакскомъ уѣздѣ.

ეკო- см. იკო-.

ეკომონია (?), ეკომონია გაწუუ да будетъ тебѣ во вредъ! (проклятіе).

ეკოხონა, ეკოხონი см. იკოხონა.

ელა- см. ილა-.

ელადგინა разсвѣтъ, ср. ალონი, см. подъ დგინ 2.

ელანი косой (г. ელამი), ср. წვერე.

ელარჯი мамалыга съ сыромъ.

ელახჷ востокъ; — მუნაწიის მიდუ-ურთუმჷ ელახჷშე урожай пошелъ на востокъ (говоритъ житель западной части Мингреліи въ вечеръ Новаго года, если луна покажется на востокѣ, т. е. если случится полнолуніе; см. СМК, XXXII, отд. III, стр. 92);—ელახონი восточный;—გელახჷ западъ;—გელახონი западный, ср. ზეაიოლუ, ზეადაალუ подъ ზეა 2.

ელესია-მელესია аллитерирующее и риѳмующее образованіе, не имѣющее смысла, *Гр.*, § 165.

ელი (г. იელი), იზლი S, იოლი, იოი bm одурь (раст.).

1. **ელია**, ელიავა Эліа, Эліава (фамилія);—სა-ელიავო, სა-ელიო Саэліаво, Саэліо, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

2. **ელია** (муж. имя) Илья; — ელიობა праздникъ 20 іюля (Ильинъ день); этотъ день считается днемъ нечистыхъ духовъ: по вѣрованію мингрельцевъ злые духи въ эту ночь шныряютъ по селеніямъ въ образѣ волка, кошки совы и др. животныхъ и птицъ; они тайно вынимаютъ у спящихъ людей сердце (см. *Хр.*, стр. 6,11-14), легкія, печень и относятъ ихъ для проглатыванія къ старой вѣдьмѣ «Рокапи», обитающей на горѣ Табакона (см.); во избѣжаніе такой роковой участи отъ злыхъ духовъ, мингрельцы всю эту ночь напролетъ бодрствуютъ, трубя въ трубы, стрѣляя изъ ружей и забавляясь пѣніемъ и хороводами; въ этотъ же день хозяйка дома совершаетъ обрядъ жертвоприношенія св. Ильѣ съ просьбою избавить сушильникъ проса (ღომე) отъ воспламенѣнія, а хозяинъ дома ставитъ деревянный крестъ на самомъ видномъ мѣстѣ какъ передъ домомъ, такъ и на всѣхъ своихъ поляхъ (см. СМК, XXXII, отд. III, стр. 107—108).

ელისამეთი Іерусалимъ.

ემერი тамъ, см. ამარი.

ენა см. ათენა.

ენგური см. ინ-გირი.

ენდრო (г.) марена (раст.).

ენწერი, ეწერი (г. ეწკერი) a) небольшой, низенькій лѣсокъ, песчаникъ, b) Енцеръ, Ецеръ, названіе нѣсколькихъ деревень въ Мингреліи.

ერამ-ხუცუ см. არამ-ხუცუ.

ერეზამი, ჭერეზამი прекрасный, симпатичный, ср. г. ჭაეროვანი.

ერეზი большая семья съ имуществомъ, скотомъ;—ერეზამო-ნწყვილი погибшій вполнѣ, искоренившійся.

ერთგული (г. изъ ერთი одинъ + გული сердце) вѣрный.

ერთის-წყარი, ერის-წყარი, ერ-წყარი

Эртисъ-цкаръ, Эрисъ-цкаръ, Эръ-цкаръ, рѣчка въ Самурзакано.

ერთობა (г.) единеніе, единство.

ერი (г.) военный, свѣтскій, міряниіъ, *прот.* პაპა.

ერის-წყარი см. ერთის-წყარი.

«**ერცჷი**» (г. ეტლი планета, гороскопъ, судьба, счастье) пророческая книга; по преданію она написана діакономъ Мирцхулава, который считался пророкомъ (крестьяне Мирцхулавовы теперь живутъ въ Кулисъ-Карѣ Зугдидскаго уѣзда); въ этой книгѣ будто бы, между прочимъ, было предсказано о воцареніи надъ Мингреліей династіи кн. Дадіановыхъ и о ихъ царствованіи только до шестого вѣнца, послѣ чего Мингрелія должна была достаться красному человѣку (см. СМК, XXXII, отд. III, стр. 123), ср. მახქური.

ერქვანი (г. соха, плугъ; оглобля у сохи, Чуб.) рукоятка у сохи (съ этимъ значеніемъ слово употребляется и въ имерскомъ говорѣ грузинскаго языка).

ერჩხილი см. რჩხ.

ერცქემი туръ, ср. ძიხვი.

ერ-წყარი см. ერთის-წყარი.

ერჯი (г. ვერძი) баранъ, см. შხური.

ესაბელი *жен. имя* Елизавета.

ესაკე *муж. имя* Исаакъ.

ეჷრე, ეჷრეშე, ეჷრენი см. წჷრე.

ეფერი, ეფერინეერი см. ფერი.

ეფი (г. იაფი) дешевый; — ეფას или უ-ეფაშო дешево; — მა-ეფა (уравн. форма); — უ-ეფაში дешевле; — отыменный глаголъ, III-я пор. н. ვა-ეფენქ удешевляю, аор. გა-ვაეფი; — съ род. отн. გუ-⌈ვ⌉უეფენქ, გა-გიეფენქ, გამიეფენქ и т. д.

ეფშა см. ფშაფა.

1. **ექი, ექჷ**, თექი/ჷ, თექინე, ეთექი/ჷ тамъ; — თეიშახჷ (< თექიშახჷ) до того мѣста; — ექი-ექი тамъ-тамъ, вотъ-вотъ; — ექიანი, თექიანი, ეთექიანი тамошній, ср. აქი.

2. **ექი**, თექი, ეთექი въ сочетаніи съ წჷრე часто теряютъ свой послѣдній слогъ: ეჷრე (< ექი + წჷრე), თეჷრე (< თექი + წჷრე), ეთეჷრე (< ეთექი + წჷრე), см. წჷრე.

ექიმი (г. изъ арб. حكيم) врачъ.

ეშა- см. იშა-.

1. **ეშე** (< თეშე, ათეშე) отлож. пад. отъ ე, თე, ათე.

2. **ეშე**, ეშეე (нар.) вверхъ, наверху; — პიჯი-ეშე лицомъ наверхъ.

ეშენი см. ათეშენი.

1. **ეში** см. ათეში.

2. **ეში** (< თეში, ათეში) род. пад. отъ ე, თე, ათე.

ეშიმაკი, ეშჷმაკი, ეშმაკი (г.) діаволъ, чортъ; хитрый, шаловливый; отыменный глаголъ, н. ვეშმაკენქ шалю, хитрю.

ეშმაკი см. ეშიმაკი.

ეჩვა (г. ეჩო) топорикъ.

ეჩი двадцать.

ეწერი см. ენწერი.

ეჭვი (г.) мнѣніе, сомнѣніе, подозрѣніе, ревность.

ეჯა-მეჯა эпитетъ, прилагаемый къ людямъ, неясно говорящимъ.

ეჰე! *межд.* вотъ! смотри!

ვ

1. **ვ-** субъективный мѣстоименный префиксъ 1-го лица въ глаголахъ, преимущественно въ сенакскомъ говорѣ; въ нѣкоторыхъ случаяхъ его могутъ замѣстить ბ, მ, პ, ფ.
2. **ვ-** объективный мѣстоименный префиксъ 1-го лица въ глаголахъ, неоформленный, ср. ბ- 2, მ- 2.
3. **-ვ-** см. -ა 4.

ვა *отр. частица* не; гласный исходъ этой частицы, какъ и предлоговъ (*Гр.*, § 115), при стеченіи съ гласнымъ началомъ слѣдующаго слова, подвергается, большею частью, регрессивной ассимиляціи, частичной или полной: a) передъ უ переходитъ въ ო, напр., ვო უღუ (< ვა უღუ) *у него нѣтъ;* b) передъ ე — въ ე, напр., ვე ემალგინე *не могу встать,* ვე ელოცდათ *не ожидайте;* c) при стеченіи ვა съ характеромъ II-ой породы глаголовъ ი или и съ другимъ какимъ-либо ი въ началѣ слова, происходитъ взаимная ассимиляція ა + ი = ე, ეე, напр., ვე ედა (< ვა იდა) *не ходи,* ვე ეხირა (< ვა იხირა) *не кради;* часто при этомъ слышится одинъ ე, отрицаніе сливается съ слѣдующимъ словомъ: ვედა, ვეხირა, но, во избѣжаніе недоразумѣній, и въ такихъ случаяхъ лучше писать отрицаніе отдѣльно, съ апострофомъ наверху ვ' вмѣсто гласной; иногда ассимиляція происходитъ и черезъ согласный: ვე გიშართც или ვე გცშართც *онъ не вышелъ;* хотя рѣдко, но встрѣчаются случаи и прогрессивной ассимиляціи: ვა აკო (< ვა ოკო) *онъ не хочетъ;* и тутъ часто слышно ვ' აკო; — ვარ, ვარი, ვარუ/ც нѣтъ, не; — მიდართუს დო ვარი? ушли или нѣтъ? მა ვარი, სი ქიმერთი не я, а ты иди туда (г. მე კი არა, შენ მიდი); — ვართი... ვართი и не... и не; — ვარც და, ვარდა если нѣтъ; — ვარო? მუჭოთი ვარო? какъ это ни есть (= подобно тому, какъ...); — ვარია отказъ; отыменный глаголъ ვარება, ვართობა, II-ой пор. н. ივაბრანქ MZ, ვივარანქ S отказываюсь, аор. მი-ივაბრი или მი-ივვარი, пр. с. მივარუუ; — съ род. отн. н. ⌈ვ⌉უვარენქ, გივარენქ, მივარენქ я откажу ему, тебѣ (или откажусь отъ него, тебя), ты — мнѣ и т. д.; — გილა-ვარაფა отговаривать.

ვა > **ა** окончаніе мингрельскихъ фамилій, напр. ფალა-ვა, პაპა-ვა > პაპა-ა и др. (ვა одного корня съ абхазскимъ ა-ფა *сынъ*, см. Н. Марръ, *Къ вопросу о полож. абх. яз. среди яфетическихъ*, § 4, b, 1).

ვა-ვა, ვაჴ, ვაჴ *межд.* ой, ой-ой!

ვადა (г.) срокъ, время; — ვადათ срокомъ, на срокъ.

ვაზნა (г.) патронташъ; пороховница.

ვაი! ვაი-ახვავაი! ვაიაში! *межд.* ой, о горе! ср. კოია.

1. **ვალი** (г.), *дат. карт.* ვალის или ვარის долгъ.
2. **ვალი** молнія; — отым. глаголъ ვალუა, н. 3-е л. ვალუნს S, ვალცნც MZ молнія блеститъ, жжетъ; аор. გო-ვა-

ლჷ; — съ дат. отн. მი-ოვალანც; — ვალირი обожженный молніей;—გო-ვალაფა, დო-ვალაფა мигать, качать, съ род. отн. დუ-უვალჷ ხეს онъ покачалъ ему рукою (далъ знать);—თოლიში გოვალაფა миганіе глаза (глазомъ); секунда; — ხეს მუკუვალუანც качаетъ рукою кругомъ, ср. ფიცი.

მო-სა-**ვალი** (г.) случай (*букв.* долженствующее прійти, наступить); урожай (ср. მუნა-წიი подъ წ 4).

ვანა или, ср. ვარა 1,b.

ვანე быть можетъ, авось.

ვანჭარი см. ვაჭარი.

ვარ см. подъ ვა.

1. **ვარა** *союзъ*: a) *противоп.* а то, иначе: პაცონს ლურსუ დო ვა გააკურცხინუა, ვარა გობლახჷნსია господинъ, — говоритъ, — спитъ, и не разбуди его, а то,—говоритъ,—побьетъ меня (*Хр.*, стр. 49,19); b) *раздѣлит.* ვარა или, ვარა... ვარა или... или: მინ რექჷ დო ვარა ხოურე მოურქია?—კითხჷ თიქჷ кто ты, или откуда же идешь?—спросилъ тотъ; მუთი ქომილუდუ ნი,—ვარა ფარა, ვარა ბარგი,—არძოქ მემილინჷ что ни было у меня, — деньги-ли, вещи-ли, — все пропало; c) *уступит.* хоть, хотя бы, по крайней мѣрѣ: ჩქიმო ონჯღორე ლე, ართის ვარა ვა გიჩქუდას ჭარუა დო კითხირი для меня постыдно, чтобы хоть одинъ (изъ васъ) не умѣлъ бы читать и писать (*Хр.*, стр. 7,12).

2. **-ვარა** частица для приблизительнаго счета: ჟირი-ვარა до двухъ, около двухъ (г. ორიოლე).

ვარა-ნანი припѣвъ въ пѣсияхъ.

ვარაცა см. ვარიცა.

ვარდი (г.) роза.

ვარეზა см. подъ ვა.

ვართი см. подъ ვა.

ვართო какъ-бы, какъ-нибудь.

1. **ვარი** см. подъ ვა.

2. **ვარი** *союзъ* или: ვარი მუ ქიმინასჷ? или что ему дѣлать? ср. ვარა 1, b.

ვარია см. подъ ვა.

ვარიცა, ვარაცა (г. ვარია, ვარიკა, арм. *վարիկ*) курочка, см. დადულია, დოცია

ვარო, ვარობა см. подъ ვა.

ვარუ/ჷ см. подъ ვა.

ვარყა см. подъ ცხენი.

ვარჩხილი серебро (этимологію слова см. Н. Марръ, *Яфетич. элементы въ языкахъ Арменіи*, Изв. И. А. Н. 1911, стр. 142—143).

ვაყა см. подъ ცხენი.

ვაჭარი (г.), ვანჭარი-კოჩი купецъ; — სა-ვაჭრო (г.) торговля;—ო-ვარჭკებელო для торговли, на торговлю, на ростъ.

ვახა Ваха, деревня и рѣчка въ Сенакскомъ уѣздѣ, см. ეკერჩე.

1. **ვე** см. подъ ვა.

2. **ვე** (г. ველი), ვეე поле, поляна;—ვედიდი-კარი Ведидикаръ, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

ვეეწეე(?) проф. Цагарели предполагаетъ, что это слово образовано изъ ვა + წიე *не мальчикъ, парень* (МЭ, I, 73); но скорѣе можно полагать, что это слово сокращенное ვერწემი (см.): რ опущенъ при замѣнительномъ растяженіи предшествующаго ე, въ послѣднемъ слогѣ опущенъ მ, какъ, напр., въ словѣ დემი > დიი, съ той лишь разницей, что въ словѣ დიი гласные

подверглись регрессивной ассимиляціи, а ვეეწეე — прогрессивной.

ვეზირი, ვეძირი визирь; — ვეზირობა, გილა-ვეზირობა совѣщаніе, совѣщаться; — I-я пор. н. გილე-ვებზგრქ, аор. გილე-ვებზირეე.

ვერდება (г. ვედრება), შე-ვერდება просить, умолять, съ дат. отн. н. ვოვერდგქ, გოვერდგქ умоляю его, тебя, მოვერდგქ, ოვერდგქ ты умоляешь меня, его, მოვერდგ, გოვერდგ, ოვერდგ онъ умоляетъ меня, тебя, его, аор. შე-ვევერდი.

ვერსი (р.) верста.

ვერჩხილი см. რჩხ.

ვერწემი большой, взрослый, молодецъ, ср. ქვერსემი, ვეეწეე.

ვეძირი см. ვეზირი.

ვეხი (г. ვერხვი, ვერხვა) осина, ср. ფრიალე.

ვითი десять; — ვითიშ დუდი, см. დუდი; — მა-ვითა десятый; — ნა-ვითალი $^1/_{10}$.

1. **ვირი** S (г.) оселъ, см. გირინი, ჩოჩიკე.

2. **ვირი** MZ крыса, ვირ-თხა S (г.).

ვიშო, იშო туда; — ვიშო-აშო туда-сюда; — ვიშო-თი и туда; — ვიშოთი-აშოთი и туда и сюда; — ვიშო-ვიშო туда-туда, т. е. больше и больше: ბოში ვიშო-ვიშო მინუღენსგ юноша все больше и больше пріобрѣтаетъ (*Хр.*, стр. 24,5); — ⌜ვ⌝იშონანი та сторона (г. იქითობა); — ⌜ვ⌝იშონანც *нар.* въ ту сторону (направляясь), г. იქითობას; — ⌜ვ⌝იშოიანი тамошній, ср. აშო 1.

ვო, ვოჰ, ვო-ვო *межд.* ой, охъ, о!

ვოდელია см. ოდელია.

ვურმაშია *имя собаки* Вурмашіа; — ურმაშია Урмашіа; — ურუმია Урумія, см. რუმე.

ზ.

1. **ზ:** ზალა мѣсить, I-я пор. н. ბზანქ, аор. დო-ბზეე; — ზელი или ზერი тѣсто; — მა-ზალი мѣсильщикъ.

2. **ზ:** ზეება (г. ზავება) разнимать ссорящіяся стороны, разсудить, умиротворить; III-я пор. н. ვაზინქ, аор. გგ-ვაზეე, სი გა-აზეე, თიქგ გა-აზუუ.

ზა *мн.* ზალეფი дорога, ср. г. გზა

ზაბარზანი (г. ზარბაზანი) пушка.

1. **ზალ:** ზალაფა, მე-ზალაფა, გიმო-ზალაფა итти навстрѣчу, отвѣчать, съ род. отн. н. მე-ვუზალუანქ шлю ему навстрѣчу, аор. მე-ვუზალე, სი მე-უზალე, თიქგ მე-უზალუუ или მე-უზალოუ Ų; — ღორონთქ გოგიმორძგვას. პატრონია! — ქიმეუზალუუ ბოშიქ Богъ да дастъ тебѣ побѣду, господинъ! — сказалъ въ отвѣтъ юноша; пр. сов. მე-მიზალუაფუ; — стр. з. IV-я пор. მი-ვაზალუუქ встрѣчаю, аор. ქემგ-ვაზალი, ქემი-აზალი (ქგმა-აზალი), ქგმი-აზალგ (ქიმა-აზალგ); — მი-ოზალაფუ или მი-ოზალაფალი предметъ встрѣчи; — გიმიილეს ჩქიმი მიოზალაფუშა (მიოზალაფალო) вышли мнѣ навстрѣчу.

2. **ზალ:** ზალუა, см. ბზალ.

ზაზანდარი (г. საზანდარი) пѣвецъ-свирѣльникъ.

ზაკალი, ზაკაი см. ბზაკალი.

მა-**ზაკელა/ი** см. მა-ბზაკუნა.

მა-**ზაკვალი** (г. ზაკვა хитрость, ко-

варство, злоумышленность) ворожея, гадальщикъ, гадалка; къ მაზაკვალი причисляются и обжоры, про которыхъ думаютъ, что они могутъ съѣсть за одинъ разъ барана и что въ нихъ сидитъ голодный бѣсъ.

გიორგი პაპა მაზაკვალი,
უჩონგურით მასხაპალი.

ზალ: ზალამა пожелать, обѣщать, съ род. отн. н. ვუზალანქ обѣщаю, желаю ему, аор. ქჷ-ვუზალი; — მეზობერს ხოჯი უზალი დო ღორონთი ხი მერჩანს пожелай сосѣду быка, и Богъ тебѣ дастъ его; — ზალამი или ზალიმი пожеланіе, обѣщаніе; — ნა-ზალამუ обѣщанный.

ზალოგი (р.) залогъ; — ზალოგით გოცება выпустить подъ залогъ, на поруки.

ზანა Зана, село и рѣчка въ Зугдидскомъ уѣздѣ; — ზანაცი Занатъ, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

ზანდი (г. ზადი) недостатокъ; — თოლიში ზანდი гной на глазахъ, ср. კვაკვილი.

ზანდუკი (арб. صندوق) ларецъ, сундукъ.

ზანთი (г. ზავთი изъ арб. صوت) крикъ, зовъ: ზანთით თხილანდჷ онъ оберегалъ крикомъ (*Хр.*, стр. 55,13).

ზანკალი см. ბზაკალი.

ზარ: ზარაფა лѣниться, стр. з. II-я пор. н. ვიზარებუქ (г. ვიზარებ) лѣнюсь; — объект. стр. 3-го спр. н. მოზარჷ (г. მეზარება) мнѣ лѣнь.

ზარა (г.) колоколъ.

ზარალი (г. изъ арб. ضرر) вредъ, ущербъ, убытокъ.

ზარბაზანი см. ზაბარზანი.

ზარი (г. изъ п. زاری) плачъ, погребальная пѣснь.

ზარხული см. подъ ღრო.

ზაფანა (г. ზაფრანა шафранъ) перецъ стручковый.

ზაფრა (г.) желчь; меланхолія; обморокъ; въ мингрельскомъ чаще съ перестановкой звуковъ ზრაფა или რზაფა, რძაფა, отым. глаголъ ზრაფება, რზაფება, объект. стр. 2-го произв. спр. н. მეზრაფებუ или მერზაფებუ я падаю въ обморокъ, аор. მეზრაფუ, მერზაფუ; — ზრაფილი, რზაფილი упавшій въ обморокъ.

ზაფხული см. подъ ღრო.

ო-**ზგილაცალა** см. ხქუბოჭუა.

გა-**ზდობა** (г.) юность, ср. რდუალა.

ზეთი (г.) масло.

1. **ზენი** см. რზენი.

2. **ზენი** Зенъ, село въ Зугдид. уѣздѣ.

ზენწარი, ზენწარე (г. ზეწარი), ძენწარი, ძენწარე, ძინწარი а) простыня; b) часть арбы, ср. ოხარე.

ზეპ: ზეპუა ударять сильно, I-я пор. н. ვზეპუნქ, аор. ქო-ვზეპი; — съ род. отн. н. ვუზეპუანქ ударяю, бью его (или о него), аор. ვუზეპე, пр. сов. მიზეპუ.

ზეპირო (г. ზეპირად) наизусть; отым. глаголъ, н. ვზეპირენქ учу наизусть.

ზეხქვი дроздъ.

ზვარაკი (г. ზვარა, ზვარაკი) жертва, жертвенное животное; — ზვარაკო жертвой, въ жертву; — ზვარაკუა приносить жертву.

ზვენი (г. ზვინი) стогъ сѣна, соломы.

ზვუია см. ფშალა.

ზი- см. ხი- 2.

ზიარ: ზიარება (г.) пріобщать, III-я пор. н. ვაზიარენქ, аор. დჷ-ვაზიარი.

ზიდ || ზინდ: ზიდუა, ზინდუა таскать, вытаскивать, вытягивать, н. ვზიდანქ или ვზინდანქ, аор. გო-ვზი⌈ნ⌉დი; — стр. з. II-я пор. н. ვიზინდუუქ, аор. გი-ივზინდი, пр. сов. გოვზინდერექ; — ჩაკა-ზიდი, см. ჩაკა.

ზიკი Зики, *муж. имя*; — ზიკი-ხე см. подъ ხე 2.

ზიმა см. ზჷმა.

ზინდ см. ზიდ.

ზინოსქუა см. подъ სქუა.

ზინწარე-ხე см. подъ ხე 2.

გინა-**ზიოტრა**, გო-ზიოტრილი разсѣлина, трещина, ср. გინა-წკირა.

ზიპინ: ზიპინუა, ზიპინაფა набивать; жирѣть, толстѣть, стр. з. II-я пор. н. ვიზიპინუუქ толстѣю;—дѣйст. з. III-я пор. н. ვოზიპინუანქ набиваю, даю жирѣть, аор. გჷ-ვოზიპინე [по Орб. ზიპი рыбій жиръ].

ზირ || ზჷრ: ზირუა S, ზჷრუა MZ (г. ზვერვა) собирать дань, надзирать, I-я пор. н. ვზირჷნქ, аор. ვზირი:—მა-ზირალი (г. მევზერე) сборщикъ податей, надсмотрщикъ; — ზირილი собранный;—ო-ზირალი, სა-ზჷრი предметъ сбора, подать.

ზირზინი, ზჷრზჷნი крикъ, шумъ, вопль; — ჩქჷ ვზჷრზჷნჷთ мы шумимъ (ср. г. ზრზენა смятеніе).

ზირც: ზირცუა скользить, соскользнуть, спотыкаться, объект. стр. н. გილჷმა-მიზირცჷ კუჩხი ჯაშე у меня скользитъ нога съ дерева, аор. გელა-მიზირცუ კუჩხიქ ჯაშე у меня нога соскользнула съ дерева, თის გელუ-უზირცუ (გელ-უზირცუ);—გემიზირცუ, თის გე-უზირცუ (კუჩხიქ დიხას) у меня скользнула нога по землѣ, ср. г. სხლცომა (სხლეცა), ცლომა (въ моихъ *Дополн. свѣдѣніяхъ о чан. языкѣ*, С.-Пб., 1911, стр. 28 напечатано: გე-ლუსთუ *онъ споткнулся*; теперь ясно, что должно быть: გელ-უსთუ).

ზისი-ნახე/უ, ზჷსჷ-ნახე MZ (< г. მზის-უნახავი или მზეთ-უნახავი) не видѣнная солнцемъ или не видѣвшая солнца, т. е. необыкновенная красавица (мингр. соотвѣтствіе было бы ბჟაშ-უძირაფუ, но оно не употребляется); въ мингрельскомъ встрѣчаются и другія формы этого исковерканнаго грузинскаго слова: ბზის-ნახე, ზის-ნახე, ზისი-უნახე, ზისუნახე, მზის-ნახე и др.

ზისხირი см. ზი-სხირი.

ზიცყვა см. ზი-ცყვა подъ ცყვ 1.

ზმა см. ზჷმა.

სი-**ზმარი** (г.), სი-ზჷმარი S, სი-სმარი, სი-სჷმარი MZ сонъ, сновидѣніе.

ზნე (г.), ზნება нравъ, характеръ, привычка.

ზოგ: ზოგუა, და-ზოგუა щадить, I-я пор. н. ბზოგე⌈ნქ⌉, თინა ზოგენს, аор. ბზოგი, და-ბზოგი.

სა-**ზოგადო** (г.) общій, общественный.

ზოთონჯი, ზოთონი см. подъ დრო.

ზოკული, ზოკულება, დო-ზოკული, ზოკულუა наставленіе, наставлять, проучать, I-я пор. н. ბ/ვზოკულენქ, аор. ბზოკული, пр. сов. მიზოკულჷ/უ; — съ род. отн. н. ვუზოკულენქ, аор. ვუზოკული, пр. сов. მიზოკულებჷ;—ნა-ზოკულა преподанное наставленіе.

ზომა см. ზჷმა.

ზოხჷ, ზოხო отдѣльный; отдѣльно;— ზო-ზოხჷ (< ზოხჷ-ზოხჷ), ср. г. ზოგ-ზოგი, ср. მელახჷ.

ზოჯ: ზოჯუა приказъ, повелѣніе; приказывать, I-я пор. н. ბ/ვზოჯჷნქ приказываю, аор. ქო-ბზოჯი, пр. сов. მიზოჯუ;—съ род. отн. н. ვუზოჯჷნქ, გიზოჯუნქ и т. д., аор. მიზოჯჷ, გიზოჯჷ, უზოჯჷ;—стр. з. ზოჯუა изволить быть, пребывать; დო-ზოჯუა изволить сѣсть; — მო-ზოჯუა, მოლა-ზოჯუა изволить направиться сюда, изволить прійти, н. ვზოჯუქ, ბზოჯჷქ, пр. сов. მო-მიზოჯჷ, თის მუ-უზოჯჷ (г. მობძანებულვარ); — მუ-მიზოჯჷ, თის მუ-უზოჯჷ (მიბძანებულვარ); — მა-ზოჯალი повелитель;—ნა-ზოჯალი повелѣніе, повелѣнное.

ზრაფა см. ზაფრა.

ზუბი Зубъ, село въ Зугдидскомъ уѣздѣ.

ზუგიდი Зугдидъ, уѣздный городокъ въ Мингреліи; — ზუგიდური зугдидскій; зугдидецъ, мн. ზუგიდარეფი.

ზუთხი (г.) ზუნთხი осетръ; — «ანჯაქია» (Ламб., стр. 196), г. ანდაკია осетръ, севрюга; — «ფორონჯი» (ibid.) шипъ (осетръ), г. ფოროჯი.

ზულაფი вой, плачъ, рыданіе, ср. ღჷრთაფი.

ზუმი, ზჷმი Зумъ, село въ Зугдидскомъ уѣздѣ.

ზუმინი жужжаніе, жужжать;—გილმა-ზუმინე (ქანდი) жужжащая (муха).

ზურა (ч. ზურა самка, св. ზურალ женщина) трусъ, слабый, больной.

ზურგი (г.) спина, ср. ოჭიში.

ზურნა (т. زرنا, п. سورنا) зурна.

ზღაბ-ქურცამი, ძღაბჷ-ქჷრცამი MZ, კაცუ-ძღაბი S ежъ.

ზღვა, ზღვა, ზღუა (г.) море; — ზღვაჯგუა мореподобный (см. ჯგუ-რა); — ცობა-ზღვა, см. ცობა.

ზღვაია Зѓваіа, названіе болота въ Зугдидскомъ уѣздѣ; изъ этого болота берутъ начало рѣчки Джумъ (ჯუმი) и Кули-цкаль (ყულიწყალი) (см. კრებული 1899, № VII, отд. II, стр. 33).

ზღვენდ: ზღვენდუა, ზღვინდუა ударять или бросать предметами, издающими при ударахъ свистъ (кнутомъ, хворостиной, стрѣлой), н. ვზღვენდუნქ или ვზღვინდუნქ, аор. დო-ვზღვენდი, დო-ვზღვინდი.

ზღოდ: ზღოდა, ზღოდაფა, ზღოდუა убивать, истреблять, დინო-ზღოდუა истребить, потерять въ чемъ-либо (въ морѣ), III-я пор. н. ვოზღოდუანქ, аор. დჷ-ვოზღოდეე, სი და-აზღოდეე (< დო-ოზღოდეე), თიქჷ და-აზღოდუუ (< დო-ოზღოდუუ); — IV-я пор. ვოზღოდაფუანქ заставляю истреблять;—стр. з. II-я пор. н. ვიზღოდუუქ S, იბზღოდუუქ погибаю, истребляюсь, аор. დი-იბ/ვზღოდი;—объект. стр. 3-го спр. н. მაზღოდუ[უ] у меня погибаетъ, аор. დაჷ-მაზღოდჷ;—თის ირიფელქჷ დააზღოდჷ у него погибло все.

ზღუდე (г.) ограда

ზჷლოკი потягота, потягиваться, стр. з. II-я пор. ვიზჷლოკჷქ (г. ვაზმორებ).

ზჷმა, ზიმა, ზმა, ზომა (г.) ო-ზჷმალი мѣра, величина; — ათე-ზჷმა, თე-ზჷმა, ე-ზჷმა столько (въ эту мѣру, см. ათე 3); — ეთი-ზჷმა, თი-ზჷმა, ი-ზჷმა столько (въ ту мѣру, см. ეთი 3);—თი-ზომაშახ до той мѣры, настолько; — მუ-ზჷმა? сколько? —

отым. глаголъ ზჷმუა, ზიმუა мѣрить, н. ვზიმუნქ, аор. დო-ვზიმი; пр. сов. გე-მიზიმუაფუ я сравнивалъ себя съ чѣмъ-либо; — съ род. отн. н. ვუზიმუანქ (ხეს) указываю рукою, аор. მე-[ვ]უზიმე; — стр. з. II-я пор. н. ვიზიმუუქ или ვიზიმექ, аор. ვიზიმი, пр. сов. ვზიმექ; — ვე ეზი/ჷმე нельзя измѣрить (вм. ვა იზი/ჷმე)· ალაბით ვე ეზჷმე нельзя измѣрить аршиномъ (*Хр.*, стр. 161,30); — გე-ზიმელა сравнивающій себя съ ч.; — ოჭიშიშ-მაზიმალი, см. მუნცური.

სი-**ზჷმარი** см. სი-ზმარი.

ზჷმი см. ზუმი.

ზჷრზჷნი см. ზირზინი.

ზჷრუა см. подъ ზირუა.

ზჷსხჷრი см. ზი-სხირი.

ზჷსჷ-ნახე см. ზისი-ნახე.

თ.

1. **თ < თვ:** თეება, აკო-თეება или იკო-თეება, გა-თეება или გო-თეება, ე-თეება, მო-თეება оканчивать, исполнять, пополнять, III-я пор. н. იკჷვათეენქ, ხი იკა-ათეენქ, аор. გჷ-ვათეე || გა-ვათეე, пр. сов. გა-მითეებუ, თის გუ-უთეებუ; — съ род. отн. ე-[ვ]უთეენქ, ე-გითეენქ... я ему, тебѣ исполню, пополню и т. д.; — стр. з. II-я пор. н. ვითეებუქ оканчиваюсь, умираю, аор.. გე-ევთე (< გა-ივთე, გა-ვითე), пр. сов. გა-ვთეებუქ; — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) გა-მათეენე, ხი გა-გათეენე, თის გა-ათეენე могу кончить, ვა გჷ-მათეენე не смогу кончить.

2. **-თ** см. -თი 3.

თა- см. აქი 2.

თაბუნი товарищъ; равный; отыменный глаголъ съ род. отн. ვუთაბუნუანქ, გითაბუნუანქ и т. д. уравниваю кого съ нимъ, съ тобою, аор. ქჷგჷ-ვუთაბუნე.

თაგილონი, ათანგელა Т́агилонъ, Ат́ангела, назв. двухъ разныхъ частей одной и той же деревни въ Самурзакано; по всей вѣроятности, второе названіе есть повтореніе перваго въ абхазской формѣ ა-თანგელა.

თავადი (г.) князь; — თავადობა княжество (достоинство); — თავადისქუა (см. სქუა); — სა-თავადო княжество (страна).

თავი (г.) голова; — თავისუფალი (г.) свободный; — თავისუფალო свободно, ср. ლული.

თათია, თათიკა, თათიკი *жен. имя* Т́ат́іа, Т́ат́ика.

თათმანი (ხეში დო კუჩხიში), თათჷმანი перчатки и носки.

თაია Т́аіа, село въ Зугдидскомъ уѣздѣ.

თამაგვარო поровну, ართი-მანგო.

თამაკონი см. თამოკო.

თამამი (г. изъ арб. تمام) смѣлый, гордый; — отыменный глаголъ, н. ვთამამენქ осмѣливаюсь, аор. ვითამამი.

თამარი *жен. имя* Тамара; — თამურია *уменьш.* Т́амуріа (Тамарочка), см. კიწი 1.

თამოკო, თამაკონი Т́амоко, Т́амаконъ, названіе деревни Сенакскаго

уѣзда; — თამოკური т̃амокскій, т̃амокецъ, мн. თამოკარეფი.

თამჷრია см. თამარი.

თან: თანაფა, გო-თანაფა, გო-თანა разсвѣтать, III-я пор. н. ვოთანჷანქ я даю разсвѣтать, провожу ночь въ бодрствованіи, аор. გჷ-ვოთანეე, ხო გა-ათანეე, сосл. გჷ-ვოთანჷე, пов. положит. გა-ათანეე, пов. отрицат. ვა გა-ათანჷა; — съ род. отн. გჷ-⌈ვ⌉ჷ-თანჷანქ и т. д.; — IV-я пор. ვოთანაფჷანქ, გოთანაფჷანქ, მოთანაფჷანქ и т. д. (г. ვათენებიებ, გათენებიებ); — стр. з. ვთანდჷქ разсвѣтаю, обыкн. въ 3-мъ лицѣ თანდჷ свѣтаетъ, аор. გო-ვთანდი, 3-е л. გო-თანდჷ разсвѣло, пр. сов. გო-ვთანერექ, 3-е л. გო-თანერე (г. გათენებულა); — съ родит. отн. н. მითანდჷ, გითანდჷ, თის ჷთანდჷ, ჩქჷ მითანდჷნა (г. მითენდება) разсвѣтаетъ для меня (тебя, его, насъ и т. д.), аор. გო-მითანდჷ, გო-გითანდჷ и т. д.; გო-მითანდჷ თანაფაქ (г. გა-მითენდა აღდგომა), пр. с. съ неоф. отн. გო-ვთანაფჷ (< გო-მთანაფჷ), ხო გო-რთანაფჷ, თის გო-თანაფჷ (г. გა-მთენებია), давно-пр. გო-ვთანაფჷდჷ, пр. сосл. გო-ვთანაფჷდას; — ვა გორთანაფჷდას თანაფა да не разсвѣтетъ (настанетъ) для тебя Воскресеніе (проклятіе); — თანაფა Воскресеніе Христово, Пасха; — ო-თანაფე пасхальное, предназначенное къ Пасхѣ; — ო-თანაფეთ на Пасху, къ Пасхѣ; — გი-ო-თანაფალი (ხერიში) мѣсто для проведенія ночи, ночлегъ; — გო-თანაშა-⌈ჩ⌉ჷ до разсвѣта.

თანა-ხწორი см. ხწორი.

თანგი (г. თარგი) выкройка; — ხო რექ ჩქიმი გურიშ თანგი ты — выкройка моего сердца (*Хр.*, стр. 108,22).

თან-დაბალი см. დაბალი.

თანთარი (? г. თათარი татаринъ) страшный человѣкъ, сильный.

თანხმობა см. подъ ხმა.

თანჯი (г. თარჯი) стѣна, заборъ, ограда, граница; — ხა-თანჯო, ხა-თაანჯო Сат̃анджо, гора и крѣпость съ оградой въ Самурзакано (СМК, XVIII, отд. III, на стр. 317 ხათაანჯო ჯიხა переведены «гибельная крѣпость», а ხათაანჯო მარგაცელი — «мучительныя ножницы»; авторъ статьи, по недоразумѣнію, смѣшалъ наше собственное имя съ грузинскимъ словомъ ხაცანჯველი *мучительный*), ხა-თანაჯო.

თარაში (г. თარეში изъ п. تاراج) грабежъ, набѣгъ; — მიდართეს ო-თარაშუშა они ушли грабить.

თარგამოული, თარგამუული Т́аргамоуль, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

თარი здоровый; — ასე იჩინენე, მითი ოკათჷქჷ თარი теперь узнается, кто (изъ васъ) здоровый (*Хр.*, стр. 161,32); въ мингрельскомъ обыкновенно слово *здоровый* передаетси грузинскимъ თელი (см.), но какъ видно изъ вышеприведеннаго примѣра, существуетъ, значитъ, въ мингрельскомъ вполнѣ закономѣрный эквивалентъ груз. თელი (г. ე = м. ა, г. ლ = м. რ, напр. г. მეხერი, м. მახარი; г. გული, м. გური).

თარი-ჰარალე! припѣвъ въ пѣсняхъ.

თარო (г.) шкапъ въ стѣнѣ для посуды, полка, ср. კარბუჩი.

თარხალი топотъ.

თარხვანცია 1) бузина (дерево съ

большою сердцевиной); 2) дѣтская игра въ стрѣльбу: изъ вѣтви бузины длиною около $^1/_4$ арш. вынимаютъ сердцевину, и эта вѣтвь играетъ роль ствола ружья; дѣлаютъ шомполъ изъ вѣтви какого-либо крѣпкаго дерева, при чемъ эта вѣтвь по толщинѣ равняется вѣтви бузины, служащей стволомъ, но почти въ два раза длиннѣе ея; одна половина вѣтви остается неочищенной и служитъ рукояткой, а другую половину очищаютъ, подгоняя ее въ качествѣ шомпола къ величинѣ діаметра ствола; въ качествѣ дроби пользуются кругленькими плодами (კირკაცელა, კურკანცელა) дерезы (კალია, კაიე).

თარხუნია *евр. муж. имя* Тархунія.

თას: თასუა сѣять; I-я пор. н. ფთასვნქ сѣю, аор. დო-ფთასი, пр. сов. დო-მითასვ, სი დო-გითასვ, თის დუუთასვ; — II-я пор. (или род. отн.) н. ვითასვნქ, аор. ვითასი; — III-я пор. (или дат. отн.) н. გითმუ-ვოთასანქ (г. ვათეს), аор. ქიგვ-ვოთასი; IV-я пор. н. ვოთასაფუანქ; — მა-თასალი или თასუუ сѣятель; — ნა-თასა или თასილი посѣянное; — ო-თასალი или ო-თასუ/ვ предметъ посѣва; — თასი сѣмя; — ნა-თესხეე, ნა-თესამი (< г. ნა-თესავი) родственникъ.

თაურე, თაურეშე см. წურე.

თაქი, თაქი/ვნე, თაქიანი см. აქი.

თაში см. ათაში.

თახაშხა см. подъ ლა.

თახუა пахтать, сбивать масло, н. ვთახუნქ; — ნა-თახვა пахтанное кислое молоко (г. დო), ср. წვანცუა.

თაწურე, თაწურეშე см. წურე.

თე, თენა см. ათე, ათენა.

თეკლათი Теклатъ, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

თელა (г.) вязъ (дерево), ср. ცვ.

თელ: თელება, თეგება bm (отъ თელი) быть цѣлымъ, полнымъ, здоровымъ, живымъ, стр. з. н. ვითელებუქ или ვითეგებუქ я выздоравливаю, оживаю, аор. გე-ებთელი; — III-я пор. дѣйств. з. ვათელენქ дѣлаю его цѣлымъ, здоровымъ, аор. გა-ვათელი; — съ род. отн. н. ვუთელენქ, аор. გუ⌜ვ⌝უთელი; — გა-თელებული оживщій, воскресшій.

1. **თელი** (г.) цѣлый, весь; здоровый, живой; — თელო (нар.) живымъ, თელო ნგარა оплакивать живымъ; — ხი-თელე или ხი-ნ-თელე здоровье, ср. თარი.

2. **თელი** см. მუნცური.

თემი (г.) собраніе, народъ, страна; — თემი-შარა, см. შარა; — თემიშ-ხვამა, см. ხვამა.

თენჯერი (т. تنجره) чугунный котелъ, ср. ჩივანი, ჩუვანი.

თეგება см. თელება.

თერდობა день Θеодора (первая суббота Великаго поста) считается праздникомъ лошадей, и у кого онѣ есть, исполняютъ извѣстный обрядъ (см. СМК, XXXII, отд. III, стр. 102; კრებული 1899, № VII, отд. II, стр. 42).

თერძი (г. თერძი изъ п. ترزی или درزی) портной, ср. მა-ქალი.

თეთრი (г. თეთრი) бѣлый, ср. ჩე.

ნა-**თესხეე,** ნა-თესამი см. თასუა.

თეურე, თეურეშე, თეურენი см. წურე.

თეფში тарелка, ср. სენი 1.

1. **თექი,** თექვ см. ექი.

2. **თექი,** თექჷ дат. мѣст. падежъ отъ თე, თენა.

თექინე, თექჷნე см. ექი.

თეშენი см. ათეშენი.

თეში см. ათეში.

თვ || თმ см. რთვ || რთმ.

თვათვი (г. თათი, арм. Թաթ), თოთი лапа.

1. **თვალ:** თვალუა считать, I-я пор. н. ვთვალჷნქ, аор. ვთვალი; — IV-я пор. ვოთვალაფუანქ; — стр. з. II-я пор. н. ვითვალუუქ считаюсь; — объект. стр. 3-го спр. (форма возм.) н. მათვალუ могу считать, ვა მათვალუ не могу считать.

2. **თვალ:** თვალუა, გე-თვალუა причитывать, рыдать, I-я пор. н. ვთვალჷნქ; — съ дат. отн. გე-ვოთვალანქ буду оплакивать его; — თვალი причитаніе, рыданіе.

თვითანჷ (г. თითონ) самъ, ср. დუდო.

თვინ см. თმინ.

1. **თი** см. ეთი.

2. **თი** семья, домъ, дворъ; родъ, глава; — მიდართჷ მუში თიშა онъ ушелъ къ себѣ домой (во-свояси); — ჩქიმი-თი моя семья; — ჩქიმი-თური (г. ჩემიანი) изъ моей семьи (кто-либо); — თური კათა сосѣди, однофамильцы; — უ-თიური (г. უ-თაური) безголовый, безтолковый, безхарактерный, ср. ч̌. თი голова, себя.

3. **-თი,** თჷ, თ энкл. также, и; — მა-თი и я, თი-თი и онъ, ე-თი и это.

თია доля, часть, кусокъ.

თიაქარი (г. паховая грыжа) острая желудочная боль.

თიდა, იდა столько, см. მუდა подъ მუ- 3.

სა-თითი (г. სა-თითე) наперстокъ.

თითო (г.), თითო-თითო по одному, по одиночкѣ.

თიკი гребень у пѣтуха.

თიმ-, თიმი-, თიმუ-, თიმჷ- или съ потерей თ: იმ-, იმუ-, იმჷ- (можно разсматривать, какъ თი + მ, подобно ч̌. ჰიმ *тотъ*, или какъ косвенный падежъ отъ г. ის *тотъ*, *Гр.*, § 46) эти слова въ мингрельскомъ самостоятельно не употребляются; они входятъ въ качествѣ первой составной части въ сложныя слова, какъ-то: ⌈თ⌉იმუ-დღას, თიმჷ-სერს, თიმუ-წკალო, თიმუ-წკჷმა и др. (см. подъ вторыми составными частями этихъ сложныхъ словъ), ср. ამ-.

თინ: თინუა, თინაფა осмѣливаться, მე-თინუა, მო-თინუა, III-я пор. н. ვოთინანქ, аор. ქჷ-ვოთინი, съ предл. მეთჷ-ვოთინანქ, სი მითი-ოთინანქ, მევოთინანქ, სი მი-ოთინანქ, аор. ქემუვოთინი; — მიშა-თინაფა осмѣливаться входить куда-либо, н.-б. მიშვოთინანქ, аор. მიშ-ვოთინი.

თინა см. ეთინა.

თინგუა отрѣзать одимъ ударомъ, ср. ქერცუა, ჭკირუა.

თინი вѣрный, прямой, правильный; — თინი სამართალი правый судъ; — თინო *нар.* навѣрно, дѣйствительно; — отым. глаголъ, н. ვთინჷნქ правлю, выпрямляю, аор. გო-ვთინი.

თინიკია *муж. имя* Тиникіа.

1. **თირ || ნთირ, თჷრ || ნთჷრ:** თირუა, თჷრუა, ნთირუა, ნთჷრუა таскать, нести, I-я пор. н. ვნთირჷნქ, аор. ვნთირი, пр. сов. მინთირუ; — стр. II-я пор. ვინთირუუქ или იმნთირუუქ таскаюсь, меня таскаютъ; — ф. возм., объект. стр. 3-го спр. მანთირე или მანთჷრე, განთირე, თის ანთირე могу таскать.

2. **თირ || თჷრ, ნთირ || ნთჷრ:** ⌜ნ⌝თირუა, мѣнять, გო-თირუა обмѣнивать, замѣнять, გჷნო-თირუა перемѣнять, перемѣняться, н. ვთირჷნქ, аор. გო-ვთირე; — съ род. отн. ვუთირანქ обмѣниваюсь съ нимъ, аор. გუ-⌜ვ⌝უ-თირეე; — II-я пор. н. იზთჷრჷნქ мѣняю на себѣ что-либо, аор. დი-იზთჷრე, пр. сов. [illegible] ჷრუ; — გო-თირილი обмѣненный; — ნო-თჷრი или თირი замѣненный, замѣняющій; — დია-ნ-თირი, см. подъ დიდა; — მუა-ნ-თირი, см. подъ მუმა; — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) н. მათირე или გჷმჷ-მათირე могу перемѣнить.

3. **თირ || თჷრ:** ელა-თირუა владѣть сообща, быть соучастникомъ; — მოლა-თირე соучастникъ.

თირი S, თჷრი MZ снѣгъ; თირა, თჷრა, თუალა снѣжить, н. ვთჷნქ, обыкн. въ 3-мъ лицѣ თჷნს; — ე-თირი/ლი აფუ (г. მო-თოვილია) снѣгъ лежитъ; — თირობა, თჷრობა зимній сезонъ съ глубокимъ снѣгомъ.

თიფ: თიფუა косить; — თიფი сѣно; — ო-თიფური, ო-თიფურე покосъ; названіе нѣсколькихъ горныхъ вершинъ съ покосными лугами на границѣ между Мингреліей и Сваніей; — «თიფუ» убѣжище пастуховъ на яйлѣ (см. მოამბე 1897, № VI, отд. II, стр. 2).

თილი баранъ, ср. ერჯი.

თიშენი *союзъ* потому, зато; — თიშენი ნამუდა (ნამუთი) зато, что; затѣмъ, чтобы.

თიშობა см. подъ ეთინა.

თმინ || თვინ: მო-თმინება, მო-თვინება терпѣніе; терпѣть, ждать, II-я пор. н. ვითმინენქ или იზთვინენქ, аор. მი-ივთმინი; — съ род. отн. ქჷმო-მითმინი подожди меня; — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) მჷ-მა-თმინინჷ, ხი მჷ-გათმინინჷ, თის მა-ათმინინჷ я смогъ вытерпѣть.

თოთი см. თვათვი.

თოთ-მაცობა (изъ г. თვალთ-მაქცობა) хитрость, лукавство, чародѣйство, ср. თოლი 1.

თოკი (г.) веревка; отыменный глаголъ თოკუა связывать; — თოკილი связанный, ср. ზაწარი.

თოლ: თოლუა тесать, строгать, очищать, I-я пор. н. ზთოლჷნქ, аор. გო-ზთოლი; — съ род. отн. (II-я пор.) н. ვითოლჷნქ, გითოლჷნქ и т. д., аор. ვითოლი; — IV-я пор. ვოთოლაფუანქ, — მიკო-თოლუა выстрогать; — მიკო-თოლირი выстроганный.

1. **თოლი** (дат. мѣст. падежъ თოლქჷ || თორქჷ) глазъ; — უ-თოლე безглазый; слѣпой; — უ-თო-ჩუჯე (< უ-თოლ-ჩუჯე) невнимательный; — თოლიშუბა, თოლიშ-ლუბა S вѣко; — თოლიშ-ჭურჭული или ნაკაკა-თოლი зрачекъ; — ნა-თოლეე кого сглазили; თოლი-სერი (< თოლი + арб. سير) зрѣлище; — თოლი-სინათე свѣтъ очей (ласк.); — ქომოლი თოლი гордый взоръ (см. ქომოლი); — «თოლი-მიხილე, თო-ხილია» открывающій глаза, *прозвище*; — «თოლი-ოქრო» златоглазый, *прозвище* (МЭ, I, 26); — თოლი-გე [б. м. თოლი + გე (заклинательная частица), какъ დორონთი-გე] одинъ изъ видовъ табу: считается постыднымъ для супруговъ называть другъ-друга по имени, и они поэтому прибѣгаютъ къ разнымъ кличкамъ для названія

своей половины, какъ, напр., თოლიგე или მუთარე (букв. *ничего нѣтъ*), *Гр.*, § 156.

2. **თოლი** *межд.* ой, вѣдь, смотри! (при удивленіи).

თომა S, თუმა MZ волосъ; — თომამი, თუმამი волосатый; — შიბუა-თომა (თუმა) заплетенные волосы, коса, см. შიბუა.

თორსა топкое мѣсто, вязь, ო-ნწვალე.

თოფი (г. изъ т. توپ) ружье; — თოფიშ-დუდი прикладъ (*букв.* голова ружья).

თოფური мёдъ; — თოფურია Топурія (фамилія), ср. ტოფური.

თოქართო (г. თოქალთო, თაქალთო изъ т. تکلتی) сѣделка, подушка подъ сѣдломъ.

თრუმე, რთუმე или иногда въ грузинской формѣ თურმე *оказывается.*

თუ *мн.* თულეფი поросенокъ, см. ღეჯი (ср. г. თელი поросенокъ).

თუდო, თუდოლე внизъ; — თუდოშე снизу; — თუდონი, თუდოლენი нижній, *прот.* ჟი, ჟინი.

თუთა мѣсяцъ, луна; — მუდა რე თე თუთა? какое число этого мѣсяца? — თუთაში дѣтская болѣзнь, сопровождаемая сильнымъ жаромъ и тошнотой; по народному вѣрованію, болѣзнь эта пройдетъ, если предъ больнымъ сжечь его рубашку (см. СМК, X, отд. I, стр. 111). Названія мѣсяцевъ:

იანარი январь.

ფრევალი, ფრევაი bm февраль.

მარტი мартъ.

აპრილი, არშილი, აპრიი bm апрѣль.

მესი, მესი май.

ივანობა іюнь (въ честь рождества Іоанна Предтечи).

კვირკვე S, კვირკვე MZ іюль (въ честь св. Квиракія).

არგუსო августъ, მარა-შინა თუთა MZ, მარა-შობა S (въ честь Успенія).

ეკენია (греч. ἐγκαίνια, τά) сентябрь; — ღვარალი თუთა дождливый мѣсяцъ (такъ сентябрь называется у пастуховъ, ибо сентябрьскіе дожди вынуждаютъ ихъ покинуть лѣтнее кочевье).

გიმა თუთა S, გემა თუთა MZ октябрь, см. подъ გიმ.

გერგება თუთა, გერგობა თუთა ноябрь (въ честь св. Георгія).

ქისე თუთა S, ქირსე თუთა MZ декабрь (въ честь Рождества Христова).

თუთაშხა, ო-თუთაშხური см. подъ ღა.

თუთუმი (т. توتون) табакъ; — სა-თუთუმო трубка.

თუმა см. თომა.

თუმანი (г. изъ п. تومان) десять рублей.

თუნთი медвѣдь; — თუნთიშ-სხული см. სხული. Произносить имя медвѣдя, какъ и другихъ вредныхъ животныхъ, по понятіямъ мингрельца, не хорошо: вредъ отъ нихъ можетъ увеличиться; поэтому прибѣгаютъ къ другимъ названіямъ, общему სახელ-უშინუ *съ непроизносимымъ именемъ*, и частнымъ, примѣнительно къ той или иной чертѣ характера даннаго животнаго; такъ, медвѣдя называютъ: ბურდღანა *бормотунъ, ворчунъ*, უ-წუნდური *нечистый* (см. მოამბე 1897, № VI, отд. II, стр. 8), *Гр.*, § 156.

თურმე см. თრუმე.

თურქი турокъ;—თურქული турецкій.

თუხ: თუხუა, მე-თუხუა прясть, I-я пор. н. ფთუხუნქ, аор. ფთუხი, пр. сов. მითუხუ; — стр. з. II-я пор. იფ-თუხუუქ, аор. იფ-თუხი, пр. сов. ფთუხელექ; — მა-თუხალი прядильщикъ; — თუხილი прядь; — ო-თუხალი предметъ пряжи, также орудіе ея; — უ-თუხულე не прявшій.

თუხარიკი (г. თოხარიკი), თუხარიკი ცხენი иноходецъ, рысакъ.

თქვა, თქვა вы; — თქვანოთ⌜ჷ⌝ для васъ; — თქვანი вашъ.

თქვიშინაფა, გო-თქვიშინაფა взбивать, взбалтывать, наполнять, -ться, пухнуть, созрѣвать.

თქმ см. თქვ.

თქვ || თქმ: თქუალა сказать, თქმა, ნთქმა, მო-თქმა [შურიში] перевести духъ, I-я пор. н.-б. ბ/ფთქუანქ скажу, аор. ბ/ფთქვიი, ფთქვე !!, თიქ თქუუ, თქოუ !!, сосл. ბთქუე, пр. сов. მითქუალჷ; — II-я пор. н. იბთქანქ შურს или იმთქანქ (< იბნთქანქ) перевожу духъ, аор. იბთქვი; — IV-я пор. ვოთქუ⌜ვ⌝აფუანქ заставлю сказать;—объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) н. მათქუე смогу сказать; — ვა მათქუე не смогу сказать, аор. მათქუუ; — მუთაქ მათქუუ ничего я не смогъ сказать; — მათქუა⌜ლ⌝ი говорящій; — თქვიირი сказанное; — ო-თქუალი то, что́ надо сказать.

1. **თხ || ნთხ:** თხაფა, ნთხაფა падать, გე-ნთხაფა нападать, გითო-ნთხაფა, ⌜ღ⌝ინო-ნთხაფა падать внизъ, внутрь чего-либо, გილა-ნთხაფა выпасть, упасть внизъ, ეკო-ნთხაფა, ოკო-ნთხაფა столкнуться, გიმა-ნთხაფა упасть, იწო-ნთხაფა упасть передъ к.-ч.-либо, მუნო-ნთხაფა падать другъ на друга; — стр. з. IV-я пор. н. ვანთხუუქ падаю, ქჷდუ-ვანთხი;—გეთმი-ვანთხუუქ нападаю, аор. ქიგჷ-ვანთხი, თიქჷ ქიგი-ანთხჷ; — н. ღინჷმუ-ვანთხუუქ падаю внизъ, ღინჷ-ვანთხუუქ упаду внизъ, аор. ღინჷ-ვანთხი или ქჷგჷთჷ-ვანთხი, თიქჷ ქჷგჷთა-ანთხჷ; — გე-მა-ნთხაფალი нападающій; — გი-ანთხაფილი или გიმჷ-ნანთხეფი упавшій; — ღო-ნთხაფილი упавшій (г. წაქცეული);—გი-ო-ნთხაფუ предметъ, мѣсто паденія, нападенія.

2: **თხ || ნთხ:** ნ-თხება, ა-ნ-თხება пугаться, испугаться, стр. з. II-я пор. н. იმთხებუქ (< ივნთხებუქ), аор. ე-მთხი, თიქჷ ე-ნთხჷ;—თხებული испуганный;—თხალი трусливый.

თხა (г.) *мн.* თხალეფი козелъ, коза;—ოჩი козелъ; — ჭაკი თხა коза; въ горахъ козу называютъ გვალაში ბალჷ-მარანი «амбаромъ и погребомъ горы» (см. მოამბე 1897, № VI, отд. II, стр. 11).

1. **თხვ:** თხუალა просить, I-я пор. н. ფთხუულენქ (ბთხუულენქ, ვთხუულენქ) или ფთხიინქ или ფთხორენქ прошу его, რთხიინქ прошу тебя, аор. ფთხიი, сосл. ფთხუე, пр. сов. მითხუუ; — II-я пор. н. იბთხიინქ или იბთხორენქ выпрошу для себя; женюсь, аор. იბთხიი, сосл. იბთხუე, нов. положит. ითხიი, отрицат. ვე ეთხუა (< ვა ითხუა); — стр. з. გამო-თხუალა прощаться, IV-я пор. н. გიმი-ვეთხუებუქ, аор. გეგჷმჷ-ვეთხიი, სი გეგჷმე-ეთხიი, თიქ გეგჷმე-ეთხუუ или გამუ-ვეთხი и т. д., пр. сов.

გამო-ბთხუებუქ; — და-თხუალა, და-თხიება, და-თხია оставить въ покоѣ, отстать, не прекословить, соглашаться, аор. დე-ვეთხიი или დე-ვეთხეი Ц; — მა-თხუალი или თხუუ проситель; нищій; — ნა-თხიირი, ნათხიილი или თხიირი, ნა-თხეირი Ц выпрошенный, сосватанный: ჩილი ნათხიირი ბუნს я уже женатъ; — ო-თხუუ, ო-თხუალი, ო-თხუარი просьба, предметъ просьбы, сватанія: ბოში ჩილიში ოთხუუშა მეურცჷ юноша идетъ сватать невѣсту (*букв.* просить жену); — გილა-თხუალა выпрашивать.

2. **თხვ:** თხუაფა одолжить; выдать замужъ, III-я пор. н. ვოთხიინქ или ვათხიინქ, аор. გჷ-ვოთხიი или გუ-ვათხიი, сосл. გუ-ვათხუე, пр. с. მი-თხუაფუ; — IV-я пор. ვოთხუაფუანქ заставлю кого попросить у 3-го лица; заставлю кого жениться.

3. **თხვ:** თხუაფა, ნ-თხუაფა (შურიში) нюхать, II-я пор. н. ვინთხუანქ (შურს), аор. ქი-ივნთხე (შურით), съ род. отн. н. ვუნთხუანქ შურს, გინთხუანქ и т. д., аор. ქჷ-ვუნთხე, ქო-გინთხე.

თხვირი толстая нитка изъ льна (ср. г. თხორი клубокъ нитокъ).

თხი-თხუ S, თხჷ-თხჷ MZ жидкій; плоскій; — თხითხა⌈ა⌉შო жидко; — თხითხაში, თხჷთხაში пахъ.

თხილ: თხილუა, თხიჲუა bm стеречь, оберегать, н. ბ/ვთხილანქ, ვთხიჲანქ bm, аор. ვთხილე, пр. сов. მითხილუუ; — съ род. отн. ვუთხილანქ, გითხილანქ и т. д.; — III-я пор. н. ვათხილენქ предостерегаю, аор. გჷ-ვათხილი; — IV-я пор. ვოთხილაფუანქ; — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) მათხილე могу стеречь; — მა-თხილარი, მა-თხილე сторожъ, пастухъ; — თხილი или მო-თხილებური осторожный; — ო-თხილუუ предметъ бережливости; — გა-თხილება, მო-თხილება осторожность, бережливость.

თხილამური (г.) лыжа.

თხინ: დო-თხინაფა, ჩა-თხინაფა отдѣлять, удалять, пускать, бросать, съ род. отн. н. ვუთხინუანქ, аор. დუ⌈ვ⌉უთხინეე; — უჩა ზოთონჯი დო თჷრქ ნინალას დამითხინეს черная (т. е. мучительная) зима и снѣгъ заставили насъ бросить службу (*Хр.*, стр. 161,8); — დუდი დუუთხინუუ онъ отдѣлилъ ему голову (отрѣзалъ); — ბოში ვეზირიში ხათე ჩუ-უთხინეეს немедленно удалили отъ него сына визиря (*Хр.*, стр. 74,13).

თხირი (г. თხილი) орѣхъ (мелкій); — ხოჯი-თხირი (*букв.* быкъ-орѣхъ) крупный сортъ орѣха; — სქვერი-თხირი (*букв.* серна-орѣхъ) мелкій, иглистый сортъ орѣха; — ცუაბი-თხირი лѣщина, «ცუარი-თხილი» у Эр.

თხმ: თხჷმა, მე-თხჷმა [ხეში] ухватиться [рукою], взяться, приступить, начать, н. მითმე-ვთხუნქ, аор. ქემე-ბთხი, пр. сов. მე-მითხჷმუ; — თიქჷ ხორუას ხე ქიმეთხჷ онъ началъ строиться (*Хр.*, стр. 23,27), объект. стр. 2-го спр. н. მე-მითხჷ (г. მიკიდია), მე-გითხჷ, მე-უთხჷ; — მა ცაშა მემითხჷ ხე я рукою держусь за небо (*Хр.*, стр. 40,23).

თხმელარი, თხმენარი (отъ г. თხმელა ольха) Тхмеларъ, Тхменаръ, село въ Сенакскомъ уѣздѣ, ср. თხომუ.

თხობ: თხობელუა выдавать кого-либо,

оговаривать, н. ბთხოზელანქ, аор. ქო-ბთხოზელე; — თხოზელი выдающій, шпіонъ (ср. ენგ-მა-სიმინაფალი).

თხოვნა (г.) просьба, прошеніе, ср. თხვ 1.

თხოჭ: თხოჭინი, თხოჭინა, თხოჭაფა гнать, гнаться, слѣдовать, преслѣдовать, стр. I-я пор. н. ბ/ფთხოჭჳქ (г. მივდევ), მე-ბთხოჭჳქ слѣдую за нимъ, преслѣдую, съ неоф. отн. ბ/ფთხოჭჳქ (вм. მთხოჭჳქ) преслѣдуешь меня, аор. ვათხოჭი, пр. сов. მითხოჭინე; — съ род. отн. н. ვუ-თხოჭინუანქ (ვადევნებ) шлю за нимъ въ догонку, слѣжу, аор. ვუთხოჭინე; — მა-თხოჭინალი или მა-თხოჭინა/ე гонитель; — თხოჭინელი или ნა-თხოჭინა, ნა-თხოჭა гонимый; — გამო-თხოჭაფა погнаться за кѣмъ-либо.

თხოლო осадки молодого вина послѣ броженія, изъ нихъ перегоняютъ водку; — თხოლოშ-მაშუმარი, см. შუმუა.

თხომუ S, თხუმუ M. ольха; — თხომუონა, თხუმუონა ольховый лѣсъ.

თხორ || **ნთხორ:** თხორუა, ნ-თხორუა рыть, копать, I-я пор. н. ბთხორჳნქ, аор. ბთხორი; — II-я пор. н. იბთხორჳნქ MZ, ვითხორჳნქ S копаю для себя, аор. იბთხორი; — III-я пор. გითმუ-ვოთხორანქ, аор. ქჳბჳ-ვოთხორი подступаю подкопомъ къ чему-либо; — IV-я пор. н. ვონთხორაფუანქ; — стр. з. I-я пор. н. ბთხორჳქ я зарытъ, თინა თხორჳ; — II-я пор. ვი-თხორუუქ я погребаюсь, аор. ლი-იმთხორი (< ლო + იბნთხორი), სი ლი-ინთხორი и т. д.; — ⌜გ⌝ეშა-ნთხორუა, ე-ნთხორუა выкопать; — ლო-ნთხორუა закопать, похоронить; — მე-ნთხორუა прокопать туда; — მო-ნთხორუა; — მითო-ნთხორუა закопать, прокопать, выкопать подъ чѣмъ-либо, среди чего-либо: ქუას ქიმჳთჳ-ვონთხორი я закопалъ его подъ камнемъ; — მითო-ნთხორილი пещера; — მა-თხორალი копающій; — მო-თხორილი, ნ-თხორილი, ეშა-ნთხორილი, ნა-თხორა выкопанный; яма, ровъ.

თხუმუ см. თხომუ.

თხჳთხჳ, თხჳთხაში см. თხი-თხუ.

თჳნჩი скромный, тихій; — სი-თჳნჩე покой, тишина, ср. г. დინჯი.

თჳრი см. თირი.

ი.

1. **ი** см. ეთი.
2. **ი-** характеръ II-й породы въ глаголахъ.
3. **-ი** см. ნი 1.
4. **ი-** см. უ- 1.

1. **ია** (г.), ია-ია фіалка.
2. **-ია** см. -ა 4.

იადონი (г. изъ греч. ἀηδών, ἡ) соловей, канарейка.

იალონი см. ალონი.

იანარი см. подъ თუთა.

იანარია *муж. имя* Іанарій.

იანგეე (г. იგავი, гур. იაგავი) притча, басня, сказка; удивительный, необыкновенный, странный, дерзкій; — სა-იანგეე, სა-ჲანგეე необыкновенный, дерзкій; — სა-ჲანგეება дерзость.

იარაღი (г. изъ т. قارلی) оружіе, вооруженіе; — იარაღამი вооруженный; — იარაღამო съ оружіемъ, съ вооруженіемъ, ср. ანჯარი.

იაჭ см. ლიაჭ.

იაჭჩარი блудница.

იბედურა бѣдняжка, ср. უ-ბედური подъ ბედი.

იბლიი см. ელი

იდა см. თიდა.

იდომუშამო см. ედომუშამო.

იე см. -ა 4.

«**ივანია**» болѣзнь куръ, зараза; когда болѣзнь разразилась, ее не надо называть по имени, а только უ-სახელე *безыменная* (см. მოამბე 1897, № VI, отд. II, стр. 8; ср. ივანა у Бер.), *Гр.*, § 156; см. также თუნთი.

ივანობა см. подъ თუთა.

ითამ, ითამუ/ჷ (г. ვითამ) какъ-будто.

ითო-, ათო,- ათა- предлогъ въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ, см. გა- 3, *Гр.*, § 115.

იკო-, ეკო- предлогъ въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ, см. გა- 3, *Гр.*, § 115.

იკოხონა, ეკოხონა, ეკოხონი подъемъ (*прот.* დიკოხონა); — იკოხონა, დიკოხონა — აკა ვა რე წაღმართი! Что подъемъ, что спускъ — ни одинъ (изъ нихъ) не прямой! (пословица).

ილა-, ელა- предлогъ въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ, см. გა- 3, *Гр.*, § 115.

ილორი Илоръ, село въ Самурзакано съ знаменитымъ древнимъ монастыремъ и чудотворною, по народному вѣрованію, иконою св. Георгія Побѣдоносца, привлекающею массу богомольцевъ. Подъ названіемъ ილორი извѣстны нѣсколько деревень и въ Сенакскомъ уѣздѣ.

იმ-, იმუ-. იმჷ- см. თიმ-.

იმენდი (г. იმედი, п. امید) надежда; — სა-იმენდო надежный; — отыменный глаголъ და-იმენდება обнадежить, III-я пор. н. ვაიმენდენქ, аор. და-ვა-იმენდე.

ინა см. ეთინა.

ინგირი см. ინ-გირი.

ინგჷრი см. ინ-გირი.

ინდოური (г.), ინდუური индѣйка, ср. კოკუში.

1. **ინი** см. ცინი; подъ нимъ же смотри имена, сложныя съ ინი, какъ-то: ინ-ჩხია, ინ-ჩხირი, ინ-ჩხური, ინ-ქა.

2. **ინი**, ინიი внизъ, внизу; — დუდ-ინი, დუდ-ინე, см. დუდი.

ინო- см. დინო- 2.

ინჩქი плѣсень вина.

ინჭირი, ინჭიი bm вонючая бузина.

ინჯვა (г. იჯრა) кушанье, достаточное на одно угощеніе; обѣдъ, ср. სა-დილი.

იოთა *муж. имя* Іота.

იოი см. ელი.

იოლი см. ელი.

იოსიკა *муж. имя* Іоська.

ირემი (г.) олень.

ირი весь, всякій, каждый; — ირი-კოჩი, ირ-კოჩი всякій человѣкъ, всякій, всѣ; — ირიფელი, ირფელი, ირიფეი bm (< ირი + ფერი) всё; — ირიფელამო вмѣстѣ со всѣми, совершенно; — ირიფელიში გალე исключая все (*букв.* внѣ всего); — ირო всегда, постоянно; — ირი-ართო постоянно, непрерывно, все время; — ირი-ნერი, см. ნერი.

ირჩი (г. იფქლი) пшеница, ср. ქობალი.
ისირი, ისჷრი, ლისჷრი (г. ისლი) метлюкъ, полевица.
ისკია или ტარჩენი Искіа или Тарченъ, рѣчка въ Сенакскомъ уѣздѣ.
ისმარი, ისჷმარი, см. ლისმარი.
ისორეთი, დიხა-გუზუბე Исоретъ, Диха-гузубэ, части одной и той же деревни въ Самурзакано, см. დიხა.
ისულა Исула, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.
ისჷნდი пика, копье; — ო-ისჷნდე Онсыдэ, назв. плоскогорія въ селѣ Джваръ Зугдидскаго уѣзда.
ისჷრი см. ისირი.
იუბკა (р.) юбка.
იღბალი (арб. اقبال) судьба, счастье.
იშა-, ეშა- предлогъ въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ, см. გა- 3, *Гр.*, § 115.
იშენი все же, хоть; — იშენთი и все же (г. მაინც); — იშენ-იშენი (< იშენი-იშენი) все-же и все-же, непремѣнно.
1. **იში** его, род. над. отъ ი 1.
2. **იში** см. ლიში.
1. **იშო, იშოიანი** см. ვიშო.
2. **იშო** для него, дат.-напр. II падежъ отъ ი 1.
იშთა (т. اشتها) аппетитъ.
იშქი-ფიშქინე см. ფიშქინი.
იწო- см. აწო-.

კ.

კაა см. подъ კაკა 1.
კაბა (г. კაბა, п. قبا) женское верхнее платье, а также мужское, надѣваемое подъ чохой, ср. ახალუხი.
კაბეცი большой; утучненный, отыменный глаголъ, стр. з. II-я пор. н. ვიკაბეცუუქ увеличиваюсь, расту; тучнѣю; — დიხა იკაბეცუუ земля тучнѣетъ, находится подъ паромъ, аор. დე-ვკაბეცი; — ნა-კაბეცა დიხა земля, бывшая подъ паромъ; — ო-კაბეცუ; — თე დიხა ოკაბეცუუშა რე გოცებული эта земля оставлена подъ паромъ, ср. კაპეცი у Бер.
ლა-**კადა,** ლა-კარდა Лакада, Лакарда, спускъ, подгорье въ сел. Джумъ Зугдидскаго уѣзда.
კადარი Кадаръ, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.
კაჩ: კაჩუა (ცხენიში) осѣдлать, I-я пор. н. ვკაჩჷნქ, аор. დო-ვკაჩი, пр. сов. მიკაჩე; — კაჩილი, კაჩირი осѣдланный.
კაჩილა წვალი см. წვალი.
1. **კათ:** კათუა собирать, აკო-კათუა, იკო-კათუა, I-я пор. н. ბ/ვკათანქ или ჰკათა⌈ა⌉ნქ собираю, аор. ვკათე⌈ე⌉; — IV-я пор. н. ვოკათაფუანქ, аор. ვოკათაფე; — стр. з. II-ой пор. н. იბკათუუთ собираемся, аор. დი-იბკათით или იკ⌈ი⌉-იბკათით; — კათა собраніе, сходъ, люди (встрѣчается, хотя и рѣдко, въ формѣ мн. ч. კათეფი); — ნა-კათეფი соединенный, смѣшанный; — ო-კათაფუ мѣсто сліянія двухъ рѣкъ, а также распутье; — ბოში-კათა молодежь, см. ბოში; — გაამა-კათა, см. подъ კამ 2.

[Проф. Цагарели слово კათა считаетъ архаической формой род. и дат. падежей мн. ч. отъ слова კოჩი *человѣкъ* (см. МЭ, II, стр. 12),

какъ въ грузинскомъ კაცთა; П. Чараія справедливо замѣтилъ, что კათა не род. и дат. пп., а именительный, но онъ въ своемъ объясненіи не указываетъ на связь კათა съ глаголомъ კათუა, а скорѣе разсматриваетъ его не только по значенію, но и по этимологіи въ связи съ კოჩეფი, съ которымъ, въ смыслѣ этимологическомъ, კათა не имѣетъ ничего общаго (см. მოამბე 1895, № X, стр. 77)].

2. **კათ:** კათუა, კათაფა, გინო-კათუა, II-я пор. н. გინჷმი-ივკათუანქ собираю что-либо на свою голову; претерпѣваю, испытываю, аор. გინი-ივკათ[ე]; — თი კოჩქჷ ზრელი წუხარებს გინიიკათუუ тотъ человѣкъ испыталъ много горя; — ცხენქჷ ჩხილიცი გინიიკათუუ лошадь споткнулась, ჩხომქჷ ჩხილიცი ქინიიკათუუ წყარს рыба всплеснула въ водѣ; — მე-კათაფა, объект. стр. 3-го спр. н. მი/ჷ-მაკათუუ (რჩაფა), სი მი/ჷ-გაკათუუ, თის მი-აკათუუ (г. მომივლის ჩაფრა), аор. მჷ-მაკათუ/ჷ (რჩაფაქ), თის მა-აკათუ/ჷ.

3. **კათ:** კათუა, კათაფა, стр. з. IV-я пор. н. ვოკათჷქ я нахожусь среди чего-либо, я замѣщанъ (г. ურევივარ), н.-б. ვაკათუუქ я вмѣшаюсь во что-либо; — სიმცურნეს ვა აკათუუ тотъ не вмѣшается въ неправду; — ჩეში კათუა *посѣдѣть* (букв. *примѣшиваніе бѣлаго*): ჩექ ქომაკათუ *я посѣдѣлъ*, ჩექ ქომაკათეს *мы посѣдѣли* [у Н. Марра въ *Гр. чан. яз.* основа კათ приводится въ значеніи *сѣдѣть* безъ ჩე, но какъ видно изъ нашихъ примѣровъ и одного примѣра у самого Н. Марра, именно ქჩე-კათერი კოჩი *сѣдой человѣкъ*, основа კათ сама по себѣ никогда не значитъ *сѣдѣть*; само собою отпадаетъ поэтому и семасіологическое сравненіе კათ съ арм.-hайскимъ կաթ || կաթն *молоко*, у него же *Къ вопросу о полож. абх. яз. среди яфет.*, стр. 39].

კათხა (г.) деревянный кубокъ.

კაი см. კალი.

კაიე см. კალიაჸე.

1. **კაკ:** კაკაფი стукъ, стучать, съ род. отн. н. ვუკაკუანქ стучу, аор. ვუკაკ[ე]; — стр. з. н. მიკი-ივკაკჷქ, თინა მიკი-იკაკჷ стучу вокругъ чего-либо, или подступивъ къ чему-либо; — კჷდჷ ჯას მიკიიკაკჷ дятелъ стучитъ по дереву; — მიკო-კაკუა, н. მიკჷმი-ივკაკუა[ნქ] допускаю къ себѣ, принимаю, аор. მიკი-ივკაკეე.

2. **კაკ:** კაკუა толочь, I-я пор. н. ვკაკჷნქ, аоп. დო-ვკაკი; — III-я пор. н. გე-ვოკაკანქ, სი გი-ოკაკანქ толку на чемъ либо; — კაკილი толченый; — ო-კაკალი подлежащій толченію; — ო-კაკჷლე ქუა пестикъ, ср. კვაკუა 1.

1. **კაკა**, კაკალი (г.), კაკაი bm зерно, штука; ядро; — კაკალო, თითო კაკალო подробно (*букв.* по каждому зерну); — კაკალია какъ разъ: კაკალია თიმჷხერი какъ разъ въ ту ночь; — მუჩჷმა კაკა? четъ или нéчетъ? (*букв.* сколько штукъ?); — კაა для приблизительнаго счета: ხუთი-კაა около пяти; — ნა-კაკა თოლი, см. თოლი; — სა-კაკალო წისქვილიში мельничный желобокъ, по которому проходитъ зерно изъ ящика въ жерновъ.

2. **კაკა** застежки изъ ниточныхъ клубочковъ на чохѣ и архалухѣ.

1. **კაკალ:** კაკალუა очищать орѣхъ отъ шелухи, I-я пор. н. ვკაკალანქ, аор. დო-ვკაკალე˹ე˺.

2. **კაკალ:** კაკალუა закусить, стр. з. II-я пор. н. ვიკაკალუუქ, н.-б. დე-ეჰკაკალენქ, аор. დე-ეჰკაკალი;—ნა-კაკალჷ позакусившій; — სა-კაკალო закуска, ср. г. და-კაკალება у Бер.

1. **კაკვი** см. კაკუჭი 1.

2. **კაკვი** см. კვაკვი 2.

კაკილოარი ср. კალია.

კაკულა локоны (г. კავება), ср. გაგურჟელა (и арм. գանգուր кудри).

კაკურია S бѣлка, ср. ალიალი.

1. **კაკუჭი,** კაკვი перекладины, брусья, на которыхъ утверждается крыша дома, დულერი.

2. **კაკუჭი,** კარკუნჭი било на подобіе молотка для молотьбы гоми.

კალათი (г.), კაჲათი корзина, ср. კარაჩხა, ჩაკა.

1. **კალამი** (г. изъ арб. قلم) или ჩალამ-კალამი или წალამი тростникъ, тростниковая трава;—კალამია нижнія части кукурузныхъ стеблей, остающіяся на нивѣ послѣ жатвы;—ჩელამი-კალამი круглая деревянная чашка для питья вина.

2. **კალამი** перо для письма.

კალანდა (греч.-лат. καλάνδαι или calendae первое число каждаго мѣсяца) Новый годъ (см. описаніе встрѣчи Новаго года у мингрельцевъ: მოამბე 1897, № I, отд. II, стр. 91—110; СМК, XXXII, отд. III, стр. 94—96, 141—143, 153—155); — კალანდარი календарь, см. კუჩხა, ზარზალობა.

კალაჩხა, კალანჩხა см. კარაჩხა.

კალი, კაი bm вертикальныя палочки (рукоятки) на арбѣ, ср. საცხირე.

კალი-კალე, კალი-კანე нѣкоторые: ნეძი დოვკოროზი, კალი-კალეს მუთა უჭირს я собралъ орѣхи, нѣкоторые (изъ нихъ) хороши (ничего себѣ);—კალი-კალეშა˹ხ˺ иногда, ср. მითინეშა˹ხ˺.

კალია/ე, კაიე bm, «კაკილარი» у Эр. дереза, павой (г. ეკალა); — плоды этого кустарника, въ видѣ маленькихъ кругленькихъ зернышекъ, называются კირკაჭელა S, კურკანჭელა MZ, см. თარხვანჭია.

კალმახა (г. კალმახი), კაჲმახა bm форель; — ო-კალმახე названіе мѣстности на правомъ берегу Ингура (*букв.* мѣсто форели).

კალო (г.) гумно, ср. კელო, ონკეეში.

კამა (г.) укропъ;—კამა-წყარი бульонъ, см. წყარი.

კამანდა (р.) команда, отрядъ.

კამბეში, კამბეჩი, კამეჩი (г., арм. գոմէշ) буйволъ;—კამბეში ცჷრჭანც буйволъ мычитъ.

კამპანია (р. изъ ф. campagne) кампанія; угощеніе.

კამპარი см. კაპარი.

«კამპეჭი» Эр. воробьиные язычки (раст.).

კანდიორი (г. კადნიერი) гордый, смѣлый.

კანი (г.) кора, кожа;—კანი-ჩაფულა, კანი-ჩაფია, см. ჩაფულა.

კანკ: კანკუა жевать, н. ვკანკუნქ;—ო-კანკალი подлежащій жеванію.

კანკალი см. კარკალი 2.

კანკვი см. კვაკვი 1.

კანონი (г. изъ греч. κανών, ὁ) правило, законъ.

კაჲათი см. კალათი.

კაჲმახა см. კალმახა.

კაპანა Капана, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

კაპარი, კამპარი каперсы, клекачка (дерево).

კაპარჭინა Капарчина, рѣчка соединяющая озеро Палеостомъ съ Чернымъ моремъ (г. კაპარჭინა лещъ).

კაპეიკი (р.) копейка.

კაპიტანი (р. изъ ф. capitaine) капитанъ.

კაპუნია Капунія; по преданію, названіе идола, стоявшаго на томъ мѣстѣ, гдѣ нынѣ Мартвильскій монастырь; онъ былъ сдѣланъ изъ чугуна въ образѣ человѣка съ раскрытымъ ртомъ, куда жрецы и клали живыхъ дѣтей, приносимыхъ въ жертву идолу (см. ჭყონი); — კაპუნობა праздникъ, совершаемый и нынѣ за 10 дней до В. поста въ честь კაპუნია; взамѣнъ человѣческихъ жертвъ закалывается нарочито къ этому празднику откормленная свинья, подъ названіемъ ო-კაპუნე, съ произнесеніемъ молитвы, какъ въ праздникъ მირხობა, см. *Хр.*, стр. 186 (см. СМК, XVIII, отд. III, стр. 376; XXXII, отд. III, стр. 99).

კაჟი (г.) кремень; — კაჟი, კაჟინა, კაჟინეე Кажи, Кажина, *мужское имя*; — კაჟა-ნდიი, см. ღემი 1.

კარ: კარაფა, მიკო-კარაფა допускать къ себѣ; слушаться, II-я пор. н. მიკჸმი-ივკარუანქ (г. ვკარობ), аор. ქიმჸკი-ივკარუ.

კართაგანო ясно, отчетливо.

კარაია см. კარე.

კარანჩხა, კალაჩხა, კალანჩხა маленькая корзинка, ср. კალათი.

კარბუჩი полка, прибитая къ переднимъ дверямъ внутри дома; опора полки имѣетъ въ нижной части отверстіе для засова, запирающаго обѣ половины двери, ср. თარო.

კარდილა, კარდია bm котелъ (г. კარდალა, კარდალი маленькій котелъ), ср. წუკალი.

კარე, კარეე палатка, шалашъ; — კარაია игрушечная постройка, избушка, конурка.

კარეტა (р.) карета.

კართე, კართეე подолъ платья; лоно; — отым. глаголъ კართუა, კართაფა засучивать (рукава, панталоны, подолъ платья), II-я пор. н. ვიკართანქ, аор. ვიკართეე; — გ-კართაფა приподнять подолъ платья, засучить панталоны; — გინო-კართაფა или კინო-კართაფა засучить рукава; — გ-კართელი приподнятый, засученный; — კინო-კართელი засученный (рукавъ).

კარი (г.) дверь; дворъ, усадьба; — კარი-გჸმოლე порогъ, см. ულა; — ნაკარუ мѣсто бывшей усадьбы; — ონდღეში კარი (см. подъ დღა и გა-ძიგება); — უფალი-კარი Уфали-каръ (*букв.* дверь Господа, господина) и მაცხოვარი-კარი Мацховари-каръ (*букв.* дверь Спасителя), села въ Сенакскомъ уѣздѣ; — ვე-ღიღი-კარი, см. подъ ვე; — ჭიშ-კარი (г.) ворота, ჭიშ-ქარი (см. Н. Марръ, ОТ, стр. 3, прим).

ო-**კარიე** см. ო-ქოთომე.

1. **კარკალი** кудахтаніе, I-я пор. ვკარ-

კალანქ, аор. ვკარკალე⸢ე⸣;—ქოთომი კარკალანს курица кудахчетъ.

2. **კარკალი** или კანკალი (წყარიში) струиться, журчать.

კარკუნცი см. კაკუცი 2.

კას: კასუა набивать, заряжать, н. ვკასუნქ, аор. დო-ვკასი;—კასილი набитый, заряженный;—უ-კასუ незаряженный, пустой.

კატუ (ч.-арм. კატუ) кошка; — კატუ კვიანც кошка мяуваетъ;—კატუ-ძღაბი, см. ზღაბ-ქურცამი.

კალუ деревянный или желѣзный крюкъ.

კაშ: კაშუა вздыхать, I-я пор. ვკაშუნქ; — объект. стр. 3-го спр. მაკაშუაფუ, ср. ქეშა.

კაჩა, კაჩე длинная деревянная палка съ крючкомъ знизу, замѣняющая цѣпь для вѣшанія котла надъ огнемъ, ср. ნაჭა (ср. г. კაჩალო, კაჩო).

კაცია Кацiа, *муж. имя*;—კაციაშ გორდი, см. გორდი 1.

კაცხუ M крючки для застежки платья (ср. კვაკვი 1); — კაცხურ-კაკა M лодыжка, ср. წყურ-კუჩხი.

კაწარი Кацаръ, село.

კაჭარავა Качарава (фамилія); — საკაჭარავო Сакачараво, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

კახათი Кахатъ, село въ Зугдидскомъ уѣздѣ.

კახილეე (?), კახილეი (?), შეფაშ კახილეე грудные поросята (по переводу пр. Цагарели, МЭ, I, 64), по моей записи *пестрая свинья*.

კახპა (г. კახპა изъ т.-п. قحبه) публичная женщина.

კება см. კიბ 1.

კებური, ყებური, ცებური очагъ, мѣсто близъ очага.

კეთ: კეთება, გა-კეთება (г.) дѣлать, II-я пор. (род. отн.) н. ვიკეთე⸢ნქ⸣ дѣлаю для себя, გიკეთნქ — для тебя и т. д.; — III-я пор. (дат. отн.) н. ვაკეთენქ дѣлаю [въ этомъ значенiи этотъ глаголъ часто замѣняется другимъ, именно — ვორთქ], аор. ვაკეთი [часто замѣняется ვქიმინი], пр. с. მიკეთებუ [замѣняется მიქიმინე); — IV-я пор. ვოკეთებაფუ⸢ნქ⸣; — стр. з. II-я пор. н. ვიკეთებუქ дѣлаюсь, становлюсь счастливымъ, богатымъ, сов. вида გ-ევკეთებუქ (< გა + ივკეთებუქ), аор. გევკეთი, пр. с. გა-ბ/ვკეთებე⸢ლე⸣ქ или გა-ვკეთებე⸢რე⸣ქ (< გაკეთებული + ვორექ);— მა-კეთებელი дѣлающiй;— კეთებული, გა-კეთებული сдѣланный; обогащенный, счастливый, веселый;— ო-კეთებელი предметъ дѣланiя, работа.

კეთული, კეთილი (г.) добрый; доброжелатель; родственникъ;—სუ-კეთე, სი-კეთე (г.) доброта, благодѣянiе;— კეთილა Кетила, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

კეკ: კეკუა рыться, чесаться, трепаться, стр. з. II-я пор. н. იბკეკუქ, аор. იბკეკი;—ნაცა-კეკია, ნაცა-კიკია (г. ნაცარ-ქექია) бездѣльникъ (*букв.* роющiйся въ золѣ).

კეკი молотокъ.

კელებერი (г. კელავერი), კილებერი говядина изъ-подъ лопатки животнаго, идущая на шашлыкъ; порцiя; кусокъ.

კელი, კეჲ (< კეჲი) bm, молотильная доска, усѣянная камнями г. კევ-

რი);—ო-კელეში, ონ-კეეში, ოკალეში гумно, ср. კალო;—კელუა молотить.

კენ см. კინ 1.

კენცი см. კეცი.

კენჭი (г.) камушекъ; жребій; — კენჭი ქუურლვეს бросили жребій; — მი-რ-კენჭია хрустѣлка (т. е. зубы, *Хр.*, стр. 184,в).

კენჯა (т. كنج дитя) кукла.

კელ см. კელი.

კერი, კერკეცი, კერა см. ლეჟი.

მა-**კერიშე** см. ლეჟი.

კერკელი катиться, переворачиваться, валяться, стр. з. I-я пор. н. ხკერკელჷქ или по II-й пор. იხკერკელჷქ, аор. ვიკერკელი.

კესარია Кесарія, *жен. имя.*

კეცი (г.), კენცი, ხეშ-კეცი (< ხეში руки + კეცი) палка, дубина, шестъ;—ოლე-კეცი засовъ.

კეში см. ლეჟი.

კეხი (г.) арчакъ.

«**კვალდაცი**» Эр. облѣпиха (раст.).

კვაზაფი ходить проворно, плавно, III-я пор. н. ვოკვაზა⌜ნქ⌝, аор. ქჷ-ვოკვაზე; — стр. з. II-я пор. н. ვიკვაზჷქ щеголяю, аор. ვიკვაზი; — კვაზალა или აზა-კვაზა проворный, щеголь.

კვათ: კვათუა рѣзать, рубить (*въ перен. смыслѣ* рѣшить, постановить), გო-კვათუა разрѣзать, მე-კვათუა отрѣзать, გილა-კვათუა отрѣзать сверху, გინო-კვათუა перерѣзать, ითო-კვათუა отрѣзать снизу, მიკო-კვათუა вырѣзать, I-я пор. н. ხკვათჷ⌜ნქ⌝, аор. ხკვათი; — съ неоформ. отн. მე-რკვათჷნქ ლუს отрублю тебѣ голову; — съ род. отн. გუ-⌜ვ⌝უკვათჷნქ; — съ дат. отн. н. ვოკვათანქ, аор. ქიმი-ვოკვათე; — IV-я пор. н. ვოკვათაფუანქ; — стр. з. II-я пор. н. ვიკვათუუქ S, იხკვათუუქ MZ, аор. ლი-იხ/ვკვათი;—კვათილი, მე-კვათილი, კვათირი отрѣзанный;—მე-კვათილი ხორჯი назначенное время, срокъ;—კვათირი, კვათერი S, კვა⌜ნ⌝თჷრი MZ острый (оружіе);—უ-კვათჷრი тупой (ср. გაგულია 1);—ნო-კვეთჷ кусокъ;—ო-კვათალი предметъ и орудіе рѣзьбы, рубки;—სი-კვათჷრე или სი-კვათუა острота.

კვათანა Кватана, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

კვათარა, კვათარი, კვანთარი тетеревъ, вальдшнепъ, см. გჷ 1.

კვაიხე, კვაისა деревянный крючекъ, прикрѣпляющій ось къ основной части арбы (გა), а также клинъ, скрѣпляющій оконечность оси съ воротомъ колеса.

1. **კვაკვი**, კანკვი (г. კაკვი крюкъ), крючки для застежки платья, ср. კაცხუ.

2. **კვაკვი**, კაკვი палка съ крючкомъ, шестъ; — კვაკვი-ლალა, см. ალანი.

კვაკვილი гной на глазахъ, ср. ფანღი.

1. **კვაკუა**, отым. глаголъ отъ კვაკვი (см.), бить, молотить, холостить (быка), I-я пор. н. ვკვაკუნქ, аор. ლო-კვაკვი; — ითო-კვაკუა молотить (находясь въ помѣщеніи), ср. კაკუა 2.

2. **კვაკუა**, ლა-კვაკუა сидѣть (говорится о маленькихъ предметахъ), ქჷლა-კვაკვი садись! ср. ცხაკუა, ხუნა.

კვალ: კვალუა, მიკო-კვალუა прятать, скрывать, II-я пор. н.-б. მიკჷ-ვიკვალუანქ приприпрячу для себя; — III-я пор. მიკჷ-ვოკვალანქ приприпрячу,

аор. ქიმჷკჷ-ვოკვალე⌈ე⌉, თიქჷ ქიმჷკა-აკვალუ⌈უ⌉; — стр. з. II-я пор. н. ვიკვალუუქ прячусь, аор. ქიმჷკი-ვი-კვალი.

კვალი (г.) слѣдъ (ср. ნა-ქური); — კვა-ლი-ჭყერი, см. ჭურა.

კვამარჩია см. ბაჩი.

კვანთარი см. კვათარა.

1. **კვანწილი**, გიმო-კვანწილი красивый; — მო-კვანწილი разукрашенный.

2. **კვანწილი** качаніе, качаться; — ო-კვანწილაჲა, ო-კვანწეშია качели.

1. **კვარი** колобокъ, хлѣбецъ, лепешка; — წყჷთჷ-კვარი пересоленная лепешка (см. თუთაშხა ბელინერი подъ ღლა); — въ первый же понедѣльникъ В. поста совершается обрядъ ხოჩო-კვარიში ჭკუმუა: къ обѣду варятъ усѣченно-конусообразныя лепешки; въ одну изъ нихъ хозяйка тайно втыкаетъ деревянную спицу (წკჷრი); лепешка со спицей и называется ხოჩო-კვარი; на чью долю выпадетъ ხოჩო-კვარი, тотъ на свой счетъ долженъ устроить закуску, сопровождаемую попойкой (см. СМК, XXXII, отд. III, стр. 102).

2. **კვარი**, კვარი-ბირგული, см. подъ ბირგული.

3. **კვარი** (г.) лучина.

კვარია ворона; — კოჭო-კვარია хохлатая ворона; — ворону называютъ ღუღ-უჩა *черноголовая*, *Гр.*, § 156.

კვარკვალია круглый; — კვარკვალია მანათიანი გინჷმოგაფუუ онъ взыскалъ съ меня круглый рубль (цѣлковый), ср. რგვალი.

კვარკვანცი хорошая походка птицъ, ср. ქვაქვალი.

კვარცი ляганіе; — ცხენქჷ კვარცი ქიმიოგუ лошадь лягнула его, ср. ქურცი подъ ქური.

კვარჩხი несчастіе, неудача, зло; неудачный, злой; — კვარჩხი კოჩი неудачный (дурной) человѣкъ; — კვარჩხანი лѣвый, კვარჩხანი ხე лѣвая рука; — კვარჩხიშე налѣво.

კვარწახი, კორწოხური, კოხა (г. კვაწარახი) кислый соусъ изъ дикой сливы (ცომური); по Чуб. კოწახი, კაწახი, კოწამახი очень кислый, незрѣлый.

კვაცა утка.

კვაუთი Кваутъ, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

კვალა маленькій топоръ, ср. არგუნი.

კვაშილა-ხე см. ხე 2.

ნა-**კვაჩხირი**, ლა-კვაჩხჷრი головня, головешка.

«**კვახჩა**» козій мѣхъ, служащій постилкой пастухамъ (см. მოამბე 1897, № VI, отд. II, стр. 4).

კვეკვერეში только что полученный непосоленный сыръ (по Орб. г. კვეკვერიში непосоленный сухой сыръ).

კველა скамья грубой работы длиною отъ $^1/_2$ до 2-хъ аршинъ, а шириною $^1/_4$—$^1/_2$ аршина.

კვენ см. კვირ 1.

კვენწელი качаніе; — კვენწელუა качать, качаться, III-я пор. н. ვოკვენწელუანქ, аор. ვოკვენწელე; — стр. з. II-я пор. н. ვიკვენწელჷქ качаюсь, аор. ვიკვენწელი; — ითო-კვენწელუა качаться подъ чѣмъ-либо.

კვერი (г.) колобокъ, ср. კვარი.

კვერკვე см. კვირკვე.

კვერკველია Кверквелія (фамилія).

კვერცხი (г.) яйцо (этим. слова см.

Н. Марръ, Изв. И. А. Н. 1911, стр. 143), ср. მა-რქვალი.

კვეტელუა, კვეტელაფა качаться, будучи повѣшеннымъ; бѣгать за кѣмъ неотступно, стр. з. IV-я пор. н. მიკჷ-ვოკვეტელჷქ, თინა მიკა-აკვეტელუ;—შხურს ქვანთილა მიკა-აკვეტელუ у овцы сзади виситъ, качаясь, курдюкъ; — ბოში, მუს მიკააკვეტელჷქ თი კოს ხი? юноша, чего ты пристаешь къ этому человѣку (ходишь неотступно за нимъ, попустому стараешься подражать ему)?— გიმო-კვეტელაფა привѣсить.

კვეცი, სა-კვეცი (г. კვესი, სა-კვესი) огниво; — отым. глаголъ მო-კვეცუა, I-я пор. н. ვკვეცჷნქ; — კვეცი კვეცჷნს огниво бросаетъ искры;— თოლიშე დაჩხვრი მოკვეცჷნც изъ глазъ у него сыплются искры.

კვიალი мяуканіе, мяукать, I-я пор. н. ვკიანქ; — კატუ კვიანს/ც кошка мяукаетъ.

კვიკვი см. კვირკვი.

კვიკვილი (г. კუკური, კვიკვირი), ხვიხვილი почка на деревѣ, спеціально на ольхѣ;—თასი კვიკვილო ეშა-ცოთამა уничтожить совсѣмъ (*букв.* съ сѣменемъ и почками), ср. გვიგვილი.

კვიკვინი см. წვიწვინი.

კვინორი соболь.

კვინჩა птичка, чижъ, зябликъ.

კვინჭიხე бедро, ляжка.

1. **კვირ || კვენ:** კვირაფა, კვირება (г.) удивленіе, II-я пор. н. ვიკვირანქ удивляюсь, аор. გე-ეკვირი;—III-я пор. н. ვაკვირენქ удивляю его, аор. გა-ვაკვირი; — стр. з. н. ვიკვირუუქ удивляюсь, аор. გე-ეკვირი; — объект. стр. 2-го спр. н. მიკვე, ხი გიკვე თის უკვე, ჩქჷ მიკვენა или მიკვენს გიკვენს и т. д. удивляюсь (г. მიკვირს), пр. нес. მიკვედჷ или მიკვირდჷ, аор. გა-მიკვირდჷ, თის გუ-უკვირდჷ;—ჩქჷ გამიკვირდეს თე ანბექჷ мы удивились этому извѣстію (происшествію); — пр. с. გა-მ/ვკვირებუ, ხი გა-რკვირებუ, თის გა-კვირებუ;—გა-კვირებული удивленный; — გა-სა-კვირი или გა-სა-კვირე удивительный; — სა-კურელი (см.).

2. **კვირ:** კვირაფა, გილა-კვირაფა обращать вниманіе, разсматривать, стр. з. III-я пор. н. ვოკვირჷქ, аор. დე-ეკვირი.

კვირდი (г. მ-კვიდრი) родной, наслѣдственный.

კვირკვე, კვერკვე *муж. имя*;—წინა-კვირკვე св. Квирквэ (Квирикій); икона св. Квирикія наряду съ иконой св. Георгія весьма чтима въ сел. Джваръ Зугдидскаго уѣзда (см. легенду о таинственномъ происхожденіи этой иконы, СМК, XVIII, отд. III, стр. 49—58 «Эрамъ-Хутъ и святыня джварцевъ»); въ честь св. Квирикія названъ и іюль мѣсяцъ, см. подъ თუთა.

კვირკვი, კვიკვი клубокъ нитокъ.

კვიშანჭალა Квишанчала, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

კვრ: კვრა, და-კვრა бить, ударять, დუდიში დაკვრა бить головой, кланяться, съ род. отн. н. ვუკრენქ, аор. დუ-⌈ვ⌉უკრი.

კია (<კიჲა), см. კჷლა 1.

კიბე (г.) лѣстница, ср. ტკვა.

კიბირი S, კჷბირი MZ зубъ;—კიბირ-მოჭკადილი, см. ჭუკი.

კიბოია (г. კიბო) ракъ; — კიბორჩხალა кругмый ракъ, крабъ.

კიბჷ-წვალი см. წვალი.

1. **კიდ || კინდ:** კიდაფა, კიდება захватить, забрать въ свои руки, I-я пор. н. ბკიდაფულენქ захватываю, ვკიდენქ (ხეს) держу, аор. ქჷმო-ვკიდი, II-й пор. იბკიდეე я взялъ, захватилъ, пр. с. მიკიდუაფჷ; — объект. стр. 2-го спр. მიკი⌈ნ⌉დჷ (ხე) держу, სი გიკინდჷ, თის უკინდჷ; — ჯინჯი უკი⌈ნ⌉დჷ у него держится корень, есть корень.

2. **კიდ || კინდ:** წა-კიდაფა, წა-კინდება ссориться, გითო-კიდაფა приставать, стр. з. II-я пор. н. ვიკიდებუთ ссоримся, аор. წე-ებკიდით мы поссорились; — უ-წუ-კინდებუ безмятежный; — უწუკინდებურო ცხორება жизнь безъ ссоры.

კიდა, კიდალა S, კჷდა, კჷდალა, კჷდელა MZ стѣна; — კიდა-ჭი S клопъ, ср. ლანდა, ლანდალა.

კიდირი S, კჷდჷრი MZ грудь.

კიდჷ см. კჷდჷ.

კიდჷბანი (г. კიდობანი) ларь, ящикъ.

კიე см. კჷლე.

კიფი S, კჷფი MZ ложка.

კითი палецъ; названія пальцевъ: ჩანჯი-კითი или ჩან-კითი (დიდი კითი) большой палецъ, ოძირაფალი-კითი (мало употребительно) указательный палецъ, შქა-კითი средній палецъ, ჭიჭე-კითი мизинецъ (*букв.* маленькій палецъ); — უ-კითე безъ пальца, не имѣющій пальца (пальцевъ) (этим. слова см. Н. Марръ, *Къ вопросу о полож. абх. яз. среди яфетическихъ*, стр. 32).

1. **კითხირი,** ელა-კითხირი спрашиваніе, спрашивать, კჷნო-კითხირი снова спрашивать, I-я пор. н. ბ/ვკითხენქ, ბ/ვკითხურენქ или ბ/ვკითხულენქ, аор. ბ/ვკითხი, пр. сов. მიკითხირჷ; — II-я пор. н.-б. ვიკითხენქ спрошу; — IV-я пор. н. ვოკითხირაფუანქ или ვოკითხაფუანქ; — გა/ო-კითხირი разспросить, разсудить, съ род. отн. გუ-⌈ვ⌉უკითხენქ; — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) მაკითხე, გაკითხე, თის აკითხე могу спросить; — მა-კითხე спрашивающій; — ელ-მა-კითხე კოჩი человѣкъ, котораго можно бы спросить; — ნა-კითხირი или ნა-კითხერი спрошенный; — ო-კითხირი, ო-კითხერი, ო-კითხე вопросъ; — სა-კითხი (г.) вопросъ; — მო-კითხა привѣтъ.

2. **კითხირი,** წა-კითხირი чтеніе; читать, I-я пор. ვკითხურენქ или ბკითხულენქ читаю, II-я пор. ვიკითხენქ прочту, аор. ვიკითხი, წე-ევკითხი, пр. с. მიკითხირჷ; — IV-я пор. ვოკითხაფუანქ или ვოკითხირაფუანქ; — მა-კითხე или წჷ-მა-კითხე чтецъ, читатель; — ნა-კითხერი прочитанный; — ო-კითხერი предметъ чтенія.

3. **კითხირი** гаданіе, ворожба; — მა-კითხე гадальщикъ, -щица, ворожея.

კიი см. კჷლი.

კიკო дѣтенышъ оленя, серны, зайца и др.

კიკონ: კიკონუა клевать, I-я пор. н. ვკიკონჷნქ, аор. ვკიკონი; — მა-კიკონალი клюющій, ѣдящій; — ნა-კიკონა клеванный; — ო-კიკონალი кормъ для птицъ (зёрна); — ხომა-კიკონი, см. ხომა 1.

კილა см. კჷლა 1 и 2.

კილე см. კჷლე.

კილეზერი см. კელეზერი.

1. **კილი** (г.), კილობუა недостатокъ, порокъ, червивость;—კილუანი, კილაში некрасивый;—отым. глаголъ, аор. II-й пор. დე-ეზკილი я сталъ съ недостаткомъ, я сталъ червивымъ.

2. **კილი** см. კჷლი.

1. **კინ || კუნ || კჷნ || კენ || კეზ:** კინა, კუნა, კჷნა, კეზა, კინეზა держать, принимать, II-я пор. н. იზკინენქ или იზკინანქ или ვიკენქ, аор. იზკინი или ვიკე или დე-ეზკინი;—ამხანაგო დეეზკინი я взялъ его въ товарищи;—пр. с. დო-მიკინეზუ;—III-я пор. ვოკინუანქ или IV-я пор. ვოკინეზაფუანქ, ვოკინაფუანქ даю держать другому, аор. ქჷდჷ-ვოკინე, თიქ ქჷდა-აკინუუ; — объект. стр. 2-го спр. მიკეზუ (г. მიკავია), 3-го спр. (фор. возм.) მჷ-მაკენინე, სი მჷ-გაკენინე, თის მა-აკენინე могу держать, аор. მჷ-მაკენინჷ;—ძიცაქ ვა მააკენინჷ онъ не смогъ удержаться отъ смѣха.

2. **კინ || კონ || კუნ || კჷნ:** კინა, კუნა, კჷნა тянуть; გინო-კი/უნა переступить; დო-კი/უნა тянуть внизъ, нагибаться; ე-კი/უნა поднимать, -ться; ელა-კუნა поднимать съ одного конца; მი/ე-კუნა тянуть туда; მო-კუნა тянуть сюда; წი/ჷმო-კუნა подвинуть впередъ; — съ род. отн. ვუკინანქ или ვუკუნანქ или ვუკუნენქ, ითმჷ-⌈ვ⌉უკი/უნანქ я тяну его, გი-კი/უნანქ я тяну тебя и т. д., аор. ვუკი/უნი, გიკი/ჷნი и т. д.; — სამართალს ვე გინუუკინჷ онъ не преступилъ закона;—ე-ვუკი/უნი я поднялъ его;—пр. с. მიკინუ;—II-я пор. მი-იკკინანქ тянусь, иду впередъ, аор. მი-იკკინი или მი-იკკუნი;—III-я пор. მითმუ-ვაკინანქ достигаю чего-либо, аор. მი-ვაკინი; — IV-я пор. ვოკინაფუანქ или ვოკო/უნაფუანქ заставляю его поднимать; — მო-კონაფირი или მო-კინელი протянутый сюда; — მე-კი/ონაფირი или მე-კინელი протянутый туда; — ო-კი/ჷნალი, და-აკჷნალი.

კინა см. რკინა.

კინდ см. კიდ 1 и 2.

კინი, კინ S, კჷნი, კჷნჷ MZ снова, опять (встрѣчается, хотя рѣдко, и форма) კონი;—კინოხ, კჷნოხჷ (нар.) послѣ, назадъ: კჷნოხჷ უწიის послѣ они сказали ему; — კინოხ, კჷნოხჷ (послѣл. съ род. пад.) за, позади: ცუდეში კჷნოხჷ за домомъ, ჩქიმი კჷნოხჷ позади меня (ср. გინოხ);—კინიახაშე снова, послѣ.

კინწირი S, კჷნწჷრი MZ огурецъ;—კინწირია (фамилія).

კინჩხა Кинчха, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

კინჩხი (г.) затылокъ, шея, ср. კისერი.

კონწი качаться, вертѣться, стр. з. II-я пор. н. იკკონწჷქ.

კიჟინი S, კჷჟინი MZ зовъ, крикъ; звать, кричать, I-я пор. н. ვკიჟინჷნქ или III-я пор. н. ვოკიჟინანქ кричу;—съ род. отн. ვუკიჟინჷნქ кричу ему;—გინო-კიჟინი кричать сверху (съ горы, крыши), н. გინჷმოვკიჟინჷნქ или გინჷმჷ-ვოკიჟინანქ, аор. გინო-ვკიჟინი или გინჷ-ვოკიჟინი, თიქჷ გინა-აკიჟინჷ; — მე-კჷჟინი кричать туда (въ направленіи къ 3-му лицу), аор. 3 л. თიქჷ ქიმიოკჷჟინჷ, ср. ღიჟინი.

კირ || კჷრ: კირუა S, კჷრუა MZ свя-

зывать, привязывать, აკო-კჷრუა или ოკო-კჷრუა связать вмѣстѣ; დო-კირუა; ეკო-კირუა, იკო-კირუა; კჷნო-კჷრუა привязывать къ столбу, стѣнѣ; მიკო-კირუა, მუკო-კირუა обвязывать кругомъ, привязывать сзади;—I-я пор. н. ვკირჷნქ связываю, аор. დო-ვკირი, пр. с. მიკირაფუ; — съ род. отн. ვუკირჷნქ связываю ему, перевязываю; — II-я пор. н. იბკირჷნქ привязываю, связываю себѣ, аор. იბკირი; — III-я пор. н. ვოკირანქ S, ვოკჷრანქ MZ привязываю, аор. ქჷდუ/ჷ-ვოკირი; — მიკჷ-ვოკჷრანქ привязываю сзади, аор. ქიმჷკჷ-ვოკირი, ხი ქიმჷკა-აკირი, თიქჷ ქიმჷკა-აკჷრჷ; — съ род. отн. ვუკირანქ связываю ему, аор. ეკჷ-⌈ვ⌉უ-კირი; — стр. з. н. ვკჷრჷქ я привязанъ, თინა კჷრჷ; — объект. стр. 3-го спр. н. მუკჷ-მოკირჷ (г. მაკრავს), аор. მუკჷ-მოკირჷდჷ (г. მეკრა), თის მუკა-აკირჷდჷ;—და-მა-კჷრალი связывающій, привязывающій;—კირილი, მე-კირილი связанный, დო-კჷრილი привязанный; — ო-კირალი завязка; — ო-კირუუ предметъ привязыванія, мѣсто для привязи.

კირდე, კირდა S, კჷრდე, კჷრდა MZ скала.

კირჩა, კჷრჩა деревянная палочка, которою мѣшаютъ въ котлѣ гоми ღომი (см.).

კირი (г.) известь.

კირიბი S, კჷრჷბი MZ ягненокъ.

კირკაცელა см. подъ კალია/ჷ.

კირცე челюсть, ср. ღვა, ღვანწკი.

კირცონუა бить клювомъ, щипать, н. ვკირცონუნქ, аор. ვკირცონი; — გო-კირცონილი общипанный;—დი-ნი-კირცონუა щипать внутри чего.

«კირუ-კარუ» (непонятно); это—лепешки, приготовляемыя послѣ обѣда 1 января; лепешки имѣютъ форму различныхъ предметовъ, одушевленныхъ и неодушевленныхъ, между прочимъ насѣдки и виноградной кисти; лепешку-насѣдку прежде, чѣмъ испечь, прокалываютъ остріемъ куринаго пера, приговаривая при этомъ, чтобы своя курица несла яйца тысячами, а чужая лишь одно (см. *Хр.*, стр. 186); къ вечеру совершаютъ прогулку въ винный погребъ, причемъ каждый вооруженъ палкой и нагруженъ чѣмъ-либо: лепешками, мѣшками съ зерномъ и др.; становятся въ рядъ по длинѣ давильни и, ударяя по ней палками, приговариваютъ, чтобы свой виноградникъ былъ нагруженъ (плодами), а чужой лишь — листьями (см. *Хр.*, стр. 186) (см. СМК, XXXII, отд. III, стр. 95—96).

კირცხი S, კჷრცხჷ MZ градъ; — კირცხანს градъ идетъ;—კირცხი Кирцхъ, село въ Зугдидскомъ уѣздѣ.

კისერი (г.), კჷსერი шея, ср. კინჩხი, ყალი.

კიფალი (г. კეფალი) кефаль, карпъ.

კიფი конопля.

კიჩ || კჷჩ: კიჩუა S, კჷჩუა MZ, складывать, свертывать, I-я пор. н. ჰკჷჩჷნქ, аор. დო-ჰკჷჩი; — კიჩილი сложенный.

კიცი S, კჷცი MZ глиняная сковорода для печенія хлѣба (кукурузнаго и пшеничнаго), ср. ანგურა.

1. **კიწი** Киц̑и, *муж. имя.* Въ *Хр.*, стр. 108,15 имѣется въ виду князь Киц̑и

Пагава и жена его Тамара, проживающіе въ селѣ Бандза Сенакскаго уѣзда.

2. **კიწი** Кицы, назв. сказочнаго змѣя (см. СМК, X, отд. III, стр. 22).

კიწია Кицiя, село Сен. уѣзда; — კიწური, კიწუური кицiйскій; кицiецъ, мн. კიწუურეფი.

კლასი (р.) классъ, школа.

ნა-**კლები** (г.) недостаточный, меньшій; меньше, ср. რკება.

უ-**კლები** (г.), უ-კლება полный, неизсякаемый, совершенный.

უ-**კმაკური** см. უკმაკური.

უ-**კმაყოფილე** (г. უ-კმაყოფილო) недовольный.

კობიცა деревянная чашка (ср. აცარი);—კობიცა-ხიცობი, см. ხიცობუა.

კობუ незрѣлый, ср. კუხი.

კოდი (г. деревянный сосудъ различной вмѣстимости для сыпучихъ тѣлъ) ведерцо изъ цѣльнаго куска дерева для питья вина.

კოდშე берегъ, крутизна; — კოდშეცქირი, კოდშე-ცქილი, კოდშე-ცქვი, см. ცქირი (ср. г. კბოდე).

კოდორი Кодоръ, село въ Сенакскомъ уѣздѣ; — კოდორი рѣка въ Абхазіи.

კოთხო (г.) деревянный сосудъ различной вмѣстимости для сыпучихъ тѣлъ, обыкновевон$=\frac{1}{4}$ пуда.

კოი см. კოლი.

კოია *межд.* ой! ср. ვაი.

«**კოინდარი**, კოლანდარი, კოლინდარი» райграсъ англійскій, Эр.

კოკა (г.) большой глиняный кувшинъ для воды, ср. ფოხალი.

1. **კოკი** островъ, полуостровъ, мѣстность около берега рѣки; — კოკი Кокъ, село въ Зугдидскомъ уѣздѣ.

2. **კოკი** Коки, *муж. имя.*

1. **კოკინია** (г. კონკილა) подставка для арбы (палка, иногда о двухъ концахъ), ср. ქესა-ღვუმე и ოხო-ბიჯი.

2. **კოკინია** Кокнніа, *муж. имя.*

კოკობე, კოკობეე куропатка, чайка.

«**კოკორი**» осленокъ (МЭ, II, 28), ср. ჩოჩიკე, ჩოჩორი.

კოკუში (т. كوگوش=kögüш) индѣйка, ср. ინდოური.

კოლი, კოი bm саранча.

კოლო горькій; — «კოლო-ქუა» кубышка, Эр. (*букв.* горькая тыква, ср. г. მწარე კვახი); — კოლინჯი (< კოლო+ჯინჯი корень) горькій корень, кирказонъ (ср. г. ძირმწარე); — კოლო-ბანი Колобанъ, село (у Цагарели ქოლობანი), ср. у Орб. კოლომანი *весьма горькій.*

კოლოფი, კოაოფი bm коробка, ящикъ; — კოლოფია коробочка.

კონი см. კინი.

კონკა побѣгъ, самый верхній стебелекъ.

კონკერი голень, собственио передняя кость, ср. წირღვი, წმორთი.

კონწარი горькій, злой; — კონწარი კოჩი злой человѣкъ [по всей видимости тутъ мы имѣемъ сложное слово изъ м. კოლო *горькій* и г. მწარე (или ნწარე у мингрельцевъ) *горькій:* კოლო-ნწარე > კო-ნწარი].

კოჲოფი см. კოლოფი.

კოპე, კოფე, კოფე-ღუდი макушка, ср. კოპეჭია.

კოპეშია тыква.

კოპეჭია макушка;—უქა-კოპეჭია ღუცე въ самой серединѣ головы, ср. კოპე.

1. **კოპული** S, კუმპული M a) выдающіяся вверхъ съ двухъ противоположныхъ сторонъ арчака закругленныя оконечности; b) утолщенный и закругленный конецъ у деревянной стрѣлы; c) шишкообразное закругленіе рукоятки пистолета.

2. **კოპული** стрѣла.

1. **კორ** (> **კ**): კორინება хотѣть, желать, II-я пор. н.-б. მი-იბკორინუა⌈ნქ⌉ захочу, аор. მი-იბკორინე, пр. с. მომიკორინუაფჷ; — объект. стр. 3-го спр. н. მოკო, გოკო, თის ოკო (иногда აკო, см. *Гр.*, § 115), ჩქჷ მოკონა хочу, пр. нес. მოკოდჷ или მოკორდჷ, жел. მოკოდას, буд. მაკობუაფუ или მეკორინებუ (г. მენდომება) мнѣ захочется, пр. с. ნო-ბკოფუე (ნობკობუე), ნო-რკოფუე, თის ნო-კოფუე, ჩქჷ ნო-ბკოფუენა; — გოკონდა, ოკონდა или გოკონჷ, ოკონჷ (*букв.* если тебѣ хочется, если ему хочется; употребляются, какъ раздѣл. союзы) ли ... ли, то ... то, пусть, все равно: გოკონჷ ნდემქჷ მიღასჷ, გოკონჷ დურუუქუ — ჩქიმიშენი არძო ართი რე возьметъ-ли меня дивъ или смерть — для меня все равно (*Хр.*, стр. 56,4), ასეიანი პაცინეფქ ოკონდა გესურას, ოკონდა რსურებუდასია მოჭჷსხარე ნცერი если къ тебѣ прійдутъ въ гости теперешніе господа (помѣщики), то это — все равно, что тебя посѣтилъ твой заклятый врагъ (*Хр.*, стр. 142,19-20) (ср. г. თუგინდა, თუუნდა, გინდა, თუნდა).

2. **კორ** см. რკება.

კორკონცი ლაცაში верхушка кукурузы.

კორობ || **კოროფ:** კორობუა, კოროფუა собраніе; собирать, I-я пор. н. ვკორობუ⌈ნქ⌉, аор. ვკორობი, пр. сов. მიკორობჷ; — III-я пор. გე-ვოკორობანქ, სი გი-ოკორობანქ собираю на чемъ-либо; — IV-я пор. ვოკორობაფუანქ заставляю собирать; — კორობილი собранный; — დო-კორობუა собирать, срывать (о цвѣтахъ, плодахъ); — დინო-კორობუა собирать внутрь чего-либо; — ოკო-კორობუა или აკო-კორობუა собирать, сгущать; — შური ოკო-კორობილი душа сдавленная; — ეკო-კორობუა собирать что-либо на ходу; — ე-კოროფუა собирать, брать что-либо снизу, II-я пор. аор. თიქჷ გე-ეკორობუ онъ собралъ, взялъ снизу.

კოროცხ: კოროცხუა считать, I-я пор. н. ვკოროცხჷნქ, аор. დო-ვკოროცხი; — კოროცხილი сосчитанный (см. Н. Марръ, ОТ, стр. 2, прим.).

კორცხელი Корцхель, село въ Зугдидскомъ уѣздѣ.

კორწოხური см. კვარწახი.

კოტიანეთი Котіанетъ, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

კოჭო горшокъ; — მე-კოჭუე горшечникъ, ср. ცოცუ (ср. г. კოჭოში).

1. **კოფე**, კოფი, კოფო задняя поперечная доска у арбы, ср. г. კოფო.

2. **კოფე** см. კოპე.

კოღონა, კოღუნია (г. კოღო) комаръ; — ср. ზუჭუჭია.

კოჩი (дат. карт. კოს || კოც) человѣкъ; — კოჩა (муж. имя, прозвище) Коча; — კოჩობა человѣчность, честность, мужество; — კოჩური человѣческій; — დიდ-კოჩური великосвѣтскій, господскій; — გური-კოჩი, გურ-

კოჩი Гури-кочи (*прозв.*, *букв.* сердце-человѣкъ); — მათი-კოჩი (< მა + თი + კოჩი) Мати-кочи, имя собаки (*букв.* и я человѣкъ); — ოჩო-კოჩი, ოჩი-კოჩი Очо-кочи, Очи-кочи (*букв.* козелъ-человѣкъ), сказочное чудовище, напоминающее Минотавра; держитъ его царь въ особомъ большомъ замкѣ, куда къ нему и приводятъ на убіеніе людей. Мингрельскаго Минотавра — Очокочи одолѣваетъ мингрельскій же Тезей — Санартія (см. сказку № XX).

კოჭო хохлатый (კოჭო-კვარია, კოჭო-ქოთოში), ср. კუჭუჭი.

კოჭობი плошка, горшечекъ; — კოჭობია коробочка, ср. ცოცუ.

კოხა см. კვარწახი.

კრ (კორ) см. რკება.

კრამიცი (г. изъ греч. κεραμίδι) черепица.

კრუგიმ (р.) кругомъ.

კუ (г.) черепаха; названіе болѣзни (въ послѣднемъ случаѣ опасно произносить имя კუ, а потому называютъ его უსახელო, см. легенду о происхожденіи черепахи и болѣзни ея имени, СМК, XXXII, отд. III, стр. 119).

კუბო (г.) гробъ.

კუდელი (г. კუდი) хвостъ; — კუდელამი хвостатый, съ хвостомъ (см. ჭუკი);—უ-კუდელე, უ-კუდულე безъ хвоста, куцый;—პაპაშ-კუდა, см. პაპა.

1. **კუთ:** კუთუა, კუთუვა стонать, пѣть (подобно дрозду), I-я пор. н. ბ/ვკუთანქ, პკუთანქ, аор. ბკუთე⌈ე⌉.

2. **კუთ:** კუთუა (შურიში), объект. стр. н. მეკუთებუ შური, თის ეკუთებუ, аор. შე-მეკუთუ შურქ;—შურ-კუთირი (შე-კუთირი), ср. г. ხუთვა.

კულა (г.) узкогорлый сосудъ для питья вина, дѣлается обыкновенно изъ дерева или изъ особаго вида тыквы (горлянкв), рѣдко изъ серебра.

კულე Кулэ (Редутъ-Кале), ყულე.

კუმა дымъ (ср. ფურკი); — ო-კუმაფუ ѳиміамъ; — ოკუმაფუში გილალვალა укладываніе ѳиміама; такъ называется обрядъ жертвоприношенія, совершаемый пасѣчниками въ день Вознесенія Христова въ честь божества ჯგერეგუნა или ჯგერაგუნა; въ жертву кромѣ ѳиміама приносятся элипсоидальные кукурузные хлѣбы (ჭვიშთარი); хлѣбъ съѣдается на мѣстѣ совершенія обряда, чтобы пчелы при роеніи не улетали далеко (см. СМК, XXXII, отд. III, стр. 107).

კუმპული см. კოპული 1.

კუნ см. კინ.

კუნდი калъ.

კუნთხუ, კურთხუ уголъ, край, сторона.

კუნო рыболовный кузовъ въ родѣ корзины, ср. გეჩა (у Орб. კონი)

1. **კუნცა**, კუცა низкій, короткій; — დღა-კუნცა краткодневный;—отым. гл. და-კუნცუა скорчиться, стать безногимъ, ср. ხუნკი.

2. **კუნცა** Кунта, часть села Джваръ.

კურდგელი см. ცურდგელი.

სა-**კურველი** (г. სა-კვირველი) удивительный;— მუ საკურელიე (მუ საკურელი რე) конечно (*букв.* что удивительнаго?), ср. კვირ 1.

კურზუ, კურზულე არდგილი возвы-

шенное мѣсто вообще, ср. г. კუნძული островъ; — კურზუ Курзу, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

კურთა кальсоны; — უ-კურთე безъ кальсонъ, не надѣвающій кальсонъ; Brosset сопоставляетъ კურთა съ г. კვართი *рубашка, хитонъ* (Voyage archéol. Rapp. VII, стр. 73).

კურთხ: კურთხუა, მუნო-კურთხუა благословлять, благословеніе, III-я пор. н. ვაკურთხენქ, аор. ვაკურთხი; — съ род. отн. н. მუნჷ-⌈ვ⌉უკურთხანქ, аор. გამჷნჷ-⌈ვ⌉უკურთხე; — დუდიში მუნოკურთხუა благословеніе головы, т. е. начала, верхняго слоя, — церемонія, практикуемая въ Мингреліи при початіи новаго, еще неиспробованнаго вина; одно стихотвореніе (*Хр.*, стр. 159,19) намекаетъ на примѣненіе этой церемоніи къ дѣвушкамъ (см. МЭ, I, 79); — წა-კურთხია или წყა-კურთხია водоосвященіе, т. е. праздникъ 6 января, см. წყარი.

კურთხუ см. კუნთხუ.

კურგანცელა см. подъ კალია/ე.

კურცანი (г.) вьючное сѣдло.

კურცხ: კურცხინაფა будить, пробуждаться, II-я пор. н. ვიკურცხინუა⌈ნქ⌉ или იზკურცხინუა⌈ნქ⌉ пробуждаюсь, аор. გი-ივკურცხინე или გ-ივკურცხინე или გო-ზ/ვკურცხი; — III-я пор. н. ვოკურცხინუა⌈ნქ⌉ бужу, аор. გჷ-ვოკურცხინე, თიქჷ გ⌈ა⌉-აკურცხინუ⌈უ⌉ (< გო-ოკურცხინუუ); — объект. стр. н. მაკურცხინუ⌈უ⌉, თის აკურცხინუ⌈უ⌉ (г. მელვიძება), аор. გა-მაკურცხინუ/ჷ, გა-გაკურცხინუ/ჷ, თის გ⌈ა⌉-აკურცხინუ/ჷ (совпадаетъ съ измѣн. формой аор. субъект. стр.); — კურცხე бодрствующій; — გო-კურცხინაფილი пробужденный, проснувшійся.

კუხაფი стонъ; стонать, н. ვკუხა⌈ნქ⌉ стону, მე-ვკუხანქ стону, идя туда.

კუცა см. კუნცა 1.

კუცუ (уменьш.) penis, ср. ცოლე.

კუჩხა см. подъ კუჩხი.

კუჩხი нога (ср. ზორკი); — წყურ-კუჩხი лодыжка (ср. წყურიში); — კუჩხი-მოდვალჷ обувь (см. подъ დვ 2); — ნარჩა-კუჩხი подошва; — კუჩხიში ოზირეში, см. ო-სხაპუე; — ოთხი-კუჩხამი четвероногій; — კუჩხა-ზედინერა счастливой ноги вѣстникъ-посѣтитель (назв. свадебной пѣсни); — კუჩხა или მა-კუჩხური нарочитый посѣтитель 1-го и 2-го января; разница та, что 1-го января посѣтителемъ является самъ хозяинъ дома, который ночь на Новый годъ спитъ не въ домѣ, а отдѣльно, на кухнѣ или въ амбарѣ; 2-го же января, которое собственно и называется კუჩხა, посѣтителемъ является постороннее лицо, избранное на это нарочито по желанію семьи еще 3—4 декабря, см. კალანდა, ზარზალობა, ср. ფერხობა у Бер.

«**კუცი**» падубъ, Эр., см. ზარცხინია.

კუჭუ-კუჭუ маленькій, малорослый.

კუჭული кисть, кисточка (у башлыка), хохолъ, ср. ქუჩუჩი.

კუჭუჭი см. ხუჭუჭი.

კუხი (г. მ-კუხე) незрѣлый, ср. კოზუ.

კჷ жолудь.

კჷზირი см. კიზირი.

კჷდა см. კიდა.

კჷდჷ, კიდჷ дятелъ.

კჷდჷრი см. კიდირი.

კჷზი см. კიზი.

1. **კჷლა** MZ, კილა S, კია bm ключъ;— отымен. глаголъ კჷლუა, კილუა, н. ხკჷლანქ запираю, аор. დო-ხკჷ-ლე˹ე˺;—съ род. отн. ვუკილანქ: კარი მოუკილეეს заперли за нимъ дверь; — стр. з. II-я пор. н. იხკჷ-ლუავუქ запираюсь, аор. იხ-კილე, დი იხკილე;—მოლა-კჷლუა, аор. ქჷმ-ლე-ეკჷლუე (< ქო + მოლა + იკჷ-ლუე);— კჷლერი запертый; — ო-კჷ-ლარი предметъ и орудіе (замо́къ) запиранія.
2. **კჷლა,** კილა предлогъ въ глаголахъ, *Гр.*, § 115.

კჷლე MZ, კილე S, კიე bm предплечіе, рука отъ плеча до пальцевъ.

კჷლი MZ, კილი S, კიი bm связка, снопъ.

კჷნ см. კინ.

კჷნი см. კინი.

კჷნცჷრი см. კინცირი.

კჷრ см. კირ.

კჷრდე, კჷრდა см. კირდე.

კჷრზა см. კირზა.

კჷრცხჷ см. კირცხი.

კჷრჷბი см. კირიბი.

კჷსერი см. კისერი.

კჷჩუა см. კიჩუა.

კჷცი см. კიცი.

ლ.

1. **ლ-** фонетическій наростъ въ началѣ словъ, начинающихся на гласные, какъ-то: ლ-აკანცია, ლ-ისჷ-რი и др., ср. ნ- 1.
2. **ლ < ვლ, ჲ** или **რ < ვ რ, რთ** или **დ** или **ჾ**, *Гр.*, § 109: ულა, უჲა bm хожденіе, ухожденіе; ходить, уходить, I-я пор. н. ვულჷ/უ или ვურ-ქ˹ჷ˺, по თინა ურს, თინევი ულა, пр. нес. ვურდი (въ сложныхъ съ предлогами формахъ параллельно съ ვურდი выступаетъ იჟში, см. ниже), аор. по II-ой пор. ვიდი S, ივდი || იხდი MZ или ვილი (въ сложныхъ съ предлогами формахъ и ხ/ვრთი, см. ниже), пр. с. მილჷ, მიჲუ bm, ხი გილჷ, გიჲუ, თის ულჷ, უჲუ (въ сложныхъ съ предлогами формахъ обыкновенно მირთუმჷ/უ или მილემუ, см. ниже), пов. накл. 2-е л. იდი, -თ, 3-е л. იდას, -ან, 1-е л. мн. ვიდათ || იხდათ, съ отриц. ვე ედა (< ვა + იდა);—მალჷ (< მა + ალჷ) ходячій, текучій: მალჷ-წყარი рѣка (*букв.* текучая вода) [вѣроятно это же слово мы имѣемъ во второй составной части названій рѣкъ ჩხერი-მელა, ცხუზა-მელა]; — ულირი ушедшій;—ნა-ულერი слѣдъ (*букв.* пройденное); — მა-ულარი долженствующій уйти;—ოლჷ подлежащій прохожденію (путь, дорога);—объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) н. მალინე, ხი გალინე, თის ალინე, ჩქჷ მალინენა могу ходить, уйти, ვა მალინე не могу ходить, уйти, *безлично* ილინე можно итти, ვე ელინე (< ვა ილინე) нельзя итти, пр. нес. მალინედჷ; — ლემა, გო-ლემა, დო-ლემა ходить, обходить, осматривая что-либо, II-я пор. н. ვილენქ, аор. დი-ივლი (< დო-ივლი), пр. с. დო-მილე-

ზუ;—III-я пор. дѣйст. з. ვოლინუანქ, დო-ვოლინუანქ заставляю (заставлю) ходить, обходить; — გუ-ულა (გო-ულა) проходить, истекать; имѣть вліяніе, проводить свое; сбывать, расходовать, объект. стр. 3-го спр. н. გჷ-მალუ, სი გჷ-გალუ, თის გა-ალუ, ჩქჷ გჷ-მალუნა или გჷთუ-მალუ и т. д., аор. გო-მირთჷ, სი გო-გირთჷ, თის გუ-ურთჷ, ჩქი გო-მირთეს: თის მუ-თუნქ ვა გუურთჷ онъ не сумѣлъ провести ничего своего, ему ничего не помогло;—გუ-ულირი прошедшій, истекшій;—დანჩხვრო გო-ულირი ვორექ я превращенъ въ огонь, я пылаю; — ე-ულა всходъ, восходъ; выходить снизу на верхъ, выростать, н.-б. გე-ვულჷ или გე-ვურქ, аор. გე-ე-ვრთი, пр. с. ე-მირ-თუმუ, თის ე-ურთუმუ;—ე-ულირი вы-росшій: მა ეულირი ბოში ვორდი я былъ выросшимъ (только что) юношей, т. е. я былъ молодымъ (*Хр.*, стр. 144,17); — объект. стр. 2-го спр. аор. გე-მირთჷ, თის გე-ურთჷ со мною, съ нимъ случилось (исполнилось), ср. ე-რთჷმა подъ რთ 2;—მე-ულა итти туда, н. მე-[ვ]ურქ[ჷ] или მე-[ვ]ულჷ/უ, თინა მე-ურს, თინევა მე-ულა, пр. нес. მი-ივში (< მე + ივში), მი-იბში или მი-ივში, а также მე-[ვ]ურდი, аор. ქიმე-ბ/ვრთი я пришелъ туда, пр. с. მე-მირთუმჷ, თის მე-ურთუმჷ, ჩქჷ მე-მირთუმუნა;—стр. з. II-я пор. მი-იბრთექ (< მე-იბრთექ), обыкн. безлично: მი-ირთე можно итти, ვე მიირთე იშო нельзя итти туда;—объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) н. მე-მართე, თის მი-ართე я могу итти туда, достигнуть, пов. накл. მე-უ < მე-ურქი ступай, мн. მე-ურთ; მე-რთი, ქჷ-მერთი иди къ нему (туда);—მე-ულირი пришедшій туда (г. მი-სული), მი-მალჷ идущій туда, მი-მაალუ; — მ-ულა (< მუ + ულა < მო + ულა) приходить сюда, н. მუ-ურქ (< მო + ვურქ), თინა მუ-ურს, თინევა მუ-ულა, пр. нес. მი-ივში (< მო + ივშო, сокращенная форма совпадаетъ съ მი-ივში < მე + ივში *итти туда*, а потому является необходимымъ употреблять при этихъ формахъ нарѣчія აშო *сюда* и ვიშო *туда*), მი-იბ/ფში или მო/უ-[ვ]ურდი, аор. ქო/ჷმო-ბ/ვრთი, ქჷმო-ფრთი, пр. с. მო-მირთუმუ/ჷ, თის მუ-ურთჷმუ (< მო-ურთჷმუ), ჩქი მო-მირთუმუნა; — стр. з. II-я пор. მი-იბრთექ, обыкн. безлично: მი-ირთე (< მო-ირთე) აშო можно итти сюда; მი-ირთე იშო можно итти туда; — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) н. მუ-მართე, თის მა-ართე мнѣ можно сюда приходить (г. მო-მესვლება), пов. н. მო-რთი иди сюда (ко мнѣ); მუ-ულირი (< მო + ულირი) или მუ-ნა-ულა пришедшій сюда (г. მო-სული, მო-ნა-ვალი); მუ-მალჷ, მუ-მაულა-რი идущій сюда; — объект. стр. 3-го спр. მუ-ულა или მო-ლება итти въ прокъ, къ лицу, быть полезнымъ, подходить, итти въ пору, н. მა/უ-მალუ, სი მა/უ-გალუ, თის მა/უ-ალუ, аор. ქჷმო-მირთჷ, სი ქჷმო-გირთჷ, თის ქჷმუ-ურთჷ წამალქ лекарство помогло мнѣ, тебѣ, ему;—გურიში მუ-ულა сердиться, н. მა გური მუ[თჷ]-მალუ я сержусь (*букв.* мнѣ приходитъ сердце), თის გური მუთა-ალუ, аор. მა გურქჷ მო-მირთჷ,

თის გურქჷ მუ-ურთჷ, ჩქჷ გურქჷ მო-
მირთეს; მა მუნაჭარაქ მომირთჷ я полу-
чилъ письмо (мнѣ пришло письмо),
пр. с. მო-ვრთუმუ (г. მო-მსვლია) мнѣ
пришло, со мною случилось,
(გური) я разсердился, оказывает-
ся;—გურ-მუულირი сердитый, раз-
серженный; — ალ-ულა (< ალა +
ულა) заходить, спускаться внизъ,
н. ალმუ-⌈ვ⌉ურქ: ბჟა ალმუურს солнце
заходитъ, аор. ალე-ებ/ვლი: ბჟაქჷ
ალეელჷ; — ამ-ულა (< ამო + ულა)
взойти, взобраться, пр. с. ამო-მირ-
თუმჷ или ამო-მილებუ; — აშ-ულა
(< აშა + ულა) выходить наверхъ,
сѣсть верхомъ (см. ниже ეშ-ულა),
пр. с. აშა-მირთუმჷ или აშა-მილე-
ბუ;—გით-ულა (< გითო + ულა) вы-
ползти, вылѣзть изъ-подъ ч., н.
გითმუ-⌈ვ⌉ურქ, аор. გით⌈ი⌉-ივლი; съ
род. отн. н. გითმო-გილენქ я у тебя
выползаю пзъ-подъ чего-либо, аор.
გითო-გილი: გითო-გილი ქუალეფი
я у тебя выползъ изъ-подъ кам-
ней (*Хр.*, стр. 122,$_7$); — გილ-ულა
(< გილო/უ-ულა < გილა-ულა) хо-
дить (туда-сюда), гулять, н. გილ-
ურქ (< გილა/უ-⌈ვ⌉ურქ, გილო-
⌈ვ⌉ურქ) хожу, буду ходить, съ
отриц. ვე გლუ⌈უ⌉ (< ვა + იგლუუ <
ვა გილა + ვურქ), თინა ვე გლ⌈უ⌉-ურს,
пр. нес. გილ-ეფში (< გილე + ეფში <
გილა + იფში) или გილ-⌈ვ⌉ურდი,
аор. გილა-ვრთი, пр. с. გილა-მირ-
თუმჷ, თის გილუ-ურთუმჷ; пов. н.
გილა-რთი; გილ-მალი ходокъ; коче-
вой; — объект. стр. 3-го спр. н.
გილჷ-მალე, თის გილა-ალე у меня
ходитъ, пр. нес. გილ-მალედჷ, ჩქჷ
გილ-მალედეს; — გიმ-ულა (< გიმო
+ ულა) выходить, сходить, слѣзать,
II-я пор. н.-б. გიმ-ი/ევლენქ (< გიმო
+ ივლენქ), аор. გჷმე-ევლი или გჷ-
მა-ვრთი, пр. с. გიმო-მირთუმჷ; пов. н.
გიმ⌈ი⌉-ილი или გიმ⌈ე⌉-ელი; გიმო-
ლჷ выходъ, კარი-გჷმოლჷ, см. კარი;—
გინ-ულა (< გინო + ულა) перехо-
дить (въ пер. смыслѣ: не слушать-
ся), н. გინჷმუ-ვურქ, аор. გინ⌈ი⌉-
ივლი, пр. с. გინო-მილებუ; съ род.
отн. გინო-მილუანს/ც, თის გინო-
ულუანს/ც (г. გადა-მივლის); — გინ-
ოლჷ переходъ;—გინუ-ულირი пере-
шедшій, непослушный;—გი/გჷშ-ულა
(< გიშა + ულა) проходить, выхо-
дить; — გჷშა-ალჷ проходъ, улица:
უ-გჷშ-ულჷ непроходимый; — დიკუ-
ულა (< დიკო + ულა) сойти внизъ;—
დინ-ულა (< დინო + ულა), ინ-ულა
спуститься, войти въ глубину ч.-
либо;—ეშ-ულა (< ეშა + ულა) вос-
ходить, возсѣдать (или იშ-ულა, აშ-
ულა), н.-б. ი/ეშე-ევლენქ (< იშა +
ივლენქ) или ი-ფ-შე-ელენქ (субъект
мѣстоименный префиксъ 1-го л. ფ
поставленъ не между глагольной
основой и предлогомъ, какъ обык-
новенно бываетъ, а передъ пред-
логомъ), пов. накл. იშ⌈ე⌉-ელი, ეშ⌈ე⌉-
ელი;—იკუ-ულა, ეკუ-ულა выходить
наверхъ, на берегъ, н.-б. II-я пор.
იკ⌈ი⌉-იბლენქ; იკ-ოლჷ, ეკ-ოლჷ вы-
ходъ на верхъ;—ილ-ულა (< ილა +
ულა), ელ-ულა восходить, н. ი/ელმუ-
⌈ვ⌉ურქ: ბჟა ელმუ-ურს солнце вос-
ходитъ, аор. ი/ელ⌈ე⌉-ებ/ვლი: ბჟაქ
ელ⌈ე⌉-ელჷ; съ род. отн. н. ელმო-
მილუანს обходитъ меня, проходитъ
мимо, аор. ელა-მილუუ, ელა-გილუუ-
თიქჷ თის ელუ-ულუუ; — კილ-ულა.

კვლ-ულა, კილუ-ულა, კილო-ულა (< კი/ვლა + ულა) проходить сквозь, черезъ что-л.; — კიხ-ულა (< კიხო + ულა) снова выходить; — მიღ-ულა (მიღა + ულა) уходить, пов. н. მიღა-რთი ступай; — объект. стр. 3-го спр. მიღვ-მალე, თის მიღა-ალე у меня уйдетъ; — მით-ულა (< მითო + ულა), მუთ-ულა входить, влѣзать (въ лѣсъ, пещеру), пов. н. მითო-რთი или მითი-ილი, ვა მითო-რთა; — მიკ-ულა, მუკ-ულა (მი/უკო-ულა) проходить, миновать, протекать (о времени), обходить, ухаживать: მიკი-ილე (მუკო-რთე) წანაშოწანაქ прошелъ одинъ годъ; ჯას ცეუენი მუკურს съ дерева (кругомъ) сходитъ кожа; — съ род. отн. ვულუანქ, გილუანქ забочусь (ухаживаю) о немъ, о тебѣ, аор. მუკ-ვულ[ე]; — მიხ-ულა (< მიხო + ულა) входить прямо (въ домъ), входить въ рѣку (переходить); მიხ-ოლე, მიხ-ალე входъ; — მუხ-ულა или მოხ-ულა заходить въ сторону говорящаго: მუხ-ილი || მოხ-ილი (г. შე-მოდი); — მიშ-ულა (< მიშა + ულა) войти въ середину ч., проходить между ч., н. მიშემუ-ვურქ, аор. მიშა-ვრთი или მიშე-ვვლი; — объект. стр. 3-го спр. н. მიშვ-მალე получаю доходъ, пріобрѣтаю, у меня *появляется* что, ხი მიშვ-გალე, თის მიშა-ალე, аор. ქვმშა-მირთე, თის ქიმშუ-ურთე; — ხქუაქვ ქიმშუურთე у нея родился ребенокъ; — უთუხულეს თანაფას თუხუაქ მუშუურთე не прявшему (никогда) захотѣлось прясть въ день Пасхи; — მო/უკუ-ულა итти назадъ, возвращаться, заходить за к.-либо, н. მოკი-იშლენქ; მიკულა-მოკულა уххожденіе-прихожденіе (т. е. посѣщеніе); — მოლ-ულა (< მოლა + ულა) итти сюда (въ сторону говорящаго), аор. მოლა-ვრთი или მალა-ვრთი, пов. н. მოლა или მალა (< მოლა + რთი) иди со мною (г. წამო < წამოდი), мн. მოლა-რთით || მალა-რთით; — წა-ულა *порча, портиться*, н. წვთმუ-ვურქ, аор. წა-ვრთი, пр. с. წა-ვრთვმე[ლ]ე[ქ] или წა-ვრთვმე[რ]ე[ქ]; წა-ულირი испорченный; — объект. стр. 2-го спр. н. წვთმუმალე у меня портится, погибаетъ, аор. წა-მირთე: შურქვ ვა წაგირთას! Да не погибнетъ у тебя душа! (заклинаніе), ср. წა-ცუნება; — წიშ-ულა выходить на открытое мѣсто, на сборище, н. წიშ[ი]-ივლენქ, аор. წიშ[ი]-ივლი.

3. **ლ**: ლაჲვა, გე-ლაჲვა, ლო-ლაჲვა падать, упасть, стр. з. I-я пор. н. ლოთმოვლევქ, ხი ლოთმო-ლევქ, თიხა ლოთმოლევ, аор. ქვლო-ვლი, ხი ქვლო-ლი, თიქ ქვლო-ლევ; — უშქურქ ჯაშე ქვლოლევ (г. ჩამოვარდა); — გეთმე-ვლევქ, ხი გეთმე-ლევქ, თიხა გეთმე-ლევ, аор. გე-ვლი, ხი გე-ლი, თიქვ გე-ლევ; — უშქურქ ჯაშე გელევ (г. ჩამოვარდა); пр. с. ლო-ვლაჲვე[რ]ე[ქ] (ჩამოვარდნილვარ), გე-ვლაჲვე[რ]ე[ქ] (ჩამოვარდნილვარ) или გი/ემა-ვლაჲვექ (გი/ემა-ლაჲვა падать внизъ); — წყარი-გიმლაჲვე водопадъ (ср. ფუცხოლი, ო-ფუცხოლი); — ე-ლაჲვა вскакивать, подняться; теряться, н. ეთმე-ვოლევქ, ხი ეთმი-ოლევქ, თიხა ეთმი-ოლევ, аор. გე-ე-ვოლი, ხი გე-ი-ოლი, თიქვ გე-ი-ოლევ; — ე-ლაჲვირი выскочившій: ელაჲვირი ლისმარი выбившійся гвоздь, ელაჲვირი ფერი

потерявшійся, исчезнувшій цвѣтъ: ფერი ელაფირი გაფუ у тебя цвѣтъ (лица) потерянъ, лица нѣтъ на тебѣ; — კისერი-ელაფირი съ поврежденной, распухшей шеей (о рабочемъ скотѣ, г. კისერ-ავარდნილი); — შური-მალაფუ теряющій душу, умирающій; — მო-ლაფა (г. მო-ვარდნა) сорваться, мгновенно очутиться, прибѣжать; — ათო-ლაფა попадать подъ ч.-либо, принадать, н. ათჷმჷ-ვოლუქ, аор. ქათჷ-ვოლი, пр. с. ათო-მილუაფუ, თის ათო/უ-ულუაფუ или ათო-ვლაფერექ (г. ჩა-ვარდნილვარ); — ალა-ლაფა попадать (въ глазъ, карманъ), н. ალჷ-ვოლჷქ, аор. ქალჷ-ვოლი, თიქჷ ქალ[ა]-ალჷ; — ქარქჷ ქალალჷ вѣтеръ стихъ; — აშა-ლაფა упасть, попасть куда, н. აშჷმუ-ვოლჷქ, ხი აშჷმა-ალჷქ, аор. ქაშუ-ვოლი, თიქჷ ქაშა-ალჷ; — ლეცან ქაშჷ-ვოლი я упалъ въ грязь; — გითო-ლაფა выскакивать; — გილა-ლაფა спадать съ ч.-либо, свалиться, I-я и IV-я пор. გილა-ბლჷქ или გილჷმჷ-ვოლჷქ, аор. გეგილა-ბლი; — съ дат. отн. გილჷ-მოლჷქ, გილჷ-მოლჷ съ меня падаешь ты, — онъ, გილჷ-გოლჷქ, გილჷ-გოლჷ съ тебя падаю я, — онъ, გილჷ-ვოლჷქ, გილა-ალჷქ, გილა-ალჷ съ него падаю я, ты, онъ, аор. გეგილჷ-მოლჷ თიქ, გეგილჷ-მოლი ხი съ меня спалъ (свалился) онъ, ты, თის თიქ გეგჷლა-ალჷ онъ свалился съ него и т. д., გილა-ლაფირი упавшій сверху; — გიმო-ლაფა выпасть, выбѣжать; — გინო-ლაფა переброситься, бѣжать, удалиться, н. გეგინჷ-ვოლუქ, аор. გეგინჷ-ვოლი, თიქ გეგინა-ალჷ (< გე-გინო-+-ოლჷ); — გინო-ლაფირი переброшенный, бѣжавшій, удалившійся; — გი/ჷწო-ლაფა выронить изъ рукъ, объект. стр. 2-го спр. и გჷწჷმო-მიოლჷ, ხი გიწჷმო-გიოლჷ, თის გიწჷმო/უ-უოლჷ (г. მივარდება), аор. გეგჷწო-მიოლჷ и т. д. (г. გამივარდა), пр. с. გეგჷწო-ვლაფუ, ხი გეგჷ-რ-წო-ლაფუ (вм. გეგჷწო-რლაფუ), თის გეგჷწო-ლაფუ (г. გამვარდნია); — ღინო-ლაფა, ინო-ლაფა упасть внизъ, н. ღინმჷ-ვოლჷქ или ინმჷ-ვოლჷქ, аор. ქიღინჷ-ვოლი или ქინჷ-ვოლი; — ღიშა-ლაფა, III-я пор. съ род. отв. н. ღიშჷმა-მიოლჷ (ხეშა), ღიშჷმა-მიოლჷქ онъ мнѣ попадаетъ (въ руки), ты мнѣ попадаешь и т. д., аор. ქჷღჷშა-მიოლჷ и т. д.; — ელა-ლაფა выбрасываться, подниматься (о вѣтрѣ), н. ელჷ-ვოლჷქ, аор. ქარქჷ გელ-ალჷ вѣтеръ поднялся; — ეშა-ლაფა, იშა-ლაფა выпасть (съ корнемъ), уничтожиться, вымереть, н. იშჷმა-ვლჷქ, б. გეშა-ვლჷქ, аор. გეგჷშა-ვლი, თიქჷ გეგჷშა-ლჷ или გეგჷშა-ძუ bm; — ი/ეშა-ლაფირი выбросившійся, выпавшій, вымершій или ი/ეშა-ძაფირი bm; — მიშა-ლაფა, аор. ქიმჷშა-ბლი или ქიმჷშჷ-ვოლი (ლაჩხირს, ჭირს) я упалъ (въ огонь), попалъ (въ несчастье); — მიშა-ლაფირი упавшій; сумасшедшій; — წიმო-ლაფა вскакивать, н. წიმჷ-ვოლჷქ, аор. გამჷწჷ-ვოლი или გაწჷმჷ-ვოლი (первая форма съ перестановкою согласныхъ предлога); съ дат. отн. წჷმჷ-მოლჷ (თოლი), თის წჷმა-ალჷ у меня, у него выпадаетъ (глазъ), аор. გამჷწჷ-მოლჷ თორქ, пр. с. გაწჷმო-ვლაფუ,

სი გაწვმო-რლაფუ, თის გაწვმო-ლაფუ.

4. **ლ:** გო-ლაფა вздрагивать, стр. з. IV-я пор. н. გვთმუ-ვოლვქ, სი გო-თმა-ალვქ, თინა გითმა-ალვ, аор. გვ-ვოლი, სი გა-ალი, თიქვ გა-ალვ.

5. **ლ:** გო-ლაფა выпалить, выстрѣлить, стр. з. I-я пор. н. გოთვმო-ვლუქ или გო-ვლუქ, სი გო-ლუქ, თინა გო-ლვ/უ, аор. გო-ვლი, სი გო-ლი, თიქვ გოლვ;—თოფიქვ გოლვ ружье выпалило, пр. с. გო-ვლაფექ.

6. **ლ:** ლუაფა, გო-ლუაფა обводить кругомъ, обходить, съ род. отн. н. ვულუა'ნქ'; — მა შხურს ჩქიმი ლეჩი სქუას ვულუანქ я обвожу овцу вокругъ моего больного ребенка [есть повѣріе, что всѣ болѣзни, невзгоды того, котораго обходятъ кругомъ, переходятъ на обходящихъ], аор. გუ-უვლე, გო-გილე и т. д.;—გოგილუა ჩქიმი ლუს я принесу себя въ жертву за тебя; — стр. з. п. ვალუაფუქ (г. ვევ ლები), аор. ქვგე-ვალე, თიქვ ქვგა-ალუუ;— გო-ლუაფირი обведенный, окруженный, — გოლუაფირო (supinum): სქანი გოლუაფირო ჩქიმი ლული голова моя (пусть будетъ) жертвой за тебя;—გ'ა'-ალუაფარი (< გო-ოლუ-აფარი) предметъ и орудіе обнесенія, жертва.

7. **ლ:** ლი-ლუაფა ползить, н. ლვთმგ-ვოლუანქ, თინა ლვთმა-ალუანს, аор. ქვლე-ვოლე, თიქვ ქვლა-ალუუ.

8. **ლ:** ლიება, ლა-ლიება уменьшать, пить, уничтожать, III-я пор. н. ბ/ვალენქ уменьшаю, аор. ლე-ბ/ვალიი, сосл. ლა-ბ/ვლუე;—стр. з. II-я пор. н. იბ-ლუექ уменьшаюсь, испиваюсь, аор. იბლიი, ლე-ებლიი;—აშა-ლიება, объект. стр. н. მელუები, გელუები, ელუები (г. მელევა), аор. ქვშე-მე-ლუე, თის ქვშე-ელუე; — ლა-ლუური уменьшенный, уничтоженный, оконченный, выпитый; — უ-ლუუ неуменьшаемый, неисчерпаемый.

9. **ლ || ჲ:** ლოლიბი ожиданіе, ожидать, IV-я пор. стр. з. н. ველვქ жду, ожидаю, ველუქ bm, თინა ელვ, ელუ, пр. нес. ველვლი, жел. I ველვლა, жел. II ველვლე;—ქვველვლა ჲ, ლობოშთი გობჭყორუულას! если я жду этого, пусть Богъ разгнѣвается на меня;—ქვველვლა ჲ, ნვმვ მუურს если я его жду, пусть не приходитъ (ко мнѣ); — ელვლა ожидай; ვე ელვლა (< ვა ელვლა) не жди.

ლა- префиксъ въ именахъ параллельно съ ნა: ლა-კვანჩირი || ნა-კვანჩირი (см. слова подъ слѣдующими за ლა- буквами), см. ლე-.

ლაბაშა длинная деревянная палка съ желѣзнымъ наконечникомъ и желѣзнымъ или же деревяннымъ крючкомъ у *рукоятки; носятъ во* время путешествій по горамъ, см. არამ-ხუცუ.

ლაბერჟი, ლაბირწი ключица у птицъ.

ლაბშა (г. ლაფშა) меринъ; — ლაბშა პალურა меринъ ретивый.

ლაგამი (г.), ააგამი bm узда, уздечка.

ო-**ლაგვ** порогъ у воротъ (слово одного корня съ г. ლაჯი *шагъ*, и ო-ლაგვ значитъ: *мѣсто для шага, чтобы перешагнуть*), ср. г. გადასა-ბიჯი,

ლაგვანი, ააგვანი bm большой глиняный кувшинъ для храненія вина

(г. ჭური), у Орб. ლაგვინი, ლაგვინარი (греч. λεκάνη, п. لکن чанъ, сосудъ; г. ლაგინა, греч. λαγῆνα кувшинъ), ср. ლაზუცი.

ლაგვევობა тупость;—ლაგვევგი тупой, ср. გაგულია, ჩანგულია.

ლაგვიმორია см. გვიმორა.

ლაგუჯი мѣшокъ изъ необдѣланной козьей или овечьей шкуры, носимый на спинѣ, ср. ხართა; — ლაგუჯამი съ мѣшкомъ (человѣкъ или вещь).

ლადგრი MZ, ლადირი S, ადირი bm сырой (невареный, нежареный); — ლადგრი ხორცი сырое мясо; отым. глаголъ, стр. з. II-я пор. н. ვილადგრუუქ становлюсь свѣжимъ, зеленѣю, аор. გე-ევლადგრი.

ლაზი лазъ, ср. ჭანი.

ლაზუცი, ლაიცი, ლაცი кукуруза, маисъ; — ცარი ლაცი (см. ცარი), ср. ხიმილი, ჭკილი.

ლაიცი см. ლაზუცი.

ლაკალა см. ლა-კალა.

ლაკვაცა MZ, ლაკუჩხა S, აკუჩხა метательная палка для сбивки снизу плодовъ и для игры въ кегли (г. ჭოლოკი, ჭოლოქი), ср. ცახანა.

ლაკვი, აკვი bm щенокъ;—ლაკვიშია (прозвище) Лаквишія.

ლაკუჩხა см. ლაკვაცა.

ლალა a) трусъ, неудачникъ, нищій, глупый, b) хищникъ, жадный.

ლალი, ლალუა лай, лаять, I-я пор. п. ვლალუნქ: ჯოღორი ლალუნს/ც собака лаетъ, аор. ვლალი, пр. с. მილალუ или въ страд. формѣ ნოვლალუექ;—съ род. отн. ვულალუნქ, გილალუნქ и т. д. я лаю на него, на тебя, аор. ვულალი;—III-я пор. მე-ლალუა (г. მი-ყეფება), н.-б. მე-ვოლალანქ, თინა მი-ოლალანს, аор. მევოლალი, თქვ მი-ოლალე; — მა-ლალარი или ლალუუ, მა-აარი bm лающій.

ლამ: ლამა, ლამება смутиться, изумиться; понять, смекнуть, объект. стр. 2-го произв. спр. аор. მელამე, ხი გელამე, თის ელამე, ჩქ მელამეს и т. д.

ხი-**ლამაზე** (г.) красота, ср. ხქვამი, ხი-ხქვამა.

ლამი (г.), ხი-ლამე сырость.

ლამოსი см. ნამუსი.

ლამპა лампа.

ლამფირი см. ლოფინი.

«**ლანგური**» Лангуръ, въ этой формѣ встрѣчается названіе р. Ингуръ (см. ინ-გური) у Chardin'a (Voyages, стр. 349,з).

ლანდა (ქინი დო თუდონი) бревна (нижнія и верхнія), къ которымъ приколачиваются доски пола и потолка.

ლანდი (г.) тѣнь.

ლანჭა см. ნაჭა.

ლანჯი, ლაჯი ясень.

ლაპარცყია (ლა-პარცყია) плоскій (ср. г. პრცყელი), см. ლა-ფართია.

ლარცყა (г.) рейка на крышѣ подъ дранью и черепицей, къ которой эти послѣднія приколачиваются, ср. რჩხინა.

ლარჭა см. ნაჭა.

ლარჭემი, ლარჭამი тростникъ; свирѣль изъ тростника, ср. კალამი, ჩალამ-კალამი.

ლას: ლასუა, დო-ლასუა, მო-ლასუა стереть, уничтожить, разстроить, раскрыть, помѣшать, лишить, запре-

тить, I-я пор.н. ვლასხუნქ S, ზლასხჷნქ MZ, аор. მო-ზლასხი, пр. с. მო-მილასხჷ;—съ род. отн. ვულასხუნქ или უზლასხუნქ, გილასხუნქ я мѣшаю (запрещаю, лишаю) ему, тебѣ и т. д., аор. დო-ვულასხი и т. д.; — ღორონთქ ნჷმჷ მოგილასხეს (съ потерей გ: მოილასხეს)! да не лишитъ васъ Богъ!—IV-я пор. ვოლასხაფუანქ;—стр. з. II-я пор. იზლასხუუქ уничтожаюсь, стираюсь;—მო-ლასირი стертый, разстроенный; — გინო-ლასხუა перетираться, раскрываться, разстраиваться, сходить съ ума;—გინო-ლასირი помѣшанный, сумасшедшій.

ლასირ: ლასირუა, ლასჷრუა, გო-ლასირუა, დო-ლასჷრუა растирать, точить, I-я пор. н. ვლასირანქ ხამს я точу ножъ, ვლასირანქ წამალს я растираю лекарство, аор. გო-ვლასირე или დო-ზლასირე;—стр. з. II-я пор. ვილასირუუქ; — ლასირელი наточенный.

ლაცი см. ლახუცი.

ლაცუფაჟია плохое ружье, см. ცუფაჟ.

ლაფარა площадь вокругъ дома; навѣсъ, стрѣха.

ლაფაჩე безоружный; одѣтый по-домашнему;—ლაფაჩათ, ლაფაჩეთ (нар.): ლაფაჩათ მიდავრთი я ушелъ, не одѣвшись хорошо.

ლაფი (г.) грязь.

ლაფში (г.) губы, рыло; — ლაფშამი губастый (ср. г. ცუჩიანი).

ლალანკონი мѣра вѣса около 2-хъ фунтовъ (= 14 куринымъ яйцамъ), у Чуб. ლალანაკი, ლალარიკი, у Орб. ლოლარიკი безмѣнъ, ручные вѣсы [у Brosset въ надписяхъ ლალარიკონი, причемъ კონი онъ толкуетъ, какъ г. ქონი *сало*, что́, конечно, непріемлемо, см. Voyage archéologique, Rapp. VIII, стр. 108 прим. 1].

ლაღარაია Лаѓараіа (фамилія).

მა-**ლაღური,** მა-ჸაღური bm иволга.

ლაყურში (г. ლაყუჩი, ლაყუჩა) жабра, жабры у рыбъ.

ლაშქარი (г. изъ п. لشکر) войско; война.

1. **ლახ:** ლახალა, ლახარა болѣзнь; ლახება болѣть, და-ლახება заболѣть, н. იზლახუუქ или ვილახებუქ заболѣваю, аор. დე-ვლახი;—ლეხი, ლეხიანი больной;—ლეხი ვორექ я болеиъ; — ნა-ლახე выздоровѣвшій (*букв.* бывшій больной); — მა-ლახია (пасѣк.) большая муха, носительница—по народному вѣрованію—болѣзней, ср. у Бер. ხნოულა, მეხნოულე.

2. **ლახ:** ლახუა, გო-ლახუა бить, избить, გილა-ლახუა избить на чемъ-либо (напр., на дорогѣ), I-я пор. н. ზ/ვლახჷნქ, аор. გო-ზ/ვლახი, пр. с. მილახჷ; — стр. з. II-я пор. н. ვილახუუქ S, იზლახუუქ, аор. გიზ/ვლახი, пр. с. გო-ვლახერექ; — მა-ლახარი, მა-ჸახარი bm бьющій; — ლახირი, გო-ლახირი, გო-ჸახირი избитый.

ლახანა (г.) кочанная капуста.

ლახტი (г. ლახცი изъ п. لخت) булава, палица, რახცი.

ლახუცი, ჸახუცი bm маленькій глиняный кувшинъ для храненія вина (г. ქვევრი), ср. ლაგვანი.

ლაჯი см. ლანჯი.

ლაცაფი игра, забава, шутка; играть,

I-я пор. н. ბლაცაფულენქ или въ стр. ф. II-я пор. ვილაცაფუქ играю, аор. ვილაცაფი, пр. с. მილაცაფინჷ или въ стр. ф. ნო-ვლაცაფუექ, სი ნო-ლაცაფუექ, თინა ნო-ლაცაფუე;— съ род. отн. н. ვულაცაფუქ, გილაცაფუქ..., аор. ღჷ-ვულაცაფი;—III-я пор. н. ვოლაცაფუანქ заставлю кого играть, аор. ვოლაცაფე;—н.-б. ვოლაცაფინუანქ, аор. ქჷ-ვოლაცაფინე, თიქჷ ქა-ალაცაფინუ, пр. с. მილაცაფინუაფუ;—IV-я пор. н. ვოლაცაფინაფუანქ заставлю кого-либо заставить играть 3-е лицо, аор. ვოლაცაფინაფე, пр. с. მილაცაფინაფუაფუ; — მა-ლაცაფე играющій, забавляющійся;—ო-ლაცაფუ игрушка, мѣсто для игры; — ითო-ლაცაფი играть внизу; — მითო-ლაცაფი играть внутри ч.-либо; — მინო-ლაცაფი, მუნო-ლაცაფი играть сверху надъ ч.-либо.

ლე-, ლა- сванскій префиксъ для образованія nomina loci, часто употребляемый и въ мингрельскомъ: ლე-ბაჩილე, ლე-გოგიე, ლე-ღგებიე и др. (см. слова подъ слѣдуемыми за ლე- буквами); эквивалентами его являются м. ო- < ღო, карт. სა- (см. Н. Марръ, *Гдѣ сохранилось сванское склоненіе?* И. И. А. Н., 1911, стр. 1199—1206).

ლება, შე-ლება, შე-ძება bm мочь, сила, возможность, II-я пор. н.-б. შევლებუანქ или ქიშ-ივლებინუანქ могу, смогу, аор. ში-ივლებე, ში-ივძებე bm или ქიში-ივლებინე; — IV-я пор. ქიში/ე-ვოლებინებაფუანქ;— пр. с. стр. з. ქიში-ნო-ვლებუექ, სი ქიში-ნო-ლებუექ, თინა ქიში-ნო-ლებუე (г. შენაძლებვარ);—объект. стр. 2-го спр. н. შე-მილებუ, თის შეულებუ, ჩქჷ შე-მილებუნა, пр. с. 1-го спр. ქიში-ნო-ვლებუე, სი ქირ-ში-ნო-ლებუე (вм. ქიში-ნო-რლებუე), თის ქიში-ნო-ლებუე; — ში-ილებე, შ-ილებე, შ-იძებე bm можно, ვე ში-ილებე нельзя; — ში-ილებედჷ можно было; — შე-ლებუნი, შე-ლებიანი сильный, могучій;—უ-შუ-ლებერი невозможный, слабый, больной.

1. **ლები** (г.), ძები bm тюфякъ.

2. **ლები** (г.) синій;—ლები-ცალო გინიროჷ онъ посинѣлъ, ср. ლურჯი

ლებია фасоль;—ლებია-ვახაში Лэбіавахашъ, рѣчка въ селѣ Худопъ Зугдидскаго уѣзда (*букв.* не варящая фасоль), см. ხაშუა.

ლევა, ლევან Лева, Леванъ (муж. имя), въ исторической пѣсенкѣ (*Х*..., стр. 121), по мнѣнію проф. Цагарели (МЭ, I, 65), говорится о Дадіани Леванѣ II Великомъ, владѣтелѣ Мингреліи (1591—1657 г.) и объ имеретинскомъ царѣ Георгіи III (1605—1639 г.), который былъ взятъ въ плѣнъ Леваномъ II.

ლეკერე (б.-м. ლე-კერე) Лекерэ, рѣчка въ Зугдидскомъ уѣздѣ, называемая также ო-ხარკალუ.

ლეკური (г.), ძეკური bm шашка.

ლენჩი (г.) глупый.

ლეპარტიე, ლიპარტიე, ლიპარია Лепартіэ, Липартіэ, Липаріа (фамилія);- სა-ლიპარტიანო, სა-ლიპარტიო Салипартіано, Салипартіо, сѣверо-восточный уголъ Мингреліи, расположенный по обѣимъ сторонамъ рѣки Техуръ (около 20 деревень).

ლერე (абх. ალჷრა) ось, ср. ღერზე.

ლერსი, ლერცი, ლექსი (г. ლექსი изъ греч. λέξις) стихотвореніе;—ლერსუა слагать стихи;—მო-ლერსე стихотворецъ, მე-ლექსე.

ლერჭყვა см. ლე-რჭყვა.

ლეცა грязь; глина.

ლეტუჩი (р.) летучій;—ლეტუჩიში კამანდა летучая команда.

ნა-**ლეფსოუ,** ნა-გესოუ bm Налейсоу, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

ლექინი S, ლექჷნი MZ легкій, ср. ქექე

ლექსი см. ლერსი.

ლეში, ლეფში см. ლიში.

ლეჩავა, ლეჩაა Лечава, Лечаа (фамилія): — ლეჩა-ხე, см. подъ ხე 2.

ლეჩექი (г. ლეჩაქი) S, ქიცა „лячакъ", длинная и широкая вуаль, надѣваемая женщинами на голову и спускаемая на спину.

ლეჩქვი см. ლე-ჩქვი.

ლეხი. ლეხიანი больной, იეხი, გეხიანი bm, см. ლახალა.

ლია Лія, село въ Зугдидскомъ уѣздѣ; народная этимологія названіе это производитъ отъ глагола ლიებს уменьшать, прекращать: у джварцевъ была война съ кѣмъ-то; когда войско ихъ достигло мѣстности ო-ხარკალუ Охаркалу, оно еле барахталось (ударялись другъ о друга, издавая звукъ на подобіе бьющихся другъ о друга деревянныхъ предметовъ, см. ხარკალი), а когда дошло до ლია, то совсѣмъ было уничтожено (г. ლია топкое мѣсто).

ლიბუ S, ლჷბუ MZ мягкій; слабый.

ლიება см. ლ 8.

ლიკვი кулакъ, ср. г. ბლიკვი.

ლილა (г.) индиго.

ლიმა S, ლჷმა MZ война, волненіе;—отым. глаголъ *воевать, бушевать*, н. II-я пор. ვილჷნქ воюю, аор. ვილი;—მა-ლიმური воинъ;—ნო-ლიმერი დრო время послѣ войны, ნო-ლიმერს (какъ нар.) послѣ войны; — ო-ლჷმუ предметъ войны: მიდართეს ოლჷმუშა они пошли воевать; — ო-ლიმური воинскій, военный; — უ-ლჷმური безъ войны.

ლინჯი мѣдь.

ლიპარცია, ლიპარია см. ლეპარცია.

ლისმარი S, ლჷსმარი MZ, ისმარი, ისჷმარი (г. ლურსმანი) гвоздь.

ლისჷრი см. ისირი.

ლიფონი крылоорѣшникъ (дерево); лубокъ;—ლიფონი-ცობა (*букв.* крылоорѣшниковое озеро) яръ на рѣкѣ Абаша, въ селѣ Мартвиль.

ლიშანი, ნიშანი (п. نشان), შანა, შარნა знакъ; задатокъ; подарки, подносимые женихомъ невѣстѣ при обрученіи;—отым. глаголъ შანუა обручать, н. ბშანუნქ или ვშარნჷნქ, аор. დო-ბშანი или დო-ბშარნი; — შანირი, შარნილი, შანილი обозначенный, назначенный (г. და-ნიშნული). н. ვნიშნენქ, аор. და-ვნიშნი.

ლიში, ლიფში, ლეში, ლეფში иголка, იში, გეში bm.

ლოგინი (г.) постель; кровать.

ლოდი (г.) большой, тяжелый камень; — ლოდი-ტყვია тяжелый слитокъ свинца.

ლომი (г.), გომი левъ; — «ნჯილო» левъ (МА, стр. 43), ჯილო;—«ლომინეე, ლომიკია» (прозвище) «львенокъ» (МЭ, I, 26); — ლომა Лома (имя быка, буйвола), см. ჯილო.

ლოცკ: ლოცკუა лизать, I-я пор. н. ბლოცკჳნქ, аор. ბლოცკი.

ლოჳ нѣмой, ср. г. ბლუ заика.

ლოფინი S, ლამფირი M полъ у арбы.

ლუბა, ლჳბა пазуха, см. უბა, თოლი 1.

ლუგა (г. ლუნგი, ჩლუნგი у Чуб. тупой) глупецъ, дуракъ.

1. **ლუკა** (г. ლუკმა), ჲუკა bm кусокъ;— ლუკა-ლუკათ по кускамъ.

2. **ლუკა,** ჲუკა Лука (имя).

ლუკუფხა (раст.) растрогъ; бирючина.

ლური, ჲური bm сонъ; спать რულაფა, დო-რულაფა (въ нѣкоторыхъ временахъ съ перестановкой согласныхъ основы ლურ || რულ), II-я пор. н. იბრულუა⌜ნქ⌝ засыпаю, аор. იბრულე MZ, ვირულე S, ვირუჲე bm; — ქოდ-იბრულუა⌜ნქ⌝ засну; — объект. стр. 1-го спр. н. ბ/ვლურს⌜უ/ჳ⌝ или მლურს⌜უ/ჳ⌝ я сплю, სი ⌜რ⌝ლურს⌜უ/ჳ⌝, თის ლურს⌜უ/ჳ⌝, ჩქჳ ბლურა и т. д., пр. нес. ბლურდუ/ჳ, ჩქჳ ბლურდეს, аор. ქჳდჳ-მარულუ, ქჳდჳ-გარულუ, თის ქჳდა-არულუ (г. დამეძინა), пр. с. მირულუაფუ, სი გირულუაფუ, ჩქჳ მირულუაფუნა и т. д. или ნო-ბრულუე, სი ნო-⌜რ⌝რულუე, თის ნო-რულუე, ჩქჳ ნო-ბრულუენა; ქჳდო-ვრულაფუ, სი ქჳდო-⌜რ⌝რულაფუ и т. д. (г. დამძინებია), д.-пр. მირულუაფუდუ, ჩქჳ მირულუაფუდეს или ნო-ბრულუედჳ, ჩქჳ ნო-ბრულუედეს;— ლურენჯი спящій; — ნა-რული⌜ი⌝ спавшій; ო-ლურაფალი, და-ალურაფალი (< დო-ოლურაფალი) мѣсто для спа: ქჳდიინჯირჳ დაალურაფალო онъ легъ спать; — მიკო-ლური прилечь отдохнуть, не раздѣваясь, прикорнуть, н. მიკო-ბლურსჳ, аор. ქიმჳკი-იბრულე; — უ-რულობა безсонница; — «ლურიშგუდა» Эр. бздюха, дождевикъ (грибъ, *букв.* мѣшокъ сонливости), см. გუდა (ср. г. რული, ლული).

ლურჯი (г.) синій; — ლურჯა Лурджа (имя лошади), ср. ლები 2.

ლული, ჲული bm пижаръ, «ლოლი» у В; — მე-ლულიე щуръ (птица).

ლჳბა см. ლუბა.

ლჳბუ см. ლიბუ.

ლჳლჳ грудное дитя (г. ლილია, п. لولو красивое дитя), ср. ჩქჳჩქჳ.

ლჳმა см. ლიმა.

ლჳსმარი см. ლისმარი.

ლჳხჳმი неотесанный, непонимающій, дикій.

მ.

1. **მ-** a) передъ губными, въ особенности передъ ბ, является простымъ фонетическимъ наростомъ, напр., მ-ბარუა, b) именной префиксъ, появляется параллельно съ ნ, რ, ფ въ такихъ словахъ, какія въ немъ не нуждаются; въ обоихъ случаяхъ слова расположены подъ слѣдующими непосредственно за наростомъ буквами.

2. **მ-** неоформленный объективный мѣстоименный префиксъ 1-го лица въ глаголахъ; въ извѣстныхъ случаяхъ эквивалентами его выступаютъ: ბ, ვ, პ, ფ, *Гр.*, § 87.

3. **მ-** субъективный мѣстоименный

префиксъ 1-го лица въ глагольныхъ основахъ съ начальными плавными მ и ნ, коренными или наращенными, *Гр.*, § 67,A,c.

1. **მა** *я*; — მა-ვა *я*, — говоритъ (повѣств. форма); — მა-თი и *я*; — მათი-ა и *я*, — говоритъ (пов. ф.), см. ჩქიმი.
2. **მა-** префиксъ для образованія порядковыхъ числительныхъ и другихъ именъ, *Гр.*, §§ 37, 128.
3. **მა-** префиксъ именъ дѣйствующихъ лицъ параллельно съ მე-, მი-, მო-, მუ-, *Гр.*, §§ 105, 128.
4. **მა-** см. მო- 3.
5. **მა-** префиксъ для образованія отъ прилагательныхъ и нарѣчій *уравнительной* формы степеней сравненія, указывающей на полное между сравниваемыми предметами равенство, *Гр.*, § 32.

მაზჩაკუნა см. მა-ზჩაკუნა.

მაგალითი (г.) примѣръ, образецъ; — სა-მაგალითო примѣрный; необычайный; странный.

1. **მაგანა** (г. ნამგალი, მანგალი) серпъ.
2. **მაგანა** Магана, рѣчка въ Зугдидскомъ уѣздѣ.

მაგვიმარია см. გვიმორა.

მადენი (г. მადანი изъ арб. معدن) рудникъ; кладъ; сокровище.

მადილოშანი S, მადვლოშანი MZ (г. მანდილოსანი) женщина, дама (*букв.* носящая платокъ, косынку).

მადლი см. მარდი.

მავშაია см. მა-ფშალია.

მაჩაკელა/ი см. მა-ზჩაკუნა.

მაჩაკვალი см. მა-ჩაკვალი.

მაჩლი (г.) деверь, ср. ოხორასქილი.

მათე Матеей.

მათრახი см. მართახი.

მაიდანი Майданъ, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

მაკერიშე см. ლეჯი.

მაკინდოლი, მაკინდოი bm петрушка.

მალა- см. მოლა-.

მალაჩონი (г. მოლოზანი), მააჩონი bm монахиня.

მალამო (г.) мазь (лѣчебная).

მალანურობა см. ალანი.

მალას, მაას bm скоро, быстро; — ვალიში მა-მალას быстро, какъ молнія; — ალას-მალას не имѣющее смысла аллитерирующее и риѳмующее образованіе, *Гр.*, § 165, ср. ჩქარას.

მალალური-ხე, მალი-ხე см. ხე 2.

მამიდა см. და 1.

მამული (г.) родовое имѣніе, *преимущественно* виноградникъ, ср. ზინეხი.

მან: მანუა, გო-მანუა опалять (г. ცრუსვა), I-я пор. н. ვმანუნქ, аор. გო-ვმანი; — объект. стр. 3-го спр. н. მამანუუ (г. მეცრუსება); — გო-მანირი опаленный.

მანათი рубль; — მანათობით по рублю, рублями.

მანგარი (г. მაგარი) крѣпкій, сильный; — მა-მანგარა (уравнит. форма); — მანგარო или მანგარაშე крѣпко; — სი-მა⌜ნ⌝გრე крѣпость, сила; — отым. глаголъ (съ перестановкою двухъ послѣднихъ согласныхъ основы) მარგება, გა-მარგება, და-მარგება укрѣплять, III-я пор. н. ვამარგენქ, аор. გე-ვამარგი; — съ род. отн. (или II-я пор.) ვიმარგენქ, გიმარგენქ я укрѣпляю на себѣ его, тебя; задерживаю; — стр. з. н. ვიმარგუუქ укрѣпляюсь, аор. დე-ევ-

მარგი или ლე-ევმარგინი, (обыкн. съ отр.), ვა ლე-ევმარგინი я не могъ удержаться, თიქ ვა ლე-ემარგინჷ; — съ .род. отн. ვუმარგჷქ сопротивляюсь, я поддёржиааюсь кѣмъ-л., чѣмъ-л.; — მა სვეცენს ვუმარგჷქ я поддерживаюсь столбами;—объект. стр. 3-го спр. (форма возм.) მამარგინე, გამარგინე, თის ამარგინე или ქჷლჷ-მამარგინე я смогу удержать, аор. ლჷ-მამარგინჷ: მა ცხენქ ვა ლჷ-მამარგინჷ я не смогъ удержать лошадь.

მანგი см. подъ გ 13, ср. ცოლი.

მანგიორი (г. მაგიერი) замѣняющій, замѣститель;—მანგიორო взамѣнъ, вмѣсто.

ო-**მანე**, ო-მჷნე 1) берлога (вѣроятно одного корня съ г. ბუნი, ბუნაგი, арм. բուն, բնակ); — 2) Оманэ, названіе мѣстности въ селѣ Джваръ Зугдидскаго уѣзда.

მანჟარი, მანჷჟარი (ж. имя) Манижа.

«**მანჭიკორა**, მანჭკორა» у Эр. опенокъ (грибъ).

მანჯ: გა-მანჯება, ლა-მანჯება успокаивать, останавливать, III-я пор. п. ვომანჯუა⌈ნქ⌉, аор. ლჷ-ვომანჯეე;—стр. з. II-я пор. п. იმამჯებუქ, аор. ლე-ემამჯი.

მანჯა (г. მაჯა) завястіе.

სა-**მანჯელი** причина, поводъ.

მანჷჩა, მანუჩა, მანუჩარი (муж. имя) Манучаръ;—მანუჩარიშ-კახათი, назв. села, см. კახათი

მაჲას см. მალას,

1. **მარა**, მარუა, მარუო недѣля (послѣднія двѣ формы напрашиваются на сопоставленіе съ მა-რუო *восьмой*, и быть можетъ это созвучіе не случайное, а коренное); — მარაშე еженедѣльно, ср. წორი подъ სწორი.

2. **მარა** (*союзъ*, г. მაგრამ) но; — მარა-ვა но, — говоритъ (повѣст. форма).

მარაგა М (арм. մարագ *сѣновалъ*) хлѣвъ для козъ, ср. ქაბარკა.

მარანი (г.) винный погребъ, см. თხა.

მარაშინა თუთა см. არგუსო подъ თუთა.

მარგალი мингрелецъ, *преимущественно* крестьянинъ;—მარგალური мингрельскій; — მარგალურო по-мингрельски; — სა-მარგალო Мингрелія (ср. ო-დიში), см. подъ ინ-გირი, ср. ყაზახი.

მარგალიცი (греч. μαργαρίτης, ὁ) жемчужина.

მარგაცელი см. მა-რგაცელი.

მარგება см. მანგარი.

მარგვი медвѣжонокъ, ср. г. ბრანგვი медвѣдь.

მარგულა, მარგული чернослівъ, см. подъ ინ-გირი.

მარდი (дат. ќарт́. მარს и მარდის), მადლი (г. მადლი) благодать, милость; благодарность; — ბჟაშ მარდი-მე или უშულადუ ბჟაშ მარდი-მე! клянусь благодатью солнца, клянусь благодатью неутомимаго солнца! (მოამბე 1897, № VI, отд. II, стр. 25);—სქანი მარდუ-მე-ლაია клянусь твоею благодатью (г. შენმა მადლმა); — მარდი გინაავჷ онъ отблагодарилъ его (*букв.* отплатилъ благодарностью); — отым. глаголъ მარდება благодарить, стр. з. съ род. отн. ვუმარდჷქ, გიმარდჷქ благодарю его, тебя и т. д., аор. ლჷ-

ვუმარდი, და-გიმარდი;—მარდობა, მადლობა благодарность;—მარდობელი или მარდიელი благодарный, მადლობელი;—სა-მარდო нуждающійся въ милости, благодѣяніи; благотворительный.

სა-**მარე** (г.) могила.

მართ: მართალი (г.) правда; справедливый; невиновный;—მართებული справедливое, слѣдуемое, должное; —სა-მართალი справедливость, судъ, законъ;—სი-მართლე правдивость, правота;—მო-სა-მართე судья;— სა-სა-მართო судъ; — უ-სა-მართო беззаконный, несправедливый; — უ-სა-მართოთ несправедливо, безъ суда;— უ-სა-მართობა беззаконіе; — отым. глаголъ მართება, გა-მართება оправдывать, -ться, II-я пор. н. ვიმართენქ დუს оправдываю себя, аор. ვიმართი დუდი;—გა-მართებული оправданный; — მო-მართუა налаживать, поправлять, помогать, съ род. отн. н. ვუმართენქ, аор. მო-⌈ვ⌉უმართი;— стр. з. IV-я пор. н. ვემართებუქ (г. ვემართლება) мое притязаніе къ нему справедливо.

მართახი, მათრახი (г. მათრახი) кнутъ.

მართახია (евр. муж. имя) Мардохей.

მართვე (г.) птенецъ; дѣтенышъ вообще.

მართუუ водоворотъ, пучина, омутъ, см. რთ 3.

მარია Марія; — მარიკა (уменьш. и уничиж.) Марика.

მარკოზ Маркъ.

«**მარსილი**» Марсиль, названіе долины въ Абедатскомъ обществѣ Сенакскаго уѣзда (СМК, X, отд. I, стр. 113).

მარტვილი, მარტვიი hm Мартвиль, село и общество въ Сенакскомъ уѣздѣ; მარტვილი (греч. μάρτυρ свидѣтель, мученикъ) собственно названіе уцѣлѣвшаго донынѣ древняго монастыря (X в., главной святыни Мингреліи), называемаго по-м. ჭყონ-დიდი *большой дубъ* (о возникновеніи названія მარტვილი см. Н. Марръ, *Крещеніе*, стр. 172—173); по преданію храмъ стоитъ на мѣстѣ языческаго идола კაპუნია (см.), которому приносились въ жертву дѣти; — მარტვილური, მარტვიაური мартвильскій; мартвилецъ, мн. მარტვილარეფი, მარტვიაარეფი.

მარტი см. подъ თუთა.

მარქვალი см. მა-რქვალი.

მარშანია Маршанія (фамилія).

მარჩილი 10 коп., обыкновенно употребительно სუმი მარჩილი 30 к.; [СМК, XXIV, отд. II, стр. 19 сказано: «марчили — это старинная мингрельская монета, равная почти гривеннику». Однако, мы не знаемъ, существовала ли такая *старинная мингрельская* монета; въ Грузіи то она была и равнялась 60 коп. по Орб., а Чуб. къ этому добавляетъ: «въ Имеретіи (Имеріи) марчилъ стоилъ 100 п̆аръ (полушекъ) или 30 коп. сереб.»] — მუთუნჷ-ქეს-მარჩილით никоимъ образомъ, никакой цѣной; см. მუთუნი.

მარჩხა мелкій; мелкая вода;—*сравн. ст.* უ-მარჩხაში.

მარცხო (г. მარცხი неудача, неудачный) случайно, рѣдко.

მარძგვი см. მორძგვი.

მარწყვენი, მარწყვინი (г. მაწონი) простокваша, მარწყვინდი M.

მარწყკვენია, у Эр. «ბარწყკვანია» мышій тернъ, веха-мышья, ср. ბაძგი.

მარწყკინდი см. მა-რ-წყკინდი.

მარჭიხოლი, მაჭირხოლი, მარჭიხოი bm ласточка (этимол. слова см. Н. Марръ, *Яфетическое происхожд. арм. слова margarey*, И. И. А. Н. 1909, стр. 1158).

გა-**მარჯვება,** გა-მარჯობა см. მორძგუა.

მასარი (г. მესერი, по Орб. მასარი) частоколъ.

მასაქილა см. მა-ზჩაკუნა.

მასქური, მასკური зефиръ (см. ბორია); гороскопъ: თი ბოში თინერი მასქურიში დაბადებული იცოინა... тотъ мальчикъ будетъ — говоритъ — рожденъ подъ такимъ гороскопомъ... (*Хр.*, стр. 73,16); въ словѣ имѣемъ первую половину г. ვარსკვ-ლავი, მასკუ-ლავი *звѣзда, свѣтило*, ср. მურიცხი, ერცი.

«**მაცა**» у Эр. палочникъ широколистый (раст.).

მაცრბაია (?) непроходимый, см. ფარონი, ცები.

მაფა царь;—მაფობა царствованіе;—სა-მაფო царство, государство;—მაფა დო დედოფალი *царь и царица*, такъ называются новобрачные;—«ცყაში-მაფა» лѣсная царица (см. СМК, XXXII, отд. III, стр. 150 и XVIII, отд. III, стр. 12—14).

მაფშაია см. მა-ფშალია.

-**მაქი,** -მაქჷ суффиксъ, приставляемый къ глаголу или къ какой-либо другой части вноснаго предложенія, когда говорящій повторяетъ свои же слова, *Гр.*, § 153,а.

მაქსიმე, მაქსჷმე (муж. имя) Максимъ.

მაღაჩა кукурузникъ, ср. ბაღჷ 1, ო-სიმიდე, ჯა-რგვალი.

მაღალი (г.) высокій;—სი-მაღალე высота;—ა-მაღლება, ე-მაღლება возвышаться, II-я пор. н. ა-ვიმაღლენქ, или ე-ეზმაღლენქ (< ა-იზმაღლენქ) я возвышу, подыму (голову, голосъ);—стр. з. II-я пор. ე-ეზმაღლებუქ, ე-ემაღლებუქ, ე-ემაღლებუ возвышаюсь.

მაღლაკი Маглакъ, село въ Кутансскомъ уѣздѣ.

მაშა (г.) щипцы для углей.

მაჭარი (г.) молодое вино, чихирь, ср. ნე 1, ცქვილი.

მაჭირხოლი см. მარჭიხოლი.

მახა, მახარია, см. подъ ხარ 2.

მახათი Махатъ, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

მახაში, მოხაში Махашъ, Мохашъ, село въ Сенакск. уѣздѣ, ср. ხაშუა.

მახვარი (абх. ამახვარ) рука (отъ плеча до кисти), ср. მ-ხუჯი.

მახინჯი см. подъ ხირუა.

მაცალე, მაცალეე товарищъ, другъ;—ნა-მაცალე бывшій товарищъ;—отыменный глаголъ მაცალაფა подружиться съ к., стр. з. н. ვომაცალჷქ, аор. დე-ებ/ვმაცალი.

მაცარე (г. მაყარი) шаферъ, дружка, ср. მაცალე.

მე (г.) я (*Хр.*, стр. 109,14,20), ср. მა 1.

1. **მე-** см. მა- 3.

2. **მე-** туда, къ нему (предлогъ въ глаголахъ, *Гр.*, § 113);—მე-ლე по ту сторону;—მელე-მოლე съ обѣихъ сторонъ (см. მო-ლე);—მელენი, потусторонній противоположный;—მეღახ̈ჷ̈ отдѣльно, въ сторону: დუდი

მელახჷ ქჷდჷ დო ცანი მელახჷ голова и туловище валялись отдѣльно другъ отъ друга (*Хр.*, стр. 34,27).

3. **-მე**, -მეე; -ბე, -ბეე частицы клятвы 1 и 2 лицъ, см. ლორობითი.

მეესი, მესი см. подъ თუთა.

«**მეკენჩხალი**» (მე-კენჩხალი) у Эр. кленъ, ср. მე-ხიკალი, ცხალი (г. ნეკერჩხალი, ლეკენჩხალი).

მეკო-მოკონი, მიკო-მოკონი, მუკო-მოკონი что-то, всякая всячина (г. რალაც-რალაცა); — თექი იხირდჷ მეკო-მოკონს тамъ онъ кралъ всякую всячину (*Хр.*, стр. 26,5—6).

მელა (г.), მეა bm лиса; но свидѣтельству А. Ламберти (стр. 205), въ его время лиса въ Мингреліи не водилась вовсе, по причинѣ, — какъ думаетъ онъ, — обилія въ странѣ большихъ хищныхъ звѣрей; но шакалъ (ცურა) обиталъ; теперь лиса водится въ Мингреліи, но въ пользу справедливости свидѣтельства Ламберти говоритъ то обстоятельство, что въ мингрельскихъ пѣсняхъ и посейчасъ фигурируетъ шакалъ тамъ, гдѣ собственно должна бы быть лиса (*Хр.*, стр. 141—142), да и самое названіе лисы მელა обыкновенно употребляется въ сложеніи съ названіемъ шакала: ცურა-მელა или მელა-ცურა (см. сказки №№ XIV, XVI), что́ означаетъ и *лису* и *шакала*; очевидно мингрельцы позднѣе познакомились съ лисою и не совсѣмъ отличили её отъ шакала; лисѣ мингрельцы даютъ слѣдующія прозвища: მო-ძვანძვალე *быстро бѣгающая* и უჭუ-უხაშუშ მაჭკომალი *ядущая нежареное и невареное* (см. მოამბე 1897, № VI, отд. II, стр. 8); — «მელი-ყურძენე» Эр. чашковое дерево.

მელანი (г. изъ греч. μέλαν, τό) чернила.

მელახჷ, მელახო отдѣльно, ср. გოხჷ.

მელე см. მე- 2; — მელესია, см. ელესია.

მელეხი см. მერეხი.

მელია, მელიავა Меліа, Меліава (фамилія); — მელი-ხე, см. подъ ხე 2.

მენძელი, მეენძელი см. მე-ნძელი.

მენწარი вѣдьма, см. ჭეჭეთობა.

მენჯი (г. მუჯა у Орб.) солончакъ; минеральныя воды, бани, ср. ჯიმუ.

მერაან лѣниво, медленно (? г. ნელას).

1. **მერე** (г.) послѣ (*Хр.*, стр. 109,14), ср. უკული.

2. **მერე** озеро, ср. მერეხი, ცობა.

მერეთ, მერია см. რ 6.

მერეხი, მელეხი ливень; океанъ.

მესეფი, მესეფეფი по народному повѣрью божества въ образѣ мужчинъ и женщинъ, повелѣвающія всѣмъ царствомъ животныхъ, птицъ и пресмыкающихся; они — божества охоты, сами охотятся въ сопровожденіи собаки, и безъ ихъ разрѣшенія никто не можетъ убить ни единой дичи; живутъ они въ морѣ или за-моремъ, а потому и говорится: მესეფიქ ეკიილჷ *Месепи вышелъ* (на берегъ, на сушу); они обходятъ сушу поочередно: мужчины въ одинъ годъ, а женщины въ другой; мужчины одѣты въ черныя одежды, и ихъ появленіе сопровождается сильными дождями, а женщины ходятъ въ

бѣлыхъ платьяхъ, и бываетъ ясная погода; собравъ дань на зиму, они возвращаются въ море; — მეზეფო-ბა — время нахожденія божествъ на сушѣ отъ 28-го октября по 3-е ноября, по одному преданію, а по другому отъ 28 числа каждаго мѣсяца по 3-е число слѣдующаго (см. კრებული 1899, № VII, отд. II, стр. 43; СМК, XXXII, отд. III, стр. 109 — 110; XXIV, отд. II, стр. 1—5).

მეზცი см. წულა.

მეცი (г.), *дат. карт.* მეს больше; — მეცო очень, весьма; дольше; — უ-მეცაში большій; — უ-მეცაშო большею частью, особенно; — მეციში მეცი чрезвычайный.

მეხი (г.) громъ, громовой ударъ; сильный, крѣпкій; — მეხი-ცალო подобно громовому удару; — მეხი გიაშქუ громъ ударилъ, ср. ცუყაცი.

«**მეხიკალი**» см. მე-ხიკალი.

«**მეხჷ**» противъ; — ცაში მეხჷ противъ неба (МЭ, I, стр. 95,4).

1. **მი** кто, მინ, მინი, ჷ (послѣднія формы употребляются обыкновенно передъ гласными въ началѣ слѣдующихъ словъ), მინ ორე? кто (есть)? — მი-თი и кто, кто же, кто ни; — მიშე отъ кого? — მიშა къ кому? — მიშო для кого? — მიგიდა, მიგჷდა или მიდ-გა, მიდჷგა кто-то, кто-либо, нѣкто; მიგიდენი (< მიგიდა + ე < რე + ნი) кто ни есть, кто-то, მიგიდარენი (< მიგიდა + რე + ნი); — მითა никто: მითა რე никого нѣтъ; — მითინი, მითინე кто-либо, кто-то: მითინი რე кто-то есть, მითინი ვა რე никого нѣтъ (*букв.* нѣтъ кого-либо); — მი-თინეშა[ხ], მითინეეშა иногда (ср. კა-ლი-კალეშახ); — მითაქამც, см. ქამი, §§ *Гр.*, 51—57.

2. **მი-** (> მჷ- > მ) объективный мѣстоименный префиксъ 1-го лица въ глаголахъ, родительный.

3. **მი-** см. მა- 3.

მიარო, მიარე многій; много; — მია-როს... მიაროს многимъ... многимъ (однимъ—другимъ); — მაარე.

მიგიდა, მიგჷდა см. подъ მი 1.

მიდა- предлогъ въ глаголахъ.

მიდგა, მიდჷგა см. подъ მი 1.

მიზანი (арб.-т. نظام) низамъ, турецкій солдатъ, войско, порядокъ.

მიზეზი (г.) причина; вина.

მითა см. подъ მი 1.

მითე ვარ никакъ нѣтъ.

მითინე, მითინი см. подъ მი 1.

მითო- предлогъ въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ, *Гр.*, § 115; — მითო-ხოლე или მითა-ხალე ტყას внутри, среди лѣса.

მიკი, მიკო- см. მუკი.

ნა-**მიკოლუუ**, ნა-მჷკოლუუ, ნა-მიკოჲუუ Намиколуу, село (славится гончарнымъ производствомъ).

მილიონი милліонъ.

მიმინო (г.) соколъ, ястребъ-перепелятникъ.

მიმო- предлогъ въ глаголахъ.

1. **მინ**, მინი, მინჷ см. მი 1.

2. **მინ... მინ**, მინი... მინი..., მინჷ то... то; — მინ ურემით, მინ კუჩხით то на арбѣ, то пѣшкомъ; — მინიშა иногда.

მინდორი (г.), მინდორია поле; — აშა-მინდორია лѣсная поляна, ср. ოჩე 1.

1. **მინი**, მინ[ჷ] туда, внутрь, მინოთ.

2. **მინი** см. მი 1.

მინო- предлогъ въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ, *Гр.*, § 115, ср. მინი 1.

მინუტი (р.) минута.

მინჯე см. მი-ნჯე.

მირკვენჭია см. კენჭი.

«**მირხობა**» или ნირხობა (СМК, XXXII, отд. III, стр. 97—98); авторъ вышеназванной статьи говоритъ, что первое названіе непонятно, а второе можно перевести, какъ «туманность» (м. ნირხი, г. ნისლი туманъ); подъ названіемъ მირხობა извѣстенъ праздникъ за 24 дня до Великаго поста въ честь какого-то божества; свинья, предназначенная въ жертву божеству, называется ო-მირხე (молитву см. *Хр.*, стр. 186).

მიფაფია см. ფაფაფი.

მიქამ-გარიო Михаилъ-архангелъ; — სა-მ-გარიო, см. ო-ხვამერი.

სა-**მიქაო** (отъ фамиліи მიქაა, მიქავა, მიქაძე) Самиќао, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

მიშა- предлогъ въ глаголахъ, *Гр.* § 115, ср. მიშე⌈ე⌉.

მიშე, მიშეე внутри, среди.

მიშვიცია см. მი-შვიცია.

მიშუშია см. მი-შუშია.

მიწო- см. подъ წიმი.

მჯარე см. მიარო.

1. **მო** см. მუ 1.

2. **მო-** см. მა- 3.

3. **მო-** объективный мѣстоименный префиксъ 1-го лица въ глаголахъ, дательный тубалъ-каинскій параллельно съ მა-, дательнымъ ќарт́скимъ.

4. **მო-** сюда, ко мнѣ, resp. მუ- (предлогъ въ глаголахъ, *Гр.*, §§ 110, 113);—მო-ლე по сю сторону;—მელე-მოლე (см. მე-ლე); — მოლენი посюсторонній.

მოდა мода.

მოთა *мн.* მოთალეფი внукъ.

მოიდანახე Монданахэ, село въ Зугдидскомъ уѣздѣ; названіе какъ будто состоитъ изъ груз. მოი < მოდი *приходи* + ნახე *посмотри*, какъ и названія нѣсколькихъ крѣпостей въ Имеріи მოდამნახე, но не исключается возможность объясненія этихъ названій на мингрельской почвѣ, именно, въ связи съ глаголомъ ხუნა (см.) *сидѣть*.

მოკა, მონკა тяжелый; трудный; беременная; — უ-მონკაში (сравнит. ст.); — მონკათალა беременность;— სი-მონკა тяжесть; — დიდა-მოკა, см. დიდა; — отым. глаголъ მონკობა дѣлать тяжелымъ, обременять, III-я пор. ვამონკანქ, аор. და-ვამონკე⌈ე⌉;— съ род. отн. н. ვუმონკანქ, გიმონკანქ дѣлаю тяжелымъ что-либо ему, тебѣ и т. д.;—стр. з. II-я пор. аор. დე-ემო⌈ნ⌉კათი, სი დე-ემონკათი, თიქჷ დე-ემონკათჷ, ср. г. მაკე.

მოკლე (г.) короткій; — შე-მოკლება укоротить, сократить, ср. კუნცა 1.

1. **მოკო** пословица, иносказательное;—მოკოთ იჩიებუ онъ говоритъ иносказательно.

2. **მოკო-** предлогъ въ глаголахъ.

3. **მოკო** см. კორინება.

მოლა-, მალა- предлогъ въ глаголахъ, *Гр.*, § 110.

მოლე см. მო- 4.

მონ см. უ-მოსი.

მონა (г.) рабъ; — მონობა рабство.

მონაწიი см. წ 4.

მონდა, მონჭა || сильный, *сравн. ст.* უ-მონდაში, *прот.* კოზუ, ср. ნ-ჭაფა.

მონკა см. მოკა.

მონცყორი шерсть.

მონჭა см. მონდა.

მორგვი см. подъ რგვალი.

მორდია см. подъ რდ 1.

მორე см. მუ 1.

მორია см. რ 6.

მორიკული см. არიკი.

მორო дѣйствительно, въ самомъ дѣлѣ.

მოროდონი Мородонъ, *имя.*

მოროჟა Морожа, рѣчка въ Зугдидскомъ уѣздѣ.

მორსება, გა-მორსება пробовать, испытывать, н. მოზრსენქ (вм. **ზმორ**სენქ, *Гр.*, § 67,A,d), аор. გა-მოზრსი, пр. с. მიმორსებუ, გიმორსებუ, თის უმორსებუ;—ო-მორსებუ испытаніе, искушеніе, бѣдствіе; — გა-უ-მორსებუ неопытный.

მორჩე см. ჩე.

მორჩილი (г.) послушный, покорный; маленькій; — მორჩილება покорность, ср. რჩქილა.

მორძგვი || მარძგვი: მორძგუა, გო-მორძგუა побѣда, успѣхъ;—გომორძგუა! (привѣтствіе) здравствуй! (*букв.* побѣда [да будетъ у тебя]); рядомъ съ გომორძგუა употребляютъ, преимущественно въ Сенакскомъ уѣздѣ, и груз. форму того же корня, именно გამარჯობა или გამარჯება (< გამარჯვება); въ отвѣтъ говорятъ: ღორონთქ გოგიმორძგუ или ღორონთქ გოგიმორძგვას! Богъ (уже) далъ тебѣ побѣду *или* Богъ да даруетъ тебѣ побѣду! — IV-я пор. ვომორძგვაფუანქ, аор. გო-ვომორძგვაფე;—стр. з. II-я пор. н. ვიმორძგუუქ я имѣю успѣхъ, побѣждаю, аор. გი-ივმორძგვი; — გო-მორძგვილი, გე-მორძგვილი побѣдившій, побѣдитель, გა-მარჯვებული (г.); — მორძგვას, მორძგვაას (нар.) съ успѣхомъ, мѣтко; — მორძგვიშე (нар.) направо; — მარძგვანი правый, правая (напр. рука, сторона);—სი-მარჯვე (г.) сила, крѣпость, ср. რჯგინა, ჯგირი.

1. **მოს:** მოსუა ткать, I-я пор. н. ვმოსუნქ; — ნა-მოსა ბორბოლიაში паутина;—მოსა-ბალე, см. ბალე.

2. **მოს:** II-я пор. аор. 3 л. მი-იმოსუ ქოჩორაქ მიიმოსე დო ყებურცე ქომეშალოხოლე Кочора, подложивъ подъ себя ноги, сѣлъ у очага (Х, .. стр. 93,30).

უ-**მოსი** большой; бо́льшій; — უ-მოსო очень, весьма; — *сравн. ст.* უუ-მოსაში (собственно сравнительная степень უ-მოსი, только въ карт. формѣ, а უუ-მოსაში превосходная ст.)—отым. глаголъ, стр. з. IV-я пор. н. ვამონუაფუქ я его превосхожу; — съ род. отн. н. ვუმონქ, გიმონქ я превосхожу его, тебя, მიმონს, გიმონს, უმონს онъ превосходитъ меня, тебя, его.

მოლე см. подъ ლ 1.

მოცივა-ხე см. ხე 2.

მოჭვა насѣдка.

მოქვი Моќвъ, село;—მოქუარი моќвскій; моќвецъ.

მოჭყუდუ см. ჭყუდუა.

მოხამუჩი (арб. [illegible], т. [illegible]). მუხამუჩი шпора.

მოხაში см. მახაში.

მჳოლუა, მე-მჳოლუა ревѣть, заре-

нѣтъ, аор. 3-е лицо მი-ომპო-ლუუ.

1. **მუ**, მუი, მუა что; — მუიე (< მუი + ე < რე *есть*) что такое? по ассимиляціи иногда მო: მო ორე? что такое? (такъ начинаются мингр. загадки, отсюда მორე *загадка*); — მუ-თი что же, что ни; — მუგიდა, მუდგა, მუდიგა, მუიდგა что-то, что-либо, нѣчто; — მუგიდენი (< მუგიდა + ე < რე + ნი) что ни есть, что-то, მუ-გიდარენი (< მუგიდა + რე + ნი); — მუთა ничто: მუთა რე ничего нѣтъ, მუთარე прозвище, см. თოლი-გე подъ თოლი 1); — მუთა წოფე ничего не было; — მუთა-ყეშხა, см. подъ დღა; — მუთუნი что-либо, что-то: მუთუნი რე что-то есть, მუთუნი ვა რე ничего нѣтъ (*букв.* нѣтъ чего-либо); — მუთუნინერი (см. ნერი); — მუშა. მუშა დირე? почемъ? — მუშა მორთი ты зачѣмъ пришелъ? მუშე изъ чего; — მუშე, მუშენი почему, отчего; — მუშო[თ], მუოთ, მოთ, მუთ зачѣмъ, на что; — მუშენი-და потому что, затѣмъ что, *Гр.*, §§ 51—57.

2. **მუ** *мн.* მუნეფი онъ, самъ; — თინეფი ნოდეს ქჷდიოცუუ დო მუქ, სანარცი-აქ, გინი მუში მუმაში ჩუდეშა მი-დართუ ихъ онъ, Санартіа, оставилъ дома, а самъ пошелъ въ домъ своего отца (*Хр.*, стр. 51,19-20); — მუში свой, его; — მუშიანი свойственникъ, родственникъ; — მუშუში (< მუში-მუში): მუშუში ჩუდეშა მიდართეს разошлись по своимъ домамъ; — მუშოთ или მუშო для себя, для него; — მუშებურა по своему; — მუ-შობა (г. ნისობა) все по немъ, по его желанію; — უ-მუშო[თ] или უ-მუშეთ безъ него, *Гр.*, §§ 43,45.

3. **მუ-** входитъ въ качествѣ первой составной части въ сложныя слова, какъ-то: მუ-დოს (< მუ + დროს), მუ-ჭვმა, მუ-ნე[ე]რი, მუ-ჟანს, მუ-სხი[ი] и др. (см. подъ вторыми частями этихъ словъ); — მუ-და сколько; — მუდა წანერი რექ? сколько тебѣ лѣтъ? — მუდა რე თე თუთა? какое число этого мѣсяца? — მუდა დღა-შახ? до какихъ поръ? см. თიდა.

4. **მუ-** см. მა- 3.

5. **მუ-** см. მო- 4.

მუარზე см. მუ-ა-რზე.

მუგიდა см. подъ მუ 1.

მუდა см. подъ მუ- 3.

მუდგა, მუდიგა см. подъ მუ 1.

მუდუ см. მუხვი.

მუზარბიი Музарбій (имя сказочнаго царя).

მუზიკა (рус., греч. μουσική,ή) музыка; гармоника.

მუთა см. подъ მუ 1.

მუთარე см. თოლიგე подъ თოლი. 1.

მუთაქა (г. изъ арб. متكا) круглая подушка, მურთაკა М.

მუთუნი что-то, что-либо; — მუთუნი ვარ ничего; — მუთუნიშენი ვარ ни за что (въ этомъ же смыслѣ употребляются მუთუნჷქესაშე ვარ, მუთუნი ქესათჷ ვარ, მუთუნჷ-ქესა-მარჩილით), см. подъ მუ 1, см. მარჩილი, ქესა.

მუკი, მუკი-მუკი кругомъ, მუკჷ-მუკი или მიკი-მიკი; — მიკო-მოკონი, მუკო-მოკონი, см. მეკო-მოკონი; — მუკო- или მიკო- предлогъ въ глаголахъ.

მულა - предлогъ въ глаголахъ; — მუ-ლა-ხალე (нар.) внутри, ср. დინა-ხალე.

მული (г.) золовка, ср. ოხოჩასქილი.

მუმა (мн. მუმალეფი), მუა отецъ; — მუა-ნთირი или მუა-ნთელი тесть, свекоръ (*букв.* замѣненный, обмѣненный отецъ, см. თირუა 2); — მუმა-ჩაფირი званый отецъ (*букв.* выбранный, см. ჩაფა, г. მამობილი); — მუმა-ცონირი, მუმა-ცონერი вотчимъ (*букв.* привитый отецъ, см. ცონუა); — მუმალამი, მუმამი имѣющій отца (г. მამიანი); — უ-მუმე, უ-მუმო, უ-მუმალო безъ отца, сирота; — მუმული см. слѣд. слово (эт. слова см. Н. Марръ, ОТ, стр. 8, прим. 1), ср. ბაბა.

მუმული, მუმუ ხm пѣтухъ; самецъ вообще, см. მუმა; — მუმულია, მუმუია пѣтушокъ.

მუნაფა облако; — მუნაფილი облачный.

მუნაწიი см. წ 4.

მუნდი задница, ბუდი (уменьшительное); — მუნდი-ლიქა съ безобразной задницей; — მუნდ-უკურთე, см. კურთა.

მუნი туда, внутрь, внутри; употребляется и какъ предлогъ въ глаголахъ; — მენოხ сюда, მუნოთ.

მუნო- предлогъ въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ, *Гр.*, § 115.

მუნცური червь; прозвища его: ოქიშიშ მაზიმალი *измѣряющій спину*, თელი и შურდგუმილი *живой* (см. მოამბე 1897, № VI, отд. II, стр. 8), ср. у Бер. ზომა-ზომა.

მუნჩქვი см. მუჩქვი.

მუნწი см. უნწი.

მუნჯი (г.) нѣмой; — მუნჯი-ცალო какъ нѣмой.

სა-მურზაყანო Самурзакано, сѣверо-западная часть Мингреліи между рр. Ингуромъ и Галидзгой. Мѣстное преданіе названіе это производитъ отъ собственнаго имени Мурзаканъ (میرزاخان). Мурзаканъ Шервашидзе, одинъ изъ членовъ абхазскаго владѣтельнаго дома, бѣжавъ изъ Абхазіи, отвоевалъ у Одиши (Мингреліи) эту страну, владѣтелемъ которой сдѣлался самъ и далъ свое имя странѣ (см. Цагарели, МЭ, I, предисл. стр. IX).

მურიცხი, მურუცხი звѣзда; — მურიცხამი звѣздный; — ცვა-მურიცხამი «Вамурицхами, прозвище сказочнаго героя (*букв.* имѣющій звѣзду на лбу) (эт. слова см. Н. Марръ, *Яфетическое происхожд. арм. слова margarey*, И. И. А. Н., 1909, стр. 1158), ср. მასქური.

მურხაფა разрывать, терзать, თინა გა-მურხანს онъ разрываетъ (ср. г. მუსრვა).

მურუცხი см. მურიცხი.

მურღულია см. ბაზი.

მუქთა-ხორა (г. изъ п. مفتخوار) дармоѣдъ.

1. **მუშა** работникъ, рабочій; — მუშებაა. მუშობა работать, I-я пор. н. მუვშენქ (вм. ვმუშენქ); — II-я пор. იმუბ/ვშენქ MZ, ვიმუშენქ S, аор. იმუბშე, ვიმუშე, пр. с. მიმუშებუ; — III-я пор. н. ვამუშეენქ, аор. ვამუშეე, пр. с. მიმუშებუაფუ; — IV-я пор. н. ვომუშებაფუანქ, аор. ვომუშებაფე; — ნა-მუშერი сработанный; урожай; — ო-მუშებელი работа, предметъ работы.

2. **მუშა** см. подъ მუ 1.

მუშე, მუშენი см. подъ მუ 1.

მუში, მუშუში см. подъ მუ 2.
მუშო см. подъ მუ 1 и 2.
მუჩქვი барсукъ, მუნჩქვი.
მუჭო какъ, какимъ образомъ; — მუჭო-თი подобно тому, какъ; — მუჭომი какой; — მუჭო-გიდა какъ-нибудь (г. როგორღაც): მუჭოგიდა ოწიოდვნი какъ бы то ни было.
მუხამუზი см. მოხამუზი.
მუხვი MZ, ვუდუ S кротъ; — «მუდუ» у Эр.
მუხური край, уголокъ, островъ, страна; — მუხური Мухуръ, названіе нѣсколькихъ деревень въ Мингреліи и Имеріи; — მუხურჩა Мухурча, село въ Сенакскомъ уѣздѣ; — განარჯიაშ-მუხური и ხეცუშ-მუხური, см. განარჯია и ხეცუ.
მუწი, მუწე ежевика, ср. ციმწვა, см. დურდენი.
მხარე (г.) край, сторона, ср. მუხური.
მჷ- см. მი- 2.
მჷნოხ см. მუნი.
მჷწო- см. подъ წიმი.

ნ.

ნ- 1) фонетическій наростъ въ началѣ словъ, начинающихся на согласные: ნ-გერი, ნ-ცერი, ნ-ჩურუა и др.; 2) -ნ- вставка среди словъ: ომე⌈ნ⌉დი, დი⌈ნ⌉დარი, სი⌈ნ⌉ჩხე и т. д.: въ первомъ случаѣ слова показаны подъ слѣдующими непосредственно за наростомъ буквами, ср. მ- 1, რ- 1, ფ- 1.
2. **ნ** ნება вредить, стр. з. IV-я пор. ვონექ врежу, თინა ონჷ онъ вредитъ.
ნა- см. ნო- 1.
ნაბადა см. ბადე.
ნაბადი (г.), ნაბადია бурка.
ნაბცვან см. ნა-ბეცვანი.
ნაგვი см. ნა-გკი.
ნადირი (г.) дичь, звѣрь; — მო-ნადირე охотникъ (ср. მე-ცუალე); — ონადირუ, ონადირუუ. სა-ნადირო (г.) мѣсто для дичи, для охоты; — მიდართუ ონადირუშა онъ пошелъ на охоту; — ქჷმორთუ სანადიროშე онъ вернулся съ охоты, ср. ჯინი 1.
ნავარი (г. ონავარი изъ арм. աւար) грабитель, разоряющій; проклятый; — სა-ნავარო подлежащій проклятію, разоренію.
ნავეია (муж. имя) Навеія.
ნაზად (рус.) назадъ.
1. **ნათ:** ნათუა, ნათება, გო-ნათუა свѣтить, освѣщать, III-я пор. н. ვანათენქ, аор. გჷ-ვანათი, пр. с. მინათებუ; — ნათელი свѣтлый; — მა-ნათებელი, მა-ნათლებელი свѣтящій; — განათებული освѣщенный; просвѣщенный; блистательный; — სა-⌈ნ⌉თელი свѣча; — მე-სა-ნთელო/ე свѣчникъ; — სი-ნთე, სი-ნათე, სი-ნათლე свѣтъ; — სა-სი-ნათო свѣтильникъ.
2. **ნათ:** ნათუა крестить, н. ვნათჷნქ, аор. დო-ვნათი; — стр. з. н. ვინათუუქ, аор. დი-ივნათი; — ნათილია или ნა-ნათა крестникъ, -ница (ср. იშნა-წონჯევი подъ წუნ || წონ 2).
ნათი M талія у одежды, ср. ოჭიში.
ნაია см. ნანა.
ნაირი см. ნერი.
ნავა ровное мѣсто; поле.
ნადეფსოუ, ნაძესუუ bin см. ნა-დეფ-სოუ.

ნამღვილი см. ნანდული.

ნამუ (мн. ნამუნეფი) который, какой, *Гр.*, §§ 52—55;—ნამუ-თი и который, который же;—ნამუგიდა какой-то, нѣкто, ნამუგიდე⌈ე⌉ნი (< ნამუგიდა + ე < რე + ნი) кто ни есть, какой ни есть; — ნამუთინე⌈ე⌉, ნამუთინი, ნამჷთინეე, ნამჷთინი нѣкоторый, нѣкоторые; нѣсколько; кто-либо; — ნამუთინეე... ნამუთინეე одни... другіе;—თეშენი ნამუთი, თიშენი ნამუთი потому что.

ნამუდა, ნამჷდა, ნამდა (союзъ) что, когда; передъ виосною рѣчью замѣняетъ двоеточіе, какъ груз. თუ, რომ, арм. եթէ, т.-п. كه; — ათაში ნამუდა такъ что; — ეფერი, ნამუდა такой, что;—თეშენი ნამუდა, თიშენი ნამუდა потому что; — თეში ნამუდა такъ что.

ნამუსი (г. изъ п. ناموس) совѣсть, ლამოსი; — სა-ნამუსო тайна; — უ-ნამუსო безсовѣстный, ср. სინდისი.

ნან: ნანება, შე-ნანება раскаяніе, раскаиваться, н. ვნანენქ или მნანენქ;— н.-б. ში-იმნანენქ, аор. ვინანჲ, ში-იმნანი, пр. с. მინანებუ.

ნანა, ნანაია (г. ნენა, по Чуб. ნენე) мать, мама; — ნაია (ласк.) маменька; — ნანა-სქუა! (*букв.* мама-дитя; этими словами мать ласкаетъ своихъ дѣтей) о родимый!—ნანა, ნანინა, ნანი назв. колыбельной пѣсни и припѣва къ ней «баюшки-баю».

ნანდული, ნამღვილი (г. ნამდვილი) настоящій, дѣйствительный, непремѣнный;—ნანდულო, ნამღვილო дѣйствительно, точно, ср. ბეჯითო.

ნანია сушильня для кукурузы, для г̔оми.

ნანინა см. ნანა.

ნაობაზცი (г.) темница, тюрьма.

ნაოჭე см. ოჭიში, ჭალა подъ ჭ.

ნარაზენი Наразенъ, село въ Зугдидскомъ уѣздѣ, б. м. ნა-რაზენი.

1. «**ნარდი**» по Ламберти (стр. 157) названіе серебряной монеты, которую вмѣстѣ съ 3—4 фунтами воска мингрельцы того времени имѣли при себѣ въ лодкѣ во время ловли рыбы, а послѣ улова жертвовали монету съ воскомъ, въ знакъ благодарности, св. Георгію.
2. **ნარდი** (г. изъ п. نرد) триктракъ, тавлейная игра.
3. **ნარდი** см. подъ რდ 1.

ნარცება, ნარცი, ნაცრი (г.) желаніе, желать, I-я пор. н. მნაცრულენქ;—II-я пор. н.-б. იმნარცენქ, аор. იმნარცი; — მო-ნარცე желающій; — ნა-ნარცი, სა-ნარცი желаемый, желанный;—სა-ნარცია Санартія, прозвище сказочнаго героя (см. сказку № XX).

ნარღი печаль, горе; отым. глаголъ ნარღება, და-ნარღება печалиться, раскаиваться, I-я пор. н. ვნარღენქ;—II-я пор. ვინარღენქ или იმნარღენქ, аор. ივნარღი или იმნარღი;— объект. стр. 3-го спр. н. მონარღუ (г. მენაღვლება).

ნაცრი см. ნარცება.

ნარჩა (г. ლანჩა) подошва.

«**ნაფრა**», «ნაფურნახა» (СМК, XXXII, отд. III, стр. 108—109) названіе какого-то божества, обрядъ жертвоприношенія которому совершается въ іюлѣ мѣсяцѣ, исключительно въ субботній день; въ жертву приносится ржаной хлѣбъ

съ примѣсью сыра შელებური, причемъ сыръ не долженъ быть створоженъ настойкой на желудкѣ свиньи (см. ნაწი); при совершеніи обряда становятся лицомъ на югъ (къ Турціи) и заблаговременно запираютъ свиней; на основаніи всего этого авторъ статьи предполагаетъ, что ნაფრა — божество магометанское.

ნაფურნახა см. ნაფრა.

ნაქური, ნაქურეი см. ქური.

ნაღმელი (г. ნაღველი) желчь, ср. ნე 2.

ნაჩალიკი (р.) начальникъ.

ნაცა-ცუცა (г. ნაცარ-ცუცა) или ცუცა зола, горячая зола; — ცუცაში съ золой; — ცუცა-წყარი или ანკარა щёлокъ; — ნაცა-კეკია, ნაცა-კიკია, см. კეკუა, ср. ნო-ჩეჩი, დოფა.

ნაწი соленый и копченый желудокъ свиньи, овцы, козы, теленка или коровы; настойка на такомъ желудкѣ прибавляется къ молоку, чтобы оно свернулось для полученія сыра, ср. ქვეცერე.

ნაჭკა S, ლარჭკა Z, ლანჭკა M цѣпь для вѣшанія котла надъ очагомъ, ср. კაჩა.

ნახ: ნახება, შე-ნახება хранить, стр. з. II-я пор. н. ვინახჷქ S, იმნახჷქ MZ, თინა ინახჷ, аор. ქიში-ივნახი или ქიშ-ივნახი, пр. с. შე-მინახებუ; — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) შე-მანახინე я могу хранить, ვე შჷ-მანახინე (< ვა შე-მანახინე), пр. нес. შე-მანახინედჷ, аор. შე-მანახინჷ, обыкн. съ отр. ვე შჷ-მანახინჷ, напр., ფარაქ я не могъ сохранить денегъ.

ნახვ: ნახუა стирать, I-я пор. н. მ/ვნახუნქ, аор. დო-ვნახვი; — съ род. отн. н. ვუნახუნქ, გინახუნქ стираю ему, тебѣ, аор. დუ-⌈ვ⌉უნახვი, ср. რჩხუალა.

ნახვთა, ნახუთა недоуздокъ (г. ავშარა).

ნახურევი Нахуревъ, рѣчка въ Сенакскомъ уѣздѣ, б. м. ნა-ხურევი.

ნაცაფი боровъ, ср. წანერა подъ წანა.

1. **ნდ** || **ნდვ:** ნდება, ნდვება, ნდობა, მონდება довѣріе; довѣрять, поручать, III-я пор. н. ვანდენქ или ვანდვენქ, аор. ქჷ-ვანდი; — стр. з. IV-я пор. н. ვენდებუქ или ვონდჷქ довѣряю, аор. ვენდი, თიქ ენდჷ; — ვე გენდებუქ не могу довѣрить тебѣ; — სა-ნდო вѣрный, სა-ნდვე; — მო-ნდებული предавшійся, преданный; — შე-ნდებული прощенный, оправданный; — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) მანდინე или მანდვენე я могу поручить ему кого, что, მანდინექ я могу тебя поручить ему и т. д.

2. **ნდ:** ნდება щадить, II-я пор. н. იმდენქ щажу, სი ინდენქ; — ვე ემდენქ (< ვა იმდენქ) не щажу.

ნდიი см. დემი.

ნდო см. დო 1 и 2.

ნდომ: ნდომა, ნდომება желаніе, хотѣніе; желать, хотѣть, II-я пор. н.-б. ვინდომენქ, аор. მი-ვინდომი или მი-იმდომი, თიქჷ მი-ინდომუ; — III-я пор. ვანდომენქ заставляю желать другого, употребляю что на что, напр., время, аор. მჷ-ვანდომი; — съ род. отн. ვუნდომენქ, გინდომენქ я желаю ему, тебѣ, я посягаю на него, на тебя, аор. მუ-⌈ვ⌉უნდომი, მო-გინდომი и т. д., пр. с. მო-მინდომებუ, თის მუ-უნდომებუ; — объ-

екст. стр. 3-го спр. аор. მგ-მანლოშინუ, თის მა-ანლოშინუ мнѣ захотѣлось, напр., ლურქ спать.

ნღურ: ნღურება недовольство, ропотъ; роптать, быть недовольнымъ, быть въ размолвкѣ, II-я пор. ვინღურუანქ (г. ვინღურებ). аор. მი-იმღურეე (< მო-იმ/ვნღურეე), თიქც მი-ინღურუუ; — III-я пор. н. ვანღურენქ: — стр. з. II-я пор. ვინღურებუქ (г. ვინღურები); — IV-я пор. ვონღურუქ (г. ვენღური), аор. დგ-ვენღური, თიქც დე-ენღურც: — ნღურილი недовольный.

ნლღულ || ლღულ: ნლღულაფა, ლღულაფა плавить, III-я пор. (съ дат. отн.) н. ვონლღულუანქ, аор. ვონლღულე. пр. с. მინლღულუაფც;—стр. з. I-я пор. в. ვნლღულუქ; — თირი ნლღულუ снѣгъ таетъ; — ნლღულაფირი, აკო-ნლღულაფირი сплавъ; — ო-ნლღულაფარი подлежащій плавкѣ, предметъ плавки.

1. **ნე** сладкій виноградный сокъ (только что выжатый), ср. ცქვილი. მაჭარი. ნა-ფეთქა.

2. **ნე** желчь; селезенка, ср. ნალმელი.

ნება воля, желаніе, свобода, разрѣшеніе, право, II-я пор. ვინებენქ пожелаю, аор. ვინები, ვე ევნები (< ვა ივნები); — III-я пор. ვანებენქ даю кому волю, отдаю, оставляю, аор. დგ-ვანები/ე; — объект. стр. 3-го спр. н. მონებუ, სი გონებუ, თის ონებუ, ქა-ანებუ мнѣ угодно; — ნებიერი, ნემბიერი своевольный, изнѣженный, лѣнивый; — ნებით по желанію; — უ-ნებულება нежеланіе, противъ воли.

ნეზვი см. ლეჯი.

ნეზი см. ნეში.

უ-**ნელო** (г. ნელი медленный) немедленно, вдругъ, см. ნერათ.

ნერათ (г. ნელად > ნელა) медленно. см. უ-ნელო.

ნერი (г. ნაირი), ნეერი, ნაირი образъ, подобіе, нравъ; обыкновенно въ сочетаніи съ другими словами, какъ то: ⌜ა⌝თე-ნერი. ათეშ-ნერი такой (подобный этому), ათე-ნერო такимъ образомъ, თი-ნეერი, თი-ნაირი такой (подобный тому), მუ-ნერი какой, მუ-ნერო какъ, какимъ образомъ, სუმი-ნერი трояко го рода. сорта, ირი-ნერი всякаго рода.

«**ნერჩი**» (СМК, XXXII, отд. III. стр. 97), ნერჩიში ჩვამა или ო-ჯგუმაშხური молитвенный обрядъ, совершаемый въ среду за 25 дней до Великаго поста въ честь какого-то божества ნერჩი, ნერჩი პა-ცგნი. «Слово ნერჩი непонятно, говоритъ авторъ вышеназванной статьи:—въ общежитіи этимъ словомъ обозначается основаніе чего-либо или тотъ клочекъ земли, на которомъ стоитъ домъ. Если домъ стоитъ высоко, т. е. имѣетъ полъ деревянный, то въ немъ ოჯგუმაშხური нельзя совершать. Изъ этого слѣдуетъ заключить, что ნერჩი - богъ земли» (по Орб. ნერჩი наружная сторона дна, по Чуб. нижняя часть посуды, кувшина).

ნეცარება (г.) блаженство; блаженствовать, I-я пор. н. მ/ვნეცარენქ.

ნეში, ნეზი орѣхъ грецкій; — ნეშიშ ნოხეი скорлупа орѣха; — ნეზიშ ცახუა *ломаніе орѣха*, гаданіе совершаемое наканунѣ Новаго года или за 2 недѣли раньше: пустой (чер-

вивый) орѣхъ—дурной признакъ, а полный—хорошій; загадываютъ на Бога, Христа, Богородицу, святыхъ, чтобы узнать объ ихъ отношеніи къ загадывающимъ; загадываютъ на людей, желая узнать ихъ судьбу; загадываютъ на мертвыхъ, желая узнать объ ихъ состояніи въ загробной жизни и т. д. (მოამბე 1897, № I, отд. II, стр. 96—97);— ნეძონა, см. ცჷა; — ლილი-ნეძი, см. ლილი.

ნთ, სი-ნთე см. подъ ნათ 1.

ნთაქი, ნთაქჷ см. აქი.

-ნთეზა (г.) воспаленіе.

ნთქალი || **ნთქარ:** ნთქალუა, ნთქარუა (შურიში) дышать съ трудомъ, переводить духъ, н. ვნთქალჷნქ или მთქალჷნქ, аор. გო-ვნთქალი, пр. с. მინთქალჷ;—II-я пор. н. ვინთქარქ.

ნთხ, **ნთხვ** и др. см. თხ, თხვ.

1. **ნი** (> ი) а) когда, какъ: მიოჯინჷ ნი, ქოძირჷ оиъ, посмотрѣвъ, увидѣлъ, b) чтобы, что: ქუუწიი, მორთასჷ ნი скажи ему, чтобы пришелъ; въ обоихъ случаяхъ вмѣсто ნი можетъ стоять ი, который сливается съ предшествующимъ словомъ: მიოჯინი, მორთასი и т. д., с) что, который: ხენწიფეში უჩულაში ძღაბი-სქუაქ ქოძირჷ, ქოჩორაქ ქიმინჷ ნი, თინა младшая дочь царя увидѣла то, что́ сдѣлалъ Кочора (*Хр.*, стр. 91,11—12).

2. **ნი**, ნჷ префиксъ въ именахъ.

ნიგა см. ნჷგა.

ნივთი (г.) вещь.

ნიკი (г. მიკი у Орб.) клиторъ, ср. ციკი.

ნიკუ см. ნუკუ.

ნინა языкъ;—ნინა-დაჩხირი пламя, см. დაჩხირი. [По народной этимологіи мингрельцевъ, отъ ნინა *языкъ* произошло и собственное имя Нины—просвѣтительницы Грузіи, которая будто-бы названа была *Языкомъ* за свое краснорѣчіе].

ნინალო служба; служить, I-я пор. н. მ/ვნინალენქ служу; — II-я пор. ვინინალენქ или ვილონინალენქ или ვიინალენქ bm буду служить, пр. с. მინინალუ;—III-я пор. ვალონა⌈ნქ⌉ или ვანინალქ служу кому, аор. ვალონი; — IV-я пор. ვოლონალუანქ или ვონინალუანქ заставляю кого-либо служить другому, аор. ვონ/ლონალე; — მო-ნინალე, მო-ლონალე, მოინალე bm служитель, слуга.

ნინუცა (ласк.) Нина, Ниночка.

ნიორი (г.) чеснокъ.

ნირგა невѣжа; лукавый;—გური-ნირგა предатель, -ница (*Хр.*, стр. 174,29).

ნირჩი закладъ; — ნირჩეზა биться объ закладъ, держать пари, состязаться, I-я пор. н. ვნირჩენქ или მ/ვნირჩენქ (г. ვნიძლაობ), аор. დე-ვენირჩი или დე-ემნირჩი; — стр. з. ვონირჩჷქ (г. ვენიძლავები); — მონირჩე бьющійся объ закладъ, состязающійся.

ნირსი, ნჷრსი туманъ, см. მირსოზა.

ნირცა, ნიცრა (г. ნიცრა) кувшинчикъ, ср. ორკოლი.

ნისა S (мн. ნისალეფი), ნოსა MZ невѣстка, ср. ხათეცი.

ნისორი SZ, სარლა M корыто, ср. ზარქაში.

ნიცე S, ნოცე MZ хоть-бы, о если-бы!

ნიცრა см. ნირცა.

ნიქითი см. ნი-ქითი.

«ნიყვი», «ფიფი» у Эр. омела, *раст.*

ნიშანი см. ლიშანი.

ნიში, ნუში лодка; — მე-ნიშოლე лодочникъ; — ო-ნიშოლი мѣсто перевозки; плата за перевозъ (ср. у Орб. ნუშა *лодочка*).

ნიჩვი см. ნი-ჩვი.

ნიძგვი, ნიძგი см. ნი-ძგვი.

ნიჭი (г.) умъ, способность, даръ; — ნიჭიერი умный, способный.

ნკორ: ნკორუა жевать, пережевывать, II-я пор. н. ვინკორქ S, იმ⌈ნ⌉-კორქ MZ, аор. ვინკორი, იმ⌈ნ⌉კორი.

1. **ნო-** параллельно съ ნა- (г.) префиксъ для образованія причастій прош. вр. страдат. з.: ნო-ხირი украденный, ნა-ჭარა написанный, ნა-ცვილა убитый; 2) въ именахъ указываетъ на былое ихъ состояніе: ნო-ქალაქევი || ნა-ქალაქევი (отъ ქალაქი *городъ*) Нокалакевъ, городище въ Сенакскомъ уѣздѣ (*букв.* бывшій городъ), ნო-ცელა вѣтка срѣзанная (отъ ცა *вѣтка живая*).

2. **ნო-** префиксъ при образованіи особой формы прош. соверш. времени, *Гр.*, § 101, b.

ნოდი (г. ნადი изъ арб. ناد *сборище*) пóмочи, работа міромъ, ср. შე-ნ-წოობა.

ნოდია Нодіа (фамилія).

ნოთე лучина.

ნოღი, ნოი bm, ჟირგილი M десна; — ბირცხაში ნოღი кожица около ногтей (*букв.* десна ногтя; г. ნუნა).

«ნორგო» по природѣ (МА, стр. 4), имер.-гур. ნოგრო, ნეგრო порода.

ნორღვა см. ნო-რღვა.

ნორცხვა см. ნო-რცხვა.

ნოსა см. ნისა.

ნოსირი Носиръ, село въ Сенакскомъ уѣздѣ, б. н. ნო-სირი.

ნოცვე см. ნიცვე.

ნოღა см. ნოღო.

ნოღო вѣтвь, рукавъ рѣки; — ნოღელა Ноğела, рѣчка въ Сенакскомъ уѣздѣ [по мѣстному преданію, приводимому проф. Цагарели (см. МЭ, I; предисл., стр. VI), то самое мѣсто, гдѣ нынѣ течетъ рѣчка Ноğела, когда-то служило русломъ для рѣки Цхенисъ-ңкали; послѣ направленія послѣдней по новому руслу, за старымъ осталось назв. ნოღელა, что будто-бы значитъ по-мингр. «бывшее, или старинное русло рѣки, ручья». Но бывшее русло рѣки по-мингр. будетъ не ნოღელა, а *ნო-ღალე (< ნო + ღალი *рѣка, рѣчка*, и *ნოღალე собственно означало бы *бывшая рѣка, рѣчка*), и, повидимому, это самое названіе со вставкою согл. რ мы имѣемъ въ лѣвомъ притокѣ Цхенисъ-ңкали ნო-რ-ღალუ; что же касается названія р. ნოღელა, нынѣ праваго притока р. Ріона, то оно вѣроятно одного корня съ ნოღო *вѣтвь, рукавъ рѣки* (ср. г. ნოყო, ნოყა *топкое мѣсто, болото*), и можно полагать, что раньше, чѣмъ р. ნოღელა стала правымъ притокомъ р. Ріона, она была однимъ изъ рукавовъ р. Цхенисъ-ңкали]; — ნოღა Ноğа, ნოღო-ხაში Ноğохашъ, ო-ნოღია Оноğія, сёла въ бассейнѣ р. ნოღელა.

ნოშო (г.) листья, вѣтка съ сухими листьями, ср. ნო-ცელა подъ ცა 2.

ნოშქერი см. ნო-შქერი.

ნოხი (г.) коверъ, ср. ორხუუ.

ნოხიი, ნოხეი см. подъ ხუნა.

ნოცველა, ნოცველა см. ცა 2.

ნოცორი пасть; —ნდემქჷ ნოცორი გააქიქინუუ дивъ раскрылъ пасть (*Хр.*, стр. 59,10—11).

ნოცური шелуха.

1. **ნტ** || **რტ:** ნტება, ნტინა, რტინა бѣжать (г. გა-ქცევა), II-я пор. ვონტინუანქ или ვორტინუანქ заставлю кого бѣжать, помогу бѣжать, аор. ვონტინეე, ვორტინეე; — стр. з. ვინტებუქ или ვირტებუქ S, იმ˹ნ˺ტებუქ (< იმ/ვნტებუქ) MZ убѣгу (г. გავიქცევი), аор. ვინტი, ვირტი, იმ˹ნ˺ტი, пр. с. მინტებუ, მირტინჷ;—объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) н. მარტინე, მანტინე могу убѣжать. аор. მანტინჷ, сосл. მარტინას; съ побудительнымъ значеніемъ მანტინინე (ჩქიმი დუდი, შხვა მითინი) я могу заставить бѣжать, я могу помочь бѣжать (себѣ, другому); — მა-რტინჯი, მა-რტენჯი бѣгущій, убѣгающій, бѣглецъ;— ნტინაფილი, რტინაფილი бѣжавшій, бѣглецъ, ნა-რტინჷ, ср. г. ლტოლვა.

2. **ნტ:** მო-ნტება, მო-ნტალება горѣніе; горѣть, сжигать, съ род. отн. ვუნტენქ или ვუნტალენქ зажигаю, поджигаю его, გინტენქ, გინტალენქ — тебя и т. д., аор. მჷ-ვუნტე, თიქჷ ქჷმუ-უნტუ; — IV-я пор. მუთმუ-ვონტებაფუანქ или მუთმუ-ვონტალებაფუანქ заставляю кого зажигать, поджигать, аор. ქჷმუ-ვონტებაფე или ქჷმუ-ვონტალებაფე, пр. с. ქჷმო-მინტებაფუაფუ или ქჷმო-მინტალებაფუაფუ; — объект. стр. 3-го спр. н. მონტუუ, მონტოუ или მონტებუ, სი გონტუუ, თის ონტუუ горю (г. მიკიდია), ქჷმჷ-მანტებუ, სი ქჷმჷ-განტებუ, თის ქჷმა-ანტებუ загорюсь (г. მო-მეკიდება), аор. ქჷმჷ-მანტუუ загорѣлся я (г. მო-მეკიდა), сосл. ქჷმჷ-მანტუას пусть загорюсь (г. მო-მეკიდოს).

ნტირ см. ტირ.

ნტყოლუა, დინო-ნტყოლუა нѣжиться въ грязи, валяться, стр. з. н. დინჷმი-იმტყოლუუქ, სი დინჷმი-ინტყოლუუქ; — ღეჯი დინჷმი-ინტყოლუუ свинья валяется въ грязи;—ო-ნტყოლაშე грязная, запруженная вода.

ნუ (г.), ნჷ *отр.* не, ნუმუ, ნჷმჷ.

ნუგეში утѣшеніе, I-я пор. н. ბნუგეშენქ утѣшаюсь, аор. ვინუგეში, пр. сов. მინუგეშებუ, 3-я пор. ვანუგეშენქ утѣшаю, аор. ვანუგეში; — стр. з. II-я пор. ვინუგეშებუქ утѣшаюсь.

ნუჭუ см. ნუძუ.

ნუკუ, ნიკუ, ნჷკჷ MZ, ჩიკი, ჩიკუ S подбородокъ.

ნუძუ, ნუჭუ ель.

ნუნცუ сукъ, ср. ცა 2.

მე-**ნძელი**, მე-ე-ნძელი (г. მა-სპინძელი > მა-ინძელი, арм. ասպնջական) хозяинъ, угощающій;—მე-ე-ნძუა угощеніе, пиръ, ср. მი-ნჯე.

ო-**ნწე** (б. м. ო-ნ-წე) люлька (ср. г. რწება, რწევა *качать*), ср. არკვანი.

ნჯამა см. ჯ.

მი-**ნჯე** хозяинъ, владѣлецъ; — უ-მინჯური не имѣющій хозяина, покинутый, ср. მე-ნძელი, арм. ասպնջական.

ნჷ см. ნუ.

ნჷგა (абх. ანეგა), ნიგა подойникъ.

ნჷკჷ см. ნუკუ.

ნჷრხი см. ნირხი.

ნჷძგჷ, ნჷნძგჷ см. ნი-ძგი.

ჲ.

ჲ см. ლ 2, 9.
ჲაგამი см. ლაგამი.
ჲაგვანი см. ლაგვანი.
ჲაღირი см. ლაღჷრი.
ჲაკვი см. ლაკვი.
ჲაკუჩხა см. ლაკვაცა.
მა-**ჲაღური** см. მა-ლაღური.
ჲახუცი см. ლახუცი.
ჲება см. ლება.
ჲებაჩიე см. ბაჩილავა.
ჲები см. ლები.
ჲეკური см. ლეკური.
ნა-**ჲეხოუ** см. ნა-ლეფხოუ.
ჲეში см. ლიში.
ჲეხი, ჲეხიანი см. ლეხი.
ჲომი см. ლომი.
ჲუკა см. ლუკა 1, 2.
ჲური см. ლური.
ჲუღი см. ლუღი.

ო.

1. **ო**! *межд.* о! ბაბა, ო' ბაბა! отецъ, о, отецъ!
2. **ო-** префиксъ: а) характеръ III-ей и IV-ой породъ глаголовъ обоихъ залоговъ (въ III-ей пор. дѣйств. з. появляется и карт. ა; ა появляется и въ IV-ой пор. стр. з., но какъ тубалъ-каинская корреспонденція карт. характеру IV-ой пор. стр. з. ე, встрѣчающемуся и въ мингрельскомъ, какъ заимствованіе), b) въ глаголахъ же выражаетъ дательное отношеніе рядомъ съ карт. ა.
3. **ო-** (< შო-, карт. სა-, св. ლე-), префиксъ въ именахъ и причастіяхъ, выражающій мѣсто чего-либо, мѣстопребываніе, орудіе, долженствованіе, предназначеніе и т. п., напр., ო-ხვამე *молельня, церковь* (отъ ხვამა *молитва*), ო-ჩხომური *рыбное мѣсто* (отъ ჩხომი *рыба*), ო-კითხე *вопросъ, предметъ спрашиванія* (отъ კითხირი *спрашивать*) и т. п. (слова съ этимъ префиксомъ см. подъ слѣдующими непосредственно за нимъ буквами, причемъ надо имѣть въ виду наращаемые звуки, какъ ნ, მ и др., которые въ счетъ не принимаются; напр., слово ო-ნ-დღე надо искать подъ დღა, такъ какъ звукъ ნ здѣсь наращенный), ср. დო-4.
4. **ო-** см. უ- 1.
5. **-ო** частица вопроса: ვა არწყეექ-ო? *не видишь?* — სი რექ-ო, ბოში? *это — ты, мальчикъ?* — ქჷ-მორთუ-ო? *онъ пришелъ?* (*Гр.*, § 103).

ობედი (г. აბედი) трутъ, *раст.*
ობიშხა см. подъ დღა.
ობჟალეში см. подъ ჟურჩენი.
ობრი (г. ორბი) орелъ, кондоръ.
ობუჯი Обуджъ, село въ Зугдидскомъ уѣздѣ (вѣроятно ო-ბუჯი, и это названіе родственно съ названіемъ рѣки ბუჯა Буджа въ Имеріи).
ოგაფა см. აგაფა.

ოგვაჯე см. ო-გვაჯე.

1. **ოდა** (г. изъ т. اوطه) домъ; — ოდასარაი (اوطه + п. سرای) большой домъ, дворецъ, ср. ჩუდე.

2. ო-და, ვო-და о-да! во-да! (припѣвъ въ пѣсняхъ).

ოდვიში см. ო-დვიში.

ოდელია, ვოდელია припѣвъ въ пѣсняхъ.

ოდიში Одишъ, часть Мингреліи; — ოდიშური одишскій; одишецъ (т. е. мингрелецъ), мн. ოდიშარეფი; — ოდიშარია Одишаріа (фамилія), см. ო-დიში

ოდო см. ონდორო.

ოზე (г. ეზო) дворъ; — ოზეში ხოჯი, см. გა-ძიგეზა.

ოთარი (муж. имя) Отаръ.

ოთახუ (г. ოთახი, т. اوطاق) комната.

ოთხი четыре; — ვითა-ანთხი четырнадцать; — ოთხო-ნ-ეჩი восемьдесятъ; — მა-ოთხა, მა-ანთხა четвертый; — ნაოთხალი ¼.

ოინჯუა см. ონჯუა.

ოკა (г. ოყა изъ т. اوقه) три фунта.

ოკარიე см. ო-კარიე, ო-ქოთომე.

ოკო нужно; хочетъ, см. კორინეზა.

ოლაგე см. ო-ლაგე.

ოლე сушильникъ для проса, гоми, см. ელია 2.

ოლე-კეცი см. კეცი.

«**ოლონცყეეში**» тинистая мѣстность въ 17 верстахъ отъ мѣст. Очемчиръ, охотно посѣщаемая въ лѣтнюю жару буйволами и свиньями (жур. მოამბე 1896, № 12, стр. 20), ср. ნცყოლუა.

ოლუშე Олушэ, такъ по Ламберти (стр. 177) называлась мѣстность въ сѣверной Мингреліи тамъ, гдѣ горы открыты; для безопасности границы тутъ была выведена стѣна длиною въ 60,000 шаговъ; охрану стѣны несли помѣсячно по очереди епископы, князья и знатные со своими крѣпостными.

ოლჷ дорога, см. подъ ლ 2., ср. შარა.

ომანე, ომენე см. ო-მანე.

ომბალე (г. ომბალო) луговая мята, ონბალე.

ომბოლი сирота, см. ომ-ბოლი.

ომბა *или* ხანთა (вѣроятно изъ г. ხათავე) самое верхнее горизонтальное бревно крыши, къ которому прикрѣпляются всѣ свѣшивающіяся по всѣмъ сторонамъ строенія бревна (კაკუცი, ლულერი), поддерживающія крышу, см. აფრა.

ონაგირი, ონანგერი см. ანანგერი.

ონბალე см. ომბალე.

ონგალი см. გა 2.

ონდართ, ოდო пока; до тѣхъ поръ пока, ხონდართ, см. ხო.

ონდე еле-еле; чуть-чуть (г. ოდნავ), слабый; — ონდეთ слабо: მუ ორე შულაღირო დო ონდეთ რექიე? Что это, — говоритъ, — ты такой усталый и слабый? (*Хр.*, стр. 59,28).

ონდვალჷ см. თორხა.

ონდღე см. подъ დღა.

ონიშოლი см. ნიში.

ონვეეში гумно, см. კალო, კელი.

ონოლია см. ნოლო.

ონცვა (р.) водка.

ონცყოლაშე см. ნცყოლუა.

ონწარე болото, см. წყარი.

ონწე см. ო-ნწე.

ონჯუა, ონჯვა, ონჯუვა, ოინჯუა, ონიჯუა вечеръ; — ონჯუაშა-[ხჷ] до вечера; — ონჯუაშო къ вечеру, на

вечеръ; — მო-ონჯუეთჷ къ вечернему времени; — отым. глаголъ, II-я пор. ვიონჯუანქ (г. ვისაღამოებ) или იკმი-ივონჯუანქ, аор. დი-ვიონ-ჯი, გაკი-ივონჯი; — стр. 3. იონჯუუ наступаетъ вечеръ, аор. დი-იონჯჷ или გაკ-იონჯჷ.

ონჯღორე см. ონ-ჯღორე.

ორგაშე см. ო-რგაშე подъ რგვ.

ორგია a) плечо, полный размахъ рукъ, напр., при плаваніи; b) народная линейная мѣра: разстояніе между кончиками среднихъ пальцевъ обѣихъ рукъ, протянутыхъ въ противоположныя стороны.

ორგული (г.) невѣрный (*букв.* двоесердечный), нерадивый, лѣнивый; — ორგულობა невѣрность, нерадѣніе, лѣность, отым. глаголъ I-я пор. н. ვორგულენქ, II-я пор. ვიორგულენქ, аор. ვიორგული.

ორდო заря, утро; — ორდოშა-ჸეჷ до утра; — ორდოშო къ утру, на утро, ср. არდე, ოჭუმარე.

ორენჯი, ორინალი пріютъ, жилище, см. რინა подъ რ 4.

ორჩა, ორჷჩა рисъ, у Эр. «ორიჩა».

ორჩოლი см. ო-რჩოლი.

«ორთა» Орҭа, названіе двухъ божествъ: a) повелителя звѣрей გალენიშიში ორთა и b) повелителя верхняго (неба) ჟინიში ორთა. Первому божеству старшимъ въ семьѣ совершается обрядъ на скотномъ дворѣ (ქართა), и онъ проситъ въ молитвѣ (см. *Хр.*, стр. 187) сохранить его скотъ невредимымъ отъ звѣрей. Второму божеству обрядъ совершаютъ въ лѣсу въ лѣтнее время, причемъ въ жертву приносится пѣтушокъ, съ котораго предварительно снимаютъ кожу съ пухомъ и крыльями, эту кожу вѣшаютъ на деревѣ возможно высоко; въ молитвѣ просятъ божество охранять скотъ отъ громового удара (СМК, XXXII, отд. III, стр. 112—114).

ორთაშე см. подъ რთ 1.

1. **ორთვალი,** ორთალი мѣра земли = 900 кв. саж. (ср. г. ქცევა), см. რთ 1 и 2.

2. **ორთვალი** крыша, см. რთვ.

ორიჩა см. ორჩა, ср. ზრინჯი.

ორინჯი, ორინჯი скотъ, ორჯი ხო корова (ср. ჩხუუ), см. арм. երինջ телица, скотъ (см. Н. Марръ. *Яфет. элем. въ языкахъ Арменіи*, И. И. А. Н. 1912, стр. 834).

ორკა Орка, село въ Сепакскомъ уѣздѣ.

ორკე дыра, дырочка, отверстіе.

ორკოლი (г. ორკიოლი) кувшинъ (вѣроятно въ этомъ словѣ мы имѣемъ ო-რ-კოლი, эквивалентъ г. სა-რ-წყული); — ორკოლამი имѣющій кувшинъ, ср. ნირცა.

ორო тѣнь.

ორომე яма, ср. г. ორმო.

ორსანცია Орсантія, село въ Зугдидскомъ уѣздѣ.

ორსაცი (г. ოსცაცი изъ п. اُستاد) мастеръ.

ორცვინი, ორცილი, ორცვიი см. ორ-ცვინი.

ორქი паръ (г. ორთქლი), ср. პულა.

ორქო (г. ოქრო) золото; — ორქო-ჩილამური золотая слеза; — თოლი-ორქო златоглазый (прозвище, см. თოლი 1).

ორჩანი лѣнивый; отым. глаголъ,

ვორჩანენქ я лѣнюсь, б. ვიორჩანენქ, аор. ვიორჩანი или ივორჩანი или გე-ევორჩანი, თიქ გე-ეორჩანც.

ორცება см. რც.

ორხუუ (г. ორხოვა у Орб., **ორხოვა**, ორხოა, ორხუა у Чуб.) коверъ безъ ворса (ფარდაგი) и съ ворсомъ (ნოხი).

ორჯგი см. ორიჯგი.

ორღშა см. ორშა.

ოსარე a) рубашка, рубаха; b) часть арбы, ср. შენწარი.

ოსერიშო см. სერი 1.

ოსი (г.), ოფსი осъ (народъ); — ოსეთი Осія (страна).

ოსოგითე, ოსოგვთე постоянно, непрерывно.

ოსორიშე см. სერი 1.

ოსური (г. **ასული** *дочь*) женщина; *жена*. — ოსური-სქუა дочь, см. სქუა, — ოსურ-პატონი госпожа, см. პატონი.

ოსქუ см. подъ ლეჯი.

ოცუალც см. ცუა.

ოჳ! ჸოჳ! *межд.* охъ! ой!

ოფსი см. ოსი.

ოლონ (г.) только; пусть, ოლონდ, ოლონც

ოლურინაია см. ო-ლურინაია.

ოშა-გოშა иногда.

ოშე центръ, середина; въ серединѣ, въ середину; — ათე წყარიშა ოშე მიშევედი я вошелъ въ эту воду въ самую середину.

ოში сто; — ოშ-ოშო по ста; — ოშიანი вмѣщающій, содержащій въ себѣ сто, — ჟირ-ოში двѣсти; — ამშ-ოში (< აშვი + ოში) шестьсотъ; — მაოშა сотый; — ნა-ოშარი/ც $1/100$; — ოში-ნერი стократный; — ოშ-ფა двѣнадцатиперстная кишка (букв. *въ сто складокъ*), см. ფა.

ოშოშა (раст.) будра, кротовникъ, (см. СМК, XVIII, отд. III, стр. 248).

ოშუმეში усы, ოშუმეში, см. შუმუა.

ოშქალი см. შქა.

1. **ოჩე** большое поле, ср. ჩონა.
2. **ოჩე** Очэ, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

ოჩი см. ოხა.

ოჩო-კოჩი см. კოჩი.

ოჩხოცუ *подросшій цыпленокъ.*

ოჭიში, ოფარე спина (см. ჭც); — ოჭიშც талія у одежды, ნაოჭც (ср. ნათი); — ოჭიშიშ მაგიმალი, см. მუნცური.

ოჭუმარე утро; — ირი ოჭუმარეს каждое утро, см. ორდო, ჭუმე.

ოხერი (г.) проклятый, заброшенный, испорченный, негодный, нерадивый; — სი, მუმა-ოხერი! О, ты съ проклятымъ отцомъ! (брань); — დუდიში ოხერი нерадивый по отношенію къ себѣ; — ოხერო обильно, черезчуръ много (такъ что можно относиться нерадиво); — отым. глаголъ ოხრება, და-ოხრება портить, III-я пор. н. ვაოხრენქ, аор. დც-ვაოხრი, пр. с. და-მიოხრებუ, თის დუუოხრებუ.

ოხვენჯი см. ხუნა.

ოხოზიჯგი см. подъ ზიჯგი.

ოხოლასქირი см. ოხორი.

ოხორი (рѣдко употр.) домъ, господскій домъ; — დოხორე дворецъ; — ოხორა-სქილი S, ოხოლა-სქირი M шуринъ, свояченица; деверь, золовка (*букв.* дитя дома); — отым. глаголъ **ხორუა** селиться, строиться, I-я пор. ვოხორანქ я поселенъ (г. ვსახლობ); — III-я пор. н. ვოხორუანქ (<ვოოხორუანქ) селю другого (г. ვასახლებ),

аор. ქჷდჷ-ვოხორე; — стр. з. II-я пор. -იზხორუქ селюсь (г. ვესახლე-ბი), аор. იზხორი, დი-იზხორი, пр. с. ნო-ზხორუექ, სი ნო-ხორუექ, თინა ნო-ხორუე, ჩქჷ ნო-ზხორუეთ, თინე-ფი ნო-ხორუენა (г. ნამოსახლევარ, მი-სა-ხლია);—მა-ხორუუ (<მო-ოხურუუ), მა-ხორო поселянинъ; имѣющій домъ, хозяйство; — ნო-ხორიი или ნა-დო-ხორი мѣсто бывшаго дома, бывшая усадьба; — ოხორუ⌈უ⌉ усадебное мѣсто, усадьба; — ხორუა-მახორობა (г. მოსახლობა) домъ, поселеніе, хозяйство, семья;—გინო-ხორუა переселеніе; — დოლ-მახორე работающій въ домѣ (господскомъ), ср. г. შინა-ყმა (см. этим. слова Н. Марръ, ОТ., стр. 6, слово 9 въ примѣчаніи); — ქვაში-ხორი, см. подъ ქუა.

ოხრება (г.), стр. з. II-я пор. и. იოზ-ხრებუქ я порчусь.

ოხური, ოხურიი, ოხურეი Охурей, рѣка въ Самурзакано.

ოჯახი (т. اوجاق) домъ, семейство, очагъ, ср. ფანია.

ოჯახლეში см. подъ ჯა, ყურჩენი.

ოცე дудка, труба (ო-ცე), ср. г. საყვირი.

ოცია согласіе, соглашеніе; — ოცია უჭუუ онъ согласился съ нимъ, см. ჭ 1.

პ.

1. პ- субъективный мѣстоименный префиксъ 1-го лица въ глаголахъ съ начальными глухими კ, ჭ и др., ср. ბ, ვ, მ, ფ; сочетанія ბნ, ვნ, მნ даютъ также პ.
2. პ- неоформленный объективный мѣстоименный префиксъ 1-го лица въ глаголахъ (при тѣхъ же обстоятельствахъ, какъ პ- 1), ср. მ- 2.

პაანტე (г. პანტა) лѣсная груша, ср. ჭიკუ-სხული.

პალო (г.) столбикъ, вбиваемый въ землю для привязыванія животныхъ.

პალუა находиться, обрѣтаться, объектив. стр. 3-го спр. и. მაპალუ⌈უ⌉, თის აპალუ⌈უ⌉, ჩქჷ მაპალუნა имѣю, у меня обрѣтается (г. მეპოვება родственно, надо полагать, и по корню), пр. нес. მაპალუდუ, ჩქჷ მაპა-ლუდეს, жел. მაპალუდას⌈ი/ჷ⌉, ჩქჷ მა-პალუდან⌈ი/ჷ⌉: ართი ქაცარიში მეტი მუთა მაპალუდუ დო თინა ხოლო გერქ ომიჭკომუ кромѣ (больше) одного козленка у меня ничего не было (не обрѣталось), да и того волкъ съѣлъ у меня; пр. с. ნო-პაბლუე (вм. ნო-ზპალუე, *Гр.*, §§ 67,A,d; 87,A,a,b), სი ნო-რპალუე, თის ნო-პალუე, ჩქჷ ნო-პაბლუენა, д.-пр. ნო-პაბლუედუ/ჷ, пр сосл. ნო-პაბლუე-დას; — მუთა ნოპალუე у него ничего не обрѣталось; — стр. з. II-я пор. ვიპალუუქ S, იპაბლუუქ MZ обрѣтаюсь, нахожусь; — მუთა იპალუუ ничего не обрѣтается, ничего нѣтъ, ср. ბადება 2.

1. **პაპა** (греч. πάππας,ὁ) священникъ;—უ-პაპური безъ священника, უპაპური ქიყანა страна безъ священника; — პაპა-ნ-წყვილი, პაპა-ნ-წყური (პაპა+ნ-წყუალა *проваливаться, разрушаться*) названіе озера

на границѣ между Самурзакано и Абхазіей въ горахъ (по разсказу нѣкоторыхъ, будто-бы озеро или мѣстность подъ такимъ названіемъ есть и въ селѣ Хета Зугдидскаго уѣзда); въ объясненіе названія озера существуетъ слѣдующая легенда: у одного священника крестьяне работали въ пдмочи (ნოდი ცუნდუ); священникъ къ вечеру, по обычаю, угостилъ рабочихъ, но вмѣсто овцы изжарилъ имъ собаку; крестьяне, ничего не подозрѣвая, весело скушали подъ видомъ овцы изжаренную собаку, но священникъ за такой безчестный поступокъ строго былъ наказанъ: по уходѣ крестьянъ священникъ вмѣстѣ со всей своей усадьбой провалился въ пропасть, и на томъ мѣстѣ образовалось озеро, получившее по этому случаю названіе პაპანწყვილი или პაპანწყური; — «პაპაშ-კუდა» и «პაპა-ღვინი-გემიტეე» у Эр. черный глодъ; одуванчикъ (раст.).

2. **პაპა** < პაპაა < პაპავა Папа, Папава (фамилія).

პაპანა (г. ფაფანაკი) суконка, употребляемая мужчинами въ лѣтнее время вмѣсто шляпы.

პაპუ (г. პაპა) прадѣдъ.

პარახოდი (р.) пароходъ, ср. ხვამარდი.

პარკალი болтовня; голый; — ნინაში პარკალი болтать языкомъ, съ род. отн. н. ვუპარკალუა⌜ნქ⌝ ნინას болтаю языкомъ, аор. ვუპარკალე ნინა; — თი ოსურქ ნინა უპარკალუუ, უპარკალუუ დო ვა დოშურდუ დღას та женщина болтала, болтала языкомъ и нисколько не устала; — წიე, ნინას მუს უპარკალუა⌜ნქ⌝! мальчикъ, чего ты болтаешь! ср. ტარკალი.

პარპალი (г. პარპალი, ფარფალი, п. فرفر) поспѣшность, быстрое хожденіе; разговоръ, болтовня, хвастовство; спѣшить, болтать, бравировать, I-я пор. н. ვპარპალანქ, გილა-ვპარპალანქ.

პარტახი (г.изъ п. پرداخته) запущенное, разоренное, выморочное имѣніе; отым. глаголъ პარტახუა разорять, грабить (см. Н. Марръ, *Груз. приписки*, стр. 221, И.И.А.Н. 1911).

ლა-**პარტყუია** плоскій (ср. г. პრტყელი).

პასუხი (г. პასუხი, п. پاسخ) отвѣтъ; — отым. глаголъ, н. ვუპასუხენქ отвѣчаю, отвѣчу, аор. ვუპასუხი, пр. с. მიპასუხებუ.

პატენი см. პატონი.

პატიი (г. პატივი) честь, почесть; — პატიი-ცე/ჷმა (вм. პატიიში ცემა) оказывать почтеніе, угощать, н. პატიის-ვარჩქენქ, аор. პატიი-ფცი; — პატიიცემული почтенный; — პატიიცემულო съ почтеніемъ; — პატიება прощеніе, защита; прощать, защищать, II-я пор. съ неоформ. отн. ვიპატიენქ, გიპატიენქ я защищу его, тебя, მიპატიენქ, იპატიენქ ты защитишь меня, его и т. д., аор. ქი-ივპატიი; — ქომიპატიი защити меня! — III-я пор. ვაპატიენქ, გაპატიენქ я прощу его, тебя и т. д., аор. ქჷვაპატიი, пр. с. მიპატიებუ.

პატინი см. პატონი.

პატიოსანი (г.) честный.

პატიჯი см. პეჯ.

პატონი S, პატენი, პატინი, პატჷნი MZ господинъ, баринъ (г. ბატონი); —

ოსურ-პატრონი, см. ოსური; — ქომოლი-პატრონი, см. ქომოლი; — პატრონობა господство, барство; — პატრონ-ჭკორალო (г. ბატონ-ყმობა) крѣпостничество (*букв.* барство и рабство, см. ჭკორი); — პატრონი-სქუა, см. სქუა; — პატრონეფი *господа и госпожи*, такъ народъ называетъ заразныя болѣзни, какъ оспа, корь, скарлатина, и вѣритъ, что это какія-то верховныя существа, разъѣзжающія на катерахъ.

პატუნი см. პატრონი.

პალურა см. ლაბშა.

პაჭიჭი (г.), პენჭი на́голенки.

პეირი см. პიორუა.

პენჭი см. პაჭიჭი.

პენჯება см. პეჯ.

პეპუია (муж. имя) Пепуія.

პერთუი пѣна, ср. ყვეპური.

პერტე, პერტეია, პეტრე, პეტრეია (г. პეტრე) Петръ; — პერტობა, პეტრობა праздникъ въ честь Пегра [и Павла] 29-го іюня.

პეტელი блеяніе; — თხა (ჩხური) პეტელანს/ც коза (овца) блеетъ.

პეტრე, პეტრეია см. პერტე.

პეული см. პიორუა.

პეჯ || **პენჯ** < **პატიჯი:** და-პეჯება, და-პენჯება, და-პეეჯება, და-პეიჯება, და-პატიჯება приглашеніе; приглашать, III-я пор. н. ვაპეჯენქ, аор. დჷ-ვაპეჯი, თქჷ და-აპეჯჷ, пр. с. და-მიპეჯებუ; — და-პეჯებული или და-პეინჯებული приглашенный; — და-აპეინჯებელი (< და-ოპეინჯებელი) подлежащій приглашенію; — და-აპეინჯებელო для приглашенія, чтобы пригласить; — უ-დუ-პეჯებელი неприглашенный, незванный.

პიან: პიანება (г. პრიანება) захотѣть, изволить, соизволить, II-я пор. н. ვიპიანენქ, аор. ვიპიანე.

პიკვალი выпученный, вздутый (почки на деревьяхъ, женскія груди).

პილანი (р.) планъ.

პინტი тряпка.

პიორ. პიორუა цвѣсти, III-я пор. н. ვოპიორუანქ или ვოპუაფუანქ, заставляю цвѣсти, аор. გჷ-ვოპიორეე, გჷ-ვოპუაფე; — стр. з. II-я пор. ვიპიორუუქ; — გო-პიორილი разцвѣтшій; — პირი, პეირი, პეული цвѣтокъ, цвѣты на деревьяхъ.

პირველი (г.), პრიველი, პრიელი первый.

1. **პირი** (г.) ротъ, отверстіе; край, берегъ, сторона; условіе, обѣщаніе, предположеніе, дума, отым. глаголъ პირება, III-я пор. н. ვაპირენქ предполагаю, аор. გჷ-ვაპირი; — стр. з. IV-я пор. н. ვეპირებექ предполагаю, аор. დჷ-ვეპირი я рѣшилъ; — ვოპირჷქ обѣщаюсь ему, аор. დე-ევპირი; — პი-ჯვარი, см. ჯვარი; — პირობა (г.) условіе, договоръ; — პირ-და-პირო (г. პირ-და-პირ) лицомъ къ лицу, прямо; напротивъ, vis-à-vis, ср. ჯიქურო.

2. **პირი** см. პიორუა.

პირსელი кума; — პირსელიში ქომონჯი кумъ (*букв.* мужъ кумы).

პირტყოლი, პურტყოლი, პირტყოლუა, გე-პირტყოლუა разсѣкать, рубить, ломать, I-я пор. н. ვპირტყოლჷნქ или ვპურტყოლჷნქ, аор. დო-ვპირტყოლი, დო-ვპურტყოლი; — III-я пор. аор. 3-е л. ქიგი-ოპირტყოლჷ ჯინც онъ переломилъ у основанія (у корня); — стр. з. II пор ვიპირტყოლუუქ ломаюсь.

პიტინე S (г. პიტნა) мята, წვალი-შითა, წვალი-შინთა MZ.

პიჩვანი постъ; — პიჩვანაფა поститься, II-я пор. н. ვიპიჩვანქ, аор. ვიპიჩვე; — *IV-я* пор. ვოპიჩვაფუანქ заставляю кого поститься; — პიჩვანც, პიჩვანც ქვარა გილაიტკიჩანც въ посту животъ раздуть; — ნაპიჩა держанный постъ; — სა-პიჩო предназначенное для поста; постная пища.

პიჯი, *дат ќарт.* პის/ც ротъ, лицо, край, берегъ; условіе, уговоръ; — პიჯო лицомъ, по лицу; — პი-რჩე (< პიჯი-ჩე) съ бѣлымъ лицомъ; — პიჯ-ქოქო ротозѣй; — პიჯი-სახე лицо; — პიშ-ქოსალი (< პიჯ-ქოსალი < პიჯიში-ქოსალი) утиральникъ, см. ქოსუა; — ზღვა-პიჯი (< ზღვაში-პიჯი) морской берегъ; — პიჯალა условіе, уговоръ; — პიჯალაშე по уговору, ср. პირი 1; — ო-ფოჩვე, ო-ფეჩო (вѣроятно < ო-პიჯე) кожа или кора дерева (черешни), служащая крышей для винныхъ кувшиновъ, ср. ო-რჩხეში подъ რჩხ.

პლატოკი (р.) платокъ, см. ციცახორცი, ცახორცი.

პლუტი (р.) плутъ.

პოვარი (р.) поваръ, см. გაგესქუა.

პოლი см. პროლი.

პოლიმანდი (? греч. πολύμιτος *разноцвѣтный*).

პონ პონუა, მიკო-პონუა приставить, прислонить, III-я пор. н. მიკეძე-ვოპონანქ, б. ქიმეკე-ვოპონანქ (случайно-ли созвучно наше слово съ лат. pono, pŏsui, posĭtum, ponĕre *ставить, класть?*).

პოპორი, პოპორი წყარი пучина, омутъ.

პოტინი трогать, хватать, съ род. отн. п. ვუპოტინუანქ, გიპოტინუანქ я трогаю его, тебя и т. д., аор. ვუპოტინე⌈ე⌉.

პრიველი см. პირველი.

პრიკაშიკი (р.) приказчикъ.

პრისტავი (р.) приставъ.

პროლი, პოლი (р.) полъ, потолокъ.

პუაფა см. პიორუა.

პუჭინი, პუჭინეე см. ბუჭინი.

პულა (ч. პულა *облако*) паръ, ср. ორქი.

«**პუმპულა**» у Эр. колоцинтъ, см. ყურჭენი.

პურასკია лукъ-порей, პურასქია (ср. г. პრასი).

პურტოლი см. პირტოლი.

პურჭინი частое, непрерывное изданіе звуковъ губами или изъ задняго прохода, ср. ბურწინი, ბუჭინი (г. პრუწუნი).

პუტონ: პუტონუა щипать, общипывать, I-я пор. н. ვპუტონენქ S, პუპტონენქ MZ, аор. გო-ვპუტონი, გო-პუპტონი, пр. с. მიპუტონუ; — IV-я пор. ვოპუტონაფუანქ; — стр. з. II-я пор. н. ვიპუტონუუქ, იპუპტონუუქ, аор. გი-ივპუტონი, გი-იპუპტონი; — გო-პუტონირი общипанный, ср. г. გა-პუტნა, გა-პუტვა.

პუხუ, პუხუა горбъ; — პუხა, პუხუ горбунъ, პუხუამი; — პუხ-მეტახილი, см. ჭკიჭკიტია.

ჟ·

ჟაარნეჩი см. ჟირი.

ჟაკობია, ჯაკობია Жакобіа, Джакобіа (фамилія), образована отъ имени იაკობი Іаковъ на почвѣ перебоя звука ი въ ჟ (см. Н. Марръ, *Грузинскія приписки*, стр. 220)

ჟამი, *дат. кáрт.* ჟამს/ც, ჟანს/ც (г. ჟამი, арм. ժամ) время, часъ;—⌈ა⌉თე-ჟანს въ это время;—აკა-ჟანს одинъ часъ;—თი-ჟანს, თიმუ-ჟანს въ то время;—მუ-ჟანს когда;—მუ-ჟანსჷთი когда-же;—მუ ჟამიშახ⌈ჷ⌉ до какихъ поръ;—მითა-ჟანს, მითა-ჟამც никогда; нѣкогда;—მუთუნი ჟანს когда-до;—მუთუნი ჟანს ვარ никогда.

ჟაჟუა (г. ქექვა) мять, избивать.

«**ჟარნაშო**» у Эр. филинъ большой, неясыть.

ჟარნეჩი см. ჟირი.

ჟაშხა см. подъ ღა.

ჟე см. ბჟე.

ჟეშხა см. подъ ღა.

ჟვაბუ лягушка;—გორდუ-ჟვაბუ большая лягушка, см. გორდი 1.

ჟვანია Жвавія (фамилія), образована отъ имени ივანე Иванъ на почвѣ перебоя звука ი въ ჟ (см. Н. Марръ, *Грузинскія приписки*, стр. 220).

ჟვეპური пѣна, ср. პეროჟი.

ჟვერი мокрая трава, ср. г. ლე-ჟვერი.

ჟი, ჟიი наверхъ, наверху;—ჟი დო ჟი выше и выше (*букв.* наверхъ и наверхъ);—ჟიშე сверху;—ჟინი верхній, небесный, восточный (см. ბორია);—ჟინიში ორთა, см. ორთა;—ჟინო-სქუა, см. სქუა;—ჟინ-მალჷ/უ, см. ქირი.

ჟინოთა Жинота, деревня и замокъ въ Салипартіано на р. Техурѣ (въ Сенак. уѣздѣ);—ჟინოთური жинотскій; жинотецъ, мн. ч. ჟინოთალეფი.

ჟინჭი (г. ბჟიჭი) гусенокъ, см. ლორლონჯი.

ჟირი S, ჟჷრი MZ два;—ჟირი-ხოლო оба;—ჟირი-ვარა около двухъ;—ვითო-ჟირი, ვითო-ჟჷრი двѣнадцать;—ჟარნეჩი, ჟაარნეჩი (< ჟირი + ეჩი) сорокъ;—ჟიროში двѣсти;—მა-ჟირა или მა-ჟია второй;—მა-ჟარნეჩა сороковой;—ჟირ-ჟირი по два, ჟუ-ჟირი;—ჟირიშა⌈ხ⌉ два раза;—отым. глаголъ მა-ჟირუა полоть кукурузную ниву второй разъ (г. გამოროდება), н. მა-ბჟირანქ, аор. გომა-ბჟირი;—მა-ჟირალი очищающій ниву второй разъ;—მა-ჟირელი очищенная второй разъ нива;—ნა-ჟირალი, ნა-ჟირელა, ნა-ჟირუა близнецъ; одинъ изъ двойныхъ предметовъ (ср. ტყუბი).

ჟიშკი см. ჟუშკი.

ჟორდანია Жорданіа (фамилія), образована отъ имени იორდანე Іорданъ на почвѣ перебоя звука ი въ ჟ (см. Н. Марръ, *Грузинскія приписки*, стр. 220, И. И. А. Н. 1911).

ჟურუ глупецъ, безумецъ.

ჟუშკი, ჟიშკი Жушкъ, Жишкъ, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

ჟღამ: გა-ჟღამება сильно разгнѣваться, стр. з. II-я пор. н. იბჟღამებუქ, аор. გე-ებჟღამი;—გაჟღამებული разгнѣванный.

ჟღირ || ჟღჷრ: ჟღირაფა S, ჟღჷრაფა MZ

увяданіе, увядать, съ дат. отн. н. ვოჭლირუანქ заставляю его увядать, аор. დჷ-ვოჭლირე; — стр. з.н. ზჭლჷრჷქ увядаю, аор. დო-ზჭლჷრი, пр. с. დო-ზ/ვჭლჷრაფექ; — ჭლჷრაფილი увядшій, поблѣднѣвшій.

ჭჷრი см. ჭირი.

რ.

1. **რ-** фонетическій наростъ въ словахъ, какъ то: მო-რ-ჩე (отъ ჩე), პროლი (отъ პოლი), ჭირქა (отъ ჭიქა), ср. ნ-1.

2. **რ-** неоформленный объективный мѣстоименный префиксъ 2-го лица въ глаголахъ.

3 **რ** < **ვრ** см. ლ 2.

1. **რ:** რინა, რინი бытіе, существованіе; быть, существовать, Гр. § 108: н. ვორექ, სი ⌈ო⌉⌈რ⌉ექ, თინა ⌈ო⌉⌈რ⌉ე, ვორეთ, ⌈ო⌉რეთ, ⌈ო⌉⌈რ⌉ენა, пр. нес. ვორდი, желат. (сосл.) ვორდე и ვორდა. пов. накл. ქ⌈ო⌉-ორდა будь, ქ⌈ო⌉-ორდას пусть будетъ, ნუ რექ не будь; — ვა რენ-ო? нѣтъ-ли ვა რდუ-ო? не было-ли? (употребляются, какъ вводныя предложенія); — მარენჯი существующій; — ნა-რენჯი, ნა-რინჯი бывшій; — ო-რენჯი будущій (очевидно это же самое слово ორენჯი, ორინალი *пріютъ, какъ мѣсто бытія, существованія*), времена второй и третьей группъ образуются отъ глагола ჸოფა.

2. **რ** < რინ || ძირ: გე-რინა стоять, н. გი/ე-ვორექ, გი-ორექ или გე-რექ, თინა გი-ორე или გე-რე, пр. нес. გი/ე-ვორდი, სი გი-ორდი или გე-რდი, თინა გე-რდჷ, пр. с. გე-ვრინელექ или გე-მირინჷ, თის გე-ურინჷ; — пов. накл. გერდა (<გი-ორდა) стой, გერდას пусть стоитъ, გი/ე-ვორდათ пусть стоимъ; — გე-რინელი стоящій, остановившійся: მათე ქვასჷ გერინელი ვორექია и я, — говоритъ, — стоящая на камнѣ (,т. е. непреклонна, тверда; см. *Хр.*, стр. 75,27); — გო-რინა, დო-რინა, II-я пор. дѣйст. з. н. იზრინუანქ или ვირინუანქ, გირინუანქ я ставлю (беру) себѣ его, тебя въ качествѣ чего, напр., მოინალეთ слугой (г. ვიყენებ), аор. ქიდი-იზ/ვრინეე; — съ род. отн. ვურინუანქ, გირინუანქ я беру (ставлю) кого, для него, для тебя, (г. ვუყენებ), аор. ქჷდჷ-ვურინეე; — съ дат. отн. ставить, оставлять въ покоѣ, н. ვორინუანქ, аор. დჷ-ვორინეე (г. ვაყენებ, და-ვაყენე): თურქეფი ვა მორინუანა турки не даютъ намъ покою (*Хр.*, стр. 138,6); — стр. з. н. დჷთმჷ-ზდჷრთჷქ становлюсь, дѣлаюсь кѣмъ, аор. ქჷდო-ზდჷრთი (г. ვდგები, და-ვდექი); მა დჷთიზდჷრთჷქ კოჩო (მოჯამაგირეთ) я сдѣлаюсь (стану) человѣкомъ (работникомъ); — გე-რინაფა, III-я пор. дѣйст. з. н. ვორინუანქ или ვორინანქ поднимаю, ставлю, аор. გე-ვორინე я поставилъ на что-л., сдѣлалъ кѣмъ, დჷ-ვორინე я поставилъ въ чемъ-л., далъ пріютъ (въ домѣ), пр. с. გე-მირინუაფუ, დო-მირინუაფუ; — რინა, გო-რინა, н. გჷ-ვორექ нахожусь вокругъ (около) чего,

стерегу; обѣщаюсь, принимаюсь за что, аор. გჷ-ვუდირთი; — გი-ნა-რინა находившійся, стоявшій; — მე-რინა, н. მე-ვორექ (г. მიდგომილვარ, ვადგივარ), თინა მი-ორე; — съ род. отн. მე-ვურექ, пр. нес. მე-ვურდი держу сторону кого, выступаю противъ кого: მა ჩქიმი ჯიმას მე-ვურდი я держалъ сторону моего брата, ჩქჷ ართიანს მეურდით мы были другъ противъ друга (см. ლ 2, დგინ 2); — ალო-რინა или ი/ელო-რინა, ინო-რინა, н. ალჷ-ვორექ, სი ალ⌜ა⌝-არექ нахожусь около кого, при комъ, внутри чего-л., объект. стр. 2-го спр. н. ალო-მირე, ალო-გირე, ალუ-ურე у меня, у тебя, у него есть, находится онъ внутри (въ сердцѣ), ალო-მირექ — ты у меня, ალო-გირექ — я у тебя, ალუ-⌜ვ⌝ურექ — я у него и т. д., пр. нес. ალო-მირდჷ; — აწო-რინა стоять впереди, противостоять, აწჷ-მარინე я могу противостоять; — იწო-რენჯი противостоящій; — გითო-რინა стоять подъ чѣмъ-либо; — გილო-რინა стоять на чемъ; — გჷმა-რინა, გიმა-რინა находиться сверху чего-либо, наверху, н. გიმჷ-ვორექ, თინა გი-მ⌜ა⌝-არე; — გიმა-რენჯი стоящій на чемъ; — გჷმო-რინა пригодиться, გჷმჷ-ვოდჷრთჷქ пригожусь, аор. გჷმჷ-ვოდირთი; — გინო-რინა стоять наверху; — დილო-რინა, ⌜დ⌝ინო-რინა находиться внизу, внутри чего; — ეკო-რინა стоять у края, у берега чего, н. ეკჷ-ვორექ, სი ეკ-ორექ (< ეკო-ორექ), თინა ეკ-ორე; — მითო-რინა находиться внутри чего, напр., лѣса; — მინო-რინა находиться внутри дома; — მი/უკო-რინა пристать къ чему, стоять на откосѣ; — მულო-რინა быть внутри; — მულ⌜ა⌝-არენჯი (< მულო-+-ორენჯი) жилище; — წიმო-რინა, წჷმო-რინა, н. წჷმჷ-ვორექ (г. წამო-ვდგები); წიმო-რინაფა, III я пор. წჷმჷ-ვორინუაქ я представлю его предъ к. (г. წა-ვაყენებ); — стр. з. გემწჷ-ვუდჷრთჷქ (< გეწჷმჷ-ვუდჷრთჷქ).

6. **რ:** რიება, მე-რია, მო-რია осилить, побѣдить, стр. з. IV-я пор. н. ვორუუქ или ვოროუქ побѣждаю, б. მე-ვერიებუქ, მო-ვერიებუქ, аор. მე-ვერიი или მო-ვერეი, თიქ მე-ერუუ или მო-ეროუ, пр. с. მო-ვრიებუქ или მო-ვრუუქ, ჩქჷ მო-ვრიებუთ; — მა-რიებელი, მო-მა-რიებელი побѣждающій, მო-მა-რიებე bm; — მო-რუული побѣжденный, მო-რუუი; — მე-რეთ (нар.) силою, насильно (ср. г. მო-მრეთ сильно, съ избыткомъ: მომრეთ ლავთესე ყანა).

რაზალი, თოფიში რაზალი пальба изъ ружей.

რაგადი, რაგაჯი (?) Ц разговоръ, разговаривать, I-я пор. ბ/ვრაგადანქ, аор. ბ/ვრაგადე, пр. с. მირაგადუ; — пов. накл. 2-е л. რაგადე, 3-е რაგადუას; — II-я пор. იბრაგადუათ, მი-იბრაგადუათ поговоримъ; — გე-რაგადუა, III-я пор. н. ვორაგადა⌜ნქ⌝, გი-ვორაგადანქ говорю о чемъ, ვორაგადუანქ заставлю говорить, аор. ქჷ-ვორაგადე⌜ე⌝, თიქჷ ქა-არაგადუუ; — გი-ვორაგადეე я проговорилъ, -лся; — IV-я пор. ვორაგადაფუანქ заставлю кого говорить, аор. ქჷ-ვორაგადაფუეე, თიქჷ ქა-არაგადაფუუ; — стр. з. II-я пор. н. ვირა-

გადეჲ S, იზრაგადეჲ MZ произношусь, ვე ერაგადე⌈ე⌉ (<ვა ირაგადეე) не говорится, нельзя высказать; — съ род. отн. н. ვურაგადჷჲ, გირაგადჷჲ я говорю ему, тебѣ, თინა მირაგადჷ, გირაგადჷ и т. д.; — пр. сов. ნოზრაგადუეჲ, სი ნო-რაგადუეჲ, თინა ნო-რაგადუე, ჩეჲ ნო-ზრაგადუეთ, თინეფი ნო-რაგადუენა; — объект. стр. 3-го спр. (форма возм.) н. მარაგადე г. მეთქმება) могу сказать, мнѣ можно сказать, ვა მარაგადე (г. არ მეთქმება), аор. მარაგადჷ/უ; — მორაგადე, მა-რაგადე разсказчикъ; — ნა-რაგადჷ/უ разсказанное; — ნა-რაგადჷშე по разсказанному, по разсказу; — ო-რაგადე, ო-რაგადუუ, სა-რაგადო предметъ разговора; — უ-რაგადუუ несказанный, ср. ჩიება, წ 1.

რაგვ: რაგვინი, რაგვაფა набрасывать, набрасываться, опрокидывать, бросать, III-я пор. н. ვორაგუანჲ опрокидываю, аор. ქჷდჷ-ვორაგვე, თიქჷ ქჷდა-არაგუუ, пр. с. მირაგუაფუ; — კილა-რაგუა, II-я пор. н. კილჷ-მე-ევრაგუანჲ (< კილჷმა-ივრაგუანჲ) взваливаю (на плечи), аор. ქჷკჷლე-ევრაგვე; — стр. з. IV-я пор. н.-б. ვარაგუუჲ я наброшусь на него (г. ვეცემი), аор. ქჷ-ვარაგვი, თიქჷ ქა-არაგუ; — ქჷდჷ-ვარაგვი я упалъ; — გიმო-რაგუა выбрасываться, выбѣгать, н. გიმო-ვარაგუუჲ, аор. გაგჷმჷ-ვარაგვი, თიქჷ გაგჷმა-არაგუუ; — წჷმო-რაგუა вскакивать, н. წჷმო-ვარაგუუჲ, аор. გამჷწჷ-ვარაგვი (вм. გაწჷმჷ-ვარაგვი).

რაგვი западня; — სხაპი западня для птицъ, см. სხაპ-უა.

რადგან см. რაღან.

რაზიეზდი (р.) разъѣздъ.

რაზბონიკი (р.) разбойникъ.

სა-**რაჲლო** (г. სა-ზრალო) достойный сожалѣвія, бѣдный.

რაღან, რახან, რადგან (г.) такъ какъ, რაღანჷ, **რახანჷ**, რახანო.

რაში рахшъ, пегасъ.

რაწკ: რაწკუა, როწკვა мостить, н. ვრაწკუნჲ, аор. ვრაწკი; — მო-რაწკილი, მო-როწკილი вымощенный.

რახან см. რაღან.

რახცი см. ლახთი.

რაც: რაცუა, გო-რაცუა, რაცაფა гнать, I-я пор. н. ზრაცჷნჲ, аор. გო-ზრაცი, пр. с. მირაცჷ; — III-я пор. н. გითმჷ-ვორაცანჲ отгоняю что отъ кого, аор. ქჷგჷ-ვორაცი, თიქჷ ქიგა-არაცჷ; — IV-я пор. н. ვორაცაფუანჲ заставляю гнать; — გე-რაცუა, გო-რაცუა сбивать, трусить: ნემი გერაცი, გორაცი потруси орѣхъ; — съ род. отн. н. გე-ვურაცუანჲ (ხეს), მე-ვურაცუანჲ (ხეს) достигаю кого рукою, зацѣпляю, задерживаю, аор. გჷ-ვურაცე, მჷ-ვურაცე (ხე); — ალონჲ ქუ-ურაცუუ заря началась; — მე-რაცუა гнать туда, მო-რაცუა гнать сюда; — გინო-რაცუა разогнать, перегнать; — კჷლა-რაცუა выгонять, прогонять; — მიდა-რაცუა угнать; — მიკო-რაცუა, მუკო-რაცუა выгонять; — მინო-რაცუა загонять; — стр. з. II-я пор. н. იზრაცუუჲ преслѣдуюсь; — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) н. მარაცე могу гнать, аор. მჷ-მარაცჷ: ნადირქჷ სი ვა მჷგარაცჷ ты не смогъ выгнать дичь (*Хр.* стр. 41,5); — მა-რაცალი гоняющій, гонитель; — რაცილი угнанный, сбитый; — ო-რაცალი предметъ и орудіе для преслѣдованія, сбиванія.

1. **რგ:** რგება польза; быть полезнымъ, годиться, II-я пор. н. იბრგჷქ я гожусь (г. ვარგვარ), ვა ებრგჷქ не гожусь; — съ дат. отн. ვორგჷქ я полезенъ ему (г. ვარგივარ), გორგჷქ и т. д.; — IV-я пор. н. ვარგუუქ (г. ვერგები) я буду ему полезенъ, გარგუუქ, მარგუუქ и т. д., аор. ვარგი; — объект. стр. 2-го произв. спр. н. მერგებჷ, გერგებჷ и т. д., мнѣ, тебѣ полезно, аор. მერგჷ; — სა-რგებელი польза, выгода, процентъ; — სა-სა-რგებლო полезный; — უ რგებელი безполезный.

2. **რგ:** რგუალა быть въ трауръ, оплакивать, II-я пор. н. ვირგჷნქ, аор. დი-იბრგეე, сосл. დი-იბრგუე; — მიკო-რგუალა снять трауръ, выплакать: სქუალენქ მუმა გამკიირგიის дѣти сняли трауръ по отцѣ (*Хр.*, стр. 79,12-13).

მა-**რგატელი** (г. მა-კრატელი, მა-გრატელი, арм. մկրատ, арб. مقراض) ножницы, მა-რგატეი bm.

რგვ: რგუაფა, დო-რგუაფა разсадка; сажать (деревья), III-я пор. н. ვორგუანქ, аор. ქჷდჷ-ვორგე или დო-ვრგი (< г. და-ვრგე), თიქჷ ქჷდა-არგუ⌈უ⌉; — стр. з. II-я пор. იბრგუაფუქ насаждаюсь; — ო-რგაშე молодыя растенія для разсадки.

რგვალი (г.) круглый; отым. глаголъ შე-რგვალაფა округлять, сочинять, н.-б. შე-ვარგვალე⌈ნქ⌉, аор. შე ვარგვალი; — მო-რგვი матица колесная (ср. ზუზუ), ср. კვარკვალია.

რგილი, რგიი bm прохладный, свѣжій; — რგილაფა охлаждать, III-я пор. н. ვორგილუანქ, аор. დჷ-ვორგილეე, пр. с. მირგილუაფჷ; — съ руд. отн. ვურგილუანქ, გირგილუანქ охлаждаю ему, для него что-либо и т. д.; — стр. з. III-я пор. ვრგილდჷქ, ვრგიდჷქ bm охлаждаюсь, аор. გო-ვრგილდი, გო-ვრგიდი; — пр. с. ნო-ვრგილაფუექ: თიცალი მახინჯი ცოფენა თინეფი, ნამუდა ქიცანას ნორგილაფუენა они были, оказывается, такіе воры, что охлаждали (т. е. крали все) страну (*Хр.*, 12,1-2); — რგილაფირი охлажденный; — უ-რგილაფუ неохлажденный; — გო-რგილაფა простуда.

რგინ: რგინაფა катать, III-я пор н. ვორგინუანქ, аор. ვორგინე, пр. с. მირგინუაფუ; — აშა-რგინაფა, იშა-რგინაფა катать по землѣ; — იშა-რგინაფილი прокатанный; — стр. з. ვირგინუუქ валяюсь, аор. ქიდი-ივრგინი.

1. **რდ:** რდუალა, რდუაა bm растить, воспитывать, расти, I-я пор. н. ბ/ვრდჷნქ ращу, аор. მო-ბ/ვრდი, пр. с. მირდჷ; — съ род. отн. ვურდჷნქ, გირდჷნქ я ращу ему, тебѣ и т. д.; — IV-я пор. ვორდუაფუანქ; — стр. з. II-я пор. н. იბ/ვრდუუქ или ვირდოუქ расту, аор. მი-იბრდი, пр. с. მო-ბ/ვრდელექ; — მო-რდე воспитатель (такъ у мингрельцевъ называется мужъ кормилицы ძიძე), მა-რდუალი; — მო-რდია восприемникъ; шаферъ, ср. და-დე; — მო-რდილი, რდილი или ნა-რდი выросшій, воспитанный; — მირდი, მირდი! расти, расти! (Кто этими словами не «побѣдилъ» въ день Новаго года повстрѣчавшіяся животныя, тотъ обрекъ себя на неудачу, см. კრებული 1899, № VII, отд. II, стр. 44). [Мой спутникъ-маль-

чикъ лѣтомъ этими же словами отразилъ, какъ онъ мнѣ важно заявилъ на мой вопросъ, крикъ пролетѣвшей мимо насъ кедровки].

2. **რდ:** რდებ, ა-რდებ (г. ა-გდებ) бросать вверхъ, დუდიშ ა-რდებ быть дерзкимъ (*букв.* бросать вверхъ голову), II-я пор. н. ვირდენქ (დუს), ეთმ'ე'-ევრდენქ (დუს), аор. ე-ევრდი (< ა + ივრდი);—დუდი-არდებული дерзкій.

რდით вм. დირთ, გე-რდითე вм. გე-დირთე, см. დგინა 2.

რდო см. დრო.

მა-**რეზელი** (г.) сватъ, сваха.

რეკ: რეკუა звонить, н. ვრეკვენქ, аор. დო-ვრეკი, пр. с. დო-მირეკე.

რეკა, რეკე, რეჭე каменистый и песчаный берегъ рѣки;—რეკა, რეკე Река, Рекэ, сёла въ Мингреліи.

რეფ: რეფუა ударять, съ род. отн. н. ვურეფუანქ я ударяю ч.-либо о ч.-либо: ჩხომი ქჷმოძჷნე დო დუდე ქვაშე ქუურეფუანცე лежитъ рыба и ударяетъ головою о камень (*Хр.*, стр. 71,82-83), аор. ქე-ვურეფე.

რეკე см. რეკა.

რეცი (р.) рецептъ.

რეჭე см. რეკა.

1. **რჩ:** რჩამა зажигать, возжигать, III-я пор. н. ვორჩანქ, аор. ქეჲ-ვორჩი, пр. с. მირჩამუ или ნო-ზრჩუე, სი ნო-რჩუე (вм. ნო-ზრჩუე), თის ნო-რჩუე, ჩქე ნო-ზრჩუენა (г. ნა-მმთებ); — съ род. отн. н. ვურჩანქ зажигаю ему, გირჩანქ и т. д., аор. გე-ვურჩი, თიქე გე-ურჩე; — стр. з. I-я пор. н. ვრჩექ горю, დაჩხირი რჩე огонь горитъ, пр. с. ნო-ზრჩუექ (г. ნა-მთებვარ), თინა ნო-რჩუე (совп. съ 3-имъ лицомъ пр. с. дѣйств. з. თის ნო-რჩუე), ჩქე ნო-ზრჩუეთ; — объектив. стр. 2-го спр. н. მირჩე (г. მინთია) у меня горитъ (огонь, свѣча);—ე-რჩამა;— აკო-რჩამა или ი/ეკო-რჩამა возжигать, разводить огонь, ср. г. გჩება.

2. **რჩ:** რჩება, გა-რჩება, გო-რჩება (г. გა-ძლება) устоять противъ чего, сопротивляться, стр. з. съ род. отн. ვურჩუქ, გირჩუქ и т. д., аор. ქეგე-ვურჩი, თიქე ქეგე-ურჩე.

3. **რჩ** || **რძ:** რჩია, რძია, რძალი, მერჩია давать, отдавать, II-я пор. იზრჩენქ (г. ვიძლევი), аор. იზრჩიი;— III-я пор. ვარჩენქ, ვარძენქ (г. ვაძლევ), аор. ვარჩი, пр. с. მე-მირჩუ (ср. მე-ჩამა);—რჩიალი задатокъ, залогъ, რძიალი.

რჩათფა, რჩაფება см. ჩაფრა.

რჩენი, ჩენი равнина, ср. ბარი 2.

ო-**რჩოლი** путевая провизія (ср. г. სა-გზალი).

1. **რთ:** რთუალა дѣлить, აკო-რთუალა дѣлить между собою, I-я пор. н. ვრთენქ или ზრთენქ, аор. გო-ზ/ვრთი или გაკო-ვრთი, пр. с. გო-მირთუმე; — съ род. отн. ვურთანქ я дѣлю кому, между кѣмъ, аор. გე-ვურთი; — II-я пор. გი-იზრთენქ я раздѣлю себѣ;—стр. з. II-я пор. н. იზრთუქ дѣлюсь, аор. გი-იზრთი;— გო-რთილი раздѣленный, раздѣлившійся; — ო-რთალი предметъ дѣлежа; — უ-გე-რთუ нераздѣленный;—ო-რთაშე корзина, употребляемая обыкновенно при дѣлежѣ урожая;—ორთე-შარა или შარა-ორთე, см. შარა.

2. **რთ:** გო-რთება дѣлаться, стано-

виться, обращаться во что, аор. გო-ზ/ვრთი;— თიქ უძირაფუო გორთუ онъ сталъ невидимымъ; — пр. с. გო-ვრთუმე⌈ლე⌉ქ;—გო-რთელი обращенный;— ო-რთალი мѣра земли въ 900 кв. саж. (г. ქცევა);— ე-რთუმა исполниться, случиться, объект. стр. 2-го спр. аор. გე-მირთუ, გე-გირთუ, გე-ურთუ со мною случилось, исполнилось; 2-го спр. аор. გო-მირთუ: ჩილქ ლეხო გომირთუ у меня заболѣла жена, см. გუ-ულა, ე-ულა подъ ლ 2.

3. **რთ:** რთინა, რთაფა, რთინაფა, რთუმა, რთალა, ლო-რთინა вертѣть, крутить, возвращать, обращать, II-я пор. н. იზრთინუანქ верчу, возвращаю себѣ, для себя; — ლი-იზრთინუანქ возвращу себѣ; — III-я пор. н. ვორთინუანქ верчу, возвращаю, аор. ლე-ვორთინეე; — съ родит. отн. ვურთანქ, ვურთუანქ или ვურთინუანქ, გი-რთინუანქ и т. д., аор. ლე-ვურთინეე, ლე-ვურთეე, пр. с. მირთინე;— стр. з. II-я пор. იზ/ვრთუუქ или იზ/ვრთოუქ Ц верчусь, мѣняюсь, аор. იზრთი, ლი-იზრთი; — съ дат. отн. ლეთმე-ვართუუქ или მეკემე-ვართუუქ я поворачиваюсь къ нему, аор. ლე-ვართი, თიქ ლა-ართუ; — ლორთელი вернувшійся, повернувшійся; — ლე-ნა-რთინი возвращенный, присланный взамѣнъ, въ отвѣтъ;— მა-რთუუ водоворотъ, омутъ; — გილა-რთა наклонить, ზორჯიში გილართა истеченіе срока (ср. გილულა); — გინო-რთინა, III-я пор. н. გინემე-ვორთინუანქ обращаю, дѣлаю кѣмъ, чѣмъ, б. გინე-ვორთინუანქ, аор. გინე-ვორთინე; — стр. з. გინემი-იზრთუ⌈უ⌉ქ, გინემი-იზრთოუქ Ц обращаюсь въ кого, становлюсь, б. გინ⌈ი⌉-იზრთუ⌈უ⌉ქ (ჩიცო, კაცუო);— გინო-რთელი обращенный, превращенный;—объект. стр. 3-го спр. н. გინე-მართუუ мнѣ дѣлается, обращается, аор. გინე-მართუ (г. გადამექცა): გორგილაფაქ ანთეზათ გინემართუ простуда обратилась у меня въ воспаленіе (*Хр.*, стр. 160,24);— მინო-რთაფა, მინო-რთინაფა перевернуть, перевалить туда, მუნო-რთაფა перевернуть сюда, пр. с. გამენო-მირთინუაფუ; — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) н. მინო-მართინე могу перевернуть; — მუნორთინაფილი перевернутый; — მუკორთინაფა: გურს მუკო-მირთინუანა возвращаютъ мнѣ сердце, т. е. успокаиваютъ меня (*Хр.*, стр. 155,10);— მუკო-რთელი возвращенный, повернувшійся: მუკორთელი ბედი повернувшееся счастье.

4. **რთ:** ი/ეკო-რთა, ი/ეკო-რთაფა паденіе, III-я пор. н. იკემე-ვორთინუანქ я заставляю падать, опрокидываю, б. იკე-ვორთინუანქ опрокину, повалю, аор. იკე-ვორთინე⌈ე⌉, пр. с. იკო-მირთინუაფუ;—стр. з. II-я пор. იკი-იზრთუუქ падаю, аор. იკ⌈ი⌉-იზრთი, пр. с. იკო-ზრთე⌈ლე⌉ქ; — ი/ეკო-რთელი или ი/ეკო-რთინაფილი поваленный, упавшій.

5. **რთ:** რთუმა, რთუმა дѣлать, стр. з. IV-я пор. н. ვორთუქ дѣлаю, თინა ორთუ, *съ отриц.* ვა ართუ, пр. нес. ვორთუდი, жел. ვორთუდე (глаголъ недостаточный, времена II-ой группы заимствуетъ у глаголовъ ქიმინუა, ლოლაფა).

6. **რთ** см. ლ 2.

მო-სა-**რთჳ** (г. მო-სა-რთავი) убранство; подпруга у сѣдла.

რთვ || **რთმ** или **თვ** || **თმ**: რთუალა, რთუმალა, თუალა, თუმალა, გე-რთუმალა крыть, надѣвать (шапку), I-я пор. ზრთუნქ крою, аор. გე-ზრთვი;—II-я пор. н. ვირთუნქ S, იზრთვანქ MZ, გითმი-იზრთვა⌈ნქ⌉ или გითმი-ივ-რთვა⌈ნქ⌉ крою себѣ, надѣваю, аор. გი-იზ/ვრთვი или ქიგი-ივთვი;—III-я пор. გეთმჷ-ვოთვანქ S, გი-ვორ-თქვანქ MZ (г. ვახურავ), аор. ქეგჷ-ვოთვი, ქეგჷ-ვორთვი, ხი ქიგი-ო⌈რ⌉-თვი;—IV-я пор. н. ვორთვაფუანქ (г. ვახურიებ);—стр. з. II-я пор. გით-მი-ივ⌈რ⌉თვალუუქ „надѣваюсь“, закрываюсь, покрываюсь;—IV-я пор. გითმჷ-ვართვალუუქ, аор. ქეგჷ-ვა⌈რ⌉-თვი, ხი ქიგი-ა⌈რ⌉თვი;—объект. стр. 3-го спр. н. გე-მო⌈რ⌉თუ, ხი გე-გო⌈რ⌉თუ, თის გი-ო⌈რ⌉თუ (г. მახუ-რავს) на мнѣ надѣта (шапка);—გე-მორთუდუ (г. მეხურა);—მა-რთუ-⌈ვ⌉ალი кроющій, надѣвающій;—რთვილი покрытый; удушливый; строеніе;—ო-რთუალი предметъ для покрышки;—ო-რთვალი крыша;—დუდიშ გი-ო⌈რ⌉თუმალარი головной уборъ.

რთუმე см. თრუმე.

ო-**რთუმელი** изголовье, г. სა-რთუმალი.

რთქ: რთქაფუა жрать; ღეჟი **რთქაფუნს** свинья жретъ, ср. г. თქვლეფა.

რიგი (г.) порядокъ; должное;—**რი**-გება, გა-რიგება приводить въ порядокъ, და-რიგება наставлять, III-я пор. н. ვარიგენქ, аор. გჷ-ვარიგი, დჷ-ვარიგი;—შე-რიგება примириться съ кѣмъ, II-я пор. შ⌈ე⌉-ერიგეს они помирились между собою;—რიგიანი порядочный, хорошій;—უ-რიგო непорядочный;—მა-რიგებე-ლი примиряющій;—თი-რიგი такой.

რიდ: რიდება, ა-რიდება щадить, предостерегать, III-я пор. н. ვარიდენქ, დჷ-ვარიდი;—ა-ვარიდენქ предостерегу, аор. ა-ვარიდი;—стр. з. IV-я пор. н. ვერიდებუქ остерегаюсь, избѣгаю, аор. მო-ვერიდი.

რინა, რინი, см. подъ რ 4, 5.

«**რიო, რიო, რიო!**» по Ламберти (стр. 61) этимъ восклицаніемъ призывали собакъ на кормъ.

რირა! (звукоподр.) кръ-кръ! (карканіе вороны).

რისთვის (г.) почему (*Хр.*, стр. 109,12), ср. მუშენი.

რისი S, რჷსი MZ, რუსი русскій (существ.);—რჷსეთი Россія;—რუ-სული русскій (прилагат.).

რისინ: რისინაფა скалить зубы, III-я пор. н. ვორისინუანქ, аор. ვორისინე, пр. с. მირისინუაფუ.

1. **რისხვა** (г.) гнѣвъ, რისხვება, გა-რისხვება гнѣваться, стр. з. II-я пор. н. ვირისხებუქ (г. ვრისხდები), аор. ქიგ-ევრისხი;—IV-я пор. н. ვერისხებუქ (г. ვურისხდები), аор. გე-ევ-რისხი, пр. с. გა-მირისხვებუ;—**რის**-ხვიანი гнѣвливый, жестокій.

2. **რისხვა**, რიცხვა считать, стр. з. II-я пор. н. ვირისხებუქ, ვირიცხე-ბუქ считаюсь.

რიცალი длинный, высокій;—რიცალი კისერამი имѣющій длинную шею, см. კისერი.

1. **რკ** || **კორ**: რკება, მო-რკება, ა/იწო-რკება уменьшеніе; уменьшать,-ться,

I-я пор. ვრკებულენქ, II-я пор. ვირკენქ уменьшаюсь, уменьшаю для себя, аор. დ⸢ი⸣-ივრკი, пр. с. დამირკებუ; —III-я пор. н. ვარკენქ уменьшаю; —съ род. отн. ვურკენქ, გირკენქ уменьшаю у него, у тебя и т. д.; — объект. стр. 2-го спр. მირკჷ не хватаетъ мнѣ (г. მიკლია); — 3-го спр. н. მორკჷ (г. მაკლია), მოკორდჷ или მერკებუ (г. მაკლდება) недостаетъ у меня, аор. დჷ-მოკორდჷ, დჷ-მერკჷ или აწჷ-მოკორდჷ: ართი წანას მუნაწიიქ დიირკჷ დო ხეჩოს ღვინქ აწაკორდჷ (< აწო-ოკორდჷ) въ одинъ годъ урожай уменьшился, и у Хечо недостало вина (*Хр.*, стр. 20,18-19); — და-მა-რკებელი уменьшающій; — მო-რკებული, ნა-რკული, ნა-რკები, ნა-რკე уменьшенный.

2. **რკ < რკილ:** რკიაფი, რკია, რკილა крикъ; кричать, I-я пор. н. ზრკიანქ, ზრკიჸანქ или ვრკილანქ, аор. ზრკიე, ვრკილე, пр. с. მირკიუ, მირკილუ; — III-я пор. н. ვორკიჸაფუანქ, ვორკილუანქ заставляю кричать; — съ дат. отн. მე-ვორკიჸანქ, მე-ვორკილანქ кричу вслѣдъ кому, чему, аор. მე-ვორკი⸢ლ⸣ე, თიქჷ მი-ორკი⸢ლ⸣უუ или მი-ორკიოუ; —IV-я пор. н. ვორკილაფაფუანქ; —მა-რკი⸢ლ⸣არი кричащій; —ნა-რკი⸢ლ⸣ა кричавшій; то, что́ кричали; — ო-რკი⸢ლ⸣ე, ო-რკი⸢ლ⸣არი предметъ крика.

3. **რკ:** რკიება, მე-რკიება, რკიალა, რკაალა отыскиваніе; итти по слѣдамъ, отыскивать, II-я пор. იზრკენქ, аор. იზრკიი, пр. с. მი-რკიებუ; —III-я пор. аор. ქიმჷ-ვარკი; —მა-რკიებელი отыскивающій; —ნა-რკიებუ или რკიილი отысканный; — ო-რკიებელი предметъ исканія (ср. г. მი-კვლევა).

4. **რკ:** რკება, ე-რკება считать, II-я пор. н. იზრკენქ, аор. გე-ე-ვარკი.

რკინ: რკინაფა, რკინება бороться, III-я пор. н. ვორკინანქ заставлю другихъ бороться, аор. ვორკინე⸢ე⸣; — стр. з. II-я пор. н. იზრკინებუქ борюсь (г. ვჭიდაობ), аор. ქი-იზრკინი; —IV-я пор. н. ვორკინჷქ борюсь съ кѣмъ (г. ვეჭიდები) или ვერკინებუქ; — пр. с. ვრკინებულე⸢რე⸣ქ; — მა-რკინე борецъ; — რკინებული боровшійся; — ო-რკინე мѣсто для борьбы [по Орб. რკენა—борьба между людьми, а борьба звѣрей и животныхъ между собою или между ними и людьми — ჭიდება].

რკიც: გე-რკიცაფა трогать, тревожить, съ род. отн. ვურკიცუანქ; — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) გჷ-მარკიცე могу тронуть.

რკინა (г.), კინა желѣзо; — კინა-ხონა сошникъ, см. ხონუა [Этим. слова см. Н. Я. Марръ, *Яфет. элем. въ яз. Арменіи*, И. И. А. Н. 1911, стр. 139 сл.].

რობუ ущелье, оврагъ, ровъ; — გინორობუ, გინიი-რობუ потусторонній оврагъ; —რობა Роба, село въ Сенакскомъ уѣздѣ, ср. ч. რუბა.

როკა см. ფირწალი.

როკაპი вѣдьма, колдунья, см. ელიობა подъ ელია 2.

როკი пень; — როკიშის около пня, у пня, *Гр.*, § 136.

რომკა (р.) рюмка.

რონდიში Рондишъ, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

როშთო, როშთომი, როშცო (м. имя)

Ростомъ; — როსთო ქუდა Ростомъ Хромой (*Хр.*, 153,16); кн. Ростомъ Чиковани, носившій въ народѣ вслѣдствіе своего физическаго недостатка прозвище «Хромой», считался знатокомъ законовъ и игралъ первенствующую роль въ управленіи Мингреліею въ 50—60 гг. прошлаго столѣтія (см. СМК, XVIII, отд. I, стр. 19).

როფე глубокое корыто, выдолбленное бревно для воды и корма животныхъ, ср. ნისორი.

როშ: როშაფი, როშუა орать, кричать, болтать, I-я пор. н. ბროშანქ, аор. ბროშეე, пр. с. მიროშუუ; — IV-я пор. н. ვოროშაფუანქ заставляю кричать, болтать.

როწკვა см. რაწკუა.

როჭიკი (г. изъ арм. *ռոճիկ* подённая плата, дневное пропитаніе) мелкія повинности, мірскіе сборы.

რყიალი (г. ყრიალი) шумъ, звонъ; шумѣть, звучать, съ род. отн. ვურყიალუანქ заставляю звенѣть;— стр. з. II-я пор. იბრყიალექ звеню, аор. დი-იბრყიალი.

რს: რსება, და-რსება присутствіе, стр. з. п. ვერსებუქ присутствую, доживаю, аор. დე-ვერსი, пр. с. და-ვრსებუქ (г. და-ვსწრებივარ); — объектив. стр. 1-го спр. მო-ვრსებუ (г. მო-მსწრებია).

რსინი вонь, зловонье.

რსიოლი вертѣніе, круженіе, превратность; отым. глаголъ, III-я пор. н. ვორსიოლუანქ верчу, аор. ვორსიოლე; — стр. з. II-я пор. н. ვირსიოლუუქ кружусь, аор. ვირსიოლი; — დუდიში რსიოლი головокруженіе; — დუს მუ-მარსიოლჷ у меня закружилась голова.

რსქინი угроза.

რსხ || რცხ: რსხა, რსხალა, რსხება, რცხა, რცხება спасеніе; спасать, выручать, развязывать, оставлять, II-я пор. ვირსხენქ, ვირცხენქ я его спасаю, выручаю, аор. დე-ევრსხი (< და-ივრსხი);—стр. з. н. ვირსხებუქ, ვირცხებუქ спасаюсь, ვ⌜ე⌝ ევრსხებუქ (< ვა ივრსხებუქ); — ჩა-რცხა отстать, удалиться, бросить, IV-я пор. н. ვერცხებუქ (г. ვეხსნები), аор. ჩე-ვერცხი, ვა ჩჷ-ვერცხი или ვე ჩჷ-ვერცხი, пов. накл. ჩ-ერცხი (< ჩე-ერცხი) отстань отъ него, ჩჷ-მერცხი отстань отъ меня; — უ-ჩუ-რცხებელი или ჩო-უ-რცხალი неотступный, неотвязчивый; — რსხინი мясоѣдъ.

რც, რცინა см. ნც.

რცის см. ცახუა.

რცყ: რცყაფა, მო-რცყაფა опоясываніе, опоясывать,-ться, II-я п. ვირცყანქ опоясываюсь, аор. ქიმი-ივრცყი;—III-я пор. н. მუთმჷ-ვორცყანქ опоясываю, аор. ქჷმჷ-ვორცყი, пр. с. მირცყაფუ;—ო-რცყაფუ a) поясъ, b) часть дома, c) ცაში ორცყაფუ радуга (*букв.* поясъ неба), ср. ღვედი, ქამარი.

რულა, რულაია, რულაფა бѣгство, бѣжать (г. სირბილი, რბენა), III-я пор. н. ვორულუანქ заставляю кого бѣжать, аор. ქჷ-ვორულე, თიქჷ ქა-არულუ, пр. с. მირულუაფუ; — съ род. отн. მე-ვურულუანქ (г. მი-ვურბენინებ) я принесу ему бѣгомъ;—стр. з. II-я пор. იბრულექ, მი-იბრულექ бѣгу туда, аор. ვირული или იბრული,

ქიმ⌈ი⌉-იზრული, пр. с. მირულუ; — რულა-რულათ или რულათ, რულაიათ бѣгомъ; — მა-რულე бѣгающій, бѣгущій; — მა-რულა бѣга̀, скачки; — ო-რულუ предназначенный для бѣгства, чтобы бѣжать; — ო-რულაფუ Орулану, гора въ Мингреліи; — გიმა-რულა сбѣгать внизъ; — გიმო-რულა выбѣгать; — გინო-რულა перебѣгать; — გშა-რულა бѣжать вверхъ; — მიდა-რულა убѣгать; — მითო-რულა вбѣгать; — მი/უკო-რულა забѣгать сзади; — მინო-რულა вбѣгать.

რული см. ლური.

რუმე темнота; темный; — მო-რუმე темноватый; — ო-რუმე темница; — რუმუა, აკო-რუმუა темнѣть, затемнять; — ურუმია Уруміа (*букв.* не-черная), имя собаки; — объект. стр. ქაწჷ-მორუმუ, თოლს ქაწჷ-მორუმუ у меня потемнѣло въ глазахъ (у Орб. მრუმე, მრომი; слово это и производныя отъ него встрѣчаются въ древн.-груз. литературѣ, см. Н. Марръ, ТР, Ш, стр. XLVII; ср. также у Бер. რუმვა).

რუო S, ზრუო MZ восемь; — ვითო-რუო, ვითო-ზრუო восемнадцать; — მა-რუო восьмой, ср. მარა 1.

რუსთველი Руствели (Руставскій), по имени Шота, знаменитый грузинскій поэтъ XII—XIII вв., авторъ романтической поэмы «Витязь въ барсовой кожѣ».

რუსი см. რისი.

რუფი Руффъ, имя сказочнаго героя, რუფი-ცარიელი, см. ცარიელი.

რუხი Рухъ, рѣка и старинная крѣпость въ Зугдидскомъ уѣздѣ.

რქ: რქია, რქიალა, რქუალა, მო-რქია махать, замахнуться, II-я пор. н. ვირქენქ, аор. მი-ივრქი⌈ი⌉; — съ род. отн. н. ვურქენქ, аор. მო-ვურქიი; — ი/ელა-რქუალა: კერქჷ ჩქვა ილოურქეუ Ц кабанъ ударилъ (снизу вверхъ) клыкомъ его; — გო-რქუალა; — ა/ოკო-რქუალა; — მუკო-რქუალა замахнуться кругомъ; — მო-რქინაფილი то, чѣмъ замахнулись.

მა-**რქვალი** яйцо; — «მარქვალიშ-გური» Эр. пластиночникъ, рыжикъ (грибъ), ср. კვერცხი.

რქვიი вдовецъ, вдова.

რღვ: რღვაფა, ღვაფა сыпать, бросать, продѣвать, მე-რღვაფა, III-я пор. н. ვორღვანქ, მჷ-ვორღვანქ, ხი მა-არღვანქ, аор. ვორღვი, დჷ-ვორღვი, пр. с. მირღვაფჷ; — съ род. отн. ვურღვანქ бросаю, сыплю ему; — IV-я пор. ვორღვაფუანქ; — რღვაფილი, დორღვაფილი всыпанный, брошенный; — გინო-რღვაფა перебрасывать черезъ, осыпать кого; — გინო-რღვაფილი, გი-ნა-რღვეფი переброшенный, пересыпанный; — გიშა-რღვაფა, იშა-რღვაფა выбросить, продѣвать снизу вверхъ; — ⌈დ⌉ინო-რღვაფა бросить, всыпать внизъ; — ი/ეკო-რღვაფა разсѣять, распустить; — ითო-რღვაფა подбрасывать; — კჷლა-რღვაფა продѣвать; — ო-რღვაფალი предметъ для всыпанія; — ⌈დ⌉ინა-რღვაფალი (< დინო-ორღვაფალი).

ნო-**რღვა** горячая зола, ср. ნო-რცხვა.

რღვინჯ: რღვინჯაფა сердиться, стр. з. II-я пор. იზრღვინჯეზუქ, аор. გე-ეზრღვინჯი; — გა-რღვინჯეზული разъяренный.

რღია (г. ღლია) пазуха, подмышка.

რღოღი дупло; — ღოლი-ჯა;—კილა-რჩვილი ჯა; — რღომა-ჯა, см. ჯა.

1. **რყ:** რყევა сотрясеніе, шатаніе; трясти, шатать, III-я пор. н. ვარყევნქ, аор. დჷ-ვარყი⌈ი⌉, пр. с. და-მირყევუ; — стр. з. II-я пор. н. ვირყევუქ шатаюсь.
2. **რყ:** რყევა, გა-რყა разставаніе, разлученіе, стр. з. IV-я пор. н. ვერყევუქ я разлучаюсь съ нимъ, аор. გე-ვერყი; — გამჷ-ნა-რყი потомокъ, отдѣлившійся.

რყინცუა см. ყინცუა.

რშვინი, რშვინუა свистъ; свистѣть, н. ვრშვინჷნქ, аор. გო-ვრშვინი; — ეკო-რშვინუა, н. ეკჷმუ-ვორშვინანქ я свищу вслѣдъ кому-либо, я издѣваюсь надъ кѣмъ, аор. ეკუ-ვორშვინი, თიქჷ ეკა-არშვინუ; — съ род. отн. ვურშვინუნქ, გირშვინუნქ (г. ვუსტვენ, გისტვენ) и т. д.

რშიალი (г. შრიალი) шелестъ, шумъ, крикъ.

რშუალა см. შუალა.

1. **რჩ:** რჩია, რჩევა рѣшать, разсуждать, совѣтовать, III-я пор. ვარჩენქ рѣшаю, аор. გჷ-ვარჩიი или განჷ-ვარჩიი;— съ род. отн. н. ვურჩენქ совѣтую ему, გირჩენქ и т. д.;— გა-რჩევა, გა-რჩევევი сужденія, размышленія, рѣшенія.
2. **რჩ**: რჩება бодать, наносить вредъ, стр. з. IV-я пор. н. ვერჩებუქ или ვორჩჷქ наношу кому вредъ, аор. ვერჩი.
3. **რჩ:** რჩაფა, გო-რჩაფა, დო-რჩაფა стлать, постилать, III-я пор. н. ვორჩა⌈ნქ⌉, аор. ვორჩი, დჷ-ვორჩი;— съ род. отн. ვურჩანქ, გირჩანქ стелю ему, тебѣ и т. д.;—IV-я пор. ვორჩაფუანქ; — стр. з. II-я пор. ვირჩაფუუქ S, იზრჩაფუუქ MZ стелюсь, аор. ქიდ⌈ი⌉-ივრჩი;—გო-რჩელი, დო-რჩაფილი, დო-რჩაფიი hm разостланный, постланный;—დო-რჩელი постель, ნო-რჩალი, გო-რჩელი.

რჩვ: რჩუალა, რჩუვალა грабить, I-я пор. н. ზრჩუნქ, аор. გო-ზრჩვი, თიქჷ გო-რჩუ;—стр. з. II-я пор. н. იზრჩუუქ, ვირჩუუქ, аор. გი-იზ/ვ-რჩვი;—объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) მარჩვე могу ограбить; — მა-რჩუალი грабитель;—ნა-რჩვი ограбленный, награбленный, ср. რცუალა.

მო-**რჩილება** (г.) покорность, послушаніе, ср. რჩქილა.

რჩინი, რჩინუ S, რჩჷნი, რჩჷნჷ MZ старый, старикъ, *ср. ст.* უ-რჩინუაში (какъ будто и слово უ-ნჩაში *старшій*); — отым. глаголъ რჩინა, რჩინუა, რჩჷნა, III-я пор. н. ვორჩინუანქ заставляю кого старѣть, аор. ვორჩინე; — стр. з. ვირჩინუუქ, იზრჩინუუქ старѣю, аор. დი-იზრჩინი; — ო-რჩინუე, ო-რჩინელი старость, სი-რჩჷნუე, см. ჩე, ср. ბალიდი.

სა-**რჩო** (г.) пропитаніе, средства къ жизни.

რჩქ: რჩქინა, გო-რჩქინა, გჷმო-რჩქინა обнаружить, показать, увѣдомить, рѣшить, опредѣлить, создать, III-я пор. ვორჩქინანქ, аор. გჷ-ვორჩქინი, თიქჷ გა-არჩქინჷ, пр. с. გო-მირჩქინუ, თის გუ-ურჩქინუ;—съ род. отн. გჷ-ვურჩქინანქ, გო-გირჩქინანქ; — IV-я пор. ვორჩქინაფუანქ; — стр. з. I-я пор. н. მო-ზრჩქჷქ (г. მო-ვჩანვარ) виднѣюсь;—III-я пор. н. ზრჩქინდჷქ (г. ვჩნდები) показываюсь, аор. გაგჷ-მო-ზრჩქინდი, გო-ზრჩქინდი, пр. с.

გო-ვრჩქინე˹ლე˺ქ (г. გა-ვჩენილვარ);— объект. стр. 2-го спр. н. გიშა-მირჩქჷ (г. მიჩანს) у меня виднѣется, თის გიშუ-ურჩქჷ или ქეგჷშუ-ურჩქჷ;— მირჩქინდჷ (г. მიჩნდება) обнаруживается, открывается у меня, თის ურჩქინდჷ, ჩქჷ მირჩქინდჷნა, пр. нес. მირჩქინდჷდჷ, аор. გო-მირჩქინდჷ, ე-მირჩქინდჷ;—форма возм. н. გჷ-მარჩქინინე, თის გა-არჩქინინე, ჩქჷ გჷ-მარჩქინინენა смогу опредѣлить, рѣшить, пр. нес. გჷ-მარჩქინინედჷ, ჩქჷ გჷ-მარჩქინინედეს, аор. გა-მარჩქინინჷ: სამართალქ ვა გჷ-მარჩქინინჷ, თის ვა გა-არჩქინინჷ, ჩქჷ ვა გჷ-მარჩქინინეს; — გა-მა-რჩქინალი или გო-რჩქინუუ или მა-რჩქინე, გო-მა-რჩქინე знатокъ, рѣшающій, опредѣляющій, судья, созидающій, создатель; — გო-რჩქინელი или გჷ-ნა-რჩქინა опредѣленный, созданный, გჷმო-რჩქინელი, გიმო-რჩქინილი извѣстный; — გა-არჩქინალი (< გო-ორჩქინალი) предметъ рѣшенія, опредѣленія, созданія;—უ-რჩქინჯი не знающій, ურჩქინდი;—უ-რჩქინჯო безъ вѣдома, не зная; — მე-რჩქინა считать, выбирать; считать за кого, за что; — მე-რჩქინელი выбранный, предназначенный; — მიკო-რჩქინა, მუკო-რჩქინა обозначать на ч.-либо, обозначаться, появляться, ср. ჩქ.

რჩქვ: რჩქვანა, გე-რჩქვანა, მე-რჩქვანა привычка, привыкать, III-я пор. ვორჩქვანუანქ заставляю привыкать кого, аор. მე-ვორჩქვანე˹ე˺, თიქჷ ქიმი-ორჩქვანუუ;—стр. з. IV-я пор. н. ვარჩქვანუუქ привыкаю, аор. ქემჷ-ვარჩქვანი, თიქჷ ქიმი-არჩქვანჷ.

რჩქილა слухъ; მო-რჩქილა слушать, слышать, II-я пор. н. ვირჩქილუანქ или იზრჩქილექ слышу, аор. ქი-იზ-რჩქილი/ე, მი-იზრჩქილი/ე, пр. с. მი-რჩქილუუ; — III-я пор. н. ვორჩქილაფუანქ даю кому слышать, слушать, аор. ვორჩქილე;—стр. з. II-я пор. н. იზრჩქილექ (см. выше);—съ род. отн. ვურჩქილექ, გირჩქილექ слушаю его, тебя и т. д.;—IV-я пор. ვარჩქილექ слушаю его, аор. ვარჩქილი; — объект. стр. 3-го спр. н. მარჩქილე, გარჩქილე, თის არჩქილე, ჩქჷ მარჩქილენა (г. მესმის) или მარჩქილუაფუ; — მა-რჩქილე слушающій, მა-რჩქილუუ, მა-რჩქილეუ; — ო-რჩქილარი предметъ и органъ для слушанія; — უ-რჩქილი не слушающій, непослушный, უ-რჩი (ср. г. ვერჩი *повинуюсь, слушаюсь*, მო-რჩილი *послушный*, უ-რჩი *непослушный*); — გო-რჩქილაფა прислушиваться; — მო-რჩქილაფა выслушивать.

რჩხ: რჩხუალა мыть, I-я пор. ვრჩხუნქ, аор. ვრჩხი;—ე-რჩხუალა промывать, ничего не оставлять;—˹ვ˺ე-რჩხილი промытый (г. ა-რეცხილი): ე-რჩხილს გოცეე‍ბა оставить ни причемъ, безъ всего; — ო-რჩხაშე, ო-რჩხეში, ო-რჩხიში орудіе изъ коры черешни для мытья большихъ винныхъ кувшиновъ (у Бер. ო-რჩხუ-ში), ср. ნახუა (см. ურჩხი у Орб.).

ო-**რჩხე** см. ქარქაში.

რჩხვ: რჩხვიაფი, ჩხვიაფი кричать, визжать, I-я пор. н. ზრჩხვიანქ, ზჩხვიანქ, аор. ზრჩხვიე, ზჩხვიე; — III-я пор. н. ვო˹რ˺ჩხვიაფუანქ заставляю кого кричать.

რჩხინა рейка; — ჭოკი, ჭოკა про-

стая жердь, замѣняющая въ избахъ რჩხინა (ср. ლარცფა).

რჩჷნი см. რჩინი.

რც: ორცება мечтаніе, привидѣніе, изумленіе, объект. стр. 2-го произв. спр. аор. მეორცჷ; — თის ეორცჷ მალამქ онъ сильно изумился.

რცვ: რცუალა снимать; сходить, слѣзать (кожа), I-я пор. н. ზრცუნქ снимаю кожу (кожуру), очищаю, аор. გო-ზრცვი; — стр. з. II-я пор. н. ვირცუუქ съ меня сходитъ (снимаютъ) кожа, аор. გი-იზრცვი; — объект. стр. 3-го спр. н. მარცუუ (г. მძვრება, მცვინდება) съ меня слѣзаетъ (кожа), аор. გჷ-მარცუ; — გო-რცვილი снятый, голый, слѣзшій, ნა-რცვი; — ნარცვი კანი слѣзшая кожа, ср. რჩუალა подъ რჩვ.

რცუ (г. ცრუ) ложный, лживый, лжецъ.

რცხ: რცხა см. რსხ.

ნო-**რცხვა** горящій уголь, ср. ნორლვა.

რცხონ: რცხონუა причесываться, I-я пор. ვრცხონჷნქ თუმას причесываю волосы, аор. გო-ვრცხონი; — стр. з. ვირცხონუუქ причесываюсь.

რძაფა см. ჭაფრა.

გა-**რძახჷ** (г. გა-ძრახე) нарочно.

რძია см. ძია.

რძიალი см. подъ რჭ 3.

რძლ: რძლაფა насыщеніе; насыщать, III-я пор. н. ვორძლანქ, аор. დჷ-ვორძლი, пр. с. დო-მირძლაფუ; — съ род. отн. ვურძლანქ, გირძლანქ и т. д.; — стр. з. II-я пор. н. ვირძლუუქ S, იზრძლუუქ насыщаюсь, аор. დი-იზ/ვრძლი, пр. с. ვრძლე-'ლე'ქ; — რძლელი, რძლაფილი сытый; — უ-რძლაფელა ненасытный, обжора; — გჷმო-რძლაფა (г. გამო-ძლომა).

რძლიკ || ძლირკ: რძლიკება, ძლირკაფა бороться, обниматься, хватать, III-я пор. н. ვარძლიკენქ, ვორძლიკუა'ნქ' заставляю бороться, аор. ქჷ-ვორძლიკე; — стр. з. II-я пор. н. ვირძლიკებუთ мы боремся, обнимаемся; — IV-я пор. ვორძლიკჷქ (г. ვეჭიდები) или ვეძლირკებუქ, аор. ვეძლირკი; — ხრისტაგანი-ტარიელქჷ მუში ოსური ხეთჷ ქიძლირკუ Христаганъ-Таріелъ понесъ свою жену на рукахъ (*Хр.*, стр. 104,9-10).

რწკინ: რწკინა, რწკინუა, რწკინაფი блестѣть, I-я пор. ვრწკინჷნქ блещу, аор. გო-ვრწკინი; — რწკინაია свѣтлякъ; — მა-რწკინაია блестящій, блестящая вещь; — ეკო-რწკინუა свѣтать у чего-либо: მელე მიკააჯინჷ ნი, ქეკორე, ზუაცალო ეკორწკინჷნცჷ ნი, ეფერი посмотрѣвъ поту сторону (рѣки), (увидѣлъ) стоитъ (у берега) что-то такое, чтó свѣтитъ (у берега) подобно солнцу (*Хр.*, стр. 82,10).

რწომი см. წრომი.

რწუმ > წ: რწუმება увѣрять, вѣровать, II-я пор. ვირწუმენქ увѣрую, повѣрю, III-я пор. н. ვარწუმენქ увѣряю, аор. დჷ-ვარწუმი; — стр. з. IV-я пор. ვერწუმებუქ я вѣрю, повѣрю ему, аор. და-ვერწუმი; — объект. стр. 1-го спр. н. მწანს/ც, სი რწანს/ც, თის წანს/ც, ჩქჷ მწანა, пр. нес. მწანდუ/ჷ, желат. მწანდას; — სა-რწმუუნება (г. სა-რწმუნოება) вѣра, религія; — უ-რწმუნო (г.), უ-რწუმო не имѣющій вѣры, безбожникъ.

სა-რწყუმალო (г. სა-წვრიმალო) мелочной товаръ.

რწყ: რწყება видѣть, III-я пор. н. ვორწყექ, თინა ორწყე, ქჷ-ვორწყექ, თინა ქა-არწყე (< ქო-ორწყე), съ неоф. отн. გორწყექ вижу тебя, მორწყექ видишь меня н. т., д., пр. нес. ვორწყედი, жел. ვორწყედე (глаголъ недостаточный: времена II-й группы заимствуетъ отъ მირაფა).

რწყვათ: объект. стр. 3-го спр. н. გე-მორწყვათუ თომა на мнѣ висятъ длинные волосы.

რჭელი (г. ჭრელი) пестрый.

რჭემი, ჭემი волосы на дѣтородныхъ членахъ, pubes.

რჭვიალი свистъ.

რჭიფ || რჭიპ: რჭიფაფა, რჭიპაფა растягивать, I-я пор. н. ვრჭიფუნქ, аор. გო-ვრჭიფი, пр. с. გო-მირჭიფუ;—стр. з. II-я пор. н. ვირჭიპუქ вытягиваюсь, аор. გი-ივრჭიპი, пр. с. გო-ვრჭიპელექ.

ლე-**რჭყვა** слюна, ср. г. ნე-რწყვი.

მე-ა-**რხე** (г. მო-ა-ხლე) слуга, служанка;— სა-მეარხო домъ для прислуги, кухня, ср. ხოლაფა.

რხვ: რხუალა, გო-რხუალა пробуравливать; — მა-რხუალი, გე-მა-რხუალი пробуравливающій; — რხვილი пробуравленный; — გილა-რხვილი ჯა дупло (*букв.* пробуравленное сквозь дерево).

ლო-**რხვილუ** въ собственность.

რხიალი шумъ, издаваемый при разбрасываніи орѣхами, зернами и другими твердыми предметами, III-я пор. ვორხიალუა[ნქ] разбрасываю, сыплю (орѣхъ и т. п.), аор. ქჷ-ვორხიალეე; — съ род. отн. н. ვურხიალუნქ;—მუნო-რხიალუა.

რხინ: რხინაფა, ითო-რხინაფა возвышать,-ться, гордиться; взводить курокъ, III-я пор. н. ითჷმჷ-ვორხინუანქ, аор. ითი-ვორხინე; — пр. с. ქათო-მირხინუაფუ, თის ქათ[უ]-ურხინუაფუ;—стр. з. II-я пор. ვირხინუქ возвышаюсь, горжусь, аор. მი-ივრხინი (совпадаетъ съ формой отъ რხინი, см. ниже).

რხინი веселіе, მო-რხენა веселиться, I-я пор. н. ვრხინენქ веселюсь, II-я пор. н.-б. ვირხინენქ повеселюсь, аор. ვირხინი, მი-ივრხინი; — სა-რხინო Сархино, село и общество въ Сенакскомъ уѣздѣ; — სარხინული сархинскій; сархинецъ, мн. სარხინოლეფი.

რჯგინა см. ჯგირი.

სა-**რჯელი** (г.) наказаніе, трудъ.

რჷნცჷ глупый.

რჷხი см. რისი.

რჷხქონუა грызть, I-я пор. н. ვრჷხქონჷნქ, аор. დო-ვრჷხქონი, ср. ხვაცუა.

ს.

-ს S субъективный суффиксъ 3-го лица въ дѣйств. залогѣ, -ც MZ.

სა- картскій префиксъ, употребляемый иногда и въ мингрельскомъ рядомъ съ ო, см. ო- 3.

საარაკო (г.) см. არიკი.

საბაცონი см. подъ დლა.

საგანი стрѣла; — ქა-საგანი роговая стрѣла, см. ქა (г. საგანი мишень для стрѣлы; предметъ, ср. დანკი).

სადაა см. სა-დაა подъ დეება.

სადავე (г.), სადირ поводья, вожжи; отым. глаголъ, н. ვასადენქ, аор. დჷ-ვასადეე, თიქჷ და-ასადუუ.

სადლათი см. სალდათი.

სათანაჯგო см. подъ თანჯგი.

სათი (г. საათი изъ арб. ساعة) часы.

საი см. სალი.

საკი (греч. σάκκος, σάκος, ὁ) мѣшокъ, ср. ძანძა.

«**საკოკია**» Эр. щиточки, ворсянка (раст.).

სალდათი (р.) солдатъ, სალდათი; — სალდათობა бытіе солдатомъ, воинская повинность.

სალი, საი bm, ფ-სალი M спица колесная; клинъ.

სალფეთქი (р.) салфетка.

სამარე см. სა-მარე.

სამგარიო см. подъ ხვამა.

სამოთხე (г.), სამუთხე, სამჷთხე рай, ср. ედემი.

სამშურე см. შამშურე.

სანავი см. სენავი.

სანგვ || **სანგჳ:** სანგუა, სანგჳა бить, ударять, I-я пор. н. ზსანგუნქ, аор. ქო-ზსანგვი, пр. с. მისანგუაფუ; — съ род. отн. ვუსანგუანქ ударяю его чѣмъ, გისანგუანქ, ვისანგუანქ и т. д.;—IV-я пор. ვოსანგუაფუანქ;— მა-სანგვალი бьющій, ударяющій;— ნა-სანგვა битый;—ო-სანგვალი предметъ и орудіе для удара.

სანდრაკა, «სანდრაკია» Эр. спорышъ (раст.), სარდაკია (ср. ч̆. ფსარ-დაკი).

სანდრაკია см. სანდრაკა.

სანთა см. ომპა.

საჲანგე см. იანგე.

საპონი (г. изъ лат. sapo,ōnis) мыло.

სარაია см. ოდა.

სარალო см. სა-რალო.

სარგალი || **სერგელი** тасканіе; სარგალუა, სერგელუა таскать, волочить; გილა-სერგელუა таскать на чемъ-либо; გიმო-სერგელუა вытащить, III-я пор. н. ვოსარგალუანქ тащу, аор. ვოსარგალეე, пр. с. მისარგალუაფუ; — გიმჷ-ვოსერგელუანქ вытащу, аор. გაგჷმჷ-ვოსერგელე, თიქჷ გაგჷმჷრა-ასერგელუუ; — стр. з. II-я пор. н. გილე-ევსერგელჷქ тащусь, волочусь на чемъ-л., аор. ვისერგელი, გილე-ევსერგელი; — გიმჷმჷრი-ივსერგელჷქ вытащусь, аор. გაგჷმჷრი-ივსერგელი; — გინო-სარგალუა перетаскивать; — სერგელა таскающійся; — ნა-სერგელა затасканный, истасканный, см. გვერი.

სარდაკია см. სანდრაკა.

სარჩი см. არჩი.

სარკ: სარკუა, სარკალი быть яснымъ, чистымъ, стр. з. II-я пор. ვისარკუქ проясняюсь, аор. გი-ივსარკი;—სარკილი ясный.

სარკე (г.) зеркало.

სართაცი тропинка (у Бер. სორაცი *тропинка*, у Орб. სორეცი *проливъ*).

სარხალი ползаніе, влѣзаніе; ползти, влѣзть, III-я пор. н. ვოსარხალუანქ заставляю ползти, влѣзать, аор. ვოსარხალე;—стр. з. II-я пор. н. მიივსარხალჷქ ползу, аор. ქჷმი-ივსარხალი.

სარდა см. ნისორი.

სარჩმელია Сарчмелія (фамилія).

სარწყველი см. ო-სწირი.

სარხოს см. სახოს.

საქვარუა см. ქიმინუა.

საყალე укоризна; жалоба.

საშურე см. შაშურე.

სახე (г.) лицо, образъ, подобіе, видъ

სახელი (г.) имя (ср. ჯოხო); — სახელოთ по имени; — სახელოუანი именитый, славный; — უ-სახელო безъ имени, სახელო-უშინუ съ непроизносимымъ именемъ (эти выраженія употребляются, какъ табу: когда разразится какая-либо язва, моръ на людяхъ или на скотѣ и птицахъ, болѣзнь нельзя называть ея настоящимъ именемъ, а только უ-სახელო; также и хищныхъ звѣрей не называютъ по именамъ, а სახელო-უშინუ, *Гр.*, § 156). Мингрельскія имена: а) мужскія: ათამა, ბაბუკოჩი, ბათაცვა, ბაკურა, ბანძლი, ბალირ, ბარდლა, ბახვა, ბეკიჩა, ბერუსუა, ბიტაია, ბიტი, ბიჭგვა, ბოდია, ბულათა, ბურდლაია, ბურდლუ, ბურდლუია, ბურდლუნია, გაიჩქინდი, გერია, გვადა, გვატი, გვაჯი, გვიანიში, გიო, გოჩა, გოჩია (გვაჩია), გოძია, გუდუ, გუდუმი, გუთუ, გურიშია (გვირიშია), გუძა, გუჯუ, გუჯმახან, დათუკია, დუტუ, ელინჯარი, ერჩქინდია, ვაზა, ვამირჩქინდა, ვატა, ვატაია, ვახთანიკა, ვალურია (не умирай), ზიკი, თანაფა (Воскресеніе, ср. г. აღდგომელა), თინიკია, თუთაშხია (понедѣльникъ), თუთუ, ივა, ივაკა, იოთა, იოსიკა, ისლამ, კავაია, კვატატი, კიკო, კიკოლა, კოკინია, კოკუტია, კოჩა, კოჩიორდა (будь человѣкъ), კოჭოჭია, კუკურია, კურუია, კუტუ, კუტურუა, ლევა, ლომიკია, ლომკაცი, ლუტუ, მანუჩარ, მაქვა, მაჩო, მაცია, მაძინია, მაჯია, მოირდი, მურზა, ნავეია, ნარტია, ნაურუსი, ნოჩო, ობიშხია (пятница), ოტიელა, პეპუ⌈ია⌉, პერტეია, პესუ, როჩოია, სანარტია, სელიმხან, სიბლო, სოსელა, სქვამაია, ტაბუ, ტაგუ, ტატუ, ტოტია, ტუმუ⌈ია⌉, ტუტუ, უთუთი, უკულია, უ-სკვამა, უ-სქვამა, უტუ, უჩა, უჩანა, უჩარდია, ფილუ, ფულუია, ქაქუ, ქაქუჩია, ქვაცა, ქირსეია, ქირსეშია, ქუნჩა, ქურთხუნი, ქუჩუია, ყვაბანი, შავარდენი, შარვან, შუკოჩია, შუტუ, ჩაგუ, ცაკვა⌈ია⌉, ცულუა, ძვაძვალა, ძიკი, ძუკუ, ძღვირაია, წყვიწყვი, ჭუჭუნია, ჭყვეპეია, ხეტუ, ხუტუ, ხუტუნია, ხუტუტი, ხუხია, ხუხუ, ჯათუნია, ჯეგეკოჩი, ჯერგეთა, ჯონდო, ჯოლორია, ჯოჯო, ჯუბუ, ჯუბუტია, წვაჯი (шулятное яйцо); b) женскія: ანიკა, ბურდლა, ბუჩუ, გვაშა, გუქიტი, დარუხან, დარჯა, დოდო, დუდუხან, ელისა, ეფეია, თაბაია, თათია, თათიკა/ი, თამურია, თუთუ, კვანწია, მატა, მზეხა, მირუ, ორქოია, ორქოცირა, პიპა, პუპუ, როდა, სადა, სათუია, სალდამ, სოსუ, სუნთა, ტატა, ფატა, ფახუია, ფეფიკა/ი, ფეჩე, ფეჩეია, ფეხვე, შუტუ, ჩეტუ, ჩუტა, ჩუჩა (vulva), ცეცია, ცვიბია, ცირაია, ცირუ, ციცი, ძაკუ, ჭაჭუ, ჭუჭა, ჭუჭი, ჭუჭუ, ხანა, ხანძეია, ხვარამძე, ხვაშა, ხითა, ჯარიმხან.

სახოს, სარხოს близко, ср. ხოლო 1.

საჯ: საჯება, და-საჯება наказаніе, наказывать, I-я пор п. ვსაჯენქ, аор. და-ვსაჯი; — стр. з. II-я пор. н. ვისაჯებუქ наказываюсь, аор. დი-ისაჯი; — ლე-საჯე Лесаджэ и ნა-საჯო⌈ვ⌉უ Насаджову, сёла въ Сенакскомъ уѣздѣ.

საჟენი сажень.

სევდა (г. изъ арб. سودا), სერდა печаль, горе, грусть.

სელევინი, სელევუნი см. წვალი.

სექ: სექუა, გო-სექუა набивать; наѣдаться чрезмѣрно, I-я пор. н. ვსექუნქ, аор. გო-ვსექი;—стр. з. II-я пор. н. ვისექუუქ я насыщаюсь чрезмѣрно; — გო-სექილი набитый, насыщенный.

სენაკი, სანაკი Сенакъ, село и общество; — ახალ-სენაკი Ново-Сенакъ (см. ახალი) уѣздное мѣстечко; — სენაკური сенакскій; сенакецъ, мн. სენაკარეფი, სანაკარეფი.

1. **სენი** (г. საინი изъ арб. صحن) тарелка, ср. თეფში.

2. **სენი** (г.) болѣзнь; — სენამი больной; — ქვარა-სენამი съ большимъ животомъ, см. ქორა.

სეპიეთი Сепіетъ, село и общество въ Сенакскомъ уѣздѣ.

სერგელი см. სარგალი.

სერგიეთი Сергіетъ, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

სერდა см. სევდა.

1. **სერი** ночь; — სერ-სერს по ночамъ: — სერიშა-ჩქჷ до ночи; — ამუ-სერი въ эту ночь; — თიმჷ/უ-სერი въ ту ночь; — შქა-სერი или სქა-სერი или სქა-სქერი полночь; — ჵუმე-სერი завтра ночью; — სი-სერა темнота;—ოსერიშე, ოსერჷშე, ოსერიშო, ოსორიშე, ოსორიშო ужинъ; — ოსერიშობა время ужина; — ოსესადილი (< ოსერიშე+სადილი *обѣдъ*) обѣдъ и ужинъ; отым. глаголъ სერუა наступленіе ночи, темнѣть, дѣлать темнымъ, III-я пор. ვოსერუანქ (г. ვაღამებ), аор. დჷ-ვოსერე;— стр. з. II-я пор. н. безлично ისერუუ темнѣетъ, аор. დი-ისერჷ;— объект. стр. 3-го спр. მასერუუ для меня наступаетъ ночь, аор. დჷ-მასერჷ; — აშა-სერუა наступленіе ночи;—გე-სერაფა ночевать.

2. **სერი** (г. სეირი изъ арб. سير) гуляніе, забава, зрѣлище; — თოლი-სერი, см. თოლი 1.

სვ см. სუმ.

სვანჯ > **სვანდ, შვანდ:** სვანჯი покой, отдыхъ, სვანჯა, სვანდა, სვანჯაფა, მო-შვანდა, III-я пор. н. ვოსვანჯუანქ, ვოსვანდუანქ даю отдыхъ кому; выношу (покойника); ставлю (икону), аор. ქჷდჷ-ვოსვანჯე, ქჷდჷ-ვოსვანდე, пр. с. მისვანჯუაფუ; — съ род. отн. ვუსვანჯუანქ; — IV-я пор. н. ვოსვანჯაფუანქ;—стр. з. II-я пор. н. ვისვანჯჷქ отдыхаю, аор. დი-ივსვანჯი, მი-ივსვანდი; — დო-სვანჯაფირი, მო-სვანჯილი отдохнувшій; покоящаяся, поставленная (икона); — მო-სვანჯილო спокойно, безъ труда; — მასვანჯებელი (< მო-ო-სვანჯებელი), მა-შვანდებელი предназначенное для отдыха (мѣсто, время) или მო-სასვანჯე; — გითო-სვანჯა покоиться подъ чѣмъ (подъ навѣсомъ); — გილა-სვანჯა ставить, покоиться на ч.-л.; — ეშა-სვანჯაფა выносить снизу вверхъ; — იწო-სვანჯა покоиться предъ кѣмъ, чѣмъ;—მითო-სვანჯა покоиться подъ чѣмъ (въ закрытомъ помѣщеніи).

სვასვ: სვასუა, მო-სვასუა наряжаться, прихорашиваться, стр. з. II-я пор. н. ვისვასუუქ, аор. მი-ივსვასვი;—მო-სვასვილი наряженный, ср. სვისვინუა.

სვეტი см. სიმეტი.

სვიმონი снѣжная куча, обвалъ, შვე (г. ზვავი, შვავი);—**ნა-სვიმონუ** путь въ видѣ жолоба, по которому обвалъ скользитъ съ горъ; по этому пути лѣтомъ скатываютъ лѣсъ.

სვირინ: სვირინუა, აშა-სვირინუა выдѣляться среди чего, кого, быть замѣтнымъ, II-пор. н. ა/ეშე-ევსვირინანქ, аор. ა/ეშე-ევსვირინი.

სვისვინ: სვისვინუა скромничать; кокетничать, II-я пор. ვისვისვინანქ скромничаю, стыжусь, аор. ვისვისვინი; — съ дат. отн. ვოსვისვინა⌈ნ⌉ქ, ვოსვისვინანქ, аор. ვოსვისვინე, пр. с. მისვისვინუ;—მითო-სვისვინუა кокетничать, находясь въ закрытомъ помѣщеніи (напр. въ клѣткѣ), ср. წვიწვინი.

სა-**სთაული**, სა-სცაული, სა-სწაული (г.) чудо.

სთოლი см. სცოლი.

1. **სი** ты;—სი-ა, სი-ა-ვა (повѣств. фор.) ты,—говоритъ;—სქანი твой (иногда слышится какъ-будто სვანი);—სქანდა къ тебѣ, у тебя, на тебѣ;—სქანო-⌈თვ⌉ для тебя; — სქანი-შენი о тебѣ, изъ-за тебя; — უ-სქანეთვ безъ тебя.

2. **სი-** картскій префиксъ для выраженія отвлеченныхъ понятій: ჩხე *горячій*, სი-ნ-ჩხე *жара*; рядомъ съ სი въ мингрельскомъ встрѣчается, хотя рѣдко, სუ-: სი-კეთე || სუ-კეთე *добро, доброта*; встрѣчается и ზი-, напр., ზი-ტყვა рядомъ съ სი-ტყვა *слово*.

სიდე см. სო.

ფ-**სილა** (г. სილა) песокъ, ср. ქვიშა.

1. **სიმ** || **სუმ:** სიმა, სუმა слышать, სუმაფა, გო-სუმაფა, разглашать, объект. стр. 3-го спр. н. მასი/უმე слышу, мнѣ слышенъ, аор. მუ-მასიმუ: თის მაასიმუ ხონარქუ ему послышался голосъ;—გუ-მასიმუ у меня разгласилось что;—стр. з. II-я пор. н. ვისიმექ я слышусь, меня слышно;—ხონარობა ისიმედუ ტყას шумъ слышался въ лѣсу;—ი/ენო-სუმაფა доносить на кого (г. ჩა-სმენა);—ენუ-მა-სიმინაფალი доносящій, шпіонъ, ср. თხობელი.

2. **სიმ** || **სუმ** см. ბსუმა.

სიმეტი, სუმეტი столбъ, სვეტი (г.); ათა-დგუმალი, см. подъ დგმ.

სიმინდი (г.) кукуруза, маисъ;—ო-სიმინდე кукурузникъ (ср. მალაზა, ჯარგვალი), ср. ლაზუტი.

სინდი утка; — წყარი-სინდი дикая утка (*букв.* рѣчная утка, см. წყარი).

სინდისი (г. изъ греч. συνείδησις, ἡ) совѣсть, ср. ნამუსი.

სინჯა, სინდა зять; — სა-სინჯო будущій зять, женихъ; — სინდა-ჩალეფი свояки (*букв.* зятья-вѣтви, см. ჩა), ср. ქვიშილი;—სინჯალამი имѣющій зятя;—სინჯალამო вмѣстѣ съ зятьями.

სიჭოვინი см. ჩვალი.

სირიაჩქონი Сиріачконъ, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

სირმა (г. изъ т. سیرما) золотошвейная нитка.

სიროც: სიროცუა давить, тереть, истреблять, I-я пор. н. ბსიროცუნქ, аор. დო-ბსიროცი.

სირქ: სირქუა лизаніе, лизать, I-я пор. н. ვსირქუნქ, аор. ვსირქი.

სისონდი незначительный шумъ, шорохъ (г. ჩამი-ჩუმი);—სისონდი ვა რე совершенно твхо, ვე ესისონდუ.

სისხი долгъ, ссуда; სისხება, I-я пор. н. ვსისხულენქ занимаю;—II-я пор. н.-б. ვისისხენქ займу, аор. ქი-ივ-სისხი, пр. с. მისისხებუ;—III-я пор. н. ვასისხენქ отдаю взаймы, аор. ქე-ვასისხი, пр. с. მისისხებუ.

სიცუვა см. ზი-ცუვა подъ ცუვ 1.

სკა (г. სკა улей), ფ-სკა пчела, სქა;—«ფუცუკი» у Brosset; — ო-სქალე насѣка; — ფსკაში ქოფე улей, см. ბუკი 2.

სკამი (г. изъ лат. scamnum) стулъ, სქამი.

სკანი см. სქანი подъ სი 1.

სკვ: სკუალა завязывать, I-я пор. н. ვსკვენქ, аор. გო-ვსკვი;—სკვირი связанный, ср. სქუალა подъ სქვ 2.

სკურჩა Скурча, рѣчка.

სი-**სმარი** см. სი-ზმარი.

სა-**სმელი** (г.) напитокъ, ср. შუმუა.

სნება сознаніе [въ *Хр.*, стр., 78,20 вторымъ словомъ нынѣ стоитъ სნება вм. прежняго სროზა; послѣднее слово, если оно не опечатка вм. нашего სნება, намъ не довелось слышать въ Мингреліи].

სნეულება (г.) болѣзнь, ср. სენი 2.

სო гдѣ, куда; — სო-ა (повѣст. фор.) гдѣ,—говоритъ;—სოშა, სოიშა, სოქიშა куда, пока; — სოშა-⌈ჩქე⌉, სოიშა-⌈ჩქე⌉, სოქიშა-⌈ჩქე⌉ до какого мѣста; покамѣстъ;— სო-დე или სი-დე гдѣ;—სო-დე-თი, სი-დე-თი гдѣ же, и гдѣ:—სო-ლე куда, откуда (ср. სოურე, სოლე-წურე подъ წურე); — სოლეშე откуда; — სო-გი/გ-და, სოდი/ე-გა гдѣ-то (г.სა-და-ცა,სა-ცა-და);— სოგიდენი (< სოგიდა + ე < რე + ნი гдѣ-то ни есть) какой-то, гдѣ-то;— სო-ლე-გი-და, სო-ლე-დი-გა, სო-ლე-გი-დ-გა откуда-то (г.საიდ-გან-და-ც);— სოლედეგარენი (< სო-ლე-დე-გა + რე + ნი откуда-то ни есть) откуда-то;—სო-თინი гдѣ-либо, куда-либо;—სოთინი ვარ нигдѣ;—სოლე-თინი откуда-либо; — სოლეთინი ვარ ниоткуда; — სონი (г. სადაური) какой мѣстности, откуда [Этнм. сл. см. Н. Марръ, ОТ, стр. 7, 11-ое слово въ примѣч.].

სოკო (г.) грибъ; названія грибовъ: ლურიშგულა, მანჭიკორა, მარქვალიშ-გური, ობელი, ცალამაყვანა (см. на мѣстахъ).

სოლომონ Соломонъ; — წმინდა სოლომონ святой Соломонъ; онъ считается основателемъ всѣхъ ремеслъ, коихъ числомъ 363, см. ხეხუნჯობა подъ ხუჯი.

სონა сельдерей.

სო-ნდარო покуда, ონდარო, см. სო.

გო-**სორგილი** обильно покрытое плодами (дерево), ср. დო-მონძილი.

სორ: გა-სორება изумиться, остолбенѣть, стр. з. II-я пор. н. ივსორებუქ, аор. გე-ვსორი;—გა-სორებული изумленный, остолбенѣвшій.

სორო (г.) нора, берлога.

სორცა Сорта, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

სოცელია, სოცეია bm свекла, ср. ჭახალი.

სოფ: სოფაფი, სოფუა, გო-სოფუა, დო-სოფუა рвать, вырывать, ударять, I-я пор. н. ბსოფუნქ, ფსოფუნქ, аор. ქო-ბსოფი, пр. с. მისოფუ; — съ род. отн. ვუსოფუნქ, გისოფუნქ, ვისოფუნქ рву для него (или на немъ), для тебя, для себя и т. д.;— съ дат. отн. ვოსოფანქ срываю съ

него что-либо, отнимаю, გოხოფანქ и т. д., аор. ქჷგჷ-გოხოფი; — стр. з. II-я пор. н. ვიხოფუქ, იბხოფუქ рвусь, разрываюсь, аор. დი-იბხოფი/ე; — IV-я пор. ვახოფუუქ рвусь, ударяюсь о что (г. ვეგლიჯები); — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) н. მახოფე могу разорвать, аор. მახოფუ, გჷ-მახოფუ, თის გა-ახოფუ; — ა/ეკო-ხოფუა, ოკო-ხოფუა разрывать на клочки; — გითო-ხოფუა вырвать,-ся снизу, сбоку, сорваться съ мѣста, н. გითჷმო-ვხოფუნქ, аор. გაგჷთო-ვხოფი; — გინო-ხოფუა отрывать; — ი/ეშა-ხოფუა вырывать снизу вверхъ, н. ეშჷმა-ვხოფუნქ, аор. გეგჷშა-ვხოფი; — ელა-ხოფუა: ყუჯი გელა-ხოფუ онъ у него оторвалъ ухо; — ⌈დ⌉ინო-ხოფუა рвать,-ться въ чемъ либо, внизу; — მე-ხოფუა рвать въ ту сторону, напирать; — მო-ხოფუა рвать въ эту сторону; — მიკო-ხოფუა. н. მიკმუვოხოფანქ разрываю о ч.-либо, аор. ქიმჷკუ-ვოხოფი, თიქჷ ქიმჷკა-ახოფუ; — მა-ხოფალი рвущій; — ხოფილი, ხოფირი, გო-ხოფილი, დო-ხოფირი рваный, разорванный; — ნა-ხოფა, ნო-ხოფა оторванный; кусокъ.

ხოფელი (г.), мн. ხოფელეფი, ხოფეი bm мн. ხოფეჸეფი село, деревня; страна, міръ.

ხოხი шарлотъ, цыбуля (г. ქლაკვი, раст.), у Бакр. ხოლი, ხოხვი, მხოხვი.

ხრობა см. ხნება.

1. **ხრულ || ხურ:** ხრულება, ხურება, შე-ხრულება, გა-ხურება исполнить, окончить, III-я пор. н. ვახრულენქ, ვახურენქ, аор. შე-ვახრული, გჷ-ვახური, თიქჷ ში-ახრულჷ, გ⌈ა⌉-ახურუ, пр. с. მიხრულებუ; — съ род. отп. ა-ვუხრულენქ или შე-ვუხრულენქ, შე-გიხრულენქ исполню ему, тебѣ и т. д.; — IV-я пор. н. ვოხრულებაფუანქ заставляю кого исполнить; — ხრული полный, совершенный; — ხრულაშე сполна, цѣликомъ.

2. **ხრულ** см. ხურული.

ხა-**ხტაული** см. ხა-ხთაული.

ხტოლი (р.), ხთოლი столъ, ср. ტაბაკი.

ხტრაჟნიკი (р.) стражникъ, ხტრაჟი

1. «**ხუ**» Эр. лепъ, ср. ქუმუ.

2. **ხუ!** см. ხუთჷ!

3. **ხუ-** см. ხი- 2.

ხუა (мн. ч. ხუეფი, ხუალეფი), ხუვაფ-ხუა a) перо, крыло; b) каждый изъ равныхъ участковъ нивы, на которые она дѣлится при паханіи и полотьѣ (г. ხვრელი).

ხუდია (р.) судья, ср. მო-ხა-მართე.

ხუთჷ! ხუთჷ! (межд.) тсь! тсъ! ხუ!

ხუკი, ე-ხუკია возвышенность, маленькій холмикъ, ср. გა 1 (ср. г. ზუკა).

ხულელი (г.), ხუნელი (умасшедшій, дуракъ; — ხუნელობა глупость; — ხუნელობაშე по глупости, ср. შერი. ჴანგა.

ხუმ > ხვ, ხჳ: ხუმალა, გო-ხუმალა, მო-ხუმალა мазать; скользить, итти проворно, стремительно; გინო-ხუმალა ჴეში гладить рукою, съ род. отн. н. ⌈ვ⌉უხვანქ, аор. ⌈ვ⌉უხვი, თიქ უხუ; გო-⌈ვ⌉უხვი, მო-⌈ვ⌉უხვი; — ჭუას მუ წამალი ⌈ვ⌉უხვა? чѣмъ мнѣ смазать (унять) боль? — გო-⌈ვ⌉უხვათ. ჩქიმი ჩელა, ზუგიდიშე დარჩელიშა! идемъ проворнѣй, мой Чела, изъ Зугдида въ Дарчель! (*Хр.*, стр. 166,9-10); — მოლართე გოხუმალირო ნდემიში მორდილიშა онъ направился

стремительно (во-всю) къ воспитаннику дива (*Хр.*, стр. 63,22-23).

სუმარი гость; სურება, გა-სურება быть въ гостяхъ, принимать гостей; провожать, оканчивать, платить, II-я пор. н. იბსურენქ я провожаю гостя, *уплачиваю*, аор. გი-იბსური; — მი-იბსური, გჷ-ვასური я кончилъ;—съ дат. отн. ვოსუმარუანქ пошлю его въ гости къ кому; — стр. з. IV-я пор. н.-б. ვესურებუქ пойду къ нему въ гости, გესურებუქ и т. д., аор. ქი-ვესური, пр. с. ვსურებუქ, д.-пр. ვსურებული, пр. сосл. ვსურებუდა.

სუმაჭახო, სუმაჭოხა Сумачахо, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

სუმი три (по Erckert'у и Челеби «შუმი»);—ვითო-სუმი тринадцать;—სუმონეჩი, სუმენეჩი шестьдесятъ;—სუმიშა⌈ხჷ⌉ три раза; — სუმი-ხოლო трое, втроемъ; — მა-სუმა третій; — ნა-სუმორი ⅓; — სუმ-ცუჯი, см. ცუჯი.

1. **სუნელი** см. სულელი.

2. **სუნელი** (г.) овощи, пряности.

სუნჯი см. ცუნჯი.

1. **სურება** см. სუმარი.

2. **სურება** см. სრულება.

სურული желаніе; желать, объект. стр. 1-го спр. н. ვსურს S, ბსურცჷ MZ, სი სურს/ც или რსულს/ც или სრულს/ც (вм. რსურს/ც), თის სურს/ც, ჩქჷ ვსურა; — дѣйст. з. II-я пор. н.-б. ვირსულენქ пожелаю, аор. ვირსული.

სუსტი, სუსტი (г. изъ п. سست) слабый; недостаточный; — სი-სუსტე слабость;—отым. глаголъ, I-я пор. ვსუსტენქ *я слабъ*, недостаточенъ, аор. ვისუსტი;—III-я пор. н. ვასუსტენქ дѣлаю его слабымъ;—стр. з. II-я пор. ვისუსტებუქ, იბსუსტებუქ слабѣю, аор. დე-ებ/ვსუსტი; — объект. стр. 2-го произв. спр. н. მესუსთებუ, аор. მესუსთჷ.

სუხჩე Сухчэ, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

სუჯუნა Суджуна, мѣстечко въ Сенакскомъ уѣздѣ;—სუჯუნური суджунскій, см. ქადაგი.

სფიჩკა (р.) спичка, ср. წურწუფა.

1. **სქა** см. შქა.

2. **სქა** см. სკა.

სქამი см. სკამი.

სქანი см. სი 1.

ფ-**სქელი** (г. სქელი) густой.

1. **სქვ || სქჷ:** სქუალა класть, нести (яйца), I-я пор. ვსქინქ S, ბსქჷნქ MZ, аор. ქო-ბსქიი, пр. с. მისქუუ или მისქუალჷ;—съ род. отн. ⌈ვ⌉უსქჷნქ, გისქჷნქ несу ему, тебѣ и т. д.;—IV-я пор. ვოსქუაფუანქ заставляю его класть;—მა-სქუალი кладущій, несущій;—სქუალირი снесенный;—სქჷლელი/ჷ, ნა-სქჷლელი живое существо, рожденный, ср. სქუა.

2. **სქვ || სქჷ:** სქუაფა, გო-სქუაფა привязывать, запрягать, III пор. п. ვოსქუანქ, аор. ქჷ-ვოსქვე;—съ род. отн. ვუსქუანქ: თინა **ხოჯეფს** ურემს უსქუანს онъ запрягаетъ быковъ въ арбу, аор. ქჷ-ვუსქვე, пр. с. მისქუაფუ;—მუკი-მუკი გოუსქუ онъ разставилъ кругомъ;—стр. з. IV-я пор. п. ვასქუაფუქ я запрягаюсь, привязываюсь, аор. ქჷ-ვასქვი, пр. с. ვსქუაფე⌈რე⌉ქ;—სქუაფირი запряженный, привязанный; — სქვირი связанный, привязанный;—ნა-სქვი, см. ქილიქი;—ა/ეკო-სქუაფა привя-

зывать къ чему-либо движимому: რაშიში კუდელც ქეკასქუუ დელიბი онъ привязалъ старуху къ хвосту пегаса (*Хр.*, стр. 104,8); — აკო-სქუაფილი связанный, нанизанный; — მე-სქუაფა привязать; — ა/ითო-სქუაფა привязывать, связывать внизу; — ა/ით⌈ო⌉-ოსქუალი > ით⌈ა⌉-ასქუალი яремный ремень или веревка, которыми связываютъ шкворни подъ шеями рабочаго скота (ср. ამპოური), ср. სკუალა подъ სკვ.

სქვამი красивый; — მა-სქვამა красивый подобно чему (ур. фор.); — უ-სქვამაში красивѣе (ср. ст.); — უ-სქვამური, უ-სქვამელა некрасивый; — სქვამაია, სქვამი-კოჩი «красавецъ» (прозв.); — სი-სქვამა/ე красота; — სი-სქვამეშე по красотѣ, красотою; — отым. глаголъ სქვამება, სქვება украшать, подобать, приличествовать, III-я пор. ვასქვამენქ украшаю его, аор. დჷ-ვასქვამი, пр. с. მისქვამებუ или მისქვამუუ; ვოსქვანქ (г. ვშვენი, შე-ვშვენი) подобаю, приличествую, соотвѣтствую; — стр. з. II-я пор. ვისქვამებუქ или ვისქვამუუქ дѣлаюсь красивымъ, аор. დი-ივსქვამი, пр. с. დო-ვსქვამე⌈ლე⌉ქ; — IV-я пор. н. ვოსქუქ иду къ лицу, соотвѣтствую: თი ცირას მიცა ოსქუ той дѣвицѣ улыбка — къ лицу; — объект. стр. 3-го спр. н. მოსქვამუ (г. შე-მშვენის) или მოსქვანდჷ мнѣ подобаетъ, мнѣ идетъ къ лицу, пр. нес. დჷ-მოსქვანდჷდჷ или დჷ-მოსქვამუდუ; — ო-სქვებური приличный, подобающій, соотвѣтствующій.

სქვერი серна, у Brosset «სკერი»; — სქვერი-თხირი, см. თხირი; — «სქვერიშუჯი» Эр. каприфолій (раст.).

გო-**სქიბოჭიჭილი** см. სქუბოჭუა.

სქიბუ, სქჷბუ жерновъ (ср. ч. მ-სქიბუ мельница).

სქილდ || სქიდ, სქჷლჷდ || სქჷდ: სქილადა, სქჷლადა, სქილიდაფა оставлять, питать, лѣчить, III-я пор. ვოსქილიდუანქ, аор. დჷ-ვოსქილიდე⌈ე⌉, თიქჷ და-ასქილიდუუ, пр. с. მისქილიდუაფუ; — съ род. отн. ვუსქილიდუანქ, გისქილიდუანქ, ვისქილიდუანქ и т. д.; — IV-я пор. н. ვოსქილიდაფუანქ; — стр. з. I-я пор. п. ვსქიდუქ S, ბსქჷდჷქ MZ остаюсь, живу, питаюсь, вылѣчиваюсь, аор. ქჷდოვსქიდი, ქჷდო-ბსქჷდი, пр. с. ქჷდოვსქილადექ, დო-ბსქჷლადექ; — объект. стр. 3-го спр. მოსქჷდჷ, თის ოსქჷდ, ჩქჷ მოსქჷდჷნა или გე-მოსქიდჷ, თის გი-ოსქიდჷ у меня (мнѣ) остается; — 2-го спр. მისქიდჷ у меня остается, излѣчивается, аор. დო-მისქჷდჷ, თის და-ასქიდჷ (< დო + უსქიდჷ): თის დაასქიდჷ ჭუაქჷ у него излѣчилась болѣзнь; თიქჷ დოღური დო დაასქიდ ართი ქომოლისქუაქ онъ умеръ, и у него остался одинъ сынъ (оставивъ одного сына); — სქჷლედჷ живое существо; — ⌈და⌉-მა-სქილადაფარი, მა-სქილიდაფარი оставляющій, питающій, излѣчивающій; — დოსქილადირი, ნა-სქილადი, დჷ-ნასქილედი оставленный, остатокъ; — ფ-სქი потомокъ, племя; — ო-სქილადარი, ო-სქილედი, ო-სქილადჷ предметъ и средство для оставленія, питанія, лѣченія; — უ-სქილადჷ неизлѣчимый; — აშა-სქილადა; — გო-სქჷლადა (г. გა-რჩენა) застрять среди чего; —

გინო-სქილადა (г. გადა-რჩენა), аор. გინო-ზსქიდი *я спасся, я оказался* излишнимъ;—გინ-ასქილედი (<გინო-ოსქილედი) спасеный, оставшійся;—ი/ენო-სქილადა (г. ჩა-ცოვება);—კინო-სქილადა отставать.

სქილი, სქირი дитя, сынъ (употребляется въ сложныхъ словахъ), напр., ოხორა-სქილი (см. ოხორი), ср. სქუა, у Brosset «სკირი», ჩაგალოსკირი (фамплія, Rapp. VIII, стр. 107).

სქირ || **სქჷრ**: სქირადა S, სქჷრადა MZ сушить, გო-სქირადა, III-я пор. ვოსქირუა[ნქ], аор. ვოსქირე[ე], пр. с. დო-მისქირუადუ, სი დო-[გ]ისქირუადუ;—IV-я пор. ვოსქირადუანქ;—стр. з. I-я пор. н. ვსქირჷქ сушусь, аор. გო-ვსქირი;—объект. стр. 3-го спр. н. მასქირუუ (г. მიშრება) у меня (для меня) сушится;—3-го спр. (фор. возм.) н. მასქირე я могу сушить, аор. მასქირვ;—სქირი, სქირუ S, სქჷრჷ MZ высушенный, сухой; суша;—ო-სქირადალი предметъ и орудіе для высушиванія;—ე-სქი/ჷრადა высушить, (въ переносномъ значеніи) отнимать: ბოშისჷ ცირა ეშე გეოსქირუუ (<გე-ე-ოსქირუუ) онъ у юноши отнялъ (похитилъ) дѣвицу (Хр., стр. 64,24-25).

სქუა *мн.* სქუალეფი дитя, სკუა;—ქომოლი-სქუა сынъ; — ოსური-სქუა, ცირა-სქუა, ძღაბი-სქუა дочь;—სქუა-ჩაფირი, სქუა-ჩაფილი, სქუალაფირი (*букв.* выбранное дитя, см. ჩაფა) или ნა-სქუალი усыновленный (г. შვილობილი); — სქუა-ცონირი пасынокъ, падчерица (*букв.* привитый,-ая сынъ, дочь, см. ცონუა), г. ..ერი; — ჭინო-სქუა, ქინო-სქუა, ჯინო-სქუა дворянинъ (см. ქინი); — თავადი-სქუა князь; — პაცონი-სქუა, (*букв.* дитя господина, см. პაცონი) такъ мингрельцы называютъ потомковъ бывшихъ владѣтельныхъ князей Дадіановыхъ; — ყაჭახი-სქუა крестьянскій сынъ, крестьянинъ;—გაგე-სქუა поваръ;—სქუალობა сыновство;—სქუამი или სქუალამი имѣющій дѣтей;—უ-სქე бездѣтный, -ная (ср. ბურქი), см. სქუალა подъ სქვ 1.

სქუბოჭ || **სქიბოჭ**: გო-სქუბოჭუა, გო-სქიბოჭიჭუა, I-пор. н. ვსქუბოჭჷნქ заставляю прилипнуть, строгаю;—გო-სქიბოჭიჭილი прилипшій, выстроганный, скользкій, ო-ჭგილაცაია

სა-**სწაული** см. სა-სთაული.

სწორი, თანა-სწორი (г.), წორი прямой, ровный, равный, вѣрный; — წორი или ამუღარი წორი недѣля (*букв.* равный сегодняшиему дню);— სწორეთ, წორეთ, წოროთ вѣрно, дѣйствительно; — სა-სწორი, სა-ხწორი вѣсы; — წორო вмѣстѣ, одинаково;—არ-წორო все вмѣстѣ; — შეწორეთ сообща, поровну; — отым. гл. выпрямлять, поправлять, н. ვასწორენქ;—съ род. отн. ვუსწორენქ, გისწორენქ и т. д. [этим. сл. см. Н. Марръ, ОТ, стр. 7, 14-ое слово въ примѣч.].

«სა-**სწრაფო**» у Ар. музыкальный инструментъ, представляющій собою соедвненіе шести маленькихъ свирѣлей различныхъ тоновъ (по Чуб. სასწრაფო патронница).

სხაპ: სხაპაფი, სხაპუა прыгать, танцовать, დო-სხაპუა, I-я пор. н. ბ/ვსხაპუნქ, ფსხაპუნქ прыгаю, танцую,

аор. ზ/ვსხაპი, пр. с. მისხაპუ;—გო-ვსხაპუნქ перепрыгну;—ე-ვსხაპუნქ вскочу;—съ дат. отн. н. ვოსხაპანქ подпрыгиваю къ чему, аор. ვოსხაპი, ქიმი-ვოსხაპი;—IV-я пор. н. ვოსხაპინუანქ заставляю его прыгать, таицовать, аор. ვოსხაპინე, ქეშჷ-ვოსხაპინე я заставилъ его вскочить вверхъ, თიქჷ ქეშა-ასხაპინუ;—объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) н. მასხაპე могу прыгать, танцовать, аор. მასხაპუ; ეშჷ-მასხაპუ или ე-მასხაპუ я смогъ вскочить вверхъ, ვე ე-მასხაპუ я не смогъ вскочить вверхъ, სი ე-გასხაპუ, თის ი-ასხაპუ (вм. ე-ასხაპუ), თის ვე იასხაპუ, თის ვე ეშ⌈ა⌉-ასხაპუ; — მე-სხაპუა прыгать туда, нападать тамъ;—მო-სხაპუა прыгать сюда, нападать здѣсь;—ალა-სხაპუა прыгать внизъ, танцовать вмѣстѣ съ кѣмъ;—აშა-სხაპუა прыгать въ середниу чего;—⌈გ⌉ი/ათო-სხაპუა сбѣгать внизъ, спрыгнуть;—გიმო-სხაპუა спрыгнуть, слѣзать, выскочить;—გინო-სხაპუა перепрыгнуть;—⌈ლ⌉ინო-სხაპუა прыгать внизъ (წყარს въ воду);—ეკო-სხაპუა прыгать у чего-либо (у берега);—ეშა-სხაპუა прыгать вверхъ;—მიკო-სხაპუა выпрыгивать, наскочить сбоку;—მინო-სხაპუა наскочить;—მულა-სხაპუა выскочить;—მა-სხაპალი прыгающій, танцующій;—ნა-სხაპინა (г. ნა-ხტომი) вспрыгнувшій, перепрыгнутый;—ო-სხაპალი предметъ, мѣсто для прыжковъ, танцевъ;—ო-სხაპუე, ხუჯიში ო-სხაპუე, კუჩხიში ობირეში, ო-ხუჯური подъ этими названіями въ Мингреліи извѣстенъ большой хороводъ, начинающійся обыкновенио съ кануна праздничнаго дня и продолжающійся до вечерной зари праздника. Въ хороводѣ принимаетъ участіе вся деревня: молодые и старые, мужчины и женщины, простые и знатные. Взявшись за руки, составляютъ кругъ, причемъ женщины чередуются въ мѣстахъ съ мужчинами. Затѣмъ начинается пѣсня въ соединеніи съ оригинальнымъ танцемъ: кругъ двигается въ тактъ пѣсни то вправо, то влѣво; потомъ женщины дѣлаютъ па въ середину круга, оставляя мужчинъ па мѣстѣ, за ними повторяютъ то же самое и мужчины. Самое пѣніе при этомъ раздваивается: половина круга поетъ первую половину пѣсни, остальные подхватываютъ вторую половину; такое пѣніе называется გჷწო-ლალა *отбираніе* (см. ლ 2). Хороводъ этотъ постепенно выводится изъ употребленія, онъ раньше сопровождался разными играми: состязаніемъ въ бѣгѣ (მარულა), ловкости, верховой ѣздѣ; побѣдителямъ давались призы. Къ пасхальному ოსხაპუე сверхъ всего этого дѣвицы готовили разноцвѣтные мячи (ქარგა-ბურთი) и къ каждому изъ нихъ пришивали серебряныя монеты. Юноши составляли кругъ, въ который входила одна изъ дѣвицъ и высоко подбрасывала мячъ: кто ловилъ мячъ на лету, тотъ и получалъ его въ награду. Если же мячъ падалъ на землю, то

юноши лишались права повторить состязаніе, ихъ смѣняли солидные мужи. Въ случаѣ неудачи и у послѣднихъ, выступали сѣдовласые старцы, за которыми признавалось право на призъ и въ случаѣ неудачи (см. СМК, XVIII, отд. III, стр. 1—3); — სხავი, см. რაგვი.

სხეული (г.) тѣло, ср. ტანი.

სხილი, სხიი, სხეი, სხი такой, такой величины; обыкновенно въ сложеніи съ другими словами: ე-სხილი, თე-სხიი, ე-სხიი, თი-სხი столько; მე-სხიი? сколько? სქანი-სხეი какъ тебя, насколько тебя.

ზი-**სხირი**, ზი-სხერი S, ზე-სხერი MZ кровь; — გო-ზე-სხერელი окровавленный; — მო-ზე-სხარე, მო-ზე-სხე (ნტვერი) кровожадный, мстительный, заклятый (врагъ); — отым. гл. ე-ვზისხირებუქ окровавлюсь, нальюсь кровью (этим. сл. см. Н. Я. Марръ, *Яфетическое происхожденіе абх. терминовъ родства*, Изв. И. А. Н. 1912, стр. 426—427).

ო-**სხირი**, ო-სხერი/ე MZ, სა-რ-წკველი S (г. სა-ძირკველი) фундаментъ.

სხული груша; — «ჭიკუ-სხული» Эр. лѣсная груша, ср. პაანტე; — «თუნთიშ-სხული» Эр. берекъ, см. თუნთი; — სხულუხია Схулухія (фамилія).

სხუნ: სხუნუა, სხუნაჳა выбирать, очищать, отдавать предпочтеніе, совѣтовать, рѣшать, I-я пор. н. ხსხუნუ⌈ნქ⌉, ჳსხუნუ⌈ნქ⌉, аор. ხ/ჳსხუნი, пр. с. მისხუნუ; — съ род. отн. ვესხუნუ⌈ნქ⌉, გისხუნუ⌈ნქ⌉ я совѣтую ему, тебѣ; — II-я пор. н. იხ/ჳსხუნუა⌈ნქ⌉ выбираю себѣ, предпочитаю, аор. იხსხუნეე; — объект. стр. 2-го спр. н. მისხუნუ *я предпочитаю, мнѣ нравится*: არძოს (არძოშა) მისხუნუქ *я тебя предпочитаю* всѣмъ; — ნა-სხუნა рѣшеніе; — სხუნირი избранный; — ო-სხუნური предметъ выбора, предпочтенія; — გეშა-სხუნუა выбирать, вырывать тамъ и сямъ, очищать.

სხუპინი бороться, обнимать, хватать, -ться, მო-სხუპინი, стр. з. II-я пор. н. ვისხუპებუქ, аор. ვისხუპი; — IV-я пор. ვასხუპუუქ или ვოსხუპუუქ обнимаю, хватаю, аор. ქომო-ვასხუპი (>ქომუასხუპი, *Хр.*, стр. 46,15).

სჷლჷგინი см. ყვალი.

1. **სჷმა** см. სიმა.

2. **სჷმა** см. ხსჷმა.

სი-**სჷმარი** см. სი-ზმარი.

სჷმეტი см. სიმეტი

ტ

ტ<ტალ: ტეება, ტალება, ლო-ტეება, ლო-ტალება, გო-ტეება оставленіе, оставлять, покидать; оставлять въ покоѣ, пускать, I-я пор. н.-б. გო-ჳტეენქ выпущу, аор. გო-ვტეე; — II-я пор. н. იხტეენქ или იხტალენქ, იპტალენქ MZ, ვიტალენქ, ვიტეენქ S оставляю, покидаю, аор. ქჷდ⌈ი⌉-იხტეე, ქჷვ⌈ი⌉-ივტეე, пр. с. ქჷდო-მიტეებჷ, ქჷდო-მიტალებუ; — III-я пор. ვოტენქ, მი-ვოტენქ покину, брошу, аор. ქიმი-ვოტე, თიქჷ ქიმი-ოტუუ; — IV-я пор. н. ვოტეებაჳუანქ или ვოტალებაჳუანქ заставляю его

оставить, бросить, аор. დჷ-ვოტე-ებაფე, დჷ-ვოტალებაფე; გჷ-ვოტალე-ბაფე я заставилъ его отпустить, освободить, თიქჷ გა-ატალებაფუე, გა-ატალებაფოუც;—съ род. отн. ვუ-ტეენქ, ვუტალენქ отпускаю его, გი-ტეენქ, გიტალეენქ и т. д., аор. გჷ-[ვ]უტეე, გო-გიტეე я отпустилъ его, тебя, თიქჷ გუ-უტუე, გო-გიტუე и т. д., დჷ-[ვ]უტეე я ему оставилъ; გილა-ტეება оставить на чемъ-либо, н.-б. გილე-ებტეენქ, аор. ქიგჷლე-ებტეე;—объект. стр. пр. с. ქეგლა-ვტებუ, სი ქეგლა-რტებუ, თის ქეგლა-ტებუ у меня осталось ч.-либо на ч.-либо;—გინო-ტეება спасать, III-я пор. н. გინჷმჷ-ვოტენქ, аор. გინჷ-ვოტეე: თიქჷ გინაატუე თინა დუ-რაშე онъ его спасъ отъ смерти;—გინჷ-მა-ტეებუ спасающій, спаситель;—[დ]ინო-ტეება оставить внизу, среди чего (წყარს въ водѣ), II-я пор. н. დინჷში-იბტეენქ, аор. ქჷდჷ-ნი-იბტეე, съ неоф. отн. ქჷდჷნო-გიტეე я тебя оставилъ среди чего, თიქ მა ქიდჷნო-მიტუე, ქიდჷნო-გიტუე, თიქჷ თინა ქიდჷნი-იტუე;—დიშა-ტეება оставить среди чего;—კი/ჷნო-ტეება оставлять позади;—კჷნჷ-ნა-ტეებუ оставленное, оставшееся послѣ кого;—მითო-ტეება оставить внутри чего-либо, II-я пор. н-б. მითი-ივტეენქ, ქიმჷთი-ივტეენქ, аор. ქიმჷთი-ივტეე, თიქჷ ქი-მჷთი-იტუე;—მუკო-ტალება лѣчить, спасти, III-я пор. н. მიკჷმუ-ვო-ტენქ, მუკჷმუ-ვოტალენქ, аор. გიმჷ-კჷ-ვოტეე, თიქჷ გიმჷკა-ატუე;—объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) н. მატეენე или გა-მატეენე, სი გა-ტეენე, თის გა-ატეენე, ჩქჷ გჷ-მატე-ნენა я могу отпустить, отдать, ვა გ-მატეენე (< ვა გჷ-მატეენე < ვა გა-მატეენე) не могу отпустить, пр. нес. მატეენედჷ, ჩქჷ მატენედეს;—მი-ტეება отпускать, покидать, прощать, მი-მატეენე могу простить, покинуть его.

ტაბაკი (г.) длинный узкій столъ, лотокъ;—ტაბაკოლა, ტაბაკოაა bm, ტაბაკელა (< ტაბაკი + გოლა *гора*), ტაბაკონა Табакела, Табакона, назв. плоскогорія въ сѣверной части Сенак. уѣзда (см. ელიობა подъ ელია 2).

ტაბაჩა, ტაბანჩა см. ტამბაჩა.

ტაბიკი S (г.), ტაბუკი или დეტამა MZ деревянный или желѣзный шкворень у ярма;—отым. глаголъ უტაბუკუანა ხოჯეფი ართიანც быки напираютъ другъ на друга шкворнями.

ტაკ: ტაკაფა, ტაკინაფა, ტაკინუა бросаться, набрасываться, сразиться, ударить обо что, III-я пор. н. ვოტაკუანქ (г. ვატაკებ), аор. ქჷ-ვოტაკეე, თიქჷ ქა-ატაკუე;—съ род. отн. ვუტაკუანქ или ვუტაკინუანქ (г. ვუტაკებ), аор. ქჷ-ვუტაკეე, ქჷ-ვუტაკინე;—стр. з. IV-я пор. н. ვატაკუუქ (г. ვეტაკები), аор. ქჷ-ვატაკი, თიქჷ ქა-ატაკჷ.

ტალება см. ტ.

ტალერი, ტალეერი Талэръ, село въ Сенак. уѣздѣ.

ტამბაჩა, ტაბაჩა, ტაბანჩა (п.-т. تبانچه) пистолетъ.

ტანი (г. изъ п. تن) тѣло, туловище, станъ;—ტანო ჩეჯა станомъ тополь;—ტანი-მიკოქვენჯი платье

(см. ქუნა);—ტან⌈ი⌉-ხაშვალი средняго роста, ср. სწეული.

ტანტალი см. ტარკალე.

ტანჯა (г. ტანჯვა) мученіе, страданіе;—ტანჯება мучить, н. ვტანჯენქ, аор. ვტანჯი; — стр. з. II-я пор. н. ვიტანჯუუქ, аор. ვიტანჯეე.

ტარ: ტარება (г.) вести, проводить, III-я пор. н. ვატარენქ, аор. გე-ვატარი, пр. с. მიტარებუ; — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) н. მატარინე могу провести, ვა მატარინე, аор. მატარინჷ: დროქჷ მატარინჷ я смогъ провести время.

1. **ტარი** (г. ტარო), ტარი-ლატცი кукурузный початокъ.

2. **ტარი** (г. ტარი) рукоятка.

ტარიელი (г. ტარიელი Таріелъ, муж. имя) въ мингрельскомъ слово означаетъ *героя*, *силача*, *витязя*, напр., ხრისტაგანი-ტარიელი Христаганъ-герой, ბელთაგანი-ტარიელი Белтаганъ-герой, რუფი-ტარიელი (см. сказку № XXVII).

ტარკალი/ე голый;—ტარკალი ნინაში, ნინაში ტანტალი болтать языкомъ, н. ნინას ვუტარკალუანქ или ვუტანტალუანქ, ср. პარკალი, ტეკუა (ср. г. ტარტარი, ტარტალი).

ტაროში (г. ტაროსი) погода.

ტარჩენი см. ისკია.

ტატა, ტატალი цвѣтокъ, бумага, красивыя бездѣлушки для дѣтей.

ტაფე сковорода, ტაფეე.

ტახ || ტრიხ || ტირხ || ტერხ: ტახუა, გო-ტახუა разбивать, ломать, I-я пор. н. ვტახჷნქ S, ბტახჷნქ MZ, аор. გო-ბ/ვტახი, пр. с. გო-მიტახჷ; — съ род. отн. ვუტახჷნქ ломаю ему, გიტახჷნქ, ვიტახჷნქ и т. д.; — съ дат. отн. ვოტახანქ или ვოტერხანქ (г. ვატეხ), გოტახანქ ломаю о немъ, о тебѣ;—стр. з. I-я пор. н. ვტირხჷქ или ვრტიხჷქ или ვტრიხჷქ разбиваюсь, аор. გო-ვრტიხი, გო-ვტირხი, გო-ვტრიხი, пр. с. გო-ვტახერექ; — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) н. მატახე могу сломать, аор. მატახჷ;—ე-ტახუა взломать вверхъ, причинить кому что; возникать, начинаться (о болѣзни): ათეჯგურა გარჩევეფი ემიტახჷნს ქუას такія думы (рѣшенія) причиняютъ мнѣ боль (*Хр.*, стр. 163,5);—ა/ეკო-ტახუა ოკო-ტახუა взломать; — ალა-ტახუა сломать,- ться у основанія, стр. з. з. IV-ая пор. ალჷ-ვოტირხუქ, аор. ქალჷ-ვოტირხი, თიქჷ ქალა-ატირხუ;— ა/ითო-ტახუა сломать внизу: ტაბაკის კუჩხი ქაითვოტახი я сломалъ (внизу) ножку у стола; — გიმა-ტახუა ломать вверхъ, аор. ქიგჷმჷ-ვოტახი;—ი/ეშა-ტახუა, გჷშა-ტახუა ломать среди чего (въ лѣсу, на нивѣ); — კი/ჷლა-ტახუა сломать, разбить на чемъ (напр. ფოხალი ხუჯიშა кувшинъ на плечѣ);—მე-ტახუა сломать;—მიკო-ტახუა разбивать другъ о друга;—მა-ტახალი разбивающій, ломающій; — ტახილი, ტახირი разбитый;—ნო-ტეხი кусокъ;—ო-ტახჷ предметъ для ломки, а равно и орудіе для нея (долото): მოლარ-თეხჷ... ბადიდიშ გააკტახჷშა (< გო-ოტახჷშა) пошли они сюда сломить (изобличить) старика (*Хр.*, стр. 42,2-3).

ტახანა метательная палка, ср. ლაკვატა.

ტახტი (г.) престолъ, тронъ, ложе.

ტები густой лѣсъ, чаща;—ნა-ტებერა Натебера, названіе мѣстности въ Сен. уѣздѣ (*букв.* бывшая чаща), ср. ფართონი.

ტეკუა, ტე⌜რ⌝კუა болтать языкомъ (ნინა), н. ნინას ვუტე⌜რ⌝კუანქ, аор. ნინას ვუტე⌜რ⌝კეე.

ტერი (г. მტერი), ნ-ტერი врагъ;—ტრელი враждебный, враждующій;—отым. глаголъ, стр. з. IV-я пор. н. ვონტერჷქ или ვენტერებუქ враждую съ кѣмъ, аор. და-ვენტერი, მო-ვენტერი, თიქჷ მა და-მეტერჷ или და-მჷტერჷ || და-მტერჷ;— მომენტერე (г. *Хр.*, стр. 109,12).

ტერკუა *см.* ტეკუა.

ტერხუა см. ტახუა.

ტეხური, ტეხჷრი Техуръ, рѣка въ Сенакскомъ уѣздѣ, см. ტახუა.

ტვატვი см. ტოტი.

ტვერი (г.), ნ-ტვერი пыль; — ტვერი-შორო подобно пыли.

ტვეფუა ударять твердымъ предметомъ о что-либо хрупкое и пустое, съ род. отн. н. ⌜ვ⌝უტვეფუანქ, аор. ვუტვეფე⌜ე⌝, пр. с. მიტვეფუ.

ტვინი (г.) мозгъ.

ო-რ-**ტვინი**, ო-რ-ტილი, ო-რ-ტვიი bm огородъ;—ორტვინია огородникъ;—ორტილურობა, ორტვინულობა злаки, овощи; — მე-ორტვინე огородникъ, садовникъ, ср. г. მტილი.

ტი, ტიი, *мн.* ტიეფი вошь.

ტიანი (г. მ-ტევანი) виноградная кисть.

ტიბუ S, ტუბუ, ტჷბჷ MZ теплый; — *сравн. ст.* უ-ტჷბაში; — отым. глаголъ ტჷბინაფა, ტჷბინი, ტიბინი дѣлать кого теплымъ, грѣть, оказывать благодѣяніе, милость, III-я пор. н. ვოტჷბუანქ или ვატჷბანქ грѣю его, გჷ-ვოტჷბე, пр. с. გო-მიტჷბუაფუ;—съ род. отн. ვუტჷბუანქ или ვუტჷბინუანქ грѣю для него, я милостивъ къ нему, аор. გჷ-ვუტჷბ⌜ინ⌝ეე; — стр. з. I-я пор. н. ვტჷბუქ грѣюсь, аор. გო-ვტჷბი;—IV-я пор. ვატიბუუქ (г. ვეთბობი) я грѣю кого, я милостивъ къ кому; съ род. отн. ვუტჷბუქ я милостивъ къ нему, аор. გჷ-ვატიბი, გჷ-ვუტჷბი;—объект. стр. 2-го спр. н. მიტიბუ у меня грѣется, онъ милостивъ ко мнѣ, аор. გო-მიტიბუ, пр. с. გო-ბტიბაფუ.

ტინტილა, ტინტია см. ჩვილარი.

ტირ || **ნტირ:** ⌜ნ⌝ტირა, დო-⌜ნ⌝ტირა (г. ტევა, და-ტევა), ⌜დ⌝ინო-⌜ნ⌝ტირუა (г. ჩა-ტევა) помѣщать,- ться, III-я пор. н. ვონტირანქ (г. ვატევ), დინჷმჷ-ვონტირანქ (г. ჩა-ვატევ), аор. ქიდჷ-ვონტირე, ქიდჷნჷ-ვონტირე;—стр. з. II-я пор. н. ვინტირუუქ (г. ვეტევი) помѣщаюсь, аор. ვინტირი, დი-ივნტირი или დი-იმტირი, ქჷდჷნი-იმტირი, н.-б. ინ-იმტირექ или ქიდჷნ⌜ი⌝-იმტირექ или ქინ⌜ი⌝-იმტირექ помѣщусь, თინა ქი⌜დ⌝ნ⌜ი⌝-ი⌜ნ⌝ტირე > ქინ-იტირე, ვ'ენიტირე (< ვა+ინიტირე), пр. с. დინო-მ/ვნტირელექ или დინო-ვნტირექ;—IV-я пор. н. დინჷმჷ-ვანტირექ помѣщаюсь внутри чего (г. ვეტევი), аор. ქენჷ-ვანტირი;—დილანტირა помѣщаться внутри чего-либо (въ карманѣ, сердцѣ).

ტირკონუა бѣжать безъ оглядки, II-я пор. н. მი-ივტირკონჷქ.

ტირხ см. ტახუა.

ტიტინაფა сильно набивать; — გო-ტიტინაფილი сильно набитый, наполненный.

ტიტონი щипать траву, I-я пор. н. პტიტონჷნქ, аор. გო-პტიტონი; — стр. з. II-я пор. იპტიტონჷქ (съ тѣмъ же значеніемъ), ср. ჩიტონი.

ტიშონი чистить, II-я пор. н. იპტი-შონჷნქ ტანს, аор. გი-იპტიშონი;— გო-ტიშონილი очищенный.

ტკაჩ || ტკეჩ: ტკაჩუა, ტკეჩუა бить, ударять, н. პ/ვტკაჩჷნქ, პ/ვტკეჩჷნქ, аор. ქო-ვტკაჩი, ქო-პტკეჩი; — съ род. отн. н. ვუტკა/ეჩუანქ, аор. ვუ-ტკა/ეჩე; — ა/ეკო-ტკაჩუა связывать, сводить (г. გა-კვრა): უჭკუ-უხაშჷში მაჭკუმალც კიბირი გაკუუტკაჩი დო ოკუუკჷლეე ядущему нежареное и невареное (т. е. звѣрямъ) зубы (зубъ) сведи и заключи (*Хр.*, стр. 187,11).

ტკბილი (г.) сладкій, ср. ტკვილი.

ტკეჩუა см. ტკაჩუა.

ტკეცუა S, ტკიცუა MZ, გინო-ტკიცუა ударять, разсѣкать, разрывать, I-я пор. н. ვტკი/ეცჷნქ, аор. გო-ვტკი/ე-ცი; — ტკეცირი, ტკიცილი лопнувшій, разсѣченный.

ტკვა деревянная лѣстница, ср. კიბე.

ტკვარჩელი Ткварчель, село и гора въ Самурзакано (м. б. ტკვა + ჩე = бѣлая лѣстница); — «ტკვარჩელია, ტყუტყუცია» Эр. дряква (раст.).

ტკვაცი см. ტყვაცი.

ტკვილი (г. ტკბილი) сладкій; сладкій виноградный сокъ, ср. ნე 1.

ტკიბირი сито; — ტკიბირამი съ ситомъ, т. е. съ легкой ношею, *прот.* ხარგელი.

ტკიი см. ტკირი.

ტკილი см. ტკირი.

1. **ტკირი,** ტკილი, ტკიი bm скала, шиферъ; — ტკილამი скалистый, каменистый; — კოდმე-ტკირი скалистый берегъ, см. კოდმე.

2. **ტკირი** Ткиръ, село въ Сенак. уѣздѣ.

ტკიჩუა, გილა-ტკიჩუა надуваться, раздуваться, II-я пор. н. გილა/ე-ი/ეპტკიჩანქ, аор. გაგჷლე-ეპტკიჩი.

მ-**ტკიცება** (г.) утверждать, съ род. отн. н. ვუმტკიცენქ, аор. დჷ-ვუმ-ტკიცი; — III-я пор. н. ვამტკიცე[ნქ], п.-б. დჷ-ვამტკიცე[ნქ].

ტკიცუა см. ტკეცუა.

ტკუ пядень, ტკუუ, ტკოუ, ср. ცინდა.

ტკუბი, ტყუპი (г. ტყუბი) близнецы, «ტყუბი» у Brosset, ср. ნა-ყირუა.

ტობა, ტონბა > ტომბა озеро; глубокій; — ტობა-ვარჩხილი Тоба-варчхиль (*букв.* озеро-серебро), озеро въ горахъ Сѣверной Мингреліи; по народному вѣрованію въ оверѣ сокрыто серебро, которое оберегается злыми духами; опасно не только пить чистую какъ слеза воду изъ этого озера, но даже омочить въ немъ руки (см. СМК, XVIII, отд. III, стр. 16); — ტობა-ზღუა глубокое море; — ო-ტობაია Отобаіа, село въ Зугдид. уѣздѣ; — სი-ტობა глубина, ср. მერე 2.

ტოლი (г.) равный, подобный; товарищъ; — იალონი-ტოლი подобный (подобно) соловью, ср. ცალი, მან-გი; — ტოლები, ტოლოფი Толебъ, Толоіъ, село въ Сенак. уѣздѣ.

ტომარე (г. ტომარა) мѣшокъ, ср. ძანძა, საკი.

ტომბა см. ტობა.

ტორონჯი (дат. карт. ტორონს/ც) голубь.

ტორჩა Торча, гора на границѣ Мингреліи и Сваніи.

ტოტი, ტვატვი лапа; рука; — ჭყორ-ტოტი, см. ჭყორი.

ტოფი названіе рыбы;—ო-ტოფა, ონ-ტოფა, ონ-ტოფო, ონ-ტოფუ Онтопа, село и общество въ Сепак. уѣздѣ; — ონ-ტოფური онтопскій; онтопецъ, мн. ч. ონტოფარეფი.

«**ტოფური**» Эр. медовикъ (раст.), ср. თოფური.

ნა-**ტოჩავო** Наточаво, село.

ტოხ: ტოხუა бить, ударять, I-я пор. н. ვტოხუნქ, аор. ვტოხი; — съ род. отн. н. ვუტოხუანქ, გიტოხუანქ, ვიტოხუანქ бью у него, у тебя, у себя.

ტრელი см. ტერი.

ტრიხ см. ტახუა.

ტროიკა (р.) тройка.

ტრუფა (г. ტურფა) прекрасный, милый; милая, красавица.

ტუ, ტჷ вымя.

ტუბი см. ტკუბი.

ტუკი дубина, ტურკი, ტუნკი.

ტუმინ: ა/ითო-ტუმინაფა проговорить,-ся, II-я пор. н. ათ[ი]-იპტუმინუანქ, аор. ათ[ი]-იპტუმინეე.

ტუნკი см. ტუკი.

ტურა, ნ-ტურა шакалъ, ტურა-მელა, მაკა-ტურა;—«ტურაშ-ყუჯი» Эр. (*букв.* ухо шакала) царь-трава, см. მელა; — ტურა-ფორცხოლი, см. ფორცხოლი;—прозвища шакала: კვალი-ჭყერი *съ проклятымъ слѣдомъ*, მოცქვაცქვალე *бѣгунъ*.

ტურინი см. ღურინი.

ტურკი см. ტუკი.

ტურპანტი (г. ტრუპანი изъ греч. τρύπανον, τό) буравъ, ср. ბურღი 2.

ტურტურუე (лат. turtur) тетеревъ, горлица, ტურტურვე, ტურტურკე.

ტუტა, ტუტა-წყარი см. ნაცა-ტუტა.

ტუტელი (г. ტიტველი) голый, ср. შიშველი.

ტუტულა см. ჭურა.

ტყა *мн.* ტყალეფი лѣсъ; сорная трава;—თხუმურონა ольховый лѣсъ; ნეძონა орѣховый лѣсъ; ჭყონა дубовый лѣсъ; ხვიმონა хурмовый лѣсъ; — ტყალონი, ჭიჭე ტყალონი кустарникъ; — ტყარი лѣсной, дикій, ტყაბი (см. თხირი, ღეჯი); — ტყაში-კოჩი, см. კოჩი; — გა-ტყარებული одичавшій;—ტყა-ჩუ лѣсничій (см. ჩუალა, ср. г. ტყის-მცველი);— მე-ტყალე, მე-ტყარე охотникъ; — ნო-ტყელი звѣрь, дичь; — ო-ტყალე охота (ср. ო-ნადირუ, ო-ჯინე); — ტყაია, ტყეია Ткаіа, село въ Зугдид. уѣздѣ; — «ტყაუჩა» Эр. трава о трехъ цвѣтахъ (*букв.* черная трава), ср. ფარონი.

ტყაბარ: ტყაბარუა снимать кожу, I-я пор. н. ბ/ვტყაბარანქ, аор. გოვტყაბარე;—стр. з. II-я пор. н. იბტყაბარუუქ или ვიტყაბაროუქ; — გო-ტყაბარელი съ содранной кожей, голый; неимущій;—ტყაბი-თხირი, см. თხირი;—ტყები кожа.

ტყაპი (г. ტყლაპი) пастила изъ виноградного сока и муки, изъ сливы и т. п.; — «ტყაპობა» обрядъ совершаемый вечеромъ на второй день Новаго года (კუჩხა): забрасываютъ потолокъ тѣстомъ изъ кукурузной муки, и по формѣ и направленію разлетѣвшихся кусочковъ гадаютъ; засохшее на потолкѣ тѣсто, соскабливаютъ и

употребляютъ какъ лѣкарство противъ дизентеріи поросятъ, называемой ჩე *бѣлый* (*поносъ*) (см. მოამბე 1897, № I, отд. II, стр. 108—110).

ტყები кожа, см. ტყანარუა.

1. **ტყვ** || **ტყუ**: стр. з. II-я пор. н.-б. ვიტყუუქ S, იბტყუუქ, იბტყუქ скажу (глаголъ недостаточный: времена второй группы заимствуетъ отъ რაგადი);—ნი-ტყვა, სი-ტყვა слово, рѣчь.

2. **ტყვ**: ტყვება, ტყვინა, ტყუნაფა, შეტყვება узнавать, освѣдомляться, I-я пор. н. ბტყვებულენქ или ბტყუულენქ освѣдомляюсь;—II-я пор. н. შითმი-ივტყვენქ узнаю, б. შ⌈ი⌉-ივტყვენქ узна́ю, аор. ქიშ⌈ი⌉-ივტყვი; съ род. отн. შუ-⌈ვ⌉უტყვენქ, შე-გიტყვენქ узнаю для него (про него), для тебя, аор. ქიშუ-⌈ვ⌉უტყვი, пр. с. შე-მიტყვებუ, თის შე-უტყვებუ, შეუტყვებუ;— ში-ივტყვინუანქ я дамъ себѣ знать, почувствовать, аор. ქიში-ივტყვინე;—III-я пор. н. ვოტყვინუანქ или ვოტყვებაფუანქ даю кому знать, почувствовать, аор. ვოტყვინე, ვოტყვებაფე, н.-б. შე-ვოტყვინუანქ дамъ ему знать, სი ში-ოტყვინუანქ, аор. ქეშე-ვოტყვინე, თიქე ქეშა-ატყვინუ (< ქეშე-ოტყვინუ), пр. с. შემიტყვებაფუაფუ;—стр. з. н. ვატყუქ (г. ვატყობ), аор. ქიში-ვატყვი;—объект. стр. 2-го произв. спр. მეტყვებუ на мнѣ замѣтно, (3-е лицо безлично) ეტყვებუ стало быть, должно быть; — შე-ტყვინაფირ/ლი узнанный;—ში-ო-ტყვებუ предметъ освѣдомленія, узнаванія.

ტყვაქაფა, ტყვაქინაფა стрѣлять, стрѣлять неудачно, плохо, *съ род. отн. н.* ვუტყვაქუანქ или ვუტყვაქინუანქ, გიტყვაქუანქ стрѣляю по немъ, по тебѣ и т. д., аор. ვუტყვაქეე, ვუტყვაქინეე, пр. с. მიტყვაქუაფე;—ლა-ტყვაქია плохое ружье.

ტყვაცი, ტკვაცი громовой ударъ; — გო-ტყვაცე/უ громъ ударялъ, ср. გურგინი 1, მეხი.

ტყვია (г.) свинецъ, пуля; — ლოლი-ტყვია, см. ლოლი.

ტყვირი Тквиръ, село.

ტყილი, მ-ტყილი селезенка.

ტყობ: ტყობუა, ტყობინაფა, ტყობინი скрываніе, მე-ტყობუა подкрадываніе; скрывать, подкрадываться, I-я пор. ვტყობუნქ, аор. დო-ვტყობი;— съ род. отн. ვუტყობუნქ, გიტყობუნქ скрываю что-либо отъ него, отъ тебя;—III-я пор. ვოტყობანქ, მითმუ-ვოტყობანქ подкрадываюсь, ქიმი-ვოტყობანქ подкрадусь, аор. ქიმე-ვოტყობი, თიქე ქიმი-ოტყობუ; — IV-я пор. ვოტყობინაფუანქ заставляю кого скрыть; — стр. з. II-я пор. н. ვიტყობუუქე, იბტყობუუქ MZ скрываюсь, аор. დ⌈ი⌉-იბ/ვტყობი;—объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) მატყობინე, ვა მატყობინე; — მო-ტყობუა подкрадываться сюда;—⌈დ⌉ინო-ტყობუა скрыться въ ч.-либо (г. ჩა-მალვა); — მიდა-ტყობუა скрываться, уходить тайно;—მიკო-ტყობუა скрываться у чего-либо: კარცე ქიმკიიტყობუ онъ скрылся у двери, за дверью;— მიშა-ტყობუა скрываться среди чего: ტყას ქიმიშეეტყობე онъ скрылся въ лѣсу; — ტყობას, ტყობაშე, ტყობააშე, ტყობიშე тайкомъ; —

განიშე ცყონზაშე со стороны тайкомъ.

ცყოლუა см. ნცყოლუა.

ცყორინი, გო-ცყორინი, ალა-ცყორინი, ა/ილა-ცყორინუა пердѣть, н. ვცყორინუნქ, аор. გო-ვცყორინი, ср. ზუზინი.

სი-მ-**ცყურნე** см. подъ ცყურა.

ცყუპი см. ცკუპი, ცუპი.

ცყურა ложь;—ცყურაია ложный, простой;—ცყურათ, ცყურალათ, ცყურელო ложно, напрасно, даромъ; — отым. глаголъ ცყურაფა, ცყუაფა обманывать, მოლა-ცყუ[რ]აფა заманивать сюда, II-я пор. н. მოლე-ევცყუ[რუ]ანქ, аор. მოლე-ევცყუ[რ]ე, пр. с. მოლა-მიცყუ[რუ]აფუ; — მე-ცყური, მე-ცყურანჯე лжецъ; — სი-მ-ცყურნე (г.) ложь, несправедливость, виновность.

ცყვარჩელია см. ცკვარჩელია.

ცჷბუ см. ციბუ.

უ.

1. **უ-**, უ-ნ-, უ-რ-, отрицательный префиксъ *не-*, *без-* въ именахъ и причастяхъ (въ одномъ случаѣ рядомъ съ უ- появляется ი-: უ-ბედური || ი-ბედურა, а въ другомъ ო-: ო-მ-ბოლი); при его же помощи образуется сравнительная степень, *Гр.*, § 27 (слова съ этимъ префиксомъ помѣщены подъ главными основами).

2. **უ-** объективный мѣстоименный префиксъ 3-го лица род. отношенія въ глаголахъ.

უარესი (г.) бóльшій; худшій, хуже.

უბა, ლუბა пазуха, см. თოლი 1.

უბადო, უბათჲ, см. უ-ბადო, ср. г. უბადო у Орб. *дурной, злой*.

უკან (г.) позади, сзади (*Хр.*, стр. 109,22), ср. უკახალე.

უკახალე, უკოხოლე, უკოხჲლე назадъ, позади;—უკახალენი, უკოხოლენი задній, послѣдній.

უკმაკური извращенный, неправильный; дерзкій; — უკმაკური ჭკადირი неправильно (криво) кованный [см. Н. Марръ, *Агіогр. матеріалы по груз. рукоп. Ивера*, стр. 13: უკმაკური *безпокойный, извращенный*, უჯმაჯურიძე (фамилія); у Чуб. უწმაწური *пустая болтовня*; у Бер. უკმაკური, უშმაშური *негодный, некрасивый, дерзкій*].

უკული послѣ, затѣмъ, უკულინე, უკულინეშე;—უკულიანი послѣдній, послѣдующій, будущій; — უკულაში младшій, უკულაში ჯიმა младшій братъ.

უკუმელა тьма, г. უკუნი.

სა-**უკუნე** (г.) вѣкъ.

ულა см. ლ 2.

უმოხი см. უ-მოხი.

უნაგერი см. ანანგერი.

უნდა (г.) нужно (*Хр.*, стр. 109,22) ср. ოკო.

უნთო (г. უთო) утюгъ.

უნჩაში см. უჩაში.

უნწი, მ-უნწი по объясненію однихъ — *какое-то маленькое лѣсное животное*, ср. ч. მუ-ნ-ჭყი; по объясненію другихъ — *слонъ*, третьихъ—*затхлый запахъ въ заросляхъ* (მუნწიში შური), ср. арм. *ընձ барсъ*.

უჲ! *межд.* ой!
1. **ურა** (г.) необъѣзженная лошадь.
2. **ურა!** (р.) ура!
ურე см. ცურე.
ურემი (г.) *мн.* ურმეფი арба, ср. არაბა.
ურთა Урта, гора въ Зугдидскомъ уѣздѣ, въ селѣ Цаишъ.
ურია еврей; — ურია-კარი Урія-Каръ (*букв.* еврейскій дворъ), второе названіе села Бандзы (ბანძა), гдѣ живетъ много еврейскихъ семействъ.
ურმაშია см. ვურმაშია.
ურნაბი (г. უნაბი, арб. عنّاب) грудная ягода, шипижникъ.
ურუმია см. ვურმაშია, რუმე.
ურჩი непослушный; — ურჩობა непослушаніе; отым. глаголъ, IV-я пор. стр. з. н. ვეურჩებუქ не слушаюсь его, не повинуюсь, аор. ვეურჩი, დე-ვეურჩი, см. რჩქილა.
ურცხო (г. უცხო) необыкновенный, избранный, чужестранный.
ურწუმი, ურწკუმი дремучій.
უსქუდარი см. ცახორცი.
უფუ, უფი потъ; — ა-უფებული вспотѣвшій.
უქვი, უქმი (г.) праздникъ; — отым. гл. н. უფქვენქ я праздную, ხი უქვენქ, см. ქიმინუა.
უღუ ярмо.
უშაფათი Ушапатъ, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.
უშქური яблоко; — დიხაშ-უშქური, დიხა⌈ში⌉-უშქური земляная груша (*букв.* земляное яблоко); — «ჭკუცა-უშქური» Эр. кислица (по Орб. г. ჭკუცა мелкій сортъ груши).
უჩა a) черный, *ср. ст.* უჩაში, უჩათ (нар.), b) უჩა Уча, უჩარდია Учардіа (*букв.* ты былъ чернымъ), муж. имена; — მო-უჩე черноватый; — უჩარება, გა-უჩარება, და-უჩარება чернѣть, чернить, стр. з. пр. с. და-უბჩორებექ я почернѣлъ (оказывается) (этим. сл. см. Н. Чарая, *Объ отнош. абх. яз. къ яфет.*, стр. 54).
უჩაში, უნჩაში старшій; — უ⌈ნ⌉ჩაში ჯიმა старшій братъ; — უ⌈ნ⌉ჩაშობა старшинство, უჩაშალა; — отым. гл. II-я пор. стр. з. ვიუნჩაშექ буду старшинствовать.
უცებ, უცებუ см. უ-ცბაშე.
უწყება (г.) повѣстка.
უხენო беременная; — უხენობა беременность, отым. глаголъ, III-я пор. н. ვაუხენენქ дѣлаю беременной, аор. და-ვაუხენი; — стр. з. II-я пор. н. ვიუხენებუქ или იუბხენებუქ, ხი იუხენებუქ, аор. დე-ვუბხენი.
უჯგუში см. ჯგირი.

ფ

1. **ფ-** фонетическій наростъ въ словахъ, какъ, напр., ფ-შვენიერი, ფ-ხილა, ср. მ- 1.
2. **ფ-** субъективный мѣстоименный префиксъ 1-го лица въ глаголахъ рядомъ съ ბ-, ვ-, მ-, პ-.
3. **ფ-** неоформленный объективный мѣстоименный префиксъ 1-го лица въ глаголахъ, ср. მ- 2.
4. **ფ:** быть, доводиться, приходиться кому чѣмъ, имѣть, объект. стр. 3-го спр. н. მაფუ, ხი გაფუ, თის აფუ, ჩქი

მაფუნა, пр. нес. მაფულე, желат. მაფულას(ი); — ნცქერი მაფუ онъ мнѣ — врагъ, ნათესე მაფუქ ты мнѣ — родственникъ.

ფა (г.) складка, сложеніе; разъ: ჩხოროფა въ девять складокъ, девять разъ, ოშ-ფა въ сто складокъ (названіе 12-типерстной кишки, см. ჭგ).

ფაიცონი (р.) фаэтонъ.

ფალ: ფალუა, გო-ფალუა расти, раскрываться, цвѣсти, I-я пор. н. ვფალგნქ, аор. გო-ვფალი, пр. с. გო-მიფალგ; — მა-ფალუუ произрастающій; — გო-ფალირი, გგ-ნაფალო разцвѣтшій; — ელა-ფალუა выростать; — გინო-ფალუა, пр. с. გინო-მიფალგ, თის გინ[უ]-უფალგ, (но съ отрицаніемъ) ვე გნუფალგ (< ვა იგნუ-უფალგ < ვა გინუ-უფალგ).

ფალო, ფალუო простой, одинъ, только: ფალო ღუმუ только гомн.

ფანია M семейство, ср. ოჯახი.

ფარ: ფარვა, და-ფარვა (г.) прикрывать, защищать, ღორონთქ და-მიფარგ Боже, упаси! (*букв.* Богъ спасъ меня), ср. ფორუა; — ლა-ფარა см. ლაფარა.

ფარა (т. پاره) деньги; — отым. глаголъ, III-я пор. н. ვაფარენქ обращаю что въ деньги, аор. გგ-ვაფარი, см. ჩე.

ფარალათი (г. ფალარათი, ფარალათი изъ арб. فراغت) поносъ.

ფარგალი (п. پرکال) циркуль.

ფარდაგი см. ორხუე.

ფართო (г.) широкій; — ფართოშე широко, раскрыто, настежь: კარეფი ფართოშე ქომირგ онъ увидѣлъ двери настежь; — ლა-ფართია широкій, некрасиво широкій.

ფართხ: ფართხუა, ფართხაფა выколачивать, трусить, чистить, ცუჯიში ფართხუა обращать вниманіе, I-я пор. ვფართხგნქ, аор. ვფართხი; — გილა-ფართხუა (г. ჩამო-ფერთხა), II-я пор. п. გილგმე-ევფართხუანქ, аор. გეგგლე-ევფართხი; — გერიაქ ცუჯიშათი ვე გილეევფართხუუ Герія не обратилъ никакого вниманія (*букв.* не потрусилъ даже въ ухо, *Хр.*, стр. 32,12).

ფართონი лѣсъ; — ფართონი მაცრზაგა(?) непроходимый(?) лѣсъ (МА, 71,4; *Хр.*, стр. 184,8), ср. ცუა, ცეზი.

ფარსაკი (г. ფარსაგი) годный, хорошій, добрый; — სა-ფარსაკო ვა რე ინა это не къ добру.

ფარფალი, ფარფალია, ფაფრალია, ფარფაია, ფაფარია bm бабочка.

ფარჩა (г.) парча.

ფასი (г.) цѣна, достоинство; — მა-ფასა равное по цѣнѣ: თაში მაფასა მა ღლას მუთა მიძირგ равнаго этому по цѣнѣ я никогда ничего не видывалъ; — ფასიანი цѣнный; — ფასება цѣнить, III-я пор. н. ვაფასენქ, аор. და-ვაფასი; — IV-я пор. ვოფასებაფუანქ; — стр. з. II-я пор. п. ვიფასებუქ оцѣниваюсь, аор. დე-ევფასი; — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) მაფასე могу оцѣнить, аор. მაფასგ.

ფაცანა (у Орб. г. ფარცენა *прядиво изъ шерсти,* у Бер. ფანცელა(ე-ა)) прядиво (г. ფთილა).

ფაცარი (у Орб. г. ფაცარი *дупло, пустота*) рыхлый; ფაცარი დიხა разрыхленная земля.

ფაცი просо, ср. ჭკიდი.

ფაფ: ფაფაფი, ფაფაფა, დო-ფაფაფა колебаніе; колебать, мигать; ე-ფაფა-

ფა выбрасывать на верхъ, плавать на поверхности воды, съ т. д. отн. п. ვუფაფუანქ колеблю его, мигаю имъ, аор. დჷ-ვუფაფე, пр. сов. დო-მიფაფუაფუ; — წყარი იფაფუანს вода несетъ что на своей поверхности; III-я пор. ვოფაფაფუანქ заставляю мигать; — IV-я пор. დო-ვოფაფაფაფუანქ; — стр. з. II-я пор. н. მი-იფაფუქ иду, шатаясь; — მი-ფაფია мигалка (, т. е. рѣсницы; *Хр.*, стр. 184,7, ср. ფიჭვი, ქაქაზი).

ფაფალა обрывъ, пропасть; — ფაფალამი обрывистый.

ფაფარი (г.) грива, кудри, локоны (ср. ფოფორი), ფაჭკაჭკი (ласк.).

ფაფარია см. ფარფალი.

ფაფირი см. ფითქი.

ფაშაცი см. подъ ცხენი.

ფაჩ; ფაჩუა раскрываніе, смѣшевіе; — раскрывать, разстраивать, стирать, мѣшать, I-я пор. п. ფაზჩჷნქ (им. ზფაჩჷნქ) раскрываю, мѣшаю, аор. გო-ფაზჩი, пр. с. გო-მიფაჩჷ; — съ род. отн. ვუფაჩჷნქ, გიფაჩჷნქ раскрываю, разстраиваю у него, *у тебя и т. д.*, аор. გჷ-ვუფაჩი, გო-გიფაჩი; — III-я пор. н. ვოფაჩანქ, მიშჷმჷ-ვოფაჩანქ (отъ მიშაფაჩუა) смѣшиваю между собою, аор. ქიმჷშჷ-ვოფაჩი, თიქჷ ქიმჷშა-აფაჩუ; — IV-я пор. н. ვოფაჩაფუანქ; — стр. з. II-я пор. н. ვიფაჩუუქ или იფაზჩუუქ раскрываюсь, смѣшиваюсь, аор. ვიფაჩი, იფაზჩი; — მაფაჩალი раскрывающій, смѣшивающій; — ფაჩილი, გო-ფაჩირი раскрытый, разцвѣтшій; — ხე-გოფაჩილი щедрый (*букв.* съ раскрытой рукой); — უ-გუ-უ-ფაჩუ нераскрытый, неразцвѣтшій; — ეკო-ფაჩუა смѣшать; — აკო-ფაჩუა разсѣяться, разойтись.

ფაცურ; ფაცურუა суетиться, стр. з. II-я пор. н. ვიფაცურუქ.

ფაცხა (г.) шалашъ, плетеная изба.

ფახულანი Пахуланъ, село въ Зугдидскомъ уѣздѣ.

ფეთქ: ფეთქუა биться (о жидкостяхъ) н. ვფეთქუნქ или ფეფთქუნქ, аор. გო-ვფეთქი, пр. с. მი-ფეთქჷ; — ნა-ფეთქა совершенно молодое вино, только что выжатое (ср. ნე 1); — სა-ფეთქელი (г.) високъ.

ფენჯგირე пупошникъ, метлица (раст.).

ფერთხი S, ფირთხი MZ тонкій; — ცუჯიშ-ფერთხი, ცუჯიშ-ფირთხი ушная мочка; — ჩხვინდიშ-ფირთხი ноздря.

ფერი (г.) цвѣтъ, краска, видъ, образъ, подобіе; подобный, такой; — ფერო по цвѣту; — ფერი დროს въ такое время; въ значеніи *подобный, такой* обыкновенно въ сочетаніи съ указат. мѣстоим.: ე-ფერი (< ⌈ა⌉თე + ფერი) или ე-ფერი-ნეერი, ი-ფერი (< თი + ფერი); — ფერება, შეფერება сообразоваться, приличствовать, быть подходящимъ, принимать на свой счетъ, II-я пор. н. ვიფერენქ, аор. შ⌈ი⌉-ივფერი; — შესა-ფერი подходящій, приличествующій; — მო-ფერაფა ласка, ласкать, н. ⌈ვ⌉უფერუა⌈ნქ⌉, аор. მო-⌈ვ⌉უფერი, თიქჷ მო/უ-უფერუუ.

ფერცხელი, დო-ფერცხელი лечь на спину, кувыркаться, стр. з. II-я пор. н იფერცხელჷქ, იფეზრცხელჷქ

(вм. იბ/ვფერცხელუქ), аор. დი-იფე-ბ/ვრცხელი.

ფერწო улитка.

ფესვა см. ფოსვე.

ო-ფეჩო см. პიჯი.

ფეცხი сучекъ, ср. ხინკი.

ფია кусокъ, клочекъ;—ფია-ფიათ დო-წეწუ разорвалъ (онъ его) на клочки (*Хр.*, стр. 61,4).

ფიარი лопата, ср. ხოპი.

ფითქი, ფაფირი каша изъ молочной сыворотки (წაქა) и муки.

ფილბალი (арб. بلق) бородка пѣтуха; отвислый подбородокъ.

ფილუკა (т. فلوقه) лодка.

ფიმული см. ფრიმული.

ფინ: ფინუა разстилать, крыть; — გილა-ფინუა накрыть (на столъ, на кровать);—გინო-ფინუა разостлать, разложить сверху на чемъ, III-я пор. н. გინჷმჷ-ვოფინანქ, аор. გინჷ-ვოფინი, თიქჷ გინა-აფინჷ; — დ⌈ა⌉-აფინალი (< დო+ოფინალი) постилка;—ფინა доски потолка (не прибитыя).

1. **ფინა** см. подъ ფინ: ფინუა.

2. **ფინა** см. ფინია.

ფინახარი ясли для корма животныхъ.

ფინთი (г.) скверный.

ფინია, ფინიე, ფინა собачка, пудель.

ფიორ: ფიორი, ფიორუა, ფიორაფა качать, крутить, III-я пор. н. ვოფიორუა⌈ნქ⌉, аор. ქჷ-ვოფიორე; — съ род. отн. ვუფიორუანქ;—стр. з. II-я пор. н. ივფიორუქ S, იფიობრჷქ MZ качаюсь, выступаю плавно, аор. ივფიორი; — объект. стр. გე-მოფიორჷ, თის გი-ოფიორჷ я накрытъ (г. მაფარია); — გილა-ფიორი крутиться, перелетать или быстро перебѣгать взадъ и впередъ;—იკო-ფიორი слѣдовать за кѣмъ безъ опредѣленной цѣли, шататься.

ფიოში крестьянинъ, ср. მარგალი, ფაზახი.

ფიყვი, ფიქვევი легкія;—ე-ფიქვინაფა вздуваться, пухнуть, ე-ფიყვინაფილი вздутый, вспухлый.

ფირა см. ფიჩა.

ფირთხი см. ფერთხი.

ფირსა (г. ფისი) смола, ср. დგვინდგვი.

ფირცვი (г. ფირცვი, ფილცვი) легкія, ср. ფიქვი; — ფირც-ხვალი чахотка (*букв.* кашель легкихъ, см. ხვალი).

ფირუზი (г.) бирюза; — ფირუზ-დალი (? ფირუზ-ლალი) бирюза-рубинъ.

ფირფინაფა, ე-ფირფინაფა ощетиниться, аор. 3-е лицо გე-ე-ფირფონდჷ, ср. ბიძგუა 1.

ფირქი, ფიქრი (г. ფიქრი) дума, мысль; ფირქება думать, I-я пор. н. ფიბრქენქ (вм. ბფირქენქ) или ფიფრქენქ или ფიბრქულენქ; — II-я пор. იფიბრქენქ подумаю, аор. იფიბრქი, დეფიბრქი (და+იფიბრქი), пр. с. მიფირქებუ; — III-я пор. н. ვაფირქენქ заставляю его задуматься; — IV-я пор. ვოფირქებაფუანქ;—გა-ფირქება, გა-ფირქა задумываніе;—მე-ფირქება итти, раздумывая: შარასჷ ირო მე-ფირქენცჷ идетъ по дорогѣ, всё раздумывая (*Хр.*, стр. 76,4-5);—მო-ფირქება припоминаніе, придумываніе, соображеніе; — და-ფირქებული задумчивый; — ო-ფირქებელი или სა-ფირქო дума, думы; требующій размышленія, трудный.

ფირწალი (г. ფიწალი), ფირწაი S, вѣяло, როკა MZ, ჭყორროპოცი.

ფიცი молвія, ср. ვალი.

ფიფი см. ნიყვი.

ლე-**ფიფიე** Лепипіэ, деревня въ Зугдидскомъ уѣздѣ (отъ фамиліи ფიფია).

ფიფინი раскрыть, развернуть, III-я пор. н. ვოფიფინუა"ნქ", аор. გე-ვოფიფინე, თიქ გა-აფიფინუ, ср. ქიქინი.

ფიქრი см. ფირქი.

ფიშქვინაფა, III-я пор. н. ვოფიშქვინანქ полнѣю, поспѣваю; — გო-ფიშქვინაფილი распухшій, поспѣвающій (плодъ), полный.

ფიშქინი (звукоподр.) шумъ, издаваемый ткацкимъ станкомъ, იშქიფიშქინე, ср. г. იფშხლიკიპინა у Бер.

ფიჩა, ფირა широкій;—ცუჯი-ფიჩა широкоухій, см. ცუჯი.

ნა-**ფიჩხოუ** Напичхоу, село въ Сенакскомъ уѣздѣ (отъ фамиліи ფიჩხაია).

ფიცარი (г.) доска, мн. ч. ფიცარეფი.

ფიცი крошка, частичка;—ღო-ფიცოლი ჯა дерево, разрѣзанное на мельчайшіе куски, ср. აკა-ბუცხა.

1. **ფიჭვი** (г.) сосна.
2. **ფიჭვი** см. ქაქაზი.

ფიცვინაფა ежить, -ться, хмурить, -ться, III-я пор. н. ვოფიცვინა"ნქ", аор. ვოფიცვინი/ე;—стр. з. II-я пор. н. ვიფიცვინუუქ; — მო-ფიცვინაფილი взъерошенный, нахмурившійся.

ფოთქი яма, трущоба, гнѣздо рыбъ, ჩიპე (г.), ღჯილოო (г. ჯილღე).

ფოკვი, ფოცვა плѣсень, отым. глаголъ ფოკვინაფა, I-я пор. н. ვფოქ/ცვინენქ плѣснѣю; — III-я пор. н. ვოფოკვინუანქ || ვოფოცვინუანქ даю ему плѣснѣть; — ფოცვინაფილი заплѣсневѣлый.

ფოლო (г. ფოლი) копыто;—ნა-ფოლე слѣдъ отъ копыта, см. ჩხოცირია.

1. **ფორ**; ფორუა крыть, прикрыть, I-я пор. н. ვფორენქ, аор. ვფორი; — II-я пор. н. იფორანქ прикрываю для себя; — III-я пор. ვოფორანქ покрываю его; — IV-я пор. ვოფორაფუანქ; — стр. з. II-я пор. н. ვიფორუუქ прикрываюсь, накрываюсь, аор. ვიფორი;—съ дат. отн. н. ვოფორექ я его прикрываю (г. ვაფარივარ);—IV-я пор. н. ვაფორუუქ я прикрываю его, укрываюсь за нимъ (г. ვეფარები); — объект. стр. 3-го спр. н. მუ-მოფორე, თის მა-აფორე меня, его прикрываетъ, накрываетъ (г. მაფარია); — ფორილი, გო-ფორილი прикрытый;—ო-ფორალი крышка;—ა/იწო-ფორუა прикрывать спереди, აწ"ა"-აფორალი предметъ, которымъ прикрываются спереди;—გილა-ფორუა прикрыть сверху внизъ (г. ჩამოფარება), спустить, II-я пор. н. გილემე-ევფორანქ, аор. ქიგელე-ევფორი; — გინა-ფორუა перекрыть, გინ"ა"-აფორალი покрывало, покрышка; денежная помощь семьѣ при погребеніи умершаго, ср. г. გადასახურავი; — მიკო-ფორუა прикрыть предметъ, находящійся, напр., у стѣны; — სა-ფორი мѣсто засады, прикрытіе.
2. **ფორ**; აკო-ფორუა провалить, разстроить, уничтожить.

ფორა конецъ; вредъ, недостатокъ:

ეფშა ქორა — გურაფაშ ფორა полный животъ, — а ученію вредъ («сытое брюхо въ ученію глухо», МА, стр. 34; *Хр.*, стр. 182,15).

ფორონჯგი см. ზუთხი.

ფორჩა рубашка изъ грубаго холста домашняго производства; — ხე-ფორჩა рукавъ, см. ხე 1.

ფორცხოლი, ცურა-ფორცხოლი рысь (звѣрь), ср. г. ცურა-ფოცხვერი.

ფოსვე, ფესვა S, ფოსვი, ფოსი MZ, корень; ободъ у колеса.

ფოფორი грива; — ფოფორიში ჩანა обрости гривой (*въ переносн. смыслѣ* возгордиться), ср. ფაფარი.

ფოქვა пещера; — ფოქვეში Покѣвешъ, село въ Самурзакано, ср. ზეჩა.

ო-ფოჩვე см. პიჯი.

ფოც: ფოცუა безпокойство, суета, I-я пор. н. ვფოცე[ნქ] безпокоюсь, мечусь; — III-я пор. н. ვაფოცე[ნქ] безпокою кого, аор. გჷ-ვაფოცი.

ფოცხო Попхо, село въ Сен. уѣздѣ.

ფოხალი (г.) большой глиняный кувшинъ для воды, ср. კოკა.

ფოწვა см. ფოკვი.

ფრევალი, ფრევაი см. подъ თუთა.

ფრევილი см. ფურინუა.

ფრიალე оспа, ср. ვეხი.

ფრიმული, ფიმული борода, ფრიმუი bm, ср. ზჷაკე.

ფრინველი см. ფურინუა.

ფსელა см. ბსჷმ.

ფსქი потомокъ, племя, см. სქილადა.

ფსჷმ см. ბსჷმ.

1. **ფუთი** (г.) пудъ; — ფუთიანი пудовый.

2. **ფუთი** Путъ, городъ Поти (г. ფოთი).

ფუთქური мохъ.

ფუი *межд.* тьфу!

ფულ: ფულუა скрывать, зарывать, хоронить, I-я пор. н. ვფულუნქ, аор. დო-ვფული; — съ род. отн. ვუფულუნქ скрываю отъ него, გიფულუნქ и т. д.; — IV-я пор. ვოფულაფუანქ; — стр. з. II-я пор. н. ვიფულუუქ скрываюсь, погребаюсь, аор. დ[ი]-იფული; — IV-я пор. н. ვაფულუუქ (г. ვემალები) скрываюсь отъ него, аор. ვაფული; — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) н. მაფულე могу скрыть, аор. მაფულუ: მუში ზალამქჷ ვა აფულუ მუში ოსურისქუაშა свое желаніе не смогла она скрыть отъ своей дочери (*Хр.*, стр. 55,20); — მაფულინე могу скрыться, аор. მაფულინჷ; — მა-ფულარი скрывающій; — ფულირი скрытый, тайный; — სა-ფულეე могила, яма; — დო-სა-ფულება погребеніе; погребать, хоронить; — მიკოფულუა, მუკო-ფულუა скрываться у чего-либо, позади чего-либо (г. ამომალვა): მუქ გუდას უკახალე ქუმკააფულუ самъ онъ скрылся за бурдюкомъ (*Хр.*, стр. 9,9).

ფულანდი (г. ფოლადი) сталь.

ფუნ: ფუნაფა, ფუალა кипѣть, I-я пор. н. ბ/ვფუნქ киплю, аор. ბ/ვფიი 3-е л. мн. ფიის, ფიეს, пр. с. მიფუუ; — III-я пор. н. ვოფუნუა[ნქ] кипячу его, аор. ქჷ-ვოფუნეე, пр. с. მიფუნუაფუ; — съ род. отн. ვუფუნუანქ, გიფუნუანქ кипячу для него, для тебя и т. д.; — IV-я пор. ვოფუნაფუანქ заставляю его кипятить; — объект. стр. 2-го спр. н. მიფუნს, მიფუნც у меня кипитъ, аор. მიფუუ, ჩქჷ მიფიის: მუ ცოდაქ რე მიფიის? что за грѣхъ (пе-

счастье) постигъ насъ? (*букв.* вскипѣлъ у насъ, *Хр.*, стр. 161,12); — ფუნაფირი вскипяченный; перебродившееся (вино); — უ-ფუნაფუ непрокипяченный; неперебродившееся (вино);—ნა-ფუნეფი творогъ (г. ნა-დული), ср. ხაჭო.

ფურ: ფურაფა нагрѣвать, накаливать, III-я пор. н. ვოფურუანქ, аор. ვოფურე;—стр. з. I-я пор. н. ბფურუქ накаливаюсь, аор. გო-ბფური; — IV-я пор. н. ვაფ~ურუუქ, аор. გჷ-ვაფური;—объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) н. მაფურე могу нагрѣть, გჷმაფურე смогу нагрѣть, аор. გჷ-მაფურჷ (совп. съ аор. IV-ой пор. стр. з.); — გო-ფურაფილი накаленный.

ფურაში П́урашъ, село.

ფური, ფურა дурной, злой; — *ср. ст.* უ-ფურაში, უ-ფჷრაში худшій, хуже.

ფურინ: ფურინუა летавіе; летать, I-я пор. н. ბ/ვფურინჷნქ, аор. ქობ/ვფურინი, გო-ვფურინი, пр. с. მიფურინჷ;—съ дат. отн. ვოფურინანქ, გილჷმუ-ვოფურინანქ (отъ გილა-ფურინუა летать туда-сюда, налетать сверху внизъ), аор. გილჷ-ვოფურინი;—III-я пор. н. ვოფურინუანქ заставляю его летать, выпускаю, аор. ვოფურინე, пр. с. მიფურინუაფუ; — съ род. отн. ვუფურინუანქ, გიფურინუანქ, ვიფურინუანქ; — ე-ფურინუა взлетать, н. ეთმე-ე-ვფურინჷნქ, аор. გე-ე-ვფურინი; — გინო-ფურინუა перелетать; — ეშა-ფურინუა взлетать; — კჷლა-ფურინუა вылетать;— მოლა-ფურინუა летѣть сюда;—მი/ჷნო-ფურინუა влетѣть внутрь;—მი/უკო-ფურინუა летать у чего, замахнуться, ударить: მუკიფურინუ ქურცი კარს онъ ударилъ ногою въ дверь;—მა-ფურინალი или ფრეველი птица, ფრინველი (г.);—ფურინა летающій, ср. ჭურინი, ღურინი.

ფურკი дымъ, пыль, ср. კუმა.

ფურჭინი, ფურჭინუა плевать, გინო-ფურჭინუა, I-я пор. н. ვფურჭინჷნქ, аор. გო-ვფურჭინი; — III-я пор. н. გინმჷ-ვოფურჭინა⌜ნქ⌝ плюю черезъ, плюю на что, аор. ქიგჷნჷ-ვოფურჭინი, თიქჷ ქიგჷნა-აფურჭინჷ;—ნა-ფურჭინა плевокъ.

ფურჩ: ფურჩონუა, გო-ფურჩონუა щипать, очистить отъ листьевъ, отъ шелухи, I-я пор. н. ფუფურჩონუნქ (вм. ვფურჩონუნქ), аор. გო-ფუფურჩონი;—მა-ფურჩონალი очищающій; — გო-ფურჩონილი очищенный; — ფურჩა шелуха отъ кукурузныхъ початковъ; — ო-ფურჩე мѣсто (строеніе) для храненія кукурузной шелухи.

ფურცელი (г.) листъ, ფურცეი bm.

ფურცქინი см. ფუცქინი.

ფუჭოლუა прясть, н. ვუფუჭოლუა⌜ნქ⌝, аор. გე-ვუფუჭოლეე.

«**ფუჭუკი**» см. სკა.

ფუჭურელი пустой, червивый.

ფუღუ см. მუხვი.

ფუჩ: ფუჩი клятва, ფუჩაფა клясться, I-я пор. н. ფუბჩულე⌜ნქ⌝ (г. ვფიცულობ), аор. დი-იფუბჩი;—съ род. отн. ⌜ვ⌝უფუჩუ⌜ნქ⌝ клянусь ему; — II-я пор. н. ვიფუჩუა⌜ნქ⌝ или იფუბჩუანქ (г. ვიფიცებ), аор. დი-ივფუჩეე, დი-იფუბჩეე;—III-я пор. н. ვოფუჩუანქ (г. ვაფიცებ) заставляю кого клясться, аор. დჷ-ვოფუჩე;—объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) н. მაფუჩინე смогу поклясться, аор. მაფუჩინჷ;—

ფუჩაფილი принявшій клятву; — ო-ფუჩაფალი предметъ клятвы, чѣмъ клянутся (напр. икона) [этим. сл. см. Н. Марръ, ОТ, стр. 4, 7-е слово въ примѣч.].

ფუჩონ: ფუჩონუა гладить, I-я пор. н. ვფუჩონჷნქ S, ფუფჩონჷნქ MZ, аор. გო-ვფუჩონი или გო-ფუფჩონი; — съ род. отн. ვუფუჩონუანქ, аор. ვუ-ფუჩონე.

ფუჩხა крошка; ფუჩხოლუა крошить, н. ვფუჩხოლჷნქ S, ფუფჩხოლჷნქ, аор. დო-ვფუჩხოლი; — III-я пор. გე-ვოფუჩხოლანქ раскрошу, ударивъ о что, аор. გე-ვოფუჩხოლი, თიქჷ გი-ოფუჩხოლჷ; — стр. з. II-я пор. н. ვიფუჩხოლუუქ крошусь; — ფუჩხოლირი раскрошенный, рыхлый, ср. ჩინჩოლუა.

ფუცორ: ფუცორუა суетня, суетиться, бѣгать; — ე-ფუცორუა стремительно вставать, забѣгать, I-я пор. н.-б. გე-ე-ვფუცორუნქ, аор. გე-ე-ვფუცორი.

ფუცქინი, ფურცქინი шопотъ, ფურცქინუა шептать, I-я пор н. ფუფრცქინჷ⌜ნქ⌝.

ფუცხოლი, ფუცხოლუა, ფუცხოლაფა итти быстро, карабкаться, цѣпляться, стр. з. II-я пор. н. მი-ივფუცხოლჷქ, аор. ქჷმი-ივფუცხოლი; — ო-ფუცხოლი водопадъ (спеціально Абашскій водопадъ въ 4—5 верстахъ отъ Мартвильскаго монастыря, ср. წყარი-გიმალაფუ подъ ლ 3), ср. ფუცხონი.

ფუცხონი, ფუცხონუა разрывать, разбрасывать, скоблить, I-я пор. н. ვფუცხონჷნქ S, ფუბ/ფცხონჷნქ MZ, аор. გამჷნო-ვფუცხონი, გამჷნო-ფუბცხონი: ვე შიილებენო, ართი ცალიხე დიხა გამჷნოფუბცხონეე? Нельзя ли сбросить съ меня хоть одну горсть земли? (*Хр.*, стр. 60,21-22) [последнее слово этой фразы გამჷნოფუბცხონეე въ одно и то же время означаетъ: a) чтобы съ меня сбросили, b) чтобы я сбросилъ; происходитъ это явленіе потому, что ბ въ мингрельскомъ не только субъективный мѣстоименный префиксъ, но и объективный и при извѣстныхъ сочетаніяхъ входитъ въ середину слова, какъ въ данномъ случаѣ, *Гр.*, § 87, A], ср. ფუცხოლი.

ფუჟი животныя женскаго пола у крупнаго рогатаго скота, въ частности корова, ср. ჩხუ.

ფშ || ბშ: ფშაფა, ბშაფა наполнять, ე-ფშაფა, III-я пор. н. ითმუ-ვოფშანქ наполняю, ხი ითმა-აფშანქ; ე-ვოფშანქ наполню, ხი ი-ოფშანქ, аор. ე-ვოფში, თიქჷ ი-ოფშჷ, пр. с. მიფშაფუ, ე-მიფშაფუ, თის ე-უფშაფუ; — съ род. отн. ე-⌜ვ⌝უფშანქ наполню ему, ე-გიფშანქ и т. д.; — стр. з. II-я пор. н. ივფშაფუუქ, იბშაფუუქ или იფშაფუუქ наполняюсь, ი-ივფშაფუუქ (< ე-ივფშაფუუქ) наполнюсь, аор. ი-ივფში (< ე-ივფში); — объект. стр. 3-го спр. н. მაფშე или მაფშაფუუ у меня наполняется (г. მევსება), аор. ე-მაფშჷ, ე-გაფშჷ, თის ი-აფშჷ, ჩქჷ ე-მაფშეს; — ე-ფშა, ე-ბშა, ე-ფშაფილი или მო-ბშა полный, наполненный: წყარიში ეფშა полный воды, наполненный водою (ср. მოწაწილი подъ წაწ 1).

ფშალა (г.), ფშალი хмѣль, «სვუია»

Эр. (г. სვია);—მა-ზ/ფშალია, მე-ფშალია, მა-ფშაია и მა-ვშაია bm соловей;—მა-ფშალური соловьиный, მა-ფშალურო по-соловьиному. [Къ названію соловья есть слѣд. объясненіе: соловей за какой-то грѣхъ осужденъ бодрствовать всю ночь или же проводить ее въ пѣніи. Иначе подъ мѣстомъ его отдыха выростаетъ хмѣль, проходитъ чрезъ заднепроходное отверстіе и ротъ соловья и душитъ его. При пѣніи соловей будто-бы обращается къ дикимъ козамъ съ просьбой прійти и поѣсть хмѣль съ корнемъ, см. СМК, XXXII, отд. III, стр. 117].

ქ.

1. **ქ-** см. ქო.
2. **-ქ** субъективный суффиксъ первыхъ двухъ лицъ въ страдат. залогѣ, въ дѣйствительномъ онъ предворяется ნ звукомъ: ნქ.
3. **-ქ** окончаніе дат. мѣстоименнаго надежа.

1. **ქა** *мн. ч.* ქალეფი рогъ;—ქაამი, ქამი рогатый;—ქა-სავანი, см. სავანი;—ქა-შქვილი, см. შქვილი [у Brosset «აქრა», въ ча́нскомъ აქრა рядомъ съ ქრა; форма აქრა, очевидно, абхазская].
2. **ქა-** см. ქო.

ქაანა см ქიცანა.

ქაზარკა хлѣвъ для козъ, ср. მარაკა.

ქაზულა, ქაზჷლა подросшій теленокъ.

ქადაგი проповѣдникъ, прорицатель; — სუჯუნური ქადაგი суджунскій прорицатель (*Хр.*, стр. 121,10). Какъ сообщаетъ проф. Цагарели со словъ очевидцевъ, въ деревнѣ Суджуна (სუჯუნა), въ день храмового праздника св. Георгія 23 апрѣля, еще въ первой четверти прошлаго столѣтія будто-бы ежегодно выступалъ прорицатель и предсказывалъ судьбу страны на цѣлый годъ; по его же сообщенію, о человѣкѣ, говорящемъ съ большою самоувѣренностью, доктринально, мингрельцы обыкновенно говорятъ: «онъ говоритъ какъ суджунскій прорицатель» (МЭ, I, 66).

ქალ || ნქალ: ქალი, ნქალუა перевести духъ, дышать, I-я пор. н. ვქალუნქ, ვქაიუნქ bm, аор. ვქალი, ვქაი bm;—объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) аор. მაქალუუ შურქ я смогъ перевести духъ, см. ნოქალ.

ქალაქი (г.), ქაიაქი bm городъ;—ნოქალაქენი, ნა-ქალაქევი Нока́лакенъ, Нака́лакевъ, село въ Сенак. уѣздѣ (*букв.* бывшій городъ, Ἀρχαιόπολις древнихъ писателей; сохранились до-нынѣ величественныя развалины крѣпости).

ქამარი (г. изъ п. كمر) поясъ, ср. ო-რცყაფუ.

ქამენია, ქამენი ромашка, ღეჯიშ-ღოლო (*букв.* зелень свиньи): ღეს (ღეჯის) ქამენია ჯოგუღუა დო ჩხვინდის ორაგუღუა свинья ненавидѣла ромашку, а она попадалась ей подъ носъ (пословица).

ქანჩ: ქანჩუა, ქანჩაფა тянуть, съ род. отн. п. ვუქანჩუანქ, გიქანჩუანქ тяну его, тебя, аор. მო/უ-⌈ვ⌉უქანჩ⌈ე⌉;— стр. з. II-я пор. п. ივქანჩუუქ, მი-ივქანჩუქ тянусь, выступаю впередъ, чванюсь.

ქანც: ქანცაფი киваніе, движеніе, ქანცინი; ქანცაფა, დო-ქანცაფა двигать, шевелить, ქანცუა, съ род. отн. п. ვუქანცუანქ шевелю, колеблю кого, что, аор. დუ-⌈ვ⌉უქანცე, пр. с. დომიქანცალუუ; — стр. з. II-я пор. п. ვიქანცუუქ шевелюсь, двигаюсь, аор. დი-ივქანცე.

ქარა маленькій колъ.

ქარდავა, ქარდაა, ქარდა Ќардава (фамилія);—ლე-ქარდე Леќардэ, деревня Зугдид. уѣзда.

ქართა лѣтній хлѣвъ (простое загороженное мѣсто, открытое сверху); — ო-ქართე мѣсто, годное для хлѣва, ср. აგვარა, ср. г. ქართა, ქართახი.

ქართი см. ქორთუ.

ქარი (г.) вѣтеръ (ср. ბორია);—отым. глаголъ ქარება, III-я пор. ვაქარენქ обращаю въ вѣтеръ, уничтожаю, аор. გე-ვაქარი;—გო-ქარილი подобный вѣтру, вывѣтрившійся.

1. **ქარქაში** ножны, ო-რჩხე, см. რჩხ: რჩხინა.

2. **ქარქაში,** იკო-ქარქაში ходить безъ цѣли, шататься, II-я пор. п. მ⌈ი⌉-იბქარქაშექ, მი-ივქარქაშექ.

ქარღალდი см. ქაღარდი.

ქასლაში, ქაცილაში маленькій бурдюкъ (г. ტიკჭორა), ср. გუდა.

ქაქაბი рѣсница, ფიჭვი, თოლიშ-ფიჭვი (ср. მი-ფაფია подъ ფაფ).

ქაქალა изящный, красивый.

ქაქალი дуновеніе, вѣяніе; — ბინდი მიქაქალუანს зефиръ вѣетъ на меня.

ქაქანა (?) лепестокъ; — ვარდიშ-ქაქანა розы (МЭ, I, 66).

ქაღარდი (г. ქაღალდი), ქარღადი бумага, письмо, ср. ბარათი.

ქაცარი козленокъ; — მა-ქაცარია Маќацарія, ქაცარავა (фамилія).

ქაცილაში см. ქასლაში.

ქაჯი (г.) лѣшій, бѣсъ; — ქაჯეთი бѣсовская страна; — ქაჯაია Ќаджаіа (фамилія).

ქება (г.) хвала; хвалить; — ქებული восхваленный, прославленный, ср. ცქვაფა.

ქეთე Кетэ, жен. имя (г. ქეთო, ქეთევან).

ქენჩუა прыгать, I-я пор. გე-ვქენჩუნქ.

ქერი (г.) ячмень.

ქერქი (г.) кора;—ნა-ხვაწა или ქერქი кора, остающаяся на днѣ котла послѣ приготовленія каши (ღუმუ).

ქერცა см. ქირცა.

ქერცუა рѣзать, отсѣкать, ср. თინგუა, ჭკირუა.

ქესა (г. изъ арб. كيس) кошелекъ, кисетъ, см. მუთუნი.

ქესადგუმე см. подъ დგმ.

ქეფი, ქეეფი, ქეიფი (г. ქეიფი изъ арб كيف) удовольствіе, пиръ; — отым. глаголъ, ქეფება, მო-ქეფება веселиться, пировать, н. ვქეფენქ, аор. ივქეეფი, მი-ივქეეფი;—IV-я пор. стр. з. მი-ვაქეფუქ встрѣчаю охотно, принимаю, выпиваю;—ქეეფი-დიარა свадебный пиръ, см. დიარა; — ქეეფიანო весело; — მო-ქეფე весельчакъ.

1. **ქექ:** ქექუა, მე-ქექუა рѣзать, отсѣкать, I-я пор. н. ვქექენქ, მე-ვქე-

ქჷნქ;—съ неоф. отн. მერქექჷნქ ლუს я тебѣ отсѣку голову, аор. მე-ვქექი.

2. **ქექ:** ქექუა, გო-ქექუა убѣгать, удаляться, I-я пор. н. ფქექუნქ, аор. გო-ფქექი.

ქექე легкій; — отым. гл. стр. з. II-я пор. н. იზქექზუქ становлюсь легкимъ, аор. ლე-ეზქექი, ср. ლექინი.

ქეშ: ქეშა, ქეშვა вздыхать, I-я пор. н. ვქეშანქ S, ხ/ფქეშანქ MZ, аор. ვქეშ[ე], ხ/ფქეშ[ე], თიქჷ ქეშუუ, пр. с. მიქეშჷ; — მე-ქეშუა вздыхать по направленію туда, н.-б. მე-ვოქეშანქ, аор. მე-ვოქეშ[ე], თიქჷ მიოქეშუუ, ср. კაშუა.

ქეცანა см. ქიცანა.

ქვ см. ქჳ.

ქვათილა, ქვანთილა курдюкъ.

ქვალონი Квалонъ, село въ Зугдид. уѣздѣ.

ქვანთილა см. ქვათილა.

ქვარა см. ქორა.

ქვაქვათანა (ч. ქვათანა глиняный кувшинъ) маленькій мѣдный котелъ, ср. წუკალი.

ქვაქვალი, გილა-ქვაქვალი ходить легко, проворно, стр. з. II-я пор. н. გილე-ევქვაქვალჷქ (< გილა-ივქვაქვალჷქ), аор. გილე-ევქვაქვალი;—მიკო-ქვაქვალი ходить около чего, подходить къ чему, ср. ქვაცალი, კვარ-კვანცქი.

ქვაცალი, მე-ქვაცალი ходить (говорится о маленькихъ животныхъ, какъ лиса, шакалъ), стр. з. II-я пор. н. მ[ი]-ივქვაცალჷქ, аор. ქჷმი-ივქვაცალი აშო, მილე-ევქვაცალი იშო, ср. ქვაქვალი.

ქვენა см. ქუნა.

ქვერხემი большой, пребольшой, ср. ვერწემი, დიდი.

ქვერჩხი кустъ.

«**ქვეცერე**» желудочная каша, взятая изъ желудка только что зарѣзаннаго молочнаго ягненка или козленка; она употребляется, какъ сычужокъ ნაწი (მოამბე 1897, № VI, отд. II, стр. 14).

ქვიბი яма, котловина;—ქვიბია Квибіа, гора на границѣ Мингреліи и Сванiи.

1. **ქვიითი** (г. ქვეითი) пѣшій.

2. **ქვიითი** см. ქვილითი.

ქვილითი (г. ქვირითი) икра, ქვიითი bm;—ქვილითამი имѣющій икру.

ქვინცჳგრი (г. ქვიცკირი) каменное строеніе, ср. ქუა.

ქვინჯე см. ქვიჯე.

ქვინჯი дно;—უ-ქვინჯე бездна;—ჭა-ქვინჯი Чаквинджъ, село въ Зугдидскомъ уѣздѣ;—ჭა-ქვინჯური чаквинджскій; чаквинджецъ, мн. ჭა-ქვინჯარეფი;—ქვინჯილოჯე, см. ქი-ჯილოჯე.

ქვირა см. подъ ცხენი.

ქვირი см. ქჳ.

ქვიშა (г.) песокъ, ср. ფ-ხილა; — ქვი-შანჭალა Квишанчала, село.

ქვიშილი (г. ქვისლი) свoякъ, ср. ხინ-და-ცალეფი подъ ხინჯა.

ქვიჯე, ქვინჯე (< ქუა камень + ნ-ჯა дерево) ступка (*букв.* дерево для камня, т. е. для пестика), ср. არ-ვანი.

ქია см. ქილა.

ქიანა см. ქიცანა.

ნი-**ქითი** рыло, морда, носъ, ср. ნი-ძვი.

1. **ქილა,** ქია bm мѣра вмѣстимости,

преимущественно хлѣбная отъ 36—40 ф.

2. **ქილა**, ქია (ქიაა) bm цѣвка.

ქილიქი внѣшній уголъ деревяннаго дома, образуемый излишками пересѣкающихся въ углѣ досокъ двухъ смежныхъ стѣнъ, ნა-ხქვი (*букв.* связанный, узелъ, см. ხქუაფა), ср. г. ქილუქი.

ქილორი S, ქგლორი MZ, ქიორი (ქიაორი) bm фазанъ.

ქილუა || **ნქილუა**, გილა-ნქილუა бродить, стр. з. II-я пор. н. გილ-ემქილუუქ, გილ-ემქილოუქ (< გილა + იზ/ვნქილო/უუქ), სი გილ-ენქილო/უუქ.

ქიმინ: ქიმინუა, ხაქვარუა дѣлать (наст. вр. обыкновенно отъ другихъ корней: ვორთვქ или ვაკეთენქ), н.-б. ზ/ფქიმინგ⌈ნქ⌉ или II-я пор. ქი-იზ/ფქგნქ, ქ-ივქუნქ или ვიქინქ, аор. ზ/ფქიმინი (или ქო-ზოლოლი), сосл. მუ ფქიმინა? что мнѣ дѣлать? пр. с. მიქიმინგ; — IV-я пор. н. ქგ-ვოქიმინაფუანქ;—стр. з. II-я пор. იფქიმინექ сдѣлаюсь, (съ отрицаніемъ) ვ'ეფქიმინექ, обыкн. употр. въ 3-мъ лицѣ; — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) მაქიმინე могу сдѣлать, аор. მაქიმინგ; — მა-ქიმინალი, მა-ქიმინარი или მო-ხაქვარე дѣлающій, сдѣлавшій; — ნა-ქიმინა, ნა-ხაქვარი/გ сдѣланный; — ო-ქიმინალი или ხაქვარი, ხა-ქმე, ხა-ქგმე, ხა-ხა-ქვარო дѣло;—უ-ქვი или უ-ქმი праздникъ;— უ-ქმაას праздно, даромъ;—უ-ხაქვარო/ე безъ дѣла, бездѣльникъ, праздный, ср. ლოლამა.

ქინჯილოჯე см. ქიჯილოჯე.

1. **ქიონი**, ქირონი Џ зѣвать, I-я пор. н. ფქიონგნქ, ფქირონგნქ, аор. ფქიონი, пр. с. მიქიონე;—IV-я пор. ვოქიონაფუანქ заставляю его зѣвать, მოქიონაფუანს меня заставляетъ зѣвать, аор. გგ-ვოქიონაფეე, თიქვ თის გა-აქიონაფუუ (< გო-ოქიონაფუუ); — объект. стр. 3-го спр. п. მოქიონაფუანს зѣваю (г. მამთქნარებს), аор. მოქიონაფუუ.

2. **ქიონი**, ქიონუა качаться, II-я пор. н. ივქიონუნქ, аор. ივქიონი.

ქიორი см. ქილორი.

ქირა (г. изъ п. کرایه) плата; — ქირაფა нанимать, I-я пор. н. ვქირუენქ, аор. ივქირეე, пр. с. მიქირუაფუ;— მო-ქირანჯე наемникъ.

ქირი S, ქგრი MZ ястребъ;—прозвище ястреба: ქინ-მალუ *высоко ходящій (летающій)*, см. მოამბე 1897, № VI, Отд. II, стр. 8.

ქირონი см. ქიონი.

ქირსე см. ქისე.

ქირცა, ქგრცა, ქერცა чешуя, перхоть, паршь, ср. ხვარცა.

ქისე, ქირსე, (иногда и въ грузинской формѣ) ქრისტე Христосъ; Рождество Христово; — ქირსიანი/ე христіанинъ, ქრისტიანე; — ქისე თუთა, ქირსე თუთა, см. подъ თუთა.

ქიც || **ქგც**: ქიცუა, ქგცუა, გო-ქიცუა перевязывать (рану), I-я пор. н. ზქიცგნქ, аор. გო-ზქგცი;—съ род. отн. п. ვუქიცგნქ, аор. გო-ვუქიცი; — IV-я пор. ვოქიცაფუანქ; — стр. з. II-я пор. н. ვიქიცუუქ;—გო-ქიცირი перевязанный.

ქიცა количество шерсти съ одной овцы, около $1^1/_2$ фунта.

«ქიფური» простокваша, приготовляемая въ мѣхѣ ქასლაში (см. მოამბე 1897, № VI, отд. II, стр. 14).

ქიქინ: ქიქინაფა, გო-ქიქინაფა раскрывать, разинуть, н. გოქიქინუანქ, аор. გჷ-ვოქიქინეე;—გო-ქიქინაფილი разинутый, ср. ფიფინი.

ქიჩქინია Ќичќиніа, ласкательное прозвище преимущественно для дѣтей.

ქიცა см. ლეჩექი.

ქიჯილოჯე, «ქვინჯილოჯე» Эр. морковь дикая, ქინჯილოჯა.

ქიცანა (г. ქვეყანა) страна, міръ, ქიცვანა, ქიანა, ქეცანა, ქაანა.

ქლიბი S (г.), ქჷლჷბი MZ напилокъ.

ქმედება (г.) дѣло, занятіе, поступокъ, ср. ქიმინუა.

ქო *утвер. частица* a) да, такъ;—ქოთი, ქო-თჷ и въ самомъ дѣлѣ, и дѣйствительно; ქოთჷ... ქოთჷ и... и; ქო-ვა, ქო-ო-ვა (повѣст. фор.) да,—говоритъ;—ქო-ვარა, см. ვარა 1, c; b) употребляется въ качествѣ приставки въ глаголахъ, времена II-ой группы въ особенности рѣдко обходятся безъ нея; ქო предшествуетъ всякому другому префиксу и предлогу въ глаголахъ и въ зависимости отъ послѣдующихъ звуковъ, то теряетъ свой гласный, то замѣняетъ его другими гласными и полугласнымъ ჷ, принимая слѣд. виды: ქ, ქა, ქე, ქი, ქუ, ქჷ, *Гр.*, § 115.

ქობალი, ქობაი bm a) пшеница, b) пшеничный хлѣбъ, ср. ირქი.

ქოთომი курица;—ო-ქოთომე курятникъ, ო-კარიე.

ქოიავა, ქოია Ќоіава (фамилія);—ქოია-ხე, см. ხე 2.

ქოლო кадка.

ქოლობანი см. კოლობანი подъ კოლო.

ქომიხერდა Ќомихерда (прозвище, букв. *будь ты у меня живъ*, МЭ, I, стр. 26).

ქომოლი, ქომოი bm, ქუმოლი мужчина; мужественный, гордый, доблестный;—ქომოლი-თოლი, см. თოლი 1;—ქომოლი კოჩანა мужество, отвага;—ქომოლი-პატონი господинъ, см. პატონი;—ქომოლი-სქუა, см. სქუა;—ქომოლური свойственное мужу, достойное мужа, мужчины.

ქომონჯი, ქომოჯი мужъ;—ნა-ქომოჯი/ჷ (კოჩი) бывшій мужъ;—ნა-ქომოჯი/ჷ (ოსური) вдова;—სა-ქომონჯო женихъ.

ქონება (г.) состояніе, богатство;—სა-ქონელი (г.) вещь, добро, скотъ, имущество.

ქონი (г.) жиръ, сало;—სა-ქონე, ო-ქონე сосудъ для жира, сала; часть пояса въ видѣ привѣшенной маленькой коробочки изъ металла для храненія денегъ; въ древности, отчасти и теперь, въ коробочкѣ носили сало для смазки оружія и арбы.

ქონქი пахъ.

ქორა S, ქვარა MZ животъ, ср. ყია;—ქვარა-სენამი, см. სენი 2;—ქვარა-ხინღამი, см. ხინღი.

ქორგა (г. ქოლგა) зонтикъ.

ქორთუ Ќорту (грузинъ);—ქორთული грузинскій;—ქართი Картія, Карталинія (Грузія), въ частности гор. Тифлисъ.

ქოროფე лебеда (раст.).

ქორხა (г. ქოსა) безбородый.

ქორქია Ќорќia (фамилія); — ქორქი-ხე, см. ხე 2.

ქოს: ქოსუა, დო-ქოსუა мести, вытирать, уносить быстро, похищать, истреблять, I-я пор. п. ბქოსგნქ, аор. დო-ბქოსი, пр. с. დო-მიქოსვ, თის დუ-უქოსვ; — стр. з. II-я пор. ვიქოსუუქ выметаюсь, погибаю, аор. ვიქოსი; — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) п. მაქოსე могу вымести, вытереть и т. д.;—ა/ოკო-ქოსუა выметать, истреблять все вмѣстѣ;—˹დ˺ინო-ქოსუა проваливаться внизъ, въ глубину, стр. з. II-я пор. п. ინჯგმი-ივქოსუუქ;—მიკო-ქოსუა погибать около чего, у чего, стр. з. II-я пор. п. მიკჯგმი-ივქოსუუქ; — მო-ქოსუა ჩხვინდიში вытирать носъ;—მა-ქოსალი выметающій, похищающій, истребляющій;—ო-ქოსალი метла;—ხეში-ქოსალი (<ხეში+ოქოსალი) утиральникъ, платокъ.

ქოფე см. ხვა.

ქოჩორი (г.) хохолъ, кудри;—ქოჩორა хохлатый, кудрявый (употребляется какъ прозвище, см. *Хр.*, стр. 90,21);—ქოჩო Ќочо (ласкат. прозвище).

ქრისტე см. ქისე.

ქჳ || ქვ: ქუალა молоть, I-я пор. п. ფქუნქ, аор. დო-ფქიი, пр. с. მიქუუ;—ქვირი, ქვირი мука; — ქვირამი съ мукою (кто-л., что-л.);—ნა-ქუა памолъ, мука;—სა-ქვირო предназначенное для муки.

ქუა, ქვა (г. ქვა) камень, *мн. ч.* ქუალეფი; — ქვაში-ლორჯო, см. ლორჯო;—ქვაში-ხორი (<ქვაში+ოხორი) Ќвашихоръ, село въ Сенак. уѣздѣ (*букв.* каменная постройка, см. ოხორი);—ო-კაკალე или ო-კაკალი ქუა пестикъ, см. კაკუა.

ქუალა см. ქჳ || ქვ.

ქუდი (г.) шапка, *дат. ќарт.* ქუს S, ქუჲ MZ;—ბუხარიშ ქუდი, ბუხჭიში ქუდი папаха (ср. г. ბუხრის ქუდი).

ქუთეში Кутаисъ (городъ);—ქუთეშური кутаисскій; кутаисецъ.

ქუცია см. ქუჩია.

ქულა хромой;—რონსთი ქულა (см. რონსთი), отым. гл. I-я пор. ვქულონქ хромаю.

ქუმოლი см. ქომოლი.

ქუმუ лень; рожь, ср. ხუ 1, ჭვე (г. ქუმი);—ო-ქუმი Окумъ, село и рѣка въ Самурзакано.

ქუნ || ქვენ: ქუნა прикрывать, п. ვქუნუ˹ნქ˺, аор. დო-ვქუნი, пр. с. დო-მიქუნვ;—მიკო-ქუნა S, მუკო-ქუნა MZ одѣвать (платье), II-я пор. п. მიკჯგმი-იბ/ვქუნანქ одѣваюсь, მუკჯგმი-ივქუნანქ, аор. ქჯმკ˹ი˺-იბ/ვქუნი;—III-я пор. п. მიკჯგმუ-ვოქუნანქ одѣваю кого, თინა მიკჯგმა-აქუნანს;—IV-я пор. п. მი/უკჯ-ვოქუნაფუანქ, аор. ქჯმკჯ-ვოქუნაფუე, თიქჯ ქჯმკა-აქუნაფუუ;—объект. стр. 3-го спр. п. მი/უკჯ-მოქუნს, თის მი/უკა-აქუნს, ჩქჯ მი/უკჯ-მოქუნა (г. მაცვია);—მი/უკა-აქუნალი (<მი/უკ˹ო˺-ოქუნალი) или მიკო-ქვენჯი, მუკო-ქვენჯი одежда;—მუკო-ქუნელი одѣтый;—გინო-ქვენჯი верхняя одежда, накидка, გინ˹ა˺-აქუნალი; — გექუნალი покрывало, ср. მო-ლვალა подъ ლვ 2.

ქურანი Иранъ, Персія.

ქუ˹რ˺თოლაფა ухаживать, ласкать, съ род. отн. п. ˹ვ˺უქუ˹რ˺თოლუანქ.

ქური a) пятка, b) часть сохи, см. აგაფა; — ნა-ქური, ნა-ქურეი слѣдъ (ср. კვალი); — ქურხი, ქურცი ударъ пяткой, ляганье (г. წიხლი);—ქურ-ცი ქჷგიაშქუ онъ лягнулъ его, ср. კვარცხი;—ო-ქური Окуръ, село.

ქურხი, ქურცი см. ქური.

ქურცხონი см. ქუცი.

ქუტია, ქუთია какой-то бѣлый цвѣтокъ.

ქუჩერი (р.) кучеръ.

ქუჩუჩია (г. ქუჩუჩი) курчавый, ქუჩუჩია თუმა (თომა) курчавые волосы;— ქუჩუჩი кисть (ср. კუჭული).

ქუცი, ქურცხონი колючее растенiе: мѣстность, покрытая колючкой.

ქჷლოური см. ქილოური.

ქჷლჷბი см. ქლიბი.

ქჷმა воронка (г. ძაბრი).

ქჷრი см. ქირი.

ქჷრცა см. ქირცა.

ქჷრცხონი см. ქუცი.

ღ.

1. **ღ < ღვენ || ღუნ || ღალ:** ღვენა, ღუნა имѣть (предметы неодушевл.), объект. стр. 2-го спр. н. მიღუ, გიღუ, თის უღუ, ჩქჲ მიღუნა; ქო-მიღუ, ქო-გიღუ, (2-е л. и ქო-იღუ, мн. ქო-იღუნა); пр. нес. მიღუღუ, желат. მიღუღას; 1-го спр. пр. с. ნო-ბღვე, სი ნო-რღვე, თის ნო-ღვე, ჩქჲ ნო-ბღვენა; 3-го спр. б. მაღვენუ˹უ˺ или მაღალუუ, მაღვენუაფუ или მაღალუაფუ будетъ у меня; მაღვენუღუ, მაღვენუაფუღუ было-бы у меня; მაღვენუღას, მაღვენუაფუღას если будетъ у меня; — относит. формы: მიღუქ я имѣю тебя (ты у меня еси), გიღუქ ты имѣешь меня, ˹ვ˺უღუქ онъ имѣетъ меня, უღუქ онъ имѣетъ тебя, *Гр.*, § 100; — ღალა имѣніе, состояніе, богатство; — ღალიერი богатый;—მო-ღე полезная вещь.

2. **ღ:** ღალა взять, брать, носить, შურიში ღალა переводить духъ, II-я пор. н. ვიღა˹ნქ˺ S, იბღა˹ნქ˺ MZ, аор. ვიღი, იბღი, пр. с. მიღალჳ; — съ пол. отн. ჲოღანქ, ჯიღანქ беру, вынимаю для него, для тебя и т. д.;—IV-я пор. н. ვოღალაფუანქ заставляю его взять, аор. ვოღალაფე: მე-ღალა нести туда, принимать, მო-ღალა нести сюда, н.-б. მი-იბღანქ (< მე-იბღანქ) იშო принесу туда, მი-იბღენქ приму, მი-იბღანქ (< მო-იბღანქ) აშო принесу сюда, аор. მი-ივღი, ქიმი-ივღი (ვიშო, აშო), но ქემი-ივღი ვიშო, ქომი-ივღი აშო (въ виду отожествленія гласныхъ звуковъ у предлоговъ მე и მო вслѣдствіе ихъ полной регрессивной ассимиляціи съ характеромъ II-ой породы ი, эту разницу гласныхъ звуковъ поддерживаетъ приставка ქო, гласные звуки которой, находясь дальше отъ характера породы сравнительно съ гласными предлоговъ, могутъ болѣе или менѣе сохранить свою самостоятельность), пр. с. მე-მიღალუ/ჳ, თის მე-უღალუ, მო-მიღალუ, თის მუ-უღალუ (< მო-უღალუ); — съ род. отн. მე-ვუღანქ, მე-გიღანქ принесу туда ему, тебѣ, მუ-ვუღანქ

(< მო-ვულანქ), მო-გილანქ принесу сюда ему, тебѣ, аор. ქემე-[ვ]ული, ქჷ-მჷ-[ვ]ული (< ქომო-ვული), пов. накл. მე-ული отнеси ему туда, მო-მილი принеси мнѣ сюда, მო-ული принесу ему сюда, მე-მილი принеси мнѣ (меня) туда; — IV-я пор. н.-б. მე-ვოლალაფუანქ, ქემჷ-ვოლალაფუანქ заставлю его отнести туда, მუ-ვოლალაფუანქ, ქო/უმჷ-ვოლალაფუანქ заставлю его принести сюда;—стр. з. II-я пор. მი-იბლექ (г. მივიტანები), употр. обыкн. въ 3-мъ л.; — объект. стр. 2-го спр. н. მე-მილუ, თის მე-ულუ, ჩქჷ მე-მილუნა несу туда, მო-მილუ, თის მუ-ულუ (< მო-ულუ), ჩქჷ მო-მილუნა несу сюда, пр. с. მე-ნო-ბლვე, მო-ნო-ბლვე (см. ლ 1); — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) მალინე или მალე могу нести, пр. пес. მალინედჷ, მალედჷ, თის ალედჷ;— მა-მალინე (< მო-მალინე) или მა-მალე могу принести сюда, ვა მჷ-მალინე, თის ვა მა-ალინე, пр. пес. მა-მალინე[რ]დჷ или მა-მალე[რ]დჷ, аор.° მა-მალინჷ или მა-მალჷ, ვა მჷ-მალინჷ, ვა მჷ-მალჷ;—вопр. фор. ვა მჷ-გალუ́ო? ვა მჷ-გალინუ́ო? ты не смогъ принести?—მა-ლალარი несущій; — მუ-მალალარი несущій, принесшій сюда;—ლალირი унесенный; — მე-ლალირი унесенный, принесенный туда; — მო-ლალირი принесенный сюда; оконченный: მოლალირი მაფუ ბოლო моя пѣсня спѣта (*букв.* мнѣ пришелъ конецъ); — ო-ლალარი подлежащій унесенію; — მა-ალალარი (< მო+ოლალარი) подлежащій принесенію сюда; — მა-ალალარო чтобы принести сюда; — ო-ლალუე ноша; — ნო-ოლალუენი или ნა-ოლალუევი Но-оѓаленъ, На-оѓаленъ, село въ Сенак. уѣздѣ (мѣстное преданіе гласитъ, что когда-то на этомъ мѣстѣ остановилось войско, причемъ мѣстные жители должны были на своихъ плечахъ перетаскивать вещи войска, и потому будто-бы мѣстность получила свое названіе, ср. однако ლალი); — ალა-ლალა положить внизъ, опустить, ელა-ლალა вынуть: ჯიბეშა გალეედჷ ხე, გელეედჷ ბუმაშნიკი опустивъ руку въ карманъ, онъ вынулъ кошелекъ (*Хр.*, стр. 85,33-34); — [გ]ითო-ლალა вынимать снизу, изъ-подъ чего;—გილა-ლალა носить, носить туда-сюда; — გი/ჷმა-ლალა таскать сверху внизъ;—გი/ჷმო-ლალა выносить сбоку, выносить изъ помѣщенія; давать листья, плодъ (о растеніяхъ); გიმო-ლალა ხეში усердно за что приняться (*букв.* вынуть руку);—გიშა-ლალა выносить, отбирать;—გი/ჷწო-ლალა отбирать, взять: პიჯალა გეგჷწუული бери съ него условіе (слово), გეგჷწუულეს ართიანც ხე дали другъ другу руку (*букв.* взяли другъ у друга руку), см. სხაპუა;—იშა-ლალა вынуть, поднять снизу вверхъ;—მილა-ლალა, მიჯა-ლალა Ц (? см. ჯუჯელია) уносить, отнимать, II-я пор. მილე-ებ-ლანქ (< მილა+იბლანქ), аор. მილე-ებლი, пр. с. მილა-მილალუ;—съ род. отп. მილ-ვულანქ, მილა-გილანქ и т. д., მილჷ-მალალარი уносящій, отнимающій;—მითო-ლალა внести подъ что, вложить въ предметъ, имѣющій крышу;—მიკო-ლალა взять, вы-

нуть сбоку изъ чего, п. მიკვ-მო-მიღუ; — მიშა-ღალა, მუშა-ღალა вносить въ середину чего, прибавлять;—მოღა-ღალა унести сюда.

ღაჩურუა чертить, I-я пор. н. ვღა-ჩურანქ;—съ род. отн. ვუღაჩურანქ, аор. დჷ-[ვ]უღაჩური.

ღალ: უ-დუ-ღალებელი не устающій.

1. **ღალა** состояніе, богатство, владѣніе, царство, см. ღ 1., ср. ღჷ-მალა;—ღალიერი богатый.

2. **ღალა** см. ღ 2.

ღალატი (г. изъ арб. غلط ошибка, заблужденіе) измѣна, вражда; отым. глаголъ ღალატება, I-я пор. н. ბღა-ღატენქ измѣняю кому;—съ род. отн. н.-б. ვუღალატენქ измѣню кому, аор. ვუღალატი;—მო-ღალატე измѣнникъ.

ღალი, ღალჷ ручей, рѣчка, рѣка; оврагъ; — ღალი-ძგა Г̔алидзга, рѣка въ Самурзакано (*букв.* берегъ рѣки); — ნო-რ-ღალჷ Норг̔аль, рѣчка (этимол. слова см. Н. Марръ, *Яфет. К̔ въ арм. яз.* З. В. О. И. Р. А. О., т. XIX, 1910, стр. 0156), ср. აფსთა.

ღანდა заборъ, стѣна;—ღანდალა Z клопъ, ср. კიდა, კიდა-ქი.

ღანგი мишень, см. საგანი.

ღანჯი ржавчина, ср. ჟანგი.

ღართი чоха (мужская верхняя одежда изъ сукна);—უჩა-ღართამი, см. გვე-რი (по Орб. г. ღართი *бурка*).

ღარიბი (г. изъ арб. غريب) бѣдный;—ღარიბო бѣдно, ღარიბაას;—*уравн. форма* მა-ღარიბა: სქანი მაღარიბა бѣдный подобно тебѣ;—სი-ღარიბე бѣдность;—отым. глаголъ ღარიბე-ბა дѣлать кого бѣднымъ, III-я пор. н. ვაღარიბენქ, аор. დჷ-ვაღარიბი, пр. с. დო-მიღარიბებუ, თის დუ-უღარიბებუ (< დო-უღარიბებუ), ср. ღატაკი.

1. **ღარღალი** болтовня; безтолковый, надоѣдающій разговоръ, I-я пор. н. ვღარღალანქ, аор. ვღარღალე, (ჭ. ო-ღარღალუ говорить, бесѣдовать).

2. «**ღარღალი**» межа (МА, стр. 7), ср. სა-ნ-ძღო.

ღარღილი (г. ღერღილი) крупный помолъ.

ღატაკი (г.) нищій; — *уравн. форма* მა-ღატაკა, ср. ღარიბი.

ღაფ: ღაფუა, დო-ღაფუა красить, გჷ-თო-ღაფუა подкрасить снизу, н. ვღა-ფუნქ, аор. დო-ვღაფი, пр. с. მიღა-ფუ;—съ род. отн. ვუღაფუნქ, გიღა-ფუნქ и т. д.; — გჷთო-ღაფილი подкрашенный внизу, снизу.

ღაფალი говорить громко, ср. ღა-ჭალი.

1. **ღაჭ:** ღაჭუა, გო-ღაჭუა стричь, рѣзать, გითო-ღაჭუა, გჷთო-ღაჭუა подрѣзывать снизу, н. I-я пор. ვღა-ჭუნქ, аор. გო-ვღაჭი;—გჷთო-ღაჭილი подрѣзанный снизу, подстриженный.

2. **ღაჭ:** ღაჭუა жевать, I-я пор. н. ბღა-ჭჷნქ, аор. ბღაჭი.

ღაჭალი громкій разговоръ, укоризна, брань; кричать, укорять, бранить, I-я пор. н. ვღაჭალანქ, аор. ვღაჭალე[ე], пр. с. მიღაჭალჷ;—III-я пор. ვოღაჭალუანქ заставляю кого кричать, браниться;—стр. зал. съ род. отн. ვუღაჭალჷქ, გიღაჭალჷქ, თინა მა მიღაჭალჷ;—მა-ღაჭალარი кричащій, бранящійся, ср. ღაფალი.

რუუქ обманываюсь, аор. ღი-იბღორი;—იბღორექ или იბღორინექ меня можно обмануть, ვე ებღორინექ, ვე ებღორექ (< ვა იბღორექ) меня нельзя обмануть;— ღორებული обманутый.

ღორა S, ღვარა MZ, ღვარაფი крикъ, мычаніе; кричать, мычать, მე-ღვარუა, მო-ღვარუა, I-я пор. н. ბღორანქ, ბღვარანქ, аор. ბღორე[ე], ბღვარე[ე], пр. с. მიღორუ, მიღვარუ; — съ дат. отн. н. ვოღვარანქ, მითმუ-ვოღვარანქ (г. მი-ვაყვირებ, მი-ვაღრიალებ), аор. ქიმე-ვოღვარეე, თიქე ქიმი-ოღვარუუ;—IV-я пор. ვოღვარაფუანქ, ვოღორაფუანქ;—კენო-ღვარუა кричать, мычать вслѣдъ кому, въ догонку.

ღორონთი Богъ, *дат. карт.* ღორონს S, ღორონც MZ;—ღორონთი-მე[ე]' или ღორონთე/უ-მე клянусь Богомъ;—ღორონთი-გე[ე], ღორონთე/უ-გე заклинаю тебя Богомъ [этим. см. Н. Марръ, *Еще о словѣ «челеби»*, З. В. О. И. Р. А. О., т. XX, 1911, стр. 109—111].

ღორუჟო см. ღორჯო.

ღორღონჯი гусь, «ღერღეცი» Эр., ср. ბაცი 1, ყინცი.

ღორჯო (г.), ქუაშ-ღორჯო подкаменщикъ, головль (рыба), ღორუჟო.

ღოღო (г.) теленокъ буйвола, ср. ბაცი 2.

ღრისი, ღირსი (г. ღირსი) достойный; отым. глаголъ I-я пор. н. ვღრისენქ, ვღირსენქ я достоинъ; — стр. з. IV-я пор. ვეღრისებუქ, ვეღირსებუქ удостоюсь; — ღირსუანი, ღრისუანი достойный.

1. **ღუ** *мн.* ღუეფი сова.

2. **-ღუ** см. -ხუ 2.

1. **ღუზ**: ღუზუა сгибать, нагибать, I-я пор. н. ვღუზუნქ, аор. ლო-ვღუზი;— стр. з. II-я пор. н. ვიღუზუუქ сгибаюсь, аор. ლი-ივღუზი; — ღუზილი, ღუზირი, ლო-ღუზილი согбенный, опущенный.

2. **ღუზ** || **ღვეზ**: მო-ღუზუა, მო-ღვეზუა хмуриться, стр. з. II-я пор. н. იბღუზუუქ, аор. მი-იბღუზი (< მო+იბღუზი) или მი-იბღვეზი.

3. **ღუზ**: ღუზუა выпивать залпомъ, ბღუზუნქ, аор. გე-ვღუზი.

ღულა кривой; невѣрный, виноватый;—ღულას криво, несправедливо;— მო-ღულა не совсѣмъ кривой; — ხი-ღულე кривизна; невѣрность; — отым. гл. მო-ღულიზუა, მო-ღულოზუა сгибать, I-я пор. н. ვღულოზენქ;—მო-ღულოზილი согнутый, ср. ღირიკუა.

ღულერი см. კაკუცი 1.

ღუმა вчера ночью, г. წუხელი;—ღუმანერი вчерашней ночи, г. წუხანდელი; — ღუმენჯი S, ღუმანიჯი MZ (< ღუმა+ონჯუა вечеръ) вчера вечеромъ.

ღუმუ a) Г̆оми (хлѣбное раст. въ родѣ проса) и b) приготовляемая изъ него каша, часто замѣняющая мингрельцамъ хлѣбъ (ქობალი) и чурекъ (ჭკილი); какъ и послѣдній, ღუმუ также готовятъ иногда изъ кукурузной муки;—ჩხვერი зернышки Г̆оми, см. ჩხვარუა, ср. ცაცანა.

ღუმურიში Г̆умуришъ, село въ Самурзакано.

ღუპ || **ღუმპ**: ღუპუა, ღუმპუა, ლო-ღუპუა губить, I-я пор. н. ბ/ვღუპუნქ, ლო-

ვღუპუნქ, аор. დო-ვღუპი, пр. с. დო-მიღუპუ;—съ род. отн. н. იბღუმპუნქ, გიღუმპუნქ, ვუღუმპუნქ гублю для себя, для тебя, для него и т. д.; — стр. з. II-я пор. н. იბღუპებუქ или ვიღუპუქ погибаю, аор. დი-იბღუპი;—объект. стр. 3-го спр. н. მაღუპუუ у меня погибаетъ, аор. დუ-მაღუპუ; — მა-ღუპარ/ლი губитель;—დო-ღუპირ/ლი погибшій;—ო-ღუპალი предметъ и орудіе для погибели.

ღურა, ღურუ смерть; — ღურა, ღურუა умирать, стр. з. I-я пор. н. ბ/ვღურუქ, аор. დო-ბ/ვღური, пр. с. ბ/ვღურე⌈ლე⌉ქ; — съ род. отн. ვუღურუქ, გიღურუქ умираю у него, у тебя и т. д.;—IV-я пор. н. მიკჷმჷვოღურუქ умираю въ схваткѣ съ кѣмъ, аор. ქიმკჷ-ვოღური, თიქ ქიმკ⌈ა⌉-აღურუ;—მა-ღურუ, მო-ღურუ умирающій; — ღურელი, ნა-ღურა умершій, мертвецъ;—ნა-ღურა что-либо оставшееся послѣ умершаго; — ო-ღურალი подлежащій смерти; — უ-ღურალი безсмертный; — გილა-ღურა умереть на чемъ-либо;—წჷმო-ღურა умирать на концѣ чего; — ღურა-ღღა день смерти; — ჯიმა-ღურელი потерявшій брата, у кого братъ умеръ (брань).

ო-ღურინაია a) дѣтская игрушка: грецкій или же мелкій орѣхъ просверливаютъ въ серединѣ основанія и въ двухъ мѣстахъ у верхушки, послѣ чего продѣваютъ длинную и крѣпкую нить, которая, такимъ образомъ, внутри орѣха имѣетъ форму треугольника; орѣхъ держатъ въ серединѣ нити, концы которой надѣваютъ на указательные пальцы; быстрымъ вращеніемъ нить накручиваютъ, а потомъ, держа её горизонтально, слегка приближаютъ и отдаляютъ концы нити другъ отъ друга, причемъ орѣхъ крутится, пріятно жужжа; b) волчекъ, ср. ч. ვირვილი, г. ღვრიალა.

ღურქოლ || ღურჯოლ: ღურქოლაფა, ღურჯოლაფა обнимать, გო-ღურქოლაფა, გინო-ღურჯოლაფა, стр. з. IV-я пор. н. ვაღურქოლუუქ или ვოღურქოლჷქ обнимаю кого, аор. ქჷ-გჷ-ვაღურქოლი.

ღურმული (ч.) чума, несчастіе.

ღურჭული пѣніе; пѣть, I-я пор. н. ვღურჭულანქ, аор. ვღურჭულე;—съ род. отн. ვუღურჭულა⌈ნქ⌉, გიღურჭულა⌈ნქ⌉;—съ дат. отн. н. გჷთმჷ-ვაღურჭულანქ, გჷთმჷ-გაღურჭულანქ напѣваю ему, тебѣ, аор. გჷ-ვაღურჭული;—ღურჭულუუ пѣвецъ; — მა-ღჷრჭალი крикунъ, ср. ჭურჭული 1, ჭუქაფი, ღჷრთაფი.

ღურჯოლაფა см. ღურქოლაფა.

ღულინი воркованье (г. ღუღუნი); — ტორონჯი ღულინანც голубь воркуетъ.

ღუწ: ღუწუა, ეშა-ღუწუა пить, высасывать, сушить, н. ვღუწუნქ, аор. ვღუწი, გეშა-ვღუწი, пр. с. გეშა-მიღუწუ, თის გეშ⌈უ⌉-უღუწუ (< გეშა-უღუწუ); — ეშა-ღუწილი высосанный, опорожненный.

ღუჭუა скомкать, плотно зажать въ рукахъ, I-я пор. н. ბღუჭუნქ, аор. დო-ბღუჭი, пр. с. დო-მიღუჭუ, თის დუ-უღუჭუ (< დო-უღუჭუ).

ღჯილო см. ფოთქი.
ღჳმალობა, ღვალოა владѣніе, царство, ср. ღალოა 1.
ღჳრ см. ღირ: ღირება.
ღჳრთ: ღჳრთაფი, ღჳრთუა крикъ: кричать, орать, I-я пор. н. ბღჳრთა[ნქ], аор. ბღჳრთი; — მა-ღჳრთალი кричащій, крикунъ, ср. ღურჭული.

ყ.

ყაბული (г. изъ арб. قبول) согласіе; отым. глаголъ, съ род. отв. н. ვუყაბულენქ, аор. ვუყაბული.
ყავარი (г.), ყევარი, ყამბარი дрань.
ყაჩახი, ყაჩაყი, ცაჩახი крестьянинъ; сильный, могучій, доблестный; — ყაჩახალა, ყაჩაყალა сила, доблесть; — ყაჩახურო молодецки, ср. მარგალი, ფიოში.
ყამა (т. قمه) кинжалъ.
ყამბარი см. ყავარი.
ყანთარი женская одежда, лифъ.
ყანწი (г.) рогъ для питія вина.
1. **ყარ:** ყარუა, შა-ყარუა (г. შე-ყრა) собраніе; собирать (предлогъ შა сращается съ основой), I-я пор. н. ბშაყარანქ, аор. დო-ბშაყარე, пр. с. მიშაყარუ; — IV-я пор. ვოშაყარაფუანქ заставляю его собирать, бросать; — стр. з. II-я пор. н. იბშაყარუუთ мы собираемся, аор. დი-იბშაყარით; — შაყარელი собраный, ნაშაყარა; — მა-შაყარალი собиратель; — ა/ოკო-შაყარუა собрать; — ინო-შაყარუა бросать внизъ.
2. **ყარ:** ყარება см. ცარება.
ყარული, ყარუული сторожъ; — ყარულობა сторожить, I-я пор. н. ბ/ვყარა/უულენქ; — съ род. отн. н. ვუყარულენქ, аор. ვუყარული.
ყაყაბი обувь съ деревянной подошвой на высокихъ каблукахъ и съ кожанымъ передомъ.
ყაყალი, ყიაფი квакавіе, гоготаніе.
ყაყაფი таскаться, н. მე-ვოყაყა[ნქ].
ყებური см. კებური.
ყევარი см. ყავარი.
ყენია-ჯიხა см. ჯიხა.
ყერწი черешокъ.
ყვანცქუა см. ცვანცქუა.
სა-**ყვარელი** см. ცოროფა.
ყვარილი см. подъ ცვაჯი.
ყვაყ: ყვაყუა взбивать (вату, шерсть), падать (говорится и о снѣгѣ), стр. з. II-я пор. н. ვიყვაყუუქ, аор. გ[ი]-იყვაყვი; — გო-ყვაყვილი упавшій.
ყვინთელი (г. ყვითელი) желтый: — მო-ყვინთელე желтоватый.
ყია жиаотъ (г. ყია глотка, кадыкъ), ср. ქორა.
ყიაფი см. ყაყალი.
ყინცქუა, ცინცქუა, ყირცქუა, ყჳრცქუა, ცირცქუა, რყინცქუა глотать, I-я пор. н. ვყინცქჳნქ или ვცირცქჳნქ, аор. გე-ვყინცქი или გე-ვცირცქი; — წიმო-ყირცქუა глотать на открытомъ мѣстѣ (въ полѣ, на балковѣ), ср. ციცუა.
ყირჩინი თოლიში (ცირჩინი) раскрыть, вытаращить глаза, объект. стр. 2-го спр. მიყირჩანს თოლი.
ყირცქუა см. ყინცქუა.
ყიყინი, ეკო-ყიყინი вытаращивать (глаза), объект. стр. 2-го спр. н. მიყიყანს თოლეფი у меня вытаращены глаза.

ყორათი Кора́тъ, рѣчка.

ყორყელი глотка, горло, ср. ხორხოცა, ხურხი [см. Н. Марръ, *Яфет. К̇ въ арм. яз.*, З. В. О. И. Р. А. О., т. XIX, 1910, стр. 0155—0156].

ყორში см. ცორში.

ყოფა-ქცევა см. подъ ცოფ.

ყოში см. ცორში.

მ-**ყრალი** (г.) вонючій, мерзкій.

ყულე см. კულე;—ყული-წყარი Кули́цкаръ, рѣчка въ Зугдидскомъ уѣздѣ, см. ზღვაია.

ყურდგელი см. ცურდგელი.

ყურზენი, ცურზენი; ყურძენი, ცურძენი (г. ყურძენი) виноградъ. Названія ра.ныхъ сортовъ: ალეს изабелла; ო-ჯალეში (нѣкоторые произносятъ ო-ბჟალეში, см. ბჟა и ჯა) или შონური (см. შონი) [Мингрелія прежнее время славилась этими сортами винограда, почти совершенно исчезнувшими отъ мильдіу во второй половинѣ 19 вѣка; за послѣднее время вновь начинаютъ разводить, прививая ихъ къ американской лозѣ];—პუმპულა;—უჩაში (см. უჩა);—ჩე-ჭიფეში бѣлый мелкій виноградъ;—ჭვიცგლური бѣлый виноградъ;—ჭითაში (см. ჭითა);—ხემხუ.

ყურუმი черный круглый камень.

ყურშუა см. ცურჩუა.

ყურწი (г. კურწი) игольное ушко.

დო-**ყურწილი** (г. და-კუნწლული, და-კუნძლული, და-ხუნძლული) обильно покрытое плодами (дерево), ср. გოხორგილი, დო-ძონძილი.

ყჷრცუა см. ყინცუა.

შ.

შ см. ლ 2.

შაარდენი см. შარდინი.

დამნა-**შავე** (г.) виноватый, преступникъ.

შალვარი см. ძიქვა.

შამბი (г. შაბი) квасцы.

შამგონა Шамгона, село въ Зугдидскомъ уѣздѣ.

შამშურე, შაშურამი, შაშქურამი (г. შაშქვლამ/ვი) базиликъ (раст.), «საშურე» Эр., სამშურე.

შანა см. ლიშანი.

შანგი (? п. شنگ) черный, брюнетъ, შანგიშ-ფერი.

შანქარი (г. შაქარი, п. شکر) сахаръ.

შაჲვარი см. ძიქვა.

შარა (г. изъ п. شاهره) или თემი-შარა большая дорога, мірская дорога (см. თემი);—შარა-ორთუ, ორთუ-შარა перекрёстокъ (*букв.* раздѣльная дорога, см. რთუალა);—მე-შარე, მო-შარე путникъ;—ნა-შარა, ნა-შარუ бывшая дорога, ср. შუკა, ზა, ოლო.

შარდინი, შაარდენი (г. შავარდენი) соколъ.

შარნა см. ლიშანი.

შაური (г.) пять копѣекъ;—შაურიანი пятикопѣечная монета.

შაყარუა см. ყარ.

შაშურამი, შაშქურამი см. შამშურე.

შე- предлогъ (карт.) въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ.

შელეზური ржаной или кукурузный хлѣбъ съ примѣсью сыра, см. ნაფრა.

შელეზიანი, შელეზუანი см. ლეზა.
შემწეობა см. შე-მ-წეობა.
შენ (г.) ты (*Хр.*, стр. 109,20), ср. სი.
შენ || შინ: შენება, შინება строить, оказывать благодѣяніе, III-я пор. н. ვაშენენქ; — съ род. отн. ვუშენენქ, аор. ა-ვუშენი; — მე-ნა-შენეე строитель; — ო-ნა-შენებელი предметъ строительства.
-შენი *посл.* для, изъ-за, о.
შენწოობა см. შე-მ-წეობა.
შერი (г. შტერი) ошеломленный, розиня; — სი-შერა ошеломленіе, оболдѣніе; отым. глаголъ გა-შერება, стр. з. II-я пор. н. ვიშერებუქ, аор. გე-ევშერი, ср. ხანგა.
შეფა палатка, навѣсъ; — შეფაშ[ი] კახილეე, კახილეი, см. კახილეე.
შეჯიბული удрученный, стѣсненный.
შეცირი побѣгъ, стебель.
სა-**შვალი** (г.) средній; — ტანი-საშვალი средняго роста, см. ტანი, ср. შქა.
სა-**შვალობა** см. подъ შველა 2.
შვანდა см. სვანჯა.
შვაშვალი волненіе, волноваться (говор. о посѣвахъ), стр. з. II-я пор. н. ვიშვაშვალჷქ, თინა იშვაშვალჷ.
შვი, შვეე см. სვიმონი.
1. **შველა**, შვეა bm ужъ (г. ძლოკი).
2. **შველა** (г.) помощь; помогать, съ род. отн. ვუშველენქ, გიშველენქ помогу ему, тебѣ, аор. ვუშველი/ე; — стр. з. I-я пор. н. ვშველჷქ помогаю; — объект. стр. аор. მეშველჷ (г. მეშველა) мнѣ стало легче, мнѣ помогло, მეშველებუ (г. მეშველება); — სა-შველი средство, способъ, помощь, სა-შვალება; — უ-სა-შველი/ე, უ-სა-შველო безъ средствъ, безпомощный, назойливый, неотступный; — უ-სა-შველოთ[ჷ] неотступно, назойливо; — უ-შველებერი чрезвычайный, большой; — მო-სა-შველე помогающій.
ფ-**შვენიერი**, მ-შვენიერი (г.) прекрасный; — შვენება красота: украсить, быть подходящимъ, съ род. отн. ვუშვენენქ, аор. დჷ-[ვ]უშვენი, და-გიშვენი, ср. სქვამი.
შვიდი (г.) тихій, смирный; — შვიდება миръ, спокойствіе; — შვიდებით! съ миромъ! (т. е. прощай, прощайте), შვიდობით[ი]! ср. წუნარი.
მი-**შვიტია** (г. შტვენა, სტვენა свистѣть) сопѣлка (,т. е. носъ; *Хр.*, стр. 184,7).
შვიშველი см. შიშველი.
შიბ: შიბუა вязать, плести, I-я пор. н. ვშიბუნქ, аор. დო-ვშიბი; — съ род. отн. ვუშიბჷნქ, გიშიბჷნქ и т. д., аор. დ-უვშიბი (< დუ + უვშიბი < დო + ვუშიბი); — съ дат. отн. გმო-მუ-ვოშიბანქ (г. ვაწნავ), аор. ქემუ-ვოშიბი, თიქჷ ქიგი-ოშიბუ; — стр. з. ვიშიბუუქ вяжусь; — შიბუა, შიბუათომა заплетенные волосы, коса (см. თომა).
შიბა, შიიბა пріобрѣтать, наживать. находить, рождать, I-я пор. н. ბ/ფშიბულენქ или ბ/ფშუულენქ пріобрѣтаю, II-я пор. ქი-იფშინქ пріобрѣту, аор. ქი-იბშიი, сосл. ქი-იბშუე, пр. с. მიშიიბჷ; — съ род. отн. ვუშიინქ; — IV-я пор. ვოში[ლი]ბაფუანქ помогу ему пріобрѣсти, аор. ქჷ-ვოში[ლი]ბაფეე; — стр. з. II-я пор. н. იბშიი[ბუ]ქ обрѣтаюсь, я находимъ; — IV-пор. н. ვაშიიქ достаюсь ему, аор. ქჷ-ვაში; — объект. стр. 3-го спр. н. მაშიი, мн. მაშიინა у

меня обрѣтается, имѣется, находится, рождается, аор. ქჷ-მაშუუ, мц. ქჷ-მაშიის, пр. с. ქო-ვშიიბუ, სი ქო-რშიიბუ, თის ქო-შიიბუ, мн. ქო-ვშიიბუნა; — მა-შიბელი, მა-შიბარი, მა-შიბუ пріобрѣтающій; — ნა-შიბა/უ пріобрѣтенный; — ო-შიბელი, ო-შიბუ предметъ пріобрѣтенія.

1. **შინ > შ:** შინი, შინა, გო-შინა, შინაფა помнить, объект. стр. н. ბშჷ помню, რშჷ, შჷ, мн. ბშჷნა; გჷ-მაშინე мнѣ вспомнится, аор. ქჷგჷ-მაშინჷ, пр. с. ქოგო-ვშინუუ, ქოგო-რშინუუ; — субъект. стр. I-я пор. ვშინანქ вспоминаю, призываю, произношу, аор. ქო-ვშინე; — II-я пор. იბ/ვშინანქ вспоминаю, аор. ქჷგიიბშინი, пр. с. გო-მიშინუუ; — III-я пор. გჷ-ვოშინანქ напомню ему; — ო-შინეთ, გო-ხა-შინი на память; — გჷ-მა-შინე напоминающій [б. м. во второй части ძილის-შინა сновидѣніе у Орб. имѣемъ наше слово].

2. **შინ:** მო-შინა, მო-შინაფა докладывать, н. მუთმჷ-ვოშინანქ, н.-б. მუ-ვოშინანქ, аор. მუ-ვოშინი, თიქჷ მააშინჷ; — объект. стр. 3-го спр. მუ-მა-შინუაფუ мнѣ извѣстно (г. მომეხსენება); — მო-შინელი доложенный; — შინუა говорить, отзываться о комъ плохо, I-я пор. н. ვშინანქ, аор. ვშინი/ე, თიქ შინუ[г]უ[?].

3. **შინ:** შინაფა, ფ-შინაფა пухнуть, III-я пор. н. ვოშინუანქ заставляю его пухнуть; — стр. з. III-я пор. н. ვშინდჷქ пухну, аор. დო-ვშინდი; — съ род. отн. მიშინდჷ, უშინდჷ у меня, у него опухаетъ и т. д.

შინდი S (г.) кизиль, см. ზჷგჷძჷრი.

შინერუა, объект. стр. 2-го спр. н. მიშინერც MZ, მიშინენს S мнѣ слѣдуетъ, приличествуетъ, подходитъ, онъ (она) мнѣ приходится кѣмъ, мнѣ разрѣшается (г. მერგება).

შინგა дыня.

შიო *межд.* (г. ქში, ქშიო) шіо! (для отпугиванія птицъ).

შირ || შჷრ: ში/ჷრუა, დო-შირუა изрѣшетить (г. ცრეცა, და-ცრეცა), износить, 1-я пор. н. ფშირუნქ, аор. დო-ფშირი; — შირილი изношенный; — გურ-მე-შირილი сильно проголодавшійся (*букв.* съ *изношеннымъ сердцемъ*); — გე-შირუა (დიხას) придавить къ землѣ, н. გეთმუ-ვოშირანქ, н.-б. გე-ვოშირანქ, аор. ქეგჷ-ვოშირი; — მიკო-ში/ჷრუა (ცას) придавить къ небу, н. მიკჷმუ-ვოშირანქ, аор. ქიმკჷ-ვოშირი (см. Н. Марръ, *Яфет. элементы въ языкахъ Арменіи*, Изв. И. А. Н. 1913, стр. 181).

შიშველი (г.) голый, нагій, შვიშველი; — შუშელი Шушель, названіе луга на вершинахъ горъ, степь, ср. ჭუჭელი.

შიში (г.) страхъ, испугъ; — თიქჷ შიშის დოღურუ онъ умеръ со страху; — შიშებულო испуганно; — უ-შიშარი безстрашный, ср. შქურინი.

გო-**შიშინაფა** сильно наѣдаться, ср. г. გა-სისინება.

შკაფი (р.) шкафъ.

-შო суффиксъ, употребляемый въ иносныхъ предложеніяхъ, когда говорящій наказываетъ кому-либо передать его слова третьему лицу, *Гр.*, § 153,с.

სა-მ-**შობლო** (г.) родина.

შოლ: შოლუა мочить, ლო-შოლუა намочить, I-я пор. н. ვშოლვნქ, аор. ლო-ვშოლი;—II-я пор. н. ვიშოლანქ, аор. ლი-ივშოლი; — стр. з. II-я пор. н. ვიშოლუუქ мокну; — შვ мокрый, сырой, ср. ზხვმა.

შონი сванъ;—შონეთი Сванія; — შონეთი, შონეთიშე, შონეშე сѣверъ (*букв.* Сванія, въ сторону Сваніи); — შონია Шонія (фамилія); — შონური a) сванскій, b) сортъ винограда, см. ცურწენი;—შონეთი მამირაფუქ ექოფუა Сванію взялъ(-ла) — говорятъ — посѣтитель(-ница), см. легенду о взятіи Сваніи царицей Тамарой (газ. თემი 1911, № 10, статья Ѳ. Сахокія).

შორი даль, дальность; — შორიშე, შორეშე, შორშე издали; — შორს S, შორც MZ далеко; — შორიში дальній;—სა-შორა дальность, разстояніе; — отым. глаголъ შორება, მოშორება, III-я пор. н. ვაშორენქ отдаляю, разлучаю, аор. მე-ვაშორი, თიქე მა-აშორე; — стр. з. IV-я пор. н. ვეშორებუქ удаляюсь отъ него, аор. მე-ვეშორი, მო-ვეშორი.

შორო подобно, какъ: ცვერი-შორო подобно пыли, ср. ცალი, ჯაური.

შორცი (г. შოლცი) a) плеть, b) შორცი ცყეში полоса кожи.

შრომა (г.) трудъ; — ნა-შრომუ добытый трудомъ, ср. ხანლა.

შუალა, რშუალი ткать, I-я пор. н. ვშვნქ или ზრშუნქ, аор. ლო-ვში; — III-я пор. н. ვოშუანქ, аор. ვოშუე; — ლო-რშვილი сотканный; — მა-შუალი ткачъ;—ო-შუალი, ო-შუალე ткацкій станокъ; предметъ для тканія.

შუკა (арб. سوق) узкая улица, переулокъ, площадь, ср. შარა, ფა.

შულადა см. შურ.

შუმ: შუმუა, შუმაფა пить, пьянствовать, I-я пор. н. ზ/ფშუნქ, аор. ვაზ/ფში, пр. с. მიშუმვ; — съ дат. отв. გთმე-ვოშუანქ, аор. ქაგვ-ვოშვევ: თიქვ ქაგიშე ქვინჯიშა онъ допилъ до дна; — стр. з. II-я пор. н. ვიშუმუუქ или იზშვექ выпиваюсь, напиваюсь, аор. ლი-ივშუმი, пр. с. ლო-ზშუმერექ; — объект. стр. н. მაშვე могу пить, аор. მაშუ;—მაშუმარი пьющій; — შუმილი, ნა-შუმა пьяный; — უ-შუმური не пившій;— ო-შუმლი напитокъ [б. м. отъ этого корня и груз. შუმი (ღვინო) *чистое, крѣпкое* (*вино*), что букв. означало бы: *опьяняющее*];—ო-შუმეში, ო-შვმეში усы (ср. семасіологически арб. شوارب *усы* отъ شرب *пить*).

შურ || შულ || შუკ: შულადა, შუადა уставать, стр. з. III-я пор. н. ვშურდექ устаю, аор. ლო-ვშურდი; — შულადირი, შულადილი, ნა-შულდი усталый; — უ-შულადუ не устающій; — მა-შულადირი утомляющій, утомительный.

1. **შური** душа, духъ, запахъ;—კორი-შური человѣкъ, люди;—შურ-ლვემა, შურ-ლვმილი, შურ-ლვმილი живой, живое существо, животное;—შურლვემახ при жизни;—შურაში съ запахомъ;—შურიკაა (ласк.) душенька; — შური-მალაფუ, см. ლ 3; — ო-შურეთი рай (*букв.* мѣсто для душъ); — отым. глаголъ გო-შუ-

რაფა пюхать; — შურ-ბალო, შურ-ხე жадный, обжора (ср. უ-რმლაფე-ლა): — შურ-ბუმობა молчаніе (см. ბუმა 4); — შურ-ბუმუო молча; — მე-შურ-ბუმე молчальникъ, -ница (см. გო-ხარჭალაფა) [этим. сл. см. Н. Марръ, ОТ, стр. 4—5, 1-ое слово въ примѣч.].

2. **შური** (г.) зависть, შურება; — შу-რებითე отъ зависти.

შურო совсѣмъ, совершенно; — შურო-თი и совсѣмъ, ср. გვალას, გვალო.

სა-**შუუღოთ** (г. სა-შვალოდ) сообща, вмѣстѣ, пополамъ, ср. შქა.

შუფი (г. შუბი) пика, копье.

შუქი (г.) лучь, блескъ, свѣтъ; сила.

შუშელი см. შიშველი.

მი-**შუშია** (г. შიშინი шипѣть) пыхтѣлка (,т. е. горло; *Хр.*, стр. 184,6).

შქა, სქა середина; — შქა-დღა полдень (ср. ონ-დღე); — შქა-კითი, см. კითი; — შქა-სერი или სქა-სქერი, სქა-სერი (см. სერი 1); — შქას, შქასე среди, между, въ; — შქაშა поровну: — შქა-აბანს пополамъ (см. აბანი); — წორი შქას среди одной недѣли, недѣлю; — დუდი დო ბოლო შქას съ начала до конца (*букв.* между началомъ и концомъ); — ო-შქალი, ო-შქარი средній.

შქართუნი одѣяло.

შქერი, ფ-შქერი рододендронъ.

ნო-**შქერი** уголь.

1. **შქვ** || **შქმ:** ე-შქვაფა, შქუმალა пускать, отвязывать, მინო-შქუმალა пускать внутрь, III-я пор. н. გე-ე-ვაშქვანქ, аор. გე-ე-ვაშქვი, თიქე გე-ი-აშქუ; — მინე-ვაშქვანქ, аор. მი-ნუ-ვაშქვი, пр. с. მინო-მიშქუმალე; — დო-შქუმალა опускать внизъ, н. ვუ-შქვანქ, аор. დო-⌈ვ⌉უშქვი; — მე-შქუ-მალა пускать туда; — მო-შქუმალა пускать, допускать сюда; — მოლა-შქუმალა посылать сюда; — ელა-შქუმალა выпускать наверхъ, ср. ჩქვ || ჩქმ 1.

2. **შქვ** || **შქმ:** გე-შქვაფა, გე-შქუმალა ударять, вонзить, н. გეთმუ-ვაშქვანქ, аор. ქიგე-ვაშქვი, თიქე ქიგი-აშქუ; — დო-შქუმალა (დიხას) вонзить (въ землю); — объект. стр. 3-го спр. (фор. *возм.*) н. გე-მაშქვე или გე-მაშქვინე могу ударить, аор. გე-მაშქუ или გე-მაშქვინე.

შქვიდა, შქვიდაფა топить, вѣшать, III-я пор. н. ვოშქვიდუანქ аор. დე-ვოშქვიდეე, თიქე და-აშქვიდუუ; — IV-я пор. დე-ვოშქვიდაფუანქ я помогу ему утопить или повѣсить кого-либо; — стр. з. II-я пор. н. ვი-შქვიდუუქ S, იბ/ფშქვიდუუქ MZ, იბ-შქვიდოუქ *тону, задыхаюсь, аор.* დი-იბ/ფშქვიდი, пр. с. დო-ბშქვიდე-⌈რე⌉ქ; — მა-შქვიდაფალი утопляющій; — მა-შქვიდუუ или მა-შქვიდა-ფუ утопающій; — შქვიდელი утопленникъ; — ო-შქვიდაფუ предметъ и орудіе для утопленія, повѣшенія; — ჭვიმა-შქვიდა, ჭვიმა-შქვიდელი, см. ჭვიმა: — **ჯა**-შქვიდუა, см. **ჯა**; — გითო-შქვიდაფა повѣсить на ч.-либо; — იშა-შქვიდაფა задавить среди чего-либо.

შქვილი, შქვინდი лукъ (орудіе); — ქა-შქვილი роговой лукъ, см. ქა; — отым. глаголъ, შქვილუა стрѣлять изъ лука, сбивать вату, I-я пор. н. ვშქვილანქ, аор. გო-ვშქვილი.

შქვირ см. შქურ.

შქიდ: შქიდაფა, შქიდირაფა приличіе, приличествовать, II-я пор. н. იფშქიდანქ считаю для себя приличнымъ, аор. იფშქიდე, но ვე ეფშქიდე; — объект. стр. 3-го спр. н. მაშქიდუაფუ, მაშქიდირუაფუ мнѣ подобаетъ, приличествуетъ.

შქირც || შქჷრც: შქირაცუა S, შქჷრაცუა гасить, I-я пор. н. ბშქი/ჷრიცვნქ, аор. დო-ბშქი/ჷრიცი; — съ род. отн. н. ვუშქირიცვნქ, გიშქირიცვნქ, аор. დუ-⌈ვ⌉უშქირიცი; — стр. з. I-я пор. ბშქჷრცვქ гашусь, аор. დო-ბშქჷრცი; — съ род. отн. ვუშქირცვქ я гашусь у него, аор. მევუშქირცი;—შქირაცილი угасшій;— უ-შქირაცუ, უ-შქჷრაცუ неугасвмый (см. Н. Марръ, *Яфет. элементы въ языкахъ Арменіи*, Изв. И. А. Н. 1913, стр. 181).

შქირენი, შქირენა голодъ; მო-შქირინაფა проголодаться, объект. стр. 1-го спр. н. ფშქირენს S, ფშქჷრენც MZ я голоденъ (г. მშია), სი რშქირენს, თის შქირენს, аор. ქჷმე-მაშქირენჷ, თის ქამა-აშქირენჷ (г. მომშივდა); — შქირენული, შქჷრენული голодвый.

შქიშქილი, მიშა-შქიშქილი горевать, печалиться, стр. з. II-я пор. н. იფშქიშქილვქ.

შქურ || შქვირ: შქურინი, შქურინა, შქურინაფა страхъ, боязнь; — III-я пор. н. ვოშქურინუა⌈ნქ⌉ пугаю его;— стр. з. -IIIя пор. н. ბშქურდუქ или ბშქურონდუქ пугаюсь, боюсь, аор. დო-ბშქურდი, დო-ბშქურონდი или დო-ბშქურინდი, დო-ფშქვირონდი, пр. с. ბშქურინე⌈ლე⌉ქ; — объект. стр. 3-го спр. н. მოშქურჷ/უ или მოშქვირჷ (г. მეშინია) боюсь; — მაშქურინე испугаюсь (г. შემეშინდება), аор. მაშქურინჷ (г. შემეშინდა), пр. с. ბშქურინეფჷ, სი რშქურინეფჷ и т. д.; — მა-შქურინაფუ пугающій;— შქურინჯა трусъ, შქურინდა; — შქურინაფილი, ნა-შქურინეფი, შქვირინელი испуганный; — ო-შქურანჯი, ო-შქურანდი опасный; — უ-შქურანდი, უ-შქურანჯი безстрашный, храбрый (см. Н. Марръ, *Яфет. элем. въ языкахъ Арменіи*, Изв. И. А. Н. 1912, стр. 599—600).

შხამი (г.) ядъ.

შხაფუა разъяриться;— შხაფილი разъяренный.

შხაშხი (г. შაშხი) ветчина.

შხეფი (у Вахушта, стр. 396 შხეთი) Шхефъ, село и старинная крѣпость въ Сенакскомъ уѣздѣ.

შხვა другой, чужой; — შხვაშო для другого;— შხვალო въ другомъ мѣстѣ; — შხვალოშე отъ другого, изъ другого мѣста; — შხვა დო შხვა разный; — შხვა დო შხვა-ნერი, см. ნერი; — შხვა-ფერო иначе, инымъ способомъ, см. ფერი.

შხვართუა, მე-შხვართუა носить красиво (одежду), съ род. отн. н. მევუშხვართუანქ ლართის я выступаю красиво въ чохѣ.

შხირი (г. ხშირი) частый; — შხირას часто, შხირაას.

გე-შხომაფა, გე-რშხუმაფა желать счастія, съ род. отн. н. გემე-ვუშხომუანქ, аор. გე-ვუშხომეე, ср. გე-ჩხომაფა.

შხუ толстый; жирный; — *сравн. ст.* უ-შხუაშო; — *уравн. фор.* მა-შხვა: გვალაში მაშხვა კოჩი человѣкъ ве-

личиною съ гору; — შხუ-შხუ толстый-претолстый; — მო-შხუე толстоватый.

შხუმინი шумъ, ср. შხჷლინი.

შხური овца; — ერჯი или თილი баранъ; — ჭყვირი овца; — მე-შხურე пастухъ овецъ; — ო-შხურე хлѣвъ для овецъ; — «შხურიჩი» Э р. дикій виноградъ (ср. ზურეხი).

შხურშხინი шипѣніе, кипѣніе (масла, шашлыка, г. შიშხინი), შჷრშინი слабое кипѣніе (г. შიშინი).

შხჷლინი шумъ, ср. შხუმინი.

შხჷმ: შხჷმუა, მე-შხჷმუა обступить кругомъ, напуститься, стр. з. н. ჩქჷ მი/ე-ვოშხჷთ мы обступили кругомъ, мы напустились.

1. **შჷ** мокрый, сырой, см. შოლუა.

2. **შჷ** 3-е лицо ед. ч. отъ შინ 1.

შჷრშინი см. შხურშხინი.

ჩ.

ჩ см. ჩამინი, ჩამა, ჩიება.

1. **ჩა-** карт. предлогъ въ глаголахъ.

2. **ჩა** см. ცა.

ჩაზახუა топтать, попирать, I-я пор. н. ვჩაზახანქ, аор დო-ვჩაზახე.

ჩაი чай.

ჩაისმენი Чаисменъ, имя сказочнаго царя.

ჩაიში см. ცაიში подъ ცა.

ჩაკა большая остродонная корзина, носимая за спиною; — ჩაკა-ზიდი таскающій корзину, ср. ცეკა, კალათი.

ჩაკალ: ჩაკალი, ჩაკალუა, ჩაკალაფა тащить, уводить, III-я пор. н. ვოჩაკალუა⌈ნქ⌉, аор. ვოჩაკალეე; — IV-я пор. ვოჩაკალაფუანქ; — съ род. отн. н. ვუჩაკალუანქ тащу что ему; — მო-მიჩაკალეე притащи мнѣ сюда; — მიდა-ჩაკალაფა утащить.

ჩაკვირება, გა-ჩაკვირება недоумѣвать, сомнѣваться, колебаться, I-я пор. н. ვჩაკვირენქ, аор. II-я пор. გე-ეჩაკვირი.

ჩაკრ: ჩაკრუა, ჩაკრვა (г. ჩაგრვა, ჩაგვრა) притѣснять, превосходить кого, III-я пор. н. ვაჩაკრენქ.

ჩალამ-კალამი см. კალამი 1.

ჩალიანი см. ალიანი.

ჩამ: ჩამინი кусать, жалить, III-я пор. н. ვაჩენქ или ვაჩამუუქ. аор. ქჷ-ვაჩი || ქჷ-ვაჩამი; — მა-ჩამინჯა, მა-ჩამინდა кусающій; — ნა-ჩამინა укушенный.

1. **ჩამა** давать, давать ѣсть, питать, I-я пор. н. ზ/ფჩანქ, аор. ქო-ზჩი, пр. с. მიჩამჷ [в.вр. въ смыслѣ *дам* болѣе употребительно отъ რჩია — ვარჩენქ]; — IV-я пор. ვოჩამაფუანქ заставляю давать, кормить: — მე-ჩამა отдавать туда, ему, н.-б. მე-ზჩა⌈ნქ⌉, аор. ქი/ემე-ზჩი, ქიმე-რჩი я далъ ему, тебѣ, пр. с. მე-მიჩამჷ; — მო-ჩამა отдавать сюда, мнѣ, н.-б. მუ-ჩა⌈ნქ⌉ (вм. მო-ჩანქ) ты дашь мнѣ, მუ-ჩანს онъ дастъ мнѣ; — ქიმე-ჩი дай ему; — ქომუ-ჩი > ქომუ дай мнѣ; — объект. стр. 3-го спр. аор. ქჷმუ-მაჩჷ далось мнѣ [наст. მე-რჩუუ дается мнѣ], ქიმი-აჩჷ далось ему; — фор. возм. н. მი/ე-მაჩე или მე-მაჩინე могу дать, თის მი-აჩე, аор. მე-მაჩჷ или მე-მაჩინჷ; — მე-ჩამილი, მი-ნა-ჩემი данный, давшій

туда;—მო-ჩამილი давный сюда; — მი-ოჩამალი подлежащій отданію туда;—მა-აჩამალი (< მო+ოჩამალი) подлежащій отданію сюда.

2. **ჩამა** გურიში давать сердце, понимать, догадываться, съ род. отн. н. ვუჩანქ გურს, аор. ქჷ-⌈ვ⌉უჩი, თიქჷ ქუ-უჩუ გური;—ელა-ჩამა ყუჯიში давать ухо, внимать, совѣтовать, н. ელჷმუ-ვუჩანქ ყუს, аор. ქელჷ-⌈ვ⌉უჩი ყუჯი.

3. **ჩამა:** გი/ჷმო-ჩამა издавать, отдавать, продавать, н. გიმჷმი-ივჩანქ, н.-б.‹ გეგჷმო-ბჩანქ, аор. გეგჷმო-ბჩი или გჷმო-ბჩი, пр. с. გჷმო-მიჩამუ; — IV-я пор. გიმუ-ვოჩამაფუანქ;—стр. з. II-я пор. н. გიმ⌈ი⌉-ივჩამუუქ продаюсь;—გიმჷ-მა-ჩამალი продавецъ, издатель; — გიმო-ჩამირი проданиый, изданный.

4. **ჩამა:** გინო-ჩამა передавать, издавать, проклинать, н. გინჷმი-იბჩანქ, аор. გინო-ბჩი; — გინო-ჩამირი переданный, проклятый; — ელა-ჩამა дать совѣтъ, поощрять.

ო-**ჩამურე** сарайчикъ, въ которомъ помѣщается деревянная посудина для молотьбы гоми (ღუმუ); молотильное корыто, ср. ჩამური у Бер.

ო-**ჩამჩირე**, ო-ჩემჩირი мѣстечко Очемчиръ Сухумскаго округа; въ одномъ лазскомъ стихотвореніи (см. Изв. И. А. Н. 1911, стр. 1123,з) названіе это приведено въ формѣ ჩამჩირე; можно полагать, что названіе происходитъ отъ т. چمشير *самшитъ*, и оно, въ такомъ случаѣ, будетъ означать *мѣстность самшита* (самшитъ, доставляемый изъ окрестностей Очемчира, составляетъ одинъ изъ важныхъ предметовъ вывоза изъ Очемчиръ сейчасъ, а по свидѣтельству старожиловъ самшитъ произросталъ обильно и около самаго мѣстечка).

1. **ჩან:** ჩანა, ჩანუა висѣть, быть привязаннымъ (плодъ, волосы, зубъ). расти, нести плоды, I-я пор. н. ვჩანქ я вишу; — II-я пор. н. ვიჩანუანქ S, ივჩანუანქ MZ выношу плоды, аор. ვიჩანეე, пр. с. მიჩანუაფუ; — объект. стр. 1-го спр. ბ/ფჩანს/ც, რჩანს, თის ჩანს, ჩქჷ ბჩანა виситъ на мнѣ, на тебѣ и т. д.;— აცამას მე-ჩანს персикъ (дерево) несетъ плоды, ქა გე-ჩანს у него есть рогъ, კიბირი ვა ჩანს у него пѣть зубовъ, пр. нес. ბჩანდჷ, пр. с. ნობჩედჷ, ნო-რჩედჷ;—ალა-ჩანუა расти около чего, рядомъ съ чѣмъ; — ინო-ჩანა расти, нести плоды внутри чего; — მიკო-ჩანა расти на чемъ: ოშუმეში მიკოჩანც у него растутъ усы; — მე-ჩანელი (г. მობმული) несущій (плоды).

2. **ჩან:** ჩანაფა, დო-ჩანაფა, გე-ჩანაფა сажать, совать, засувуть, დინო-ჩანაფა опустить внизъ, III-я пор. н. ვოჩანუანქ, аор. ქჷდუ-ვოჩანეე; — съ род. отн. დინჷმუ-ვუჩანუანქ, аор. ქიდჷნჷ-ვუჩანეე;—стр. з. IV-я пор. н. გეთმუ-ვაჩანუუქ сажусь, аор. ქეგ[illegible]-ვაჩანი, თიქჷ ქიგი-აჩანჷ.

ჩანგალი (г. изъ п. چنكل) крюкъ, ჩანგარი.

ჩანგულია тупой, неострый, ср. გაგულია 1, ლაგვეგვი.

ჩანჯი-კითი, ჩანი-კითი, ჩან-კითი, см. კითი.

«ჩართი» кругъ изъ виноградной лозы или изъ дикой гречихи для установки котла (მოამბე 1897, № 1, отд. II, стр. 14);

ჩარცვი (г. ჩელცვი), ჩერცვი борона; — ჩერცვუა боронить, ср. ხუშუა.

ჩარქალი, ლო-ჩარქალაფა шататься, спотыкаться, объект. стр. 3-го спр. аор. ლე-მაჩარქალუ я пошатнулся, თის ლა-აჩარქალუ.

ჩაფ: ჩაფა, ი/ელა-ჩაფა совѣтовать, выбирать, подсказывать, обращать вниманіе, съ род. отн. н. ელგმუ-'ვ'უჩანქ совѣтую ему, аор. ელე-'ვ'უჩი; — ჩაფილი, ელა-ჩაფირი посовѣтованный, подсказанный; — და-ჩაფირი, დიდა-ჩაფირი, მუმა-ჩაფირი, ჯიმა-ჩაფირი пріемные (*букв.* выбранные, посовѣтованные, подсказанные) сестра, мать, отецъ, братъ [у потерявшаго или потерявшей близкихъ родныхъ посторонній или посторонняя стрижетъ волосы, послѣ чего для потерявшаго (-шей) онъ (она) становится пріемнымъ отцомъ, матерью и т. д.].

ჩაფულა, ჩაფვლა, ჩაფია bm лапти, კანიში-ჩაფულა, კანი-ჩაფია (см. კანი); — ჩაფულა ქართული чувяки, чусти (ср. წუღლაში); — ჩაფულა (ოგაფ ში) нижняя часть сохи, на которую надѣвается рѣзецъ (კინახონა): — ლე-ჩაფულე Лечапулэ, плоскогорье въ селѣ Джваръ. Въ переносномъ смыслѣ ჩაფულა — *взятка*, отым. гл. ლო-ჩაფულეს они дали ему взятку (у Орб. ჩაფულა обувь).

«ჩაყვა» деревянная посуда для простокваши (მოამბე 1897, № 1, отд. II, стр. 16).

ჩაჩანი въ родѣ тюфяка изъ осоки для дѣтей.

ჩაჩუა молотить, н. ვჩაჩვნქ, аор. ლოვჩაჩი, ср. კელუა.

ჩახვი (г.), ჩახვია сумка.

ჩახმახი (г.) курокъ.

ჩე a) бѣлый, b) яйцо, c) серебряныя деньги (ფარა); — *сравн. ст.* უ-რ-ჩიაში; — მო-რ-ჩე бѣловатый; — ჩელა, ჩელაია, ჩე-რ-ჩელა прозвище бѣлыхъ животныхъ, птицъ; — ჩე-ჯა тополь (*букв.* бѣлое дерево); — отым. глаголъ გა-რ-ჩიოლებ выбѣлить, стр. з. II-я пор. н. იხრჩიოლებუქ бѣлѣю; — გა-რ-ჩიოლებული выбѣленный (и слово რჩინი/უ *старый, старикъ* одного съ ჩე корня); — ჩეში კათუა, см. კათ 3.

ჩელამი-გალამი см. კალამი 1.

1. **ჩემ:** ჩემებ остановка, удивленіе; III-я пор. н. მითმე-ვაჩემენქ останавливаю, удивляю его, аор. გე-ვაჩემი; — стр. з. III-я пор. н. გითმიხ/ვჩენლექ останавливаюсь, столбенѣю, удивляюсь, аор. გა-ხჩენლი; — გა-ჩემებული остановленный, удивленный: — მე-ჩემებული остановленный, устремленный на что (по Орб. გაჩემებ впадать въ раздумье). გა-სა-ჩემი удивительный, поразительный.

2. **ჩემ:** ჩემება, ლა-ჩემებ упорствовать, упрямиться, II-я пор. н. ვიჩემენქ, аор. ლე-ვჩემი; — съ род. отн. ვუჩემენქ, аор. ლუ-'ვ'უჩემი; — съ дат. отн. ლუთმე-ვაჩემენქ заказываю ему, аор. ლე-ვაჩემი.

ჩემჭვა молочный кисель.
ჩერია (г.) веретено, см. წყურიში.
ჩერცგი см. ჩარცგი.
ჩექმა (г. изъ т. چكمه) сапогъ; — მე-ჩექმე сапожникъ, ср. ხარაზი.
«ო-**ჩეჩე**» деревянная посуда, куда кладется только что полученный сыръ для отцѣживанія отъ сыворотки (მოამბე 1897, № I, отд. II, стр. 14).
ნო-**ჩეჩი** пепелъ, ср. ნაცა-ცუცა.
ჩვაზარუა царапать, ср. ცხაზარუა.
ჩვ см. ჩჳ.
«**ჩვამა**» Эр. бакланъ (рыба).
ჩვარა пустой; — ჩვარა ნეძი пустой орѣхъ.
«**ჩვაჩვაზი**» (МА, стр. 74) малина.
ჩვეულება (г.) обычай, привычка.
ნი-**ჩვი** губа; морда; рыло (очевидно одного корня съ ლე-ჩქვი (см.) *губа* и съ г. ნი-ჩვირი, ჩიჩვირი, ქვიქვირი, причемъ два послѣднихъ слова съ повтореніемъ корня), ср. ჯონჯო.
ჩიზე см. ფოთქი.
ჩიება говорить, разсказывать, стр. з. II-я пор. н. იზჩიებუქ говорю, разсказываю, аор. ვიჩიი; — IV-я пор. н. ვეჩიებუქ говорю ему, ქე-ვეჩიებუქ скажу ему, разскажу, аор. ქე-ვეჩიი, თიქე ქე-ეჩუუ; — ნა-ჩიები сказанное; — სა-ჩიარი разсказъ, разговоръ, ср. რაგადი.
ჩივანი S, ჩუვანი MZ чугунный котелъ; — ჩუვანია *уменьш.*, ср. თენჯორი (у Бер. ჩოინა).
ჩიი см. ჩილი.
ჩიკი, ჩიკუ см. ნუკუ.
ჩიკინაფა, გო-ჩიკინაფა выпрямиться, стать на дыбы; — გო-ჩიკინაფილი თუმა волосы, ставшіе дыбомъ, ср. ჩირქინაფა.
ჩილა сушеные фрукты (г. ჩირი, ჩილი).
ჩილამური слеза; — ჩილამურიში თუდო въ слезахъ (*букв.* подъ слезой).
ჩილით || **ჩირით**: ჩილათა, გინო-ჩილითაფა промахнуться, отвратить, соблазнить, мѣшать, II-я пор. იზ ფჩილითუანქ отвращаю отъ себя, аор. დი-იფჩილითეე, გინ-იფჩილითეე: — III-я пор. н. ვოჩილითუანქ не попадаю въ цѣль, мѣшаю ему, дѣлаю его празднымъ, аор. დე-ვოჩილითეე; — съ род. отн. ვუჩილითუანქ; — стр. з. ზჩი/ერთექ соблазняюсь, заблуждаюсь, ошибаюсь, прохожу мимо, я не занятъ, аор. მე-ზჩი/ერთი, пр. с. მე-ზჩილათე⌈რე⌉ქ; — IV-я пор. н. ვოჩერთექ удаляюсь, покидаю; — მა-ჩილათაფარი, ჩილათე соблазнитель; — გე-ჩილათირი/ლი соблазненный, заблудившійся, გიშა-ჩილათირი; — ო-ჩილათე подлежащій соблазну; — აშა-ჩელათერო ошибочно; — მო-ჩილათა разлука, удаленіе; — უ-მუ-ჩილათე неразлучно, უ-მუ-უ-ჩელათე.
ჩილი (дат. карт. ჩილც или ჩირს, дат. мѣст. ჩილქ или ჩირქ) ჩიი bm жена; — ნო-ჩილიი (ოსური) бывшая жена; — ნა-ჩილი/ე (კოჩი) вдовецъ; — სა-ჩილო невѣста; — ჩილამი женатый; — უ-ჩილე неженатый; — ჩილო-ბა замужество.
1. **ჩინ**: ჩინება, ჩინეფა знать, узнавать, II-я пор. н. იზჩინენქ MZ, ვიჩინენქ S, аор. ქ⌈ი⌉-იზ/ვჩინი; — съ род. отн. ⌈ვ⌉უჩინენქ узнаю для него; — IV-я пор. ვოჩინებაფუანქ даю знать, знакомлю; — стр. з. II-я пор.

იბჩინებექ меня знаютъ, узнаюсь, ვ’ებჩინებექ меня не знаютъ, пр. с. ნო-ბჩინებუექ я зналъ;—объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) н. მაჩინე (გური) могу понять, аор. მაჩინჷ (გურქ); — მა-ჩინე знатокъ; — ჩინებული, გო-ჩინებაფილი извѣстный, ნა-ჩინებუ знакомый; — უ-ჩინებუ незнакомый:—იშა-ჩინება узнавать среди чего, различать; — გან-ჩინება, გამ-ჩინება постановленіе, рѣшеніе, ср. ⌈რ⌉ჩქინა.

2. **ჩინ:** ჩინა, დო-ჩინა завѣщать, оставлять слово, привѣтствовать, извѣстить, III-я пор. н. ვოჩინანქ завѣщаю. аор. ვოჩინი; — съ род. отн. ვუჩინანქ, аор. დჷ-ვუჩინი; — და-ოჩინალი (< დო + ოჩინალი) завѣщаніе;—მე-ჩინუა извѣстить его тамъ, მე-უჩინჷ онъ извѣстилъ его тамъ;—მო-ჩინუა, მუ-უჩინჷ (< მო + უჩინჷ) онъ извѣстилъ его здѣсь.

ჩინთი (г. ჩითი) ситецъ.

ჩინი чинъ, знакомство, ჩინო въ качествѣ чина, въ награду.

ჩინჩოლუა крошить, стр. з. II-я пор. н. ვიჩინჩოლუაფუქ крошусь, ср. ფუჩხოლუა.

ჩიონი чиханіе, чихать, გილა-ჩიონი.

ჩირქინ || **ჩირქონ:** ჩირქინაფა, ჩირქონუა, გე-ჩირქინაფა трепать, -ться, стать дыбомъ, I-я пор. н. ვჩირქონუნქ треплю, ставлю дыбомъ; — стр. з. II-я пор. н. ვიჩირქონუუქ треплюсь;—объект. стр. 2-го спр. მიჩირქონდჷ у меня становится дыбомъ, аор. გე-მიჩირქონდჷ, თის გე-უჩირქონდჷ;—გე-ჩირქინაფილი თუმა, ср. ჩიკინაფა.

ჩირქოლი треніе, хватаніе.

ჩიცი (г.) птичка; воробей; — ჩიცობა бытіе *птичкой*, „*птичество*“; — ჩიცი-ცალო подобно птичкѣ; — ო-ჩიცორი, ო-ჩიცოლი птичье мѣсто, гнѣздо.

ჩიქვი кедровка, капюкъ (птица, ср. ч. ჩიქი), г. ჩხიკვი, ჩხართვი (по Орб. ჩიქვი какая-то рыба).

ჩიყვაყვი зобъ.

ჩიჩიე, ჩიჩია бѣднякъ, нищій; плохой, чудакъ, ср. გლახა.

ჩიჩილაკი, ჭიჭილაკი „елка“ своеобразной конструкціи на Новый годъ: берутъ орѣховый прутъ и въ средней части его со всѣхъ сторонъ срѣзываютъ *длинныя*, узкія, тонкія, завивающіяся барашкомъ стружки, наз. წილამური; стружки эти отъ прута не отдѣляютъ, и, такимъ образомъ, вокругъ прута образовываются кудри; одинъ конецъ прута расщепляютъ и вставляютъ деревянный крестикъ; послѣ этого прутъ увѣшиваютъ яблоками, орѣхами, конфетами и т. п. (მოამბე 1897, № I, отд. II, стр. 95).

ჩიჩიხი деревянная машинка для чистки хлопка отъ косточекъ, ср. г. ჩიხრიხი.

ჩიჩუა Чичуа (фамилія); — სა-ჩიჩუო Сачичуо, село, а также восточный уголокъ Зугдидскаго уѣзда, главнымъ образомъ, между рѣками Очхомуръ и Цивъ.

ჩოვანი (г.) деревянная лопата для вынимання ғоми изъ котла;—ჩოვანია (уменьш.), ср. ხვარჩინი.

ჩოდ см. подъ ჩოლ.

ჩოლ: ჩოლუა, გო-ჩოლუა опорожнять, отбирать, I-я пор. н. ბჩოლანქ опорожняю, аор. გო-ბჩოლუე, пр. с. მიჩოლუუ; — IV-я пор. н. ვოჩოლაფუანქ заставляю опорожнять, аор. ვოჩოლაფე; — стр. з. II-я пор. н. ვიჩოლუუქ опорожняюсь, аор. ვიჩოლე; — მა-ჩოლარი опорожняющій, ჩოლერი порожній, пустой, ცალიორი, ცაიორი ხო (г. ცალიერი, ცარიელი); — ჩოლამა имѣть время, досугъ, объект. стр. 1-го спр. н. ბჩოლე, სი რჩოლე (г. მცალია, გცალია) и т. д., пр. нес. ბჩოლედე.

ჩონგური (г.) четырехструнный муз. инструментъ.

ჩოქუა, ჩოქინი преклонять колѣна, III-я пор. н. ვოჩოქინუანქ ставлю его на колѣни; — стр. з. II-я пор. ვიჩოქუუქ, аор. დ'ი'-ივჩოქი; — IV-я пор. ქა/იწე-ვაჩოქუუქ, аор. ქაწე-ვაჩოქი; — დო-ჩოქინელო, დო-ჩოქებულო колѣнопреклоненно; — აწო-ჩოქინი (г. წა-ჩოქება).

ჩოჩ: ჩოჩუა, მიდა-ჩოჩუა лѣзть, ползти, თიქე მიდა-ჩოჩე онъ подползъ.

ჩოჩივე, ჩოჩორი S осленокъ, см. კოკორი, გირინი, ვირი 1.

ჩოჩორი см. ჩოჩივე.

ჩვ || ჩვ: ჩვალა сохранять, беречь, I-я пор. ბ/ფჩვანქ, аор. დო-ფჩვი; — მა-ჩვალარი сберегающій; — объект. стр. 1-го спр. желат. დო-ფჩოუნი о если бы я скрылся, დო-რჩოუნი и т. д.; — ცფუა-ჩუ, см. ცფუა.

ჩუვანი см. ჩივანი.

ჩუნ: ჩუნაფა (г. შუშება) печь, сушить, III-я пор. н. ვოჩუნუანქ, аор. დე-ვოჩუნუე; — стр. з. III-я пор. ვჩუნდექ сушусь, аор. ვჩუნდი; — ჩუნაფილი высушенный; — უ-ჩუნაფუ невысушенный, недопеченный.

ჩუპა см. ჭიპე.

ჩურ || ნ-ჩურ: ჩურუა, ნ-ჩურუა плавать, I-я пор. н. ბ'ნ'ჩურუნქ, аор. ბ'ნ'ჩური, пр. с. მი'ნ'ჩურუ; — съ дат. отн. ვონჩურანქ приплываю къ чему, аор. ვონჩური; — III-я пор. н. ვონჩურუანქ заставляю его плавать, аор. ვონჩურუ, пр. с. მინჩურუაფუ; — გო-ნ-ჩურუა переплыть; — მინო-ნ-ჩურუა; — ეკო-ნ-ჩურუა приплыть къ берегу.

ჩური vulva, ჩუჩი (уменьш.); — ჩუჩა Чуча (жен. имя), ср. г. ჩუჩა залуна.

ჩუქ: ჩუქება (г.) дарить, III-я пор. н. ვაჩუქენქ, аор. ქე-ვაჩუქი, пр. с. მიჩუქებუ; — სა-ჩუქარი подарокъ.

ჩუჩი, ჩუჩა см. ჩური.

ჩქ || რჩქ: ჩქინა, რჩქინა знать, полагать, думать, მე-რჩქინა примѣчать, обозначать, считать, объект. стр. 2-го спр. н. მიჩქე знаю, думаю, სი გიჩქე, თის უჩქე, ჩქე მიჩქენა, пр. нес. მიჩქედე, ჩქე მიჩქედეს, жел. მიჩქედას, ჩქე მიჩქედან, пр. с. ნო-ბჩქე или ნო-ბჩქვე, სი ნო-რჩქე, თის ნო-ჩქე, ჩქე ნო-ბჩქენა, д.-пр. ნო-ბჩქედე, ჩქე ნო-ბჩქედეს, пр. сосл. ნო-ბჩქედა; — მე-მიჩქე или მე-ე-მიჩქე мнѣ кажется, (безлично) кажется; — 3-го стр. მი/ე-მოჩქე я считаю за кого, за что, мною отмѣчено (г. მიმაჩნია, დანიშნული მაქვს). სი მი-გოჩქე, თის მი-ოჩქე, но ვე მე-მოჩქე; მე-მოჩქექ я тебя считаю за кого, მე-გოჩქექ ты меня считаешь за кого, მე-ვოჩქექ онъ меня

считаетъ за кого и т. д.; — стр. з. I-я пор. н. ბ/ფჩქჷე я кажусь, виднѣюсь, თიხა ჩქჷ; — съ неоф. отн. მე-ვჩქჷ у меня виднѣется (г. მიჩანს), ხი მე-ოჩქჷ: თის დუდი ვე მეჩქჷ у него не видна голова (т. е. причина не извѣстна); — გითო-[ო]ჩქინა показываться, быть виднымъ изъ-подъ чего [б. м. въ др.-грузинскомъ იჩქით *внезапный, неожиданный* мы имѣемъ слово производное отъ корня ჩქ съ отрицаніемъ ი вм. უ, какъ ი-ბედურა || უ-ბედური, и იჩქით въ такомъ случаѣ означало бы буквально: *неизвѣстный, незамѣтный*].

ჩქარი (г.) быстрый; — სი-ჩქარე быстрота; — ჩქარას быстро, ср. მალას.

ჩქვა клыкъ; — ჩქვამი имѣющій клыкъ.

1. **ჩქვ || ჩქმ**: ჩქვაფა, ჩქუმალა посылать (одуш. предметы), III-я пор. н. ვოჩქვანქ, аор. მიდ-ვოჩქვი, пр. с. მიდა-მიჩქუმალე; — съ род. отн. ვუჩქვანქ посылаю ему, аор. ქემე-ვუჩქვი; — стр. з. II-я пор. н. ვიჩქუმალუუქ посылаюсь, аор. ვიჩქვი; — მოლა-ჩქუმალა, მო-ჩქუმალა послать сюда; — მო-ჩქუმალერი, მო-ჩქვაფილი посланный сюда, მა-ნა-ჩქუმელი. ჩქუმალირი, ср. შქვ || შქმ 1, ჟღონა.

2. **ჩქვ || ჩქმ**: ჩქვაფა обращать, превращать, გო-ჩქვაფა, გო-ჩქუმალა, III-я пор. н. ვოჩქვანქ, аор. გე-ვო-ჩქვი.

ჩქვაფაფი чавканье, чавкать, I-я пор. н. ვჩქვაფუნქ, аор. ვჩქვაფი; — ითო-ჩქვაფაფი чавкать подъ чѣмъ, внизу.

ლე-ჩქვი, ლე-რ-ჩქვი губа, ср. ნი-ჩვი.

ჩქი S, ჩქჷ MZ мы; — ჩქინი, ჩქჷნი нашъ; — ჩქინო[თ]ჷ для насъ; — ჩქინო-თი и для насъ; — ჩქინეშური нашъ, нашей стороны, по-нашему, ჩქჷნოშური; — ჩქჷნოშურეფი люди нашей стороны.

ჩქიმი мой; — ჩქიმო, ჩქიმოთ[ჷ] для себя (для меня); — ჩქიმოშა мои близкіе родственники; — უ-ჩქიმეთ безъ меня, см. მა 1.

ჩქიჩქოლუა рыть, разрывать, ѣсть плохо, I-я пор. н. ვჩქიჩქოლუნქ.

ჩქოტუა Чкотуа (фамилія).

ჩქჷ см. ჩქი.

ჩქჷჩქჷ дитя; свѣжій, мягкій: ჩქჷჩქჷ ყველი свѣжій сыръ, ср. г. ჩჩვილი (этим. сл. см. П. Чарая, *Объ отнош. абх. яз. къ яфет.*, стр. 34), ср. ლჷლჷ.

ჩხანა жаръ; — ჩხანაფა, გე-ჩხანაფა жарить, палить, съ род. отн. н. გე-ვუჩხანუანქ, аор. გე-ვუჩხანი; — ბჟაქ გეუჩხანუუ солнце опалило; — ჩხე горячій; — სი-ნ-ჩხე жаръ.

ჩხაპალი брызганье, брызнуть, I-я пор. н. ვჩხაპალანქ: ქვიშა ჩხაპალანს дождь брызжетъ, аор. დო-ვჩხაპი я полилъ, брызнулъ.

ჩხე см. ჩხანა.

ჩხეშა бедро; — ჩე ჩხუშ ჩხეშა ჩხე-ჩხეთ ცაშხას (ჩაშხას) (скороговорка).

ჩხვარ: ჩხვარუა выбивать зерна (изъ ӷоми, проса), I-я пор. н. ფჩხვარუნქ, аор. დო-ფჩხვარი; — ჩხვერი зернышки ӷоми, проса.

ჩხვერი см. ჩხვარუა.

ჩხვერვი вѣтка сухая, сучокъ, ср. ცხვევი (Н. Марръ, *Яфет. элементы*... Изв. И. А. Н. 1913, стр. 423).

ჩხვიაფი см. რჩხვიაფი.

ჩხვინდი носъ, «ჩხინდი» у Brosset; — გიძე ჩხვინდამი длинноносый; — ჩხვინდი მუკორთელი съ загнутымъ носомъ; — ჩხვინდი წკვენთერე съ острымъ носомъ; — ჩხვინდიშ ფირთხი (ფერთხი) ноздря, см. ფერთხი.

ჩხვიჩხვი a) верхушка кукурузы, b) корень, основаніе.

ჩხილიცი шумъ, плескъ воды; — ჩხილიცი ქინიკათუუ что-то всплеснуло.

ჩხინდი см. ჩხვინდი.

სა-ნ-**ჩხირე** см. სა-ცხირე.

ჩხირკ: ჩხირკა копать, разрывать, I-я пор. н. ბჩხირკანქ, аор. ბჩხირკეე; — II-я пор. н. ივჩხირკანქ, аор. ივჩხირკი; — IV-я пор. ვოჩხირკაფუანქ заставляю его разрывать; — გიოთ-ჩხირკა рыть, вырить изъ-подъ чего, გელა-ჩხირკა.

«გე-**ჩხომაფა**» по народному вѣрованію все случившееся въ день Новаго года будетъ продолжаться въ теченіе цѣлаго года, а потому стараются дѣлать въ этотъ день какъ можно больше хорошаго и пріятнаго (მოამბე 1897, № I, отд. II, стр. 98) (ср. г. ლაზღება), см. გე-შხომაფა.

ჩხომი рыба; — მე-ჩხომე рыбакъ; — ო-ჩხომუ рыбное мѣсто; — ო-ჩხომური Очхомуръ, рѣка и село въ Зугдид. уѣздѣ; — ლე-ჩხომა, ლე-ჩხუმა (г. ლე-ჩხუმი) Лечхумъ, одинъ изъ уѣздовъ Кутаисской губ.; — ლე-ჩხუმური лечхумскій, лечхумецъ, мн. ლე-ჩხუმარეფი (этим. см. I. Орбели, *Городъ близнецовъ* Διοσκουριάς *и племя возницъ* Ἡνίοχοι, ЖМНП, 1911 г. май, отд. классич. филолог., стр. 204—208; форма ლეჩხომა рядомъ съ ლეჩხუმა показываетъ закономѣрность и приводимыхъ Вахуштомъ формъ: ლეჩხუმი || ლეჩხომი, а потому отпадаетъ попытка считать послѣднюю форму «сочиненной» Вахуштомъ, ц. с., стр. 205, прим. 2).

ჩხონ: ჩხონაფა спасеніе (души); спасать, III-я пор. н. ვოჩხონუანქ спасу его, аор. ვოჩხონეე; — стр. з. III-я пор. ვჩხონდუქ спасусь, аор. ვჩხონდი; — ჩხონაფილი спасенный.

ჩხონჩხი печень; — უ-ჩხონჩხე безъ печени (*въ переносн. см.* безъ силы, слабый, тощій), ср. ძაგარა.

ჩხორო девять; — ვითო-ჩხორო девятнадцать; — მა-ჩხორა девятый; — ჩხორო-ფა, см. ფა; — ჩხორ-თოლი Чхортолъ, село въ Самурзакано.

ჩხოცირია человѣкъ съ заячьей губой; — ფოლო გო-ჩხონცილი съ раздвоенными копытами, ср. ჭოცილია.

ჩხუ, ჩხუუ S, ჩხოუ MZ (мн. ჩხულეფი, ჩხოულეფი) корова; — გინაში ჩხოუ корова съ теленкомъ; — ო-ჩხუულე хлѣвъ для коровъ, ср. ფუჟი [Brosset ჩხოუ сопоставляетъ (съ вопросомъ) съ г. ცხოვარი *овца, животное, живой* (Voyage arch. Rapp. VII, стр. 73), что фонетически правильнѣе, чѣмъ сопоставленіе съ г. ძროხა *корова* (МЭ, II, стр. 63); собственно ჩხოუ надо сопоставить съ параллельною съ ცხოვარი формою ცხოველი *живой, животное* съ усѣченіемъ окончанія ლი, какъ

ხე < ხელი *рука*, которое во мн. ч. возстанавливается].

ლე-ჩხუმა см. подъ ჩხომი.

ჩხუპი, ჩხუბი (г. ჩხუბი) споръ, война, ссора; — I-я пор. н. ვჩხუპენქ ссорюсь; — II-я пор. იბჩხუპენქ, аор. ვიჩხუპი; — IV-я пор. стр. з. ვოჩხუპუქ ссорюсь съ нимъ, аор. წე-ვე-ჩხუპი; — ო-ჩხუპუ относящійся къ ссорѣ, къ войнѣ: მიდართეს ოჩხუპუშა пошли воевать; — სა-ჩხუბარი (г.) = ო-ჩხუპუ.

ჩხური холодный; — ჩხურუ холодъ, см. ცინი, წყარი.

ჩგრე болото.

ჩგროთ, ჩიროთ, ჩელოთ см. ჩილოთ.

ც.

1. **-ც** см. -ს.

2. **ც:** ციმა || ცვმა сыпаться, нападать, გინო-ცვმა, I-я пор. н. ვცვნქ, ვცენქ сыплюсь, аор. გეგი/ვნო-ვციი, თიქ გეგინო-ცი/უუ; — съ дат. отн. ვო-ცე/ვნქ сыплюсь на кого, аор. ქეგინვ-ვაციი, თიქვ ქიგინა-აციუ; — съ род. отн. н. ვუცენქ сыплюсь къ нему, нападаю на него, аор. ქვ-ვუციი, ქვ-ვუცეი Ц, пр. с. ქო-ვცვმუთ мы набросились; — III-я пор. ვოცვმაფუანქ заставляю сыпаться; — აკო-ცვმა разсыпаться; — გილა-ცვმა сыпаться съ чего; — გიმო-ცვმა высыпаться наружу; — დო-ცვმა, დილა-ცვმა сыпаться внизъ; — ე-ცვმა возстаніе, возстать, аор. გე-ე-ვციი, თიქ გე-ე-ცუუ; — წი-მო-ცვმა вскакивать, бросаться впередъ, გე-მიწო-ციის (вм. გე-წიმო-ციის) они вскочили; — ნა-ცვმა разсыпанный, упавшій, გილვ-ნა-ცვმა.

3. **ც:** ცემა, ცვმა (პატიოში), პატიცემა, პატიიცემა оказывать почести, угощать, I-я пор. н. პატიი-ვცენქ или პატიის ვცენქ, аор. პატიი-ვცი или პატია-ვცი.

ცა (г.) небо; — ცა-შხა, ჩა-შხა, см. подъ დღა; — ცაში ორცხოფუ, см. რცხაფა; — ცაიში, (ჩაიში у Вахушта, стр. 396) Цаишъ, Чаишъ, село въ Зугдид. уѣздѣ съ древнимъ храмомъ и минеральными водами.

1. **ცად:** ცადა, ცადინი попытка, стараніе, стараться, стр. з. IV-я пор. н. ვოცადვქ стараюсь, ვეცადებუქ постараюсь, аор. ვეცადი; — მო-ცადინე старательный; — გიმო-ცადება испытывать, н-б. გიმო-ვცადენქ, аор. გეგვმო-ვცადი; — გამა-აცადებელი (< გიმო + ოცადებელი) подлежащій испытанію; — გამა-აცადებელო чтобы испытать, на испытаніе.

2. **ცად:** ცადება ждать, стр. з. II-я пор. н. ვიცადვქ жду, თინა იცადვ, но ვე ეცადვ (< ვა იცადვ), аор. ქვ-მ[ი]-იბცადი; — съ род. отн. ვუცადვქ, გიცადვქ жду его, тебя и т. д.; — III-я пор. ვოცადინუანქ заставляю его ждать.

«ცადამაყვანა» Эр. мухоморъ (грибъ).

ცაითრი см. подъ ჩოლუა.

1. **ცალ:** ცალება, და-ცალება дать время, ждать, III-я пор. н.-б. ვაცალენქ, аор. ვაცალი, დვ-ვაცალი.

2. **ცალ:** ცალუა косить, I-я пор. н. ვცალვნქ, аор. დო-ვცალი; — ნა-ცალა

сѣно; покосъ; — ცალი коса, ცელი (г.), ცეი bm.

ცალი (г.), ცაი bm одинъ изъ двухъ равныхъ предметовъ, тюкъ; равный, подобный: სქანი-ცალი подобный тебѣ, ⌈თ⌉ი-ცალი подобный ему, такой; — ცალო подобно; — სა-ცალო соразмѣрный, соотвѣтствующій, ср. ცოლი, მანგი, შორო, ჯგურა.

ცალიორი см. подъ ჩოლუა.

ცამულ: ცამულუა рѣзать на куски, I-я пор. н. ვცამულანქ, аор. დო-ვცამულეე; — ცამულერი изрѣзанный на куски.

ცანცალი дрожь; дрожать, I-я пор. н. ბცანცალანქ дрожу; — II-я пор. დი-იბცანცალანქ задрожу, аор. დი-იბცანცალეე; — объект. стр. 2-го спр. н. მიცანცალანს или მიცანცალუ у меня дрожитъ; — გილა-ცანცალი дрожать на ч.-либо, напр. на дорогѣ; — მითო-ცანცალი дрожать внутри чего.

ცარიელი см. подъ ჩოლუა.

ცარცილი დიხა разрыхленная земля.

ცაც: ცაცაფი, ცაცინი, ცაცუა, შე-ცაცუა итти, бѣжать потихоньку, подкрадываться, III-я пор. н. მი-ვოცაცა⌈ნქ⌉, аор. ქჷმი-ვოცაცეე, пр. с. ქჷმე-მიცაცაფჷ.

ცაცხუ липа, ცხაცხუ, ცხაცხვი, ცაცხვი (г.).

ცახ: ცახუა, ცახვაფი, მიშა-ცახუა мѣсить, н. მიშჷმე-ვცახუქ, ср. ზალა подъ ზ 1.

ცახორცი, ცახოცი, ცი-ცახორცი (г. ცხვირ-სახოცი) платокъ, косынка, ჟუსქულარი

უ-**ცბაშე**· вдругъ, внезапно, უ-ცებ, უ-ცებუ (г.).

გამო-**ცდილება** (г.) опытъ, ср. ცადა 1.

ცეი см. ცალ 2.

ცეკა (г.) большая корзина, носимая за спиною, ср. ჩაკა.

ცელი см. ცალ 2.

ცერგული балагурство, балагурить, стр. з. II-я пор. н. იბცერგულუქ

ცვ: ცვა, და-ცვა (г) сохранить, уберечь, ср. ჩუალა.

ციგანი цыганъ; отым. глаголъ, ციგანუა шутить, безобразничать, I-я пор. н. ვციგანენქ, аор. იბციგანი.

ცივი Цивъ, рѣка на границѣ между Сенакскимъ и Зугдидскимъ уѣздами (г. ცივი холодный, ср. м. ჩხური).

ციკ: გე-ციკუა класть маленькіе предметы, вонзать, III-я пор. н. გეთმუ-ვოციკა⌈ნქ⌉, н.-б. გე-ვოციკა⌈ნქ⌉, аор. გე-ვოციკი.

ციკა-ხე см. ხე 2.

ციკი a) часть дома, b) клиторъ, см. ნიკი.

ცილორი Цилоръ, село въ Сенакск. уѣздѣ.

ციმიტია Цимитія (фамилія).

ციმცვა, ცჷმცვა землянка, ср. მუცი.

ცინდა (г. ციდა) длина межъ протянутыхъ на плоскости большого пальца и указательнаго, ср. ჭკუ.

ცირ: ცირუა, გო-ცირუა просѣвать, I-я пор. н. ვცირჷნქ, аор. გო-ვცირი, пр. с. მიცირჷ; — მა-ცირალი просѣватель; — ცირილი просѣянный.

ცირა S, ცჷრა MZ дѣвица; — ცირა-სქუა, см. სქუა, ср. ძღაბი [Brosset ცირა считаетъ сокращенной формой г. მცირე *маленькій* (Voyage

arch. Rapp. VII, стр. 73), но между этими словами, въ самомъ дѣлѣ, кромѣ случайнаго созвучія ничего общаго нѣтъ].

ციცუ маленькая рыбка, ср. ჩხოში.

«**ციცანა**» Эр. порода гоми, см. ღუმუ

ციცახორცი см. ცახორცი.

ნა-**ციცხალი,** ნა-ცხაცხელი горящій уголь.

ციხე (г.) крѣпость, тюрьма, ср. ჯიხა.

ციწუა, გე-ციწუა глотать, I-я пор. н. ვციწჷნქ, н.-б. ქიგჷ-ვოციწვა⌜ნქ⌝, аор. გე-ვციწი, ср. ყინწუა.

ცოდა (г. ცოდვა) грѣхъ; жалость; грѣшный, несчастный, жалкій; — ჩქიმი ცოდა! горе мнѣ! — ხა-ცოდარი несчастный; — ცოდება, შე-ცოდება грѣшить, I-я пор. н. ბცოდენქ, аор. შე-ბცოდი; — стр. з. IV-я пор. н. ვოცოდჷქ или ვეცოდებუქ ему жаль меня; — объект. стр. 2-го произв. спр. მეცოდებუ мнѣ жаль его, аор. მეცოდჷ, შე-მეცოდჷ, пр. с. ნო-ბცოდუე, ნო-რცოდუე и т. д.

ცოდილი, ცოდილუა хитрить, трудиться, мучиться, I-я пор. ბცოდილენქ, II-я пор. იბცოდილენქ, аор. იბცოდილი; — III-я пор. н. ვაცოდილენქ заставляю его трудиться, мучиться.

ცორობე см. ცოცუ.

ცოროცე анисъ (раст.), «ძერა» Эр.

ნ-**ცორუა** прыгать, I-я пор. н. მცორჷნქ (< ვნცორჷნქ), თინა ნცორჷნს.

ცოცუ, ცოცო, ცორობე маленькій горшокъ, ср. კოცო, კოჭობი.

ცოცხალი (г.), ცოცხაი bm живой, ცხორცხალი; — სი-ცოცხლე жизнь; — ცოცხლება, გა-ცოცხლება, III-я пор. н. ვაცოცხლენქ оживляю его, გჷ-ვაცოცხლი; — IV-я пор. გჷ-ვოცოცხლებაფუანქ или გუ-⌜ვ⌝ოცოცხლებაფუანქ заставлю его оживить другого; — стр. з. II-я пор. н.-б. ვიცოცხლებუქ буду жить, ივცოცხლებუქ, (съ отрицаніемъ) ვე ევცოცხლებუქ (< ვა+ივცოცხლებუქ), ვ'ევცოცხლებუქ.

ცოწუა ходить, подпрыгивая, н. მე-ვცოწჷნქ.

ცუდი (г.) дурной, пустой, ложный; — ცუდება, გა-ცუდება дѣлать пустымъ, не исполнять, III-я пор. н. ვაცუდენქ, аор. გა-ვაცუდი; — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) მაცუდინე могу не исполнить, опустошить, аор. გა-მაცუდინჷ, ვა გჷ-მაცუდინჷ.

ცუნ: გე-ცუნაფა вонзить, III-я пор. н. ვოცუნუა⌜ნქ⌝.

ცუნჯი, ცუნდი, ხუნჯი роса.

ცურუ плющъ (раст.), ср. г. სურო.

ცუღლუტი (г.) бездѣльникъ, манкирующій.

ცუხი необработанный воскъ (ср. у Бер. ცუხი остающіяся послѣ топки воска негодныя части).

ცქალაჭუა, მე-ცქალაჭუა быстро отсѣкать, н.-б. მე-ვცქალაჭუნქ, аор. მე-ვცქალაჭი.

ცქებეჷ см. ანთარი.

ცქვ || ცქჳ: ცქვაფა, ცქუმალა, ცქუმაია bm хвала, хвалить, хвастаться, II-я пор. ივცქვანქ хвалюсь, хвастаюсь, аор. დი-ივცქვი, пр. с. დო-მიცქვაფუ; — III-я пор. н. ვოცქვანქ хвалю его, аор. ვოცქვი, пр. с. მიცქვაფუ; — о̂ъ род. отн. ვუცვანქ, გიცქვანქ; — ცქვაფირი прославленный; — ცქუმალირი похваленный; — ო-ცქვაფალი достойный похвалы.

მო-**ცქვაცქვალე** см. ჭურა.

ცქვირინი, ცქვერინი ყუჟიში навострить уши, прислушиваться, II-я пор. н. იცქვირინანქ ყუს, аор. გი-იცქვირინე или III-я пор. н. ვო-ცქვირინუანქ ყუს, аор. გე-ვოცქვი-რინეე ყუჟი.

ცქუმალა см. ცქვაფა.

ცქუმუცური, ცქუმუნცური, ცხმუცუ-რი, ცხუმუცური, ცქიმუნცური мушмула (раст.), ср. ზაცუ.

ცხაზარუა царапать, I-я пор. н. ვცხაზარანქ, ср. ჩვაზარუა.

1. **ცხად:** ცხადება, გა-ცხადება, გშო-ცხადება объявленіе; объявлять, открывать, III-я пор. н. გშოგ-ვაცხა-დენქ, аор. გგ-ვაცხადი; — съ род. отн. н. ვუცხადენქ, аор. გგ-ვუცხადი я объявилъ ему, გა-გიცხადი и т. д.; — стр. з. IV-я пор. н. ვეცხადე-ბუქ являюсь ему, аор. გემუ-ვე-ცხადი.

2. **ცხად:** ცხადება, ცხადინი, და-ცხადე-ბა опаздывать, II-я пор. н. ვიცხა-დუანქ, аор. დი-იბცხადი; — объект. стр. 2-го произв. спр. аор. დე-მუ-ცხადე, დე-გიცხადე, თის და-აცხადე (г. და-მაგვიანდა); — და-ცხადებული запоздалый.

ცხაკ: ცხაკუა сидѣть легко (говорится о маленькихъ предметахъ), стр. з. I-я пор. н. ვცხაკუქ, аор. გე-ვცხაკი, ср. კვაკუა, ჯვარჩუა, ხუნა.

ცხაძი кленъ, ср. მე-ხიკალი, მე-კენ-ჩხალი.

ნა-ცხაცხალი см. ნა-ციცხალი.

ცხაცხი, ცხაცხუ см. ცაცხუ.

ცხემური S, ცხიმური MZ грабъ.

ცხენი (г.) лошадь: — ვარუა, ვაცა (г.) жеребецъ; — ურა жеребецъ, невыѣзженная лошадь; — ქაკი (г.), ქაკი ცხენი кобыла; — ფაშაკი (г.) молодая кобыла, жеребенокъ вообще; — ქვირა жеребенокъ; — ცხენ დო ცხენ верхомъ; — ო-ცხენე конюшня; — ცხენი-წყარი, см. წყარი.

ცხვანე, რ-ცხვანე сѣдой, ср. г. მ-ხცო-ვანი.

ცხვანცალი быстро двигаться, шевелиться, III-я пор. н. ვოცხვანცა-ლუანქ გური заставляю шевелиться сердце; — съ род. отн. ვუ-ცხვანცალუანქ; — стр. з. II-я пор. ვიცხვანცალექ.

ო-**ცხვაცხვინაია** иглы у хлѣбныхъ растеній

ცხვეკი хворостъ, ср. ჩხვერკი (св. ცხეკ лѣсъ).

ცხვენი S (г.), ცხვინი, ცხვინდი MZ потолокъ надъ очагомъ, ср. ო-ჯგინ-ჯალი, см. გო-ხარჭალაფა.

ცხიმური см. ცხემური.

ხა-**ცხირე**, ხა-ცხვრე колышки, спицы на арбѣ, вертикальныя палочки, ხა-ნ-ჩხირე, ср. კალი.

ცხირი Цхиръ, село въ Самурзакано.

ცხოვრება (г.), ცხოურება, ცხორება жизнь; жить, I-я пор. н. ვცხო-რუენქ; — II-я пор. იბცხორუენქ, аор. იბცხორი, пр. с. მიცხორუებე или ნო-ბცხორუებუექ; — სა-ცხო-რებელი, სა-ნ-ცხვარებელი наслѣдство, пожитки.

ცხორცხალი см. ცოცხალი.

ცხორცხება мучиться, стр. з. II-я пор. н. იბცხორცხებუქ.

ცხოცუა срѣзывать сверху внизъ (г. ჩამო-კაფვა), I-я пор. н. ფცხო-ცენქ.

ცხოურება см. ცხოვრება.

ცხურცხინი шипѣніе молодого ви-

на, მაჭარი ცხურცხინჷნს молодое вино шипитъ.

ცხჷრა М чурекъ съ маленькой сковороды, ср. ჭკილი.

ცჷ вязъ, ср. თელა.

ცჷმუ жиръ, тукъ (ср. г. ცმელი).

ცჷმწვა см. ციმწვა.

ცჷრა см. ცირა.

ძ.

1. **ძ:** ძიება, გამო-ძიება искать, отыскивать, производить слѣдствіе, н. ვიძიენქ, аор. გაგჷმი-ივძიი.

2. **ძ** см. ძჷ.

«**ძაგარა**» (г. ჯიგარი, МЭ, II, стр. 59) печень, ср. ჩხონჩხი.

სა-**ძაგელი** (г.) презрѣнный, ср. გო-ჯოგელი подъ ჯოგ.

ძაგვ: ძაგვაფი, ძაგვალი, მილა-ძაგვაფი, III-я пор. მილჷ-ვოძაგვალუანქ заставлю его потащиться;—н.-б. მილჷვოძაგვანქ потащусь, поплетусь, аор. მილჷ-ვოძაგვე.

ძაგვარი (г. ძაგარი, ჯაგარი) щетина.

ძაგა см. ცურა.

ძალა (г.), ძალი сила, ნ-ძალა, ნ-ძალი;—ნ-ძალო силою; насильно, ძალით (г.);—ძალაში, ძაჲაში bm сильный, хорошій; сильно, очень;—ძალამო сильно, очень, много, ძალამს, ძალამქ, *Гр.*, § 136;—ნ-ძალიერი, ძალური сильный, могучій, *сравн. ст.* უ-ნ-ძალაში;—სა-ნ-ძალოთ, სა-ძალოთ на силу, на сопротивленіе.

1. **ძანძა** мѣшокъ, ср. ხაკი, ცომარე.

2. **ძანძა** Дзандза (фамилія).

ძაფი (г.) нитка;—ძაფუა, გო-ძაფუა протягивать что-либо, какъ нитку; прокладывать мостъ, н. ვძაფუნქ, аор. გო-ვძაფი, пр. с. გო-მი-ძაფჷ.

ძახ: ძახინი, ლო-ძახინი зовъ; звать, стр. з. II-я пор. н. ვიძახჷქ зову кричу, аор. ქილი-ივძახი;—съ род. отн. ვუძახჷქ зову его, გიძახჷქ и т. д., аор. ლუ-⌈ვ⌉უძახი;—дѣйст. з. съ дат. отп. н. მეთმუ-ვოძახანქ крачу ему вслѣдъ, аор. მი/ე-ვოძახი, თიქჷ მი-ოძახჷ (отъ მე-ძახინი);—IV пор. ვოძახაფუანქ;—გე-ძახინი;—გჷმო-ძახინი закричать изнутри;—⌈ლ⌉ი-ნო-ძახინი звать, кричать сверху внизъ, н. ინჷ-ვოძახანქ, ხი ინა-აძახანქ, аор. ლინჷ-ვოძახი;—ი/ეშა-ძახინი звать, кричать снизу вверхъ;—ჸო-ძახინი, н. მოთმუ-გოძახანქ я закричу вслѣдъ тебѣ;—წიმო-ძახინი, წიმო-ძახება кричать на кого, напомнить о чемъ съ упрекомъ, аор. ქიმწუ-ვძახი (вм. ქიწმუ-ვძახი).

ძგა *мн.* ძგალეფი берегъ, край;—ლალი-ძგა Галидзга, рѣка въ Самурзакано (*букв.* берегъ рѣки);—ნა-ძგა-შურა, см. წუა, ср. г. ძგიდე.

ნი-**ძგვი**, ნი-ნ-ძგი, ნჷ-ძგჷ, ნჷ-ნჷ-ძგჷ клювъ, ср. ნი-ქითი.

ძგვირ: ძგვირინუა дрожать, III-я пор. н. ვოძგვირინუანქ заставляю его дрожать;—стр. з. III-я пор. н. ვძგვირონლჷქ, аор. გე-ვძგვირონლი.

ნ-**ძგილ:** გე-ნ-ძგილუა, объект. стр. 3-го спр. н. გი-მონძგილჷ (კიბირს) я держу (въ зубахъ) что-либо.

ძე (г.), ნ-ძე сынъ, наслѣдникъ.

ძეგვი подспорье изъ камней или изъ

пней для фундамента деревяннаго дома, ср. ბოკონი.

ძელი мясо безъ жиру и безъ костей, ср. ძორი, ხორცი.

ხა-ნ-**ძელი** см. წუ.

ძენწარი, ძენწარე см. ზენწარი.

ძერა см. ცოროცე.

ძერწი ива (ср. г. ძეწნა/ი).

ძვალი (г.) кость.

ძვაძვ: ძვაძვაფი, ძვაძვალი, ძვანძვალი шататься, таскаться, бѣгать, н. ვოძვაძვალუანქ заставляю его бѣгать, аор. ვოძვაძვალე;—спр. з. II-я пор. მი-ეძვაძვალგქ или მი-ეძვაძუქ, аор. ქიმი-ეძვაძვალი; — ძვაძვალა (муж. имя) Дзвадзвала; — მო-ძვანძვალე, см. მელა (ср. г. ძანძალი, ძუნძული).

ძვენა см. ძღნა подъ ძღ.

ძვირი (г.) дорогой; — ძვირი-ფასია-ნი драгоцѣнный; — ძვირას, ძვირაას (пар.) дорого.

ძია, რძია a) бисеръ, b) четки.

«გა-**ძიგება**» „Гадзигеба" бываетъ всегда въ среду на 24-ый день Вел. поста; въ этотъ день на ужинѣ первый разъ приготовляютъ кашу (წვანერი) изъ молодыхъ всходовъ крапива (ჭუჭელი); съ вступленіемъ Новаго года строго воспрещено называть крапиву своимъ именемъ, и называютъ её ოზეში ხოჯი (дворовый быкъ), а съ „Гадзигеба" можно назвать крапиву своимъ именемъ; на ужинъ кромѣ обязательной крапивной каши подаютъ возможно большее число другихъ блюдъ; когда ужинъ готовъ, берутъ съ каждаго блюда по ложкѣ или по кусочку, и все это въ извѣстномъ порядкѣ кладутъ на особую для сего прибитую къ переднимъ дверямъ полку, называемую კარბუზი; все это дѣлается въ ожиданіи духа გაძიგია (Гадзигіа), который въ эту ночь обходитъ всѣ дома и осматриваетъ столъ каждаго; чтобы легче было გაძიგია видѣть ужинающихъ, отворяютъ оконце безъ стеколъ, называемое ტნღლეში კარი (полуденная дверь); გაძიგია при видѣ обильнаго стола произноситъ: მის შუღუ ნი, ხოლო ოის! (у кого имѣется, опять ему!) а лѣниваго хозяина оставляетъ съ проклятіемъ (СМК, XXXII, отд. III, стр. 103—104). Въ словѣ გა-ძიგება, очевидно, скрывается г. გან-ზოგება, что и значитъ *Преполовеніе*.

ძივირი, ძღვღრი колючка, тёрнъ: — ძივირონი тернистый.

ძიება см. ძ 1.

ძივუ, ძიუ, ძი[ვ]უთ еле, съ трудомъ. ძივუ-ძივუთ еле-еле.

ძიმარი (г. ძმარი) уксусъ, «ჯუმორი» у Brosset, ср. ბყე.

ძინ: ძინა, ძინუა, მო-ძინა увеличеніе, прибавленіе, пріобрѣтеніе; — I-я пор. ხძინულენქ или II-я пор. იხძინანქ, იხძინუანქ пріобрѣтаю для себя, увеличиваюсь, аор. მი-იხძინი. пр. с. მიძინუ/ღ или შე-ხ/ვძინებუ, ხი შე-რძინებუ и т. д.; — съ род. отн. ვუძინანქ, გიძინანქ и т. д.;—стр. з. IV-я пор. ვაძინუუქ прибавляюсь къ чему, მი/ე-ვაძინუუქ прибавлюсь къ чему, аор. მე-ვაძინი, ოიქღ მი-აძინუ;—მა-ძინე пріобрѣтающій;—მოძინელი, მო-ძინერი увеличенный, прибавленный;—გე-ძინელი допол-

нительный;—ნა-ძინა, ნა-ძინუა пріобрѣтенный; — ნა-ძინუამო съ прибылью; — ო-ძინე предметъ пріобрѣтенія.

ძინწარი см. ზენწარი.

ძირ: ძირაფა видѣть, замѣчать; пробовать, находить, I-я пор. ბძირჷნქ, ქო-ბძირჷნქ увижу (н. ვორწყექ вижу, см. რწყება), аор. ქო-ბძირი, пр. с. მიძირჷ;—II-я пор. н. ვიძირაფუანქ отыскиваю для себя, ვიძირუანქ осмотрю;—III-я пор. н.-б. ვოძირანქ дамъ ему видѣть, аор. ქჷ-ვოძირი, თიქჷ ქა-აძირჷ или ვოძირუანქ, аор. ვოძირე, пр. с. მიძირუაფუ;—стр. з. II-я пор. იბძირექ виднѣюсь, отыскиваюсь, аор. იბძირი;—ქიმი-იბძირექ отыщусь; — IV-я пор. ვაძირექ (г. ვენახვები) виднѣюсь, показываюсь ему;—объект. стр. 3-го спр. н. მაძირე, მაძირუ или მაძირუაფუ мнѣ виднѣется, кажется, аор. მო-მაძირჷ, თის მა-აძირჷ; — მა-ძირე видящій, посѣтитель, მა-ძირაფუ; — ნა-ძირეფი, ნა-ძირა видѣнный;—ო-ძირაფუ, ო-ძირაფალი предметъ для видѣнія, смотра;—ო-ძირაფალო для смотра, чтобы посмотрѣть;—უ-ძირაფუ невидимый, невидѣнный, необыкновенный;—ათა/ო-ძირაფა замѣчать съ высоты;— აწო-ძირაფა видѣть впереди; попадаться на глаза; — მო-ძირაფა казаться, чудиться (во снѣ), объект. стр. н. გე-მოძირუ.

გო-**ძირგონილი** паршивый, чесоточный.

ძირი (г.) дно, корень;—ძირას, ძირაას внизу; — «ძირ-ტკვილა» Эр. солодковый корень (г. ძირ-ტკბილა), ср. ჯინჯი.

ძიუ, ძიუთ см. ძივუ.

ძიქვა панталоны, შალვარი (г.), შავარი bm.

ძიცა, ძჷცა, გო-ძიცინი смѣхъ, смѣяться, II-я пор. н. ვიძიცანქ смѣюсь, аор. გ[ი]-ივძიცი;—съ дат. отн. ვოძიცანქ насмѣхаюсь надъ нимъ, аор. გი-ვოძიცი; — გე-ძიცინი насмѣхаться, н. გეთმჷ-ვაძიცა/ენქ или გე-ვაძიცანქ, თინა გი-აძიცანს;—III-я пор. н. ვოძიცინუანქ смѣшу его, аор. ვოძიცინეე;—объект. стр. 2-го спр. н. მიძიცანს у меня смѣется что;—ძიცებულო со смѣхомъ, смѣясь; — გა-აძიცალო на смѣхъ (გო+ოძიცალო);—მა-ძიცე, მო-ძიცე, მა-ძიცინე смѣющійся.

ძიძე, ძიძეე (г. ძიძა) кормилица; кормилицей у мингрельцевъ „называется не только та, которая кормитъ или кормила ребенка, но и совершенно посторонняя замужняя женщина или дѣвушка; для этого необходимо, чтобы мужчина взялъ въ зубы правый сосокъ женщины или дѣвушки, которую хочетъ призвать своей «кормилицей»; послѣ этого обряда она считается его кормилицей, т. е. самою достоуважаемою личностью послѣ матери“ (МЭ, I, стр. 46).

ძიხვი туръ, ср. ერცქემი.

უ-**ძლეველი** (г.) непобѣдимый.

ძნელი (г.) трудный.

მე-**ძოზარი** (г. მე-ძეზარი) лягавая собака, ср. წეარი.

მე-**ძოზელი** (г. მე-ზობელი), сосѣдъ, მე-ძოზერი.

ლო-**ძონძილი** частый, густой, обильный; колючка;—ლოძონძილი ჯა де-

рево обильно покрытое плодами;— ძონძირი Дзондзиръ, село въ Сенакскомъ уѣздѣ, извѣстное своими лѣсами, ср. გო-ხორგილი, დო-ყურწილი.

ძორი (г. მ-ძორი, მ-ძოვრი) трупъ, падаль, ср. ძელი.

ძუა (г.), ჯუა a) волосы лошадинаго хвоста, b) силокъ изъ конскихъ волосъ; — სა-ნ-ძო (г. სა-ძუე) шлея, подхвостникъ.

ძულე очень, сильно; — ძულე-მახორო очень богатый.

ძუ см. ძჷ.

ძუძუ (г.) сосцы, груди; — ნა-ძუძური или ნა-ღიაბთილი подарокъ, подносимый зятемъ своей тещѣ.

ძღაბი (г.) дѣвушка, дѣвчонка;—ძღაბალა дѣвство;—ძღაბი-სქუა дочь (см. სქუა), ср. ცირა.

ძღაბჷ-ქჷრცამი см. ზღაბ-ქურცამი.

ძღაკ: ქჷდა-ძღაკი садись (пренебрежительно).

მო-ნ-**ძღვარი** (г. მო-ძღვარი) наставникъ, духовникъ, священникъ (*букв.* водитель, вождь).

ძღვინი, ძღვენი (г. ძღვენი) подарокъ.

ძღვირინაფა смотрѣть, выглядывать безпомощно, I-я пор. н. ვძღვირი-ნა⌜ნქ⌝, аор. ვძღვირინე.

ძღირკაფა см. რძღიკაფა.

სა-ნ-**ძღო** (г. სა-მ-ძღვარი) граница; — მო-სა-ნ-ძღვრე, მო-სა-მ-ძღვრე пограничный; сосѣдъ, ср. ლარღალი 2.

ძჷ || ძუ || ძვ || ძ: ძჷნა, ძვენა лежать, валяться, быть надѣтымъ (формы см. подъ ღვ || ძვ 1 и 2).

ძჷგჷრი см. ძიგირი.

ძჷცა см. ძიცა.

წ.

1. **წ** сказать, съ род. отн. н.-б. ⌜ვ⌝უ-წიინქ, ⌜ვ⌝უწინქ или ⌜ვ⌝უწოლე⌜ნქ⌝, скажу ему, გიწიინქ, გიწოლე⌜ნქ⌝, თინა გიწიინს, გიწოლენს, მიწოლენს и т. д., аор. ვუწიი или ვუწეი Ц, გიწიი, სი მა მიწიი, უწიი, თიქჷ მა მიწუუ или მიწოუ Ц, გიწუ⌜უ⌝, უწუუ, ჩქჷ ვუწიით, თქვა უწიით, თინენქჷ უწიის || უწეის, сосл. I-е ვუწუუ, сосл. II-е ვუწუა; — მუ გიწუა? что мнѣ тебѣ сказать? см. რაგადი.

2. **წ:** წანუა вѣровать, объект. стр. 1-го спр. н. მწანს (ვწანს), რწანს, თის წანს, см. რწუმ.

3. **წ:** წიმა, წჷმა, დო-წჷმა лить, -ться, течь, I-я пор. н. გილმა-ვწენქ стекаю внизъ;—III-я пор. н. მიკჷ-ვო-წენქ льюсь о что-либо, обливаю, თინა მიკ⌜ა⌝-აწენს;—стр. з. II-я пор. ვიწუმუუქ льюсь, IV-я пор. ვაწუ-მუუქ (г. ვესხმები); — объект. стр. 2-го спр. მიწენს у меня льется, я проливаю; — 3-го спр. н. გჷნჷ-მო-წენს льется на меня, аор. ქიგჷნჷ-მოწუუ, თის ქიგჷნა-აწუუ; — გინო-წიმილი облитый (г. გადა-სხმული).

4. **წ:** წია, მო-წია собирать (урожай), II-я пор. н. იბწენქ, аор. მი-იბწიი;— მუ-ნა-წიი, მო-ნა-წიი урожай, плодъ (ср. მო-სა-ვალი); — მო-წიული, მო-წუული, მო-წული собранный.

5. **წ < წვ:** წუალა сосать, I-я пор. н. ბწჷნქ, аор გე-ბწი, თიქჷ გე-წუუ;— მა-წუვალი сосущій;—წიილი, წილი

высосанный;—ჩისხირ-წილი съ высосанною кровью.

1. წა- предлогъ (к̓арт̓.) въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ, წჷ.

2. წა- видоизмѣненный к̓арт̓. префиксъ სა-, см. подъ წაწ 2.

წაბი S, წარი MZ бровь, წაბრი (г. წარბი) [у Brosset (Rapp. VII, стр. 74) ჭობი, форма закономѣрная, но нынѣ не встрѣчающаяся].

წადილი (г.) желаніе, хотѣніе, объект. стр. 3-го спр. н. მოწადილჷ, გოწადილჷ, ოწადილჷ мнѣ, тебѣ, ему хочется, аор. მო-მეწადილჷ, მო-გეწადილჷ, თის მე-ეწადილჷ; — წადილით съ желаніемъ, настойчиво, მო-წადილებურო.

წაკურთხია см. подъ წყარი.

წალ: წალუა, ნ-წალუა (შურიში) испустить духъ, I-я пор. н. ვწალჷნქ, аор. გო-მწალი, თიქჷ გო-ნწალჷ, пр. с. გო-მინწალჷ.

წალენ-ჯიხა, ჭალენ-ჯიხა (у Вахушта ჭელენ-ჯიხი) Ц̓аленджиха, село и общество въ Зугдид. уѣздѣ, здѣсь имѣется старинный монастырь; названіе это встрѣчается и въ формѣ წენ-დიხა [წენ можно принять за эквивалентъ ჭანი (см.), а დიხა=ჯიხა *крѣпость* съ диссибиляціей перваго коренного (ср. წვანჯი > წვანდი и др.) или же დიხა *земля*, тогда все названіе будетъ означать: *ч̓анская крѣпость* (*земля*)].

წამ: წამება (г.) свидѣтельствовать, вѣровать, стр. з. IV-я пор. ვეწამებუქ, გეწამებუქ, аор. ვეწამი; — მო-წმობა (г.) свидѣтельство, утвержденіе, III-я пор. н. ვამოწმენქ, аор. შე-ვამოწმი; — съ род. отн. ვუმოწ⌈მ⌉ენქ соглашаюсь съ нимъ, свидѣтельствую въ его пользу, аор. მო-⌈ვ⌉უმოწვი, დო-⌈ვ⌉უმოწმი; — მოწამე (г.) свидѣтель; — უ-წამო невѣрный.

წამალი (г.) лѣкарство; — მე-წამალე лѣкарь, врачъ; — ო-წამალუ предметъ лѣченія;—მიდართჷ ოწამალუშა онъ пошелъ лѣчить.

წამი (г.) минута, секунда, мигъ; — წამს, წანს на мигъ, ср. წუმი.

წანა годъ;—წანამო-წანა одинъ годъ (*букв.* годами — годъ, но годамъ — годъ); — ნაკიანი (г.) წანა високосный годъ;—წანერი однолѣтній, годовалый;—წანერა годовалый поросенокъ, ნაცათვი, см. წი.

წანუა см. წ 2.

ნ-წარე (г. მ-წარე) горькій; — *сравн. ст.* უ-ნ-წარაში; — ნ-წარეთ горько;—ნ-წარას горько, больно, сильно;—отым. глаголъ ნ-წარება огорченіе, III-я пор. н. ვანწარენქ огорчаю его, аор. გა-ვანწარი;—стр. з. II-я пор. н. იმ⌈ნ⌉წარებუქ, аор. გე-ემწარი (< გე-ევნწარი) я огорчился, სი გე-ენწარი;—გა-ნწარებული огорченный, отчаянный.

წარი см. წაბი.

წარკანცი (г. წალკაცი) кирка (орудіе).

წარჩე см. წაჩხურა.

წაქა (г.) сыворотка.

წალმართი (г.) прямой, ровный; противоположный, противный, скверный;—სა-წალმართო недоброе, злое.

წაჩხურა, ჭა-ჩხურა Цачхура, Ч̓ачхура, рѣка въ Сенак. уѣздѣ (*букв.* холодная вода, см. წყარი, ჩხური);—წა-ჩხური, ჭა-ჩხური названіе села;—

წაჩხურული, წაჩხულური цачхурскій; цачхурецъ, *мн.* წაჩხურალეფი;—წარ-ჩე Царчэ, село въ Самурзакано [*букв.* бѣлая вода (рѣка)].

1. **წაწ**: წაწუა, მო-წაწუა наполнять до краевъ, I-я пор. н. ვწაწჷნქ:—მო-წაწილი совсѣмъ полный, ср. ე-ფშა.

2. **წაწ**: წაწაფა омочить, обмокнуть, съ род. отн. н. ვუწაწუანქ, аор. ქი-გე-ვუწაწე;—წა-წიბელი соусъ (г. სა-წებელი).

წაწიბელი соусъ, сокъ, см. წაწაფა.

წე см. წიე.

წეარი S (г. წყარი), წიარი MZ борзая собака, ср. მე-ძობარი.

წენდიხა см. წალენჯიხა.

წენი, წენი-წყარი см. ჭანი.

შე-მ-**წეობა** (г.) помощь, поддержка, შე-ნ-წოობა пóмочи (ср. ნოდი);—შემწეობით съ помощью;—ქიშე-მეწუ или შე-მეწუე онъ мнѣ помогъ.

წერა (г.), დო-წერა ჰიჯვარიში креститься, II-я пор. н. ვიწერქ ჰიჯვარს, аор. დე-ევწერი ჰიჯვარი;—съ род. отн. ვუწერქ, аор. დჷ-ვუწერი, см. ჯვარი 1.

წესი (г.) порядокъ, чинъ; чинъ отпѣванія;—წესიერი порядочный.

წეწ: წეწუა, დო-წეწუა трепать, разрывать, I-я пор. н. ბწეწჷნქ, аор. დო-ბწეწი, თიქჷ დო-წეწუ;—წეწილი растрепанный, разорванный.

წვ см. წვეულება и წ 5.

წვალება (г.), ნ-წვალება мученіе;—III-я пор. н. ვაწვალენქ мучаю его, аор. ვაწვალი;—стр. з. II-я пор. н. იბ-წვალებუქ мучусь, аор. გე-ებწვალი, გე-ებწვალე;—მა-წვალებერ/ლ-ი мучитель;—ნა-წვალები (г.) или ნ-წვალებური замученный, измученный;—ო-წვალებუ предметъ для мученія, а также орудіе и мѣсто мученія.

წვანდი см. წვანჯი.

რ-**წვანე** (г. მ-წვანე) зеленый;—წვანეილი, წვანერი (г. წვანილი зелень, овощь) каша изъ вареной зелени (крапивы, свеклы, шпината и др.).

წვანჯი, წვანდი верхушка, конецъ, *дат. карт.* წვანს S, წვანც MZ.

წვერედი, წვერენდი (г. წვერა) усачъ (рыба), ср. гур.-ачар. წვერედა у Бакрадзе, *Археологическое путешествіе*, стр. 175.

წვეულება (г.) приглашеніе, угощеніе; приглашать, II-я пор. н. ვიწვენქ, аор. მ⌈ი⌉-ივწვიი, მ⌈ი⌉-ივწვეი Ц.

წვინთრი выдра (животное).

წვიწვინი, კვიკვინი кокетничать, нѣжно выглядывать, III-я пор. н. ვოწვიწვინა⌈ნქ⌉, ვოკვიკვინა⌈ნქ⌉, ср. სვისვინი.

წი S, წჷ MZ въ этомъ году;—წირი, წჷრი этого года;—გო-წოს⌈ჷ⌉ въ прошломъ году;—გოწონერი прошлогодній;—გო-წოხ⌈ჷ⌉ въ позапрошломъ году;—გოწოხონი позапрошлогодній, см. წანა.

წია, მო-წია см. წ 4.

წიარი см. წეარი.

წივნი см. წინვი.

წიე, წე Ц мальчикъ;—წიე, მორთი აშო! мальчикъ, иди сюда! ср. ბიჭი.

წითელე (г. წითელა) корь.

წივ: წივუა начкать, დო-წივუა, მო-

წიკუა, I-я пор. н. ვწიკუნქ, аор. და-ვწიკვი, მო-ვწიკვი, თქჳ მო-წიკუ;—მო-წიკვილი запачканный.

წილამყური см. ჩიჩილაკი.

წილი (г.) часть, доля;—აკა-წილი немного (*букв.* одна часть);—გა-ნ-წილება раздробить, уничтожить.

წილიხ: წილიხუა сжимать, выжимать, I-я пор. н. ზწილიხა/ჷნქ, аор. გო-ზწილიხი.

წიმა см. წ 3.

წიმდა см. წიმინდუა.

წიმი, წიმიი, წჷმიი потомъ, послѣ, впереди;—წჷმახჷ, წჷმოხჷ сначала, первый разъ;—წჷმახიანი прежній, ო-წჷმახიანი;—სა-წჷმოხონოთჷ на будущее время;—წიმო, წჷმო предлогъ въ глаголахъ и отглагольныхъ именахъ, въ нѣкоторыхъ случаяхъ съ метатезисомъ въ формѣ მიწო, მჷწო, *Гр.*, § 3,j.

წიმინდუა чистить, очистить, I-я пор. н. ჰ/ვწიმინდანქ, аор. ჰ/ვწიმინდი;—объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) მაწიმინდე могу чистить;—მა-წიმინდალი очищающій, чистильщикъ, მა-წიმინდალო въ качествѣ чистильщика, чтобы чистить;—გიმო-წიმინდუა вычистить;—წიმინდე, წიმდა, წინა или წმინდა (г.) чистый, святой, справедливый, правый.

წინა см. წიმინდუა.

წინანდღე см. подъ დღა.

წინგი (г. წიგნი) книга, წიგნი.

1\. **წირ:** წირუა обѣдня; служить обѣдню; жертвовать, შე-წირება, I-я пор. н. ჰწირენქ или ვწირჷქ, аор. ჰ/ვწირი, пр. сов. მიწირჷ;—IV-я пор. ვოწირაფუანქ заставлю его служить, аор. ვოწირაფე, пр. с. მიწირაფუაფუ;—შე-ნა-წირი принесенный въ жертву;—ნო-წირუენი время послѣ совершенія обѣдни;—ნო-წირუენს послѣ обѣдни;—გა-ნ-წირუა обречь кого на погибель, не щадить, н.-б. გა-ვწირენქ.

2\. **წირ:** წირუა, წჷრუა процѣживать, черпать, выжимать, გო-წირუა, I-я пор. н. ვწირჷნქ или ითმე-ვწირჷნქ, аор. გო-ვწირი, пр. с. მიწირჷ;—IV-я пор. н. ვოწირაფუანქ заставляю выжимать;—стр. з. II-я пор. и. ვიწირუუქ процѣживаюсь, аор. გი-ივწირი, пр. с. გო-ვწირე⌜ლე⌝ქ;—ე-წჷრუა, ი/ეშა-წირუა черпать вверхъ, н. იშჷმა-ვწირჷნქ, аор. გიშა-ვწირი, გე-ვწჷრი;—გინო-წირუა процѣдить, перелить изъ одного сосуда въ другой;—მა-წირალი процѣживающій;—წირილი, გო-წირილი процѣженный;—წირდჷ суша, წჷრდჷ.

წირსუფალი (г. ქირის-უფალი) заботящійся о комъ, о чемъ; заботящійся о покойникѣ, душеприказчикъ.

წირღვი голень;—მა-წირღია шмель, ср. კონკერი, წმორთი.

წირდჷ см. ქინჷ.

წისქვილი (г.) мельница, см. წყარი (ср. ლოლაზი);—სა-წისქვილო Саци-сквило, село.

უ-**წიფული** (г.) незрѣлый, невозмужалый.

წიფური букъ (дерево), ср. г. წიფელა.

წიწილა, წიწჷლა, წიწია bm цыпленокъ.

წიწკაჭი см. ქიქჷლაკი.

წიწმარიცე, წიწმარცე крессъ-салатъ.

წკა косточка въ фруктахъ [по Орб. г. ხუნწკალი косточка винограда и тому подобныхъ (? ხუნ-წკა-ლი), въ изд. Эр. ხუნცკალი по опечаткѣ].

წკალა, წკელა возлѣ, при, съ, ⌈ნ⌉-წკმა, ⌈ნ⌉-წკჷმა; — კოჩი-წკალა (< კოჩიში-წკალა) съ человѣкомъ;— ⌈ა⌉თეშ-წკჷმა a) съ этимъ, b) тогда;— თი-წკელა, თიშჷ-წკელა, თიში-წკჷმა a) съ нимъ, b) тогда;—მუ-წკჷმა a) съ чѣмъ, b) съ собою; — წკჷმაიანი находящійся у чего, при: დუდიშ-წკჷმაიანი находящійся у головы (у основанія, у конца).

წკაპ: წკაპუა выстроить, -ться въ рядъ, III-я пор. н. ვოწკაპუანქ выстраиваю въ рядъ, аор. გჷ-ვოწკაპეე; — стр. з. II-я пор. ვიწკაპუუთ мы строимся въ рядъ, стоимъ, слѣдуемъ другъ за другомъ; — IV-я пор. გეთმუ-ვაწკაპუუთ, аор. ქეგჷ-ვაწკაპით; — ართიანს-გიაწკაპი *слѣдующій другъ за другомъ,* такъ мингрельцы называютъ въ насмѣшку лечхумцевъ (см. *Хр.*, стр. 122,28) въ виду того, что лечхумцы (и сваны), направляясь зимою на работы въ Мингрелію и обратно, идутъ гуськомъ по узко-протоптанной снѣжвой тропинкѣ.

წკაპულუა, წკაპული изрѣзать на мелкіе куски, I-я пор. н. ვწკაპულანქ, аор. დო-ვწკაპულეე; — წკაპული мелко, по кусочкамъ.

წკარ: ნ-წკარუა разложить, расположить въ рядъ, III-я пор. н. ვოწკარანქ, аор. ქჷდო-ვოწკარი, თიქჷ ქჷდა-აწკარჷ, пр. с. მიწკარუ;—გე-წკარუა положить сверху, н. გეთმუ-ვოწკარანქ, аор. ქეგჷ-ვონწკარი, თიქჷ ქიგი-ონწკარჷ;—გილა-ნწკარუა разложить сверху, н. გილემე-ვოწკარანქ, аор. ქიგლჷ-ვონწკარი. თიქჷ ქიგლა-აწკარჷ;—II-я пор. გილემე-ვაწკარანქ, аор. ქიგლე-ვაწკარი (вм. ქი+გილა+იაწკარი), ср. წკილუა 1.

წკაფინი лаять, тявкать, н. ბწკაფუნქ, аор. ბწკაფი, пр. сов. მიწკაფინჷ;—съ род. отн. н. გე-ვუწკაფინუანქ натравлю на него съ лаемъ, аор. გე-ვუწკაფინე.

წკელა см. წკალა.

წკვარამი, ნ-წკვარამი пропасть, расщелина.

სა-რ-**წკველი** см. ო-სხირი.

წკვენტერე, წკვენთერე острый, прямой, ჭყვენტერე (ჩხვინდი).

1. **წკილ:** წკილუა положить, გილა-წკილუა положить, разложить сверху на ч., III-я пор. н. გილა/გ-ვოწკილანქ, аор. გილა/გ-ვოწკილი, пр. с. გილა-მიწკილუ; — მუნო-წკილუა расположить рядомъ съ чѣмъ; — დო-წკილილი расположенный, ср. წკარუა

2. **წკილ:** წკილუა смотрѣть, аор. ქიგ⌈ი⌉-იწკილი, თიქჷ ქიგ⌈ი⌉-იწკილჷ

მა-რ-**წკინდი** кольцо, перстень [эт. сл. см. Н. Марръ, *О полож. абх. яз. среди яфет.*, стр. 31—32], ср. ბეჭედი.

წკირ || წკჷრ: წკირუა S, წკჷრუა MZ рѣзать, рубить, I-я пор. н. ვწკირანქ, аор. დო-ვწკირი, пр. с. დომიწკირუ; — წკირილი, გო-წკირილი разрѣзанный, разрубленный;—ნოწკერი обрубокъ, кусокъ, полѣно;—წკირი, წკჷრი деревянный вертелъ (по Орб. г. წკირი хворостинка);—წკირი-გოლა Цкири-голья, такъ мингрельцы называютъ одинъ изъ от-

роговъ Кавказскаго хребта, напоминающій своими заостренными скалистыми вершинами вертелъ.

წკიცონ: წკიცონუა, წკიცონაფა щипнуть, I-я пор. н. ვწკიცონენქ;—съ род. отн. ვუწკიცონუანქ, ср. ზიზკონუა.

წკმა, ნ-წკმა, см. წკალა.

წკუდეცი см. ჭინუ.

წკუმონცუა сученіе; сучить (г. გრეხა), закручивать, I-я пор. н. ვწკუმონცენქ, аор. დო-ვწკუმონცი; — II-я пор. ვიწკუმონცენქ; — съ род. отн. н. დოთმუ-ვუწკუმონცუანქ, аор. დოთე-ვუწკუმონცეე; — стр. з. II-я пор. н. ვიწკუმონცუუქ закручиваюсь.

წკუნწკი, წკუწკი скряга;—წკუნწკობა скупость, ср. ჯარბალო.

წკურ: წკურუა, მო-წკურუა закрывать (глаза), I-я пор. н. ვწკურუნქ.

წკურინ: წკურინი, წიმო-წკურინაფა (თოლიში) вырвать, выколоть глаза, съ род. отн. წიმუ-ვუწკურინუანქ или იწმუ-ვუწკურინუანქ, аор. გემწუ-ვუწკურინეე (вм. გემწმუ-ვუწკურინეე).

წკუწკი см. წკუნწკი.

წკჷმა, ნ-წკჷმა, см. წკალა.

წკჷრუა см. წკირუა.

წმინდა (г.) чистый, святой, см. წიმინდუა.

წმორთი голень, წირღვი.

წოლა, ნ-წოლა. сажа, копоть.

1. **წონ:** წონება не одобрять, браковать, II-я пор. н. იბწონენქ, аор. დე-ებწონი; — съ род. отн. ვუწონენქ.

2. **წონ:** წონება, მო-წონაფა одобреніе; одобрять, нравиться, II-я пор. н. იბწონენქ мнѣ нравится;—съ род. отн. მუ-ვუწონუანქ я похвалю его за что, одобрю, аор. მუ-ვუწონეე; — III-я пор. н. ვოწონუანქ стараюсь, чтобы ему понравилось, ვოწონუანქ დუს стараюсь нравиться ему;—объект. стр. I-я пор. მო-ვწონს, სი მო-რწონს мнѣ, тебѣ нравится, მოვწონს დუდი я горжусь, аор. მო-მეწონუ, თის მე-ეწონუ; — მო-სა-წონე достойный похвалы, одобренія.

3. **წონ:** წონუა взвѣшивать, сравнивать, I-я пор. н. ვწონენქ взвѣшиваю, аор. დო-ვწონი; — стр. з. II-я пор. ვიწონუუქ, аор. დი-ივწონი; — გე-წონუა, ალა-წონუა соразмѣрять, сравнивать другъ съ другомъ, н. ალემუ-ვუწონუანქ, аор. ალე-ვუწონეე; — стр. з. IV-я пор. н. ალემუ-ვაწონუუქ сравниваюсь съ кѣмъ, чѣмъ, аор. ქალე-ვაწონი; — გე-ნაწონი соразмѣрный, сравниваемый.

4. **წონ:** წონება, მიკო-წონება примѣчать, узнавать, догадываться, II-я пор. н. იბწონენქ, аор. იბწონი, მიკ(ი)-იბწონი, пр. с. ქო-მიწონებუ;— მე-წონებული отмѣченный, условный.

შე-ნ-**წოობა** см. შე-მწეობა.

წორ; წორაფა опережать, съ род. отн. н. ვუწორუანქ, аор. ვუწორეე.

წორი, წორო см. ხწორი.

წოხოლე прежде, раньше, წოხლე; впереди, передъ (въ сложныхъ словахъ წოხ, напр., გოლა-წოხ), წოხოლეშე, ო-წოხოლე;—წოხოლენი передній, первый; прежній, минув-

шій, წოხოლიანი, ო-წოხოლენი, ო-წოხიანი.

წრომი скопъ, филинъ, сычъ, რწომი,

წუ мякина; — სა-ნ-ძელი (г. სა-ბძელი). სა-ნ-ძეი bm мякинница.

წუალა см. წ 5.

წუთი (г.), წუნთი минута, секунда, мигъ; — წუთიშ-სოფელი здѣшній міръ, мгновенный, преходящій.

წუგალი MZ, წუკალე S, წუკაე bm маленькій котелъ, ср. კარდილა, ქვა-ქვათანა.

წულიში Цу́лишъ, гора въ сѣверной Мингреліи; мѣстные жители увѣряютъ, будто-бы на этой горѣ имѣются большія желѣзныя кольца, продѣтыя сквозь край скалы; кольца эти будто-бы служили въ древности, когда Черное море достигало до этой горы, мѣстомъ для привязи кораблей.

წუმი (дат. к̍арт̍. წუნს/ც) минута, секунда;—აკა წუნს/ც въ одну минуту, въ одну секунду, ср. წამი.

უ-**წუნდური** (г. უ-წმინდური) нечистый; — უ-წუნდურო нечисто, см. თუნთი, წიმინდუა.

წუნთი см. წუთი.

1. **წურ:** წურაფა, მე-წურაფა указывать, направлять, III-я пор. н. გო-წურუანქ, аор. ქჷ-გოწურე;—съ род. отн. მე-ვუწურუანქ направляю кого туда; — მო-ვუწურუანქ направляю кого сюда; — წურაფილი направленный.

2. **წურ:** ი/ელა-წურუა нагибать, пригибать внизъ; — ცუჟი ილაწურილი съ пригнувшими ушами.

წურეხი см. ჭინუ.

წურწ: წურწუა высасывать, пить, I-я пор. н. პწურწჷნქ, аор. პწურწი.

წურწინი пискъ; пищать I-я пор. н. ვწურწინჷნქ, аор. გო-ვწურწინი.

წურწუფა (г. წუმწუმა) сѣра, спичка;—ლე-წურწუმე Лец́урц́умэ, село въ Зугдид. уѣздѣ.

წულა (г.), წულაჩი чувяки, чусти, кожаная обувь съ подошвою, внутри которой надѣваются не только обыкновенные носки, но и მესტი носки изъ тонкой кожи, ср. ჩაფულა, см. ხარაჩი.

წუხება, მ-წუხარება (г.) горе, печаль;—დიდი წუხარეთ съ большимъ горемъ; — წუხება, შე-წუხება, III-я пор. н. ვაწუხენქ печалю, безпокою его, аор. შე-ვაწუხი, пр. с. შე-მი-წუხებუ;—съ род. отн. შე-ვუწუხენქ, შე-გიწუხენქ и т. д.; — стр. з. II-я пор. н. იბწუხებუქ или ბწუხენქ горюю, печалюсь, аор. ში-იბწუხი;—объект. стр. 2-го произв. спр. მე-წუხებუ, შე-მეწუხებუ у меня страдаетъ что-либо (душа, сердце), аор. შე-მეწუხჷ/უ;—შე-მა-წუხებელი огорчающій; — შე-წუხებული огорченный.

1. **წყ || ნ-წყ:** а) წყჷმა, ნ-წყჷმა открывать, развязывать, объяснять, გო-ნწყჷმა, I-я пор. н. ბწყჷნქ или მწყჷნქ (< ბ/ვნწყჷნქ), аор. გო-ბნწყუი, (გო-მწყუი), пр. с. მინწყჷმუ;—съ род. отн. н. ˊვˋუნწყჷნქ развязываю ему, у него, გინწყჷნქ, იბნწყჷნქ и т. д., аор. გჷ-ვუნწყუი;—IV-я пор. н. ვონწყჷმაფუანქ; — ე-ნწყჷმა объяснять, отвязывать, н. ეთმე-ვნწყჷნქ, аор. გე-ე-ვნწყუი; — съ род. отн. ეთმუ-ვუნწყჷნქ и т. д.;—стр. з. II-я пор.

ვინწყუმუუქ развязываюсь, аор. გი-ივნწყი; — ე-ვვნწყინექ меня можно отвязать, объяснить; — объект. стр. 3-го спр. н. მანწყუმუე мнѣ, у меня развязывается, открывается, аор. გვ-მანწყუ; — 3-го спр. (фор. возм.) н. მანწყე или მანწყინე могу развязать, аор. მანწყუ или მანწყინუ; — ე-მანწყე могу объяснить, გე-ე-მანწყე смогу объяснить, თის "გე-ი-ანწყე", аор. გე-ე-მანწყუ, თის გე-ი-ანწყუ; — გო-ნწყუმირი развязанный, раскрытый; — ი-ო-ნწყუმალი или ი-ო-ნწყუმუ (вм. ე-ო-ნწყუმუ) подлежащій разъясненію, отвязыванію; — b) ე-ნწყუმა ტყებიში снимать, сдирать кожу, III-я пор. н. ეთმუ-ვონწყუნქ, аор. გე-ე-ვონწყი, თიქუ გე-ი-ონწყუ; — მიკო-ნწყუმა снимать одежду, III-я пор. მიკუმუ-ვონწყუნქ снимаю съ него, аор. გა/ომკუ-ვონწყი, თიქუ გამკა-ანწყუ; — II-я пор. მიკუმი-ივწყუნქ снимаю съ себя, аор. გამიკ"ი"-ივწყი; — მიკო-ნწყუმირი раздѣтый; — გიმა-ნწყუმა снимать сверху внизъ, напр., сѣдло съ лошади; — მინო-ნწყუმა снимать съ чего покрывало, крышку, III-я пор. н. გინუმუ-ვონწყუნქ, аор. გამინუ-ვონწყი; — მო-ნწყუმა отвязывать; снимать, напр., кольцо, II-я пор. н. მითმი-ივწყუნქ, аор. გამი-იმ"ნ"წყი, თიქუ მი-ინწყუ; — ეკო-ნწყუმა отрывать вверхъ; — c) ელა-ნწყუმა вынимать, вытаскивать изъ среди чего, напр., мечъ изъ ноженъ, I-я пор. ელმა-ვნწყუნქ, аор. გელა-მ"ნ"წყი; — II-я пор. н. ელუმე-ივწყუნქ, аор. გელე-ენწყი; — ი/ეშა-ნწყუმა вытащить, напр., изъ земли, I-я пор. н. ი/ეშუმა-მ"ნ"წყუნქ, аор. გეშა-მ"ნ"წყი, фор. возм. н. ეშუ-მანწყინე или ეშუ-მანწყე, аор. ეშუ-მანწყინუ, ეშუ-მანწყუ; — აკო-ნწყუმა объяснять; наушничать, *прич. стр.* აკუ-ნა-წყუმა.

2. **წყ || ნ-წყ:** წყუალა, ნ-წყუალა, წყუაფა, დო-ნწყუალა разрушать, -ться, губить, погибать, проваливаться, кувыркаться, I-я пор. н. ბ/ვნწყუნქ или მ"ნ"წყუნქ или პნწყუნქ разрушаю, гублю, аор. დო-ვნწყვი, пр. с. მინწყუ; — съ род. отн. ვუნწყუნქ; — IV-я пор. ვონწყუაფუანქ; — стр. з. II-я пор. იმ"ნ"წყუუქ или ივნწყუუქ разрушаюсь, погибаю, аор. დი-იმ"ნ"წყვი, пр. с. დო-მ"ნ"წყვე"რ"ექ; — მა-ნწყუალი, მანწყუალი bm разрушающій; — ნწყვირ/ლი, დო-ნწყვირი, დო-ნწყვილი, დო-ნწყვიი bm провалившійся, пропасть; проклятый; — პაპა-ნწყვირი, см. პაპა 1; — მო-ნწყუალა сорвать, разрушить; — მულა-ნწყუალა, მულა-ნწყვილი провалившійся внутрь, въ глубину.

3. **წყ || ნ-წყ:** წყუალა, გო-ნ-წყუალა, გიმო-ნწყუალა, წყუაფა, დო-ნწყუაფა устроить, разложить, положить, накрывать (столъ), наряжать, -ться, II-я пор. н. ვინწყუნქ устраиваю для себя, аор. გი-ივნწყი, დი-ივნწყი; — III-я пор. н. ვონწყუნქ или გეთმუ-ვონწყუნქ, გი/ემო-ვონწყუნქ, аор. გვ-ვონწყიი, თიქუ გა-ანწყუუ; — IV-я пор. н. ვონწყუაფუანქ; — стр. з. II-я пор. ვინწყუაფუქ кладусь, устраиваюсь, наряжаюсь или IV-я пор. ვანწყუაფუქ, аор. გაგემი-ივნწყი; — მა-ნწყუუ устраивающій, ხეში მანწყუუ по-

могающій (*букв.* устраивающій руку); — გო-ნწყიირი, გიმო-ნწყიილი устроенный, разложенный, накрытый, наряженный; — ელა-ნწყუალა разложить, расположить въ рядъ; — გიშა-ნწყუალა выбирать изъ среди чего, раскладывать отдѣльно другъ отъ друга; — მითო-ნწყუალა разложить, расположить въ чемъ; — მიკო-ნწყუალა устроить, разложить у чего; — объект. стр. 3-го спр. გამანწყუაფუ мнѣ устроится, сдѣлается; — მუ გაანწყუაფუ (г. რა გავწყობა) что же дѣлать!

წყავაში Ц́кавашъ, деревня въ Зугдидскомъ уѣздѣ.

წყაკურთხია см. подъ წყარი.

მო-**წყალე** (г.) милостивый; — მო-წყალება (г.) милость; — სა-წყალი (г.) სა-წჷყალი, სა-რ-წყალი, სა-ნ-წყალი достойный милости, сожалѣнія; бѣдный; — სა-მო-წყალო милостыня; — სა-მო-წყალოთ на милость.

წყარი вода, рѣка (*въ перен. смыслѣ* моча, см. *Хр.*, стр. 60,19-20), ნა-წყარი/უ бывшее русло; — მე-ნწყარე водовозъ; — წყარი-ხინდა, см. ხინდი; — ცხენი-წყარი Цхени-ц́каръ, рѣка между Мингреліей и Имеріей (*букв.* лошадиная вода) — კამა-წყარი, см. კამა; — წყა-კურთხია, წა-კურთხია (г. წყალ-კურთხევა) водосвятіе, праздникъ Крещенія; — б. м. и თ-ნ-წარე болото; — წყარი-გიმალაფუ, см. подъ ლ 3; — წა-ჩხურა, см. წაჩხურა [у Brosset (Rapp. VII, стр. 72) *вода* ჭყარი, форма закономѣрная при г. წყალი, но нигдѣ въ мингрельскомъ она нынѣ не встрѣчается, равно какъ нѣтъ ея и у Rosen'a; то же слово на 70-ой, стр. приведено у Brosset въ формѣ ჩყარი что, конечно, опечатка].

წყეი см. წყი.

წყემი Ц́кемъ, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

წყენა (г.) вредъ; вредить, огорчать, III-я пор. ვაწყენქ; — объект. стр. მ/გწყენს, რწყენს, წყენს, мн. მ/გწყენა мнѣ, тебѣ... вредно, см. წყინაფა.

მე-ნ-**წყერი** (г. მე-წყერი) обвалъ.

წყეული (г.) проклятый, ср. ჭყალა подъ ჭყ 1.

წყვ || **წყმ**: წა-წყვინდა, წა-წყმინდა, I-я пор. წა-ვწყმ/ვინდენქ погублю его, аор. წა-ვწყმ/ვინდი; — съ род. отн. წუ-ვუწყვინდენქ, წა-გიწყმინდენქ, аор. წუ-ვუწყმ/ვინდი; — стр. з. II-я пор. წე-ევწყმ/ვინდებუქ погибну.

წყი, წყიი лавровишня, წყეი Ц.

წყინ: წყინაფა, წყჷნაფა, მო-წყინა, მო-წყინაფა скука, огорченіе; — аор. მო-ვწყინდი или მი-ივწყინი я сталъ скучать; — III-я пор. н. ვოწყინუანქ или ვოწყინებაფუანქ огорчаю его, аор. ვოწყინეე, ვოწყინებაფეე; — მუ-ვოწყინუანქ наскучу ему; — объект. стр. 3-го спр. მოწყინჷ (г. მწყინს), аор. მეწყინჷ; — II-я пор. н. ვიწყინანქ огорчусь, аор. ვიწყინი; — მო-წყინაფილი, მო-წყინებული печальный, огорченный; — სა-წყინო предметъ для печали, огорченія.

წყინართ, წყინაართ тихо, медленно, свободно, безъ труда, წყჷნართ, см. წყნარი.

წყირი S, წყჷრი MZ блоха; — წყირიში ჭოფუა, см. გო-ხარჭალაფა.

წყმ: წა-წყმინდა см. წყვ.

წყნარი (г.) тихій, кроткій, ср. წყინარო, შვილი.

წყორ: წყორუა, გო-წყორუა, აკო-წყორუა смѣшать, I-я пор. н. ვწყორჷნქ, аор. გო-ვწყორი; — *съ род. отн.* н. ვუწყორუანქ, аор. ვუწყორეე; — წყორილი, გო-წყორილი, აკო-წყორილი смѣшанный.

წყუ колодецъ;—წყუ-რგილი родникъ (*букв.* холодный колодецъ), ср. ინჭა подъ ჸინი; — ჩხორო-წყუ Чхоро-цку, село въ Зугдидск. уѣздѣ (*букв.* девять колодцевъ, ср. г. ცხრა-წყარო).

წყუნ: წყუნაფა болѣть, III-я пор. н. ვოწყუნუანქ причиняю ему боль, аор. ვოწყუნეე;—объект. стр. 3-го спр. მაწყუნეე мнѣ будетъ больно;— წყუნაფირი больное мѣсто.

წყურიში MZ, წყურუში S кольцо *изъ камня*, надѣваемое на нижній конецъ веретена (ჩერია).

წყურ-კუჩხი, წყუ-წყუტი лодыжка, *запястье, ср.* კაცხურკაკა.

წყუ-წყუტი см. წყურ-კუჩხი.

წყჷთჷ соленый, см. კვარი 1.

წყჷრი см. წყირი.

1. **წჷ** см. წი.

2. **წჷ** см. წა 1.

წჷმა см. წ 3.

წჷმი, წჷმო см. წიმი.

წჷრუა см. წირუა 2.

ჭ.

1. **ჭ:** ჭალა шить, I-я пор. н. ბჭანქ, аор. დო-ბჭეე; — IV-*я* пор. н. ვოჭაფუანქ;—მა-ჭალი портной, швейка, ср. თერძი;—ო-ჭალი шитье;—⌈გ⌉ე-ლა-ჭალა зашивать снизу вверхъ;— გინა-ჭალა пришить другъ къ другу

2. **ჭ** см. ჭუა, ჭაფა.

1. **ჭა** *мн.* ჭალეფი, ჭაეფი bm солома; камышъ (г. ჩალა);—ჭაამო вмѣстѣ съ соломой.

2. **ჭა** см. ჭიჭე.

ჭაბაკუა попирать, топтать, I-я пор. н. ბჭაბაკა⌈ნქ⌉, аор. დო-ბჭაბაკე.

ჭაბუ клей; ჭაბუა клеить, топтать, сглаживать, I-*я* пор. н. ვჭაბუნქ, аор. დო-ვჭაბი, пр. с. მიჭაბუ; — III-я пор. н. ვოჭაბუანქ; — стр. з. IV-я пор. н. ვაჭაბუუქ, მიკჷმჷ-ვაჭაბუუქ (отъ მიკო-ჭაბუა) приклеиваюсь къ чему, аор. ქიმკჷ-ვაჭაბი;—გო-ჭაბილ[ი] заклеенный; обмазанный; — გინო-ჭაბუა заклеить, затоптать сверху; — ⌈დ⌉ინო-ჭაბუა вклеить.

ჭაბურთა Ч́абурт́а, село въ Сенак. уѣздѣ.

ჭადარი (г.) чинаръ, ჭანდარი.

ჭაკი (г.) животное женскаго пола, см. ცხენი, თხა.

1. **ჭალა,** ჭალე Ч́ала, Ч́алэ, село Зугдидскаго уѣзда;—ჭალა-დიდი Ч́ала-дидъ, село и общество Сенакскаго уѣзда; — ჭალადიდური ч́аладидскій; ч́аладидецъ, мн. ჭალადიდარეფი, ср. ჭალე.

2. **ჭალა** *см.* ჭ 1.

ჭალავარი см. ცვალი.

ჭალე (г. ჭალა) роща; названіе села, см. ჭალა 1.

ჭალენჯიხა см. წალენჯიხა.

ჭან: ჭანაფა, მო-ჭანაფა звать, приглашать, I-я пор. ბჭანაფულენქ или

II-я пор. н. იბჭანუანქ, аор. ქიმი-იბჭანეე, пр. с. მიჭანუაფჷ;—მო-მ-ჭანაფალი призывающій; — მო-ჭანაფილი, ნა-ჭანეფი призванный; — ო-ჭანაფალი подлежащій приглашенію, призыванію; — გითო-ჭანაფა вызывать изнутри.

ჭანდაკი прутъ, ჭარდაკი.

ჭანდი см. ჭანჯი.

ჭანი или ლაზი čанъ, лазъ, (одно изъ яфетическихъ племенъ); — ჭანური котелъ изъ мѣди (čаны считаются піонерами въ металлургіи вообще, въ частности въ обработкѣ мѣди; Лазистанъ и нынѣ, какъ и въ древности, славится своими мѣдными рудниками; названія мѣди какъ въ яфетическихъ, такъ и индо-европейскихъ языкахъ указываютъ на Сперъ, городъ на верховьяхъ р. Čороха въ Лазистанѣ; см. Н. Марръ, *Изъ поѣздки въ Турецкій Лазистанъ*, стр. 548, *Крещеніе*, стр. 168);—ჭანი-წყარი (< ჭანიში-წყარი) Čаницкаръ, рѣка въ Мингреліи (*букв.* čанская вода, т. е. рѣка), ჭენი-წყარი или წენი-წყარი [появленіе წ въ началѣ слова вм. ჭ находитъ объясненіе въ регрессивной ассимиляціи (ср. სქა-სერი < შქა-სერი), а гласный ე вм. ა находитъ поддержку въ армянскомъ названіи čановъ ճեն рядомъ съ ճանիւ]; — წანი-ბორია, см. ბორია.

მა-**ჭანგალი** (г.) сводникъ, сваха, ср. მა-რეზელი.

ჭანჯი, ჭანდი (арм. ճանչ, ճանճ) муха (этим. сл. см. Н. Марръ, *Къ вопросу о ближ. сродствѣ арм. яз. съ иверскимъ*, З. В. О. И. Р. А. О., т. XIX, 1909, стр. 072), ср. ბაზი.

ჭაპანი M (абх. აჭაპან) пупокъ, ср. ჭიპე.

1. **ჭარ:** ჭარუა писать, I-я пор. ბ/ვჭარჷნქ или პჭარჷნქ, аор. ბ/ვჭარი, პჭარი, пр. с. მიჭარჷ; — съ род. отв. [ვ]უჭარჷნქ, გიჭარჷნქ, იბჭარჷნქ и т. д.; — стр. з. II-я пор. იბჭარუუქ пишусь, იბჭარუაფუქ, аор. იბჭარი, пр. с. ბჭარე[ლე]ქ;—II-я пор. (стр. фор. возм.) ვიჭარექ S, იბჭარექ MZ я могу быть написанъ; — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) н. მაჭარე могу писать, аор. მაჭარჷ; — მაჭარალი пишущій, писецъ; — ჭარილი, ნა-ჭარა написанный;—ო-ჭარალი предметъ писанія; — ე-ჭარუა описать; — მე-ჭარუა писать туда, მო-ჭარუა писать сюда, მეჭარუა-მო-ჭარუა переписка; — გილა-ჭარუა писать тамъ и сямъ;—გინო-ჭარუა переписать; — ჭარა судьба, ცვაი-ჭარა, см. ცვა (см. Н. Марръ, *Яфетическіе элементы въ языкахъ Арменіи*, III, Изв. И. А. Н. 1912, стр. 597,е)

2. **ჭარ:** ჭარაფა, მო-ჭარაფა удостоить, -ться, III-я пор. н. ვოჭარუანქ сдѣлаю его достойнымъ чего, дамъ ему что, аор. ვოჭარეე, пр. с. მიჭარუაფუ; — стр. з. IV-я пор. ვაჭარუუქ удостоюсь чего, достанусь кому, аор. ქჷ-ვაჭარი.

ჭარგა разноцвѣтный, пестрый.

ჭარდაკი см. ჭანდაკი.

ჭარკანუა, გო-ჭარკანუა покрывать сплошь; — გო-ჭარკანელი უშქური покрытая сплошь (плодами) яблоня.

ჭარჭულუა выводить узоры, п. ვჭარჭულანქ, аор. ვჭარჭულეე; — ჭარჭულერი узорчатый.

ჭაფ || ნ-ჭაფ: ჭაფა, ნჭაფა достиженіе, стремленіе; достигать, приближаться, устремляться, II-я пор. н. ვინჭუანქ стремлюсь, аор. ვინჭე;—съ род. отн. ვუნჭანქ, მე-ვუნჭანქ приближаюсь къ нему туда, задѣваю, ударяю, забрасываю, მო-ვუნჭანქ приближаюсь къ нему сюда, аор. მჷ-ვუ⌈ნ⌉ჭი: ხეს დუდიშა მი-იმ⌈ნ⌉ჭანქ буду ударять себя рукою по головѣ (г. თავში ხელს მოვიშენ);—стр. з. ვანჭუუქ или ვონჭუქ достигаю, н.-б. მე-ვონჭჷქ თინა მი-ონჭჷ, аор. ქჷ-ვანჭი, пр. с. ვნჭაფუქ; — ელა-ნჭაფა достигать вверхъ; — მე-ნჭაფა достигать туда, მე-ვანჭუუქ, ხი მი-ანჭუუქ, аор. ქემჷ-ვანჭი, თიქჷ ქიმი-ანჭჷ; — მო-ნჭაფა достигать сюда, н. მო-ვანჭუუქ, ხი მა-ანჭუუქ, аор. ქომუ-ვანჭი, თიქჷ ქჷმა-ანჭჷ (вм. ქო-მო-ანჭჷ); — მიკო-ნჭაფა допускать, подпускать;—გინო-ნჭაფა быть достаточнымъ, переступать черезъ что; — მო-ნჭაფილი достигшій, наступившій; — უ-ნჭაფუ, თოლი-უნჭაფუ необозримое, недостижимое глазомъ.

ჭაფურია «ч̆ап̆урія», трава сладкая; говорится: ათე ოჭკუმალი ჭაფურია-ჯგურა რე это кушаніе — точно «ч̆ап̆урія»; თის ოჭკომალექჷ ჭაფურიაქ აჸუუ для него кушаніе стало, какъ «ч̆ап̆урія».

ჭაქვინჯი Ч̆ак̆винджъ, село въ Зугдидскомъ уѣздѣ (< г. ჭა *колодецъ* и м. ქვინჯი *дно*, значитъ *дно колодца*); у Вахушта (стр. 396) ჭაქვითი; у Brosset (Voyage, Rapp. VII, стр. 49) ჭაქვშის или ჭაქვშას ციხე (< ჭა + г. ქვშა *песокъ* + г. ციხე *крѣпость*) «la citadelle du puits de sable».

ჭაღარა (г.) сѣдина; сѣдой.

ჭაჩხურა см. წაჩხურა.

ჭაჭა (г.) *мн.* ჭაჭეფი почка, почки (у человѣка и животныхъ).

ჭახალი (г. ჭარხალი) свекла; — ჭახალიშა უძუ დუდი голова у него похожа на свеклу (говорятъ о плѣшивыхъ, см. ხორა), ср. ხოცელია.

ჭე см. ჭიჭე.

ჭელენჯიხი см. წალენჯიხა.

ჭემი см. რჭემი.

ჭენი-წყარი см. ჭანი.

ჭეჭეთობა «ч̆еч̆ет̆оба», подъ этимъ названіемъ извѣстны въ Мингреліи капуны праздниковъ Успенія (15 авг.) и пророка Ильи (20 іюля, см. ელიობა); по народному вѣрованію мужчивы и женщины, находящіеся въ сношеніяхъ съ нечистою силой и называемые მაჟაკვალი, въ эту ночь отправляются на ближайшую къ селу возвышенность и оттуда подслушиваютъ, что̀ происходитъ въ обывательскихъ домахъ; если гдѣ услышатъ стукъ въ родѣ ударовъ топора (წკჷრუა), это знаменуетъ, что въ томъ домѣ въ теченіе года умретъ кто-либо изъ мужчинъ; при этомъ, если стукъ повторяется громко и часто (მალასი-წკჷრუა), то умретъ молодой человѣкъ, а если—-тихо и медленно (წყნარი-წკჷრუა), умретъ старикъ; стукъ на подобіе молотьбы г̆оми (ჩხვარუა) означаетъ смерть

женщины; талисманомъ противъ козней злыхъ духовъ считается восковая свѣча или сдѣланный изъ воску крестикъ; талисманъ всѣ привязываютъ къ волосамъ на ночь ჭეჭეთობა, а обреченные на смерть, узнавъ объ этомъ на утро отъ მაზაკვალი, не разстаются съ талисманомъ въ теченіе цѣлаго года; воскъ привязываютъ и къ животнымъ, а также дѣлаютъ деревянные крестики, привязываютъ къ нимъ тернъ и камешки и ставятъ передъ домомъ и на нивѣ (СМК, XVIII, отд. III, стр. 4; კრებული 1899, отд. II, стр. 42); по другой версіи въ ჭეჭეთობა სერი (ночь чародѣевъ) собираются всѣ нечистыя силы въ образѣ кошекъ, собакъ и женщины-вѣдьмы, наз. по-мингрельски მენწარი (მენწარი напрашивается на сопоставленіе съ г. მეცარი у Орб. *гадающій, -ая по лопаткамъ животныхъ*). Онѣ, пробравшись тайкомъ въ домъ, вынимаютъ у дѣтей, а иногда и у взрослыхъ души христіанскія и несутъ ихъ на гору «Табакона» къ своему господину, великану, который привязанъ цѣпью къ скаламъ этой горы св. Георгіемъ (СМК, XIX, отд. I, стр. 152), ср. у Бер. ჭაჭვეთი.

ჭვ см. ჭუა.

ჭვათი капля, ჭვეთი; — ოლაჭვათჷრე (< ოლა+ოჭვათჷრე) площадь вокругъ дома, куда падаютъ дождевыя капли съ крыши, ср. ჭვათირი у Ч́к.

ჭვალ: ჭვალუა доить, I-я пор. н. ვჭვალჷნქ, аор. გე-ვჭვალი; — ჭვალა сыръ, полученный съ одного удоя.

ჭვალთვი когти, ср. ბირცხა, ჯლვალთვი.

ჭვარ: ჭვარუა, ე-ჭვარუა очищать, срѣзывать сѣкирою, очищать лѣсъ подъ ниву, I-я пор. н. ბჭვარჷნქ; — ე-ჭვარილი დიხა расчищенная земля; — უ-ჭვარუ დიხა нерасчищенная земля.

ჭვარჭვალი плескъ воды, брызги, ჭურჭული.

ჭვახე, მ-ჭვახე кислый, ср. ბუე, მი-მარი.

ჭვე, ჭვეე рожь, ср. ქუმუ.

ჭვეთი см. ჭვათი.

ჭვითუა см. ჭვიცავი.

ჭვიმა дождь; — н. ჭვინს S, ჭვენს MZ дождь идетъ, аор. ლო-ჭვიმუ дождь пошелъ; — მიშა-ჭვიმა дождить среди чего, въ середину чего: თერს ქიმჷშაჭვემუ.

ჭვიც ‖ ჭუც: ჭვიცუა, ჭუცუა закрывать глаза, I-я пор. н. ვჭვიცჷნქ, аор. ლო-ვჭვიცი, ლო-ვჭუცი; — стр. з. II-я пор. н. ვიჭვიცუავუე закрываюсь, аор. ლ-ივჭვიცი (< ლი+ივჭვიცი).

ჭვიცავი, ჭვითუა чириканіе, щебетаніе, I-я пор. н. ბჭვიცანქ, аор. ქო-ბჭვიცეე.

ჭვიცე дыра, скважина.

ჭვიცჷლური см. ყურზენი.

ჭვიშთარი элипсоидальный кукурузный хлѣбъ съ сыромъ, см. ო-კუმავუ.

ჭიევი см. ჭილევი.

ჭითა красный; — ჭითაში см. ყურზენი; — ჭითა-წყარი Ч́ита-ц́каръ, село

въ Зугдидскомъ уѣздѣ (*букв.* красная вода, см. წყარი); — отым. глаголъ, стр. з. III-я пор. н. ზჭითონლჷქ краснѣю, аор. გო-ზჭითონლი; — III-я пор. дѣйст. з. ვოჭითინუანქ заставляю его краснѣть.

ჭივჷ см. სხული.

1. **ჭილა**, ნემიშ ჭილა зеленая шелуха грецкаго орѣха, ნემიშ ნო-ხჷი.

2. **ჭილა-ხჷ** см. ხჷ 2.

ჭილჷფი, ჭიჷფი (< ჭიჲჷფი) bm цыновка тростниковая.

ო-ჭინახჷ, ო-ჭჷნახი/უ давильня, точило.

ჭინკა (г. ჭიმკა) лѣшій, домовой.

ჭინუ, ჭინი S, ჭჷნჷ MZ прутъ; — ო-ჭინივე мѣстиость съ мелкимъ лѣсомъ; — წურეხი S, წკულეცრი, წირლჷ MZ скрученный прутъ, употребляемый для связки (г. ლვლერჭი).

ჭინჭა крапивникъ (г. ჭინჭრაქა).

ჭიპე (г. ჭიპი) пупокъ, ჩუპა, ср. ჭაპანი.

ჭირ: ჭირა, ნ-ჭირა ლო-ნ-ჭირა наступать ногою, надавливать, задавливать; ოკო-ნჭირა срываться съ мѣста, вспрыгивать, II-я пор. ლ⌈ი⌉-ივჭირანქ или ოკი-იმ⌈ნ⌉ჭირანქ вспрыгну, аор. ლ⌈ი⌉-იზ/ვნჭირი, ოკიიმ⌈ნ⌉ჭირი, თიქჷ ოკი-ინჭირჷ; — III-я пор. н. გეთმუ-ვუნჭირანქ наступаю (ногою), надавливаю чѣмъ-либо, გევუნჭირანქ наступлю, аор. ვე-ვუნჭირი; — ხეში მო-ნჭირა задавить, раздавить рукою.

ჭირი (г.), ჭირობუა чума, болѣзнь, горе, несчастье, нужда; — სქანი ჭირი! სქანი ჭირი მა! твое горе (несчастье) мнѣ! — ჭირამი болѣзненный, испорченный: ჭირამი ნემი червивый орѣхъ; — ჭირო па несчастье; უ-ჭირალო безъ труда, беззаботно; — სა-ჭირება нужда, необходимость; — სა-ჭირო нужное, необходимое; — გა-ჭირებული, გა-ჭირვებული находящійся въ бѣдѣ, въ нуждѣ, несчастный, გა-ნა-ჭირი, — отым. глаголъ, ჭირება, გა-ჭირება, объект. стр. 1-го спр. ჭირს/ც становится труднымъ, аор. გა-ჭირლჷ; — 2-го спр. მიჭირს/ც, ჩქჷ მიჭირა⌈ნ⌉ мнѣ трудно; — пр. нес. გამიჭირლჷ, ჩქჷ გა-მიჭირლჷნა; — 3-го спр. მოჭირჷ или მოჭე мнѣ нужно, мнѣ необходимо, мнѣ трудно, я боленъ; — суб. стр. съ род. отн. გა/უ-⌈ვ⌉უჭირენქ я ему буду ставить препятствія, გა-⌈გ⌉იჭირენქ и т. д.; — მე-ნ-ჭირუა терпѣть, переносить, удерживаться, II-я пор. н. ვინჭირანქ или ვინჭირჷქ, თინა ინჭირანს, ინჭირს, аор. მი-იმ⌈ნ⌉ჭირი; — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) н. მჷ-მანჭირინე, аор. მჷ-მანჭირინჷ, თის მიანჭირინჷ.

ჭირინ || ნ-ჭირინ; ჭირინაფა, ნ-ჭირინაფა протягивать, предлагать, передавать, посылать; приближаться, наступать, достигать მე-ნ-ჭირინაფა, მო-ნ-ჭირინაფა, III-я пор. н. მითმუ-ვოჭირინუანქ посылаю ему туда; достигаю туда, аор. ქიმჷ-ვოჭირინეე, თიქჷ ქიმი-ოჭირინუუ, — მოთმუ-ვოჭირინუანქ посылаю ему сюда, достигаю сюда, аор. ქომჷ-ვოჭირინეე, თიქჷ ქჷმა-აჭირინუუ; — съ род. отн. ვუჭირინუანქ (г. ვუწევ), аор. ქჷ-⌈ვ⌉უჭირინეე; — объект. стр. 3-го спр н. მონჭჷ (г. მიწევს),

аор. 2-го спр. ქო-მიჭირინუუ (г. მი-წია); — ალა-ნჭირინაფა передавать сверху внизъ, передавать тайно, н. ალჷმუ-ვონჭირინუანქ, аор. ქალჷ-ვონჭირინეე; — ეკო-ჭირინაფა достигать; — ⌈დ⌉ინო-ჭირინაფა передавать внизъ, въ глубину; — წიმო-ჭირინაფა протягивать впередъ, предлагать; — ო-ჭირინაფუ достижимое, თოლიში ოჭირინაფუ достижимое глазомъ, горизонтъ; — ინ-აჭირინაფალო (< ინო + ოჭირინაფალო) для передачи внизъ, ср. ჭიშაფა.

ჭირქა (г. ჭიქა) стаканъ, стекло.

ჭირხინი ржаніе, ржать, I-я пор. н. ბჭირხინა/ჷნქ, аор. ვიჭირხინი; — მე-ჭირხინაფა ржать въ сторону кого, III-я пор. н. მეთმუ-ვოჭირხინუანქ, аор. მე-ვოჭირხინეე, თიქჷ მი-ოჭირხინუუ.

ჭიფე а) узкій, ჭიფე შარა узкая дорога, b) тонкій, высокій (голосъ), первый голосъ; — ჭიფანეფი маленькія дѣти; — ჩე-ჭიფეში, см. ჩე °н ყურზენი.

ჭიშ: ჭიშაფა, მე-ჭიშაფა, მო-ჭიშაფა поспѣвать, догонять, настигать, доживать, случаться, III-я пор. н. მითჷმჷ-ვოჭიშუანქ настигаю туда, доживаю, аор. ქი/ემჷ-ვოჭიშეე, თიქჷ ქი/ემი-ოჭიშუუ или ქი/ემი-ოჭიშოუ !!; — მოთჷმჷ-ვოჭიშუანქ настигаю сюда, аор. ქომჷ-ვოჭიშეე, თიქჷ ქჷმა-აჭიშუუ; — пр. с. მე-ვჭიშაფუქ (г. მი-ვსწრებივარ, მი-ვწევივარ), მო-ვჭიშაფუქ (г. მო-ვსწრებივარ, მო-ვწევივარ); — съ род. отн. მე-ვუჭიშუანქ, მე-გიჭიშუანქ и т. д. я дамъ подоспѣть ему, тебѣ; — მო-ჭიშაფირი подоспѣвшій, достигшій, созрѣвшій, зрѣлый, ср. ჭირინაფა.

ჭიშიმარიტი, ჭიშჷმარჷტი (г. ჭეშმარიტი) истинный.

ჭიშქარი, ჭიშკარი (г.) ворота.

ჭიჭე маленькій; мало; — ჭიჭეთჷ мало, не́достаточно; — *сравн. ст.* უ-ჭიჭაში; — ჭე, ჭა мало, немного; — ჭიჭალობა младенчество; — ჭიჭე-კითი, см. კითი.

ჭიჭიბი, ჭჷრჭინა (г. ჭრიჭინა) стрекоза; — ჭიჭიბი იბახჷ стрекоза стрекочетъ (кричитъ).

ჭიჭილაკი см. ჩიჩილაკი.

ჭიჭჷლაკი, წიწკაზი а) затычка, скрѣпляющая ось съ матицей, b) колышки на чангури (г. у Орб. ჭინჭილაკი, ჭანჭიკი, ჭილობი).

ჭკად: ჭკადუა ковать, прибивать гвоздь, строить, крыть, I-я пор. н. ბ/ვჭკადჷნქ, аор. ბ/ვჭკადი, გე-ბჭკადი, пр. с. მიჭკადჷ; — съ род. отн. ვუჭკადჷნქ, გიჭკადჷნქ и т. д.; — съ дат. отн. ვოჭკადანქ прибиваю къ чему, аор. ვოჭკადი; — IV-я пор. ვოჭკადაფუანქ, аор. დჷ-ვოჭკადაფეე. თიქჷ და-აჭკადაფუუ (< დო + ოჭკადაფუუ); — стр. з. II-я пор. н. ვიჭკადუქ куюсь, аор. ვიჭკადი; — მა-ჭკადალი, მე-ჭკადჷრე, ჭკადჷ/უ кузнецъ; — ჭკადირი выкованный; — გა-ნა-ჭკაჯი, გა-ნა-ჭკადი мѣсто бывшаго моста; — ო-ჭკადალი подлежащій кованію; — ო-ჭკადჷრე кузница; ე-ჭკადუა оковать; — ე-ჭკადილი окованный; — ალა-ჭკადუა прибивать сбоку; — ⌈გ⌉ითო-ჭკადუა прибивать къ чему; — მითო-ჭკადუა прибивать внутри; — მიკო-ჭკადუა прибивать

къ стѣнѣ; — ჭკადუაში Чкадуашъ, село въ Зугдидскомъ уѣздѣ [этим. слова см. Н. Марръ, *Яфет. элем. въ яз. Арменіи*, Изв. И. А. Н. 1911, стр. 145].

ჭკაჭკ: ჭკაჭკუა, მე-ჭკაჭკუა, მო-ჭკაჭკუა мелко рѣзать, I-я пор. н. ბ/ვჭკაჭკენქ, аор. მე-ბ/ვჭკაჭკი; — стр. з. II-я пор. н. იჭკაჭკუუქ, аор. დი-იბჭკაჭკი; — ჭკაჭკირი рѣзанный, срѣзанный, მე-ჭკაჭკირი, მო-ჭკაჭკირი.

ნო-**ჭკერი** см. подъ ჭკირ.

ჭკვაჭკ: გო-ჭკვაჭკუა мерцать, блистать, н. იჭკვაჭკუ მურიცხი звѣзда мерцаетъ; — ცაქჷ მურიცხეფით გიიჭკვაჭკუ *небо заблистало звѣздами* (МА, стр. 88,з-4).

ჭკვერი, ჭკვეერი, ჭკვიერი см. ჭკუა.

ჭკიდი S, ჭკჷდი MZ (дат. карт. ჭკის) a) кукурузный хлѣбъ, чурекъ, b) кукуруза, c) ჭკიდი или ჭკიდიში-ჭკიდი просо (ср. ფაცი), ср. ლაზუცი, ცხერა.

ჭკირ || **ჭკჷრ:** ჭკირუა, ჭკჷრუა рѣзать, рубить, жать, I-я пор. ბჭკირუნქ, аор. დო-ბჭკირი, пр. с. მიჭკირუ; — съ род. отн. ვუჭკჷრუნქ рѣжу для него, გიჭკირუნქ и т. д.; — IV-я пор. ვოჭკირაფუანქ; — стр. з. II-я пор. ვიჭკირუუქ или იბჭკჷრუუქ рѣжусь, рублюсь; — მა-ჭკირალი рѣжущій, жнецъ; — ჭკირილი, გო-ჭკირილი разрѣзанный, раненый; — ნა-ჭკჷრა шоссейная дорога; — ნო-ჭკვერი кусокъ; — გენო-ჭკირუა перерѣзать, отрѣзать; — მო-ჭკირუა срѣзать, срубить; — მოჭკირუა (კოჩი) человѣкъ средняго роста, коренастый, ср. თინგუა, ქერცუა.

ჭკირჭკინი S, ჭკჷრჭკინი MZ скрежетъ, скрипъ, шумъ.

ჭკიჭკიცია, ჟგიჟგიცია S муравей, ჭკჷჭკჷცია, ჟგჷჟგჷცია Z, ср. ბუცუცია; — ბუხ-მეცახილი со сломаннымъ горбомъ (прозвище муравья, см. მოამბე 1897, № VI, отд. II, стр. 8); шелковичнымъ червямъ муравьи очень вредятъ, а потому по адресу послѣднихъ обыкновенно говорятъ: ოშ გოლაშ ვიშო за сто горъ (ступайте), ср. г. უ-სულო у Бер.

ჭკოლა тощій.

ჭკომ || **ჭკუმ:** ჭკომუა, ჭკუმუა ѣсть, кушать, I-я пор. н. ბ/ვჭკომუნქ, ვჭკუმუნქ или ბჭკუნქ, аор. ბ/ვჭკომი, ვჭკუმი, ო-ვჭკომი, пр. с. მიჭკომუ, მიჭკუმუ или ნო-ბჭკუმუუქ; — стр. з. II-я пор. н. ვიჭკომუუქ, იბჭკუმუუქ съѣдаюсь, аор. ვიჭკომი, იბჭკუმი; — стр. фор. возм. II-я пор. იბჭკომექ могу быть съѣденнымъ, меня можно ѣсть, (съ отр.) ვე ებჭკომექ; — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) н. მაჭკომე могу ѣсть, аор. მაჭკომუ; — მა-ჭკომალი, მა-ჭკუმალი кушающій, მა-ჭკომაი bm; — უ-ჭკო/უმური не ѣвшій; — ჭკომირი съѣденный; — ჭკომური ракъ (болѣзнь); — ო-ჭკომალი кушаніе, пища; — ო-ჭკომალო на съѣденіе, въ качествѣ пищи; — ილა-ჭკუმაფუ, მელაჭკუმაფუ (< მელა + ოჭკუმაფუ) блюдо, кушаніе, приправа [у Brosset მელაჭკუმაფა (Rapp. VII, стр. 73), у него же (Rapp. VIII стр. 107—109) въ одной надписи Илорской церкви въ Самурзакано встрѣчается слово გოჭი-კომური; умал-

чивая о значеніи второй половины слова, первое принимаетъ онъ за г. გოჭი *поросенокъ* (petit porc), но едва-ли это слово грузинское, оно встрѣчается и въ формѣ გოჭკუმური (рукопись Цаишской церкви) съ добавленіемъ კარგი სჭმელი *хорошо съѣдобный* и, можно полагать, что слово это имѣетъ связь съ глаголомъ ჭკო/უმუა и обозначаетъ какое-то блюдо нынѣ уже мингрельцамъ неизвѣстное].

ჭკორი рабъ; — პატონ-ჭკორალა см. პატონი.

ჭკუა, ჭკვა умъ; — ჭკვიერი, ჭკუერი, ჭკჳერი, ჭკვეერი, ჭკვერი умный; — ჭკვერო, ჭკვერაშე умно; — უ-ჭკუვე безумный, неумный.

ჭკუდი см. ჭკუჯი.

ჭკუმუა см. ჭკომუა.

ჭკუცა-უშქური см. უშქური.

ჭკუჯი, ჭკუდი, *дат. карт.* ჭკუს a) сосудъ, b) судно, корабль (см. გემი); — მე-ჭკუჯე, მე-ჭკუდე гончаръ.

ჭკჷდი см. ჭკიდი.

ჭკჷრუა см. ჭკირუა.

ჭკჷჭკჷცია см. ჭკიჭკიცია.

ჭლაქი (г. ჭრაქი) плошка, ср. კოჭობი.

ჭლექი (г.) чахотка, ფირც-ხვალი (< ფირცვიში+ხვალი *кашель легкихъ*).

«**ჭობი**» см. წაბი.

ჭოკი см. რჩხინა.

ჭორი (г. ჭორი *сплетня*) что-либо дурное; еомнѣвіе.

ჭოროფა сырость; — ჭოროფა ზფარხული сырое, дождливое лѣто (*прот.* გოლოფა); — отым. глаголъ съ род. отн. ვუჭოროფუანქ дѣлаю ему что сырымъ, болотистымъ, аор. დუ-[ვ]უჭოროფი.

ჭოცილია человѣкъ съ заячьей губой, ჩხოცირია.

ჭოფ: ჭოფუა ловить, держать, взять, получить, I-я пор. н. ბ/ვჭოფუნქ, პ/ფჭოფუნქ, н.-б. ო-ვჭოფანქ, аор. ვჭოფი или ო-ბჭოფი, пр. с. მიჭოფე; — II-я пор. იბჭოფუნქ задерживаю для себя; — III-я пор. ვოჭოფანქ задерживаю, привязываю; — IV-я пор. ვოჭოფაფუანქ; — ე-ჭოფუა брать снизу вверхъ, получать, н. ე-ბჭოფუნქ или ეთმე-ვჭოფუნქ, б. გე-ე-ბჭოფუნქ, аор. გე-ე-ბჭოფი; — ნიშანიში ე-ჭოფუა прицѣлиться; смотрѣть пристально; — стр. з. II-я пор. ვიჭოფუუქ, аор. დი-ივჭოფი; — იბჭოფექ я могу быть задержанъ (г. და-ვიჭირდები); — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) მაჭოფე могу задержать, аор. მაჭოფუ; — ე-მაჭოფე могу поднять, სი ე-გაჭოფე, თის ი-აჭოფე (вм. ე-აჭოფე); — ჭოფილი, დო-ჭოფილი задержанный, взятый; — ო-ჭოფალი подлежащій задержанію; — ე-ნა-ჭოფა взятый, полученный, поднятый (г. ა-ნა-ღე-ბი); — აკო-ჭოფუა (შურიში) задержать, заключить всецѣло; — ეკო-ჭოფუა (დუდიში) поднять, высунуть вверхъ (голову); — [გ]ინიშა-ჭოფუა вылавливать, задерживать среди чего, изъ среди чего (изъ стада, собранія).

ჭოღა Чога, село въ Зугдидскомъ уѣздѣ.

ჭუა горѣніе; боль; — ჭუალა жечь, печь, горѣть, болѣть, I-я пор. н.

ხჭუნე жарю, пеку, аор. ლო-ხჭვი, თიქჳ ლო-ჭუუ, ლო-ჭოუ, пр. с. მი-ჭუ; — съ род. отн. ˹ვ˺უჭუ˹ნე˺, გი-ჭუ˹ნე˺ и т. д.; — IV-я пор. ვოჭუ-აჟუანე; — стр. з. II-я пор. н. იხ-ჭუუე или იხჭოუე, ვიჭუუე горю, пекусь, аор. ლი-იხჭვი, пр. с. ლო-ხჭვე˹რე˺ჲ;— объект. стр. 1-го спр. н. მე-ვჭუნს, ხი მე-რჭუნს у меня, у тебя горитъ, болитъ, аор. მე-ვჭუ, ხი მე-რჭუ; — 3-го спр. მაჭუ (ლუღი, ღუს/ც) у меня болитъ (голова); — 3-го спр. (фор. возм.) მაჭვე могу жечь, печь; — желат. объект. стр. з. ლო-ხჭუუნი о если бы я былъ сожженъ, ხი ლო-რჭუუნი, თიმა ლო-ჭუუნი, ჩჟჳ ლო-ხჭუუნანი; — მა-ჭუალი сжигающій, пекарь; — ჭვილი, ჭვირი сожженный, испеченный; — ზელი-ჭვილი (см. ზელი); — ნა-ჭვი загорѣлый;—ო-ჭუალი предметъ сжиганія, жаренія, печенія; — უ-ჭუ недожаренный, недопеченный; — გური-მოჭვე, გური-ხა-ჭო сжигающій сердце; — ალა-ჭუალა: ალა-ჭვირი сожженный внутри чего;— გი/ვთო-ჭუალა; — გიმო-ჭუალა (г. გადა-წვა); — ჰითო-ჭუალა (г. ჩა-წვა); — მო-ჭუალა (г. მო-წვა); — წვმო-ჭუალა (г. ჩა-წვა).

ამ-**ჭუანი** см. подъ ჭუმე.

ჭუაჟა, ნ-ჭუაჟა торопиться, II-я пор. н. იმჭუა˹ნე˺; — объект. стр. 3-го спр. н. მანჭუაჟუ (г. მეჩქარება); — ნ-ჭუაჟილი торопливый;—ნ-ჭუაჟილო торопливо.

ჭუბური каштанъ;—ჭუბურ˹ი˺-ხინჯი Чубуръ-хинджъ, село въ Самурзакано (*букв.* каштановый мостъ), см. ხინჯი.

ჭუკი мышь; — прозвища мыши: კუღელაში *хвостатая*, კიბირ-მოჭკალილი *съ выкованными зубами* (მოამბე 1897, № VI, отд. II, стр. 8);— ო-ხვამეში ჭუკი летучая мышь (*букв.* церковная мышь), см. ზურბუ.

ჭუმე S, ჭუმანი MZ завтра; — ჭუმენერი завтрашній;—ო-ჭუმარე, ო-ჭუმარა утро (ср. ალონი, ელაღვინა);— ამ-ჭუანი (< ამ-ჭუმანი) сегодня утромъ.

ჭურა кубышка, черпалка; — კოლოჭურა кубышникъ, горькая тыква (см. კოლო), ცუცულა, ср. ხირკე.

ჭურია Чурія, названіе рѣки и лѣсной мѣстности въ Зугдидскомъ уѣздѣ.

1. **ჭურჭული** щебетать, I-я пор. н. ხჭურჭულანქ: მარჭიხოლი ჭურჭულანც ласточка щебечетъ, ср. ღურჭული, ჭუქაჟი.
2. **ჭურჭული** см. ჭვარჭვალი.
3. **ჭურჭული** см. თოლი 1.

ჭუცუა см. ჭვიცუა.

ჭუქაჟი щебетаніе, ср. ჭურჭული 1, ღურჭული.

ჭუჭელი крапива, ჭუჭელე; крапиву называютъ ოხეში ხოჯი *дворовый быкъ*, см. გა-ძიგება, *Гр.*, § 156 (см. Н. Марръ, *Яфетич. элементы въ языкахъ Арменіи*, Изв. И. А. Н. 1912, стр. 831—834).

ჭუჭუა цѣловать (говорится о маленькихъ предметахъ), стр. з. IV-я пор. н. ვაჭუჭუუე цѣлую, аор. ქევაჭუჭი, пр. с. მიჭუჭუ, ср. ჯუღა.

1. **ჭჷ:** ჭუალა, ჭუუალა проклинать, I-я пор. н. ხ/ვჭუალე˹ნე˺ или ვჭუენე, аор. ლო-ხ/ვჭუეე; — ჭუელი проклятый (г. წყეული).

2. **ჭყ:** ჭყაფა, გე-ჭყაფა, დო-ჭყაფა начинать, II-я пор. н. იბჭყანქ, аор. დი-იბჭყი, გი-იბჭყი, пр. с. დო-მი-ჭყაფუ; — съ род. отн. [ვ]უჭყანქ, გიჭყანქ и т. д.; — III-я пор. ვო-ჭყანქ, დო-ვოჭყანქ начинаю, начну, аор. დო-ვოჭყი, თიქჷ და-აჭყჷ; — IV-я пор. н. გეთმუ-ვოჭყაფუანქ заставляю его начинать, аор. გე-ვოჭყაფეე, თიქჷ გი-ოჭყაფუუ; — გი-ო-ჭყაფური, გი-ო-ჭყაფუ начальный.

3. **ჭყ:** გო-ჭყაფა творить, создавать, III-я пор. გჷ-ვოჭყანქ; — გო-ჭყაფილი созданный.

ჭყანა сила, жизненная сила; — გამჷ-ნა-ჭყანი потомокъ.

ჭყანჭყ: ჭყანჭყუა давить, раздавливать, I-я пор. н. ბჭყანჭყჷნქ, аор. დო-ბჭყანჭყი; — стр. з. იბჭყანჭყუუქ раздавливаюсь, аор. დი-იბჭყანჭყი; — მა-ჭყანჭყალი давящій; — ჭყანჭყირი или ნა-ჭყანჭყა раздавленный.

ჭყაპუცი, ჭყაპური, წყარს ენო-ჭყაპუცი купаться, плескаться въ водѣ.

«**ჭყარი**» см. წყარი.

ჭყეშ || **ჭყიშ:** ჭყეშუა S, ჭყიშუა MZ стеречь, пасти, I-я пор. н. ბ/ვჭყეშჷნქ, аор. ვჭყეში, ბჭყიში; — მა-ჭყიშალი или ჭყეში, ჭყიში пастухъ.

ჭყვალ || **ჭყვილ** || **ჭყო[რ]ლ:** a) ჭყვალუა, ჭყვილუა, ჭყორლუა разорвать, истребить, I-я пор. н. ბჭყვილჷნქ, ვჭყვალჷნქ, аор. გო-ბჭყვილი, გო-ვჭყვალი, пр. с. გო-მიჭყვილჷ; — стр. з. I-я пор. н. ბჭყორლჷქ разрываюсь, истребляюсь *или* ვიჭყვილუუქ; — п.-б. ე-ვჭყორლჷქ истреблюсь, аор. ე-ვჭყორლი; — მე-ჭყვილუა прервать, перестать, объект. стр. 2-го спр. аор. მე-მიჭყორლჷ у меня перестало, გე-მიჭყორლჷ у меня истребилось; — ო-ჭყვალალი подлежащій истребленію; — ჭყვალირი разорванный, истребленный; — b) გინო-ჭყვალუა, გინო-ჭყვილუა, გინო-ჭყო[რ]ლუა рѣшать, присуждать, н. გინჷმე-ბჭყვილჷნქ, аор. გინო-ბჭყვილი, გინო-ბჭყოლი, пр. с. გინო-მიჭყვილჷ; — съ род. отн. გინჷმე-ვუჭყვილჷნქ, аор. გინო/უ-[ვ]უჭყვილი: — стр. з. გინო-ვჭყო[რ]ლჷქ (г. გადავწყდები); — объект. стр. 2-го спр. გინო-მიჭყორლჷ (г. გადამიწყდა): — გინო-ჭყვილილი рѣшенный, გინო-ჭყვალილი; — ჭყვილირაფა, გინო-ჭყვილირაფა выносить, переносить, испытать, II-я пор. н. ვიჭყვილირაფუანქ или ვიჭყვილირუანქ, аор. გინ[ი]-ივჭყვილირაფეე || გინ[ი]-ივჭყვილირჸეე, пр. с. გინო-მიჭყვილირუაფუ; — IV-я пор. გინჷ-ვოჭყვილირაფუანქ или გინჷ-ვოჭყვილაფუანქ заставляю его испытать, перенести что.

ჭყვართ: ჭყვართუა, გო-ჭყვართუა растягивать, выпрямлать, н. ვჭყვართჷნქ, аор. ვჭყვართი; — стр. з. II-я пор. н. ვიჭყვართუუქ растягиваюсь, выпрямляюсь; — ჭყვართილი, გო-ჭყვართილი выпрямленный.

ჭყვილუა см. ჭყვალუა.

ჭყვენცერე см. წკვენცერე.

ჭყვირი см. შხური.

ჭყიაფი, ჭყიალი, ჭყია крикъ, пискъ, визгъ, I-я пор. н, ბ/ვჭყიანქ, аор. ბ/ვჭყიი[ი], თიქ ჭყიიუ, ჭყიუ[უ], пр. с. მიჭყიაფუ, ср. ღვინკაფი.

ჭყითა, ჭყირთა S, ჭყჷთა MZ локоть (какъ мѣра), ср. ლუცი.

ჭყილიც: ჭყილიცუა давить, раздавить, I-я пор. н. ბ/ვჭყილიცჷნქ, аор. გო-ბ/ვჭყილიცი; — ჭყილაცირი раздавленный.

ჭყინჭყოლ: ჭყინჭყოლუა ყუჯიში драть за уши, съ род. отн. ვუ-ჭყინჭყოლუანქ, аор. დჷ-უვჭყინ-ჭყოლე.

ჭყირთა см. ჭყითა.

ჭყიშუა см. ჭყეშუა.

ჭყოდუა см. ჭყვადუა.

ჭყოლ: ჭყოლუა ранить, I-я пор. н. ბჭყოლჷნქ, аор. დო-ბჭყოლი, пр. с. მიჭყოლჷ;—стр. з. II-я пор. ვიჭყო-ლუუქ, аор. დი-იბჭყოლი; — объект. стр. 3-го спр. н. მაჭყოლუუ мнѣ наносится рана, аор. დჷ-მაჭყოლჷ, пр. с. დო-ვჭყოლუუ, სი დო-რჭყო-ლუუ;—ჭყოლირი раненый.

ჭყოლად || ჭყოლიდ || ჭყორდ: ჭყოლადა, ჭყოლიდაფა, გო-ჭყოლადა, შე-ჭყოლადა забывать, II-я пор. н. იბ-ჭყოლიდუანქ, შეთმი-ივჭყოლიდუანქ, аор. ქიშე-ებჭყოლიდეე; — объект. стр. н. გოთმუ-მოჭყორდჷ или შეთ-მუ-მოჭყორდჷ мнѣ забывается (г. მავიწყდება), пр. нес. и аор. ქეშჷ-მოჭყორდჷ или გჷ-მოჭყორდჷ, თის ქეშა-აჭყორდჷ, გა-აჭყორდჷ, пр. с. ქეშა-ბჭყოლადჷ, სი ქეშა-რჭყოლადჷ, თის ქიშა-ჭყოლადჷ (г. და-მვიწყნია, და-მმიწყ[ნ]ია);—აშა-ჭყოლიდაფა забывать среди чего; — მა-ჭყოლადჷ забывающій; — შე-ჭყოლადირი забытый.

ჭყოლოფუა милость; оказывать милость, благодѣяніе, съ род. отн. მიჭყოლოფი окажи мнѣ милость;— ნა-ჭყოლოფუ пожалованный; — ჭყოლოფუა Ч̌к̇олоп̇уа (муж. имя, ср. г. წყალობა).

ჭყონი дубъ; — ჭყონდარი (г. ჭყონ-დიდელი < ჭყონი + დიდი большой) Ч̌к̇ондари, Ч̌к̇ондидели, такъ назывались епископы Мартвильскаго монастыря, занимавшіе при грузинскомъ дворѣ должность первыхъ министровъ (მწიგნობართ-უხუცესი); въ Мингреліи и теперь епископа называютъ ჭყონდარი; — სა-ჭყოინ-დო, სა-ჭყონიდო, სა-ჭყონდიდო названіе округа около Мартвильскаго монастыря, части Сенак. уѣзда, см. მარცვილი, კაპუნია.

ჭყორ: ჭყორინი, ნ-ჭყორუა, გო-ჭყო-რინი гнѣвъ; гнѣваться, сердиться, стр. з. I-я пор. ვჭყორჷქ сержусь, аор. გო-ვჭყორი;—съ род. отн. ვუ-ჭყორჷქ или ვაჭყორუუქ сержусь на него, аор. გჷ-ვაჭყორი, თიქჷ თის გა-აჭყორჷ, пр. с. გო-ვჭყორუუქ (г. გა-ვწყრომივარ); — გო-ჭყორელი или ჭყორინჯა разсерженный, сердитый.

ჭყორდუა см. ჭყოლადა и ჭყვადუა.

ჭყორი перепелъ;—ჭყორ-ცოცი бородатая трава, г. წყერი-ფეხა.

ჭყორთოპოცი см. ფირწალი.

ჭყუალა, ჭყალა см. ჭყ 1.

ჭყუდუა надѣлять приданымъ, выдавать замужъ, I-я пор. н. ბჭყუ-დუნქ; — მო-ჭყუდუ барышня, невѣста, новобрачная (ср. დედოფალი, ხათეცი);—ო-ჭყუდური приданое (ср. ზღითი).

ჭყჷთა см. ჭყითა.

ჭყინძე (г. ჭკლინძე) молодой, свѣжій; — ჭყინძე ლაკი молодой кукурузный початокъ.

ჭყი кишка (б. м. отъ этого слова произведено и ოჭიში *спина*), см. ოშკა подъ ფა.

ჭყნუ см. ჭინუ.

ჭყოჭინა см. ჭიჭინა.

ხ.

1. **-ხ**, -ხი, -ხე до: ცუდეშახ (ხი, ხე) до дому; этотъ послѣлогъ часто отпадаетъ в ცუდეშა, напр., употребляется какъ въ смыслѣ *домой*, такъ такъ и *до дому*.
2. **ხ:** ხუალა разматывать, разстраивать, отмѣнять, I-я пор. н. ბხენქ разстраиваю, разрушаю, отмѣняю, аор. დო-ბხი;—III-я пор. н. გუ-ვოხუანქ, ხი გა-ახუანქ, თინა გა-ახუანს размотаю; — ი/ენო-ხუალა разрывать внизъ, углублять;—ენო-ხილი углубленный; — მუკო-ხუალა обвалиться; — მუკ-ნა-ხუ დიხა обвалъ.
3. **ხ:** ხუაფა, დო-ხუაფა класть, лежать лицомъ внизъ, разорять, -ться, погубить, погибать, III-я пор. ვოხუანქ, аор. ქეძე-ვოხვე, თიქე ქეძეახუუ;—IV-пор. დითმუ-ვოხუაფუანქ;— стр. з. I-я пор. ვხუქ или IV-я пор. ვოხუქ лежу лицомъ внизъ (г. ვამხვივარ);—II-я пор. ვიხუუქ ложусь лицомъ внизъ, погибаю, аор. ქიდ[ი]-იხვი, თიქე ქიდ[ი]-იხუ; — დომა-ხუაფა[ლ]ი опрокидывающій, разоряющій; — დო-ხუაფი[ლ]ი опрокинутый, разоренный; — აშა-ხუნა, აშა-ხვინა лежать ничкомъ, н. აშავხუქ, аор. ქაშე-ეხვი;—გითო-ხუაფა лежать внизу подъ ч.-либо; — წემო-ხუაფა лежать на открытомъ мѣстѣ (говорится о большихъ предметахъ).
4. **ხ:** ხალა, ხაფა, ხუალა рождать, I-я пор. н. ბ/ვხანქ, аор. ბხიი MZ, ქოვხე S, пр. с. მიხუუ;—ხეერი рожденный;—უ-ხუუ не рожденный;—ხაფილი отеленная; — უ-ხაფუ тельная, телица;—გილა-ხალა рождать на чемъ, съ дат. отн. გილვმუ-ვოხანქ, аор.ქიგილე-ვოხეე, თიქე ქიგილა-ახუუ (см. ქიმშა-მირთე подъ ლ 2), ср. ბალება 1.
5. **ხ:** см. ხუნა.

ხა ц названіе чешуи у нѣкоторыхъ рыбъ; кости змѣи.

ხაბაკი (г. ხაბაკი, ხიბაკი) вещи.

ხაბაკუა, ხაბარკუა, ხაბარკი спотыкаться, стр. з. IV-я пор. ი/ეკო-ვახაბა[რ]კუუქ, аор. იკე-ვახაბა[რ]კი.

ხაბრუზაკი, ხაბუროზაკი арбузъ (п. дыня).

ხაზინა S, ხაზენა MZ (г. ხაზინა изъ арб. خزينة) казна, кладъ.

ხაზირი S, ხაზერი MZ (арб. حاضر) готовый;—III-я пор. н. ვახაზირენქ готовлю;—стр. з. II-я пор. н. ვიხაზირებუქ готовлюсь.

ხათე, ხათეე скоро, сразу, тутъ же, ხეთე, ხერთე; — ხათე-ხოლო тотчасъ же.

ხათეცი, ხაცეცი MZ (абх. ათაცა) невѣста, невѣстка, новобрачная, ср. დედოფალი, ნისა, მო-ჭყუდუ.

ხათირი (г. изъ арб. خاطر) почтеніе, уваженіе, уступка; — ხათირიანი по-

чтительный, уступающій, стѣсняющійся; — ხათრიანო почтительно, стѣсняясь.

ხაია Хаіа, рѣчка въ Самурзакано.

ლე-**ხაინდრავე** Лехайндраво, село въ Сенакскомъ уѣздѣ (отъ фамиліи ხაინდრავა).

ხაკ: ხაკაფი стукъ; ხაკუა стучать, бить, н. ვუხაკუანქ, аор. ვხაკი, დუ-⌈ვ⌉უხაკეე, თიქ დუ-უხაკუუ; — ო-ხაკაია деревянный молоточекъ на мельницѣ, соединенный съ желобкомъ, по которому проходитъ зерно изъ ящика; нижнимъ концомъ молоточекъ опирается на жерновъ, отъ вращанія котораго онъ трясется, приводя въ сотрясеніе и желобокъ.

ხალ: ხალუა жарить, сжигать, I-я пор. н. ბხალუნქ; — ხალირი жаренный, сожженный.

ხალა см. ხ 4.

სი-**ხალისე** (г. изъ арб. خلاص) веселость, жизнерадостность, охота.

ხალხი (г. изъ арб. خلق) народъ, толпа, ხარხი.

ხამი ножъ.

ხანათი (арб. حنث) клятвопреступленіе, измѣна, вражда; — მო-ხანათე (г. მუ-ხანათი) измѣнникъ, врагъ.

ხანგა сумасшедшій; — გა-ხანგება сходить съ ума, стр. з. н. იფხანგებუქ, аор. გე-ეფხანგი, გე-ებ/ვხანგი, ср. სულელი, შერი, ცალა.

ხანგარი (?), ჯეგე-ხანგარაში, см. ჯეგე·

ხანდა трудъ; — ხანდება, ხანდუა, ხანდილი трудиться, н. ბხანდულენქ MZ, ვხანდილენქ S; — II-я пор. ვიხანდილოქ S, იბხანდილოქ MZ или იბხანდებუქ, аор. იბხანდი, ივხანდილი, ივხანდიი bm, пр. с. მიხანდებუ/უ или მიხანდილუ; — III-я пор. н. ვოხანდილუანქ заставляю его трудиться, аор. ვოხანდილე.

ხანი (г.), ხანობა время, დრო-ხანი; — ხანიერი пожилой, долголѣтній; — დიდ-ხანს долго, ср. დრო.

ხანცი см. ხაცი.

ხანწკი Ханцкъ, село въ Зугдидскомъ уѣздѣ.

«**ხანჭივთლა**» Эр. бобъ волчій, «ხვანჯკოლა» (კრებული 1899, № VII, отд. II, стр. 35).

ხაპა а) большой, неуклюжій, b) мужское имя, гр. ხაპი горькая тыква.

1. **ხარ:** ხარუა расчищать снѣгъ, продѣлывать дорогу, გილა-ხარუა, I-я пор. н. ვხარუნქ, аор. გო-ვხარი; — II-я пор. გილ⌈ე⌉-ეფხარო/უუქ.

2. **ხარ:** ხარება (г.), გა-ხარება радость; обрадовать, сообщить радостную вѣсть, III-я пор. н. ვახარენქ, аор. ქე-ვახარი; — IV-я пор. ვოხარაფუანქ; — II-я пор. იბხარენქ веселюсь, аор. გე-ებხარი (< გა+იბხარი); — стр. з. II-я пор. იბხარებუქ, გე-ებხარებუქ развеселюсь; — ხარებათე съ веселіемъ: მოურქ დიდი ხარებათე онъ идетъ сюда съ большою радостью; — მა-ხარებელი вѣстникъ; — გა-მახარებელი радующій; — გა-ხარებული, გა-ხარებუ обрадованный; — ო-ხარებუ предметъ вѣсти; — სა-ხარება Евангеліе; — მახა, მახარია (< მა-ხარებელი) *ласкат.* милый, дружокъ.

ხარაზი (г. изъ арб. خرّاز) сапожникъ, *собств.* шьющій чуваки (წუღა, წუღაზი), ср. მე-ჩიქმე.

ხარა-ხუუ не имѣющее смысла аллитерирующее и риѳмующее образованіе, *Гр.*, § 165.

ხარბი (г.) жадный, завистливый, ხარბება, ხარბობა зависть, завидовать, объект. стр. 3-го спр. н. მოხარბჷ мнѣ завидно, аор. დე-მეხარბჷ, пр. с. და-ვხარბებუ, სი და-რხარბებუ, თის და-ხარბებუ.

ხარგ: ხარგუა нагружать, навьючивать, I-я пор. н. ბ/ვხარგანქ, аор. დო-ბ/ვხარგი; — стр. з. II-я пор. н. ვიხარგუუქ S, იბხარგუუქ MZ нагружаюсь, аор. დი-იბ/ვხარგი, (съ отр.) ვე ქბხარგი (ვა+იბხარგი); — ხარგელი нагруженный, навьюченный; — ხარგა ноша, вьюкъ.

ხართა (г. ხალთა) мѣхъ, ср. ლაგუჯი.

ხართუა (г. ხლართვა), გო-ხართუა запутаться, спутывать.

ხარკალი стуканіе, звукъ ударяемыхъ другъ о друга деревянныхъ предметовъ; — უჩა კოდი ხარკალეე черное звенящее ведерцо (для питія вина); — ო-ხარკალუ, см. ლია, ლეკერე, ср. გო-ხარჭალაფა.

ხარცქ || **ხორცქ:** ხარცქა, გო-ხარცქა лопнуть, лопаться, разрываться, стр. з. I-я пор ბხორცქჷქ лопаюсь, გო-ბხორცქჷქ лопну, аор. გო-ბხორცქი; — съ дат. отн. გჷთმჷ-ვახორცქუუქ лопаюсь, разрываюсь о что, аор. ქჷგჷ-ვახორცქი; — ხარცქილი лопнувшій, разорвавшійся; — ოკო-ხარცქილი; — გიმა-ხორცქა падать внизъ; — გიმა-ხორცქილი упавшій внизъ.

«გო-**ხარჭალაფა**» (ср. ხარკალი) наз. обрядъ совершаемый въ Великій четвергъ: наканунѣ, послѣ ужина, одинъ изъ членовъ семьи женскаго пола, преимущественно дѣвица, избирается въ молчальницы (მე-შურ-ბუმე); она беретъ веретено и начинаетъ прясть обязательно шерсть; съ этого момента она и считается молчальницей и до извѣстнаго времени не должна ни говорить, ни шептать, хотя окружающіе и стараются соблазнить её; молчальница должна встать ночью тайно, тайно же она должна перевязать у всѣхъ въ семьѣ одну ногу ниже колѣна обязательно той шерстяною ниткой, которую она спряла послѣ ужина; послѣ этого она беретъ мѣдный тазъ или мѣдный котелъ (ჭანური) и палку, бьетъ тревогу и тѣмъ будитъ всю семью; члены семьи съ камышевыми свистками и свирѣлями, либо звенящими предметами присоединяются къ молчальницѣ и, по данному ею сигналу, начинаютъ свистѣть, звонить, играть на свирѣли и т. д.; это-то и называется გოხარჭალაფა; затѣмъ вся эта процессія обходитъ кругомъ снаружи домъ, посѣщаетъ амбаръ, кукурузникъ, курятникъ, хлѣвъ, погребъ и весь дворъ; вернувшись домой, молчальница беретъ мотыку (ბერგი), поднимается по лѣстницѣ на потолокъ надъ очагомъ (ცხვინდი), даетъ знакъ кому-либо изъ присутствующихъ взять каменный пестикъ и исполнять у очага роль отвѣтчика или отвѣтчицы, а сама, ударяя мотыкой о

потолокъ, будто она работаетъ въ полѣ, начинаетъ уже говорить во всеуслышаніе: მი ჭვანა დო მი ცხვინდია! *что* (букв. *кто*) — *нива и что потолокъ!* (т. е. что общаго между ними) отвѣтчикъ внизу ударяетъ пестикомъ объ землю, какъ будто убиваетъ блоху и говоритъ: მი ჭუდე დო მი წყირია! *что домъ и что— блоха!* молчальница продолжаетъ: მი ზერგი დო მი ცხვინდია! отвѣтчикъ: წყირი დიხა-სამარეს! такъ повторяется три раза и тѣмъ оканчивается обрядъ «задержанія блохи» (წყირიში ჭოფუა); затѣмъ молчальница, въ сопровожденіи отвѣтчика, обходитъ въ саду всѣ деревья, которыя не даютъ плодовъ или даютъ черезъ годъ и, подымая топоръ при каждомъ изъ нихъ, говоритъ: ოკო მოზკვათეე! *я должна срубить*, но отвѣтчикъ ручается за деревья, что они въ слѣдующемъ году дадутъ плоды; смыслъ обряда таковъ: куда ни ступитъ нога молчальницы, по тѣмъ мѣстамъ злые духи и змѣя не смѣютъ проходить, а соблюдающіе заклятіе блохи избавляются отъ блохъ въ продолженіе года (СМК, XXXII, отд. III, стр. 104—107), ср. г. უ-ბრობა у Бер.

ხარზენი см. ხარზინუა.

1. **ხარზი** или ჯებერი (г. ჯებირი) ограда изъ полѣньевъ.

2. **ხარზი** см. ხალზი.

ხარზინუა выжимать;—ხარზინი, ხარზენი, ხარზიში прессъ.

ხარჯი (г. изъ арб. خرج) расходъ, трата; расходовать, I-я пор. н. ზხარჯენქ; — III-я пор. ვახარჯენქ, დჷ-ვახარჯენქ, аор. დჷ-ვახარჯი стр. з. II-я пор. н. იზხარჯებუქ или ვიხარჯებუქ трачусь; — ნა-ხარჯი затраченный, затрата; — სა-ხარჯო предназначенный на расходы; — სა-ხარჯოთ на расходы.

ხაზილა бокъ, ребро.

ხატი (г. изъ арб. خط), ხანტი икона;— ხანტირი, ხანტურელი написанный, красивый, см. ამნახანტი; отым. глаголъ ხა⌈ნ⌉ტუა, н. ვხანტჷნქ пишу;— съ род. отн. ვუხანტჷნქ, გე-ვუხანტჷნქ.

ხათა см. ხ 4.

ხაფულ: ხაფულუა рубить на щепки, н. ვხაფულანქ, аор. დო-ვხაფულეე;— ნა-ხაფული щепки.

ხაშ: ხაშუა, ხაშჳა варить, н. I-я пор. ვხაშჷნქ, ზხაშჷნქ, аор. დო-ზ/ვხაში, пр. с. დო-მიხაშჷ; — стр. з. II-я пор. н. ვიხაშუუქ варюсь, аор. დი-ივხაში; — ხაშილი, ხაშირი вареный; — უ-ხაშჷ/უ не вареный, см. ლებია.

ხაჩქ: ხაჩქუა сѣять, очищать мотыкой маисовую ниву, полоть, I-я пор. н. ზ/ვხაჩქჷნქ, аор. დო-ზ/ვხაჩქი, დო-ვხაჩქე; — съ род. отн. ⌈ვ⌉უ-ხაჩქჷნქ сѣю, очищаю для него, გიხაჩქჷნქ и т. д.; — მა-ხაჩქალი земледѣлецъ; — ნა-ხაჩქა засѣянный, обработанный;—ვახაჩქელა не сѣявшій, не половшій;—ო-ხაჩქუე Охачкуэ, гора (*букв.* мѣсто для посѣва).

ხაცეცი см. ხათეცი.

ხაციცი такъ у мингрельцевъ называется новогодній завтракъ, ср. г. ხაციცი у Бер.

ხაწა закваска для простокваши (მარწვინიში თასი).

ხაჭო (г.) творогъ, ср. ნა-ღული, ნა-ფუნეფი.

ხახ: ხახუა, გო-ხახუა потрошить, н. ვხახჷნქ, аор. გო-ვხახი.

ხაჯგი бобы.

გა-**ხდა** (г.) сдѣлалось, стало что.

1. **ხე** *мн.* ხელეფი и ხეეფი рука; — ხე-შქა-გური ладонь; — ხეში-ოფარე верхняя часть руки; — ხეშ-კეტი, см. კეტი; — ხე-ფორჩა рукавъ; — ხეშ-ქოსალი, см. ქოსუა; — ხე-ხომული, см. ხომაფა; — ხე-ხუ (уменьш.) ручка; — ხე-ხუჯგი, см. ხუჯგი; — ხელუა ремесло, занятіе; — მო-ხელე, მო-ხეე bm занимающійся чѣмъ-либо; — ნა-ხელე сдѣланный, приготовленный; — ხვალა-ხე, см. ხვალე.

2. **ხე** дочь, женщина; прибавляется къ концу фамильныхъ названій: დადია Дадіа (мужчина), დადი-ხე Дадіа (женщина), ჩინწარე-ხე, ციკა-ხე и пр. (этим. слова см. Н. Я. Марръ, *Яфетическое происх. абх. терминовъ родства*, Изв. И. А. Н. 1912, стр. 432).

ხებული (г.) тронутый, затронутый.

ხედ см. ხუნა.

ვ-**ხედავ** (г.) вижу (Х*р*., стр. 109,8), ср. ძირაფა.

ხეთა Хета, село въ Зугдид. уѣздѣ, см. ჯვეგე.

ხეთე см. ხათე.

ნო-**ხეი** см. подъ ხუნა а.

ხეკ: ხეკუა скоблить, очищать, I-я пор. н. ვ/ფხეკჷ⸢ნქ⸣, аор. ვ/ფხეკი.

ხელუა см. ხე 1.

«**ხემხუ**» Эр. сортъ винограда въ Самурзакано.

ხენდ: ხენდუა ивѣзжать животныхъ, I-я пор. н. ბ/ფხენდჷნქ. аор. დო-ბ/ფხენდი; — объект. стр. 3-го спр. н. მახენდე могу вьѣзжать, аор. მახენდჷ.

ხენძამეფე см. ხერჩამეფე.

ხენწიფე S, ხენწჷფე MZ (г. ხელმწიფე) властитель, царь; — ხენწჷფალა царская власть; — სა-ხენწჷფო царство, государство.

ხერჩამეფე хенна, «ხენძამეფე» Эр. бальзаминъ.

ხერი (г. ხეირი изъ арб. خيّر) добро, польза; — ხერიანი добрый, полезный, годный.

ხერკე см. ხირკე.

ხერხალი, ხირხალი колъ, тычинка, подпорка для виноградной лозы, для лобіи.

ხერხი (г.), მო-ხერხა умѣніе, находчивость, хитрость; — ხერხება б. находчивымъ, умѣть; считать для себя удобнымъ, нравиться, III-я пор. ვახერხენქ, аор. გა-ვახერხი, пр. с. მო-მიხერხებუ; — II-я пор. მი-ივხერხენქ, аор. მი-ივხერხი; — объект. стр. 2-го произв. спр. н. მეხერხებუ, аор. მეხერხჷ, пр. с. ვხერხებუ, სი რხერხებუ; — 3-го спр. (фор. возм.) მო-მახერხინე могу устроить, аор. მო-მახერხინჷ, თის მა-ახერხინჷ; — მო-ხერხებული находчивый, ловкій, удобный.

ხეცუ, ხუცუ Хету, Хуту (муж. имя); — ხეცუშ-მუხური, ხუცუშ-მუხური Хетушъ-мухуръ, Хутушъ-мухуръ, село въ Самурзакано, см. მუხური.

ხეშ: ხეშუა складывать, наматывать, н. ბ/ვხეშანქ, аор. დო-ბ/ვხეშეე, пр.

с. მიხეშე;—IV-я пор. ვოხეშაფუანქ;— стр. з. II-я пор. н. იზხეშუუქ или ივხეშოუქ складываюсь, аор. ლი-იზ/ვხეშეე или ლი-იზ/ვხეში;—объект. стр. фор. возм. н. მახეშე я могу сложить, аор. მახეშუუ; — ხეშელი, ხეშერი сложенный.

ხეჩო Хечо (муж. имя).

ხეცერა Хецера, село въ Зугдид. уѣздѣ.

ხეცი угощеніе;—უ-ხეცეოჳ безъ угощенія (ср. арм. *հաց хлѣбъ*).

ხვალ см. ხვალამა.

ხვალ: ხვალი, ხვალუა кашель; кашлять, н. ვოხვალანქ или ვხვალენქ, аор. გო-ვხვალი;—IV-я пор. ვოხვალაფუანქ, аор. ვოხვალაფეე;—ფირც-ხვალი, см. ჭლექი.

ხვალამ || ხვამილ || ხვალ: a) ხვალამა, ხვამილუა, ა-ხვალამა, ლო-ხვალამა, შე-ხვალამა встрѣча; встрѣчать, -ться, съ род. отн. ვუხვამილუანქ (г. ვუხვედრებ) посылаю, ставлю ему навстрѣчу;—съ дат. отн. ვოხვამილუანქ (г. ვახვედრებ), ვახვამილუანქ, аор. ლე-ვოხვამილეე, пр. с. ლო-მიხვამილუაფუ; — стр. з. I-я пор. ზ/ფხვალექ MZ, ვხვალექ встрѣчаю, аор. ვხვალი, ა-ვხვალი, შე-ვხვალი, ლო-ვხვალი, пр. с. შე-ვხვალამუქ (г. შე-[ვ]ხვედრივარ);—съ род. отн. ვუხვალექ, аор. ქა-ა-ვუხვალი; — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) მახვამილე могу встрѣтить; — ა-ხვალამირი повстрѣчавшійся; — ა/იწო-ხვალამა повстрѣчаться впереди, дорогой;— ლო-ხვალამა ამბეში встрѣтить на мѣстѣ вѣстью; — b) მე-ხვალამა, მე-ხვამილაფა пониманіе, догадливость, стр. з. ზ/ვხვალექ понимаю, аор. მე-ზხვალი;—მე-ხვამილაფირ/ლი догадливый; — უ-მე-უ-ხვამილუ недогадливый; — c) მო-ხვალამა попадать въ цѣль, ударять, -ться, III-я пор. н. მოთმე-ვოხვამილუანქ попадаю въ цѣль, аор. ქემე-ვოხვამილეე, თიქე ქემა-ახვამილუუ;—стр. з. ზ/ვხვალექ ударяюсь, попадаю, аор. ქემო-ზ/ვხვალი; — d) ხვალამა доставаться, стр. з. ზ/ვხვალექ достаюсь ему, аор. ზ/ვხვალი; — объект. стр. ზ/ვხვალე, ხი რხვალე, თის ხვალე мнѣ, тебѣ, ему достается, слѣдуетъ; меня, тебя, его встрѣчаютъ, аор. შეზხვალე, пр. с. ქა-ა-ვხვალამუ, ხი ქა-ა-რხვალამუ (г. შე-მხვედრია) или ნოვხვალამუე, ხი ნო-რხვალამუე, ეჯე ნო-ვხვალამუენა.

ხვალე, ხვალეე только, въ одиночку, одинъ; — ხვალა-ხე одинокій (*букв.* однорукій), см. ხე 1 (ср. г. ხოლო, მხოლოდ).

ხვამა молиться, молитва; ლო-ხვამა благословлять, благословеніе, I-я пор. н. ზხვამულენქ молюсь; — II-я пор. იზხვამანქ буду молиться, аор. იზხვამი; — н. ზხვამანქ благословляю, аор. ზხვამი, пр. с. მიხვამუ или მიხვამაფუ; — съ род. отн. ვუხვამანქ; — съ дат. отн. მე-ვა/ოხვამანქ поздравляю его, თისა მი-ახვამანს;— IV-я пор. ვოხვამაფუანქ, аор. ვოხვამაფეე, пр. с. მიხვამაფუაფუ; — მა-ხვამალი молящійся; — ნა-ხვამეფი молившійся; — ო-ხვამე предметъ и мѣсто молитвы, церковь, храмъ;— ხვამელი, ხვამერი, ხვამირი благословенный; — ხვამირო съ благословеніемъ;—თემიშ ხვამა общественная свѣтская молитва (см. თემი); —

ღვინიში გო-ხვამუა благословеніе вина (при первомъ стаканѣ, обыкновенно, призываютъ Бога и благословляютъ исѣхъ присутствующихъ, *Хр.*, стр. 132,15-20); — объект. стр. დჷ-მახვამუუ мнѣ будетъ благословенно, аор. დჷ-მახვამუ; — ო-ხვამერი предметъ моленія; — ო-ხვამერი молитвенные обряды съ приношеніями, совершаемые въ разное время года; наиболѣе извѣстные ო-ხვამერი: სა-ღორონთო въ честь Бога, სა-მგარიო въ честь Михаила Архангела, სა-ჯგეგო въ честь св. Георгія, სა-კაპუნო въ честь божества Капунія, ср. г. სა-ლოცველი у Бер. [у Ламберти на стр. 142, у Chardin'а на стр. 297 приводится описаніе ოხვამერი, причемъ самое названіе — въ формѣ ოხვამირი]; — ნერჩიში ხვამა, см. ნერჩი.

ხვამარდი (г. ხომალდი) корабль, ср. პარახოდი.

1. **ხვამილი:** ხვამილაფა похищать, схватывать, выхватывать, *I-я* пор. н. ბხვამილაფულენქ; — II-я пор. იბხვამილუანქ, аор. ქი-იბხვამილეე, пр. с. მიხვამილუაფუ; — съ род. отн. ვუხვამილუანქ похищаю у него; — IV-я пор. ვოხვამილაფუანქ, аор. ვოხვამილაფე, пр. с. მიხვამილაფუაფუ; — მახვამილაფარი похититель; — ხვამილაფირი похищенный; — ო-ხვამილაფუ подлежащій похищенію, мѣсто похищенія.

2. **ხვამილი:** ხვამილუა, მე-ხვამილაფა см. ხვალამა.

ხვანთქარი (г. ხონთქარი) султанъ.

ხვანცალი *шевелиться*, I-я пор. н. ვხვანცალანქ, аор. ვხვანცალეე, пр. с. დო-მიხვანცალუაფჷ.

ხვანჯკოლა см. ხანჭიკოლა.

ხვარ: ხვარა, მო-ხვარა помощь; помогать, II-я пор. н. იფხვარუა[ნქ] *пользуюсь, употребляю*, მი-იფხვარენქ или მი-იფხვარჷ воспользуюсь, аор. მი-იფხვარი; — стр. з. IV-я пор. ვოხვარექ помогаю ему, თინა ოხვარუ, но ვა ახვარუ, аор. მე-ეფხვარი; მე-გეხვარებუქ, ქიმჷ-გეხვარებუქ помогу тебѣ; — მო-ხვარე помогающій; — მო-სა-ხვარე годное на помощь; — მო-სა-ხვარეთჷ на помощь; — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) н. მახვარინე могу использовать его, аор. მჷ-მახვარინჷ; — მუ-მახვარინე || მუ-მახვარე || მუ-მახვარებე могу помочь ему.

ხვარა см. ხორა.

1. «**ხვარავა**» Эр. повилика (раст.).

2. **ხვარავა** Хварава (фамилія).

ხვარჩალი журчаніе, плескъ воды.

ხვარჩინი деревянная лопатка для мѣшанія гоми въ котлѣ и для вынимания изъ него, ср. ჩოგანი.

ხვარცა паршь (г. ქეცი), ср. ხორა, ქირცა.

ხვარხვი (г. ხახვი) лукъ (*раст.*).

ხვაცჷ: ხვაცუა грызть, I-я пор. н. ვხვაცჷნქ; — მა-ხვაცალი грызущій, грызунъ; — კილა-ხვაცუა прогрызть; — კილა-ხვაცილი прогрызенный, дырявый, ср. რჷხჭონუა.

ხვაცაფი чесать, -ться.

ნა-**ხვაწა** см. ქერქი.

მი-ვ-**ხვდები** (г.) пойму (*Хр.*, стр. 109,14), ср. ხვალამა ხ.

ხვეე, ხვე, (г. ხვავი) куча зерна; избытокъ урожая.

ხველარი см. ხვილარი.

ხვენა см. ხუნა.

ხვენთქუა ударять, съ род. отн. ვუ-ხვენთქუანქ, аор. ვუხვენთქეე.

ნა-**ხვერი** нечистота.

ხვეწ: ხვეწა, შე-ხვეწა, ხვეწება (г.) просить, умолять, стр. з. II-я пор. н. ვიხვეწებუქ S, იბხვეწებუქ MZ, аор. ში-იბ/ვხვეწი, пр. с. მიხვეწებუ;—IV-я пор. н. ვოხვეწჷქ прошу его, გოხვეწჷქ и т. д., თინა ოხვეწჷ, но ქა-ახვეწჷ (< ქო+ოხვეწჷ), аор. შე-ვეხვეწი;—IV-я пор. дѣйст. з. ვოხვეწებაფუანქ заставляю его просить, аор. ვოხვეწებაფე; — მა-ხვეწებელი, მა/ო-ხვეწარი проситель, молящійся; — ნა-ხვეწები просившій; выпрошенный;—ო-ხვეწებელი просьба.

ხვიარი см. ხვილარი.

ხვითო (г.) драгоцѣнный камень; по народному вѣрованію ხვითო несетъ змѣя, и всякій, нашедшій ხვითო, можетъ разсчитывать на исполненіе своихъ желаній (по Орб. г. ხუთო камень, исцѣляющій отъ яда).

1. **ხვილ:** ხვილუა, გო-ხვილუა, დო-ხვილუა запирать, припирать, застать, н. ვხვილჷნქ или ვოხვილანქ, аор. დო-ვხვილი или ქჷ-ვოხვილი, დჷ-ვოხვილი; — დო-ხვილირი запертый, заключенный; — მიკო-ხვილუა припирать къ чему, приставать, застанать; — მულა-ხვილაფა запирать внутри чего, прятать, застать, н. მელჷმუ-ვოხვილანქ, аор. ქემჷლჷ-ვოხვილეე; — წჷმო-ხვილაფა застать, встрѣтиться впереди, на открытомъ мѣстѣ;—მე-ხვილუა застать, замѣтить, н. მეთმუ-ვოხვილანქ, аор. ქემჷ-ვოხვილეე, თიქჷ ქჷ-მა-ახვილუუ; — ი/ენო-ხვილუა запирать, заключить внизу, ენო-ხვილირი წყარი запруженная вода, прудъ.

2. **ხვილ:** გე-ხვილაფა имѣть въ чемъ нужду, использовать что, н. ქეგჷ-ვახვილუუქ, თინა ქეგი-ახვილუუ, аор. ქეგჷ-ვახვილი.

ხვილარი S, ხვიარი bm ящерица, ხველარი, ხოლარი MZ; — ცინცილა, ცინცია маленькая ящерица.

ხვიმრა см. ხომა 1.

ხვიმური пространство между деревяннымъ фундаментомъ и почвой.

ხვიპი глубокій (говорится о посудѣ), напр., ხვიპი ჯენი глубокая тарелка; — ხვიპია (говорится о маленькихъ предметахъ).

ხვირა широкій; — თოლი-ხვირა ширококлазый, ср. გვირა.

ხვიჩა-ხვიჩა разнообразный, разный: ხვიჩა-ხვიჩა მურიცხეფი.

ხვიცაფა накричать на кого, напугать (г. და-ცაცხანება).

ხვიხვილი см. ქვიქვილი.

«**ხვიხვინია**» Эр. клубника.

-**ხი** см. -ხ 1.

ხიარულება, ხიარულობა, მ-ხიარულო/ება (г.) веселіе, веселиться, I-я пор. ბხიარულენქ, аор. II-я пор. ვიმხიარული; — ⌈მ⌉-ხიარულო весело, ср. ხარება, ხიოლი.

ხიბ || ხჷბ: კინო-ხიბუა S, კჷნო-ხჷბუა

свалить въ кучу, I-я пор. н. კინ-მო-ვხიბუნქ, аор. გეკჷნო-ვხიბი; — стр. з. II-я пор. н. კინმი-ივხიბუუქ, аор. გეკჷნ⌈ი⌉-ივხიბი.

ხიბულა Хибула, село въ Зугдид. уѣздѣ.

ხიზალარა, ხიზაძარა bm икра (рыбья).

«მე--**ხივალი**» Эр. пакленъ, черно-кленина, ср. მეკენჩხალი, ცხალი.

ხილ: ხილუა, ე-ხილუა открывать (глаза), дать кому прозрѣть, съ род. отн. н. ვუხილანქ, н.-б. ე-ვუხილანქ, аор. ე-⌈ვ⌉უხილი.

ხილი (г.) плодъ, фрукты, ср. ჯაცაში.

ხინდი болѣзнь; — ქვარა-ხინდამი съ большимъ животомъ, см. ქორა.

ხინკი сучокъ, щепка;—ხინკოლი ломать что-либо сухое, ср. ფეცხი.

ხინწკუა см. ხჷნწკუა.

ხინჯი мостъ;—ხინჯი-კარი Хинджикаръ, село въ Сенакскомъ уѣздѣ;—ჭუბური-ხინჯი, см. ჭუბური.

ხიოლი радость, веселіе; ხიოლება радоваться S, I-я пор. ბხიოლენქ веселюсь;—объект. стр. 3-го спр. н. მოხიოლჷ/უ, თის ოხიოლჷ/უ мнѣ весело, радуюсь, аор. მახიოლჷ: თის ახიოლჷ თე ამბექ онъ обрадовался этому извѣстію; მახიოლე или მახიოლუუ мнѣ будетъ весело, радостно, обрадуюсь; пр. с. ვხიოლაფუ или ვხიოლებუ, სი რხიოლაფუ, რხიოლებუ и т. д.; — ხიოლებულო радоство, весело, ср. ხარება, ხიარულება.

ხიორუა провѣять, просѣвать, I-я пор. н. ვხიორჷნქ; — ო-ხიორალი предметъ и орудіе для просѣванія, ср. ბაცუა.

ხირ: ხირუა, მე-ხირუა воровать, красть, II-я пор. н. იბხირჷნქ MZ, ვიხირჷნქ или ბ/ვხირულენქ (г. ვიპარავ), аор. იბხირი, пр. с. მე-მიხირჷ;— III-я пор. მითი-ვოხირანქ или ვხირქ (г. ვპარავ), თინა ხირს, аор. მი-ვოხირი или ვხირი, გო-ვხირი; — IV-я пор. ვოხირაფუანქ;—ითო-ხირაფა, н. ითმი-ივხირუანქ скрываю, краду, аор. ითი-იბხირეე, пр. с. ითო-მიხირუაფუ; — მა-ხინჯი, მა-ხირალი, ხირუუ воръ; — ნო-ხირი, ნა-ხირა краденный;—გო-ხირილი ограбленный;— ო-ხირუუ предметъ или мѣсто для кражи; — ნო-ხირო тайкомъ.

ხირაკუა (г. ხრუკვა), აკო-ხირაკუა сжигать, сжимать, ср. ბურაცუა.

ხირზ: ხირზუა (г. ხიზნვა) переселеніе по случаю какого-либо бѣдствія; — ხირზანი переселенецъ (г. ხიზანი).

ხირკე, ხერკე (г. ხრიკა) черпалка изъ тыквы, ср. ჭურა.

ხირხალი см. ხერხალი.

ხირხინი см. ხურხინი.

ხიცონ: ხიცონუა S, ხჷცონუა MZ долбить, скоблить, I-я пор. н. ბ/ვხიცონჷნქ, аор. გო-ბ/ვხჷცონი;—IV-я пор. ვოხიცონაფუანქ, аор. ვოხიცონაფე;—стр. з. ვიხიცონუუქ, იბხჷცონუუქ долблюсь, соскабливаюсь; — მა-ხიცონალი, ხჷცონი долбящій, соскабливающій;—ხიცონირი, ხჷცონილი выдолбленный, соскобленный; — ო-ხიცონალი предметъ для долбленія;—ეშა-ხიცონილი (г. ამოხრული); — კილა-ხიცონილი выдолбленный, вырытый; — აცარი-ხჷცონი, კობიცა-ხჷცონი долбящій де-

ревянную чашку (см. აცარი, კობი-ცა), ср. ციცონი.

ხიშცუა, II-я пор. н. ვიხიშცუუქ кривляюсь, кокетничаю, аор. ვი-ხიშცი;—მიკო-ხიშცუა.

ხიცინი, ხეცინი щекотаніе, объект. стр. 3-го спр. н. მახიცინუაფუ мнѣ щекотно (г. მეხიცინება, მეხიჩინება).

ხიჭონუა, ხიჭორუა треніе, тереть; грызть, ѣсть, I-я пор. н. ვხიჭონენქ, ср. г. ღიჭნა.

ხიხონუა, კილა-ხიხონუა сверлить, вырывать;—კილა-ხიხონილი просверленный, вырытый, ср. ხიცონუა.

მუ-ა-**ხლოება**, მო-ა-ხლოება (г.) приближеніе, ср. ხოლო 1.

ხმა (г) голосъ, звукъ (ср. ხუმა);— ხმაურობა шумъ;—თან-ხმობა согласіе, соглашаться, стр. з. IV-я пор. н. ვოთანახმუქ или ვეთანახმუქ соглашаюсь, аор. ღე-ვეთანახმი.

ხმელმელი (г.) суша, ср. ხქირუ.

ხობი см. ხოპი.

1. **ხოდ**: ხოდუა coitus, I-я пор. н. ვხოდუნქ, аор. ვხოდი [можно полагать, что г. ხვადი *самецъ* (кошки, собаки и др.) одного съ нашимъ словомъ корня: ვა=ო обыкновенное явленіе какъ въ мингрельскомъ, такъ и въ грузинскомъ, въ мингрельскомъ же форма повел. накл. часто выступаетъ въ значеніи nomen actoris, ср., напр., აცა-რი-ხეცონი, ჩაკა-წილი].

2. **ხოდ** см. ხუნა.

ხოწო, ხოწო-კვარი см. კვარი 1.

ხოკ: ხოკუა, გილა-ხოკუა брить, I-я пор. н. ბხოკენქ, аор. გო-ბხოკი;— II-я пор. н. იბხოკუნქ или ვიხოკუნქ (г. ვიპარსავ), аор. იბ/ვხოკი;— IV-я пор. н. ვოხოკაფუანქ;— стр. з. II-я пор. н. იბხოკუუქ или ვიხოკუუქ (г. ვიპარსები), аор. გი-იბხოკი;—მა-ხოკალი бреющій, цирюльникъ;— გო-ხოკირი, გელა-ხოკირი бритый.

ხოლარი см. ხვილარი.

1. **ხოლო** близко, около, ხოლოშა, ხოლოს;—ხოლოში близкій;— ხოლოშიანი окольный; — *сравн. ст.* უ-ხოლაში;—უ-ხოლაშის ближе;— გო-ხოლუა ორდგილი окрестности;— გო-ხოლუაში ხარხეფი окрестные народы;—ხოლაფა быть при комъ, сопровождать, находиться среди кого, чего, замѣшаться, отправляться за чѣмъ, стр. з. IV-я пор. ვახოლუუქ или ვოხოლუუქ, аор. ვა-ხოლი, ვოხოლი;— მე-ხოლაფა приближаться, аор. მი/გ-ვეხოლი, თიქე მი/გ-ეხოლე я (онъ) приблизился;— დარდიქე გურს დემეხოლუ къ сердцу приблизилась у меня печаль;— съ род. отн. дѣйст. з. ვუხოლუანქ даю ему кого въ проводники, примѣшиваю, аор. ქუ-უბხოლე (вм. ქო-ვუხოლე), ქაშ-უბხოლე, пр. с. მიხოლუაფუ;—დიშა-ხოლაფა замѣшаться среди чего, ср. სახოს.

2. **ხოლო** (г.) только, но: ხოლო ჭიჭეთ только (но) немного.

3. **ხოლო** еще, снова, опять, и: ღემქე გეექოფე ხოლო ქუა дивъ взялъ снова камень;— ხოლო მეცი еще больше;—მა ხოლო и я (г. მე-ც[ა]).

4. **ხოლო** вѣдь, по крайней мѣрѣ, все-же: გერია, სარალოში სქუა, ხოლო ვა რექია? вѣдь, не Геріа ли ты, сынъ бѣдняка? (*Хр.*, стр.

32,17-18); — მიჩქჷდასი, ჴოლო ვა ვთქჷა! если бы зналъ я, все-же не сказалъ бы!

5. **-ჴოლო:** ჟირი-ჴოლო (ჟირი два) оба, вдвоемъ, სჷმი-ჴოლო трое, втроемъ (г. ორი-ვე, სამი-ვე);—ასჷ-ჴოლო сейчасъ же (г. ახლა-ვე).

ჴომ || **ჴუმ:** ჴომაფა S, ჴუმაფა MZ сушить, III-я пор. н. ვოჴო/უმუანქ, аор. გჷ-ვოჴო/უმე, თიქჷ გა-აჴუმუ, пр. с. გო-მიჴუმუაფუ; — стр. з. I-я пор. ვჴომუქ, ბჴუმუქ сохну, аор. გო-ვჴომი, გო-ბჴუმი, пр. с. გო-ბ/ვჴო/უმაფექ (г. გა-ვხმარვარ); — ჴომულა, ჴომილა S, ჴომია bm, ჴუმულა, ჴუმჷლა MZ сухой; — ჴომაფირი засохшій; — ხე-ჴომულა сухорукій.

1. **ჴომა**, ჴუმრა (г. ხურმა) хурма, «ხვიმრა» Эр. — ჴომა-კიკონი клюющій хурму.

2. **ჴომა** см. ჴუმა.

ჴონ: ჴონუა пахать, I-я пор. н. ვჴონუნქ S, ბჴონჷნქ, аор. ბ/ვჴონი; — II-я пор. იბჴონუნქ пашу для себя, аор. იბჴონი;—მა-ჴონალი пахарь;—ნა-ჴონა вспаханный; — ო-ჴონუე или ო-ჴონალი пахотная земля; — უ-ჴონჷ, უ-ჴონუ не вспаханный; — კინა-ჴონა сошникъ (*букв.* пашущее желѣзо);—ნა-ჴონუუ Нахонуу, село въ Сенак. уѣздѣ. Народная этимологія названіе ჴონი *Хони* (мѣстечко въ Кутаисскомъ уѣздѣ) связываетъ съ глаголомъ ჴონუა, причемъ ჴონი, какъ форма повел. наклоненія, букв. будетъ означать: *паши*; географическія названія въ формѣ повел. наклоненія встрѣчаются какъ въ мингрельскомъ, такъ въ грузинскомъ: მთიდა-ნახე (см.), მთიდა-მნახე, ლეზია-ვახაში (см. ლეზია) и др., что, однако, еще не доказываетъ правильности вышеприведенной этимологіи слова ჴონი [I. Орбели въ статьѣ *«Город близнецовъ* Διοσκουριάς *и племя возницъ* Ἡνίοχοι ЖМНП. 1911 г., май. отд. классич. филолог. стр. 214, предполагаетъ, что ჴონი стоитъ въ связи съ названіемъ племени *свановъ*; тутъ же, въ примѣчаніи 3. онъ приводитъ съ моихъ словъ мингрельскую этимологію слова ჴონი, будто-бы *пахотное мѣсто*, но этой неточности не было въ моемъ сообщеніи, и, очевидно, возникла по недосмотру г. Орбели, равно какъ и ო-ჴონი, приводимое имъ, какъ *пахотное мѣсто*, вмѣсто ო-ჴონუე или ო-ჴონალი].

ჴონარი голосъ, крикъ; — ჴონარობა шумъ; — ჴონარი-მაღალო громко (*букв.* высокимъ голосомъ), ср. ხუმა.

ჴოპი, ჴობი, ჴოფი a) весло, лопатка (ср. ფიარი); b) рѣка въ Зугдидскомъ уѣздѣ; c) мѣстечко съ стариннымъ монастыремъ.

ჴორა S, ხვარა MZ плѣшивый, см. ქასალი (по Орб. г. ჴორა паршь), ср. ხვარცა, ქირცა.

ჴორგ: ჴორგუა собирать въ кучу. сваливать, III-я пор. н. ვოჴორგანქ. аор. ვოჴორგი;—IV-я пор. ვოჴორგაფუანქ, аор. ვოჴორგაფე; — ეკოჴორგუა сваливать въ кучу (у берега);—ჴორგი или ჴურგი заборъ изъ дерева или изъ камня; — გეჴორგილი сваленный въ кучу; — ჴორგა Хорга, село въ Зугдидскомъ

уѣздѣ; — ხორგული хоргскій; хоргецъ, мн. ხორგალეფი; — ხორგიშის род. падежъ отъ ხორგი съ отношеніемъ къ дательному, როკიშის, *Гр.*, § 136 (по Орб. ხორგი, ხორღი оторвавшаяся большая льдина, ხერგი нанесенныя рѣкой бревна).

ხორუა см. ოხორი.

ხორში Хоршъ, село въ Зугдидскомъ уѣздѣ.

ხორცი (г.) мясо; — ხორციელი живое существо; — ხორციელო тѣлесно, при жизни, ср. ძელი.

ნა-**ხორციელუუ** Нахорціельуу, село.

ხორცქა см. ხარცქა.

ხორხი (г. ხერხი) пила; отым. глаголъ ხორხუა пилить, I-я пор. п. ვხორხუნქ, аор. ვხორხი; — ხორხაფა тереться о что, съ род. отн. ვუ-ხორხუანქ трусь о ч.-либо.

ხორხოცა глотка, ср. ყორყელი, ხურხი.

ხოფი см. ხოპი.

ხოშქორაში шероховатый, неровный: — ხოშქორაში ჯა неровное, бугорчатое дерево.

ხოხ: ხოხუა лазить, ползти, I-я пор. н. ვხოხუნქ, аор. ვხოხი; — объект. стр. 3-го спр. н. მახოხე могу лазить; — ხოხი-ხოხით ползя (*букв.* ползаніемъ-ползаніемъ); — ⌜გ⌝ითო-ხოხუა вылѣзать изъ-подъ чего; — გიმა-ხოხუა слѣзать; — გინო-ხოხუა перелѣзать; — ⌜გ⌝ი/ეშა-ხოხუა лазить вверхъ; вылѣзать, выдѣляться среди чего; — იკო-ხოხუა взлѣзать наверхъ; — ინო-ხოხუა, დინო-ხოხუა слѣзать внизъ, спуститься; — კინო-ხოხუა вылѣзать къ краю, берегу; — მითო-ხოხუა влѣзать (въ лѣсъ, пещеру); — წიმო-ხოხუა вылѣзать впередъ, подниматься.

ხოჯი [дат. карт. ხოს, дат. мѣст. ხოჯიქ или ხოჩქ (вм. ხოჯქ)] быкъ; — დალიაშ-ხოჯი усачъ, дровосѣкъ большой (насѣк., г. ხარაბუა), см. დალია; — ოჩეში ხოჯი, см. გა-ძიგება; — ო-ხოჯე Оходжэ, рѣка въ Самурзакано.

ხნვ: ხნოვნა (г.) помнить, II-я пор. п. накл. დე-ემახნოვრით запомните.

1. **ხუ** пригоршня.

2. **-ხუ**, resp. -ლუ суффиксъ для образованія уменьшительныхъ именъ: ხე-ხუ ручка, ლვა-ლუ щечка.

ხუა стая (г. ხროვა).

ხუალა см. ხ 2 и 4.

ხუაფა см. ხ 3.

ხუბუცია Хубуція (фамилія).

ხუგაგი болѣзненный, слабый, старческій.

ხუდონი см. ხუჯონი.

ხუება б. недовольнымъ, высказывать неудовольствіе, I-я пор. н. ბხუენქ, аор. იბხვიი, თიქ იხუუ или გე-ებ-ხვი, ხი გე-ეხვი, თიქე გე-ეხუუ.

ხუთი (г.) пять; — მა-ხუთა пятый; — ხუთი-კაა, ხუთი-კალი (< ხუთი-კაკალი пять штукъ) около пяти; — ნა-ხუთალი $^1/_5$; — ხუთ-ოში пятьсотъ; — ვით-ხუთი пятнадцать.

ხუი см. ხული.

ხულა (г.), ხუაა bm маленькій амбаръ, ср. ბალე.

ხული, ხუი bm зелень; брюква.

ხუმა, ხემა, ხომა голосъ; — ხუმინი шумъ, ср. ხონარი, ხმა.

ხუმაფა см. ხომაფა.

ჴუმრა см. ხომა.

ჴუნ || ჴვენ, ჴოდ || ჴედ>ჴ: a) ხუნა, ხვენა сидѣть, დო-ხუნა, გე-ხუნა сидѣть на чемъ, стр. з. н. ხ/ვხე˹რ˺ქ или ვოხექ сижу, ხი ხე˹რ˺ქ, თინა ხე, пр. н. ხ/ვხე˹რ˺დი или ვოხე˹რ˺დი;— ზხოდჷქ сажусь, ქჷდო-ზხოდჷქ или ქოდო-დო-ზხოდჷქ сяду, аор. ქჷდო-ზხოდი или ქოდო-დო-ზხოდი, пов. накл. დო-ხოდი садись, ვა დო-ხოდა не садись, пр. с. ნო-ზხექ или ნო-ზხვექ (г. ნა-მჯდარვარ) или გო-მიხუნუ (г. ˹ვ˺ჯდომილვარ); — II-я пор. იზხვენუაფუქ, ეკი-იზხვენუაფუქ буду сидѣть (г. ვიჯდომები); — объект. стр. 2-го спр. მიხე у меня сидитъ, есть, გე-მიხე у меня сидитъ на чемъ (напр. на рукѣ) и т. д., пр. с. ნო-ზხვე, ხი ნო-რხვე, თის ნო-ხვე (г. ნა-მჯდომა);—3-го спр. (фор. возм.) მახუნე, გე-მახუნე, თის გი/ე-ახუნე могу, смогу сѣсть, аор. ქეგჷ-მახუნუ;—дѣйст. з. II-я пор. იზხუნუანქ, сажаю на себя, для себя; — III-я пор. ვოხუნუანქ сажаю, перевожу̊, аор. ქჷ-ვოხუნეე, пр. с. მიხუნუაფჷ;—IV-я пор. ვოხუნაფუანქ; — მახვენჯი сидящій;—გი-მა-ხვენჯი, გეხუნელი сидящій на чемъ; — დოხვერი, დო-ხუნაფირი сидящій;— ნა-ხვენჯი, გი-ნა-ხუნა сидѣвшій; мѣсто или существо, на которомъ сидѣли; — ო-ხვენჯი, გი-ო-ხუნალი предметъ, мѣсто сидѣнія; — ნო-ხიი, ნო-ხეი скорлупа, чешуя (яйца, орѣха, каштана и др.);—უ-ხუნაფუ не сидящій; — ალთა-ხუნა сидѣть съ кѣмъ; посадить (*напр.* въ карманъ);—აშა-ხუნა сидѣть среди чего; — გილთა-ხუნა сидѣть на чемъ (на деревѣ, на дорогѣ), გიმა-ხუნა:— დინო-ხუნა, ინო-ხუნა посадить внутрь, заключить; — ეკო-ხუნა сидѣть у берега, у края чего; — ˹გ˺ეშა-ხუნა сѣсть, посадить снизу вверхъ; — ითო-ხუნა сидѣть подъ ч.-либо;—კილთა-ხუნა посадить (*напр.* на плечо);—კინო-ხუნა;—მითო-ხუნა сидѣть внутри въ закрытомъ помѣщеніи (въ клѣткѣ, въ подвалѣ, въ норѣ и т. п.);—მი/უკო-ხუნა сидѣть сзади или вокругъ чего, сбоку, у чего;—მილთა-ხუნა сидѣть (въ помѣщеніи); — მიშა-ხუნა сидѣть среди чего, вокругъ чего, ср. კვაკუა, ცხაკუა, ჯვარჩუა [отъ этого корня, очевидно, произведены въ грузинскомъ слѣд. слова: მ-ხედარი || მ-ხედი *всадникъ, воинъ*, ხედნა. გახედნა *выѣзжать лошадей*]; — b) ხუნაფა, ეკო-ხუნაფა, კინო-ხუნაფა жениться (*букв.* посадить себѣ жену), II-я пор. н. ეკი-იზხუნუანქ, аор. ქეკი-იზხუნე; — съ род. отн. კჷ-˹ვ˺უხუნუანქ дамъ ему жениться; — c) მე-ხუნა, н. მე-ვოხექ. თინა მი-ოხე я замѣтенъ, я виденъ, или გე-ვოხექ, თინა გი-ოხე (г. ვჩანვარ, ვაჩნივარ); — გეთმჷ-ვოდოხოდჷქ (г. ვაჩნდები), аор. ქჷგჷ-ვოდოხოდი, თიქჷ ქიგი-ოდოხოდ.— дѣйст. з. III-я пор. н. გეთმჷ-ვოხუნუანქ оставляю слѣдъ (г. ვაჩენ). аор. ქეგჷ-ვოხუნე;—d) объект. стр. 2-го спр. н. დოთმო-მიდოხოდ (г. მიჯდება) a) мнѣ обходится, мнѣ станетъ, б) мнѣ нравится, аор. ქჷდო-მიდოხოდჷ (эт. сл. см. Н. Марръ, ОТ, стр. 7, слово 7 въ прим.).

ხუნდი (г.) капканъ; колодка для преступниковъ.

ხუნკი безногій, ср. კუნცა 1.

ნა-**ხუნოვო**, ნა-ხუნოუ Нахуново, село въ Сенакскомъ уѣздѣ, ნა-ხონუუ.

ხუნწი Хунцъ, село въ Сенакскомъ уѣздѣ (по Орб. г. ხუნწი *какое-то плодовое дерево*, по Эр. *смородина глухая, восточная*).

ხუჲა см. ხულა.

ხუპ: ხუპუა выпивать жадно, I-я пор. ვხუპუნქ.

ნა-**ხურევი** Нахуревъ, рѣчка въ Сенакскомъ уѣздѣ.

ხურო (г.) плотникъ, ср. დურგალი.

ხურჯუნი, ხურჯონი (г.-ч. ხურჯინი изъ арб. خرج) переметная сумка.

ხურჩინ: ხურჩინაფა наливать, обливать, გინო-ხურჩინაფა лить черезъ, обливать, н. გინჷმჷ-ვოხურჩინუანქ, аор. ქიგჷნჷ-ვოხურჩინეე.

ხურხი горло, грудь (въ перен. знач. *душа, сердце*), ср. ხორხოცა, ყორყელი.

ხურხინი, ხირხინი храпѣніе, храпѣть, пыхтѣть, п. ვხურხინჷნქ или ვხირხინჷნქ.

ხუც: ხუცუა, ხუცინი засыпать, заснуть, I-я пор. н. ვხუცუნქ S, ბხუცჷნქ MZ или ბ/ვხუცინჷნქ, аор. ქობ/ვხუცი.

ხუცოლ || **ხუცოჲ:** ხუცოლაფა, ხუცოჲაფა bm обнимать, -ться, II-я пор. н. ვიხუცოლუა⌈ნქ⌉ (г. ვიხუცებ), аор. ქ⌈ი⌉-ივხუცოლე; — стр. з. IV-я пор. н. ვოხუცოლჷქ (г. ვეხუცები, ვახვევივარ), ვახუცოლჷქ, аор. ქჷ-ვო/ახუცოლი, пр. с. გო-ვხუცოლაფუქ.

ხუცორ: ხუცორუა грызть, I-я пор. н. ვხუცორჷნქ; — съ род. отн. ვუხუცორუანქ, ср. გუღორუა.

ხუცუ см. ხეცუ.

ხუშ: ხუშუა, დინო-ხუშუა подметать, боронить, сметать, бросать, н. ბხუშუნქ или ბხუშანქ, аор. ბ/ღხუში, დო-ვხუშე; — III-я пор. ქიდინუ-ვოხუშანქ, ხი ქიდინა-ახუშანქ, თინა ქიდინა-ახუშანს; — IV-я пор. ვოხუშაფუანქ; — стр. з. II-я пор. п. ვიხუშუუქ (г. ვიხვეცები); — მო-ხუშირი сметенный, выметенный; — ო-ხუშალი подлежащій бороньбѣ; борона (ср. ფარცხი).

ხუჭუჭი кудрявый, კუჭუჭი.

ხუჯი, მ-ხუჯი плечо, (приводимая у Brosset «ბხოჯი», если это не искаженіе, нынѣ не встрѣчается) ср. მახვარი; — უ-ხუჯური недружный; — ხუჯება нравиться, объект. стр. 3-го спр. н. მოხუჯუ мнѣ нравится, б. მეხუჯებუ мнѣ понравится; — მიხუჯანს мнѣ хорошо, ко мнѣ подходитъ; — ხე-ხუჯი рука-плечо; — ხე-ხუნჯობა «хе-хунджоба», такъ называется праздникъ рукъ и плечъ, совершаемый въ Мингреліи 31 декабря; этотъ праздникъ соблюдаютъ только кузнецы и слесаря, которые въ кузницѣ или слесарнѣ обязаны имѣть винный кувшинъ (ლაგვანი), наполнять его ежегодно виномъ и приносить въ жертву св. Соломону, основателю всѣхъ ремеслъ, въ этотъ день непремѣнно свинью, называемую ო-ხეხუნჯე; наканунѣ праздника

дѣти слесарей ходятъ по селу съ сумою и собираютъ всё, кто что дастъ; такой сборъ обязателенъ, и крестьяне даже обижаются, если сборщикъ, называемый მე-ხეხუნ-ჯე, ихъ минуетъ; у открытаго полнаго виннаго кувшина въ слесарнѣ отецъ въ кругу своихъ дѣтей-сыновей (всѣ стоятъ на колѣняхъ) произноситъ молитву, обращенную къ св. Соломону (*Хр.*, стр. 187,6-9), причемъ поворачиваютъ вправо корыто (ნიხორი), полное разными кушаньями; подъ конецъ дѣти, продолжая стоять на колѣняхъ, изъ указательныхъ и большихъ пальцевъ обѣихъ рукъ образуютъ предъ собою кругъ, черезъ который отецъ проливаетъ, для каждаго отдѣльно, вино, говоря: თაში ხი გაიშეეცუნი ჩქიმი (სახელი) ირო ჭყუა-გაჭირებაშე! *Такъ ты выведи моего (имярекъ) изъ всѣхъ болѣзней и бѣдствій!* Въ Мингреліи слесарей уважали и уважаютъ наравнѣ съ духовенствомъ; преданіе кого-либо слесаремъ, именемъ своей слесарни, анаѳемѣ считается высшимъ проклятіемъ; но не скрываютъ и того, что слесари какъ бы прокляты Христомъ за приготовленіе гвоздей, а воръ, укравшій гвоздь, благословенъ (СМК, XXXII, отд. III, стр. 111—112); — ო-ხუჯური или ხუჯიში ო-სხაპუე, см. подъ სხაპ.

ხუჯონი, ხუდონი Худжонъ, Худонъ, село въ Зугдидскомъ уѣздѣ.

-ხჷ см. -ხ 1.

ხჷბუა см. ხიბუა.

ხჷმა см. ხუმა.

ხჷმბა нечистота, грязь (г. ჭუჭყი);— ხჷმბამი нечистый, грязный.

ხჷმელო a) край, берегъ, b) пахъ (г. ფერდი).

ხჷნწკ || **ხინწკ:** ხჷნწკუა, ხინწკუა рѣзать, съ род. отн. н. ვუხჷნწკენქ. аор. [ვ]უხჷნწკი;—ნა-ხჷნწკა разрѣзанный; въ переносномъ смыслѣ *отрѣзать, отказать:* ნდემიში მორდილქჷ უფურუ, უხჷნწკჷ *воспитанникъ дива клялся, отказывался* (*Хр.*, стр. 68,11).

ნა-**ხჷრიცა** внутренности, маловажныя части.

ხჷრჩი ручей, потокъ.

ხჷცონუა см. ხიცონუა.

ხჷცინი см. ხიცინი.

ჯ.

ჯ || **ნჯ:** ჯამა, ნჯამა, გო-ნჯამა, გო-ჯამა отворять, открывать, III-я пор. н. ვონჯანქ, аор. გჷ-ვონჯი, ხი გა-ანჯი, თიქჷ გა-ანჯჷ, пр. с. გო-მინჯამუ; — съ род. отн. н. ვუნჯანქ. გინჯანქ и т. д.;—IV-я пор. ვონჯამაფუანქ заставляю открыть;—стр. з. II-я пор. იმნჯამუაფუქ открываюсь, аор. გ[ი]-იმნჯი; — IV-я пор. н. ვანჯუუქ открываюсь ему (г. ვეღები), аор. გჷ-ვანჯი; — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) н. მანჯინე могу открыть, аор. გჷ-მანჯინჷ или გჷ-მანჯჷ: თოლქ ვა გაანჯინჷ (გაანჯჷ) онъ не смогъ открыть глазъ;—გო-ნჯამილი открытый.

ჯა (мн. ჯალეფი), ნჯა дерево; — «ჯალავერი» одръ для покойника (СМК, XVIII, отд. III, стр. 36);— ჯა-ცაში, см. ჯაცაში; — ჯა-რგვალი (ჯა+რგვალი круглый) постройка изъ бревенъ, хижина, ср. სა-ბჭა-დი. მალაჭა, ო-სიმიდე; — ო-ჯალეში или შონური, см. подъ ყურძენი; — ჩე-ჯა тополь (*букв.* бѣлое дерево, см. ჩე); — ჯა-შქვიდუა обвойникъ (раст.), «ჯა-შქვიდა» Эр. (у Орб. ჯაშკუცა); — რღომა-ჯა, ღოლო-ჯა дупло (см. რღოლი, г. ღრუ);—ჯა-ყრუა бузина-дерево (см. Н. Марръ, *Тубал-кайнскій вкладъ въ сванскомъ*, Изв. И. А. Н. 1912, стр. 1097).

ჯაბი, ჯაბრი см. ჯარი 2.

ჯაგა Джага, имя быка, буйвола.

ჯაგეული телица, ср. г. დეკეული.

ჯაკობია см. ყაკობია.

ჯაკონია a) Джаконія (фамилія); — b) кумиръ, идолъ (МА, 90,7 снизу).

ჯალოგ: ჯალოგუა, ეშა-ჯალოგუა испортить, разорить, вырвать съ корнемъ, н. ეშჷმა-ვჯალოგანქ, аор. გეშა-ვჯალოგე.

ჯალი < **ჯაალი** яйцо, оставляемое подъ несущеюся курицею (г. ძევალი).

ჯამაგირი (г. изъ п. جماکر) жалованіе;—მო-ჯამაგირე наемникъ, служитель;—სა-მო-ჯამაგირო соотвѣтствующій наемнику, предназначенный ему.

ჯამფეჭია, «ჯამფაჭია» Эр. жирная трава, шпинатъ американскій.

ჯან: ჯანუ сонъ, лежаніе, см. ჯირა.

ჯანგი (г.) ржавчина;—ჯანგირი заржавѣлый; — отым. глаголъ, стр. з. пр. с. და-ბჯანგებექ я заржавѣлъ, ср. ლანჯი.

ჯანდაბა, ჯანაბა (г. изъ арб. جهنّم) адъ, преисподняя, ср. გეენია.

ჯანი (г. изъ п. جان) сила, здоровье, душа.

ჯაპი, ჯამპი, ჯანპი, ნ-ჯაპი тутовое дерево, «ჯაფი» Эр.

ჯარბადო скряга; лѣнтяй, ср. წკუნწკი.

1. **ჯარი** (г.), ნ-ჯარი войско, народъ, толпа;—ნ-ჯარალა собраніе, празднество, ჯარობა.

2. **ჯარი** (г. ჯავრი), ნ-ჯარი, ჯაბი, ჯაბრი горе, печаль; зависть;—და-სა-ნ-ჯარი завидный;—ნ-ჯარაფა завидовать, сердиться, стр. з. ვინჯარებუქ сержусь, аор. გე-ემჯარი; — объект. стр. 3-го спр. მონჯარჷ, გონჯარჷ, თის ონჯარჷ завидую, аор. დჷ-მენჯარჷ, თის დე-ენჯარჷ.

მა-**ჯარღვალაია** см. ჯერღვი.

ჯაფა (г.) трудъ; трудиться.

ჯაფი см. ჯაპი.

ჯაღრა, ჯაღჷრა Джаґра, село въ Зугдидскомъ уѣздѣ.

ჯაყვა (г. изъ т. چاقی) перочинный ножикъ.

ჯაჭვი (г.) цѣпь, кольчуга, панцырь [собственно ჯაჭვი мингрельское слово, а грузинскій его эквивалентъ ძეწკვი *цѣпочка*, см. Н. Марръ, *Къ вопросу о полож. абх. языка среди яфет.*, стр. 30].

ჯახე см. დახე.

ნა-**ჯახუუ**, ნა-ჯახოფო Наджахуу, село въ Сенакскомъ уѣздѣ.

1. **ჯაჯუა** болтать, недосиживать яйцо, I-я пор. н. ვჯაჯუნქ, аор.

დო-ვჯაჯი; — ჯაჯირი მარქვალი недосидокъ.

2. **ჯაჯუა** см. ჯერჯვა.

ჯაცაში дикіе фрукты, какъ, напр., желуди, служащіе кормомъ для свиней, ср. ხილი, см. ჯა.

ჯგალი Джгаль, село и общество въ Зугдид. уѣздѣ; — ჯგალური джгальскій; джгалецъ, мн. ჯგალალეფი.

ჯგეგე см. ჯეგე.

ჯგერაგუნა, ჯგერეგუნა см. ო-კუ-მაფუ.

ჯგვაჯგვაფი, გჷმო-ჯგვაჯგვაფი выходить, выступать величаво, силою, стр. з. IV-я пор. н. გიმჷ-ვა-ჯგვაჯგუუქ, аор. გაგჷმჷ-ვაჯგვა-ჯგვი.

ჯგვენა см. ჯგირი.

ჯგირი S, ჯგჷრი MZ хорошій; — ჯგირო, ჯგჷრო хорошо; — *сравн. ст.* უ-ჯგუში; — უ-ჯგუშო лучше; — *уравн. форма* მა-ჯგირა хорошій наравнѣ съ кѣмъ, чѣмъ: კუჩხი... დუ-უსქიდჷ დო მაჟირა კუჩხიში მაჯგირათ გუურთჷ у него исцѣлилась нога, и она стала такъ же хороша, какъ и другая (*Хр.*, стр. 51,15-17); — ჯგირობუა добро; — მო-ჯგირე доброжелатель, другъ; — დე-ემოჯგირეს они подружились; — მო-ჯგირალა дружба; — ნა-ჯგირიი доброта; — ნა-მოჯგირი бывшій другъ; — რჯგინა, რჯგინაფა, ჯგუნა, ჯგვენა побѣждать, превосходить, быть лучшимъ, III-я пор. н. ვორ-ჯგინანქ побѣжду его, аор. ვორ-ჯგინი, пр. с. მირჯგინუუ или მირ-ჯგინაფუ; — стр. з. н. ვუჯგუქ я лучше его (г. ვჯობივარ), გიჯგუქ я лучше тебя, თინა უჯგუ, გიჯგუ и т. д., аор. ვორჯგინი; — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) н. მარჯგი-⌜ნ⌝ი⌜ნ⌝ე могу побѣдить; — მა-რჯგი-ნალი побѣдитель; — ნა-რჯგინა побѣжденный; — ო-რჯგინალი предметъ и орудіе побѣды.

ჯგიჯგიცია см. ჭკიჭკიცია.

ჯგუა см. ჯგურა.

ჯგუნა см. ჯგირი.

ჯგუნჯგი подпорка для виноградной лозы, тычинка; — ო-ჯგუნჯე, სა-ჯგუნჯგო мѣсто, гдѣ растетъ мелкій лѣсъ, идущій на подпорки; самый лѣсъ.

ჯგურა, ჯგუა подобный, такой: ⌜ა⌝⌜თ⌝ე-ჯგურა, ⌜ა⌝⌜თ⌝ე-ჯგუა подобный этому, такой, ⌜თ⌝ი-ჯგუ⌜რ⌝ა подобный тому, такой, ირი-ჯგურა всячески, ჩქიმი-ჯგუა подобный мнѣ, подобно мнѣ, ср. ცალი.

ჯგჷრი см. ჯგირი.

ჯგჷჯგჷცია см. ჭკიჭკიცია.

ჯეზერი см. ხარხი 1.

ჯეგე, ჯგეგე, ჯგეჭე, გეგე a) св. Георгій или ჯეგე გიორგი; b) вообще святой, икона, церковь: ჯეგე-მარიამი св. Марія, ჯეგე-ხანგარამი такъ называется церковь въ селѣ Наесакову Сенакскаго уѣзда (МЭ, I, 72); c) ჯეგე, ჯერგე, ჯეგეშია Джегэ, Джергэ, Джегешіа (мужскія имена); — d) ჯეგეთა Джегета, возвышенность въ селѣ Хета (Зугдид. уѣзда) съ старинною церковью, гдѣ будто-бы хранятся копья св. Георгія, см. ზორჩალი.

ჯერ: ჯერა, და-ჯერუა (г. და-ჯერება), II-я пор. н. ვიჯერენქ S, იბჯერენქ

MZ слушаюсь, вѣрю, аор. დე-ჷჯე-რი (< და+იჷჯერი); — съ род. отн. н. ვუჯერენქ или ვუჯერქ слушаюсь его, გიჯერენქ, аор. დუ-[ვ]უჯერი, და-გიჯერი и т. д.; — III-я пор. ვა-ჯერენქ убѣждаю его, удовлетворяю, და-ვაჯერი, пр. с. მიჯერებუ; — უ-ჯერო или უ-დუ-უ-ჯერებელი непослушный; — და-სა-ჯერე достойный послушанія, вниманія.

ჯერღვი жила; — მა-ჯერღვიე/ა, «მა-ჯარღვალაია» Эр. подорожникъ большой (раст.).

ჯერჯვა (კვერცხევიში), ჯაჯუა, во время Рождественскаго поста варятъ яйца, очищаютъ ихъ отъ скорлупы, солятъ, кладутъ въ корзинку (კალთანჩხა) и вѣшаютъ подъ очагомъ, гдѣ яйца сушатся; эти яйца наз. და-ჯერჯილი или ჯაჯირი и ими начиняютъ новогодній пирогъ ლვეზილი (მოამბე 1897, № I, отд. II, стр. 96).

ჯვარზუა сидѣть тяжело, погрузиться (говорится о большихъ предметахъ) стр. з. I-я пор. н. გე-ვჯვარზუქ, ср. ცხაკუა, ხუნა.

1. **ჯვარი** (г.) крестъ; — პი-ჯვარი крестное знаменіе, см. პირი 1; — ჯვარი დო-მიწერი благослови меня, осѣни меня крестнымъ знаменіемъ.

2. **ჯვარი** Джваръ, село и общество въ Зугдид. уѣздѣ; по мѣстному преданію названіе произошло отъ того, что св. Андрей тутъ водрузилъ крестъ; — ჯვარული джварскій; джварецъ, мн. ჯვარალეფი; — ჯვარული ბორია (ქარი), см. ბორია; — ა-ჯვარა Аджвара, село въ Самурзакано (то же ჯვარი, лишь въ абхазской формѣ).

ჯვეში, ჯვეეში старый; — ჯვეშო въ старину; — ჯვეშებური старинный; — ჯვეშებურო по-старому.

მა-**ჯვილინე** см. ჯუდა.

ჯიბე (г. изъ п. جيب) карманъ; — გურ[ი]-ჯიბე верхній карманъ, თუდონი-ჯიბე нижній карманъ.

ჯიკ: ჯიკაფა, ეკო-ჯიკაფა толкать, съ род. отн. н. ვუჯიკუანქ, аор. ქე-ვუ-ჯიკი, пр. сов. მიჯიკუაფუ; — მა-ჯი-კაფალი толкающій; — ნა-ჯიკინი толкнутый.

ჯიკი (г. ჯირკი) пень.

ჯიღითი (г. ჯირითი) джигитовка.

ჯიღო, ნ-ჯიღო (г. ჯელი изъ арб. جلّ, جليل) огромный, толстый, сильный, славный, см. ლომი.

ჯიმა *мн.* ჯიმალეფი братъ; — ჯიმაია (ласк.) братецъ; — ჯიმა-ჩაფირი молочный братъ (*букв.* выбранный, см. ჩაფა; г. ძმობილი); — ჯიმა-ცონირი братъ отъ другого отца или матери (*букв.* привитый см. ცონუა); — ჯიმალობა братство; — სა-ჯიმალო братскій; товарищеская среда; — ჯიმა-სქუა племянникъ, -ица; — ჯი-მა-ლურელი, см. ლურა; — ჯიმადი (< ჯიმა+დი[დ]აში братъ матери) дядя какъ со стороны матери (დიდაშე), такъ и со стороны отца (მუმაშე); — ჯიჯი (ласк.) дядюшка; — ჯიმადი-სქუა двоюродный братъ, сестра (этим. сл. см. Н. Марръ, *Яфетическое происхожд. абх. терминовъ родства*, Изв. И. А. Н. 1912, стр. 428—429).

ჯიმუ соль; — ჯიმუამი соленый (*пер.* пріятный), ср. მეწჯი.

ჯიმუშიერი Джимушіеръ(Джемшидъ), имя сказочнаго героя.

ჯინ: ჯინა смотрѣть; ждать, стр. з. II-я пор. и. ვიჯინექ S, იაჯინექ MZ смотрю (г. ვიყურები, ვიხედები), თინა იჯინე; — съ род. отн. ⌈გ⌉უჯინექჲ или ⌈გ⌉უჯინერქჲ смотрю на него, жду его, გიჯინექჲ и т. д. (г. ვუყურებ), аор. ვუჯინი, пр. с. მიჯინე; — IV-я пор. გეთმუ-ვოჯინექ разсматриваю его, аор. გითვ-ვოჯინი, пр. с. გითო-მიჯინუუ; — ვაჯინექ смотрю, вижу; — дѣйст. з. IV-я пор. ვოჯინავუანქ заставлю его смотрѣть; — მა-ჯინე || მა-ჯინალი или მე-ჯინუუ смотрящій; — ნა-ჯინა видѣнный; — მი-თ-ჯინალი предметъ смотра; хорошій на видъ, представительный; — თ-ჯინუ смотръ; — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) მაჯინე, ის-მაჯინე или ის-მაჯინინე могу смотрѣть, съ отр. ვე ენ-მაჯინე; — II-я пор. стр. з. ის⌈ი⌉მიაჯინინექ на меня можно смотрѣть (г. შე-ვიხედები), *безлично* ის-იჯინინე можно смотрѣть, ვ⌈ე⌉ ენ-იჯინინე нельзя смотрѣть; — ალთ-ჯინა смотрѣть сверху внизъ; — აშა-ჯინა смотрѣть въ середину чего; — გე-ჯინა смотрѣть сверху внизъ; — გო-ჯინა разсмотрѣть; — გითო-ჯინა смотрѣть подъ ч.-либо; — გინთ-ჯინა выглянуть, переглянуться; — ლიშა-ჯინა, ისთ-ჯინა смотрѣть внутрь, внизъ; — ეშა-ჯინა смотрѣть снизу вверхъ; — კილა-ჯინა смотрѣть черезъ что; — კინთ-ჯინა смотрѣть назадъ, оглядываться; — უ-კვნუ-უ-ჯინუუთ безъ оглядки; — მე-ჯინა посмотрѣть въ ту сторону; — მი/ეკო-ჯინა посмотрѣть (на гору); — წი/ვმთ-ჯინა смотрѣть впередъ.

1. **ჯინი** дичь; — ჯინუა охотиться, მა-ჯინთა; — მა-ჯინვ/ე охотникъ; — თ-ჯინვ охота, см. ნადირი, ცყუა.

2. **ჯინი** (г.) капризъ, упрямство: — ჯინიანი упрямый.

3. **ჯინი** см. ჯინჯი.

ჯინთ-სქუა см. სქუა.

ჯინჯი, ჯინი дно, корень, *дат. карт.* ჯინს/ც (ср. ძირი); — ჯინს/ც внизу, подъ: ჯაში ჯინს подъ деревомъ; — ნა-ჯინჯა рожки; — თ-ჯინჯალი такъ называются доски или брусья, проложенные надъ очагомъ (гур.-ачар. ოჯენჯალი, ოჯანჯალი Дм. Бакрадзе, *Археологическое путешествіе*, стр. 173); съ середины ოჯინჯალი свѣшивается желѣзная цѣпь (ნაჯაჭ, ლანჭა) или деревянная палка (კაჩა) съ крючкомъ на концѣ для вѣшанія котла (ср. ცხვენი).

ჯინჯილა (?) ячменный хлѣбъ.

ჯირ || ჯან: ჯირა, ნ-ჯირა. გე-ნ-ჯირა, ლო-ნჯირა лежать, спать, III-я пор. ვონჯირუანქ кладу его спать (г. ვაწვენ), аор. ვონჯირე, пр. с. ლო-მინჯირუავუ; — стр. з. I-я пор. н. ბჯანუქ или ვოჯანექ лежу (г. ვწევარ), თინა ჯანე/უ, пр. нес. ბჯანელი, ვოჯანელი; — II-я пор. н. იჯირუუქ или ი⌈მ⌉⌈ნ⌉ჯირუუქ или ვინჯირუქ ложусь (г. ვწვები), аор. ქილ⌈ი⌉-იჯირი || ქილი-ი⌈მ⌉⌈ნ⌉ჯირი, пр. с. ლო-ვჯირე⌈ლე⌉ქ или ლო-მინჯირე или ნო-ბჯანუექ; — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) მანჯირე, ლე-მანჯირე могу лежать, аор. ლე-მანჯი-

რჷ;—объект. стр. 2-го спр. н. მიჯანჷ онъ лежитъ у меня, მიჯანჷქ ты лежишь у меня и т. д., пр. с. ნო-ვჯე или ნო-ვჯანე, ალჷ-ნო-ვჯე (г. ნა-მწოლა, ნა-მწოლება), სი ნო-რჯე, ჩქჷ ნო-ვჯენა и т. д.; — ლონჯირელი лежащій; — ლჷ-ნა-⌜ნ⌝ჯირა лежавшій; мѣсто, на которомъ лежали;—ო-⌜ნ⌝ჯირუუ мѣсто для лежанія; — ჯანუ лежаніе, сонъ; — ალა-ნ-ჯირა лежать съ кѣмъ;—აშა-ნ-ჯირა лежать среди чего; — გითო-ნ-ჯირა лежать подъ чѣмъ; — გილა-ნ-ჯირა лежать на чемъ; — გიმა-ნ-ჯირა; — გინო-ნ-ჯირა перелечь съ одного мѣста на другое;—ლინო-ნ-ჯირა, ლიშა-ნ-ჯირა лежать въ чемъ-либо;—ეკო-ნ-ჯირა лежать у чего (у берега, очага); — ელა-ნ-ჯირა лежать на чемъ;—ეშა-ნ-ჯირა (г. შე-წვენა);—მითო-ნ-ჯირა лежать внутри чего;—მიკო-ნ-ჯირა лежать у чего (у стѣны);—მე-ნ-ჯირა прилечь, налечь, напирать въ ту сторону, н. მეთმუ-ვანჯირუუქ или მე-ვოჯანჷქ, аор. ქემე-ვანჯირი, თიქჷ ქიმი-ანჯირჷ;—მო-ნ-ჯირა напирать въ эту сторону, н. მოთმუ-ვანჯირუუქ, аор. ქჷმჷ-ვანჯირი, თიქჷ ქჷმა-ანჯირჷ.

ჯირგილი см. ნოლი.

ჯირქუა идти стремительно, рваться, I-я пор. н. მე-ვჯირქჷნქ.

ლე-**ჯიქე** Леджикэ, село въ Зугдидскомъ уѣздѣ (отъ фамиліи ჯიქია).

ჯიქურო S, ჯუქურო MZ прямо, лицомъ къ лицу, ср. პირ-და-პირო (г. ჯიქური).

ჯიშთი старый снѣгъ, ледникъ, см. თირი.

«**ჯიშვილა**» Эр. черемша (раст.).

ჯიხა крѣпость, башня, за́мокъ, ჯიხური;—აყუ-ჯიხა, აჴუ-ჯიხა Аку-джиха (гор. Сухумъ); — ნო-ჯიხევი, ნო-ჯიხენი Ноджихевъ, село (*букв.* бывшая крѣпость);— ყენია⌜შ⌝-ჯიხა Кеніашъ-джиха (башня хана), хорошо сохранившаяся башня въ Джварскомъ обществѣ (по Орб. г. ჯიხური деревянная башня).

ჯიჯი см. подъ ჯიმა.

«ო-**ჯიჯი**» у Орб. «сѣть по-мингрельски».

ჯიჯიხუა утолщать, укрѣплять, н. ბჯიჯიხანქ, аор. ბჯიჯიხეე;—კისერი გინო-ჯიჯიხელი съ утолщенной шеей (рабочій скотъ).

ჯო см. დო 1, ჯუჯელია.

ჯოგ: ჯოგაფა, გო-ჯოგაფა ненавидѣть, презирать, объект. стр. 1-го спр. н. ბჯოგჷ, სი რჯოგჷ, თის ჯოგჷ ненавижу его (г. მძულს), аор. გჷმაჯოგჷ, пр. с. გო-ბჯოგაფჷ или გო-ბჯოგუუ, სი გო-რჯოგაფჷ и т. д.; — суб. стр. II-я пор. ვიჯოგუანქ (г. ვიძულებ), аор. გი-იბ/ვჯოგეე;—III-я пор. ვოჯოგუანქ заставляю его ненавидѣть кого, аор. ვოჯოგეე;—გო-ჯოგერი, გო-ჯოგილი ненавистный, презрѣнный (г. საძაგელი).

ჯოგი (г.) стадо.

ჯოლო, ჯოლევი Джоло и სა-ჯოლიო Саджоліо, сёла въ Сенак. уѣздѣ.

ჯონჯო рыло, морда, ср. ნი-ჩვი; — გინიშ-ჯონჯლო, см. გენი.

ჯორი (г.), ნ-ჯორი мулъ, катеръ; — ჯორამი, ჯორამო человѣкъ верхомъ на мулѣ; — ჯორიში გეხუნელო сидя на мулѣ.

ჯოღორი собака; — მუმული ჯოღორი песъ; — ჯუა ჯოღორი психа; — ჯოღორია Джогорія (прозвище); — მე-ჯოღორე содержащій собакъ; — ო-ჯოღორე конура; — «მა-ჯოღორი», такъ по Ламберти (стр. 87) назывались лица при дворѣ, которыя смотрѣли за охотничьими собаками и въ то же время несли полицейскую службу.

ჯოხო имя; отым. глаголъ, объект. стр. 1-го спр. н. მჯოხო или ბ/ვჯოხო я называюсь, სი რჯოხო, თის ჯოხო, ჩქჷ ბჯოხონა, пр. нес. ბჯოხო⌈რ⌉ედჷ, пр. с. ნო-ბჯოხობუე, თის ნო-ჯოხობუე; — 2-го спр. მი-ჯოხო я называю его какъ, у меня называется, пр. нес. მიჯოხორედჷ или მიჯოხოდჷ.

ჯოჯოხეთი (г.) адъ.

1. **ჯუა** см. ძუა.

2. **ჯუა** см. ჯოღორი.

ჯუდ || **ჯუნ:** ჯუდა S, ჯუნა MZ цѣловать, I-я пор. н. ვჯუდუნქ, ბჯუნუნქ, аор. ბ/ვჯუნ/დი, пр. с. მიჯუნ/დუ; — IV-я пор. н. ვოჯუდაფუანქ или ვოჯუდინუანქ, аор. ვოჯუდაფე, ვოჯუდინე, пр. с. მიჯუდაფუაფუ, მიჯუდინუაფუ; — стр. з. II-я пор. ვიჯუნ/დუუქ цѣлуюсь, меня цѣлуютъ, аор. ვიჯუნ/დი, пр. с. ვჯუდე⌈რე⌉ქ; — IV-я пор. ვაჯუნ/დუუქ поцѣлую его, аор. ვაჯუნ/დი, ქიგე-ვაჯუდი; — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) н. მაჯვიდინე || მაჯუდინე могу поцѣловать, аор. მაჯვიდინჷ || მაჯუდინჷ; — მა-ჯუნ/დალი цѣлующій; — ჯუდირი, გო-ჯუდირი разцѣлованный; — ო-ჯუდალი предметъ цѣлованія, ср. ჭუჭუა.

ჯუმ: ჯუმალა, აწო-ჯუმალა, მიდა-ჯუმალა брать съ собою, II-я пор. н. იბჯუმანქ беру, возьму съ собою, аор. მიდე-ებჯუმე, ქაწი-იბჯუმე; — მა-ჯუმაფალი берущій съ собою; — ჯუმაფილი взятый; — ო-ჯუმაფალი предметъ взятія.

ჯუმაშხა см. подъ ღლა.

«**ჯუმენე**» Эр. щирица (раст.).

ჯუმი Джумъ, село и рѣчка въ Зугдидскомъ уѣздѣ, см. ზღვაია.

ჯუმორი см. ძიმარი.

ჯუნა см. ჯუდა.

ჯუქური см. ჯიქური.

ჯუჯელია-ჯუჯელია непонятное риѳмующее образованіе: ჯუჯელია. ჯუჯელია! ჩქიმი მამული ხარგელია, შხვაში მამული ფურცელია!... *мой виноградникъ нагруженъ (плодами), а чужой — (лишь) листья* (*Хр.* стр. 186); можно допустить, что въ ჯუჯელია мы имѣемъ старинную форму (до диссибиляціи ჯ въ დ) слова დუდელი *колосъ*; правда, въ приведенномъ текстѣ, произносимомъ при исполненіи молитвеннаго обряда на Новый годъ (см. კირუ-კარუ), рѣчь объ урожаѣ винограда, а не хлѣба, но слову ჯუჯელია *колосъ* въ данномъ случаѣ можно приписать болѣе широкое понятіе, понятіе *урожая вообще*; тогда и слова ჯო (вм. დო), მიჯამილანა (вм. მიდამილანა), უბეჯური (вм. უბედური), ჯუჯი (вм. დუდი), встрѣчающіяся лишь въ одномъ мѣстѣ во всей *Хрестоматіи* (стр. 159 — 160), получаютъ бо́льшую достовѣрность.

ჯუჯი см. დუდი, ჯუჯელია.

ჯღარუ (г. ჯღარი) нестрый.

ჯღვალიკი, ჯღვალიკეფი когти; присоски, ср. ჭვალიკი.

ნ-**ჯღვერი** см. подъ ჯღონა.

ჯღონ || **ჯღუნ**; ჯღონა, ჯღუნა, ჯღონუა, ჯღონაფა посылать, посылать въ даръ, прет.. .ствовать, III-я пор. н. ვოჯღონანქ, аор. მიღვ-ვოჯღონი; — მე-ღჯონუა посылать туда, მო-ჯღონუა посылать сюда, съ род. отн. მე-ვუჯღონანქ, аор. მე-ვუჯღონი; — I-я пор. ბ/ვჯღონუნქ или ბ/ვჯღუნქ предводительствую, пр. с. ქო-ვჯღუნაფუქ; — объект. стр. 2-го спр. მე-მიჯღონს მიარე ნინალა у меня много заслугъ; — გინო-ჯღონუა нереслать; — იწო-ჯღონუა посылать, итти впереди; — ნ-ჯღვერი предводитель, ср. ჩქუმალა подъ ჩქვ || ჩქმ 1.

ო-ნ-**ჯღორე** стыдъ; стыдиться, объект. стр. 3-го спр. п. მოონჯღორჷ, გოონჯღორჷ, თის ოონჯღორჷ мнѣ, тебѣ, ему стыдно, ჩქჷ მოონჯღორჷნა, съ отриц. 3-е л. ვა ანჯღორჷ (< ვა + ოონჯღორჷ); — суб. стр. II-я пор. ივონჯღორუანქ мнѣ будетъ стыдно; — ონჯღორეშენი отъ стыда.

ჯღუნა см. ჯღონა.

ჰ.

ჰა, ჰაი, ჰაჲ см. ა 1.

ჰააც, ააც! *межд.* гляди! ой! ср. აცუ.

ჰაერი (г. изъ греч. ἀήρ, ὁ, ἡ), ჰეერი воздухъ, ср. ჰავა.

ჰავა (г. изъ арб. هوا) атмосфера, воздухъ; погода, ср. ჰაერი.

«**ჰავეფი**» басни (МА, стр. 61).

ჰალალი (арб. حلال) вѣрный, искренній, ალალი.

ჰალამო, ალამო вдругъ, внезапно.

ჰამო, ამო (г.) пріятный, сладкій; — ჰამას пріятно; — *сравнит. ст.* უ-⌈ჰ⌉ამაში; — *уравн. форма* მა-ჰამა; — მაფშალიაშ მაჰამათჷ такъ сладко (пріятно), какъ соловей; — სი-ჰამა пріятность, сладость: — объект. стр. 3-го спр. п. მოჰამუ мнѣ пріятно.

ჰარამი (арб. حرام), არამი невѣрный, жадный.

ჰაჰალეე! *межд.* такъ себѣ!

ჰე, ე, ეე! ей! ну-ка! вотъ! ჰეჲ-ჰარალოთარალა! припѣвъ въ пѣсняхъ.

ჰეერი см. ჰაერი.

ჰერეზამი см. ერეზამი.

ჰო, ჰო-ჰო! *межд.* во, во-во!

ც.

ც см. ცოფა.

1. **ცა** см. ა 1.

2. **ცა** вѣтка живая (на деревѣ); — ნო-ცელა, ნო-ცა bш вѣтка срѣзанная (сухая) [г. ნოშო *вѣтвь съ листьями* (срѣзанная) можно сопоставить съ ნო-ცე⌈ლო⌉ა, при допущеніи перебоя элифа ც ς въ сибилянтъ შ ш]; — ნუ-ცუ сукъ.

ცაჭახი см. ფაჭახი.

ცალა сумасшедшій, бѣшеный; — ცალება, გა-ცალება сходить съ ума,

стр. з. II-я пор. н. ვიჸალებუქ, аор. გე-ეჸვალი или გე-ებჸალი (< გა + იბ/ვჸალი), ср. ხანგა.

ჸალი шея; — ო-ჸალეში воротникъ, ср. კისერი.

ჸანჭი (г. ყაჭი шелкъ-сырецъ) шелковичный червь.

ჸარ || ყარ: ჸარება, ყარება ა-ჸარება движеніе, сотрясеніе, н. ეთმუ-ვაყარე[ნქ] двигаю, аор. ა-ვაყარი или გე-ე-ვაყარი, სი გე-ი-აყარი; — стр. з. II-я пор. ეთმი-ივყარებუქ двигаюсь, аор. გე-ივყარი или გე-ებჸარი.

ო-ჸე см. ოჸე.

ჸეზური см. კეზური.

ჸვა лобъ; — ჸვა-მურიცხამი, см. მურიცხი; — ჸვაი-ჭარა судьба (*букв.* написанное на лбу, см. ჭარუა); — უ-ჸვაი-ჭარე безъ судьбы, несчастный; — ჸვა-რჩე съ бѣлымъ пятномъ на лбу, см. ჩე.

ჸვალი, ჸვაი bm сыръ; — კაზილა-ჸვალი, კიბჷ-ჸვალი сыръ невареный (у Орб. კაზალა кусокъ сыра); — სელეგინი, სელეგუნი, სჷლეგინი, სიჲო-გინი сыръ вареный; — ჭალავარი только что сгустившійся, молодой сыръ; — გე-ბჟალაფირი ჸვალი, г. გადა-ზელილი ყველი; — ჸვალი-მითა, см. პიცინე.

ჸვანა см. ჸონა.

ჸვანცუა, ყვანცუა болтать, сбивать (яйцо), съ род. отн. ვუჸვანცუანქ, ср. თახუა.

ჸვარუა см. ჸვაჯი.

ჸვაჯი шулятное яйцо; — ჸვაჯი Кваджи (муж. имя); — ჸვაჯიში ო-ხვამური такъ называютъ послѣдняго сына; — отым. глаголъ ჸვარუა холостить, н. ბჸვარჷნქ, аор. დო-ბჸვარი, пр. с. დო-მიჸვარუ; — IV-я пор. ვოჸვარაფუანქ; — стр. з. ვიჸვარუუქ, аор. დი-ივჸვარი; — მა-ჸვარალი или ჸვარი холостильщикъ; — ჸვარილი, ყვარილი выхолощенный, каплунъ; — ო-ჸვარალი подлежащій охолощенію.

ჸვენა см. ჸუნა 1 и 2.

ჸვერე слѣпой (ср. ელანი); — отым. глаголъ ჸვერობა, III-я пор. н. ვოჸვერუანქ ослѣпляю его, аор. ვოჸვერე; — стр. з. II-я пор. н. ვიჸვერებუქ слѣпну, аор. დე-ეპვერი (და + ივჸვერი), სი დე-ეჸვერი, თიქჷ დე-ეჸვერჷ.

ჸვილ || ჸვიჲ; ჸვილუა, ჸვიჲუა bm убіеніе; убивать, I-я пор. н. პილჷნქ (< ბ/ვჸვილჷნქ), პიჲუნქ bm, или съ удержаніемъ 2-го коренного, слабаго ვ на своемъ мѣстѣ პვილჷნქ, или съ его перестановкой პივლჷნქ и პიბლჷნქ [въ виду возможнаго въ мингрельскомъ совмѣщенія въ субъект. мѣстоименныхъ частицахъ и объективнаго значенія — формы эти могутъ означать не только *я его убиваю*, но и *ты меня убиваешь*, въ послѣднемъ значеніи рядомъ съ ბპილჷნქ, *Гр.*, §§ 67, 87], სი ჸვილჷნქ, თინა ჸვილჷნს, аор. დო-პილი, დო-პიი bm (< დო-პიჲი), თიქჷ დო-ჸვილჷ, თიქჷ დო-ჸვიჲუ, пр. с. მი-ჸვილჷ, მიჸვიჲუ; — съ род. отн. ვუ-ჸვილჷნქ, გიჸვილჷნქ, იპილჷნქ убиваю у него, для него, у тебя, для тебя, у себя, для себя и т. д.; — съ дат. отн. გი-ვოჸვილანქ убиваю на чемъ-либо; — стр. з. II-я пор. н. ვიჸვილუუქ или იპილუუქ убиваюсь,

аор. დი-იპილი, пр. с. პილე˹რე˺ქ;— объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) н. მაჸვილე я смогу его убить, იხი ვა ვაჸვილექი მა онъ не сможетъ убить меня (*Хр.*, стр. 18,31), аор. მაჸვილი, ჩქი მაჸვილეს; — მა-ჸვილარი убивающій, убійца; — ჸვილირი, ნა-ჸვილა убитый; — ო-ჸვილარი подлежащій убіенію, скотъ; орудіе убійства; — ა/იწო-ჸვილუა убивать впереди кого, передъ кѣмъ; — მი-ნო-ჸვილუა убивать въ закрытомъ помѣщеніи, убивать на чемъ-либо; — ˹გ˺აკო-ჸვილუა убивать другъ друга (*Гр.*, табл. VIII).

ჸვინთაფი дремота; погружаться въ сонъ, въ воду и т. д., н. ვჸვინთანქ, объект. стр. 3-го спр. მაჸვინთუაფუ; — მა-ჸვინთაფუ дремлющій; — ეკო-ჸვინთაფი толкать, съ род. отн. ვუჸვინთუანქ, аор. ქეკუ-˹ვ˺უჸვინთეე.

ჸიდირი купля; покупать, I-я пор. პიდურენქ (< ვჸიდურენქ) покупаю;— II-я пор. იპიდე˹ნქ˺ куплю, аор. ქი-იპიდი, пр. с. მიჸიდირე; — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) н. მაჸიდირე могу купить; — მა-ჸიდე покупатель;— ო-ჸიდე покупка;— ნა-ჸიდერი или ნა-ჸიდა купленный.

ჸინ; ჸინუა, გო-ჸინუა морозить, н. პინენქ морожу, ჸინენს морозитъ; — стр. з. II-я пор. ვიჸინუუქ; — გო-ჸინილი, ჸინერი замерзшій; — ჸინი морозъ, ледъ, ინი (въ сложныхъ словахъ); — ჸინჩი морозный, суровый;—ინ-ჩხური (< ინი + ჩხური холодный), ინ-ჩხირი Инчхуръ, Инчхиръ, село въ Сенакск. уѣздѣ; — ინჩხურული, ინჩხირული инчхирскій; инчхирецъ, мн. ч. ინჩხირალეფი;—ინ-ჭა (< ინი + г. ჭა колодецъ) колодецъ, ср. წყუ.

ჸინჭუა см. ყინჭუა.

ჸიონი пѣніе пѣтуха, крикъ, I-я пор. н. პიონენქ (< ვჸიონენქ) или პიანქ, მუმული ჸიონენც (ჸიანს) пѣтухъ поетъ;—съ дат. отн. მე-ვოჸიონანქ, ხი მი-ოჸიონანქ (г. მი-ვაყივლე), аор. ქემუ-ვოჸიონი.

ჸირჩინი см. ყირჩინი.

1. **ჸირჭუა** см. ყინჭუა.
2. **ჸირჭუა,** ჸერჭუა ревѣть, мычать, I-я пор. н. ვჸირჭანქ;— კამბეში ჸირჭანც буйволъ реветъ.

ჸოთ: ჸოთამა, ჸოთინაფა бросать, гнать, стрѣлять, терять, III-я пор. н. ვოჸოთანქ, аор. ქი-ვოჸოთი, თიქი ქა-აჸოთე, пр. с. მიჸოთამუ; — съ род. отн. ˹ვ˺უჸოთანქ, გიჸოთანქ, ვიჸოთანქ; — ჸუს ვუჸოთანქ слушаю, обращаю вниманіе (*букв.* бросаю ему ухо), аор. ჸუჯი ვუჸოთი; — იმენდის ვე ეჸოთანდეს они не теряли надежды; — IV-я пор. ვოჸოთინაფუანქ; — объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) н. მაჸოთე или მაჸოთინე могу бросить, аор. მაჸოთე, მაჸოთინე; — მა-ჸოთამალი или ჸოთამე бросающій, стрѣлокъ;— გე-ჸოთამილი брошенный, закинутый, ნა-ჸოთემი; — ო-ჸოთამალი предметъ и орудіе для бросанія, стрѣльбы; — აშა-ჸოთამა бросить во что, захватить, II-я пор. ქაშ˹ე˺-ებჸოთანქ || ქაშე-ეპოთანქ, аор. ქაშ˹ე˺-ებჸოთი || ქაშ˹ე˺-ეპოთი; — გიმა-ჸოთამა сбросить сверху внизъ; — გინო-ჸოთამა перебросить, გინ-აჸოთამალი подарокъ новобрачнымъ (ср г. თავგადა-

ხავლევბი); — ეკო-ცოთამა выбросить вслѣдъ кому, выбросить на берегъ; — ი/ეშა-ცოთამა выбросить вверхъ, испортить, искоренить; — ინო-ცოთამა бросать внизъ, внутрь; — კოლა-ცოთამა выбросить, -ться черезъ, насквозь; — მითო-ცოთამა бросить внутрь, внизъ; — მინო-ცოთამა бросать внутрь чего-либо; — მიშა-ცოთამა забросить въ середину чего; — მუკო-ცოთამა бросать кругомъ, около; — წი/გმო-ცოთამა бросать на открытое мѣсто; вырвать, выколоть (спереди), გა-მგწო-ცოთამა (< გა-წგმო-ცოთამა).

ცოლე penis, ср. კუცუ.

ცომური см. ცუმური.

1. **ცონ:** ცონუა прививать, III-я пор. н. ვოცონანქ, аор. ქგლგ-ვოცონი; — ცონილი, დო-ყონილი, გე-ცონილი, გი-ნა-ცონა прививокъ; — მიკო-ცონუა прививать сбоку; — და-ცონირი, ჯიმა-ცონირი, დიდა-ცონირი, მუმა-ცონირი см. подъ первыми составными частями этихъ сложныхъ словъ.

2. **ცონ** см. ცუნ 2 и 3.

ცონა S, ცვანა MZ нива; — ცვანალა время (сезонъ) нивы; — მე-ცვანე земледѣлецъ; — ნა-ცონა, ნო-ცონიი бывшая нива [этим. слова см. Н. Марръ, *Яфет. к̇ въ арм. языкѣ*, З. В. О. И. Р. А. О., т. XIX, 1910, стр. 0155], ср. ოხე 1.

1. **ცორ:** ცოროფა любовь; любить, объект. стр. 2-го спр. н. მიცორს люблю его (ее), ჩქგ მიცორა, пр. нес. მიცორდგ/უ, жел. მიცორდას, пр. с. ნო-ვცოროფუე, სი ნო-რცოროფუე, ჩქგ ნო-ვცოროფუენა; — 2-го произв. спр. аор. მეცოროფუ я явлюбился въ кого: ცირასგ ქეეცოროფუ ჯიმუშიერქგ дѣвица влюбилась въ Джимушiера (Джемшида) (Хр., стр. 75,25), пр. с. მიცოროფუაფუ; — ცოროფილი возлюбленный, -ная, სა-ყვარელი (г.); — ნა-ცოროფგ любимый въ прошломъ.

2. **ცორ:** ცორილუა, ცორალუა, დო-ცორალუა гнить, I-я пор. н. პორილგნქ даю ему гнить, დო-პორილგნქ дамъ гнить, аор. დო-პორილი; — стр. з. III-я пор. н. პორდგქ гнію, თინა ცორდგ, аор. დო-ვცორდი; — ცორი-ლი гнилой.

ცორი см. ლეჯი.

ცორში, ცოში башня, за́мокъ, ყორ-ში, ყოში.

ცოჳ см. ოჳ.

ცოფ > ც: а) ცოფა дѣлать (времена первой группы заимствуетъ отъ როგმა, ქიმინუა), аор. პიი (< ვციი), პეი Џ, ქო-პიი я сдѣлалъ (равно какъ *ты меня сдѣлалъ, Гр.*, §§ 67, 87), სი ქო-ციი, თიქგ ქო-ცუუ, ქო-ცოუ Џ, თინენქ ქო-ციის, ქო-ცეის Џ, сосл. პუე, ქო-პუე, სი ქო-ცუე, თიქგ ქო-ცუას; — ყოფა-ქცევა (г.) поведенiе, поступокъ, ცოფა-ქცევა; — b) ცოფა дѣлаться, становиться, быть, уродиться, стр. з. II-я пор. н.-б. ვიცუაფუქ || იპუაფუქ (< ივცუაფუქ) или ვიცირიქ || იპირიქ (съ отриц. ვრე-ეპიიქ), იპეიქ Џ буду, стану, 3-е лицо იცირი *безлично*: быть можетъ, пр. нес. ვიცუაფუდი || იპუაფუდი или ვიცირიდი || იპირიდი, იპეირიდი Џ, былъ-бы я, желат. ვიცუაფუდე || იპუაფუდე и т. д. о если былъ-бы я, о если я буду, аор. ვიცირი || იპიი я сталъ,

сдѣлался, იპეი, თიქ იცუუ (ვ⌈ე⌉ ეცუუ), იცოუ Ц, сосл. იპუე; — нов. накл. იცუაფუქ || იციქ будешь! ნუ იცუაფუქ ნუ იცი⌈ი⌉ქ не будешь! იცუა будь! ვე ეცუა не будь! пр с. პოფე⌈რ⌉ექ (< ბ/ვცოფე⌈რე⌉ქ) или ნო-პოფუექ, თინა ნო-ცოფუე;—объект. стр. 3-го спр. მაცუაფუ или მაციი мнѣ сдѣлается, уродится, аор. მაცუუ, пр. с. პოფუ; — ო-ცოფალი достаточный, имѣющій быть;—ო-ცოფური обильный, плодородный;—მ-ყოფი (г.) находящійся, *Гр.*, § 107.

ცოში см. ცორში.

ცუა (г. ყუა) a) обухъ, b) горбушка у хлѣба, ნა-ძგა-შურა (см. ძგა).

ცუბერი незрѣлый виноградъ.

ცუდე домъ; — ცუდეშა домой;—ცუდე-შა⌈ჩგ⌉ до дому;—უ-ცუდობა неимѣніе дома, ср. ოდა.

ო-ცულე затылокъ.

ცუმური дикая слива, ცომური.

1. **ცუნ || ცვენ:** ცუნა, ცვენა имѣть (предметы одушевл.), объект. стр. 1-го спр. н. პუნს ◡ (< მცუნს), პუნც MZ, სი რცუნს/ც, თის ცუნს/ც, ჩქჷ პუნა, пр. нес. პუნდუ, ჩქჷ პუნდეს, желат. პუნდას(ი), ჩქჷ პუნდან(ი);—3-го спр. მაცვენუ⌈უ⌉ или მაცვენუაფუ у меня будетъ онъ, მაცვენუქ у меня будешь ты и т. д., пр. с. ნო-პუნუე или ნო-პვე или ნო-პვენე, სი ნო-რცუნუე, ნო-რცვე, ნო-რცვენე, თის ნო-ცუნუე, ნო-ცვე, ნო-ცვენე, ჩქჷ ნო-პუნუენა || ნო-პვენა || ნო-პვენენა.

2. **ცუნ || ცონ || ცვენ:** ცუნაფა MZ, ცონაფა S вести, водить, объект. стр. მე-პუნს (см. ცუნ 1) веду его;—суб. стр. II-я пор. н. იპუნანქ, იპონანქ, аор. იპუნი, იპონი, пр. с. მიცუნაფუ, მიცონაფუ или მი-ნო-ვპე (г. მი-ნა-მყოლა), თის მი-ნო-ცვე; — съ род. отн. ვუცონანქ, გიცონანქ веду для него для тебя и т. д.; — IV-я пор. н. ვოცონაფუანქ заставляю его вести; — стр. з. I-я пор. пр. с. პუნაფუქ (г. გა-ვყოლივარ); — ცუნაფილი увезенный;—объект. стр. 3-го спр. (фор. возм.) н. მაცონე могу вести, მაცონინე, аор. მაცონჷ или მაცონინჷ;—მე-ცუნაფა, I-я пор. н. მე-პუნქ (г. მი-ვყვები), სი მე-ცუნქ, თინა მე-ცუნს иду туда съ кѣмъ, за кѣмъ;—მო-ცუნაფა итти сюда съ кѣмъ, н. მო-პუნქ; — მე-ცვენჯი (г. მი-მყოლი) сопровождающій туда; наслѣдникъ;—მო-ცვენჯი сопроводающій сюда (г. მო-მყოლი); — მო-ცუნაფა (გურიში) разсердиться (*букв.* привести сердце), съ род. отн. მჷ-ვუ-ცონანქ, аор. ქჷმჷ-ვუცონი, пр. с. მო-მიცონაფუ; — მო-მაცონალი приведшій сюда; —მი-მაცონალი; — მუ-მაცუნაფალი; — მი-მაცუნაფალი; — მო-ცუნაფილი (г. მო-ყვანილი); — მე-ცუნაფილი (г. მი-ყვანილი); — ბჟაში აკო-ცუნაფა сгущеніе молока для полученія сыра; — გე-ცუნა слѣдовать за кѣмъ, итти по чему, н. გე-პუნქ, аор. ქიგჷ-ვაცუნი;—გე-ცვენჯი слѣдующій за кѣмъ; проводникъ, слуга; наслѣдникъ, უ-გე-ცვენჯე не имѣющій наслѣдника;—გო-ცუნაფა, გო-ცუნა, н.-б. გჷ-ვუცუნუანქ обведу кругомъ, аор. ქჷგჷ-ვუცუნეე; — н. გო-პუნქ окружаю что; — съ род. отн. გო-მიცუნს у меня окружено, обведено, გო-გიცუნს, ჩქჷ გო-მიცუნა и т. д.; — და-ცუნაფა ნებაშა

согласиться;—ე-ცუნაფა брать снизу;—ე-ცუნა ნანარცგიში исполненіе желаемаго;—ალა-ცუნა водить вмѣстѣ съ кѣмъ; — აშა-ცუნაფა водить, входить въ середину чего;—გილა-ცუნა водить туда-сюда;—გჲმო-ცუნაფა вывести;—გჲნო-ცუნაფა перевести; — ი/ეშა-ცუნა вывести, избавить отъ чего, вынуть изъ чего;—იშნა-ცონფეფი крестникъ (ср. ნა-ნათა подъ ნათ 2);—ეკო-ცუნა, ეკო-ცუნაფა водить вверхъ; — მილა-ცუნა брать, уводить, II-я пор. н.-б. მილე-ეპო/უნანქ (< მილა+იპო/უნანქ); — стр. з. IV-я пор. მილჲ-ვაცუნუუქ пойду за нимъ, аор. მილჲ-ვაცუნი, თიქჲ მილაცუნუ, пр. с. მილა-ბუნაფუქ;—მიკოცუნა итти, слѣдовать вдоль чего;—მოლა-ცუნა брать, везти сюда; — მუნო-ცუნაფა выводить, выспживать;—გითო-ცუნა выводить, выходить снизу; — გითო-ცუნელი ჭვიმა дождь медленный, проникающій глубоко (г. ჟუჟუნა).

3\. **ცუნ||ცონ:** წა-ცუნება MZ, წა-ცონება S портить, III-я пор. н. წა/ჲთმუ-ვაცუნე⌈ნქ⌉, წათმუ-ვაცონენქ, аор. წა/ჲ-ვაცო/უნი, თიქ წა-აცო/უნჲ, пр. с. წა-მიცო/უნებუ, თის წუ-უცონებუ;—съ род. отн. წუ-⌈ვ⌉უცონენქ, წა-გიცონენქ испорчу, погублю что у него, у тебя и т. д.;—II-я пор. н. წეთმე-ევცონანქ, аор. წე-ევცონი;—IV-я пор. н. წჲთმუ-ვოცო/უნებაფუანქ;—წა-მა-ცონარი портящій;—წა-ცო/უნებული испорченный;—წა-აცო/უნებელი (< წა-ოცო/უნებელი) подлежащій порчѣ, ср. წა-ულა подъ ლ 2.

ცუნგა глухой, ср. დაგუა.

ცურდგელი, ყურდგელი (г.), კურდგელი заяцъ, ცურდგეი bm, см. კიკო.

ცურე, ურე край, сторона, направленіе;—ცუდე-⌈ც⌉ურე къ дому, თქვანიურე у васъ, на вашей сторонѣ; — ათა⌈ქი⌉-ცურე > თა⌈ქი⌉-ურე > აქიურე > ა-ურე здѣсь, сюда, отсюда;—ეთე⌈ქი⌉-ცურე > თე⌈ქი⌉-ურე > ექიურე > ე-ურე тамъ, туда, оттуда;—⌈ა⌉⌈თა⌉-⌈ც⌉ურეშე сюда, отсюда;—⌈ე⌉⌈თე⌉-⌈ც⌉ურეშე туда, оттуда;—თაურე-თეურე туда-сюда;—სო-⌈ც⌉ურე, სო-⌈ც⌉ურეშე откуда, куда;—სოლე-ცურე откуда;—⌈თე⌉-⌈ც⌉ურენი, თე-ცურეიანი тамошній.

ცურფენი см. ყურფენი.

ცურხალი см. ცურცალი.

ცურუ глупый;—ცურუ-ჟაშხა, см. ჟაშხა подъ დლა.

ცურუა, ცურაფი вой; выть, I-я пор. н. ვცურანქ, аор. ვცურეე, сосл. ვცურუე или ვცურე;—ცურა ჯოღორი визгливая собака.

ცურჩ || ცურშ: ცურჩუა, ცურშუა, ყურშუა, მიკო-ცურშუა затихать, притихать, итти спать (говорится о птицахъ), II-я пор. н. ვიცურჩუუქ, аор. ქიდ⌈ი⌉-ივცურჩი;—დო-ცურჩელი ქოთომი, ср. г. ყურჩება, ყუჟება.

ცურცალი, ცურხალი разбойникъ, похититель.

ცურმენი см. ყურფენი.

ცუც: ცუცუა, გე-ცუცუა, დო-ცუცინი сидѣть на корточкахъ, н. ვცუცუნქ или ვუცუქ, თინა ცუცუ, გე-ცუცუ;—დო-ცუცინერი сидящій на корточкахъ, ср. г. ყუნცვა, ყუნცი.

ცუჯი *дат. карт.* ცუს/ც ухо;—ცუჯი-ფირა, ცუჯი-ფირჩა широкоухій, длин-

ноухій; — ცუჯიშ-ფერთხი, см. ფერთხი; — ცუჯიშ-ბალიში, см. ბალიში; — ო-ცუჯე серьга; — ცუჯელი (большой горшокъ) съ ушками; — თო-ცუჯი (< თოლი глазъ + ცუჯი) вниманіе; — თო-ცუს ვორთქ я внимателенъ къ чему, наблюдаю за чѣмъ (*букв.* дѣлаю глазъ и ухо); — უ-თოცუჯე невнимательный; — სუმ-ცუჯი трилистникъ, см. სუმი; — ცუჯა несмышленый, глухой.

1. **ცჷრცუა** см. ყინცუა.
2. **ცჷრცუა** см. ცირცუა 2.

ДОПОЛНЕНІЕ.

ღოხო, ღოხე *послѣл.* безъ, ниже: მანათიში ღოხო безъ рубля, ниже рубля, ср. ч. преф. ღიხო.

Списокъ мингрельскихъ фамилій.

აბაშია, ადანაია, აკირცავა, აკობია, ალანია, ალმასია, ალშიბაია, აფაქია (აფაქიძე), აფხაზავა, აშორდია, ბარქაია, ბასილაია, ბაჩილავა, ბერაია (ბერიძე), ბიგვავა, ბირულავა, ბომბუაშვილი, ბოხუა, ბუკია, გაბედავა, გაბილია, გაბისონია, გაბუნია, გაგუა, გამსახურდია, განარჯია, გარდავა, გაწერელია, გახარია, გეგეჭკორი, გერანცია, გერსამია, გვაზავა, გვათუა (გოთუა), გვალია, გვარამია, გვილავა, გობეჩია, გოგოხია, გოგუა, გოთოშია, გორდულავა, გრიგოლავა, გუგუნავა, დაგარგულია, დადია (დადიანი), დგებია (დგებუაძე), დიდია, დიდიშვილია, დუდუჩავა, ეფენია, ვართაგავა, ვეკუა, ვერავა, ზარქუვა, ზაქარაია, თოდუა, თონთუა, თოთიბაძე, თოფურია, თუთბერიძე, თურქია, კანკავა, კაჭარავა, კედია, კეკვეცია, კეშელავა, კვარაცხელია, კვაშილავა, კვერკველია, კვირაია, კირცავა, კორძაია, კეკელია, კოცუა, ლალარაია, ლეჩავა, ლეპარციე (ლიპარციე, ლიპარია), ლოლუა, მამფორია, მანია, მაქაცარია, მასხულია, მაჯგანაძე, მელია, მეუნარგია, მირცხულავა, მიქავა (მიქაძე, მიქელაძე), მონიავა, ნინუა, ნოდია, ოდიშარია, ოკუჯავა, პააჭკორია, პაპავა, პაცარაია, პაჭკირია, ჟაკობია, ჟვანია, ჟორდანია, რაცია (რაციანი), სარმელია, სარჩმელია, სახოკია, სიგუავა, სიჭინავა. სოსელია, სცურუა, სულავა, სურმავა, სხულუხია, უბილავა, ფარჯიკია. ფალავა, ფაჩულია, ფეცელავა, ფიფია. ფიჩხაია, ქანდარია, ქარდავა, ქაცარავა, ქირია,

ქობალია, ქოიავა, ქორქია, ღვამიჩავა, ყურუა, შავლია, შამუგია, შენგელაია, შონია, შუშანია, ჩაგანავა, ჩაჩუა, ჩიტაია, ჩიქვანი, (ჩიქოვანი), ჩიჩუა, ჩოჩუა, ჩქოტუა (ჩხოტუა), ჩხეტია, ცაგურია, ციმიტია, ცომაია, ცხადაია, ცხაკაია, ძანძა, ძველაია, წარია, წიწავა, წყაბელია, ჭალაგანია (ჭალაგანიძე), ჭანტურაია, ჭანტურია, ჭარაია, ჭედია, ჭყონია, ხელაია, ხაინდრავა, ხეცია, ხვარავა, (ხორავა), ხოფერია, ხოშტარია, ხოჭოლავა, ხუბუვა (ხუბუა), ხუბუტია, ჯაკობია, ჯანაშია, ჯიქია, ჯოლია, ჯორჯიკია и др.

